KÂZIM TAŞKENT KLASİK YAPITLAR DİZİSİ

Ebû Abdullah Muhammed
İbn Battûta Tancî

İBN BATTÛTA SEYAHATNÂMESİ

Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut

Ebû Abdullah Muhammed

İbn Battûta Tancî

İBN BATTÛTA

SEYAHATNÂMESİ

Çeviri, İnceleme ve Notlar:

A. Sait Aykut

CİLT I

Ebû Abdullah Muhammed

İbn Battûta Tancî

İBN BATTÛTA

SEYAHATNÂMESİ

Çeviri, İnceleme ve Notlar:

A. Sait Aykut

İbn Battûta Seyahatnâmesi - I. Cilt / Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî
Özgün adı: Rıhletü İbn Battûta = Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfar
Çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut
Kitap editörü: M. Sabri Koz
Düzelti: İncilay Yılmazyurt
Dizin: Yücel Dağlı
Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

TANCALI İBN BATTÛTA

ve

SEYAHATNÂMESİ

Bu Bölümün Notları

I) Seyyaha Dair

Ortaçağın en büyük seyyahı ve *Rıhletü İbn Battûta* diye bilinen seyahatnâmenin sahibi. Uzun adı; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî Tancî.

17 Recep 703/25 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde doğdu; 770/1368'de Tâmesna-Merrâkeş kadısı iken vefat etti. Ailesi, Berberî asıllı Levâte kabilesinden olup Berka'dan Tanca'ya göçenlerdendir. Edebiyat, fıkıh gibi dönemin popüler ilimlerinde sivrilmediği için sadece üç çağdaşı ondan bahseder. Ancak seyahatnâmesi sayesinde dünya tarihinin en çok tanınan gezginlerinden olmuştur.

a) İbn Battûta'ya Temas Eden Tarihî Kaynaklar

Kendi çağdaşları arasında sadece Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb,[1] İbn Hacer[2] ve İbn Haldûn[3] ondan bahseder. Abdülhayy Hasenî[4] ve Makkarî de[5]*Rıhle*'den alıntılarda bulunan tarihçilerdendir. Fas'ta, Sa'dîler döneminde Osmanlı başşehrine sefir olarak (1589-1591) gönderilen Temgrûtî[6] eserinde bazı doğu şehirlerini anlatırken İbn Battûta'ya atıfta bulunmuş, ünlü sözlükçü Zebîdî, ansiklopedik sözlüğü *Tâcü'l-Arûs*'da[7] seyyahımızı tanıtırken "Tı" harfinin Battûta şeklinde şeddeli okunması gerektiğini bildirmiş ve Beylûnî'nin çıkardığı muhtasara değinmiştir. Muhammed b. Fethullah b. Mahmud Beylûnî (ö: 1085/1674), gerek Avrupa'da gerekse İslâm dünyasında *Rıhle*'nin tanınmasında önemli bir duraktır; onun sunduğu *Münteka*, yani özetin Doğu kütüphanelerinde çeşitli nüshalarına ulaşılmış,[8] Avrupa'da ilk İbn Battûta çevirilerine de onun özetiyle başlanmıştır.[9] Dolayısıyla Defrémery-Sanguinetti neşrinden önce *Rıhle*'nin Doğu İslâm âleminde hiç bilinmediğini savunmak abartılı bir iddiadır.

Fotokopisi Faslı diplomasi tarihi uzmanı A. Tâzî tarafından neşredilen bir mektubundan da anlaşıldığı üzere[10] meşhur biyografi uzmanı edebiyatçı İbnü'l-Hatîb aslında İbn Battûta'yı çok iyi tanımaktadır; ancak ya onu ciddiye almadığından yahut kıskanç davrandığından dolayı ünlü eseri *İhâta*'da ona pek yer ayırmamış, birkaç cümlecik malûmatı da hocası Ebu'l-Berekât Bilfîkî'den naklederek vermiştir.[11] İbn Hacer Askalânî de *İhâta*'yı

kaynak göstererek bir-iki cümleyle geçiştirmiş[12] İbn Haldun ise gerçekleşmesi imkânsız görülen olayları hemen inkâr etmenin yanlışlığı konusunda Vezir İbn Vudrâr Haşemî'nin uyarısını naklederken İbn Battûta'dan bahsetmiştir.[13]

Bu kaynaklardaki kısa değinilerden anlaşılacağı üzere İbn Battûta, dinî ilimlerde biraz ilerlemiş lâkin herhangi bir alanda derinleşememiş bir genç olarak başlar seyahatlerine. Yıllar sonra Merinî hükümdarı Ebû İnân Fâris döneminde (749-759/1348-1354) yurduna döndüğünde gezdiği uzak ülkelerden, gördüğü garip olaylardan bahsedince sözleri alayla karşılanmış ve pek çok şeyi uydurduğu sanılmıştır. Örneğin Ebu'l-Berekât Bilfîkî, Gırnata'da görüştüğü gezginin her şeyi çok abarttığını savunmuştur. Kuşkusuz; bilge siyasetçi Vezir İbn Vudrâr olmasaydı İbn Haldun da alaycılar kervanına katılacaktı. Seyyahın yola çıkarken derin bir kültüre sahip olmadığı savunulsa bile, gerek seyahat esnasında aldığı icâzetler ve her sahada öğrendiği yeni bilgiler; gerekse önceki yazarların anlattıklarını güncelleştirme çabası bize şunu göstermektedir ki; yurduna döndüğünde artık deneyimli bir bilgin ve seçkin bir danışman olarak Merinî sultanının meclisinde yerini almıştır. Elimize ulaşamasa da İbn Sûde bize İbn Battûta'nın *el-Vasît fî Ahbâri Men Halle Timentıt* başlığıyla ikinci bir kitabı olduğunu bildirmektedir.[14]

b) İbn Battûta'yı Tanımak İsteyenler İçin

Ana Kaynak: *Rıhle*

Literatürde *Rıhletü İbn Battûta* diye bilinen *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* başlıklı muazzam seyahatnâme, İbn Battûta'nın ne kadar zengin tecrübelerle yurduna döndüğünü gösterir. Türklerin, Moğolların, Maldivlilerin hükümdarlarıyla karşılaşmış; Arapça bilmesi ve derviş gibi giyinmesi sebebiyle birçok ülkede kadılık makamına getirilmiştir. Herhalde Farsçayı iyi bildiği, Türkçeden de epey anladığı için zaman zaman diplomatik vazifelerde bulunması da istenmiştir. Ancak İbn Battûta'yı halk ve ulemâ nezdinde sempatik kılan özellik; Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'in de belirttiği gibi daima dervişçe giyinmesi; derviş gibi davranmasıdır.[15]

c) Tasavvufî Eğilimin Seyahate Katkısı

Sufîlere ve zahitlere duyduğu yakınlık, bazen onların sözlerini ezberlemesine de yol açmıştır. *Rıhle* bu yönüyle o çağın tasavvuf haritasıdır. Bir yandan, son derece sıradan betimlemeler yaparken, öbür yandan olağanüstü sınıfına girecek olayları yadırgamamakta, güvendiği birinden gelen haberi asla reddetmemekte; zaman zaman bazı sözlere inanmadığını belirtse de akılüstü nitelikteki hikâyelere çok da itiraz etmemektedir. Seyahatnâme boyunca görüleceği gibi, bazen savaşlara katılmakta, bazen de kendini dünya nimetlerinden ırak tutarak uzun süren yalnızlık tecrübeleri yaşamaktadır.

Benliğinde hissettiği ruhî tembellikten kurtulmak için tüm malını elden çıkarıp Şeyh Kemâleddîn Abdullah Gârî'nin tekkesine girmiş; ama kendi ifadesiyle hayat onu tekrar maceraların kucağına atmıştır.

d) Başlıca Hevesi: İnsanları, İnançları ve Gelenekleri Tanımak

O, Ortaçağ'daki Müslüman seyyahların en büyüğüdür; bir kısım şarkiyatçının da itiraf ettiği gibi eskiden Ortaçağ'ın en büyük seyyahı kabul edilen Marko Polo'nun bir numaralı rakibidir; hatta Kraçkovsky'nin ifadesiyle Marko Polo'dan çok daha geniş bir alanı gezmesi ve üç kıtada en önemli kültür merkezlerine ulaşması münasebetiyle onu geride bırakmıştır.[16] Kaldı ki İbn Battûta gezdiği birçok ülkede toplumsal yaşama karışmış, evlilikler yapmış ve anılarını hiçbir kuşkuya yer bırakmadan güvenilir birine yazdırmıştır. Oysa Marko Polo uzmanları iyi bilirler ki Rustichello bir dinleyici-yazıcı olarak sayfalar dolusu hayalî hikâye katmıştır Marko Polo'nun anılarına.[17] İbn Battûta'nın tüm gezileri hesap edildiğinde karşımıza 73.000 (73 bin) mil gibi dudak uçuklatan bir mesafe çıkar.[18]

Ayrıntıları asla ihmal etmeyen İbn Battûta, eserinde en fazla insan ögesine yer verir. Devlet adamlarından sufîlere, İbn Köyük gibi uluslararası ticaret yapan Türk asıllı namlı tacirlerden hukuk bilginlerine dek binlerce farklı kişiden bahsetmesi ve bu isimlerin büyük bir kısmının, o dönemdeki tarih ve biyografi kitaplarında aynen yer alması insanı hayrete düşürmektedir. Çeşitli milletlerin giyim kuşamı, âdetleri ve inançları konusunda detaylara

inmesi, bazı araştırmacılar tarafından ilk antropologlardan sayılmasına,[19] bazıları nezdinde ise etnolog gibi görülmesine yol açmıştır.[20] İbn Battûta, gezdiği ülkelerin coğrafyası ve ekonomisi hakkında da ayrıntılı bilgiler verir. Fakat dönemin klasik coğrafya ekollerinden herhangi birine mensup olmadığı için mesafeleri ayrıntılı bir şekilde belirtmemiş, sadece kaç gün tuttuğunu anlatmıştır. Onun incelediği ana unsur insan olduğu için pek çok şehri "binaları sağlam, mescidi küçük..." yahut "köhne bir kapısı var, kalenin iç kısmı boş…" tarzında klişe cümlelerle geçiştirmiştir.

II) Seyahatinin Anahatları

Seyahatnâmeden öğrendiğimize göre Mağrip sultanı Ebû Saîd Merinî döneminde 2 Recep 725/14 Haziran 1325'te Tanca'dan hac niyetiyle yola çıktığında henüz 22 yaşındadır. Kuzey Afrika sahillerini takip ederek İskenderiye'ye varır. Burada Şeyh Burhâneddîn'in telkiniyle ruhunda Hint, Sint ve Çin gibi Doğu memleketlerini görme hevesi uyanır. İskenderiye'den Kahire'ye, oradan daha da güneye yönelip Yukarı Mısır diye bilinen Saîd bölgesine giden İbn Battûta, Şeyh Şâzilî'nin Humeyserâ'daki kabri münasebetiyle onun *Hizbü'l-Bahr* virdini tam metin olarak verir.

Saîd'den Kızıldeniz kıyısındaki Iyzâb [=Ayzâb] limanına geçen seyyah, deniz yoluyla Cidde'ye varmayı planlamış iken bölgedeki siyasî karışıklıklardan ötürü Kahire'ye döner. Burada dikkat çeken birinci nokta, Ayzâb limanının uluslararası statüsü ve o dönem için şimdiki Süveyş Kanalı gibi işlev görmesidir. W. Heyd da *Yakındoğu'da Ticaret* adlı eserinde Ayzâb'ı o çağın uluslararası bir ticaret limanı olarak ayrıntılı bir şekilde inceler. İkinci nokta, seyyahın Mısır memlûklerinden bahsederken doğrudan "Etrâk" (=Türkler) kelimesini kullanması ve ileride görüleceği üzere Memlûk egemenlik alanını da aynı Anadolu gibi "Türk ülkesi" tabiriyle anmasıdır. O dönemin ünlülerinden İbn Haldûn da tarih kitabında Mısır Memlûk Devleti için "Devletü't-Türk" ifadesini kullanmıştır.

Kahire'de fazla kalmayan seyyah, 15 Şaban 726/18 Temmuz 1326'da Bilâdu'ş-Şam'a; bugünkü adlandırmayla Lübnan ve Suriye taraflarına doğru yola koyulur. Kudüs, Aclûn, Akkâ, Sûr, Sayda, Taberiye ve Antakya gibi şehirleri zigzaglar çizerek dolaşan seyyahın; bu civarla ilgili bilgilerinin bir kısmını daha eski bir seyyah olan Abderî'den aldığı ileri sürülmüştür. Kuşkusuz yolun bu denli dolambaçlı işlenmesi ve Abderî'nin güzergâhıyla benzerlik arzetmesi Amikam Elad'ın bu tezinin yabana atılır cinsten olmadığını gösteriyor; ancak seyyahın kendisi zaman zaman İbn Cübeyr ve Bekrî gibi kaynaklardan faydalandığını belirtmiş, gerektiğinde bu tip eski yazarların verdiği bilgileri kendi dönemiyle kıyaslamıştır. Dolayısıyla ona kopyacılık suçlaması yöneltmek haksızlıktır.

9 Ramazan 726/10 Ağustos 1326'da Dımaşk'a varan seyyah, Ramazan'ı burada geçirir; başta Şihâbeddîn İbnü'ş-Şıhna olmak üzere aralarında iki kadın muhaddisin (=Peygamber sözlerini araştıran ve derleyen bilginin) de bulunduğu 14 âlimden "icâzet" alır. Memlûk sultanı Nâsır'ın, siyasî düşmanı Kara Sunkur için özel ölüm timleri göndermesi, seyyahın Filistin-Dımaşk yolculuğuyla ilgili verdiği enteresan ayrıntılardandır. Bugünkü Banyas ile Lazkıye arasındaki Cebele şehrinde yuvalanan bu timler "İsmailî Fedâileri" namıyla tanınmakta; maaşlarını Nâsır'dan almaktadırlar. *Rıhle*'den öğrendiğimiz kadarıyla bunlar profesyonel yokedicilerdir; seyahatin bu kısımları savaş tarihi ve gerilla taktikleri konusunda da iyi bir kaynaktır. Gerçi kütüphanelerimizde atıcılık, cengâverlik ve meydan harbi konularında epey yazma eser vardır; ama seyyahın gerek Kara Sunkur'la ilgili, gerekse Fars atabeklerinden Ebû İshak Şah Yincu ve Muzafferiye Devleti'nin kurucusu Mir Muzaffer'in verdiği vur-kaç taktikleri üstüne bilgiler gerçekten dikat çekicidir.

Ağustos 1326'da Şam'dan hareket eden kafileyle Hicaz'a gelir ve ilk haccını yapar. 20 Zilhicce 736/19 Kasım 1326'da Mekke'den çıkarak Irak'a yönelen seyyah Kadisiye, Necef, Bağdat, Basra, Übülle, Abadan, Tüster yoluyla İsfahan'a varır. Şeyh Kutbeddîn'den "tasavvuf tâcı" alarak Şiraz'a yönelir. Şiraz'da Şeyh Mecdüddîn İsmail'in İlhanlı sultanı Muhammed Hudâbende'yi (=Olcaytu Han) etkilemesi ve Şîîlik'ten Sünnîlik'e geçmesine vesile olması ile ilgili anekdotlar İran tarihi bakımından önemlidir. Bu şehirden Kâzerûn'a, oradan Kûfe ve Kerbelâ'ya yönelen seyyah, Irakayn sultanı İlhanlı Ebû Saîd Bahadur Han'ın sıcak ilgisi ve ikramıyla mest olur. Bu arada İlhanlı Moğollarının resmî teşkilatlarını öğrenme gayesiyle Tebriz'e kadar varır ve geri döner. İlgili bölüm, Emir Çoban'ın siyasî ihtirasları uğruna girdiği macera, daha sonra Çobanoğlu'yla ilgili gelişmeler; dönemin üç süper gücü olan Altın Ordu, İlhanlı ve Memlûk devletleri arasında cereyan eden diplomatik ilişkiler, karşı devlete sığınma talebinde bulunan âsilerin âkıbeti; Ebû Saîd'in ardından İlhanlı İmparatorluğu'nun Celâyirli Büyük Hasan, Tatar Noyan İbrahim b. Sutay, Çobanoğlu Timurtaş'ın vârisi Alâeddîn Ertena, Emir Togay Timur, Emir Hüseyin b. Gıyaseddîn Kurt, Emir Muzaffer, Emir Kutbeddîn Tehemten, Emir Ebû İshak ve Lûristan Hâkimi Afrasiyab Atabek arasında paylaşılması ile ilgili çok kıymetli bilgiler içermektedir. Bağdat'tan Kuzey Irak'a varan seyyah, Samerra ve Tikrit'ten geçerek Cezîre-i İbn Ömer (=Cizre),

Nusaybin, Sincar ve Mardin'i gezer. Artukoğullarından Gazi Melik Salih b. Kara Arslan'dan övgüyle bahseden seyyah, sultanın Mardin'de medrese, zaviye ve aşhaneler açtırarak halkını memnun ettiğini bildirir. Tekrar Bağdat'a gelen İbn Battûta, 727-730/1327-1330 arasında Arap şehirlerinde kalmış ve bu esnada üç kez hacca gitmiştir. 728/1328 yılında hacda meydana gelen kargaşa ve Memlûk ordusunun müdahalesi de bu bölümün önemli olaylarındandır.

730/1330 yılında Cidde'den Kızıldeniz'e açılan seyyah, fırtınalı bir yolculuktan sonra Yemen'in Zebîd şehrine ulaşır. Cible, Taizz, San'a ve Aden şehirlerini dolaşarak Yemen hükümdarı Türkmen soylu Nûreddîn Ali b. Davud Resûlî ile görüşür ve Aden limanından hareket ederek bugün Swahili olarak bilinen Doğu Afrika sahillerini kapsayan gezilerine başlar. Evvelâ Zeyla' ve Mogadişu'ya (=Somali), sonra Monbassa (=Kenya) ve Kulva (=Tanzanya) limanlarına uzanan seyyah, deniz yoluyla Yemen'e; Zafâr limanına gelir ve bugünkü Umman sınırları içinde kalan Nezva'ya geçerek Sultan Ebû Muhammed b. Nebhan'la görüşür. Bu bölümde verilen malûmata bakılırsa Kalhat gibi Hint okyanusuna bakan Yemen ve Umman şehirleri ticarette çok ileri bir seviyededirler; halkın temel meşguliyeti, uluslararası deniz ticaretidir. Doğu Afrika sahilindeki Kulva şehrinin muazzam bir ticarî canlılığa sahip olduğunu, evlerinin çoğunun ahşaptan yapıldığını belirten seyyah, Mogadişu şehrinin hayvancılık ve okyanus ötesi ülkelerle ticaret açısından çok etkin olduğunu belirtir. Umman'dan ayrılan seyyah, Hürmüz limanına geçerek Kevristan (=Guristan), Sîraf gibi Fars Körfezi'nin İran kıyısındaki bölgelerini gezer ve tekrar Arabistan'a döner; 732/1332 yılında dördüncü haccını yapar. Bu bölümde, Hürmüz sultanı Kutbeddîn Tehemten b. Turan Şah ile ilgili haberler önemlidir. Onun yeğeni ile arasındaki çekişme ayrıntılı bir şekilde anlatılır bu bölümde.

Mekke'den çıkarak Hindistan'a niyetlenip Cidde limanına yollanan seyyah, Kızıldeniz'in fırtınalarında ölümle burun buruna gelince Ayzâb yakınlarındaki Re'süddevâir burnunda karaya çıkar ve Nil boyunca ilerleyerek Kahire'ye varır; oradan Gazze'ye giderek Beyt-i Makdis, Remle ve Akkâ yoluyla Lazkıye'ye ulaşır, nihayet bir Ceneviz gemisine atlayıp kendi söyleyişiyle "Türkiye"ye açılır. Alanya'da karaya çıkan seyyah 732/1332'de Anadolu'yu gezmeye başlar. Antalya, İsparta, Akşehir, Denizli, Tavâs, Muğla, Mîlâs ve Barçın'a uzandıktan sonra Konya-Erzurum

seyahatini yapar. Barçın'dan sonra Konya'ya uzanması, oradan da Sivas, Erzurum, Erzincan gibi yerleri gezdikten sonra Birgi'ye gelmesi Paul Wittek gibi bazı araştırmacılarda hayret uyandırmış, "herhalde bu güzergâhta hiç dolaşmadığı; hatta sadece işittiklerini anlattığı" tarzında bir yorum yapılmıştır. Ancak bu karışıklık yani Erzurum'dan ansızın tekrar en Batı'ya; Birgi'ye uzanması, anılan bölgelerde seyahat etmediği şeklinde yorumlanamaz; belki de Kâtip İbn Cüzeyy'in kitabı düzenleyiş tarzından ileri gelen bir hatadır bu.

Aksaray, Niğde gibi Ertena'ya bağlı alanları gezen seyyah, Kayseri'de Ertena'nın hanımıyla karşılaşmıştır. Sivas'tan Kayseri'ye bu geniş bölgede Alâeddîn Ertena, İlhanlı hükümdarının vekili olarak hareket etmektedir. Konya'dan geçerken Mevlânâ Celaleddîn Rûmî'den "Şâir Şeyh" sıfatıyla bahseder. Birgi'den çıkarak Ayasluk, İzmir, Manisa, Bursa, İznik güzergâhını takip eden seyyah, Umur Bey'in Haçlılarla yaptığı savaştan bahsetmiş; Osmanlıların komşu beylikler arasındaki saygın konumunu anlatmıştır. Daha sonra Mekece, Geyve, Sakarya, Göynük, Bolu, Kastamonu yoluyla Sinop'a varan İbn Battûta; Anadolu'nun siyasî vaziyeti, ticarî kapasitesi, Ahılık müessesesi ve Hanefîlik'in yaygın ve egemen mezhep oluşuna dair ayrıntılı bilgi sunmuştur. Sinop'tan denize açılarak Kırım'ın Kerç limanına çıkmış, "Deşt-i Kıpçak" tabir edilen bölgeden geçerek Sultan Uzbek'le görüşmüş, bir zamanlar bugünkü Kazan civarına kurulu eski Bulgar şehrine varmış, Sibirya anlamındaki Ardu'z-Zulmet'e (=Karanlıklar ülkesi) ulaşamadığını belirterek orası hakkında kısaca bilgi vermekle yetinmiştir. İbn Battûta'nın Bulgar şehri ve Ardu'z-Zulmet hakkında söyledikleri Janicsek gibi bazı araştırmacılar tarafından "bir kısmı uydurma, bir kısmı çalma" diye nitelendirilmiş ise de sonraki araştırmalarda da görüleceği üzere; gerek "sessiz ticaret" adı verilen sistemin dünyanın başka bölgelerinde farklı zamanlarda cereyan ettiğinin saptanması, gerekse seyyahın "Karanlıklar ülkesi"ne gitmediğini; fakat gidenlerden duyduğu şeyleri aktardığını açıkça belirtmesi, ona yöneltilen suçlamaların yersiz olduğunu göstermiştir.

10 Şevval'de Bizans imparatorunun kızı ve Sultan Uzbek'in üçüncü hatunu olan Beylun'un kafilesinde Ukek, Sudak, Baba Saltuk (=Dobruca) yoluyla Kostantiniye yani İstanbul'a gelen seyyah, imparatorun ismini herhalde unutmuş olacak ki, klişe bir ad vererek "Tekfur b. Circis"le

görüştüğünü belirtir. Gerek imparatorun ismi, gerekse güzergâhtaki kapalılık sebebiyle ilk araştırmalarda Kostantiniye seyahatinin uydurma olduğu ileri sürüldüyse de sonraki araştırmalarda İstanbul'la ilgili bilgilerin büyük bir kısmının doğru olduğu belirtilmiştir. İstanbul'dan tekrar Deşt-i Kıpçak'a dönen seyyah, Uzbek Han'ın ülkesini Çin'e bağlayan ticaret yolu üzerinden hareket ederek Ural nehrinin Hazar'a kavuştuğu yerde Saraycuk şehrine varır ve kırk gün süren bir seyahatin ardından "Türklerin en güzel şehri" diye nitelendirdiği Harizm'e ulaşır. Burada Emir Kutlu Demür ile görüşen ve eşi Turabek Hatun'dan hediyeler alan seyyah, Ceyhun'un kuzeydoğusundan geçerek Kat, Vabkent, Nahşeb yoluyla Semerkand'a ulaşır. Bu seyahati esnasında Çağatay Hanlığı'nın başında bulunan ve Mâverâünnehr hâkimi olarak bilinen Tarmaşirin'le görüşür. Tarmaşirin'in diğer Moğol asilzâdeleri karşısındaki durumu, Yasak'ı uygulamayışından ötürü cezalandırılmak istenmesi ve misafiriyle Türkçe konuşması gibi konular ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir.

Sonra Horasan'ın en büyük şehri olan Herat ve Cam'a uğrayan seyyah, Tûs, Serahs, Bistam şehirlerini dolaşıp Doğu'ya dönerek Hindukuş dağlarına uzanır; oradan Gazne-Kabil yoluyla 1 Muharrem 734/12 Kasım 1333'te İndus vadisine gelir. Buradan Delhi Türk Sultanlığı'na giren seyyah 734 Safer/1334 Temmuzuna kadar Delhi'de kalır. Bu bölümde Delhi Sultanlığı'nın iyi işleyen istihbarat servisine, "acele posta servisi" gibi fonksiyonu olan "vulak" sistemine, Horasan asıllı Müslüman misafirlerin sultan nezdinde kavuştuğu itibara değinir. Hindistan'da yedi yıldan fazla kadılık hizmetinde bulunan seyyah, sultanlığın siyasî, tarihî, malî vaziyeti, Hint devletçikleri ve diğer Türk asıllı memlûkler tarafından kurulan emirliklerle girdiği mücadeleleri etraflıca anlatır. Daha sonra Delhi'den güneye uzanan seyyah; Dehfattan gibi güneybatı sahil şehirlerinden geçerek Kalikut'a varmıştır. Aslında sultan ona Çin'e sefir olarak gitme vazifesi vermiştir ama seyyahımız hem savaşlardan, fırtınalardan ve gezme tutkusundan başını kaldıramamaktadır; hem de dengesiz sultanın yanına dönmeye pek niyeti yoktur.

Malabar sahillerindeki Müslümanların ticarî ilişkilerinin son derece canlı olduğunu belirten seyyah, buradan Maldivler'e açılır. Maldiv halkının dindar ve halim-selim insanlar olduklarını, ancak kadınların gereğince örtünmediklerini, bu ülkede birkaç zengin kadınla evlendiğini belirten

seyyah; âdetler ve ticarî teâmüllere ilişkin ilginç bilgiler verir. Maldiv'de birbuçuk sene kalan seyyah gemiye atlayarak Seylân'ın Puttalem şehrine gelmiş, Serendîb dağına çıkarak Hz. Âdem'e ait olduğu söylenen ayak izini görmüştür ki gerek Hint dinlerinden olan grupların, gerekse semavî dinlerden olan ziyaretçilerin kutsal saydığı böyle bir ziyaretgâhın çıkış ve iniş yollarındaki manzara, dinler tarihi bakımından çok önemlidir.

Buradan ayrılıp Bangladeş kıyılarına geçen seyyah, Bengal sultanı Mübarek Şah ile görüşemediyse de ülkenin tarihi ve komşu bölgelerle münasebeti hakkında bilgi vermeyi ihmal etmez. Daha sonra Berehnekâr ülkesine geldiğini, bura halkının erkeklerinin köpek ağızlı olduğunu, başka toplumlarda bulunmayan garip âdetlerin bu grupta bulunduğunu anlatan seyyah, bazı araştırmacılar tarafından uyduruculukla suçlanmış ama sonraki çalışmalarda bu ülkenin Andaman olabileceği söylenmiştir. Buradan Cava'ya, oradan da Sumatra'ya geçen seyyah, Malakka boğazında tur atarak Kakula (=Malezya; Kuala Terenganu) limanına gelir. Tekrar açılarak bir aydan fazla bir süre boyunca denizde mahsur kalır; nihayet bazılarınca efsane sayılan Tavalisi ülkesine varır. Tavalisi'nin neresi olduğu konusunda *Rıhle* şârihleri arasında ihtilâf vardır. Yamamoto, buranın Borneo'daki Şampa kıyıları olduğunu savunmuş, bazıları Kamboçya, bazıları da Tongking olduğunu savunmuştur. Ancak ilginç olan nokta, Tavalisi ülkesinin bir prenses tarafından yönetilmesi ve bu kadının Türkçe konuşmasıdır. Olay, –gerçek olmadığını varsaysak bile– İbn Battûta gibi gezgin bir Arabın kafasındaki "Türk" ve "Türk Hatunu" imajını yansıtması bakımından önemlidir.

Buradan Çin'e açılan seyyah, 17 gün sonra Zhangzhou limanına varır ve resmî görevli olmak münasebetiyle el üstünde tutularak Hanbalık'a (=Pekin) götürülür. İbn Battûta'nın verdiği bilgilere göre Çin'de hâkim olan Moğol hanedanı, Müslüman tacirlere iyi davranmaktadır. Kâğıt paradan ve Çin bürokrasisinden bahseden seyyah, emeklilerle ilgili uygulamaları anlatırken hayretini gizlememiştir. Çinlilerin resim yapma ve seramik işinde usta olduğunu belirten seyyah, ipeğin iç pazarda pek matah olmadığını, sadece ihracat malı olarak değer kazandığını anlatır. Ancak o dönemdeki Moğol kökenli Yuan hanının Kurtay adını taşımaması gibi ayrıntılar, İbn Battûta'nın Çin gezisinin yakıştırma olduğu tarzında itiraz ve suçlamalara kapı aralamış ise de Çin'deki ticarî etkinlikler, kâğıt para, Müslümanların bu

ülkeyle olan münasebetleri gibi konularda verdiği diğer bilgiler, başka kaynaklarca da doğrulanmıştır.

Çin'den ayrılıp Sumatra'ya, oradan Cava'ya geçen seyyah; Malabar kıyılarına yönelir ve bir daha Delhi'ye uğramaz. Herhalde Hint sultanından çekinmiştir. Sonra Fars Körfezi'ne giren seyyah, Bağdat ve Suriye yoluyla Mısır'a varır ve beşinci haccını yerine getirir. Mekke'den tekrar Mısır'a geçen seyyah, İskenderiye'den denize açılmış, 750 yılının Safer ayı/1349 Nisan ve Mayıs aylarında Tunus'a varmış, oradan bir Katalan gemisine atlayarak Sardunya adasının büyük limanına (=Cagliari) gelmiştir. Sardunya'dan apar topar Cezâyir'e açılarak Tenes'te karaya çıkmış; nihayet hicrî 750 yılının Şaban sonunda, yani 1350'nin Kasım ayında Fas'a ulaşmış ve Sultan Ebû İnân Merinî'nin huzuruna girmiştir. Seyahatnâme'nin bu kısmında Merinî Devleti ve Ebû İnân biraz abartılı bir şekilde övülse de ülkede sunulan sosyal hizmetler ve bayındırlık durumu çok yüksek bir seviyededir. Fas'ta bir süre kalan seyyah, fazla beklemeden Endülüs'e geçer. Marbella, Malaga, Hamma yoluyla Gırnata'ya varır; aynı yoldan geri dönerek Merrâkeş'e geçer. Bu bölümlerde dikkat çeken şey, Merinîlerin Endülüs'e olan yoğun ilgileridir. Bu uğurda girdikleri savaşlar; inşa yahut tamir ettikleri kaleler ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

Tekrar seyahat arzusuyla yollara düşen seyyah bu sefer Malli'ye yönelmiş, Büyük Sahra'yı kuzeybatıdan güneybatıya doğru arşınlayarak Nijer'e girmiş, siyahların zengin ve müreffeh ülkesini görmüş, Sultan Mensa Süleyman ile görüşmüş ve daha içlere dalmadan Merinî sultanından gelen bir emirle 754 yılının Zilkade ayında/Aralık 1353'de Sicilmasa'ya dönmüş ve nihayet Fas'a gelmiştir. Yolculuğunun bu kısmında İç Batı Afrika hakkında çok önemli bilgiler vermektedir; Kraçkovsky'nin de belirttiği gibi 19. yüzyıldaki sömürge amaçlı keşiflere kadar bu bölge hakkında en detaylı ve doğru bilgileri veren seyyah, İbn Battûta'dır.

III) Seyahatnâme Metninin Özellikleri

a) Yazılış Tarihçesi

Seyyahımız tarafından *Tuhfetün'-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* diye adlandırılan ve literatürde *Rıhle* ismiyle bilinen eser, seyyahın kısa aralıklarla 28 yıl süren gezilerini kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'ye ham metin olarak aktarışı neticesinde; kâtibin bazen biraz kısaltma, bazen de ekleme gibi tasarruflarıyla hazır hâle getirilmiş kitaptır. Ancak İbn Cüzeyy'in fazla müdahale etmediği bellidir. Secî, yani düzyazı uyaklarıyla süslenmiş külfetli girişin sonunda özetle şöyle diyor kâtip:

"Üstat İbn Battûta'nın sözlerini aktarırken onun maksadını anlatan kelimeleri kullandım; lâkin çoğu kez nasıl söylediyse öyle bıraktım, köküne ve dalına dokunmadım; bahsettiği şeylerin aslı nedir diye araştırmadım. Çünkü üstadımız aktardıklarını değerlendirirken en iyi yolu tutmuş, aslı astarı olmayan haberleri sunarken güvenmediğini bildiren sözler söylemiştir. Yer ve kişi adlarından problemli olanları hallettim; harekeleri [ünlü harfleri] vs. belirtmekle kitabı daha verimli hâle getirdim; bu konuda epey çaba gösterdim."

Bazılarının sandığı; birtakım çeviri ve neşirlerde –hattâ Defrémery/Sanguinetti nüshasında– ileri sürüldüğü gibi mukaddime kısmı İbn Battûta tarafından değil İbn Cüzeyy Kelbî tarafından hazırlanmıştır. Dr. Abdülhâdî Tâzî, 1997'de tamamladığı *Rıhle* neşri için 30 nüshaya baktığını ve bazı özel nüshalarda mukaddimenin *"İbn Cüzeyy der ki"* diye başladığını kaydediyor. Kitap sonunda verilen iki ayrı tarihten de anlaşılacağı üzere İbn Battûta'nın hatıralarını yazıya geçirişi 3 Zilhicce 756'da/9 Aralık 1355'de son bulmuş; böylece İbn Cüzeyy elindeki metin üzerinde çalışmış, yer yer özetleme yaparak kendinden bazı bilgileri de –adını ve kaynağını belirterek– kitaba eklemiştir. Bu durumda metin, kitap sonunda belirtildiği gibi İbn Cüzeyy'in elinden 757 Safer ayında/1356 Şubatı'nda çıktığına göre düzeltme, müsveddeleri temize çekme ve redaksiyon işleri üç ay sürmüş olmalıdır.

b) Üslûbu

Eserin dili genelde sadedir; ancak üç farklı anlatım tarzından bahsetmek mümkündür.

1- İbn Battûta'nın getirdiği canlılık

Kitabın canlı havasını oluşturan ana kısım; kısa cümleler ve yalın tasvirler hâlinde İbn Battûta'nın kaleminden çıktığı gibi bırakılmış olmalıdır. İbn Battûta, Cafer Halîlî gibi bazı modern araştırmacılara göre klasik eğitimden geçmesine rağmen halktan biridir; olayları aktarırken çok diri, hatta zaman zaman kaba sayılabilecek betimlemelerde bulunduğu gibi siyaset literatürünün en rafine terimlerini de tam yerinde kullanabilir. Gayet meraklıdır ve genel halktan biri gibi, ne görüyorsa onu anlatır. Hindistan hükümdarının nasıl olup da hem çok cömert hem çok zalim davranabildiğini açıklarken asla yuvarlak kelimeler kullanmayı denememiş; kan, kamçı, kılıç, ciğer, bağırsak gibi "sakatat ilminin furû mesaili"ne[21] değinmeden geçememiş; afrodizyaklar, Marhata dilberlerinin güzelliği ve "en hoş beraberliği hangi ırktan kadınlarla yaşadığı" gibi konularda da ayrıntıyı ihmal etmemiştir. Hediye dağıtanları övmüş, cimrileri yermiştir. Kısaca, Afrika zencileriyle ilgili değerlendirmeleri bile onun objektifliğine dair iyi bir kanıttır.

2- İbn Cüzeyy etkisi

Kâtibin arada bir müdahalesi, ya bir şiir ya ilgili şehrin hatırlattığı bir anekdot yahut İbn Battûta'nın verdiği bilgiyi düzeltme niteliğinde birkaç cümlecik kısa açıklamalarla sınırlı kalmıştır. İbn Cüzeyy'in üslûbu gerek mukaddimeden gerekse kitap içinde yaptığı açıklamalardan anlaşılacağı üzere biraz külfetli, yapmacık ve süslüdür. Dönemin diğer saray kâtipleri gibi garip benzetmelere yer verir o. Nitekim çağdaşı olan Memlûk Sarayı'nın ansiklopedist kâtiplerinden İbn Fadlullah Ömerî ve Kalkaşandî'de de benzeri eğilimler görülür.

3- Alıntı yapılan kaynakların etkisi

Seyahatnâme içinde ayrıntılı bina betimlemelerin yapıldığı, genel akışa uymayan birkaç uzun bölüm vardır. Sözgelimi, Emevî Câmii ve Kâbe betimlemelerinin bulunduğu satırlar İbn Battûta'nın kendi anlatımından değildir. İbn Battûta bu bölümlerde İbn Cübeyr ve Bekrî gibi alanının

uzmanı olan daha eski seyyahlardan alıntı yapmış ve bu alıntıları kimden yaptığını belirtip isim vermiştir. Seyahatnâme'nin dikkat çekici bir yönü de çeşitli şehirler hakkında çok sayıda manzume içermesidir.

IV) Seyahatnâme'nin Tarihî Önemi

a) Genel Tarih Bakımından İbn Battûta'nın Yegâne Olduğu Noktalar

İbn Battûta Seyahatnâmesi, bazı ülkelerin, hanedanların ve kurumların geçmişindeki karanlık noktaları aydınlatma bakımından yegâne kaynak gibidir.

1) Anadolu topraklarını Ahılığın yaygılaştığı yıllarda gezen İbn Battûta Ahılık konusunda ana kaynaktır. Ancak "ahı" kelimesinin "ahi" şeklinde okunması gerektiğini ileri sürenlerin İbn Battûta'yı tanık tutması yersizdir. İlerde bu konuya değinilecektir.

2) Çağatay sultanı Tarmaşirin'e dair ayrıntılı bilgi başka kaynaklarda yoktur. Tarmaşirin'in ülkesinden çıkışı, Yasak'ı ihmalinden ötürü Moğol asilzâdelerinin onu sevmeyişi, Hint sultanının ona karşı tutumu ve Tarmaşirin'in nasıl öldüğüne ilişkin farklı rivayetler uzun uzadıya anlatılır. Çağatay Hanlığı'na dair bilgi diğer kaynaklarda çok azdır.

3) Delhi Türk Sultanlığı ile ilgili olarak İbn Battûta tarafından verilen bilgiler çok kıymetlidir. İç çekişmeler, "Rây" denilen Hint asıllı krallarla yapılan savaşlar, devletin kriz zamanları için aldığı ekonomik tedbirler ve dış politika; sultanın daha çok Horasan kökenli olan Müslüman yabancılara "eizze" (=muhteremler) deyişi ve onlar aracılığıyla kudretini artırmak isteyişi diğer kaynaklarda pek rastlanmayan bilgilerdir.

4) İran'da İlhanlı Devleti'nin etki alanı altında olmakla birlikte nispeten özerk bir yapı arzeden Afrasiyablılar, Gûrîler gibi çeşitli atabekler hakkında verilen bilgiler de gayet zengindir.

5) Pasifik'te Cava ve Sumatra'nın siyasî durumu, Maldiv adalarının Müslüman halkı, kadın hükümdarı, ticarî teâmülleri, kültürel tarihi ve Hindistan'daki Türk Sultanlığı'nın bu adalara olan etkisi *Rıhle*'de ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir.

6) Afrika'nın doğu kıyıları yani bugün Swahili olarak bilinen bölgeyle ilgili verdiği bilgiler de kıymetlidir. İbn Battûta kıyı şeridinden güneye

doğru inmiş; önce Mogadişu'ya sonra Mombassa ve Kulva'ya varmış, bugünkü Tanzanya'nın sahil şehirlerini dolaşmış, yerli halkın âdetlerinden ve ticarî kabiliyetinden uzun uzun bahsetmiştir.

7) Kuşkusuz *Rıhle*'nin en önemli kısımlarından biri, İç Batı Afrika'da Malli Sultanlığı ile ilgili bölümdür. İbn Battûta bu bölgenin asıl kâşifi olarak gösterilir.

b) Türk Tarihi Bakımından Önemi

İbn Battûta'nın yaşadığı döneme Türk-Moğol asrı dense yeridir. Tabiî ki Moğolların epey zamandır Türklerle kaynaştıkları, birçok bölgede kendi dillerini unutarak Türkçe konuşmaya başladıkları unutulmamalıdır; nitekim Deşt-i Kıpçak'ta yani Altın Ordu hükümdarı Uzbek Han'ın ülkesinde böyle olmuştur. Seyyahımız, Avrupa dışında eski dünyanın neredeyse tümünü gezmiştir ve dolaştığı ülkelerin çoğunda Türkler egemendir. İbn Battûta "dünyanın yedi büyük hükümdarı"nı sayarken ilk sırayı kendi hükümdarı Ebû İnan Merinî'ye verir ve diğerlerini şöyle sıralar:

Memlûk Türklerinden Mısır ve Suriye bölgesinin hükümdarı Nâsır,

İlhanlı soyundan gelen Moğol asıllı Irakayn hükümdarı Ebû Saîd,

Deşt-i Kıpçak hükümdarı Uzbek Han,

Türkistan ve Mâverâünnehir'de halk ve kültür bakımından Türkleşmiş Çağatay Hanlığı'ının başında bulunan Tarmaşirin,

Hindistan'da Horasan asıllı Türk memlûklerden Muhammed Tuğluk Şah,

Moğol hanedanından olan Çin hükümdarı.

Anadolu'da ise Osmanlı henüz yeni doğmuştur. Bu tablo Cengiz sonrası İslâm dünyasında, hattâ Avrupa dışında tüm eski dünyada siyasî erkin genellikle Türklerin ve Moğolların elinde olduğunu gösteriyor. Moğolların dehşetengiz yıkıcılığının izleri Buhara gibi şehirlerde hâlâ mevcuttur ancak hızlı bir imar ve kültür hareketine girişerek Türk, Fars ve Arap üstatların eliyle medeniyet tarihine geçecek olgun eserler vermeye başladıkları da

görülmektedir. İbn Battûta, Türklerin siyaset, bilim, ticaret ve şehircilikle ilgili üstünlüklerini hiç gocunmadan anlatır. O kendi toprağını, kendi sultanını çok sever ama buradan yola çıkarak topyekûn bir Arap veya Berberî üstünlüğü iddiasını hiç gütmemiş; hattâ şehirleşememiş Arapları –emir bile olsalar– kıyasıya eleştirmiştir.

Rıhle'de Anadolu'nun o günkü durumu hakkında zengin bilgiler vardır. Beyliklerin iç anlaşmazlıkları, Umur Bey'e karşı düzenlenen Haçlı saldırıları, Alanya'nın uluslararası bir liman oluşu, Germiyanoğullarına karşı hissedilen güvensizlik, Eretna Devleti'nin refahı, Sinop'un stratejik önemi, Erzurum ve Erzincan'da birbirleriyle çarpışan Türkmen oymakları, Anadolu'da Hanefî mezhebinin yaygın oluşu, İlhanlıların Anadolu siyaseti; Emir Çoban ve Çobanoğlu'nun siyasî ihtirasları, son olarak Ahılığın yükselişi hakkında İbn Battûta birinci el kaynaklardandır. *Rıhle*'nin kaydettikleri, başka kaynaklarla yeterli derecede karşılaştırılarak incelenmemiştir. Gerçi o devirde İbn Fadlullah Ömerî ve Kalkaşandî gibi Arap kaynaklarında da Anadolu hakkında kayda değer bilgiler vardır ama bunlar İbn Battûta kadar derli toplu değildirler ve doğrudan kendilerine yapılan nakilleri aktardıkları için ikinci elden kaynak sayılırlar.

c) Türk Dili Tarihi Bakımından Önemi

Rıhle'nin içerdiği Türkçe kelimeler henüz incelenmemiştir. Alfred Leon Sarton'un da değindiği gibi, *Rıhle*'de Türkçenin tarihî gelişimine az da olsa ışık tutacak bir hayli kelime vardır. "Koşcı, dukı, barucı, tandari" gibi isimler; "kılıc tıhar, hoş misen" gibi cümleler ve ikide bir karşımıza çıkan "Demurtaş, Tugan (=Togan)" gibi özel isimler bize o dönemde çeşitli bölgelerin lehçe özellikleri hakkında bilgi verebilir. Araplara ve diğer İslâm milletlerine nazaran İbn Battûta literatürünü oluşturma işine M. Şerif Paşa çevirisiyle epey önde başlamamıza rağmen daha sonra hiçbir ciddî çalışma yapılmamış; yapılanlar karşılaştırmalı araştırmalar seviyesine çıkmamıştır.

d) Antropoloji ve İktisat Tarihi Bakımından Önemi

Rıhle'de sosyal hayat, âdetler, inançlar ve törelere dair çok zengin bir malzeme vardır. Yemek tariflerinden bayram ve matem giysilerine, siyasî terimlerden tasavvufî tabir ve tecrübelere dek o dönemin insanıyla ilgili her konuda bilgi verilmiştir. Kitap bu yönüyle ansiklopedik bir hüviyet taşır.

Gerek Alfred Leon Sarton gibi bilim tarihçileri[22] gerekse H. Gibb gibi mütercim-araştırıcılar *Rıhle*'nin bu yönüne dikkat çekmekten geri durmamışlar ve Dr. A. Abdülganî Gânim gibi kimi araştırıcılar da İbn Battûta'yı ilk antropologlardan saymışlardır.[23] Gânim'in de belirttiği gibi *Rıhle*'nin âdetler, ekonomik ve hukukî uygulamalar gibi verileri ele alındığında karşımıza ayrıntılı ve renkli bir dünya tablosu çıkmaktadır.

Hindistan'la ilgili kısımda ölü yakma merasimine yer verilmiş, İran'ın Firuzan şehrinde cenaze merasiminin düğün havasında cereyan ettiği belirtilmiş, İyzec'de cenazenin tam bir matem havasında kaldırıldığı; cemaatin perçemlerini keserek çığlık attıkları anlatılmış, Anadolu'nun Mudurnu yöresinde mezarların üstüne –uzaktan bakınca evi andıracak şekilde– tahta çatılar kondurulduğuna değinilmiş, Sinop'ta cenaze kaldıranların başlarını açtıkları ve giysilerini ters çevirdikleri kaydedilmiştir. Moğol kökenli Çin kağanlarının cenazesinde hizmetçi ve cariye tayfasından bir grup insan diri diri gömülmekte; Maldiv adalarında katil bulunup öldürülmeden maktûlün cenazesi kaldırılmamaktadır.

İbn Battûta sosyal statü ile ilgili sembollere de değinmiştir. Çin'de tacirler kazandıkları altını özel boyutlarda eriterek evlerinin kapısına asmakta; beş kalıp altına erişen tacir parmağına tek yüzük geçirmekte, on kalıp altına erişen ise iki yüzük takmaktadır. Maldiv kadınlarının giyim kuşamı, evlilik âdetleri çok ayrıntılı anlatılır. Onu en çok şaşırtan noktalardan biri de Türk kadınlarının statüsüdür. Anadolu'da kadınlar tıpkı bir akıncı gibi at koşturmakta, pazarlarda yoğun ticarî etkinliklerde ön sıraları tutmaktadırlar. Uzbek Han'ın ülkesinde asilzâde hanımları sosyal hayatta kocalarından aşağı kalmamaktadırlar. Tavalisi ülkesini anlatırken burayı yöneten prensesin iyi bir savaşçı olduğunu ve Türkçe konuştuğunu belirtir.

Onun antropolojik gözlemlerinin en önemlisi, anaerkil düzene işaret ettiği yerlerdir. İç Batı Afrika'daki Müslüman zencilerin İyvallatin bölgesinde kurdukları düzen, tamamen anaerkil esaslara dayanmaktadır. Soybağı ve miras işlerinde anne ve annenin ailesi belirleyici konumdadır. Orada erkekler, soybağlarını babalarına değil analarına ve dayılarına dayandırmaktadırlar.

Rıhle'de ticaret kültürüyle ilgili olarak Ahı birliklerine değinilmiş, bunların Kırım'dan Konya'ya, Alanya'dan Sivas'a uzanan siyasî ve ticarî etkinliğine dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Ona göre Ahılık, Mısır'daki Fütüvvet sistemine benzemektedir. Bu düzenin bir benzeri de İsfahan'da mevcuttur. Çin'de iktisadî etkinliklerin tümünün kâğıt paralara bindirildiğini; bu kâğıt parçalarının yıpranması veya yırtılması durumunda günümüzün merkez bankasına benzeyen büyük bir darphaneye getirilerek değiştirildiğini anlatır. Maldivlilerin ve Koko'daki Afrikalıların mübadele aracı, "veda" denilen deniz kabuklarıdır. Bu adalarda büyük memurlara maaş olarak "pirinç" ödenmektedir. Paul Bohonan'ın Tiv kabileleri üzerine yaptığı araştırmalar İbn Battûta'yı doğrular mahiyettedir.[24]*Rıhle*'yi ilginç kılan noktalardan biri de seyyahın gezdiği ülkelerdeki dinar ve dirhemleri Mağrip ve Mısır paralarıyla karşılaştırmasıdır. Böylece çeşitli ülkelerin para birimlerinin gerçek alım gücünü mukayeseli olarak verir.

Bazıları İbn Battûta'nın eserini bir fıkıh metni gibi görmek; hattâ üretecekleri "içtihat" için temel belge niteliğinde bir kaynak gibi değerlendirmek isteyebilir; ancak şu bilinmelidir ki İbn Battûta klasik anlamıyla yetkin bir "müftü" veya "fakih" değildir. Dolayısıyla kitapta seyyahın onayladığı veya onaylamadığı yargı ve olaylar, "birebir İslâm hukukunun temellerini yansıtan belgeler" olarak değil; iç ve dış eleştirisi yapılıp değerlendirilmesi gereken "edebî, tarihî, folklorik ve sosyolojik malzemeler" olarak algılanmalıdır.

V) Seyahatnâme'yle İlgili Kuşkular ve Cevaplar

Rıhle'nin bazı bölümlerinde tarihî kopukluklar olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Birtakım olayların betimlenişindeki abartı, bazı şehirleri anlatırken pek çok seyyahın değindiği konulara değinmemesi gibi durumlar çoğu İbn Battûta şârih ve çevirmeni tarafından doğal karşılanmış; hattâ son araştırmalarda İbn Battûta'nın başka seyyahlara göre daha gerçekçi olduğu ve sağlam bir hafızaya sahip bulunduğu vurgulanmıştır. Kaldı ki ana metin üzerinde kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'nin az da olsa değişiklikler yaptığı göz önüne alınmalıdır.

Ancak eserin birkaç bölümüne ciddî ve sert eleştiriler yöneltilmiştir. Oryantalist Stephen Janicsek, *Rıhle*'deki Ardu'z-Zulmet (=Karanlıklar ülkesi; Sibirya) ve Bulgar şehriyle ilgili anekdotları uydurma, hattâ kötü bir kopya gibi algılamış,[25] Yule tarafından Çin'le ilgili bölümlerin yakıştırma olduğu söylenmiş, Pasifik denizindeki seyahatin bir kısmı; Tavalisi ülkesi ve Berehnekâr cemaati hayalî sayılmış; efsanevî kuş Rohh'dan bahsetmesi ise tenkitleri büsbütün artırmış, seyyahın *"Sindbad masallarından fazla etkilendiği"* ileri sürülmüştür.[26] Fakat zamanla Kraçkovsky,[27] Gibb,[28] Yamamoto,[29] Ağa Mehdî Hüseyin[30] ve S. M. İmamüddîn[31] gibi şârih ve çevirmenler *Rıhle*'deki bu kısımların çoğunu belgeleyip onaylamışlar; bir bölümünü de uygun şekillerde yorumlamışlardır.

İbn Battûta'ya yöneltilen yeni bir itham da Amikam Elad'dan gelmiştir.[32] Elad'a göre *Rıhle*'de Filistin'le ilgili bölümler daha eski bir Müslüman seyyahtan; Muhammed Abderî'den çalınmıştır. Bu tür cüretkâr iddiaların sahiplerinin de bileceği üzere İbn Battûta zaman zaman seyahat rehberi türü kitaplardan faydalandığını asla saklamamıştır. Seyyahımız, Bekrî'nin *Mesâlik*'inden bahsetmiş,[33] İbn Cübeyr'den alıntı yaptığını belirtmiştir.[34] Dolayısıyla Abderî'den de faydalanmış olabilir. Ancak belli bir kitaptan faydalanmış olması, orayı gezmediği anlamına gelmez; hattâ kendi sunduğunu daha derli toplu hâle getirme gayretiyle böyle davranmış olmalıdır. Zaten Dımaşk ile ilgili anlattıklarında da görüleceği üzere alıntı yaptığı kaynakta olmayan yeni ve taze bilgileri kitabına eklemeyi asla ihmal etmemiştir.

İbn Battûta'ya yöneltilen ciddî eleştiriler bağlamında yukarıda işaret edilen kısımlarla ilgili olarak cevaplar veren ve *Rıhle*'nin orijinalitesini savunan Yamamoto, Ağa Mehdî Hüseyin, Gibb ve İmamüddîn gibi uzmanların cevapları Nevvâl Muhammed A. İsmail tarafından üç madde hâlinde özetlenmiştir.[35] İbn Battûta'nın fıkıh bilgisi, verdiği bilgilerin güvenilir olup olmadığı gibi konular Arap âleminde de tartışılmıştır.[36] İbn Battûta'ya henüz hayattayken epey itiraz yapıldığı bilinmektedir. Bilfîkî onunla alay etmiş ancak İbn Haldun'un da kaydettiği gibi onu hayretle karşılayanlar, Merinî veziri İbn Vudrâr tarafından hakettikleri cevabı almışlardır.

VI) Tarih Sırasına Göre İbn Battûta ve Rıhle

Hakkında Seçilmiş Bibliyografya

a) En Eski Kaynaklar

– Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (ö: 776/1374), *el-İhâta fî Ahbâri Garnâta*, Kahire, 1975, C. III, s. 273-274. Yazar, İbn Battûta'ya değinirken onun gezilerine eleştirel bir bakışla yaklaşıyor.

– İbn Haldun (ö: 809/1406), *Mukaddime*, Beyrut, 1965, C. II, s. 564-566. İbn Haldun burada gerçekleşmesi zor olayları hemen inkâr etmenin yanlışlığını vurgulayan Vezir İbn Vudrâr'ın uyarılarını aktarırken İbn Battûta ve gezilerinden bahsediyor.

– İbn Hacer Askalânî (ö: 852/1449), *ed-Dureru'l-Kâmine*, Haydarabad, 1972, C. III, s. 480-481. İbn Hacer, İbnü'l-Hatîb'den aktarma yaparak İbn Battûta'yı kısaca anlatıyor.

– Temgrûtî (10/16. yüzyılın sonları), *en-Nefhatü'l-Miskiyye fi's-Sifâreti't-Türkiyye*, Henry de Castries neşri, Paris, 1929, s. 20-68. Temgrûtî doğuya, İstanbul'a doğru çıktığı uzun seyahatinde (997/1589) bazı şehir ve bölgeleri tanıtırken İbn Battûta'dan bahsediyor. Yanında getirdiği İbn Battûta nüshalarıyla doğu İslâm dünyasına *Rıhle*'yi ilk tanıtan yazar belki de Temgrûtî idi.

– Makkarî (ö: 1041/1631), *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, Beyrut, 1968, C. I, s. 152 ve C. VII, s. 337. Yanında pek çok kitapla doğuya göçen bu büyük araştırmacı, Endülüs kökenli âlim ve edebiyatçıları konu aldığı dev eserinde İbn Battûta'dan ve *Rıhle*'nin içeriğinden bahsediyor.

– Muhammed b. Fethullah b. Mahmud Beylûnî (ö: 1085/1674), *Münteka (Muhtasar) Rıhleti İbn Battûta*, Yazma olan bu eser İzmir Millî Ktp., nr. 1753'tedir. Ayrıca bkz.: Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, [Mısır Millî Kütüphanesi, Kahire] Vakf-ı Teymûr yazmalarından mikrofilm nr. 17732. Daha başka nüshaları da vardır. Beylûnî, *Rıhle* üzerinde dikkatli bir çalışma yaparak iyi bir bir özet çıkarmıştır. Samuel Lee'nin 1829'da yaptığı çevirinin kaynağı da bu özettir. İlerde değinileceği gibi meçhul biri tarafından Türkçe'ye çevrilen bu özetin bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde mevcuttur.

– Zebîdî (ö: 1204/1790), *Tâcu'l-Arûs*, Beyrut, 1980, "b-t-t" madd., C. XIX, s. 159-165. Yemenli büyük dilci Zebîdî, "b-t-t" kökü hakkında bilgi verirken İbn Battûta'nın Beylûnî tarafından yapılan özetine değiniyor; bu ismi "Batûta" değil, şeddeli "Tı" ile "Battûta" şeklinde okumak gerektiğini söylüyor.

b) Batı Dillerinde Yapılan Çalışmalar

– Silvestre de Sacy, Antoine-Isaac; "Review of Kosegarten, Johann Gottfried Ludwig: De Muhammed Ebn-Batuta Tingitano, Jena 1818", *Journal des Savans* Paris, 1820, s. 15-20.

– Silvestre de Sacy, Antoine-Isaac; "Review of Lee, Samuel: The travels of Ibn Batuta, translated from the abridged arabic manuscript copies, London 1829", *Journal des Savans,* Paris, 1829, s. 475-484, 552-559.

– Kosegarten, Johann Gottfried Ludwig; "Review of Lee, Samuel: The travels of Ibn Batuta, translated from the abridged arabic manuscript copies, London 1829", *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik,* Berlin, 1831, I. s. 1-l8, II. s. 9-16 ve III. s. 17-19.

– Anonim bir çalışma, "Ueber den Lauf des Nigers und einige Puncte der Geographie des inneren Afrika's", *Neue Allgemeine Geographische Ephemeriden,* S. 7, Weimar, 1820, s. 468-420.

– Wappaus, Johann Eduard; "Review of de: Santo Antonio Moura, Jose; Viagens extensas e dilatados do celebre arabe Abu-Abdallah, mais conhecido pelo nome de Ben-Batuta, Lisbon 1840", *Göttingische gelehrte Anzeign,* S. 201, 1842, s. 2001-2009.

– de Slane, Mac Guckin; "Voyage dans e Soudan par Ibn Batouta", *Journal Asiatique,* 4ème série 1., Paris, 1843, s. 181-240.

– de Slane, Mac Guckin; "Letrre à M. Reinaud", *Journal Asiatique,* 4ème série 9., Paris, 1843, s. 241-246.

– Defrémery, Charles; "Note sur deux passages d'Ibn Bathouthah", *Journal Asiatique,* 4ème série 10., Paris, 1847, s. 168-172.

– Dulaurier, Édouard; "Description de l'Archipel d'Asie, par Ibn-Bathoutha", *Journal Asiatique,* 4ème série 9., Paris, 1847, s. 93-134 ve 218-259.

– Dulaurier, Édouard; "Letrre à M. le rédacteur du Journal Asiatique", *Journal Asiatique,* 4ème série 11., Paris, 1848, s. 92-95.

– Cherbonneau, Auguste; "Voyage du cheikh Ibn Batoutah", *Nouvelles Annales des Voyages,* Paris, 1852, I. s. 129-161; II. s. 5-33 ve 177-204.

– Peschel, Oscar; "Ibn Batuta, der Vater der Reisen", *Das Ausland,* S. 26, Stuttgard, 1853, s. 1225-1227.

– Meyer, Ernst H. F.; "Ibn Bathuthah", *Geschichte der Botanik Studien,* Königsberg, 1856, C. III, s. 309-325.

– Peschel, Oscar; "Ibn Batuta am Hofe von Delhi", *Das Ausland,* S. 29, Stuttgard, 1856, s. 441-446.

– Peschel, Oscar; "Ibn Batuta in Central Afrika", *Das Ausland,* S. 31, Stuttgard, 1858, s. 1109-1113.

– Defrémery-Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Batoutah,* (Fransızca çeviri ve notlandırma ile Arapça metin bir arada) I, II, III, IV, Paris, 1874.

– Yule, Henry; "The geography of Ibn Batuta's travels in India", *The Indian Antiquary,* S. 3, Bombay, 1874, s. 114-117, 209-212 ve 242-244.

– Renan, Ernest; *Ibn Batoutah, Mélanges d'Histoire et de Voyages,* Paris, 1878, s. 291-303.

– Haig, R. Malcolm; "Ibn Batuta in Sindh", *JROAS,* N. S. 19, London, 1887, s. 393-412.

– Chaix, Paul; "Les Voyages d'Ibn Batoutah en Asie, en Europe et en Afrique au XIVéme siècle", *Le Globe,* S. 26, Genève, 1887, s. 145-163.

– Fletcher, L.; "Ibn Batutah in Southern India", *The Madras Journal of Literature and Science,* Madras, 1888-89, s. 37-59.

– von Mzik, Hans; "Ibn Batuta ein arabischer Welt-reisender des 14. Jahrhunderts", *Monatsblätter des Wissenschaftlichen Klub,* S. 32, Wien, 1911, s. 29-34.

– Freysinger, Hugo; "Ein arabischer Weltreisender", *Österreichische Monatsschrift für den Orient,* S. 38, Wien, 1912, s. 167-169.

– Yule, Henry; *Ibn Batuta's travels in Bengal and China,* London, 1916, C. IV, s. 1-166.

– Fischer, August; "Battuta, nicht Batuta", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft,* S. 72, Leipzig, 1918, s. 289.

– Planck, H.; "Ibn Batutas Reisen", *Der Erdball,* S. 2, Berlin, 1928, s. 94-97.

– Gibb, H. A. R.; *Selections from Ibn Battuta*, London, 1929.

– Janicsek, Stephen; "Ibn Battuta's journey to Bulghar: Is it a fabrication?", *JROAS,* London, 1929, s. 791-800.

– Husain, Agha Mahdi; *Le gouvernement du Saltanat de Delhi: Etude critique d'Ibn Battuta,* Paris, 1936.

– Yamamoto, Tatsuro; "On Tawalisi described by Ibn Batuta", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oryantal Library),* S. 8, Tokyo, 1936, s. 93-133.

– Saletore, Narayana Rajarama; "Haryab of Ibn Battuta", *The Quarterly Journal of the Mythic Society,* N. S. 31., Bangalore, 1940-41, s. 384-406.

– Khan, Abdul Majed "The Historicity of Ibn Batuta: Shamsuddîn Firuz Shah", *The Indian Historical Querterly,* S. 15/2, Calcutta, 1941, s. 65-70.

– Izzeddîn, M; "Ibn Battuta et la Topographie Byzantine" *Actes du VI. Congres Internationale des Etudes Byzantines*, 2, Paris, 1951, s. 191-196.

– Hennig, Richard; *Ibn Battuta's Weltreise, 1200-1415,* Leiden, 1953, C. III, s. 205-216.

– Bhatnagar, R.; "Madhyadesh in the rehla of Ibn Battuta", *Saugar University Journal*, S. 4, Saugar, 1955, s. 97-109.

– Kraçkovsky, I. Yulvanoviç; *İstoriya Arabskoy Geografiçeskoy Literatury*, Moskova, 1957, s. 417-430.

– Gibb, H. A. R. – Beckingham; *The Travels of Ibn Battuta*, Hakluyt Society, London. Gibb'in katkısı: I. C., 1958; II. C., 1959; III. C., 1971. Beckingham'ın katkısı: IV. C., 1994.

– Gabrieli, F.; *Viaggiotori arabi (Viaggi di Ibn Battuta)*, Universita de Cagliari, Cagliari, 1961.

– Leva, A. Enrico; "Ibn Battuta nell Africa nera" *Africa*, S. 16, 1961, s. 169-177.

– Hrbek, Ivan "The Chronology of Ibn Battuta Travels", *Archiv Orientalni*, XXX, Prag, 1962.

– Bousquet, G. H.; "Ibn Battuta et les institutions musulmanes", *Studia Islamica*, S. 24, 1966, s. 81-106.

– Husain, Agha Mahdi; "Ibn Battuta and his Rehla in New Light" *Sind University Research Journal*, S. 6, 1967, s. 25-32.

– Chittick, H. Neville "Ibn Battuta and East Africa", *Journal de la Societe des africanistes*, S. 38, 1968, s. 238-241.

– Husain, Agha Mahdi; "Dates and Precis of Ibn Battuta's Travels with Observations", *Sind University Research Journal*, S. 7, 1968, s. 95-108.

– Shiloah, Amnon; *The Theory of Music in Arabic Writings*, Munchen, 1970, s. 157-158.

– Meillassoux, C.; "L'itineraire d'Ibn Battuta de Walata à Malli", *Journal of African History*, S. 13, 1972, s. 389-395.

– Miquel, André; "L'Islam d'Ibn Battuta", *Bulletin d'Etudes Oriantales*, S. 1, 1972, s. 117-140.

– Rahim, Abdul; "Six Hundred Years After – in the footsteps of Ibn Battuta in Andalusia", *Peshawar University Rewiev,* S. 51, Peshawar, 1973, s. 1-21.

– Hamdun, Said – King, Noel; *Ibn Battuta in Black Africa,* London, 1975.

– Sarton, Alfred Leon; *Introduction To the History of Science,* New York, 1975, s. 1614-1622.

– Chelhod, J.; "Ibn Battuta, Ethnologue", *Revue de l'Occident Musulman,* S. 25, 1978, s. 5-24.

– Mattock, J. N.; *Ibn Battuta's Use of Ibn Jubayr's Rihla,* Leiden, 1981, s. 209-218.

– Fanjul, Serafin; "Elementos Folkloricos en la Rihla de Ibn Battuta" *Revista del Instituto Egipico,* S. 21, Madrid, 1981-82, s. 153-179.

– Netton, Ian Richard; "Myth, Miracle and Magic in The rihla of Ibn Battuta", *Journal of Semitic Studies,* S. 29, 1984, s. 131-140.

– Yajima, Hikoichi; *Ibn Battuta,* Tokyo, 1985.

– Dunn, Ross E.; *The Adventures of Ibn Battuta,* London, 1986.

– Elad, Amikam; "The Description of The Travels of Ibn Battuta in Palestine: Is it Original?", *JROAS,* II, London, 1987, 256-272.

– Yerasimos, Stéphane; *Introduction et notes (Traduction de l'Arabe de Defreméry-Sanguinetti, I, II, III)* Paris, 1990.

– Hrbek, Ivan; *Ibn Battuta and The Maldiv Islands,* Prag, 1992.

– Norris, H. T.; "Ibn Battuta's Journey in The North Eastern Balkans", *Journal of Islamic Studies,* S. 5:2, 1994, s. 209-220.

– Wood, Frances; *Did Marco Polo go to China?,* London, 1995, s. 2-5.

c) Arapça ve Farsça Neşir, Çeviri ve Araştırmalar

– *Rıhletü İbn Battûta*, Kahire, 1871 ve 1904.

– Halîlî, Cafer; "İbn Battûta fî Mevâzîni İbn Haldun", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî,* S. 27, Rabat, 1927, s. 241-265.

– *Rıhletü İbn Battûta,* Şeyh Feyyûmî neşri, Kahire, 1928.

– *Mühezzebü Rıhleti İbn Battûta,* Ahmed Avâmirî Bek - A. Câdülmevlâ Bek neşri, haritalandırıcı: M. Fahruddîn Bek, Kahire, 1933.

– Cevdet, Muhammed; *Zeyl alâ Fasli Ahıyyeti'l-Fityâni't-Türkiyye fî Kitâbi'r-Rıhle li İbn Battûta,* İstanbul, 1933.

– *Rıhletü İbn Battûta*, Kerm Bustânî neşri, Beyrut, 1960.

– Şarkavî, Mahmut; *Rıhletü İbn Battûta*, Kahire, 1968.

– Benbuşte, Mehdî; *Rıhalâtü İbn Battûta,* Rabat, 1969.

– Hasbâk, Şâkir; *İbn Battûta ve Rıhletühü*, Necef, 1971.

– *Rıhletü İbn Battûta,* Kettânî neşri, (İbn Cüzeyy'in kitap içindeki açıklamaları kitap sonuna biriktirilmiş) I-II, 1972.

– Nuaymî, Selîm; "Elfâz min *Rıhle*", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-Irâkî,* S. 24-25-26, Bağdat, 1974.

– Sâmerrâî, İbrahim; "el-Elfâzü'd-Dahîle fî Rıhleti İbn Battûta", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî,* S. 26, Rabat, 1976.

– Mûnis, Hüseyin; *İbn Battûta ve Rıhalâtühü,* Kahire, 1980

– İnâyet, Râcî; *Mugâmerâtü İbn Battûta fî Bahri'l-Kulzûm,* Beyrut, 1980.

– Tâzî, Abdülhâdî; *İran beyne'l-Emsi ve'l-Yevm: Kırâatün Cedîde li Rıhleti İbn Battûta*, Beyrut, 1984.

– Zeyyân, Hâmid; *el-Hayat fi'l-Halîc fi'l-Usûri'l-Vustâ fî Dav'i Müşahedâti'r-Rahhâle İbn Battûta*, Dubai, 1985.

– Ömer, Muhammed Y.; *Bilâdü'ş-Şâm fî Rıhleti İbn Battûta*, Mekke, 1986.

– Gânim, Abdullah A.; *er- Ruvvâdü'l-Müslimûn*, İskenderiye, 1990, C. I, s. 116-181.

– *Rıhletü İbn Battûta*, M. A. el-Uryân neşri, Beyrut, 1992.

– Sâlihî, Muhammed İsa; *el-Mu'cemü'ş-Şâmil*, Kahire, 1992, C. I, s. 186.

– *Mevsûatü'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, (ansiklopedi) Umman, 1993, s. 177-187.

– Hasan, Z. Muhammed; *er-Rahhâletü'l-Müslimûn*, Beyrut (tarihsiz) s. 136-181.

– Kannûn, Abdullah; *Mevsûatü Meşahîri Ricâli'l-Mağrib*, Kahire, 1994, C. III, s. 37.

– Tazî, Abdülhâdî; *Rıhletü İbn Battûta*, (metin: 4 cilt, fihristler bölümü ise 5. cilt) Fas, 1997.

– *Dâiretülmaârif-i Buzurk-i İslâmî* (Farsça İslâm Ansiklopedisi), "İbn Battûta" madd., Tahran, 1369 h.

– Muvahhid, Muhammed Ali; *Sefernâme-i İbn Battûta*, (*Rıhle*'nin Farsçaya yapılan çevirisi) Tahran, 1958.

d) Türkçe Çeviri, Alıntı, Değini ve Araştırmalar

– *Tercüme-i Seyehatnâme-i İbn Batûta*, (mütercimi belirsiz) Süleyman Efendi Mat., İstanbul, h. 1290.

– Ahmed Rifat, *Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul, 1299 h., C. I, s. 30.

– Damad Mehmed Şerif Paşa, *Seyahatnâme-i İbn Batûta*, (3 cilt), İstanbul 1315-1319/1897-1901.

– *Seyahatnâme-i İbn Batûta*, Heyet çevirisi, İstanbul, 1917, (yazma), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 4904-4908.

– Kafesoğlu, İbrahim; "İbn Battûta" madd., MEB *İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 1950, C. V-2, s. 708-711.

– Carim, Fuad; *Marko Polo ve İbn Batuta*, İstanbul, 1966.

– Parmaksızoğlu, İsmet; *İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler,* İstanbul, 1971.

– Bürol, Nurettin; *İbn Battûta'ya göre Deşt-i Kıpçak ve Türkistan*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

– Şeker, Mehmet; *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel Hayatı İle Ahilik,* Ankara, 1993.

VII) Seyahatnâme'ye İlişkin Literatürün Değerlendirilmesi

a) Arapça ve Türkçede Defrémery-Sanguinetti Öncesi İlk Çalışmalar

Eser üzerine yapılan ilk çalışma, Muhammed b. Fethullah b. Mahmud Beylûnî (ö:1085/1675) tarafından hazırlanan *Münteka* yani ayıklanmış özettir. Meşhur dilci Murtazâ Zebîdî (ö:1205/1790) ansiklopedik sözlüğü *Tâc*'da bu özete değinmiştir[37]. Bu özetin Brockelmann tarafından bildirilen nüshaları dışında[38] bir nüshası da İzmir Millî Kütüphanesi'ndedir.[39] Ancak bu özet Avrupa'da tanınıp *Rıhle*'nin öncüsü ve müjdecisi olarak bilindikten sonra İslâm dünyasında basılmıştır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde de Beylûnî özetinin yazma çevirisi mevcuttur; sayfa kenarlarına düşülen notlarda metindeki şehirler ve dinî gruplar Arapça yahut Farsça açıklanmış; *Merâsıdü'l-Ittılâ'* gibi kaynaklara atıf yapılmıştır. Çevirinin kim/kimler tarafından ve ne zaman yapıldığı meçhuldür.[40]

b) Avrupa Dilleri

Kraçkovsky'nin de belirttiği gibi *Rıhle*'nin bu muhtasarını Avrupa'da ilk defa bilim adamları değil gezginler keşfetti. Seetzen ve Burckhardt bu muhtasarı 1808'de Gotha ve Cambridge'e getirdi. Böylece Şarkiyat çevrelerinde esere dair ilk incelemeler belirmeye başladı.[41] Kraçkovsky'nin belirttiğine göre *Rıhle*'yi etraflı bir şekilde ele alan ilk Şarkiyatçılar Alman asıllı Kosegarten ile öğrencisi Apetz'dir. Kosegarten İran, Maldiv adaları ve Afrika'yla ilgili kısımları inceledi (*Iter Persicum*, *Iter Maldivicum*, *Iter Africanum*, Paris, 1818), Apetz ise Malabar sahili ile ilgili kısmın incelemesini bir sene sonra 1819'da Paris'te yayınlattı. Nihayet Samuel Lee, Beylûnî muhtasarını olduğu gibi İngilizceye çevirdi (London, 1829). Daha sonra Fas'ta 1797'de bulunan bir yazmaya dayanan Moura, *Rıhle*'yi bu eksik nüshadan Portekizceye çevirdi.[42]

Bazı Avrupalıların bir seyahat kitabı hakkında bu denli etraflı çeviri ve incelemelere girişmelerinin bir sebebi de sömürgeci ruhuyla hareket etmeleri olabilir. Hindistan, Seylân ve İç Afrika, Batı'nın iştahını kabartan bölgelerdi; bu yüzden *Rıhle*'de zenginlik ve altın kelimelerinin geçtiği kısımlar yoğun bir şekilde incelenmiştir. Ancak, gerçekten saf bilimsel

merak güdüsüyle hareket eden ve eriştiği neticeleri ayrıntılı bir şekilde incelemelerine yansıtan bilim adamlarının hakkını yememek gerekir. Oryantalizm eleştirisi, saçma bir "düşmanlaştırma" ve acındırma edebiyatına dönüştürüldüğü takdirde, ne büyük oryantalistlerin muazzam birikimlerini sağlıklı bir kafayla inceleyebilir ne de "kendimize dair bilgiyi inceleme işinin sadece kendimizin tekelinde olduğu" gibi bir dogmadan yakamızı sıyırabiliriz.

Fransızların Cezâyir'i işgal etmesiyle Kuzey Afrika kütüphaneleri sömürge yönetiminin eline geçti ve *Rıhle*'nin beş özel nüshası Paris'e, Fransız Millî Kütüphanesi'ne getirildi. Bu nüshalardan ikisi Kâtip İbn Cüzeyy Kelbî'nin elinden çıkmıştı. Defrémery ile Sanguinetti uzun süren bir çalışma yürüttüler; *Rıhle*'nin tümünü çevirip kıymetli notlarla zenginleştirdiler ve 1853-1858 yılları arasında –Arapça metni sayfa üstüne koyarak– Paris'te bastılar. Giriş'te Ernest Renan'ın İbn Battûta ve üslûbu ile ilgili övgü dolu bir yazısı vardı. İşte, o tarihten bugüne İbn Battûta üzerine yapılan incelemeler, karşılaştırmalar ve eleştirilerde Defrémery-Sanguinetti ikilisinin bastırdığı nüsha temel alınmıştır.[43]

Bu temel nüshanın neşrinden sonra çeşitli bölümler yahut kitabın tamamı hakkında Batı dillerinde epey inceleme yayımlanmıştır. Bu incelemelerin açık künyelerini yukarıda verdiğimiz için sadece konularını ve sırasını verelim: Ernest Meyer, *Rıhle*'yi botanik tarihi bakımından incelemiş (Paris, 1856); Oscar Peschel, *Rıhle*'den hareketle Hindistan tarihini ele almış (Stuttgard, 1856); Henry Yule Hindistan, Bangladeş ve Çin coğrafyalarına dair *Rıhle*'deki verileri incelemiş ve ağır ithamlarda bulunmuş (Bombay, 1874 ve London, 1916); Sint bahsi Malcolm Haig tarafından (London, 1887); Güney Hindistan bahsi L. Fletcher tarafından (Madras, 1889) incelenmiştir. August Fischer, "Batûta değil Battûta" başlıklı araştırmasında "Tı" harfinin niçin şeddeli olması gerektiğini izah etmiş (Leipzig, 1918); Stephen Janicsek, *Rıhle*'nin Ardu'z-Zulmet ve Bulgar şehriyle ilgili bölümünün düzmece veya kötü bir çalıntı olabileceğine dair makalesini JROAS'te (London, 1929) yayımlatmıştır. Ünlü Şarkiyatçı von Mzik'in kısmî çevirisinin (Viyana, 1911) ardından H. A. R. Gibb'in zengin notlarla bezeli *Rıhle'den Seçmeler* (=Selections) başlıklı kitabı yayınlanmıştır ki İbn Battûta'nın verilerini genellikle doğrulayan bir çalışma olması nedeniyle eserin ciddiyetine ilişkin kuşkuları epey azaltmıştır.[44] Batı dillerindeki ilk

çalışmalarda esere karşı güven varken zamanla Yule gibilerinin çıkışlarıyla *Rıhle*'nin önemine gölge düşmüş; fakat von Mzik ve Gibb'in çalışmaları kitabın güvenilirliği doğrultusundaki kanaati yeniden güçlendirmiştir. Nitekim Agha Mahdi Husain'in Delhi Sultanlığı üzerine yürüttüğü çalışma (Paris, 1936); Japon araştırıcı Yamamoto Tatsura'nın Tavalisi meselesiyle ilgili yorumu (Tokyo, 1936); Hintli Narayana Seletore'nin Kral Haryab üzerine yürüttüğü çalışma (Bangalore, 1940-41); Abdul Majed Khan'ın *Rıhle*'de Fîrûz Şah ile ilgili bölümler üzerine yaptığı inceleme (Calcutta, 1941) ve Richard Hennig'in, Nijerya ile ilgili kısım üzerine yaptığı inceleme (Leiden, 1953) ve benzerleri, İbn Battûta'yı iyice kıymetlendirmiştir. Zaman zaman Amikam Elad (London, 1987) gibi sert eleştirilerde bulunan araştırıcılara rastlansa da yeni çalışmaların çoğunlukla İbn Battûta'yı onaylayıcı veya tamamlayıcı nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

Bu yüzyılın ikinci yarısından sonra *Rıhle* üzerine yapılan en zengin şerh-çeviri H. A. R. Gibb'e (1895-1971) aittir. Gibb 1958'de I. cildini çıkardığı *Rıhle* çevirisine iğneyle kuyu kazar gibi devam etmiş, 1962'de II. cildi, 1971'de ise III. cildi çıkarabilmiştir. Ancak Gibb'e IV. cildi çıkarmak nasip olmamış, halefi Beckingham 1994 yılında IV. cildi bitirerek bu uzun çeviri macerasına son noktayı koymuştur. Şu anda *Rıhle*'nin en kaliteli ve detaylı şerh-çevirisi bu kitaptır; Hakluyt Society tarafından basılan eser toplam 983 sayfadır. Gibb, başarısını İbn Battûta'ya yakın zamanlarda yaşamış İbn Dukmak ve İbn Hacer gibi biyografi ve tarih yazarlarına başvurabilmesine; Anadolu, Orta Asya ve Hindistan'la ilgili yeterli kaynak ve çalışmaya ulaşabilmesine boçludur.

Yine ellili yıllardan sonra Çek asıllı araştırmacı Ivan Hrbek'in çalışması yayımlanmıştır (Prag, 1962). *Rıhle*'deki olayların tam olarak ne zaman ve nerede gerçekleştiğini; mesafelerin nasıl hesaplanması gerektiğini diğer kaynaklarla mukayeseli olarak ele alan bu çalışma, hayranlık uyandıran bir sabrın ve dikkatin ürünüdür.

Ross E. Dunn tarafından yapılan çalışma da önemlidir.[45] Bu eser, *Rıhle*'nin hangi bölümlerinin hangi kitaplara ve araştırmalara başvurularak değerlendirilmesi gerektiğini göstermesi bakımından kıymetlidir ve çok zengin bir kaynakça sunmaktadır ve Türkçeye çevrilmiştir.

Stéphane Yerasimos tarafından Defrémery-Sanguinetti çevirisi gözden geçirilmiş, yeni bir giriş yazılmış; böylece eski çeviri yeni notlarla daha zengin hâle getirilmiştir (Paris, 1990). Üç ciltte tamamlanan bu Fransızca yeni versiyonda Gibb'in notlarından faydalanılmakla beraber Anadolu, Balkanlar ve Kırım gibi bölümlerde yeni ve orijinal açıklamalarda bulunulmuştur.

Son olarak Thomas J. Abercrombie, *National Geographic*'in sponsorluğunda yüzbin dolarlık bir bütçeyle yola koyularak İbn Battûta'nın gezdiği yerleri dolaşmış ve izlenimlerini fevkalâde güzel fotoğraflar eşliğinde 1991'de bu dergide neşretmiştir.[46]

Rıhle, Mzik tarafından Almancaya (1911), Ivan Hrbek tarafından Çekçeye, Gabrielli tarafından İtalyancaya (1961) çevrilmiştir.

c) Arapça Çalışmalar

En son Tâzî neşri ve birkaç ciddî araştırma hariç tutulursa Arapların bu konuda detaylı bilgi ve karşılaştırmaya dayalı orijinal çalışması yok gibidir. Eser Defrémery-Sanguinetti neşrinden yirmi yıl sonra 1871-1875 arasında ilk defa Kahire'de basılmış, 1904 yılında da ikinci baskısı yapılmıştır. Ancak bu baskılarda ciddî hatalara tesadüf edilmektedir; üstelik Fransızca çeviride bulunan değerli dipnot ve açıklamaların hiçbiri yoktur. Fuad E. Bustânî 1927 yılında kitabın bazı bölümlerini Beyrut'ta okul çocukları için seri hâlinde basmıştır. Mısır Maârif Vekâleti'nin, eserin notlandırılarak basılması işini Ahmed Avâmirî ve Muhammed Câdülmevlâ'ya yüklemesiyle Kahire'de 1934 yılında iki cilt olarak *Mühezzebü Rıhleti İbn Battûta* basılmış ise de coğrafyacı M. Fahreddîn'in bir-iki kıymetli haritası dışında ciddî bir şey ortaya konmamış, pek çok yabancı kelime hiç açıklanmadan olduğu gibi bırakılmış, herhangi bir karşılaştırma da yapılmamıştır. 1968'de Mahmut Şarkavî'nin Kahire'de, 1971'de Şâkir Hasbâk'in Necef'te, 1980'de Hüseyin Mûnis'in Kahire'de yayımlanan çalışmalarıyla *Rıhle*, kültür ve tarih bakımından ele alınmış ise de ya seyahatlerin yeni bir tertibi ve tekrarı; yahut Şarkiyatçıların bazı açıklamalarının çevrilmesinden öteye gidilememiştir.

Arap dünyasında *Rıhle*'deki yabancı kelimeler[47] ve bazı bölgeler üzerine detaylı araştırmalar yeni yeni yapılmaktadır.[48]

1997 yılında Faslı diplomasi tarihi uzmanı Dr. Abdülhâdî Tâzî tarafından tamamlanan beş ciltlik edisyon-kritikte dipnotların bir kısmı, Gibb-Beckingham neşrinden alınmış ise de Tâzî'nin orijinal katkıları asla azımsanamaz. Kuşkusuz Faslı olmanın avantajıyla Tâzî, otuza yakın yazma nüshaya bakmış, zaman zaman Defrémery-Sanguinetti nüshasında bulunmayan farklı ifadelere ulaşmış, girişte çok zengin bir malzeme sunmuş, IV. cildin sonundaki yüz küsur sayfalık ekte ise esere ilişkin bazı belgelerden ve diplomatik kaynaklardan bahsetmiştir. Tâzî neşrini çok önemli kılan bir nokta da beşinci cildin; kişi adları, yer adları, siyasî-kültürel kavramlar, giyim-kuşam âdetleri, yemek ve hayvan adları gibi alanlarda otuzdört ayrı fihrist içermesidir ki tamamen Arapça oluşu bu fihristlerin değerini daha da artırmaktadır.

Nihayet Fas Devleti 1996-1997 yılını İbn Battûta yılı olarak ilan etmiş, bu münasebetle gerçekleştirilen etkinlikler çerçevesinde, İslâm Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilâtı (ISESCO) Tanca'da İbn Battûta adına bir müze kurmuştur.

d) Farsça ve Urduca

Eser M. Hüseyin tarafından 1898'de Urducaya çevrilip Lahor'da; M. Ali Muvahhid tarafından da 1958'de Farsçaya çevrilip Tahran'da basılmıştır. Daha sonraki yıllarda *Dâiretülmaârif-i Buzurk-i İslâmî* gibi Farsça ve Urduca ansiklopedilerde seyahatnâme ve seyyaha kısaca değinilmiştir.

e) Türkçe

Rus Şarkiyatçı Kraçkovsky'nin de belirttiği gibi daha 19. yüzyılın altmışlı yıllarında esere karşı ciddî bir ilgi uyanmış, kötü ve eksik bir nüshadan da olsa ilk çeviriler Kemal Efendi'nin sermuharrir olduğu *Takvîm-i Vekayi* gazetesinde (Mayıs 1862) neşredilmiş, ilk çeviri 28 Şevval 1290'da Süleyman Efendi Matbaası'nda kitap olarak basılmıştır. *Rıhle*'nin içerdiği kısımlar arasında Anadolu'nun hatırı sayılır bir yekûn tutması; üstelik Türk tarihi bakımından önemli bir dönemi işliyor olması herhalde bu ilginin asıl

sebebidir. Arap yazar Dr. Muhammed M. Sayyâd da takdirkâr bir ifadeyle, *Rıhle* araştırmalarında "Türklerin Araplardan erken davrandığını" belirtir.[49]

Nihâyet Defrémery-Sanguinetti nüshasının tam çevirisini yapan Damad Mehmed Şerif Paşa, eseri üç cilt olarak 1917-1919 arasında İstanbul'da bastırmıştır. *Seyahatnâme-i İbn Battûta* başlıklı bu çevirinin üçüncü cildi genel fihristtir. Bu arada gözden kaçan bir çalışmayı da hatırlatmadan geçmek olmaz; Osmanlı'nın son demlerinde 1917 yılında Maârif Nezâreti tarafından oluşturulan bir heyete *Rıhle* tercümesi yaptırılmıştır. Bu çalışma 26 sayfalık bir mukaddime ve detaylı bir fihrist (5. cilt) içermekte olup beş cilttir. Yazması, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan bu eserin ciddî bir zaafı, fihrist kısmındaki bazı isimlerin yanlış imlâ ile verilmiş olmasıdır. Bu kitap Defrémery-Sanguinetti nüshasının aynen çevirisidir. Metin içinde zaman zaman bazı şehir isimleri, Fransız kültüründe bilinen tarzıyla yazılmış, bazı kelimelerin Fransızca karşılığı (meselâ "sutun=pilastre", bkz.: s. 200) Latin hurufatıyla yazılmıştır.[50] 1935'de M. Cevdet, *Rıhle*'nin Ahılıkla ilgili kısmına Arapça bir *Zeyl* hazırlamış ve bu kurumu Araplardaki Fütüvvet ile karşılaştırmıştır. Mehmed İzzeddîn'in *Rıhle*'de nitelendirildildiği şekliyle Bizans topografyasını ele alan çalışması (Paris, 1951) Fransızcadır. İ. Kafesoğlu'nun, çeviri-ikmâl yoluyla hazırlanan eski *İslâm Ansiklopedisi*'ne verdiği İbn Battûta maddesi kendi zamanı için doyurucu sayılabilse de yeni bulguların ışığı ile bakılınca son derece eksik görülmektedir.

Türkçede bu çalışmalardan sonra ciddî bir incelemeye tesadüf edilmez. Dr. Mehmed Şeker tarafından *Rıhle*'nin Anadolu kısmı; özellikle Denizli ve Ahılar konusunda yapılan çalışmalar (Ankara, 1993) Osmanlıca çevirinin bazı bölümlerinin yeniden tertip ve tekrarından ibaret kalmıştır. Nurettin Bürol, "İbn Battûta'ya Göre Deşt-i Kıpçak" başlıklı bir tez hazırlamıştır.[51]

Üçdal Neşriyat tarafından Mehmed Şerif çevirisinin sadeleştirilip güya tam metin (!) basılması ise folklorik bir hazine değerindeki İbn Battûta'nın harcanışıdır; tam bir fâciadır.[52] Yüzlerce kelime yanlış okunmuş, sayfalar dolusu şiir ve açıklama atlanmış, zaman zaman paragraflar birbiriyle yer değiştirmiştir. İsmet Parmaksızoğlu'nun 1000 Temel Eser serisi için hazırladığı bir kitapçıkta *Rıhle*'nin Türklerle ilgili birkaç bölümü yayınlanmış ise de orada da Mehmed Şerif çevirisinin sadeleştirmesiyle

kalınmış; üstelik "dukı" gibi Anadolu'da şimdi dahi bilinen bir kelime "davkı" şeklinde okunmuştur![53]

Yabancı dillerde 1970'li 80'li yıllara gelinceye kadar *Rıhle*'yle, özellikle de Anadolu ve Asya bölümleriyle ilgili ciddî notlandırmalar ve başlı başına incelemeler yayımlandığı; yapılan araştırmalar binlerce sayfaya ulaştığı hâlde bizde şahit olunan bu kolaycılık ve gaflet, tarihî coğrafya alanında bilimsel tecessüs ve merakın hâlâ ilkel seviyelerde seyrettiğini göstermektedir. "Bu alanda Mehmed Şerif Paşa'nın bıraktığı yerde kaldık" dense yeridir.

VIII) Bizim Çalışmamız ve Özellikleri

• Dr. Abdülhâdî Tâzî'nin beş ciltlik Arapça neşri (Fas, 1997) başta olmak üzere klasik Defrémery-Sanguinetti (D/S) nüshasını ve M. Uryan neşrini temel alarak metni eksiksiz çevirdik.

• Notlandırmalar kısmında; sadece Tâzî ve Gibb-Beckingham'ın çalışmalarından faydalanmadık; *Rıhle*'deki tarihî adları ve olayları, Kaymazoğlu (=İbn Kaymâz) Zehebî Türkmânî, Dukmakoğlu (=İbn Dukmak) İbrahim Aydemür, Aybekoğlu (=İbn Aybek) Salâhaddîn Safedî, İbn İyâs, Ebu'l-Fidâ, İbn Hacer Askalânî, İbn Fadlullah Ömerî gibi İbn Battûta'nın çağdaşı veya çağına yakın yaşayan Türk, Çerkes, Kürt ve Arap asıllı tarih, coğrafya ve biyografi uzmanlarının eserlerinden yararlanarak aydınlatmaya çalıştık. Bu tarih ve coğrafya eserlerinin bir kısmı veya bazı ciltleri, evvelce kütüphanelerde yazma hâlindeyken 1999 ve 2000 gibi çok yakın zamanlarda bilimsel edisyon-kritik yoluyla basıldığı için bizim çalışmamız önceki tüm çalışmalardan farklıdır ve yeni bilgiler içermektedir. İşte çeviri ve incelememizin asıl değeri bizce buradadır. Kaldı ki Türkçe kelimeler vs. ile ilgili sunduğumuz bilgiler ve yorumlar, uluslararası İbn Battûta literatürüne katkı sağlayacak mahiyettedir. Ebu'l-Alâ Maarrî, Memlûk sultanı Nâsır, Ebû Hanîfe gibi o devirdeki yeri ve geride bıraktığı etki bakımından önemli sayılabilecek kişileri, Kalavunoğulları gibi hanedanları ve İskenderiye Feneri gibi ilginç mekânları uzun anlattık; siyaset, töre, ekonomi, gıda rejimi gibi temelde antropoloji ve tarihle ilgili kültürel terimleri olabildiğince birincil kaynaklara başvurarak açıkladık; diğer maddeleri kısa tutmaya çalıştık. Kitabın son kısımlarını ise –dönüş yolculuğunu anlattığı için– fazla notlandırmadık.

• Kitabı, Gibb ve Tâzî gibi bölümlere ayırırken genellikle coğrafî sınırları esas aldık ve öncekilerden daha ayrıntılı bir taksim yaptık; asıl metinde olmayan ifade ve küçük başlıkları köşeli parantez [...] içinde verdik.

• Tarihleri verirken Hicrî ve Milâdî tarih arasına sağa eğilmiş taksim çizgisi koyduk, meselâ (ö: 809/1426) ifadesi, metinde geçen kişinin hicrî 809 yılına denk düşen miladî 1426 yılında vefat ettiğini belirtmektedir.

• Özel isimlerin imlâsında DİA'nın (*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin) konu başlıklarında uyguladığı tarza yakın durduk. Ancak soyadı ve aidiyet bildiren kelimelerdeki harf-i tarifi (=artikel; elif-lâm) attık. Örneğin, "el-Mansûrî" kelimesini "Mansûrî" şeklinde verdik; çünkü gerektirici özel bir durum olmadıkça yabancı dildeki tarif edatını aynen vermenin bir anlamı yoktu; üstelik tarif edatının atılması fihrist düzenleme esnasında daha avantajlı bir durum sağlamaktaydı. Arapçada "oğlu" anlamına gelen "ibn" veya "bin" kelimelerini, iki isim arasında kaldığı durumlarda uluslararsı literatüre uygun olarak "b." şeklinde verdik. Örneğin Muhammed b. Hüseyin, "Hüseyin oğlu Muhammed" demektir. "İbn" kelimesini, "İbni" şeklinde okumalıyız. Bazen unvanın kazandığı şöhreti göz önüne alarak iki isim arasında kalsa da "İbn" şeklinde verdiğimiz oldu. Apostroflu ve tireli kişi adları da bizi korkutmamalı; kelimenin aslının ne olduğu bilinsin diye yaygınlaşan bu imlâ aslında çok da zorluk çıkarmaz telâffuzda. Meselâ İbnü'l-Emîn kelimesi "İbnül Emîn" şeklinde okunur. Eskiden bu kelime yabancı araştırmacıların önerdiği şekilde "Ibn al-Amin" diye yazılırdı ve ilgili konuda akademik bilgisi olmayan bir Türk için bu imlânın pek bir anlamı yoktu; üstelik "âmin" kelimesiyle de karıştırılabilirdi.

Bu çalışmada takip ettiğimiz yollardan biri de isimlerin okunuşunu harfi harfine aktarmaya çalışmamak oldu. Bunu böyle yapsaydık metin çok ağır ilerlerdi. Bu kitap, bir yönüyle genel okuyucu kitlesine seslendiği için metinde detaya girmek, birden fazla okunma ihtimali bulunan sözcüklerle uğraşmak, çok özel ve derin bir inceleme yapmadan belirli bir tarzı seçmek doğru olmazdı. "Ahı" kelimesi ise –üzerinde ayrıntılı inceleme yaptığımız için– aynen metindeki gibi değil bizim belirlediğimiz gibi okundu.

• Metnin düz yazı kısımlarının çevirisi kolay oldu. Gayet eski; neredeyse 750 yıllık bir metin de olsa klasik Arapçaya riayet edildiği sürece bu tür metinleri çevirmek bizim için zor değildir. Bir eski metin doktoru olarak *Rıhle*'nin –tümüne bakıldıkta– son derece rahat bir üslûp ve zengin bir kelime dağarcığıyla kaleme alındığını söyleyebiliriz. Endülüslülere, Faslılara özgü canlı ve eskimez hikâye tarzını seçen İbn Battûta'yı çevirmek; hem uzak ülkeleri ve tarihteki uzak beni tanımak, hem de yıllar süren edebî ziyafet sofralarının başmüdavimi olmak anlamına geliyordu bizim için.

Ne kafamızın bir köşesinde yer etmiş abartılı Oryantalizm eleştirileri ne de kuru bilginin soğuk duvarları bize geri adım attırdı; İbn Battûta dünyasının sırlarını araştırmaktan bıkıp usanmadık. Çünkü seyyah sihirliyordu kendini okuyanı. Bu yüzden bazı notları uzun tuttuk.

• Şiir çevirilerinde harfî aktarma (=literal çeviri) usûlünü takip etmedik ama metinden de kopmadık. Asıl dilde bulunup kendisine çeviri yapılan dilde bulunmayan veya az rastlanan edebî ifade tarzlarını, garip benzetmeleri fazla ehlîleştirmeye kalkmadık; zira asıl dilin aktarılma yapılan dile kazandıracağı yeni üslûp ve söyleyiş biçimlerini tamamen reddetmek manasına gelirdi bu; ve o zaman, çeviri felsefemizin dışına çıkmış olurduk. Bize göre çeviri; farklı bakışları, benzetişleri, başlangıçta çiğ gibi görünen ama zamanla sevilen sürpriz ifadeleri sırtında taşıyan göçmen kuş gibidir ve vardığı dilde/ülkede yeni kazanımlara, güzel manzaralara kapı aralamalıdır. Ancak "çevirmek"; girdiği yeri talan eden, bozan ve hiçbir yerli/yeterli kaynak bırakmadan çekip giden amansız çekirge sürülerini andırırcasına serâzat hareket etmek de değildir.

• Bu çeviri, kitabın metni ve içerdiği terimler üzerine yoğunlaşmış bir çeviridir. Dolayısıyla, Seyahatnâme'yi belli bir yöntemle özetleme; antropolojik veya sosyo-kültürel vs. alanlarda analizlere girme yoluyla üretilen diğer İbn Battûta çalışmalarıyla karıştırılmamalıdır. İngilizcede yöntem ve içerik olarak Dunn tarafından yapılan çalışma ve benzerlerinin Türkçede üretilebilmesi için; evvelâ sağlam, iyi notlandırılmış bir metne ihtiyaç vardır ve bizim çalışmamız bir yönüyle bu tür araştırmalara zemin hazırlayabilir.

IX) Ahı Kelimesi:

Öteden beri "Ahı" kelimesinin kökeni hakkında tartışmalar yapılır. Bir kısım araştırmacı kelimenin Arapça olduğunu savunup İbn Battûta'ya atıf yaparken diğer bir kısım araştırmacı o çağda yaygın olan Arapçalaştırma gayretiyle kelimenin değiştirildiğini, aslı "akı" iken "ahî"ye dönüştüğünü savunur. Oysa Anadolu şivelerine bakılırsa "Akı" lafzının yazımını en iyi karşılayacak formülün A (=A, yani "elif"), H (=hırıltılı boğazsı "Hı", batı dilerindeki KH'ya yakın bir harf) ve Y'dan (= "Yâ" harfi; harekesi yoksa i'ye veya ı'ya tekabül eder) ibaret olduğu anlaşılır; yani Arapçalaştırma gayreti söz konusu değildir.

Burada Ahılığın menşeinden ve gelişiminden bahsedilmeyecektir. Gerek M. Cevdet'in kitabı[54]gerekse J. Deny gibi Oryantalistlerin araştırmaları ve son olarak Neşet Çağatay'ın çalışması konu hakkında doyurucu malûmatı vermektedir. Biz sadece kelimenin kaynağı ve söylenişi üzerinde duracağız.

Yaptığımız inceleme, kelimenin Arapça "AH(V)" (=kardeş) kökünden gelmediğini, dolayısıyla "H" harfini med ile (=çekerek) ahî şeklinde okumamıza gerek kalmadığını göstermektedir. Aynı şekilde, "A" harfini de çekerek "Âhi" diye okumamıza da gerek yoktur. Kuşkusuz evvelce bazı araştırmacılar tarafından bu kelimenin aslının cömert, bahadır anlamındaki "akı" olduğu zayıf bir şekilde savunulmuştur. Ancak kelimenin Arapça "AH(V)" den geldiğini ve ahî tarzında okunması gerektiğini savunanlar İbn Battûta'yı tanık göstermişler ve *Rıhle*'deki ifadeleri yeterince tetkik etmemişlerdir. Oysa *Rıhle*'de bu tezi destekleyecek hiçbir işaret yoktur. Kendi tezimizi birkaç yönden kanıtlayabiliriz.

Metni incelediğimizde seyyahın "ahı" kelimesiyle ilgili tahlilini, özetle, Anadolu bölümünde "Genç Ahılara Dair" başlığıyla verilen anekdotun ilk paragrafında görürürüz:

"Ahıyye; bu kelimenin tekili 'ahı'dır. Arapça 'ah(v)' kelimesi, birinci şahıs zamirine izafe edilirse [=kardeşim anlamında akhy *denirse] ortaya çıkan kalıp bu kelimenin tekilidir"*[55]

1) Burada İbn Battûta, kelimenin kalıbını, yani şeklini, benzerini vermektedir. Nitekim bu kelimenin "AH(V)" (=kardeş) manasına geldiğini asla söylememiş, hatta, ahıları tarif ederken "bir zanaatın erbabını toplayan adam; işi olmayan genç bekârları toplayan adam" demiştir. Kısaca; işleri yürüten, grup içinde sözü emir telâkki edilen bir "büyük"; bir "akı", bir "aga", yani "ağa" söz konusudur.

2) Daha da önemlisi, İbn Battûta bu kelimeyi (=Ahı'yı) çoğul yapacağı zaman Ahıyye demiş; Arapların kardeş anlamındaki AH(V) kelimesinin çoğulu olarak kullandıkları "ıhvân" kalıbını hiç kullanmamıştır. Ancak asıl metindeki *el-Ahıyyetü'l-Fityân* başlığı, Mehmed Şerif çevirisinde "Genç Kardeşler" diye çevrilince sonraki araştırmacılar için yanlış bir anlayışa kapı açılmıştır.[56]

3) Burada Ahıyye'nin, Arapça AH(V) kelimesinin bir diğer çoğul kalıbı olabileceği; dolayısıyla İbn Battûta'nın özellikle "kardeş" anlamını vurgulamak için "Ahıyye" kalıbını seçtiği iddia edilirse bu iddianın hiçbir bilimsel desteği olmadığını, hattâ karşıt kanıtların mevcut bulunduğunu söyleriz. İbn Battûta, Seyahatnâme içinde "abdâr",[57] "argûcî",[58] "perdedar",[59] "tenbûldar",[60] "candâr",[61] "keyvân",[62] "nîzedar",[63] "silâhdar",[64] gibi Arapça olmayan onlarca sıfatı çoğul yaparken son taraflarına "iyye" eki getirerek "abdâriyye", "argûciyye", "perdedariyye", "tenbûldâriyye", "candâriyye", "keyvâniyye", "nîzedariyye", "silâhdariyye" demiştir; aynı "Ahıyye" gibi! Aslında "î" yani medli yâ, Arapçada aidiyet bildirir. Bu harfin ardına yuvarlak bir "t" (=he'ye dönüşebilen t, yani dişil eki) getirilmekle o sözcük artık çoğul bir sıfat veya grup ismi olarak kullanılabilmektedir ve yazarın tercihine göre bu ek, –Arapça olsun veya olmasın– her ismin arkasına takılabilir.

4) "Niçin bu kelimeyi, Arapça kardeş anlamındaki AH(V)'den yola çıkarak örneklendirdi; başka bir benzer bulamadı mı?" tarzında bir itiraz gelirse şöyle cevap verilebilir: İbn Battûta'nın Seyahatnâme boyunca sürdürdüğü bir kuraldır bu; yabancı bir kelime görünce onu derhal Arapların çok iyi bildiği bir kelimeye benzeterek açıklar. Böylece okuyucular için telâffuzda kolaylık sağlayacaktır. Nitekim Antalya kelimesini izah ederken "Antakya kelimesinin kalıbında; yalnız 'k' yerine 'l' olacak" der.[65] Sakarya kelimesini izah ederken de "Burası büyük bir akarsu;

Sakary diyorlar ona, sanki cehennem vadilerinden 'Sakar'a nispetle böyle denmiş!"[66] der. Çin'deki bir şehir ismini de Arapların meşhur kadın şairlerinden Hansâ'ya benzetir. Bunun gibi daha pek çok benzetmesi vardır. İbn Battûta'nın böyle yapması doğaldır; hem kendi okuyucusuna kolaylık sağlamak; hem de üslûbunu benzetme ve çağrışımlarla zenginleştirmek istemiş olabilir. Aynı eğilimler, bizim seyyâh-ı âlemimiz Evliyâ Çelebi'de de vardır.[67]

5) Seyyahın Ahı kelimesini izah ederken Arapçanın kalın ve hırıltılı "H" (=kh) harfini seçmesi de kelimenin aslının Türkçe akı olduğunu gösteren iyi bir delildir. Zira Anadolu ağızlarının çoğunda akarsu, soğuk, aruk, dalak gibi kelimelerdeki kalın K (=Kaf), kelime ortasında ve sonunda "h"ya dönüşür. Bu konuda ahı'ya tıpatıp benzeyen pek çok örnek vardır: İstanbul ağzında "cepte taşınabilen kılıflı küçük bıçak" anlamındaki "çakı" kelimesi, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde "çahı", "çahu" şeklinde telâffuz edilir ve bunu Arap harfleriyle yazmak istediğinizde ortadaki boğazsı "h"yı ve sondaki "ı" sesini karşılamak için "kh" sesinin Arapça mukabili olan "Hı"yı, ardından da"Yâ" harfini yazmak zorunda kalırız.

6) Bu meseleyle ilgili olarak, 32. bölümün 15. notunda belirttiğimiz bir başka gerçek vardır: Evliyâ Çelebi'nin çok daha sonra "Ak Sinan" diye kaydedeceği tarihî bir şahsiyeti aynı coğrafyada İbn Battûta, "Ahı Sinan" diye kaydetmiştir! Demek ki İstanbul ağzındaki kalın "K" Anadolu'da o dönemde de "Kh" gibi boğazsı H ile telâffuz ediliyordu ve seyyahımız da gerektiği gibi kaydetti Ahı kelimesini.

Sonuç olarak diyoruz ki; bu kelimenin "ahî" veya "âhi" şeklinde değil "ahı" olarak okunması gerekmektedir. Ahî tarzında okunması gerektiği ve Arapça AH(V) kökünden geldiği iddiası asla *Rıhle*'ye dayandırılamaz. Ayrıca, o dönemin Anadolu insanının bu kelimeyi Arapçalaştırma derdi taşıdığına ilişkin hiçbir bilimsel kanıt da yoktur.

TEŞEKKÜR

Yıllar süren müşkülpesent mütercim tarzı bekletişime sabreden, zaman zaman da beni kibarca uyaran yayın koordinatörü Aslıhan Dinç hanımefendiye; çeşitli kelimeler ve folklorik konularda bir ağabey titizliğiyle uyarılarını eksik etmeyen editörüm M. Sabri Koz beye; kitap temini ve iyi bir çalışma atmosferi sunma konusunda müspet tavırlarına tanık olduğum Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Kütüphanesi dokümantasyon müdürlüğüne, özellikle Mustafa Birol Ülker beye; İbn Battûta maddesini ansiklopedi için hazırlayışım esnasında gerekli yönlendirme ve ilmî tenkitlerini esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet Özel beye; en taze kaynakların temini konusunda değerli vaktini esirgemeyen sevgili hocam Ekmeleddin İhsanoğlu ve IRCICA Kütüphanesi çalışanlarına, YKY'den Selahattin Özpalabıyıklar, Arzu Çakan, Akgül Yıldız, İncilay Yılmazyurt, Mahmure İleri ve Banu Kaşıkçı'ya, Dizin'i hazırlayan Dr. Yücel Dağlı'ya teşekkürü borç bilirim.

Muhterem eşimin verdiği desteği ise asla unutacak değilim; kuşkusuz onun fedakârlığı olmasaydı bu çalışma çok daha uzun sürerdi.

A. Sait Aykut

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Birinci Bölüm Notları

Çok Şefkatli ve Merhametli Allah'ın Adıyla

Nesir ve nazımda usta, bilimin birçok dalında uzman, Gırnatalı Fakih Ebû Abdullah Muhammed İbnü'ş-Şeyh Ebu'l-Kasım İbn Cüzeyy Kelbî –Allah onu bağışlasın– der ki:[1]

Tüm övgüler, yeryüzünü kullarının hizmetine veren Allah'adır. Onun izniyle derin vadilerde, geniş yollarda yürür bu insanlar. Yüce Allah kullarını yerden bitirdi, yere gönderecek ve yine oradan çıkaracaktır. Toprağı kudretiyle kullarına yatak eden, çivi gibi yüksek dağlarla yeryüzünü pekiştirerek üstüne direksiz göğü diken, yıldızları karanın ve denizin karanlıklarında insanlara rehber eden O'dur. Ayı ışık, güneşi çıra eden; gökten suyu indirip ölü toprağı dirilten O'dur. Toprakta her türlü meyveyi bitiren, çeşit çeşit bitkileri yaratan O'dur. Biri tatlı ve leziz, diğeri tuzlu ve acı olan iki deryayı birbirinden ayıran O'dur. Denizin sırtında ve taşların üstünde yürüsünler diye dağ gibi gemileri, sürü sürü binek hayvanlarını kullarının hizmetine sunarak iyiliklerini doruğa ulaştıran O'dur.

Yüce Allah, efendimiz ve kayırıcımız Muhammed'i esen kılsın. Kullara yol gösteren, kılavuzluğuyla meşaleyi andıran odur. Yüce Yaradan onu âlemlere rahmet olsun diye gönderdi, elçilerin sonuncusu kıldı. Allah'a ortak koşanlar pes ettiler önünde. İnsanlar Allah'ın dinine bölük bölük girdiler. Yüce Yaradan, elçisini hayret uyandıran mucizelerle destekledi. Cansız varlıklar dile geldi, onu doğruladı; onun duasıyla Allah kupkuru kemikleri diriltti. Onun parmaklarından gür sular akıttı.

Yüce Allah ona yetişme ve dinine girme üstünlüğüne kavuşan Ehl-i Beyt'inden, eşlerinden ve dostlarından hoşnut olsun. Onlar bu dinin ilk savunucularıdır. Düşmana karşı savaşıp aydınlık dini yayan, bu dinin temellerinden olan hicret, nusret ve himaye ilkelerini[2] ayakta tutarak Peygamberimizi yalnız bırakmayanlar onlardır. Onun önünde ateşten kalkan

oldular. Onun yolunda ölüm denizine daldılar. Artık onların peşinden gidersen sapıtmak kaygısına kapılma!

Hak Teâlâ, müminlerin önderi, emirimiz Ebû İnân Fâris'e ahalisini güldürecek, dünyayı sevindirecek zaferler nasip eylesin. O, doğru yola eriştiren imamların, râşit halifelerin soyundandır. Allah'ın yardımıyla güçlenmiş, onun yolunda cihat etmiştir. O sadece kâinatın efendisi olan Allah'a güvenir. Yüce Yaradan onun talihini açık etsin, zamanın felâketlerine karşı onu korusun, ona güç versin; onu azdırmasın ve hiçbir azgına boyun eğdirmesin! Ona zenginlik versin; fakat fakirleri kapısından çevirmesin o ve Allah kimseye muhtaç etmesin onu! Kılıcı ve hazineleriyle zoru kolay etsin o.

İmdi aklın ve akıllıların kabul ettiği, fikrin ve naklin onayladığı gibi Fas kökenli Sultan Ebû İnân Fâris'e ait bu yüce hilâfet, Allah'ın kullara uzanmış gölgesi ve tutulası ipidir, boyun eğilmelidir ona. Hastalanmış dini iyileştiren, kınından sıyrılmış düşman kılıcını kıran, bozulmuş zamanı düzelten, verimini kaybetmiş bilim çarşısını şenlendiren; iyiliğin silinmeye yüz tutmuş ve üstünü otlar bürümüş yolunu aydınlatan, sarsılan ve kana bulanan ülkeleri huzura kavuşturan, ölmüş güzel gelenekleri dirilten, kanlı canlı zulüm ve cefa merasimlerini kaldıran, tutuşmuş fitne ateşini söndüren, bağımsızlığını ilan etmiş eşkıya reislerine haddini bildiren; iyilik, güzellik ve takva temeli üzerine hak sarayını inşa eden, en güçlü sebebe, Allah'a dayanıp tevekkül eden sultanın devletidir bu! Bu hilâfetin şeref tacı ikizler burcudur. Etekleri Samanyolu'na takılmıştır. Öylesine talihli ki ihtiyarlayan zamana karşı dağ gibi dik ve diri, öylesine âdil ki tüm iman ehline yardımcı, öylesine cömert ki altın ve gümüş yağdıran bulutlar gibi! Kızdığı zaman düşmanını önüne katıp sel oluyor. Tümen tümen ecel orduları ona zafer va'dediyor. Art arda yıkılan devletler onun gücüne güç katan zenginliğinin küçük bir parçasını teşkil ediyor. Onun şiddet kılıcı, siteminden önce gelir. Onun vakar ve kararlılığından ötürü ümitler sönmez. Öylesine disiplinli ve akıllı ki düşmanlar bir yol bulup altedemezler onu. Askerinden önce hilesi ve tecrübesiyle hasmını perişan eder. Bağışlamasını bilir, günah ağaçlarından af devşirir. Yumuşaktır ve hoşgörülüdür aslında. Kin ve keder dolu kalpleri sevgisinde eritir. Bilgisinin ışığıyla karanlıklar aydınlanır. İçtendir; bu yüzden yararlıdır işleri. Ve bilinmeli ki bir işin güzelliği, ne amaçla yapıldığına bağlıdır.[3]

Onun payitahtı, insanların arzuladığı bir doruk, becerilerin sergilendiği bir alan, erdemlilerin konakladığı bir mekân, endişelinin kalbini huzurla dolduran ve nice ümitle yola düşen gariplerin yüzünü güldüren bir makam olunca; bu çağın evlâtları ona hizmetkâr oldu, bilim adamları ve edebiyatçılar yarış edercesine onun huzuruna koştular. Ârifler onun yüce korunağına geldiler. Gezginler onun payitahtını görme gayretiyle hücum ettiler. Tir tir titreyen zavallılar onun şefkat kanatlarına sığındı. Hükümdarlar onun kapısında köle oldu. Dünyanın kutbu odur. Onun devletinin yüceliği konusunda bilgili ve cahil; herkesin aklı aynı kanıya varır. Her Müslüman yaptığı güzel işleri onun aldığı tedbirlere bağlar. Her öğretmen anlatmak istediği şeyi onun harikulâde işleriyle örneklendirerek izah eder.

Onun ulu kapısına gelen, diğer ülkelerin uzak yörelerinden geçip onun tükenmez deryasına dalanlardan biri de doğru sözlü fıkıh bilgini, büyük üstat, yeryüzünü arşınlayan ve enine boyuna dünyanın tüm ülkelerini dolaşan; Levâta kabilesinden, İbrahim soyundan, kendi yöresinde İbn Battûta, doğu beldelerinde Şemseddîn diye tanınan Ebû Abdullah Muhammed'dir. Odur dünyayı ibret alarak gezen, nice maceralarla şehirler aşan; [çeşitli] dinlerin fırkalarını araştıran; Arabın ve Arap olmayanların huylarını [öğrenip] notlarını veren...

O nihayet seyahat asâsını bu ulu payitahta bıraktı; zira buranın kayıtsız şartsız vericilik meziyetine sahip olduğunu biliyordu. Tüm doğu [ülke]lerini katedip bu devletin dolunay gibi ışıdığı batıya yöneldi ve burayı bütün memleketlerden üstün görerek altının toprakla kıyaslanamayacağını anladı; diğer ülke ve halkları uzun uzun araştırdı, Hakk'a güvenen seçkin cemaate katılma arzusuyla yandıktan sonra bu karara vardı.

Böylece Sultan Ebû İnân ona geçmişi unutturacak çapta armağanlar yağdırdı; dolu dolu nimet verdi.[4] Onu, uzun yolculuklara tenezzül etmeyecek hâle getirdi. Daha önce dev sandığı hükümdarların küçücük olduğunu hissetti ve kalbinden geçirdiği tüm armağanları aldı onun huzurunda. Ve unuttu ülkeler gezmekten doğan alışkanlığını; seyahat aşkını. Uzun uzun arzuladıktan sonra bereketli meraya vardı çünkü.

Gezileri sırasında gördüğü şehirleri, belleğine kaydettiği az bulunur hikâyeleri yazsın; karşılaştığı ülke hükümdarlarından, erdemli bilginlerden,

yüce ermişlerden bahsetsin diye buyruk çıkınca ulu makamdan; kulaklara ve gözlere şenlik veren, gönülleri eğlendiren, üzerinde duruldukça sürprizler doğuran, açığa çıkması yarar getiren her şeyi kâğıda döktürdü.

Ve zâtıâlilerinin yüksek makamının bendesi, yüce kapılarının ayrılmaz bekçisi; huzurlarında eğilmekten şeref duyan Muhammed b. Muhammed İbn Cüzeyy Kelbî'ye –O, Cenâb-ı Hakk'ın yardımıyla daima Haşmetmeâbın hizmetine amâde, iyiliklerine müteşekkirdir– buyruk verildi; üstat Ebû Abdullah'ın yazdırdığı hatıraları bir kitapta etraflıca derleyip toparlasın diye...

Söz konusu kitap, müsveddelerin yararlı olanlarını kapsamalı, güdülen hedefe erişmede yardımcı olmalıydı. Ayrıca sözün arı-duru olmasına özen göstermek, izah ve takribine[5] gayret etmek gerekliydi; ta ki bu yönüyle de çok lezzetli ve sedefinden çıkarılmış inci gibi parlak olsun.

Âcizane verilen buyruğu derhal uyguladı, arzu edileni yapmak üzere Allah'ın yardımıyla bu işe girişti.

Üstat Ebû Abdullah İbn Battûta'nın sözünü aktarırken "onun söylemek istediği şeyleri veren" kelimeleri kullandım; onun kastettiği şeyleri açıkladım. Ancak çoğu kez nasıl söylediyse öyle bıraktım, köküne ve dalına dokunmadım.

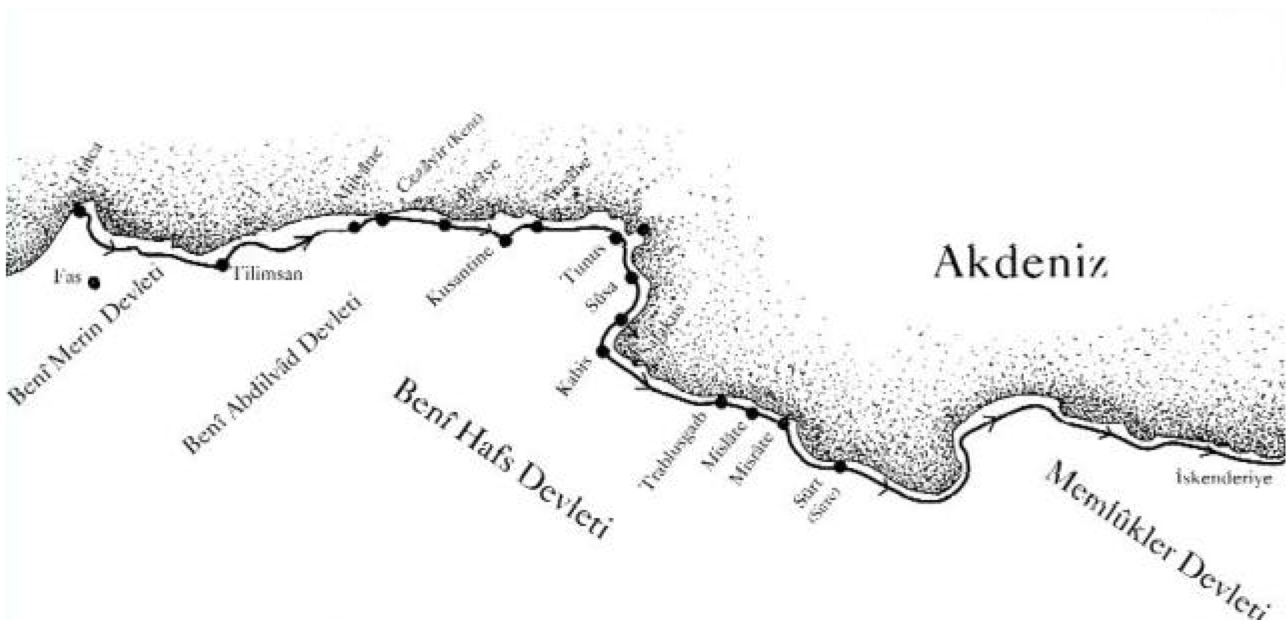
Aktardığı hikâye ve haberleri olduğu gibi kaydettim; aslı nedir diye araştırma ve sınama girişiminde bulunmadım. Çünkü o bunların doğru olanlarını saptamada en iyi yolu tutmuş, gerektiğinde güvensizliğini bildiren sözcükler kullanarak aslı astarı olmayanlara imâda bulunmuştur.

Yer ve kişi adlarından problemli olanları halletmek ve "zabt" yoluyla daha verimli hâle getirmek için epey çaba gösterdim; okunuş şeklini belirten kayıtlar koydum.[6]

Yabancı adları olabildiğince açımladım. Çünkü bunlar yabancılıklarından ötürü genel kitleye karışık ve anlaşılmaz geliyor. Ayrıca, böyle ayrıksı sözcüklerin muammâsını çözmede bildik kurallar da yanlışa sürükler insanı.

Allah ondan desteğini çekmesin, yüce makamda maksudumuzun kabul görmesini ummaktayız. Ayrıca muhtemel yanlışların görmezden gelinmesi de niyâzımızdır. Zâtıâlîlerinin hoşgörüsü sonsuzdur, hataları bağışlayıcılığı ile ilgili menkıbeleri [her şeye] kefildir.

Hak Teâlâ daima zafere alıştırsın, güç ve imkânla donatsın onu! Apaçık bir galibiyetin işaretlerinden mahrum etmesin onu!

Akdeniz
Fas
Tilimsan
Tunus
Kusantîne
Benî Merîn Devleti
Benî Abdilvâd Devleti
Benî Hafs Devleti
Memlûkler Devleti
İskenderiye

Fastan İskenderiye'ye.

Kaynak: Tazî, Rıhle.

İKİNCİ BÖLÜM

TANCA'DAN ÇIKIŞ

İkinci Bölüm Notları

Üstat Ebû Abdullah İbn Battûta der ki:

Kutsal evi haccetmek ve Yüce Peygamberimizin mezarını ziyaret amacıyla Yediyüzyirmibeşte Tanrı ayı Receb'in ikisinde, Perşembe günü doğum yerim olan Tanca'dan hareket ettim. Ne sohbetiyle ferahlayacak eşim ve dostum ne de beraber yürüdüğüm bir kervan vardı. Lâkin kalbime bu kutsal toprakları görme arzusu iyice yerleştiği için dostlarımdan ayrılmayı göze alarak kuşların yuvadan gidişi gibi terkettim yurdumu. Annem ve babam henüz hayatta oldukları için ince bir hüzne boğuldum ayrılırken. Ayrılıktan benim payıma düşen neyse onların payına da düşen oydu. O zamanlar 22 yaşındaydım.[1]

İbn Cüzeyy der ki:

Gırnata şehrindeyken Ebû Abdullah İbn Battûta bana Onyedi Recep Yediyüzüçte Pazartesi günü [25 Şubat 1304] Tanca'da dünyaya geldiğini söyledi.

[İbn Battûta devam ediyor:]

Yola koyuluşum müminlerin emiri, dinin destekçisi, kutlu önder Ebû Yusuf oğlu Ebû Saîd'in saltanatı zamanına rastladı. Bu hükümdar, âlemlerin sahibi Yüce Allah'ın yolunda savaş etmiş, cömertliği dünyayı tutmuş, adaleti ve yumuşaklığı ile halkın gönlünde taht kurmuştur. Onun babası kutlu önder Ebû Yusuf b. Abdülhak, Tanrı'ya ortak koşanların belini kırmış, inkârcılık ateşini söndürmüş, bölük bölük saldıran Haçlı ordularını darmadağın etmiştir. Allah Teâlâ onlardan daima hoşnut olsun. İslâm ve Müslümanlar adına onlara büyük mükâfatlar versin. Devletlerini kıyamet gününe kadar ayakta tutsun![2]

Böylece Tilimsân şehrine ulaştım. O esnada oranın hâkimi Benî Zeyyân [=Zeyyânoğulları] soyundan gelen Abdurrahman Ebû Tâşifîn idi. Onun babası Musa b. Osman, Osman'ın dedesi de Yağmur Esen b. Zeyyân'dır.[3]

Bu durağımda İfrîkıyye [=Kuzey Afrika][4] sultanı Ebû Yahyâ'nın iki elçisine rastladım. Biri Tunus'ta nikâh kadılığı yapan meşhur bilgin Ebû Abdullah Muhammed Nefzâvî, diğeri ise Üstat Ebû Abdullah b. Muhammed'dir Bu adam Mehdiye sahilindeki Zübeyd köyünde doğduğu için Zübeydî diye de bilinir. Hicrî Yediyüzkırk yılında vefat etmiştir.

Tilimsân'a ulaştığım gün bahsettiğim elçiler oradan ayrılırken bazı arkadaşlar bana, onlarla beraber gitmemi salık verdi. Bu konuda en hayırlı kararı almak için istihâreye yattım ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere üç gün burada kaldım.[5] Sonra yola koyuldum. Milyâne şehrinde onlara yetiştim. Yaz mevsiminin dayanılmaz sıcakları başlayınca bu iki fakih hastalandı ve 10 gün beklemek zorunda kaldık. Tekrar hareket ettiğimizde birinin hastalığı iyice ağırlaşmıştı. Bu yüzden Milyâne'den dört mil uzakta, sulak bir yerde konakladık. Dördüncü günün kuşluk vaktinde adam vefat etti. Oğlu Ebu't-Tayyib ile arkadaşı Ebû Abdullah Zübeydî, Milyâne'ye dönerek cenazeyi orada toprağa verdiler.[6] Bense aralarında Tunus tüccarlarından Muntasır b. Mes'ûd'un, Hacı Adûlî'nin ve Hacer b. Muhammed'in bulunduğu bir kervan ile tekrar yola koyuldum.

Cezâyir şehrine vardığımız zaman Üstat Ebû Abdullah ile Kadı efendinin oğlu gelinceye kadar şehir dışında birkaç gün bekledik. Onlar yetişince hep beraber Mittîca yolunu tutarak Zân dağına yöneldik.[7] Daha sonra Bicâye şehrine vardığımızda[8] Üstat Ebû Abdullah, bu yörenin kadısı Ebû Abdullah Züvâvî'nin evine; Kadı efendinin oğlu Ebu't-Tayyib ise müfessir fıkıh bilgini Ebû Abdullah'ın evine misafir oldu. O vakit şehrin valisi Ebû Abdullah Muhammed b. Seyyidi'n-Nâs'dı; "Hâcib" [=mabeyinci] diye de tanınırdı. Milyâne'den beri birlikte yolculuk ettiğimiz Tunuslu tüccarlardan Muhammed b. Hacer, üçbin altın dinar bırakarak vefat etti. Ölürken Cezâyir eşrafından İbn Habîbe adındaki birine, altınları Tunus'ta bulunan vârislerine göndermesini vasiyet etmişti. Ama bu olaylardan haberdar olan İbn Seyyidi'n-Nâs altınları alelacele adamın elinden kaptı. İşte, Muvahhidî kökenli valilerden gördüğüm ilk zalimane hareket bu oldu.

Bicâye'ye geldiğimizde sıtmaya tutulmuştum. Dostum Ebû Abdullah Zübeydî hastalığı tamamen atlatıncaya kadar burada kalmamı salık verdi. Ama ben:

"Eğer Hak Teâlâ ölmemi takdir etmişse ecel meleği Hicaz yolundayken gelip yetişsin!" diyerek razı olmadım. Bu kararım üzerine o da şöyle dedi:

"Madem gitmeye kararlısın, öyleyse fazla eşyanı ve bineğini sat! Ben sana ödünç olarak bir binek, bir de çadır vereceğim. Bize katılacaksın, lâkin yükün az olacak. Yolda çöl Araplarının saldırısına uğrama korkusu olduğu için hızlı gitmeye mecburuz!"

Onun öğütlerine uydum. Üstat Ebû Abdullah söz verdiği şeyleri tek tek bana ikram etti. Hak Teâlâ ona güzel armağanlar yağdırsın! Hicaz seyahati esnasında aldığım ilk ihsan buydu.

Kusantîne'ye varıncaya kadar hiç durmadan yol aldık. Bu şehrin dışında konakladık.[9] Lâkin öyle şiddetli bir sağanağa yakalandık ki çarnaçar geceleyin çadırlarımızdan çıkıp çevredeki evlere sığınmak zorunda kaldık. Ertesi sabah gün ışırken şehrin erdem sahibi asil valisi Ebu'l-Hasan yanımıza geldi. Bu adam şeriftir [=Hz. Hasan soyundan gelir.]. Yağmur çamuruyla kirlenmiş elbiselerimizi görünce kendi konağında temizlenmesini salık verdi. Üzerimizdeki ihram iyice yıpranmış, parçalanayazmıştı. Vali onun yerine bana Baalbek kumaşından dokunmuş kaliteli bir ihram gönderdi.[10] Ucuna da iki altın dinar takmıştı. Bu hâdise, yüzüme açılan talih ve ihsan kapısının ilk meyvelerindendir.

Sonra Kusantîne'den kalkıp Bûne şehrine vardık.[11] Birkaç gün kaldık. Seyahat esnasında başımıza gelecek muhtemel tehlikeleri hesaba katarak beraber yolculuk ettiğimiz tüccar dostları orada bıraktık, süratle yolumuza devam ettik. Hastalık yakamı bırakmıyordu. Tekrar sıtma oldum. Öyle hâlsizleştim ki düşmemek için kendimi sarıkla hayvanın eğerine bağlıyordum. Tunus'a ulaşıncaya kadar hayvandan inmedim; bir daha binemem, yığılıp kalırım korkusuyla! Halk, Üstat Ebû Abdullah Zübeydî ile Kadı Ebû Abdullah Nefzâvî'nin oğlu Ebu't-Tayyib'i karşılamaya çıktı. İki taraf birbirine hâl-hatır sordu. Hiç kimse yanaşıp da bana selâm vermedi. Çünkü hiçbirini tanımıyordum. Yalnızlığım bana öyle dokundu ki kendimi tutamayıp hıçkıra hıçkıra ağladım. Hacılardan biri benim garip kaldığımı hissedip yanaştı, selâm verdi, gönlümü aldı. Şehre girerken güzel sohbeti ve teselli dolu sözleriyle beni memnun etti.

Orada Kütbiyyîn Medresesi'nde konakladık.

İbn Cüzeyy der ki:

Halkın kadısı, hatiplerin önderi İbn Hacc Bilfîkî diye ünlenmiş Üstat Ebu'l-Berekât Muhammed de kendi başından böyle bir olayın geçtiğini ifade ederek şunları anlatmıştı:

Ramazan bayramıyla ilgili olarak, Ebû Abdullah b. Kemâd'dan aktarılan Peygamber sözünü –Allah Teâlâ onu rahmetiyle kuşatsın– eksiksiz bellemek ve kaydetmek için Endülüs şehirlerinden Belleş'e [=Velez] vardım arefe günü.[12] Geceleyin oraya ulaşabildim. Câmide halkla beraber bayram namazı kıldıktan sonra baktım ki herkes biribirine yanaşıyor, musafaha yapıyor, esenlikler diliyor. Ben bir köşede garip, sessiz bekliyorum. Kimse bana selâm vermedi. Yalnız ahaliden bir pirifâni yaklaşıp hatırımı sordu: "Uzaktan baktım, halktan ayrı durup kimsenin selâmına muhatap olmadığını görünce gurbette olduğunu anladım. Yanına gelip yalnızlığını unutturayım istedim!" dedi. Yüce Tanrı bu ihtiyarı en güzel şekilde mükâfatlandırsın!

İbn Battûta devam ediyor:

Tunus Sultanı

Tunus'a girdiğimde buranın sultanı Benî Hafs'dan [=Hafsoğullarından] gelen Ebû Yahyâ idi.[13] Onun soyu şöyledir: Sultan Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sultan Ebû İshâk İbrahim b. Sultan Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Abdülvâhid b. Ebû Hafs. Allah onu rahmetiyle kuşatsın. Tunus'ta birçok ulu bilgin vardı. Bunlar arasında Kadilcemâa[=başkadı] Ebû Abdullah Muhammed Ensârî'yi, beş hükümdar boyunca başkadılık yapmış olan Hatip Ebû İshâk İbrahim Ribi'î'yi, Tunus kadılığında da hizmet vermiş Ebû Ali Ömer b. Ali b. Kaddâh Hevârî'yi sayabilirim. İlk sözünü ettiğim Ebû Abdullah, Hazrec kabilesinden olup Endülüs'ün Belensiye [=Valensiya] şehrinden gelmiş; daha sonra Tunus'a yerleşip İbn Gammâz adıyla tanınmıştır. İkinci adamın soyu İbrahim b. Hüseyin b. Ali b. Abdurrefî Ribi'î şeklindedir. Tunus kadısı diye bahsettiğim üçüncü zât ise yörenin büyük bilginlerindendir. Her Cuma namazdan sonra Zeytûne Câmii diye bilinen büyük mabedin sütunlarından

birine dayanır, halkın dertlerini dinler, çeşitli meselelerde çözümler sunar, fetvâ verirdi.[14] Nihayet 40 mesele çözünce oturduğu yerden kalkar giderdi.

Tunus'ta Ramazan bayramı yetişince açık namazgâha geldim, çok kalabalıktı. Herkes en temiz elbisesini giymişti. Sultan Ebû Yahyâ, kumandanları, yakınları ve hizmetkârlarıyla at üstünde geldi. Maiyetindekiler fevkalâde düzenli hareket ediyordu. Bayram namazı kılınıp hutbe okunduktan sonra herkes evine gitti.

Bir müddet sonra İfrîkıyye şehirlerinden Iklî'de oturmakta olan Ebû Ya'kûb Sûsî isimli bir âlimin başkanlığında hac kervanı tertip edildi. Kervana katılanların büyük çoğunluğunu Mesâmide taifesi oluşturuyordu.[15] Beni kendilerine kadı seçtiler. Zilkade ayı sonlarında Tunus'tan hareket ederek sahil yolu boyunca ilerleyip Sûsa kasabasına vardık. Burası Tunus'tan 40 mil uzakta küçük, şirin bir sahil beldesidir. Oradan Safakus şehrine geldik.[16] İslâm hukukuna dair *Tebsıra fi'l-fıkh* adlı eserin sahibi olan İmam Ebu'l-Hasan Lahmî Mâlikî'nin mezarı bu şehrin yakınındadır.

İbn Cüzeyy der ki:

Safakus beldesi hakkında Ali b. Habîb Tunûhî şu dizeleri söylemiştir:

"Safakus huzur ve yağmurun kaynağı olsun,
Sarnıçları ve mescidiyle safâ bulsun,
Körfeze akan dereciklerle çevrili şehir,
Ulu hükümet konağının başı hep göklerdedir.
Bu ne güzel şehir; yanına vardığında,
Açılır, dile gelir, ' Hoşgeldin, merhaba!'
Bir ona bir de kıyıları yalayıp çekilen dalgalara bak,
Sanırsın ki âşığına hevesle kırıtıyor
Rakiplerini görünce cesareti kırılıyor da,
Hüzünle doluyor içi, dönüyor gerisin geri!"

Kaliteli dizeleriyle şöhret bulmuş büyük edip Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Temîm tam aksi şeyler söylüyor:

"Safakus ah Safakus kahrolası, halkı yokolası,
Yağmura hasret kalası, açlıktan geberesi!
Ne kadir bilmez bir belde! / yanı başından,
Bir garip geçse yem olur,
Ya Rum ya Arap çapulcuya!
Nice tüccarın serveti gasbedildi burada,
Ve bu kıyıda nicelerinin zincir takıldı boynuna,
Derya utandı bu ahaliden, mahzun oldu,
Ne zaman yaklaşmak istese kalbi korkuyla doldu."[17]

[İbn Battûta devam ediyor:]

Daha sonra Kabis beldesine varıp şehrin içinde konakladık.[18] Ardı arkası kesilmeyen bir yağmurla karşılaşınca on gün burada kaldık.

İbn Cüzeyy der ki:

Bir şair, Kabis için şöyle diyor:

"Ah nerede Kabis kıyısındaki vadide geçen o tatlı gecelerim,
Kalbim andıkça o günleri, kor üstünde fokurdayan cezveye benzerim!"

[İbn Battûta devam ediyor:]

Kabis'ten çıkıp Atrablus'a [=Trablusgarb] yöneldik.[19] Yüzden fazla atlı ile keskin nişancıların eşliğinde birkaç menzil yol aldık. Maiyetimizde bulunanlardan korkan çöl haydutları bize saldırmaya cesaret edemedi. Yüce Allah onların baskınından bizi korudu. Yol üstü duraklarımızın birinde Kurban bayramı gelip çattı. Dördüncü gün Atrablus şehrine vardığımızda bir müddet istirahat ettik. Ben Safakus'ta Tunus Devleti'nin kâtiplerinden birinin kızıyla nişanlanmış, Atrablus'a vardığımızda gerdeğe girmiştim bile. Yediyüzyirmialtı yılı Muharrem ayının sonrasında[20] eşim ve Mesâmide taifesinden bir grupla bu şehri terkettim. Kervan bayrağını elime alıp öne geçtim. Esas kafile ise soğuk ve yağmur sebebiyle kolay hareket edemediği için şehirde kaldı.

Mislâte[21], Mısrâte[22] ve Kusûr Sürt'ü[23] geçtik. Kusûr Sürt'te bedevîler bize saldırmak istediyse de Hak Teâlâ onların şerrinden bizi muhafaza buyurdu. Yolculuğumuzun devamında bir koruya girdik. Ardından ermiş Barsîsa kasrına ve Kubbe-i Sellâm'a vardık. Atrablus'ta beklemiş olan esas kervan burada bize katıldı. Kayınpederimle aramızda çıkan bir tartışmadan ötürü kızından ayrılmam gerektiği için bir zaman sonra Faslı bir "Tâlib"in[24] kızıyla nikâhlandım. Zaâfiye köşkünde gerdeğe girdim. Kafileyi bir gün alıkoyarak muhteşem bir düğün yemeği verdim!

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKENDERİYE

Üçüncü Bölüm Notları

Nihayet Cumâdelûlâ ayının başlarında[1] İskenderiye şehrine vardık. Burası çok sevimli, işlek ve güvenlikli bir limandır. Son derece düzenli bir şehir. Üstünlük, zarafet ve sağlamlığa dair ne ararsan burada bulabilirsin. Din ve dünya ile ilgili bütün kurumlara sahip. İskenderiye şehri ışıltısıyla gözleri alan bir zümrüde, baştan ayağa süslenmiş bakire kıza benzer. Doğu ile batının tam ortasında bulunduğu için çeşit çeşit güzelliklerle donanmıştır. İnsanın dikkatini çeken garip hâdiseler meydana gelir burada. İskenderiye'nin harikulâde nitelikleri, ilginç hikâyeleri, seçkin şahsiyetleri hakkında epey kitap yazılmış ise de Ebû Ubeyd'in *Kitâbü'l-Mesâlik*'i içerik bakımından bu sahada anılmaya değer en iyi teliftir.[2]

İskenderiye'nin Kapıları ve Limanı

İskenderiye beldesinin dört kapısı vardır; Bâbü's-Sidre, Bâbü'r-Reşîd, Bâbü'l-Bahr ve Bâbü'l-Ahdar adlarıyla bilinirler.[3] Batı yönüne Bâbü's-Sidre'den çıkılır. Bâbü'l-Ahdar yalnız Cuma günleri açılır ve halk oradan mezar ziyaretine gider. İskenderiye'nin limanı muazzamdır. Hindistan'ın Kavlem ve Kalikût limanları, Türk yurdunun Kırem[=Kırım] yöresindeki kâfirlerin Surdak limanı ve Çin'in Zeytûn limanı istisna edilecek olursa yeryüzünde buraya denk bir deniz ticaret merkezi görmedim. Yukarıda bahsettiklerimi ileride anlatacağım.[4]

İskenderiye Feneri

Bu ilk seyahatimde feneri temaşa etmiş ve bir tarafını yıkık bulmuştum.[5] Fener kare şeklinde göğe uzanan dev bir yapıdır. Kapısı zeminden hayli yüksektir ve onun karşısında aynı seviyede olan başka bir yapı vardır. İki yapının arasından fenerin kapısına geçmek için tahta köprücükler uzatılmıştır. Bunlar kaldırılınca kapıya ulaşılamaz. Girişte fener muhafızına ait kuytuluk, içeride de pek çok oda mevcuttur. İç kısımlara götüren geçidin genişliği dokuz karış, duvarın eni ise on karıştır. Fenerin dört duvarının tümü hesap edildiğinde 140 karış tutar. Yüksek bir tepenin üzerindedir.

Onunla şehir arasında bir fersah[6] uzunluğunda dikdörtgen bir şerit vardır. Deniz bu uzun çıkıntıyı üç yandan sarıp nihayet İskenderiye surlarını yaladığı için karayoluyla fenere, ancak şehir içinden gidilir. Mezarlık da fenerin bitiştiği bu arazidedir. Uzun seyahatlerimin sonunda, Yediyüzelli yılında Mağrip'e dönüşümde[7] feneri tekrar görmek istedim ama tamamen harap olduğundan ne içine girmek ne de kapısına kadar çıkmak imkânı kalmamıştı. Melik Nâsır[8] –Allah onu rahmetiyle kuşatsın– bu fenerin karşısına, ona denk bir bina dikmeye çalıştıysa da ömrü yetmediğinden girişimi yarım kalmıştır.

Ulu Sütun

İskenderiye'nin harikalarından biri de şehrin dışında bulunan ve Amûdü's-Sevârî diye bilinen mermer sütundur.[9] Bir hurmalığın ortasına dikili kalmış bu muhteşem yapı, hayretengiz yüksekliğiyle ağaçların arasından farkedilir, çok uzaklardan görülür. Gayet ustalıkla yontulmuş tek parça bir yapıdır. Büyük peykelere benzeyen dört köşeli taş kaideler üzerine oturtulmuştur. Buraya nasıl ve kimin tarafından dikildiği kesin olarak bilinmemektedir.

İbn Cüzeyy der ki:

Seyahat âşığı hocalarımdan biri bana şu hikâyeyi anlattı: İskenderiyeli bir okçu, yayı ve sadağıyla bu sütunun tepesine çıkmış, büyük bir kalabalık onu görmek için toplanmış, lâkin okçunun tepeye nasıl çıktığına kimse akıl erdirememiş. Bence korkudan yahut kendisini görüp de hayret edenlerden bir şeyler koparmak için böyle davranmış olabilir. Ama oraya nasıl çıktığı ise şöyle izah ediliyor: Arkasına ince ve uzun bir iplik bağladığı okunu tam tepeye fırlatıyor. Bu ince uzun ipin gerisinde kalın ve sağlam bir ip var. Ok ince iple rahatça sütunu aşıp tekrar yere düşüyor. Okçu koşuyor, okun düştüğü yeri bulup ince ipi yavaş yavaş çekmeye başlıyor. Ta öte taraftaki kalın ip de koca sütunu aşıp bu yana geliyor. Daha sonra iş kolaydır; kalın ve sağlam ipin bir ucu yere bağlı, ortası sütunun tam üstünde, öbür ucu ise bu tarafta. Adam bu taraftan yavaş yavaş tırmanıyor. Tepeye vardıktan sonra aşağıda kendisiyle bu macerayı tertip ettiği arkadaşına ipi götürmesini salık veriyor. Sonra halk toplanıyor, işin aslını bilmediği için hayret ediyor.

İbn Battûta devam ediyor:

İskenderiye'ye ulaştığımda oranın emiri Salâhaddîn adında biriydi. Bu esnada İfrîkıyye'nin tahttan indirilmiş eski sultanı Zekeriyyâ Ebû Yahyâ Lihyânî de oradaydı.[10] Mısır sultanı Melik Nâsır onun İskenderiye'de saltanat konağında misafir edilmesini ve kendisine günde bin dirhem verilmesini emretmişti. Oğulları Abdülvâhid, Mısrî ve İskenderî; mabeyincisi Ebû Zekeriyyâ b. Ya'kûb ve başveziri Ebû Abdullah b. Yâsîn de yanındaydılar. Daha sonra Lihyânî ile oğlu İskenderî, İskenderiye'de vefat ettiler. Mısrî ise buraya yerleşti.

İbn Cüzeyy der ki:

İlginçtir, Lihyânî'nin çocuklarına verdiği adlar, alınyazılarına da uygun düştü. İskenderî, İskenderiye'de öldü. Mısrî ise burada –bir Mısır şehri olan– İskenderiye'de uzun bir süre yaşadı. Abdülvâhid'e gelince art arda Endülüs, Mağrip ve İfrîkıyye'yi dolaştıktan sonra Cerbe adasında öldü.

İskenderiye Şehrinin Bazı Bilginleri

Bunlar arasında dilbilim üstatlarından İmâdüddîn Kindî'yi sayabiliriz. Çok büyük bir sarık sarardı. Ben Doğu'da ne de Batı'da bu kadar büyük sarık görmedim! Bir defasında onu mihrabın önünde otururken gördüm... Sarık o kadar kocamandı ki mihrabı dolduruyordu. İskenderiye bilginleri arasında şehrin kadılığını yapan Fahreddîn Rîgî'yi de sayabiliriz.[11] Saygıdeğer, ilim âşığı bir insandı.

Kadı Fahreddîn Rîgî'nin Hikâyesi

Anlatılanlara göre Kadı Fahreddîn Rîgî'nin dedesi Rîga ahalisinden olup kendini ilme adamıştı. Bu adam Hicaz'a gitmek üzere yola çıktı ve bir akşamüzeri İskenderiye şehrine vardı. Parası pulu olmadığı için uğurlu bir söz işitmedikçe şehre girmemeye karar verdi. Daha sonra şehrin kapısına yakın bir yerde oturdu. Herkes içeri girip kapıların kapanma zamanı gelince kendisinden başka kimse kalmadı orada. Kapıcı onun umursamazlığına içerleyerek, "Kadı, içeri girsene!" dedi. O da "İnşallah kadı olurum!" cevabını verdi. Şehirde bir medreseye sığındıktan sonra kendini kıraat ilmine adadı. Seçkin bilginler seviyesine yükseldi. Zamanla şöhreti etrafa yayıldı. Dünyaya değer vermezliği ve Allah'ın emirlerini eksiksiz yerine getirişiyle de ünlenmişti. Meziyetleri Mısır sultanının kulağına gitti. Bu

sırada İskenderiye kadısı vefat etmişti. Şehirde bulunan birçok âlim, kadılığa tâlip olduğu hâlde Rîgî buna rağbet etmedi. Ansızın sultan ona "Taklîd" gönderdi. Taklîd, kadılık belgesi demektir. Ulak, belgeyi teslim edince Rîgî, hizmetkârına, kimin davası varsa huzuruna gelmesi için halka davette bulunmasını emretti. Böylece o halkın hukukî sorunlarını çözmekle uğraşırken diğer bilginler kendi içlerinden birinin evinde toplandılar. İskenderiye kadılığının "kendilerinden başkasına verilemeyeceği" zannıyla, Rîgî'nin atanmasının halkça tasvip görmediğini bildiren bir raporu sultana götürmeye karar verdiler. Bu sırada aklı başında bir müneccim meclise gelerek; "Bundan vazgeçin! Zira ben o adamın talihine baktım, araştırdım! Kırk sene kadılık edeceği bana ayân oldu!" dedi. Bunun üzerine onlar da Fahreddîn Rîgî hakkında müracaatta bulunmaktan vazgeçtiler. Hakikaten müneccimin söyledikleri doğru çıktı! Fahreddîn Efendi kadılık görevini yürüttüğü sürece adaletten ayrılmamış ve ününü dünyaya duyurmuştur...

İskenderiye'nin meşhur bilginleri arasında Vecîhüddîn Sanhâcî ile Bintü't-Tinnîsî'nin oğlu Şemseddîn'i, büyük velilerden Şeyh Ebû Abdullah Fâsî'yi de sayabiliriz. Şeyh Ebû Abdullah namazda selâm verdiği zaman [görülmeyen varlıklar tarafından] selâmına karşılık verildiği ve onun da bu selâmı işittiği dilden dile dolaşır. Bilgisini pratiğe döken, dünyaya yüz vermeyen, Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkan, "keşif ehli" Şeyh Halîfe de İskenderiye'nin büyüklerindendir.[12]

Şeyh Halîfe'nin Bir Kerameti

Onun dostlarından güvenilir biri bana şu olayı anlattı:

Şeyh Halîfe bir gece rüyasında Peygamberimizi görür. –Hak Teâlâ onu rahmeti ve esenliği ile kuşatsın– Şeyh'e dönerek, "Halife! Bizim ziyaretimize gel!" diye buyurur Peygamberimiz. Bunun üzerine Halife, hemen Medine'nin yolunu tutar, Peygamber Mescidi'ne yaklaşır. Selâm Kapısı'ndan içeri girip "Tahiyyetü'l-Mescid" denilen iki rekâtlık namazı kıldıktan sonra Peygamber Efendimiz'e selâm verir.[13] Oradaki direklerden birine dayanır. Başını dizleri arasına koyup oturur. Tasavvuf dilinde "tezyîk" adı verilir buna.[14] Bir müddet sonra başını kaldırınca dört yuvarlak ekmek, süt dolu bir kap ve içinde biraz hurma bulunan bir tabak bulur.

Arkadaşlarıyla beraber bu güzel azığı yedikten sonra o sene hac ibadetini yerine getirmeden İskenderiye'ye döner.

İskenderiye'nin ileri gelen bilginleri arasında kendini Hakk'a adamış Burhâneddîn A'rac'ı da sayabiliriz. Bu adam dünya için dinini satmayan, Allah'ın sevgisini kaybetmekten korkan iyi bir insandır. Şehirde bulunduğum sırada kendisiyle görüştüm. Üç defa ziyaretinde bulundum.

Şeyh Burhâneddîn'in Bir Kerameti

Bir gün yanına vardığımda bana:

"Yabancı ülkeleri gezip dolaşmayı çok sevdiğini görüyorum!" dedi. Ben de "Evet, gerçekten pek severim bu işi!" diye cevap verdim. O esnada Çin ve Hint gibi uzak ülkelere gitmeyi aklımın köşesinden bile geçirmiyordum. Ama bana şöyle demesin mi!

"Sen inşallah kardeşim Feridüddin'i Hint'te, Burhâneddîn'i Çin'de, Rükneddîn Zekeriyyâ'yı ise Sint yöresinde ziyaret edeceksin. Onlarla görüştüğünde benden selâm söyle olur mu?" Ben hayretler içinde kaldım. Ansızın içimde bu ülkeleri de gezmek hevesi uyandı. Şeyh Burhâneddîn'in bahsettiği üç adamla buluşuncaya kadar dolaştım buraları...

Bu yüce insana veda ettiğimde bana bir miktar yol harçlığı verdi. Ama harcamadım bu parayı. Kadere bakın, sonradan Hint kâfirlerinin denizde benden gasbettiği öteki eşya ile birlikte bu güzel hatıralar da eşkıyanın eline geçti!

Son olarak İskenderiye'nin büyükleri arasında Şeyh Yâkût Habeşî'yi de zikredebiliriz.[15] Bu adam evliyadan Ebu'l-Abbâs Mürsî'nin müritlerindendir. Ebu'l-Abbâs Mürsî, keramet hazinesi, veliler velisi Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin mürididir.[16]

Büyük Veli Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin Kerameti

Şeyh Yâkût kendi şeyhi Ebu'l-Abbâs Mürsî'den naklen bana şu hâdiseyi anlatmıştır: Şeyhimiz Ebu'l-Hasan her sene Saîd [=Yukarı Mısır] yoluyla hacca giderdi. Hac zamanı gelinceye kadar –Recep ve onu takip eden

aylarda– Mekke'de kalırdı. Sonra Peygamber Mescidi'ni ziyaret edip Hicaz'ı, çölü ve diğer yerleri dolaşarak memleketine dönerdi. Son hac yolculuğuna çıktığı zaman hizmetçisine:

"Bir balta, bir küfe, cenaze tütsüsü, bir ölü için ne lazımsa hepsini yanına al!" dedi. Hizmetçisi:

"Efendim, bunları niçin alıyoruz?" diye sorunca:

"Humeyserâ'da görürsün." cevabını verdi. Humeyserâ şimdi Yukarı Mısır'da Ayzâb sahrasında, suyu acı ve yırtıcı hayvanı bol bir yerdir. Bu bölgeye vardıklarında Şeyh Ebu'l-Hasan tepeden tırnağa yıkanarak iki rekât namaz kıldı. Namazın sonuna doğru ruhunu teslim etti ve oraya gömüldü.

Ben [=İbn Battûta] bu büyük şeyhin kabrini ziyaret ettim. Mezar taşında ismi ve Hz. Ali'nin oğlu Hasan'a kadar uzanan soy kütüğü yazılıydı. Allah onlardan razı olsun.

Şeyh Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin Sürekli Okuduğu Deniz Virdi

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu yüce insan her sene Saîd-i Mısr denilen Yukarı Mısır'a doğru ilerler, ardından Cidde denizi yoluyla seyahat eder ve gemiye bindiği vakit her gün "Hizbü'l-Bahr" adı verilen duasını okurdu. Şâzilîye tarikatına gönül vermiş müritleri dahi bugüne kadar her gün Hizbü'l-Bahr'ı okumaktan geri durmamışlardır.[17]

Dua şöyledir:

"Allahım! Ey Yüce Yaradan, ey Ulu Tanrı, ey şefkatli, merhametli Rab! Ey her şeyi bilen!

Sen benim sahibimsin! Seni bilmek, seni tanımak yeter bana! Benim rabbim ne güzel bir rab! Ve benim, seninle doygunluğa ulaşmam ne güzel!

Dilediğine yardım edersin sen! Sensin yüceler yücesi, sensin kullarını esirgeyen!

Oturuşumuzda, kalkışımızda, söyleyişimizde, isteyişimizde, tüm hareketlerimizde kalbimizi gayba imandan uzak tutacak vehim ve şüphelere düşmekten koru bizi!

O kuşkular, vehimler ve gamlar; kalplerimizi, senin gayb hazinelerinden alıkoyuyor.

Müminler, büyük bir imtihan içindedir. Zelzeleye uğramış gibi sarsılırlar. Ve kalblerinde yamukluk bulunan münâfıklar 'Tanrı ve Tanrı elçisi bize boş şeyler vadetti!' derler.[18]

Bize yardım et! Adımlarımızı sağlam basalım. Bizi ayakta tut!

Denizi Musa'ya açtığın gibi, ateşi İbrahim'e hizmetkâr kıldığın gibi, dağları ve demiri Davud'a hamur ettiğin gibi, rüzgârı ve cinleri Süleyman'a köle ettiğin gibi, şu üzerinde bulunduğumuz deryayı da bize bende kıl!

Yerde ve gökte, melekût evreninde yarattığın tüm deryaları bizim emrimize ver!

Dünyanın ve ahiretin denizlerini bize hizmetçi yap!

Ey, kâinatın gücünü elinde bulunduran! Her şeyi kolay et bize!

Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd!

Hâ-Mîm-Ayn-Sîn-Kaf![19] Bize yardım et! Sen yardım elini uzatanların en iyisisin!

Bizim önümüzü aç! Sen, zorlukları kaldıranların, yolları açanların en iyisisin!

Bizi bağışla! Sen bağışlayanların en iyisisin!

Bize yiyecek ver, geçimlik ver! Sen yiyecek ve geçimlik verenlerin en iyisisin!

Bizi doğru yola ulaştır! Bizi haksızlık yapan, zulmeden topluluğun şerrinden koru!

Bilgin dahilindedir elbet, bize tatlı meltemler ver! Rahmet hazinelerinden bir meltem kopar ve sal önümüze!

Yücelik, esenlik, dünya ve ahirette ferahlık anlamına gelen gücünle kat bizi bu rüzgârın önüne!

Senin her şeye gücün yeter!

Ulu Rabbimiz! İçimizde ve dışımızda, gönüllerimizde ve bedenlerimizde bir sıkıntı bırakmadan işlerimizi kolaylaştır! Dinimiz ve dünyamızda başarıyı, sağlığı ve esenliği nasip et bize!

Yolculuğumuzda bize arkadaş ol! Bizim ehlimizden olanlar, [bizim ilkelerimizi paylaşanlar ve akrabalarımız] için koruyucu ol!

Bize düşmanlık edenlerin yüzlerini sil! Oldukları yerde onların şeklini boz! Ne geriye kaçabilsinler ne de bize yetişebilsinler!

'Dilesek onların gözlerini büsbütün kör ederdik. O zaman doğru yolu bulmaya koşuşurlar, ama nasıl göreceklerdi?

Eğer dilesek oldukları yerde onların şekillerini değiştirirdik de ne ileri gitmeye güçleri yeterdi, ne de geri gelmeye!'[20]

'Yâ sîn,

Hikmetli *Kur'an* hakkı için,

Sen, kuşku yok, peygamberlerdensin,

Dosdoğru bir yol üzerinde!

Güçlü ve merhametli olan Allah'tan indirilmedir bu!

Ataları uyarılmadığından, kendileri de aymaz olan bir toplumu uyarasın diye!

Andolsun kesin söz çıktı onların çoğu hakkında! Artık inanmazlar.

Biz onların boyunlarına halkalar geçirdik.

O halkalar çenelere dek uzanmakta, bu yüzden başları yukarı kalkık!

Bir set çektik önlerine ve arkalarına da bir set,

Perdeledik onları, göremezler artık.'[21]

Yüzleri bozuldu, yüzleri bozuldu, yüzleri bozuldu!

'Yüzler yeri göğü ayakta tutan dipdiri Allah için eğildi. Haksızlık eden, zulüm yüklenen hüsrana uğradı!'[22]

Tâ-sîn, Tâ-Sîn-Mîm,

Hâ-Mîm, Ayn-Sîn-Kaf,

'İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıverdi.

Aralarında bir engel var, birbirine geçip karışmazlar.'[23]

Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm, Hâ-Mîm,

İş bitti, zafer geldi, bize karşı onlara yardım edilmez!

'Hâ-Mîm,

Bu kitap, mutlak galip, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı çetin, lütfu geniş Allah'tan indirilmedir.

Ondan başka Tanrı yok, dönüş ancak ona!'[24]

Bismillahtır kapımız,

Tebâreke duvarlarımız,

Yâ-Sîn tavandır bize,

Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd bize yeter!

Hâ-Mîm, Ayn-Sîn-Kaf korunağımız.

'Onlara karşı seni korur, sana yeter Allah,

O her şeyi bilen, o her şeyi duyan!'[25]

Arş'ın örtüsü salındı üzerimize, Allah'ın gözü bizi gözlemede, Allah'ın yardımıyla yenilmez oluruz biz!

'Allah onları arkalarından kuşatmıştır.

Hakikatte o inanmayıp yalanladıkları şey, Levh-i Mahfuz'da bulunan şerefli *Kur'an*'dır.'[26]

'Allah en güzel koruyucudur. O merhametlilerin de en merhametlisidir!'

'Şüphesiz ki benim dostum Kitab'ı indiren Allah'dır. O bütün sadık kullarını korur, gözetir.'[27]

'[Ey Muhammed]! Yüz çevirirlerse de ki; Allah yeter bana, ondan başka Tanrı yo! Ben sadece ona güvenip dayanırım. O yüce Arş'ın sahibidir.'[28]

Allah'ın adıyla, onun adı anıldıkta gökte ve yerde hiçbir şey zarar veremez! O her şeyi duyan, o her şeyi bilen!

Tüm güç, hareket ve eylemin kaynağı Yüce Allah'ın adıyla! Yâ Rab, Efendimiz Muhammed'e, onun Ehl-i Beyti'ne ve ashabına rahmet yağdır, esenlikler ver!"

Bir Olay

Yediyüzyirmiyedi senesinde[29] İskenderiye'de bazı olaylar meydana gelmiş. Haberini Allah'ın yüceltttiği Mekke'de aldım:

Müslümanlarla Hıristiyan tacirler arasında bir kavga çıkmış. O esnada İskenderiye valisi olan Kerekî,[30] Hıristiyanları himaye eder bir tutum içine girerek Müslümanları şehir kapısının dış duvarları arasında toplayıp işkence etmek üzere her yandan kuşatmış. Çevresindeki kapıları da kapatmış.

Bu olaya sinirlenen halk derhal kapıyı kırarak valinin konağına hücum eder. Vali, halkın hücumu karşısında evinin damına sığınarak oradan savaşır. Bu esnada posta güvercinleri vasıtasıyla olanları Melik Nâsır'a bildirir. Bunun üzerine Melik Nâsır önce Cemâlî adındaki emiri,[31] sonra da zalim, kötü kalpli olan ve güneşe taptığı söylenen Doğan adındaki başka bir emiri gönderir.[32] Bu iki yönetici İskenderiye'ye girip şehrin ileri gelenlerini, Evlâd-ı Kûbek [=Köpekoğulları] vs. gibi namlı tüccarları yakalayarak ellerindeki malı zorla alırlar. Kadı İmâdüddîn'in boynuna demir halka geçirerek işkence ederler. Daha sonra da şehir sakinlerinden 36 kişiyi kılıçla ikiye bölüp cesetlerini iki sıra hâlinde asarlar. Bu hâdise Cuma günü vukû bulur. Halk her zamanki gibi Cuma namazını müteakip kabirleri ziyarete giderken bu cesetleri görünce derin bir üzüntüye kapılır. Asılanlar arasında İbn Revâha diye bilinen değerli bir tacir de bulunmaktadır. Onun özel bir silâh deposu olup ne zaman tehlike veya savaş zuhur etse 100-200 kişiyi anında silâhlandırırmış. Şehir sakinlerinden birçoğunun da aynı şekilde silâh depoları varmış. İbn Revâha'nın dili sürçmüş, demin sözünü ettiğimiz iki emire hitaben; "Bu şehre ben kefilim. Ne zaman vukuat olsa bana danışılır. Ben düzenli asker ve piyadelerin maaşını gerektiğinde ödeyerek sultanı korurum." demiş. Fakat onlar İbn Revâha'nın samimiyeti konusunda şüpheye düşerler, "Senin sultana isyan etmekten başka amacın yok!" diyerek katlederler. Oysa İbn Revâha'nın sultana hizmet etmek ve sadakat göstermekten başka hedefi yoktur. Allah rahmet eylesin, ölümü bundan oldu.

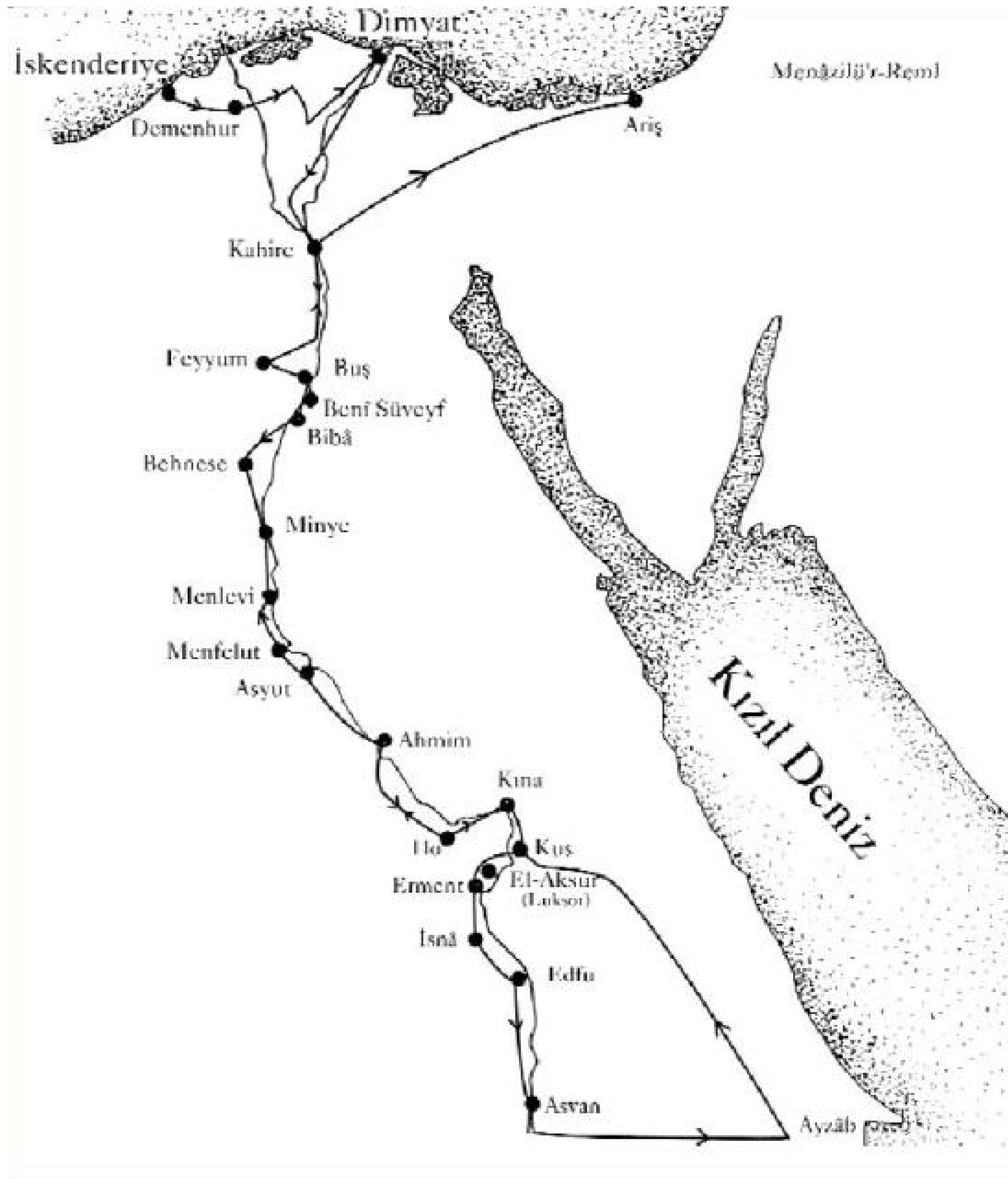
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSKENDERİYE'DEN ÇIKIŞ VE

ŞEYH EBÛ ABDULLAH'IN HUZURUNA VARIŞ

Dördüncü Bölüm Notları

İskenderiye'de ikametim esnasında kendini ibadete vermiş, dünya ile alâkasını kesmiş, ilâhî hazineler sahibi Şeyh Ebû Abdullah el-Mürşidî adında bir ermişten bahsedildiğini duymuştum.[1] Bu adam büyük velilerdendir. "Münyet-i Benî Mürşid" denilen yerde inzivaya çekilmiş, Cenâb-ı Hakk'a dua ve niyaz etmektedir. Ne hizmetçisi ne de arkadaşı vardır. Emirler, vezirler ve her tabakadan çeşit çeşit insan onu ziyaret etmektedir. Şeyh bunlara yemek verir, içlerinden ne geçiyorsa hemen karşılarında hazır eder! Aş isteyene aş, meyve isteyene meyve, tatlı isteyene tatlı ikram eder. Hattâ bazen mevsimi olmayan şeyleri dahi getirir. Fakihler gelip kendisinden görev istediği zaman bazısını tayin eder, bazısını da azleder. Şeyhin bu hâli dilden dile yayılmış, Melik Nâsır da pek çok defa onun zaviyesini ziyaret etmiştir. Allah'ın izniyle bu şeyhin manevî yardımından istifade etmek amacıyla İskenderiye'den çıktım. Terevece köyüne vardım. Burası İskenderiye'ye yarım günlük mesafede büyük bir köydü.[2] Bir kadı, bir vali, bir de nâzırı [=belediye işleriyle ilgilenen sorumlusu] vardı. Halkı, güzel ahlâkı ve efendiliği ile ün salmıştır. Kadı Safiyyüddîn ve Hatip Fahreddîn ile görüştüm. Köyün sakinlerinden ismi Mübarek, lakabı Zeynüddîn olan muhterem bir insanla tanıştım. Terevece'de Abdülvehhâb'ın evine misafir oldum. Bu adam ince ruhlu, ibadet ehli nazik biridir. Nâzır Zeyneddîn İbnü'l-Vâiz bana bir ziyafet verdi. Ülkemi ve şehrimi merak etti, vergisinin miktarına dair sorular sordu. Ben, bizim yörenin her sene yaklaşık 12.000 altın dinar ödediğini söyleyince şaşkınlığını gizleyemeyerek:

Dimyat
İskenderiye
Menâzilü'r-Reml
Demenhur
Ariş
Kahire
Feyyum
Buş
Benî Süveyf
Bibâ
Behnese
Minye
Menlevi
Menfelut
Asyut
Ahmim
Kına
Hu
Kuş
Erment
El-Aksur
(Luksor)
İsnâ
Edfu
Asvan
Ayzâb
Kızıl Deniz

İskenderiye’den Güney Mısır’a doğru gidiş ve geliş.

Kaynak: Tazî; Dunn, The Adventures.

"Şu köyü görüyor musun? Yalnız bunun vergisi 72.000 altındır!" dedi. Mısır'da vergilerin bu kadar fazla olması, bütün toprakların devlet hazinesine ait olmasından ileri geliyor. Bu köyden hareket edip Demenhûr şehrine vardım.[3] Zenginliği, güzelliği ve zarafetiyle meşhur bir şehirdir burası. Buhayra eyaletinin de idare merkezidir.[4] O sıralarda şehrin kadısı Şâfiî âlimlerinden Fahreddîn b. Miskîn idi. Bu adam, daha önce anlattığım olaydan ötürü İmâdüddîn Kindî azledilince İskenderiye kadılığına atanmıştır. Güvenilir biri bana, Fahreddîn b. Miskin'in İskenderiye kadılığına geçmek için 25 bin dirhem yani 1000 altın [dinar] vermiş olduğunu bildirdi.

Demenhûr'dan Fovva şehrine gitik.[5] Manzarası güzel, bağ ve bahçesi çoktur. Meşhur veli Ebu'n-Necât'ın mezarı da buradadır. Onun ünü bu bölgenin her yanına yayılmıştır.

Ziyaret etmek istediğim Şeyh Ebû Abdullah Mürşidî'nin zaviyesi buraya yakındı. Aralarını sadece bir körfez ayırıyordu. Fovva'ya varır varmaz, körfeze geçtim ve ikindi namazından önce Şeyh'in zaviyesine giderek selâm verdim. Yanında sultanın korumalarından Emir Seyfeddîn Yelmelek'i buldum.[6] Halk Yelmelek yerine el-Melik derse de yanlıştır. Emir askerleriyle beraber zaviye dışında mola vermişti.

Şeyh'le buluştuk, o hemen ayağa kalkarak benimle kucaklaştı. Yemek hazırlattı, birlikte yedik. Üzerinde siyah yünden bir cübbe vardı. İkindi namazı gelince beni imam yaptı. Yanında bulunduğum sürece her namaz vaktinde bana imamlık yaptırdı. Kendisi bana cemaat oldu. Yatmak istediğim zaman zaviyenin damına çıkıp orada yatmamı emretti. Ben emire dönerek; "Bismillah!" dedim. Emir ise; "Bizim her birimiz için belli bir makam vardır." diye cevap verdi bana.[7] Mevsim yazdı, hava sıcaktı. Yukarı çıktığımda bir hasır ile post, abdest almak için ibrik, bir su testisi, bir de tas buldum.

Bu Şeyhin Kerameti

O gece damda uyurken bir rüya gördüm. Bir kuşun kanadı üzerine binmişim. Bu kuş beni kıble tarafına götürdükten sonra önce Yemen'e sonra

doğuya, sonra tekrar güneye yöneldi, daha sonra tekrar doğuya yöneldik; karanlık, yemyeşil bir yere vardık. Beni orada bıraktı. Bu rüyaya şaşıp:

"Şeyh eğer rüya gördüğümü hissederse tabiri de onun anlattığı gibi çıkar!" dedim kendi kendime. Sabah namazını kılmak için onun yanına gittiğimde beni yine imam yaptı. Daha sonra Emir Yelmelek ve ziyaretçiler huzura çıkap veda ettiler. Şeyh hepsine azık olarak peksimet parçaları verdi. Sonra kuşluk namazını kıldım. Beni yanına çağırdı, kendisi konuyu açtı, hemen rüyamdan bahsetti! Ben de etraflıca anlattım. Şöyle tabir etti:

"Ulu ev Kâbe'yi haccedecek, Peygamber'in kabrini ziyaret edeceksin. Daha sonra Yemen'i, Irak'ı, Türk ülkelerini, Hindistan'ı gezecek, burada uzun bir süre kalacaksın. Orada kardeşim Dilşâd-ı Hindî ile görüşeceksin. Seni o sırada düştüğün tehlikeden kurtaracak."

Daha sonra bana da peksimet parçalarıyla bir miktar para verdi. Veda ettim. O andan itibaren seyahatim boyunca şansım yaver gitti. Şeyhin bereketi aşikârdı. Hindistan'da bulunan Allah dostu Seyyid Muhammed Mûla'dan[8] başka bu kadar bereketli ve kerametli birini görmedim.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KAHİRE'YE DOĞRU

Beşinci Bölüm Notları

Sonra Nehrâriye'ye yöneldik. Geniş bir alana kurulu güzel sokakları ve pazarı ile benzersiz bir şehirdir.[1] Yöneticisi Sâdî adında hatırı sayılır biri. Oğlu daha sonra bahsedeceğimiz gibi Hint sultanının maiyetinde görevlidir. Kadısı Sadreddîn Süleyman Mâlikî, Mâlikî mezhebinin büyüklerinden olup Melik Nâsır tarafından Irak'a elçi olarak gönderilmiş ve Bilâd-ı Garbiyye kadılığıyla şereflendirilmiştir.[2] Kılığı kıyafeti düzgün, yakışıklı biridir. Nehrâriye şehrinin hatibi Şerefüddîn Sahâvî'dir.

Nehrâriye bölgesinin Abyâr şehrine vardım.[3] Burası hayli eski ve her köşesi hoş kokularla dolu. Mescitleri çok. Farklı bir güzelliği var. Nehrârîye ile bu şehrin arasından Nil geçer. Abyâr'da üretilen kaliteli kumaşlar Şam, Irak, Mısır ve daha birçok yerde rağbet gördüğü hâlde, şuracıkta Nehrâriye halkı arasında beğenilmiyor, şaşılacak şey! Abyâr'da şehrin kadısı İzzeddîn Melîhi ile görüştüm Bu adam Şâfiî mezhebindendir. Güzel ahlâk sahibi kıymetli bir bilgindir. Oralılar, Ramazan'ın başlayıp başlamadığını anlamak için ay gözetledikleri güne "yevm-i rakebe" demektedirler.[4] Ben de o gün kadı efendinin yanındaydım. Şehrin örf ve âdeti gereğince fıkıh bilginleri, seçkinler ve nüfuz sahibi saygın insanlar, Şaban ayının 29. günü ikindi namazından sonra kadı efendinin evinde toplanır.

Böyle bir toplantıda, Nakîbü'l-Müteammimîn [=bilginlerin teşrifatçısı] temiz ve güzel elbiseler giyinmiş hâlde kapıda bekler. Fıkıh bilgini yahut seçkinlerden biri geldiği zaman "Bismillah! Falanca adam!" deyip önüne düşerek içeri götürür. Kadı ile yanında bulunanlar hemen ayağa kalkarlar. Nakip de misafiri münasip bir yere oturtur. Fıkıh bilginleri ve saygın kişilerin hepsi buraya geldikten sonra kadı ile maiyetindekiler hep beraber bineklerine atlarlar... Şehirde bulunan erkek, kadın ve çocuklar da bunların peşine takılırlar. Daha sonra kasaba dışında ay gözetleme için yapılmış, halı ve kilimle döşenmiş gayet yüksek bir yere giderler. Kadı ve yanındakiler orada hayvandan inip hilâli gözetlerler. Akşam namazını kıldıktan sonra önlerinde mumlar, meşaleler, fenerler olduğu hâlde şehre dönerler. Dükkân

sahipleri de mumlarla kapı önlerini aydınlatırlar. Bu şenlik her sene tekrarlanır.

Abyâr şehrinden sonra Mahalle-i Kebîre adlı beldeye yöneldim.[5] İsminden de anlaşılacağı üzere burası gayet büyük bir şehir olup binaları güzel, halkı kalabalıktır. Ahali övülmeye değer nitelikleri toplamıştır kendisinde. Bir başkadısı bir de büyük yöneticisi vardır. Ona "vâliy-i vülât" derler. Buraya vardığım sırada başkadılık makamında bulunan İzzeddîn b. Uşmuneyn[6] şehre iki fersah uzaklıktaki bahçesinde hasta yatıyordu. Onu ziyaret etme hevesine düştüm ve onun vekilliğini yapan, Tunuslu fıkıh bilgini Ebu'l-Kasım b. Bennûn Mâlikî ve Menûf kadısı[7] Şerefüddîn Demîrî ile birlikte [yanına] gittim. Orada bir gün kaldık. Yörenin velilerinden bahsedilirken Mahallet-i Kebîre'den bir günlük uzaklıkta bulunan Bürüllüs ve Nesterev'in salihlerin uğrak yeri gibi olduğunu, orada keşif sahibi Şeyh Merzûk'un kabri bulunduğunu işittim. Bürüllüs'e[8] yönelerek Şeyh Merzûk'un zaviyesine indim. Bu civar, hurma dahil türlü türlü meyve ağacı, deniz kuşları ve "Bûrî" denilen balık yönünden zengindir.[9] Bu yörenin merkezi Maltîm diye bilinen kasabadır.[10] Bu kasabanın hem Nil suyundan beslenmiş bir gölete, hem de Buhayratü Tinnîs diye bilinen göle kıyısı vardır.[11] Nesterev adlı mıntıka da buraya yakındır. Orada ermişlerden Şeyh Şemseddîn Felevî'nin tekkesine indim. Tinnîs eskiden meşhur ve büyük bir şehirmiş; şimdi haraptır.

İbn Cüzeyy der ki:

Ünlü şair Ebu'l-Feth b. Vekî, aslen Tinnîs'tendi. Yörenin körfezi hakkında şu dizeleri söylemiştir:

"Kalk ey sâki, şarap sun bana!
Körfezin yüzü dalgalarla azgın,
Kamışların perçemi sallanıyor,
Her ötüşünde hırçın yelin,
Sağa sola yalpalar mücevherle bezeli ipek gelinliği,
Şu işveli güzelin.
Gök bir fistan içinde şimşeklerle süsleniyor,

Fistan nefis kokusuyla ruhlara sesleniyor."

Bazı bilginler yukarıda adı geçen şehri Bürüllüs şeklinde kaydederken bir kısım bilginler de –aralarında Ebû Bekir b. Nokta da vardır– Berelles şeklini tercih etmiştir. Deniz kıyısında kurulmuş bu şehir hakkında Ebû Abdullah Râzî'nin babasından aktardığı şu hikâye ilginçtir:

Bürüllüs kadısı ermiş bir adamdır. Geceleyin Nil kenarına gelip abdest alarak namaz kılmaya niyet edince birinin şu beyitleri okuduğunu işitir:

"Aranızda oruç tutan iyiler olmasa,

Olmasa aranızda her gün Kur'an okuyan,

Bir seher vakti batardınız toprağa,

Aymaz, aldırmaz bir kavim olduğunuzdan!"

Kadı şöyle devam ediyor sözüne:

"Namazı çabucak bitirip etrafa bakındığımda kimseyi görmediğim gibi hiçbir çıtırtı işitmedim. Bu yüzden demin duyduğum beyitlerin Tanrı tarafından gelen bir uyarı olduğunu anladım."

İbn Battûta devam ediyor:

Dimyat

Ondan sonra bir çölden geçip Dimyat'a vardım. Geniş bir sahaya kurulan, her güzellikten payını alan bu acayip şehrin meyvesi çoktur. Halk "Zimyat" der. Bilgin Ebû Muhammed Ruşâtî de bu şekilde kaydetmiş, lâkin hadîs ilminin önderlerinden Ebû Muhammed Dimyâtî ilk harfin "dal" olduğunu söylemiştir. Kuşkusuz Dimyat'ta doğan Ebû Muhammed Dimyâtî,[12] şehrin adını diğerlerinden daha iyi bilir...

Şehir Nil kenarında olduğundan tam kıyıdaki evler kovayla nehirden su çekerler. Evlerin çoğu merdivenlerle Nil'e bağlanır. Muz ağacı bu yörede gayet boldur, gemilerle Mısır'a [=Kahire'ye] nakledilir.[13] Koyunları gece gündüz otlar. Bu yüzden Dimyat için "surları helva, köpeği koyun" tanımı yapılır. Şehre bir misafir geldiğinde valinin mührünü taşıyan bir kâğıt

almadan dışarı çıkamaz. Muteber biri ise kâğıt parçasına mühür basılıp eline verilir. Sıradan biriyse kolları da mühürlenir! Çıkış kapısında kâğıdı yahut kolundaki mührü görevliye gösterir. Bu şehirde deniz kuşları çeşit çeşit olup etleri de leziz ve yağlıdır. Tat ve içimde emsalsiz olan manda sütü de burada bulunur. Yörede oturanların Bûrî adını verdiği balık Suriye taraflarına, Anadolu'ya ve Kahire'ye gönderilir.

Şehrin dışında denizle Nil nehrinin birleştiği yerde Berzah adasında bir mescit ve tekke vardır. Tekkenin şeyhi İbn Kofl'u ziyaret ettim. Bir Cuma gecesi şeyhin huzurunda bulunduğum sırada derviş ve ermişlerden oluşan bir cemaat de oradaydı. Geceyi namaz, zikir ve *Kur'an-ı Kerim* okuyarak geçirdiler.

Şu anki Dimyat sonradan kurulmuş. Eski Dimyat, Melik Sâlih zamanında Franklar tarafından tahrip edilmiştir.[14] Dimyat'ta Kalenderiyye tayfasının önderi Şeyh Cemaleddîn Sâvî'nin de tekkesi vardır. Bu cemaatten olanlar, sakal ve kaşlarını tıraş ederler. Benim vardığım sırada zaviyede Şeyh Fetih Tekrûrî oturuyordu.

Şeyh Cemaleddîn'in Sakal ve Kaşlarını Tıraş Etmesinin Sebebi

Şöyle anlatılır:[15] Şeyh efendi yakışıklı ve gösterişli olduğundan Sâveli[16] bir kadın ona âşık olur. Ara sıra mektup yollayıp bazen önüne çıkarak işveli gözlerle kendine davet ettiği hâlde şeyh yüz vermez. Kadın, şeyh efendiyi kendine meftun edemeyince bir kocakarıyı gizlice ona gönderir. Bu yaşlı kadın mescide giden yol üzerinde bulunan bir evin karşısında, elinde mühürlü bir mektupla şeyhin önüne çıkar:

"Efendimiz! Okuma biliyor musunuz?" diye sorar. Şeyhten "evet" cevabını alınca:

"Bu mektubu bana oğlum gönderdi, okumanızı arzu ediyorum!" der. Şeyh: "Tamam!" deyip mektubu açınca kocakarı:

"Oğlumun eşi vardır. Şu anda evin avlusunda bekliyor. Mektubu evin iki kapısı arasında okumak lütfunda bulunursanız o da işitir." der. Şeyh kabul edip eve yürür ve iki kapı arasına girer. O esnada kocakarı birden kapıyı

kapatır. Kadın, yardımcılarıyla beraber şeyhi sımsıkı kucaklayıp eve sokar, azgınca sunar bedenini ona... Kurtulamayacağını anlayan şeyh:

"Nasıl arzu edersen öyle yapmaya hazırım, lâkin önce bana helâyı göster!" der. Kadın helâyı gösterir. Şeyh bir miktar suyla içeri girer. Yanındaki usturayla hemen sakal ve kaşını tıraş ederek biraz sonra kadının huzuruna gelir. Kadın şeyhi böyle garip ve çirkin bir vaziyette görünce arzusunu kaybeder, onu azarlayarak evden çıkarılmasını emreder! Hak Teâlâ bu şekilde şeyhi lekelemekten korumuştur. İşte, Cemaleddîn Efendi bu hâdiseden sonra aynı vaziyette kaldığı gibi tarikatına girenler de geleneği sürdürerek baş, sakal ve kaşı tıraş ederler.

Şeyhin Kerameti

Anlatıldığına göre Cemaleddîn Efendi Dimyat şehrine geldiği zaman kabristanı mesken eder kendine. İbnü'l-Amîd adıyla bilinen oralı kadı, ileri gelenlerden birinin cenazesiyle mezarlığa varınca Şeyh Cemaleddîn'i görüp,

"Bid'atçı, sapkın şeyh sen misin?" diye çıkışır. O da,

"Sen cahil bir kadısın! İnsanın ölüsüne hürmet etmenin, dirisine hürmet etmek gibi olduğunu bildiğin hâlde, hayvanınla mezarlar arasında geziyorsun!" cevabını verir. Kadı:

"Senin sakalını tıraş etmen bundan da fenadır!" deyince Şeyh:

"Bana mı diyorsun?" deyip çığlık atar. Sonra başını iyice kaldırır ve yüzü çepeçevre görülür. Çenesi gür bir siyah sakalla süslüdür! Kadı şaşırarak katırından yere iner. Şeyh ikinci defa bağırınca yüzünden güzel bir ak sakal zuhur eder! Üçüncü defa avaz ettiğindeyse en baştaki gibi sakalsız görünür... Kadı, şeyhin elini öpüp müritleri arasına girer ve onun hesabına güzel bir tekke yaptırır, yaşadığı sürece yanından ayrılmaz. Söz konusu kadı vefat ânı yaklaşınca vasiyetinde "beni şeyhimin eşiğine gömün!" der. Amacı, şeyhin ziyaretine gelen herkesin onun kabrinin üstünden geçmesidir.

Yolculuğa Devam

Dimyat şehrinin haricinde Şetâ adıyla bilinen ziyaretgâh, çok uğurlu, bir yerdir. Mısır halkı senenin belirli günlerinde burayı ziyaret eder. Çevresindeki bahçeler arasında Münye adlı bir semt vardır. Orada ermişlerden Şeyh İbn Nu'mân bulunduğu için zaviyesine gittim, yanında geceledim. Dimyat'ta kaldığımı sıralarda vali olan Muhsinî,[17] iyi yürekli, erdemli biridir. Nil kıyısında okul yaptırırken oralardaydım. Aramızdaki dostluk güçlendi. Sonra yine Nil şeridinde bulunan Fâriskûr beldesine gitim. Kasabanın dışında bir yere çadır kurdum. Orada Emir Muhsinî tarafından gönderilen bir süvari yanıma gelerek:

"Emir seni sormakta, ne durumda olduğunu öğrenmek istemektedir. Şu harçlığı sana gönderdi!" dedi, birkaç dirhem verdi. Allah Teâlâ bu adama iyiliğinin karşılığını versin.

Bundan sonra Eşmünü'r-Rummân beldesine gittim.[18] Çok nar yetiştiği için Rummân adı verilmiştir bu yöreye. Mısır'ın her yanına, nar buradan gider. Eski ve büyük bir şehirdir. Nil'in oluşturduğu körfezlerden birinin üzerine kurulmuştur. Ahşap bir köprüsü vardır. Gemiler onun yanına demir atar. İkindi olunca bu köprü kaldırılarak aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya gidecek tekneler için yol açılır. Kadi'l-Kudât [=başkadı] ile vâli'l-vulât [=eyalet valisi] burada oturur.

Daha sonra Semennûd'a hareket ettim. Nil kenarında bulunan bu şehrin bahçeleri çok güzeldir. Kıyısı gemiden geçilmez. Mahalle-i Kebîre denilen mıntıkaya üç fersah uzaktır. Semennûd'dan gemiye binerek birbirine çok yakın dizilmiş kasaba ve köyler arasında aheste aheste Mısır'a [=Kahire'ye] doğru yolculuk yaptım. Nil'de seyahat edenin yanında azık bulunmasına gerek yoktur. Çünkü gerek abdest tazelemek ve namaz kılmak, gerekse yiyecek ve diğer ihtiyaçları için ne zaman arzu etse sahile çıkabilir. İskenderiye'den Mısır'a, Mısır'dan Saîd ve Asvân'a kadar çarşılar ve yollar birbirine bitişiktir. Her yer şenliktir.

ALTINCI BÖLÜM

MISIR [KAHİRE]

Altıncı Bölüm Notları

Nihayet Mısır'a vardım. Mısır, şehirlerin anası, Firavun'un diyarıdır.[1] Semtleri ve bağlı bulunduğu kasabaları fevkalade bayındırdır. Burası yolcuların toplandığı, her sınıftan insanın; zayıfların ve güçlülerin barındığı bir yerdir. Geniş bir alana yayılır. Bilgili, bilgisiz, ciddî, şakacı, iyi kalpli, kötü kalpli, alçak, şerefli, mümin, kâfir... Hepsi burada mevcut! Nüfusu deniz dalgası gibi arttığından son derece geniş arazisi artık dar gelmeye başlamıştır. Çok eski zamanlarda kurulduğu hâlde güzelliğini sürekli muhafaza etmektedir. Şansı açıktır! Kahire, bütün ulus ve orduları kahretmiş, buranın hükümdarları, Arap ve Arap olmayanların ileri gelenlerini hâkimiyet altına almıştır. Kahire'de kutlu Nil'in etkisi vardır. Bu yüzden Mısır arazisinin yağmura ihtiyacı yoktur. Gariplerin ve yabancıların dostu, toprağı bereketli, arazisi geniş ülke!

İbn Cüzeyy der ki:

Şair, Mısır hakkında şu dizeleri söylüyor:

"Andolsun hayatıma Mısır bir şehir değil,
Göçebilenler için dünya cennetidir.
Gençleri yakışıklı ve yiğit, kadınları huri,
Firdevs'dir bahçesi, Kevser'dir Nil'i!"
Şair Nâsıreddîn b. Nâhıd şöyle diyor:
"Mısır sahili cennettir,
Yoktur benzeri bir ülke,
Hele hele süslendiğinde,
Durmadan akan Nil'iyle.
Üstünde eserken yelleri, zırhtandır etekleri,
Rahattır, uslanmamıştır hiç,
Değmemiştir Davud törpüsüne!
Havası hareketli, rüzgârı kaygan,

Ürpertir çıplak bedenleri,
Gemileri gökte yüzen kehkeşan,
Biri gelir biri gider,
Biri çıkar ve iner diğeri."

İbn Battûta devam ediyor:

Mısır'da develerle su taşıyan sakaların sayısının 12.000 olduğu, 30.000 katırcı bulunduğu, Nil'de sultana ve halka ait 36.000 geminin dolaştığı anlatılır. Yüklendiği mal ve eşya sebebiyle her biri servet taşıyan bu gemiler art arda Saîd bölgesine gider, oradan İskenderiye ve Dimyat'a dönerler. Nil kenarında, Mısır'ın karşısında Ravda adı verilen bir mesire var. Her taraf bahçelerle doludur burada, Mısır halkı zevk ve eğlenceye düşkündür. Bir defasında Melik Nâsır'ın incinmiş elinin iyileşmesi sebebiyle düzenlenen şenlikte bulundum. Tüccarlar çarşılarını süslemişti. Dükkânların önüne nefis kumaşlar, ipek elbiseler asılmıştı. Şenliği birkaç gün devam ettirdiler bu şekilde.[2]

Amr b. Âs Câmii, Medreseler, Hastaneler, Tekkeler

Amr b. Âs Câmii herkesce bilinen muazzam bir yapıdır.[3] Orada şehir halkı Cuma namazı kılar. Doğudan batıya uzanan büyük yol bu câmiin önünden geçer. Doğu tarafında bulunan zaviyede İmam Ebû Abdullah Şâfiî ders verirmiş.[4] Mısır'da medreseler öyle çoktur ki sayısını kimse bilmez...

Melik Mansûr Kalâvûn'un türbesi civarında iki konak arasında bulunan hastaneye gelince, bunun güzelliklerini tarif etmede yazarın kalemi âciz kalır.[5] Burada sunulan hizmetin haddi hesabı yok, ilâçların sayılması mümkün değil! Buranın, günde 1000 dinar geliri olduğu söylenir.[6] Tekkeler ise her yanı kaplamıştır. Orada zaviye ve tekkeye hankah denir. Çoğulu "Havânık" şeklindedir bu kelimenin.[7] Mısır yöneticileri hankah yaptırma konusunda âdeta birbiriyle yarış etmektedir. Her zaviye, dervişlerden bir taifeye aittir. Bunların çoğu Arap olmayıp, yabancıdırlar. Tasavvuf yoluyla edep ve irfan sahibi olmuşlardır.

Her tekkenin bir şeyhi ve muhafızı vardır. Gelenekleri çok ilginçtir.[8] Meselâ yemek konusunda şöyle yaparlar: Zaviyenin hizmetçisi sabahleyin

gelir ve her derviş ona arzu ettiği yemeği açıklar. Yemek için toplanıldığı vakit herkesin önüne ekmekle, yalnız kendine ait ayrı bir kap içinde çorbası konulur. Dervişler günde iki öğün alır. Cuma gecesi tatlı verilir. Her birine yazlık ve kışlık elbise giydirilir. Adam başına 20 ile 30 dirhem arasında aylık bağlandığı gibi, çamaşırları yıkamak için sabun ve hamam parası, hattâ yakacağı kandilin yağı dahi verilir. Bunlar bekârdır. Evlilerin tekkesi ayrıdır. Bunların beş vakit namazda hazır bulunması, tekkede yatması, tekke içinde büyük kubbeli bir odada toplanması şarttır! Âdetleri gereğince her biri kendine ait seccade üzerine oturur. Sabah namazının ardından Fetih, Mülk ve Nebe sûrelerini okurlar. Daha sonra cüzlere bölünmüş mushaflar getirilir. Her derviş bir cüz okur. Böylece *Kur'an*'ın tümü okunmuş olur. Sonra zikir çekerler ve hafızlar, Doğu tarzıyla aşir okurlar.[9] İkindi namazından sonra da aynı ibadetleri tekrarlarlar. Birisi zaviyeye girmek istediği vakit kapıya gelerek belinde bir kemer, sırtında bir seccadeyle bekler. Sağ elinde değnek, sol elinde ibrik vardır. Kapıcı, zaviyenin başhizmetkârına misafir geldiğini haber verince beriki çıkar. Hangi ülkeden geldiğini, yolda hangi tekkeye indiğini ve şeyhinin kim olduğunu sorar. Cevabının doğruluğuna kanaat getirince adamı içeri alır. Seccadesini ona layık bir yere yayıp abdesthâneyi gösterir. Tasavvuf yolunun isteklisi, abdest tazeleyip seccadesinin bulunduğu yere dönerek belindeki kemeri çözdükten sonra iki rekât namaz kılar. Tekke şeyhi ve yanındakilerle kucaklaştıktan sonra hep beraber otururlar.

Onların âdetlerinden biri de şu: Cuma günü hizmetçi gelir, hepsinin seccadesini alır, mescide götürüp yere serer. Müritler şeyhle beraber zaviyeden çıkıp mescide gelirler. Orada herkes kendi seccadesi üzerinde namaz kılar. Namazdan sonra her zamanki gibi *Kur'an* okurlar ve yine beraberce zaviyeye dönerler.

Mısır'ın Karâfesi ve Buradaki Ziyaretgâhlar

Mısır'da Karâfe adında çok bereketli bir yer var.[10] Kurtubî ve diğer bilginler buranın yüceliğine dair bir rivayet kaydetmişlerdir. Çünkü Karâfe semtinin de içinde yer aldığı Mukattam dağı, [o rivayete göre] Tanrı'nın va'diyle cennet bahçelerinden biri olacaktır.[11] Mısır halkı Karâfe Kabristanı'nda güzel kubbeler inşa etmişler, bunların etrafını duvarla çevirmişlerdir. Bu hâliyle mezarlar tıpkı eve benzemektedir! Düzenli olarak

çağırdıkları hafızlar gece gündüz o kubbelerin içinde güzel sesle *Kur'an* okurlar. Halktan bir kısmı ise türbelerin yanına zaviye ve medrese yaptırmıştır. Her Cuma gecesi çoluk çocuğu ile yatıya gelirler. Şaban ayının 15. gecesi yapılır bu gezi ve ibadet... Pazar esnafı da çeşit çeşit yiyeceklerle bu bölgeye hücum eder.

Herkes tarafından bilinen ziyaretgâhlar arasında Hz. Hüseyin b. Ali'nin kutlu başının gömüldüğü Meşhed-i Mukaddes'i sayabiliriz.[12] –Allah ondan razı olsun, mekânını cennet etsin.– Bu yapının yanında hayretengiz bir şekilde inşa edilen büyük zaviyenin kapısındaki hevhalar ve halkalar saf gümüştendir. Övgüye layık bir bina bu.[13] Hz. Ali soyundan gelen Zeyd b. Ali'nin kızı Seyyide Nefîse'nin türbesi de uğranacak yerlerdendir. –Allah hepsinden razı olsun.– Hz. Nefîse'nin duası geri çevrilmezmiş. Bu kadıncağız gece gündüz ibadet edermiş. Onun türbesi, mimarî açıdan eşsizdir, etrafa ışık saçar sanki! Türbenin hemen yanı başında bulunan zaviyeye akın akın ziyaretçi gelir.[14]

Ziyaret yerlerinden biri de [Şâfiî mezhebinin önderi] İmam Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs Şâfiî Hazretleri'nin türbesidir.[15] Türbenin yanında büyük bir zaviye var. Buranın geliri çoktur. Buradaki meşhur kubbe gayet güzel bir şekilde inşa edilmiştir; epey sağlam ve yüksektir. Genişliği 30 arşından fazla! Mısır'ın kabristanı Karâfe'de yatan âlim ve ermişleri saymak mümkün değil. Burada, Kasım b. Abdurrahman, Eşheb b. Abdülazîz, Esbağ b. Ferec, Abdülhakem'in iki oğlu, Şa'bân b. Ebû Kasım ve Ebû Muhammed Abdülvehhâb gibi Peygamber ashabından, eski ermişlerden ve sonraki bilginlerden birçok muhteremin mezarı bulunmaktaysa da hangi kabrin kime ait olduğu herkese malûm değil! Sadece erbabı biliyor. İmam Şâfiî hayatında da ölümünde de şanslı biri. Yaşarken de çok sevildi, sayıldı, nice takipçi bıraktı ardından.

Şairin sözü doğru çıkıyor:

"Sıkı çalıştın mı uzaklar yakın olur,
Açılır ardına kadar kapanmış kapılar."

Mısır'ın Nil'i[16]

Nil nehri tatlılığı, şirinliği, geniş bir alana yayılışı ve sağladığı büyük imkânlar sebebiyle dünya nehirlerinin hepsinden üstündür. Kıyılarında art arda uzayıp giden şehir ve köyler, bayındırlık açısından eşsizdir. Kıyıları Nil kadar ekili, dikili ve mamur başka bir ırmak yok. Deniz diye adlandırılmış başka akarsu yok. Hak Teâlâ, Yüce *Kur'an*'ında Nil'i "yemm" diye anıyor. "Onun için [Musa için] korkarsan, at onu denize!"[17] "Yemm" [eski dilde] deniz demektir. Sağlam hadîslerde bildirilmiştir ki Allah elçisi –Allah'ın rahmet ve esenliği onu kuşatsın– İsrâ gecesinde "Sidretü'l-Müntehâ" adı verilen ağaca varınca kökünden dört nehrin fışkırdığını, bunların ikisinin içeride, ikisinin dışarıda bulunduğunu gördü. Cebrâil'e bu nehirleri sordu. Allah'ın selâmı üzerine olsun, Melek Cebrâil: "İçerde olanlar cennettedir, dışarıda olanlar ise Nil ile Fırat'tır," cevabını vermiştir. Aynı şekilde Nil, Fırat, Seyhun ve Ceyhun'un cennet nehirlerinden olduğuna dair hadîsler vardır.[18]

Nil, diğer nehirlerin aksine güneyden kuzeye doğru akar; aşırı sıcaklarda öbür ırmakların suyu azalıp kururken Nil'in suyu çoğalır. Ama diğerlerinin suyu taştığı sırada Nil'inki eksilir; Nil'in ilginç özelliklerindendir bu. Daha sonra anlatacağım gibi Sint nehri de böyle. Nil sularının kabarmaya başlaması "Haziran"dadır ki bu "Yunya" ayıdır. Suyun yüksekliği 16 arşını bulunca sultanın haracı tamam! Bir arşın daha yükselirse o sene bolluk, bereket olur. 18 arşına çıktığı takdirde ekili alanlara zarar verir, veba getirir. 16 arşından bir eksik olsa sultanın gelirinde azalma olur. İki eksik olduğu zaman halk yağmur duasına çıkar. Korkunç kayıptır bu!

Nil, dünyanın beş büyük nehrinden biridir. Topluca şöyle sıralayabiliriz: Nîl [=Nil], Furât [=Fırat], Dicle, Seyhun, Ceyhun... Bunun eşi olan beş nehri de şöyle sayalım: Birincisi Pencâb denilen Sint nehridir. Diğeri Kenk [=Ganj] adı verilen Hint nehridir. Hint halkı bu nehri ziyaret eder, ölülerini yaktıktan sonra külünü bu nehre bırakırlar. Kenk'in cennetten çıktığını iddia ederler! Bir diğer nehir de yine Hint'te bulunan Cûn [=Cumna] nehridir. Kafcak bozkırında [=Deşt-i Kıpçak; Karadeniz'in üstündeki bozkırlarda] akan İtil nehri de çok büyüktür ve kenarında Saray şehri vardır. Ayrıca Hıtâ arazisi denilen Kuzey Çin'de Sarû ırmak var. Bu nehrin kıyısında Hânbâlık [=Pekin] şehri kurulu. Sarû ırmak oradan Hansâ şehrine, ardından Çin'deki Zeytûn bölgesine iner. Bunları inşallah kendi bahislerinde anlatacağım.[19]

Nil, Mısır'dan [=Kahire'den] geçtikten sonra üç kola ayrılır. Yaz, kış bu kollardan gemisiz geçmek mümkün değildir. Her beldenin Nil'e açılan arkları vardır. Ark tutakları açılınca ekili alanlara taşar da taşar Nil.

Ehramlar ve Berâbî Denilen Tapınaklar

Bu yapılar dünyanın en ünlü ve hayretengiz binaları olduğu için insanlar çok şey söylemişlerdir onlar hakkında... Tufandan önce zuhur eden bütün bilimlerin Yukarı Mısır'daki Saîd bölgesinde oturan ve "Ahnûh" diye adlandırılan 1. Hermes'ten yani İdrîs Peygamber'den çıktığını zannetmişlerdir. Allah'ın selâmı onun üzerine olsun. Bu inanca göre gök cisimlerinin yörüngesi, hareketleri ve yüksek tözler hakkında ilk fikir beyan eden de odur. Tapınaklar inşa ederek Cenâb-ı Hakk'ı zikreden ve halka tufan uyarısında bulunan insanın da o olduğu söylenir. Bilimin ve sanatların kaybolmasından korkarak ilk defa ehram ve "Berâbî"yi [=tapınakları] inşa edip onların duvarlarına sonsuza kadar kalsın diye bütün sanat ve bilim âletlerini tasvir eden, hattâ bilimsel bilgileri özel yazılar hâlinde nakşeden yine bu Hermes'tir.[20] Eski anlatılara bakılırsa önceleri Mısır'ın bilim ve idare merkezi, Fustat'tan dört fersah uzakta bulunan Menûf şehriydi; İskenderiye şehri kurulduğu zaman halk buraya taşındı. Hattâ Müslüman fatihler gelene kadar bilim ve idare merkezi İskenderiye olmuştur. Daha sonra Amr b. Âs –Allah ondan razı olsun– kendisinden sonra şimdiye kadar Mısır bölgesinin merkezi olma niteliğini taşıyan Fustat şehrini kurmuştur.

Ehramlar sert yontma taştan yapılmıştır. Gayet yüksektirler. Koni biçiminde, aşağısı geniş yukarısı dardır. Kapılar yoktur, nasıl yapıldığı bilinmemektedir. Eski bir anlatıya göre Tufandan önce Mısır hükümdarlarından biri, gördüğü rüyanın verdiği dehşet ve korkudan ötürü, bilimin [=el-ilm] ve hükümdarlara ait cesetlerin muhafaza edilmesi gayesiyle Nil'in batısında Ehramları yapmaya kendini mecbur hisseder. Güya o devrin müneccimlerine ileride ehramın bir tarafından delik açılıp açılmayacağını sorar. Müneccimler, kuzey tarafından bir delik açılacağını söyleyerek yerini gösterirler. Ayrıca bu iş için ne kadar masraf gerekeceğini de ilâve ederler. Bunun üzerine lüzum görülen meblağın delik için belirlenen bölüme konulmasını emreder. Hükümdar bu koca binaya büyük emek sarfetmiş, 60 senede tamamladıktan sonra üzerine şu ibareyi yazdırmıştır:

"Ehramı 60 senede yaptık. İsteyen 600 senede yıksın. Yıkmak yapmaktan elbet kolaydır."

Hilâfet, müminlerin emiri Me'mûn'a geçtiğinde bu halife ehramın yıkılmasını ister.[21] Bazı Mısır bilginleri bundan vazgeçmesini tavsiye etmişse de o ısrar ederek kuzeyden bir delik açılmasını emreder. O taraftan ateş yakılarak sirke dökülür. Bugün mevcut olan delik açılıncaya kadar mancınık atılır. İşte o zaman daha önce saklanan para bulunur. Halife, parayı tarttırır. Bir de bakarlar ki deliğin açılması için yapılan masraf, tam bu paraya denk düşüyor! Me'mûn çok şaşırır. Duvarın kalanlığının yirmi arşın olduğunu görürler.[22]

Mısır Sultanı

Mısır'a ulaştığım zaman sultan, Seyfeddîn Kalâvun Sâlihî idi. Ona, Melik Nâsır Ebu'l-Feth de denilir.[23] Babası Melik Mansûr'dur.[24] Melik Sâlih, Kalâvun'u 1000 dinara satın aldığı için bu sultana "elfî" [=binli, binlik] lakabı verilmiştir. Kalâvun aslen Kıpçak ırkındandır. Bu sultan güzel huylu ve erdemli biridir. Mekke ve Medine'ye yaptığı hizmet onun yüceliğine kanıt olmada yeterlidir. Her sene hacca gidenlerden fakir olanların yiyecek ve içeceklerinin taşınması, takati kalmadığı için yürüyemeyenlerin binmesi amacıyla Mısır'dan ve Şam'dan Mekke'ye uzanan yollar üzerinde develeri hazır tutması onun iyiliklerindendir. Kahire dışında Siryâkûs'ta bulunan büyük tekke de onun eseridir. Lâkin müminlerin emiri, dinin yardımcısı, dervişlerin sığınağı, yeryüzünün halifesi, Allah yolunun yılmaz mücahidi sultanımız Ebû İnân'ın, saltanat merkezi olan Fas şehri dışında yaptırdığı tekke; bütün mimarî güzellikleri içermek, alçıdan yapılmış zarif nakışlara sahip olmak yönüyle dünyada eşsizdir. Doğuluların, bunun benzerini inşa etmeye gücü yetmez! Cenab-ı Hakk sultanımızın ülkesini her türlü kötülüklerden muhafaza buyursun. Kudretini, saltanatını sürekli kılsın. Çökertmesin onu! Sultanımızın kendi diyarında yaptırdığı medreseler, hastaneler ve dervişlerin [=gariplerin] barınağı tekkeler ileride anlatılacaktır.

Mısır'da Yönetimde Bulunan Bazı Emirler

Melik Nâsır'ın sakisi Emir Bük Tümûr [= Bey Timur] daha sonra anlatılacağı üzere Nâsır tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.[25] Bir diğer emir de rütbe bakımından Bük Tümûr'dan sonra gelen Argûn[26] Devâdâr'dır.[27] Bu adam Melik Nâsır'ın vekilidir. Bir diğer emir, Hummus Ahdar [=Yeşil Nohut] adıyla ünlenen Tuştu'dur.[28] Bu adam seçkin yöneticilerdendir. Kimsesizleri yedirmek, giydirmek, onlara *Kur'an* öğretenlerin ücretini vermek gibi iyiliklerde bulunur. Emir Tuştu'nun, Harâfîş denilen, cüretkâr davranan, kural tanımaz büyük güruha dahi ihsanları vardır.[29] Melik Nâsır bir keresinde Tuştu'yu hapse atınca Harâfîş taifesinden binlerce kişi kale önünde toplanarak Nâsır'a hitaben "Lânet olası topal! Çıkar onu zindandan!" diye bağırmaları üzerine arzularının yerine getirildiği anlatılır. Sultan onu bir kez daha hapsetmiş ama bu sefer de yetim ve kimsesizlerden oluşan bir grup aynı eylemi yapınca salıvermiş onu... Melik Nâsır'ın vezirliğini yapan ve Cemâlî[30] diye bilinen adam, Bedreddîn b. Bâb,[31] Kerek naibi Cemaleddîn,[32] Tokuz Dümûr,[33] Hicazlı Bahâdûr[34], Kavsûn[35] ve Beştek[36] de Mısırlı yöneticilerdendirler. Dümûr "hadîd"in [=demirin] Türkçesidir. Onlar ihsanda bulunmak, mescit ve zaviyeler inşa etmek konusunda birbirleriyle yarış ederler. Melik Nâsır'ın ordu müfettişi [=Nâzırü'l-Ceyş] ve kâtibi olan Kadı Fahreddîn Kıbtî de nüfuzlu emirlerdendir.[37] Fahreddîn önceleri Kıpti Hıristiyanlardandı. İslâmiyeti kabul ettikten sonra erdemiyle öne çıkıp Melik Nâsır'ın ileri gelen adamlarından olmuştur. İyiliği çoktur. Âdeti olduğu üzere her hafta Nil kenarında mescide bitişik bulunan evinin odasında oturur, namaz vakti gelince mescitte namazını kılar, odasına döner, yemek hazırlatır... Kim olursa olsun hiçbir misafiri geri çevirmez. Derdini anlatana derman olur. Sadaka isteyen olursa Bedreddîn diye çağrılan Lû'lû adlı kölesine emir verir. O da dilenciyi alıp evin dışına götürür, orada para dolu keseler taşıyan bir haznedar vardır. Özel haznedar, efendisi tarafından verilmesi emredilen parayı dilenciye verir. Bu arada Fahreddîn Kıbtî'nin yanına fıkıh bilginleri gelirler. Huzurunda *Buhârî Şerîf* kitabını okurlar.[38] Bu ilim ve edep halkası yatsı namazından sonra dağılır.

Bu Seyahatim Esnasında Mısır'da Kadılık Edenler

Şâfiî mezhebinin başkadısı, rütbe bakımından diğer kadıların hepsinden yüksektir. Tüm Mısır kadılarının atama ve azilleri onun elindedir. O

sıralarda başkadı İmam Bedreddîn b. Cemâa idi.[39] Şu anda ise oğlu İzzeddîn onun yerine geçmiştir. Mâlikî başkadısı ise İmam Takıyyüddîn b. Ahnâî idi.[40] Hanefî mezhebinin başkadısı İmam Şemseddîn Harîrî[41] idi ki doğru söz söylemekten çekinmez, doğru iş yaptığı zaman kötülenmekten korkmazdı. Yöneticiler dahi zaman zaman ondan korkardı. Hattâ bir gün Melik Nâsır'ın, yanında bulunanlara "Kadı Şemseddîn Harirî'den başka hiç kimseden korkmuyorum!" dediği bana anlatılmıştır. Bir diğer kadı da Hanbelî başkadısıdır.[42] Hakkında malûmatım yok ama, İzzeddîn diye çağrıldığını bilirim.

Kadılarla İlgili Bir Hikâye

Allah rahmetiyle kuşatsın, Melik Nâsır her Pazartesi ve Perşembe günleri dört kadıyı sol tarafına alarak meclis kurar, halkın şikâyetlerini dinlerdi.[43] Dilekçeler huzurda okunduktan sonra derhal gerekenin yapılmasını emrederdi. Allah ömrünü uzun eylesin, efendimiz müminlerin emiri, dinin yardımcısı, Sultan Ebû İnân bu hususta daha ileri seviyede olup her şikâyetçiye derdini dâima kendi sorup hakkı dimdik ayakta tuttuğu için adalet ve tevazu bakımından başka bir hükümdarın onu geçmesi mümkün değildir!

Önce Şâfiî kadısının, ardından Hanefî, daha sonra Mâlikî, en sonunda da Hanbelî kadılarının gelmesi âdetti. Hanefî kadısı Şemseddîn Harirî vefat edince yerine Burhâneddîn b. Abdülhak[44] tayin edildi. O sırada Mâlikî kadısı bulunan Zeyneddîn b. Mahlûf[45] protokolde Şâfiî kadısı Takıyyüddîn İbn Dakîki'l-Î'd'i takip ettiğinden; yöneticiler "eskiden beri âdet böyle devam ediyor" diyerek Mâlikî kadısının Burhâneddîn'den önce gelmesi gerektiğini Melik Nâsır'a hatırlattılar. Melik de böyle yapılmasını emretti. Bunu haber alan Hanefî kadısı sitem ederek meclise gelmedi. Melik Nâsır, Hanefî kadısının içerlediğini hissederek huzura getirilmesini emretti. Kadı huzura geldiği zaman mabeyinci, adamın elinden tutup Sultan'ın fermanı gereğince, Mâlikî kadısından sonra oturttu. Bu hâl o şekilde sürüp gitmiştir.

Mısır'ın Bazı Bilgin ve İleri Gelenleri

Felsefe bahislerinde dünyanın üstadı Şemseddîn Isfahânî,[46] Mâlikî ulemâsından Şerefüddîn Zevâvî,[47] Şeyh Şâzilî'nin kızının oğlu olan ve Sâlih

Mescidi'nde görevini yürüten Başkadı vekili Burhâneddîn, aklî ilimlerde uzman sayılan Rükneddîn b. Kavba' Tûnusî,[48] Şâfiî mezhebinin büyüklerinden Şemseddîn b. Adlân,[49] büyük fıkıhçı Bahâeddîn b. Akîl,[50] dilbilgisinde uzman Gırnatalı Esîrüddîn Ebû Hayyân Muhammed[51] bunlar arasındadır. Menûflü Bedreddîn Abdullah'ı, Safakuslu Burhâneddîn'i, Kirmanlı Kıvâmüddîn'i de burada sayabiliriz. Kirmanlı Kıvâmüddîn Ezher Câmii'nde fıkıh bilgini ve hafızlardan oluşan büyük bir gruba ders verir. Bilimin birçok dalında eli uzdur. Yünden yapılmış bir cübbe giyer, siyah sarık sarar. Çeşitli mezheplerin meselelerine dair fetvâ verebilir. İkindi namazından sonra herkesten ayrılarak kendi başına gezintiye çıkma âdeti vardı. Mısır'ın bilginleri arasında, Tâceddîn b. Hannâ'nın kızının oğlu Şemseddîn'i, kıraat bilginlerinin önderi Mecdüddîn Aksarâyî'yi sayabiliriz. Bu adam Anadolu'nun Aksarâ şehrinden gelmiştir. Mısır'da Siryâkus semtinde oturur. Basra'dan üç günlük uzaklıkta bulunan Huvayzâ yöresinden gelen Şeyh Cemaleddîn Huvayzâî'yi, Mısır Nakîbü'l-Eşraf'ı Seyyid Şerif Bedreddîn Hüseynî'yi, İmam Şâfiî kubbesinde ders veren vekîlü beyti'l-mâl [=hazine umum vekili] Mecdüddîn b. Haremî'yi ve Mısır çarşılarının muhtesibi [=genelmüfettişi] büyük hukuk bilgini Necmüddîn Sehertî'yi de burada sayabiliriz. Bu adam Mısır'ın nüfuzlu simalarındandır.

Mısır'da "Mahmil" Günü

Mahmil devesinin gezdirildiği günden bahsediyoruz.[52] Sokakların dolup taştığı seyirlik bir gündür. Dört mezhebin başkadıları, vekîlü beyti'l-mâl, muhtesib, daha önce anlattığım bilginler ve diğer devlet büyükleri hayvanlarına binerek beraberce Melik Nâsır'ın ikamet ettiği yere; kale kapısına gelirler. Mahmil denilen yük,[53] bir deve üzerindedir. En önde o sene hac için tayin edilen emirle beraber yola çıkartılır.[54] Emirin yanında epey bir asker ile develere binmiş sakalar bulunur. Kadın, erkek toplanır; daha önce andığımız ulemâ eşliğinde Kahire ve Mısır'ı [=Fustât'ı] dolaşırlar. Sürücüler, develeri çeşitli seslerle harekete geçirerek önde yürürler. Haccın sembolü olan bu Mahmil, Recep ayında sokakları şenlendirmeye başlar. Herkesi büyük bir heyecan ve şevk kaplamıştır artık. Rab Teâlâ, kullarından dilediğinin kalbine hacca gitme hevesini yerleştirir ve hazırlanmaya başlar o kul.

YEDİNCİ BÖLÜM

KAHİRE'DEN ÇIKIŞ, MISIR'IN SAÎD BÖLGESİNE

VE ORADAN AYZÂB'A SEYAHAT

Yedinci Bölüm Notları

Daha sonra Saîd yoluyla Hicaz'a gitmek üzere Mısır'dan yola çıktım.[1] Tâceddîn b. Hannâ'nın Deyrü't-Tîn'de inşa ettirdiği ribâtta [=büyük sınır tekkesi] bir gece kaldım. Burası muazzam bir yapıdır. Resulullah'ın tasının bir parçası, gözlerine sürme çektiği kalem ve pabuçlarını diktiği iğne burada bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Ali b. Ebû Tâlib'in kendi eliyle istinsah ettiği *Mushaf* da buraya konulmuştur. Binayı yapan Tâceddîn'in, andığımız değerli eserleri 100.000 dirheme satın aldığı ve bu ribâtı yaptırdığı söyleniyor.[2] Tâceddîn böyle hayırlı bir iş yaparak gelip giden gariplere, yolculara bedava yemek vermiş, buranın hizmetinde bulunanlara da maaş tayin etmiştir. Bu iyi niyetinden ötürü Allah onu mükâfatlandırsın. Ribâttan çıkıp Nil kenarında Münyetü'l-Kaid adı verilen küçük bir kasabaya uğradıktan sonra Bûş şehrine vardım. Burası keten bakımından çok zengindir. Mısır'ın diğer şehirlerine ve İfrîkıyye'ye [=Kuzey Afrika'ya] ihraç edilen keten buradandır. Bûş'tan çıkıp Delâs'a ulaştım. Burası da ketenin bolca yetiştiği yerlerden biridir. Aynı şekilde diğer Mısır şehirlerine ve İfrîkıyye'ye buradan ihracat yapılır... Daha sonra Bibâ'ya, oradan da Behnese'ye vardım. Behnese bahçeler içinde şirin bir şehirdir.[3] Gayet kaliteli yün kumaşlar üretilir burada. Şehrin kadısı erdemli bilgin Şerefüddîn ile görüştüm. Ayrıca Şeyh Ebûbekr Acemî ile de buluşarak evinde misafir oldum, verdiği ziyafette bulundum... Yolculuğumun devamında Münyetü İbn Hasîb denilen beldeye vardım. Nil kıyısında kurulan bu şehir, Saîd bölgesinin şehirlerinden üstündür kesinlikle! Okulları, gezilecek yerleri, zaviyeleri ve mescitleri vardır. Burası eskiden Mısır valisi Hasîb'e bağlı bir kıyı kasabasıymış.

Vali Hasîb'in İlginç Hikâyesi[4]

Anlatılanlara göre Abbâsî halifelerinden biri, Mısır halkına kızarak onları küçümsemek amacıyla kölelerinden en değersizini oraya vali yapacağına dair yemin eder. Hasîb adlı köleyi, hamamda külhancı olduğu için insanların en değersizi saymaktadır. Ona bir hilat [=özel elbise] giydirir ve Mısır valisi olsun diye yola salar. Halife sanır ki, o aşağı bir sınıfa mensup

olduğu için sonradan mal ve mevki sahibi olan herkesin yaptığı gibi Mısır ahalisine kötü muamelede bulunacak, sıkıntı verecek! Lâkin Hasîb Mısır'da huzuru sağlayınca halka iyi davranmaya başlar. Sorumluluk alışı, fedakârlığı ve ikramıyla ünü dünyayı tutar. Halifenin yakınları ve devlet büyükleri Hasîb'in ziyaretine vardıkça hediyelerine mazhar olarak memnun bir şekilde Bağdat'a dönerler. Bu arada Halife günlerden beri bazı yakınlarını aratmaktadır. Neden sonra çıkagelen yakınlarına niçin bu kadar geç kaldıkları sorulunca adamlar Hasîb'in yanında bulunduklarını, müthiş armağanlar aldıklarını söylerler. Bunun üzerine küplere binen Halife, Hasîb'in gözlerine derhal mil çekilmesini, Mısır'dan çıkarılmasını, Bağdat'a götürülüp bir sokağa bırakılmasını emreder! Kendisini yakalamaya geldikleri sırada Hasîb evin dışındadır. Bu arada parmağında bulunan kıymetli bir yakut yüzüğü saklamış ve geceleyin elbisesine dikmiştir. Sonra gözleri oyularak Bağdat sokaklarından birine bırakılır. Şairin biri[5] yanından geçerken:

"Hasîb! Senin için övgü dolu bir kaside yazarak ta Bağdat'tan Mısır'a vardıysam da artık senin oradan dönmüş olduğunu görüyorum. Bu kasidemi dinlemeni isterdim!" deyince Hasîb:

"Bu kötü hâldeyken seni nasıl dinleyeyim?" diye karşılık verir. Şair:

"Amacım senin dinlemendir! Hediye vermene gelince, halka çok iyilik ettin, iyi bir insansın sen... Cenab-ı Hak sana mükâfatını verecektir!" der. Hasîb:

"Pekâlâ, oku öyleyse.." deyince şair şu beyitlerle başlayan kasidesini okur:

"Sen [bereketli] Hasîb'sin[6] ve işte Mısır; fışkırın beraberce! İkiniz de denizsiniz!"

Kasidenin sonuna geldiği zaman Hasîb elbisesinin bir tarafında bulunan dikişi şaire göstererek sökmesini ister. Şair, Hasîb'in dediğini yapar. Yakut ortaya çıkar. Şair almaktan çekinirse de Hasîb zorla, yemin içerek bu değerli armağanı adama verir. Şair çarşıya gidip elindekini kuyumculara gösterir. Kuyumcular bu taşın ancak Halifeye layık olduğunu anlayarak durumu hükümete haber verirler. Bunun üzerine Halife şairi çağırtarak

aldığı yakuta dair ayrıntılı bilgi ister. O da mecburen hâdiseyi anlatınca Halife, Hasîb gibi asil bir insana yaptığı muameleye pişman olarak onun huzura getirilmesini emreder ve hediyelere boğar onu! Ne istediğini sorar. Hasîb de Münye'nin kendisine verilmesini ister. Dileği kabul edilir. Böylece Hasîb ölünceye kadar burada oturduğu gibi öldükten sonra da bu yöre onun çocuklarına, torunlarına miras kalır. Ben bu şehre vardığım sırada kadı, Fahreddîn Nüveyrî Mâlikî idi. Vali de Emir Şemseddîn diye tanınan cömert biriydi. Bu şehirde ikametim sırasında bir gün hamama gittim. Orada yıkananların hiç örtünmediğini görünce çok şaşırdım ve üzüldüm! Durumu valiye bildirdim. Vali benim o semtten ayrılmamı emrederek hamamı kirayla çalıştıranları çağırttı. Kim peştamalsız girerse cezanlandırılacağına dair tehditler savurdu. Onlara çok kızdı.

Münyetü İbn Hasîb denilen bu yöreden ayrıldım. Nil'den iki mil uzaklıkta Menlevî denilen küçük bir kasabaya geldim.[7] Kadısı, fıkıhta uzman olan Şerefüddîn Demîrî'dir. Şâfiî mezhebindendir. Halkın ileri gelenleri Benî Fudayl [=Fudayl soyundan olanlar] diye tanınmaktadır. Bu soydan gelen biri câmi yaptırarak malının büyük bir kısmını harcamıştır. Şehirde 11 büyük şeker damıtma dükkânı vardır. Belde halkının âdeti gereğince bir fakir veya kimsesiz geldiği zaman dükkâna girmesine mâni olunmaz! Fakir sıcacık bir ekmeği alır, şeker kaynatılan kazana atar, sonra şerbete bulanmış ekmeği alıp gider. Menlevî'den Menfelût şehrine vardım.[8] Nil kıyısında olan bu şehir, manzarasının güzelliği, binalarının zarafeti ve bağ-bahçesinin çokluğu ile ün salmıştır.

Bir Minberin Hikâyesi

Şehir halkının anlattığına göre Melik Nâsır –Allah rahmet eylesin– Mescid-i Haram için gayet güzel ve büyük bir minber yapılmasını emreder. Minber yapıldıktan sonra Nil yoluyla Cidde denizinden kutlu şehir Mekke'ye gönderilmesini ferman eder. Lâkin minberi taşıyan gemi Menfelût'ta mescidin hizasına varınca bir karış dahi ilerleyemez; rüzgâr engellediği için. Gemidekiler şaşıp kalırlar. Günlerce bekledikleri hâlde gemi yürümemektedir. Vaziyeti Melik Nâsır'a bildirirler. Nâsır, minberin Menfelût Câmii'ne konulmasını emreder. Öyle yaparlar. Ben bu câmide o minberi gördüm. Menfelût'ta buğdaydan çıkartılan bir madde vardır; bala benzeyen... İsmi "neydâ"dır. Mısır çarşılarında bolca satılan bir şeydir bu.[9]

[Asyût, Ihmîm ve Hû]

Menfelût'tan hareket ederek Asyût'a ulaştım.[10] Çarşıları geniş ve bereketli bir beldedir. Kadısı Şerefüddîn b. Abdurrahîm'dir, lakabı Mâsemme'dir. İsminin hikâyesi şöyle: Mısır ve Şam'da vakıflara verilen zekât ve sadakalar kadıların elinde toplanır. Bir şehre gelen fakir önce kadıya müracaat eder. O da fakire gücü yettiğince bir şeyler verir. Şerefüddîn kadı iken fakirin biri müracaat ettiğinde "Hâsil Mâ Semme" demiş, yani "Şu anda bir şey kalmadı!" Bu söz ona lakap olmuş.[11] Asyût'tayken yörenin ileri gelenlerinden Şeyh Şihâbeddîn b. Sabbâğ kendi tekkesinde beni ağırladı. Asyût'tan Ihmîm'e geçtim. Gayet büyük ve sağlam binalara sahip güzel bir şehir. Orada taştan yapılmış bir tapınak vardır. İçinde çeşitli duvar resimleri, eskiden kaldığı için bugün anlaşılması güç kitabeler, yıldız resimleri ve göksel yörünge çizimleri mevcuttur. Oradakilerin inancına göre bu bina, Nesr-i Tâir[12] [=uçan kartal] akrep burcundayken yapılmış. Orada hayvanların ve başka şeylerin de resimleri var. Bu çizimler hakkında halk arasında birtakım söylentiler dolaşırsa da bana göre aslı astarı yoktur. Ihmîm'de Hatîb adında biri bu tapınaklardan birini yıktırmış, taşlarıyla okul yaptırmıştır. Onu kıskananlar, adamın elindeki serveti bu tapınaklardan kazandığını söylüyorlar...

Bu şehirde Şeyh Ebu'l-Abbâs b. Abdüzzâhir'in tekkesine indim.[13] Bu şeyhin dedesi olan Abdüzzâhir'in türbesi de burada bulunuyor. Ebu'l-Abbâs'ın, Nâsıreddîn, Mecdüddîn ve Vâhidüddîn adlarında üç kardeşi vardır. Onlar; şehir kadısı Muhlis; âyan takımı; demin bahsettiğim Hatîb Nûreddîn, onun çocukları ve daha birçok bilginle beraber Cuma namazından sonra toplanır; ikindi namazına kadar *Kur'an*'ı hatmeder ve zikir çekerler. İkindi namazını kıldıktan sonra Kehf Sûresi'ni okur, akşama doğru da evlerine dönerler, âdetleri böyledir.

Ihmîm'den sonra Nil kenarında bulunan büyük bir şehre; Hû'ya vardım.[14] Takıyyüddîn b. Sirâc'ın zaviyesine indim. Orada her gün sabah namazından sonra *Kur'an-ı Kerim*'den bir bölüm okunduğunu, ardından, Şeyh Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin özel virdleri ile *Hizb-i Bahr* duasının okunduğunu gördüm. Bu şehrin ermişleri arasında Şerif Ebû Muhammed Abdullah el-Hasenî'yi sayabilirim.

Şerif Ebû Muhammed'in Bir Kerameti

Yüzünü görme şerefine erişmek ve hürmetlerimi arzetmek amacıyla bu şeyhin yanına gittim. Maksadımı sordu. Cidde yoluyla Beyt-i Haram'ı [=Kâbe'yi] haccetmek niyetinde olduğumu söyledim. O, bana dönerek: "Şimdi amacına erişemeyeceksin, geri dön, sen ilk haccını buradan değil Şam yoluyla yapacaksın!" buyurdu. Yanından ayrıldığımda onun söylediğini yapmadım. Ayzâb'a kadar yola devam ettiysem de daha ileri gitmek mümkün olmadığından geri döndüm. İlerde anlatacağım gibi Mısır'a, oradan Şam'a gittim ve neticede Şam yoluyla haccettim; şeyhin haber verdiği tarzda!

Kınâ, Kûs, Aksûr, Erment, Edfû ve Ayzâb'a Varış

Hû şehrinden çıkınca küçük bir belde olan Kınâ'ya vardım.[15] Buranın çarşıları gayet güzeldir. Keramet sahibi büyük ermiş Abdurrahîm Kınâvî[16] de buraya defnedilmiştir. Allah onu rahmetiyle kuşatsın. Seyfiye Medresesi'nde onun torunu Şihâbeddîn Ahmed ile görüştüm.

Kınâ'dan Kûs'a gittim.[17] Gayet büyük bir şehir. Pek çok hayratı var. Caddeleri aynı boyda sıralanmış ağaçlarla süslü. Çarşıları hoş, mescitleri bol, medreseleri meşhur... Burası Saîd bölgesi valilerinin ikametgâhıdır. Şehrin dışında Şeyh Şihâbeddîn b. Abdülgaffâr ve Efram zaviyeleri vardır. Orada Ramazan ayında dünyadan elini eteğini çekmiş dervişler toplanır. Şehrin bilginleri arasında Kadı Cemaleddîn b. Sedîd'i,[18] Hatip Fethuddîn b. Dakîki'l-Î'd'i sayabilirim. Daha sonra anlatacağım Kâbe hatibi Bahâeddîn Taberî ve Harizm hatibi Hüsâmeddîn Maşâtî istisna edilecek olursa bu Fethuddîn kadar etkileyici konuşan birini görmedim, diyebilirim... Şehrin bilginleri arasında Mâlikî Medresesi'nde hoca olan hukuk bilgini Burhâneddîn b. Abdülazîz'i ve Burhâneddîn İbrahim Endelüsî'yi sayabilirim. Onun yüksek bir zaviyesi var. Oradan Aksûr'a geçtim. Küçük, güzel bir kasabadır. Kendini ibadete veren büyük ermiş Ebu'l-Haccâc Aksûrî'nin kabri burada.[19] Üstüne bir zaviye yapmışlar. Oradan Erment'e hareket ettim. Burası küçük, şirin bir belde. Her yanı bahçelerle çevrilidir. Nil kenarındadır.[20] Kadısı beni ağırladı. Lâkin şu anda ismini unuttum... Erment'ten İsnâ'ya geçtim. İsnâ çok büyük bir şehir. Sokakları geniş, geliri çok. Her taraf medrese, tekke ve câmiyle dolu.[21] Çarşıları çok güzel. Bağ ve

bahçeleri meyve ağacından geçilmiyor. Orada başkadılık yapan Şihâbeddîn b. Miskîn bana ziyafet verdi. Bana iyi davranılması için yardımcılarına da nâme yazdı. Şeyh Nûreddîn Ali, Şeyh Abdülvâhid Mıknasî şehrin erdemli bilginlerindendir. Abdülvâhid Miknâsî şu anda Kûs'da bir tekkenin başındadır.

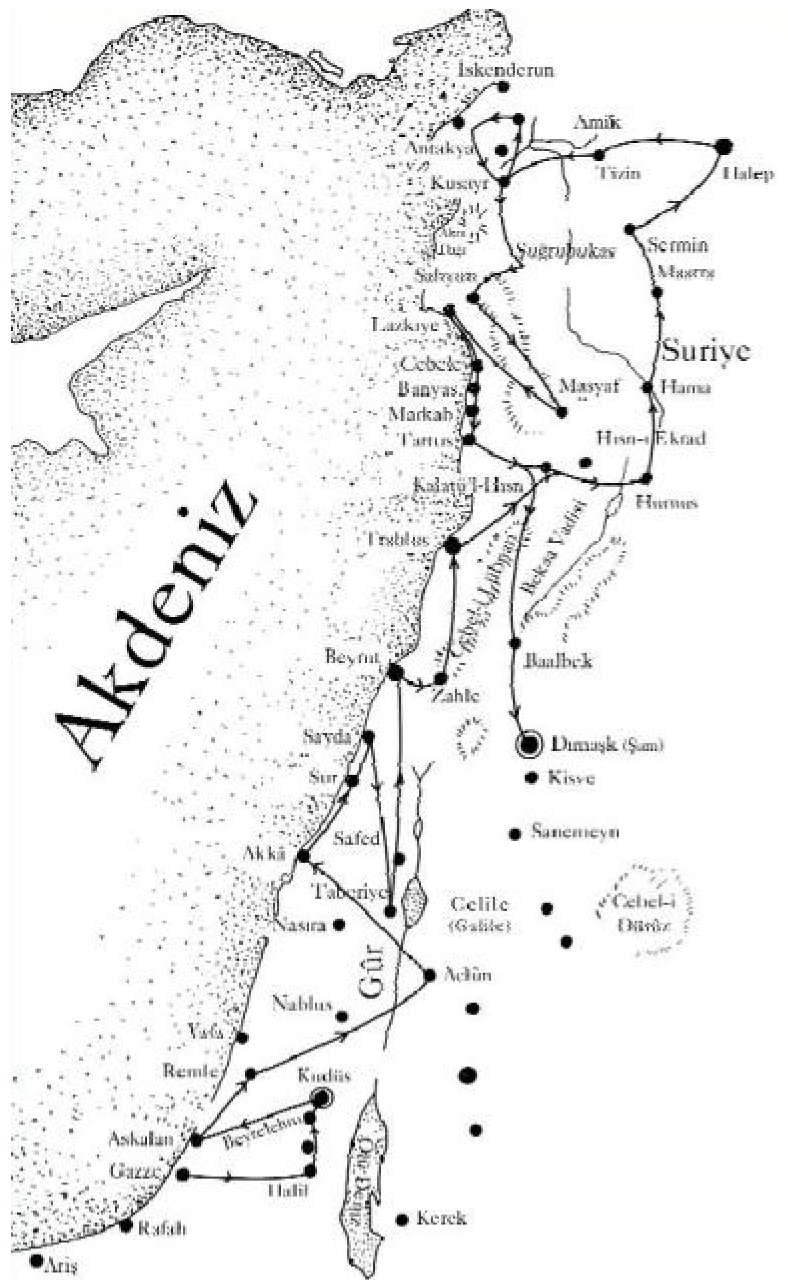
İsnâ'dan Edfû şehrine ulaştım.[22] Arada bir gün bir gecelik çöl yolu var. Edfû'dan Atvânî beldesine gitmek için Nil'den geçtik. Develer kiralayarak Dagîm diye bilinen Arap kabilesiyle ıssız fakat yolları emin olan bir çölde yürüdük. İndiğimiz konakların biri de Humayserâ adını taşıyordu. Yukarıda belirttiğimiz gibi Allah dostu Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin kerameti gerçekleşmiş, bu yüce insan orada vefat etmiştir.

Humayserâ'nın çevresinde sırtlan çoktur. Orada kaldığımız gece boyunca bu hayvanları defetmekle uğraştık! Sırtlanlardan biri benim yüküme hücum ederek heybemin birini yırtmış, içinden hurma dolu dağarcığı çıkarıp götürmüş! Sabah olduğunda kesenin parçalandığını, içindeki hurmaların çoğunun yenmiş olduğunu gördük...

Onbeş gün seyahatten sonra Ayzâb şehrine vardık.[23] Burası balığı ve sütü bol olan büyük bir yerleşim merkezidir. Yukarı Mısır diye bilinen Saîd-i Mısr bölgesinden Ayzâb'a tahıl ve hurma gönderilir. Bucât ırkından olan ahalisi siyahtır.[24] Sarı bir çarşafa bürünürler. Başlarına da parmak genişliğinde bir sargı sararlar. Bunların âdetlerine göre kız çocuğuna miras yoktur.[25] Yemekleri deve sütünden ibarettir. Mehârî tabir edilen [iri, hızlı] develere binerler.[26] Bunlara suhb [=alaca] adını verirler. Şehir gelirinin üçte biri Melik Nâsır'a, üçte ikisi Bucât kabilesinin reisi Hadrebî'ye aittir.[27] Ayzâb'da İmam Kastalânî'ye ait olduğu söylenen bir mescit vardır. Bereketi ile ün salmıştır. Ben de ziyaret edip manevî havasının güzelliğinden nasibimi aldım.[28] Bu şehirde Musa ve Muhammed Merrâkeşî adlarını taşıyan şeyhler oturuyor. Şeyh Muhammed kendisinin, Fas kralı Murtazâ'nın oğlu olduğunu iddia ediyor. Söylenenlere bakılırsa doksanbeş yaşındaymış.

Ayzâb'a vardığımızda Bucât reisi Hadrebî, Türklerle yaptığı savaşı kazanmıştı. Türkler [=Memlûkler], gemileri battığı için geri çekilmek zorunda kaldılar.[29] Bu yüzden deniz yoluyla haccetmek iyice zorlaştı. Azık

olarak ne hazırlamışsak hepsini satarak develerini kiraladığımız bedevîlerle beraber Yukarı Mısır'a geri döndük. Oradan, daha önce bahsettiğim Kûs şehrine vardık. Oradan da Nil yoluyla [kuzeye, aşağı bölgelere] indik. Nehrin suları iyice yükselmeye başlamıştı, o sıralarda.

Akdeniz
İskenderun
Amik
Antakya
Halep
Tizin
Kusayr
Sermin
Sahyun
Lazkiye
Suriye
Cebele
Banyas
Markab
Masyaf
Hama
Tartus
Hısn-ı Ekrad
Kalatü'l-Hısn
Humus
Trablus
Beyrut
Baalbek
Zahle
Dımaşk (Şam)
Sayda
Sur
Kisve
Akkâ
Safed
Sanemeyn
Taberiye
Celile (Galile)
Cebel-i Dürûz
Nasıra
Gûr
Aclûn
Nablus
Yafa
Remle
Kudüs
Askalan
Gazze
Halil
Kerek
Rafah
Ariş

Filistin, Lübnan, Suriye güzergâhı.

Kaynak: Tazî; Gibb, The Travels; Elad, The Description.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KAHİRE'YE DÖNÜŞ, GAZZE'YE SEYAHAT

Sekizinci Bölüm Notları

Kûs'tan sekiz gece sonra Mısır'a vardık. Mısır'da [=Kahire'de] bir gece kaldıktan sonra yediyüzyirmialtı Şabanının ortalarında Şam'a yöneldim. Bir müddet sonra Belbeys'e ulaştım.[1] Bahçeleri çoktur buranın. Orada anılmaya değer bir kimseye rastlamadım.

Belbeys'ten Sâlihiye'ye vardım.[2] Orada kum tepelerinden geçerek Sevâde, Verrâde, Mutaylab, Arîş ve Harrûba konaklarına uğradım.[3] Burada her menzilde kervansaraylar mevcut. Yolcular hayvanlarıyla oraya inerler. "Hân" adı verilen bu binaların çevresinde yolcular için su dolu büyük fıçılar var.[4] Misafirler bedava su çekerler buralardan. Bir de dükkân vardır; bineği ve kendisi için gerekli şeyleri buradan satın alır yolcular. Bu menziller arasında Katyâ adıyla bilineni çok ünlüdür.[5] Burada tüccardan vergi alınır. Malları ve yanlarında bulunan her şey sıkı bir muayeneden geçirilir. Hattâ orada resmî dairelerin, memurların, özel yazıcıların ve tanıkların bulunduğunu da söyleyebilirim... Oranın bir günlük geliri bin dinardır.[6] Hiçbir yolcu ve tüccar Mısır'dan [=hükümet tarafından] verilmiş izin kâğıdı olmaksızın Şam Bölgesi'ne [=Suriye'ye] geçemez.[7] Karşıdan gelen de Şam'dan verilmiş izin kâğıdı bulunmadan Mısır'a geçemez. Bunun böyle olması hem mal emniyetini sağlamak hem de Irak casuslarından [=Moğollardan] korunmak içindir. Bu uzun güzergâh bedevîlerin garantisi altındadır. Orayı korumak görevi bunlara verilmiştir. Gece olunca kumun üzerini silerek bütün izleri yok ederler. Sabahleyin görevli emir gelip yol üzerindeki kumu kontrol eder. Bir iz bulduğu takdirde izi bırakanın huzura getirilmesini emreder bedevîlere. Arama yapılır. İz bırakan yakalanıp derhal emire çıkarılır. O da gereken cezayı verir.[8]

Katyâ'ya vardığımda oranın seçkin emirlerinden İzzeddîn Üstâdü'd-dâr Akmârî bana bir ziyafet verdi. Beraberimdekilerin de rahatça geçmesine müsaade etti.[9] Onun yanında bulunan denetleme memuru Abdülcelîl Mağribî, Mağriplileri [=Faslıları] iyi tanır. Fas halkından olup Katyâ'yı ziyaret edenlere hemen hangi şehirden geldiğini sorar. Böylece Faslı misafir diğerleriyle karıştırılmaz, kolayca Katyâ'dan geçer.

Daha sonra Gazze şehrine vardık. Burası Mısır tarafından gelenler için ilk büyük Suriye şehri olarak göze çarpar. Nüfusu kalabalık, caddeleri bakımlıdır. Bazı mescitlerinin çevresinde duvar yoktur. Orada çevre duvarları yıkılmış fakat mimarî açıdan hâlâ güzelliğini koruyan bir câmi var. Şimdi bile içinde Cuma namazı kılınan bu büyük câmi Ulu Emir Câvelî tarafından yaptırılmıştır. Minberi beyaz mermerdendir.

Gazze'nin başkadısı Bedreddîn Silhatî Hûrânî'dir. En büyük bilgini ise Alemüddîn b. Sâlim'dir.[10] Benû Sâlim [=Sâlimoğulları] şehrin ileri gelenlerindendir. Bu soydan gelen Şemseddîn de Kudüs kadısıdır.

DOKUZUNCU BÖLÜM

GAZZE'DEN KUDÜS'E SEYAHAT[1]

Dokuzuncu Bölüm Notları

Gazze'den Halîl İbrahim kasabasına gittim.[2] Yüce Allah Peygamberimiz Muhammed'i ve İbrahim'i rahmetiyle kuşatsın. Burası alan bakımından büyük değilse de manevî yönden çok kıymetlidir. Bir vadi içinde bulunan şehir ışık gibi parlıyor. Dış görünüşü hoş. İçi şirin. Yontma taştan yapılmış mescidi mimarî yönden güzel ve sağlam; epeyce de yüksek. Bir sütununa yerleştirilmiş büyük taşın bir cephesi 37 karış uzunluğundadır. Hz. Süleyman –Allah'ın selâmı onun üzerine olsun– tarafından cinlere yaptırıldığı anlatılır. Mescidin içinde bulunan kutsal mağarada İbrahim, İshâk ve Ya'kûb Peygamberlerin –Allah'ın selâmı ve bereketi bizim elçimize ve onlara olsun– mezarları vardır. Karşı taraflarında da üç kabir var; eşlerine ait. Minberin sağ tarafında kıble duvarına bitişik noktadan hâlâ sağlam kalmış mermer merdivenle dar bir geçide inilir. O dar geçit, üç kabrin sahiplerinin bulunduğu mermer döşeli bir dehlize ulaştırır. Söylenenlere göre burası yukarıdaki mezarların [gerçek haznesidir ve] tam hizasında bulunmaktadır. Kutlu mağaraya giden yol orada ama şu anda kapalı. Ben oraya birkaç defa inmiştim.[3]

Bu üç mübarek kabrin hakikaten orada bulunduğuna kanıt olmak üzere bilginler tarafından anlatılan rivayetler arasında Cafer b. Ali Râzî'nin *el-Müsfir li'l-Kulûb*[4] adını verdiği kitabından şu bölümü aktarmak isterim:

Ebû Hureyre'den –Allah ondan razı olsun– aktarıldığına göre, Allah Elçisi şöyle buyurdu:

"Melek Cebrâil beni İsrâ gecesi Beyt-i Makdis'e [=Kutlu Ev] götürdüğü vakit İbrahim'in kabrine uğradım. Bana; 'İn, iki rekât namaz kıl. Çünkü burası pederin İbrahim'in kabridir!' diye buyurdu. Sonra Beytelehm denen mıntıkaya uğradım. Yine; 'İn, iki rekât namaz kıl, burada kardeşin İsa doğmuştur!' diye buyurdu. Sonra beni Sahre'ye [=kayaya] getirdi."

Peygamber sözünün geri kalan kısmı yukarıda ismini andığım eserde mevcuttur. ["=*el-Müsfir li'l-kulûb an sıhhat-i Kabri İbrâhim ve İshâk ve*

Ya'kûb"].

Müslüman halkın ermişlerinden büyük âlim Hatip Burhâneddîn Ca'berî[5] ile bu şehirde görüştüm. Ona İbrahim Peygamber'in kabrinin hakikaten burada bulunup bulunmadığını sordum. Şöyle cevap verdi:

"Bildiğim bütün ilim sahipleri, o kabirlerin İbrahim, İshâk ve Ya'kûb peygamberlere ve onların eşlerine ait olduğunu kabul ediyor. Sapkınlardan oluşan bir grup hariç kimse bu hususta kötü konuşmadı! Bu haber önceki ulu bilginlerden sonrakilere aynen nakledildiği için kuşkudan uzaktır!"

Anatıldığına göre bilginlerden biri bu mağaraya girerek Hz. Sâra validemizin mezarı yanında durur. O esnada yanına gelen yaşlı bir adama:

"Bu kabirlerden hangisi Hz. İbrahim'indir?" diye sorar. Yaşlı adam, İbrahim'in herkesçe bilinen kabrini gösterir. Sonra oraya bir genç gelince bilgin ona da aynı soruyu sorar, cevap değişmez. Sonra bir çocuk gelir ziyaretçi olarak. Ona da aynı soruyu sorunca durum yine değişmez, aynı cevap gelir. Bunun üzerine bilgin;

"Bu kabrin hakikaten İbrahim'in kabri olduğuna tanıklık ederim, bunda kuşku yok!" diyerek mescide gider, namaz kılar. Ertesi gün dünyadan göçer. Yusuf Peygamber'in kabri de bu mescidin içindedir.

Halîl Mabedi'nin doğu tarafında Gavru'ş-Şam mıntıkasına bakan yüksek tepenin üzerinde Lût Peygamber'in kabri var. –Allah'ın selâmı onun üzerine olsun– Kabrin üzerine geniş, güzel bir bina inşa edilmiş. Türbe bu bina içindeki hücrelerden birinde. O hücrenin rengi beyazdır. Mimarî açıdan çok güzeldir. Herhangi bir şeyle örtülmemiştir.

Lût gölü de bu civardadır. Suyu çok tuzlu. Lût kavminin yaşadığı ülkenin burası olduğu söyleniyor. Lût Peygamber'in türbesinin yanında Yakîn Mescidi vardır. Epey yüksek bir noktada ve aydınlığıyla tüm binaları gölgede bırakıyor. Yanı başında sadece bir ev mevcut; orada da mabedin hizmetlerini gören adam oturuyor. Mescidin iç kısmında, kapıya yakın bir yerde tek kişinin sığacağı mihraba benzer çökük bir yer var. Lût milleti mahvolduğu zaman İbrahim Peygamber'in, Allah Teâlâ'yı anmak için orada secdeye vardığı ve başını değdirdiği noktanın hareket ederek bir miktar

çöktüğü anlatılır.[6] Yakınında bulunan mağarada Hz. Hüseyin'in kızı Fâtıma'nın kabri var. –Allah onlardan razı olsun– Kabrin yukarısında ve aşağısında bulunan iki mermer levhanın birinde son derece nefis bir hatla şunlar yazılı:

"Esirgeyen, bağışlayan Allah'ın adıyla! Ebedî yücelik ve kalıcılık ona özgüdür. Yarattığı her şey onun! O, kullarına fanîliği takdir etti. Peygamber de bir örnektir [herkesin gidiciliğine]. Bu mekân, Hüseyin kızı Fâtıma'nın –ki Ümmü Seleme diye bilinir– kabridir. Allah onlardan razı olsun".

Öteki levhanın, Mısır'ın meşhur taş yontucusu Muhammed b. Ebû Sehl'in eseri olduğu söyleniyor. Onun üstüne şu beyitler kazılmış:

"Gömdüm toprak ve taş arasına o narin bedeni,
Oysa yanık bağrımdı onun sıcak meskeni,
Ey Fâtıma soyundan gelen Fâtıma'nın yattığı talihli kabir,
Ey yücelerin evlâdına yâr olan!
Ey ışıyan yıldızlardan doğan kızın mezarı,
Sende ne ulu bir kadın yatıyor bir bilsen,
İffet, Allah sevgisi ve hayâ fışkırır senden!"

Kudüs

Sonra buradan Kudüs'e hareket ettim. Yolda Yunus Peygamber'in kabrini ziyaret ettim. Yanı başında büyük binalar ve bir mescit vardı. Orada İsa'nın doğduğu ve doğumdan önce Meryem'e uzatılan meşhur hurma ağacının izlerinin bulunduğu Beytelehm'i ziyaret ettim.[7] Çok kalabalık bir yer. Hıristiyanlar buraya hürmet gösteriyorlar. Gelen ziyaretçilere ziyafet veriyorlar. Daha sonra Beyti'l-Makdis [=Kutlu Ev] diye bilinen mescide ulaştım. Burası yücelik sıralamasında iki ulu mescitten [=Mescid-i Haram ve Ravza-i Mutahhara] hemen sonra gelir. Şehir gayet büyük. Binaları yontma taştan inşa edilmiştir. Erdemli Sultan Salâhaddîn b. Eyyûb –Hakk Teâlâ onu İslâma yaptığı hizmetlerden ötürü mükâfatlandırsın– bu şehri fethettiği zaman kale duvarlarının bir kısmını yıktırmıştır.[8] Daha sonra Melik Zâhir Baybars, Franklar gelir de kullanırlar korkusuyla duvarların tümünü tahrip etmiştir.[9] Bu şehirde daha önce su yoktu. [Şam Bölgesinin

merkezi olan] Dımaşk'ta emirlik eden Seyfeddîn Tinkîz şu anda mevcut olan suyu getirdi.[10]

Kutlu Mescit

Bu mescit, gayet sanatkârane bir tarzda yapılmış ulu mabetlerdendir. Mimarî açıdan eşsiz güzelliktedir. Yeryüzünde bundan daha büyük mescit bulunmadığı söyleniyor. Doğudan batıya uzunluğu Mâlikiye ölçüsüyle 752 arşın,[11] güneyden kuzeye genişliğiyse 435 arşındır. Üç taraftan ayrı ayrı kapılar vardır. Ben kıble tarafının yalnız bir kapısını biliyorum. Oradan İmam girer. Mescit, çatısız, geniş bir meydandan ibarettir. Sadece, "Mescidi Aksâ" diye bilinen mekân çatı ile örtülüdür.[12] Mimarîsinde göze çarpan hüner ve sanat insanı hayrete düşürür. Kubbenin her yanı altın yaldızla, çeşit çeşit rengârenk nakışlarla süslüdür. Mescitte üstü çatıyla kaplanmış birkaç bölüm daha vardır.[13]

Kubbetü's-Sahra [=Kaya Kubbesi]

Bu kubbe çok sağlamdır. İnsanı şaşırtan son derece garip bir bina. Güzellikten nasibini almış. Her yanı sanatkârca bezenmiş. Mescidin tam ortasında yüksek bir çıkıntı üzerine inşa edilmiştir. Ona mermer bir merdivenle çıkılır. Dört kapısı var. Kubbenin her yanına sanatkârane bir tarzda mermer döşenmiştir. İçini ve dışını; tüm güzelliklerini, süslerini tarif etmekten âciz kalır kalem. Süslerin çoğu altın yaldızlı olduğundan ışık gibi parlar, bir yanıp bir söner. Kubbenin tam ortasında, kitaplarda anlatıldığı gibi, elçiler önderi Peygamberimizin göğe yükseldiği kutsal kaya [=sahra] görülür. Bu kaya pek serttir. Yaklaşık bir adam boyu yüksekliktedir. Alt tarafında bir oda sayılabilecek kadar geniş bir mağara mevcuttur. Buranın da yüksekliği yine insan boyunda, içeriye merdivenle inilir. Orada mihrap şeklinde bir çıkıntı var.

Kayanın etrafını çepeçevre saran iki kafes bulunuyor. Kayaya daha yakın olan demirden, uzak olansa ağaçtandır. Ayrıca kubbenin üzerinde asılı bir kalkan vardır. Halk bu kalkanın cengâver Hamza b. Abdülmuttalib'e ait olduğuna inanır.

Kudüs'te Bulunan Bazı Mübarek Mekânlar

Bunlardan biri şehrin doğusunda, yüksek bir tepe üzerinde, Cehennem vadisi diye bilinen bir çukurun kenarındaki binadır. İsa Peygamber'in göğe çıktığı yer burasıdır deniliyor. Ünlü Sufî Râbia Adeviyye ile karıştırılmaması gereken ve çölde gezdiği için Râbia Bedeviyye denilen muhterem hatunun mezarı da ziyaret edilen mekânlardandır.[14]

Cehennem vadisinin tam ortasında bulunan bir kiliseye Hıristiyanlar "Hz. Meryem'in kabridir," diyerek çok hürmet gösterirler. Yine orada Hıristiyanlarca kutsal kabul edilen başka bir kilise mevcut. Onlar burayı ziyaret eder, Hz. İsa'nın kabri olduğuna inanırlar.[15] Fakat bu gerçek değil! Oraya gelen her Hıristiyan, Müslümanlara belirli bir vergi vermeye ve bazı aşağılayıcı hareketlere katlanmaya mecburdur. Gururunun kırılması pahasına tahammül eder buna. Orada İsa Peygamber'in beşiğinin konulduğu yer var. İnsanlar uğur ve bereket için oraya giderler. Rabbimizin selâmı ve bereketi İsa Peygamber üzerine olsun.

Kudüslü Birkaç Bilgin ve Erdemli İnsan

Bunlar arasında Gazze'nin büyüklerinden şehir kadısı Şemseddîn Muhammed b. Sâlim Gazzî'yi, Hatip İmâdeddîn Nâbulusî'yi, hadîs bilgini ve müftü Şihâbeddîn Taberî'yi, o sırada yolculuk ettiği için Kudüs'te bulunan Mâlikî bilgini, tekke şeyhi Ebû Abdullah Muhammed b. Müsbit Garnâtî'yi, salih kulların büyüklerinden "Mahcûb" diye tanınan Ebû Ali Hasan'ı, Meragalı Ermiş Kemaleddîn'i ve Erzurumlu Ebû Abdurrahman b. Mustafa'yı sayabiliriz. Bu sonuncusu, Şeyh Tâceddîn Rifâî'nin talebelerindendir. Ben onunla görüştüm ve onun elinden tasavvuf hırkası giydim.[16]

ONUNCU BÖLÜM

KUDÜS'TEN HAMA'YA YOLCULUK[1]

Onuncu Bölüm Notları

Kudüs'ten Askalân'a gittim ziyaret amacıyla. Burası tamamen harap olmuş, eskiden kalma eserleri dahi zamanla yıkılıp kaybolmuştur.[2] Şehirler içinde pek azı Askalân'ın güzelliğine sahipti. Burası, stratejik mevkii, karadan ve denizden gelecek menfaatlara uygun bulunması bakımından yegânedir. Bir ziyaretgâhı var; Hüseyin b. Ali'nin –Allah ondan razı olsun– mübarek başının Mısır'a getirilişinden önce mezarı olmakla ün bulan büyük mescitten bahsediyorum. Hemen yakınındaki su kuyusu Ubeydiye hanedanına mensup biri tarafından yaptırılmış, kapısında öyle yazıyor. Ubeydiye hanedanı Fâtimîlerdendir.

Bu mezarın güneyinde Ömer Mescidi adıyla bilinen büyük mabedin her yanı haraptır. Duvarlarından başka bir şey kalmamış. Orada güzellik ve incelikte eşsiz mermer sütunlar vardır. Bazıları ayakta, bazıları devrilmiş. Sütunlardan biri kıpkırmızı; insanı hayrete düşürüyor. Halkın inancına göre Hıristiyanlar tarafından kaçırılmış, gâvur memleketine götürülmüş, fakat sonra yine Askalân'da ilk yerinde bulunmuş!

Bu mescidin kıble tarafında Bi'r İbrahim [=İbrahim Kuyusu] denilen bir su kaynağı vardır. Oraya geniş bir merdivenle inildikten sonra iç odalara girilir. Dört taraftan ve yeraltındaki kanallardan su çıkar. Bu su lezzetli fakat gür değil. Halk bu suyun bereketine inanmıştır. Vâdi'n-Neml [=Karınca vadisi] Askalân'ın dışındadır.[3]*Kur'an*'da Neml Sûresi'nde adı geçen vadinin burası olduğu kulaktan kulağa aktarılmış... Askalân Kabristanı'nda şehitlere ve ermişlere ait mezarlar öyle çok ki saymak mümkün değil. Mezarlığın hizmetkârı tek tek bize gösterdi onları. Bu görevlinin, ziyaretçiler tarafından verilen ihsan ve bahşişten ayrı olarak Melik Nâsır'ca tahsis edilen maaşı da var.

Askalân'dan çıktım. Filistin'de büyük bir şehir olan Ramle'ye gittim.[4] Buranın geliri çok, çarşıları bereketli. El-Câmiu'l-Ebyad [=Ak Câmii] denilen mabedin kıble tarafında üçyüz peygamberin gömülü olduğu anlatılır. –Allah'ın selâmı onların üzerine olsun– Büyük fıkıh bilginlerinden

Mecdüddîn Nâbulusî de burada oturmaktadır. Ramle'den çıktım, Nâbulus'a gittim.[5] Burası da çok büyük bir şehir. Yemyeşil ağaçlara, gür akan nehirlere sahip. Şam diyarının [=Suriye taraflarının] zeytin deposu burası. Zeytinyağı buradan Mısır şehirlerine ve Şam'a ihraç edilir. Keçi boynuzu tatlısı da burada yapılır, Dımaşk ve diğer şehirlere nakledilir. Harrûb diye de anılan bu tatlının tarifi şöyle: Keçi boynuzu önce bir güzel pişirilir. Sonra ezilir ve çıkan tortudan tatlı yapılır. Bu tortu da Mısır ve Suriye çevresine ihraç edilir.

Nâbulus'ta şehrin adını taşıyan lezzetli kavunlar [=Nâbulusiye] yetişir. Yörenin câmii sağlamlık ve zarafette eşsizdir. Ortasında bir tatlı su kaynağı vardır.

Buradan Aclûn'a gittim.[6] Aclûn'un çarşıları çok. Her yer kaynıyor. Şehrin kalesi gayet yüksektir. Suyu lezzetli bir nehir geçer yanından. Buradan çıkıp Lâzkıye'ye gitmek niyetiyle tepeler arasında bulunan Gavr vadisinden geçtim. Bu toprakların bekçisi Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın kabri orada olduğu için ziyaret ettim.[7] –Allah ondan razı olsun– Kabrin yanı başında bulunan bir zaviyede gelip geçen yolculara yemek sunulur. Bir gece kaldım burada. Sonra Kusayr'a vardık.[8] Büyük sahabi, Peygamber dostu Muâz b. Cebel'in mezarı orada bulunuyor.[9] Bereketlenmek, o manevî havadan nasiptar olmak için ziyaret ettim. Daha sonra sahile yönelerek Akkâ'ya gittim.[10] Burası önceleri Suriye'de bulunan Frenk şehirlerinin merkeziymiş. Onların gemilerinin en büyük limanıymış. Neredeyse Kustantîniyye Uzmâ [=Büyük Kostantıniye:İstanbul] şehri kadar genişmiş. Oysa bugün harabe hâldedir. Şehrin doğusunda Aynü'l-Bakar diye bilinen bir kaynak var. Yüce Allah, Âdem Peygamber için sığır çıkarmış oradan, anlatılanlara göre. Kaynağa merdivenle inilir. Eskiden yanı başında bulunan mescidin şimdi yalnız mihrabı kalmış. Sâlih Peygamber'in kabri de Akkâ'dadır.[11]

Oradan çıkıp Sûr şehrine gittim.[12] Burası da harap. Şehrin dışında gayet güzel, bayındır bir kasaba var. Halkının çoğu Şîî. Bir keresinde su bulunan bir yere inerek abdest tazelemeye niyet ettim. Köy ahalisinden biri de abdest almak için oraya gelmişti. Önce ayaklarını yıkadı. Ağzına burnuna su vermeksizin yüzünü yıkadıktan sonra başının bir kısmını meshetti. Bu değişik abdest usûlüne itiraz ettim. Bana şu cevabı verdi:

"Binaya temelden başlanır!"

Sûr şehri güzellik ve sağlamlığı ile atasözlerine geçmiştir. Üç tarafı denizle çevrilidir. Biri karaya, diğeri denize açılan iki kapısı var. Karaya açılan kapının çevresine dört sağlam korunak [=tabya] yapılmıştır. Bunlar kapının etrafını saran kazıklı engeller içindedir. Denize açılan kapı ise iki yüksek kule arasındadır. Şehrin inşa biçimi çok garip! Yeryüzündeki şehirlerin hiçbiri buraya benzemez. Çünkü üç taraftan denizle çevrili, dördüncü tarafında ise bir sur mevcuttur. Gemiler surun altından girip oraya demir atarlar. Eskiden iki kule arasında demirden bir zincir geriliymiş. O zincir indirilmedikçe dışarıdan içeriye, içeriden dışarıya kimse geçemez; özel muhafızların izni olmadan giriş çıkış mümkün olmazmış... Akkâ'da buna benzer bir liman varsa da ancak küçük gemilerin girmesine elverişlidir.

Sûr şehrinden çıktım. Deniz kıyısında bulunan Sayda'ya yollandım.[13] Burası çok güzel, meyvesi bol. Sayda'dan Mısır şehirlerine incir, kuru üzüm ve zeytinyağı ihraç edilir. Yörenin kadısı ince ruhlu ve erdemli bilgin Kemâleddîn Eşmûnî'dir. Mısırlı olan bu faziletli insanın evinde geceledim. Sayda'dan çıkınca Taberiye şehrine gittim. Eskiden muazzam bir şehirmiş. Bugün evvelki önemini gösteren bazı antik eserlerden başka hiçbir şey görülmüyor ortalıkta. Hamamları gayet güzel ve düzenli. Erkek ve kadın hamamları birbirinden tamamen ayrı. Suları fazlasıyla sıcaktır.[14] Taberiye'de altı fersah uzunluğunda ve üç fersahı aşan genişlikte bir göl vardır.[15] Bu şehirde "Peygamberler Mescidi" adıyla bilinen bir mabet var. Şuayb Peygamber, Musa Peygamber'in hanımı –Şuayb Peygamber'in kızı– olan muhterem bir kadın, Süleyman Peygamber ve Yahûda ile Rubîl bu mescidin yanı başında yatıyorlar. Allah'ın rahmeti, esenliği bizim Peygamberimize ve onların üzerine olsun. Orada Yusuf Peygamber'in atıldığı kuyuyu da ziyaret ettim. Kuyu küçük bir mescidin avlusundadır ve yakınında bir zaviye vardır. Gayet büyük ve derin olan kuyunun yağmurla beslenen suyundan içtim. Burasının, yağmurla beslendiği gibi altından su kaynadığını da mescidin hizmetkârı söyledi.

Oradan Beyrut'a geçtim.[16] Şehir fazla büyük değilse de çarşıları güzeldir. Büyük câmii pek sanatkârane bir yapıdır. Beyrut'tan Mısır şehirlerine meyve ve demir ihraç olunur. Orada Fas krallarından olduğu kabul edilen

Ebû Ya'kûb Yusuf'un kabrini ziyaret etmek istedik. Ama bu kabir Bikaa'l-Azîz'de [=Bekaa vadisi] Kereknûh diye bilinen bir yerdedir.[17] Kenarında bir zaviye var. Gelip gidenler yedirilir, içirilir orada. Bazıları Sultan Salâhaddîn'in, [Eyyûbî] bir başka grup da Sultan Nûreddîn'in [Zengî] vakfı olduğunu söylüyor buranın. Sultan Nûreddîn hasır dokur, bundan kazandığı parayla günlük yiyeceğini karşılarmış. Onlar gerçekten ulu insanlardandı.[18]

Hükümdar Ebû Ya'kûb Yusuf'un Hikâyesi

Anlatılanlara göre Ebû Ya'kûb Yusuf, Suriye'nin Dımaşk [adıyla bilinen merkezine] gelir. Ağır bir hastalığa tutulmuştur. Sokaklarda düşüp kalkmaya mecbur olur. İyileştikten sonra, bostan bekçiliği yaparak geçinmek amacıyla şehrin dışına çıkar. Melik Nûreddîn'e ait bir bahçenin bakıcılığı için tutulur, altı ay kadar orada çalışır.[19] Sultan meyve zamanında, bahçesine gelir bir gün. Bostanın asıl memuru, Ebû Ya'kûb'a bir nar getirmesini emreder; Melik Nûreddîn'in tatması için. Ebû Ya'kûb bir nar koparır ise de görevli onun ekşi olduğunu söyleyerek başka bir nar getirmesini emreder. Ebû Ya'kûb da öyle yapar. Yeni gelen nar da mayhoştur. Bahçe görevlisi, hizmetkâr Ebû Ya'kûb'a dönerek:

"Altı aydan beri şu bostanın bekçiliğini yapıyorsun! Hâlâ tatlıyı ekşiden ayıramıyorsun!" diye söylenir. Lâkin Ebû Ya'kûb:

"Sen beni meyveleri yemek için değil korumak için kiraladın!" cevabını verir. Bu olayı Melik Nûreddîn'e bildirir esas memur. Sultan derhal çağırtır bu işçiyi. Çünkü çok önceleri rüyasında Ebû Ya'kûbla buluştuğunu ve bu buluşmadan kârlı çıktığını görmüştür. Bekçinin Ebû Ya'kûb olduğunu anlayarak:

"Sen Ebû Ya'kûb musun?" diye sorar.

"Evet!" cevabını alınca ayağa fırlayıp kucaklar onu, yanına oturur. Daha sonra evine götürüp kendi el emeği ile kazandığı helâl maldan bir ziyafet verir. Ebû Ya'kûb ise Melik Nûreddîn'in yanında birkaç gün kaldıktan sonra kışın en karakış olduğu zamanda Dımaşk'tan çıkarak yalnız başına firar eder. Şam köylerinden birine sığınır. Köy halkından biri, Ebû Ya'kûb'a evinde misafir olmasını teklif eder. O da kabul eder. Ev sahibi çorba pişirir. Bir de tavuk keserek arpa ekmeğiyle mütevazı bir sofra sunar. Ebû Ya'kûb

yemekten sonra hane sahibine dualar eder. Ev sahibinin evlâtları arasında evlenme zamanına gelmiş bir kız vardır. O köyün âdetine göre kızın çeyizini babası temin etmektedir. Halk çeyizde bakır kapların bulunmasını önemli görür, bununla iftihar edermiş. Kız alıp verme işi de buna göre yürütülürmüş. Ebû Ya'kûb ev sahibine:

"Evinde bakır var mı?" diye sorar. O da:

"Evet. Kızımın çeyizi için satın aldığım birkaç parça mevcut!" diye cevap verince onları getirmesini rica eder. Ev sahibi kapları getirir. Ebû Ya'kûb:

"Komşularından mümkün olduğu kadar ödünç bakır topla!" der. Hane sahibi bulabildiği bakırları arkadaşının huzuruna getirince o bunların üzerinde ateş yaktıktan sonra içinde "iksir" bulunan keseyi çıkarır.[20] Hemen iksirinin bir bölümünü bakır üzerine serper. Anında altın oluverir bütün kaplar... Altınları bir odaya kilitleyen Ebû Ya'kûb, Dımaşk sultanı Nûreddîn'e yazdığı mektupta hâdiseyi anlatır. Şu dileklerde bulunur:

"Ev sahibine yeterli miktarda altın verilsin, geri kalanlar vakıflara harcansın. Yolda kalmış garipler için hastane yapılsın, tekkeler inşa edilsin, açlar doyurulsun. Bakırları ödünç aldığım kimseler de razı edilsin!"

Mektubun sonunda şöyle der:

"İbrahim b. Edhem Horasan hükümdarlığını bıraktıysa ben de Mağrip memleketini bıraktım. Bu 'sanat'tan da vazgeçtim vesselâm!"

Bu olaydan sonra hiçbir yerde gözükmez, kaçar. Ev sahibi mektubu götürerek sultana vaziyeti bildirir. Melik Nûreddîn o köye giderek bakır sahiplerini ve o adamı razı eder, altınları alır. Ebû Ya'kûb'u ne kadar araştırdıysa da izine rastlayamaz. Dımaşk'a döner. Kendi adıyla bilinen o meşhur ve büyük Mâristan'ı [=hastaneyi) yaptırır.[21] Yeryüzünde bu kadar güzel yapılmış hastane yoktur.

Sonra Atrablus'a [=Trablusşam'a] yöneldim.[22] Suriye bölgesinin merkezî şehirlerindendir burası. İçinden nehirler akar. Etrafı bağlarla çevrilidir. Deniz ve karanın getirdiği avantajlara sahiptir. Çarşıları zengin, sokakları güzeldir. Deniz iki mil uzaktadır. Bu anlattığım Atrablus yeni kurulmuştur.

Eski Atrablus tam deniz kenarında olup bir zamanlar Hıristiyanların eline geçmiş, Melik Zâhir tarafından geri alınınca tahrip edilmiştir. Sonra da yeni Atrablus inşa edilmiş. Burada Türk yöneticilerden yaklaşık 40 kişi vardır. Reisleri Taylân Hâcib, Melikülümerâ diye çağrılır.[23] Şehirde kaldığı konak Dâru's-Saâde adıyla ünlenmiştir. Bu adam âdeti gereği her Pazartesi ve Perşembe günü atına binerek şehrin dışına çıkar. Arkasından diğer emirler yola düzülür. Dönüşte evine yaklaşınca ötekiler attan inip Taylân evine girinceye kadar onun önünde yürürler. Sonra geri dönerler.[24] Bu adamların her birinin evinin hizmetinde akşam namazından sonra davul çalınır,[25] kandiller yakılır. Yörenin meşhurları arasında şunları sayabiliriz: Sır kâtipliği[26] yapan erdemli, haysiyetli, cömert ve asil insan Bahaeddîn b. Gânim, daha önce bahsettiğim kardeşi Hüsâmeddîn, –bu adam Dımaşk'ta sır kâtipliği yapıyor– devletin ileri gelenlerinden hazineye bakan[27] Kıvâmüddîn b. Mekîn, son olarak Şam bilginlerinden Atrablus kadilkudatı[28] Nakîb b. Şemseddîn.

Bu şehrin hamamları gayet muntazam ve güzel. Kadî Kıremî |=Kırımlı Kadı] ve Sendemûr hamamlarının ünü her yana yayılmıştır. Sendemûr önceleri bu beldenin yöneticisiymiş, her zaman ölüm cezası verdiğine dair birçok hikâyeler anlatılıyor.[29] Meselâ kadının biri kendisine müracaat ederek derdini anlatır. Satmak istediği sütü askerlerden biri gasbetmiş ve ücret ödemeksizin içmiştir. Kadın şikâyet bâbında bunları söylese de elinde iddiasını kanıtlayıcı bir şey yoktur. Emir derhal askeri huzura getirir. İkiye böler, içindeki süt bağırsaklarından dışarı dökülür!

Melik Nâsır'ın valilerinden Atrîs'in[30] Ayzâb'da emirliği sırasında, bir de Türkistan hükümdarı Melik Kebek'in[31] saltanatı zamanında bu tür hâdiselerin meydana geldiği rivayet edilir.

Atrablus'tan Hısnu'l-Ekrâd [=Kürt Kalesi] şehrine vardım.[32] Burası şirin, küçük bir belde. Ağacı ve suyu bol. Şehir yüksek bir tepe üzerine kurulmuş. Büyük hükümdarlardan birinin adına inşa edilmiş. İbrahimî Zaviyesi de buradadır. Şehir kadısının evinde konakladım. Şu anda ismini hatırlamıyorum.

Hısnu'l-Ekrâd şehrinden Humus'a vardım.[33] Bu güzel şehrin yeşili bol, suyu gürdür. Sokakları geniş, câmisi şirin, ortasında bir havuz var. Humus

halkının büyük kısmı Araptır ve iyi yürekli insanlardır. Şehir dışında "Allah ve Elçisinin Kılıcı" lakabıyla ünlenmiş Hâlid b. Velîd hazretlerinin kabri vardır.[34] Yanı başında bir zaviye, bir de mescit mevcut. Kabrin üzeri siyah bir örtüyle kaplanmış.

Şehir kadısı Cemaleddîn Şerîşî, çehre ve huy güzelliği bakımından benzerine az rastlanır insanlardandır.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

HAMA VE ÇEVRESİ

Onbirinci Bölüm Notları

Humus'tan Hama'ya vardım. Şam bölgesinin [=Suriye] en bakımlı ve merkezî şehirlerinden biridir burası. Güzelliği ile ün salmıştır.[1] Her yanı bahçe... Sudolapları epey büyük, gökteki felekler gibi. Âsî denilen büyük nehir buradan geçer.[2] Mansuriye adı verilen bir dış mahallesi vardır. Şehrin girişinde bulunan bu mahalle esas şehirden de büyüktür. Burada işlek çarşılar ve muntazam hamamlar var.

Hama'da meyve boldur. Badem kayısısı da yörenin ürünlerindendir. Bu kayısının çekirdeği kırılınca içinden lezzetli badem çıkar.

İbn Cüzeyy der ki:

Büyük sahabî Ammâr b. Yâsir'in soyundan gelen Gırnatalı gezgin şair Nûreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd Ansî[3] bu şehir hakkında şu dizeleri söylemiştir:

"Hak Teâlâ himaye etsin Hama'nın çevresini,
Durdum, baktım ve dinledim kalbim neşeyle doldu.
Öyle güzel şarkılar söyler güvercinler,
Öğle hoş eğilir ki ağaçlar,
Işıldayan binalarını anlatmak ne zor.
Bana kızıyorlar günaha girdim diye,
Şarap içip oynadım, postumu serdim diye,
Âsî bir nehir burdayken nasıl dururum
Onun gibi isyan etmeden kendimi nasıl bulurum?
Ve nefsimi nasıl korurum,
Onun gibi saf içkiden yudumlarken?
Çağlarım şu dolaplar gibi, yanlarından akarım,
Coşar, sarhoş olur oyunda baskın çıkarım!

Bak nasıl inlemekte, nasıl ağlamaktadır,
Göz ucuyla bakıp merhamet avlamaktadır."

Bir şair de oranın sudolapları hakkında tevriye yoluyla şu dizeleri söylemiş:

"Nice dilber var ki inceldi başına belâ alarak beni,
Uzak evlerden gözledi, durdu gölgemi,
Bana acıyarak ağladı ve anlattı derdini...
Sana yetmiyor mu kanıt olarak,
Âsi üzerine ağlayan tahtalar?"

İlk dizede dilber anlamına gelen "nâûre" sudolabı anlamına da gelir.

Yakın dönem şairlerinden biri de yine tevriyeli dizeler okumuştur:

"Hama'da konaklayan efendiler size andolsun,
Günahtan hep sakındım, korudum içtenliğimi,
Gözlerim sizden sonra ne zaman ansa sizi
Gözyaşına boyun eğer Âsî gibi"

[İbn Battûta devam ediyor:]

Daha sonra Maarra'ya geldim.[4] Meşhur Ebu'l-Alâ Maarrî[5] ve diğer birçok şair buradan yetişmiştir.

İbn Cüzeyy der ki:

Peygamberimizin yakın arkadaşlarından Nu'mân b. Beşîr Ensârî –Allah ondan razı olsun– Humus'ta emirlik yaparken bir oğlunu kaybetti. Onu Maarra'ya gömdüler. Bu yüzden Maarratü'n-Nu'mân adıyla da bilinir burası. Daha önceleri Zatü'l-Kusûr [=Saraylar şehri] diye bilinirmiş. Şehre bakan bir dağın ismi Nu'mân olduğu için Maarratü'n-Nu'mân diye adlandırıldığı da söylenir.

[İbn Battûta devam ediyor:]

Maarra büyücek, güzelce bir şehirdir. Ağaçlarının çoğu incir ve fındıktır. Meyveleri Mısır'a ve Şam'a ihraç edilir. Şehir dışında bir fersah mesafede müminlerin emiri Ömer b. Abdülazîz Hazretleri'nin kabri mevcuttur. Ama Peygamber dostlarından Aşerei Mübeşşere'ye [=cennetle müjdelenmiş on sahabiye] ve ismi Ömer olan herkese düşmanlık eden Râfızîlerden âdî bir zümrenin beldesinde bulunduğu için ne zaviyesi ne de bakıcısı var! Oysa Ömer b. Abdülazîz, Hz. Ali'yi ululamış, ona saygıda kusur etmemişti![6]

Sonra Sermîn şehrine yöneldim.[7] Her yanı bahçe buranın ve ağaçlarının çoğu zeytin. Burada zeytinden kalıp kalıp sabun imal edilir; Mısır'a, Şam'a gönderilir. Sadece el yıkamak için üretilmiş kokulu, kırmızı ve sarı sabunlar vardır. Şehrin ismiyle anılan şahane, pamuklu kumaşlar dokunur. Buranın ahalisi de sövmekten geri durmaz, Cennet'le müjdelenmiş on sahabiye; hattâ on lafzını asla ağza almayıp, kumaş ve diğer mallarını çarşıda satarken on kelimesini kullanmak gerekirse "dokuz ve bir" derler! Bir gün oradan geçen bir Türk [=Memlûklü], yerel satıcının "dokuz ve bir" diye bağırdığını işitince dayanamamış, adamın başına topuzu indirip "topuz ile on de hele!" demiştir. Sermîn'de bulunan büyük câmiin dokuz kubbesi vardır. Aşağılık mezheplerine uyarak kubbeleri dahi on yapmamışlar!

ONİKİNCİ BÖLÜM

HALEP VE ÇEVRESİ

Onikinci Bölüm Notları

Sermîn'den çıkıp Halep'e vardım.[1] Merkezî bir konumda büyük bir şehir olan Halep hakkında Ebû Hüseyin İbn Cübeyr[2] şöyle diyor:

"Halep'in şöhreti heryanı tutmuştur. Adı cihanın dilinde gezer. Hükümdarlar oraya sahip olmak arzusuyla yanarlar. Stratejik konumu sebebiyle birçok hükümdarı, tesir alanına çekmiştir. Bu şehir için ölüm saçan ateşler yakıldı, keskin kılıçlar kınından sıyrıldı. Kalesi sağlam ve yüksek olduğu için görülmeye değer. Çok iyi korunmaktadır; kolay kolay herkesin fethedeceği bir yer değildir. Zaten isteseler de güçleri yetmez. Etrafı yontma taştır. Dengeli bir yapıdır. Günlere, yıllara, asırlara dayandı. Gerek seçkinler taifesinden gerekse avamdan pek çok insan ağırladı. Hani Hamdânî emirleri,[3] şairleri nerede? Hepsi yok oldu, geriye kalan Halep'in binalarıdır. Hükümdarları bir bir mahvolduğu hâlde kendisi dimdik duran beldeye hayret! Art arda ölüyorlar ama o yaşıyor. O hâlâ meydan okuyor ve onu elde etmek de mümkün değil! O, kendini vermek istediğinde kolayca elde edilir, hemen yetişilir ona! Burası Halep, nice krallar mazi oldu ama o konumu sebebiyle nice felâketlere meydan okudu! İsmi dişildir. Kızoğlankız dilberlerin elbisesine bürünmüş ve sunmuş her yaklaşana bereketini! Şans kılıcı olan İbn Hamdân'dan sonra yeniden süslenmiş, bir gelin gibi! Heyhat, gençliği bir gün gidecek, bir isteyeni de çıkmayacak! Zaman yavaş yavaş çökecek tüm kuvvetiyle, harap olacak dipdiri, dimdik duvarları!

Halep Kalesi'nin bir adı da Şehbâ'dır [=gri, soğuk gün, kıtlık yılı]. Kale içinde iki su kuyusu bulunduğundan orada susuzluktan korkulmaz. Kaleyi iki sıra sur sarmaktadır. Üst tarafında suyu gür büyük bir kuyu vardır. Surlar, birbirine yakın burçlarla art arda uzar gider. Kuleler boyunca dizilen hayret verici odaların hepsinde kemerli pencereler bulunup dışarı açılır. Bütün kuleler kullanıma açıktır, meskûndur. Bu kalede zamanın tesiriyle yemeğin asla değişmediği ve bozulmadığı gerçektir."

[İbn Battûta devam ediyor:]

Halep'te İbrahim Halîl Peygamber'in Allah'a ibadet ettiği bildirilen kutlu yer, herkes tarafından ziyaret edilmektedir.

Demin bahsettiğimiz kale, Şam ile Irak arasında, Fırat yakınında kurulu Rahbeti Mâlik b. Tavk Kalesi'ne benzer. Tatar azgını Kazan, Halep üzerine yürüyüp bu kaleyi bir müddet kuşatmışsa da muvaffak olamamış, geri dönmüştür.[4]

İbn Cüzeyy der ki:

Seyfüddevle'nin şairi Hâlidî[5] bu kale hakkında şu dizeleri söylüyor:

"Yırtık ve sarptır, saldırır arzu duyanlara,
Yüksek kalesi ve zorlu yokuşuyla.
Rüzgâr bir parça bulutla onu örter,
Donatır yıldız gibi ışıyan gerdanlığıyla.
Geceleğin şimşek çakınca gösterir yüzünü,
Bakire [Meryem] gibi doğar bulutlar arasında.
Nice ordular perişan oldu, dağılıp gitti burada,
Nice zorbaların eğilmez başı eğildi burada."

Aynı şair nazmın en sanatkâranesi diye tanımlayabileceğimiz şu dizeleri de Halep Kalesi hakkında söylemiştir:

"Bedeni anka kuşuyla kucaklaşan kale,
Burçları ikizler burcunu aşan kale,
Bilmez yağmur nedir, bilmez nedir katre,
Hemzemin olduğu bulutlar yol verir sürülere.
Gökler bardak olsa boşalsa üstüne,
Halk sarnıçtan çeker su, kuleler kalır kuru!
En parlak yıldız olurdu şu şahin yuvası,
Bir Kehkeşan'a karışıp aksa boşluğa doğru.
Kem gözle bakanları tuzağına düşürdü,
Nice hileyle galip geldi binbir azgına!"

Cemaleddîn Ali b. Ebi'l-Mansûr'un da bu kale hakkında şu dizeleri vardır:

"Bu kale öyle muhteşem öyle yüksek ki,
Gökte gezen ve dönen denizi durdurur,
Ahalisi su başına gider gibi Samanyolu'na çıkar,
Atları mera diye yıldızlarda otlanır,
Korkar çarkıfelek ondan, korkar yaklaşamaz,
Belâ yağdıramaz, ağzını açamaz!"

[İbn Battûta devam ediyor:]

Bazıları da Halep'te İbrahim Peygamber'in süt [=el-haleb] sağdığını söyler. Çünkü Allah dostu İbrahim bu şehirde otururmuş, geniş sürülere sahipmiş ve onların sütünü fakirlere dağıtırmış. Fakirler sürekli toplanıp "İbrahim'in sütü" diye seslenince şehrin ismi "Halep" kalmış.

Bu şehir hakikaten görülmeye değerdir. Konumu itibariyle benzersiz bir üstünlüğü vardır. Sokakları geniş ve düzenlidir. Çarşıları ahşap çatı ile örtülü bulunduğu için sokaktan geçenler ve dükkân sahipleri rahat ederler. Mescidin kenarında bulunan kaysariye [=büyük pazar] çok hoş ve geniştir. Oranın yollarının her biri mescidin bir kapısına çıkar. Câmiin ortasında havuz, etrafında taş döşeli bir avlu vardır. Fildişi ve abanozla süslenmiş minberi pek sanatkâranedir. Bu mescide yaraşır güzellikte Hamdânoğullarına ait bir medrese vardır yanı başında. Bunun dışında şehirde üç medrese ve bir de hastane mevcuttur.

Şehrin dışı alabildiğine geniş bir ova. Büyük tarlalar ile arka arkaya dizilmiş üzüm bağları dikkat çekiyor. Nehrin kenarında bahçeler birbirini takip ediyor. Bu nehir Hama'dan geçen Âsî suyudur.[6] Uzaktan bakan, suyun aşağıdan yukarıya aktığını zannettiği için bu ismi aldığı söylenir.

Halep'in dışı da pek güzeldir. İnsanın kalbine ferahlık verir. Hakikaten burası hilâfete layık [=hükümdarlık merkezi olmaya elverişli] bir şehirdir.

İbn Cüzeyy der ki:

Şairler Halep'in güzelliklerini anlata anlata bitiremediler. Bir içini, bir dışını anlattılar. Meşhur şair Ebû Ubâde Buhturî de[7] şöyle diyor:

"Ey şimşek, Kuvayk'tan ve Halep'in perçemlerinden göster yüzünü,
Aydınlat çehreleri Betyâs sarayının üstünden!
Mersin ağacının meyveleri devşirildiğinde,
Sizi özleyip hasretle yandığım zaman,
Giderir gamımı Halep, yanaşır ruhuma."
Şair Ebûbekir Sanavberî de[8] şöyle der:
"Bulutların prensesi Halep'i sulasın,
Nasıl da sevinç artar, hüzün azalır burada.
Niceleri hayatın tadını burada aldı,
Oysa gün bu şehirde hep neşeyle geçmez.
Çiçekler gözlerini açıp ufka baktığında,
İpek elbiseleriyle ovaya aktığında.
Göğüsleri yanar altın altın,
Işıldar gümüş kolları kızıla yangın!"

Meşhur şair Ebu'l-Alâ Maarrî de[9] şu dizeleri söylüyor:

"Halep, ah Halep sana gelen cennete gelir.
Senden ayrılan düşer cehenneme,
Senin tozun toprağın mücevher eder,
Sana sahip çıkan asillerin gözünde.
Halep halkı derya bilir şu Kuvayk ırmağını,
Oranın çakıltaşına değişmez Sebîr dağını."

Ebu'l-Fityân b. Habbûs[10] ise şu beyitleri söylüyor:

"Dostlar, hastalığımı kaldıramazsanız,
Bırakın beni Halep'in meltemlerine,
Bende aşk arzusu depreşirken,

Halep'te sabâ rüzgârı hüküm sürmede."

Şair Ebu'l-Feth Kuşâcim[11] şöyle diyor:

"Hiçbir şehir tattırmaz tüm zevkleri halkına,
Sunamaz saadet, Halep'in sunduğu kadar,
Her şeyi bulursun orada canın çektiğinde!
Bir ziyaret et, haydi koş, durma eriş,
Müjdeler olsun Halep'in misafirlerine!"

Gırnatalı Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd Ansî[12] şöyle diyor:

"Ah kervancıbaşı kafileye ne çok istirahat verdin,
Sür develeri Halep yoluna, sür gayrı,
Halep benim sevdalarımın yatağı,
Halep arzularımın kıblesi, hasret ocağı,
Orada Cevşen, Betyâs ve Âbid'den başka,
Bir de sana yağmurca hediye yağdıran var.
Orada göze gönle şenlik veren mera,
Orada saf şarapla dolar boşalır kadeh, tutuşur hayâl.
Oranın kuşları bir başka şarkı söyler,
Dallar bile sarılacakmış gibi birbirine meyleder,
Tepesinden bakılınca güzel Şehbâ'nın,
Yıldızların ona taç olduğu görülür."

[İbn Battûta devam ediyor:]

Halep'te Melikülümerâ makamında bulunan Argûn Devâdar,[13] Melik Nâsır'ın en büyük valilerindendir. Hukuk bilgisinin çokluğu ve adaleti ile meşhur ise de pek cimridir! Halep'te dört mezhepten her biri için bir kadı bulunur. Bunlardan biri de Kemâleddîn b. Zemelkânî'dir.[14] Bu adam Şâfiî mezhebinin kadısıdır. Pek çok ilimden haberdardır. Melik Nâsır, başkadılığa tayin için bu adamı hükümet merkezine çağırdıysa da Mısır'a gelirken Belbeys'te vefat ettiğinden atama gerçekleşemedi. Daha önce Halep

kadılığına atandığı vakit Dımaşk ve diğer yörelerin şairleri ona methiye düzdüler, kasideler sundular. Şam'ın şairi diye bilinen Şihâbeddîn Ebû Bekir Fârûkî de uzun bir kaside döktürdü.[15] Baş tarafı şöyledir:

"Seni kaybettiği için Dımaşk eseflendi,
Senin gelmenle bayram etti Halep.
Seyahatinle Dımaşk'a elem verdin,
Halep'in tepelerinde renk renk çiçek derdin,
Avlusuna adım attığın ev ışığa boğuldu,
Şimşek gibi göğe yansıdı nuru!
Ey armağanlara gömülen yolcu,
Kıyas yapılınca en cömerdin bile cimri kaldığı asilden ödül al!
İşte Kemâleddîn budur, koş yanına!
Onun himaye kanadına sığın, onunla iyi geçin ki nimete erişesin,
Çünkü ihsanın kaynağı orada,
O kadılar kadısıdır, zamanın büyüklerindendir.
Onun yardımıyla fakirler zengin olur, yetimler sevinir,
Onun atası asil, torunu asil, kendi asil.
Dalları ve kökü onunla övünür,
Yüce Rab onu Halep halkına hediye etti,
Nimeti ve fazileti dilediği yere vermek Rabb'a özgü.
Zekâsının keskinliği ve dilinin açıklığıyla çözer sorunları
Güneş gibi aydınlık, ışıktan adamdır o!
Ey hâkimler hâkimi öyle ulusun ki,
Başka bir mevki ve mertebe sevindiremez seni,
Şüphe yok senin ikizler burcu gibi yüksek himmetin yanında,
Gayet basit gelir nice makamlar sana,
Bütün ilimlerde üstünlüğün gün gibi açık,
Karanlığı yırtan sabah ışığısın sen!
Öyle meziyetlerin var ki düşman takdir eder, tanık olunca,
Düşmanın tasdik ettiği erdemdir esas erdem."

Bu kaside elli beyti aşar. Adı geçen kadı ödül olarak şaire bir elbiseyle bir miktar para vermiştir. Dönemin şairleri, kasidenin "esifet" [=eseflendi, üzüldü] sözüyle başlamasından ötürü çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır.

İbn Cüzeyy der ki:

Seyyahın bahsettiği eleştiri bu kaside hakkında değildir. Şairimiz mukattaat türü [=başlı başına bir konu içeren birkaç dizelik] şiirlerinde kasidelerden daha başarılıdır. Doğu ülkelerinin tümünde zamanın şiir üstadı sayılıyor. Dillerden düşmeyen ünlü nutukları kâğıda döken etkileyici Hatip Ebû Yahyâ Abdurrahîm b. Nubâte'nin soyundan geliyor bu şair.[16]

Tevriye sanatının yapıldığı şu dizeler, onun, müstakil olarak bir konuyu işleyen kısa şiirlerindendir:

"Hastayım şu dilberin mücevher göğsüne,
Nasıl çalıyor ah âşığın kalbini, nasıl mecnûn ediyor,
Parıldayan yağmur tanesi dişleri gülümseyince,
Öptürmüyor kimseye, cimrilik ediyor.
Ama güzelim ağzının kölesi oluyor!"

[İbn Battûta devam ediyor:]

Halep kadılarından biri de Hanefî mezhebinin başkadısı Hoca Nâsıreddîn İbnü'l-Adîm'dir.[17] Ahlâkı da güzeldir, sûreti de. Bu adam Halep şehrinin asilidir; şairin dediği gibi:

"Öyle iyi yürekli ki yardım istemek için yanına vardığında
Aradığın şeyi sen ona hediye ediyormuşsun gibi sevinir!"

Mâlikîlerin başkadısına gelince ismini hatırlamıyorum. Mısır'ın güvendiği adamlardan olduğu için, hak etmeden bu mühim göreve atanmıştır. Hanbeli başkadısının ismini de hatırlamıyorum. Lâkin Dımaşk [yakınında] Sâlihiyye kasabasından yetişme olduğunu biliyorum. Halep'te Nakîbü'l-Eşraf'lık yapan adamın ismi Bedreddîn b. Zehre'dir.[18] Bilgin Şerefüddîn b. Acemî de Halep hukukçularından olup, akrabaları beldenin ileri gelenlerindendir.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HALEP'TEN DIMAŞK'A YOLCULUK

Onüçüncü Bölüm Notları

Halep'ten çıktım, Kınnasrîn yolu üzerinde bulunan Tîzîn şehrine hareket ettim.[1] Yakın zamanlarda Türkmenler tarafından kurulan bu şehrin çarşıları güzel, mescitleri ise pek sanatkârca inşa edilmiştir. Kadısı Bedreddîn Askalânî'dir. Kınnasrîn çok eski ve büyük bir şehirdir.[2] Ama sonradan harap olunca geriye birkaç duvardan başka bir şey kalmamış.

Daha sonra Antakya'ya uzandım.[3] Burası çok büyük ve kadim bir şehir. Etrafındaki sağlam surlar Şam şehirlerinden hiçbirinde yok. Melik Zâhir Baybars, bu şehri fethettikten sonra surlarını tamamen tahrip etmiştir. Antakya'nın ahalisi kalabalıktır. Binaları çok güzel, her yandan su kaynıyor ve her yer yeşillik. Şehrin dışından Âsî nehri geçiyor. Şehirde Habib Neccâr'ın kabri var.[4] Allah ondan razı olsun.

Yanı başındaki tekkede gelip geçen yolculara ve gariplere yemek ikram edilir. Bu tekkenin üstadı Muhammed b. Ali'dir. Yaşı yüzü aşkın ama gücü kuvveti yerinde. Bir keresinde onu ziyaret ettim. Bahçedeydi. Topladığı odun yığınını şehirde bulunan evine götürmek için sırtına yüklendi! Oğlu ise 80 yaşında, beli bükülmüş, yerinden bile kalkamıyor. Bu ikisini gören; baba kim, oğul kim anlayamaz. Hattâ babaya oğul, oğula baba der belki.

Antakya'dan çıkınca Buğrâs Kalesi'ne yöneldim.[5] Gayet sağlam bir yapı; zaptedilmesi çok güç. Etrafı bahçe ve tarlalarla çevrili. Oradan Ermeni kâfirlerin ülkesi olan Sîs'e gidilir.[6] Ermeniler, Melik Nâsır'ın tebaasından olup ona vergi verirler. Paraları "Bağliye" denilen halis gümüştendir.[7] Buğrâs'ta Debîliye adı verilen kumaşlar üretilir. Bu kalenin emiri Sârımüddîn b. Şeybânî'dir. Onun iyi kalpli olan oğlunun ismi Salâhaddîn, kardeşinin oğlunun ismi ise Hüsâmeddîn'dir. Hüsâmeddîn erdemli bir insandır ve Rusus adıyla bilinen yerde oturur. Ermeni ülkesine giden yolun muhafızlığını o yapıyor.

Ermenilerle İlgili Bir Hikâye

Bir defasında Ermeniler, Emir Hüsâmeddîn aleyhine şikâyette bulunurlar. Aslı astarı olmayan, yalanlarla dolu sözler söylerler. Bunun üzerine Melik Nâsır, Halep valisine Hüsâmeddîn'in boğdurulmasını emreder. Bu ferman çıkınca emirin dostu büyük kumandanlardan biri olaydan haberdar olur. Derhal Melik Nâsır'a koşup:

"Sultanımız! Emir Hüsâmeddîn kaliteli, seçkin valilerdendir. Müslümanların iyiliğine çalışan ve yolu dikkatli koruyan bir cengâverdir. Ermeni taifesi İslâm ülkesinde fesat çıkarmak niyetinde! Hüsâmeddîn onlara engel olduğu için, Müslümanların gücünü kırmak amacıyla adamcağızı öldürmeye çalışıyorlar!" diye durumu açıklar.

Böylece Hüsâmeddîn'in önü açılır, ona makam elbisesi gönderilir, memuriyetinin iadesi için ikinci bir emir çıkartılır. Melik Nâsır, Âkûş adlı, fevkalade zamanlarda gönderilen ulağı çağırtarak süratle yola çıkması için emir verir. Ulak Âkûş, Mısır'dan Halep'e bir aylık yolu 5 günde aşar. Oraya vardığı zaman Halep valisi, Hüsâmeddîn'i mahkûmların idam edildiği yere göndermiş bulunmaktadır. Hak Teâlâ'nın yardımıyla Hüsâmeddîn kurtulur, görevine döner.

Emir Hüsâmeddîn'le Buğrâs kadısı Şerefüddîn Hamevî'yi Amk [=Amik ovası] denilen yerde gördüm.[8] Burası Antakya, Tîzîn ve Buğrâs şehirleri arasında geniş bir mıntıkadır. Arazisi bereketli olduğu için Türkmenler hayvanlarıyla burada konaklar.

[Kusayr, Sahyûn ve İsmailî kaleleri]

Daha sonra "kasr" kelimesinin küçültme kalıbıyla "Kusayr" ismini taşıyan beldeye gittim; burası çok güzel bir kale.[9] Emiri Alâeddîn Kürdî diye tanınan birisi. Kadısı ise Mısır halkından Şihâbeddîn Ermentî'dir.

Kusayr'dan hareketle Şuğrubukâs Kalesi'ne vardım.[10] Tepenin üzerinde gayet sağlam bir kaledir. Emiri, erdemlilerden Seyfeddîn Altuntaş'tır. Kadısı ise İbn Teymiyye'nin arkadaşlarından Cemaleddîn b. Şecere'dir.

Oradan, Sahyûn şehrine yöneldim.[11] Burası çok güzel. Suyu bol, ağacı çok. Sağlam bir kalesi var. Emiri, İbrahimî adıyla bilinen birisidir. Kadısı Humuslu Muhyiddîn'dir. Kalenin dışında bir bostan var. Ortasındaki

tekkeden, misafirler faydalanır, garipler karnını doyurur. Ermiş İsa Bedevî'nin kabrini de ziyaret ettim; Allah onu rahmetiyle kuşatsın.

Daha sonra yolumun üzerinde Kadmus, Meyneka, Ulayka, Masyâf ve Kehf kalelerine uğradım. Bunların hepsi İsmailiye veya Fidâviye[12] denen topluluğundur. Bu cemaatin içine kendilerinden başka kimse giremez. Şu anda Melik Nâsır'ın okları gibidirler. Melik, kendisinden kaçarak Irak yahut diğer bölgelere sığınan düşmanlarının işini bunlar aracılığıyla bitirir. [İsmailî taifesinden olan] bu adamlar maaşlı çalışırlar. Sultan, bir düşmanını yok etmek için bunlardan birini gönderince parasını verir. O şahıs, hizmetini yerine getirdikten sonra sağ salim dönerse para onun olur. Ölürse oğluna kalır. İsmailîler öldürecekleri adamları zehirli bıçaklarla vururlar. Bazen hileleri fayda vermez; Emir Kara Sunkur gibi birisi çıkar da onları öldürür. Kara Sunkur Irak'a kaçınca Melik Nâsır, İsmailî taifesinden bir grubu onun peşine takar. Ama Kara Sunkur ihtiyatlı davranınca ötekiler telef olur.

Kara Sunkur'un Hikâyesi[13]

Kara Sunkur, büyük emirlerdendi. Melik Nâsır'ın kardeşi Melik Eşref'in öldürülmesi olayına adı karışmıştı.[14] Nihayet Mısır'da iktidar yolu Melik Nâsır'a açıldı. Saltanatta istikrarı sağlayıp mevkiini güçlendirince hem kardeşinin intikamını almak, hem de ona yapılan muamelenin kendisine de yapılmasına meydan vermemek için katilleri ele geçirerek tek tek idam etti. O sırada Kara Sunkur Halep'te Emîrü'l-Ümerâ makamındaydı. Melik Nâsır bütün kumandanlarına askerlerini toplamalarını emretti. Hattâ Kara Sunkur'un yakalanması için Halep'e girecekleri zamanı da onlara bildirdi. Kumandanlar emri uygulayınca Kara Sunkur can korkusuna düşerek 800 adamıyla beraber sabahleyin kendisini yakalamak üzere olan orduya saldırdı. Ansızın safları yardı ve düşmanını âciz bıraktı! Melik Nâsır'ın askerleri 20.000'i bulduğu hâlde Kara Sunkur kendisini kurtardı. Halep'ten iki günlük mesafede bulunan Arap emiri Mühennâ b. İsa'nın yurduna yöneldi.[15] Mühennâ avdaydı. Kara Sunkur onun evine gitti. Atından inerek sarığını kendi boynuna geçirdikten sonra:

"Yardım, ey Arapların emiri!" diye seslendi. Evde Mühennâ'nın hanımı ve amca kızı olan Ümmü'l-Fadl vardı.

"Seni ve senin yanındakileri himaye ederiz!" dedi kadın. Kara Sunkur:

"Sadece çocuklarımı ve malımı kastediyorum!" dedi. Evdekiler:

"İstediklerini veririz. Bizim himayemizde ol!" cevabını verdiler. Bunun üzerine Kara Sunkur konağa girdi. Mühennâ avdan dönünce ona iyi davrandı. Hattâ kendisine ait malları kullanabileceğini, istediği gibi harcama yapabileceğini söyledi. Ama Kara Sunkur:

"Sadece Halep'te bıraktığım evlâtlarımı ve mallarımı isterim, başkasını değil!" deyince, Mühennâ, kardeşlerini ve amca oğullarını eve davet etti. Onlarla bu konuyu görüştü. Bazıları Kara Sunkur'un teklifini kabul etti. Bazıları da:

"Biz Nâsır'ın ülkesindeyiz, bu hareketlerimizle ona savaş açmıyor muyuz?" diye itirazda bulundu. Mühennâ:

"Ben bu adamın istediğini yapar, sonra onunla beraber Irak sultanına kaçarım!" dedi. Bu sırada Kara Sunkur'un çocuklarının Mısır'a gönderildiği haberi geldi. Mühennâ, Kara Sunkur'a hitaben:

"Çocukların için yapacak hiçbir şey kalmadı, fakat mallarını kurtarmaya gayret ederiz!" dedi.

Mühennâ, sülâlesinden kendisine itaat eden 70.000 Arapla, Halep'e yöneldi. Kale kapısını yıkarak şehri fethetti. Kara Sunkur'un mallarını ve ailesinden geriye kalan fertleri kurtardı. Başka bir şey yapmadı. Oradan Humus emiri Efram[16] ile birlikte Irak hükümdarına gittiler. Irak hükümdarı Muhammed Hudâbende ile Karabağ'da buluştular.[17] Karabağ, hükümdarın yazlarını geçirdiği bir yerdir. Sultâniye ile Tebriz şehirleri arasında bulunur. Sultan misafirlerine ikramda bulunduğu gibi Mühennâ'ya Iraku'l-Arab bölgesini, Kara Sunkur'a Iraku'l- Acem[18] yöresinde yer alan ve Küçük Dımaşk adıyla ünlenen Merâga beldesini verdi. Efram'a da Hemedân şehrini verdi. Emirler, Muhammed Hudâbende'nin yanında bir müddet kaldılar. Efram orada vefat etti.

Mühennâ kendisine dokunulmayacağına dair verilen kesin söz ve nice vaatlerden sonra Mısır'a döndü. Kara Sunkur olduğu yerde kaldı. Nâsır

birçok defa İsmailî fedaîlerini oraya gönderdi, lâkin onlardan bir kısmı Kara Sunkur'un evine girdiği sırada hemen huzurunda katledildi. Kimisi de at üzerinde ona hücum ettiler ama emir onları alt etmeyi başarıp hepsini mahvetti.

Sözün kısası, adı geçen cesur emir yüzünden İsmailî fedaîlerinin çoğu telef oldu. Kara Sunkur üzerinden zırhını asla çıkarmaz, sırık ve demirden yapılmış kulübesinden başka bir yerde uyumazdı. İlerde anlatacağım gibi Sultan Muhammed Hudâbende vefat edince yerine oğlu Ebû Saîd geçti ve bu adam, kendine bağlı büyük emirlerinden Cûbân'la [=Çoban] ayrılığa düştü. Cûbân'ın oğlu Dümûrtaş,[19] Melik Nâsır'a kaçtı. Bu yüzden Ebû Saîd ile Melik Nâsır arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Ebû Saîd, Nâsır'a Kara Sunkur'un başını gönderecek, öteki de Ebû Saîd'e Dümûrtaş'ın başını gönderecekti. Melik Nâsır, Dümûrtaş'ın kesilmiş kellesini hakikaten Ebû Saîd'e gönderdi; öteki, Kara Sunkur'un yakalanıp huzura getirilmesini emretti. Fakat Kara Sunkur vaziyetten haberdar olunca yüzüğünde saklı bulunan zehiri yutarak intihar etmişti. Ebû Saîd, olayı Melik Nâsır'a bildirip istenen kelleyi göndermedi.

Fedaîlerin kalelerinden çıkıp Cebele şehrine hareket ettim.[20] Burası da ağacı, meyvesi bol bir şehirdir. Denize yaklaşık bir mil uzakta. Orada meşhur ermiş İbrahim b. Edhem Hazretleri'nin mezarı bulunuyor. Bu adam dünya mülküne iltifat etmemiş, ömrünü Cenâb-ı Hakk'a ibadete adamıştır. İbrahim, herkesin sandığı gibi bir hanedandan gelmiyordu. Sahip olduğu mülk annesinin babasından yani dedesinden intikal etmişti. Babası Edhem de kendini ibadete vermiş, dünyadan kopmuş, sürekli dolaşan ulu ermişlerdendi.[21]

Edhem'in Hikâyesi

Anlatıldığına göre Edhem bir defasında Buhara bahçelerinden birine uğrar. Orada akan suda abdest tazelerken bir elmanın yüzdüğünü görür. Mühim değil, diyerek meyveyi alıp ısırıyor. Daha sonra kalbine kuşku düştüğünden, bahçe sahibinden helâllik almak niyetiyle kapıyı çalar.

Kapıya çıkan cariyeye;

"Ev sahibini bana çağır!" diye seslenir. Cariye;

"Ev sahibi bir kadındır!" diye cevap verince;

"Yanına çıkmak için izin istediğimi söyle!" diye ricada bulunur. Cariye, Edhem'i bahçe sahibesinin yanına götürünce elma meselesini anlatır. Kadın:

"Bu bahçenin yarısı benim, yarısı sultanındır!" diye cevap verir. Sultan o gün Buhara'dan on günlük mesafede Belh'de bulunmaktadır. Bahçe sahibesi yarım elma için hakkını helâl ettikten sonra Edhem durmaz, Belh'e yönelir. Sultanı bulup vaziyeti anlatır. Hakkını helâl etmesini ister. Sultan ise nazlanır. Edhem'e ertesi gün gelmesini emreder.

Sultanın çok güzel bir kızı vardır. Asilzâdeler onunla evlenmeye can atarlar ama o kimseyi kabul etmez. Ömrünü iyilikle ve ibadetle geçiren, dünyaya önem vermeyen biriyle evlenmek ister. Sultan, konağına döndüğünde Edhem'in hikâyesini anlatır kızına;

"Dünyada bundan daha iyisi yoktur. Ben, inceliklere bu kadar dikkat eden, hak yemekten böyle korkan birini görmedim! Yarım elma için Buhara'dan Belh'e geldi!" diye ilâve eder. Bunun üzerine kız, kalbinde Edhem'e karşı yakınlık hisseder, onunla evlenmek murad eder.

Yüce insan Hz. Edhem ertesi gün konağa varınca sultan:

"Kızımla evlenmen şartıyla hakkımı helâl ederim!" der. Bir hayli mukavemetten sonra Edhem razı olur. Eşinin yanına girdiği vakit onu gayet süslü bulur. Zifaf odasının da her yanı ziynetlerle bezenmiştir. Odanın bir köşesine çekilip namaz kılar sabaha kadar. Yedi gece böyle sürer bu. Oysa sultan hâlâ hakkını helâl etmemiştir. Edhem sultandan hak helâlliği istemektedir.

"Eşin ile karı koca olmadıkça hakkımı helâl etmem!" diye diretir hükümdar. O gece Edhem, eşiyle karı koca olur. Sonra boy abdesti alır, namaza kalkar. Secdedeyken çığlık atar ve ölür. Allah rahmet eylesin...

Sultanın kızı, Edhem'den hamile kalarak İbrahim'i dünyaya getirir. Sultan dedenin erkek çocuğu olmadığından hükümdarlık İbrahim'e geçerse de herkesin bildiği gibi o saltanatı terketmiştir.

İbrahim b. Edhem'in kabri civarında ortasında havuz bulunan güzel bir tekke var. Yolcular burada konaklar, garipler burada doyar. Buranın hizmetkârı ermişlerden İbrahim Cumahî'dir. Halk, Şaban ayının 15. gecesi Şam'ın diğer bölgelerinden bu tekkeye gelip üç gün kalırlar. Şehir dışında büyük bir çarşı kurulur. Orada her şey mevcuttur. Dervişler de bu mevsimde her taraftan gelir toplaşır. Türbeyi ziyaret eden herkes bakıcıya bir mum verir; kilolarca mum yığılır orada. Bu kıyılarda yaşayan halkın çoğu Nusayrî mezhebindendir.[22] Nusayrîler, Hz. Ali'nin ilâh olduğuna inanırlar. Namaz kılmaz, oruç tutmaz ve boy abdesti almazlar. Melik Zâhir'in, o köylerde mescit yapılmasını ferman etmesi üzerine her köye birer mescit yapmışlar, lâkin pek mamûr değil... Zaten mescide asla girmedikleri gibi tamir de etmezler. Hattâ bu mabetleri çoğu defa hayvanlarına ahır olarak kullanırlar. Bir yabancı köylerine gelip mescide girerek namaz için ezan okumaya başlasa;

"Zırlama! Yulafın geliyor!" derler. Bunların sayıları da hayli çoktur.

Mehdilik İddia eden Bir Adamın Hikâyesi[23]

Bana anlatıldığına göre adamın biri Nusayrîlerin bölgesine gelip Mehdilik davasında bulunmuş. Halk adamın etrafında toplanmış. Adam pek çok memleketin kendilerine verileceğini vaadederek Suriye yöresini takipçileri arasında taksim etmiş, hattâ her birinin memleketini de belirleyerek oraya gitmesini ferman buyurmuş. Bir de ellerine emirnâme olarak zeytin yaprakları vermiş.

Takipçilerden biri kendisine söylenen şehre gider. Şehrin asıl emiri adamı huzuruna çağırınca;

"İmam Mehdî bu şehri bana verdi" cevabını alır. Bunun üzerine emir, elinde ferman bulunup bulunmadığını sorar adama. Zeytin yaprağını göstermesi üzerine önce döver sonra hapse atar onu.

Mehdilik davasında bulunan esas adam, Müslümanlarla harp için hazırlık yapılmasını ve savaşın Cebele şehrinden başlatılmasını emreder;

"Kılıç yerine mersin ağacının çubuklarını tutun!" diye salık verir. Bu çubuklar kılıca dönüşecektir, onun vaadine göre. Peşinden gelen Nusayrîler

Cuma günü halk namazdayken Cebele şehrine hücum ederek evleri basarlar. Kadınlara saldırırlar. Bu hâdise büyük infial uyandırır. Müslümanlar mescitlerden çıkarak silâhlanıp bunları öldürürler. Haber Lâzkıye'ye ulaşınca Emir Bahadır Abdullah[24] ordusuyla yola çıkar. Ayrıca Trablus'a güvercinle mektup gönderildiğinden yöredeki Emîrü'l-Ümerâ [=başvali] askerini toplar, oraya gelir. Nusayrîleri takip ederek takriben 20.000 kadarını öldürürler. Geri kalanlar dağlara kaçmıştır. Canları bağışlandığı takdirde adam başına bir altın vereceklerini yöre başvalisine bildirmişlerdir. Lâkin vaziyet güvercin ile Melik Nâsır'a anlatılmış olduğundan hepsinin kılıçtan geçirilmesi yolunda ferman çıkarmıştır çoktan...

Yöre başvalisi, onların kurtarılması için çalışır. Müslümanların arazisini bu adamların ekip biçtiğini ve katledilirlerse ehl-i İslâmın büyük zarara uğrayacağını anlatır. Bunun üzerine Melik Nâsır, Nusayrîlerin hayatını bağışlar.

[Lâzkıye]

Bundan sonra deniz kenarında eski bir şehir olan Lâzkıye'ye yöneldim.[25] Buranın, gemileri gasbeden kralın [=Kehf Sûresi'nde anılan kralın] ülkesi olduğu sanılıyor.[26] Ben sadece Allah dostu Abdü'l-Muhsin İskenderî'yi ziyaret amacıyla bu şehre geldimse de vardığımda onun Hicaz'a hareket etmiş olduğunu öğrendim. Arkadaşlarından Şeyh Saîd Bicâî ve Yahyâ Selâvî ile görüştüm. Bunlar Alâeddîn b. Bahâ'nın mescidindedirler. Alâeddîn, Şam'ın büyüklerinden erdemli bir insandır. Yukarıda bahsettiğim iki şeyh için mescit yanında bir tekke yaptırmış, gelip geçen yolculara da bedava yemek çıkarmayı taahhüt etmiştir. Şehrin kadısı ünlü hukuk bilgini, erdem sahibi Celâleddîn Abdullah Mâlikî'dir, aslen Mısırlıdır. Melikülümerâ Taylân[27] ile arası iyi olduğundan şehrin kadılığına atanmıştır.

İbn Müeyyed'in Hikâyesi

Lâzkıye'de İbn Müeyyed diye bilinen bir hicivci vardı. Kimse onun dilinden kurtulamazdı. Zaman zaman dinle alay eder, küfre götüren sözler söylerdi.

Bir defasında Melikülümerâ Taylân nezdinde görülecek işi olur. Ancak Taylân reddeder, adamın işini görmez. Bunun üzerine Mısır'a, hükümet merkezine gider. Orada birtakım çirkin iftiralar uydurduktan sonra Lâzkıye'ye döner. Taylân, Kadı Celâleddîn'e bir yazı göndererek bu adamın hukuka uygun bir şekilde nasıl öldürüleceğini sorar. Bunun üzerine kadı, İbn Müeyyed'i evine davet eder. Karşılıklı tartışmaya girişirler. Adam kalbindeki ilhadı [=dinden çıkma] açığa vurur. Öyle saçma sapan şeyler söyler ki en hafifi ölümü gerektirir. Kadı tarafından arkada saklanan şahitler, sapkının sözlerini kaydederek bir zabıt tutarlar. İbn Müeyyed, kadı huzurunda suçu kesinleşince hapse gönderilir. Durum Melikülümerâ'ya bildirilir. Daha sonra İbn Müeyyed hapisten çıkarılarak evinin kapısı önünde idam edilir.

Melikülümerâ Taylân ise kısa bir zaman sonra Atrablus yöneticiliğinden azledilir. Yerine büyük kumandanlardan daha önce orada bulunmuş Hacı Kartaya tayin olunur.[28] Bu adamla Taylân arasında eskiden beri düşmanlık vardır. Bu yüzden Taylân'ın kabahatlerini araştırmaya başlar. İbn Müeyyed'in kardeşleri Kartaya'ya müracaat ederek kadı Celâleddîn'i şikâyet ederler. Emir, kadı efendinin ve İbn Müeyyed aleyhinde tanıklık edenlerin tümünün yakalanarak idam edilmesini emreder. Adamlar şehir dışında mahkûmların idam edildiği yere götürülürler. Her biri başından sarığı çıkarmıştır. Bu yörenin âdetine göre emir birinin idamını emredince ilgili emniyet görevlisi emirin meclisinden at sırtında ayrılıp öldürülmesi istenilen şahsın yanına gider, sonra tekrar yerine döner. Bu izin işini üç defa yapması ve üçüncüden sonra buyruğu yerine getirmesi gerekir. Fakat bu olayda üçüncü dönüşte kumandanlar ve ileri gelenler ayağa kalkıp başlarını açarak;

"Emir! Kadı ve şahitlerin katli din adına utanç vericidir!" deyiverir. Bu olayda emir onların "şefaatini" kabul eder [=mahkûmların onlar tarafından kayırılmasına ses çıkarmaz] ağzından af kararı dökülür.

[Fârûs Manastırı, Merkab Kalesi, Akra' ve Lübnan Dağları]

Lâzkıye'nin dışında bulunan ve Deyr-i Fârûs adıyla bilinen manastır,[29] Şam ve Mısır'da mevcut olanların hepsinden büyüktür. Orada rahipler oturur ve Hıristiyanlar öbek öbek her yerden gelip ziyaret eder orayı.

Oradan geçen Müslümanlara da Hıristiyanlar tarafından yemek verilir. Sundukları yiyecek, ekmek, peynir, zeytin, sirke ve kebredir [=gebreotu:kapari]. Bu şehrin limanı iki kule arasına gerilmiş bir zincirle kapalıdır. O zincir indirilmedikçe hiçbir gemi giremez ve çıkamaz. Bu liman Suriye'nin en güzel limanlarındandır.

Bu şehirden çıkıp Merkab Kalesi'ne yöneldim.[30] Gayet büyüktür. Kerek Kalesi'ne benzer. Yüksek bir dağ üzerine kurulmuştur. Kale dışında büyücek bir mahalle var. Yabancılar oraya girebilir ama kaleye giremez. Burayı Melik Mansûr Kalâvun, Hıristiyanlardan aldı. Oğlu Melik Nâsır bu kalenin içinde doğdu. Kadısı Mısırlı Burhâneddîn hukukçuların en erdemlilerindendir.

Merkab'dan hareket ettim, Akra' dağına gittim.[31] Suriye bölgesinin en yüksek dağıdır bu. Denizden görülen ilk çıkıntı da budur. Orası Türkmenlerin yatağıdır. Her tarafında gözeler ve ırmaklar vardır. Oradan Lübnan dağına [=Cebel-i Lübnan] yöneldim.[32] Burası yeryüzündeki dağların en bereketlisidir. Her türlü meyve ve su membaları ile gayet yeşil ve gölgelik bir mekândır. Orada kendini tamamen Allah'a veren dervişler ve zahitler eksik olmaz. Zaten Cebel-i Lübnan bunlarla şöhret bulmuştur. İyilerden oluşan bir cemaat orada Hak Teâlâ'ya ibadet için inzivaya çekilmiştir, ben onları gördüm, adları pek bilinmez.

Cebel-i Lübnan'da Bir Dervişin Hikâyesi

Burada görüştüğüm ermişlerden biri anlattı:

Kışın en şiddetli zamanında dervişlerden oluşan bir cemaatle bu dağdaydık. Büyük bir ateş yakarak etrafında oturduk. İçimizden biri;

"Şu ateşte kızartacak bir şey olsa ne iyi olurdu!" dedi. Kendisine asla iltifat edilmeyip küçük görülen bir derviş;

"İkindi namazında İbrahim b. Edhem'in mescidindeydim. Civarında bir yaban eşeği gördüm. Etrafı karla sarılmış olduğundan hiçbir yere kaçamayacağını zannediyorum. Giderseniz onu tutabilir ve şu ateşte kızartabilirsiniz," dedi. Dört kişi kalkıp gittiğimizde yaban eşeğini aynen dervişin tanımladığı gibi bulduk! Tutup arkadaşlarımıza getirdik. Kestikten

sonra ateşte etini kızarttık. Bu haberi bize veren dervişi çok aradıksa da bir daha bulamadığımız gibi izine de rastlamadık, hayretler içinde kaldık.

[Baalbek ve Zebedânî Şehirleri]

Cebel-i Lübnan yöresinden Baalbek şehrine hareket ettik.[33] Burası çok eski bir şehirdir. Suriye yöresinin en hoş beldelerindendir. Etrafı gayet verimli, güzel bahçelerle doludur. Arazisi akarsularla beslenir. Art arda gelen hayır eserleri ve gözü şenlendiren bahçeleriyle Dımaşk'a benzer. Orada yetişen kiraz başka yerdekilerle kıyaslanamaz. Buraya özgü Baalbekî adında bir şerbet vardır ki şıraya benzer, hammaddesi de üzümdür. Halk buna özel bir toz katınca katılaşır, bulunduğu kap kırılıp tek parça hâlinde çıkarılır ürün... Bundan helva yapılarak içine fıstık ve badem konulur. Buna "mülebben" denildiği gibi "celd-i feres" adı da verilir. Baalbek'te süt boldur. Oradan Dımaşk'a gönderilir. Aralarındaki mesafe hızlı yürüyüşle bir günlük ise de kervanla giden yolcular Baalbek'ten çıkıp Zebedânî[34] adıyla bilinen meyvesi bol küçük şehirde geceler ve ertesi gün orman yoluyla Dımaşk'a varırlar. Baalbek'te ihramlık ve benzeri amaçlar için kullanılmaya elverişli kumaşlar üretilir. Bunlara da Baalbekî denilir. Tahtadan kaşıklar ve kaplar yapılır ki başka yerde benzerine rastlanmayacak şeylerdir. Orada tabaklara sıhâf yerine dusût ismi verilir. Çoğu defa bir tabak yapıldıktan sonra onun içine sığacak çapta başka bir tabak ve onun içine girecek büyüklükte de diğer bir tabak yapılır. Bu sûretle tabakların sayısı ona kadar çıkar. Uzaktan gören tek bir tabak zanneder bunları. Yine bu şekilde birbirinin içinde olmak üzere on kaşık yapılarak hepsi deriden bir kılıf içine sokulur. Bazen adamın biri kaşıkları kılıfıyla kemerine bağlar da arkadaşlarının yemeğine katılır. Kılıftan çıkardığında uzaktan görenler tek kaşık sanır hepsini!

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DIMAŞK

Ondördüncü Bölüm Notları

Baalbek'e akşamleyin ulaştığım hâlde, Dımaşk'a duyduğum özlemden ötürü sabahleyin hemen ayrıldım. Hicrî yediyüzyirmialtı senesi Ramazan ayının dokuzunda Perşembe günü Dımaşku'ş-Şam'a ulaştım.[1] Burada Şarâbîşiyye adıyla bilinen Mâlikî Medresesi'nde konakladım. Dımaşk, güzellik ve zarafette bütün şehirlerden üstündür.[2] Kalem onun güzelliklerini saymaktan âciz! Dımaşk'ı betimlemek konusunda Seyyah İbn Cübeyr Ebû Hüseyin'i kimse aşamamıştır;[3] Allah ona rahmet eylesin, şöyle diyor:

"Dımaşk doğunun cenneti, hattâ ışığın doğduğu yerdir. Araştırma amacıyla ziyaret ettiğimiz İslâm ülkelerinin yüzüğü, fethettiğimiz şehirlerin gelinidir. Hoş kokulu bitkilerin çiçekleriyle süslenmiş, ipek elbiseler giyen bahçelerin içinde altın gibi ışımıştır. Son derece değerli bir yer olmakla zaten nasibini almıştır güzellikten... Ve düğün tahtına kurulan dilbercesine bezenmiştir. Mesih'in ve annesinin sığındığı o yerleşime elverişli, sulak Rabve [tepesi] bu şehrin bir parçasıdır. Bu yüzden yüceltilmiştir. O tepenin gölgesi uzun, suyu Selsebîl'dir [=durmaksızın akan cennet nehri] dir.

Buranın ırmak ve arkları alaca yılanın dalgalanması gibi her yana yayılır. Bostanlarının meltemi insana hayat verir. Bu şehir seyredenlere tüm güzelliğiyle görünüp şöyle der:

"Zarafetin konuk olduğu ve öğlen uykusuna yattığı yere geliniz." Toprağı suya kanmış, neredeyse özlemiştir kuraklığı. Pek sert olan kayaları dile gelir de sana şöyle der:

"Vur ayağını yere! Burada hem yıkanacak, hem de içilecek buz gibi soğuk ve leziz su var!"[4]

Hâlenin ayı ve dış kapçığın meyveyi sardığı gibi bahçeler kuşatmıştır Dımaşk'ı. Doğusunda göz alabildiğine uzayan yeşil Gûvta [=çukurbostan] vardır.[5] Dört yanından hangisine bakılsa olgunlaşmış meyve görülür.

"Cennet yeryüzündeyse kuşkusuz Dımaşk'tır. Eğer gökte ise bu şehir onunla yarışır, hattâ güzellikte ona eştir!" Ne doğru bir söz!

İbn Cüzeyy der ki:

Dımaşk'ın şairlerinden biri bu manaya gelecek beyitler söylemiştir:

"Sonsuzluk bahçesi yeryüzündeyse
Dımaşk olmalı bu, başka yer değil!
Eğer gökteyse elbet bu şehir,
Sevgisini ve huyunu almıştır onun!
Ne güzel bir şehir ve ne lütufkâr Rab,
Sabah akşam fırsat bul, bu diyarda kal."

[İbn Battûta devam ediyor:]

"Tunus'ta ikamet eden ve Hadîs ilminde uzman olan gezgin hocamız Şemseddîn Ebû Abdullah b. Câbir b. Hassân Kaysî Vâdiâşî[6], Dımaşk'ı anlatırken İbn Cübeyr'in demin aktardığımız sözlerini aynen söyledikten sonra şöyle demiştir:

"İbn Cübeyr, Dımaşk şehrini hakkını vererek tasvir etti. Onun sözlerinden ötürü Dımaşk'ı görmeyenler dahi ziyaret hevesine düştü. Bu adam Dımaşk'ta kalmamışsa da orayı tüm güzelliği ve albenisiyle anlattı ama güneş batarken ufku kaplayan altın kuşakları tasvir etmedi hiç! Oranın geçirdiği bâdirelerden bahsetmedi, ibret dolu zor zamanlarından hiç dem vurmadı. 'Dımaşk'ı dillerin bahsettiği gibi buldum. Nefsin arzuladığı, gözün özlediği her şey orada var,' diyen yeterli tasviri yapmış, bu cennet şehri özetlemiştir."

[İbn Cüzeyy'in Dımaşk'la İlgili Şiirlerden Yaptığı Bir Derleme]

İbn Cüzeyy anlatıyor:

Dımaşk şehrinin güzelliğini anlatmak bâbında şairlerin okuduğu dizeler sayılamayacak kadar çoktur. Merhum babamın hiç dilinden düşürmediği şu

dizeler şehrin tasviri konusunda gayet başarılıdır. Şair Şerefüddîn b. Uneyn[7] der ki:

"Dımaşk! İçimde bitmek bilmeyen bir hasret var sana,
Sitemkâr yârim azap etse, gammazlar yaysa da derdimi,
İncidir çakıltaşların ve toprağın,
İnsanı mest eden kokular salar, serin kuzey rüzgârın!
Seke seke akar taşlarından serazat gözyaşların,
İyileşir sende, cennet meltemi olur,
Hasta fırtınaları, uzak yurtların."

Bu dizeler hakikaten yüksek bir üslûba uygun şekilde nazmedilmiştir. Dımaşklı şair Arkale Kelbî[8] şöyle diyor:

"Cihanın ışıldayan gözbebeği Cıllık,[9]
Ve Şam yöresi,[10] yanağındaki öpülesi beni.
Mersin ağaçlarının gölgesinde ebedî Uçmak
Menekşeler arasında alevsiz Cehennemi!"

Aynı şair şu dizeleri de söylemiş:

"Dımaşk, bu cihanın peşin açan, çabuk solan goncası,
Arzu edenler için hizmetkârlar, hûriler,
Orada yâ leyl çekip teflere vurunca ay parçası,
Şahrur kuşu inler, kumrular eşlik eder.
Rüzgâr, parmak uçlarıyla dokurmuş suyun zırhını,
Ah; yalan, hep yalan bu fânî gölgeler!"

Dımaşklı Arkale'nin bu şehre dair daha pek çok dizesi var. Şair Ebu'l-Vahş Sebu' b. Halef Esedî de[11] şöyle diyor:

"Yüce Rab cömert yağmurlarla suvarsın seni ey Dımaşk!
Ey kızıl kadehlerden süzülen nihayetsiz sağanak.
Diğer şehirler ne ki; tüm dünya gelse

Senin güzelliğinle boy ölçüşebilir mi?
Zevrâü'l-Irak[12] *bile Dımaşklı olmak ister,*
İster ki artık düşsün Irak'tan ırak.
Oranın toprağı bereketli gök gibi,
Oranın çiçeği, doğan çoban yıldızı.
Akşamüstü bahçelerden şehre inen rüzgâr,
Siler gamı kederi, şen eder yalnızı.
Pazar orada kurulmuş, dünya toplanıvermiş,
Bahar evlerin içine, hayatlara sinmiş.
Ne burnum usanır koklamaktan bu şehri,
Bu şehri seyretmekten ne de gözlerim bıkar!"

Buraya uygun düşen birkaç beyti de Kadı Abdurrahîm Beysânî'nin[13] kasidesinden alalım. Bazıları bu kasidenin Şair İbnü'l-Münîr'e ait olduğunu söyler:

"Ey şimşek! Bir selâm yollar mısın,
Senden dökülen yağmur gibi ak bir selâm.
Yeğin yeğin yağan rahmetle Dımaşk'a gir sabahleyin,
Bahçelerinde çiçekler yeni açsın
Zümrüt taçlar takınsın meraları!
İpeklerin sürünsün Ceyrûn[14] *arazisinden*
Okşayarak geçiversin o yüksek tepelerden,
Dinç bahar soluğu neler armağan etmiş bak,
Nisan çiyleriyle çayırlar nasıl çoğalmış bir bak!"

Nûreddîn diye de tanınan Gırnatalı Şair Ebu'l-Hasan Ali b. Musa b. Saîd Ansî de[15] şu dizeleri söylüyor:

"Dımaşk evimizdir, kusursuz nimetleriyle,
Oysa diğer yurtlarda her şey eksiktir bize.
Ağaçlar dans ediyor, kuşlar şarkı söylüyor,
Çiçekler boy veriyor, sular şırıldamakta.

Ulu ağaçların gölgesinde saklı yüzler
Gülüyor, zevk ve huzurla
Her derede bir Musa; suyu yarmakta asâ
Bahçeler vatan olmuş Hızır ile İlyas'a!"

Aynı şair şöyle diyor:

"Yolcu!
Kur çadırını Cıllık'ta yayla kadeh arasında,
Kur çadırını gözü ve kulağı doyuran meralara.
Seyret, seyret ki şenlensin gözlerin,
Aklın ayaklanıversin ırmaklar akan yerde,
Seyret Şam'da sabahın saf altın renklerini,
Dinle şarkı söyleyen şakrak üveyiklerini!
Bu lezzetleri kınayana yaklaş ve de ki,
Çek git başımdan ey ham ervâh, ey sefil serseri!"
Şu dizelerin de sahibi şair Nûreddîn'dir:
"Dımaşk olsa olsa bir cennettir,
Orası vatan tutulur, orada unutulur gurbet
Allah'ım! Orada Cumartesi günleri
Manzara doyumsuz, hayat güzelin güzeli,
İnan görmeyeceksin başka bir şeyi,
Sade âşığı, peşinde koştuğu dilberi,
Ve bir bahçede şarkı söylerken
Danseden dallar üzerinde güvercinleri!
Övülür çiçekleri Şam'ın ki sâde kendiyle övünür
Koyu tutku yelinde salınır ve sevinir!"

Dımaşklılar Cumartesi günleri hiçbir iş yapmazlar.[16] Mesirelere, nehir kenarlarına, göz alıcı bahçelerle akarçaylar arasındaki iri ağaçların gölgelerine giderek akşama kadar eğlenirler.

Dımaşk'ın güzellikleri hakkında uzun konuştuk; şimdi Üstat Ebû Abdullah b. Battûta'nın sözlerine kulak verelim:

Benî Ümeyye Câmii Diye Bilinen Büyük Mabet

Bu câmi güzellik ve ihtişam bakımından yeryüzündeki câmilerin en büyüğü, sanatkârlık açısından da en üstünüdür. Eşi benzeri yok. Velîd b. Abdülmelik b. Mervân tarafından yaptırılmıştır.[17] Bu halife Kustantîniye'ye, Rum hükümdarına bir heyet göndererek sanatkârlar istemişti. Bu rica üzerine Rum hükümdarı 12.000 sanatkâr gönderdi. Câmiin yerinde daha önce bir kilise olup Müslümanlar fethettiği zaman Hâlid b. Velîd kılıç yoluyla bu yapının bir tarafından girmiş, yarısına kadar varmıştı. Ebû Ubeyde b. Cerrâh ise yapının batı tarafından girerken [mukavemetle karşılaşmadı] barış yoluyla ele geçirdi o bölümü. Müslümanlar kilisenin direnişle karşılaşarak elde ettikleri yarısını mescit yaptılar. Barış ile alınan diğer yarısı ise kilise olarak bırakıldı. Daha sonra Halife Velîd mescidi genişletmek istedi ve her ne talep edilirse verileceğini belirterek kilisenin satılmasını teklif etti Rumlara. Fakat Rumlar bu işe yanaşmadılar. Bunun üzerine Velîd, yapıyı zorla teslim aldı. Hıristiyanlar kiliseyi yıkanın delireceğine inanırlardı. Bu inanç Velîd'e bildirildikte;

"Bu yolda ilk cinnet geçiren ben olayım!" diyerek baltayı kaptığı gibi yıkmaya başladı. Onun peşinden diğerleri de yıkım işine katıldılar. Hak Teâlâ Rumların saçma inancını boşa çıkarmıştır.

Câmi, füsayfîsâ denilen ve çeşit çeşit renklerle karışmış küp şeklinde altın levhacıklarla [=mozaiklerle] süslüdür. Câmiin boyu doğudan batıya ikiyüz adım, yani üçyüz arşın; eni ise güneyden kuzeye 135 adım, yani ikiyüz arşındır. Renkli camlarla [=vitraylarla] bezenmiş pencerelerin sayısı 74'tür. Üç ayrı avlusu doğudan batıya doğru uzanır. Her avlunun genişliği 18 adımdır. Üç avlu beraberce 54 sütunluk bir alanı kaplar. Onların aralarında alçıdan yapılmış dört köşeli sekiz ayak vardır. Ayrıca renkli mermerle kaplanmış dört fil ayağını da unutmamak gerekir ki bunların üzerine mihrap vb. şekiller işlenmiştir. Bu sütunlar, mihrabın önündeki kurşun kubbeyi tutarlar. Bu kubbeye Kubbetü'n-Nesr [=kartal kubbesi] adı verilmiştir. Sanki mescidi uçan bir kartala benzetmişlerdir. Kubbe ise bu kartalın başı oluyor. Burası dünyanın en tuhaf binalarındandır. Şehre hangi yönden gelirsen gel

kartal kubbesini hemen görür bütün binalardan yüksek olduğunu farkedersin...

Büyük iç avlu, doğuya, batıya ve kuzeye doğru üç yan avluyla çevrilmiştir. Her birinin genişliği on adımdır. 33 yuvarlak sütun, 14 adet [kare] ayak mevcuttur. Büyük avlunun genişliği 100 arşındır, gayet sanatkârane yapılmıştır; manzarası pek güzeldir. Şehir sakinleri her akşam orada toplanarak bir kısmı *Kur'an-ı Kerim* okur, bir kısmı da Peygamber sözü rivayet eder ve dinler. Bazıları da keyifle dolaşırlar. Yatsıdan sonra herkes evine döner. Hukuk bilginlerinden biri diğeriyle kaşılaşınca hemen birbirlerine yaklaşır, başlarından öperler. Büyük avluda üç kubbe var. Batıdaki hepsinden büyük. Müminlerin anası Hz. Âişe anısına bu kubbeye Kubbe-i Âişe adı verilir. –Allah ondan razı olsun– Bu bölüm 8 mermer sütun üzerine kurulmuştur. Kübik taşlar ve rengârenk mozaiklerle örülmüştür. Çatı, kurşunla kaplıdır. Câmiin gelirinin burada biriktirildiği söylenir.

Benî Ümeyye Câmii'nin bakımı için tahsis edilen araziden elde edilen gelir çok yüksektir. Bu arazilerdeki tahılın senelik geliri yaklaşık 25.000 altın dinardır. Bana böyle anlatıldı.

Avlunun doğusunda bulunan ikinci kubbe, şekil bakımından birinciye benzerse de daha küçüktür ve sekiz mermer sütun üzerine dayalıdır. Adı Kubbetü Zeyne'l-Âbidîn'dir. Avlunun ortasında yer alan üçüncü kubbe gayet küçük ve sekizgendir. Birbirine neredeyse yapıştırılmış beyaz mermerden mamul dört sütun üzerine kuruludur. Bu kubbenin altında demir bir kafes var. Onun ortasında bulunan bakır borudan su fışkırıyor. Bir miktar yükseldikten sonra gümüş çubuk gibi bükülüyor. Halk buraya Kafasu'l-Mâ [=su kafesi] adını veriyor. Herkes su içmek için ağzını oraya koymaktan zevk alıyor.

Avlunun doğusunda mescide uzanan bir kapı mevcut. Bu mescit gayet sanatkârâne bir şekilde yapılmıştır. Adı "Meşhed-i Ali b. Ebû Tâlib"dir buranın. Tam onun karşısında batı yönünde, kuzey ve batı avlularının kesiştiği yerde Hz. Âişe'nin hadîs dinlediği söylenen bir köşe vardır.

Mescidin kıble yönünde, maksûre [=hükümdara ayrılan büyük bölme] vardır. Orada Şâfiî imamı namaz kıldırır. Doğuda mihrabın karşısında

bulunan büyük dolaba Müminlerin emiri Osman b. Affan tarafından Şam'a gönderilen mushaf konulmuştur. Bu dolap her hafta Cuma namazından sonra açılarak halkın seyrine sunulur. Millet koşarak mushafı öpmek için toplanır. Halk, orada borçlular ve haklarında iddiada bulunduğu kimseler için yemin eder. Hükümdara ayrılmış bu bölmenin sol tarafında sahabe mihrabı bulunur. Tarihçilerin aktardığına göre İslâm tarihinde ilk inşa edilen mihrap budur. Bu noktada Mâlikî mezhebi imamı namaz kıldırır. Maksûre'nin sağ tarafında bulunan mihrapta ise Hanefî imamı namaz kıldırmaktadır. Ondan sonra Hanbelî mihrabı geliyor ki burada Hanbelî imamı namaz kıldırır.

Bu mescidin üç minaresi var. Biri doğuda olup Hıristiyanlar tarafından yaptırılmış yani eskiden kalmıştır.[18] Kapısı câmiin içindedir. Bunun tam altında temizlik bölmesi ve abdest alacak yerler bulunur. Câmide kendini ibadete verenler, hiç kimseyle görüşmeyenler sürekli orada abdest alır ve temizlik ihtiyaçlarını giderirler. İkinci minare batıdadır. Bu da Hıristiyanlar tarafından yapılmıştır. Üçüncü minare ise kuzeyde olup Müslümanlar tarafından inşa edilmiştir. Câmi müezzinlerinin sayısı 70'tir. Mescidin doğusunda büyük bir haznenin içinde su sarnıcı var. Zencilerden Zeyâlia [=Sudan] cemaatine aittir burası.[19]

Mescidin tam ortasında Zekeriyyâ Peygamber'in lahdi var. Üzerinde iki direk arasına yerleştirilmiş bir sanduka mevcut. Sandukanın üstünde bulunan siyah ipekten örtüye beyaz harflerle şu âyet-i kerîme yazılı:

"Ey Zekeriyyâ! Sana bir çocuk müjdeliyoruz ki ismi Yahyâ'dır."[20]

Bu câmi daha önce de belirttiğimiz gibi herkesçe bilinen, ünü dünyayı tutmuş bir yapıdır. Meşhur bilgin Süfyân Sevrî'den[21] nakledildiğine göre Dımaşk Câmii'nde edâ edilen bir namaz 30.000 namaza bedeldir. Bunu *Fadâil-i Dımaşk*[22] adlı kitapta okudum. Hattâ Dımaşk Câmii'nin dünya yıkıldıktan sonra kırk sene daha Cenab-ı Hakk'a ibadet edenlere hizmet vereceği de aktarılan hadîsler arasında. Kıble tarafındaki duvarın Hûd Peygamber tarafından yapıldığı, kabrinin de orada bulunduğu söyleniyor. Ama ben Yemen'de Zâfer şehrine yakın, Ahkaf denilen mıntıkada bir bina görmüştüm. İçindeki kabrin üzerinde de;

"Bu kabir, Âbir oğlu Hûd Peygamber'in kabridir" diye yazıyordu...

Bu mescidin üstün yanlarından biri de sürekli *Kur'an-ı Kerim* okunması ve namaz kılanın eksik olmamasıdır. *Kur'an* okunmadığı zamanlar çok azdır, ileride anlatacağım gibi...

Ahali her gün sabah namazını müteakip toplanarak *Kur'an*'ın [yedi sûresini yahut] yedide birini okurlar. İkindi namazından sonra Kırâat-ı Kevseriyye için toplanıp Kevser Sûresi'nden *Kur'an*'ın sonuna kadar okurlar. Bu okuma için toplananların sayısı yaklaşık 600 olup hepsinin aldığı belirli bir ücret vardır. Bu görevi üstlenen hafızları teftiş eden özel bir memur da var. Kâtibü'l-Gaybe diye bilinen bu memur, hafızların etrafında dolanarak gelmeyenlerin ücretini o miktarda keser.

Bu mescitte mücâvirîn denilen [=komşuluk eden, oradan ayrılmayan] büyük bir grup vardır. Bunlar hiç dışarı çıkmaz, daima *Kur'an* okur, namaz kılar ve Allah'ı zikrederler. Daha önce de söylediğmiz gibi bu grup doğudaki minarenin iç kısmında bulunan temizlik bölmelerinden abdest alırlar. Yiyecek ve giyecekleri ise şehir halkı tarafından karşılanır. Milletten bir şey istemez onlar...

Câmiin dört büyük kapısı vardır. Birincisi, kıble yönündedir ki Bâb-ı Ziyâde adıyla bilinir. Üstünde Hâlid b. Velîd'in sancağının hatırasını taşıyan bir mızrak parçası mevcut. Bu kapının mescit dışına açılan üstü kapalı büyük ve geniş bir koridoru [=kapalı çarşısı] vardır. Eskiciler ve diğer esnafın dükkânı, koridorun kenarlarında yer almaktadır; oradan süvari kışlasına gidilir. Kapıdan dışarı çıkılınca hemen sol tarafta bakırcılar çarşısı var. Bu çarşı epey uzun olup mescidin kıble tarafını olduğu gibi tutmuştur. Burası Dımaşk'ın en güzel caddelerinden biridir. Bu çarşının yerinde vaktiyle Ebû Süfyan b. Muâviye'nin kaldığı konak ve hizmetçilerinin evleri bulunur, bu evlere Hadrâ adı verilirmiş. Sonradan hepsi Abbâsîoğulları tarafından yıkılıp yerleri çarşıya çevrilmiştir.

Bir diğer kapı da doğudadır. Mescidin en büyük kapısı olup Bâb-ı Ceyrûn adını almıştır. Bu kapının da büyük bir kapalı koridoru vardır. Oradan uzun ve geniş bir avluya çıkılır. Bu avlunun önünde beş kapı ve her kapının da altı uzun direği vardır. Hemen sol tarafta muazzam bir meşhed [=türbe] göze çarpıyor. Hz. Hüseyin'in mübarek başı oradaydı [daha önce].

Karşısında Ömer b. Abdülazîz'e ait olan ve suyu sürekli akan küçük bir secdegâh var. Allah ondan razı olsun. Bu anlattığım sahanlığın girişinde bulunan merdivenle dehlize inilir. Dehliz kocaman bir hendeğe benziyor. Takip edildiğinde yüksek bir kapıya ulaşılır. Kapının altında hurma ağacının gövdesine benzeyen uzun direkler mevcuttur. Dehlizin iki tarafındaki direklerin üzerinde silindir şeklinde yuvarlak geçitler vardır. Bu geçitler kıymetli kumaşların satıldığı dükkânlarla dolu. Bunların üstünde de uzayıp giden dar yollar mevcut. Oralarda kuyumcular, kitapçılar ve ilginç cam kapları yapan sanatkârlar sıralanır. İlk kapıya bitişik geniş sahanlıkta biri Şâfiî mezhebine, diğerleri öteki mezhep mensuplarına ait udûl[23] [=saygın, âdil tanıklar] odaları mevcuttur. Her odada beş yahut altı âdil tanık ile şehrin kadısı tarafından nikâh kıymaya me'zun bir görevli bulunur. Diğer tanıklar şehre dağıtılmıştır. Bu odaların yakınında kâğıt, kalem ve mürekkep gibi kırtasiye eşyalarının satıldığı kâğıtçılar çarşısı bulunur. Demin bahsettiğim dehlizin ortasında büyük ve yuvarlak bir mermer havuz mevcuttur. Havuzun kubbesi [=üst kasnağı] çatısızdır. Sadece mermer direkler onu tutuyor. Havuzun tam ortasındaki bakır borudan fışkıran su, bir adam boyunu aşar. Buna fevvâre [=fıskıye] denilir. Manzarası hayret vericidir.

Bâb-ı Sâât [=saatler kapısı] da denilen Ceyrûn Kapısı'ndan çıkınca sağ tarafta yüksek bir tâk görünüşünde bir köşk mevcuttur. Onun da içinde küçük tâklar bulunuyor. Ayrıca bu tâklara, gündüz saatleri sayısınca kapılar açılmış. Kapıların içi yeşil, dışı sarı. Gündüzleyin her saat başında yeşil renkli iç kısım dışarıya, sarı renkli dış kısım ise içeriye döner. Köşkün içinde saat başı kapıları çevirmeye memur bir adam bulunduğu söylenir.[24]

Batıdaki kapı ise Bâb-ı Berîd [=ulak kapısı] adıyla bilinir. Oradan dışarı çıkılınca sağ tarafta Şâfiîye medresesesi görülür. Kapının koridorunda şamdancılar ve manavlara ait dükkânlar bulunur. Bu kapının tam üstünde merdivenle çıkılan başka bir kapı vardır. Söz konusu merdivenin kolonları da yukarılara yükseliyor. Alt tarafındaysa sağda ve solda olmak üzere daire şeklinde iki çeşme bulunur.

Bâb-ı Natfâniyyîn [=helvacılar kapısı] diye bilinen kapı ise kuzey yönündedir. Buranın da büyük bir koridoru var. Dışarı çıkılınca sağ tarafta Şümey'âniye isminde bir tekke olup ortasında su sarnıcı vardır. Çevresinde

de temizlik yapmaya elverişli, suyu hep akan bölümler mevcut. Burasının daha önce Ömer b. Abdülazîz'in evi olduğu söyleniyor. Allah ondan razı olsun. Mescidin dört kapısından her birinin yanı başında abdest almaya elverişli, takriben yüz bölmeli şadırvanlar mevcuttur. Buralarda öyle çok su akıyor ki...

Câmiin İmamları

Bu büyük mescidin onüç imamı vardır. Birincisi Şâfiî imamıdır. Oraya vardığımda büyük hukuk bilginlerinden kadılar kadısı Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman Kazvînî, hem Şâfiî imamı, hem de mescidin hatibi idi.[25] Bu adam hatip meşrutasında oturur, hükümdara mahsus bölmenin tam karşısında bulunan Bâbı Hadîd'den çıkardı. Burası Muâviye'nin girip çıktığı kapıdır. Celâleddîn daha sonra Melik Nâsır tarafından Mısır başkadılığına atanmıştır. Melik Nâsır bu işi yapmadan önce Celâleddîn'in Dımaşk'ta iken çevresinden aldığı 100.000 dirhem borcu ödemiştir. Şâfiî imamı namazı bitirince onun arkasından Meşhed-i Ali'nin [=Hz. Ali anısına inşa edilen köşe] imamı namaza başlar. Bu şekilde ondan sonra Meşhe-di Hüseyin, Meşhed-i Kellâse, Meşhed-i Ebûbekir, Meşhed-i Osman imamları namaz kıldırır. En sonra da Mâlikî imamı namaza durur. Dımaşk'a vardığım sırada Mâlikî imamı fıkıhçı Ebû Ömer b. Ebu'l-Velîd İbnü'l-Hâcc et-Tucîbî idi. Bu adam aslen Kurtubalıdır. Gırnata'da doğmuş, Dımaşk'ta hayatını devam ettirmiştir. Kardeşiyle nöbetleşe imamlık görevini yürütmektedir. Daha sonra Hanefî imamı namaz kıldırır. O sıralarda Hanefîlerin imamı, İbn Rûmî diye bilinen Fakih İmâmüddîn Hanefî idi. Bu adam tasavvuf büyüklerindendir. Hâtûniyye dergâhı ile Şerefi A'lâ'daki tekkenin de şeyhidir. Daha sonra Hanbelîler gelir, onlar namaz kılar. O zaman Hanbelî imamı, Dımaşk kıraat bilginlerinin reislerinden olan Şeyh Abdullah Kefîf'ti. [=eli çolak Abdullah] Bunların ardından, kaza namazları için beş imam namaz kıldırır. Sabah vaktinden itibaren gecenin üçte biri geçinceye kadar burada namaz kılınır, *Kur'an* okunur, mübarek câmiin övülesi yanlarındandır bu.

Mescidin Üstatları, Öğretmenleri

Bu mescitte çeşitli ilimlere ait ders halkaları vardır. Hadîs ilimlerinde uzman olanlar yüksek kürsüler üzerinde kendi sahalarına ait kitapları okurlar. Hafızlar sabah-akşam güzel sesle *Kur'an* tilâvet ederler. Orada

Kur'an-ı Kerim öğretmek için özel öğretmenler bulunur, her biri mescidin sütunlarından birine dayanarak sesli bir şekilde çocukları okutur. Mushafa hürmeten, âyetleri levhalar üzerine yazmayıp sadece sesli tekrarla okumayı öğretirler. *Kur'an* hattını öğreten kişi, *Kur'an* öğretmeninden başkadır. Bu adam şiir ve benzeri şeyleri de yazdırarak çocuklara yazıyı öğretir. Çocuk önce okumayı öğrenir. Sonra yazmaya geçer. Böylece yazısı güzel olur. Yazı hocası başka bir şey öğretmez. Câmiin üstatlarından biri de sahasının uzmanı erdemli bilgin Burhâneddîn b. Firkâh'tır. Şâfiî mezhebindendir. Diğeri Nûreddîn Ebû Yüsr b. Sâiğ'dir. Cemaleddîn Kazvînî, Mısır kadılığına atandığı vakit boşalan Dımaşk kadılığı Nûreddîn'e verildiği hâlde o kabul etmemiştir. Mert bir adamdır. Dünyaya önem vermez. Bir diğer üstat da Şihâbeddîn b. Cehbel'dir. Bu adam da büyük bilginlerden... Ebû Yüsr, Dımaşk kadılığını reddedince, kendisine teklif edilir korkusuyla apar topar şehirden kaçmıştır. Olay Melik Nâsır'a anlatılınca, Dımaşk kadılığını büyük hukukçulardan Mısır'ın şeyhler şeyhi Alâeddîn Konevî'ye verdi.[26] Bu adam Konyalıdır ve âriflerin kutbu, mütekellimlerin dili diye tanınır. Mescidin üstatları arasında Bedreddîn Ali Sahâvî'yi de sayabiliriz. Mâlikî mezhebindendir. Allah rahmet eylesin, hepsi huzur içinde yatsın.

Dımaşk Kadıları

Şâfiî kadısı Cemaleddîn Muhammed b. Abdurrahman Kazvînî'yi yukarıda anmıştık. Mâlikî kadısı ise daha önce Feyyûm hatipliği yapmış Şerefüddîn'dir. Yüzü ve kılığı hoştur, buradaki sufîlerin ulusudur. Kadılık görevinde onun naibi [=yardımcısı] Şemseddîn b. Kufsî'dir.[27] Bu adam mahkemeyi, Samsâmiye Medresesi'nde kurar.[28] Hanefî mezhebinin başkadısı ise İmâmüddîn Havrânî'dir. Sert mizaçlıdır. Kadınlar kocalarından davacı olduklarında, hemen onun huzuruna koşarlar. Erkek, Hanefî kadısının adını duyunca ürperir. Oraya varmadan kendine çeki düzen verir.

Hanbelî kadısı, seçkin kadılardan erdemli bilgin Müsellem'dir. Bu adam işine eşek üzerinde gider gelir. Son olarak Hicaz'a gittiğinde Peygamber şehri Medine'de vefat etti.

İbn Teymiyye'nin Hikâyesi

Dımaşk'ta Hanbelî mezhebinin büyük bilginlerinden Takıyyüddîn İbn Teymiyye adlı biri vardır.[29] Bu adamın çeşitli ilimlerde eli uzdur. Ama aklında biraz noksanlık var galiba. Minbere çıkıp öğüt vermeye başlayınca Dımaşklılar ona öyle çok saygı gösterirler ki! Bir gün söylediği sözü fıkıhçılar şeriata aykırı bularak Melik Nâsır'a haber verdiler. Bunun üzerine Sultan, İbn Teymiyye'nin Kahire'ye getirilmesini emretti. Kadılar ve fıkıhçılar sultanın huzurunda toplanınca sözü Şerefüddîn Zevâvî Mâlikî alır ve "Bu adam şöyle şöyle dedi, böyle böyle söyledi..." diyerek İbn Teymiyye'nin sözleri hakkında ileri sürülen itirazları sayar. Ayrıca kanıtları da tek tek başkadıya arzeder. Başkadı, İbn Teymiyye'ye:

"Ne diyorsun bu iddialara karşı?" der. Bunun üzerine o:

"Allah'tan başka ilâh yok!" der. Kadı tekrar sorunca o yine aynı cevabı verir. [Herhangi bir açıklama yapmadığından] Melik Nâsır'ın emriyle hapse atılarak senelerce zindanda kalır. Mahpusken neredeyse kırk cildi bulan *el-Bahru'l-Muhît* [=Okyanus] adında bir *Kur'an* tefsiri yazmıştır. Daha sonra annesi Melik Nâsır'ın huzuruna çıkıp ricada bulununca İbn Teymiyye serbest bırakılmıştır.

Fakat yine bilginlerin şikâyet edeceği türden garip hareketlerde bulundu. O zaman ben Dımaşk'taydım. Cuma günü mescitte namaz kılıyordum. İbn Teymiyye minberde halka vaaz ettikten sonra:

"Ben şimdi nasıl iniyorsam elbette Allah dünyaya öyle iner!" diyerek minberin merdivenlerinden indi. İbn Zehrâ adıyla bilinen Mâlikî bilgini itirazda bulunarak İbn Teymiyye'nin sözlerini eleştirdi. Halk galeyana geldi. İtiraz eden Mâlikî âlimini yaka-paça tuttular, yumruk ve terlikle hırpaladılar. Herifin sarığı yere düştü. Başındaki ipekli takke göründü. Halk, adamı ayrıca ipek giyindiğinden dolayı azarlayarak durumu Hanbelî kadısı İzzeddîn b. Müsellem'e bildirdiler. Kadı İzzeddîn, İbn Zehrâ'nın hapsedilmesini emretti. Hanbelî kadısının bu tavrını hoş karşılamayan Mâlikî ve Şâfiî bilginleri, Melikülümerâ [=vali] Seyfeddîn Tinkîz'e durumu bildirdiler, şikâyetçi oldular. Tinkîz, seçkin ve akıllı emirlerdendir; durumu, Melik Nâ-sır'a bildirdi. İbn Teymiyye'nin, şeriata aykırı sözler sarfettiğini ve bu sözler arasında "üç talakla boşanan kimse bir talakla boşamış gibidir", "Peygamber mescidini ziyaret eden misafir, namazları kısa kılmaz" dediğini anlattı. İbn Teymiyye'nin bu ve benzeri şeyler söylediğine dair şer'î

[=hukukî] bir rapor düzenleyerek sultana gönderdi. Böylece Tinkîz'in emriyle İbn Teymiyye kale zindanına atıldı. Nihayet orada öldü.

Dımaşk'ın Medreseleri

Bilmelisin ki, Dımaşk'ta Şâfiîlere ait medreseler çoktur. En büyüğü başkadının mahkeme kurduğu Âdiliye Medresesi'dir.[30] Bunun karşısında Zâhiriye Medresesi var.[31] Melik Zâhir'in kabri orada. Başkadının yardımcıları, Zâhiriye Medresesi'nde oturur. Yardımcılarından biri Fahreddîn Kıbtî'dir. Babası Kıptilerin bilgin kâhinlerinden olup İslâmiyeti kabul etmiştir. Bir diğeri de Cemaleddîn b. Cümle'dir. Bu adam daha sonra Şâfiî başkadılığı makamına gelmiş, oradan ayrılmasını gerektiren bir olaydan dolayı da azledilmiştir.

Yargıyla İlgili Bir Hikâye

Dımaşk'ta Zahîreddîn Acemî adında bir şeyh vardı. Melikülümerâ [=vali] Seyfeddîn Tinkîz bu adamın talebelerinden olduğu için çok hürmet gösterirdi ona. Anılan şeyh bir gün Dârü'l- Adl'de [=mahkeme] Melikülümerâ'nın yanında bulunduğu sırada, dört mezhebin kadıları da oradaydı. Başkadı Cemaleddîn b. Cümle bir hikâye anlatıyordu ki Zahîreddîn:

"Yalan söyledin!" dedi. Kadı bundan utanarak Zahîreddîn'e kızıp valiye hitaben:

"Sizin huzurunuzda beni nasıl yalanlıyor bakınız!" dedi. Bunun üzerine vali Seyfeddîn Tinkîz:

"Onun aleyhine dava aç!" dedi. Cemaleddîn'in bu kararla hoşnut olacağını, herhangi bir kötülükte bulunmayacağını zannederek Zahîreddîn'i ona teslim etti. Fakat kadı, şeyhi, Âdiliye Medresesi'ne sevkederek ceza olarak ikiyüz kamçı vurdurulduktan sonra bir eşeğe bindirilip bütün Dımaşk'ta dolaştırılmasını emretti. Şehrin geleneğine göre bir tellâl verilen cezanın sebebini yüksek sesle herkese duyururdu. Bunu haber alan vali [Seyfeddîn Tinkîz] hâdiseyi kınayarak bütün kadıları, fıkıh bilginlerini huzuruna çağırdı. Şâfiî mezhebine göre ta'zir cezası, had cezasına

çakarılamayacağından bütün hukuk bilginleri ve hâkimler Cemaleddîn'in hata ettiğini söylediler sözbirliğiyle...

Mâlikî başkadısı Şerefüddîn:

"Cemaleddîn'in suçlu olduğu yargısına vardım!" dedi. Bunun üzerine olay rapor edilip Melik Nâsır'a bildirildi. Böylece Cemaleddîn azledilmiştir.

Hanefîlerin burada pek çok medresesi var. En büyüğü Sultan Nûreddîn Medresesi'dir.[32] Hanefî kadısı da orada mahkeme kurar. Mâlikîlerin Dımaşk'ta üç medresesi bulunuyor. Bunlardan Samsâmiye'de Mâliki başkadısı oturmakta ve mahkeme kurmaktadır. Medresetü'n-Nûriye'yi Sultan Nûreddîn Mahmud b. Zengî yaptırmıştır. Şarâbişiye Medresesi'ni yaptıran kişi ise işadamı Şihâbeddîn Şarâbîşî'dir. En büyüğü Necmiye olmak üzere Hanbelîlerin de pek çok medresesi var bu şehirde.

Dımaşk'ın Kapıları

Dımaşk'ın sekiz kapısı vardır.[33] Bunlardan [en ünlüleri] Bâb-ı Ferâdîs, Bâb-ı Câbiye, Bâb-ı Sağîr'dir. Bâb-ı Câbiye ile Bâb-ı Sağîr arasında bulunan kabristanda Peygamber ashabından, şehitlerden ve sonraki bilginlerden pek çoğunun mezarı mevcuttur.

İbn Cüzeyy der ki:

Geç dönem Dımaşklı şairlerden biri ne güzel demiş:

"Dımaşk bütün özellikleriyle
Hoşnut ruhların evi, sonsuz bahçedir.
Kapılarına bir bakıversene
Ne eksik ne fazla sekiz tanedir."

Dımaşk'ta Ziyaret Edilen Bazı Kabir ve Türbeler

Bâb-ı Câbiye ile Bâb-ı Sağîr arasındaki kabristanda Ebû Süfyân kızı Ümmü Habîbe,[34] kardeşi Muâviye, Allah elçisinin müezzini Bilâl Habeşi,[35]

Üveysü'l-Karanî[36] ve Ka'bü'l-Ahbâr'ın mezarları bulunur;[37] Allah onlardan razı olsun.

Büyük bilgin Kurtubî'ye[38] ait *Kitâbü'l-Müfhim fî Şerhi Sahîhi'l-Müslim* adlı eserde şunları okumuştum:

"Peygamber ashabından bir cemaat Üveysü'l-Karanî ile beraber Şam'a giderken Üveys yolda, çöl ortasında vefat eder. Orada ne bir ev ne de su vardır... Sahabîler bineklerden inerek Üveys'in azığında güzel koku, su ve kefen bulunca hayrete düşerler. Cenaze namazını kılıp defnettikten sonra yola devam ederler. Bu sırada sahabeden birinin; ‘Bu yüce insanın kabrine işaret koymaksızın nasıl bırakıp gideriz!' demesi üzerine mezarın bulunduğu yere dönmüşler ise de hiçbir ize rastlayamamışlardır."

İbn Cüzeyy der ki:

Üveysü'l-Karanî'nin Sıffîn'de Hz. Ali safında öldüğü söylenmektedir. Allah bilir doğru rivayet de bu herhalde.

[İbn Battûta devam ediyor:]

Bâb-ı Câbiye'nin yanında Bâb-ı Şarkıyye vardır. Bunun hemen hizasındaki kabristanda Peygamber ashabından Übeyy b. Ka'b'ın mezarı bulunur. Bâz Eşheb [= Bozdoğan] adıyla bilinen Arslan Velî'nin kabri de buradadır.[39]

Ermiş Arslan'ın Bozdoğan Diye Adlandırılışının Hikâyesi

Anlatıldığına göre Allah dostlarından Ahmet Rifâî hazretleri Vâsıt şehri yakınında Ümmü Ubeyde'de oturuyormuş.[40] O, Hak dostu Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin[41] ile kardeşlik eyler, mektupla dertleşirmiş, hattâ biri sabah akşam selâm yollar, diğeri de alırmış bu selâmı... Şeyh Ahmed Rifâî'nin tekkesi civarında hurma ağaçları da varmış. Bir sene, âdeti olduğu üzere bunları kestiği sırada:

"Bu hurma da kardeşim Şuayb içindir!" diye bir salkımı ayırmış. Şeyh Ebû Medyen o sene hac vazifesini yerine getirmek için Hicaz'a gitmiş olduğundan ikisi de Arefe'de vakfeye durmuşlar. Şeyh Ahmed Rifâî,

hizmetkârı Arslan'ı da o sene yanına almış. Sohbet esnasında Şeyh salkım işini anlatınca Arslan:

"Efendim emrederseniz onu Ebû Medyen'in önüne getireyim!" der. Şeyhin izin vermesi üzerine hizmetkâr Arslan derhal gider, salkımı getirip şeyhlerin önüne koyar. Ümmü Ubeyde'de oturan tekke sahipleri Arefe günü akşamleyin boz renkli bir doğanın, hurma ağacının üzerine inerek o salkımı koparıp götürdüğünü gördüklerini haber verirler.

[Şehitler Kabristanı, Ümmü Külsûm'ün Mezarı ve Akdâm (=Ayaklar) Mescidi]

Dımaşk'ın batısında şehitler kabristanı diye bilinen mezarlıkta, "ağaç altında biat eden" Ebû Derdâ[42] ile zevcesi Ümmü Derdâ'nın, ayrıca Fudâle b. Ubeyd[43], Vâsile b. Eska',[44] Sehl b. Hanzala[45] hazretlerinin kabirleri bulunmaktadır;[46] Allah hepsinden razı olsun. Dımaşk'ın doğusunda dört mil uzaklıkta Menîha adı verilen çölde Sa'd b. Ubâde'nin[47] mezarı olup yanı başında küçük fakat güzel bir mescit vardır. Kabrin baş tarafında bulunan taşın üzerinde şöyle yazıyor:

"Bu kabir, Hazrec kabilesinin reisi ve Resûlullah'ın arkadaşı Sa'd b. Ubâde'nindir."

Şehrin güneyinde bir fersah uzaklıkta köyde Hz. Ali'nin Fâtıma'dan doğan kızı Ümmü Külsûm'ün mezarı vardır.[48] Ümmü Külsûm'ün adı Zeyneb'tir. Hz. Peygamber'in, kendi kızı olan [teyze] Ümmü Külsûm'e benzediği için Zeyneb'e Ümmü Külsûm künyesini verdiğine dair bir rivayet var... Bu kabrin yakınında, büyücek bir mabet, onun çevresinde birkaç ev ve vakıf mevcut. Dımaşklılar buraya "Ümmü Külsûm Hatun'un Mezarı" derler. Orada bulunan diğer bir kabrin, Hz. Hüseyin'in kızı Sükeyne'ye ait olduğu söyleniyor.[49] Ayrıca Dımaşk köylerinden Neyreb'deki mescidin sağ tarafında bir hücre içinde Hz. Meryem'in kabri olduğu da söylentiler arasında. Şehrin batısında dört mil uzaklıkta Dârayya denilen köyde Ebû Müslim Havlânî[50] ile Ebû Süleyman Dârânî'nin[51] mezarları bulunur; Allah Teâlâ hepsini rahmetiyle kuşatsın, nur içinde yatsınlar. Dımaşk'ta kutlu mekânlardan biri de şehrin güneyinde, iki mil uzaklıkta, Hicaz, Kudüs ve Mısır'a giden büyük yolun yan tarafında inşa edilmiş Akdâm Mescidi'dir.

Bu mescit, gayet gösterişlidir. Ona bağlı hayır kurumları epey çok... Dımaşklılar buraya çok saygı gösterirler. Burada bulunan bir taşın üzerindeki ayak izlerinin Musa Peygamber'e ait olduğu rivayet edildiğinden mescide de bu isim [Akdâm = ayaklar] verilmiştir. Mescitte bulunan küçük bir odanın içinde bir taşa şöyle yazılmış:

"Ermişlerden biri rüyasında Peygamber efendimizi görmüş ve Efendimiz ona şöyle buyurmuştur: Kardeşim Musa Peygamber'in kabri burasıdır!"

Mescidin yakınında yol üzerinde Kesîbi Ahdar [=yeşil çalılık] diye isimlendirilen bir yol bulunuyor. Kudüs'te Beyt-i Makdis'in yakınında ve Erîha'da da[52] Kesîbi Ahmar [=kızıl çalılık] adıyla bilinen bir mekân var ki Yahudiler tarafından hürmet edilen yerlerdendir.

Büyük Veba

Dımaşk'ta, yediyüzkırkdokuz senesi Rebîülâhir'in sonlarında, korkunç vebanın zuhur ettiği günlerde şehir halkının bu mescide gösterdiği saygıyı hayretle gözlemledim.[53] O zamanlar Melikülümerâ [=vali] Argûn Şâh, Dımaşklıların üç gün oruç tutmasını ve hiç kimsenin gündüzleyin çarşıda herhangi bir şey pişirmemesini tellâl vasıtası ile duyurdu.[54] Dımaşklıların çoğu çarşıda yapılan yemekleri yer. Onlar üç gün oruç tuttular. Son gün, Perşembeye rastladı. Emirler, kadılar, âlimler ve diğer ileri gelenlerle beraber halk mescitte toplandı. Her yeri doluydu câmiin... Cuma gecesini orada geçirip, nice namaz, zikir ve duadan sonra sabah namazını da kılarak ellerinde mushaflar bulunduğu ve yöneticiler yalın ayak olduğu hâlde beraberce dışarı çıktılar. Kadın, erkek, büyük, küçük herkes katılıyordu bu yürüyüşe. Yahudiler ellerine *Tevrat*'ı; Hıristiyanlar da *İncil*'i alarak evlâtlarıyla sokaklara döküldüler. Bütün halk gözyaşı döküyor, herkes inandığı Peygamber ve kitapla ilâhî rahmetin kapısını açmaya çalışıyordu. Mahşerî bir yürüyüşle Mescid-i Akdâm'a giderek orada diz çöktüler. Güneşin tam tepeye çıktığı vakte kadar dua ve yalvarıştan sonra şehre dönerek Cuma namazını kıldılar. Allah Teâlâ onlar için vebayı hafifletti!. Ölülerin oradaki sayısı bir günde ikibine varmadığı hâlde diğer yörelerde; Kahire ve Mısır'da 24.000'e çıkmış aynı dönemde.

Dımaşk'ta doğu kapısı tarafında Minâre Beydâ [=Ak Minâre] bulunmaktadır. *Sahîh-i Müslim* kitabında İsa Peygamber'in ineceği yer diye bahsedilen yerin orası olduğu söyleniyor.

Şehrin Dış Mahalleleri

Bu şehrin doğusu hariç diğer tarafları dış mahallelerle çevrilidir. Buralar gayet geniş olup sokakları Dımaşk'ın içinden daha güzeldir. Kuzey tarafında Sâlihiye adını taşıyan büyük bir semt[55] var ki çarşısının güzellik ve şirinlikte benzeri yok!.. Burada bir mescit ve hastane mevcut. İhtiyarlardan *Kur'an-ı Kerim* öğrenmek isteyenler için İbn Ömer Medresesi adıyla bir de okulu var. Bu mederesenin talebe ve hocalarına yeterli derecede yiyecek ve giyecek verilir. Bu küçük şehir içinde İbn Müneccâ[56] Medresesi diye bilinen bir başka okul ise *Kur'an* öğrenenlere aittir. Sâlihiye halkının hepsi Ahmed b. Hanbel'in mezhebindendir. Allah onlardan razı olsun.

Evliyâ Dağı Kasiyûn ve Ziyaretgâhları

Kasiyûn, Dımaşk'ın kuzeyinde bir dağın ismi. Sâlihiye de bu dağın eteğinde... Bu dağ ulu peygamberlerin çıktığı yer olması sebebiyle halk tarafından ziyaret edilen kutlu bir mekândır. Mübarek yerlerinden biri, İbrahim Peygamber'in doğduğu mağaradır. Burası gayet uzun ve dar olup yanı başında yüksek minareli büyük bir mescit bulunmaktadır. İbrahim Peygamber, *Kur'an-ı Kerim*'de bildirildiği gibi ayı, yıldızları ve güneşi bu mağarada gözlermiş.[57]

Mağaranın arkasında Hz. İbrahim'in çıktığı yer görülüyor. Irak'ta Hılle ile Bağdat arasında Burs adıyla bilinen bir köy gördüm. Orası da "İbrahim Peygamber'in doğduğu yer" diye ünlenmiş. Bu köy, Zülkifl Peygamber'in şehrine yakındır ve onun mezarı da bu köydedir. Kasiyûn dağında bulunan kutlu yerlerden biri de batıda Mağâratü'd-Dem diye bilinen oyuktur. Buranın üstündeki tepede Âdem Peygamber'in oğlu Hâbil'in kanı görülür. Hâbil'in, kardeşi tarafından öldürüldüğü yerde, mağara içine çekilip götürülmeden önce taş üzerinde Allah tarafından sildirilmeyen kan izleri hâlâ mevcut! İbrahim, Musa, İsa, Eyyûb ve Lût peygamberlerin mağarada namaz kıldıkları söyleniyor; Allah Teâlâ hepsini rahmetiyle kuşatsın. Mağaranın yanı başında gayet sağlam bir mescit var. Oraya merdivenle

çıkılıyor. Birkaç odası ve lüzumlu şeyleri var buranın; sürekli orada kalanlar için... Mağara her Pazartesi ve Perşembe günleri açılarak içinde kandil ve mumlar yakılıyor.

Ziyaret edilen mekânlardan biri demin belirttiğimiz gibi dağın tam tepesinde Âdem Peygamber'le ilintili olan büyük mağaradır. Bunun üst yanında bir yapı var. Mağaranın alt tarafında Mağâratü'l-Cû' [=Açlık Mağarası] adıyla bilinen başka bir çukur var. Rivayete göre peygamberlerden yetmişi oraya sığınmış. Yanlarında yuvarlak bir yufka ekmeğinden başka bir şey yokmuş. Bu yemeği her biri arkadaşına teklif ederek aralarında dolaştırdıkları hâlde hiçbiri yemeden ahirete göçmüşler. Allah onları rahmeti ve esenliği ile kuşatsın. Mağara yakınında bir mescit mevcut. Orada gece gündüz kandil yanıyor. Sözü geçen mabetlerin her birinin belirli bir vakıf geliri var. Ferâdîs Kapısı ile Kasiyûn tepesi arasında 700 hattâ bir rivayete göre 70.000 peygamberin mezarı bulunduğu söyleniyor.

Şehir dışında eski kabristan var. Burada da peygamberler ve Allah'ın seçkin kulları yatıyor. Kabristanın bahçelere kıyı olan sulak tarafında 70 peygamberin gömülü olduğu söyleniyor. Burası iyice suyla kaplanmış olduğundan artık kimse gömülmemektedir.

Rabve ve Civarındaki Kasabalar

Kasiyûn dağının sonunda *Kur'an*'da bahsedilen ve İsa Peygamber ile annesinin meskeni sayılan Mübarek Rabve [=kutlu tepe] mevcut; Yüce Allah onu ve annesini rahmet ve esenliği ile kuşatsın. Rabve yeryüzünün belki de en güzel manzarasına sahiptir. Orada yüksek ve sağlam köşkler bulunuyor ve etrafında güzel bahçeler... Sözü geçen kutlu sığınak, Rabve tepesinin tam ortasında ufak oda şeklinde küçük bir mağaradır. Karşısında bulunan odada Hızır'ın namaz kıldığı rivayet olunur. Halk burada ibadet etmek için birbiriyle neredeyse yarış içinde! Kutlu mekânın demirden, küçücük bir kapısı var. Orayı çevreleyen mescidin yılankavî yolları, güzel bir deposu mevcut. Su yüksekten akıyor oraya. Sonra duvar boyunca dizilmiş muslukların üst tarafındaki haznelere [şadırvana] dökülüyor. Burası mermerden yapılmış büyük bir havuza bitişiktir. Havuz güzellik ve şekil ilginçliği bakımından eşsiz... Onun yakınında da içinde sular akan, abdest almaya elverişli bölmeler var.

Kutlu tepe diye bilinen Rabve mıntıkası zengin su kaynakları içerdiği için Dımaşk bahçelerinin en güzellerine sahip. Oradan çıkan su yedi kola ayrılıyor. Her kol başka bir tarafa akıyor. Suların taksiminin yapıldığı bu noktaya Mekasim deniliyor. Kolların en büyüğü "Tûra" adıyla bilinmektedir. Bu su Rabve'nin alt tarafını yararak geçer. Sert bir taşın içine oyulmuş olan yatağı kocaman bir mağaraya benziyor! Bazen yürekli dalgıçlardan biri, Rabve'nin üstündeki su arkına dalarak suyun itmesiyle tüm yatağı geçip Rabve'nin altından çıkıyorsa da bu hareket gerçekten çok tehlikelidir!

Bu Rabve, şehri kuşatan bağ ve bahçelere bakan bir tepe; güzelliği ve göze verdiği haz hiçbir yerde yok. İşte şu yedi nehir ayrı ayrı yataklarda ilerliyor... Gören hayran kalıyor onların topluyken dağılışına, çırpınışına ve dökülüşüne. Rabve'nin o erişilmez güzelliği aslında betimlenecek gibi değil; Rabve'nin tarla, bağ, bahçe ve meskûn mekânlarından oluşan birçok vakfı mevcut. İmamların, müezzinin maaşları, yolcuların masrafları, gariplerin ihtiyaçları bu vakıflardan karşılanıyor. Rabve'nin alt tarafında Neyrab köyü bulunur.[58] Bağı, bahçesi, gölgeliği bol. Ağaçları birbirine öyle yakın ki, sadece yüksek binaları gözükür uzaktan! Şirin bir mescidi, hoş bir hamamı var. Câmiin avlusu küçük, köşeli mermerlerle döşeli. İçinde sanatkârane yapılmış bir çeşme mevcut. Bir de abdest almak için yapılmış, küçük bölmeleri bulunan bir mekân var; içinden sürekli su akıyor.

Neyreb köyünün güneyinde Mizze köyü var. Buraya Mizzetü'i-Kelb deniliyor. Çünkü Vebre b. Kelb'le ilintili burası. Bu adamın Vebre'den sonra soyu şöyle: Vebre b. Sa'leb b. Hulvân b. Imrân b. Hâf b. Kudâa. Sözü geçen adamın kabilesine ikta olarak verilmiştir bu yer. Büyük bilgin Cemaleddîn Yusuf b. Zekî Kelbî Mizzî ve birçok bilgin buradan çıkmıştır... Dımaşk'ın en büyük kasabalarından olan Mizze'de muhteşem bir câmi, ayrıca memba suyunun biriktirildiği bir sarnıç bulunuyor. Dımaşk köylerinin çoğunda hamam, câmi ve pazar var. Böylece bu yörelerin ahalisi şehir halkı gibi her türlü nimetten faydalanıyor.

Şehrin doğu tarafında Beyt-i Lihye[59] köyü kurulu. İçinde eskiden bir kilise varmış. Âzer'in orada put yaptığı ve Halîl İbrahim Peygamber'in de orada bu putları kırdığı rivayet edilir... Kilise, bugün büyük bir câmi olmuş.

Gayet güzel bir tarzda inşa edilmiş. İçi enteresan bir şekilde dizilmiş köşeli rengârenk mermerlerle süslü.

Dımaşk'ın Vakıfları, Halkın Güzel Âdetleri

Dımaşk'taki vakıfların hepsini ve gelirlerini saymak imkânsız! Öyle çok vakıf var ki! Meselâ biri, hacca gitmeye gücü yetmeyenler için. Hacca gitmek isteyip gidemeyen buraya gelir. Beytullah'ı ziyaret edecek kadar para ve azık verilir ona.

Bir başka vakıf da fakir ailelerin kızları için hizmet veriyor. Onların çeyizlerini bu vakıf sağlıyor.[60]

Bir diğer vakıf, esirlerin ve kölelerin özgürleştirilmesi için yapılmış.

Bir diğer vakıf, yolculara tahsis edilmiş. Buraya başvuran yolcuların bütün yiyecek-giyecek ihtiyaçları karşılandığı gibi memleketlerine varıncaya kadar lâzım olan bütün harçlık da buradan verilir.

Bir diğer vakıf yolların tamiri ve kaldırımların düzeltilmesi için hizmet veriyor. Dımaşk sokaklarının her iki tarafında çok düzgün yaya kaldırımları mevcut. Bunlardan başka daha pek çok hayır işi için vakıflar kurulmuştur.

Tabağı Kıran Hizmetçi Köleye Kolaylık

Bir gün Dımaşk sokaklarından birinde yürüyordum. Küçük bir köle gördüm. Elinde bulunan ve ahali tarafından "sahan" ismi verilen çini bir tabağı yere düşürerek kırdı! Halk kölenin başına toplandı. İçlerinden biri:

"Kardeş! Tabağın parçalarını topla ve bu işle ilgili vakfın müdürüne götür!" dedi. Köle parçaları topladıktan sonra adamla birlikte müdüre gitti. Vakfın müdürü tabak parçalarını görünce tutarını sayıp köleye teslim etti. Bu ne güzel bir hareket! Çünkü kölenin efendisi tabağın kırılmasından ötürü onu dövecek veya azarlayacak, zavallı çocuğun kalbi kırılacaktı... Şu vakıf, gönül almaya sebeb olup insanların azarlanmasını önlendiğinden Hak Teâlâ bu tür hayırlı işler için para ayıranlara kat kat mükâfat versin!

Dımaşk halkı mescit, tekke ve türbe yaptırma konusunda âdeta birbirleriyle yarış içinde! Onlar Faslılara güveniyor. Mal ve çocuklarını onlara emanet ediyor. Faslılardan biri Dımaşk'ın ne tarafına giderse gitsin kendisine bir mescidin imamlığı, bir medresede *Kur'an-ı Kerim* okutmanlığı veya kutlu yerlerden birinin hizmetkârlığı verilerek ihtiyacı sağlanıyor.[61] Hankah denilen tekke benzeri yerlerde oturan sufîlerden ise yiyeceği ve elbisesi temin ediliyor. Burada yabancılar gayet iyi karşılanmakta. Yüz kızartıcı hareketlerden, haysiyet zedeleyici tavırlardan uzak tutulmakta. Hizmetkâr takımından olan kimseler için geçimlerini sağlamak üzere bahçıvanlık, değirmen bekçiliği veya sabah akşam çocukları okula götürüp getirmek gibi işler var... Kendini tamamen ilme yahut ibadete vermek isteyenlerse herkesten yardım görüyor.

[Ramazan'da Yoksullara İftar]

Ramazan'da hiç kimse yalnız başına iftar etmez. Dımaşk halkının erdemlerindendir; emir, kadı ve diğer nüfûz sahipleri arkadaşlarıyla beraber fakirleri de davet ederler iftar sofralarına.. Büyük tüccarlar, iyi para kazanan esnaf da böyle yapıyor. Göçebeler ve diğer fakirler de her gece içlerinden birinin evinde yahut mescitte toplanırlar. Her biri hazırlayabildiği yemeği getirir, beraberce kalabalık bir şekilde iftar ederler. Dımaşk'a vardığımda Mâlikî mezhebinin başhocası Nûreddîn Sahâvî ile karşılaştım. Aramızda bir yakınlaşma peyda olduğundan Ramazan'da evine iftara davet etti beni. Dört gece oraya gittim, iftar ettim. Daha sonra sıtmaya yakalandığım için gidemedim. Beni çağırmak için adam gönderdi. Hastalık sebebiyle özür beyan etmeme rağmen özrümü kabul etmedi ve tekrar gitmeye mecbur oldum! O gece evinde kaldım. Ertesi gün dönmek istediğimde:

"Benim evimi kendi evin, hattâ babanın veya kardeşinin evi gibi kabul etmelisin!" diyerek bir doktor çağırdı. İlaç, besleyici gıda, doktorun tavsiye ettiği her ne lâzımsa getirtti. Bu şekilde bayrama kadar onun evinde misafir olduk. Bayram namazına gittim. Hak Teâlâ hastalıktan kurtardı beni. Yanımda bulunan para ve erzak da tamamen tükenmişti o sırada. Nûreddîn Sahâvî bundan haberdar olunca bana develer kiraladı, bayağı azık verdi, hattâ;

"Temel ihtiyaçların için kullanırsın, lâzım olur!" diyerek biraz para da verdi; Allah Teâlâ onu en güzel şekilde mükâfatlandırsın.

Dımaşk'ta Melik Nâsır'ın kâtiplerinden İmâdüddîn Kaysarânî adında erdemli biri vardı.[62] Şehre bir Faslı geldiğini öğrenince adam gönderip çağırdıktan sonra ihsanlarda bulunurdu. Faslının dindar ve erdemli olduğunu anlayınca her zaman kendisine gelmesini salık verirdi. Onun âdeti böyleydi işte... Sürekli dairesine gidip gelen bir topluluk [görürdüm]. Sırkâtibi Alâeddîn b. Gânim ile bir grup insan da böyle hoş muamelede bulunurlar yolculara.

Dımaşk'ta şehrin ileri gelenlerinden Sâhib İzzeddîn Kalânisî[63] isminde, güzel ahlâkı ve cömertliği ile ünlenmiş zengin biri vardı. Melik Nâsır, Dımaşk'a geldiği zaman bu adam hükümdara, adamlarına ve maiyetinde bulunan ileri gelenlere üç gün ziyafet vermiş. Bu sebeple sultan tarafından Sâhib [=yakın dost] unvanıyla yüceltilmiş olduğu anlatılır.

Dımaşklıların erdemi ile ilgili olaylardan biri de şudur:

Şam yöresinin [=Suriye'nin] eski hükümdarlarından biri ölümünün yaklaştığını hissedince câmiin kıble tarafına gömülerek mezarının gizlenmesini vasiyet ediyor. Ayrıca her gün sabah namazından sonra doğu tarafında Maksûretü's-Sahâbe'de, kendi mezarının da bulunduğu yerde hafızların *Kur'an*'dan yedi bölüm okumalarını salık veriyor. Bu hafızlar için ihtiyaçlarını karşılayacakları büyük vakıflar bırakmış geride. İşte o zamandan beri bu hükümdarın mezarı üzerinde devamlı *Kur'an-ı Kerim* okunmaktadır.

[Dımaşklıların Cenaze Uğurlama Âdeti]

Dımaşk halkı cenaze uğurlamakta da çok ilginç bir tarz sergilemektedir. Acayip bir alay tertip ediliyor; tabut önde götürülüyor, hafızlar güzel sesle *Kur'an* okuyor, ağlatan nağmeler döktürüyor; insan bu manzaradan ötürü kendinden geçiyor, kalbi uçayazıyor. Cenaze namazını büyük câmide Maksûre'nin karşısında kılıyorlar. Ölen adam, imam, müezzin veya câmi kayyumlarındansa musallâya kadar *Kur'an* okunarak götürülüyor. Bunlardan değilse câmiin kapısı önünde okumayı keserek tabutu içeri sokuyorlar. Bundan sonra bazıları, Bâb-ı Berîd civarında, avlunun batı yönünde toplanıyor. Şehrin ileri gelenlerinden biri tâziye için onlara yaklaşınca yüksek perdeden şöyle sesleniyorlar:

"Bismillah! Kemâleddîn, Cemaleddîn, Şemseddîn, Bedreddîn!.."

Okuma işi tamamlanınca müezzinler ayağa kalkarak:

"Namazınızda falanca iyi ve bilgin adam üzerine niyet ediniz!" diyor ve mevtâyı güzel niteliklerle betimledikten sonra namazını kılarak kabristana götürüyor.

Hint halkının cenaze alayları da acayiptir. Hattâ Dımaşklılarınkinden daha gariptir diyebilirim. Hintliler ölüyü defnettikten sonra üçüncü gün sabahleyin mezara giderek zemini, pahalı kumaşlarla döşer; kabre güzel örtüler sererler. Etrafına gül, yasemin ve fulya [=mısır gülü] gibi hoş kokulu çiçekler koyarlar. Bu çiçekler hep orada durur. Ayrıca limon ve portakal ağacı getirir, meyveleri olmasa bile mezarın üzerine koyar, oraya gelenlerin gölgelenmesi için de çadır kurarlar. Daha sonra kadılar, emirler ve yüksek rütbeli memurlar, nüfûz sahibi insanlar gelip oturur. Karşılarında hafızlar vardır. Sonra mushaf bulunan küçük sandıklar getirilip herkes bir cüz alır bunlardan. Hafızların güzel sesle *Kur'an* okuması bitince kadı dua eder. Ayağa kalkıp daha önce hazırladığı hutbeyi okur. Bu söylevin içinde ölüyü anar, ona bir mersiye döktürür. Akrabalarının adlarını anarak tâziyede bulunur. Sultanın ismini de anarak hakkında dua eder. Onun adı anılınca halk ayağa kalkar, bulunduğu yere doğru saygıyla baş eğerler. Sonra kadı oturur. Gülsuyu getirilip önce kadıdan başlanır. Sırasıyla herkese dökülür. Bundan sonra içinde şeker şerbeti bulunan taslar getirilip yine kadıdan başlanarak diğer cemaate dağıtılır. Sıra Tenbûl'e gelmiştir.[64] Bu bir yapraktır. Hint halkı nezdinde pek mühim ve makbûl sayılır bu; misafirler onunla ağırlanır. Sultan bir kimseye tenbûl ihsan ederse altın ve hil'at [=onur elbisesi] vermekten daha güzel görülür bu hareket. Bir kimse vefat ettiğinde yakınları cenazenin defnedildiği güne kadar tenbûl yemez. O gün kadı yahut yardımcısı tenbûlden birkaç yaprak alarak cenaze sahibine verir. O da yer. Sonra merasimde bulunanlar evlerine dönerler. Bu bitki hakkında inşallah ileride konuşacağım.

Dımaşk'ta Dinlediğim Hadîs Rivayetleri ve Burada Bana İcâzet Verenler

Ümeyye Câmii'nde İmam Buhârî'nin hadîs külliyâtı olan *Sahih*'ini İbn Şıhna Haccâr[65] adıyla tanınan, her yeri gezen, küçük büyük herkesin ziyaret

ettiği yaşlı üstat Şihâbeddîn Ahmed b. Ebû Talib'den dinledim. Onun soyu şöyle devam eder: Ebû Talib b. Ebi'n-Nu'm b. Hasan b. Ali b. Beyâneddîn Mukriî Sâlihî. Kitap tam 14 derste bitti, baştan sona.

Yediyüzyirmialtı yılının Ramazan ayında 15 Salı ile 28 Pazartesi arasında[66] oldu bu. Hocamız *Sahîh-i Buhârî* külliyâtını bize Alemüddîn Ebû Muhammed diye bilinen meşhur bilginin tarzıyla okudu. Bu adam aslen Endülüs'ün Sevilla şehrinden gelip Dımaşk'a yerleştiği için Dımaşkî diye de bilinir. Uzun adı şöyle: Ebû Muhammed Kasım b. Muhammed b. Yusuf Birzâlî İşbîlî Dımaşkî.[67] Şam tarihini yazmış ve Hadîs ilimlerinde uzmanlaşmıştır. Ben o dersteyken büyük bir dinleyici kitlesi de vardı. Cemaatin isimlerini tek tek Muhammed b. Tuğrıl b. Abdullah b. Gazzâl Sayrafî adlı şahıs yazmıştır. Hocamız Haccâr, Sahîh kitabının tümünü altıyüzotuz senesinde, Şevvalin sonunda, Zilkadenin başlarında Dımaşk dışında bulunan Kasiyûn tepesinin eteklerinde Muzafferî Mescidi'nde Siracüddîn Ebû Abdullah'tan dinlemiştir. Bu adamın soyu şöyle: Siracüddîn Ebû Abdullah Hüseyin b. Ebûbekir Mübarek b. Muhammed b. Yahyâ b. Ali b. Mesih b. Umran Rebîî Bağdâdî Zebîdî Hanbelî. Sirâcüddîn ise bu kitabın tümüyle ilgili olarak iki kişiden; Bağdatlı ünlü bilgin ve tarihçi Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. Ömer b. Hüseyin Halef Katiî ve yine Bağdatlı attar Ali b. Ebûbekir b. Abdullah Kalânisî Asgar'dan icâzet almış, ayrıca Ebu'l-Müneccâ Abdullah b. Ömer Huzâî Leysî Bağdâdî adlı bilginden de *Gayretü'n-Nisâ* bâbından kitabın sonuna kadar olan kısmıyla ilgili bir icâzet almıştır. Bu bilginlerin dördü de beşyüzelliüç senesinde Bağdat'ta Heratlı Sufî Sedîdüddîn Ebu'l-Vakt Abdülevvel b. İsa b. Şuayb b. İbrahim Siczî'den semâ etmişlerdir [=dinleyerek not edip öğrenmişlerdir.].

Üstat Sedidüddîn ise önder bilgin Cemalü'l-İslâm Ebu'l-Hasan Abdurrahman b. Muhammed İbnü'l-Muzaffer b. Muhammed b. Davud b. Ahmed b. Muâz b. Sehl İbnü'l-Hakem Davudî'den dörtyüzaltmışbeş yılında Buşenc'de semâ ettiğini bildiriyor.

Cemalü'l-İslâm Ebu'l-Hasan ise Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Hâviye b. Yusuf b. Eymen Serahsî'den üçyüzseksenbir yılının Safer ayında semâ ettiğini bildiriyor.

Ebû Muhammed Abdullah Serahsî ise üçyüzonaltı yılında Farabr'da Abdullah b. Yusuf b. Mıtr b. Sâlih b. Bişr b. İbrahim Farabrî'den semâ ettiğini bildiriyor.

Abdullah b. Yusuf b. Mıtr da şöyle diyor:

"Buharalı büyük bilgin Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail'den Farabr'da, önce ikiyüzkırksekiz yılında sonra da ikiyüzelliüç yılında semâ yoluyla aldık [bu kitabı]. Allah ondan hoşnut olsun."

Dımaşk ahalisinden de icâzet-i âmme aldıklarım vardır. Bana icazet verenler şunlardı: Yukarıda bahsettiğim Ebu'l-Abbâs Haccâr, Şeyh Şihâbeddîn b. Abdullah Makdisî[68] –Bu adam altıyüzelliüç senesi Rebiülevvel'inde doğmuştur– Üstat Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed Becelî[69], hadîs ilminde uzman olanların önderi Cemaleddîn Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Zekî Abdurrahman b. Yusuf Mizzî Kelbî, Üstat Alâeddîn Ali b. Yusuf b. Muhammed b. Abdullah Şâfiî, Üstat Şerif Muhyiddîn Yahyâ b. İbrahim b. Fellâh b. Muhammed İskenderî, Üstat Şemseddîn b. Abdullah b. Temmâm, Üstat İbrahim b. Abdullah b. Ebû Ömer Makdisî'nin iki oğlu Şemseddîn ve Kemâleddîn, Üstat Şemseddîn Muhammed b. Ebu'z-Zehrâ Hakkârî.[70]

Kendisinden hadîs ve benzeri dallarda ilim aldığım hocalarım arasında iki de hanım vardı. Güzel ahlâklı, kibar ve erdemli öğretmen Ümmü Muhammed Âişe binti Muhammed b. Müslim Harranî[71] ve dünyanın her tarafından kendisine talebelerin hücum ettiği güzel ahlâk abidesi Zeyneb binti Kemâleddîn Ahmed b. Abdurrahman b. Abdurrahîm b. Abdülvâhid b. Ahmed Makdisî.[72] Bu hocaların hepsi yediyüzyirmialtı senesinde Dımaşk'ta bana icâzet-i âmme verdiler.

Beyrut
Dımaşk (Şam)
Kisve
Sanemeyn
Akkâ
Busra
Aclûn
Gazze
Cize
Kerek
Seniyye
Maan
Akabe
Zât-i Hacc
Nefud Çölü
Hazm
Tebûk
Ahdar
Kal'atü'l-Muazzam
Medâin Salih
Kızıl Deniz
Ulâ
Bağdat
Kûfe
Necef
Kadisiye
Ümmü Kurûn
Mesâcid
Vâkısa
Zübâle
Meşkuk
Sa'lebiye
Hâil
Zerûd
Fayd
Ecfur
Mahruk
Semîra
Kurûre
Nakra
Necd
Useyle
Medine
Ebyar-ı Ali
Safrâ
Bedr
Cuhfe
Râbiğ
Hulays
Usfan
Mekke
Cidde
Taif

Şam'dan kutsal topraklara, kutsal topraklardan Kûfe'ye.

Kaynak: Tazî; Gibb.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

DIMAŞK'TAN ÇIKIŞ, YDINLIK ŞEHİR MEDİNE'YE YOLCULUK

Onbeşinci Bölüm Notları

Yediyüzyirmialtı senesinin Şevval ayı girdiğinde[1] Hicaz kervanı Dımaşk'tan çıkıp Kisve adıyla bilinen kasabada konakladı.[2] Ben de beraber hareket ettim. Emîrü'l-Hacc [=hac kervanının düzen ve ihtiyaçlarından sorumlu] o sene büyük emirlerden Seyfeddîn Cûbân [=Çoban] idi;[3] kadı ise Şerefüddîn Ezru'î Hûrânî idi. Mâlikî mezhebinin başhocası Sadreddîn Gumârî de bu sene hac yapıyordu. Acârime denilen bir Arap kabilesiyle yolculuk yaptım.[4] Bunların reisi, emirler arasında büyük saygınlığı olan Muhammed b. Râfi'dir. Kisve kasabasından çıkıp Sanameyn isminde büyük köye vardık. Oradan da Zuraa'ya hareket ettik. Zuraa, Hûrân'a bağlı küçük bir kasabadır.[5] Civarında konakladıktan sonra Busrâ denilen küçük şehre girdik.[6] Kervan, hazırlıklarını tamamlamak amacıyla Dımaşk'ta kalmış olanların yetişebilmesi için her zamanki gibi orada dört gün mola verdi. Peygamberimiz, Allah tarafından kendisine elçilik verilmeden önce Hadîce anamızın sermayesiyle ticaret yapmak için buraya gelmiş, Busrâ'yı şereflendirmiştir; orada Peygamberimizin devesinin çöktüğü yerde büyük bir mescit yapılmış. Hûrân ahalisi bu şehirde toplanır, hacılar buradan azıklarını temin edip Birketü Zîze'ye açılırlar. Orada da bir gün bekledikten sonra Leccûn'a hareket ederler. Burada [daima] akan bir su vardır.

Oradan Kerek Kalesi'ne hareket ederler.[7] Burası gayet sarp ve sağlam kalelerden olup Hısn-ı Gurâb [=Karga Kalesi] adıyla ünlenmiştir. Her tarafından dere akmaktadır. Tek kapısı vardır ve kayalar delinerek yapılmıştır. Oradan giriş yapılır, sert bir kayaya oyulmuş uzun bir dehlizden sonra kaleye varılır. Hükümdarlar zor zamanlarda buraya sığınır, burada korunurlar. Hattâ Melik Nâsır dahi burayı sığınak yapmıştır kendine! Hikâyesi şöyle:

Melik Nâsır henüz çocuk denecek yaşta iken tahta geçer. Kendi memlûkü [=asker kölesi] ve başyardımcısı olan Sâlâr iktidara el koyar. Nâsır, görünürde hacca gitmeye niyet edip kumandanlarının da onayını alarak Hicaz'a hareket eder. Akabetü Eyle'ye [=Eyle Geçidi'ne] vardığında Kerek

Kalesi'ne sığınarak senelerce orada kalır. Nihayet Şam bölgesinin kumandanları onun huzuruna çıkar. Diğer memlûkler de onun adına birleşir. Bu esnada yönetim Baybars Şeşnikîr'in elindedir.[8] Baybars, yemeklerden sorumlu emirdir. Ona Melik Muzaffer de denilir. Bu adam Salâhaddîn Eyyûbî tarafından yaptırılan Saîdü's-Süedâ Tekkesi yakınındaki Hankahı Baybarsiyye'yi inşa ettirmiştir. Melik Nâsır orduyla Baybars'ın üzerine yürüyünce o çöle kaçar. Askerleri onu takip ederler, yakalayıp Melik Nâsır'a getirirler. Ferman buyurulur, idam olunur. Âsî kumandan Sâlâr da yakalanarak bir kuyuya hapsedilir. Orada açlıktan ölür. Rivayet ediliyor ki, açlık belâsından, leş yemeye mecbur kalmış! Allah bizi böyle durumlara düşürmesin!

Hac kervanı Kerek dışında Seniyye denilen yerde dört gün kalarak [büyük] çöle girmek için hazırlandı. Bundan sonra Maân'a gittik. Burası Şam bölgesinin sonudur. Akabetü's-Savân'dan [=Savân Geçidi'nden] sahraya indik. Bu çöl hakkında "giren rahmetli, çıkan devletlü" diye bir söz var! İki gün yolculuktan sonra; suyu olmasına rağmen kimsenin yerleşmediği Zâtü'l-Hacc mevkiinde konakladık. Bundan sonra hiç su bulunmayan Beldah vadisine, oradan da Tebûk'e hareket ettik.[9] Peygamberimiz buraya gazâda bulunmuştur. Tebûk'te görülen bir kaynağın suyu daha önce gayet azmış. Peygamberimiz orada abdest aldıktan sonra gürleşmiş, ağza lâyık bir kıvamda akmaya başlamış. Hâlen öyle bereketli akıyor. Tebûk'e varınca silâhları kuşanıp, kılıçları sıyırarak hamle edercesine yürümek ve hurma ağaçlarına vurmak, bunu yaparken de "Peygamberimiz bu şehre böyle girdi!" demek Şam hacılarının âdetlerindendir.

Büyük kafile oradaki kaynakta mola verir. Herkes kana kana su içer. Ayrıca develeri suvarmak, Ulâ ile Tebûk arasındaki korkunç çöl için gerekli olan suyu temin etmek amacıyla burada dört gün kalır, istirahat ederler.

Sucular bu kaynağın etrafına inerek, manda derisinden yapılmış sarnıcı andıran havuzumsu tulumlarıyla develerini suvarırlar, kaplarını doldururlar. Emirlerden yahut büyüklerden her birinin bir tulumu var. O tulumla hem kendi develerine hem de arkadaşlarınınkilere su getirirler. Kaplarını da doldururlar. Diğer hacılar ise birkaç dirhem karşılığında kendi devesini sulamak ve kırbasını doldurmak üzere orada çalışan sucularla anlaşır.

Daha sonra kervan hareket eder. Bahsettiğimiz tehlikeli çölden korkarak gece gündüz yoluna devam eder. Sahranın tam ortasında Cehennem vadisine benzeyen Vâdiyü'l-Uhaydır adında bir çukur vardır.[10] Geçmiş yılların birinde Semûm yeliyle[11] suların kuruyup bir kırbasının 1.000 dinara satıldığı, fakat suyu satanın da alanın da helâk olduğu, vadide dikili bir taşta yazılıdır.

Daha sonra Eyyûbî hanedanından Melik Muazzam'a nispet edilen Birketü'l-Muazzam'a [=Muazzam Göleti'ne] inilir.[12] Orada bazen yağmur iyi yağar, su birikir, bazen de kuraklık her tarafı kırar geçirir! Tebûk'ten hareketin beşinci günü kervan Semûd kavmiyle ilgili meşhur Hıcr Kuyusu'na gelir.[13] Su gürdür ama Peygamberimiz Tebûk Savaşı'nda buradan geçerken devesini süratlendirerek kimsenin o kuyudan içmemesini emrettiğinden çok susamış olsalar bile su içmez hacılar oradan; kim bu suyla hamur yoğurmuşsa hemen devesine yedirir.

Burası Semûd kavminin şehridir. Bu kavim, kırmızı kayalık dağların böğrüne evler oymuş. Eşikleri nakışlarla süslü; uzaktan gören buraların henüz yeni yapıldığını zanneder! Bu kavmin çürümüş kemiklerini şu evlerde görmek mümkün! Kuşkusuz buradan alınacak dersler var. Sâlih Peygamber'in devesinin çöktüğü yer dahi orada; iki dağ arasında! Civarda bir mescit kalıntısı vardır. Halk orada namaz kılar.

Hıcr ile Ulâ'nın arası yarım günlük, hattâ daha az bir mesafedir. Ulâ büyük ve güzel bir kasaba; hurma bahçeleri ve içimlik tatlı suları var.[14] Hacılar orada dört gün konaklayarak ihtiyaçlarını temin eder, elbiselerini yıkarlar. Köy halkı güvenilir, iyi ahlâklı insanlardan oluşuyor. Hacılar fazla eşyalarını orada emaneten bırakıp yetecek kadarını yanlarına alırlar. Şam yöresinin Hıristiyan tüccarları Ulâ'ya kadar gelseler de daha ileri geçemezler. Orada hacılara azık, yolluk vesaire satarlar.

Kervan Ulâ'dan hareket ederek ertesi gün Attâs vadisine iner.[15] Burası çok sıcaktır. Öldürücü Semûm [=Sam] yeli eser burada. Bir seferinde kafile şiddetli bir Sam yeline tutulmuş da pek az kimse kurtulmuş. O seneye Emir Câlıkî senesi denmiş. Bu mıntıkadan Hüdeyye'ye inerler. Hüdeyye, oradaki vadide yeraltından çıkan su sızıntısıdır.[16] Eşeleyip çıkarıyorlar ama suyun

lezzeti yok. Tıpkı deniz suyu gibi! Üçüncü gün kutsal beldenin yakınına gelen hacılar orada konaklarlar.

ONALTINCI BÖLÜM

PEYGAMBERİMİZİN YURDU, AYDINLIK ŞEHİR MEDİNE

Onaltıncı Bölüm Notları

Üçüncü günün akşamı, Harem-i Şerif'e [=Medine'ye] girdik, mescide geldik. Selâm Kapısı'nda durarak salât-ü selâm getirdik. Mübarek Ravda'da kabir ile minber arasında namaz kıldık. Peygambere ağlayan ağacın,[1] kıblenin sağ tarafında direğe bitiştirilmiş parçasını selâmladık. Peygamber efendimizi andık, Allah'tan rahmet ve esenlik diledik. O, öncekilerin ve sonrakilerin efendisi; o, günahkârların şefaatçısı; o, Hâşimî soyundan [Mekke'nin] Bathâ vadisinden gelen; o, övgüye lâyık elçi, ona esenlik, ona saygı, ona selâm! Kuşatsın onu rahmetiyle Rabbim, yüceltsin keremiyle yüce Hüdâm! Her zaman üstün kılsın onu Allah'ım. Ona, yanında gömülü Ebûbekir ve Ömer'e selâm verdik; Allah onlardan razı olsun. Böyle büyük bir nimete bizi kavuşturduğu, Peygamberimizin kutsal kabrine bizi ulaştırdığı için Hak Teâlâ'ya şükürler olsun. Allah'tan niyâzımız o güzelim beldeleri tekrar görmek ve ibadetimizin kabulüdür. Bu büyük nimete erişmekten dolayı mutluluk duyduk ve seyahatimize devam ettik.

Allah Elçisinin Mescidi ve Mübarek Kabri

Mescit dikdörtgen şeklinde.[2] Dört yandan duvarlarla çevrilmiş. Ortasında çakıltaşları ve kumla döşeli avlu var. Mescidin etrafını yontma taşla döşenmiş bir yol çeviriyor. Ravda Mukaddese [=Kutsal Bahçe, Peygamber Türbesi] denilen yapı mescidin güneydoğusundadır. Allah'ın rahmeti ve esenliği kuşatsın buranın sahibini. Burası çok hoş; hakkıyla betimlemek mümkün değil. Gayet güzel yontulmuş mermer ile çevrili etrafı. Yüzyıllardan beri esansla bezendiği için üstünden rayihalar yayıyor. Güney tarafında Peygamberimizin kabri karşısında gümüş bir çivi var. Halk orada durup kıbleye arkasını dönüyor ve Peygamberimize yönelip selâm veriyor. Ondan sonra sağa; Hz. Ebûbekir'in tarafına dönüyorlar. Ebûbekir'in kabri Peygamberimizin ayak yönündedir. Daha sonra da yüzlerini Hz. Ömer'in bulunduğu yere çeviriyorlar. Ömer'in kabri Ebûbekir'in omuz hizasındadır.

Kutlu Bahçe'nin kuzeyinde mermerden yapılmış küçük bir havuz var. Onun kıble tarafında mihrap şeklinde [bir çıkıntı] görülüyor. İşin doğrusunu

Allah bilir ya, orasının Fâtıma anamızın evi olduğu ve kabrinin orada bulunduğu söylenir. Mescidin ortasında zeminde bulunan kilitli kapak, bir yeraltı odasının girişi aslında. Bu odadan basamaklarla aşağı iniliyor ve mescit dışına, Hz. Ebûbekir'in evine varılıyor. Bu yeraltı odasının üzerinde Âişe anamızın, pederi Hz. Ebûbekir'in evine gitmek için kullandığı yol vardır. Hadîste bildirilen girişin burası olduğu kesin. Peygamber efendimiz bu yolun bırakılıp diğer yolların kapatılmasını salık vermiştir. Ebûbekir'in evi karşısında Hz. Ömer ve oğlu Abdullah'ın evleri mevcut.[3] Mescidin doğusunda ise Peygamber şehrinin büyük bilgini Ebû Abdullah Mâlik b. Enes'in evi var.[4] Selâm Kapısı civarında bulunan ve suyu, Ayn-ı Zerka [= Mavi Göze] adlı gür bir kaynaktan gelen çeşmeye merdivenle iniliyor.

Kutlu Mescidin İlk Yapılışı

Peygamberimiz Pazartesi günü, Rebîülevvel'in 13. gecesinde hicret yurdu Medine'ye yaklaşınca[5] Amr b. Avfoğulları kabilesinin yanında bir rivayete göre yirmiiki, başka birine göre yirmidört, diğer bir rivayete göreyse kırk gece konakladı. Daha sonra Medine'ye girip Neccâroğullarından Ebû Eyyûb Ensârî'nin evine misafir oldu.[6] –Allah ondan razı olsun– Mescit ve kendi odaları yapılıncaya kadar yedi ay orada kaldı. Mescidin yapılacağı arsa, Neccâroğullarından Sehl ve Süheyl'in hurma kurutmada kullandıkları mekân idi. Onların babası olan Râfi'nin soyu şöyle: Râfi b. Ebû Ömer b. Ânid b. Sa'lebe b. Ganm b. Mâlik b. Neccâr. Baba Râfi b. Ebû Ömer daha önce vefat ettiği için bu kardeşler yetim kalmışlar. Bir rivayete göre Es'ad b. Zürâre, başka bir rivayete göre ise Ebû Eyyûb Ensârî tarafından yetiştirilmişlerdir. Peygamberimiz yahut Ebû Eyyûb Ensârî bu arsanın bedelini ödeyerek yetimleri razı etti. Bazı rivayetlerde bu iki kardeşin arsayı Allah rızası için Peygamber'e verdikleri anlatılır.

Peygamberimiz mescidin inşasında ashabıyla beraber çalıştı; etrafında duvar yükseltmişse de çatı ve sütun koymadı. Kare şeklinde yapılmıştı. Boyu da eni de yüz arşın geliyordu. Bir rivayete göre ilk yapıldığı zaman eni boyundan kısaydı. Duvarın yüksekliğini bir adam boyunda yaptı. Sıcaklığın şiddeti artınca onun güzide arkadaşları mescidin çatıyla örtülmesinin uygun olacağını ifade ettiler. Bunun üzerine hurma ağacından kütükler dikip dallarıyla çardak yaptırdı. Yağmur yağdıkça çardaktan

mescide damladığından, muhterem dostları damın çamurla sıvanması hususunda konuşmuşlar; Peygamber Efendimiz ise şöyle cevap vermiştir:

"Peygamber Musa'nın çardağı yahut gölgeliği gibi bir gölgelik yeterlidir. Durum bundan da basit!" Bazıları;

"Musa'nın gölgeliği nedir?" diye sorunca şu cevabı vermiştir:

"Ayağa kalktığı vakit başı yukarıya dokunurdu. Böyle bir gölgelik!" Mescide önce üç kapı yapılmış ise de kıble değiştirildiği zaman güney tarafındaki kapatılmıştır. Peygamberimiz ve Ebûbekir Sıddık'ın zamanlarında bu hâlde kaldı mescit...

Ömer b. Hattâb'ın hilâfeti esnasında mescit genişletildi ve Ömer şöyle dedi:

"Peygamberimizin zaman zaman ‘mescidi genişletmemiz lâzım' dediğini duymasaydım bu işi yapmazdım!"

Hz. Ömer ahşap direkleri kaldırıp yerine tuğladan yapılmış sütunlar koydu. Temeli bir adam boyu taşla ördü. Kıble yönü hariç her yönde iki kapı olmak üzere mescidin kapılarını altıya çıkardı. Kapılardan birinin, kadınların giriş-çıkışına tahsis edilmesi gerektiğini söyledi. Hak Teâlâ'ya kavuşuncaya kadar bu tarafta bir tamiratta bulunmamıştır.

Hz. Ömer bir defasında da şöyle demişti:

"Bu mescidi sahraya kadar genişlettik [diyelim], yine de Resûlullah'ın mescidi sayılır!" Bu sözleriyle Peygamber'in

amcası Hz. Abbâs'a ait bir mıntıkanın mescide ilâve edilmesi gerektiğini ima etti ise de Hz. Abbâs bu teklifi kabul etmedi. Orada bulunan bir oluk mescide akıyordu. Ömer'in, "halka eziyet veriyor" diyerek söz konusu oluğu söküp atması üzerine Hz. Abbâs bu işe bozuldu, Ömer ile münakaşa etti. Anlaşmazlık büyümesin diye Übeyy b. Ka'b'ı aralarında hakem tayin ettiler. Onun evine vardıklarında hemen izin verilmedi. Kapıda bir saat beklediler. Übeyy b. Ka'b;

"Hizmetçim başımı yıkıyordu.." diyerek mazeret gösterdi. Hz. Ömer söze başlayacağı sırada Übeyy:

"Bırak, [Resûlullah'ın amcası olma] konumundan ötürü Ebu'l-Fadl Abbâs söze başlasın!" dedi. Abbâs konuşmaya başladı:

"Peygamber bana burada bir mıntıka ayırmıştı. İşte o gördüğünüz yeri birlikte yaptık. Hattâ oluğun konulması esnasında Allah elçisinin mübarek omuzlarına ayağımla bastım. Şimdi Ömer geldi, oluğu kaldırdı; onun yerini mescide katmak istiyor!" Übeyy b. Ka'b cevaben şöyle dedi:

"Bilgim var bu konuda: Peyamber'den işittiğime göre Davud [as] Allah Evi'ni yapmayı düşününce o mekânın iki yetime ait olduğunu gördü. Hemen satmalarını teklif etti. Fakat yetimler razı olmadılar. Davud Peygamber yetimleri razı edip aldı arsayı. Ancak daha sonra yetimler aldatıldıklarını ileri sürdüler, satışı bozdular. Yeniden [başka bir fiyat üzerinde] alım işi yapıldı. Fakat yetimler yine satışı bozdular ve Davud Peygamber istenen ücreti çok fahiş gördü. İşte o zaman Allah tarafından şöyle bir vahiy geldi Davud Peygamber'e:

" ‘Eğer kendi malından bir şey vereceksen elbette bilirsin ne yapacağını! Bizim rızkımızdan vereceksen onları razı edecek şekilde ver. Çünkü zulüm ve haksızlık üzerine inşa edilmeyecek tek ev varsa o da benim beytim, benim mabedimdir! Yasak koydum artık, bu mabedi yapmayacaksın!' Bunun üzerine Hz. Davud:

‘Yâ Rab! Öyleyse bu işi Süleyman'a ver' dedi. Allah Teâlâ da bu işi Süleyman Peygamber'e nasip etti."

Hz. Ömer bu sözler üzerine:

"Anlattığınız şeyin Hz. Peygamber'in ağzından çıktığını bana kim ispat edecek?" deyince Übeyy b. Ka'b Ensâr'dan bir grubu oraya getirdi. Onlar da bu rivayetin Peygamber Efendimizden geldiğini söylediler. Hz. Ömer:

"Senden başkası olmasaydı sözünü yine kabul ederdim, fakat sadece kesinlik istedim." dedi. Sonra Abbâs'a dönerek:

"Allah'a hamdolsun, ayakların omuzlarıma basmadıkça oluğu kaldırdığın yerden oraya koymam!" dedi. Böylece gönül hoşluğuyla, seve seve bu işe razı olduğunu gösteriyordu. Bu olaydan sonra Hz. Abbâs yumuşadı:

"Madem ki burasının bana ait olduğu isbat edildi, ben de Allah yoluna bağışladım burayı!" dedi. Böylece Hz. Ömer oradaki evi yıkarak mescide ilâve etti. Daha sonra Hz. Osman uğraştı mescidin genişletilmesine ve tamirat işlerine kendisi de katıldı. Gün boyunca orada bulunurdu. Mescidi beyaza [=kirece] boyayıp, nakışlı taşlarla süsleyen de odur. Doğu tarafı hariç diğer bütün yönleri genişletmiş, demir ve kurşun direklerle sabitleştirilen taş sütunları da o yerleştirmiştir. Daha sonra [Abanoza benzeyen] ve sâc adı verilen bir ağaçla çatıyı örttü; bir mihrap yaptırdı. Bazı rivayetlere göre ilk mihrabı yapan Mervân'dır.[7] Bir rivayete göre de mihrap, Emevî halifesi Velîd'in zamanında Ömer b. Abdülazîz tarafından yaptırıldı. Daha sonra Velîd mescidi genişletmiştir. İnşaat işini de Ömer b. Abdülazîz üstlenmiştir. O, mescidin güzelleşmesi, mükemmel olması için çok çaba gösterdi; mermer ve simli sac kullanılmasına önem verdi. Halife Velîd bununla kalmamış;

"Peygamber mabedini inşa edeceğim, bana bu konuda yardım et!" diye Rum hükümdarına haber göndermiştir. Bunun üzerine Rum asıllı işçi ve sanatkârlarla beraber 80.000 miskal altın geldi Rum diyarından.[8] Halife Velîd, Peygamber eşlerine ait evlerin mescide katılmasını emredince Ömer b. Abdülazîz mabedin üç yanında bulunan evleri tek tek satın aldı. Fakat kıble tarafına varınca Hz. Hafsa'nın soyundan gelen mirasçı Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer, Hafsa'nın evini satmaktan kaçındı. Aralarında konuşmalar geçti. Sonunda Ömer b. Abdülazîz arada bir yol açılacak kadar mekânı gönül hoşluğuyla satın aldı ondan... Geri kalan kısmı Ubeydullah'a kaldı yine.

Bugün mescidin [büyük] girişi de işte orasıdır. Ömer b. Abdülazîz mescidin dört köşesine dört minare yaptırmıştır. Bunlardan biri Mervân'ın evine bakıyordu. Süleyman b. Abdülmelik hacca geldiğinde o evde konaklamış ve müezzin ezan okurken Süleyman'ı seyredince minarenin yıkılmasını emretmiş!

Ömer b. Abdülazîz mescide mihrap koyandır. Hattâ ilk defa mihrap âdetini çıkaranın da o olduğu söyleniyor. Bundan sonra Halife Mehdî b. Ebû Ca'fer Mansûr mescidi genişletme çalışmalarında bulundu. Pederi Ebû Ca'fer çok arzu etmesine rağmen bu sevaba nail olamamıştı. Söz konusu genişletme işiyle ilgili olarak Hasan b. Zeyd, Ebû Ca'fer Mansûr'a bir mektup göndererek, "Mescidin doğu tarafına doğru genişletilmesi durumunda, Ravda'nın [=Kutlu Bahçe'nin] tam ortada kalacağını" bildirdi. Ebû Ca'fer, Hasan b. Zeyd'e, Hz. Osman'ın evini yıkma niyetinde olduğu ithamında bulunarak;

"Ben senin ne amaçladığını biliyorum, Osman'ın evinden elini çek!" diye nâme gönderdi!

Ebû Ca'fer, yaz mevsiminin kızgın günlerinde avlunun örtülerle gölgelendirilmesini salık verdi. Bu örtüler avludaki ahşap [direklere] gerilen iplerin üstüne seriliyordu. Böylece namaz kılanlar sıcaktan kurtulmuş oluyorlardı.

Velîd'in genişletmesi ile mescidin boyu ikiyüz arşına ulaşmışken Halife Mehdî bunu üçyüze çıkarmış, maksûre adı verilen yer daha önce iki arşın yükseklikteyken Mehdî ile beraber zemin seviyesine indirilmiştir. Mehdî mescidin birçok köşesine kendi ismini yazdırdı.

Daha sonra Melik Kalâvun, Selâm Kapısı civarında abdest almaya yarayacak bir şadırvan yaptırdı. Buranın inşaatında Akmâr adıyla bilinen Emir Sâlih Alâeddîn'i görevlendirdi. Akmâr, binaya gayet geniş bir avlu yaptı. Avlunun çevresinde odalar sıralanıyordu. Oraya su da getirdi. Melik Kalâvun, Mekke'ye bunun aynısını yaptırmak istediyse de muvaffak olamamıştır. İlerde anlatacağımız gibi onun oğlu Melik Nâsır, Safâ ile Merve arasında bunun benzerini yaptırmıştır...

Peygamber Mescidi'nin kıblesi kesindir, çünkü orayı kendisi tayin etmiştir. Bir rivayete göre mescidin kıblesini Melek Cebrâil belirlemiştir. Bir diğer rivayete göreyse Cebrâil, Peygamberimize yön göstermiş, Peygamberimiz de buna göre belirlemiştir kıbleyi. Başka bir rivayete göre ise Cebrâil dağlara işaret ettiğinden dağlar Kâbe görününceye kadar alçalmış, Peygamberimiz de Kâbe'yi aynen görmüş ve kıbleyi böyle belirlemiştir. Hangisine itibar edilirse edilsin her bakımdan Peygamber Mescidi'nin kıblesi kesindir.

Peygamberimiz Medine'yi ilk teşrif ettiklerinde kıble Beyt-i Makdis yönüne doğruyken, bir rivayete göre onaltı, başka bir rivayete göre ise onyedi ay sonra Kâbe yönüne çevrildi.

Mescidin Minberine Dair Rivayetler[9]

Hadîste bildirildiği gibi Peyamberimiz önceleri mescitte bir hurma ağacının gövdesi üzerinde hutbe okurdu. Minber inşa olunduktan sonra hutbeyi minberde vermeye başladı. O zaman daha önce hutbe okuduğu hurma ağacının gövdesi; dişi devenin sütten kesilen yavrusunun ardından ağladığı gibi inlemiştir. Rivayete göre Peygamberimiz dayanamamış, minberden inerek hurma ağacını kucaklamış ve inlemesini durdurmuştur. Peygamber Efendimiz bu rivayete göre şöyle demişir:

"Eğer o hurma kütüğünü kucaklamasam kıyamete kadar ağlardı." Minberi kimin yaptığı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bir rivayete göre Temîm Dârî adlı sahabe tarafından, başka bir rivayete göre ise hicret yurdu Medine'de Peygamber'i karşılayan ve Ensâr adı verilen yüce insanlardan bir kadıncağızın kölesi yapmış bu minberi.

Minberin malzemesine gelince, bir rivayete göre [Medine yakınındaki] Gâbe'den gelen ılgın ağacından, başka bir nakle göre ise "esil" adı verilen [odunu sert bir] ılgın türünden yapılmıştır. Minber üç basamaktır. Peygamberimiz en üsttekine çıkarak hutbeye başlar, mübarek ayaklarını orta basamağa bırakırdı.

Hz. Ebûbekir halife olduğu sıralarda orta basamağa çıkar, ayaklarını birinci basamağa koyardı. Hz. Ömer ise tevazuundan ötürü birinci basamağa oturur, ayaklarını yere basardı. Hz. Osman, hilâfetinin

başlangıcında böyle yapmış ise de daha sonra en üste, yani üçüncü basamağa çıkmıştır. Muâviye, halife olunca minberin Şam'a getirilmesini istedi. Halk sert itirazlarda bulundu, ortalık karıştı. O esnada çok şiddetli rüzgârlar esti. Güneş kararararak gündüz vakti yıldızlar gözüktü. Yeryüzü öyle siyahlaştı ki insanlar birbirleriyle çarpışmaya, yollarını dahi ayırdedememeye başladılar. Muâviye bu manzara karşısında dehşete kapılarak minberi Şam'a nakletmekten vazgeçti. Diğer taraftan minberin altına altı basamak daha ilâve etti. Böylece basamakların sayısı dokuza çıkarılmış oluyordu.

Peygamber Mescidi'nin İmam ve Hatibi

Medine'ye vardığımızda mescidin imamı Mısır'ın ileri gelenlerinden Selâme b. Bahâeddîn idi. Onun yardımcısı ise dünyaya ehemmiyet vermeyen, nice üstatların piri olan iyi yürekli bilgin İzzeddîn Vâsıtî'dir. Daha önceleri Sirâceddîn Ömer Mısrî adlı bilgin,[10] Medine'de hatiplik ve kadılık görevini beraberce yürütmekteymiş.

Hatip Sirâceddîn'in Hikâyesi

Anlatılanlara göre Sirâceddîn Medine'de imamlık ve hatiplik görevini kırk sene yürüttükten sonra Mısır'a dönmeye niyetlenir. Rüyasında üç kez Peygamberi görerek her defasında Medine'den çıkmaması ve ecelinin yaklaştığı doğrultusunda uyarılar alır. Yine de kulak vermez. Medine'den çıkar. Mısır'a üç günlük mesafede bulunan Süveyş yöresinde vefat eder. Fena akıbetten, hayırsız ölümden Allah'a sığınırız.

Onun yardımcısı Ebû Abdullah Muhammed b. Ferhûn idi; Allah rahmet eylesin ona. Bugün Medine'de bulunan oğullarından biri, Mâlikî mezhebinin başhocası ve adliye müfettişinin başyardımcısı olan Ebû Muhammed Abdullah'tır. Bir diğeri de Ebû Abdullah Muhammed adını taşıyor. Bu aile aslen Tunusludur. Oranın asillerinden.

Daha sonra Medine'de hatiplik ve kadılık vazifesi, evvelce Kerek Kalesi kadılığı yapan Cemaleddîn Asyûtî'ye verildi. Bu adam Mısır'ın Asyût yöresinden gelmiştir.

Peygamber Mescidi'nin Hizmetkârları, Müezzinleri

Mescidin hizmetkârları ve muhafızları Habeşli gençlerdir. Diğerlerinden de var. Bunların görünüşleri gayet iyi, elbiseleri temiz, kendileri zarifir. Başlarında bulunan reise Şeyhu'l-Huddâm [=Hizmetkârbaşı] adı verilir. Bu adam büyük emirler gibi giyinir. Hizmetkârların maaşı Mısır ve Şam'dan gelmektedir. Her sene tam zamanında teslim edilir.

Harem-i Şerif'in başmüezzini Cemaleddîn Matarî adlı büyük hadîs bilginidir. Bu adam Mısır'ın Matariyye kasabasından gelmiş. Oğlu Afîfüddîn Abdullah'tır. Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed, Harem-i Şerif'in eski hizmetkârlarından olup Gırnata asıllıdır.[11] O, Terrac diye de tanınır. Bu adam nefsinin fitnesine düşmekten korktuğu için cinsel organını kesmiş!

Ebû Abdullah Garnâtî'nin Garip Hikâyesi

Anlatıldığına göre Gırnatalı Ebû Abdullah önceleri Abdülhamîd Acemî adlı bir üstadın hizmetkârıymış. Üstat, Ebû Abdullah'a, hüsn-ü zan eder, kendi ailesine [zararı dokunmayacağı konusunda] ona güvenirmiş. Yolculuğa çıktığı vakit evini ona emanet edermiş.

Bir keresinde yine yolculuğa çıkmaya niyet ediyor. Her zamanki gibi evi Ebû Abdullah'a teslim ediyor. Yalnız bu defa üstadın eşi, Ebû Abdullah'a "asılarak" arzusuna ulaşmak niyetinde olduğunu açık açık belli ediyor. Ebû Abdullah endişeyle:

"Ben Allah'tan korkarım! Ailesini ve servetini bana emanet eden adama asla ihanet etmem!" dediği hâlde kadın yanaşıyor, yanaşıyor, hep önüne çıkıyor. Ebû Abdullah hafakanlar içinde özbenliğinin ayartmasından korkarak cinsel organlarını kendi başına kesiyor ve bayılıyor! Halk kendisini bu hâlde buluyor... Hemen tedavi ediyorlar. Tamamen iyileştikten sonra mescidin hizmetkârları arasına giriyor, müezzinlik yapıyor, hattâ onların reisi oluyor. Halen hayattadır.

Kutlu Medine'ye Gelip Yerleşenler

Bunlardan biri Üstat Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Merzûk'tur. Vaktini mescitte ibadet etmekle, namaz ve oruçla geçirir. Dirençli bir adamdır; tevekkül sahibidir, zaman zaman Mekke'de kalıyor olmalı.

Yediyüzyirmisekiz yılında Mekke'de ona rastladım. Onun kadar tavaf eden başka birini görmedim. Tavaf edilen yer sıcak olmasına rağmen bu denli dirençli oluşuna hayret etmiştim. Orası siyah taş ile döşenmiştir. Bu taşlar güneş ışığının hararetiyle kızgın levhalara dönüşerek dayanılmaz olur. Sakalar tarafından zaman zaman su dökülse de damlalar hemen buharlaşır ve tekrar ısınır burası. Tavaf edenler çoğunlukla bu vakitte çorap giydikleri hâlde, Ebu'l-Abbâs yalın ayak yapardı tavafını. Bir gün onunla beraber tavaf yerine geldim. Hacer-i Esved'e selâm vermek için ilerledim. Zemin çok sıcaktı; alevleriyle yakaladı beni. Niyetim bu mübarek taşı öptükten sonra geri seğirtmekti. Büyük bir gayretle oraya ulaşmaya muvaffak oldumsa da döndüm, tavaf edemedim. Cübbemi yere koyup üzerinden yürüyerek geri geldim ve revakların altına ulaştım.

O sıralarda Gırnata şehrinin büyüklerinden Vezir Ebu'l-Kasım Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Fakîh Sehl b. Mâlik Ezdî, Mekke-i Mükerreme'de ikamet ediyordu. Bu adam her hafta yetmiş tavaf ediyorsa da gün ortasında güneşin alnında tavafa hiç yanaşmazdı!.. Oysa Ebu'l-Abbâs öğlen vakitlerinde dahi tavaf ederek veziri geçerdi. Medîne-i Münevvere'ye gelip oradan ayrılmayanlar arasında Üstat Saîd Merrâkeşî Kefîf de vardır. Mekke'de kalanlar arasındaysa Şeyh Ebû Mehdî İsa b. Harzûz Miknâsî'yi sayabilirim.

Şeyh Ebû Mehdî İsa'nın Bir Kerameti

Şeyh Efendi yediyüzyirmisekiz senesinde Mekke'ye gelmiş, kalma niyetiyle... Bir gün kendisi gibi sürekli orada ikamet eden bir grupla Hirâ dağına hareket etmiş, yukarı çıkıp Peygamberimizin ibadet ettiği yere ulaştıklarında arkadaşları oradan inerek giderler. Ebû Mehdî geride kalır. Dağda gördüğü bir yolu daha kısa zannederek takip eder. Arkadaşları işlerini bitirip dağın eteklerine indiklerinde Ebû Mehdî'yi beklemeye başlarlar ama o gelmez. Çevrelerinde ona ait bir iz göremediklerinden daha önce gittiğini zannederler ve Mekke'ye dönerler. Halbuki Şeyh Ebû Mehdî İsa, kendi yanlış yolunu takip ederek başka bir tepeye çıkar. İyice kaybolur. Sıcaktan ve susuzluktan bîtap düşmüştür. Pabuçları delik deşik olduğundan elbisesini keserek kumaş parçalarıyla ayaklarını örtmeye çalışır ve yola devam edemez artık... Mugaylan denen [dikenli] ağacın gölgesine sığınır. O esnada Hak Teâlâ, deve üzerinde bir bedevî gönderir ve onu kurtarır bedevî.

Şeyh Ebû Mehdî'nin belinde altın dolu bir kesecik varmış; bunu kendisine yardım eden bedevîye sunar... Yaklaşık bir ay, ayağa kalkamaz. Ayaklarının derisi baştan sona soyulmuş ve yeni cilt yürümüş tabanlarına. Bunun bir benzeri ileride anlatacağım gibi benim arkadaşlarımın başından geçmiştir. Medine'de bir süre ikamet edenlerden biri de Ebû Muhammed Seravî'dir. Bu adam çok güzel *Kur'an* okur. O da aynı yıl Mekke'de kalanlardandı. Oradayken öğle namazından sonra Kâdî Iyâd'ın *Şifâ* kitabını okurdu.[12] Mekke'de terâvih namazını da o kıldırırdı.

Fıkıh bilgini Ebu'l-Abbâs Fâsî, Medine'de ikamet edenlerden olup orada Mâlikî mezhebinin başhocalığını yapmıştır. Daha sonra Şeyh Şihâbeddîn Zerandî'nin kızıyla evlenmiştir.

Ebu'l-Abbâs Fâsî'nin Garip Bir Sözü ve Canını Zor Kurtarışı

Rivayetlere göre Ebu'l-Abbâs bir keresinde sohbet ederken ensâb ilmini [=soybilim] iyi bilmediği ve dilini tutmaya dikkat etmediği için büyük bir hataya düşer:

"Hz. Hüseyin'in soyundan gelme kimse kalmamıştır, [onun zürriyeti devam etmiyor]." der. Bu söz Medine emirliği yapan Tufeyl b. Mansûr b. Cemmâz Hüseynî'nin kulağına gider. Ebu'l-Abbâs'a kızar bu adam; hattâ onu öldürmeye karar verir. Ardından ileri geri konuşur. Nihayet onu Medine'den sürer. Daha sonra idam için Ebu'l-Abbâs'ın arkasından adam gönderdiyse de izine rastlamaz. Dilin âfetlerinden, oraya buraya kayıvererek açtığı belâlardan Allah'a sığınırız!

Medine Emiri[13]

Medine'de emirlik vazifesini yürüten Kübeyş b. Mansûr b. Cemmâz'dı. Kübeyş, amcası Mukbil'i öldürmüş, bir söylentiye göre onun kanıyla abdest almış! Ne iğrenç!

Kübeyş, yediyüzyirmiyedi yılında şiddetli sıcakların bastırdığı sırada adamlarıyla beraber çöle gider. Gün ortasında sıcağın şiddetiyle ağaçların gölgelerine dağıldıkları zaman Mukbil'in oğulları bir grup köleyle gruba sızarak Kübeyş'i[14] yakalarlar;

"Mukbil'in katillerinden intikam almalı!" diye bağırmaktadırlar. Taş fırlatarak ve ok atarak adamı öldürüp kanını yalarlar. Bu olaydan sonra Kübeyş'in kardeşi olan ve Ebu'l-Abbâs'ı sürdüğü yukarıda anlatılan Tufeyl b. Mansûr emir olur.

Medine Dışındaki Kutsal Yerler

Bunlardan biri Bakîu'l-Garkad'dır.[15] Medine'nin doğusunda yer almaktadır. Bakî Kapısı'ndan gidilir oraya. Adı geçen kapıdan çıkılınca solda; Peygamberimizin halası ve Zübeyr b. Avvâm'ın annesi olan Safiye binti Abdülmuttalib'in kabri var.[16] Bunun önünde Medine'nin önder bilgini Ebû Abdullah Mâlik b. Enes'in mezarı bulunuyor. Üzerinde sade, mütevazı bir kubbe vardır. Onun önünde de Resûlullah'ın mübarek oğlu İbrahim'in kabri mevcut;[17] ak bir kubbe altında. Bu kubbenin sağında Ebû Şahme diye bilinen Abdurrahman b. Ömer b. Hattâb'ın mezarı var. Onun karşısında ise Akîl b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Zülcenâheyn Ca'fer b. Ebû Tâlib'in kabirleri mevcut.[18] Bunların karşısında Peygamber'in eşleri ve müminlerin anneleri olan yüce kadınlara ait mezar haziresi var. Allah onlardan razı olsun. Bu hazirenin yakınında ve Bakî Kapısı'ndan çıkınca hemen sağ tarafta Peygamberimizin amcası Abbâs'ın ve Hz. Hasan'ın kabirlerinin bulunduğu bir başka hazire var, kubbe yükseliyor bunun üstünde.[19]

Hz. Hasan'ın başı Abbâs'ın ayak ucundadır. Her ikisinin mezarları, yerden yüksekçe ve geniş olup birbirlerine çok hoş bir tarzda bitiştirilen levhalarla örtülüdür. Bunlar, işçiliği harikulade diyebileceğimiz pirinç kaplamalarla süslü. Meşhur kabristan Bakî'de Muhacirlerin, Ensar'ın ve diğer sahabenin mezarları var ise de pek azı biliniyor. Bakî Kabristanı'nın sonunda Ebû Ömer Osman b. Affân'ın mezarı mevcut.[20] Üzerinde büyük bir kubbe var. Allah onlardan razı olsun. Bunun yanı başında Hz. Ali'nin annesi Fâtıma binti Esed'in kabri mevcut.[21] Allah Teâlâ ondan ve oğlu Ali'den hoşnut olsun...

Kutlu ziyaretgâhlardan biri de Kubâ[22] olup Medine'nin güney tarafında ve iki mil uzaklıktadır. Aradaki yol hurma bahçelerinden geçiyor. *Kur'an*'da, Allah'ın hoşnutluğu ve takva üzerine kurulduğu belirtilen mescit işte orada. Bu mabet, kare şeklinde olup uzaktan göze çarpan bembeyaz ve uzun bir minareye sahiptir. Tam ortasında Resûlullah'ın devesinin çöktüğü nokta...

Halk bereketlenmek, manevî havadan nasiptar olmak için oracıkta ibadet ediyor. Mescidin iç avlusunun kıble tarafında bir yükseltiye kondurulmuş mihrap Peygamberimizin ilk defa eğilip rükûa vardığı yerdir. Mescidin yine kıble tarafında eskiden Ebû Eyyûb Ensârî'ye ait olan ev mevcut. Buna bitişik olarak Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Fâtıma ve Hz. Âişe'nin evleri var. Allah hepsinden razı olsun.

Mescidin karşısında Bi'r-i Arîs adı verilen kuyu mevcut. Daha önce deniz suyu gibi acı bir su akıtırmış. Peygamber Efendimizin ağız suyu oraya değdikten sonra acılığı gitmiş; tam içimlik olmuş. Peygamberimizin yüzüğünün Hz. Osman'ın parmağından o kuyuya düştüğü söylenir.[23]

Ziyaretgâh olan mekânlardan biri de Medine dışında bulunan Hacerü'z-Zuyût'tur [=Zeytinyağı taşı]. Oradan Peygamberimizin bereketiyle zeytinyağı sızdığı rivayet ediliyor. Buranın kuzeyinde "Bi'r-i Budâa" denilen bir kuyu var. Oranın karşısında ise "Cebelü'ş-Şeytân" [=Şeytan dağı] bulunuyor. İblis, Uhud Savaşı'nda;

"Peygamberinizi öldürdüm!" diye oradan bağırmış.

Müşriklerin, ordular toplayıp harekete geçtikleri Ahzâb [=Uhud] Harbi'nde Peygamber emriyle kazılan hendeğin kenarında "Hısn-ı Uzzâb" [=Bekârlar Kalesi] diye bilinen bir kale vardır.[24] Hz. Ömer tarafından Medine'deki bekârlar için yaptırıldığı rivayet olunuyor. Oranın önünde batı yönünde "Bi'r-i Rûme" [=Rum göleti] vardır. Hz. Osman bu göletin yarısını 20.000 dinara satın almıştır. Mübarek ziyaretgâhlardan biri de Uhud dağıdır.[25] Uhud, bereketli bir dağ. Peygamberimiz onun hakkında şöyle buyuruyor:

"Uhud öyle bir dağ ki, o bizi sever, biz de onu severiz!" Bu dağ Medine civarında şehre yaklaşık bir fersah uzaklıktadır. Onun karşısında ulu şehitlerin gömüldüğü yer var. Resûlullah'ın amcası Hz. Hamza'nın mezarı orada; Uhud Savaşı'nda şehit olan Peygamber ashabının kabirleri de onun etrafında. Hepsi Uhud'un kıble yönüne doğru dizilmiştir. Uhud dağına giden yol üzerinde Hz. Ali'ye ve Selmân-ı Fârisî'ye nispet edilen iki mescit var. Peygamber efendimize Fetih Sûresi'nin Allah tarafından indirildiği mekân olarak bilinen "Mescidü'l-Fetih" adlı mabet de orada.

Bu yolculukta Medine'de dört gün kaldık. Her geceyi mescitte geçirdim. Halk mescidin ortasında halkalar yaparak büyük mumlar yakıyordu. Önlerinde *Kur'an-ı Kerim* rahleleri bulunuyor, bazısı okuyor, bazısı Allah'ı anıyordu. Bir kısmı da Ravda Mutahhara'yı [=Peygamberimizin türbesi] ziyaret ediyordu. Deve sürücüleri [=çöl kılavuzları] mescidin her tarafında Peygamberimizin övgüsünü içeren dizeler okuyorlardı. Böyle mübarek gecelerde halkın âdeti buydu. Mescit sakinlerine ve yoksullara bol bol sadaka verirlerdi. Şam'dan Medine'ye yöneldiğim bu seyahatte, Medinelilerden Mansûr b. Şekl adlı erdemli bir insan yanımda yolculuk etmiş ve burada beni konuk etmişti evine... Mansûr ile daha sonra Halep ve Buhara'da da görüştük. Aynı şekilde Zeydiye mezhebi kadısı Şerefüddîn Kasım b. Sinân ile Gırnatalı derviş Ali b. Hucr Emevî de bana yol arkadaşlığı etmişlerdir.

Ali b. Hucr'un Hikâyesi

Allah Teâlâ'nın yüce kıldığı Medine'ye vardığımızda –en güzel selâm oranın sakinlerine olsun– demin bahsettiğim Ali b. Hucr rüya görüyor. Rüyasında biri "Şu beyitleri dinle ve ezberle!" diyerek başlıyor söylemeye:

"Müjdeler olsun size ey ziyaretçiler!
Ey Peygamber aşkıyla Peygamber kabrine gelenler!
Onun sayesinde kurtuldunuz kıyamet günü belâ ve kirden
Seğirttiniz sevgilinin mezarına her bir yerden,
Mutluluğa kavuşsun, huzura ersin,
Burada sabahlayan burada geceleyen!"

Böylece Ali b. Hucr, arkadaşları gittikten sonra Medine'de bir süre kaldı. Daha sonra yediyüzkırküç yılında Hint ülkesinin merkezi olan Dihlî'ye [=Delhi] gelerek benim yanımda konakladı. Rüyasını Hint sultanına anlattığımda huzura çağrıldı. Gördüklerini tekrar anlattı. Sultan hayretler içinde kaldı. Ona Farsça güzel sözlerle hitap ederek yanında misafir olmasını rica etti. Tenge denilen altın para biriminden üçyüz adet vermişti ona. Tenge, ayar bakımından Mağrip dinarının [=altınının] ikibuçuk mislidir. Bundan başka eğeri ve gemi süslenmiş bir at hediye ederek, gayet güzel bir hil'at da ihsan etmişti. Hattâ günlük harçlık tahsis edilmesini de adamlarına emretmişti.

Dihlî'de Gırnatalı iyi bir fıkıh bilgini vardı. Bu adam Bicâye'de doğmuştur. Hintliler tarafından Cemaleddîn Mağribî diye tanınmaktaydı. Ali b. Hucr, onunla dost oldu, ayrıca ona kızını vereceğini vaat ederek evinin dışında bulunan küçük bir daireye yerleştirdi onu. Bu arada bir câriye ve hizmetçi satın aldı. Altınlarını hiç kimseye emanet edemiyor, elbisesinin bulunduğu bohçaya saklıyordu. Câriye ile hizmetçi altınları çalmak için birleştiler. Nitekim alıp kaçtılar da! Ali evine geldiği zaman ne altınlarını buldu, ne câriyesini ne de kölesini! Yemeden içmeden kesildi. Ona çok dokunmuştu bu; ağır bir hastalığa yakalandı. Durumunu Dihlî valisine arzettiğimde çalınan miktarın hazırlanıp Ali'ye verilmesini emretti. Ne kadar kayıp olduğunu öğrenip Sultana bildirecek adam Ali'nin evine geldiğinde karşısında cansız bir beden buldu! Allah rahmet eylesin.

ONYEDİNCİ BÖLÜM

MEDİNE'DEN ÇIKIŞ, MEKKE'YE SEYAHAT

Onyedinci Bölüm Notları

Medine'den hareket ettik, Mekke'ye yöneldik. Resûlullah'ın ihram giydiği[1] Zü'l-Huleyfe adlı mabedin civarında konakladık.[2] Burası Medine'den beş mil uzaklıktadır ve Medine bölgesinin sınırı da buradan başlar. Yakınında bulunan Akîk vadisinde dikişli elbiselerimi çıkardıktan sonra boy abdesti alıp ihrama girdim. İki rekât namaz kılarak ifrâd tarzında hac yapmaya niyet edip Şı'b Ali denilen [geçide] varıncaya kadar bütün vadi, tepe, iniş ve yokuşlarda durmadan lebbeyk [=derhal hizmetindeyim Allah'ım!] dedim. O geceyi Şı'b Ali'de geçirdikten sonra Revhâ'ya gittik. Orada Zâtü'l-Alem adında bir gölet var.[3] Hz. Ali'nin cinlerle savaştığı rivayet olunuyor burada. Oradan hareket ederek Safrâ'ya vardık.[4] Gayet güzel, mamur bir vadi orası. Suyu, hurma ağacı ve evleri çok. Bir de Hz. Hasan soyundan gelenlere ve benzerlerine ayrılmış bir konak var. Ayrıca büyücek bir kale bulunuyor orada. Bu kalenin ardında diğer kaleleri, birbirine bitişik köyleri gördük ve nihayet Bedir'e vardık.[5] Burası Allah Teâlâ'nın elçisine zafer verdiği, vaadini tuttuğu, müşrikleri mahvettiği yerdir. Bedir aslında bir kasabadır. Çevresinde birbirine bitişik hurma bahçeleri var; kaleye dağlar arasında bulunan bir vadiden giriliyor. Bedir'de suyu devamlı akan bir kaynak bulunuyor.

Allah düşmanı olan müşriklerin sürülüp atıldığı göletin yeri bugün bahçedir. Ashaptan şehit düşenlerin kabirleri de bunun arkasında. Meleklerin indiği rahmet dağı, kabristandan geçip Safrâ'ya yönelen kimsenin soluna düşüyor. Hemen karşısında Tubûl [=Davullar] dağı var. Bu dağ, upuzun bir kum tepesine benzer. Ora ahalisi her Cuma gecesi davul sesine benzer bir ses işittiklerini zannederler. Peygamberimizin Bedir Savaşı'nda Hak Teâlâ'ya dua ettiği çardak, Tubûl dağının eteğindedir. Bedir Savaşı da o dağın önünde cereyan etmiş. Gölet kenarındaki hurma ağaçlarının yanında bir mescide Mebrekü Nâkati'r-Resûl [=Peygamber devesinin çöktüğü yer] diyorlar. Bedir ile Safrâ arası bir berîd [=dört fersah] civarındadır. Bu yol, dağlar arasında bir vadidedir. Ve o vadide, hurma bahçeleri sıra sıra dizilmiştir. Zaman zaman da gözelere rastlanır.

Bedir'den hareket ettik. Bıkaü'l-Bezvâ adlı çöle çıktık.[6] Öyle bir sahra ki kılavuz yolunu şaşırır; dost, kendi canının derdinden dostunu unutur. Üç gün sürer burasını geçmek... Bitiminde Vâdî Râbığ denilen bir vadi var. Orada yağmur suyundan göletler meydana geliyor ve uzun müddet kurumuyor. Mısır ve Mağrip'ten gelen hacılar orada ihrama girerler. Burası Cuhfe'den öncedir. Râbığ'dan Hulays'a[7] kadar üç gün yol teperek Sevîk boğazından geçtik. Sevîk boğazı, Hulays'a yarım günlük mesafede olup kumu çoktur. Hacılar Mısır ve Şam'dan getirdikleri "sevîk"i [=kavut] orada içerler, şekerle karıştırarak... Hac görevlisi olan emirler bunu kâselere doldurarak halka dağıtırlar. Rivayete göre Peygamberimiz oradan geçerken ashabının yanında yiyeçek ve içecek bulunmadığı için elini kuma daldırdı ve onlara sundu. Ashap verileni içince sevîk tadını buldu. Daha sonra Birketü'l-Huleys'de konakladık. Hurma ağaçları bakımından zengin, düz bir yer. Dağın başında sağlam bir kale var; ayrıca düzlükte de harap bir kale göze çarpıyor. Burada gür bir kaynak var. Yerin içine kazılan çukurlar vasıtasıyla su tarlalara ulaştırılıyor. Hulays'ın emiri Hz. Hasan soyundan gelen bir şeriftir. Oranın köylüleri büyük bir pazar kurarak hurma, koyun, azık vb. getirerek satarlar.

Daha sonra Usfân'a geçtik.[8] Bu mıntıka dağlar arasında düz bir alana yayılmıştır. Gür kaynaklara sahip kuyuları vardır. Bunlardan biri Hz. Osman'ın adıyla anılıyor. Yine onun adıyla anılan basamaklı bir yol, Hulays'a yarım günlük mesafede iki yüce dağ arasındadır. Bu yolun bir bölümünde merdiven şeklinde, çok eski bir yapının zemini göze çarpıyor. Orada Hz. Ali tarafından açıldığı rivayet edilen bir kuyu bulunuyor. Usfân'da eski bir kale ve gayet sağlam burçlar var ise de zamanla köhnemiş, harap olmuştur. Orada Mukl denilen [=kokulu bir ağaç] her yanı kaplamakta.[9] Usfân'dan hareket ederek Batn-ı Merr'e indik.[10] Buraya Merr-i Zahrân da deniliyor. Münbit bir vadi. Hurma ağacı bol, suyu tüm yöreyi âbad eden gür bir kaynak. Mekke'nin meyve ve sebzesi burada yetişiyor.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

MEKKE

Onsekizinci Bölüm Notları

Gece başlarken bu kutlu vadiden çıktık. Ruhlarımız hedefe erişmenin hazzıyla mestolmuştu. Sabahleyin, Allah'ın yüce kıldığı o güven dolu şehre, Mekke'ye vardık.[1] Hakk Teâlâ'nın kutlu yerine, dostu İbrahim'in meskenine, seçtiği tertemiz elçi Muhammed'in yurduna aktık. Benî Şeybe Kapısı'ndan girdik Beyti Haram'a [=Kutlu Ev'e]. Buraya giren emin olur, huzur bulur. Ulu Kâbe'yi seyrettik. Rabbimiz hep saygın kılsın burayı. Kâbe, celâl tahtında oturup kendini seyrettiren ve cemal perdesi altında gururla salına salına yürüyen bir gelin gibiydi. Sonsuz merhamet sahibi Yaradan'ın misafirleri sarmıştı çevresini. Görklü bahçeye, hoşnutluk cennetine ulaştırandır o!

Hemen tavâfü'l-kudûm [=geliş tavafı] yaptık, mübarek Hacer-i Esved'e [=Kara Taş] selâm verdik, İbrahim makamında iki rekât namaz kıldık. Hacer-i Esved ile kapı arasında, Mültezem'de Kâbe'nin perdelerine sarıldık; orada dua kabul olunur. Zemzem suyundan içtik. Allah elçisinden aktarıldığı gibi bu su, hangi niyetle içilmişse o şeye yarar. Yüce Allah, Peygamberimizi rahmetiyle kuşatsın, esen kılsın.

Sonra Safâ ile Merve arasında sa'y yaptık [=seğirttik]. Orada İbrahim Kapısı'na yakın bir yerde konakladık.

Bu Kutlu Ev'e misafir ederek bizi yücelten Allah'a şükürler olsun. Bizi Halîl Peygamber'in –ona selâm olsun– çağrısına evet diyenlerden kılan Allah'a hamdolsun! Kâbe'yi, Ulu Mescid'i, Hacer-i Esved'i, Zemzem'i, Hıcr'ı ve Hâtem'i seyretme zevkiyle gözlerimizi doyuran Yüce Allah'adır sonsuz hamdimiz.

Hak Teâlâ'nın harikulâde işlerindendir; kalplerde bu güzel manzaralara doğru bir çekim yarattı, buradaki yüce ziyaretgâhları görme hevesi uyandırdı. Öyle bir sevda düşürüyor ki gönüllere; bir kez gelen kendini tümüyle bağlı hissediyor buraya! Ayrılan, gurbet ateşiyle yanıyor; yârdan ırak düşmenin acısıyla ah vah ediyor; yine kavuşmak istiyor. Buranın

mübarek toprağı, tüm gözlerin odaklandığı yer; gönüllere taht kuran sevgisi, Hak'tan gelen bir yüce sır ve Hak dostu İbrahim'in çağrısına cevaptır.

Uzaktayken hasretle yanar gönül; yanında olmayınca hayali tüter gözünde. Oraya yönelen kişiye tüm zorluklar basit gelir, sarp yokuşlar düz olur. Nice zavallı, çelimsiz insan var ki Kâbe'yi seyrederken ölmek ister; bu yolda telef olmayı göze alır. Allah Teâlâ onu Kâbe'ye eriştirince yüzü aydınlanır; sanki bu yolda hiç acı tatmamış, karşısına hiç sorun çıkmamış, yüreciği hiç sıkışmamıştır, bahtiyardır artık...

Bu bir ilâhî nimet! Rab'dan gelen bir iş! Hiçbir lekenin karartamadığı gösterge! Hiçbir kuşkunun örtemediği belge! Çarpıtılamayacak hakikat! Basiret sahiplerinin ruhlarında yüce mevkiini bulan, düşünenlerin düşüncesinde odak noktası olan bir ilâhî kanıt bu!

Allah kime; bu yöreye gelmek, sevdasıyla yanmak nimetini vermişse elbet en büyük ihsanını yapmış, hem dünyanın hem de ahiretin tüm güzelliklerini yağdırmıştır ona. Gayrı, durmasın hemen şükretsin verilenlere, kendisine lâyık görülen nimet için hamdetsin Yaradan'a.

Rab Teâlâ bizi; ziyareti kabul edilen, manevî ticaretinde kâr eden, hak yolda yapıp ettikleri bir bir yazılan, ondan gelen bir lutufla günahları silinen kullarından eylesin!

Ulu Şehir Mekke[2]

Mekke büyük bir şehir. Binalar birbirine tamamen bitişik. Bir vadi içinde, etrafı dağlarla çevrili olduğundan, uzaktan gelen, yaklaşmadıkça her yanını göremez şehrin... Bu dağlar şehrin her yanını kaplamış, fakat genelde yüksek değil. Tepelerden sadece ikisi bir hayli yüksek. Güneydoğudakinin adı Ebû Kubeys.[3] Diğeri ise batıda bulunan Kuaykıân dağı.[4] Kuzeyde Ahmer dağı var. Ebû Kubeys yönünde Ecyâdü'l-Ekber ve Ecyâdü'l-Asgar adı verilen iki dargeçit bulunuyor. İleride anlatacağımız gibi o civarda Handeme[5] isminde bir dağ daha var. Minâ, Arefe ve Müzdelife gibi ibadet yerleri Mekke'nin doğusundadır.

Mekke'nin üç kapısı var. Biri şehrin üst tarafında bulunan Bâbü'l-Muallâ diğeri şehrin alt tarafında bulunan Bâbü'ş-Şubeyke'dir. Bu kapıya Bâbü'z-

Zâhir ve Bâbü'l-Umre ismi de verilir, batıya düşer. Mısır, Şam, Medine ve Cidde yolu bu kapının yönündedir. İlerde anlatacağımız gibi Ten'îm'e de bu kapıdan gidilir. Üçüncü kapı Bâbü'l-Mesfel ismini taşıyor ve güneyde... Hz. Hâlid b. Velîd, Mekke'nin fethinde bu kapıdan girmiş.

Mekke, Hak Teâlâ'nın kutlu kitabı *Kur'an*'da İbrahim Peygamber diliyle açıkladığı gibi ekip biçmeye müsait olmayan bir vadide kurulu.[6] Ama ona önceden dua edildiği ve kutlu çağrıya muhatap olmada diğer şehirleri geçtiği için her türlü yeni ve acayip nimet, en güzel meyveler oraya yığın yığın geliyor.[7] Mekke'de yediğim üzüm, incir, şeftali ve yaş hurmanın benzerini hiçbir yerde görmedim. Oraya getirilen kavunun da koku ve tat bakımından benzeri yok. Buranın etleri gayet yağlı ve lezzetli. Diğer ülkeler ve şehirlerde ayrı ayrı bulunan tüm güzellikler burada toplu hâlde. Meyve ve sebzesi Tâif'ten,[8] Nahle vadisinden ve Batn-ı Merr'den gelir. Hak Teâlâ, emin beldenin sakinlerine, kadim evin komşularına lütfediyor işte.

Mescid-i Haram [=Kutlu Mescit][9]

Mescid-i Haram diye bilinen mabet şehrin tam ortasında. Gayet geniş bir sahayı kaplıyor. Ezrakî'nin[10] rivayetine göre doğudan batıya dörtyüz arşından fazladır. Eni de hemen hemen buna yakın. Ulu Kâbe bu meydanın tam ortasında yer alıyor. Mescidin dış görünümü sanatkâranedir. Manzarası hoş. Dil onu tarif etmekten âciz. Duvarlarının yüksekliği yaklaşık yirmi arşın. Çatısı üç sıra hâlinde sağlam ve ince işlenmiş uzun sütunlara dayanıyor. Üç koridorun da son derece düzgün oluşu akıllara hayret veriyor. Sanki tek bir koridor... Mermer sütunlarının adedi dörtyüzdoksanbirdir. Burada, Kutlu Mescit'e ilâve edilmiş olan Dârü'n-Nedve'deki[11] alçı sütunları istisna ediyoruz. Dârü'n-Nedve [=Toplantı ve karar evi] kuzey tarafta bulunan avlunun içinde ve Irak Köşesi'yle Makam'ın karşısındadır. Bitişiğinde olan meydana da buradan girilir. Bu bölümde duvar boyunca yay şeklinde kemerler ve onların altında peykeler vardır. Orada *Kur'an* hocaları, mushaf yazan hattatlar ve terziler oturur. Tam karşıdaki avlunun duvarında da aynı türden peykeler bulunuyor. Diğer bölümlerin duvarları dibinde peykeler varsa da üzerlerinde kemer yok. İbrahim Kapısı'nın yakınında batı avlusunun girişi vardır. Orada alçı direkler mevcut. Halife Muhammed Mehdî b. Ebû Ca'fer Mansûr'un[12] Mescid-i Haram'ı

genişletmek ve sağlamlaştırmak konusunda çok çabaları olmuş. Zaten batıda bulunan avlunun duvarında şöyle yazıyor:

"Müminlerin emiri Abdullah Muhammed Mehdî, Allah Evi'ni ziyaret edenler için Mescid-i Haram'ın genişletilmesini emretti. Bu iş yüzaltmışyedi senesinde yapıldı. Allah onu iyilerden eylesin."

Yüce Kâbe[13]

Kâbe, mescidin ortasında küp şeklinde bir bina. Yüksekliği üç taraftan da yirmisekiz arşın. Mübarek Hacer-i Esved [=Kara Taş] ile Yemen Köşesi'nin arasında bulunan dördüncü taraf ise yirmidokuz arşın. Irak Köşesi'nden Hacer-i Esved'e kadar olan kısmın eni ellidört karış. Bunun tam karşısında, Yemen Köşesi'nden Şam Köşesi'ne kadar olan kısmın eni de ellidört karış. Irak Köşesi'nden Şam Köşesi'ne kadar olan kısmın eni kırksekiz karış. Bunun karşısında Yemen Köşesi'nden Hacer-i Esved'e kadar olan kısmın eni de kırksekiz karış. Fakat taşın bulunduğu yüzeyin dış çeperleri yüzyirmi karış civarındadır ve tavaf bu taşa göre daha dışarıdan yapılır. [Hacer-i Esved'in dışında, biraz daha uzakta dönülür.] Kâbe, kapkara ve gayet sert bir taştan yapılmış. Taşlar sağlam bir şekilde yekdiğerine eklenmiş olduğundan zamanla bozulma korkusu yok. Kâbe'nin kapısı, Hacer-i Esved ile Irak Köşesi arasındaki cephede yer alıyor. Kapıyla Hacer-i Esved arası on karış. İşte oraya Mültezem adı veriliyor. Duanın kabul edildiği yer olarak biliniyor burası. Kâbe Kapısı'nın yerden yüksekliği onbirbuçuk, genişliği sekiz, uzunluğu ise onüç karıştır. Kapının bulunduğu duvarın kalınlığı beş karıştır. Kapı sanatkârane bir şekilde yapılmış gümüş levhalarla kaplıdır. Bundan başka kapının kanatları ve yüksek eşiği de gümüş işlenmiş levhalarla süslüdür. Gümüşten yapılmış iki büyük köprücük de var ki kilit bunların tam üzerine konulmuş...

Kâbe Kapısı, her Cuma namazından sonra ve Peygamberimizin doğum gününde açılır. Açılış merasimi şöyle:

Tahtadan basamakları ve ayakları olup minbere benzeyen bir kürsü konulur oraya. Ayaklarda bulunan dört makara sayesinde kürsü hareket ettirilir; en üst basamağı, eşiğe bitişecek şekilde Kâbe duvarına dayatılır. Benî Şeybe [=Şeybe Oğulları kabilesi] reisi, elinde anahtar oraya çıkar. Yakınında bulunan hizmetkârlar, Kâbe Kapısı'nı örten ve Burkû adı verilen

perdeyi hürmetle tutarlarken reis kapıyı açar. Mübarek eşiği öperek tek başına Allah Evi'ne girer ve kapıyı kapar. Orada iki rekât namaz kılacak kadar kaldıktan sonra Şeybe Oğullarının diğer fertleri girip kapıyı kapayarak namaz kılarlar. Sonra kapı açılıp halkın girmesine müsaade edilir. Açılış merasimi esnasında ahali ellerini Allah için kaldırarak kapının karşısında bekler. Açılır açılmaz tekbir getirerek şöyle seslenirler:

"Rabbimiz! Ey merhametlilerin en iyisi! Bize rahmet ve yarlıganma kapılarını aç!"

Kâbe'nin içi renkli mermerle süslenmiştir. Duvarları da öyle. [Abanoz'a benzeyen ve] "sac" adı verilen ağaçtan yapılmış üç uzun sütunu var. Her sütunun arası dört adım. Bu sütunlar Kâbe'nin içini teşkil eden alanın tam ortasında. Merkezî sütun, Irak Köşesi ile Şam Köşesi arasında bulunan cephenin eninin yarısına eşittir.

Kâbe'nin üzerindeki örtü ipekten yapılmış, üzerindeki yazılar beyaz simli harflerle işlenmiştir. Işıl ışıl parlar. Ta yukarıdan yere kadar Kâbe'yi örter. Kâbe'nin kapısı açılınca içerisi öyle dolar ki, sayısını ancak Hak bilir. Hepsi beraber girdikleri hâlde Kâbe bunlara dar gelmez sanki. Burası gece gündüz tavaf edilir. Hiç boş kaldığı görülmez. Bir de Mekke'de görülen güvercin ve diğer kuşlar Kâbe'ye asla inmezler. Uçuş esnasında Harem-i Şerif üzerinden geçerken Kâbe'nin hizasına geldiklerinde hemen kenara saparlar. Hiçbir kuşun hasta olmadıkça bu kutlu mekânın üzerine inmediği, indiği takdirde ruhunun gittiği söylenir. Ama hastayken inerse iyileşirmiş. Burayı yücelten ve saygın kılan; heybetli ve muazzam yapan Allah, elbet münezzehtir cümle mahlûkattan.

Kutsal Oluk [=Altınoluk]

Kutsal oluk, altından yapılmıştır.[14] Hacer-i Esved cephesinin üst tarafındadır. Bir karış genişliğindedir ve duvardan iki karış dışarıya çıkmıştır. Altında yapılan duaların kabul edildiğine inanılır. Oluğun alt yanında Hıcr denilen yerde İsmail Peygamber'in kabri var. Üzerinde mihrap şeklinde yeşil bir mermer bulunuyor. Bu da yusyuvarlak başka bir yeşil mermere bitişik. İkisinin de genişliği birbuçuk karış. Şekilleri insanın dikkatini çekiyor. Çok güzel görünüyorlar. Kabrin yanında Irak Köşesi'ne doğru İsmail Peygamber'in annesi Hâcer validemizin mezarı bulunuyor;

Allah'ın selâmı onların üzerine olsun. Bu mezarın işareti, birbuçuk karış eninde yuvarlak yeşil bir mermer. İki mezarın arası yedi karıştır.

Hacer-i Esved[15]

Hacer-i Esved denilen kutlu taş yerden altı karış yükseklikte. Uzun boylular eğilerek öpebilir onu, kısa boylular ise biraz zorlanarak uzanırlar ona. Kâbe'nin doğu köşesine bitişik olan bu taşın boyu bir karış. Eni ise bir karışın üçte ikisi kadar. Gayet sağlam bir şekilde yerleştirildiği için ne kadarının köşe içerisine girdiği bilinmemekte. Bu taş birbirine bitişik dört parça hâlinde duvara sokulmuş. Karmatîler tarafından kırıldığı rivayet olunuyor. Bir rivayete göreyse, Karmatî olmayan biri tarafından topuzla kırılmıştır.[16] Galeyâna gelen halk, herifi linç etmeye yeltenmiş ve çıkan arbedede bir sürü Mağripli can vermiştir.

Hacer-i Esved'in etrafı gümüş bir levha ile bağlanmıştır. Beyaz gümüş, siyah taş üzerinde çok dikkat çekiyor. Bakanların gözleri bu tatlı manzarayı temaşa ederek aydınlanır. Onu öpen kimsenin ağzında hoş bir tat meydana gelir, kendini oradan ayırmak istemez; Cenâb-ı Hakk'ın bir lütfu işte!

Bu konuda Peygamberimizin şu sözü yeterlidir:

"Hacer-i Esved yeryüzünde Allah'ın uğurudur." Hak Teâlâ bizi oraya selâm vermekle nimetlendirsin; oranın âşığını oraya eriştirsin. Bu taşa selâm veren kimsenin sağ tarafına düşen sağlam kısımda parlak küçük beyaz bir nokta var. Ahali tavaf esnasında orayı öpmek için birbirine giriyor. Bir kimsenin kalabalık olmadan orayı öpmesi pek enderdir. Kâbe'ye girişte de aynı durum söz konusu...

Tavafa, Hacer-i Esved'den başlanır. Tavaf edenin karşılaştığı ilk rükun [=köşe] burasıdır. Oraya selâm verir; sonra biraz geriye çekilerek Kâbe'yi solunda bırakır. Böylece tavaf esnasında kuzeyde Irak Köşesi'ne, batıda Şam Köşesi'ne ve güneyde Yemen Köşesi'ne yönelir. Daha sonra da doğuya, Hacer-i Esved'e döner.

Yüce Makam [=Makam-ı İbrahim][17]

Bilmelisin ki, Kâbe Kapısı ile Irak Köşesi arasında oniki karış boyunda, hemen hemen altı karış eninde ve yaklaşık iki karış yüksekliğinde bir yer vardır, İbrahim Peygamber zamanında "Makam"ın bulunduğu asıl noktaymış burası. Peygamber Efendimiz bu makamı, bugün namazgâh olarak tespit edilen yere nakletti. Makamın eski yeri şimdi çağlıktır; Kâbe yıkandığı zaman suları oraya akar. Mukaddes bir yer olduğundan halk namaz kılmak için oraya üşüşür. Bu kutlu makamın yeri, Irak Köşesi ile Kâbe Kapısı'nın karşısında ve kapıya doğru biraz meyillidir. Üzerindeki kubbenin altında bulunan demir perde iç kısma fazla uzak olmadığından, parmak sokulsa sandığa dokunulabilir. Bu demir ağ hep kilitliyse de arka tarafında, tavaftan sonra iki rekât namaz kılmaya mahsus bir yer vardır. Sahîh hadîs külliyatında bildirildiği gibi Peygamber Efendimiz mescide girdiği zaman Allah Evi'ne gelip yedi defa tavaf eder sonra İbrahim Makamı'nı şereflendirerek "İbrahim Makamı'nı namazlık edinin!" meâlindeki âyeti okur ve arka tarafta iki rekât namaz kılardı. İbrahim Makamı'nın arkasındaki "Hatîm"[18] adlı yerde, Şâfiî imamının namazgâhı bulunur.

Hıcr ve Metâf [=Hıcr Köşesi ve Tavaf Edilen Yer][19]

Hıcr duvarının çevresi, dairenin içinden yirmidokuz adım, yani doksandört karıştır. Burası, birbirine gayet sık bitiştirilen alaca renkli şahane mermerlerden yapılmıştır. Yüksekliği beşbuçuk, genişliği ise dörtbuçuk karıştır. Hıcr'ın içinde gayet mahirane yapılmış, renkli mermer ile döşeli bir geçit var. Kâbe'nin oluk altında bulunan duvarı ile karşısındaki Hıcr duvarının arası kırk karıştır. Hıcr'ın iki girişi var. Birincisi Hıcr ile Irak Köşesi arasında ve altı arşın genişliğinde. Burası güvenilir kaynaklarda bildirildiğine göre Kureyş'in Kâbe'yi inşa ettiği zamanlarda Kâbe dışında bırakılan bir yerdir. İkinci giriş ise Şam Köşesi'nde olup genişliği yine altı arşındır. İki girişin arası kırksekiz karıştır. Metâf adı verilen ve tavafın yapılacağı yer olarak tespit edilen alan ise sağlam bir şekilde birbirine bitiştirilmiş siyah taşlarla döşeli. Bu taşlar Kâbe'den dokuz adım öteden başlayarak İbrahim Makamı'na doğru ilerliyor. Hattâ onu da çevreliyor. Harem-i Şerif adı verilen [ve bütün bu kutlu yerleri içeren] büyük mabedin diğer tarafları ve yan koridorları beyaz kum ile döşenmiştir. Kadınların tavaf yeri ise demin bahsettiğimiz siyah taşların bitiminde.

Zemzem[20]

Zemzem Kuyusu'nun kubbesi Hacer-i Esved'in karşısında. Aralarındaki mesafe yirmidört adım. İbrahim Makamı, kubbenin sağında. Kubbeden oraya on adımlık bir uzaklık var. Kubbenin içi beyaz mermerle döşenmiş. Zemzem Kuyusu'nun ağzı kubbenin tam ortasında ve Kâbe'nin karşısındaki duvara meyillidir. Burası, mahirâne bir şekilde bitiştirilmiş mermerlerle döşeli. Üstüne de kurşun dökülmüş. Daire şeklinde çevresi kırk, yüksekliği ise dörtbuçuk karış. Kuyunun derinliği onbir adım. Halkın anlattıklarına göre suyu her Cuma gecesi artıyor. Kubbenin kapısı doğu yönünde. Kubbenin içinde yuvarlak bir kanal var. Çapı ve derinliği birer karış. Zeminden yüksekliği yaklaşık beş karış. Abdest alınsın diye içine su dolduruluyor. Bunun etrafında, halkın rahatça oturup abdest alacağı daire şeklinde bir peyke mevcut.

Zemzem Kubbesi'nden sonra Hz. Abbâs'a ait olduğu kabul edilen şarâb [=içim] kubbesi var. Buranın kapısı kuzeydedir. Bugün bu kubbenin içine Davârık denilen kulplu büyük testiler ile Zemzem suyu konuluyor. Bu testilerde su soğutularak halkın hizmetine sunuluyor. Kutsal Ev'e ait olan Mushaf ve diğer kitaplar da bu kubbenin içinde muhafaza ediliyor. Orada bulunan kütüphânedeki yassı ve uzun sandıkta Peygamber Efendimizin vefatından 18 sene sonra Zeyd b. Sâbit tarafından istinsah edilmiş bir Mushaf [=*Kur'an* nüshası] bulunmakta. Kıtlık veya diğer musibetler ortaya çıkınca Mekkeliler bu Mushaf'ı çıkarıp Kâbe'nin kapısını aşarak eşiğe, daha sonra da İbrahim Makamı'na bırakırlar. Baş açık bir vaziyette onun çevresinde dua ve yakarışta bulunurlar. Mushaf ve Makam hürmetine Hak Teâlâ'dan yardım dilerler. Ne zaman Yüce Allah rahmetini ihsan ederse o vakit dağılırlar. Abbâs kubbesinden sonra biraz kenara sapılınca Yahudi kubbesi denilen mekân gelir.

Kutlu Mabet'in Kapıları ve Etrafında Bulunan Ziyaretgâhlar

Mescid-i Haram adı verilen Kutlu Mabet'in 19 kapısı var.[21] Bu kapıların birçoğu da başka kapılara açılıyor.

Kapılardan biri Bâbü's-Safâ [=Safâ Kapısı] ismini taşıyor. Burası beş kapıya açılıyor. Daha önce Bâb-ı Benî Mahzûm [=Mahzûmoğulları Kapısı] diye bilinirmiş; şimdi kapıların en büyüğüdür. Oradan Safâ ile Merve

arasında koşulacak alana çıkılır. Mekke'yi ziyaret edenlerin, Mescid-i Haram'a Bâb-ı Benî Şeybe'den [=Şeybeoğulları Kapısı] girmeleri ve tavaftan sonra Bâbü's-Safâ'dan çıkmaları müstehaptır. Peygamberimizin Safâ'ya gelişinde yürüdüğü yolu göstermek üzere Halife Mehdî'nin diktiği iki sütun arasından gider hacılar. Diğer kapılara geçelim;

Bâb-ı Ecyâdü'l-Asgar [=Küçük Ecyâd Kapısı] adlı bir kapı var; iki kapıya açılıyor.

Bâbü'l- Abbâs [=Abbâs Kapısı] adı verilen kapı üç kapıya açılıyor.

Bâb-ü'n-Nebî [=Peygamber Kapısı] adı verilen kapı iki kapıya açılıyor.

Bâb-ı Benî Şeybe diye bilinen kapı, doğu duvarının kuzey köşesinde Kâbe Kapısı'nın karşısında, hafif solda bulunuyor ve üç kapıya açılıyor. Buraya Bâb-ı Benî Abdi'ş-Şems [=Abdü'ş-Şemsoğulları Kapısı] da denilir. Abbâsî halifeleri buradan girerlerdi. Bu arada bir küçük kapı var; Şeybeoğulları Kapısı'nın tam karşısında, fakat özel bir adı yok. Ribâtü's-Sidre'den oraya gidildiği için bazıları Bâbü'r-Ribât [=Ribât Kapısı] adını vermiş oraya.

Üç kapı var ki hepsine de Bâbü'n-Nedve adı verilmiş. İkisi yan yana, üçüncüsü Dârü'n-Nedve [=Karar Evi] diye bilinen yerin batısında bulunuyor. Dârü'n-Nedve mescit hâline getirilerek Kutlu Mabet'e eklendi. Şimdi oluğun tam karşısındadır.

Yeni yapılmış bir küçük kapı daha var; oradan Dârü'l-Acele'ye ulaşılır. Tek çıkışlı olan Bâbü's-Sidre Kapısı'nı atlamamak gerek.

Bâbü'l-Umre denilen kapı da tek çıkışlı olup Kutlu Mabet'in kapılarının belki de en güzeli. İbrahim Kapısı da tek çıkışlıdır. İsmi hakkında farklı görüşler mevcut. Bir söylentiye göre İbrahim Peygamber'e nispet ediliyor ama aslında İranlılardan İbrahim Hûzî'yle ilintilidir.

Bâbü'l-Hazvere adını taşıyan bir kapı var; iki kapıya açılıyor.

Bir diğer kapı da Bâb-ı Ecyâdü'l-Ekber [=Büyük Ecyâd Kapısı] adını taşıyor. Burası da iki kapıya açılıyor.

Bâbü'l-Ecyâd adını taşıyan başka bir kapı daha var. Orası da iki kapıya açılıyor.

Üçüncü olarak yine Bâbü'l-Ecyâd adı verilen bir çıkış var ki iki kapıya açılıyor ve bu nokta Safâ Kapısı'na bitişik. Ecyâd'a nispet edilen bu dört kapıdan ikisine Bâb-ı Dekkakîn [=Uncular Kapısı] adı da verilir.

Kutlu Mabet'in beş minaresi var.[22] Birincisi Safâ Kapısı yakınında Ebû Kubeys Köşesi'nde; ikincisi Şeybeoğulları Kapısı'nın bulunduğu köşede; üçüncüsü Dârü'n-Nedve Kapısı'nın bulunduğu yönde; dördüncüsü Sidre Kapısı Köşesi'nde; beşincisi Ecyâd Köşesi'nde.

Umre Kapısı yakınında bir medrese var; Yemen'de sultan olan ve Melik Muzaffer diye bilinen Yusuf b. Resûl tarafından yaptırılmıştır. Yemen'de "Muzafferiye" diye adlandırılan dirhemler [=gümüş paralar] da onun marifeti. Bu adam Kâbe'nin örtüsünü dikmek şerefini elinde bulundururken sonraları bu salâhiyet, onu yenen Melik Mansûr Kalâvun'a geçmiştir.

İbrahim Kapısı'nın dışında büyük bir zaviye var. Halîl adıyla tanınan, Mâlikî mezhebinin imamı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman'ın evi orada. İbrahim Kapısı'nın üzerinde büyük ve yüksek bir kubbe bulunuyor. İçinde alçıdan yapılmış şahane nakışları tarif etmek imkânsız. Bu kapının karşısında Şeyh Celâleddîn Muhammed b. Ahmed Akşehrî oturur;[23] İbrahim Kapısı'nın dışında ona nispet edilen bir gölet mevcuttur. Yine bu kapının yanı başında Şeyh Danyal Acemî'nin evi bulunuyor. Sultan Ebû Saîd zamanında Irak'tan fakir fukaraya dağıtılmak üzere gönderilen sadakalar bu şeyhe gelirdi. Bunun yakınında bulunan Ribâtu'l-Muvaffak, mimarî açıdan en hoş ribâtlardandır. Mekke'de bulunduğum müddetçe orada kaldım. Bu esnada Mağripli Şeyh Ebû Abdullah Züvâvî ile Şeyh Tayyâr Saâdet Harrânî oradaydılar. Şeyh Tayyâr bir gün ikindi namazından sonra odasına girdi, Kâbe'ye yönelip secdeye kapanmış vaziyette ölü bulundu. Oysa daha önce hastalığı yoktu; Allah rahmet eylesin. Şeyh Şemseddîn Muhammed Şâmî kırk seneden beri orada oturuyor. Bir gün yanına gittim. Odasında, gözüme bir hasırdan başka şey ilişmediğinden bu konuda söz açtım;

"Bende gördüğün şeyleri gizle!" cevabını verdi.

Kutlu Mabet'in etrafında pek çok ev var. Bu evlerin balkon ve teraslarından Mabet'in taraçalarına çıkılır. Buralarda oturanlar sürekli Allah Evi'ni seyrederek şereflenirler. Bazı evlerin kapıları doğrudan Kutlu Mabet'e açılır. Halife Harun Reşid'in eşi Zübeyde'nin evi, Dârü'l-Acele ve Dârü'ş-Şarâbî gibi evler böyledir.

Mabet'in çevresinde bulunan kutlu yerlerden biri de Vahiy Kubbesi ve Hadîce validemizin evidir. Peygamber Kapısı civarında olan müminlerin anası Yüce Hadîce'nin evinin ortasında küçük bir kubbe vardır ki Hz. Fâtıma orada doğmuştur. Hemen yan tarafında Hz. Ebûbekir'in evi bulunuyor; onun karşısındaki duvarın içine mübarek bir taş gömülü. Bir tarafı dışarı çıkık; halk ona selâm veriyor. Bu taşın Peygamber Efendimize selâm verdiği anlatılır:

Bir gün Peygamberimiz, Hz. Ebûbekir'in evine gelir; Ebûbekir yoktur. Resûlullah seslenince taş dile gelerek;

"Ebûbekir burada yoktur, ey Allah elçisi!" diye cevap verir.

Safâ ile Merve[24]

Kutlu Mabet'in kapılarından olan Bâbü's-Safâ'dan, Safâ'ya yetmişaltı adımlık bir mesafe var. Safâ'nın genişliği onyedi adımdır. Ondört basamağı var. En yukarıdaki basamak oturağa benzer. Safâ ile Merve'nin arası dörtyüzdoksanüç adım; Safâ'dan Mîl Ahdar'a [=yeşil işaret direğine] doksanüç, Mîl Ahdar'dan Mîleyn Ahdarayn'a [=iki yeşil işaret direğine] yetmişbeş adım, Mîleyn Ahdarayn'dan Merve'ye üçyüzyirmibeş adım tutuyor. Merve beş basamağı ile büyük bir kavis oluşturuyor; genişliği onyedi adım. Mîl Ahdar, Kutlu Mabet'in doğu köşesinde ve Merve'ye yürüyen kimsenin sol tarafında bulunan minarenin kıyısına dikilmiş bir direktir. Mîleyn Ahdareyn ise Mabet'in kapılarından Bâb-ı Ali'nin karşısında dikilidir. Biri mabet duvarında ve adı geçen kapıdan çıkılınca sol tarafta, diğeri ise bunun tam karşısında. Mîl Ahdar ile Mîleyn Ahdarayn arasında koşarak gidiş-geliş yapılır. Buna remel denilir. Safâ ile Merve arasında bir su kanalı var. Onun etrafında pazar kurularak tahıl, et, yağ, hurma, meyve gibi şeyler satılır. Safâ ile Merve arasında koşanlar, esnaf dükkânları önünde toplananlar sebebiyle güçlük çekiyorlar! Mekke'nin Şeybeoğulları Kapısı civarında bulunan kumaş ve attar dükkânları istisna

edilecek olursa, düzenli bir çarşı yok. Safâ ile Merve arasında Hz. Abbâs'ın evi bulunuyor. Burası bugün ribât hâline gelmiş. İçinde mücâvirîn [=daima veya uzun süre Mekke'de kalan yabancılar] oturuyor. Melik Nâsır yediyüzyirmisekiz yılında burayı tamir ettiği gibi Safâ ile Merve arasında abdest almaya elverişli bir mekân da inşa etmiştir. Buraya iki kapı yaptırmış; biri yukarıdaki çarşıya, diğeri attarlar çarşısına açılıyor. Üst tarafta abdest evinin hizmetkârlarına ait bir kulübe bulunur. İnşaat Emir Alâeddîn b. Halîl'in gözetiminde yapılmıştır. Merve'nin sağında ileride anlatılacağı gibi Mekke emiri Seyfeddîn Utayfa b. Ebi Nümeyy'in evi bulunur.

Yücelerin Mezarlığı

Mekke Kabristanı Muallâ Kapısı'nın dışında. Burası Hacûn diye de biliniyor. Hâris b. Mudâd Cürhümî,[25] burayla ilgili olarak şu dizeleri söylemiştir:

"Hacûn ile Safâ arasında hiç dost kalmamış sanki,
Dinlenmemiş Mekke'de geceleri hikâyeler,
Hayır, bizim bir zamanlar oralı olduğumuz doğru,
Ama her gün, her gece yavaşça bitirdi bizi kader!"

Mezarlıkta sahabe, tâbiîn, ulemâ, ermiş ve evliyadan birçok kimse gömülü ama kabirleri harap olduğundan Mekkeliler bilmiyor kimin nerede olduğunu. Yeri bilinenler arasında müminlerin annesi Hadîce binti Huveylid'i sayabiliriz. Bu ulu kadın, elçilerin efendisi Muhammed'in veziri gibidir; İbrahim dışında tüm evlâtlarının annesi ve iki yüce torunun [=Hasan ve Hüseyin] ninesidir. Allah'ın rahmeti ve bereketi o elçiyi ve saydıklarımızı kuşatsın. Hz. Hadîce'nin kabrinin yanında Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer Mansûr Abdullah'ın kabri var. Soyu şöyle: Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbâs; Allah onlardan razı olsun. Hz. Abdullah b. Zübeyr'in asıldığı yer de bu mezarlığın içinde. Orada daha önce bir bina varmış. Tâifliler hemşehrileri olan lanetli Haccâc Zâlim'in ölümünden sonra gayrete gelerek bu binayı yıkmışlar. Girişte sağ tarafında harap bir mescit görülüyor. Cinlerin Peygamber Efendimize burada biat ettiği anlatılır. Kabristanın üst tarafında Arafat'a çıkan bir yol ile Tâif ve Irak'a giden başka bir yol bulunuyor.

Mekke Dışında Bulunan Bazı Ziyaretgâhlar

Demin bahsettiğimiz Hacûn, sürekli ziyaret edilen yerlerdendir; kabristana yukarıdan bakan dağın da Hacûn olduğu söyleniyor. Bir diğer ziyaretgâh kabristanın arkasında bulunan Muhassab'dır. Buraya Abtah da denilir. Orada Resûlullah'ın konakladığı Benî Kinâne [=Kinâyeoğulları] tümseği bulunur. Bu tür yerlerden biri de Hashâs'ta Kedâ tepesinin[26] önünde Muhacirlere ait mezarlığa inen Zû Tuvâ vadisidir.[27] Yasak alan [=Harem Bölgesi] ile normal alan arasını ayırmak üzere konulan işaret taşlarına oradan gidilir. Abdullah b. Ömer'in, şehir civarına yaklaşınca Zû Tuvâ'da geceleyip boy abdesti aldığı, ertesi gün Mekke'ye gittiği, Peygamber Efendimizin de böyle yaptığı söylenir. Bir diğer mekân da Mekke'nin yukarı kısmında bulunan Kedâ tepesidir. Peygamberimiz Veda Haccı'nda Mekke'ye oradan girmiştir. Bir başka mekân da Beydâ tepesidir. Mekke'nin alt tarafında ve iki dağ arasındadır. Peygamberimizin Veda Haccı'nda oradan çıktığı söylenir. Bu geçitte yol üzerinde bir taş kümesi görülür. Yoldan her geçen, orayı taşlar. Burasının Ebû Leheb ile odun taşıyan eşi Ümmü Cemîl'in mezarı olduğu dillerde dolaşır. Bu tepe ile Mekke arasında engebesiz bir vadi var. Kervan Minâ'dan çıkınca oraya iner. Bu civarda Mekke'den bir mil uzaklıkta bir mescit bulunur; karşısında yol üzerine oturak gibi bir taş konulmuş. Onun üzerinde başka bir taş var; nakışlar işlenmiş eski mi eski bir kalıntı. Peygamberimizin umre dönüşü dinlenmek için oraya oturduğu rivayet edilir. Halk uğur ve bereket için bu taşı öper. Bir diğer ziyaretgâh da Mekke'den bir fersah uzaklıkta Ten'îm diye bilinen yerdir.[28] Hıll [=normal] bölgenin, Haram [=kutsal, yasaklı] alana en yakın kısmı burası olduğu için Mekke ahalisi umreye buradan başlar. Peygamberimiz Veda Haccı'nda müminlerin annesi Âişe'yi biraderi Abdurrahman ile Mekke'ye gönderdiği zaman, Abdurrahman'a emretti; annemizin umresini Ten'îm'de başlatsın diye. Bunun üzerine Hz. Âişe burada umreye başladı. Orada yol üzerinde Hz. Âişe adına üç mescit yapılmıştır. Ten'îm yolu geniştir. Umreye gidenler arasında yalın ayaklılar da bulunduğu için ahali sevap kazanmak amacıyla her gün orayı süpürür. Bu yol üzerinde Şubeyke adıyla bilinen tatlı su kuyuları var.

Bir diğer ziyaretgâh da yine Ten'îm yolu üzerinde, Mekke'den yaklaşık iki mil uzaklıkta bulunan Zâhir'dir. Zâhir, yolun iki tarafını tutmuştur. Orada ev, bahçe ve çarşı izlerine rastlanıyor. Yolun bir tarafında bulunan

dikdörtgen şeklindeki uzun yükseltiye, su testileri ve abdest kapları dizilir. Yörenin hizmetkârı bu kapları Zâhir kuyularından doldurur. Kuyular çok derin. Hizmetkâr genellikle, fakir mücâvirlerdendir ve yaptığı iyiliğin karşılığı olarak hayır sahiplerinin ihsanına mazhar olur. Zû Tuvâ, Zâhir'e çok yakın bir yerdir.

Mekke'yi Kuşatan Dağlar[29]

Önce Ebû Kubeys dağından başlayalım. Mekke'nin güneydoğusunda, şehre en yakın dağdır ve iki yalçın dağdan biridir. Hacer-i Esved Köşesi'nin karşısındadır. Üzerinde bir mescit, dervişlerin ve yolcuların kaldığı bir ribât ve aşevi kalıntısı vardır. O sıralar Melik Zâhir buranın tamir edilmesine karar vermişti. Bu dağ Kutlu Mabet'e [=Harem-i Şerif'e] ve bütün şehre hâkim. Mekke'nin güzelliğini, Kutlu Mabet'in genişliğini ve muhteşem Kâbe'yi oradan seyretmek mümkün. Birçok rivayete göre Ebû Kubeys dağı, Hakk Teâlâ'nın yeryüzünde ilk yarattığı dağdır. Yüce Allah, tufan koptuğu zaman Hacer-i Esved'i oraya bıraktı. Bu tepe, kendisine emanet edilen taşı İbrahim Peygamber'e sapasağlam teslim ettiği için Kureyşliler tarafından emîn diye andlandırılmıştır. Bir rivayete göre Âdem Peygamber'in kabri de orada. Peygamberimiz, Ebû Kubeys dağında iken ayı ikiye bölmüştür. Bir diğer dağ da Kuaykıân ismini taşıyor. Bu dağ, ikinci büyük dağdır.

Ayrıca Mekke'nin kuzeyinde bulunan Ahmer dağından da sözetmek gerekir.

Başka bir dağ ise Ecyâdü'l-Ekber ve Ecyâdü'l-Asgar diye bilinen iki geçidin civarında bulunan Handeme dağıdır.

Cebel-i Tayr'dan da bahsedelim. Ten'îm yolunun iki tarafında bu isimde dört tepe var. Adı geçen tepelerin İbrahim Peygamber tarafından; –*Kur'an*'da buyurulduğu gibi– kuşların parçalarının konup daha sonra çağrıldığı mevkiler olduğu söylenir. Bunların üzerinde garip taş işaretler görülüyor.

Hirâ dağından da bahsedelim.[30] Mekke'nin kuzeyinde tahminen bir fersah uzaklıkta olup Minâ'ya hâkimdir. Gayet yüksek! Peygamberimiz vahiy gelmeden önce burada ibadet etmiştir. Peygamberlik orada gelmiş, vahiy

orada başlamıştır. Burası Efendimizin ayakları altında titremiş, kâinatın incisi Yüce Elçi şöyle buyurmuştur:

"Dur! Senin üstünde bir Allah Elçisi, bir doğrulayıcı, bir Hak Tanığı var!" Peygamber Efendimizin bu sözü söylediği sırada kimlerin orada bulunduğu kesin belli değil. Yanı başında cennetle müjdelenmiş on sahabenin bulunduğu da varit. Bir rivayete göre Sebîr dağı da Peygamber Efendimizin ayakları altında titremiştir.

Mekke'den bir fersah uzaklıkta Yemen yolu üzerinde Sevr dağından da bahsetmek gerek.[31] *Kur'an*'da bildirildiği gibi; Peygamberimiz, Hz. Ebûbekir Sıddık'la beraber Mekke'den hicret amacıyla çıktığında sığındığı mağara buradadır. Ezrakî'nin kitabında belirttiğine göre Sevr dağı Peygamberimize:

"Ey Muhammed! Bana gel, bana! Zira senden önce yetmiş Peygamberi ben barındırdım!" diye seslenmiştir. Peygamberimiz, Hz. Ebûbekir ile mağaraya girince Allah'ın izniyle örümcek derhal mağaranın kapısına ağ örmüş, güvercin de yumurtlayarak oracıkta civciv çıkarmıştır. Müşrikler, yol bilen, iz süren biriyle mağaraya ulaştıklarında;

"İşte burada iz kesiliyor!" demişlerse de mağaranın ağzında örümcek ağ kurduğu, [Güvercin] civciv çıkardığı için;

"Buraya kimse girmemiş!" diyerek geri dönmüşlerdir. O sırada Ebûbekir Sıddık:

"Ey Allah'ın elçisi! Düşmanlar ya oradan gireydiler?" diye sorunca Peygamber Efendimiz eliyle başka bir yönü işaret ederek şöyle der:

"Biz de şuradan çıkardık!" O tarafta çıkış yok iken derhal Allah'ın kudretiyle bir kapı açılmıştır.

Ahali mağarayı ziyaret edip, uğur ve bereket için Peygamber'in girdiği kapıdan girer. Bazısı girmeyi başarır, bazısı da girmeyi başaramayıp oracıkta kalır. Arkadan biri kuvvetle çekmezse kurtulamaz! Kimi de o mağaranın önünde namaz kılar fakat içeri giremez. Mekkelilerin rivayetine göre helâl süt emmişler girer, haramzâdeler ise giremezmiş buraya! Oraya

girememek rezil rüsva olmak manasına geldiğinden çoğu kimse teşebbüs etmekten dahi çekinir.

İbn Cüzeyy der ki:

Zekâsı ve ileri görüşlülüğü ile tanınmış bir hacı üstadımız bana şunları anlattı:

'Mağaraya girmenin zorluğu, girişte enlemesine konulan büyük kayadan kaynaklanıyor. Bu delikten süzülme hevesine düşen kişi, yüzü koyun girmeye çalışınca başı taşa toslar; ne tam girmeye ne de şöyle bir doğrulmaya gücü yeter! Yüzü ve göğsü zemine yapışmıştır çünkü! Böyle sıkışan adamı gayet yavaş ve dikkatlice dışarı çıkarırlar. Arka üstü yatarak içeri süzülen ise bu işi başarır. Zira kellesi taşa dokununca başını kaldırır ve oturur. Sırtını taşa yaslar, beli tam girişte olur. Ayakları ise henüz dışarıdadır. Sonra kendini çekip ayağa kalkarak içeri girer.'"

Sevr Dağı'yla İlgili Bir Olay

Bu dağda iki arkadaşımın; fıkıh bilgini Ebû Muhammed Abdullah İfrîkî ile, Ebu'l-Abbâs Ahmed Endelüsî'nin başından şöyle bir olay geçti:

Yediyüzyirmisekiz senesinde Mekke'de konaklarken mağarayı ziyaret etmek sevdasına düştüler. Yanlarına bir kılavuz almadan yola çıktıkları için şaşırıp yolu kaybettiler ve başka bir yola girdiler. Yaz sıcağının en yüksek zamanıydı. Yanlarındaki su bitmiş, mağaraya ulaşamamışlardı. Mekke'ye dönmek üzere bir sapağa girmişlerse de burası başka bir dağa varıyordu. Hararet iyice bastırınca susuzluktan mahvolmak derecesine geldiler. Fıkıh bilgini Ebû Muhammed İfrîkî herhangi bir yöne doğru ilerlemekten âciz bir hâlde kendini yere bırakmıştı. Ebu'l-Abbâs Endelüsî gayet sağlam bir bünyeye sahip olduğu için kurtuldu. Bu dağları dolaşa dolaşa Ecyâd'a ulaşan bir yol keşfetti; oradan zor-şer Mekke'ye geldi. Beni bulup durumu anlattığında akşam olmuştu. Ebû Muhammed Abdullah İfrîkî'nin Hasan isminde bir amcaoğlu vardı. Bu adam Nahle vadisinde otururdu. O esnada Mekke'de bulunuyordu. Ona ve Halîl diye bilinen Mâlikî imamı Şeyh Ebû Abdullah Muhammed'e vaziyeti bildirdim. Mâlikî imamı, Mekkeliler arasında bu dağ ve geçitleri iyi bilenleri toparlayıp Ebû Muhammed Abdullah İfrîkî'yi aramaya gönderdi.

Ebû Muhammed Abdullah ise arkadaşı kendinden ayrılınca susuzluktan kıvrana kıvrana büyük bir taşın gölgesine sığınmış. Kuzgunlar başının üstünde dönüp duruyor, ölümünü bekliyorlarmış. Akşam olunca kendini toparlamış. Gecenin serinliğinde daha da tâkatlanıp sabahleyin ayağa kalkabilecek hâle gelmiş ve güneşin ateşinden uzak bir vadiye girmiş...

Yürürken rastgeldiği bir hayvanı takip edince uzakta bir bedevî çadırı görüyor ama artık gücü kalmıyor, yere düşüyor, bir daha da kalkamıyor. Çadır sahibi su bulmak için derhal koşturuyor. Bu arada bedevînin karısı hemen oracıkta bir kırba suyu Ebû Abdullah Muhammed'e verdiyse de yetmiyor, ateşi dinmiyor. Adam biraz sonra yetişip kocaman bir kapla su içirdiyse de yine susuzluk belası kavuruyor bizimkini. Bedevî onu bir eşeğe bindirerek Mekke'ye götürüyor. İkinci gün ikindide sanki mezardan çıkmış gibi renksiz ve mecalsiz şehre ulaşıyor bizimki!..

Mekke'nin İki Emiri

Mekke'ye vardığım sırada emirlik görevi Ebû Nümeyy b. Ebû Sa'd b. Ali b. Katâde Hasenî'nin iki oğlu Şerif Esedüddîn Rumeyse ile Seyfüddîn Utayfa'da idi.[32] Rumeyse, yaşça büyük ise de; Mekke'de dua esnasında önce Utayfa'nin ismi anılırdı adaleti sebebiyle. Rumeyse'nin çocukları Ahmed, Sukbe, Sind, Mugâmıs ve bugün Mekke emiri olan Aclân'dır. Utayfa'nin çocukları ise Muhammed, Mübarek ve Mes'ûd'dur. Utayfa'nin evi Merve'nin sağındadır. Biraderi Rumeyse'nin evi ise Benî Şeybe Kapısı civarında ve Ribâtu'ş-Şarabî'dedir. İkisinin kapısı önünde her gün akşam namazında davul çalınır.

Mekke Ahalisinin Özellikleri

Mekke halkı cömertliği ve güzel ahlâkı ile ön plana çıkmış, diğer insanlardan farklı olmuştur. Onlar fakirlere, çaresizlere yardım elini uzatmakta herkesi geçerler. Biri düğün ziyafeti düzenlese yoksullardan, Mekke'de kalan biçarelerden, dervişlerden başlayarak tüm muhtaçları çağırır, iyi muamelede bulunur, en güzel yemekleri sunar. Fukara tayfası fırınların önünde müşterileri bekler; bir kimse ekmek alınca arkasına takılırlar. O adam bu âdeti bildiği için peşinden gelenlere ekmek ayırmıştır; hemen verir. Bir ekmek bile alsa ya üçte bir, ya yarısı; mutlaka bir ucundan

kopararak arkasındaki yoksula sunar. Bunu yaparken de öyle bıkkınlık ve tiksinti alâmeti göstermez.

Anası babası olmayan, yalnız kalan küçük yetimler çarşıda otururlar; her birinin yanında biri büyük, diğeri küçük olmak üzere iki küfe bulunur. Orada küfeye "miktel" diyorlar. Halktan biri çarşıya inip tahıl, et ve sebze alınca bunları çocuğa verir. O da tahılı küfelerin birine, et ve sebzeyi de öbürüne koyarak yemek hazırlıklarının başlaması için müşterinin evine götürür! Müşteri bu arada diğer gereksinimlerini karşılamaya ve tavaf etmeye gider. Bu âdette hiçbir yetim çocuğun emanete hıyanet ettiği görülmemiştir. Hepsi kendisine yüklenen eşyayı tarif edilen yere götürür ve "fülüs" [=az para, kuruş] türünden belirli bir ücret alır.

Herkes Mekke halkının elbiselerinde zarafet ve temizliğe tanık olmuştur. Çoğu beyaz giyer, güzel koku sürünür, gözlerine sürme çeker. Yeşil "erâk" dallarından üretilen misvakla dişlerini fırçalarlar.[33] Mekke kadınları güzel ve namuslarına düşkündürler. Her zaman esans kullanırlar. Bazıları geceyi aç geçirme pahasına da olsa yiyeceğe vereceği parayı kokuya harcar. Buranın kadınları her Cuma gecesi en güzel giysilerini giyer, en güzel takılarını takınır; Allah Evi'ni böyle ziyaret ederler. Süründükleri esansın nefis rayihası Kutlu Mabet'in her yanına yayılır. Bıraktığı kokuya bakarak az önce şuracıktan bir kadının geçtiğini anlarsın!

Mekke halkının ileri gelenlerini ve Allah Evi'nin konuklarını anlattıktan sonra hac mevsimi ve diğer zamanlardaki âdetlerine devam edeceğiz inşaallah.

Mekke'nin Kadısı, Hatibi, Hac Mevsiminde İmamı, Bilginleri ve Büyükleri

Mekke kadısı, erdemi ve ahlâkıyla ünlenenlerden Necmeddîn Muhammed İbnü'l-İmam Âlim Muhyiddîn Taberî'ydi.[34] Bu adam, yaşamını Mekke civarında geçiren misafirlere bol bol ihsanda bulunurdu. Kutlu Ev'i çok tavaf eder, daima Kâbe'yi seyrederdi. Özellikle Peygamberimizin doğum gününde tabak tabak yemek hazırlatarak Mekke'nin fakirlerini, Kutlu Mabet'in hizmetçilerini, şehrin ileri gelenlerini ve [Hz. Hasan'ın soyundan geldiği için] "şerif" olarak anılanları doyururdu. Mısır sultanı Melik Nâsır, bu adama saygıda kusur etmezdi. Hattâ kendisi dahil bütün vali ve

kumandanlarının sadakasını onun eliyle dağıtırdı. Bu adamın oğlu Şihâbeddîn bugün Mekke kadısıdır.

Mekke'nin hatibi, İbrahim Makamı'nda imamlık yapan, etkileyici konuşmasıyla şöhret bulan Bahâeddîn Taberî'ydi.[35] Onun açık ve tesirli nutuk çekmede eşi yoktur. Anlatılanlara göre, her Cuma günü verdiği hutbeyi bir daha tekrarlamazmış. Hac mevsiminde imamlık yapan kişi, Kutlu Mabet'in Mâlikî imamlarından Ebû Abdullah Muhammed'di. Babası büyük fıkıhçı Ebû Zeyd Abdurrahman'dır. Bu bilgin Halîl diye de bilinir. Ailesi İfrîkıyye'de Cerîd ahalisinden olup Benî Hayyûn [=Hayyûnoğulları] adıyla ün salmıştır. Kendisi ve babası Mekke'de doğmuştur. Bu adam Mekke ahalisinin büyüklerinden, hattâ şehrin en saygınıdır. Bütün vaktini ibadete ayırmıştır. Kapısına gelen kimseyi boş çevirmez.

Üstat Halîl ile İlgili Rüya

Mekke'de Muzafferiyye Medresesi'nde kaldığım sıralarda bir gece rüyamda Peygamberimizi gördüm. Medresenin, Kâbe'ye bakan demir parmaklıklı pencerelerinden birinin yakınında bir grup müminle ilim ve sohbet meclisi kurmuş, halk da ona biat ediyormuş. Halîl adıyla ünlenen Üstat Ebû Abdullah içeriye girdi, Peygamberimizin huzurunda diz çöktü. Elini, onun mübarek elinin üzerine koyarak:

"Şu, şu, şu konularda sana biat ediyorum [söz veriyorum]!" dedi. Söz verdiği konular arasında; hiçbir fakiri evinden boş çevirmeyeceği de vardı. Bu son cümle benim garibime gitti. Kendi kendime:

"Nasıl böyle konuşuyor; Mekke, Yemen, Zeyla', Irak, Acem, Mısır ve Şam'ın fakirleri bu kadar kalabalık iken dediğini yapmaya gücü yeter mi bu adamın?" dedim. Bu esnada onu, zaman zaman giydiği "füstân" cinsinden bir cübbeyi sırtına geçirmiş hâlde gördüm.

Sabah namazını kıldıktan sonra yanına gidip rüyamı anlattım. Sevindi, ağladı. Bana dönerek:

"Bu cübbeyi ermişlerden biri dedeme hediye etmiş. Ben de bereketlenmek, manevî hayatımda nasiplenmek için giyerim." dedi.

Bu hâdiseden sonra [onu takip ettim;] hakikaten hiçbir dilencinin, ondan eli boş döndüğünü görmedim. Ekmek pişirir, yemek hazırlatır, her gün ikindi namazından sonra hizmetkârlarıyla bana yemek gönderirdi. Mekke halkı günde bir kez; ikindi vakti yemek yer, ertesi gün aynı vakte kadar onunla yetinir. Gündüzleyin başka bir yemek isteyen varsa sadece hurma yer. Bu yüzden vücutları sağlıklı olur. Hastalık ve dert azdır orada.

Üstat Halîl, Kadı Necmeddîn Taberî'nin kızıyla evlenmişti. Sonra boşanma fikri aklına düştü, ondan ayrıldı. Bu kadın Mekke'ye misafir olan büyüklerden, Yukarı Mısır ahalisinden Şihâbeddîn Nüveyrî ile evlendi. Şihâbeddîn ile seneler süren beraberlikleri oldu. Birlikte Medine'ye gittiler. Yanlarında kadıncağızın kardeşi olan Şihâbeddîn de bulunmaktaydı. Yıllar sonra Şihâbeddîn Nüveyrî boşanmayla ilgili yeminini bozarak hâlâ tutkun olduğu hâlde kadından ayrıldı, ama kaderin cilvesine bakınız ki Üstat Halîl tekrar bu kadınla evlendi!

Mekke'nin Diğer Bilginleri, İleri Gelenleri

Mekke'nin ünlü bilginlerinden biri de Şâfiî imamı Şihâbeddîn b. Burhân'dır. Bir başkası Hanefî imamı Şihâbeddîn Ahmed b. Ali'dir. Bu adam Mekke'de kalanları doyurur, yolculara ve yalnızlara kol kanat gerer. Mekke bilginlerinin en âlicenâp ve cömert adamıdır bu. Her sene kırk elli bin dirhem borca girerek yoksulları doyurmaya çalışır. Allah'ın izniyle de borcunu ödemeye muvaffak olur! Türk kumandan ve valiler kendi mezheplerinin imamı olduğu için bu adama çok saygı gösterirler.

Bir diğer bilgin de Hanbelî imamı, hadîs bilgini Muhammed b. Osman'dır. Bu adamın ataları Bağdatlı ise de kendisi Mekke'de doğmuştur. Aynı zamanda Kadı Necmeddîn'in nâibliğini [=yardımcılığını] yapar. Takıyyüddîn Mısrî adlı görevlinin ölümünden sonra İhtisâb makamına [=sokak ve pazar müfettişliği görevine] de o getirilmiştir. Halk ondan çekinir, sert biridir o.

Takıyyüddîn Mısrî'nin Hikâyesi

Takıyyüddîn, Mekke'de muhtesib[36] idi. Kendisini ilgilendiren ya ilgilendirmeyen her şeye karışırdı. Bir defasında hacılardan birinin malını

çalmış bir çocuk Hac emirinin önüne getirilince hemen müdahale etti; onun elinin kesilmesini emretti. Ayrıca şunları söyledi:

"Eğer sen bu çocuğun elini kendi huzurunda kestirmezsen Mekkeliler senin adamlarına mâni olarak bunu kaçırırlar!" Hac emiri pazar müfettişinin bu sıkı tavsiyelerinden ötürü çarnaçar çocuğun elinin huzurunda kesilmesini emretti. Öyle yaptılar. Suçlu, Takıyyüddîn'den intikam almak için fırsat kollamaya başlamıştı artık. Ama Takıyyüddîn, Mekke'de emirlik yapan Rumeyse ve Utayfa'dan "haseb" aldığı için aleyhinde bir şey yapmaya cüret edemiyordu. Haseb, halkın huzurunda bir adama sarık veya serpuş verilmesi demektir. Yüksek bir görevli tarafından yapılır bu iş. Haseb alan kişi Mekke'den çıkıp başka yere gidinceye kadar korunur; dokunulmazlık hakkına sahip olur. Takıyyüddîn Mekke'de birkaç sene kaldıktan sonra başka bir şehre gitmeye karar vererek iki emire de veda etti. Veda tavafını yaptıktan sonra Safâ Kapısı'ndan yola çıktı. Bu sırada düşmanı olan eli kesik genç, Takıyyüddîn'e yaklaşarak fakir olduğunu söyledi, bir şeyler vermesini istedi. Takıyyüddîn genci azarladı, yanından kovdu. Genç ansızın harekete geçti. Yanında taşıdığı "cenbiye" türü hançeri çekerek Takıyyüddîn'i bir darbede halletti!

Diğer Fıkıh Bilginleri

Bunlar arasında Zeynüddîn Taberî'yi sayabiliriz. Demin bahsettiğimiz Necmeddîn'in kardeşidir. Mekke'ye gelip Kâbe civarında kalan misafirlere ihsanda bulunur. Muhammed b. Fahd Kureşî'yi de burada sayabiliriz. O, Fakih Muhammed b. Osman Hanbelî'nin vefatından sonra Kadı Necmeddîn'in yardımcısı olmuştur. Muhammed b. Burhân da buranın bilginlerindendir. Bu adam abdest ve ibadet esnasında; "acaba yaptım mı yapmadım mı?" vesvesesine kapılır, kendini bu garip illetten kurtaramazdı. Bir gün onu Muzafferiyye Medresesi'nin şadırvanında abdest alırken seyrettim. Azalarından birini gereğince yıkadığı hâlde takrar yıkadı, başını defalarca meshetti. Yine kuru yer kaldığına inandığı için olacak ki dayanamadı havuza soktu başını! Namazı çoğunlukla Şâfiî imamına uyup kılmasına rağmen bittikten sonra dayanamaz "neveytü, neveytü!" [=niyet ettim, niyet ettim] der, başka mezhebin imamıyla yine namaz kılardı. Durmadan tavaf eder, umre yapar ve Hakk'ı zikrederdi.

Mekke'de Misafir Bulunan Bazı Bilgin ve Şeyhler[37]

Bunlardan biri İmam Yâfî diye şöhret bulmuş büyük sufî Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad Yemenî Şâfii'dir Bu adam gece gündüz tavaf ederdi. Gece tavafından sonra Muzafferiyye Medresesi'nin damına çıkar, uyku bastırıncaya kadar Allah Evi Kâbe'yi seyreder, sonra başının altına taş koyarak azıcık uyurdu. Bu kısa uykusundan kalkınca abdest tazeleyip yine tavafa başlar, sabah namazına kadar devam ederdi. Daha önce Fakih Şihâbeddîn b. Burhân'ın kızıyla evlenmişti. Kız, yaşça küçük olmasından ötürü kendini evliliğe henüz hazır hissetmediği için zaman zaman babasına şikâyette bulunur ama babası sabretmesini söylerdi. Birkaç sene sabrettiyse de dayanamadı; Yâfî'den ayrıldı. Buranın misafirlerinden biri de Necmeddîn Asfûnî'dir. Bu adam Mısır'ın Saîd bölgesinde kadılık yaparken kendini ibadete vererek Mekke'ye geldi. Her gün Ten'îm yöresinden yola çıkarak umre yapardı. Peygamber Efendimizden rivayet edilen;

"Ramazan'da umre yapmak benimle bir defa haccetmek gibidir!" hadîsine uyarak Ramazan'da da her gün iki defa umre yapardı.

Mekke'nin eski misafirleri diyebileceğimiz mücâvirlerinden biri de Şemseddîn Muhammed Halebî'dir. Tavafa ve *Kur'an* okumaya çok düşkündü. Sonunda Mekke'de vefat etmiştir. Bunlar arasında Sâmit [=suskun] adıyla ünlenen Ebûbekir Şîrâzî'yi de sayabiliriz. Bu zât tavaf düşkünüydü. Mekke'de uzun müddet kaldığı hâlde bir defa dahi ağzından boş laf çıkmamıştır. Hızır Acemî'yi de burada sayabiliriz. *Kur'an* okumaya ve tavafa düşkündü. Bu cümleden olarak Burhâneddîn Acemî'yi de unutmayalım. Kâbe'nin karşısında kendisi için konulan kürsüde etkileyici bir üslûpla halka vaaz eder, gönülleri kanatlandırır, kalpleri yerinden oynatırdı. Burhâneddîn İbrahim Mısrî de Mekke'nin mücâvirlerindendir. *Kur'an*'ı iyi bilen hocalardandı. Sidre Ribâtı'nda otururdu. Mısır ve Şam ahalisi onu ziyaret eder, sadakalarını ona teslim ederdi. Fakirlere o dağıtırdı sadakayı. Burhâneddîn yetimlere *Kur'an* öğretir, onların yiyecek ve giyeceklerini temin ederdi.

İzzeddîn Vâsıtî'yi de unutmayalım. Zengin olduğu için her sene memleketinden yığın yığın malla gelerek tahıl ve hurma satın alır, fakir fukaraya dağıtırdı. Hattâ birçoğunun yanında bulunur ve aldığı yiyeceğin evlere taşınmasına yardım ederdi. Bu iyiliksever adam vefatına kadar bu âdetine devam etmiştir.

Tanca'nın tefekkür ehlinden Ebu'l-Hasan Ali b. Rızkullah Encerî'yi de unutmayalım. Fıkhı bilen, dünya malına ehemmiyet vermeyen, erdemli bir insandı o. Senelerce Mekke'de misafir kalmış, nihayet orada vefat etmiştir. Bu adamla babam arasında eskiden kalma bir ahbaplık bulunduğundan memleketimiz olan Tanca'ya geldikçe bizim evde konaklardı. Ayrıca Mekke'de, Muzafferiyye Medresesi'nde onun kaldığı bir oda vardı. Orada gündüzleri etrafına ışık saçan bir kandil gibi ilim öğretir, geceleri de Rebî Ribâtı'ndaki evine giderdi. Rebî Ribâtı, Mekke'nin belki de en güzel ribâtıdır. İçindeki tatlı su kuyusunun şehirde eşi yok. Orada oturanların hepsi iyi yürekli, erdemli insanlardandır.

Hicazlılar Rebî Ribâtı'na fevkalâde saygı gösterirler. Taif ahalisi oraya meyve getirir. Kimin üzüm bağı, hurma, şeftali ve incir bahçesi varsa onda birini ayırır ve ürünü develere yükleyerek oraya getirir, âdet gereğince. Mekke ile Taif arası iki günlük mesafedir. Bu âdete uymayanın ürününe, gelecek sene bir musibet çökerdi.

Rebî Ribâtı'nın Üstünlüğüne Dair Bir Hikâye

Mekke emiri Ebû Nümeyy'in köleleri bir gün Rebî Ribâtı'na emirin atlarıyla girerek hayvanları oranın kuyusunda suvardılar. Daha sonra ahıra girdikleri vakit hayvanlar sancıdan yerde sürünüyor, ayaklarını ve başlarını zemine vuruyorlardı. Emir Nümeyy olayı işitince hemen ribâtın kapısına gelip orada bulunan dervişlere özür beyan etti. İçlerinden birini yanına alarak konağına döndü. Derviş hayvanlara yaklaştı, eliyle onların karınlarını ovdu. Biraz sonra hayvancıklar ne kadar su aldılarsa dışarı çıkardılar, hastalıktan kurtuldular! Bu olaydan sonra hiçbir densiz o ribâta destursuz girmedi, oranın sakinlerini rahatsız etmedi.

Rebî Ribâtı'nda kalanlardan biri de, Ebu'l-Hasan b. Rızkullah'ın arkadaşlarından Ebu'l-Abbâs Gumârî'dir. Bu adam da Mekke'de vefat etmiştir. Sebte çölünden gelip ribâta yerleşen Ebû Ya'kûb Yusuf da yukarıdaki erdemli insanların vefatından sonra buraya şeyh olmuştur. Burada Ebu'l-Hasan Ali b. Fergûs Tilimsânî ile Saîd Hindî'yi anmadan geçemeyiz. Saîd Hindî, Kelâle Ribâtı'nın şeyhiydi.

Şeyh Saîd Hindî'nin İlginç Hikâyesi

Şeyh Saîd Hindistan'a gidip zamanın hükümdarı olan Muhammed Şah ile görüşerek onun ihsanlarına mazhar olmuştu. Hediyeleri alıp Mekke'ye geldi ama Emir Utayfa onu hapsederek para istedi. Şeyh vermedi. Bunun üzerine şeyhin ayakları sıkıştırılarak işkence edildi ve 25.000 dirhem gümüş vermek zorunda kaldı. Daha sonra tekrar Hindistan'a gitti. Orada kendisini gördüm. Şam Araplarının başı olan Emir Seyfeddîn Gadâ b. Hibetullah'ın[38] evine misafir oluyordu. Gadâ, aşağıda anlatacağımız gibi Hint padişahının kızkardeşiyle evlendiğinden orada ikamet etmekteydi. Hint padişahı, Şeyh Saîd'e yine bağışta bulundu. Böylece o, Emir Gadâ'nın adamlarından Vaşl adıyla bilinen bir hacının refakatinde yola koyuldu. Emir Gadâ, koruma vazifesini üstlensinler diye adamlarından bir kısmını Vaşl ile beraber gönderdi. Vaşl'a, iyi cins atlar alması için 50.000 dirhem vermiş, birçok değerli eşya hediye etmişti. Bu hediyeler arasında Hindistan hükümdarının hediye ettiği bir giysi vardı. Onun kızkardeşiyle zifafa girdiği gece verilmişti bu. Atlas kumaştan yapılmış bu giysinin her tarafı altın ve kıymetli taşlarla bezenmişti. Üzerindeki mücevherlerin çokluğundan elbisesinin rengi seçilemezdi! Şeyh Saîd, Vaşl ile yola koyuldu, ikisi kendi paralarıyla bir hayli eşya da satın almışlardı.

Kafile, ağaç zamkıyla tanınan Sukutra adasına[39] varınca Hint eşkıyası kayıklarla hücum etti onların üzerine. Ölenler çoktu. Vaşl, mahir bir savaşçı olduğundan düşmanlarının çoğunu helâk ettiyse de yankesiciler galip geldi. Vaşl, öldürücü bir yara almıştı. Hırsızlar kafilede ne varsa hepsini aldılar; gemiyi de yüzecek hâlde ve biraz da azık bırakarak terkettiler. Yolcular sonunda Aden'e [=Yemen] vardılar. Vaşl orada vefat etti. Hint eşkıyası, âdetleri gereği savaş dışında kimseyi öldürmezler, malını yağmalamazlar, yolcuları da gemiyle beraber bırakırlar, istediği yere gitmesine izin verirler. Kölelere de dokunmazlar, çünkü köleler onların ırkındandır zaten!

Hint sultanı, ataları olan Sultan Şemseddîn Lelmiş, [=İletmiş] onun oğlu Nâsıreddîn, Sultan Celâleddîn Fîrûz Şâh ve Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın yaptığı gibi ülkesinin Abbâsî hilâfeti tarafından onaylanmasını istiyordu.[40] Hil'at [=onay elbisesi] Bağdat'tan gelirdi. Şeyh, Halife Ebu'l-Abbâs b. Halife Ebu'r-Rebî Abbâsî ile görüşerek durumu haber verdi.[41] Ebu'l-Abbâs, söz konusu sultanı, Hint ülkesinde kendi vekili olarak onayladığını bildiren bir emirnâme yazdı. Şeyh Saîd bu emirnâmeyi alıp Yemen'e hareket etti. Orada üç siyah hil'at yaptırdıktan sonra Hindistan'a yönelerek gemiye bindi.

Hint padişahının payitahtı olan Dihlî'den kırk gün uzaklıktaki Künbâya'ya [=Künbâya, Kanbay][42] varınca "sâhibü'l-haber" denilen özel memur, şeyhin geldiğini sultana bildirdi. Sultan, Saîd'in payitahta getirilmesini emretti. Şeyh payitahta yaklaşınca karşılama için ileri gelen askerleri, kadıları ve fakihleri gönderdiği gibi, kendisi de çıkıp şeyhle kucaklaştı. Şeyh Saîd, Ebu'l-Abbâs'tan aldığı emirnâmeyi teslim edince sultan onu hürmetle başına koydu, hil'atlerin bulunduğu sandığı da omzuna alarak birkaç adım yürüdü. Bu elbiselerden birini kendisi giydi, diğerini ileride anlatacağımız gibi, yanında ikamet eden Emir Gıyâseddîn Muhammed Abbâsî'ye verdi. Üçüncü elbiseyi Melik Kebîr adıyla çağrılan ve sultanın baş ucunda yelpaze ile sinekleri kovalayan Emir Kabula'ya giydirdi.

Ardından Şeyh Saîd ve beraberindekilerin de özel giysilerle ödüllendirilmesini emretti. Daha sonra Şeyh Saîd file bindirildi. Önde ata binmiş padişah, sağında solunda Abbâsî hil'atleri giydirilmiş iki emir olduğu hâlde başşehre girdiler.

Şehir baştan başa donatılarak her biri dört kat olmak üzere ahşaptan onbir kubbe kuruldu. Her kata padişahın kölelerinden olan şarkıcı ve rakkaseler dolduruldu. Kubbelerin üstü, altı, içi ve dışı sırmalı ipek kumaşlarla bezenmişti. Ortalarında manda derisinden yapılmış, içi gül şerbetiyle dolu üç tulum bulunmaktaydı. Gelip geçen herkes o tulumlardan içiyordu. Bu şerbeti tadanlar, tenbûl, fevfel ve nevre yapraklarından onbeşer tane alırdı. Bunlar çiğnenince ağza hoş bir koku verir, diş etlerini sağlamlaştırır, safrayı ve balgamı giderir, hazmı kolaylaştırırlar.

Şeyh Saîd file bindirildi demiştik... Hayvanın ayakları altına ipek kumaş serilmişti. Saîd, şehrin kapısından sarayın bahçesine kadar bu muazzam bineğin üzerinde gitti. Saraya yakın bir yerde misafir edilerek büyük ihsanlara kavuştu. Kubbelere asılan, etrafa döşenen, filin ayağı altına serilen bütün kıymetli kumaşlar bir daha sultana iade olunmayıp çalgıcılara, kubbeleri yapan sanatkârlara, şerbet sunan hizmetkârlara ve diğer yardımcılarına verilirdi; âdet böyle! Padişah seferden dönünce yine böyle bir şenlik tertip edilirdi.

Hint padişahı, halifenin gönderdiği emirnâmenin her Cuma günü hutbe arasında okunmasını emretti. Şeyh Saîd bir ay kadar orada kaldıktan sonra tekrar yolcu oldu; bu sefer sultan, halifeye hediye gönderiyordu. Şeyh,

Künbâya'ya varıp denize açılma hazırlıklarını tamamlayıncaya kadar bir süre orada ikamet etti. Hint padişahı, Kabcak [=Kıpçak] asıllı olup aslen Kırem[=Kırım] şehrinden gelen ve sufîlerin önderlerinden olan Şeyh Receb Burkuî'yi de halifeye gönderiyordu. Hükümdar, Şeyh Receb Burkuî ile de halifeye hediye yolladı. Bu hediyeler arasında elli bin dinarlık bir yakut vardı. Hükümdar, halifeye gönderdiği yazıda tüm Hint ve Sint şehirlerinde onun "nâib"i [=sözcüsü ve vekili] olmak istediğini bildirmiş ve bu amaçla kendisine bir niyâbet fermanı yazmasını veya kendisini destekleyecek birini buralara göndermesini rica etmişti. Ayrıca mektupta hilâfete olan inancını, iyi niyetini açıkça belirtmişti.

Şeyh Receb'in Mısır'da Seyfeddîn Kâşif adıyla bilinen bir kardeşi vardı. Receb, oraya varınca Memlûk sultanı Sâlih İsmail b. Nâsır[43] orada bulunmadığı için halife mektubu okumaktan, hediyeyi kabul etmekten çekindi. Bunun üzerine Şeyh Receb, kardeşi Seyfeddîn'in tavsiyesiyle yakutu satarak karşılığında üçyüzbin dirhem ile dört kıymetli taş aldı. İsmail'in huzuruna varıp mektubu ve taşların birini teslim etti. Diğerlerini de onun kumandanlarına verdi. Böylece Hint sultanına arzu ettiği şekilde bir ferman yazılması kararlaştırıldı ve halife, Hint ve civar ülkeler için Hint hükümdarına niyâbet verdiğini tanıklar huzurunda söyledi.

Daha sonra Mısır hükümdarı Melik İsmail ülkenin en büyük bilgini ve şeyh'ş-şuyûh sıfatını alan adamı Rükneddîn Acemî'yi[44] elçilikle görevlendirerek Şeyh Receb ile sufîlerden bir cemaati kafileye kattı. Kafiledekiler, Ubulle'den Hürmüz'e gitmek için Fars denizinden gemiye bindiler. O zaman adı geçen ülkenin sultanı bulunan Kutbeddîn Temtehen [=Tehemten] b. Tûrân Şah[45] bunları hoş karşılayarak Hint ülkesine varmaları için bir gemi hazırlattı. Heyet Künbâya'ya ulaştı. Şeyh Saîd hâlâ oradaydı. Şeyh Receb ise o vakit şehrin emiri olan, Hint padişahının ileri gelen adamlarından Emir Makbûl Telengî ile buluştu. Ona:

"Şeyh Saîd size sahtekârlık yaptı. Getirdiği hil'atleri Aden'den satın aldı. Derhal yakalayın ve Hond-i Âlem'e gönderin!" dedi. Hond-ı Âlem, cihan hükümdarı demektir ve Hint hükümdarları için kullanılır. Fakat Emir:

"Şeyh Saîd, sultanımız nazarında kıymetli bir adamdır. Sultanın emri olmadan böyle bir şey yapamayız. Bununla beraber padişahın fikri neyse

gereğini yapsın diye onu sizinle birlikte gönderirim!" cevabını verdi ve olayı padişaha yazıyla iletti. Sâhibü'l-haber denilen memur da durumu ayrıca bildirmişti. Padişah bu haberden başka türlü etkilendi. Son derece saygı gösterdiği Saîd hakkında nice tanık huzurunda böyle münasebetsiz sözler ağza aldığı için Şeyh Receb'e gücendi; onu huzuruna kabul etmedi. Hattâ Şeyh Saîd'e olan güveni daha da arttı! O günlerde huzuruna çıkan Şeyhu'ş-Şuyûh Rükneddîn için ayağa kalkıp onunla kucaklaştı; ona ikramda bulundu. Ne zaman yanına girdiyse hep hürmet göstermiştir. Üstat Saîd ise artık Hintli olmuştu; ona da çok saygı gösteriyordu. Ben kendisini yediyüzkırksekiz senesinde Hindistan'da gördüm.

Mekke'de bulunduğum sıralarda Mağripli Hasan adlı bir mecnun vardı. Hikâyesi garip, hâli acayiptir. Önceleri akıllı olup Allah dostu İsfahanlı Necmeddîn'in hizmetkârı imiş.

Mecnun Hasan'ın İlginç Hikâyesi

Mecnun Hasan geceleri çok tavaf eder, bu esnada gündüz görmediği bir dervişe eşlik ederdi. O da kendisi gibi tavaf âşığıydı. Derviş bir gece Hasan'a şöyle dedi:

"Hasan! Annen senin için ağlıyor, seni görmeyi arzuluyor. Cenab-ı Hakk'ın ermiş kullarından olan anneni görmek istemez misin?" Hasan:

"İsterim ama bu işe gücüm yetmez!" cevabını verdi. Derviş:

"Sizi yarın gece inşaallah burada buluştururum!" dedi. Hasan ertesi gün, Perşembeyi Cumaya bağlayan gece dervişi buldu. Beraberce Allah Evi'ni tavaf ettikten sonra derviş önde Hasan arkada, Muallâ Kapısı'na kadar gittiler. Tam bu sırada derviş, Hasan'a gözlerini kapamasını ve kendi elbisesinden tutmasını emretti. Bir müddet sonra;

"Sen yurdunu biliyor musun?" diye sordu.

"Evet!" cevabını alınca;

"İşte burası!" deyip sözün sonunu getirdi derviş. Hasan gözlerini açınca kendini ana evinin kapısında buldu. İçeri girdi. Başından geçenlere dair

annesine hiçbir şey söylemedi. 15 gün kadar evinde kaldı. Zannediyorum Hasan'ın yurdu Mağrip'te Esefî şehriydi. Daha sonra Hasan şehirdeki mezarlığa gidip arkadaşı olan dervişi buldu. Derviş hâl hatır sorunca;

"Efendim! Şeyh Necmeddîn'i görmeye susadım. Âdetim gereği çıkıp onu görürdüm. Bugünlerde onunla hiç buluşmadım" dedi. Mezarlıkta tıpkı Mekke'de olduğu gibi gözlerini kapayıp elbisesine yapışmasını emredince Hasan emre uydu; bir anda kendini dervişle beraber Mekke'de buldu! Bu arada derviş, olup bitenlerden kesinlikle Necmeddîn'e ve diğerlerine bahsetmemesini Hasan'a tembih etmişti. Hasan, Necmeddîn'in huzuruna vardığında:

"Bu kadar zamandır neredeydin, hiç görünmedin?" diye soran Şeyh Necmeddîn'e önce vaziyeti bildirmedi. Ancak şeyhin ısrarı üzerine durumu olduğu gibi anlattı. Necmeddîn:

"O adamı mutlaka bana göstermelisin!" deyince beraberce dervişi görmeye gittiler. Derviş her zamanki gibi oraya geldi. Onu önlerinden geçerken gördüler. Hasan:

"Efendim Necmeddîn! İşte bahsettiğim budur!" dedi. Derviş bu kelimeleri duyunca eliyle Hasan'ın ağzına vurarak;

"Sus! Konuşma, Allah seni konuşturmasın!" deyince zavallının dili tutulup aklı gitti. Bu mecnun Hasan, Kutlu Mabet'in etrafında divâne divâne dolaşır, Abdestsiz, namazsız, gece gündüz tavaf ederdi. Halk onu çok sever, ondan bereketlenmek ister, ona elbise giydirirler, ihtiyaçlarını giderirler. Mecnun Hasan acıkınca Safâ ile Merve arasında bulunan çarşıya çıkar, dükkânlardan birine girerek istediğini yerdi. Hiç kimse ona mâni olmazdı. O, bir dükkâna uğradığında oranın kârında bir artış olur, sevinirdi oranın sahibi. Ne zaman çarşıya inse alım-satım işlerinde hakikaten bolluk meydana geldiği tecrübe edilmişti. Bu yüzden bütün dükkân sahipleri boyunlarını uzatır;

"Gel bizim dükkânımızdan bir şeyler al!" der gibi Hasan'a bakarlardı. Canı bir şey içmek isteyince çarşı sakaları çevresinde dolanıp kuş gibi üşüşürdü. Herkes taşıdığı içecekten sunmak isterdi. Nihayet Emir Seyfeddîn

Yelmelek Yediyüzyirmisekiz senesinde Mekke'ye hacca gelince Hasan'ı yanına alıp Mısır'a götürdükten sonra ona dair bir haber alınamadı.

Mekke Halkı, Namaz Kılarken Nasıl Bir Sıra Takip Eder?

Önce Şâfiî imamı namaz kıldırır. Hükümdar ona öncelik hakkı tanımıştır. İbrahim Makamı'nın arkasında kendine ait sanatkârca işlenmiş Hatîm'de kıldırır namazı. Mekkeliler çoğunluk Şâfiîdirler. Hatîm denilen şey, iki tahtadan ibarettir. Birbirlerine merdiven şeklinde enlemesine kirişlerle bağlanmıştır. Karşısında yine buna benzer iki tahta vardır. Bu dört tahta alçıyla sıvalı ayaklar üzerine oturur. Tahtaların en üstüne başka bir tahta konulur. Ona çengeller bağlanarak kandiller asılır. Şâfiî imamı bitirdikten sonra Mâlikî imamı, Yemen Köşesi'nin karşısında bulunan mihrapta kıldırır namazını... Hanbelî de Mâlikî imamıyla aynı zamanda Yemen Köşesi ile Kara Taş arasında bulunan yerde namazını kılar; daha sonra Hanefî imamı Kutsal Oluk karşısında, oradaki Hatîm'in altında namaz kıldırır. Akşamleyin imamların önündeki mihrapların içinde mum yakılır. Dört vakit namazı bu sıraya göre kılarlar. Akşam namazını ise her imam kendi cemaatiyle ama diğerleriyle aynı zamanda kılar. Bu yüzden oraya gelenler bir anda hangi cemaate gireceğini, hangi imama uyacağını şaşırır; çünkü hepsi aynı anda namaz kılmaktadır. Mâlikî olan, Şâfiîye uyarak rükûa gidebilir. Hanefî olan da Hanbelî'nin secdesiyle secdeye gidebilir.

Hutbe ve Cuma Namazındaki Âdetleri

Cuma günleri minberi, Hacer-i Esved ile Irak Köşesi arasındaki Kâbe duvarına yaslamaktadırlar. Böylece hutbeyi veren yüzünü İbrahim Makamı'na çevirir. Hatip, Melik Nâsır tarafından verilen siyah elbiseyi giyip başına da siyah taylasanlı siyah sarığı takmış olduğu hâlde kürsüye doğru ilerler. İki müezzinin tuttuğu iki siyah sancak arasında sakin ve vakur bir şekilde yürümektedir. Önünde câmi hizmetkârlarından biri yürümektedir; elinde ferkaa olduğu hâlde. Ferkaa, ucunda ince bir kıvrık kayış bulunan ve havaya vurulduğu zaman vınlayan bir değnektir. Onun çıkardığı sesi, Kutlu Mabet'in içinde ve dışında bulunan herkes duyar. Bu ses hatip kalktı demektir. Böylece minbere doğru yaklaşır. Hacer-i Esved'i öper, orada dua eder ve hedefine yönelir. O esnada başmüezzinlik görevini yürüten ve müezzin-i zemzemî denilen görevli omzundaki kılıcı eliyle tutmakta ve siyahlara bürünmüş olduğu hâlde hatibin önünde yürümektedir.

Daha önce bahsettiğimiz sancaklar minberin iki yanına dikilir. Hatip birinci basamağı çıktığı zaman müezzin kılıcının ucuyla birinci basamağa vurur. Böylece hatip ikinci, üçüncü ve dördüncü basamakları çıkarken müezzin de kılıcıyla basamaklara vurmaktadır. Son basamağa çıkılıp kılıç da vurulduktan sonra hatip Kâbe'ye döner, ayakta sessiz dua eder. Sonra cemaate yüzünü çevirir, sağına soluna selâm verir. Halk da onun selâmına karşılık vermektedir. Ve nihayet oturur. Müezzinler hep beraber Zemzem Kubbesi'nin üzerinden ezan okumaya başlarlar. Ezan bitince hutbe okunmaya başlar. Hatip üst üste Peygamber'e salâtü selâm getirmekte, ona hayır ve esenlik dilemektedir. Hutbe esnasında önce şu salavatı okur:

"Allahım! Şu mukaddes evi tavaf edenler bulundukça sen Muhammed'e ve onun ehl-i beytine esenlik yağdır ve destek ver!" Bu salavattan sonra parmağıyla Kâbe'ye işaret edip şöyle der:

"Allahım! Arefe'de bekleyip vakfeye duranlar varolduğu sürece sen Muhammed'e ve onun ehl-i beytine esenlik yağdır ve destek ver!" Bundan sonra dört halifeye, diğer ashaba, Resûlullah'ın iki amcasına, torunlarına, Hz. Fatıma'ya ve Yüce Hatun Hadîce'ye esenlik ve rahmet dileklerini ifade eder. Daha sonra [dönemin devlet başkanı] Melik Nâsır'a, mücahit sultan Nûreddîn b. Ali b. Melik Müeyyed'e, Mekke şeriflerinden olan iki emir Seyfeddîn Utayfa'ya ve Esedüddîn Rumeyse'ye dua eder. Seyfeddîn Utayfa, Rumeyse'den küçük olmasına rağmen adaletli olduğu için daha önce anılır. Bu iki kardeş, Ebû Nümeyy b. Sa'd b. Ali b. Katâde'nin çocuklarıdır. Bir defasında hatip Irak hükümdarına da dua etmişti. Ama bunun ardı gelmedi. Hutbeyi bitiren hatip namazı da kıldırır ve kalkar. Sancaklar sağda ve solda, ferkaa onun tam önünde götürülmekte, böylece namazın bittiği belirtilmektedir. Sonra minber kaldırılır, mübarek İbrahim Makamı'nın karşısındaki asıl yerine götürülür.

Ayların İlk Günlerinde Ne Yaparlar?

Yeni ay başlayınca Mekke emiri yanında korumaları ve hizmetkârları bulunduğu, alımlı beyaz bir elbise giyinip başına da heybetli bir sarık sardığı ve kılıç kuşandığı hâlde vakur bir edâ ile gelir. Maiyetiyle beraber İbrahim Makamı'nda iki rekât namaz kılar. Hacer-i Esved'i öper, yedi defa Kutlu Ev'in çevresinde döner. Başmüezzin, Zemzem Kubbesi üzerinde durarak emiri beklemektedir. Emir birinci tavafı tamamlayıp Hacer-i

Esved'i öpmeye yönelince müezzin yüksek sesle dualar eder ve yeni ay münasebetiyle onu tebrik eder. Daha sonra da emiri ve emirden önce Mekke'de yönetimde bulunmuş kimseleri öven bir manzume okur. Yedi tavaf boyunca bu yapılır. Emir tavafları bitirdikten sonra önce Mültezem yakınında, sonra da İbrahim Makamı'nın arkasında ikişer rekât namaz kılar.

Sefere çıkıldığı veya seferden dönüldüğü zaman da böyle yaparlar.

Mekke Halkı Recep Ayında Ne Yapar?

Recep ayının hilâli gökte görüldüğü vakit emir bunu haber vermek için davul-zurna çaldırır. Birinci gün Mekkeliler yaya veya atlı olarak emirin çevresini sarmışlardır. Emir de at sırtındadır. Herkes elindeki silâhla onun önünde oynamaktadır. Süvariler at koştururlar, yayalar birbirine hücum ederek mızraklarını havaya atıp yere düşmeden kaparlar. Emir Rumeyse, Emir Utayfa, onların oğulları, Muhammed b. İbrahim gibi kumandanlar, Sabîh'in iki oğlu Ahmed ve Ali, ayrıca Ali b. Yusuf, Şeddâd b. Ömer, Âmir Şerık, Mansûr b. Ömer ve Musa Muzrık gibi Hz. Hasan soyundan gelen nüfuzlu kişiler ve askerler de merasimde bulunurlar. Cemaatin önünde sancak, davul ve kös vardır. Hepsi de vakur bir şekilde Mîkat denilen noktaya doğru ilerlemekte, sonra aynı sırayla mescide dönmektedirler. Böylece Mekke emiri Kâbe'yi tavafa başlar. Müezzin-i zemzemî daha önce bahsettiğimiz gibi her tavafta Zemzem Kubbesi'nin üstünde dua eder. Emir, tavafı bitirdikten sonra Mültezem'de ve İbrahim Makamı'nda ikişer rekât namaz kılar; Makam'a el sürer, bereketlenmek için.. Daha sonra sa'y'a çıkar. Kumandanları çevresinde, mızraklı askerler önünde kendisi de at sırtındadır. Böylece evine döner. Recebin ilk günü Mekkelilerin bayramı olduğundan o gün insanlar en güzel elbiselerini giyerler; birbirleriyle yarış etmektedirler şıklıkta.

Recep Ayında Yapılan Umre

Mekkeliler, bu ayda umre yapmaya önem verirler. Gece gündüz devam eden bir umredir bu. Recep ayının neredeyse tümünü, özellikle ilk günüyle, 15. ve 17. günlerini tamamen ibadete ayırırlar. Mekkeliler birkaç gün önceden buna hazırlanırlar.

Ben 27. gün oradaydım. Sokaklar, herkesin gücü yettiğince güzel yapmaya çalıştığı ipek yahut ince ketenle örtülmüş tahtırevanlarla doluydu. Develer ipek atkılarla sarılmış ve süslenmişti. Tahtırevanlar hemen hemen yere değecek ölçüde geniş ve uzun örtüleriyle minyatür kubbeler gibiydi. Bütün halk bir araya geliyor, Ten'îm denen mıntıkaya çıkıyor, tahtırevanlar Mekke vadilerinde sel gibi akıyordu. Yolun iki tarafında ateş yakılıyor, develerin önünde de mum ve meşaleler görülüyordu. "Lâ ilâhe illallah" [=Allah'tan başka ilâh yoktur] haykırışları dağlarda yankı yapıyor, kalpler hüzünle titriyor, gözlerden sicim gibi yaş akıyordu.

Halk, umre ibadetinde Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Safâ ile Merve arasında sa'ya [=seğirtmeye] çıkıyordu. Mes'â [=koşunun yapıldığı yer] meşale ve kandillerin ışığıyla aydınlanmış, mahşer gibi dolmuştu o zaman. Kadınlar tahtırevanlar üzerinde katediyordu bu mesafeyi. Kutlu Mescid'in etrafı bir aydınlık, bir aydınlık; sanki nur saçıyor. Mekkeliler Hz. Âişe'nin secdegâhına bir ok atımı mesafede bulunan ve Hz. Ali'nin adıyla bilinen mescidin yakınındaki tümsekte ihrama girdikleri için bu umreye Umretü'l-Ekemiyye adı verilirdi [ekeme tümsek demektir].

Bu umrenin başlangıç hikâyesi şöyle: Abdullah b. Zübeyr, Kâbe'nin tamirinden sonra Mekkelilerle beraber Recebin 27'sinde umre yapmak için yalın ayak o tümseğe çıkarak ihram giymiş sonra Hacûn tepesinden geçerek Muallâ Kapısı'na gitmiştir. Mekke'nin fethi gününde de Müslümanlar şehre oradan girmiştir.

Abdullah b. Zübeyr'in yaptığı umre Mekkeliler nezdinde benimsenmiş, şimdiye kadar devam etmiştir. Böylece "Abdullah b. Zübeyr Günü" hiç unutulmayan, hep yâdedilen bir gündür. O gün Abdullah bir sürü hayvan kurban etti, Mekke'nin ileri gelenleri ve varlıklı aileleri de o gün kurban kestiler. Günlerce yediler ve yoksullara yedirdiler; Kâbe'yi, İbrahim Halîl Peygamber zamanındaki şekliyle yeniden inşa etmeye muvaffak oldukları için Yüce Allah'a şükrediyorlardı.

Abdullah b. Zübeyr malûm savaşta yenilip öldürülünce Haccâc Kâbe'yi bozdu ve Kureyş dönemindeki hâline çevirdi. Kureyş Kâbe'yi küçültmüştü. Peygamberimiz Kureyş'in küfür ve şirkten yeni kurtulmuş olması sebebiyle Kâbe'yi o hâliyle bırakmıştı.

Daha sonra Halife Ebû Ca'fer Mansûr, Kâbe'yi Abdullah b. Zübeyr'in yaptığı şekle çevirmek istemişse de Mâlik b. Enes –Allah ondan razı olsun– ona mâni olarak;

"Ey Emir! Allah Evi sultanların oyuncağı olmamalı! Burası hükümdarlar değiştikçe değişecek bir yer değildir!" deyince Halife muhtemel bir şerrin önünü açmamak için Kâbe'yi o hâlde bıraktı.

Becîle, Zehrân ve Gâmid gibi Mekke'ye komşu yörelerin halkı da Recep umresine katılmak için acele ederler. Mekke'ye tahıl, yağ, bal, kuru üzüm ve badem getirdiklerinden şehirde fiyatlar düşer, halkın geçimi kolaylaşır, herkes bundan nasiplenir. Bu yörelerin halkı olmasa Mekke sakinleri çok sıkıntı çekerlerdi. Şu da var ki onlar kendi yörelerinde kalarak söz konusu zahireyi Mekke'ye getirmezlerse kıtlıkla karşılaşır, hayvanlarını kaybederler. Mekke'ye erzak götürmeyi ihmal etmezlerse, yurtlarına bereket yağar, sürüleri çoğalır. Kutlu beldeye zahire gönderme vakti geldiğinde erkekler tembel davranırsa kadınlar toplanıp eşlerini zorla gönderirler! İşte Hak Teâlâ'nın güvenli şehir Mekke'ye yaptığı bir lütuftur bu!

Becîle, Zehrân, Gâmid ve diğer kabilelerin oturduğu yüksek yörelerde arazi çok verimlidir. Bol miktarda üzüm ve buğday yetiştirilir. Halkı da temiz yüreklidir; güzel ve etkileyici konuşmak, altın kalplilik, sağlam inanç bakımından parmakla gösterilir oraların ahalisi. Tavafa çıktıkları zaman hep birden atılırlar Kâbe'ye; çevresine doluşur, örtüsüne asılırlar. Gönüllerinden çıkan hüzünlü duaların tesiriyle gözleri yaşla dolar. Bakarsın ki çevreden birtakım kimseler toplanır, onların dualarına âmin der. Müthiş bir kütle hâlinde yanaştıkları için hiç kimse onlarla beraber tavafa ve Hacer-i Esved'i selâmlamaya imkân bulamaz. Deri giyinirler, cesurdurlar. Bunlar Mekke'ye yaklaştıkları zaman yollarda pusu kurmuş bedevîler taarruzdan sakınırlar. Mekke'ye uzak beldelerden gelen kişi, onlara yol arkadaşlığı yaparsa mutlaka övgüyle yâdeder bu arkadaşlığı.

Rivayete göre Peygamberimiz onları övmüş;

"Onlara namaz kılmayı öğretiniz! Onlar da size Allah'a nasıl yalvarılacağını öğretsin!" diye buyurmuştur. Peygamberimizin –Hakkın rahmeti ve bereketi onu kuşatsın– şu sözünün kapsamına girmeleri, şeref olarak yeter onlara:

"İman Yemenlidir! Bilgelik de Yemenlidir!" Hattâ Abdullah b. Ömer'in bu insanları beklediği, tavaf edecekleri zaman onların dualarından nasiptar olmak için aralarına girdiği söylenir. Garip insanlardır onlar. Bir haberde de şöyle buyuruluyor:

"Kâbe'nin çevresini onların arasında bulunarak tavaf ediniz. Çünkü rahmet ve esenlik onların üzerine yağmur gibi dökülür."

Şaban'ın 15. Gecesinde Ne Yaparlar?

Şaban ayının 15. gecesi Mekkeliler için büyük gecelerdendir. O gece tavafa, tek başına yahut cemaatle namaza ve umre gibi ibadetlere verirler kendilerini. Kutlu Mabet'te öbek öbek insanlar toplanır. Her cemaatin bir imamı olur. Fenerler, meşaleler ve kandiller yakılıp lacivert gökte dolunay çıkınca zemin ve semâ baştan başa nur ile dolar. Allah'a ibadette coşarlar, yüz rekât namaz kılar, her rekâtta on defa Fâtiha ve İhlâs sûrelerini okurlar. Kimi yalnız başına Hacer-i Esved'in yanında namaz kılar, kimi de Allah Evi'ni tavaf eder. Bir kısmı da umreye çıkmıştır.

Mübarek Ramazan'da Ne Yaparlar?

Ramazan ayı girince Mekke emirinin konağı önünde davullar çalınır, kösler vurulur. Mescidin hasırları yenilenir, mumları ve kandilleri çoğaltılır, manzara şahane olur. Ulu Mabet ışığa boğulur. Şâfiî, Hanefî, Hanbelî ve Zeydî imamlar kendi cemaatlerinin başına geçerler. Mâlikîler dört hafızın yanında toplanıp nöbetleşe *Kur'an* okur, mumlar yakarlar. Kutlu Mabet'in her köşesinde mutlaka bir hafız vardır; kendi cemaatine namaz kıldıran ve *Kur'an* okuyan...

Hafızların güzel sesleri mescidi çınlatarak cemaatin ruhuna tesir eder. Gözlerden yaşlar akar. Kimileri sadece tavafla ve Hıcr'da namaz kılmakla yetinir. Şâfiî imamlar diğerlerinden daha çok ibadet etmektedirler. Yirmi rekât olan teravih namazını kıldıktan sonra imam cemaatla beraber yedi kere tavaf eder. Tavaf bitince daha önce Cuma bahsinde anlattığımız ferkaa'yı vınlatır. Namaza dönüldüğünü bildirmek istiyordur. Sonra yine yirmi rekât kılarlar ve her iki rekâtta bir yedi tavaf yaparlar. Vitr namazını kılıp ibadetlerine son verirler. Öteki imamlar ise normal olarak kılınana [yirmi rekât] herhangi bir şey eklemezler.

Sahur zamanı, müezzin-i zemzemî Kutlu Mabet'in doğu köşesindeki minarede sahur vaktini bildirme görevini üstlenmiştir. Vakit girer girmez haber verir; uyarıda bulunur ve sahura kalkmaya teşvik eder. Diğer minarelerde de müezzinler karşılıklı konuşurlar. Her minarenin tepesine uzun bir kiriş konulur. Bunun ucuna eğik vaziyette bağlanan bir sopaya iki kandil asılır cam içinde... Güneşin doğuşu yaklaşıp sahurun sona erdiği defalarca haber verilince kandiller indirilir. Müezzinler karşılıklı ezan okumaya başlarlar. Mekke'de evler teraslı olduğu için; ezanı işitemeyecek derecede uzak oturan kimse bu kandillere bakarak sahurun başladığını ve bittiğini anlar. Ramazanın son on gününün 21, 23, 25 gibi tek sayılı gecelerinde *Kur'an* hatmedilir. Hatim merasiminde kadı, fıkıh bilginleri ve ileri gelenler hazır bulunur. Mekke büyüklerinden birinin oğlu yapar hatmi. Sonra ipekle süslenmiş bir minber kurulur ortaya. Mumlar yakılır, hutbe okunur. Hutbe sona erince hatmeden çocuğun babası, cemaati evine davet eder, onlara yemek ikram eder, tatlı yedirir.

Mekkeliler nezdinde bu gecelerin en kıymetlisi 27. gecedir. İbrahim Makamı'nın arkasında *Kur'an-ı Kerim* hatmedilir. Şâfiîye ait Hatim [denilen iskelenin] karşısına büyük tahtalar dikilir. İki taraf arasına uzun levhalar konur. Bu şekilde üç kat yapılır. Her birinin üzerine mumlar ve fanuslar bırakılır. Bunların ışığı gözleri kamaştırmaktadır. İmam öne çıkar ve yatsı namazını kıldırır. Bir önceki gün Kadr Sûresi'ne kadar gelinmiş, orada kalınmıştır. Bu gece imam Kadr Sûresi'nden okumaya başlar. Bütün imamlar İbrahim Makamı'nda yapılan hatme hürmeten teravihi bırakıp oraya toplanırlar. Başimam iki selâm ile hatmi tamamlar, yüzünü İbrahim Makamı'na çevirerek hutbe okur. Hutbe bitince öteki imamlar kıldırdıkları namaza dönerler. Cemaat dağılır.

29. gecenin hatmi Mâlikî Makamı'nda sakince yapılır. Ve aynı şekilde hutbe okunur.

Mekkelilerin Şevval Ayındaki Âdetleri

Hacc için bilinen [=âdet edinilen] aylardan ilki olan Şevval'in ilk gecesinde, Ramazan'ın 27. gecesinde olduğu gibi, mum ve kandil yakarlar. Minarelerin her tarafına asılan kandillerle Kutlu Mabet'in alanı ve Ebû Kubeys dağının tepesinde bulunan küçük mescidin avlusu aydınlatılır. Müezzinler o geceyi tekbir, tehlil ve tespihle [=Allah-u Ekber, Lâ ilâhe

İllallah ve Sübhânallah diyerek] ihyâ ederler. Halkın bir kısmı namaz, bir kısmı tavaf, diğer bir kısmı da zikir ve dua ile geçirir geceyi. Sabah namazından sonra bayramlaşma merasimi başlar. Herkes en güzel elbiselerini giyinerek Harem-i Şerif'teki meclisine koşar. Şehrin en mübarek yeri Harem-i Şerif [=Kutlu Mabet] olduğu için bayram namazını orada kılarlar. Mescide en erken Benî Şeybe [=Şeybeoğulları] kabilesi gelir. Beyt-i Haram'ın [=Kutlu Ev] kapısını açar; emir gelinceye kadar kabile reisi Kâbe'nin eşiğine oturur, diğer üyeler onun önündedir. Nihayet emiri karşılarlar. O yedi defa tavaf yapar. Zemzem Köşesi'nde müezzin her zamanki gibi kubbenin üzerinde yüksek sesle emire ve kardeşine dua eder. Daha sonra iki yanında iki siyah sancak ve önünde ferkaa bulunduğu, sırtına da siyah bir elbise geçirdiği hâlde hatip, İbrahim Makamı'nın arkasında namaza başlar. Sonra minbere çıkar, etkileyici bir hutbe verir. Hutbeyi bitirince cemaat birbiriyle selâmlaşır, kucaklaşır ve Allah'tan bağışlanma diler. Herkes Kâbe'ye yönelir. Küme küme Kutlu Ev'in içine girerler.

Daha sonra Muallâ Kapısı civarındaki mezarlığa giderek orada yatan sahabe ve selef büyüklerinden feyz ve bereket alıp dönerler.

Kâbe'nin İhrama Girişi

Zilkade ayının 27. gecesi Kâbe örtüsü, tavaf edenlerin ellerinde yırtılmaması ve kirletilmemesi için dört taraftan birbuçuk adam boyu yukarı kaldırılır. Kâbe örtüsünün bu hâline İhrâmü'l-Kâbe adı verilir. O gün Kutlu Mabet çok kalabalık olur. O vakitten itibaren Arafat'ta vakfe [=bekleyiş] sona ermedikçe Kâbe bir daha açılmaz.

Haccın Usûlü ve Hac'da Yapılan İşler

Zilhicce'nin ilk günü sabah akşam ve beş vakit namazda kutlu vaktin girişini tebrik için davullar çalınır, kösler vurulur. Arafat'a çıkıncaya kadar bu devam eder. Zilhicce'nin yedinci günü Hatip öğle namazının ardından bir hutbe okuyarak "menâsikü'l-hacc" [=hac ibadetinin yapılışı esnasında gerekli ritüelleri] ve "vakfe"yi öğretir. Ertesi gün halk erkenden Minâ'ya çıkar. Mısır, Irak ve Şam'dan gelen kumandanlar ile bilginler o geceyi Minâ'da geçirirler. Anılan ülkelerin ahalisi kandil ve mum yakmak hususunda birbirleriyle yarış ederler ise de daima Şamlılar öndedir.

Dokuzuncu gün sabah namazından sonra hareket ederek Minâ'dan Arafat'a giderler. Yolda Muhassar vadisinden geçilirken Peygamber geleneğine uyularak koşulur. Muhassar vadisi, Müzdelife ile Minâ arasındaki sınırdır. Müzdelife iki dağ arasında düz bir alandır. Etrafı su havuzları ve sarnıçlar ile çevrilmiştir. Bu depoları Ca'fer b. Ebû Mansûr'un kızı; Hârûn Reşîd'in eşi Zübeyde yaptırmıştır. Minâ ile Arafat arasında beş mil var. Minâ ile Mekke arasında da uzaklık aynı. Arafat'a üç isim vermişler: Birinci ismi bilindiği gibi Arafat; ikinci ismi Cem' [=Toplanma yeri]; üçüncü ismi ise Meş'aru'l-Haram'dır [=Kutsal bölgenin sembolü]. Arafat geniş ve düz bir yer, etrafı dağlarla çevrili. Meydanın bir ucundaki Rahmet dağı ve çevresine Mevkıf [=Vakfe yapılan yer] denilir. Rahmet dağının önünde bir mil uzaklıkta iki işaret göze çarpar. Bunlar Hıll [=Yasaksız] ile Haram [=Yasaklı] bölgeler arasındaki sınırı gösterir. Bunların yakınında Arafat'ı takibeden Batn-ı Urne vadisi başlar. Peygamberimiz oradan kalkılmasını [=vakfe edilmesini] emrettiğinden buna dikkat etmek gerek. Güneş batmadan önce Mekke'ye varmak için acele etmek doğru değil. Bundan kaçınılmalıdır. Deve sürenler hacıların bir kısmını dönüşte çok kalabalık olacağı gerekçesiyle ikna edip, Urne'ye kadar yürümeye zorlarlar; fakat bu hareket onların hac ibadetini bozmaktadır. Yukarıda bahsedilen Rahmet dağı, toplanma meydanının tam ortasında diğer dağlardan kopuk ve tek başına yükselir. Bu dağ, birbirinden ayrı, parça parça kayalardan oluşmaktadır. Tam tepesinde Ümmü Seleme annemize nispet edilen bir kubbe var... Ahali, bunun ortasında yer alan namazgâhda namaz kılmak için hücum eder. Mescidin çevresinde geniş bir düzlük vardır; Arafat meydanına bakar. Halk kıble yönündeki duvarda bulunan mihraplarda namaz kılar. Bu dağın altında çok eski bir ev vardır. Aşağı inerken Kâbe'yi sola alınca hemen bu evle sarp kayalar arasında Peygamberimizin mevkıfı [=vakfe yaptığı yer] bulunur. Onların çevresinde su sarnıçları, kuyular mevcut. İmam burada ayağa kalkıp hutbe okur, öğleyle ikindiyi beraber kılar. Kâbe'ye yüzümüzü çevirirsek, iki sınır işaretinin solunda Erâk vadisi uzanır. Bu vadide [diş temizliğinde kullanılan] yeşil misvâk ağaçları arka arkaya sıralanır. Hacıların dağılıp Mekke'ye gitme vakti gelince Mâlikî imamı eliyle işaret ederek mevkıfından iner. Halk bir anda harekete geçer; dağ taş inler. O ne büyük manzara! O, ne güzel an! Ruhlar orada güzel ölümü arzular; oranın rahmet meltemiyle gönüller esrir. Yüce Allah bizi, o gün sevgisini kazanmış özel kullarından eylesin o gün!

Benim ilk vakfem Yediyüzyirmialtı senesinin [=Zilhicce ayının ilk] Perşembe gününe rastladı.[46] O zaman Mısır kervanının emiri, Melik Nâsır'ın nâibi Argûn Devâdâr idi. O sene Melik Nâsır'ın Argûnoğlu Ebûbekir'le everdiği kızı, Nâsır'ın kendi eşi, Sarây ve Huvârezm [=Harizm] sultanı Muhammed Uzbek'in kızı Hûnde [=Honde] de Allah Evi'ni ziyaret şerefine erişmiştir. Şam kafilesinin emiri Seyfeddîn Cûbân'dı [=Çoban] o yıl. Güneş battıktan sonra hacılar dağılırken biz yatsı namazında Müzdelife'ye vardık. Peygamber geleneğine uyarak akşam ve yatsıyı beraber kıldık. Sabah namazını Müzdelife'de edâ ederek Meş'arü'l-Haram denilen yerde vakfeye çekildik, dua ettik, Minâ'ya yöneldik. Muhassar vadisi dışında, Müzdelife'nin her yanı mevkıf sayılır [=Her tarafta vakfe yapılabilir.] Muhassar vadisi koşa koşa geçilecek yerdir.

Halkın çoğu cemreler [=taşlanan yerler] için çakıltaşı toplama işini Müzdelife'de yapar. Müstehap [=güzel ve doğru görülen] de budur. Hayf Mescidi civarında da taş toplayan olur; bu konuda tam bir serbestlik vardır. Minâ'ya vardıklarında Akabe cemresi için taşlama işine başlarlar. Sonra Kurban keser, tıraş olur ve nihayet normale dönerler. [=İhramı çıkarır ve hac yasaklarından çıkmış olurlar.] Ancak "ifâda" denilen [=bölük bölük yapılan] tavaf olmadan cinsel münasebet ve güzel koku yasağı kalkmaz. Akabe cemresi, Kurban Bayramı'nın sabahında güneş doğarken taşlanır. Taşlama bitince, hacılardan kurbanını kesip tıraş olan büyük kitle İfâda Tavafı'na gider. Bir kısmı da ikinci güne kalır.

İkinci gün güneşin gölgesi batıya doğru meyletmeye başladığı sırada [=öğlenleyin] ilk cemreye yedi taş atılır. Orta cemreye de aynı sayıda taş atılır. Peygamber'in geleneğine uyularak bu iki cemrede dua etmek için biraz beklerler. Üçüncü gün ise kırkdokuz taş atıldıktan sonra acele acele Mekke'ye inerler. Hacıların büyük bir kısmı, Kurban gününden sonra üçüncü günü de orada geçirir, nihayet yetmiş taş atmış olurlar.

Kâbe'nin Asıl Örtüsü

Kurban günü, Mısır kervanı tarafından Kâbe'nin örtüsü getirilerek Ulu Ev'in üzerine konulur. Kurban gününden sonra üçüncü gün Benî Şeybe [=Şeybeoğulları] örtüyü Kâbe üzerinden sarkıtır. Siyah ipekten yapılmış olan örtünün astarı ketendendir. Üst tarafına beyaz harflerle şu âyet nakşedilmiştir:

"Allah, Kutlu Ev Kâbe'yi halk için bir kıyam yeri yapmıştır."[47]

Diğer yönlerde de beyaz harflerle başka âyetler yazılmıştır. Bu yazıda parlayan bir ışık vardır siyahı delen. Örtü Kâbe'nin üzerine tamamen bırakıldığı vakit ellerden korunsun diye etekleri biraz bükülerek yukarıya doğru kaldırılır. Kâbe'nin örtüsünü devlet başkanı Melik Nâsır hazırlatır. Melik Nâsır, Mekke kadısının, hatibinin, imamının, müezzininin, temizlik memurlarının ve yaygıcıların maaşlarını, ayrıca Kutlu Mabet'in mum ve zeytinyağı gibi levazımâtını her sene gönderir.

O günlerda Kâbe, Irak kervanı ile gelen Horasan ve Irak halkı için her gün açık kalır. Oraların ahalisi Şam ve Mısır kervanlarının kalkıp gitmelerinden sonra dört gün daha Mekke'de kalıp Kutlu Mabet'in müdavimlerine ve yoksullarına sadaka dağıtırlar. Geceleyin onları tavaf yaparlarken gördüm. Mekke ahalisinden rastgeldiklerine ve Kutlu Mabet'in müdavimlerine gümüş para, elbise veriyorlardı. Oturup Kâbe'yi seyre dalanlara da yaklaşıp sadaka vermekteydiler. Hattâ uyumuş birini görseler yavaşça eğilir, adamcağızın ağzını altın ve gümüşle doldururlardı, uyanıncaya kadar!

Yediyüzyirmisekiz yılında Irak dönüşümde bunlarla beraberdim, o kadar çok sadaka verdiler ki, Mekke'de altının değeri düştü![48] Bir miskal [=ölçek] altın, onsekiz dirhem gümüş ile değiştirildi. O sene Irak hükümdarı Sultan Ebû Saîd'in ismi minberde ve Zemzem Kuyusu başında anıldı, ona dualar edildi.

Hazar Denizi
Tebriz
Azerbaycan
Sultaniye
Acem Irakı
Rey
Hemedan
Mardin
Dârâ
Nusaybin
Şeyzer
Musul
Sincar
Kayyâra
Şarkat
Âkı
Tikrit
Samerrâ
Arap Irakı
Heyt
Dicle
Kerbela
Hille
Kifl
Necef
Küfe
Fırat Nehri
Isfahan
Lüristan
Yezd
Yezdühas
Kirman
Huzistan
(Ubulle)
Deşt-i Rum
Kirman
Basra
Mâyin
Faris
Zübeyr
Kâzerun
Şiraz
Meymen
Fars Körfezi
Lâr
1- Abadan
2- Ahvaz
3- Huveyzâ
4- Tüster
5- Zeydeyn
6- Râmiz

Kûfe’den çıkış; İran ve Irak içinde seyahat.

Kaynak: Tazî; Muvahhid, Sefernâme

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

MEKKE'DEN AYRILIŞ, MEDİNE'YE DÖNÜŞ

Ondokuzuncu Bölüm Notları

Zilhicce'nin 20. günü akşamı, Irak kervanının emiri Behlevân [=Pehlivan] Muhammed Havîh ile Mekke'den ayrıldım.[1] Bu adam Musul asıllıdır. Şeyh Şihâbeddîn Kalender'in vefatından sonra hac emirliğine atanmıştır. Şihâbeddîn fazilet ve cömertliğiyle tanınmış, padişahı nezdinde kabul görmüş bir adamdı. Kalenderiyye âdetleri üzere sakal ve kaşlarını tıraş ederdi. Mekke'den çıktığımda Emir Behlevân, Bağdat'a kadar mahâra türü[2] tahtırevanın yarısını benim için kiralayıp ücretini kendi ödedi, beni konuğu olarak ağırladı.

Veda tavafından sonra Irak, Horasan ve Fâris ahalisinden kalabalık bir toplulukla Batn-ı Merr denen vadiye gittik. Çevremdeki insanların sayısını hesaplamak mümkün değildi. Kat kat bulutlar gibi inliyorlardı. Yer titriyordu, dalga dalga insandan! Bir ihtiyaç için kafileden ayrılan adam, ait olduğu yerle ilgili bir alâmete sahip değilse yitip giderdi bu mahşerî kalabalıkta. Kervanın yanında yüzlerce su kabı durur, yolcular su içerdi. Sadaka olarak verilecek erzakı; hastalar için ilâç ve çeşitli şerbetleri nakletmek için sağlık develeri bulunurdu. Kervan bir yerde konaklayınca "düsût" denilen büyük bakır kazanlarda yemek pişirilir, yolculara ve yanında azığı olmayanlara yedirilirdi. Kervanda bulunan diğer develere, yürümeye takatı kalmayanlar bindirilirdi. Bunlar Sultan Ebû Saîd'in iyiliklerindendir.

İbn Cüzeyy der ki:

Allah Teâlâ Ebû Saîd'e bu künyeyi hayırlı kılsın! Ne kadar cömert! Müslümanların öcünü alan, kâfirlere korku salan Emirü'l-Müslimîn Ebû Yusuf oğlu Efendimiz Ebû Saîd de bu hususlarda numune olarak sana yeter;[3] o ki ihsan ve ikramın denizi, yardıma koşma ve erdemli davranmanın alâmet-i farikası, cömertliğin alemdârı, Müslümanların emiridir! Hak Teâlâ onların mübarek ruhlarını kutsasın; kıyâmet gününe kadar otorite ve gücü onların elinde bulundursun!

[İbn Battûta devam ediyor:]

Bu kervanda zengin [seyyar] dükkânlar, halka hizmet eden büyük imaretler kurulur; her türlü meyve ve yiyecek bulunur. Karanlıkta ilerler kervan; tahtırevanların, develerin önünde yakılan meşaleler her tarafı aydınlatır ve gündüze döner gece! Batn-ı Merr'den Usfân'a, sonra da Hulays'a geçtik. Beş konak ilerledikten sonra Semk vadisine vardık. Beş konak sonra da Bedir'e ulaştık. Biri sabah, diğeri akşam olmak üzere günde iki menzil aşılır. Bedir'den hareketle Safrâ'ya varınca dinlenmek üzere biraz bekledik. Oradan Medine'ye üç günlük yol vardır. Sonra kalktık Medine'ye vardık. Peygamberimizin kabrini ikinci defa ziyaret etme şerefine eriştik. Hak Teâlâ onu esen kılsın, rahmetiyle kuşatsın!

YİRMİNCİ BÖLÜM

MEDİNE'DEN ÇIKIŞ

Yirminci Bölüm Notları

Medine'de altı gün kaldıktan sonra hareket ettik. Üçüncü gün Arûs vadisine inerek tatlı yeraltı suyundan nasibimize düşeni aldık. Arûs vadisinden kalkıp Necid topraklarına girdik.[1] Göz alabildiğine uzanan bu alanın güzel kokulu rüzgârını içimize çektik. Dört menzil sonra Useyle diye ünlenen suya, oradan hareketle de Nukra adıyla bilinen kaynağa gittik. Orada büyük sarnıçlara benzeyen su depolarının izleri vardır. Sonra Karûre suyuna gittik. Burada yağmur suyu ile dolu depolar Halife Ca'fer'in kızı Zübeyde tarafından yaptırılmıştır. Allah rahmet eylesin... Burası Necid arazisinin tam merkezidir. Tatlı rüzgârlar eser, havası güzeldir. Her mevsimin mutedil olduğu bu topraklar çok verimlidir.

Karûre'dan kalktık Hâcir'e vardık. Orada da su depoları mevcut. Bazen depolar kurusa da geniş düzlükte biraz kazı yapılınca su çıkıyor. Hâcir'den hareket ederek Semîra'ya vardık.[2] Vadi içinde çukur bir yer burası. İçinde kaleye benzer bir bina görülüyor. Kuyularındaki su gayet gür ise de tadı deniz suyu gibi acı. Yörenin köylüleri buraya koyun, yağ ve süt getirerek ham bez karşılığında satıyorlar. Müşterileri hacılardır. Bezden başka bir şey almaz köylüler. Daha sonra Mahfûk dağına [=Delikli dağ] ulaştık. Bu dağ çölün ortasındadır. Tepesinde bulunan bir delikten ıslık çalarak giriyor rüzgâr. Oradan ayrıldık. Çevresinde hiç su bulunmayan Kürûş vadisine gittik. Geceleyin yola devam ederek sabaha doğru Fayd Kalesi'ne vardık.[3] Burası da düz bir arazi üzerinde büyük bir sığınak; etrafı surlarla çevrili. Civarında bulunan dış mahallelerde köylü Araplar oturuyor. Bunlar da hacılarla alışveriş ederek geçinirler. Hacılar Irak'tan Mekke'ye gelirken erzakın bir kısmını oraya bırakır, dönüşte alırlar. Burası Mekke ile Bağdat arasındaki yolun yarısıdır. Fayd'dan Kûfe'ye oniki günlük düz bir yol var. Yolda su kuyularına rastlanıyor. Hac kafilesinin âdetindendir; çöldeki haydutları korkutmak ve saldırılarını önlemek için Fayd bölgesine silâhlı olarak girer, savaşa girer gibi.... Orada Emir Mühennâ b. İsa'nın[4] oğulları Feyyâd[5] ve Hıyâr'la görüştük.[6] Yanlarında bulunan bedevîleri ve diğer adamları saymak imkânsız... Bunlar hacıları ve hacıların eşyasını muhafaza

konusunda anlayış gösterdiler. Kervandakiler bedevîlerin getirdiği deve ve koyunları satın aldılar, güçleri ölçüsünde.

Fayd'dan hareket ederek Ecfur adıyla bilinen yere geldik. Burası Cemil ve Büseyne adlı iki âşığın buluştuğu yerdir. Yola devam ettik; yine çölde konak verdikten sonra Zerûd'a vardık. Birkaç kum tepesinden gayrı engebesiz, düz bir arazi... Zerûd'da küçük evler var. Etrafı kale gibi surlarla çevrili. Kuyu var ama suyu tatlı değil.

Daha sonra Sa'lebiye'ye ulaştık. Harap bir kalesi var. Karşısında bulunan ve merdivenle inilen büyük sarnıçta tüm kervana yetecek kadar yağmur suyu bulunmaktaydı. Köylüler burada toplanarak deve, koyun, yağ ve süt satarlar. Bu mıntıka ile Kûfe arasında üç konak vardır. Sa'lebiye'den kalkıp Mercûm birikintisine gittik. Burası yol üzerinde bir kabirdir. Üzerinde büyük bir taş yığını göze çarpıyor. Her geçen, bu yığını taşlıyor. Yatan adam râfizî imiş. Hac için kervanla yola çıkınca kendisiyle Sünnî olan Türkler arasında bir kavga vuku buluyor, adam sahabeye dil uzattığı için! Çıkan arbede sonucunda taşla öldürülüyor.

Çevrede bedevîlere ait pek çok ev var. Onlar da öncekiler gibi yağ, süt ve benzeri yiyecekleri kervana getirmektedirler. Orada Zübeyde Hatun tarafından yapılmış büyük sarnıcın suyu kervan halkına bol bol yetiyor.[7] Mekke ile Bağdat arasındaki güzergâhta mevcut su sarnıcı, kuyu ve depoların hepsi Zübeyde Hatun'un eseridir. Cenâb-ı Hak sevap yağdırsın o kadına; onun yardımları ve yaptığı hayrat olmasa bu yolu kimse katedemez.

Mercûm'dan kalktık, Maşkûk denilen yere varıp konakladık. Suyu tatlı ve berrak olan iki sarnıcı var. Kervan halkı yanlarında bulunan suyu döküp bu sarnıçlardan doldurdular. Seyahatimize devam ettik. Yine sarnıçlı bir semte; Tenânîr'e vardık, çadır kurduk. Geceleyin yola çıkıp Zümmâle'ye vardık, güneş doğmadan... Gayet mamur bir kasaba. Araplara ait bir büyük köşk, iki su deposu ve birçok kuyu var. Burası, bahsettiğimiz güzergâhın en mühim suvarma yerlerinden biridir. Sonra iki su deposu bulunan Heysemân'a geçtik... Sonra Akabetü'ş-Şeytan [=Şeytan Yokuşu][8] denilen yamacın altına vardık. İkinci gün o yamaca tırmandık. Bu güzergâhta Akabetü'ş-Şeytan'dan başka sarp yer yok. Orası da öyle uzun ve çetin değil... Sonra Vâkısa denilen yere geldik. Her taraf bedevîlerle iskân

edilmiş. Çevrede büyük bir bina var. Su depoları da oraya buraya serpiştirilmiş. Burası su tedariki yapılan yerlerin sonuncusudur.

Artık Kûfe'ye kadar Fırat nehrinin kollarından gayrı testi dolduracağımız meşhur bir yer yok. Kûfe ahalisi Vâkısa'da hacılara un, ekmek ve meyve getirdi. Millet, birbirini tebrik etti, selâmetledi. Sonra Lûra ismiyle bilinen ve büyük bir su sarnıcı bulunan yere vardık. Oradan, Mesâcid adıyla şöhret bulmuş bir mıntıkaya gittik. Burada üç su deposu var. Sonra Kurûn Minâresi [=Boynuzlu Minâre] denilen mevkie vardık. Orada kurak bir mekânda geyik boynuzlarıyla etrafı çevrili yüksek bir minâre var; harap... Kurûn Minâresi denilen yerden Uzeyb'e geldik. Gayet münbit bir vadi. Her tarafı yeşillik, mamur. Sonra Kadisiye'ye hareket ettik.[9] Burada Farslılarla yapılan büyük savaşta Hak Teâlâ İslâm dinine yardım etmiş ve ateşperest Mecûsîleri zelil kılmıştı bir zamanlar. Bu gazâda Müslümanların kumandanı Sa'd b. Ebû Vakkas'tı. Allah ondan razı olsun. O fetih esnasında Kadisiye büyük bir şehirmiş ama şu anda harap. Yalnız hurma bahçeleri ve Fırat nehrinin arkları ile çevrili büyük bir kasaba mamurdur.

YİRMİBİRİNCİ BÖLÜM

MEŞHED-İ ALİ VE BURADAKİ ZİYARETGÂHLAR

Yirmibirinci Bölüm Notları

Necef Şehri

Kadisiye'den hareket ederek Necef yöresinde bulunan Meşhed-i Ali beldesine geldik. Burası gayet güzel bir şehir. Geniş ve taşlık bir sahada kurulmuş. Nüfusunun kalabalıklığı, binalarının güzelliği ve sağlamlığı bakımından Irak'ın en güzel şehirlerinden denilebilir. Çarşıları gayet temiz ve şirin. Şehre Hadra Kapısı'ndan girerek önce manav, aşçı ve ekmekçilerin bulunduğu çarşıya, sonra meyveciler çarşısına, oradan terziler çarşısına ve Kaysâriye'ye [merkezî çarşı], oradan da attarlar pazarına uğradık. Sonra içinde Hz. Ali'nin kabri olduğu zannedilen Hadra Kapısı'ndaki mezarlığa yöneldik.[1] Bu kabristanın karşısında sanatkârane bir şekilde inşa edilmiş medrese, zaviye ve hankahlar bulunur. Duvarları bizim oralarda "zelîc" [=mozaik] olarak bilinen kaygan taşlara benzer; burada "kaşânî" diyorlar.[2] Rengi bizim oradakilerden daha parlak, motifleri daha güzel.

Ravda [=Türbe] ve Kabirlerin Bulunduğu Mekân

Hadra Kapısı'ndan Şîî öğrenci ve sufîlerin oturduğu büyük medreseye girilir. Bu medreseye misafir olanların hepsine, günde iki defa olmak üzere üç gün boyunca ekmek, et ve hurma ikram edilir. Oradan Kubbe Kapısı'na varılır. Girişte teşrifatçılar, nakipler ve hizmetkârlar hazır bulunur. Bir ziyaretçi oraya varınca adamın derecesine göre onlardan biri veya hepsi ayağa kalkıp eşikte durarak şöyle izin ister:

"Ey müminlerin emiri! Sizin emrinizle şu muhtaç kul yüksek ravdaya girmek için izin istiyor. İzin verdiğiniz takdirde girer, aksi hâlde geri döner! Eğer buna layık değilse elbet kerem sahibi olan ve kusurları örten sizsiniz!"

Böylece ziyaretçilere gümüşten yapılmış eşik ile kapının kenarlarının öpülmesini emreder. Ziyaretçiler kümbete girerler. Burası ipek ve diğer kumaşlardan mamul çeşit çeşit halılarla döşelidir. Çevredeki büyüklü küçüklü kandiller ya altın ya gümüşten yapılmış. Kümbetin ortasında bulunan kare şeklindeki peyke, tahta plakalar ile kaplanmış ve üzerine güzel

nakışlar kondurulmuştur. Orada altın levhalar gümüş çivilerle tutturulmuştur. Bu süsler peykeyi tamamen örtmüştür. Üstünde bulunan üç kabirden birinin Âdem Peygamber'e, diğerinin Nuh Peygamber'e, üçüncüsünün de Hz. Ali'ye ait olduğu sanılıyor. Allah'ın selâmı onların üzerine olsun. Kabirler arasında, içinde gül suyu, misk ve muhtelif kokular bulunan altın ve gümüş leğenler mevcut. Ziyaretçi bunlara ellerini batırır, bereketlenmek amacıyla yüzüne sürer. Kümbetin bir kapısı daha var. Bu kapı rengârenk ipek perdelerle süslenmiş. Eşiği gümüşten yapılmıştır ve doğrudan bir mescide açılıyor. Mescidin içi halı ve seccadelerle döşenmiş, çatısı ve duvarları ise ipek kumaşlarla örtülmüştür. Bu namazgâhın böyle güzel perdelerle süslü dört kapısı var. Her kapının eşiği de gümüşten. Şehir halkının hepsi râfızî! Ravda adıyla bilinen bu küçük kabristanda meydana gelen garip olaylardan ötürü Hz. Ali'nin mezarının orada olduğuna inanırlar. Meselâ Mahyâ Gecesi adı verilen Recep ayının 27. gecesi Irakayn, Horasan, Fâris ve Anadolu ahalisinden 30, 40 kadar kötürüm getirip yatsıdan sonra onları kabrin üzerine koyarak kalkmalarını beklerler.[3] Kendileri de Ravda'yı seyreder, namaz kılar, dua ve zikirle meşgul olurlar. Gecenin yaklaşık üçte ikisi veya yarısı geçince kötürümler sapasağlam ayağa kalkar ve şöyle derler:

"Allah'tan başka ilâh yok! Muhammed Allah'ın elçisi, Ali Allah dostudur!"[4]

Bu durum halk arasında yaygındır. Ben geceyi orada geçirmediysem de herkesçe bilinen güvenilir kimselerden olayı aynen dinledim...

Dıyâf Medresesi'nde [=Misafirler Medresesi] biri Anadolu, diğeri İsfahan, öteki de Horasan halkından olan üç kötürüm adam gördüm; hâllerini sordum. Mahyâ Gecesi'ne yetişemediklerini, bunun için gelecek sene Recebin 27. gecesini beklediklerini söylediler.

O gece şehir sakinleri orada toplanır, büyük bir pazar kurulur; on gün süren.. Burada bazı tüketim ürünlerinden vergi alınmadığı gibi vali de yoktur! İdare tamamen nakîbü'l-eşrâf denilen adamın elinde. Ahali ticaret erbabı. Gayet cesur ve cömert insanlar. Çok çeşitli ülkelere seyahat edip dururlar. Onlarla yolculuk eden kimse asla şikâyet etmez. Ben de onlara arkadaşlık ettikleri için teşekkür ettim. Fakat Hz. Ali hakkında aşırı

giderlerdi. Irak ve benzeri yörelerin halkından biri hastalığa yakalandığı zaman bu dertten kurtulmak için adak adar, Hz. Ali'nin kabrine [=Ravda'ya] götürür, orada keser. Yine birinin başı ağrısa altın veya gümüşten bir kelle yaptırıp Ravda'ya gönderir ve bu madde nakîbü'l-eşrâf tarafından hazineye konulur. Orada el, ayak ve diğer uzuvların benzeri altın kalıplar bulunur! Ravda'nın hazinesi çok büyük. İçinde bulunan altın ve gümüş miktarını belirlemek mümkün değil!

Buranın Nakîbü'l-Eşrâfı

Buranın nakîbü'l-eşrâfı Irak sultanı tarafından tayin edilmiş bir emirdir. Sultanın nazarında itibarı büyük. Sefere çıkarken ulu emirlere mahsus özel merasimle yola koyulur. Ona ait bayrak ve bando vardır. Sabah akşam kapısı önünde davul çalınır. Bu beldede, otorite tamamen nakîbü'l-eşrâfın eline verilmiştir. Kendisinden başka vali olmadığı gibi ne sultanın ne de diğer birinin adına vergi toplanamaz! Ben oradayken nakip, Iraku'l-Acem bölgesinin şehirlerinden olan ve halkının çoğu râfizîlerden oluşan Âva'dan[5] gelme Nizâmeddîn Hüseyin b. Tâceddîn Âvî idi. Daha önce bu vazifeyi bir grubun fertleri sırayla yürütmekteydiler. Bunlardan biri Cemaleddîn b. Fakîh, diğeri Kıvâmeddîn b. Tâvûs, öbürü Nâsıreddîn Mutahhar b. Şerif Sâlih Şemseddîn Muhammed Evherî idi. Bu adam da Iraku'l-Acem bölgesinden gelmişti. Şu anda Hint padişahının has dostlarındandır. Bir diğer nakip de Ebû Gurre b. Sâlim b. Mühennâ b. Cemmâz b. Şîha Hüseynî Medenî'dir.[6]

Şerif Ebû Gurre'nin Hikâyesi

Şerif Ebû Gurre önceleri ilim ve ibadetle meşgul idi. Amcasının oğlu, Medine emiri Mansûr b. Cemmâz'ın himayesinde Medine'de ikamet ederdi. Sonra Medine'den çıkıp Irak'a giderek Hılle'ye yerleşti. Nakip Kıvâmeddîn b. Tâvûs vefat edince Iraklılar Ebû Gurre'nin nakipliğe geçmesi için Sultan Ebû Saîd'e yazı yazdılar. Böylece Sultan Ebû Saîd, nakiplik vazifesini Ebû Gurre'ye verdi. Kendisine "yarlığ" [=ferman][7] gönderdikten başka Irak ülkesinde âdet olduğu üzere hil'at [=özel şeref giysisi], davul ve bayrak verdi. Şerif Ebû Gurre dünya zevkine dalarak ibadeti terketti; malını haram yollarda sarfetti. Vaziyet sultana bildirildi. Bunu duyan Şerif güya Tûs'ta Ali b. Musa Rıdâ Hazretleri'nin mezarını ziyaret etmek üzere Horasan'a

doğru yola çıktı. Adamın maksadı firar... Ali b. Musa'nın kabrini ziyaretten sonra Horasan şehirlerinin en uzağı olan Herat'ın yolunu tuttu. Orada, dostlarına Hint ülkesine gideceğini söylemişti. Arkadaşlarının çoğu geri dönüp sadece kendi Sint'e varmak için Horasan topraklarından çıktı. Pencâb adıyla bilinen Hint nehrini geçtikten sonra davul ve zurna çaldırınca erafta bulunan köy halkında "Tatar yağmasına uğradıkları" zannını uyandırdı! Millet yağma var zannederek akın akın oradan uzaklaşıyordu. Halk grup grup Ûca şehrine kaçtı; durumu şehrin valisine bildirdiler. Vali asker toplayıp harp hazırlığına başladı. Bir taraftan da ne var ne yok diyerek teftiş için öncü kuvvetler gönderdi. Akıncılar on kadar atlı ile Şerif Ebû Gurre'ye refakat eden ve davul-bayrak taşıyan bir miktar piyadeye rastladılar. Onların yanında tüccarlar da vardı. Niye böyle yaptıklarını sordular. Berikiler Irak Nakîbü'l-eşrâfının Hint sultanına misafir olmak istediğini söyleyince akıncılar geri dönüp durumu valiye arzettiler. Vali, Şerif'in kendi memleketi dışında bayrak açıp, davul çalmasını akıl zâfiyetine yordu!

Şerif, Ûca'ya gitti ve orada kaldığı müddetçe bulunduğu konağın önünde davul çaldırdı, çünkü davula çok meraklıydı; hattâ Irak'ta nakiplik yaparken baş ucunda davul çalan adam vurma işini bitirdiği vakit duramaz;

"Vur davulcu, bir kere daha vur!" derdi. Bu yüzden ona Nakkar [=davula vuran] lakabı verilmiş! Ûca emiri, Şerif'in vaziyetinin ne olduğunu, akşam ve sabah vakitlerinde kapısı önünde nasıl davul çaldırıp bayrak açtırdığını Hint sultanına bildirdi. Hint halkının geleneklerine göre padişah tarafından izin verilmedikçe kimse bayrak açamaz, davul çaldıramaz. Bu iş de sadece sefer esnasında yapılır. Normal hâlde ikamet esnasında sadece padişahın kapısında davul çalınır. Mısır, Şam ve Irak'ta ise durum tam aksine. Çünkü oralarda kumandanların kapısında da davul çalınır. Hint sultanı olayları duyunca kızdı! Şerif'i ayıpladı, ağzına geleni söyledi... Daha sonra Şerif Ebû Gurre, Sultan'ın başşehrine doğru yol aldı. Emir Keşlû Han da oraya gidiyordu. Hint'te en büyük emire Han unvanı verilir. Keşlû Han, Sint ülkesinin merkezi Multân'da oturmaktadır. Hint sultanı nezdinde büyük itibara sahiptir. Padişah, ona amca derdi. Babası Gıyâseddîn Tuğluk Şâh'a, Sultan Nâsıreddîn Husravşah ile mücadelesi esnasında yardım edenlerdendi Keşlû Han... Her neyse, emir başşehre yaklaşınca padişah onu karşılamaya çıkar. Bir rastlantı eseri Şerif Ebû Gurre de o gün şehre varmıştır ve emiri birkaç mil geçerek her zamanki âdeti üzere davul çaldırmaktadır!

Yanındakilerle birlikte padişaha rastgelince Şerif öne çıkıp selâm verir. Padişah ona hâl-hatır sorar, niçin geldiğini merak eder. Şerif niyetini arzeder. Sonra padişah yoluna devam ederek Emir Keşlû Han'ı karşılar ve başşehre döner. Fakat Şerif'e asla iltifat etmez, misafir edilmesi için de izin çıkarmaz.

O sıralarda Hint sultanı, Keteke ve Deveycir [=Deogir][8] adı verilen ve payitaht Dihlî'ye kırk günlük mesafede bulunan Devletabad şehrine hareket etme hazırlığı içindeydi. Şerif'e beşyüz dinar dirhem yani Fas altını ile 125 altın gönderdi. Parayı götürene de şöyle tembihledi:

"Şerif'e de ki memleketine dönmek istiyorsa bu onun azığı olsun. Bizimle beraber gelmek istiyorsa yol harçlığı olsun bu! Eğer hükümet merkezinde kalmak isterse yine onda kalsın; biz dönünceye kadar geçimliği olsun."

Şerif Ebû Gurre –kendisi gibilere yapıldığı üzre– padişahın hediye göndereceğini zannediyordu. Sadece 500 akçeyle karşılaşınca üzüldü! Padişah ile beraber seyahat etmeyi tercih etti ve "hvâce-i cihân" [=başvezir] adıyla çağrılan Vezir Ahmed b. Ayâs ile arkadaşlık kurdu. Bu adama padişah "hvâce-i cihân" diye seslenir. Halk da o adamı böyle çağırır. Hint halkının âdetine göre sultan bir adamı "imâdü'l-mülk" [=devletin direği], "sikatü'l-mülk" [=devletin güvenilir kişisi], "kutbülmülk" [=devletin zirvesi], "sadr-ı cihân" [=cihanın başı] ve "hvâce-i cihân" [=cihanın hocası] gibi unvanlarla adlandırdığı vakit hem sultan, hem ahali artık o adamı bu isimle anar. Bundan başka ad ile hitabeden olursa cezalandırılır.

Her ne ise... Vezir ile Şerif arasında bir sevgi peyda oldu. Vezir, Şerif'e bol bol ihsanda bulundu. Padişahın huzurunda onu övdü. Böylece sultan, Şerif'e karşı yumuşadı, kalbi kaynadı. Devletabad köylerinden ikisini verdi Şerif'e. Orada oturmasını emretti. Söz konusu vezir cömert, güzel ahlâk sahibi bir adamdı. Yemek yedirmek, zaviyeler inşa etmek, yolcuları korumak onun özelliklerindendi. Şerif sekiz sene burada kalarak iki köyün geliri sayesinde epey mal biriktirdi. Sonra dönmek istediyse de padişah izin vermedi. Zira onun adamlarındandı artık. Padişah yabancıları sever, binde bir izin verirdi onlardan birinin başını alıp gitmesine. Sahil yolundan kaçmaya teşebbüs etti ama engellendi. Başşehre gelip, padişahtan izin alması için veziri araya koydu. Bunun üzerine vezir, sultandan izin koparmaya muvaffak oldu. Oranın parasıyla 10.000 dinar yani Mağrip altınıyla 2500 dinar aldı

padişahtan... Deri bir kese içerisinde getirilen parayı yatağının altına koydu. Parayı çok seviyordu. Arkadaşlarından saklamak için üzerine yattı. Çok cimri biriydi. Altınların üstüne abanmasından dolayı böğründe feci bir ağrı meydana geldi! Ağrı gittikçe arttı. Yolculuğa hazırlandığı esnada, keseyi eline geçirdikten tam yirmi gün sonra vefat etti.

Parasını Harrânlı Şerif Hasan'a vasiyet ettiğinden bu adam altınların hepsini Dihlî'de oturan Şîîlere dağıttı. O Şîîler aslen Hicaz ve Irak ahalisindendiler. Hint töresine göre devlet bütçesi, hiçbir paranın vârisi olamaz. Orada yabancıların malına tecavüz edilmez. Miktarı da ne olursa olsun sorulmaz! Aynı şekilde siyahlar beyazların malına dokunmaz. Kalan mal, hak sahibi gelinceye kadar ölen kimsenin yakın arkadaşlarından birinde emanet olarak durur.

Şerif Ebû Gurre'nin Kasım adında bir kardeşi vardı. Bir müddet Gırnata'da oturmuş, orada Mekkî adıyla bilinen Şerif Ebû Abdullah b. İbrahim'in kızıyla evlendikten sonra Cebel-i Târık'a gitmiş, Cezîre Hadrâ civarındaki Kürre vadisinde şehit oluncaya dek bu yörede kalmıştı. Kasım çok yiğit bir adamdı. Kimse kendisiyle dövüşmeye cesaret edemezdi. Bu husustaki maceraları halk arasında ağızdan ağıza dolaşır. Onun yetim kalan iki oğlu, üvey baba Kerbelâlı Şerif Ebû Abdullah Muhammed Hüseynî'nin[9] himayesi altındaydılar. Mağrip [=Fas] ülkesinde Irakî diye tanınan bu adam, çocukların annesiyle evlendi. Anne, onun nikahı altında vefat etti. Çocuklara hiçbir yardımı esirgemedi. Onları açıkta bırakmadı Irakî; Allah Teâlâ ona sevap yağdırsın.

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

MEŞHED-İ ALİ'DEN YOLA ÇIKIŞ, BASRA'YA VARIŞ

Yirmiikinci Bölüm Notları

Müminlerin emiri Hz. Ali'yi ziyaret ettik ve Bağdat'a yöneldi kervan... Ben ise Hafâce kabilesinden bir grup adamla Basra'ya yöneldim. Hafâce kabilesi bu diyarın en kuvvetli kabilesidir. Onlardan ayrı ve izinsiz bu yörede seyahat etmek mümkün değildir. Kafilenin reisi Şâmir b. Berrâc Hafâcî aracılığı ile bir deve kiraladım. Meşhed-i Ali beldesinden yola çıkarak Havarnak'a ulaştık. Burası meşhur hükümdar Nu'mân b. Münzir'in ve onun Mâissemâ [=Göksuyu] Oğullarından gelen atalarının diyarıdır.[1] Fırat'tan ayrılan bir kol üzerinde, geniş bir sahada, iri iri kubbelerin kalıntıları var. Bazı insanlar hâlâ orada oturuyor. Buradan kalkarak Kaimü'l-Vâsık denilen mevkie vardık.[2] Harap bir kasaba ile karşılaştık. Yine o kasaba gibi viran olmuş bir mescidin izleri gözümüze çarptı. Yalnız minare ayaktaydı. Yine yolumuza revan olduk. Fırat kıyısını takip ederek Izâr[3] adıyla bilinen kamışla kaplı bir bölgeye girdik. Burası suyun tam ortasındadır ve eşkıyalık yapan, Maâdî adıyla ünlenen Râfizî mezhepli çöl Arapları ile doludur. Bizim kervandan olup da biraz geride kalmış bir derviş grubunu soymuşlar, hem de pabuçlarına ve su taslarına kadar! Bu adamlar takip edildikleri zaman İzâr denilen o kamışlığa sığınarak kendilerini savunurlar. Orada yırtıcı hayvan çoktur. Izâr'la beraber üç konak katederek Vâsıt şehrine ulaştık.

Vâsıt Şehri

Bağı, bahçesi, ağacı çok. Bilginleri ile de şöhret bulmuş bir şehir.[4] Burada oturanlar Irak halkının en seçkinlerindendir diyebiliriz. Çoğu *Kur'an-ı Kerim*'i ezberlemiş, doğru okuma işini halletmişlerdir. Iraklılar bu şehre yönelir, ilim elde etmek için... Benim bulunduğum kafiledeki bir cemaat, Vâsıtlı hocalardan *Kur'an*'ı güzel okuma dersi almak amacıyla ta buralara gelmiş...

Vâsıt'ta daima dolup taşan büyük bir medrese vardır. İçindeki üçyüz odaya *Kur'an* öğrenmek için uzak ülkelerden gelen misafirler yerleştirilir. Bu medreseyi yapan adam, şehrin ileri gelenlerinden, fakih üstat

Takıyyüddîn b. Abdülmuhsin Vâsıtî'dir.[5] Bu adam her öğrenciye senede bir defa elbise verir. Ayrıca her günkü yiyecek ve cep harçlığı ile ilgili giderlerini de karşılamaktan geri durmaz. Onunla beraber kardeşleri ve dostları da *Kur'an* öğretmek için medresede otururlar. Üstat Takıyyüddîn ile görüştüm. Bana yemek çıkardı ve yolluk olarak biraz hurma ile para verdi.

Şehre ulaştığımızda kafile alışveriş yapmak için üç gün sur dışında kalmaya karar verdi. Bu zaman içinde Ebu'l-Abbâs Rifâî Hazretleri'nin,[6] şehirden bir günlük mesafede bulunan Ümmü Ubeyde adlı köydeki mezarını ziyaret etmek istedim. Üstat Takıyyüddîn'den beni oraya götürmek üzere yanıma bir arkadaş katmasını rica ettim. Benî Esed [=Esedoğulları] kabilesinden üç köylüyü refakatime verdi; onlar bu tarafların aşinâsıydılar. Ayrıca beni kendi hayvanına bindirdi üstat... Öğleden sonra yola çıktık. O gece Esedoğulları kabilesinin ileri gelenlerinden birinin evinde misafir olduk. İkinci gün öğle vakti Revâk denilen yere ulaştık. Burası büyük bir ribât. İçinde belki binlerce derviş bulunuyor! Ebu'l-Abbâs Ahmed Rifâî'nin torunu Şeyh Ahmed Kûçük'ün oraya gelişine rastladı bizim ziyaretimiz.[7] Bu adam ta Anadolu'dan kalkmış, atasının kabrini ziyarete gelmişti. Revâk'ta şeyhlik sırası ondaydı. İkindi namazından sonra defler çalındı, davullar vuruldu ve dervişler raksa başladılar. Akşam namazından sonra pirinç ekmeği, balık, süt ve hurma getirildi yemek olarak. Millet, karnını doyurduktan sonra hep beraber yatsıya kalktı... Şeyh Ahmed, dedesinin postuna oturmuş; dervişler etrafında zikre ve semâya dalmışlardı. Evvelce hazırlanmış olan yük yük odun çıkarıldı ve ateşe verildi. Allah'ı anarak yaptıkları raks yavaş yavaş zirveye erişirken birer birer ateşe girmeye başladılar. Kıpkızıl korlar tamamen sönünceye kadar kimi içinde yuvarlandı, kimi ateşi ağzına aldı. Bu sufî tarikatın âdeti böyle. Ahmedîler[8] diye bilinen bu sufîlerin bazıları büyük bir yılanı tutup başını dişleyerek koparabilirler!

Ateşte Raksedenlerin Hikâyesi

Bir keresinde Hint ülkesinin başşehri Dihlî'ye beş günlük mesafede bulunan Afganpur'da[9] idim. Burası Hezâr Emrûhâ'ya bağlı bir şehirdir. Sarv [=Saru?] adıyla bilinen bir ırmağın kenarında otağ kurduk.[10] Tam da "şekâl"[11] zamanıydı. Hint'te yağmura bu ad verilir. Orada gök, yaz sıcaklarının başlamasıyla kapısını açar. Demin bahsettiğimiz suyun kaynağı

Karacîl [=Himalaya] dağlarıdır.[12] Yağmurun zehirli kuru otları yalayıp buraya akıtmasından ötürü insan veya hayvan bu sudan içerse derhal ölür! Bu nehrin etrafında dört gün konaklamamıza rağmen hiç kimse suya yanaşmadı! Orada Haydarîler[13] adı verilen dervişlerden bir bölük, yanımıza gelerek bir gece misafir kaldılar. Bu taifenin üyeleri boyunlarına demir bukağılar, kollarına demir halkalar geçirmişti. Reisleri simsiyah bir adamdı, biraz sonra yapacakları raks esnasında yakmak için benden odun istedi. Bu yörenin valisi olan ve Hammâr adıyla tanınan Azîz'e rica ettim, odun toplansın diye. Neredeyse on yük odun gönderdi Azîz... Dervişler yatsı namazından sonra ateş yaktılar. Odunlar kor hâline gelince semâ etmeye başladılar; kızıl alevin içine dalıp dans ettiler, yuvarlandılar. Üstatları benden bir gömlek istedi. Kendisine uzattığım gayet ince gömleği giydi. Közlerin içinde yuvarlandı ve gömleğin yeniyle korlara vurdu, vurdu, vurdu. Sonunda ateşi söndürdü. Biraz sonra gömleği bana getirdi. Hiçbir noktasında yanık izi yoktu! Hayretler içinde kaldım.

Şeyh Ebu'l-Abbâs Rifâî Hazretleri'nin kabrini ziyaret edince Vâsıt'a döndüm.

Beraberinde geldiğim kervan çoktan yola koyulduğu için ben de yola düştüm ve ona yetiştim. Önce Hüdayb adıyla bilinen bir suyun başına vardık. Oradan çıkıp, hiç su olmayan kurak bir yerde; Vâdi'l-Kirâ'da konakladık. Daha sonra Müşeyreb denilen yere, oradan Basra yakınına, sonra da kuşlukleyin Basra şehrine ulaştık.

YİRMİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BASRA VE ZİYARETGÂHLARI[1]

Yirmiüçüncü Bölüm Notları

Basra'da Mâlik b. Dinâr Ribâtı'nda konakladık.[2] Şehirden iki mil uzaklıkta, kale gibi bir bina dikkatimi çekmişti. Sorduğumda Hz. Ali'nin mescidi olduğunu söylediler. Eskiden Basra çok daha geniş bir alanı kaplıyormuş. Mescit şehrin tam ortasındaymış o zamanlar. Oysa bugün mescit ile şehrin arası iki mil tutuyor. Hattâ mescit ile Basra'yı kuşatan ilk sur arasında bile iki mil uzaklık bulunuyor. Böylece mescit, şehir ile surun ortasında bulunuyor.

Basra, Irak'ın önemli şehirlerindendir. Ünü her tarafa yayılmıştır. Güzellik ve bereketten nasibini almış bağ ve bahçelerinin verdiği ürünlere diyecek yok! Burada yetişen meyveler pek lezzetli. Biri tatlı, diğeri tuzlu iki nehrin birleştiği yerde kurulmuş bu şehir. Dünyanın hiçbir yerinde Basra'daki kadar hurma ağacı yoktur. Çarşıda "Irak ratlı" diye bilinen bir ölçüyle 14 ratl hurma bir dirheme satılıyor. Onların bir dirhemi, "nukra"nın üçte biridir. Şehrin kadısı Hüccetüddîn bana bir küfe hurma göndermişti. Bir adam bu kadar hurmayı zor kaldırabilir ama ben bunları satmak istediğimde sadece 9 dirhem etti! Bu paranın üçte birini de evden çarşıya götürme ücreti olarak hamal aldı! Basra'da "seyelân" denilen bir tür şerbet yaparlar hurmadan; gül suyu gibi güzel kokar.

Şehirde üç büyük semt var. Birincisi Hüzeyl Mahallesi diye bilinir. Reisi, Şeyh Alâeddîn İbnü'l-Esîr'dir. Bu adam erdemli ve cömert biridir. Beni ağırladı; yol harçlığı ve elbise verdiğini de söylemeden geçemeyeceğim. İkinci semt, Benî Haram Mahallesi diye biliniyor. Reisi Şerif Mecdüddîn Musa Hasenî'dir. Bu adam da bana hurma ve seyelân göndermiş, yemek ikram etmiştir. Üçüncü semt ise Acem Mahallesi diye bilinen yerdir. Buranın başı Cemaleddîn İbnü'l-Lûkî'dir.

Basra halkı, güzel huyludur. Yabancıya yakınlık gösterirler, haklarını çiğnemezler. Buraya gelen hiçbir yabancı, gurbet ve yalnızlık çekmez, yad elde kaldım diye korkmaz. Basralılar Cuma namazını demin bahsettiğim Hz. Ali Mescidi'nde îfa ederler. Başka zamanlarda mescidin kapısı kapatılır.

Orası yalnız Cuma günleri ibadete mahsus bir yerdir. Hz. Ali Mescidi, en güzel mescitlerdendir. O muazzam geniş avlusu, Vâdi's-Sibâ'dan getirilmiş kızıl çakıltaşlarıyla döşenmiştir. Hz. Osman'ın, şehit edildiği sırada okuduğu mushaf bu mescitte bulunuyor. Tam da "Allah, onlara karşı sana yeter. O duyandır, bilendir!" âyet-i kerimesinin bulunduğu sayfada kan lekesi görülüyor.[3]

[Dilbilgisi Âlimleri ile Tanınmış] Bir Şehrin İbret Alınacak Hâli

Bir defasında Cuma namazını bu câmide kıldım. Hatip ayağa kalkıp hutbe okumaya başladı ve birçok hatâ yaptı. Bu işe hayret ederek durumu Kadı Hüccetüddîn'e anlattım. Kadı efendi:

"Bu şehirde dilbilgisine vâkıf, kelimenin nasıl okunduğundan haberdar kimse kalmadı!" cevabını verdi. Oysa Basralılar eskiden beri "nahiv" [=gramer] ilminde önder olmuştur. Hattâ "İmâmü'n-Nahv" [=dilbilgisi âlimlerinin önderi Sîbeveyh] dahi Basralı olduğu hâlde nasıl oluyor da Cuma hutbesini yanlışsız okuyacak bir hatip bulunamıyor! Akıl sahipleri için pek ibretâmiz bir olay! Dilbilgisinin temeli burada atılmış, çeşitli ekolleri burada kurulmuş oysa! Yazık![4]

[Titreyen Minareler]

Hz. Ali Mescidi'nin yedi minaresi vardır. Biri, ahalinin inancına göre Ali'nin ismi anıldıkta zangır zangır titrer! Yanımda Basralılar varken mescidin üst tarafından o minareye çıktım. Köşelerinden birine duvar düzleyicinin kullandığı cinsten, malaya benzer bir tahta çakılıydı. Yanımda bulunan adam elini bu tahtanın üzerine koyup:

"Müminlerin emiri Ali'nin başı için titre!" diye seslenince tabiî ki önce tahta sonra da minare hakikaten sallandı! Ben de tahtayı elimle kavrayarak:

"Allah elçisinin halifesi Ebûbekir'in başı için titre!" deyince minare yine titredi. Orada bulunanlar buna hayret ettiler. Basra halkı Sünnî olduğu için benim gibi davranan birinin korkmasına gerek yok; fakat aynı işi ahalisi Râfizî olan Meşhed-i Ali, Meşhed-i Hüseyin, Hılle, Bahreyn, Kum, Kaşân, Sâva, Tûs yahut Âva'da biri yapacak olsa canının çıkması işten değil![5]

İbn Cüzeyy der ki:

Allah Teâlâ Endülüs'ü korusun; oranın bölgelerinden Mansûra vadisinde kurulu Berşâne[6] şehrinde gördüğüm bir minare halifeler veya benzeri büyük insanlardan birinin adı anılmasa da titrerdi! Bu minare o şehrin en büyük câmiinin minaresiydi ve yapı olarak da o kadar eski değildi. Hattâ manzarasının şahaneliği, yüksekliği ve düzgünlüğü ile göreceğiniz minarelerin en güzeli olurdu diyebilirim! Herhangi bir yana meyli yoktu. Şakül doğrultusu diyebileceğimiz dikliğe sahipti. Bir kez yöre ahalisinden birkaçını alıp bu minareye çıktım. Yanımdakilerden bir kısmı şerefenin çeşitli köşelerinden tutup kendilerine doğru kuvvetle sallayınca minare hakikaten titredi! Ben işaret verinceye kadar o köşeyi sarsmaya devam ettiler. Bırakın deyince bıraktılar da eski sakin hâline döndü!

Basra'da Bulunan Kutlu Mekânlar, Ziyaret Yerleri

Cennetle müjdelenen on kişiden biri olan Talha b. Ubeydullah'ın türbesini bu ziyaretgâhlar arasında sayabiliriz. Şehrin içinde bulunan kabrin üzerinde bir kubbe var. Yanı başında bir mescit ve misafirleri doyurmaya mahsus bir zaviye mevcuttur. Basralılar bu kabre çok saygı gösterirler. Diğer bir ziyaretgâh, Peygamberimizin arkadaşı ve halasının oğlu Zübeyr b. Avvâm'ın mezarıdır.[7] Şehir dışında olup üzerinde kubbesi yoktur; yanı başında bir mescidi ve yolcuların doyurulduğu bir zaviyesi mevcuttur. Bir diğer ziyaretgâh da Peygamberimizin sütannesi Hâlime'ye[8] ait kabirdir. Yanında, onun oğlu ve Peygamberimizin sütkardeşi olan çocuk yatıyor. Peygamber dostlarından Hz. Ebûbekir'in mezarı da bu şehirde; üzeri kubbeyle örtülü.

Basra'dan altı mil ötede Vâdi's-Sibâ' [=yırtıcı hayvanlar vadisi] civarında Peygamberimizin hizmetkârı Enes b. Mâlik'in kabri mevcut.[9] Orası, yırtıcı hayvanlarla dolu ve insandan yana ıssız olduğu için kalabalık bir ziyaretçi kitlesi olmadıkça varılacak yer değildir. Tâbiîn [=Sahâbe'den sonraki ilk] kuşağın efendisi Hasan b. Ebi'l-Hasan Basrî,[10] Muhammed b. Sîrîn,[11] Muhammed b. Vâsi; Utbe Gulâm,[12] Mâlik b. Dinâr,[13] Habîb Acemî ve Sehl b. Abdullah Tüsterî'nin[14] kabirleri de Basra civarında. Mezarların hepsinin üstünde kimin yattığı ve vefat tarihleri mevcut. Bu saydığım kabirlerin tümü, bugün şehre üç mil uzaklıkta bulunan eski surun sınırları içindedir.

Bunlardan başka Basra'da sahabe ve tâbiînden, Cemel Vak'ası şehitlerinden pek çok muhteremin kabirleri bulunuyor.

Basra'ya vardığımda valilik görevinde bulunan adam Rükneddîn Acemî Tevrîzî idi. Beni konuk etti, sevindirdi.

Basra şehri Furât [=Fırat] ile Dicle'nin kıyısında kurulmuştur. Orada, Fas şehirlerinden Vadi Salâ'da[15] olduğu gibi gel-git hareketlerine rastlanır. Bahr-i Fâris [=Fars denizi] denilen deryadan çıkıntı yapan tuzlu körfez şehre on mil uzaktadır.[16] Met esnasında tuzlu su tatlı suya, cezir esnasında ise tatlı su, tuzlu suya galebe çalar. Basralılar bu vakitte evlerine su alırlar. "Basralıların suyu, tuz çoru!" denilir bu yüzden!

İbn Cüzeyy der ki:

Aynı sebepten ötürü Basra'nın havası da güzel değildir. Ahalisi daima hastalık renginde; sapsarıdır. Atasözlerine kadar girmiş bu... Bir şair, Vezir Sâhib b. Abbâd'ın[17] önüne turunçgillerden bir meyve konulduğu vakit duramayıp şöyle demiş:

"Allah aşkına bir göz atın sofradaki limona!
Bakıp bakıp ders alınacak bir hâl ilham ediyor.
Aşk derdiyle yanana ne giydirmişse Hüdâ
Basra halkına da aynı renkten giydiriyor!"

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BASRA'DAN ÇIKIŞ, ACEM IRAKI DENEN BELDELERE YOLCULUK

Yirmidördüncü Bölüm Notları

Basra sahilinden Ubulle'ye gitmek üzere *"sunbûk"* [yahut sanbûk] diye adlandırılan cinsten küçük bir tekneye bindim.. Ubulle Basra'dan on mil uzaktadır.[1] Sağımızda ve solumuzda, yol boyunca ardı arkası kesilmeyen bahçeler, koyu gölgelikler oluşturan hurmalıklar vardı. Ağaçların altında ekmek, balık, süt ve meyve satan bezirgânlar sıra sıra dizilmişti. Basra ile Ubulle arasında ermiş Sehl b. Abdullah Tüsterî Hazretleri'nin ibadet ettiği mekân vardır. Ahali gemilerle seyahat ettiklerinde bakarsın ki bu mekânın hizasında durmuş su içiyorlar; o velinin manevî havasından yararlanmak ve bereketlenmek için dua ediyorlar.

Bu beldede kayıkçılar daima ayakta kürek çekmektedir. Ubulle kasabası eskiden büyük bir şehirmiş. Hint ve Fars tüccarlarının kavşak noktasıymış; sonraları harap olmuş. Şimdi eski büyüklüğünü hatırlatan birkaç saray harabesi ile sıradan bir köydür burası.

Yolumuza devam ettik; güneş battıktan sonra Fars denizinin girintisi olan körfezde Ubulleli Mugâmis adlı bir adamın teknesine bindik. Sabahleyin, çorak bir arazi üzerine kurulmuş olup birçok mescidi, mutasavvıflara özgü ibadet mekânı ve ribâtları bulunan Abbâdân isimli büyük kasabaya ulaştık.[2] Bu kasaba ile kıyı arasında üç mil vardır.

İbn Cüzeyy der ki:

Abbâdân eskiden gerçek bir şehirdi. Fakat arazi verimsiz olduğundan ekim-dikim işlerine imkân vermemiştir. Hububat dahi dışarıdan getirilmiştir. Su bakımından da fakir bir araziye sahiptir. Şairlerden biri şöyle diyor:

"Artık haber versin biri Endülüs'e
Ben dünyanın öbür ucu Abbâdân'dayım!
Gördüğüm en ıssız yer desem de

Neyle şöhret bulduğunu aradım durdum,
Ekmekle hediyeleşir ahali çevremde,
Suyu akçeye bindirmişler yudum yudum!"

İbn Battûta devam ediyor:

Bu civarda, deniz kıyısında Hıdır-İlyas'a [=Hızır-İlyas, Hıdırellez] ait olduğu kabul edilen bir inziva kulübesi var; Allah'ın selâmı onların üzerine olsun. Tam karşısındaki zaviyede dört kişi oturur, çoluk çocuklarıyla. Bunlar, kulübenin ve zaviyenin işlerini gören, ziyaretçinin gönlünden kopanlarla geçinen dervişlerdir. Her geçen yardım eder bunlara.

Zaviyeye vardığımda oradakiler; Abbâdân'da erdemli, saygın bir insanın yaşadığını, onun hiç arkadaşının bulunmadığını, ayda bir bu kıyıya gelip bir dahaki sefere yetecek kadar balık avladıktan sonra dönüp gittiğini ve senelerden beri âdetinin böyle devam ettiğini söylediler. Abbâdân'a geldiğimizde onu aramaktan gayri arzum yok idi. Arkadaşlarım, mescitlerde ve namazgâhlarda ibadet etmekle meşgul olurken ben onu bulmaya çalıştım. Sonunda harap bir mabette namaz kılarken buldum onu. Yanına oturdum. Namazını kısa keserek selâm verdi. Elimden tutarak:

"Allah Teâlâ seni dünya ve ahirette arzuladığın her şeye eriştirsin!" dedi.

Yüce Allah'a binlerce övgü olsun ki dünyada dileğim yeryüzünü dolaşmaktı, bunu bana nasip etti. Bildiğim kadarıyla hiç kimsenin erişemediğine eriştim bu alanda. Öbür dünyada Cenab-ı Hakk'ın rahmetine, bağışlamasına ve cennet ödülüne mazhar olmak hususunda ümidim güçlüdür. Dostlarımla karşılaştığım zaman bu ermişin nerede yaşadığından bahsettim. Onlar aramaya gittiler ama bulamadılar, hiçbir haber alamayıp hayrette kaldılar. Akşamleyin zaviyeye döndük. Orada geceledik. Yatsı namazından sonra dört dervişten biri odamıza geldi. Bu adam her gece Abbâdân'a gider, mescitlerin kandillerini yakar, sonra zaviyesine dönermiş. Bu sefer Abbâdân'a vardığımda demin bahsettiğimiz ermiş kendisine rastlayıp taze bir balık vererek:

"Bunu, bugün gelen yolcuya sun!" diye tembih etmiş. Derviş yanımıza geldiğinde şöyle sordu:

"İçinizde bugün o ermişi kim gördü?"

"Ben!" diye cevap verdim. Adam:

"Üstat 'bu balık sana ziyafet olacak' diyor!" dedi. Hak Teâlâ'ya şükrettim. Derviş balığı pişirdi. Hepimiz yedik. Ben hayatım boyunca bu kadar lezzetli balık yememiştim. Ömrümün geri kalan kısmını bu şeyhin hizmetinde sürdürmek arzusu gönlümden geçti ama şu coşkun isyankâr nefis yok mu, ısrar etti, beni caydırdı!...

Daha sonra, Mâcûl şehrine varmak amacıyla sabahleyin gemiye bindik. Benim âdetim, daha önce gittiğim yoldan gitmemektir, mümkün oldukça. Niyetim Irak'ın Bağdat şehrine gitmekti... Basralı biri, Lûr'a [=Luristan] ve Acem Irakı ile Arap Irakı'na gitmeyi salık verdi bana. Bu tavsiye üzerine hareket ettim. Dört gün sonra Mâcûl şehrine ulaştık.[3] Burası Fars denizinden çıktığını daha önce söylediğim körfez kıyısında küçük bir kasaba... Çorak bir arazi üzerine kurulmuş, ne ağaçtan ne de başka bir bitkiden eser var. Ama büyük bir çarşısı olduğunu söylemeliyim. Orada bir gün kaldıktan sonra Râmiz'den Mâcûl'e tahıl nakleden hayvanlardan birini binek olarak kiraladım. Üç gün boyunca hiç durmadık, kıl çadırlarda yatıp kalkan ve aslen Arap oldukları bildirilen Kürtlerin[4] oturduğu çölde yol aldık ve Râmiz'e [=Râmehürmüz] vardık.[5] Çok güzel bir şehir. Suyu ve meyvesi bol. Orada Kadı Husâmeddîn Mahmud'un evine misafir olduk. Onun yanında Hint halkından bilgili, dinine bağlı, Allah sevgisine sahip bir adamla görüştüm. Adı İsmail idi fakat Bahâeddîn diye anılırdı. Bu adam, Şeyh Bahâeddîn Ebû Zekeriyyâ Multânî'nin soyundandı. Tevrîz [=Tebriz] ve diğer şehirlerdeki üstatlardan ders almıştı.

Râmiz'de bir gece kaldıktan sonra yola çıkarak üç gün boyunca bir vadide yürüdük. Bu vadide Kürtlerin oturduğu köyler bulunuyor. Her konakta bir zaviye vardır. Gelenlere ekmek, et ve helva ikram ediliyor. Helva, buralarda üzüm şırası, un ve yağ karıştırılarak yapılır. Her zaviyenin şeyhi, imamı, müezzini; dervişler için hizmetçileri, ayrıca yemek pişirme görevini üstlenmiş özel hademeleri vardır.

Daha sonra Tüster şehrine vardık.[6] Bu şehir Atabek diyarındaki düzlüğün sonudur. Bundan sonra dağlar başlıyor. Büyük mü büyük, göz alıcı bir şehir.

Bağlarına, bahçelerine diyecek yok. Sokakları, çarşıları, geniş ve şen. Eski bir şehirdir burası. Hazreti Hâlid b. Velîd tarafından fetholunmuştur. Büyük ermiş Sehl b. Abdullah bu şehirdendir. Nehr-i Ezrak [=Karun Suyu] diye bilinen ırmak şehri kuşatıyor.[7] Çok berrak ve en sıcak mevsimde bile soğuk bir su. Belahşân nehri [=Gökçe Su][8] hariç böylesine mavi bir nehir görmedim. Bu şehre misafirlere ayrılmış bir kapı var. Oraya Dervâze-i Disbûl adı veriliyor. Bu yörede *"dervâze"* kapı demek. Tüster'in ırmağa açılan başka kapıları da vardır. Suyun iki tarafında bostanlar ve su depoları bulunuyor. Çok derin bir nehir. Misafirlere ait kapının bulunduğu tarafta Bağdat ve Hılle'deki köprülere benzeyen bir köprü yapılmış, bu köprü teknelerin üzerine oturtulmuştur.

İbn Cüzeyy der ki:

Bu nehir hakkında şairlerden biri şöyle diyor:

"Tüster'in şadırvanına bak, hayrete düş!
Nasıl topluyor suyu, şehirleri sulamak için!
Servet yığan bir padişahtır sanki o,
Dağıtacak malını yarın asker ve halk için."

İbn Battûta devam ediyor:

Tüster'in meyvesi bol, refah düzeyi yüksektir. Kolay yaşanılır orada. Güzellikte çarşılarının eşi yoktur. Şehir dışında, o bölge ahalisinin ziyaret ettiği bir türbe vardır. Burada adak adarlar.Türbenin zaviyesinde yaşayan dervişler, mezarın Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelâbidîn Ali'ye ait olduğuna inanırlar.[9]

Tüster'de Şeyh Şerefüddîn Musa b. Şeyh Sadreddîn Süleyman'ın medresesinde konakladık. Bu adam ermiş Sehl b. Abdullah'ın neslinden geliyor. Bilgili, ahlâklı, erdemli bir insan. İlim ile dini, olgunluk ile diğerkâmlığı benliğinde toplamıştır. Ona ait bir medrese ve zaviye var. Sümbül, Kâfûr, Cevher ve Server adında dört yiğit hizmetkârı bulunuyor. Sümbül, zaviyeye bağlı vakıfları idare eder. Kâfûr, misafirler için hazırlanacak sofraya bakar. Server ise aşçıları yönetir, sakalarla muhatap olur, temizlikçileri teftiş eder. Şerefüddîn'in yanında onaltı gün kaldım.

Öylesine düzenli, öylesine temiz ki... Gayet bol veriyorlar yemeği; hiçbir yerde görmedim bu kadarını. Bir misafire sunulan aş neredeyse dört kişiyi doyuruyor: Yağda biberle pişirilmiş pirinç, ateşte kızartılmış tavuk, ekmek, et yemekleri ve tatlılar... Hem huy, hem de yüz güzelliğine sahip olan Şerefüddîn şehrin büyük câmisinde her Cuma günü namazdan sonra halka vaaz verir. Onun vaazındayken Hicaz, Şam ve Mısır'da dinlediğim vâizler gözümde küçülüverdi. Böylesini başka yerde görmedim. Bir defasında nehir kenarında bulunan bahçesindeydi; yanına gelmiştim. Şehrin fıkıh bilginleri, ileri gelenleri ve pek çok derviş de oradaydı. Hepsinin karnını doyurdu. Namaz vakti girince öğleyi kıldırdı. Sonra hafızlar güzel sesle makamlı bir şekilde *Kur'an* okudular, kalpleri inceltiler, gözleri yaşarttılar. Kendisi de ciddî bir hutbe verdi; tefsir, hadîs gibi ilmin çeşitli dallarından meyveler sundu. Sıra sorulara cevap verme faslına gelmişti. Yabancılar merak ettikleri soruları kâğıda yazar ve vâize uzatırlar orada.[10] Bu âdetten ötürü her taraftan kâğıt parçaları yağdı şeyhin önüne... O da uzatılan kâğıtları toplayıp elinde desteledi ve birer birer cevaplamaya başladı. Böylece ikindi vakti girdi. Şeyh namaz kıldırdı halka... Namaz bittikten sonra cemaat dağıldı.

Bu adamın meclisi, gerçekten ilim, öğüt ve bereket divanıdır. Tövbe için o sohbete gelenler yemin ettiler, alınlarından bir tutam saç kesildi.[11] Bunlar yirmibeş kişiydi. Onbeşi Basra'dan bu iş için gelmiş ilim âşığı talebe, diğerleri de Tüster ahalisindendi.

Cömert Şeyhin Hikâyesi

Tüster şehrinde ikametim esnasında sıtmaya tutuldum. Suyu ve meyvesi bol olan Dımaşk ve benzeri şehirlerde olduğu gibi bu yörelere de hararetli mevsimde kim konuk olmuşsa mutlaka sıtmaya yakalanır. Benim gibi birkaç arkadaşım da bu hastalığa yakalanmıştı. Yahyâ Horasanî adlı şeyh, Allah'ın rahmetine kavuştu. Üstat Şerefüddîn Musa, cenaze için gerekli hazırlığı yaptıktan sonra namazını kıldı. Arkadaşlarım arasında Bahâeddîn Hotenî de ben şehirden çıktıktan sonra vefat etti. Hastayken üstadın medresesinde benim için hazırlanan yemeği canım hiç istememişti. Talebelerden fıkıhçı Şemseddîn Sindî'nin tarif ettiği yemeği arzu ediyordum. Kendisine para verdim. Yemeği çarşıda pişirterek yanıma getirdi. Yedim. Üstat Şerefüddîn bu hâdiseyi duyunca gücendi:

"Nasıl çarşıda yemek pişirtiyorsun? Arzu ettiğin şeyi hizmetçilerime emretmen gerekmez miydi?" dedi bana. Biraz sonra hizmetçilerin topunu çağırıp emir verdi:

"Bu adam sizden ne çeşit yemek ve tatlı yapmanızı isterse derhal yapın, ne dilerse pişirin!" Yüce Allah ona, yaptığı iyiliklerin karşılığını en güzel şekilde versin.

Tüster'den çıktım. Üç gün boyunca yüksek dağlarda seyahat ettik. Her konakta daha önce bahsettiğimiz gibi bir zaviye vardı.

Mâlü'l-Emir diye de adlandırılan İyzec'e vardık.[12] Burası Sultan Atabek'in payitahtıdır. Buranın en yaşlı üstadı, âlim ve erdemli insan Nûreddîn Kirmânî ile görüştüm. Şehirdeki bütün zaviyelere o bakıyor. Buralarda zaviyeye medrese deniliyor. Sultan ve devlet büyükleri üstadın ziyaretine gelir, sabah akşam duasını alırlar. Bu adam yardım etti bize; ikramda bulunup Dîneverî Zaviyesi'nde konaklattı. Bir süre burada kaldım. Yolculuğum tam sıcak mevsime rastgeldiğinden; gece namazlarını kıldıktan sonra zaviyenin damında uyur, güneşin doğuşunun ardından tekrar içeri girerdim. Bana arkadaşlık eden oniki derviş vardı. Aralarında bir imam, *Kur'an*'ı güzel okuyan iki hafız, bir de hademe bulunuyordu. Gayet güzel bir şekilde ağırlanıyorduk.

İyzec ve Tüster Diyarının Hükümdarı

Buraya geldiğimde İyzec'in hükümdarı, Sultan Atabek Afrâsiyâb b. Sultan Atabek Ahmed'di. Burada hükümdarların hepsine Atabek, bu topraklara da Bilâd-ı Lûr deniliyor.[13] Şimdiki hükümdar, kardeşi Atabek Yusuf'tan sonra, Yusuf da babası Atabek Ahmed'den sonra tahta geçmiştir. Atabek Ahmed iyi bir hükümdarmış. Yönettiği ülkede tam 460 zaviye yaptırmış. Bunun kırkdördünün payitaht olan İyzec'de kurulduğunu güvenilir kimselerden duydum. Atabek Ahmed ülke vergisinin üçte birini zaviye, vakıf ve medreselerin giderine, üçte birini askerin maaşına, geri kalan üçte birini de kendisinin, ailesinin ve hizmetçilerinin masrafına ayırmıştı. Kendi payından her sene Irak hükümdarına hediyeler gönderir, çoğu zaman o giderdi elçi olarak... Halkın hayrına yaptırdığı eserleri gördüm, büyük kısmı sarp dağlardadır. Kayaları un-ufak etmiş, sert taşları oyarak yollar açmıştır. Hayvanların ağır yükleriyle ilerleyebilecekleri kadar düzgün, sağlam ve

geniştir bu yollar... Orada dağların aralarından sık sık nehirler geçer. Hâkim bitki örtüsü meşe ağacıdır. Meşe unundan ekmek bile yaparlar! Bu dağlar art arda yaslanmış, sıra sıra dizilmiştir. Zincirin bir ucundan öbür ucuna varmak onyedi gün sürer. Enine yürümek ise on gün. Konakların her birinde medrese adı verilen bir zaviye bulunur. Yolcu geldiğinde istesin, istemesin yeterli miktarda aş ikram edilir, hayvanı için de yem sağlanır. Oranın âdeti gereğince medresenin esas hizmetkârı misafirleri tek tek sayar, her birine iki yuvarlak iri ekmek, et ve tatlı sunar. Bu saydığım hizmetlerin masrafı tamamen sultanın vakıflarından karşılanır. Sultan Atabek Ahmed, anlattığımız gibi iyiliksever bir insan; dünya ihtirası yok. İç çamaşırı bile kıldan örülmüş bir giysi imiş.

Atabek Ahmed'le İlgili Bir Hikâye

Sultan Atabek Ahmed bir defasında Irak hükümdarı Ebû Saîd'in ziyaretine gitmiş. İç çamaşır olarak giydiği kıl elbiseyi hükümdarın adamlarından biri zırh sanarak:

"Atabek zırh giymiş, huzurunuza çıkıyor!" deyivermesin mi! Ebû Saîd adamlarına emreder;

"Lâubali davranır gibi yaparak meseleyi anlayın!" diye.

Atabek Ahmed huzura vardığı zaman Irak beylerinin en büyüğü Emir Cûbân'la [=Çoban],[14] Diyarbekir beyi Süveyt [=Sutây][15] ve bugün Irak hükümdarı olan Şeyh Hasan[16] kalkıyor, güya şaka yapar gibi Ahmed'in elbisesinden tutarak çekiştiriyor ve kıl elbise gözüküyor! Sultan Ebû Saîd bu manzarayı görünce hemen ayağa kalkıp Atabek Ahmed'i kucaklıyor, yanına oturup Türkçe:

"Sen Ata!" diyor. Bu kelime Arapça "ente ebî" [=sen babamsın] anlamına gelir. Kucaklayıp yanına oturtuyor onu! Ve bundan sonra ne kendisinden ne de çocuklarından hediye istemeyeceğine dair *"yarlığ"* [=yarlık] imzalıyor.

Atabek Ahmed o sene vefat etti, yerine oğlu Atabek Yusuf[17] geçti. Bu da on sene hükümdarlık yaptıktan sonra yerine kardeşi Atabek Afrâsiyâb[18] geçmiştir. İyzec'e vardığımda Sultan Afrâsiyâb'ı görmek istedim, lâkin sürekli içtiği ve sadece Cuma günü halka çıktığı için arzuma erişemedim.

Bu adamın bir oğlu vardı, başka çocuğu yoktu, veliaht oydu. O da o günlerde hastaydı. Bir gece onun hizmetkârlarından biri yanıma gelerek hâl hatır sordu. Durumumu anlattım, kendimi tanıttım. Akşam namazından sonra tekrar geldi. Biri yemek, diğeri meyve dolu iki büyük kap uzattı. Bir miktar da para verdi kese içinde. Yanında müzik âletleriyle beraber bekleşen semâcılara:

"Semâ ediniz, dervişler coşsun, şehzâdeye dua etsinler!" dedi. Ben:

"Arkadaşlarım semâdan anlamaz, raksetmeyi bilmezler!" dedim.

Böylece sultana ve oğluna dua ettik. Paraları dervişlere taksim ettim. Gece yarısı sultanın oğlu vefat edince ortalığı bir velveledir aldı, feryâd u figan ayyuka çıktı. Sabahleyin zaviyenin şeyhiyle ahaliden birkaçı gelip:

"Kadılar, fıkıh bilginleri, kumandanlar ve âyan takımı taziye için saraya gittiler. Senin de gitmen münasiptir!" dedi.

Biraz çekindim ama onlar bastırınca gitmek zorunda kaldım. Saraydaki kabul dairesi hizmetkârlar, çocuklar, köleler, beyzâdeler, vezirler ve ileri gelen askerlerle dolup taşıyordu. Elbiseleri, *"telîs"* [=büyük çuval][19] ve hayvan kıllarından mamul sert kumaşlardı. Başlarına toprak ve saman koymuşlardı. Bir kısmı da perçemini kesmişti. İki gruba ayrılmışlardı. Salonun bir ucunda bir küme, öbür ucunda başka bir küme, *"Hûndikârma!"* [=Hondegârmâ] yani "Efendimiz, Efendimiz!" diyerek göğüslerine vuruyor ve karşı tarafa doğru sürünüyorlardı. Böyle korkunç manzaraya başka bir yerde rastlamadım.

Bir Matem Hikâyesi

Acayip bir durumla karşılaştım. O gün saraya girdiğimde kadıları, hatipleri, ileri gelenleri duvarlara dayanmış buldum. Her taraf tıklım tıklım! Kimi ağlıyor, kimi ağlar gibi yapıyor, kimi de gözlerini yere dikmiş suskun suskun bakıyordu. Normal giysilerinin üstüne sert pamuktan hiç işlenmemiş çullar giyinmişler ve bunların da içi dışına çevrilmişti. Dikişleri çok kötüydü. Onlardan biri başına siyah peştamala benzeyen çaput parçaları sarmıştı. Bu adamlar kendilerince hüznün sonu olan kırkıncı gün tamamlanıncaya kadar mateme devam ederler. Daha sonra sultan yasa

girenlerin hepsine bir takım elbise gönderir. Salonun her yanının dolduğunu gördüm. Çömelecek bir yer aradım, sağı solu süzerek. Ötede, zeminden bir karış yükselen bir peykenin köşesinde herkesten kopuk bir zavallı oturuyordu. Üzerindeki keçemsi yün giysiyi oralarda fakirler giyerdi; yağmurda, karda ve yolculukta...

Ona doğru ilerlediğimi gören arkadaşlarım tek tek kaçıverdiler yanımdan ve hayretle gözlediler beni! Bense hiçbir şey anlamamıştım. Peykeye çıkıp selâm verdim; adam selâmımı aldı, şöyle doğrulur gibi yaptı, toparlandı. Oralılar bu harekete *"nısfu'l-kıyâm"* [=yarı dikilme] diyorlar. Onun tam karşısındaki köşeye çöreklendiğimde kalabalığın bana yiyecekmiş gibi baktığını hissettim. Hayretim iyice arttı... Fakihlerin, hocaların ve asillerin peykenin karşısındaki alçak zeminde duvara yaslandıklarını gördüm. Kadılardan biri bana işaret vererek yanına inmemi istedi. Ben oralı bile olmadım ve işte tam o anda hissettim peykedeki garibin sultan olduğunu!

Bir süre sonra, evvelce bahsettiğim *"şeyhu'l-meşâyih"* [=hocalar hocası] lakaplı Nûreddîn Kirmânî geldi. Peykeye çıkarak o adama selâm verdi, benimle onun arasına oturdu. Şimdi kesin olarak bildim peykedekinin sultan olduğunu... Neden sonra portakal, limon ve diğer narenciye ağaçları arasında cenaze getirildi. Dallar meyve yüklüydü, çatır çatır sarkıyordu. Ağaç gövdeleri hizmetkârların ellerinde ilerliyordu. Cenaze bir bahçenin ortasındaydı sanki. Uzun kargıların ucunda meşaleler parlıyordu ön tarafta. Ve şamdanlar arkadan dizi dizi yürüyordu.

Cenaze namazı kılındıktan sonra cemaat, hükümdarlar kabristanına yöneldi. Burası şehirden dört mil uzakta, Halâfîhân adlı bir yerdir. O civarda bir çayın ikiye ayrıldığı muazzam bir medrese bulunuyor. İç kısmındaki mescitte Cuma namazı kılınabiliyor. Dışarda hamam var ve medreseyi görkemli bir bahçe sarıyor her yandan. Burada gelen giden herkese; kimsesize, garibe yemek ikram ediliyor. Defin yeri hayli uzakta olduğu için milletle gidemedim oraya; medreseye döndüm.

Birkaç gün sonra Sultan beni davet ederek özel ulağını, daha önce beni ağırlayan adamı gönderdi yanıma. Özel ulakla Bâbü's-Serv denilen kapıya gittik, bir hayli basamak çıktık. Matemden ötürü darmadağınık bir yere vardık. Hiçbir köşe döşenmemiş burada. Sultan mindere oturuyordu. Önünde biri gümüş, diğeri altınla kaplanmış iki sürahi vardı. Hükümdarın

yanında benim için serilmiş yeşil bir seccadenin üzerine oturdum. Sultanın mabeyincisi Fakih Mahmud ile ismini bilmediğim bir nedim de oradaydı. Atabek, hâlimi hatırımı sordu. Ülkeme, Hicaz'a ve Melik Nâsır'ın ülkesine dair sualler yöneltti, cevap verdim. Sonra o diyarın en büyük fakihi gelince hükümdar bana dönerek:

"Bu adam Mevlânâ Fâdıl'dır!" dedi. Fars ülkelerinde fıkıh bilginlerine "*Mevlânâ"* diye hitap ediliyor.[20] Sultan da başkaları da böyle anıyor onu. Hükümdar fıkıh bilginini övmeye başladı; bu arada yine sarhoştu galiba. Sürekli şarap içtiğini önceden öğrenmiştim. Sonra iyi bildiği Arapçayla bana dönüp:

"Konuş, bir şeyler söyle!" deyince şöyle dedim:

"Sözümü dinleyeceksen derim ki sen iyi yürekliliği, dünyaya değer vermezliği ve Allah sevgisiyle ünlenen Sultan Atabek Ahmed'in soyundansın. Senin hükümranlığında şu önündekilerden gayrı kötülenecek bir şey yok!"

Sürahileri gösterdim konuşurken. Sustu. Utanmıştı. Ben geri çekilip dönmek istiyordum ki oturmamı emrederek:

"Senin gibi adamlarla sohbet etmek rahmettir!" dedi.

Uykulu gibiydi. Kalkıp gittim. Kapıda bıraktığım pabucu bulamadım. Onu aramak için Fakih Mahmud aşağı indi. Fakih Fâdıl, sultanın bölmesine çıkarak pabucu bir kemerin içinde bulup bana getirdi. Bu iyiliği beni mahcup etmişti. Özür diledim ama o pabucumu öperek başına koydu ve şöyle dedi:

"Allah mübarek etsin seni! Hükümdara söylediğini inan hiç kimse söyleyemez. İnşaallah etkilenir, ümitliyim!"

Birkaç gün sonra İyzec'den hareket ettik. Sultan kabirlerinin bulunduğu Salâtîn Medresesi'nde bir müddet konakladım. Hükümdar bana ve arkadaşlarıma eşit miktarda para gönderdi. Onun ülkesinde on gün boyunca yüksek dağlarda yolculuk ettik.[21] Her gece bir medresede konaklıyorduk. Bize yemek veriliyordu. Bu medreselerden bir kısmı yerleşim alanlarında

bulunmaktadır; etrafı mamurdur. Bir kısmı ise hiç kimsenin olmadığı alanlarda kuruludur. İhtiyaç duyulan her şey dışarıdan getirilmektedir. Onuncu gün Kirîvarruh diye bilinen medreseye ulaştık. Burası Atabek ülkesinin sınırıdır.

[İsfahan'a Giriş, Ahalinin Özellikleri, Şeyh Ali b. Sehl'in Zaviyesi]

Yolumuza devam ettik. İsfahan sınırları içinde olan sulak bir ovadan geçtik, Uşturkân'a vardık.[22] Bu şehir çok güzel. Suyu bol ve bahçeleri sıra sıra. Görkemli bir mescidi var, ortasından su geçiyor. Oradan da kalktık. Feyrûzân'a geldik.[23] Feyrûz sözcüğünün ikil kalıbıdır buranın adı. Küçük bir şehir; suyu bol, her yanı ağaç. Bahçeler var çevrede.

İkindi namazından sonra buraya ulaştığımızda halkın cenaze kaldırmak için yollara döküldüğünü, tabutun önünde ve arkasında meşaleler yakıldığını gördük. Cenazenin arkasında şarkıcılar ve çalgı âletleri ilerliyordu; çeşit çeşit hareketli şarkılar söylüyorlardı. Hayret ettik!. Bir gece Feyruzân'da kalıp ertesi günü Neblân[24] denilen yere uğradık. Burası gayet büyük bir kasabadır. Gür bir nehrin kenarına kurulmuştur. Mescidi de ırmak kıyısındadır ve merdivenle çıkılıyor bu muhteşem mabede. Etrafı bahçelerle çevrili. O günkü yolculuğumuzu da bahçelerin ve suların arasında yaptık. Güvercin kuleleri vardı; peşpeşe gelen şirin köylere ait. İkindi namazından sonra Acem Irakı bölgesinin şehirlerinden İsfahan'a vardık.

Bu ismi patlak "f" ile [Ispahân şeklinde] de telâffuz ediyorlar. Çok büyük ve gösterişli şehirlerden; lâkin Ehl-i Sünnet ile Şîa arasında meydana gelen kavga ve çekişme sebebiyle geniş bir kısmı hâlâ harap.[25] Bu fitne bugün de devam ediyor. İki taraf da kavgadan geri durmuyor. İsfahan'da meyve boldur. Buranın kayısısının eşi benzeri yok dünyada. Orada kayısıya *"kamaruddîn"* diyorlar. Bu meyveyi kurutup ambarlara atıyorlar. Çekirdeği kırılınca içinden pek lezzetli bir bâdem çıkıyor. Şehrin ayvası da gayet büyük ve leziz. Üzümleri de öyle. Bostanına gelince Buhara ve Huvârezm [=Harizm] diyarı hariç dünyanın hiçbir yerinde bu kadar güzeli yok. Kabuğu yeşil, içi kıpkırmızı [=karpuz] olan bu bostan cinsi kurutulup saklanıyor; Mağrip'te etin dilim dilim kurutulup saklanması geldi aklıma! Mübarek, kurabiye gibidir; yemeye alışkın olmayan biri dahi ilk lahzada

mideye indiriverir bunu. İsfahan'da [ilk kez] karpuz yediğim zaman ben de bir anda hoşlanıverdim tadından...

İsfahan ahalisinin ten rengi kızıla çalan beyazdır. Genellikle cesur ve yardımseverdirler. Cömerttirler; birbirlerine yemek çıkarmada handiyse yarış ediyorlar. Bu konuda acayip hikâyeleri vardır. Çoğu defa içlerinden biri arkadaşını davet ederek:

"Haydi gidelim, nân ve mâs yiyelim!" der.

Bunların dilinde *nân* ekmeğe, *mâs* da yoğurda denir.[26] Fakat adam misafir olunca ev sahibi övüne övüne envaiçeşit yemek ikram eder! Buradaki zanaat erbabının her kolunun kendi arasında seçilmiş önderi var. Ona "*Kulû"*[27] deniliyor. Şehrin zanaatkâr olamayan büyükleri ve bekârları da böyle bir reis seçerek cemiyet kurarlar. Cemiyetler birbirlerine ziyafet vermek ve sahip oldukları ihtişamı göstermek konusunda pek gayretlidirler. Sadece yeme-içme vesaire için bile büyük merasimler tertip ederler. Hattâ anlatıldığına göre bir grup, diğerini davet ederek yemekleri mum ateşinde pişirmiş de diğeri buna karşılık verdiği ziyafette yemekleri ipekle pişirmiş! Bana anlatılanlar böyle...

İsfahan'da Cüneyd-i Bağdâdî'nin[28] müridi Şeyh Ali b. Sehl'in muhteşem zaviyesine indim.[29] O civarın halkı buraya çok saygı gösteriyor. Her taraftan ziyaretçi geliyor. Burada gelen gidene yemek sunulmaktadır. Hamamı da çok güzel. Duvarları *"kaşânî"* türünden çinilerle kaplı. Tabanı mermerle döşeli. Hayır için yapıldığından, girip yıkananlardan ücret alınmaz. Zaviyenin şeyhi Kutbeddîn Hüseyin'dir. Kutbeddîn'in kardeşi Şihâbeddîn Ahmed adında biridir. Onların babası, Allah dostu Şemseddîn Muhammed b. Mahmud b. Ali'dir. Asıl dede Ali, [eski kitaplarda] Recâ diye bilinen meşhur dervіştir.

Bu zaviyede ondört gün kaldım. Bu süre içinde şeyhin ibadete ne denli istekli olduğunu, dervişlere karşı ne kadar mütevazı davrandığını gördüm. Kalbi sevgi doluydu. Hayret ettim ona! Bana da çok iyi davrandı, güzel bir elbise verdi. Zaviyeye vardığım anda hemen yemek çıkarmıştı. Ayrıca demin bahsettiğim karpuzlardan üç tane hediye etti. Bugüne dek öylesini ne yemiş ne de görmüştüm.

Şeyh Kutbeddîn'in Bir Kerameti

Şeyh Kutbeddîn bir gün zaviyede kaldığım odaya geldi. Bu oda onun bahçesine bakıyordu. O gün şeyh efendinin elbiseleri yıkanıp bahçeye asılmıştı. Çamaşırları arasında ora halkı tarafından *"hezarmîh"* denilen astarlı bir cübbeyi beğenmiştim daha önce.[30] Kendi kendime;

"Bunun gibi bir cübbeyi ben de isterim!" demiştim. Şeyh biraz sonra yanıma girince bahçe tarafına baktı. Hizmetçilerden birine:

"Şu hezarmîhı bana getir!" demesin mi!

Cübbe getirilince şeyhin bizzat kendisi bana giydirdi. Ayaklarına kapandım öpmek için. Durmadım, başındaki takkeyi de başıma geçirmesini ve bu konuda babası, kendi şeyhlerinden nasıl icazet alıp ona vermişse onun da bana icazet vermesini rica ettim. Böylece *yediyüzyirmiyedi yılı Cumâdelahire ayının ondördü*nde[31] bu zaviyede takkeyi bana giydirdi. O, babası Şemseddîn'den; Şemseddîn, pederi Tâceddîn Mahmud'dan; Mahmud, babası Şihâbeddîn Ali Recâ'dan; Ali, meşhur bilgin İmâm Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Abdullah Sühreverdî'den; Ömer, büyük Üstat Dıyâeddîn Ebu'n-Necîb Sühreverdî'den;[32] Dıyâeddîn, amcası İmâm Vahîdüddîn Ömer'den; Ömer, babası Muhammed b. Abdullah Ameveyh'den; Muhammed, Şeyh Zencânî'den; Şeyh Zencânî [ki Ahu'l-Ferec diye de bilinir], Ahmed Dîneverî'den; Ahmed, büyük üstat Mümşâd Dîneverî'den; Mümşâd, hakikat ehlinden olan Ali b. Sehl Sufî'den; Ali, Ebu'l-Kasım Cüneyd'den; Cüneyd, Seriyyü's-Sakatî'den; Seriyy, Davud Tâî'den; Davud, Hasan Basrî'den; Hasan, müminlerin emiri Ali b. Ebi Tâlib'den giymiş bu takkeyi.

İbn Cüzeyy der ki:

Üstat Ebû Abdullah İbn Battûta sırayı böyle veriyor. Oysa silsile bilinen şekliyle şöyledir:

Seriyyü's-Sakatî, Ma'rûf Kerhî ile karşılaşmıştır.[33] Ma'rûf ise Davud Tâî ile karşılaşmıştır. Davud Tâî ve Hasan Basrî arasında ise Habîb Acemî bulunuyor. Şeyh Ahu'l-Ferec Zencânî'ye gelince bizim bildiğimiz; onun Ebu'l-Abbâs Nihâvendî'nin sohbetinde bulunduğudur. Nihâvendî, Ebû

Abdullah İbn Hafîf'in sohbetinde bulunmuştur. İbn Hafîf, Ebû Muhammed Ruveym'in arkadaşıydı. Rüveym, Ebu'l-Kasım Cüneyd'in de sohbetinde bulundu. Oysa Ameveyh diye bilinen Muhammed b. Abdullah, Dineverî Esved [=Siyah] diye bilinen Şeyh Ahmed'in sohbetinde bulunmuştur. Aralarında başka biri yoktur; Allah en doğrusunu bilir. Ahu'l-Ferec Zencânî'nin sohbetinde bulunan adam, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah'tır ki Ebu'n-Necîb'in babası olmaktadır.

İbn Battûta devam ediyor:

[Şiraz, Yezdühas, Rum Çölü ve Üstat Şeyh Mecdüddîn ile Buluşma]

Şeyh Mecdüddîn'i[34] ziyaret etmek amacıyla İsfahan'dan çıkıp on günlük mesafede bulunan Şiraz'a yöneldik. Böylece Kelîl'e geldik. Bu şehir İsfahan'a üç gün uzakta, nehirleri, bahçeleri ve meyveleriyle ünlü küçük bir şehir. Çarşıda Irak ölçüsü ile onbeş ratl gelen elmanın bir dirheme satıldığını gördüm. Şehrin ileri gelenlerinden Havâce [=Hâce] Kâfî adlı bir muhteremin yaptırdığı zaviyede konakladık. Bu adam servetinin büyük bir kısmını zaviyelere, dervişlere, yolculara ve kimsesizlere sarfetmiştir. Bu küçük şehirden çıkarak aynı gün Surmâ[35] isminde büyük bir kasabaya geldik. Orada da Havâce Kâfî'nin yaptırdığı bir medresede gelip geçenlere yemek sunuluyor.

Surmâ'dan hareket ettik, Yezdühâs'a[36] vardık. Binaları gayet alımlı ve sağlam, çarşısı pek güzeldi. Bu küçük şehrin ilginç bir câmii var. Damı dahil her yanı taşla örülmüş. Şehir, gür sulara ve yeşil bahçelere kucak açan bir vadi kenarında kurulmuştur. Şehir dışında misafirlerin konakladığı bir ribât mevcut. Bu binanın sağlam bir kapısı bulunuyor, demirden yapılmış. Ribâtın iç kısmında yolcuların ihtiyaç duyduğu her şeyi satın alabileceği dükkânlar mevcuttur. Burası Şiraz hükümdarı Sultan Ebû İshâk'ın babası Emir Muhammed Şah Yincu'nun eseriymiş. Yezdühâs'da, bu yöreye nispetle "yezdühâsî" denilen lezzetli bir peynir üretiliyor; bir ölçeği iki ilâ dört "okıye" arasındadır.[37]

Yezdühâs'tan kalktık, Türklerin oturduğu Deşt-i Rûm adlı sahradan geçtik.[38] Çöl yoluyla Mâyin kasabasına geldik.[39] Küçük bir yer ama suyu

bol. Etrafı bahçelerle dolu. Çarşı ve sokakları pek hoş. Ağaçlarının çoğu ceviz.

Böylece Şiraz'a yöneldik. Şiraz geniş bir sahaya kurulmuş eski ve meşhur bir şehirdir.. Caddeleri bakımlı, çarşıları muhteşemdir. Etrafında nehirler akıyor, bahçeleri gözleri şenlendiriyor. Binalar da çok sağlam. Burada her türlü esnafın kendi mesleğini icra ettiği özel çarşısı var. Başkası girmez aralarına. Şirazlılar sağlıklı, temiz ve güzel yüzlü insanlardır. Çarşı, nehir, bahçe ve ahali güzelliği açısından doğuda Şiraz'dan başka bir şehir yok, Dımaşk'a aşık atan.

Şehir düz bir ovaya kurulu, her tarafından bahçelerle çevrilidir. İçinden beş dere geçiyor. Bunlardan biri Rüknabâd'dır.[40] Suyu tam içimlik. Yazın soğuk, kışın sıcak akıyor. Bu ırmak ora halkı tarafından Kulay'a adı verilen dağın eteğinden çıkıyor. Şehrin ulucâmiine Mescid-i Atîk diyorlar. Büyük bir alanı kaplıyor. Müthiş bir mimarîsi var. Avlusu gayet geniş ve mermer döşeli. Sıcak mevsimlerde her akşam sulanıyor bu avlu. Şehrin ileri gelenleri gün batarken orada toplanarak akşam ve yatsı namazlarını edâ ederler. Kuzeyde Bâbü'l-Hasan adında sebze çarşısına açılan bir kapısı var. Buranın, Dımaşk'taki Bâbü'l-Berîd çarşısından bile üstün olduğunu söylemeliyim... Şirazlılar iffetlerine düşkün, dindar insanlardır. Özellikle kadınlar ayaklarına mest geçirir; çarşaf ve peçe ile çarşıya çıkarlar. Hiçbir yerleri görünmez. Hepsi iyilikseverdirler. Bol bol sadaka verirler. İlginç âdetleri vardır: Her Pazartesi, Perşembe ve Cuma günleri belki ikibinden fazla kadın şehrin büyük câmiinde toplanarak ellerinde yelpazeler sallayıp vaaz dinlerler! Bu kadar kadının bir araya geldiğini başka ülkede görmedim.

Şiraz'a ulaştığımda evliyanın kutbu ve önderi, zamanının bir tanesi üstat Kadı Mecdüddîn İsmail b. Muhammed b. Hudâdâd'ı bulmaktan başka bir şey düşünmüyordum. Bu adam keramet sahibi bir ermiştir. Hudâdâd, "Atıyyetullah" [=Tanrıverdi] manasına geliyor.

Bu adama nispet edilen ve şu anda onun ikametgâhı olan Mecdiye Medresesi'ne vardım. Burayı şeyh efendinin bizzat kendisi yaptırmış. Üç arkadaşımla beraber ziyaretine gittiğimde şehrin ileri gelenleri ve fıkıh bilginleri onu bekliyorlardı. Şeyh, üvey kardeşi Rûhuddîn'in iki oğlunu; Muhiddîn'i sağına, Alâeddîn'i soluna alarak yanımıza geldi; ikindi vaktinde.

Şeyhin gözleri bozuk, yaşı da epey ilerlemiş olduğu için bahsettiğimiz iki yeğen kadılık hizmetinde ona vekâlet ederler. Selâm verdiğimde beni kucakladı, namaz kılacağı yere kadar elimden tuttu. Orada elimi bırakıp yanı başında namaz kılmamı imâ etti; emrine uydum.

İkindi namazından sonra onun huzurunda *Kitâbü'l-Mesâbîh*[41] ile Sagânî'nin *Şevâriku'l-Envâr*'ı[42] okundu. Etrafında gezinen yardımcıları baktıkları davalar hakkında ona bilgi verdiler. Şehrin kodamanları, sabah-akşam âdetleri veçhile selâm vermek için ilerlediler, onun yanına vardılar. Sonra benim hâlimi hatırımı sordular. Nasıl geldiğimi; Mağrip, Şam ve Hicaz'da neler olduğunu merak etmişlerdi. Tek tek cevapladım. Şeyh efendi hizmetçilerine emretti, beni medresenin bir odasında misafir ettiler.

Ertesi gün Irak hükümdarı Ebû Said'in elçisi Horasanlı Nâsıreddîn Derkandî şeyhin huzuruna geldi. Bu adam büyük beylerdendir. Yanına yaklaştığında İranlıların "külâ" [=külâh] dediği serpuşunu başından çıkarıp kadı efendinin ayağını öptü ve Tatar beylerinin sultan huzurunda yaptıkları gibi eliyle kulaklarını tuttu; şeyhin önüne oturdu. Bu elçi, köle hizmetkâr ve dostlarından oluşan beşyüz kadar süvari ile şehir dışında konaklamıştı. Şeyhin kaldığı yere beş kişiyle geldi. Onun huzuruna ise tek başına girdi; edebinden ötürü!

Kadı Mecdüddîn'in Saygı Görmesine Sebep Olan Hâdise; Apaçık Bir Keramet

Irak hükümdarı Muhammed Hudâbende Müslüman olmadan önce Râfızî İmâmîlerin bilginlerinden Cemaleddîn Mutahharla[43] dost olmuştu. Sultan tüm Tatar kavmiyle İslâmiyeti kabul edince bu fakihe pek hürmet gösterir oldu. Cemaleddîn, Râfızîleri överek güya diğer mezheplerden daha tutarlı olduğunu anlattı. Ayrıca hilâfet meselesine de değinerek Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in Peygamberimizin vezirleri olduğunu, Hz. Ali'nin ise Peygamberimizin amca oğlu ve damadı olmak münasebetiyle hilâfetin vârisi olduğunu anlattı. Öte yandan sultanın elindeki mülkün ata ve akrabalardan miras yoluyla intikal ettiğini de belirterek "onun alışkın olduğu bir örnekle" meseleyi izah etti! Sultan henüz İslâma girdiği için dinî konuları pek bilmiyordu. Bu yüzden Cemaleddîn'in sözlerine kanarak milletini de zorla Râfızî mezhebine sokmaya çalıştı. Bunun için Irakayn,

Fâris, Azerbaycân, İsfahan, Horasan ve Kirman eyaletlerine fermanlar yazdı, elçiler gönderdi. Fermanın ilk ulaştığı yerler Bağdat, Şiraz ve İsfahan'dı.

Bağdat'ın Bâbü'l-Ezc semtinin ekseriyeti Hanbelî mezhebinden olmakla Ehl-i Sünnet'e mensup bulunduğundan; "dinlemeyiz, boyun eğmeyiz!" dediler. Böylece onikibin nefer bir araya gelip Cuma günü silâh kuşandılar ve emirnâmeyi getirenin bulunduğu câmie gittiler. Onlar Bağdat'ın koruyucuları ve parmakla gösterilen cengâverleri idiler. Hatip normal hutbeyi değiştirir, ya bir şey ilâve eder yahut eksik okursa onu ve sultanın elçisini öldürecekler sonra da kendilerini kadere teslim edeceklerdi! Böyle yemin ettiler. Sultan üç halifeyle diğer sahabi isimlerinin hutbeden çıkarılıp yalnız Hz. Ali ve ona uyan Ammâr gibilerinin anılmasını emretmişti. Ama öldürülmekten korkan hatip hutbeyi her zamanki gibi okudu. Şiraz ve İsfahan halkı da Bağdatlılar gibi hareket etti. Elçi saraya gelip olan biteni anlatınca yaz mevsimini Karâbâğ'da[44] geçiren Sultan bu üç şehrin kadılarının huzuruna getirilmesini emretti. Önce Şiraz kadısı Mecdüddîn çıkarıldı huzura. Sultan hemen kadı efendinin saraydaki köpeklere verilmesini emretti! Boğazlarında zincir bulunan bu köpekler gayet iri bir cinstendi ve tek vazifeleri insan parçalamaktı! Kurban geniş bir sahanlığa bırakılır, bu canavarlar da onun üzerine salınırdı. Bahtsız adam köpeklerden ne kadar kaçarsa kaçsın, kurtulmaya imkân bulamaz ve bedeni paramparça olurdu!

Hayvanlar Mecdüddîn'in üzerine salıverildiler. Ama ona yaklaştıkça yavaşlamaya ve kuyruk sallamaya başladılar, hiç saldırmadılar!

Sultan olayı duyar duymaz sarayından yalın ayak çıkıp koşuyor, kadı efendinin önünde diz çöküp ayaklarını öpüyor; elinden tutup kendi üzerindeki elbiseleri ona giydiriyor! Oralılar nezdinde sultanın tebaasına göstereceği en büyük saygı alâmetidir bu! Hükümdar, birine kendi elbisesini giydirirse ona evlâdına ve torunlarına daimî bir şeref pâyesi vermiş olur; o elbisenin tümü veya bir parçası ailede bulundukça asâlet devam eder; babadan oğula geçer. En önemli parça da şalvardır.[45]

Hükümdar, Mecdüddîn'e elbiseyi verdikten sonra onu elinden tutup saraya götürüyor. Ayrıca ailesine de ona hürmet göstersinler, onun maneviyatından

bereketlensinler diye tavsiyede bulunuyor. Böylece Şîî mezhebinden dönüyor ve halkın Ehl-i Sünnet kalabileceğine dair ülkenin her tarafına fermanlar gönderiyor.[46] Kadıyı da nice ihsanla memleketine gönderiyor. Bu ihsanlar arasında Cemkân yöresinin yüz köyünü sayabilirim. Cemkân iki dağ arasında 24 fersah uzunluğunda bir vadidir. İçinde gür bir nehir akar. Burası Şiraz yöresinin en güzel mıntıkası. Köyler iki yanında sıralanmıştır nehrin. En büyük köylerinden olan Meymen neredeyse şehre benziyor. Burası da kadıya ait...

Cemkân vadisinin şaşılacak durumlarından biri de şu: Şiraz'a yakın olan ve 12 fersah tutan ilk yarısı çok soğuk, orada kar yağıyor. Ağaçlarının da çoğu ceviz ağacı. Oysa Hürmüz yolunda bulunan Huncûbâl [=Hunçupâl] ve Lâr diyarına yakın olan diğer yarısı çok sıcak, orada hurma ağaçları var!

Hint'ten dönerken ikinci defa Kadı Mecdüddîn ile görüştüm. Hürmüz ile Şiraz arasında 35 günlük bir mesafe vardır. Onun manevî havasından istifade etmek amacıyla yediyüzkırksekiz yılında[47] huzuruna çıktığımda kıpırdamaktan âcizdi. Selâm verdim. Sarılmak için kalktı. Elim onun koluna değince adamcağızın bir deri bir kemik kaldığını gördüm. Beni daha önce misafir ettiği medreseye indirdi.

Biraz sonra bahsedeceğimiz Şiraz hükümdarı Ebû İshâk da onun huzurunda diz çökmüştü. Eliyle kulağını tutuyordu. Bu hareket oralılarca saygının son mertebesi sayılıyordu. Halk, sultanın karşısına çıkınca böyle yapar.

Medreseye bir kere daha gittim. Kapısı kapalıydı. Sebebini sordum. Hükümdarın annesi ile kızkardeşi arasında mirasla ilgili bir dava çıktığını; onların Kadı Mecdüddîn'e gönderildiğini ve davanın bu medresede şeriata uygun bir şekilde çözümlenmekte olduğunu söylediler. Şirazlılar Mecdüddîn'e Kadı demiyorlar, Mevlânâ A'zâm [=Büyük Efendimiz] diye çağırıyorlar. Adının anılması gerekli olan tüm adlî akitlerde bu lakap kaydediliyor. Son defa yediyüzkırksekiz senesinin Rebîulâhirinde gördüğüm bu ulu insanın dua ve bereketini daima üzerimde hissetmişimdir. Hak Teâlâ onu ve benzerlerini en güzel hediyelerle mükâfatlandırsın!

Şiraz Hükümdarı

Şiraz'a vardığımda, buranın hükümdarı, Melik Fâdıl Ebû İshâk b. Muhammed Şah İncû[48] idi. Babası ona Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî'nin[49] adını vermiş. Allah mübarek kılsın bu ismi ona. Güçlü sultanlardan olan Ebû İshâk, yakışıklı, asil ruhlu, cömert ve mütevazı biridir. Elinde büyük bir kuvvet, geniş bir arazi var. Ordusu Türk ve İranlılardan oluşuyor ve ellibinden fazla! Seçkin kumandanları ve yüksek ricali hep İsfahan ahalisinden. Şirazlılara hiç güvenmez; onlardan birini dahi yanına yaklaştırmaz. Cesur ve birbirine tutkun olan Şirazlılar, hükümdarlara karşı daima cüretkâr davrandıkları için hiçbirinin silâh taşımasına müsaade edilmez. Eğer silâh taşıyan biri görülürse muhakkak cezası verilir!

Bir gün kolluk görevinde bulunan muhafızların, bir adamı boynundan zincire vurarak çeke çeke "hâkim"e [=emniyet müdürüne] götürdüklerine tanık oldum. Sebebini sorduğumda geceleyin elinde yay taşıdığını söylediler. Sultan, Şirazlılara karşı pek acımasızdır, İsfahanlıları üstün tutar; Şiraz ahalisinden korkuyor.

Irak hükümdarı tarafından Şiraz'a genel vali atanan pederi Muhammed Şah İncû, iyiliksever biri olduğu için halk tarafından saygı görürdü. O vefat edince Sultan Ebû Saîd, Emîrü'l-Ümerâ Cûbân [=Çoban] oğlu Şeyh Hüseyin'i atadı, yanına büyük bir ordu kattı. Şeyh Hüseyin Şiraz'a giderek idareyi ele aldı; bütün geliri kendine bağladı. İlerde bahsedilecek bundan...

Buranın geliri çoktur. Vergileri toplama görevine bakan Kıvâmeddîn Tamgacî, bana anlattığına göre bu vazifeyi günde onbin dinar akçe karşılığında yürütüyormuş. Bu rakam, Mağrip ölçüsüyle ikibinbeşyüz dinar altın yapar.

Emir Hüseyin orada bir müddet kaldıktan sonra Irak sultanı ile görüşmek istedi. Bu arada Ebû İshâk b. Muhammed Şah İncû ile kardeşleri Rükneddîn, Mes'ûd ve annesi Tâş Hatun'u tutuklatıp babalarının malını talep etme niyetiyle Irak'a götürmek istedi...Türk kadınları aslında yüzlerini örtmez; lâkin Tâş Hatun böyle esaret hâlinde görülmekten utanarak yüzünü peçeyle örtmüştü. Şiraz çarşısının ortasına gelince peçesini kaldırarak bağırdı:

"Şirazlılar! Sizin aranızdan böyle mi çıkarılacağım? Ben ki falan sultanın eşiyim!"

Şiraz'a geldiğim sıralarda çarşıda gördüğüm Behlevân [=Pehlivan] Mahmud adlı bir dülger o hengâmede:

"Biz bu yüce Hatun'u şehrimizden çıkarmayız! Buna razı değiliz!" deyince halk heyecana gelerek silâha sarıldı. Askerlerden çoğu öldürüldü, malları yağmalandı. Hatun'u ve çocukları kurtardılar. Emir Hüseyin yanındakilerle kaçıp Hükümdar Ebû Saîd'in huzuruna vardı. Ebû Saîd ona kalabalık bir asker topluluğuyla Şiraz'a dönmesini, halka dilediği gibi davranmasını salık verdi. Şiraz ahalisi bu haberi alınca direnmeye güçleri kalmadığını anlayıp Kadı Mecdüddîn'e müracaat ettiler; taraflar arasında kan dökülmesine mâni olmasını rica ettiler.

Böylece Kadı Mecdüddîn, Emir Hüseyin'i karşılamaya çıktı. Emir de atından inip selâm verdi ve barış yapıldı. O gün Emir şehir dışında konakladı, ertesi gün ahali hep beraber onu en iyi biçimde karşılamak için şehri süslediler, mumlar yaktılar. Büyük bir törenle şehre giren Emir halka iyi davrandı.

Hükümdar Ebû Saîd geride evlât bırakmadan ölünce her emir idaresi altında bulunan bölgede bağımsızlığını ilân etti. Emir Hüseyin Şirazlıların suikastından korkarak şehirden çıktı. Sultan Ebû İshâk, o sıralarda Şiraz, İsfahan ve Fâris bölgelerini idaresi altına alarak kuvvetini iyice artırdı. Fâris bölgesi, Şiraz'a birbuçuk ay uzaktadır. Civar beldeleri de eline geçirme emelini taşıdığı için işe en yakından, Yezd beldesinden başladı. Bu şehir çok şirindir, çarşıları güzeldir. Gür nehirleri ve yemyeşil ağaçları dillere destandır. Halkı Şâfiî mezhebindendir; ticaretle uğraşır. Ebû İshâk şehri kuşatarak teslim aldı. Emir Muzaffer Şah b. Emir Muhammed,[50] şehre altı mil mesafede, etrafı kumla çevrili sağlam bir kaleye sığınmak zorunda kaldı. Ebû İshâk burayı da kuşattı. Emir Muzaffer iyi direndi ve olağanüstü cesaretiyle benzeri görülmemiş, duyulmamış işler yaptı. Ebû İshâk'ın ordusuna gece baskını düzenleyerek dilediği kadarını öldürüp çadırlarını paramparça ettikten sonra kalesine dönüyordu! Ebû İshâk onu bir türlü yakalayamıyordu. Emir Muzaffer Şah bir gece sultanın çadırına hücum ederek yine askerlerin çoğunu telef etmiş, cins atlarından da onbeşini alıp kalesine dönmüştü. Sultan bundan böyle her gece beşbin süvarinin Muzaffer Şah'a pusu kurmasını emretti.

Muzaffer Şah her zamanki gibi bir gece yüz kişiyle çıkarak düşmana saldırdıysa da pusudakiler hemen etrafını sardı. Emir uzun bir mukavemetten sonra sağ salim kalesine dönebildi. Arkadaşlarından ancak biri yakalanarak Sultan Ebû İshâk'ın huzuruna gönderildi. Sultan yakalanan adama hilat giydirip serbest bıraktı ve onunla Muzaffer Şah'a "emân" [=can güvenliği bildirisi] gönderdi. Muzaffer Şah bu teklifi kabul etmediyse de iki taraf arasında mektuplaşmalar oldu. Sultan Ebû İshâk, Muzaffer'in yiğitliğini gördüğü için kalbinde ona karşı sevgi ve hayranlık hisleri doğmuştu. Bu yüzden:

"Seni bir kere görmek isterim, gördükten sonra geri dönerim!" dedi. Böylece kalenin dışına kadar yaklaştı. Şah Muzaffer de kale kapısına gelip Ebû İshâk'a selâm verdi. Ama Sultan Ebû İshâk bununla yetinmeyerek;

"Emân bildirime güven ve kaleden in! Ne olacak sanki!" dedi. Muzaffer:

"Sen kaleme gelmedikçe huzuruna çıkmayacağıma, senin yanına gelmeyeceğime dair Allah'a ant içtim. Sen gelirsen ben de inerim!" cevabını verdi. Ebû İshâk:

"Tamam, öyle yapıyorum!" diyerek seçkin adamlarından on kişiyle kaleye girdi. Kale kapısına vardığında Emir Muzaffer yürüyerek onun yanına geldi ve içerideki konağına götürdü. Sultan Ebû İshâk yemek yedikten sonra Muzaffer onunla beraber dışarıdaki karargâha gitti. Sultan, Muzaffer'e hilat giydirdi; ikramlarda bulundu. Böylece hutbe Ebû İshâk'ın namına okunmak şartıyla bu yörenin Muzaffer Şah ve pederinin mülkü olduğu kararlaştırıldı ve sultan memleketine döndü.

Sultanın Sarayı

Sultan Ebû İshâk, Ayvân-ı Kisrâ denilen eski İran hükümdar sarayları gibi bir bina yaptırmak hevesine düştü. Şirazlılara temel kazmada yardımcı olmalarını emretti, sanatkârlar da binayı güzel inşa etme konusunda birbirleriyle yarış edercesine çalıştılar. Toprak nakli için hayvan derilerinden sepetler örülüp üzerlerine ipek kılıflar geçirildi; hattâ yük hayvanlarının eyerlerinin örtüsü bile süslendi! Gümüşten baltalar yapıldı. Her tarafta mumlar yakıldı. Hafriyat esnasında işçiler en güzel urbalarını giyip bellerine ipek peştamal kuşanırlardı. Sultan, köşküne kurulup

çalışanları seyrederdi. Bahsettiğim bu sarayı ilk gördüğümde binanın zeminden üç arşın kadar yükseldiğini hatırlıyorum. Binanın temelleri atıldıktan sonra ahalinin hizmetine gerek kalmadığı bildirilerek hepsi salıverildi. Yerlerine binlerce ücretli işçi getirildi.

Şehrin valisinden öğrendiğime göre Şiraz gelirinin büyük bir kısmı bu saray için sarfedilmiş. Binanın başmimarı, şehrin ileri gelenlerinden Emir Celâleddîn İbnü'l-Felekî Tevrîzî idi. Bu adamın babası, Sultan Ebû Saîd'in veziri Ali Şâh Ceylân'ın yardımcısı idi. Emir Celâleddîn'in Hibetullah adını taşıyan ve Bahâülmülk diye çağrılan bir kardeşi vardı. Onunla beraber Hint sultanının sarayına gittik. Şerefülmülk Emîrbaht da bizimle beraber gelmişti. Biraz sonra anlatacağımız gibi Hint sultanı hepimize "hil'at" giydirdi; makam verip ikramda bulundu ve maaş bağladı. Sultan Ebû İshâk cömertlikte Hint sultanına benzemek istese de arada hayli mesafe vardır! Ebû İshâk'ın en büyük ihsanı Herat hükümdarının elçisi olan Şeyhzâde Horasanî'ye yetmiş bin dinar vermesidir; buna şahidiz! Lâkin Hint sultanı Horasan ve diğer [Orta Asya] şehirlerinden gelenlere bunun kat kat fazlasını vermektedir.

Hint Sultanının Cömertliğine Dair Hikâyeler

Sultanın Horasanlılara olan ilgisini bir misalle anlatayım: Aslen Heratlı olup Harizm'de oturan Horasanlı Fakih Emir Abdullah, sultanın huzuruna çıkarak Harizm Beyi Emir Kutlû Dümûr'ün eşi Turâbek Hatun tarafından gönderilen hediyeyi sunar. Sultan hediyeyi kabul ederek memnun olduğunu bildirir, fazla fazla karşılık verir. Bu arada Emir Abdullah, Hint sultanının yanında kalmayı tercih eder. Sultan da onu nedimleri arasına koyar. Bir gün sultan, Emir Abdullah'a der ki:

"Hazineye gir! Oradan taşıyabildiğin kadar altın al!"

Bunun üzerine Emir Abdullah evinden onüç torba getirerek hazineden alabildiği kadar altını doldurur bu torbalara ve eline ayağına bağlar; omuzlarına atar bunları! Ama mücevherlerin bulunduğu odadan çıkınca yük ağır gelir! Ansızın düşer, kalkamaz yerinden... Sultan onun yüklendiği altınların tartılmasını emreder. Çuvallar tartılınca Dihlî şehrinin ölçüsüyle onüç batman gelir.[51] Bir batman, yirmidört Mısır ratlı ağırlığındadır.[52]

Sultan, emirin heves ettiği altın ve mücevherin hepsini alabileceğini söyler. O da alıp götürür!

Bir Hikâye Daha

Demin bahsettiğimiz Şerefülmülk Horasânî Emîrbaht bir gün Hint payitahtında hastalanır. Padişah onun ziyaretine gider. Yanına girdiğinde Emîrbaht, sedirinden kalkmak istese de Hint padişahı onun kalkmamasını rica eder; "Allah aşkına!" deyip ısrar eder.

Hükümdar için "mûre" adı verilen bir koltuk hazırlanır. Sultan oraya oturduktan sonra bir terazi ister. Teraziyle beraber epey altın da getirilir ve sultan hastanın bir kefeye oturmasını rica edince Emir:

"Ey Cihan sultanı! Böyle yapacağını bilseydim daha çok elbise giyerdim!" der. Sultan:

"Yanında ne kadar elbise varsa giyebilirsin şimdi!" diyerek müsaade eder. Bunun üzerine Emir üzerine kışlık elbiselerini de giyerek terazinin kefesine oturur! Öbür kefeye de Emîrbaht'ı kaldıracak kadar altın konulur. Padişah orada altınların tümünü bırakarak:

"Başının dertten kurtulması için iyilik yap, sadaka ver! Al bunları!" der ve evden çıkar.

Benzeri Bir Cömertlik Hikâyesi Daha

Fıkıh bilgini Abdülazîz Erdevîlî bir gün Hint sultanının huzuruna gelir. Erdevîlî, Dımaşk'ta hadîs dersleri vermekle ünlenmiştir. Hint sultanı ona aylık yüz dinar gümüş, yani yirmibeş dinar altın vermektedir.

Her neyse, anılan fakih Hint sultanının huzuruna girdiğinde sultan bir hadîs sorar ona. Fıkıh bilgini bu konuya dair pek çok hadîsi art arda sıralar. Sultan bilginin belleğine hayret ederek "gerektiği şekilde muamele" etmedikçe fakihi meclisten kaldırmayacağına yemin eder. Sonra tahtından iner. Onun eteğinden öper ve bir altın sini getirterek içine bin dinar altın koydurur. Sonra siniyi eline alıp altınları fakihin üzerine saçarak:

"Bu altınlar ve sini senindir!" der.

Bir defasında İbn Şeyh Abdurrahman İsfirâyinî[53] diye ünlenen ve babası Bağdat'ta oturan Horasanlı bir [bilgin] adam sultanın sarayına geliyor. Hükümdar ona ellibin dinar gümüş, nice at, nice hizmetkâr ve kıymetli elbise ihsan ediyor...

Bu kitabın sonraki bölümlerinde Hint diyarından bahsedeceğim zaman o sultanla ilgili pek çok hikâye aktaracağım. Esas konuya gelelim; Sultan Ebû İshâk pek değerli, faziletli bir padişahsa da cömertlikte Hint padişahının derecesine ulaşamaz!

Şiraz'da Bulunan Bazı Ziyaretgâhlar

Bunlardan biri Ali Rıza b. Musa'nın kardeşi Ahmed b. Musa'nın mezarıdır.[54] Soy zinciri şöyle: Ahmed b. Musa b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib. Şirazlılar buraya çok saygı gösterirler. Sultan Ebû İshâk'ın annesi Tâş Hatun bu türbenin yanında büyük bir medrese ile yolcuların ağırlanması için zaviye yaptırmıştır. O türbede sabah-akşam *Kur'an* okunur. Tâş Hatun âdeti üzerine her Pazartesi akşamı bu mezara gelir. Kadılar, fıkıh bilginleri ve diğer büyükler de orada toplanırlar.

Şiraz, şeriflerin [=Hz. Hasan soyundan gelenlerin] çok bulunduğu bir şehir. Güvenilir kişilerden işittiğime göre orada, devletten maaşlı büyük-küçük bindörtyüzü aşkın şerif varmış. Şeriflerin nakibi Adudüddîn Hüseynî idi. Ahali Kutlu Meşhed'de toplanınca hatim indirir. Hafızlar güzel sesle *Kur'an* okur. Yemek, tatlı ve meyveler getirildikten sonra vâiz kürsüye çıkarak nasihatte bulunur. Bütün bu faaliyetler öğle namazından sonra başlar, yatsıya kadar devam eder. O esnada Tâş Hatun, mescide bakan kafesli bir mahfilde bulunmaktadır. Daha sonra emirlerin kapıları önünde olduğu gibi türbenin kapısında da davul çalınır, borulara ve zurnalara üflenir.

Bir diğer ziyaret mekânı da "Şeyh" diye ünlenmiş Allah dostu Ebû Abdullah b. Hafîf'in kabridir.[55] O tüm Fâris yöresinin direğidir. Halk sabah-akşam burayı ziyaret eder, türbeye el sürer. Her yer dolar. Kadı Mecdüddîn'in de bu mezarı ziyaret ettiğini gördüm. Kabrin hemen yanında

bir zaviyeyle medrese bulunuyor. Tâş Hatun her Cuma gecesi oradaki mescide gelir. Kadılar ve fıkıh bilginleri toplanır, Ahmed b. Musa Hazretleri'nin türbesinde olduğu gibi ibadet ve vaaz [akşama kadar] sürer. Ben bu iki kabri de ziyaret ettim. Sultan Ebû İshâk'ın babası Emir Muhammed Şah İncû'nun türbesi şeyhin mezarına bitişik. Şeyh Ebû Abdullah b. Hafîf büyük bir ermiştir. Şöhreti her tarafa yayılmış, evliya arasında kadr ü kıymeti bilinmiştir. Hint ülkesinde, Seylân adasında bulunan Serendîb dağı yolunu da İbn Hafîf keşfetmiştir.

Şeyhin [Serendîb Dağıyla İlgili] Kerameti ve Seylân Ahalisi

Anlatıldığına göre Şeyh Ebû Abdullah bir keresinde derviş grubundan 30 kişiyle beraber Serendîb dağına yönelir. Yolda ıssız bir yerde açlık bastırır. Dervişler yolu kaybederler. Orada epey bol bulunan ve Hint payitahtına da götürülen küçük fillerden birini tutmak için şeyhten müsaade isterlerse de o buna izin vermez. Açlık çekilmez hâle gelince dervişler şeyhin sözünü dinlemeyerek küçük bir fil tutup keserler, etini yerler. Şeyh ise yemez. O gece herkes uykuya daldığı sırada çevreden filler toplanıp onların bulunduğu yere gümbür gümbür gelirler! Birer birer koklayarak hepsini öldürürler. Şeyhi de koklamışlar lâkin hiçbir şey yapmamışlardır. Hattâ biri şeyhi hortumuna sararak sırtına alır ve bayındır bir yere götürür. Buranın halkı şeyhi görünce hayrete düşerek onu tanımak amacıyla karşılamaya çıkarlar. Fil yaklaşır ve halkın göreceği şekilde şeyhi hortumuyla tutup sırtından yere bırakır.

Ahali, şeyhin yanına gelip manevî havasından istifade etmek, onunla uğurlanmak niyetindedir. Onu hükümdarlarına götürürler. Vaziyeti anlatırlar. Aslında ora ahalisi toptan gâvurdur. Şeyh bir süre onların yanında kalır. Bir körfez kenarı olan o mıntıkaya Hûr-i Hayzurân adı veriliyor.[56] Yöre halkı "hûr"u [=khor] nehir anlamında kullanırlar. Orada inci için dalış yapılır [Khor; körfez, deltamsı nehir ağzı anlamına da gelir].

Anlatıldığına göre şeyh efendi bir gün hükümdarın huzurunda suya dalar. Çıktığında elleri yumuludur. Şöyle der:

"Ellerimden birini seç!" Hükümdar sağ eldekini tercih eder. Şeyh avucunu açarak ortaya üç yakut atar. Bunların eşi benzeri görülmemiştir. Bu yakutlar

orada hükümdarların tacına konulmaktadır. Bugüne kadar bu âdet babadan oğula devam etmiş...

Ben, Seylân adasına gittim. Halk Müslüman değil ama Müslüman dervişlere saygı gösteriyor. Evlerin'e misafir ederek, çoluk-çocuk arasında yemek yediriyor. Oysa diğer Hint kâfirleri bunların aksine Müslümanlara yanaşmadıkları gibi kendi kaplarında yiyecek ve içecek de sunmazlar! Ama yine de Müslümanlara eza ettikleri, hakaret yağdırdıkları söylenemez! Bunların birine et pişirtmek zorunda kaldık. Tencereleriyle eti getirip bizden uzakta oturdular. Muz yaprağına, daimî yemekleri olan pirinci koyup üzerine kendi katıklarını döktüler. Burada katığa "kûşân" deniliyor.[57] Onlar çekip gittiler; biz yedik. Kalanı köpekler, kuşlar yedi! Henüz bulûğa ermemiş bir çocuk bundan yerse ana-babası hemen onu döver. Yetmiyormuş gibi inek dışkısı da yedirirler çocuğa. Güya inek dışkısı çocuğu temizlermiş! Böyle inanıyorlar.

[Şiraz'da Ziyaret Yerlerine Devam]

Bu şehirdeki ziyaret mekânlarından biri de evliyânın büyüklerinden Rûzcihân-ı Baklî'nin [=Ruzbihân-ı Baklî] kabridir.[58] Türbe, hutbe okunacak kadar büyük bir câmiin içindedir. Daha önce bahsettiğimiz Kadı Mecdüddîn burada namaz kıldırıyor. Bu câmide ondan İmam Şâfiî'ye ait *Müsned*'i [=hadîs derlemesini] dinledim. O, Şâfiî'nin *Müsned*'ini şu rivayet zinciriyle aktarmaktadır:

Kadı Mecdüddîn, "Biz bu kitabın rivayetini Ömer b. Müncâ'nın kızı Vezîre'den aldık" der. O kadın, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ebûbekir İbnü'l-Mübarek Zübeydî'den almıştır. O da Ebû Zür'a Tâhir b. Muhammed b. Tâhir Mukaddesî'den almıştır. Ebû Zür'a, Ebu'l-Hasan Mekkî b. Muhammed b. Mansûr b. Alâl Urdî'den almıştır. Ebu'l-Hasan Mekkî ise Kadı Ebûbekir Ahmed b. Hasan Haraşî'den almıştır. Kadı Ebûbekir ise Ebu'l-Abbâs b. Ya'kûb Asamm'dan almıştır. Ebu'l-Abbâs ise Rebî b. Süleyman Murâdî'den almıştır. O da İmam Ebû Abdullah Şâfiî'den dinlemiştir.

Yine Kadı Mecdüddîn'den bu mescitte *Meşâriku'l-Envâr*'ı dinledim. Bu eser, meşhur bilgin Ebu'l-Fadâil Hasan b. Muhammed b. Hasan Sagânî'nindir. Hocam Mecdüddîn bu hadîs derlemesini Nizâmeddîn Mahmud b. Muhammed b. Ömer Herevî'nin rivayetiyle Şeyh Celâlüddîn

Ebû Haşim Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Hâşimî Kûfî'den aktarmıştır.

Ziyaret yerlerinden biri de Şeyh Zerkûb'un kabridir.[59] Hemen yanında yolculara yemek verilen bir zaviye bulunuyor. Bahsettiğim bu kabirlerin hepsi umumi mezarlığın büyük bir kısmı gibi şehrin içinde. Çünkü bu yörede bir kimsenin oğlu veya hanımı vefat edince evindeki odalardan birini türbe yapıp oraya defnederler! Odayı hasır ve kilimlerle döşeyerek ölünün baş ve ayak tarafına bir sürü mum dikerler. Sonra odanın sokak tarafına demir parmaklıklı bir kapı açarlar. Oradan hafızlar girerek güzel sesle makamlı bir şekilde *Kur'an* okur. Yeryüzünde Şirazlılar gibi güzel *Kur'an* okuyan yoktur. Sesleri pek hoştur. Ev halkı türbeye iyi bakar. Her yanını döşedikten sonra kandillerini yakar ve adam ölmemiş gibi davranırlar! Hattâ her gün pişirilen yemekten bir kısmını meyyit adına ayırarak onun hayrına bir fakire yedirdiklerini anlattılar bana!

Şiraz Kabristanı'na Ait Bir Hikâye

Bir defasında Şiraz şehrinin çarşılarından birine uğradım. Orada güzel döşenmiş şirin bir mescit gördüm. İçinde rahle üzerine ipek keselere yerleştirilmiş mushaflar vardı. Mescidin kuzey tarafında bir zaviye kuruluydu ve çarşı tarafına açılan kafesli bir penceresi vardı buranın. Orada gayet güzel giyinmiş bir şeyh oturuyor, önündeki *Kur'an-ı Kerim*'i okuyordu. Selâm verip yanına kuruldum. Hoş-beş esnasında mescidin kim tarafından yapıldığını sordum. Kendisinin yaptırdığını, burada hizmet edecek hafız vs. görevliler için vakıflar tahsis ettiğini, bu şehirde öldüğü takdirde o zaviyeyi kendine mezar edineceğini anlattı. Daha sonra altında bulunan halıyı kaldırdı. Tahtalarla örtülü kabri göründü. Onun karşısındaki sandığı bana göstererek:

"Burada kefen ve tahnit kokularım var. Bir miktar da para bulunuyor; iyi yürekli bir adam için çalışıp kuyu kazmıştım. Bana bu parayı verdi. Bunları defin masrafı olmak üzere buraya bıraktım. Arttığı takdirde fakirlere, kimsesizlere dağıtacaklar!" dedi. Onun hâline şaştım. Dönmek istedimse de, beni orada misafir etti; rica minnet ile ant içerek beni ağırladı.

[Şair Sa'dî'nin Kabri ve Şerif Mecdüddîn'in Cömertliği]

Şiraz dışında bulunan ziyaret mekânlarından biri de Sa'dî diye bilinen büyük ermişin kabridir. Sa'dî, Fars dilinde zamanın en büyük şairiydi.[60] Arapça söylediği şiirlerde de çok başarılı! Mezarı yanında kendisi tarafından yaptırılan ve iç kısmı bahçeyle şenlenen hoş bir zaviye var. Burası Rüknabâd nehrinin yakınındadır. Şeyh Sa'dî orada elbise yıkamak için küçük mermer havuzlar yaptırmış. Böylece halk şehirden kalkıp ziyaretgâha gelince sofrada yemek yer, nehirde çamaşır yıkar ve döner. Ben de böyle yaptım. Bu zaviyenin yanında başka bir zaviye, onun hemen bitişiğinde ise bir medrese bulunuyor. Bu ikinci zaviye ile medrese, Şemseddîn Semnanî'nin [yahut Semnanî] mezarı kenarına yapılmışlardır. Şemseddîn, emirlik yapmış fıkıh bilginlerindendir. Vasiyeti üzerine oraya defnedilmiştir.

Şirazlı fakihlerin büyüklerinden Şerif Mecdüddîn'in cömertliği hayret verici! Çoğu kez elindeki her şeyi hattâ üzerindeki elbiseyi dahi hediye ederek yırtık, yamalı bezlere bürünür, döner evine! Beldenin ileri gelenleri onun bu hâlini görünce hemen elbise verirler! O yine dağıtır. Sultan tarafından kendisine günde elli dinar gümüş verilir.

Şiraz'dan iki günlük mesafede bulunan Kâzerûn'da yatan Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî'nin mezarını ziyaret etmek amacıyla şehirden çıktım. İlk günü, çölde oturan Fars kabilelerinden "Şôl"lerin ocağında konakladım. Şôl [=Şûl, Sul yahut Çul] kabilesi iyiliksever insanlarla dolu.[61]

Şôl Kabilesinden Birinin Kerameti

Bir gün Şiraz câmilerinden birinde bulunuyordum. Öğle namazından sonra *Kur'an* okumak için oturdum ve bir mushaf olsa okurdum diye düşündüm. Bu esnada genç biri yanıma oturup yükse sesle "al!" dedi. Başımı kaldırınca şaşırdım! Mushafı kucağıma bırakıp gitti! O gün çok uzun bir süre *Kur'an* okuyarak neredeyse hatim indirdim. Mushafı geri vermek için gencin gelmesini bekledimse de gelmedi. O delikanlıya Behlûl Şôlî denildiğini söylediler. O zamandan sonra bir daha onu görmedim.

[Şeyh Ebû İshâk'ın Ünü]

İkinci gün akşamüzeri Kâzerûn'a vardık. Şeyh Ebû İshâk Hazretleri'nin[62] kabrini ziyarete giderek oradaki zaviyede geceledik. Burası, âdet üzere –

gelen kim olursa olsun– et, buğday ve yağdan yapılan; yufkayla yenilen "herîse" [=keşkek] ikramıyla meşhur. Ayrıca gelen adam üç gün misafirlik ederek şeyhe dileklerini arzetmedikçe gitmesine izin vermezler. Şeyh efendi, misafirin isteklerini zaviyenin hizmetlerine bakan dervişlere söyler. Bunlar ikiyüzden fazladır. Bir kısmı evli, bir kısmı bekârdır. *Kur'an* okur, Allah'ı anarlar. Ziyaretçiler için Ebû İshâk'ın kabrinde dua ederler.

Hint ve Çin ahalisi Şeyh Ebû İshâk'a çok hürmet gösterir, onu severler. Çin denizinde seyahat edenler, hava bozduğunda hırsızlardan korktuklarında hemen Ebû İshâk'ın kabrine koşup adak adarlar. Her biri adağını yerine getireceğini yazı ile taahhüt eder. Gemi kurtulunca zaviyenin hizmetçileri gemiye çıkar. Daha sonra her adakçının adağını alıp götürürler. Çin veya Hint diyarından gelip de adak olarak binlerce dinar getirmeyen gemi neredeyse yoktur. Zaviyenin hizmetçisi tarafından vekiller gönderilip bu meblağ teslim alınır. Dervişlerden bir kısmı sadaka için şeyhe gelince şeyh efendi ona sadaka verilmesine dair bir emirnâme yazar ve kâğıdın kenarına iliştirilmiş kızıl balmumuna şeyhin gümüş mühründeki alâmet basılır. Emirnâme şu mealdedir:

"Şeyh Ebû İshâk'a adak adayan kimse adağının şu kadarını falanca adama versin!" Emirnâmede "yüz", "bin" veya fakirin durumuna göre buna yakın bir rakamın verilmesi gerektiği belirtilir. Derviş adakçıyı bulunca parayı ondan alıp emirnâmenin arkasına ne kadar aldığını tek tek yazar. Hint sultanı bir defasında Şeyh Ebû İshâk'a 10.000 dinar adıyor. Bu haberi duyan zaviye dervişleri aralarından birini gönderiyorlar. Adam Hint'e gidiyor ve rahatça parayı alıp zaviyeye dönüyor!

[Zeydeyn ve Huveyzâ]

Kâzerûn şehrinden Zeydeyn'e yöneldik.[63] Peygamberimizin yakın dostlarından olan Zeyd b. Sâbit Ensârî ile Zeyd b. Erkam Ensârî'nin kabirleri orada bulunduğu için şehir bu ismi almış yani "İki Zeyd" diye adlandırılmış. Zeydeyn pek şirin bir beldedir. Suyu çok; her taraf bağ bahçe. Çarşıları güzel. Mescitleri de pek şirin. Halkı dindar, namusuna düşkün ve güvenilir insanlardan oluşuyor. Bu yöre halkından Kadı Nûreddîn Zeydânî, Hindistan'a gidince oradan Zîbetülmehel kadılığına atanmıştır.

Zîbetülmehel denilen yer [=Maldiv], pek çok adadan meydana gelen bir ülkedir. Hükümdarı Celâleddîn b. Selâhaddîn Sâlih'tir. Kadı Nûreddîn bu hükümdarın kızkardeşiyle evlendi, orada öldü. İlerde bu konuyu ele alacağız. Ayrıca hükümdar kızı Hadîce'nin de yönetimi nasıl devraldığını anlatacağız.

Daha sonra Huveyzâ'ya[64] gittik. Acemlerin oturduğu küçük bir şehir. Burayla Basra arasında dört günlük yol var. Kûfe ile bura arasında ise beş günlük yol var. Büyük ermiş Cemaleddîn Huveyzâî de buralıdır. Cemaleddîn Huveyzâî, Kahire'deki Saîdü's-Süedâ Hankahı'nın şeyhidir.

Böylece Kûfe'ye yöneldik. Tarfâvî denilen bir mıntıkadan başka hiç vahası bulunmayan bir çölden geçtik. Tarfâvî denilen yere üçüncü gün ulaşabildik. Sonra buradan hareket ettik ve iki gün sonra Kûfe'ye ulaştık.

YİRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

KÛFE ŞEHRİ

Yirmibeşinci Bölüm Notları

Irak diyarının ana şehirlerinden biri olan Kûfe,[1] Peygamber dostlarının, tâbiînin, yüce bilginlerin, erdemlilerin yurdu ve müminlerin emiri Hz. Ali'nin hilâfet merkezi olduğu için ayrıcalıklı bir yerdir. Lâkin düşman elinin buralara kadar uzanması ve Hafâce kabilesinden gelen bedevîlerin eşkıyalık yapması sebebiyle her yanı harap olmuştur. Kûfe şehrinin suru yoktur; binaları tuğladandır. Çarşıları gayet zengindir; en fazla hurma ve balık satılır. Büyük Câmii çok güzeldir; kurşunla birbirine kaynaştırılmış yontma taşlardan örülen muazzam sütunlarla desteklenmiştir ve yedi avludan oluşur. Bu mabette eskiden kalma değerli eserlerden biri, mihrabın karşısında; kıbleye dönünce sağ tarafta bulunan Hz. İbrahim namazgâhıdır. Buradaki hücrede Hz. İbrahim'in namaz kıldığı rivayet edilir. Onun yanı başında [abanoza benzeyen] "sâc" ağacı dallarıyla çevrili yüksek bir mihrap görülüyor. Burası da Hz. Ali'nin mihrabıdır. İbn Mülcem[2] tarafından şehit edildiğinde Hz. Ali'nin orada bulunduğu söylenir. Halk namaz kılmak için oraya akın eder.

Bu bölümün arkasında bir küçük secdegâh vardır; aynı şekilde sâc ağacının dallarıyla çevrilmiş... Anlatıldığına göre tufan koptuğunda meşhur "tennûr" [=tandır][3] tam burada kaynamıştır. Arkada, secdegâh dışındaki bir hücrenin Nuh Peygamber'e ait olduğu, tam karşıdaki küçük hücrenin ise İdrîs Peygamber'in ibadet köşesi olduğu söylenir. Mescidin güney duvarına bitişik bir alan var. Anlatılanlara göre Nuh Peygamber gemiyi burada inşa etmiştir. Bu meydanın bitiminde Hz. Ali'nin evi ve naaşının yıkandığı oda bulunuyor. Buraya yakın bir hücrenin de Nûh Peygambere ait olduğu söyleniyor. Tabiî, bu söylentilerin doğru olup olmadığını en iyi bilen Allah'tır.

Mabedin doğu yönünde, yerden hayli yüksekçe yapılmış bir türbede Müslim b. Akîl b. Ebû Tâlib'in kabri[4] bulunmaktadır. Hemen yanında fakat câmiin dışında Hz. Hüseyin'in iki kızı Âtike ve Sükeyne'nin mezarları mevcut.

Sa'd b. Ebû Vakkas'ın Kûfe'de yaptırdığı Kasru'l-İmâre'nin [=emir konağı] yalnız temelleri kalmıştır. Allah hepsinden razı olsun.

Fırat nehri, Kûfe'nin doğusunda şehre yarım fersah mesafede akıyor. Kenarında arka arkaya dizili hurma bahçeleri görülüyor. Kûfe Mezarlığı'nın batısında beyaz zemin üzerinde koyu bir karaltı gördüm. Orasının katil İbn Mülcem'in kabri olduğunu ve Kûfelilerin her sene odun götürüp yedi gece o mekânın üzerinde ateş yaktıklarını öğrendim. Hemen onun civarında bulunan kubbenin de Muhtâr b. Ebû Ubeyd'in kabri[5] olduğunu söylediler.

Kûfe şehrinden çıkarak Bi'r-i Mellâha'ya doğru vardık. Burası hurma bahçeleri arasında güzel manzaralı bir şehirdir. Şehrin dışında konakladım. Ahalisi Râfızî [=Şîî] olduğu için şehre girmek istemedim. Seher vakti oradan hareket ederek Hılle'ye[6] indik. Burası Fırat'ın doğu kıyısında uzanan büyük bir şehir. Çarşıları şen, dükkânı çok. Orada ham ve işlenmiş ürün cinsinden her şey satılıyor. Şehrin içinde ve dışında art arda dizili hurma bahçeleri var. Evleri palmiye ağaçları arasında. İki kıyıyı birbirine bağlayan köprü yan yana yatırılmış gemilerin üstüne kurulmuştur. Bu tekneler, iki uçlarından dolaşan kalın zincirlerle kıyıdaki sabit kalaslara bağlanmış!

Buranın halkı tamamen İsnâ Aşeriyye İmâmiyye [=Şîî Oniki İmam] mezhebindendir. Ama iki fırkaya ayrılmışlar. Biri Ekrâd [=Kürtler], diğeri Ehl-i Câmiayn diye biliniyor. Aralarında bitmeyen bir mücadele var.

Şehrin en büyük çarşısına yakın bir yerde, kapısına yukarıdan aşağı uzun bir ipek perde sarkıtılmış meşhur mabedi gördüm. O mabede Meşhed-i Sâhibüzzemân [=Zamanın Efendisinin Meşhedi][7] diyorlar. Âdet gereğince her gün şehir halkından yüz kişi silâhlarını kuşanıyor, ellerinde kılıçlarıyla ikindi namazından sonra emirin huzuruna çıkıyor. Koşum takımları gayet güzel düzenlenmiş bir at veya katırı yola çıkarıyorlar. Bu hayvanın önünde davul çalmaya, boru ve zurna öttürmeye başlıyorlar. Ellisi öne, ellisi arkaya geçiyor. Bazıları da hayvanın sağ ve sol tarafını dolduruyor.

Sonra Meşhed-i Sâhibüzzemân denilen mabede ulaşınca kapıda durup:

"Allah'ın adıyla! Ey zamanın efendisi! Allah'ın adıyla çık! Fesat her yanı kapladı, zulüm ve haksızlık ayyuka çıktı! Artık senin zuhurunun vakti

gelmiştir! Tâ ki, Allah, senin aracılığınla hakkı batıldan ayırsın, doğruyu ve yanlışı göstersin!" diyorlar.

Davul ve kös eşliğinde akşam namazına kadar böyle bağırıp çağırıyorlar. İnançlarına göre Muhammed b. Hasan Askerî bu mescide girip kaybolmuş yine oradan çıkması gerekiyormuş. Onların bekledikleri İmam [=Mehdi] odur.

Sultan Ebû Saîd'in vefatından sonra Mekke emiri Ahmed b. Rümeyse b. Ebû Nümeyy[8] Hılle'yi zaptederek birkaç sene elinde bulundurmuş ama Irak hükümdarı Şeyh Hasan[9] onu yenerek işkenceyle öldürdükten sonra tüm malını gaspetmiştir. Emir Ahmed'in iyi huylu olduğu bilinmekteydi. Irak halkı ondan daima övgüyle bahsetmiştir.

Hılle'den, Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbelâ'ya gittik. Hurma bahçeleriyle çevrili küçük bir şehir Kerbelâ. Her yanı Fırat'la kuşatılmış. Mukaddes mezar şehrin içinde. Yanı başında büyük bir medrese ve gelip geçenleri doyurmaya mahsus bir zaviye bulunuyor. Türbenin kapısında kapıcı ve bekçiler var; hiç kimse onlardan izinsiz içeriye giremez. Gümüşten yapılmış eşiği hürmetle öpülür. Bu mukaddes mezara altın ve gümüş kandiller asılmış. Kapılarda da ipek perdeler vardır. Şehir halkı, biri Evlâd-ı Rahîk [=Rahîk oğulları] diğeri Evlâd-ı Fâiz [=Fâiz oğulları] adıyla iki gruba ayrılmış; hepsi İmâmiye mezhebinden ve aynı atadan geliyor. Fakat aralarında kavga-nizâ hiç eksik olmuyor! İki taraf arasında çıkan kavgalardan ötürü şehir harap olmuştur.

YİRMİALTINCI BÖLÜM

BAĞDAT VE HÜKÜMDAR EBÛ SAÎD

Yirmialtıncı Bölüm Notları

Dâru's-Selâm [=Esenlik ve Barış Yurdu] diye bilinen Bağdâd [=Bağdat], İslâmın payitahtı; bereketli mi bereketli bir şehirdir.[1] Halifelerin otağı, bilginlerin yatağıdır burası. Seyyah İbn Cübeyr Ebu'l-Hüseyin der ki:

"Burası çok eski bir şehir. Abbâsî hilâfetinin başşehri ve Kureyş kökenli imamların davet merkeziydi. Lâkin onların inşa ettiği her şey mahvolmuş, yalnız ismi kalmıştır. Zamanın vahşilerinin oraya kanlı kılıçlarını uzatmadan önceki hâline nispetle şimdi hiçbir eser kalmamış denilebilir. Dicle nehrinden başka dikkat çekici bir güzelliği yok! Dicle, Bağdat'ın doğu ve batısı arasında uzanırken Bağdat'ın doğu yakasıyla batı yakası arasında uzanan Dicle parlak bir inci gerdanlığı andırıyor. Bağdat bu nehrin suyuna kanıyor ve kir-pas kabul etmeyen berrak aynada güzelliğini seyrediyor. Ruhu, o nehrin suyu ve havasıyla günbegün gençleşiyor."

İbn Cüzeyy der ki:

Şair Ebû Temmam Habîb b. Evs,[2] Dicle ve Bağdat'ı şu dizeleriyle ne güzel anlatmış:

"Geldi Bağdat'ın kıyısına, çöktü ağıtçı,
Ağlasın gayrı ağlayanlar dehrin dağıttığı dâra!
Nice yangınlar çıktı suyunda, nice savaşlar,
Küle döndü sokaklarında güzeller, gül bakışlar.
Yine de ümitvar, gün dönecek yine de
Gelecek saadet saati, rahmet inecek izbelere.
Saklıyor gamını şimdi umutlu yabancı,
Bağdat; bir kocakarı; geçmiş gençliğin baharı
Kayıp zamanlarda ara artık işveli yâri ve tâcı!"

Şairler Bağdat'ın güzelliklerine dair pek çok dize söylemiş ve uzattıkça uzatmışlar. Çünkü hakikaten meydan geniştir, övülecek yanı çoktur

Bağdat'ın. Kadı Ebû Muhammed Abdulvahhâb b. Ali b. Nasr Mâlikî Bağdadî[3] de birkaç dize söylemiştir. Allah rahmet eylesin, babam defalarca okumuştur bana bu dizeleri:

"Meftun oldum havasına Bağdat'ın; canlandım,
Hep orada olmak isterim, kader durmaz ayırır.
Bugün nasıl göçerim buradan, ne tatlı esiyor baksana,
Bir yanda kuzeyli Memdûd, bir yanda güneyli Maksur."

Aynı şair şu beyitlerin de sahibidir:

"Selâm olsun Bağdat'a, neşe bulsun her yandan,
Benden yüzlerce bûseye lâyıktır bu şehir.
Bilirim, bilirim güzel kıyılarını art arda uzanan,
Allah'a andolsun sitemim ne öfke ne kindendir.
Fakat dar geldi bana onca güzel göğistan,
Firakım, oyunbaz feleğin zalimliğindendir.
Bu nasıl şehir, sevgisi sıcaktır kandan,
Gurbet emri, nazımı çekmeyen sevgilidendir."

Yine babamın bana aktardığı bazı dizelerde aynı şair –bu sefer öfkeyle– sesleniyor Bağdat'a:

"Bağdat, garip şehir, zenginler kâşânesi!
Fakirler için bitmez belâlar hanesi,
Sokaklarında yürürken hissederim kendimi,
Zındık evinin rafında mahzun bir Mushaf gibi!"

Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Nebîh[4] bir kasidesinde şöyle diyor:

"Yalnız dolunay gibi sokulur Irak'a o güzel,
Öğle vakti dürülür defteri ateşîn güneşin.
Bağdat'ın meltemlerini, ambere çeviren el,
Bunca masum mecnun olmasa elbet çekip gider.

Kerh semtinin canım kuytuluğunda bir bahçe,
Serin berrak akar suyu, derin ılık sükûnette.
Muhavvel tepelerinden ışık devşiren güzel
Tac semtinin eteğinden doğar kalbe sessizce."

Bağdatlı bazı kadınlar için şu dizeler söylenmiştir:

"Eridim Bağdat'a, Irak'a ve âhularına,
Yaktı beni iri gözlerindeki sihir, kül etti.
Fırat kıyısında geziyorlar, takip ettim.
Yüzleri ay parçası / ve göğüslerinden kabaran
İstekle yalpalıyor sağa sola bedenleri.
Onların aşkı, bâkirelere özgü bir tufan,
Canım feda onlara, tenim fedâ, ruhum fedâ,
Her ne sanat var âlemde, hep onlardan doğmada!"

İbn Battûta devam ediyor:

Bağdat'ta iki köprü var. Mimarî bakımdan daha önce bahsettiğimiz Hılle köprülerine benziyorlar. Kadın erkek, gece gündüz orada dolaşır halk. Orası daima gezip tozmaya elverişlidir. Şehirde hutbe okunan, Cuma namazı kılınan onbir büyük câmi var. Sekizi batıda, üçü doğuda. Daha başka mescitler de vardır. Medreseler her yana dağılmış ise de harap bir durumdadır.

Bağdat'ın hamamları hem bakımlı hem de çok. Genel olarak çatıları ziftle kaplandığından uzaktan bakan siyah mermer zannediyor! Bu madde Kûfe ile Basra arasında sürekli kaynayıp akan bir sıvıdan temin edilir. Zift, aynı çamur gibi kaynağın etrafına birikiyor. Oradan kürekle toplayıp Bağdat'a götürüyorlar. Her hamamda küçük odalar bulunuyor. Bunların zemini ziftle döşenmiş. Duvarların zeminden itibaren yarıya kadar kısmı da zift, daha yukarısı ise beyaz parlak kireçle [=alçıyla] kaplı. Bütün odalarda iki mermer musluk var; birinden sıcak, diğerinden soğuk akıyor. Herkes ayrı bir odada yıkanır; yıkananın izni olmadan başka biri oraya giremez. Odanın bir köşesinde boy abdesti almaya elverişli küçük bir havuz da bulunur. O havuzda sıcak ve soğuk su muslukları vardır. Hamama girene üç peştamal

verilir. Birini girerken, diğerini de çıkarken kullanır. Üçüncüsü ise kurulanmaya yarar. Bu denli ince düzeni Bağdat' tan başka yerde görmedim. Fakat bazı şehirlerin bu hususta Bağdat'a benzediklerini itiraf etmeliyim.

Bağdat'ın Batı Yakası

Evvelâ batı cephesi kurulmuşsa da bugün büyük bir kısmı haraptır bu bölümün.[5] Oradan geriye sadece 13 semt kalmış... Her semt küçük bir şehre benziyor. İki ya da üç hamamı var. Buradaki sekiz semtte geniş, büyük câmiler mevcut. Bu semtlerin biri Basra Kapısı mahallesi diye bilinir, orada Halife Ebû Cafer Mansûr Câmii vardır. Allah rahmet eylesin, ruhu şâd olsun.

Mâristan [=Hastane] diye adlandırılan devasâ karaltı, Basra Kapısı Mahallesi ile Dicle'ye bakan cadde arasında yer alıyor. Mâristan, muazzam bir binadan geriye kalan köhne izler hâlinde mevcut şimdi... Batı yakasındaki mezarlardan biri Mâruf Kerhî'nin kabridir.[6] O da Basra Kapısı Mahallesi'ndedir. Bu mahalleye giden yolun kenarında mükemmel bir bina var. İçinde, tavanı yüksek tutulmuş bir kabir bulunuyor. Şöyle yazıyor baş tarafında:

"Burası Ali b. Ebi Tâlib'in soyundan gelen Avn'ın kabridir."

Bu tarafta Ca'fer-i Sâdık'ın oğlu Musa Kâzım'ın kabri de mevcut.[7] Bu zât, Ali b. Musa Rıdâ'nın [=Rıza] babasıdır. Hemen yanı başında Cevâd'ın kabri var. Her iki kabir de küçük bir bahçe içindedir. Gümüş levhalarla bezeli tahta sandukalar var; her iki lahdin üstünde.

Bağdat'ın Doğu Yakası

Bağdat'ın doğu kısmı çok düzenlidir.[8] Dükkân bakımından da zengin. En büyük çarşısı, Sûku's-Sülesâ [=Salı Pazarı] diye bilinen yerdir. Orada türlü türlü sanatların icra edildiği mekânlar vardır. Yine orada güzelliği ve zarâfeti ile deyimlere konu olan Nizâmiye Medresesi[9] yer alıyor. Çarşının sonunda Halife Müstansırbillah Ebû Ca'fer b. Zâhir'in adına yapılan Müstansıriye Medresesi[10] bulunuyor. Bu okulda dört mezhep için ayrı ayrı

mescitler ve eğitim köşeleri var. "Müderris" [=başhoca] tahtadan yapılmış küçük bir kubbenin altında sedire oturur. Sağında ve solunda iki "muîd" [=asistan] bulunur. Bu medresenin iç kısımlarında öğrencilere ait hamam ile abdest şadırvanı mevcut.

Şehrin bu tarafında Cuma namazı kılınan üç büyük mabet var. Birincisi, Halife Câmii diye bilinir; halifenin saray ve dairelerine bitişik bir yapıdır. Abdest ve gusle elverişli çeşmeleri, özel su hazneleri bulunan bir câmidir burası. Bu mabette Irak'ın güvenilir hadîs derleyicilerinden erdemli bilgin, büyük insan Sirâceddîn Ebû Hafs Ömer Kazvînî[11] ile karşılaştım. Ondan, meşhur hadîsçi Ebû Muhammed Dârimî'nin[12] Müsned'ini dinledim. Tarih yediyüzyirmiyedi yılının Recep ayıydı.[13] Dârimî'nin *Müsned*'ini hocama kadar aktaranların zinciri şöyledir:

Hocam Sirâceddîn, bilgisiyle ün salmış zeki ve erdemli kadın Fâtıma Binti'l-Adl Tâceddîn'den almış. Bu hanım, "hükümdarların kızı" diye de bilinir.[14] O, üstat Ebûbekir Muhammed b. Mes'ûd'dan almış. Ebûbekir burada Mâristan denilen hastanenin doktoru olmakla tanınır. O da büyük Sufî Abdülevvel b. Şuayb Sencerî Ebu'l-Vakt'tan almış. Abdülevvel, İmam Ebu'l-Hasan Abdurrahman Davudî'den almış. Ebu'l-Hasan ise Ebû Muhammed Abdullah Serahsî'den almış. Serahsî, Ebû İmrân İsa Semerkandî'den almış. Son olarak Ebû İmrân İsa, kitabın asıl derleyicisi olan Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Dârimî'den almıştır.

İkinci büyük mabet, Sultan Câmii diye bilinir. Burası şehrin dışında hükümdara ait köşklerin bitişiğinde bulunuyor. Üçüncü büyük mabet, Rusâfe Câmii diye bilinir. Rusâfe Câmii ile Sultan Câmii arası bir mil civarındadır.

Bağdat'ta Bulunan Halifelere, Bilginlere ve Ermişlere Ait Mezarlar

Abbâsî halifelerinin mezarları Rusâfe civarındadır[15] ve her birinin üzerinde adı yazılıdır. Şöyle sıralayabiliriz:

Mehdî, Hâdî, Emîn, Mu'tasım, Vâsık, Mütevekkil, Muntasır, Müstaîn, Mu'tezz, Muhtedî, Mu'temed, Mu'tadıd, Müktefî, Muktedir, Kahir, Râdî,

Müstekfî, Mutî, Tâî, Kaim, Kadir, Müstazhır, Müsterşid, Râşid, Muktefî, Müstencid, Müstadî, Nâsır, Zâhir, Mustansır ve Musta'sım.

Bilindiği gibi Musta'sım, Abbâsî halifelerinin sonuncusu. Onun devrinde Tatar girdi Bağdat'a. Birkaç gün sonra da o öldürülmüştür. O zamandan beri, Bağdat'ta Abbâsî hilâfetinin adı sanı kalmamıştır. Bu hâdise altıyüzellidört yılında meydana geldi.[16]

Rusâfe yakınında İmam Ebû Hanife Hazretleri'nin[17] kabri var. Üzerinde büyük bir kubbe bulunuyor. Zaviyesinde gelip gidenlere yemek veriliyor. Bugün Bağdat'ta bundan başka yemek verilen zaviye yok. Her şeyi yaratan, yok eden ve hâlden hâle sokan Allah'ın kudreti sonsuzdur! Yanı başında İmam Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel Hazretleri'nin[18] kabri bulunuyor. Onun üzerinde kubbe yok. Rivayet edildiğine göre defalarca kubbe yapıldığı hâlde yıkılmış. Bu imamın kabri, çoğu Hanbelî olan Bağdat halkı nezdinde hürmete şayandır... Bunun hemen yanı başında tasavvuf büyüklerinden Ebûbekir Şiblî[19] ile Seriyyü's-Sakatî'nin,[20] Bişr-i Hafî'nin,[21] Davud-i Tâî'nin[22] ve meşhur mutasavvıf Ebu'l-Kasım Cüneyd Hazretleri'nin mezarları bulunur. Bağdatlılar her Cuma bu yüce insanlardan birinin kabrini seçer, hafta sonuna kadar burayı ziyaret ederler; bir dahaki haftaya da başka birini belirleyip oraya giderler... Bu şehirde bilgin ve ermiş insanlara ait daha pek çok mezar var.

Bağdat'ın bu tarafında meyve yok. Bağ ve bahçelerle dolu olan batı cephesinden getiriliyor meyveler.

Bağdat'a gelişim, Irak hükümdarının orada bulunduğu vakte rastgeldi. O hâlde şimdi ondan bahsedelim...

Irakayn Diye Bilinen Bölgenin ve Horasan'ın Hükümdarı

Irakayn diye bilinen bölgenin ve Horasan'ın hükümdarı, Ebû Saîd Bahâdur Han'dır. Han buralıların dilinde hükümdar anlamına geliyor. Bu adamın babası Tatar hanlarından İslâmiyeti kabul etmiş Muhammed Hudâbende'dir.[23] Bu isimde ihtilâf var. Bazıları Hudâbende okumuş yani "dâl" ile... Ama "bende" kelimesinin okunuşunda hiçbir ihtilâf yok. O aynen duruyor. Bu durumda kelime, "Allahın kulu" anlamına geliyor. Çünkü

Hudâ, Fars dilinde "Allah" demek. "Bende" ise hizmetçi, köle ve benzeri anlamlara geliyor.

Yalnız bazıları şunu söylemekten geri durmuyorlar: Bu adamın ismi Harubende'dir. "Haru" Farsça "eşek" anlamına geliyor. İsmi ise şöyle çeviriyoruz: Eşeklere bakan hizmetçi. İki anlam arasında aykırılık ne büyük! Harubende şekli ünlenmiştir. Hükümdar, Tatarlık taassubu sebebiyle Hudâbende şeklini bırakıp bu isme dönmüştür. Bazıları şöyle diyor: Tatar hanları yeni dünyaya gelmiş çocuğa isim verirken o anda eve ilk giren adama itibar ederlermiş. Anılan hükümdar doğarken eve eşeklere bakan hizmetçi girmiş. Bu yüzden bu adı almış...

Harubende yahut Hudâbende, neyse işte onun biraderi Kazgan'dır. Halk ona Kazan diyor. Kazan yahut Kazgan buralıların dilinde büyük, geniş tencere demektir. Onun doğumu esnasında içeriye giren cariyenin elinde kazan varmış. Bu yüzden söz konusu ismi almış diyorlar.

İslâma giren hükümdar Hudâbende'dir. Onun, Müslüman olduktan sonra halkı Şîî mezhebine girmeye zorladığını ve Kadı Mecdüddîn ile aralarında geçen diyaloğu daha önce anlatmıştık. Hudâbende vefat ettiğinden oğlu Ebû Saîd henüz küçüktü. Bağdat'ta onu gördüğüm sıralarda yakışıklı, yiğit bir delikanlıydı. Çok gençti ve henüz tüy bile yoktu yüzünde. O zaman veziri Emir Gıyâseddîn Muhammed b. Havâce [=Hâce] Reşîd'di.[24] Onun Yahudi göçmenlerinden olan babası da Sultan Muhammed Hudâbende'nin veziriymiş.[25] Hükümdar Ebû Saîd ile vezirini Bağdat'ta gördüm; "şabbâre" denilen sandalla geziyordu Dicle sırtında. Karşısında kendisine isyan eden Emir Cûbân'ın[26] [=Çoban] oğlu Dımaşk Hoca[27] vardı. Şabbâre denen kayıklar bizim "sillora"ya benzer. Sağında ve solunda sâzendeleri, hanendeleri taşıyan iki kayık bulunuyordu.

O gün Ebû Saîd'in cömertliğine tanık oldum. Art arda dizilen âmâlar hâllerinden şikâyet ediyorlardı. Her birine birer kılavuz hizmetçi, bir kat giysi ve geçimlerine yetecek kadar para verdi. Hükümdar Ebû Saîd tahta geçtiği sırada henüz küçük olduğu için ülkede Emir Çoban'ın sözü geçiyordu. Kendisi ismen hükümdardı. Hattâ bir bayram günü Ebû Saîd'in paraya ihtiyacı olduğu, bulmaya gücü yetmediği, sonunda bir tüccara

müracaat ederek ihtiyacını böyle karşıladığı anlatılır! Nihayet annesi Dünya Hatun genç şehzâdenin yanına gelerek:

"Emir Çoban'ın oğlu Dımaşk Hoca sınırı aştı! Babanın namusunu lekelemeye kadar vardırdı işini! Çünkü evvelki geceyi Togay Hatun'un yanında geçirdi; ayrıca bana da haber gönderdi. Bu gece benim yanımda geceleyecekmiş! Artık başka yolu yok! Sen kumandanlarını ve askerlerini topla! O, habis gayesi için gizli gizli kaleye çıkınca hemen yakalayabilirsin! Allah, onun babasının da hakkından gelir!" dedi.

Çoban o sıralarda Horasan'daydı. Annesinin anlattıkları Sultan Ebû Saîd'in gururuna dokundu. O gece lüzumlu tedbirleri aldı. Dımaşk Hoca'nın kaleye girdiği haberi kulağına erişince kumandan ve askerlerine emretti; kalenin her tarafını kuşatsınlar diye.

Seher vakti Dımaşk Hoca, Hacı Mısrî adlı erle gözüktü, fakat kalenin kapısına zincir gerilip kilit vurulduğunu görünce atla çıkmaya yeltenmedi. Hacı Mısrî kılıçla zinciri kesti, beraber çıktılar. Askerler derhal onların etrafını sardı. Haseki emirlerinden Mısır Hoca denilen subay ile Lûlû isimli bir genç, Dımaşk Hoca'yı öldürdüler; başını Ebû Saîd'e gönderdiler. Kelle, sultanın ayakları altına atıldı. Onların âdeti böyledir; ciddî hasımlarına bunu yaparlar.

Ebû Saîd, Dımaşk Hoca'nın konağının yağmalanmasını, karşı koyacak olanların da kılıçtan geçirilmesini emretti. Bu hâdise Horasan'da bulunan baba Emir Çoban'ın kulağına gitti. Oğullarından en büyüğü olan Mir Hasan'ı, Tâlış'ı ve en ufağı olan Çalû Han'ı yanına alarak yola çıktı. Çalû Han, Ebû Saîd'in kızkardeşinin oğludur. Onun annesi, Hudâbende'nin kızı Sâtîbük'tür. Emir Çoban'ın etrafında Tatar askerleri ve özel muhafızlar bulunuyordu. Onun yanına akın ettiler savaşacağız diye! Ama kapışma esnasında Tatar askerleri Emir Çoban'ı terkederek Ebû Saîd'in yanına geçtiler. Çoban hemen geriye çekildi; Sicistan bozkırına kaçtı, kuytu bölgelere gizlendi. Herat hükümdarı Gıyâseddîn'e bir zamanlar epey iyilik yapmıştı. Bu yüzden onun yanına sığınmaya karar verdi. Şehirde emniyet içinde olacağını düşünüyordu. Fakat oğulları Hasan ile Tâlış:

"Gıyâseddîn denen herif sözünde durmaz! Çünkü Fîruzşah kendisine sığındığında adamcağızı öldürdü!" diyerek aynı fikirde olmadıklarını

belirttiler. Emir Çoban bu kararından vazgeçmedi. İki oğlu da kendisini terkettiğinden en küçük evlâdı Çalû Han ile hareket etti. Gıyâseddîn hemen kendisini karşılamaya çıktı, yanına gelince atından inip "emân" vererek şehre kadar refakat etti ona.

Birkaç gün sonra hem Emir Çoban'ı hem de oğlunu öldürerek kellelerini sultan Ebû Saîd'e gönderdi! Hasan ile Tâlış ise Huvârezm [=Harizm] sultanı Muhammed Uzbek'in yanına gittiler. Sultan bunları evvelâ iyi karşılayıp güzelce misafir ettiyse de sonraları ölümü gerektirecek şımarıkça hareketlerinden dolayı idamlarına karar verdi.

Emir Çoban'ın Dümûrtâş adındaki dördüncü oğlu Mısır'a kaçtı.[28] Orada Melik Nâsır kendisine İskenderiye'yi verdi ama o:

"Ebû Saîd'le savaşmak için ordu ve askerden başka bir şey istemiyorum!" diyerek bu teklifi kabul etmedi. Melik Nâsır ne zaman ona bir elbise gönderse aşağılamak amacıyla elbiseyi getiren adama daha güzelini hediye ederdi. Nihayet bu tür ölçüsüz hareketlerden bıkan Melik Nâsır idam ettirdi onu. Kesilmiş başını Ebû Saîd'e gönderdi. Demürtâş ile Kara Sunkur'un hikâyesini daha önce anlatmıştık.

Emir Çoban öldürüldükten sonra kendisinin ve oğlunun cesetleri Hicaz'a götürüldü. Arafat'ta vakfe yapılarak, Mescid-i Nebî yakınlarında bizzat Çoban tarafından yaptırılan türbeye gömülmek üzere Medine'ye taşındı bu naaşlar... Ama oraya da gömülmelerine müsaade edilmediğinden Bakî diye bilinen mezarlığa defnedildiler.

Hükümdar Ebû Saîd ülke idaresinde ipleri tamamen eline alınca Emir Çoban'ın kızı Bağdat Hatun'la evlenmek istedi. Bağdat Hatun çok güzel bir kadındı.[29] Sultan Ebû Saîd'in halası oğlu olan ve vefatından sonra otoriteyi eline geçiren Hasan'ın nikâhı altındaydı bu kadın. Hükümdar Ebû Saîd'in ısrarı üzerine Hasan eşini boşadı. Ebû Saîd, Bağdat Hatun'la evlenerek ona diğer hanımlarından daha çok alâka ve hürmet gösterdi. Şu kesin bir gerçek ki, Türk ve Tatar ulusları nezdinde kadınlar çok itibar görüyor. Onlar bir buyrultu yazdıklarında:

"Sultanın ve hatunlarının emriyle!" ifadesini mutlaka koyarlar! Kadınların her biri bazı eyaletlerin idaresine ortaktır; büyük gelirlerin sahibidir. Onlar

hükümdarla beraber sefere çıkarlar, lâkin kendi başlarına ayrı bir karargâhta beklerler.

Bağdat Hatun, Hükümdar Ebû Saîd'i etkileyerek diğer kadınların hepsine üstün gelmiş ve sultanın hayatı boyunca bu hâl devam etmiştir. Fakat Ebû Saîd bir gün Dilşâd[30] isminde bir hatuna sırılsıklam âşık olunca Bağdat kendisini terkedilmiş hissetti; feci bir kıskançlığa yakalanarak Ebû Saîd'i zehirletti! Geceyi beraber geçirdikten sonra zehirli bir mendil basmış ağzına! Ebû Saîd arkada veliaht bırakmadan ansızın ölünce aşağıda anlatacığımız gibi kumandanlarından her biri ülkenin bir köşesini idaresi altına almıştır...

Kumandanlar Bağdat Hatun'un Hükümdar Ebû Saîd'i zehirlediğini öğrendiler; onun mutlaka öldürülmesi gerektiğine karar verdiler. En büyüklerden Hoca Leylî adında iri yapılı genç bir emir, Bağdat Hatun'u hamamda başına topuz vurarak öldürdü. Avretini bir çuval parçasıyla örttü. Günlerce orada kaldı çıplak ceset... Şeyh Hasan, Arap Irakı denilen bölgeyi zaptedip bağımsızlığını ilân edince Ebû Saîd'in yaşayan eşi Dilşâd Hatun'la evlendi; çünkü daha önce Ebû Saîd onun eşi Bağdat Hatun'u almıştı!

Hükümdar Ebû Saîd'in Ölümünden Sonra [İlhanlı] Ülkesine Hâkim Olanlar

Bunlar arasında daha önce andığımız hala oğlu Şeyh Hasan'ı sayabiliriz.[31] Bu adam Arap Irakı denilen bölgenin tümüne hâkim olmuştur. Emir Sunayta'ın [=Sutay] oğlu İbrahim Şah,[32] Musul ve Diyarbekir'i; Emir Ertenâ, Türkmen diyarı Anadolu'yu; Demürtaş oğlu Hasan Havâce [=Hoca] ise Tebriz, Sultâniye, Hemedân, Kum, Kaşân, Rey, Râmeyn, Fergân[33] ve Kerec'i ele geçirdi. Emir Togaytimur, Horasan diyarının bir kısmını; Emir Hüseyin b. Gıyâseddîn, Herat ile Horasan diyarının büyük bir bölümünü; Melik Dînâr, Mekrân diyarını ve Kîc'i; Muhammed b. Muzaffer, Yezd, Kirman ve Varku'yu; Melik Kutbeddîn Temehten, Hürmüz'ü, Kiş'i, Katîf'i, Bahreyn'i ve Kalhât'ı ele geçirmişti. Daha önce bahsettiğimiz Sultan Ebû İshâk, Şiraz, İsfahan ve Fâris arazisini ele geçirmiştir. Bu arazi ancak 45 günlük yürüyüşle aşılacak büyük bir topraktır. Sultan Afrâsiyâb Atabek ise İyzec ve diğer şehirleri ele geçirmiştir. Daha önce bundan bahsetmiştik.[34]

Şimdi konumuza dönelim.

[Hükümdar Ebû Saîd'in Yolculuk Alayı ve Tebriz'e Varış]

Irak hükümdarlarının seyahate çıktığı ve bir yerde konakladığı vakit nasıl bir merasim yapıldığını görmek amacıyla Ebû Saîd'in avanesi ile Bağdat'tan hareket ettim. Burada şafak sökerken yola çıkmak, kuşluk zamanı mola vermek âdettir. Onların yolculuk düzenleri şöyle:

Kumandanlardan her biri askeri, davulu ve bayrağıyla gelip sağda veya solda kendine ayrılan yerde durur. Oradan bir adım dahi öne geçmez. Hepsi gelip sıralandıktan sonra hükümdar atına biner, kalkış davulu çalınır. Her kumandan ilerleyerek hükümdarı selâmladıktan sonra daha önce belirlenmiş yerine döner. Sonra mabeyinci ve nakipler, sultanın huzuruna gelir. Bunların arkasında, güzel elbiselere bürünerek, sultanın atlarına binmiş yaklaşık yüz kişiden oluşan saz ve söz takımı ilerler. Çalgıcılar takımının başında boyunlarına davul asılı on süvari ile elinde zurna bulunan beş süvari yer alır. Bu zurnalara bizim orada "gayta" [=gayda] deniliyor. Süvariler bu davul ve zurnaları çalarlar, bir müddet sonra durduklarında saz takımından on kişi onların yerini alır ve şarkı söylerler. Bu şekilde on devir yapılınca konaklama vakti gelir. Yolculuk esnasında sayıları elliye yakın emir, hükümdarın sağ ve solunda bulunurlar. Onların arkasında bayrak tutmak, davul çalmak ve zurna üflemekle görevli takımlar yer alır. Onlardan sonra asker köleler dizilir. Daha sonra da mertebelerine göre çeşitli subaylar takip eder kafileyi. Her subayın kendine özgü bayrağı, davulu ve zurnası vardır.

Bu düzenin sorumlusu "Emir-i Candar" diye çağrılan komutandır. Onun da kendine bağlı büyük bir grubu var. Bulunduğu birimden ve topluluktan geride kalanın cezası, ayakkabısının çıkarılıp kumla doldurulmasıdır. Hattâ ayakkabı, adamın boğazına asılır. O şekilde yürür adamcağız! Cezalı o vaziyette konak yerine kadar yayan gidip emirin huzuruna getirilir. İster yüksek rütbeli, ister erattan bayağı biri olsun, hiç farketmez; yere yatırılarak arkasına yirmibeş kamçı şaklatılır. Kimse istisna edilemez bu cezadan!

Konaklama vakti gelince Hükümdar ve "memlûk" [=kapıkulu] askerleri ayrı bir karargâhta mola verirler. Hatunların her birinin de kendine ait bir karargâhı vardır. Hattâ her birinin imamı, müzzini, hafızları ve pazarcıbaşısı

mevcuttur. Vezirler, kâtipler ve çeşitli işlerle meşgul olanlar da ayrı bir yerde konaklarlar. Her kumandan kendine ait özel bir yerde yükünü çözer. İkindiden sonra beraberce hükümdarın huzuruna varır, eğilerek selâm verirler. Yatsıdan sonra ellerinde meşaleler huzurdan çıkar, konakladıkları yerlere dönerler...

Molaya son verilip yolculuğa tekrar başlanacağı vakit büyük davul art arda vurulur. Hükümdarın "melikesi" [=birinci eşi] olan "Büyük Hatun"un davulu çalınır. Ondan sonra diğer hatunların davulları çalınır. Sonra büyük vezirin ve diğer vezirlerin davulları çalınır birer defa. Daha sonra da kafilenin öncülüğünü yapan emir, maiyetiyle ata biner ve yola koyulurlar. Onların arkasından hatunlar gelmekte, onların ardından ise sultanın ve hatunlarının yükleri bulunmaktadır. Hatunların eşyaları arasına birilerinin girmesini önlemek için yanına aldığı muhafızlarla beraber yürüyen ikinci kumandan gözükür orada. Daha sonra da halk ilerler kafilenin arkasından...

Bu bölgede on gün ilerledik. Sonra Emir Alâeddîn Muhammed'in arkadaşlığında Tebriz'e doğru yolaldık. Alâeddîn saygın ve büyük kumandanlardandır. On günün bitiminde Tebriz'e ulaştığımızda şehir dışında Şam diye bilinen bir yerde konakladık.[35] Orada eski Irak hükümdarı Kazan'ın kabri bulunuyor. Hemen yanı başında güzel bir medrese ve zaviye var. Zaviyede gelen gidene yemek ikram ediliyor. Yemek listesi şöyle: Ekmek, et, yağ ve helvayla pişirilmiş pirinç. Emir coşkun derelerin, yemyeşil yaprakların ortasında kurulmuş bu zaviyeye beni bıraktı; burada geceledim.

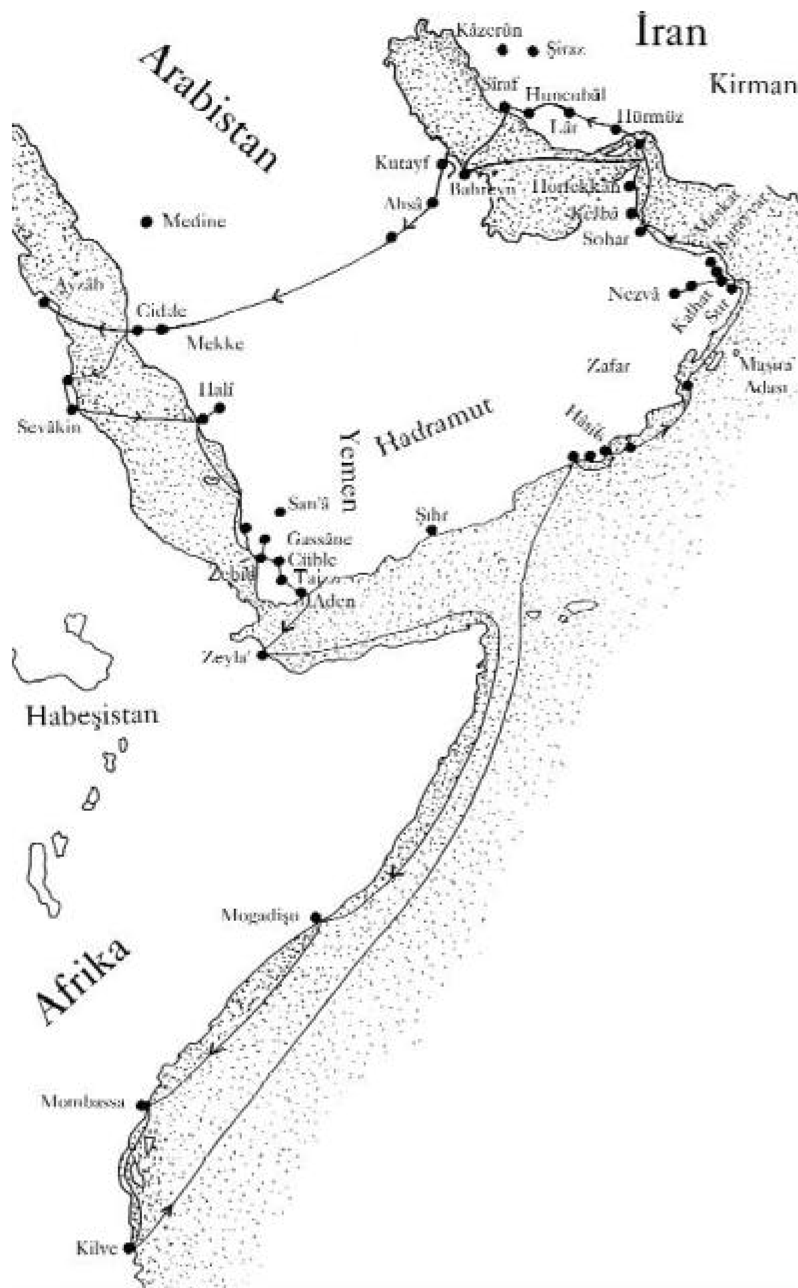
Ertesi gün Bağdat Kapısı denilen taraftan şehre girip Kazan Çarşısı adıyla bilinen büyük pazara vardım.[36] Bu, tüm dünya ülkelerinde görmüş olduğum çarşıların belki de en güzeli! Her zanaat için ayrı bir bölüm var. Kuyumcular bölümünden geçerken gördüğüm çeşit çeşit mücevher gözlerimi kamaştırdı! Kıymetli taşlar, güzel elbise giyinmiş ve beline ibrişim kuşak bağlamış yakışıklı kölelerin elindeydi. Bunlar tacirlerin önünde bekliyor, ellerindeki cevahiri Türk hatunlarına gösteriyorlardı. Türk hatunları mücevher satın almakta biribirleriyle yarış ediyordu! Bu manzarayı büyük bir sınav olarak görüyorum. Böyle bir manzara karşısında Şeytan'ın ayartmasına kapılmaktan Allah'a sığınırım! Amber ve Misk çarşısı da denilen Itır Pazarı'na girdiğimizde aynı, hattâ daha nefis

manzaralarla karşılaştık! Sonra Vezir Ali Şâh tarafından inşa edilen büyük mabede vardık. Bu adam Ceylân diye de biliniyor. Câmiin dışında, sağ tarafta kıble yönünde bir medrese var. Sol tarafta da bir zaviye mevcut. Câmiin avlusu mermerle döşenmiş, duvarları "Kaşânî" denilen özel çiniyle kaplanmıştır. Kaşânî gayet parlak ve kaygan bir şeydir. Avlunun ortasından su geçiyor; orada çeşitli ağaçlar, yasemin ve üzüm kütükleri bulunuyor. Burada her gün ikindi namazından sonra Yâsin, Fetih ve Amme sûrelerini okumak âdetmiş. Şehir sakinleri *Kur'an* dinlemek için toplanıyorlar burada.

Tebriz'de bir gece kaldık. Sabahleyin Hükümdar Ebû Saîd'den Emir Alâeddîn'e kendisine katılması hususunda ferman geldiğinden beraberce döndük.

Tebriz'de bilginlerden hiçbiriyle görüşmedim.

Sonra sultanın karargâhına varıncaya kadar yola devam ettik. Alâeddîn beni 'yolcu kafilesinden biri olduğumu haber vererek' huzura çıkardı. Sultan memleketimi sordu. Bana bir kat elbise ve binek hayvanı ikram etti. Emir Alâeddîn, Hicaz'a gitmek niyetinde olduğumu Sultana arzedince yolda bineyim diye deve ile hediye dolu bir tahtırevan verilmesi hususunda Bağdat valisi Hoca Ma'rûf'a yazılı bir ferman gönderdi Sultan... Bağdat'a dönüp sultanın tahsis ettiği eşyaları aldım. Kervanın hareket etmesine iki aydan fazla vakit olduğundan bu süre zarfında Musul ve Diyarbekir taraflarını dolaşmayı uygun gördüm. Böylece kervanın yola çıkacağı vakit Bağdat'a dönecek ve Hicaz'a gidecektim.

İran
Kirman
Kâzerûn
Şiraz
Siraf
Huncubâl
Lâr
Hürmüz
Kutayf
Bahreyn
Horfekkan
Ahsâ
Kelbâ
Sohar
Arabistan
Medine
Nezvâ
Sur
Zafar
Maşira
Adası
Hadramut
Yemen
Ayzâb
Cidde
Mekke
Halî
Sevâkin
San'â
Gassâne
Cible
Aden
Şihr
Zeyla'
Habeşistan
Mogadişu
Afrika
Mombassa
Kilve

Mekke'den Sevâkin'e, buradan Yemen'e; Yemen'den Doğu Afrika

sahillerine gidiş ve Güneydoğu Arabistan sahillerinden Mekke'ye dönüş.

Kaynak: Tazî; Gibb.

YİRMİYEDİNCİ BÖLÜM

MUSUL VE DİYARBEKİR'E YOLCULUK

Yirmiyedinci Bölüm Notları

Bağdat'tan çıktık. Dicle'den çatallanıp art arda pek çok köyü sulayan Düceyl [=Küçük Dicle] çayı yakınında bir mola yerine yöneldik. İki gün sonra Harbe adı verilen bir kasabaya ulaştık. Buranın toprakları pek verimli. Oradan kalkıp Dicle kenarında Ma'şûk Kalesi yakınında bir mıntıkada konakladık.[1] Kalenin doğu tarafında Sâmerrâ[2] denilen ve esas ismi Sürremenreâ [=Görensevindi] olan şehir bulunur. Buraya Sâmrâh adını da veriyorlar. Sâmerrâ bugün harap durumda, pek az kısmı sağlam kalmıştır. Birçok istilâya uğrayıp viran olmasına rağmen yine de çok güzel; havası hoş ve mutedil. Hılle şehrinde olduğu gibi burada da Sâhibüzzemân[3] Türbesi bulunur.

Oradan hareket ederek bir konak katettikten sonra Tikrit[4] şehrine vardık. Burası geniş bir alana kurulu, sokakları güzel, mabetleri çok olan bir şehirdir. Halkı güzel ahlâkıyla tanınmıştır. Dicle bu şehrin kuzeyinden geçiyor. Kenarında sağlam bir kale var. Tikrit, çok eski bir şehir; etrafı surlarla çevrili.

İki konak sonra Dicle kıyısında bulunan Akr köyüne vardık. Üst tarafındaki tepede bir kale, alt tarafta ise Hânü'l-Hadîd [=Demirhan] adı verilen mazgalları sağlam bir büyük han bulunuyor. Buradan Musul'a kadar köyler ve mezralar birbirine çok yakın şekilde sıralanmış.

Sonra Dicle civarında Kayyâra denilen mekâna geldik. Burada bulunan siyah bir bataklıkta zift kaynakları mevcut. Ziftin toplanması için havuzlar yapılmış. Zemin üzerinde simsiyah, parlak, yumuşak ve hoş kokulu bir çamur gibi görürsün zifti. Kaynakların etrafında bulunan bu siyah sığ göletin üstü ince bir yosunla kaplanmıştır. Onu kenara çekince hemen zift ortaya çıkar. Orada büyük ve derin bir kaynak daha var. Zift çıkarmak istenince ateş yakılır. Ateş orayı yumuşatır. Sonra da zift parçaları birbirinden çözülmüş hâlde ayrı ayrı çıkarılır. Kûfe ile Basra arasında böyle bir kaynağın olduğunu daha önce söylemiştik. Bu zift kaynaklarından ayrılarak iki konak sonra Musul'a vardık.

Musul Şehri, [Yunus Tepesi, Nusaybin ve Sincar]

Musul, hayat seviyesinin yüksek olduğu bereketli bir şehir.[5] Hadbâ [=Kambur] adı verilen kalesi sağlamlığıyla ünlenmiştir. Kalenin yüksek bir suru var. Burçları sağlam. Sultanın kaldığı konak kaleye bitişik. Kaleyle şehir arasında geniş ve uzun bir cadde var. Yol, şehrin üst tarafından aşağısına doğru uzanıyor. Burada, mazgalları birbirine yakın iki sur zincirinden bahsedebiliriz; şehri çepeçevre saran... Sur içinde birbiri üstüne inşa edilmiş odalar var. Sur gayet geniş bir şekilde yapıldığı için hücreler buralara eklenmiş. Hint ülkesinin başşehri olan Dihlî'den başka bir yerde bu surun bir benzerini görmedim.

Şehrin dışındaki mahallede câmi, hamam, kervansaray ve çarşılar vardır. Bu mahalle Dicle'nin tam kenarındadır. Etrafı demir parmaklıklarla çevrili bir semt!. Dicle'ye bakan gayet gösterişli ve sağlam oturma yerleri câmiin hemen bitişiğinde. Girişte ise bir hastahane var.

Şehirde iki büyük câmi bulunuyor. Biri eski, diğeri yeni. Yeni câmiin avlusunda kubbe altında mermer sütun üzerine bina edilmiş sekiz köşeli bir havuzdan fışkıran su adam boyu yükseldikten sonra yere iniyor. Son derece güzel ışıklı bir ayna oluşuyor! Musul çarşısı çok çekici. Dükkânların her biri diğerinin üzerine eklenmiş. Kapıları demirden. Orada Circis diye bilinen Hz. Hızır'ın kabri vardır.[6] Bir de onun adıyla anılan mescit var. Kabir, mescidin sağ tarafındaki köşede. Bu meşhur mezar, şehrin yeni câmii ile köprü kapısı arasındadır. Allah Teâlâ burayı ziyaret etmeyi ve mescitte namaz kılmayı bize nasip eyledi, şükürler olsun...

Orada Yunus tepesi diye bilinen bir yamaç vardır. Hemen bir mil yakınında yine Yunus Peygamber'in adıyla bilinen bir kaynak mevcut. Rivayete göre Yunus Peygamber kendi toplumuna burada "Temizlenin!" diye emreder; böylece tepeye çıkarlar, beraberce dua ederler; Hak Teâlâ onlardan azabı kaldırır.

Buranın hemen yakınlarında büyücek bir kasaba mevcut. Harap bir vaziyette. Anlatılanlara göre Yunus Peygamber'in şehri Nînevâ [=Ninova] orasıymış eskiden.[7] Bu eski şehri çevreleyen surun kalıntıları hâlâ ayakta. Kapı yerleri bile belli oluyor. Yunus tepesinde büyük bir bina ve ribât

bulunuyor. Ribâtın içinde pek çok oda var. Yine büyük bir kapıdan girilen bir alanda abdest ve gusle elverişli temizlik mekânları ve çeşmeler bulunuyor. Ribâtın tam ortasında ipek perdeyle örtülü ve kapısı kıymetli taşlarla bezeli bir hücre var; oraya Yunus Peygamber'in makamı denilir. Buradaki mescidin mihrabının Yunus Peygamber'in ibadet yeri olduğu söyleniyor. Musullular her Cuma gecesi buraya çıkıp Allah'a ibadet ederler. Onlar güzel ahlâk sahibidirler. Yabancılara karşı iyi davranır, cömertçe ikram ederler.

Şehre vardık. Valisi, Haydar lâkabıyla tanınan bir asil kişi, şerif ve seyyitlikle yücelmiş Emir Alâeddîn Ali b. Şemseddîn idi; hemen misafir etti beni. Evinde kaldığım sürece bütün masraflarımı karşıladı. Cömertliğiyle meşhurdur o! Hükümdar Ebû Saîd ona hürmet gösteriyor. Bu diyarı ve buraya komşu olan bölgeleri onun idaresine vermiş. Emir Alâeddîn, köle ve askerlerinden oluşan büyük bir kafileyle yolculuğa çıkar. Şehrin âyan zümresi sabah-akşam onu selâmlamak için huzura gelirler. Bu adam pek cesur ve heybetli! Şu satırların yazıldığı sırada onun oğlu, gariplerin yatağı, muhtaçların sığınağı ve gezginlerin mekânı olan Fas'taydı. Müminlerin emiri efendimizin vesile olduğu saadeti memleketimizden eksik etmesin Yüce Allah ve cümle afetten yurdumuzu korusun!

Musul'dan hareket ederek Aynü'r-Rasad denilen köye vardık.[8] Köy, üzerinde köprü bulunan bir nehir kenarında ve hemen yanında da bir han mevcut. Orada bir süre konakladıktan sonra Muveyliha kasabasına vardık.

Sonra buradan da hareket ederek Cezîre-i İbn Ömer[9] diye bilinen şehre ulaştık. Çok güzel, gösterişli ve şirin bir şehir. Etrafı ırmakla çevrili olduğu için buraya "cezire" [=ada] denilmiş. Büyük bir bölümü harap ama zengin bir çarşısı, gayet sanatkârane, taştan yapılmış eski bir mabedi var. Şehrin surları da taştan örülmüş. Ahali erdemli insanlardan oluşuyor. Yabancılara, gezginlere, misafirlere iyi muamele ediyorlar. Oraya vardığım gün, *Kur'an*'da geçtiği üzere Nuh Peygamber'in gemisinin oturduğu Cûdî dağını gördük.[10] Çok yüksek; etekleriyle geniş bir alanı kaplıyor.

İki konak aştık ve Nusaybin şehrine ulaştık.[11] Çok eski bir şehir. Orta büyüklükte. Esas kısmı harap olmuş. Akarsuları, bahçeleri ve meyve ağaçlarını içine alan geniş bir ovaya kuruludur. Burada üretilen gülsuyunun

koku ve revnak bakımından benzeri yok. Bir nehir çember gibi şehri kuşatıyor. Şehre yakın bir dağdan çıkıyor, pek çok kollara ayrılarak bahçeleri suluyor. Arklardan her biri şehre dalarak sokak ve evlerden geçiyor. Yani her eve uğruyor bu su! Nihayet büyük câmiin ortasından geçerek biri avlunun kalbinde, diğeri doğu kapısı yakınında bulunan iki sarnıca dökülüyorlar. Nusaybin şehrinin hastahanesi ve iki medresesi vardır. Halkı güvenilir, temiz yürekli ve dindar insanlardır.

Ebû Nuvvâs,[12] Nusaybin şehrinden bahsederken ne kadar doğru söylemiş:

"Nusaybin hoş geldi bana, ben onu razı ettim,
Keşke dünyadan nasibim olsaydı Nusaybin!"

İbn Cüzeyy der ki:

Oysa diğer insanlar Nusaybin şehrini, suyunun bozukluğu, havasının sertliğinden ötürü pek de iyi yâdetmiyorlar! Hattâ şairlerden biri şu dizelerde bunu anlatır:

"Nusaybin acayip bir yer; orada günler geçirdim,
Nice hastalıkla boğuştum, tarifsiz acılarla!
Oranın sularında kızarmaz gül, bulmaz rengini!
Suratlar sapsarı, insanlar hep ağlamakta!"

Buradan kalkarak Sincar'a yöneldik.[13] Meyveleri, ağacı ve akarsuyu bol bir şehir. Bir dağın tam eteğine kurulmuş. Suyunun ve bahçelerinin çokluğu bakımından Dımaşk'a benziyor. Oranın câmii bereketi ve manevî etkisiyle ün salmıştır. Hattâ içinde yapılan duanın kabul edildiği de söylenir. Bir çay, câmi etrafını dolanıyor sonra tam ortasından geçiyor!

Sincar ahalisi Kürtlerden oluşuyor. Bunlar cesur ve cömert insanlardır. Orada görüştüğüm derin bilginlerden Şeyh Abdullah Kürdî büyük dervişlerden olup keramet sahibidir. Kırk günde bir yemek yediği ve yediği zaman da bir arpa ekmeğinin yarısıyla yetindiği söylenir! Sincar dağının doruğunda kurulu tekkesinde görüştüm onunla. Bana dua etti. Biraz da para verdi. Bu parayı Hint küffarı tarafından saldırıya uğrayıncaya kadar muhafaza etmişimdir.

Sonra Dârâ şehrine hareket ettik. Eski ve büyük bir şehir. Manzarası güzel. Ta yukarılardan bakan bir kalesi var. Şimdi harap; içinde kimse yaşamıyor. Dışında mamur bir köy vardı. Orada konakladık.

Sonra Mardin'e ulaştık.[14] Dağın eteğine kurulmuş büyük bir şehir burası. İslâm şehirlerinin en güzellerinden... Çarşıları cıvıl cıvıl. Mer'ız diye bilinen yünden yapılmış giysiler burada üretiliyor. Bu giysilere "Mardini" de denilir. Tepenin tam doruğunda sarp bir kale var, pek ünlüymüş.

İbn Cüzeyy der ki:

Sözü geçen kale Mardin Kalesi'dir. Bazıları ona Şehbâ adını vermiştir. Irak şairi Safiyyüddîn Abdülaziz b. Serâyâ Hıllî de[15] bu kaleyi kastederek şu dizeleri söylüyor:

"Kızgın Hılle'nin evlerini terket de çek git,
Geç develerinden ve Zevrâ denen yerden geç!
Kanbur Musul'da da bekleme yola devam et.
Çünkü Şehbâ Kalesi'nin şimşekleri,
Zamanın [bela] ifritini yakacak er veya geç!"

Halep Kalesi'ne de Şehbâ adı verilir. Bu şiir pek sanatkârane olup şair bununla Mardin hükümdarı Melik Mansûr'u övmek istemiştir. Hükümdar iyi nam salmış, cömert biridir.[16] Elli sene yönetti burayı; hattâ Tatar hükümdarı Kazan'ın zamanına erişerek Sultan Hudâbende'ye akraba oldu, kızı Dünya Hatun, Sultan Hudâbende'yle nikâhlanmıştır.

Mardin Hükümdarı

Şehre vardığım sırada sultan, evvelce bahsettiğim Melik Mansûr'un oğlu Melik Sâlih'ti.[17] Babasından sonra tahta o geçmiştir. Irak, Şam ve Mısır civarında ondan daha cömert ve iyiliksever biri yok! Kapısına gelen şairlere ve fakirlere babalarıymışcasına ikramda bulunur. Ebû Abdullah Muhammed b. Câbir Endelüsî'ye kendisini methetmesine mukabil 20.000 dirhem vermiş! Mervî diye de tanınan bu şair sakattır. Hayır eseri olarak birçok medrese ve zaviye yaptırmıştır bu sultan. Onun veziri, çağının eşsiz bilgini ve imamı kabul edilen Cemaleddîn Sincarî'dir. Bu adam Tebriz'de tahsil

görmüş, büyük âlimlerden ders almıştır. Kadılar kadısı olan İmam Burhâneddîn Musulî'ye yetişmiştir. Bu zât, Derviş Feth Musulî'ye[18] intisap etmiş ünlü biridir. Burhâneddîn Musulî, yüreği Allah sevgisiyle dolu mütevazı bir insandır. Kaba yünden mamul, on dirhemden daha ucuz bir elbise giyer. Sarığı da böyle. Davalara genellikle medrese dışında, mescidin avlusunda bakar. O daima orada ibadet hâlindedir. Kendisini tanımayan biri uzaktan şöyle bir baksa onu kadı değil, hizmetçilerden biri zanneder!

Musul Kadısı Burhâneddîn'in Başından Geçen Bir Hâdise

Bana anlatılanlara göre Kadı Burhâneddîn bir gün mescidin dışındayken yanına gelen kadın onu tanımadığından olacak;

"Hoca, de hele nerede oturur kadı?" diye sorunca Burhâneddîn:

"Ondan ne istiyorsun?" diye sorar. Kadın:

"Kocam beni dövdü! Onun ikinci bir hanımı daha var. Aramızda âdil davranmıyor! Ben fakir biriyim, kocamı hâkimin huzuruna getirtmek için birilerini tutmak istesem de verecek param yok!" der. Burhâneddîn:

"Peki, kocanın evi nerede?" diye sorar. Kadın:

"Şehir dışında, Mellâhîn köyünde!"

Böylece Burhâneddîn;

"Seninle beraber oraya gidiyorum!" diyerek yola koyulur. Kadın:

"Sana verecek bir şeyim yok bu hizmetine karşılık!" demesine rağmen Burhâneddîn:

"Zaten senden bir şey almıyorum!" diye cevap verir. Böylece kadına köye gitmesini ve dışarıda beklemesini, arkadan kendinin geleceğini bildirir. Kadın aldığı talimat üzere köye gider ve bekler. Kadı arkadan yalnız başına gider ve kadını takip ederek kocasının evini bulur. Adam kadıyı görünce:

"Seninle beraber gelen bu uğursuz ihtiyar da kim?" diye sorar. Zira hanımının arkasında takipçi görmek "alışık olmadığı" bir durumdur! Ama

kadı hiç bozmaz istifini;

"Vallahi senin dediğin gibi biriyim işte. Ama mutlaka hanımını razı etmeni istiyorum!" deyip söze başlar. İki kişi arasında münakaşa uzar, halk toplanır. Kadıyı hemen tanırlar, selâm verirler. Bu sefer haksız koca endişeye kapılır, mahcup olur.

Burhâneddîn:

"Korkmana gerek yok, hanımla aranı düzelt!" diye tembih ettiğinde adam;

"Başım gözüm üstüne!" diyerek hanımını hoşnut etmeye çalışır. Kadı o gün eline geçen rüsum parasını da onlara teslim eder, döner.

Ben Burhâneddîn ile görüştüm, evinde misafir etti beni. Sonra Bağdat'a dönmek üzere hareket ettik.

YİRMİSEKİZİNCİ BÖLÜM

BAĞDAT'A DÖNÜŞ, HAC İÇİN MEKKE'YE VE DAHA SONRA YEMEN'E HAREKET

Yirmisekizinci Bölüm Notları

Geriye, Bağdat'a dönme niyetiyle yola koyuldum; Musul'a vardığımda hac kervanının Bağdat'a hareket etmekte olduğunu gördüm. Kervanda bulunan Sitt-i Zâhide adlı ermiş bir kadın halifeler soyundan olup defalarca hacca gitmişti. O daima oruç tutardı. Selâm verip himayesine girdim. Yanında bulunan bir grup derviş ona hizmet ederdi. Bu ermiş kadın yolculuk esnasında vefat etti. Allah rahmet eylesin. Zerûd denilen yere defnedildi.

Sonra Bağdat'a vardık. Hacılar yolculuk hazırlığındaydı. Şehrin emiri Ma'rûf Hoca'nın yanına giderek hükümdarın benim hakkımda lütfettiği fermanın gereğine uyulmasını rica ettim. Bir hac tahtırevanının yarısını bana tahsis etti. Hizmetimde bulunsunlar diye yanıma dört adam kattı, yolda gerekli suyu da ihmal etmedi. Durumumla ilgili raporu, kafilenin emiri olan Behlevân [=Pehlivan] Muhammed Huvayh'a gönderdi.[1] Ona, bana iyi davranmasını tembih etti.

Bu adamla zaten önceden dostluğumuz olduğundan, yolculuğumuz aradaki samimiyeti daha da artırdı. Daima Emir Pehlivan'ın himayesi altındaydım. O, emredildiği gibi ihtiyaçlarımı görüyor, azığımı karşılıyordu. Kûfe'den çıktığımız sırada ishale tutulduğum için günde birkaç defa tahtırevandan indiriliyordum. Pehlivan daima hâlimi hatırımı sorar, bana iyi davranılması için buyruklar yağdırırdı.

Mekke'ye varıncaya kadar hastalığım devam etti. Kutlu Ev'i tavaf etmeye koştum. Hemen "kudûm" [=varış] tavafı yaptım. Güçsüz olduğum için farz olan kısmı oturarak ifa ettim. Tavafları, Safâ ile Merve arasındaki sa'yi, Emir Pehlivan'ın atına binerek yaptım. Bu sene Pazartesi günü vakfeye durduk.[2] Minâ'ya geldiğimde hastalığım hafiflemişti. Daha sonra tamamen iyileştim.

Hac ibadetini yaptıktan sonra o seneyi Mekke'de geçirdim. "Müşeyyidü'd-Devâvîn" [=Divan müfettişi, defterdar] Emir Alâeddîn b. Hilâl o sıralarda attarlar çarşısının dışında Benî Şeybe Kapısı'nın yanında bir şadırvan inşası için Mekke'de bulunuyordu. O sene Mısır'ın nüfuzlu şahsiyetlerinden oluşan bir grup seçkin kişi de mübarek beldenin misafiriydiler. Bunlar arasında Tâceddîn b. Köyük'ü,[3] Kadı Nûreddîn'i, Zeyneddîn b. Asîl'i, İbnü'l-Halîlî'yi ve Nâsıreddîn Asyûtî'yi sayabilirim...

Yıl boyunca Muzafferiye Medresesi'nde kaldım. Hak Teâlâ bana tam bir şifa ihsan ettiği için günlerim huzur içinde geçti. Kendimi tavafa, ibadete verdim; bol bol umre yaptım. Bu sene Mısır'ın Saîd bölgesinden de epeyce hacı geldi. İlk haccedenler arasında Şeyh Necmeddîn Asfûnî'yi, Mısır kadısı Necmeddîn Bâlisî'nin iki oğlu Alâeddîn Ali ve Sirâcedden Ömer'i sayabilirim.

Zilkade ayının ortalarında nüfuzlu ve erdemli [dostlardan] biri; Emir Seyfeddîn Yelmelek geldi. Doğum yerim olan Tanca'dan da ziyaretçiler vardı o ayda. Allah, ülkemi korusun! Gelenler arasında şunları sayabilirim: Fakih Ebû Abdullah Muhammed İbnü'l-Kadî Ebu'l-Abbâs İbnü'l-Kadi'l-Hatîb Ebi'l-Kasım Cürâvî, Fakih Ebû Abdullah b. Atâullah, Fakih Ebû Muhammed Abdullah Hadarî, Fakih Ebû Abdullah Mürsî, Fakih Ebû Ali Belensî'nin oğlu Ebu'l-Abbâs, Ebû Muhammed İbnü'l-Kabile, Ebu'l-Hasan Biyârî, Ebu'l-Abbâs b. Tâfût, Ebu's-Sabr Eyyûb Fahhâr, Ahmed b. Hakkâme... Ayrıca Kasru'l-Mecâz[4] ahalisinden Ebû Zeyd Abdurrahman İbnü'l-Kadî Ebu'l-Abbâs b. Halûf, Kasru'l-Kebîr[5] ahalisinden Fakih Ebû Muhammed b. Müslim, Ebû İshâk İbrahim b. Yahyâ ve onun oğlu vardı gelenler arasında...

Bu sene Mekke'yi ziyaret edenler arasında hükümdarın "haseki" ümerasından Emir Seyfeddîn Tokuzdemûr,[6] Karamanoğlu Emir Musa,[7] "Nâzır-ı Ceyş" ve "Kâtib-i Memâlik" [=ordu müfettişi ve haznedar] Kadı Fahreddîn, Tâc Ebû İshâk ve Melik Nâsır'ın özel hocası Hadak adlı hanımefendi vardı. Harem-i Şerif diye bilinen kutlu mabet ve çevresine geniş bağışlarda bulundular. En çok da Kadı Fahreddîn verdi.

Yediyüzyirmisekiz yılının hac mevsiminde Cuma günü vakfeye durduk.[8] O sene Emir Pehlivan'ın kılavuzluğu ve refakatiyle Rümeyse[9] oğlu Ahmed

ve Utayfa oğlu Mübarek Irak'tan geldiler. Yanlarında Şeyhzâde Harbâvî ile Şeyh Danyal da bulunuyordu. Irak hükümdarı Sultan Ebû Saîd adına Mekke ahalisine ve misafirlerine sadaka dağıttılar. İşte yine o yıl hükümdar Ebû Saîd'in adı Melik Nâsır'dan sonra hutbede okunmuş ve hakkında dua edilmiştir Zemzem Kubbesi'nin üstünde... Onların ardından Yemen hükümdarı Melik Mücâhid Nûreddîn'in adı anılmıştır ama Emir Utayfa[10] bu işi uygun görmedi, üvey kardeşi Mansûr'u Melik Nâsır'a gönderdi; durumu anlatsın diye. Sonra Rümeyse'nin emriyle Mansûr geri getirildi, iş uzadı. Utayfa ikinci defa Mansûr'u Cidde yoluyla göndererek vaziyeti Melik Nâsır'a bildirdi.

Yediyüzyirmidokuz yılının Salı gününde vakfeye durduk.[11] Bu sene de hac ibadetimi yaptım ve yediyüzotuz yılını Mekke'de geçirmeyi tercih ettim. Yediyüzotuz yılının hac mevsiminde Emir Utayfa ile Emir-i Candar [=Özel muhafız birliği başı] Aydemûr Nâsırî[12] arasında kavga oldu. Bir grup Yemenli tüccar mallarının çalınması üzerine Aydemûr'a şikâyette bulunmuştu. Aydemûr, Emir Utayfa'nın oğlu Mübarek'e:

"Bu hırsızları tez getirin!" dedi. Mübarek ise:

"Bunları tanımıyorum bile, nasıl getireyim? Hem Yemenliler bizim idaremiz altında. Senin sözün onlara geçmez! Eğer Mısır ve Şamlılardan bir şey çalınırsa o zaman benden isteyebilirsin!" dedi.

Aydemûr kızdı;

"Ulan kavat! Bana böyle söylüyorsun ha!" diyerek ötekinin göğsüne bir darbe indirdi. Mübarek ansızın yere yıkıldı. Başlığı düştü. Emir Mübarek'in adamları öfkeye kapıldılar. Aydemûr atına binerek ordusuna katılmak üzere yola çıktıysa da Mübarekle köleleri yetişip hem onu, hem de çocuğunu öldürdüler! İşte, Melik Nâsır'ın amca oğlu Emir Ahmed Mekke'deyken Kutlu Mabet'in civarında böyle ciddî bir mücadele oldu. Türkler, hasımlarını ok yağmuruna tuttular ve Mekkelileri savaşa teşvik eden bir kadını öldürdüler. Kafiledeki bütün Türkler, başlarında Emir Hâstürk olmak üzere hemen atlarına bindiler. Bu sırada başta kadı olmak üzere imamlar ve Harem-i Şerif'in yanında günlerini ibadetle geçirdiği için "mücâvirîn" adı verilen taife hep beraber başlarına mushaf koyarak meydana çıktılar ve

barış istediler. Böylece hacılar Mekke'ye tekrar girebildiler. Oradaki yüklerini alıp Mısır'a döndüler.

Bu hâdiseyi duyan Melik Nâsır çok kızdı! Mekke'ye asker gönderdi.[13] Emir Utayfa, oğlu Mübarek ile tabanları yağladı! Kardeşi Rümeyse ise çocuklarıyla Nahle vadisine çıktı. Melik Nâsır'ın askerleri Mekke'ye ulaştığında Rümeyse hemen oğullarından birini gönderdi. Kendisi ve evlâdu iyâli için emân diliyordu! Türkler onu affettiler; hemen "emân" verdiler. Rümeyse Mekke'ye geldi. Türk kumandan ona hil'at giydirerek şehri teslim etti. Melik Nâsır'ın askerleri kısa bir zamanda şehirden çıkıp Mısır'a döndüler. O yumuşak huylu, işini bilen, akıllı bir sultandır. İşte o günlerde ben Mekke'den çıktım, Yemen diyarına yöneldim. Mekke'yle Cüdde [=Cidde] arasında yolun tam ortasında bulunan Hadde'ye ulaştım.[14]

Sonra Cüdde'ye [=Cidde] geldim.[15] Burası deniz kıyısına kurulu gayet eski bir şehir. Anlatıldığına göre eski İranlılar tarafından yapılmış. Zaten şehir dışında kadim yapılar vardır. Bunlar arasında sert taşlar kazılarak yapılmış kuyular da bulunuyor. Hepsi birbirine bitişik. Bu kuyular o kadar çok ki saymak mümkün değil.

O sene yağmur az yağdı. Bu yüzden Cidde'ye bir günlük mesafeden su getirildi. Hacıların, ev sahiplerinden su dilendiklerini gördüm.

Kör Dilenci

Cidde'de ilginç bir olaya tanık oldum. Kör bir dilenci genç bir çocuğu kendine kılavuz ederek evimin kapısına dayandı. Su istiyordu. Selâm vererek adımı söyledi, elimden tuttu. Oysa ben onu tanımıyordum. O da beni bilmiyordu. Hayret ettim. Eliyle parmağını tutarak:

"Yüzük nerede?" diye sordu. Mekke'den çıktığımda fakirin biri benden sadaka istemiş, yanımda bir şey bulunmadığı için hemen yüzüğümü vermiştim;

"Onu bir fakire verdim!" dedim. Bu sefer hemen:

"Git onu ara, çünkü yüzükte özel bir sırrı taşıyan isimler yazılı!" dedi. Ona çok hayret ettim. Bunca şeyi bilmesine şaştım. Ne demek istediğini ve

durumunun ne olduğunu Allah bilir.

[Abanoz Câmii ve Celbe Türü Gemiyle Denize Açılışım]

Cidde'de Abanoz Câmii diye bir mabet var.[16] Manevî yönü ve bereketiyle ün salmış. Orada yapılan dua Allah nezdinde kabul görür derler. Cidde emiri Ebû Ya'kûb b. Abdurrezzâk idi o sıralar. Hatip ve kadılık vazifesini gören ise Mekkelilerden, Şâfiî fıkıhçısı Abdullah'tı.

Cuma günü halk namaz kılmak için toplanınca müezzin gelir ve orada biriken Cidde ahalisini sayar. Sayıları kırkı bulunca hutbe okur ve cemaatle Cuma namazını kılar. Eğer sayı kırka ulaşmazsa sadece dört rekâtlık öğle namazını kılarlar ve Cuma'yı kılmak için gerekli adam sayısı konusunda Cidde ahalisinden olmayanlara itibar etmezler; ne kadar çok olursa olsun o yabancılar.[17]

Cidde'den çıkarken "celbe" türü bir tekneye bindik. Aslen Habeş olan Refîuddîn Elfî Yemenî'ye aitti bu tekne. Şerif Mansûr b. Ebû Nümeyy[18] diğer bir celbeye bindi. Benim de onun yanında bulunmamı istiyordu ama onun celbesinde develer vardı ve ben bu hayvanlardan korkardım! Zaten daha önce denizde hiç yolculuk etmediğimden onun dileğini ne yazık ki yerine getiremedim. Bizimle beraber pek çok Yemenli, ticaret mallarını celbe tipi teknelere yükleyerek Cidde'den çıktılar.

Şerif Mansûr'la İlgili Bir Olay

Gemiye bindiğimizde Şerif Mansûr derhal kölelerinden birine Yemenlilerin bulunduğu gemiden bir "adîle" [=yük, denk] un ve yağ getirmesini emretti. Yani yarım yük unla bir kap yağ alıp getirecekti. Köle emredileni yaptı ve huzura çıktı. Tacirler ağlayarak yanıma gelip bu yükün içinde 10.000 dirhem gümüş olduğunu ve onun geri verilip başka bir adîlenin alınmasını rica etmemi istediler benden.

Emire giderek meseleyi anlattım;

"Tüccar tayfasının bu yük içinde bazı özel şeyleri var!" dedim. Cevap olarak:

"Eğer şekerse geri vermem, başka bir şeyse veririm!" dedi. Yük açılınca içinden para çıktı, emir hemen geri verilmesini emretti ve bana dönerek şöyle dedi:

"Eğer Aclân olsaydı burada; kesinlikle iâde etmezdi!" Aclân denen herif,[19] biraderi Rümeyse'nin oğlu idi. O günlerde Dımaşk'tan Yemen'e giden bir tacirin evine girerek bulduklarının büyük bir kısmını gaspetmişti! Ama şu anda Mekke emirliği yapıyor, uslanmış; adaletli davranıyormuş.

[Deniz Yolculuğunda Tehlikeli Anlar, Ceylân Yemeyen Bucâtlılar ve Sevâkin'e Varış]

Rüzgâr müsait olduğu için iki gün rahat bir yolculuk yaptık. Sonra hava değişti, rotamızdan bizi çevirdi. Denizin azgın dalgaları teknenin içine giriyor, yanı başımıza sokuluyordu. Millet korkudan tirtir titriyordu. Ayzâb ile Sevâkin[20] arasında Re'sü'd-Devâir [=Devâyir burnu][21] diye bilinen bir limana sığınana dek korku ve dehşet devam etti. Oradan karaya çıktık. Sahilde mescide benzeyen kamış bir kulübe gördük. Kırık deve kuşu yumurtaları vardı kulübede. İçleri sıvı doluydu. Hem içtik, hem pişirdik.

Bu limanda bir gariplik hissettim. Denizden karaya doğru sokulan bir körfez burası. Ahali, bir sürü bezi dört bir yanından tutup suya bırakıyor. Sonra içini balıkla doldurup çıkarıyor! Balıkların her biri bir arşın büyüklüğünde! "Bûrî" adı veriliyor onlara. [Gemi ahalisi] bunlardan satın aldı, bol bol pişirdi. O sırada Bucât ahalisinden bir grup yerli yanımıza geldi. Bucâtlılar bu yörenin asıl sakinleridir. Renkleri siyah, elbiseleri ise sapsarı çarşaflardan ibarettir. Kafalarında parmak genişliğinde kırmızı sarıklar bulunuyor. Bu cesur adamların, başlıca silâhları mızrak ve hançerdir. "Suhb" adını verdikleri develerine eğerli binerler. Oradan deve kiraladım. Her yanı ceylânla dolu bir yerden geçtik, onlarla beraber. Bucâtlılar ceylân eti yemedikleri için bu hayvanlar insanlara alışık; hiç ürkmüyorlar. İki gün yolculuktan sonra Evlâd-ı Kâhil [=Kâhiloğulları] adıyla bilinen bir Arap kabilesinin yanına vardık. Bunlar Bucât kabilesine karıştıkları için lisanlarına aşinadırlar. O gün Sevâkin adasına vardık. Bu yer karadan 6 mil kadar uzaklıkta. Ne suyu, ne ekili arazisi, ne de ağaçları var. İçecek su oraya kayıklarla getiriliyor. İçinde sarnıçlar var; yağmur sularını biriktirmek için. Bu büyük adada devekuşu, ceylân ve yaban eşeği

çok, keçi boldur. Süt ve yağ epey fazla elde edilip Mekke'ye ihraç ediliyor. Tahılı ise "cercûr" dedikleri iri taneli bir darı ki, o da Mekke'ye ihraç ediliyor.

Sevâkin Sultanı

Sevâkin adasına vardığım sırada oranın hükümdarı Şerif Zeyd b. Ebû Nümeyy idi. Babası Mekke emiridir. Daha önce bahsettiğim Utayfa ve Rümeyse de bu adamın kardeşleridir. Onlar da emirlik makamına oturmuşlardır Mekke'de. Şerif Zeyd, Sevâkin Sultanlığı'na dayıları olan Bucât kabilesi tarafından getirilmiştir. Beraberinde Bucât, Evlâd-ı Kâhil ve Cüheyne bedevîlerine mensup askerler bulunur.

Sevâkin adasından ayrılıp yönümüzü Yemen'e çevirerek bindik gemilere. Bu denizde ansızın beliriveren kayalar çok; bu yüzden gece seyahat yapılamıyor. Devamlı gündüz vakti ilerliyoruz. Gece olunca demir atılıyor, karaya çıkılıyor, sabahleyin tekrar gemiye biniliyor. Bu yörede gemi kaptanına "rubbân" denilir. Kaptan geminin baş tarafından asla ayrılmaz. Sürekli ön tarafı gözler. Orada halkın "nebât" dediği [mercan] kayalıklarını derhal dümenciye bildirerek tehlikeleri önler.

[Halî Dervişleri]

Yola çıktıktan altı gün sonra Halî ülkesine ulaştık.[22] Eskiden orada Yemen hükümdarlarından İbn Ya'kûb oturduğu için bölge Bilâd-ı İbn Ya'kûb diye de biliniyor. Bu şehir gayet büyük ve gösterişli bir yerleşim merkezidir. Benî Harâ ve Benî Kinâne kabilelerinden oluşuyor ahalisi. Câmii, dünyanın en güzel câmilerinden. Orada dünyadan ilişiğini kesmiş, kendini ibadete vermiş bir grup derviş var. Hintli şeyh Kabule de bunlardan biri. Elbisesi yamalı, külâhı da keçeden... Mescide bitişik olan çilehanesi kumla döşenmiş! Ne hasırı ne de kilimi var. Onu ziyaret ettiğimde kenarda bir abdest ibriği, üzerinde arpa ekmeği kırıntıları bulunan hurma yaprağından örülmüş bir sofra, tuz ve kekikle dolu küçük bir tabak gördüm, başka bir şey görmedim! Yanına biri gelince bu mütevazı yemeğini hemen misafirine uzatır. Durumu arkadaşlarına haber verir. Biraz sonra dervişler, yanlarında ne varsa getirirler teklifsizce... İkindi namazından sonra akşam namazına kadar Allah'ı anarlar, zikir yaparlar şeyhin huzurunda. Akşam namazı kılınınca her derviş farz olmayan [nafile] ibadetleri yapmak için bir yere

çekilir; böylece yatsıya kadar devam ederler. Yatsıdan sonra gecenin ilk üçte birinin bitimine kadar yine Allah'ı zikrederler. Sonra dağılırlar. Gecenin üçte ikisi başladığında tekrar mescide dönerler. Sabah namazına kadar teheccüd [=gece namazı] ve zikirle geceyi diriltirler. Namazdan sonra herkes kendi yerine döner.

Bunların bir kısmı kuşluk namazına kadar mescitte kalıyor. Dervişlerin âdeti burada böyle. Onlardan hoşlandım; ömrümün geri kalan kısmını bu mütevazı insanlarla geçirmek istedimse de başaramadım. Hak Teâlâ rahmeti, lütfu ve yardımıyla bizim eksiklerimizi gidersin, daima yardımcımız olsun!

Halî Sultanı

Halî hükümdarı Benî Kinâne kabilesinden Âmir b. Züeyb'dir. Bu adam edebiyattan anlayan, şair biri. Mekke'den Cidde'ye kadar ona eşlik etmiştim. Babası yediyüzotuz yılında hacca gelmişti. Onun şehrine vardığımda bana çok ikramda bulundu. Uzun bir süre misafiri olduktan sonra kendisine ait bir gemiye binerek Serce'ye gittim. Burası küçük bir şehir. Ahalisi Evlâd-ı Hibî'den [İzzeddîn Hibe sülalesinden] gelen bir gruptur. Bunlar Yemen'in namlı tüccarlarındandır. Çoğu, Sadâ denilen[23] yerde oturur; erdemli, cömert insanlardır. Gelip geçenleri, misafirleri, yoksulları doyurmayı pek severler. Hacılara, gemiye bindirme ve erzak dağıtma yoluyla yardımda bulunurlar. Bu tür hayır işlerini yapmakla ün salmışlardır. Hak Teâlâ onların servetini artırsın, zenginliğinden versin onlara; güzel işler yapmada onlara yardımcı olsun! Kahma diyarında oturan Şeyh Bedreddîn Nakkas'tan başka bu adamlara denk bir cömert yok! Şeyh Bedreddîn de onlar gibi cömertlik ve iyilikseverlikte ün salmıştır.

Serce'de Evlâd-ı Hibe'nin düzenlediği bir ziyafete katıldık. Orada bir gece kaldık.

[Zebîd Şehri ve Âlimleri]

Hâdis limanına vardıksa da mola veremedik. Oradan Ebvâb limanına ulaştık. Daha sonra da Zebîd şehrine vardık.[24] Zebîd, Yemen diyarının büyük şehirlerinden... San'a'ya kırk fersah uzaklıkta... Yemen'de, San'a'dan

sonra Zebîd'den daha büyük ve zengin bir şehir yoktur. Bahçeleri geniş, suyu bol, muz ve benzeri meyveleri çoktur.

Yemen diyarının merkezî noktalarından olan şehir sahilde değildir. Ahalisi, tip ve huy bakımından güzeldir. Buranın kadınları da güzelliğiyle ün salmış cihana.[25] Bazı hadîslerde geçen Vâdi'l-Husayb burasıdır.

Peygamberimiz şöyle öğüt vermiş Muaz'a:

"Ey Muaz! Vâdi'l-Husayb'a geldiğinde hiç eğleşme, koş!"

Bu şehrin "Subûtu'n-Nahl" [=Hurma Cumartesileri] şenlikleri meşhurdur. Hurmaların olgunlaştığı mevsimde her Cumartesi günü palmiye bahçelerine çıkarlar. Şehirde yerli yabancı hiç kimse kalmaz. Musikiden anlayan sanatkârlar, meyve ve tatlı satan çarşı esnafı beraberce yola koyulurlar; hurma bahçelerine giderler. Kadınlar develerin üzerinde tahtırevanlarda güzelliklerine ince perdeler çekerek zuhur ederler. Bu can yakan letafetlerine rağmen temiz ahlâklı, iyi yürekli olan Zebîdli hatunlar, garibe ikramda yarış ederler. Bizim oranın kadınları gibi buranın hatunları da yabancıyla evlenmekten çekinmiyor fakat vatanlarını da asla terketmiyorlar! Eğer çocuk varsa kadın kefil oluyor, babası dönünceye dek onu yetiştiriyor. Babanın yokluğu esnasında nafaka, giysi, vs. istemiyorlar ondan... Baba bu yurtta kalır da yolcu olmazsa azla yetinmeyi biliyorlar, erkeği yormuyorlar.

Bu yörenin âlimleri özüne, sözüne güvenilir erdemli ve dindar insanlardan oluşuyor. Zebîd şehrinde Şeyh Ebû Muhammed San'ânî, büyük sufî Ebu'l-Abbâs Ebyânî ve hadîs bilgini Ebû Ali Zebîdî'nin sohbet meclisinde bulundum. Onlar tarafından korundum; el üstünde tutuldum. Bana ikramda bulundular. Bahçelerine girdim. Bir mecliste Yemen bilginlerinden Kadı Ebû Zeyd Abdurrahman Sufî ile görüştüm. Orada büyük ermişlerden, keramet sahibi Ahmed b. Uceyl Yemenî'den bahsedildi.

Şeyh Ahmed b. Uceyl'in Kerameti

Anlatıldığına göre Zeydiye mezhebinin meşhur bilgin ve fakihlerinden oluşan bir grup Yemenli, Ahmed b. Uceyl'in huzuruna çıkıyor. Şeyh onları zaviyenin dışında bekletiyor. Onun müritleri misafirleri karşılamaya

gidiyor, şeyh ise yerinden kımıldamıyor. Bilginler kendisine selâm verince kalkıp kucaklaşarak "merhaba!" diyor. Aralarında kaderden söz açılıyor. Zeydiye bilginleri:

"Aslında kader yoktur; mükellef [=sorumlu insan] kendi eylemlerini kendi yaratır!" diyorlar.[26] Şeyh de:

"Eğer durum tamamen sizin dediğiniz gibiyse kendi yerinizden kalkın bakalım!" diyor. Bilginler kalkmak istiyor, fakat kalkamıyorlar! Şeyh onları o vaziyette bırakıp zaviyesine gidiyor. Ötekiler ise sıcaktan bunalıyor, feryat ediyorlar. Biraz sonra şeyhin müritleri huzura çıkarak bilginlerin Hak Teâlâ'ya tövbe ettiklerini, bozuk görüşlerinden döndüklerini bildiriyor. Bunun üzerine şeyh çıkıyor; onların ellerinden tutuyor, yanlış inançlarından vazgeçtiklerine dair yemin alıyor onlardan. Sonra zaviyesine götürerek üç gün misafir ediyor. Böylece Zeydiye âlimleri memleketlerine dönüyorlar.

Bu şeyhin, Zebîd dışında Gassâne adıyla bilinen köydeki kabrini ziyaret ettim. Oğlu Ebu'l-Velîd İsmail'le görüştüm. Beni misafir ettiği için evinde konakladım. Üç günümü onunla geçirdim ve beraberce Fakih Ebu'l-Hasan Zeylaî'nin ziyaretine gittik. Ebu'l-Hasan, büyük insanlardan... Yemenliler hacca giderken o hep öndedir. Buranın halkı ve çöl bedevîleri Ebu'l-Hasan'a çok saygı gösterirler.

[Cible ve Kibirli Taizz Şehri]

Yolumuza revan olduk. Cible'ye ulaştık. Güzel, küçük bir şehir. Hurma ağaçları, suyu ve meyvesi bol. Fıkıh bilgini Ebu'l-Hasan Zeylaî, Şeyh Ebu'l-Velîd'in geldiğini duyunca hemen onu karşıladı, zaviyesinde konaklattı. Ben de Ebu'l-Velîd ile beraber ona selâm vermiştim. Üç gün yanında kaldık. Dönerken dervişlerden birini bizimle gönderdi. Böylece Yemen sultanının payitahtı olan Taizz'e yöneldik.[27] Burası Yemen diyarının en güzel ve en büyük şehirlerindendir. Hükümdarların oturduğu şehirlerin genel âdetidir; bura halkı da pek kibirli! Üç mahallesi var. Birincisinde sultan, maiyeti, memlûk askerleri ve ileri gelen devlet adamları oturur. Bu mahallenin adını hatırlamıyorum. İkincisinde emirler ve özel muhafızlar oturuyor; Udeyne ismi veriliyor buraya. Üçüncü mahalle ise halkın yerleştiği asıl semttir. Adı Mehâlib'dir. Orada büyük bir çarşı vardır.

Yemen Sultanı

Yemen hükümdarı, Sultan Mücâhid Nûreddîn Ali'dir.[28] Onun babası Müeyyed Hizebruddîn Davud, onun babası Muzaffer Yusuf b. Ali b. Rasûl'dür. Atası, Abbâsî halifelerinden biri tarafından Yemen'e emir olarak gönderilmiş. Bu yüzden Rasûl [=Elçi] adıyla ün salmış ve kendisinden sonra evlâtları bağımsızlaşarak saltanat kurmuşlardır. Bu sultanın oturup kalkma ve ata binme merasimi enteresandır.

Şeyh Ebu'l-Hasan Zeylaî'nin kafilemize kattığı dervişle beraber şehre vardığımızda kadılar kadısı hadîs bilgini Safiyyüddîn Taberî Mekkî'ye çıktık; selâm verdik. Bizi üç gün misafir etti. Dördüncü gün Kadı Safiyyüddîn beni yanına alıp sultanın huzuruna götürdü. O gün hükümdarın halkı kabul ettiği Perşembe günü idi. Hükümdara selâm verdim. Orada selâm verme işi şöyle:

Şehâdet parmağı yere değdiriliyor, sonra başa götürülüp "Allah büyüklüğünüzü daim etsin!" deniliyor.

Ben de bu âdete uydum. Kadı efendinin yaptıklarını tekrarladım. Kadı, hükümdarın sağ tarafına oturdu. Ben de aldığım talimat üzere onun karşısına geçtim. Ülkemi, Sultan Ebû Saîd'i, Mısır'ı, Irak'ı ve Lûr diyarının hükümdarlarını sordu. Tek tek cevap verdim. Oradaki vezire tembih etti; bana ikram edilsin, kalacağım yer ayarlansın diye.

Yemen sultanının meclis kurma tarzı şöyle:

O ipek kumaşlarla döşenmiş süslü bir sedire oturuyor. Sağında solunda eli silâhlı askerler bulunuyor. Kılıç, kalkan ve yay tutan takım takip ediyor bunları. Onların karşısında sağa ve sola doğru mabeyinciler, büyük devlet memurları ve sırkâtibi sıralanmakta. Özel muhafız alayının başı olan Emir-i Candar ve "şâvuşiye" [=çavuşlar] adı verilen rütbeli askerler biraz uzakta ayakta bekliyorlar. Sultan oturunca şâvuşiye denilen taife beraberce "Bismillah!" diye bağırır. Kalktığında da böyle yaptıklarından, oradakiler sultanın kalkış ve oturuş vaktini bilirler.

Sultan oturduğu zaman selâm vermesi gerekli olanların hepsi huzura varıp selâm verir, sağ ve solda kendilerine ayrılan yerlere çıkarlar. Hiçbiri başka

bir mekâna oturmaz, emredildiği noktaya çöker.

Sultan, emir-i candarlık vazifesinde bulunan komutana:

"Şuna emret, otursun!" diye buyruk verince işaret edilen adam bulunduğu yerden biraz öne çıkarak halıya çöker. Onun önünde sağa ve sola dizilmiş, ayakta bekleşen adamlar vardır, demin bahsettiğimiz gibi...

Sonra yemek hazırlanır. Verilen ziyafet iki türlüdür. Birine "taâmu'l-âmme" [=genel sofra], diğerine "taâmu'l-hâssa" [=özel sofra] denilir. Özel sofrada sultan, kadılar kadısı, büyük bilginler, fakihler ve kıymetli misafirler yer. Genel sofrada ise diğer bilginler, kadılar, şeyhler, emirler ve kumandanlar yemek yer. Yemekte herkesin yeri bellidir; kimse kimsenin yerine oturmaz, itiş-kakış olmaz. Hint sultanı da aynı şekilde yemek sunardı. Bu usûlü kimin kimden aldığını bilmiyorum.

Yemen sultanının yanında günlerce kaldım. Bana iyi davrandı, nice lütufta bulundu ve bir binek hayvanı hediye etti. Böylece San'a'ya hareket ettim.

San'a eski Yemen ülkesinin merkezidir.[29] Bu büyük şehrin binaları tuğla ve alçıdan yapılmıştır. Meyveleri, ağaçları ve ekili arazisi çoktur. Havası ılıman, suyu lezzetlidir. Şaşırılacak bir durum; Hint, Habeş ve Yemen ülkelerinde yağmur yaz mevsiminin en sıcak zamanlarında ve genellikle öğleden sonra yağar! Bu biliniyor; bu yüzden yolcular öğlen vakti bir konağa varmak için acele ederler. Söz konusu ülkelerde yağmur pek şiddetli yağar, bu yüzden şehirliler de evlerine çekilir rahmet inerken. San'a'nın bütün caddeleri kaldırımlı, her yer taşla döşenmiş! Yağmur gökten inince sokaklar tertemiz olur. Bu şehrin câmii çok güzel. Büyük peygamberlerden birinin kabri de câmiin yanı başındadır.

San'a'dan kalkıp Aden şehrine yöneldik.[30] Burası Yemen'in Bahr-i A'zam [=Büyük Deniz, Hint okyanusu] sahilinde bir limandır. Etrafı dağlarla çevrili; yalnız bir yönden giriliyor şehre. Buranın ekili toprağı, ağacı ve suyu yok! Yalnız sarnıçlar var. Yağmur mevsiminde oralarda su toplanıyor. Su çok uzakta. Çöl bedevîleri halktan para ve kumaş almadıkça suya müsaade etmiyorlar.

Aden'de sıcaklar şiddetlidir. Burası Hintlilerin uğrak yeri olan bir liman şehri. Künbâya, Tâna, Kavlem, Kalikût, Fandrayna, Şâliyat, Mencerûr, Fâkenevr, Hinavar, Sendâbûr ve diğer Hint şehirlerinden büyük gemiler gelir buraya.[31] Hint'in ve Mısır'ın namlı tüccarları burada oturuyor.

Aden halkının bir kısmı ticaretle uğraşıyor. Kimileri de hamallık ve balıkçılık yapıyor. Ticaret erbabı arasında müthiş servet sahipleri var! Bazen bir tacir koskocaman bir geminin tek sahibi olabiliyor; içinde taşıdığı bütün eşya ve malzemeyle birlikte! Bu konuda birbirleriyle yarış ediyorlar.

Açık Artırmaya Çıkan Bir Koç

Bana anlatıldığına göre ticaret erbabından biri, kölesini koç almak üzere çarşıya gönderir. Başka bir zengin de aynı gaye ile hizmetkârını göndermiştir. İşe bakın o gün pazarda bir tek koçtan başka yenilecek hayvan yok! İki hizmetkâr arasında müthiş bir açık artırma başlar. Böylece hayvanın fiyatı 400 altına kadar yükselir. Hizmetçilerden biri:

"Benim sermayem [=fiyatım] 400 altın. Eğer efendim çekiştiğimiz malın değerini verirse ne âlâ, yoksa kendi sermayemden bedelini veririm [=kendimi satarım], rakip arkadaşa galip gelirim!" der. Ve nihayet koçu alıp efendisine götürür. Adam işi öğrendiğinde kölesini azat eder, ayrıca 1000 dinar da hediye eder! Diğer hizmetkâr eli boş, içi buruk bir hâlde sahibinin yanına gelince efendi kızar, onun malını alır ve yanından kovar.[32]

[Nâsıreddîn Fârî ve Kadı Sâlim]

Aden'de Nâsıreddîn Fârî adıyla ünlenmiş bir tacirin evine misafir oldum. Her gece sofrasında yaklaşık yirmi misafir bulunduğu gibi köle ve hizmetkârlarının sayısı bu rakamdan da fazlaydı.

Bu servete, zenginliğe ve ihtişama rağmen Aden halkının tümü dindar, mütevazı ve iyi yürekli insanlardan oluşur. Yabancıya ikramda bulunur, yoksulu doyurur, çıplağı giydirirler. Hak Teâlâ'nın farz kıldığı zekâtı da hakkıyla verirler.

Şehir kadısı erdemli insan Sâlim b. Abdullah Hindî ile görüştüm. Babası hamallık yapan bir köle imiş. Ama çocuk kendini ilme adayarak yüksek

derecelere gelmiştir. Hakikaten erdemli, seçkin ve âdil kadılardandır. Birkaç gün onun misafiri oldum.

YİRMİDOKUZUNCU BÖLÜM

AFRİKA'NIN DOĞU SAHİLLERİNE YOLCULUK[1]

Yirmidokuzuncu Bölüm Notları

Aden'den çıktık. Dört gün deniz yolculuğu yaptıktan sonra Berbere adı verilen zenci taifesinin merkezi olan Zeyla'ya vardık. Berbere ahalisi Şâfiî mezhebindendir. Yaşadıkları bölge bir baştan bir başa iki ayda katedilir. Bu bölgenin başı Zeyla, sonu Makdeşav'dır. [=Mogadişu]. Etinden ve sütünden faydalandıkları develerle geçiniyorlar. Yağının kalitesiyle ün salmış koyunları da var.

Zeyla ahalisi siyah tenli olup çoğu Râfızî'dir. Geniş bir alanı kaplayan Zeyla şehrinin gerçekten büyük bir çarşısı var. Ama buranın, yeryüzündeki mevcut şehirlerin en pisi olduğunu söyleyebilirim! Ortalık balıktan geçilmiyor. Sokaklarda boğazlanan develerin kanları etrafa pis bir koku yayıyor! Oraya vardığımda tehlikeli olmasına rağmen denizde gecelemeyi tercih ettik; gemide kaldık, pis olduğu için girmedik şehre.

Tekrar yola koyularak onbeş gün sonra Makdeşav'a [=Mogadişu] vardık.[2] Gerçekten büyük bir şehir. Halkın devesi çok. Her gün yüzlercesini kesiyorlar. Koyunlar da bol. Makdeşav ahalisi zengin tüccarlardan oluşuyor. Orada, şehrin adıyla anılan kumaşlar üretiliyor, Mısır ve diğer ülkelere sevkediliyor. Bu şehir ahalisinin âdetine göre ne zaman limana bir gemi gelse hemen "sanbûk" denilen küçük kayıklar yanaşır. Her sanbûkta ahaliden birkaç genç bulunmaktadır. Onlar kapağı kapalı yemek dolu bir tencere getirip gemideki tacirlerden birine takdim ederek şöyle derler:

"Bu adam benim misafirimdir, bana gelecek!" Gemideki tacir, misafirliğe çağıran gencin evine gider, başka yere gitmez. Tabiî sürekli ticaret yapan ve tanınanlar başka. Onlar kendi istedikleri yerlere giderler.

Bir tacir bu şekilde bir eve konuk olunca ev sahibi onun yanında bulunan eşyayı satıp başka şeyler satın alır onun için... Yöre halkından biri böyle bir tacirden, değerinden aşağı bir şey satın alsa yahut misafirinin izni ve

tanıklığı olmaksızın onun mallarından bir şeyler satsa bu satış geçersiz sayılır onlar nezdinde. Oralılar geçimlerini böyle sağlıyorlar...

Benim bulunduğum gemiye çıktıkları vakit birisi yanıma yaklaştı. Ama dostlarımdan biri benim ticaret erbabından olmadığımı, bilgin olduğumu söyleyince genç adam kendi arkadaşlarına seslenerek:

"Bu, kadı efendinin misafiridir!" dedi. İçlerinde kadı efendinin adamlarından biri de vardı. O beni kadıya haber verdi. Kadı, öğrencilerinden bir kısmıyla sahile gelerek birini benim yanıma gönderdi. Hemen arkadaşlarımla gemiden çıktım. Ona ve talebelerine selâm verdim. Bana yönelip:

"Allah'ın adıyla! Haydi 'şeyh'i selâmlamaya gidelim!" dedi. Şaşırdım. Şeyhin kim olduğunu sordum:

"Şeyh burada sultana denilir!" cevabını verdi. Bu yörede hükümdara şeyh denilirmiş. Ben itiraz edip:

"Konaklayacağım yere vardıktan sonra şeyhe gideriz!" dediysem de itirazımı reddettiler:

"Buranın töresidir; bir derviş, Hz. Ali soyundan gelen bir şerif yahut muhterem bir insan buraya geldiği zaman hükümdarı görmedikçe konaklayacağı yere gidemez!" Bu ret cevabı üzerine beraberce sultana gittik.

Makdeşav Sultanı, [Halkın Yemek Yeme Tarzı ve Câmideki Merasimleri]

Yukarıda anlattığımız gibi ahali Makdeşav sultanına şeyh diyor. Onun adı Ebûbekir b. Şeyh Ömer'dir. Aslen Berbere taifesindendir.[3] Makdeşav yöresinin yerli dilini konuşursa da Arapçayı bilir. Onların âdetinde bir gemi geldiği zaman evvelâ sultanın sanbûku gemiye yanaşır. Nereden geldiğini, sahibinin ve kaptanının kim olduğunu, yükünün neden ibaret olduğunu, taşıdığı tacirlerin kim olduğunu sorar. Sanbûktaki tespit heyeti gerekli malûmatı aldıktan sonra durumu sultana bildirir. O da lâyık olanları huzuruna çıkarır, misafir eder. Demin bahsettiğim; şu Mısırlı İbn Burhân

diye tanınan kadı beni sultanın ikametgâhına götürdüğü zaman genç hizmetçilerden biri kapıya çıkarak selâm verdi ona. Kadı:

"Emaneti ulaştır! Bu adamın Hicaz diyarından geldiğini efendimiz şeyhe ilet!" dedi.

Hizmetçi vaziyeti içeriye haber verip tekrar geri döndü. Elinde tenbûl yaprakları ve fevfel dolu bir tabak vardı. Bana biraz fevfel, on tane tenbûl yaprağı verdi. Kadıya da o kadar verdikten sonra kalanı arkadaşlarına ve kadı efendinin öğrencilerine dağıttı. Sonra Dımaşk'ta üretilen cinsten kaliteli gülsuyu ile dolu bir şişe getirip bana ve kadıya serperek:

"Şeyh, bu adamın talebe yurdunda misafir edilmesini emretti!" dedi. Darü't-Talebe diye bilinen bu yer, mürit talebelerin ağırlandığı mekândır. Kadı elimden tutarak oraya götürdü beni. Burası şeyhin ikametgâhı yakınındadır. Güzel döşenmiş; gerekli her şey var içinde. Hizmetçi, şeyhin ikametgâhından yiyecek getirdi. Vezirler arasından misafir işlerine bakan biri onun beraberinde gelerek şöyle dedi:

"Efendimiz size selâm ediyor, hoş geldiniz diyor!"

Sonra hep beraber oturup yemek yedik.

Bunların yiyecekleri yağla pişmiş pirinçten ibaret. Ağaçtan yapılmış kocaman bir kaba bunu yayıyorlar. Üzerine "kûşân" denilen yemek konuluyor;[4] tavuk, et, balık ve sebzeden oluşur bu. Muz henüz olgunlaşmadan taze süt ile pişirilip bir çanağa konuluyor. Başka bir tabağa yoğurt konularak üzerine tuza yatırılmış limon, sirke, salamura biber salkımları, yeşil zencefil ve anbâ [=mango] denilen Hint meyvesi konuluyor. Anbâ biraz elmaya benziyorsa da dairevî çekirdekleri var. Bu meyve olgunlaşınca gayet lezzetli olur. Ham iken limon gibi ekşidir, bu yüzden sirke içinde muhafaza edilir.

Makdeşav halkı bir lokma pirinçten sonra bu salamuradan alıyor; birini diğerine katık ediyorlar yani...

Bura halkından tek kişi, bizden üç-beş kişilik bir grubun yediği kadar yemek yer handiyse! Onlar hakikaten iri gövdeli ve yağlı insanlar.

Yemekten sonra kadı yanımızdan ayrıldı. Üç gün kaldık; huzurumuza günde üç öğün güzel yemekler çıkarıldı, oranın âdeti böyle...

Dördüncü gün –ki Cuma günüydü– kadı, öğrencileri ve şeyhin vezirlerinden biri grup hâlinde gelip elbise sundular. Bunların giysileri, –alt ve üst çamaşırın ne olduğunu bilmedikleri için– şalvar niyetine bele bağlanan kocaman bir ipek peştamal; Mısır yününden mamul kenarları sarkan bir gömlek, Kudüs kumaşından mamul içi astarlı bir cübbe ve yine Mısır kumaşından mamul kenarları işlenmiş bir sarıktan ibarettir. Arkadaşlarıma da durumlarına uygun giysiler verildi. Câmie giderek mahfilin tam arkasında namaz kıldık. Şeyh mahfil kapısından çıkınca kadıyla beraber ona selâm verdik;

"Merhaba!" dedi, kadıya yönelip kendi diliyle bir şeyler konuştu. Sonra;

"Hoş geldin, ülkemize şeref verdin, gönlümüzü hoş ettin!" dedi Arapça. Mescidin avlusuna çıktı. Orada gömülü olan babasının kabri başına gitti. *Kur'an* okudu, dua etti. Vezirler, kumandanlar ve ileri gelen diğer askerler ona selâm verdiler. Bunların selâmı da Yemenlilerinki gibi. Başparmağını evvelâ yere değdiriyor, başına götürüp "Allah izzetini daim etsin!" diyorsun. Mescidin kapısına çıkıp sandaletlerini giyen şeyh, kadıya ve bana bu şekilde giyinmemizi emrederek hemen o civardaki konağına doğru yürüdü. Orada bulunanlar yalın ayak bize eşlik ettiler. Şeyhin başında renkli ipekten yapılmış dört gölgelik vardı. Her gölgeliğin üzerinde altından yapılmış bir kuş kabartması bulunuyordu. O günkü elbisesi, Kudüs işi yeşil bir cübbeydi. Altına Mısır işi, bol bir şalvar takmış, beline de ipek bir peştamal sarmıştı. Başında heybetli bir sarık vardı.

Davul çalındı, zurna üflendi. Önünde ve arkasında yüksek rütbeli askerler, yanı başında ise kadı ve bilginler yürüyordu. Bu heyet ile kabul dairesine girerek özel halıya oturdu. Oraya kendisinden başkası oturmuyordu. Vezir, kumandan ve ileri gelen askerler de etraftaki bir sedire oturdular. Bilginler ve fıkıhçılar da kadı ile beraber oturdular. Yatsı namazına kadar böyle sohbet edilip şeyhin imamlığında namaz kılındıktan sonra bütün askerler öne çıkıp rütbeleri sırasınca dizildiler, saf bağladılar. Yine davul çalındı, borular üflendi, zurnalar öttürüldü. Bu esnada hiç kimse yerinden kımıldamıyordu. Gümbürtü bittikten sonra daha önce anlattığımız gibi herkes parmaklarıyla selâm verdi ve kendi yerine döndü.

Her Cuma günü bu merasimi yaparlar. Cumartesi olunca ahali şeyhin kapısına gelip onun ikametgâhı haricindeki sedirlere oturur. Kadı, fıkıh bilginleri, şerifler, salihler, dervişler ve hacılar ikinci kabul dairesine girerek özel yapılmış ağaç peykelere otururlar. Kadı, kendisine ait sedire yalnız oturur. Herkes kendine ait peykeye oturur. Sonra şeyh kendi makamına kurularak kadıyı çağırır ve onu sol yanına oturtur. Böylece bilginler huzura girer, onların ileri gelenleri şeyhin yanında oturur, diğerleri ise selâm verip çıkarlar. Sonra şerifler gelir. Onların ileri gelenleri de şeyhin önüne oturur, diğerleri selâm verip gider. Eğer misafir iseler onun sağ tarafında otururlar. Daha sonra dervişlerin reisleri ve hacılar gelir. Onların da ileri gelenleri oturur, diğerleri selâm verip çıkar. Onların ardından vezirler, emirler ve yüksek rütbeli subaylar girer, bölük bölük selâm verip çıkarlar. Böylece yemek getirilir. Kadı, şerifler ve mecliste oturma şerefine nail olanlar şeyhin önünde yemek yerler; şeyh onlarla paylaşır ekmeğini. Eğer büyük emirlerden birine iltifat etmek isterse yanına çağırır, beraber sofraya oturur.

Ötekiler genel aşevinde ağırlanır, oradaki sofradan yerler. Burada da şeyhin huzuruna çıkışta uygulanan usûle riayet edilir.

Sonra şeyh kendi konağına gider. Kadı, vezirler, sırkâtibi ve ileri gelen dört emir halkın meselelerini dinlemek için orada kalırlar. Doğrudan şeriatla ilgili hususlarda kadı hüküm verir. Bunun dışındaki davalara şura üyeleri yani vezirler ve kumandanlar bakar. Eğer sultan [=şeyh] ile istişareyi gerektirecek önemli bir mesele varsa yazı ile iletilir. Adalet gecikmez; cevap bir kâğıdın arkasına yazılmış olarak derhal verilir. Ora halkının töresi böyle!

[Zenciler Diyarı, Monbassa Şehri ve Kulva]

Makdeşav şehrinden gemiye binerek rotamızı Sevâhil bölgesine [=Doğu Afrika][5] çevirdik. Amacımız zenciler diyarı olan Kulva [=Kilve] idi. Önce Menbesâ [=Monbassa] adasına[6] ulaştık. Burası sahile iki günlük mesafede büyük bir ada olup karayla hiç ilişiği yoktur. Ağaçları muz, limon ve diğer portakalgillerden oluşuyor. Ahalisinin "camûn" dediği meyve zeytine benziyor; onun gibi çekirdeği varsa da tatlı. Ada halkı ekip biçmeyle uğraşmaz; tahıl Sevâhil'den gelir. Genellikle muz ve balık yerler. Şâfiî mezhebindendirler; dinlerine bağlı insanlar. Ahşaptan yapılan sağlam

mescitleri vardır. Bu mabetlerin her birinin kapısının kenarında birkaç kuyu bulunur. Kuyu dedimse de, gölet gibi; derinliği bir veya iki arşındır. Bir arşın uzunluğunda ince bir değneğin ucuna geçirilen tahta çanak ile göletlerden su çıkarılıyor. Göletler ile mescit çevresinde bulunan arazi aynı seviyede. Mabede girmek isteyen önce ayaklarını yıkar, girmeden önce kapının önünde bulunan hasıra ayaklarını siler. Abdest almak isteyen kişi su kabını uylukları arasına alarak ellerine su döküp abdest alır. Burada herkes yalın ayak gezer. Monbassa adasında bir gece kalarak tekrar gemiye bindik ve Kulva şehrine gittik.[7] Bu sahil şehri gerçekten büyük. Halkının çoğu tamamıyla koyu siyah tenli zenci! Tıpkı Canâve kabilesinin Lîmî oymağından gelenler[8] gibi bunların yüzlerinde de çizikler var. Tacirlerden biri bana Kulva ile Süfâle şehri[9] arasında da yarım aylık bir mesafe bulunduğunu, Süfâle ile bir Lîmî şehri olan Yûfî[10] arasında ise bir aylık mesafe bulunduğunu söyledi. Yûfî'den Süfâle'ye altın tozu getirilir. Kulva dünyanın en güzel şehirlerindendir. Evleri de son derece sağlam. Hepsi ahşaptır. Damlar "dîs" denilen kamıştan[11] yapılmıştır. Orada yağmur çoktur. Bura halkı cihat ehlidir, yani sürekli savaşırlar. Çünkü zenci kâfirlerle hudutları vardır. Genellikle dindar ve iyi yürekli insanlardır; Şâfiî mezhebindendirler.

Kulva Sultanı

Kulva'ya vardığım zaman oranın sultanı, Ebu'l-Muzaffer Hasan'dı. Çok hediye dağıtan, güzel ahlâklı biri olduğu için ona Ebu'l-Mevâhib [=armağan babası] künyesi verilmiştir.[12] Zenci kâfirlerle savaş eder. Elde edilen ganimetin beşte birini ayırıp *Kur'an*'da belirtilen yerlerle sarfeder. "Zevi'l-kurbâ" denilen payı ise özel bir hazineye koyarak Hz. Ali soyundan gelen şeriflere teslim eder. Şerifler ta Irak, Hicaz ve diğer beldelerden oraya gelirler! Onun yanında Hicaz şeriflerinden oluşan bir gruba rastladım. Muhammed b. Cemmâz, Mansûr b. Lübeyde, Muhammed b. Şümeyle b. Ebû Nümeyy bunlar arasındaydı. Makdeşav'da rastladığım Tebl b. Kubeyş b. Cemmâz da sultanın huzuruna çıkmak istiyordu.[13] Bu hükümdar çok mütevazıdır. Yoksullarla oturup yemek yer. Din bilginlerine saygı gösterir, şeriflere hürmette kusur etmez.

Kulva Sultanının Erdemine İlişkin Bir Hikâye

Cuma günü namazdan sonra ikametgâhına gidecekti, onun yanındaydım. Yemen yoksullarından biri gelip:

"Ey armağanların babası!" dedi. Bu söz üzerine:

"Buyur! Ne istiyorsun?" cevabını verdi. Yoksul adam:

"Sırtındaki elbiseyi isterim!" deyince;

"Peki, veririm." dedi. Fakat yoksul adam acele ediyor, elbise hemen onun olsun istiyordu. Hükümdar hiç diretmedi:

"Tamam senin olsun!" dedi. Mescide dönüp hatibin odasına girdi. Elbisesini çıkarıp başka bir elbise giydikten sonra fakire dönerek:

"Haydi odaya gir, istediğin elbiseyi al!" dedi. Yoksul adam elbiseyi aldı. Bir bohçaya sararak başına koydu gitti! Halk, hükümdarın tevazu ve cömertliğinden ötürü Hak Teâlâ'ya şükretti. Oğlu bu elbiseyi fakirden alıp karşılığında tam on hizmetkâr verdi. Sultan, halkının bu hâdiseden memnun olduğunu anlayınca fakire ayrıca bir on köle ve iki yük dolusu fildişi hediye etti! Oranın en büyük hediyesi fildişidir, nadiren de altın verilir.

Bu mütevazı ve cömert hükümdar Allah'ın rahmetine kavuşunca onun yerine kardeşi Davud geçmiştir.[14] Fakat Davud, halefinin tam aksine dilenci geldiği zaman şöyle derdi:

"Veren verdi, çekip gitti! Kendinden sonra da verecek bir şey bırakmadı!" Ziyaretçiler aylarca onun yanında kalıp hediye beklediği hâlde birkaç kırıntı dışında hiçbir ikramda bulunmamıştır! Bu yüzden kapısına misafir gelmez olmuştur.

OTUZUNCU BÖLÜM

YEMEN'E DÖNÜŞ, UMÂN VE HÜRMÜZ'E DOĞRU YOLCULUK

Otuzuncu Bölüm Notları

Kulva'dan gemiye bindik, Zafâr'a vardık. Buraya Humûd diyorlar.[1] Burası Hint denizi kıyısında yer alan Yemen şehirlerinin sonuncusudur. Oradan Hindistan diyarına cins atlar gönderilir. Zafâr ile Hindistan arası deniz yoluyla bir ay tutar; müsait bir rüzgâr varsa... Bir keresinde Hint şehirlerinden olan Kalikût'tan Zafâr'a gece gündüz sürekli seyahat ederek yirmi günde ulaştım. Rüzgâr da elverişliydi. Zafâr ile Aden arasında bir aylık mesafe vardır çöl yoluyla. Zafâr ile Hadramevt arasında onaltı günlük, Umân [=Ummân] ile Zafâr arasında ise yirmi günlük mesafe vardır.

Zafâr şehri çıplak bir çöl üzerinde kurulmuş, etrafında ne kasaba var, ne de köy. Çarşı şehir dışında Harcâ denilen bir mıntıkada. Gerçekten pis mi pis, sinekli mi sinekli bir çarşı! Her tarafta balık ve meyve satıldığı için olsa gerek! Balıkların büyük bir kısmı sardalya cinsinden; işin garip yanı, buranın binek hayvanları ve koyunları şu yağlı sardalyaları pek seviyorlar. Bütün yemleri bundan ibaret! Başka hiçbir yerde böylesini görmedim!

Burada satıcıların çoğu, karalara bürünmüş hizmetçi kadınlardan oluşuyor. Zafârlıların başlıca ziraati akdarıdır. Derin kuyulardan çektikleri su ile suvarıyorlar darıyı. İşin usûlü şöyle: Önce kocaman bir kova yapıyorlar; geniş mi geniş ağzının çevresine ipler bağlıyorlar. Tabiî, her ip bir kölenin elinde. Bu şekilde kuyuya bırakıyorlar. Su dolduktan sonra hep beraber kuyunun üstündeki sağlam ve yüksek bir direğe çekiyorlar kovayı. Oradan bir sarnıca döküyorlar. Biriken sular tarlalara yayılıyor.

Zafârlıların yetiştirdiği tahılgiller arasında "ales" adını verdikleri buğday da var. Aslında bu bir arpa türüdür. Pirinç Hint'ten getiriliyor, Zafâr halkının büyük bir kısmı pirinç yiyor. Bu yörenin kendine özgü garip bir parası var; bakırla kalayın karışımından yapılmıştır ve başka bir yerde geçmez! Halkının temel meşguliyeti ticarettir. Sadece bu işten kazanırlar. Hindistan ve diğer ülkelerden bir gemi yanaştığı zaman hükümdarın köleleri kıyıya inip bir "sanbûk"a binerek gemiye yaklaşırlar. Geminin sahibine, –o yoksa

vekiline– kaptanına ve sorumlu başkâtibine birer kat elbise verirler. Bu üç adamı ata bindirirler, onların önünde sahilden hükümdar sarayına kadar davullar çalınır, zurnalar üflenir. Misafirler vezire ve "emir-i candar"a selâm verirler. Gemide kalanlar için üç gün boyunca yemek tedarik edilir. Üç günün sonunda hükümdarın sarayında yemek yerler. Bütün bunlar gemi sahiplerini ve tüccarları ısındırmak, memnun etmek için yapılıyor.

Zafârlılar mütevazı ve dürüst insanlardır; yabancılara sıcak davranırlar. Giydikleri elbise Hindistan'dan getirilen pamuktan mamuldür. Onlar şalvar yerine bellerine peştamal sarıyorlar. Pek çoğu, beline peştamal bağlamak yetmiyormuş gibi, şiddetli sıcak sebebiyle arkasına da başka bir peştamal alır ve günde birkaç defa yıkanır. Mescitleri çoktur. Her mescitte özel yıkanma bölümleri bulunur. Zafârlılar mahir insanlardır. İpekten, pamuktan ve ketenden güzel kumaşlar dokurlar. Burada yaşayan kadın ve erkeklerin maruz kaldığı yaygın hastalık "kademü'l-fîl"dir [=fil ayağı]. Hastanın iki ayağı birden kütük gibi şişer. Erkeklerin çoğu da fıtık hastalığına duçar olmuştur.

Zafâr ahalisinin övülecek yanlarından, güzel âdetlerinden biri de sabah ve ikindi namazlarından sonra birbirleriyle kucaklaşmalarıdır. Bunun bir usûlü de var; en ön saftakiler mescidin kıble tarafına dikilirler. Arkada bulunanlar onlara sırayla yaklaşır, böylece kucaklaşırlar. Cuma namazından sonra da olur bu.

Şehrin enteresan yanlarından biri kötü niyetli insanlara yâr olmamasıdır. Kim buraya yağma ve gasp için yönelmişse tuzağı başına yıkılır. Onun kötü niyetiyle bu şehir arasında bir perde çekilir sanki! Meselâ Hürmüz emiri Sultan Kutbeddîn Tehemten b. Tûrânşah[2] karadan ve denizden Zafâr'a hücûm etmiş lâkin Yüce Allah feci bir rüzgâr göndererek Kutbeddîn'in donanmasını hurdahaş etmiştir. Böylece muhasara kırılmış, şehir rahat nefes almıştır. Başka bir olay da şöyle:

Anlatılanlara göre Yemen hükümdarı Melik Mücâhid, Zafâr şehrini amca oğlunun elinden almak için plan yapıyor. Öteki amcazâdesini kendi askerinin başına dikiyor. Ama amcazâde evinden çıkar çıkmaz başına koca bir duvar yıkılıyor! Hem o hem de çevresinde bulunan bir grup adam can veriyor. Bu hâdiseyi işiten hükümdar kararından vazgeçiyor; şehri muhasara etmiyor, bir daha da bu işin peşine düşmüyor.

[Zafâr Ahalisinin Faslılara Benzeyişi]

Buranın ilginç yanlarından biri de halkının yaşayış, hâl ve âdet bakımından Mağriplilere [=Faslılara] benzemesidir. En büyük câmiin hatibi olan Ali b. İsa'nın evine konuk oldum. Bu adam nüfuzlu biridir, cömerttir. Onun cariyeleri, Faslı hizmetçi isimlerini taşıyordu. Birinin adı Buhayt, diğerinin adı Zâdülmâl... Bu isimleri bu ülke dışında duymadım ben... Ayrıca halkın çoğu başına sarık sarmaz. Her evde duvara asılı, palmiye yaprağından örülü bir seccade bulunur. Tıpkı Faslılar gibi bu seccadede evin reisi namaz kılar. Ana gıdaları akdarıdır. Bu benzerlik, Sınhâca ve diğer Fas kabilelerinin aslen Himyerî[3] olduğuna dair söylentileri güçlendiriyor.

[Şeyh Ebû Muhammed'in Garip Âdeti, Askerin Maaşla İlgili Tutumu]

Bu şehrin yakınında, bahçeler arasında Şeyh Ebû Muhammed b. Ebûbekir İsa'nın zaviyesi bulunur. O, aslen Zafâr ahalisindendir. Şehirliler bu zaviyeye pek hürmet gösteriyor, sabah akşam ziyaret ediyorlar. Bir kimse oraya sığınınca ona hiçbir şey yapamaz sultan! Hattâ bir adam gördüm, senelerden beri zaviyede kalıyor. Oraya sığınmış ve sultan tarafından hiçbir kötü muameleye maruz kalmamıştır. Ben oradayken sultanın başkâtibi tatsız bir olay yüzünden zaviyeye sığındı. Araları düzelinceye kadar da orada kaldı! Ben de bu zaviyede bir gece kaldım. Şeyh Ebûbekir'in iki oğlu Ebu'l-Abbâs ve Ebû Abdullah Muhammed'in ziyaretinde bulundum. İkisi de erdemli insanlar. Ancak bir gariplik oldu; yemekten sonra ellerimizi yıkadığımızda Ebu'l-Abbâs artık suyun bir kısmını içti, geri kalanını da içsinler diye hizmetçisiyle kendi çoluk çocuğuna gönderdi! Onlar iyi ve bereketli gördükleri konuklarına böyle davranıyorlar.

Şehrin kadısı Ebû Hâşim Abdülmelik Zebîdî'nin de konuğu oldum. Benim hizmetimi o yaptı, ellerimi yıkadı, hizmet işini başkasına bırakmadı.

Söz konusu zaviyenin hemen yanında Sultan Mugîs'ten bir önceki hükümdarın türbesi bulunuyor.[4] Bereketli bir mezar burası. Kim ne dilerse oraya sığınıyor ve isteği kabul ediliyor. Asker bile ay tamam olup maaşı verilmeyince bu türbeye sığınıyor. Maaşını alıncaya kadar burada kalıyor. Oranın âdeti böyle.

[Hûd Peygamber'in Başka Bir Kabri ve Muz Bahçeleri]

Zafâr şehrine yarım günlük mesafede Âd milletinin yurdu olan Ahkaf harabeleri vardır.[5] Çevresinde bir zaviye bulunmakta ve yine orada deniz kıyısında etrafı balıkçı kulübeleriyle çevrili bir mescit var. Zaviyedeki kabrin üzerinde şöyle yazılı:

"Burası Âbir Oğlu Hûd Peygamber'in kabridir.[6] Allah'ın selâmı ve rahmeti onu kuşatsın." Daha önce de belirttiğim gibi Dımaşk Mescidi'nin yanı başındaki bir mezarın taşı üstünde Âbir oğlu Hûd Peygamber'e ait olduğu yazılıydı. Ama Ahkaf beldesi Hûd Peygamber'in yurdu olduğuna göre mezarın burası olması daha akla yatkın. Allah bilir doğrusunu.

Zafâr bahçelerinde yetişen muz pek büyüktür. Bu iri meyvelerin bir tanesi tartıldı; tam oniki okıya geldiğine tanık oldum. Hazmı kolay, pek de lezzetli! Orada "tenbûl" ve "nârgîl" [=hindistancevizi] ağaçları da vardır. Aslında bu iki bitki Hint diyarında olur ama Zafâr'ın iklimi oralara benzediği için burada da yetişiyor. Bir de Zebîd şehrinde sultanın bahçesinde küçük nârgîl ağaçları vardır. Tenbûl ve nârgîlden söz açtığımıza göre artık bu bitkilerin özelliklerinden de bahsetmemiz gerekiyor.

Tenbûl

Tenbûl, üzüm çubuğu gibi dikilen bir ağaçtır.[7] Asmaya nasıl kamıştan çardak yapılıyorsa buna da öyle çardak yapılır. Başka bir yöntem nârgîlin yanına dikilmesidir. Üzüm ve biber nasıl dolana dolana çıkarsa bu da öyle sarılıp çıkar yukarıya...

Tenbûlun meyvesi olmaz, sadece yaprağı için yetiştirilir. Böğürtlen yaprağına benziyor bu yapraklar. En iyi tenbûl sarı olandır. Her gün toplanır yaprakları. Hindistanlılar tenbûle çok önem veriyorlar; bir yolcu konakladığı evin sahibine 5 yaprak tenbûl verse dünyayı hediye etmiş gibi sevinir adamcağız. Hele hele misafir bir de emir veya büyük bir hükümdarsa ne âlâ! Şunu söyleyebilirim ki tenbûl hediye etmek altın ve gümüş vermekten daha makbul görülüyor.

Kullanımı şöyle: Önce hindistancevizine benzeyen küçük bir yemiş diye tarif edebileceğimiz "fevfel"den alınır. Bu yemiş, minik parçalara

ayrılıncaya kadar ufalanır ve ağza atılır. Sonra tenbûl yaprağının üzerine bir parça kireç konulup ağza alınır, fevfel ile çiğnenir. Bu karışımın özelliği, ağza ferahlık vermesi, kötü kokuları gidermesi, hazmı kolaylaştırması ve aç karnına içilen suyun zararını önlemesidir. Cinsî gücü artırdığını da buraya eklemek gerek! Kişi yatmadan önce yastığının başına bu karışımdan bir miktar bırakır. Gece yarısı uyanır yahut hanımı veya cariyesi tarafından uyandırılırsa hemen atıştırır. Böylece uykudayken oluşan kerih kokular defolur! Bana anlatıldığına göre Hindistan'da hükümdar ve kumandanların cariyeleri tenbûlden başka bir şey yemiyorlarmış. İnşallah yeri gelip Hint diyarından bahsettiğimizde bu konuyu ayrıntılarıyla anlatacağız.

Nârgîl Bitkisi

Nârgîl denen şey aslında Hindistan'a özgü cevizdir.[8] Dünyanın en garip, en hayret verici ağacı dense yeri! Uzaktan bakınca hurma sanırsın; palmiye gibi. Ancak biri ceviz veriyor, diğeri hurma. Nârgîl, iki göz ve ağız gibi delikleri bulunması nedeniyle insan başına benziyor. Etrafında saça benzeyen lifler var! Bu liflerden üretilen iplik gemi tahtalarını birbirine bitiştirmede kullanılır. Onlar gemi yapımında çivi yerine bu ipi kullanırlar. Gemilerin halatı da bundan yapılır. Hindistancevizinin bazı türleri, özellikle Zîbetülmehel [=Maldiv] adalarında yetişen cinsi neredeyse insan kellesi kadar olur.

Oralılar şuna inanıyorlar: Hint hekimlerinden biri padişahın can dostuymuş, ondan büyük saygı görmekteymiş. Ama hekimle vezir arasında müthiş bir düşmanlık baş gösterir. Sonunda hekim:

"Vezirin başı kesilerek gömülürse orada ulu bir hurma ağacı bitecek; meyveleri Hintlilere ve diğer milletlere büyük menfaatler sağlayacak!" der padişaha. Padişah cevaben:

"Peki vezirin başını gömdüğün yerden anlattığın gibi bir ağaç çıkmazsa ne olacak?" deyince hekim:

"Çıkmazsa onun kellesine ne yaptıysan benimkine de aynını yapmanı istiyorum!" cevabını verir. Hükümdarın emriyle vezirin kellesi gider. Hekim bu kelleyi gömer; beyninin içine bir hurma çekirdeği bırakır. Ve toprağı

karıştırır. Sonuçta dev gibi bir ağaç yükselir; bildiğimiz hindistancevizi dünyaya gelir.

Bu hikâye uyduruk şeylerdense de yöre ahalisi nezdinde pek meşhur olduğundan anlattık.

[Bitkinin Afrodizyak Özelliği, Yağ, Süt ve Bal şeklinde Yenilişi]

Bedene güç vermesi, yüzdeki canlılığı artırması bu cevizin başlıca hususiyetlerindendir... Ama cinsî isteği artırmadaki başarısı hayret edilecek düzeydedir! Garip bir bitki bu; henüz yeşilken bıçakla baş tarafından bir delik açılsa serin bir sıvı çıkar içinden hem de pek tatlıdır. Mizacı alevlendiren bu suyun afrodizyak etkisi vardır. Cevizin suyu içilip kabuğu kaşık şeklinde parçalara bölünürse geriye kalan yapışık madde tamamen pişmemek şartıyla kızartıldıkta yumurta tadı verir! Zîbetülmehel adalarında kaldığım birbuçuk sene boyunca daima böyle beslenmiştim.

Bu bitkinin ilginç yanlarından biri de yağ, süt ve bal kıvamında yenebilmesidir! Baldan başlayalım; ağaçlara bakmakla görevli "fâzâniye" diye çağrılan hizmetkârlar "atvâk" adı verilen özel kıvamdaki suyu almak için sabah akşam ağaca çıkarlar. Meyvenin olduğu dalı yontup iki parmak kalınlığında bir sap çıkarırlar. Sonra oraya ufak bir kap bağlarlar. Saptan çıkan su, damla damla o kaba dökülür. Eğer sabahleyin asılmış ise hizmetkâr akşamleyin gelir. Elinde ceviz kabuğundan mamul, biri su ile dolu iki bardak vardır. Daldan sızan atvâkla dolu kabı boş bardağa boşaltıp diğer bardaktaki suyla da dalı yıkar. Sonra dalı bir parça yontarak ikinci defa bağlar ufak kabı... Böylece akşamüstü yapılanlar sabahleyin tekrar edilir. Bu maddeden belli bir miktar toplanınca hemen pişirilir; üzümden şıra elde edileceği zaman nasıl kaynatılıyorsa aynen öyle. Bu işlem sonunda faydalı ve leziz bir şerbet çıkar. Hint, Yemen ve Çin tüccarları bu üründen satın alarak ülkelerine götürüp tatlı yaparlar.

Süte gelince; Hindistan'da her evde sandalyeye benzer yüksek bir sedir bulunmaktadır. Evin hanımı, anlatacağımız iş için bunun üzerine kurulur. Elinde ucu demirli bir çubuk vardır. Çubuğun ucundaki demirle cevize bir delik açar. İç kısmını güzelce kazır. Dışarı çıkardıklarını bir kapta toplar. Bu kırıntılar ıslatılınca renk ve lezzetiyle sütü andıran hoş bir içecek meydana gelir. Hintliler bunu ekmeğe katık ederler.

Yağa gelince; cevizin olgunlaşıp ağaçtan düşmesi beklenir. Sonra parça parça kesilip güneşte kurutulur. Kurumuş kesikler tencerelerde pişirilerek yağ elde edilir. Bu ürün, kandillerde yakıldığı gibi katık olarak da afiyetle yenir. Ayrıca kadınlar saçlarını gür ve parlak yapmak için bunu kullanırlar. Çok yararlı bir nimet!

Zafâr Sultanı

Zafâr hükümdarı Sultan Mugîs b. Melik Fâiz'dir.[9] Bu zât Yemen hükümdarının amcazâdesi oluyor. Babası, onu Zafâr emirliğine tayin etmiş olan Yemen hükümdarı idi; her sene hediye göndermek zorundaydı Mugîs ve bu işi aksatmazdı. Nihayet bağımsızlığını ilân ederek pederine armağan göndermekten vazgeçmiştir. Yemen hükümdarı savaşa niyetlenerek diğer amcazâdesini gönderdiyse de adam evinden çıkıp arkadaşlarıyla beraber iken başlarına duvar yıkılmış, daha önce anlattığımız gibi!

Sultan Mugîs'in şehir içinde oralılarca "hısn" [=kale, korunak] denilen bir konağı var; gayet büyük ve geniş. Câmi onun tam karşısındadır.

Burada her gün ikindi namazından sonra sultanın kapısı önünde davul, boru ve zurna çalmak âdettir. Her Pazartesi ve Perşembe günleri askerler sultanın kapısına gelip kabul dairesinin dışında bir saat bekler, sonra dönüp giderler. Sultan dışarı çıkmaz, onu kimse görmez. Yalnız Cuma günü namaz kılmak için dışarı çıkar ve namazdan sonra hemen konağına döner. Ama kabul dairesine girmekten de kimseyi menetmez. Buranın kapısında "Emir-i Candar" [=özel muhafızların komutanı] oturarak dilek ve şikâyet sahiplerinin müracaatlarını kabul eder. Durumu sultana arzeder, ondan aldığı cevabı halka duyurur.

Hükümdar hayvanına binmek isteyince silâhları, bineği ve köleleri köşkten şehir dışında nakledilir. Hemen altın işlemeli beyaz bir çarşafla örtülmüş tahtırevanı taşıyan deve getirilir kapı önüne. Sultan, nedimi ile kimseye görünmeyecek şekilde bu tahtırevana biner. Bahçesine geldiği zaman niyetinde at varsa deveden inip ata biner. Yolculuk esnasında onun güzergâhında hiç kimsenin bulunmaması, onun bineğinin hiçbir mazeret için durdurulmaması gerekir. Eğer buna riayet etmeyen biri çıkarsa ona okkalı bir dayak atılır. Bu yüzdendir ki sultanın konağından çıktığını işiten halk, onun gideceği noktalardan çekilir, çil yavrusu gibi dağılır.

Mugîs'in veziri Fakih Muhammed Adenî'dir. Bu adam önceleri özel mürebbi imiş, Sultana okuma yazmayı o öğretmiş. Sultan tahta geçerse onu vezir yapacağına dair vaatte bulunmuş. Böylece Mugîs tahta geçince beriki de vezir olmuş. Ama vezir dedikse de normal bir "nâib" [=hükümdar yardımcısı] gibi vazife yapmıyor, ismi öyle.

[Umân'a (=Umman) Geçiş, Balık Kemiğinden Evler ve Laham]

Zafâr'da Masîra adası ahalisinden Ali b. İdris'in küçük gemisine binerek Umân'a [=Umman] yöneldik. İkinci gün Hâsik limanına ulaştık.[10] Orada balıkçılıkla uğraşan Araplar oturuyor. Hâsik limanında "kündür" boldur. Bu bitkinin yaprakları pek ince. Ortası kesilince süte benzer bir sıvı damlayıp yapışıveriyor. İşte "lubbân" [=günlük denen tütsünün] hammaddesi olan sakız budur.[11] Buralıların geçim kaynağı balıkçılıktır. Hele "laham" [=veya luhme, büyük testere balığı] denilen bir balık var ki köpek balığına benziyor. Bu hayvan dilim dilim kesilir, güneşte kurutulup afiyetle yenir. Yörenin ahalisi evlerini balık kemiğinden, tavanlarını da deve kemiğinden yapmıştır!

Hâsik'ten hareket ettik. Dört gün denizde ilerledikten sonra Lum'ân dağı diye bilinen bir yalnız adaya vardık. Tam dorukta duvarları taştan, çatısı balık kemiğinden yapılmış bir kulübe vardır. Hemen yanı başında yağmur sularının biriktiği bir gölet bulunmaktadır.

Lum'ân Dağında Görüştüğüm Ermiş

Bu tek dağdan oluşan adanın kıyısına demir attıktan sonra,[12] demin bahsettiğimiz kulübeye çıktık. Orada uyuyakalmış bir ihtiyara rastladık. Selâm verdik uyandı; işaretle karşılık verdi selâmımıza. Ona pek çok şey söyledikse de bir kelime dahi cevap vermeyip başını sallamakla yetindi. Gemide bulunanların getirdiği yemeği kabul etmedi. Dua istedik, dudaklarını kımıldattı ama ne dediğini bilmiyoruz. Bu adam sırtına yamalı bir elbise, başına keçe külâh geçirmişti. Yanında ne su kabı, ne ibrik, ne ucu mızraklı değnek, ne de ayağına geçirebileceği çedik vardı. Gemiciler bu yaşlı ihtiyarı Lum'ân dağında hiç görmediklerini söylediler.

O gece dağın kıyısında kaldık. İhtiyarla beraber kıldım ikindi ve akşam namazlarını... Ona ne zaman yemek getirdiysek reddetti. Yatsıya kadar

namaz kılmaya devam etti. Sonra izin verdi. Beraber yatsı namazını kıldık. Adamın sesi tatlıydı; güzel *Kur'an* okuyordu. Yatsı namazının bitiminden sonra bize dönmemizi işaret edince vedalaşıp ayrıldık. Hareketleri hayretimizi artırıyordu. Ben ayrıldıktan sonra içime düşen merakla tekrar onun huzuruna varmak istedim. Yaklaştım ama heybetinden tirtir titredim! Arkadaşlarım yanıma geldi. Onlarla beraber döndüm.

[Kuşlar ve Denizaslanı]

Tekrar gemiye bindik, iki gün sonra Cezîretü't-Tuyûr [=Kuş adası][13] denilen yere vardık. Burada hiç ev yok; susuz bir yer. Adaya çıktığımızda her tarafta serçeye benzeyen fakat biraz daha büyük kuşlar gördük. Gemiciler bu kuşların yumurtasını alıp pişiriyorlar. Öyle çok avlayıp yediler ki! Hem de hiç kesmeden! Yanımda Masîra ahalisinden olup Zafâr'da oturan bir tacir vardı; Müslim adında. Baktım o da ötekilerle beraber bu kuştan aynı tarzda yiyor; ben ayıplayınca utandı;

"Boğazladıklarını zannettim, o yüzden yedim!" dedi. Mahcubiyetinden ötürü benden uzak durdu, ben çağırmadıkça yaklaşmıyordu. O günlerde gemi seyahatimde daima hurma ve balık yerdim. Gemiciler sabah akşam Farsça şîr-i mâhî [=suaslanı] denilen bir tür [kaya] balığı[14] avlıyorlardı. Şîr, aslan demek, mâhî ise balık anlamına geliyor. Bu hayvan bizim oralarda "tâzzert" denilen balığa benziyor. Gemiciler onu parça parça ettikten sonra kızartıp herkese dağıtıyorlar; ayrım gözetmeden. Hurma ile beraber yiyorlar onu. Yanımda Zafâr'dan aldığım bir parça ekmek ve peksimet vardı. Bunlar bitince ben de onlara katıldım, bu balıktan yedim.

Kurban Bayramı'nı denizde geçirdik. O gün müthiş bir rüzgâr esiyordu. Sabahtan akşama kadar devam etti, neredeyse batacaktık!

Yolculardan Hıdır'ın Kerameti

Gemide bizimle beraber seyahat edenler arasında Hint yöresinden gelmiş Hıdır adlı bir hacı vardı. *Kur'an-ı Kerim*'i ezbere bildiği ve güzel yazı yazdığı için ona Mevlânâ [=Efendimiz] deniliyordu. Denizin kabardığını görünce cübbesini başına çekerek uyur gibi yaptı. Tehlike geçince sordum:

"Mevlânâ Hızır, ne gördün?" Şu cevabı verdi:

"Güçlü bir fırtına başladığı vakit gözümü açar, ruhları çekip alacak melekler geliyor mu diye bakarım. Bunları görmezsem Allah'a şükrederim. Çünkü gemi batacak olsa meleklerin gelmesi gerekir! Sonra gözlerimi kapar, bir süre geçince de açıp yine bakarım. Hak Teâlâ tehlikeyi başımızdan savana kadar böyle yaparım ben!"

Daha önce bir tüccar gemisi bu denizde sulara gömülmüş. Yolculardan ancak biri canını kurtarabilmiş.[15]

[Masîra Adası ve Hain Kılavuzla Aramızda Geçenler]

Bu gemide öyle bir şey yedim ki o güne kadar hiç tatmamıştım. Daha sonra da aynısını yemedim. Umân tüccarlarından biri, un hâline getirilmemiş mısırı pişirip üzerine "seyelân" denilen hurma balından dökerek garip bir yemek yapardı. Hep bundan yerdik.

Yolculuğumuza devam ederek gemi sahibinin yurdu olan Masîra adasına vardık.[16] Burası gerçekten büyük bir ada. Halkı balıkçılıkla geçiniyor. Demir atılan nokta, kıyıdan epey uzakta olduğu için adaya çıkmadık. Zaten kuşları kesmeden yediklerini gördüğüm zaman bu adamları gözüm tutmamıştı. Sevmemiştim! Bir gün kaldık. Gemi sahibi adadaki evine gitti, sonra geri döndü.

Bir gün bir gece süren yolculuğun ardından deniz kıyısında bulunan Sûr kasabasının limanına vardık.[17] Büyük bir kasaba. Oradan bakıldığında, bir dağ eteğinde kurulu Kalhât şehri görülüyordu; hem de pek yakın gibiydi. Gemicilerle beraber olmaktan hoşlanmadığım için yürüyerek oraya gidip akşamlamak istedim. Nasıl gidileceğini araştırdım; kılavuzluk etmek üzere gemicilerden birini kiraladım. Demin bahsettiğim Hintli Hızır da beraberimdeydi. Arkadaşlarımı, ertesi gün buluşmak üzere eşyamla birlikte gemide bırakmıştım. Gerekli çamaşırları kılavuzun sırtına verdim; taşımak zahmetine katlanmamak için. Benim elimde sadece bir mızrak vardı. Kılavuz niyetini bozdu. Elbiselerimi sahiplenme sevdasına düştü. Bizi met ve cezirin etkili olduğu bir kanala götürdü! Orayı benim elbiselerimle geçmek istedi, itiraz ettim:

"Yalnız geç, elbiseleri yanımıza bırak, geçebilirsek biz de geçeriz! Yok geçemezsek başka bir yol bulmaya çalışır, daha yukarı çıkarız!" dedim.

Geri döndü. Biraz sonra bazı insanların orayı yüzerek geçtiğini görünce berikinin niyetinin bizi boğup elbiseleri almak olduğunu farkettik. Ben hemen harekete geçtim. Tedbirimi aldım. Mızrağı sallayıp tehdit ettim. Kılavuz benden ürktü. Ve bir geçit buluncaya kadar yukarı tırmandık. Susuz bir alana vardık, sıkıntıya düştük! Neyse ki Hak Teâlâ bize bir atlı adam gönderdi, yanında arkadaşları da vardı. Onlardan biri yükündeki kırbayı bize uzattı, hemen sarıldık suya!

Şehrin hâlâ yakın olduğu düşüncesiyle yola devam ediyorduk, oysa bizimle şehir arasında koca koca çukurlar vardı! Bu yüzden yolumuz epeyce uzadı. Akşam olunca kılavuz bizi ne idüğü belirsiz, epey taşlık ve yolsuz bir sahilden götürmek istedi. Anlıyorduk; niyeti bizi şaşırtıp endişeye düşürerek elbiseleri kaçırmaktı! Ben yine itiraz ettim:

"Şu önümüzdeki yolu takip edeceğiz, başkasını değil!" Bulunduğumuz yerden denize bir mil mesafe vardı. Karanlık çöktü, kılavuz mırıldandı:

"Şehir yakın, gelin yürüyelim; şehir dışında yatar sabahı bekleriz!" Ama ben yolda birinin saldırmasından korkuyordum. Şehre ne kadar yol kaldığını da bilmiyordum. Sert sert söylendim:

"Yolun kenarında bir yerde konaklamak ve sabahleyin şehre girmek daha uygundur!" dedim. Gelirken ileride, tepelerde gördüğüm adamlardan şüphelenmiştim, hırsız olabilirlerdi. "Bunların bakışından sakınmak lazım!" diyordum kendi kendime. Ama yanı başımdaki adam iyice susamıştı, beni dinlemedi. Ben yoldan ayrılıp mugaylan ağaçlarından birine yöneldim. Aslında çok yorulmuştum ama kılavuzdan çekiniyordum. Bu yüzden belli etmedim bitkinliğimi. Arkadaşım hastaydı, hâlsizdi. Kılavuzu ikimizin arasına alıp elbiseleri yattığım minderin altına koydum. Mızrak yine elimdeydi. Arkadaşım ve kılavuz uyuyakaldılar. Ben uyumadım. Bu arada gözümü dört açarak kılavuza bakıyordum, herif ne zaman kımıldasa hemen bir şeyler mırıldanıyor, uyanık olduğumu belli ediyordum! Sabaha kadar böyle kaldık, sonra yola çıktık. Yol üzerinde şehre malzeme getiren adamlara rastladık. "Bize su bul!" diyerek kılavuzu gönderdik. Arkadaşım elbiseleri aldı. Şehirle aramızda çukurlar, hendekler vardı hâlâ. Neyse ki kılavuz su getirdi, içtik rahatladık. Hava ateş gibiydi.

[Kalhât Şehri, "Hâricî" Olan Umânlılar]

Şehre varana kadar canımız çıktı! Pabuçlarım ayaklarımı öyle sıkıyordu ki tırnaklarımın çevresinden kan sızacaktı neredeyse.

Büyük giriş kapısına vardığımızda görevlinin sözleri bizim için sınav sonunda kazanılan ödül gibiydi;

"Benimle beraber şehir emirinin yanına geleceksin! Durumunu ve nereden geldiğini öğrenmeli emirimiz!" dedi bana. Emirin huzuruna çıktım. İyi huylu, efendi bir adamdı. Bana hâl-hatır sordu. Emir beni kendi kasrında konuk edince sevindim; altı gün onun yanında kaldım, ayaklarımın ağrısı geçmediği için bu süre içinde hiç dolaşamadım.

Kalhât şehri[18] deniz kıyısında; çarşıları çok güzel. Duvarları kaşânî denilen çinilerle kaplı. Şirin bir mescidi var. Oradan deniz ve liman görülüyor.

Burayı ermiş bir kadın olarak bilinen Bîbî Meryem[19] yaptırmış. Bura ahalisi "bîbî" kelimesini hür ve soylu anlamında kullanıyor. Kalhât şehrinde yediğim balığı başka bir ülkede yemedim. Bu balığı bütün et türlerine tercih ederim. Çok lezzetliydi! Evvelâ ağaç yaprakları üzerinde kızartılıyor sonra üstüne pirinç konuluyor ve afiyetle yeniyor.

Buranın pirinci Hindistan'dan getirilir. Kalhât ahalisi genelde tüccardır. Onlar Hint denizinden gelen mallarla geçimlerini sağlıyorlar. Limana bir gemi yaklaşınca yüzleri gülüyor, sevinçle ileri atılıyorlar. Kendileri Araptırlar ama konuşma tarzları fasih değildir, onlara özgüdür. Söyledikleri her kelimeye mutlaka "lâ" harfini ilâve ederler. Meselâ, "Te'kul lâ?" [=yiyecek misin?], "Temşî lâ" [=yürüyecek misin?], "Tef'al kezâ lâ" [=böyle yapacaksın hâ?] derler. Ahalinin çoğu Hâricî mezhebinden ise de onları yöneten Hürmüz hükümdarı Kutbeddîn Temtehen [=Tehemten][20] Sünnî olduğu için kendi mezheplerini fazla açığa vurmuyorlar.

Kalhât yakınında Tîbî diye bilinen şirin bir köy var. Buranın suyu boldur. Yeşili gür, bahçesi çoktur. Kalhât'ın meyve ihtiyacı buradan karşılanıyor. "Murvârî" diye ünlenen muz cinsi de burada yetişir. Murvârî Farsça bir kelimedir; inci anlamına geliyor. Murvârî buradan Hürmüz'e ve diğer ülkelere ihraç ediliyor. Yörede tenbûl de yetişiyor ama yaprağı küçük. Bu taraflara hurma Umân'dan getiriliyor.

Yolculuğumuza devam ettik. Umân'a yöneldik.[21] Altı gün çöl yürüyüşü yaptıktan sonra yedinci gün Umân'a ulaştık. Buranın toprakları çok bereketlidir. Her taraf ağaç ve su! Cins cins meyveler sarmış her yanı. Hurma bahçeleri sıra sıra.

Umân diyarının başşehri Nezvâ'dır; oraya vardık. Burası, bir dağ eteğine kuruludur. Etrafı bahçe ve çaylarla çevrilidir. Çarşıları güzel, câmileri tertemiz ve büyük. Bura halkının âdeti, yemeği câmi avlusunda yemektir. Yemek vakti gelince herkes ne hazırladıysa oraya getirir, toplu hâlde afiyetle yerler. Yolcular, gelip gidenler, misafirler de hemen oraya oturup nasiplerini alırlar. Ahali cesur ve yiğit insanlardan oluşuyor. Aralarında kavga da eksik olmuyor! Buralılar Hâricî mezhebinin İbâdiye[22] koluna mensuptur. Cuma namazını öğle namazı gibi dört rekât kılarlar. Namazdan sonra imam *Kur'an*'dan bazı âyetler okur, hutbeye benzer şeyler söyler ve Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer hayırla yâdedilir. Hz. Osman ve Hz. Ali'nin isimleri söylenmez; sükûtla geçilir. Eğer [bir rivayetin aktarılması için] Hz. Ali'nin ismini anmak gerekiyorsa üstü kapalı olarak "racül [=adam] dedi ki" şeklinde söylerler. Meselâ "racülden şöyle bir rivayet var" yahut "racül şöyle der" gibi... Kahrolası eşkıya İbn Mülcem'e de selâm gönderir, onu rahmetle anarlar! Onun için "Fitnenin belini kıran ermiş insan" diyorlar!

Bura hatunlarının ahlâkı çok bozuk! Erkekler onların edepsizliğini hoş görüyor, ayıplamıyor. Biraz sonra anlatacağımız hikâye de bu konuya dairdir.

Umân Sultanı

Umân hükümdarı, Ezd b. Gavs kabilesinden bir Araptır. Ona Ebû Muhammed b. Nebhân diyorlar. Lûr diyarının hükümdarlarına nasıl "Atabek" deniliyorsa, Umân sultanlarına da "Ebû Muhammed" unvanı verilir. Bu adam âdeti gereği konağının kapısı önüne oturur, orada meclis kurar. Ortalıkta mabeyinci ve vezir yok! Yabancı yahut yerli hiç kimsenin huzura çıkmasına engel olunmaz. Herkes eşit! Hükümdar, Arap geleneğine uyarak misafire ikram eder, durumuna göre para verir. O dürüst biridir ama onun verdiği ziyafette ehlî [=yabanî olmayan] eşek eti yenilir. Çünkü onlar eşek etinin helâl olduğuna inanıyor, çarşılarda bile alıp satıyorlar... Ama misafirlerden ve yabancılardan bunu gizliyorlar.

Umân diyarında Zekî [=İzkî] diye bilinen bir şehir var. İçine girmedim ama anlatılanlara göre pek şaşaalı büyük bir şehirmiş. Kurayyat, Şebâ, Kelbâ, Huvarfekkân [=Horfekkân] ve Suhâr da Umân şehirlerindendir. Buralar şenlikli şehirlerdir. Çoğu, Hürmüz Hükümeti'nin idaresi altında.

Umânlı Bir Kadın ve Sultan

Bir gün Sultan Ebû Muhammed b. Nebhân'ın yanında bulunuyordum. Yüzü çok güzel, alımlı mı alımlı, genç bir kadın yanaştı. Önümüzde durdu. Sultana yönelerek:

"Ebû Muhammed! Şeytan kafamda cirit atıyor, azdım!" dedi. Sultan:

"Git! Şeytanını da kov gitsin!" cevabını verdiği hâlde kadın ısrar ediyordu:

"Senin yanındayken gücüm yetmiyor buna Ebû Muhammed!" Ama Sultan kararlıydı:

"Buradan git de ne istersen yap!" dedi.

Daha sonra öğrendiğime göre böyle kadınlar sultana yanaşıyor, onun himayesine girerek türlü çirkeflere bulaşıyormuş. Bunların ne babaları ne de akrabaları kıskançlıklarını belli eder! Buna güçleri yetmez. Çünkü kadını öldürseler derhal öldüreni öldürürler. Zira kadın sultanın himayesinde olur![23]

Kara Deniz
Tuna Nehri
Dinyeper
Don
Volga
Astrahan
Azak
Macar
Beş
Dağ
Kırım
Kefe
Sudak
Diampolis
Agathonike
Kustantiniye
Sinop
Kastamonu
İznik
Bolu
Gerede
Geyve
Yenice
Mudurnu
Bursa
Balıkesir
Bergama
Kütahya
Manisa
Foça
İzmir
Ayasluğ
Birgi
Tire
Ladik
Tavas
Milas
Muğla
Gölhisar
Antalya
Alanya
Isparta
Burdur
Eğirdir
Akşehir
Konya
Aksaray
Niğde
Kayseri
Sivas
Amasya
Osmancık
Trabzon
Gümüşhane
Erzincan
Erzurum
Aras Nehri
Tebriz
Fırat
Dicle

Anadolu, Deşt-i Kıpçak ve İstanbul seyahati. Kesik çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Gibb; Muvahhid.

OTUZBİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'A SEYAHAT, HAC İÇİN HİCAZ'A DÖNÜŞ VE ANADOLU'YA YÖNELİŞ

Otuzbirinci Bölüm Notları

Umân'dan çıktık, Hürmüz diyarına yöneldik. Mûgistan diye de adlandırılan Hürmüz şehri deniz kıyısına kurulmuştur. Tam karşısında Yeni Hürmüz var. İkisinin arası üç fersah. Yeni Hürmüz aslında bir adadır; oraya vardık. Merkezi Ceravn diye bilinen büyük ve güzel bir şehir. Çarşıları tıka basa yiyecek ve giyecekle dolu. Burası Hint ve Sint ülkelerinin ana limanıdır. Hint'ten gelen ballar buradan Irakayn, Fâris ve Horasan bölgelerine sevkediliyor. Bu şehir aynı zamanda hükümdarın da payitahtıdır.[1] Ada bir baştan bir başa bir günde katedilecek uzunlukta. Arazinin büyük bir kısmı tuzladır; "dârânî" cinsinden olan bu tuz bir sürü işe yarar.[2] Dağlardan sökülen tuz, süslü kapların yapımında ve üzerine kandil konulan [yüksek] fenerlerde kullanılır. Buralıların temel gıdası balık ile Basra ve Umân'dan getirilen hurmadır. Şöyle diyorlar:

"Hurma vu mâhî, lôti pâdişâhî!" yani "Hurma ve balık hükümdar yemeğidir." Bu adada su çok kıymetli. Gözelerin dışında göletler inşa edilmiş, yağmur suyu biriksin diye. Hepsi de şehirden uzakta olduğu için halk kırbalarla yola çıkıyor ve suyu doldurduktan sonra sırtlarına yükleyip sahile, oradan da kayıklarla şehre naklediyorlar.

[Kapı Gibi Balık İskeleti, Aksaraylı Bir Şeyh ve Hızır'ın Ziyaretgâhı]

Burada garip bir şey gördüm. Büyük câmiin kapısına yakın bir yerde; kapıyla çarşı arasında bir balık başı var. Hafif bir tümsek gibi heybetli! Gözleri koca koca iki kapıya benziyor! Halk bu gözlerin birinden giriyor, diğerinden çıkıyor.[3]

Ceravn'da Şeyh Ebu'l-Hasan Aksarâyî ile görüştüm. Bu adam aslen Anadoluludur. Beni güzelce ağırladı. Sonra ziyaretime geldi. Bir kat elbise ve "sohbet kemeri"[4] denilen özel bir kuşak verdi. Elbise onunla sarılıp toplanıyor. Bu kemer oturmaya yarar bir dayanak gibi. İran dervişlerinin çoğu bunu takmayı âdet hâline getirmiştir.

Şehirden altı mil uzaklıkta bulunan bir ziyaretgâhın Hıdır-İlyas'a [=Hızır-İlyas] ait olduğu söylenmekte. Allah'ın rahmeti ve esenliği onları kuşatsın. Rivayete göre Hıdır orada namaz kılmıştır. Hakikaten bereketi gün gibi açık bir yerdir orası. Yanı başındaki zaviyenin şeyhi gelip geçenlere, misafirlere ilgi gösteriyor, hizmet ediyor. Onun yanında bir gün kaldık ve ertesi gün hareket ettik.

Yeni Hürmüz adasının bitiminde dünyadan elini eteğini çekmiş arif bir adamın ziyaretine gittim. Kendi oyduğu bir mağarada kalıyor! Uzlete çekildiği bir köşe, bir oturma odası ve cariyesinin kaldığı bir evceğiz var bu oyukta! Hizmetkârları dışarıda koyun ve sığır otlatıyorlar. Bu adam eskiden büyük tüccarmış. Hacca gittikten sonra tüm ilişiğini kesmiş dünya ile ve ömrünü ibadete adamış. Mallarını kendi adına çekip çevirsin diye dostlarından birine teslim etmiş. Orada bir gece kaldık. Bize iyi davrandı. Allah ondan razı olsun. Zaten iyi kalplilik ve ibadet nuru yüzünde parlıyor adamın.

Hürmüz Sultanı Kutbeddîn [ile Yeğenleri Arasında Meydana Gelen Olaylar]

Hürmüz sultanı, Kutbeddîn Temtehen [=Tehemten] Tûrânşah'tır.[5] Mütevazı ve güzel ahlâklı biridir. Payitahtına erdemlilerden, dervişlerden ve şeyhlerden kim gelirse gelsin mutlaka gereken alâka ve saygıyı gösterir. Âdeti böyle. Oraya vardığımızdı kardeşi Nizâmeddîn'in iki oğluna karşı harbe hazırlanıyordu.[6] Pahalılık ve kıtlık adaya kâbus gibi çökmüştü. Vezir Şemseddîn Muhammed b. Ali ile Kadı İmâmeddîn Şonkârî [=Şavankârî], ileri gelenlerden oluşan bir heyet ile yanımıza teşrif ettiler, özür beyanında bulundular; savaş hazırlıklarından ötürü. Her gece savaşa girecekmiş gibi bir hâli yaşıyorlar. Onun yanında onaltı gün kaldık. Ayrılacağımız zaman dostlarımdan birine dedim ki:

"Hükümdarı görmeden nasıl döneriz?" Böylece vezirin konağına gittik. Burası bizim misafir olduğumuz zaviyenin yakınında bir yerdi. Ben öne çıktım:

"Sultanı selâmlamak istiyorum!" dedim.

"Bismillah!" dedi vezir, elimden tutarak hükümdarın yanına götürdü.

Hükümdarın konağı deniz kıyısındaymış. Civarında birkaç tekne yatıyor. Orada daracık ve pasaklı bir elbiseyi sırtına geçirmiş, başına da sarık yerine çaput sarmış bir ihtiyar gördüm; vezir ona selâm verdi, ben de verdim. Onun hükümdar olduğunu anlayamadım! Yanında kızkardeşinin oğlu Alişah b. Celâleddîn Kîcî vardı. Aramızda tanışıklık bulunduğu için hemen konuşmaya başladım. Vezirin biraz sonra söze girip sultanı bana tanıtması üzerine evvelâ yeğeni ile sohbet ettiğim için mahcup oldum, özür diledim! Hükümdar oradan kalktı, evine ilerledi. Kumandanlar, vezirler ve devlet ricali de onu takip ettiler. Ben de refakatimde bulunan vezirle beraber yürüyordum. Biraz sonra binanın içinde sedirine kurulmuş hâlde buldum onu ama üzerindeki elbiseyi değiştirmemişti. Elinde çok kıymetli, eşi benzeri görülmeyen bir inci tespih vardı. İnci avlama noktaları bu adamın hükümranlığı altındadır. Kumandanlardan biri onun yanına oturdu, ben de kumandanın yanına oturdum. Hükümdar bana hâl hatır sordu. Ne zaman geldiğimi, bugüne kadar hangi sultanlarla karşılaştığımı merak ediyordu. Ben de cevapladım. Biraz sonra yemek geldi. Orada bulunanlar sofraya oturduysa da sultan onlarla beraber yemedi. Kalktı, ben de kalktım. Ona veda edip ayrıldım.

Hükümdarla yeğenleri arasında süregelen savaşın nedeni şuydu:

Kutbeddîn bir gün Yeni Hürmüz'den kalkıyor, gezmek ve neşelenmek niyetiyle Eski Hürmüz'e açılıyor gemiyle. İki şehir arasındaki mesafe demin belirttiğimiz gibi üç fersahtır. Bu esnada kardeşi Nizâmeddîn ayaklanarak hükümranlığı kendine lâyık bulduğunu ilân ediyor. Ada halkı derhal askerle bir olup Nizâmeddîn'e biat ediyorlar. Bu arada Kutbeddîn can korkusuyla Kalhât'a gidiyor denizden. Orada aylarca kalıp bir donanma hazırlıyor, adaya yöneliyor ama buralılar Nizâmeddîn ile bir olup Kutbeddîn'e karşı koymaya karar vermişlerdir. Onu korkunç bir hezimete uğratıyorlar. Melûl mahzun Kalhât'a dönen Kutbeddîn birkaç defa daha şansını deniyor ama başaramıyor. Nihayet kardeşinin hanımlarından biriyle gizlice haberleşerek onu zehirletiyor. Nizâmeddîn zehrin etkisiyle ruhunu teslim edince kendisi derhal adaya geliyor ve tahta oturuyor. Kardeşinin oğulları ise yanlarına aldıkları zengin hazine ve askerle beraber inci avlama mekânı olan Tayf adasına kaçıyorlar. Buraya gelmeye çalışanların yolunu kesiyor, sahilde bulunan tüm şehirleri yağma etmeye başlıyorlar. Hattâ büyük bir kısmını da harap ediyorlar. İşte savaşın sebebi budur.

[Türkmenler Diyarından Geçiş, Zehirli Rüzgâr]

Huncubâl'da oturan ermiş bir adamla görüşmek üzere Ceravn'dan yola çıktık. Denizi geçtikten sonra Türkmenlerden binek hayvan kiraladık. Bu bölge Türkmenlerle meskûn. Son derece cesur oldukları ve güzergâhı iyi bildikleri için onlar olmadan burada seyahat etmek imkânsız! Yolumuz dört gün süren geniş bir çöldü; etrafta çöl Arapları vardı. Anlatılanlara göre Temmuzla Haziran aylarında zehirli bir rüzgâr eserek insanları telef ediyormuş.[7] Bu rüzgâr nedeniyle zehirlenen adam gömülmek üzere yıkanınca organları birbirinden ayrılırmış! Hakikaten bu yüzden çölde ruhunu teslim etmiş kimselere ait pek çok mezar bulunuyordu, ötede beride! Yolculuğumuzu geceleyin yaptık. Güneş doğunca mugaylan ağaçlarının gölgesinde dinleniyorduk. İkindiden sonra tekrar yola koyularak yine sabaha kadar yola devam ediyorduk.

Cemal Lûk'un Hikâyesi

Bu civarda eskiden Cemal Lûk namıyla meşhur bir eşkıya yaşarmış.[8] Sicistan ahalisinden olan bu adam İran asıllıymış. Lûk, kesik elli demektir. Cemal'in eli bir çatışmada kesilmiş. Yanında Arap ve Acem ırkından bir grup eşkıya ile haydutluk yaparmış. Halktan gaspettiği mallarla zaviyeler inşa eder, oralarda gelip geçenlere yemek yedirirmiş! Anlatılanlara göre, "Yoksulun hakkı olan zekâtı vermeyenlere musallat olayım!" diye Allah'a yalvarırmış. Uzun müddet devam etmiş bu hâl. Süvarileriyle müthiş yağmalara girişir, onlardan başka kimsenin bilmediği çöllere dalıp etrafa büyük ve küçük su tulumları gömermiş. Sultanın askerleri tarafından takip edilirlerse evvelce bildikleri yere gelir, suyu çıkarır ve içerlermiş. Onları takip etsin diye sevkedilen birlikler helâk olmaktan korkup geri dönermiş. Cemal Lûk uzun bir müddet bu şekilde eşkıyalığa devam etmiş. Ne Irak hükümdarı, ne de diğer sultanlar onu yok edememişler.

Sonra yaptıklarına pişman olmuş, eşkıyalığı bırakmış ve kendini ibadete vermiş. Ölünceye kadar zahitçe yaşamış ve beldesindeki kabri bir ziyaretgâh hâline gelmiş.

[Kevristan'a Gidiş, Lâr Şehri, Şeyh Ebû Dülef'in Zaviyesi]

Kevristan [=Kuhuristan] denilen küçük şehre ulaşıncaya dek bu sahrada yol aldık.[9]

Kevristan etrafı nehir ve bahçeyle dolu şirin bir şehirdir, çok sıcaktır. Oradan yola çıktığımızda demin bahsettiğimiz sahraya benzeyen başka bir çöle geçtik. Üç gün yol aldık, Lâr şehrine vardık. Burası büyük bir şehir, çarşıları cıvıl cıvıl; her yanında su kaynakları var. Çaylar ve bahçeler art arda sıralanmış. Huncubâl'da iken ziyaretini tasarladığımız Şeyh Ebû Dülef Muhammed'in bir zaviyesinde konakladık. O sıralarda şeyhin oğlu Ebû Zeyd Abdurrahman vardı zaviyenin başında.

Dervişlerden bir cemaat eşlik ediyor ona. Her gün ikindi namazından sonra zaviyede toplanıyor, şehirdeki evleri dolaşıyorlar. Her evden bir-iki ekmek veriliyor onlara. Onlar topladıkları ekmeği zaviyeye getiriyor, misafirlere ikram ediyorlar. Şehir sakinleri bu duruma alıştığı için dervişlerin payını evvelce bir kenara ayırır, onlar için hazırlar ve teslim ederler. Her Cuma gecesi ahali ve dervişler bu zaviyede toplanır, her biri gücü yettiği kadar para getirir. Elde edilen tüm gelir o gece harcanır. Sabaha kadar Allah'ı zikreder, namaz kılar, *Kur'an* okurlar. Böylece geceyi diriltirler; sabah namazından sonra herkes işinin başına döner.

Lâr Sultanı Celâleddîn, [Huncupâl Şehri ve Şeyh Ebû Dülef]

Buranın hükümdarı Celâleddîn adında bir Türkmendir. Bize ikram etti, yemek gönderdi ama onu görmek ve ziyaret etmek mümkün olmadı. Bu şehirden çıkıp Huncubâl'a [=Huncupâl] hareket ettik. Demin anlattığımız Şeyh Ebû Dülef orada oturuyor. Onun zaviyesinde konakladık. İçeri girdiğimde Şeyh Ebû Dülef'i bir köşede toprak üzerine bağdaş kurmuş hâlde gördüm. Sırtında yünden mamul eski mi eski yeşil bir cübbe, başında yine yünden mamul siyah bir sarık bulunuyordu. Selâm verdim, daha güzel ve uzun bir şekilde selâmımı aldı. Ne zaman geldiğimi ve memleketimi sordu, beni misafir etti. Daima oruç tutan mütevazı oğlu onun emrine amâde oldu. Bana yemek ve meyve getirdi.

Şeyh Ebû Dülef tuhaf biri! Zaviyede dünyanın parasını harcıyor. Herkese bol bol hediye, elbise ve at veriyor; gelene ihsan, gidene ikram! Bu diyarda böylesini görmedim. Dostlarından ve sevenlerinden gelen yardımlar var; orası tamam ama bunun dışında nereden para aldığını, bu kadar zenginliği

nasıl elde ettiğini bilen yok! Ahalinin büyük bir kısmı onun ilâhî yardıma mazhar olduğunu, "gayb hazinesinden sarfettiğini" söylüyor, böyle inanıyorlar.

Bu zaviyede büyük ariflerden, maneviyat âleminin kutup sufîlerinden Şeyh Danyal'ın kabri var. Şeyh Danyal adı bu bölgenin her yanında bilinen, saygı gören bir addır. Mezar üzerindeki kubbe Hükümdar Kutbeddîn tarafından yapılmış.

Ebû Dülef'in yanında bir gün kaldım. Çünkü yanımda bulunan arkadaşlarım aceleci davrandılar! Huncubâl şehrinde özel bir zaviye var diye işittim. Burada kendini tamamen ibadete vermiş salih insanlar kalıyormuş. Arkadaşlardan ayrılıp oraya gittim. Şeyhe ve cemaate selâm verdim. Karşımda ibadetin nuru ile aydınlık bir topluluk vardı. Renkleri sararmış, bedenleri incelmiş, gözleri çeşme olmuştu. Yanlarına vardığımda yemek getirdiler. Şeyh:

"Oğlum Muhammed'i bana çağırın!" dedi. Bu çocuk zaviyenin bir köşesine çekilmiş, sürekli ibadet sebebiyle zayıf düşmüştü. Kabirden çıkmış ölü gibiydi, yanımıza geldi, selâm verip oturdu. Babası ona dönerek:

"Evlâdım! Misafirlerle beraber yemek ye! Ye ki onların bereketlerine, manevî etkilerine açık olasın!" dedi. Çocuk oruçluydu ama oturdu, orucunu bozup yemek yedi. Bunlar Şâfiî mezhebindendirler. Yemekten sonra bize dua ettiler. Oradan kalktık.

Sîrâf Şehri

Bu şehirden çıktık. Genelde Sîrâf denilen, Kays adıyla da bilinen şehre yöneldik.[10] Burası Yemen denizine ve Fâris bölgesine komşu olan Hint okyanusu sahilindedir. İdarî bakımdan Fâris diyarına bağlı. Pek büyük, geniş ve alımlı bir şehir. Toprakları son derece verimli. Bütün evleri yemyeşil ağaçlar ve güzel kokulu çiçeklerle dolu bahçeler arasına serpilmiştir. Halk dağlardan akan kaynak sularından içiyor. Şehir ahalisi İran asıllıdır. Asillerin soyundan geliyorlar. Orada yerleşen Benî Seffâf kabilesi Arap asıllı olup inci avı ile geçinirler.

İnci Avı İçin Dalış Yapılan Yerler

İnci avlama noktaları Sîrâf ile Bahreyn arasında geniş bir nehre benzeyen körfezdedir. Buranın suyu gayet durgun. Nisan ve Mayıs ayında Fâris, Bahreyn ve Kutayf [yahut Katîf] yörelerinin tüccarı, inci dalgıçlarıyla gelir kayıkların üstünde. Avcılar dalacakları zaman yüzlerine kaplumbağa kabuğundan yapılmış bir maske geçiriyorlar. Yine aynı kabuktan yaptıkları makasa benzer bir âletle burunlarını bağlıyorlar. Sonra ellerine bir ip bağlayıp suya dalıyorlar. Aralarında bir-iki saat suda kalan varmış. Dalgıç denizin dibine varınca orada küçük taşlar arasında kuma yapışık sedefleri eliyle yahut getirdiği keskin demirle kopardıktan sonra boynunda asılı deri torbaya doldurur her birini. Nefesi daralınca ipi sallar. Sahilde ipin ucundan tutan adamlar titreşimi hissedip adamı kayığa çıkarırlar. Sedefler açılır, kenarlarındaki etler bir demirle parçalanır. Havayla temas eder etmez bu sedef [içleri] katılaşıyor ve inciye dönüşüyorlar. Küçük büyük hepsi toplanıyor. Sultan beşte birini alır incilerin. Geri kalanları oradaki tüccarlar satın alırlar. Kayıktaki tüccarların çoğu dalgıçlara evvelce borç para vermişlerdir. Hemen inciyi borç yerine alırlar. Yahut ne gerekiyorsa onu alırlar.

[Bahreyn, Kutayf, Hecer, Yemâme]

Sîrâf'tan Bahreyn'e yöneldik.[11] Burası güzel ve geniş bir şehir, her yanı yeşillik, suyu bol. Burada su kolay çıkarılır. Elle yeri kazmak yetiyor. Bahreyn'de hurma, nar ve narenciye bahçeleri vardır. Pamuk bile yetiştirilir. Sıcağı pek şiddetli, dayanılır gibi değil. Kumu da çok. Bahreyn ile Umân arasında bir yol varmış ama fırtınalar sebebiyle kalkan kum yolu örttüğü için gidiş geliş kesilmiş. Bu yüzden Umân'dan Bahreyn'e ancak deniz yoluyla gitmek mümkün.

Bahreyn yakınında iki büyük dağ var. Doğudakine Uveyr, batıdakine Küseyr deniliyor. Hattâ burası atasözlerine bile geçmiş: "Küseyr ve Uveyr hariç her yer sağ salim!" diyorlar.

Oradan çıktık, Kutayf'a hareket ettik.[12] Bu şehir büyücek bir yerleşim merkezidir. Hurma ağacı yönünden zengin. Esas ahali Arap kabilelerinden oluşuyor. Bunlar Râfızîliklerini açıkça belli eden aşırı kanattandırlar. Müezzinleri ezanda şehadet kısmından sonra "Eşhedü enne Aliyyen Veliyyullah" [=Ali, Allah'ın dostudur] der. Ezanda "Hayye ale'l-felâh"

cümlesinden sonra "Hayye alâ hayri’l-amel" [=En hayırla işe koş] cümlesini eklerler. Ezanın sonundaki tekbirlerin ardından da "Muhamed ve Ali Hayrü’l-beşer, men hâlefehüma fekad kefer" [=Muhammed ve Ali insanlığın en üstünü, onlara aykırı düşen küfre düştü] cümlelerini eklerler. Oradan çıktık, Hecer şehrine yöneldik. Bugün Hecer şehrine Hasâ diyorlar. Atasözlerine bile geçmiş! şöyle denilir: "Hecer’e hurma taşıyan gibi." Hurması boldur buranın. Buradaki hurma ağaçları başka bir şehirde görülmez. Ahali hayvanlarını bile hurmayla besliyor. Buranın yerli halkı Araptır, çoğu da Abdü’l-Kays kabilesindendir. Hasâ’dan çıktık. Yemâme şehrine vardık. Burası Hacr adıyla da anılıyor. Her yanı ağaç olan bu şehrin suyu bol, toprağı verimlidir. Ahalinin büyük bir kısmı Benî Hanife kabilesinden gelen Araplardan oluşuyor. Bu yöre eskiden beri onların merkezidir. Emirleri Tufeyl b. Gânim’dir.

Emir Tufeyl’in beraberinde hacca gitmek üzere Yemâme’den ayrıldım. Bu iş yediyüzotuziki yılında vuku buldu.[13] Aynı sene Mısır hükümdarı Melik Nâsır da bazı kumandanlarıyla hacca gelmiş ve son haccını yapmıştır. Mekke ve Medine ahalisine ve kutlu beldelerde misafir kalan mücâvirîn tayfasına epey ihsanda bulundu. Oğlu olduğu söylenen Emir Ahmed’le en büyük kumandanı Bektümûr Sâkî’yı da bu sene idam ettirmiştir.

Melik Nâsır, Bektümûr ve Emir Ahmed Arasında Meydana Gelen Olaylar

Anlatılanlara göre Melik Nâsır, Bektümûr Sâkî’ya bir cariye hediye eder. Bektümûr kadına yaklaşmak isteyince o kendisinin Melik Nâsır’dan hamile olduğunu söyler. Böylece Bektümûr ondan elini çeker. Kadın bir erkek çocuk doğurur. Bektümûr bu çocuğa Emir Ahmed adını verir. Emir Ahmed, Bektümûr’ün himayesi altında yetişmekle beraber Melik Nâsır’ın oğlu diye bilinir millet arsında.

İşte bu seneki hac esnasında Bektümûr ile Emir Ahmed arasında bir anlaşma yapılır gizlice. Melik Nâsır öldürülecek onun yerine Emir Ahmed geçecektir. Böylece Bektümûr yanına hükümdarlık alâmeti olan davul, bayrak ve hil’at [=özel giysi] ile büyük miktarda para alır. Bu gelişmeyi duyan Melik Nâsır gayet sıcak bir günde Emir Ahmed’i huzura çağırır. O gelince Nâsır hemen önündeki meşrubat dolu taslardan birini içer. İçinde

zehir bulunan diğer tası Emir Ahmed’e sunar. Ahmed meşrubatı içince vakit doldurmak için derhal yolculuğa çıkılmasını emreder sultan...

Hükümdar alayı hareket eder; saraya varmadan Ahmed can verir. Bektümûr, Emir Ahmed’in ölümünden ötürü üzüntüye kapılarak üstünü başını yırtar. Yemeden içmeden kesilir. Durum Melik Nâsır’a haber verilince bizzat kendisi yanına gelip teselli ettikten sonra içinde zehir bulunan bir kadehi uzatır:

"Hayatım için, ne olursun şunu iç de yüreciğinin ateşi sönsün!" der. Bektümûr içer ve ölür. Yanında hükümdarlığa özgü elbiseler ve eşyalar bulunduğu için Melik Nâsır’ı öldürmek niyetinde olduğu açıkça ortaya çıkar. Nâsır erken davranmıştır.[14]

[Cidde’ye Gidiş, Batan Bir Gemi, Bucât Kabilesi]

Hac ibadetini yaptıktan sonra deniz yoluyla Yemen ve Hint diyarına gitmek üzere Cüdde’ye [=Cidde] yöneldim. Arkadaş bulamadığım gibi tek başıma da Hint’e gitme niyetimi gerçekleştiremedim. Cüdde şehrinde kırk gün kadar kaldım.

Orada Kûs şehrinin nahiyelerinden Kusayr’a gitme niyetinde olan Tunuslu Abdullah adında birinin gemisini buldum. Durumu öğrenmek, ne zaman yolculuğa çıkılacağını bilmek için gemiye vardım ama tavırları hoşuma gitmediği için onunla yolculuğu uygun görmedim.

Hak Teâlâ’nın hikmetine sual olunmaz işlerindendir; gemi hareket edip denizin ortasında Re’s-i Ebû Muhammed [=Ebû Muhamed burnu] denilen yerde battı. Sahibi ile bazı tüccarlar binbir zorlukla kurtulup "uşârî" türünden bir kayığa bindiler. Birkaç defa ölümle yüz yüze geldiler. Bir kısmı kurtuldu, bir kısmı da boğuldu. Gemide kaza esnasında bulunan diğer yolcular zaten oracıkta boğulmuşlardı. Bunların içinde tahminen yetmiş kadar hacı vardı.

Daha sonra Ayzâb’a gitmek niyetiyle bir "sunbûk"a [=küçük bir tekne türü] bindim fakat rüzgâr bizi Re’s-i Devâir [=Devâir burnu] denilen limana sürükledi. Orada Bucât kabilesinin kılavuzluğunda karadan epey yol katettik; ceylânı ve devekuşu bol olan bir sahradan geçtik. Bu sahranın

ahalisi Cüheyne ve Benî Kâhil kabilesinin[15] Araplarından oluşuyor. Hepsi de Bucât kabilesinin yönetimi altındadır. Nihayet Mefrûr ve Cedîd denilen iki kaynağa ulaştık. Yanımızda bulunan erzak tamamen tükenmişti. Sahrada rastladığımız Bucât kabilesine mensup bir gruptan koyun satın aldık. Kesip yedik.

Çölde bir Arap çocuğu gördüm, benimle Arapça konuştu. Sözlerinden anladığıma göre Bucâtlılara esir düşmüştü. Bir seneden beri yemek yemiyor, sadece deve sütüyle besleniyordu. Yolumuza devam ederken satın aldığımız et de bitti. Yanımda dostlarıma hediye edeyim diye aldığım "sayhâni" ve "bernî" cinsinden bir yük hurma vardı.[16] Bunu çıkardım, arkadaşlar arasında taksim ettim, beraberce yedik. Üç gün yetti.

Devâir burnundan itibaren dokuz gün seyahatten sonra Ayzâb'a[17] vardık. Kervanda bulunan bazı kimseler bizden önce oraya ulaşmışlardı bile. Ayzâblılar ellerinde ekmek, su ve hurmayla bizi karşıladılar. Orada birkaç gün konakladık. Deve kiralayarak Dugaym kabilesinden bir grupla yola çıktık. Cuneyb denilen bir kaynak kenarına ulaştık. Buradan suyumuzu alarak Humayserâ'ya gittik. Daha önce belirttiğimiz gibi Allah dostlarından Ebu'l-Hasan Şâzilî'nin kabri oradadır.[18] İkinci defa ziyaret ettik. Geceyi bu kabrin civarında geçirdik.

Sonra Nil kıyısında, Saîd şehirlerinden Edfû'nun hizasında bulunan Atvânî kasabasına ulaştık. İsnâ, Erment ve Aksur'a varmak için Nil'den geçtik. Aksur'da Şeyh Ebu'l-Haccâc Aksurî'yi ikinci defa ziyaret ettik. Oradan Kûs'a, daha sonra Kınâ'ya giderek ikinci defa Şeyh Abdurrahîm Kınâvî'yi ziyaret etme şerefine nail olduk. Daha önce bahsettiğimiz Hû, Ahmîm, Asyût, Menfelût, Menlevî, Uşmuneyn, Münyet İbn Hasîb, Behnesâ ve Bûş şehirlerine, oradan da Münyetü'l-Kaid'e ulaştık. Bu şehirlerden daha önce bahsetmiştik.[19] Böylece Mısır'a [=Kahire] vardık. Orada birkaç gün kaldıktan sonra Bilbeys yoluyla Şam'a gittim. Hacı Abdullah b. Ebûbekir Ferhân Tûzerî de yanımdaydı. Bu adam iki sene benimle yolculuk yapmıştır. Hint diyarından çıktığımızda Sendâbûr'da vefat etti. İlerde ondan bahsedeceğiz.

Gazze'ye, İbrahim Halil Peygamber'in beldesine girdik ve oradaki ziyaretgâhları tek tek dolaştık yeniden. Oradan da Beyt-i Makdis [=Kudüs],

Ramle, Akkâ, Trablus ve Cebele mıntıkalarına yönelerek Ermiş İbrahim b. Edhem'in kabrini ikinci defa ziyaret ettik. Sonra da Lâzkıye şehrine yöneldik. Bu şehirlerden ve Lâzkıye'den bahsetmiştik daha önce.[20]

OTUZİKİNCi BÖLÜM

ANADOLU’YA AÇILIŞ

Otuzikinci Bölüm Notları

Lâzkıye’de Martelmîn adlı bir Cenevizlinin büyük "korkora"sına [=ticaret gemisi] binerek "Türk ülkesi"ne yöneldik.[1] Burası Rum diyarı diye de bilinir. Çünkü eskiden Rumlarınmış. Rumlar ve Yunanlılar asıl ahalidendir. Müslümanlar orayı İslâma açtılar. Şu anda Müslüman Türkmenlerin idaresi altında yaşayan bir hayli Hıristiyan vardır bu ülkede.

Elverişli bir rüzgârla on günlük seyahatten sonra Anadolu’nun ilk şehri olan Alâyâ’ya [=Alaiye=Alanya] ulaştık. Yolculuğumuz sona erince gemi sahibi bizden "navl" [=navlun, ücret] almadı. İkramından saydı bu yolculuğu...

Rum diyarı diye bilinen bu ülke, dünyanın belki en güzel memleketi! Allah Teâlâ güzellikleri öbür ülkelere ayrı ayrı dağıtırken burada hepsini bir araya toplamış! Dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı burada yaşar ve en leziz yemekler de burada pişer. Allah Teâlâ’nın yarattığı kullar içinde en şefkatli olanlar buranın halkıdır. Bu yüzden şöyle denilir:

"Bolluk ve bereket Şam diyarında, sevgi ve merhamet ise Rum’da!" Bu kelimeyle buranın halkı kastolunuyor.

Anadolu’ya geldiğimizde hangi zaviyeye gidersek gidelim büyük alâka gördük. Komşularımız, kadın ya da erkek bize ikramda bulunmaktan geri durmuyorlardı. Burada kadınlar yüzlerini örtmezler. Yola çıkacağımız zaman akraba ya da ev halkındanmışçasına bizimle vedalaşırlar; üzüntülerini gözyaşı dökerek belli ederlerdi. Buranın âdeti gereğince ekmek haftada bir gün pişirilir, öteki günlere yetecek kadar! Ekmek günü, erkekler sıcak ekmekler ve nefis yemeklerle çevremizi doldurur, şöyle derlerdi:

"Bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar!"

Halk, İmam-ı A’zam Ebû Hanîfe Hazretleri’nin mezhebindendir. Hak Teâlâ ondan razı olsun. Hepsi Ehl-i Sünnet’tir. Aralarında ne Kaderî ne Râfıdî [=Râfizî] ne Mu’tezilî ne Hâricî ne de başka bir sapkın

bulunmaktadır. Yüce Allah onları bu faziletleriyle diğer insanlardan üstün kılmıştır. Ama haşîş [=esrar] yemekten çekinmiyorlar!

Demin de belirttiğimiz gibi Alanya deniz kıyısında bir şehirdir, ahalisi tümüyle Türkmenlerden oluşuyor. Kahire, İskenderiye ve Suriye tüccarları bu şehre gelip alışveriş ederler. Kerestesi bol olduğu için buradan yüklenen balyalar İskenderiye, Dimyat ve öteki Mısır limanlarına gönderilir. Şehrin üst tarafında gayet sağlam ve sarp bir kale var. Ulu sultan Alâeddîn [Keykubat] Rûmî tarafından yapılmıştır.[2] Bu şehirde belde kadısı Celâleddîn Erzincânî ile tanıştım. Cuma günü benimle beraber kaleye çıkarak namaz kıldı. Bana ikramda bulundu ve ziyafet verdi. Bir de Şemseddîn b. Recîhânî diye bir adamın misafiri oldum. Bunun büyük babası Alâeddîn [=İbn Köyük], siyahların yaşadığı Mâllî ülkesinde vefat etmiştir.[3]

Alâyâ Sultanı

Cumartesi günü Kadı Celâleddîn'le birlikte atlarımıza binerek Alâyâ [=Alanya] sultanı[4] olan Karamanoğlu Yusuf Bek'le görüşmek üzere yola çıktık. "Bek" hükümdar demektir. Onun konağı, şehirden on mil uzaktaydı. Onu sahilde bir tepenin üzerinde yalnız başına otururken buldum. Vezirleri ve kumandanları daha aşağıda, askerleri ise sağ ve sol taraflarda yer almışlardı. Saçları siyaha boyalıydı. Kendisine selâm verdim. Bana nereden geldiğimi sordu. Sorularını cevapladıktan sonra yanından ayrıldım. Arkadan hediye gönderdi.

[Antalya]

Buradan Antalya'ya doğru yola çıktım. Şehrin adı Şam diyarındaki Antakya isminin ölçüsündedir. Sadece "l" harfi "k" harfinin yerini almıştır. Bu şehir, genişlik, güzellik ve ihtişam bakımından dünyanın en güzel şehirlerinden. Gerek planı, gerek düzenliliği ile diğer ülkelerdeki benzerlerinden daha üstün bir durumda.

Ahali içindeki taifeler ayrı ayrı mahallelere yerleşmiş. Hıristiyan tüccarlar "mînâ" [=liman] adıyla anılan semtte oturmaktadırlar. Bu mahallenin çevresini büyük bir duvar kuşatmakta. Cuma vakti ve her gece bu duvarın kapıları kapalı tutulmaktadır.

Şehrin asıl halkı olan Rumlar başka bir mahallede kendi başlarına oturuyorlar, onların bulundukları yer de surla çevrilmiş.

Yahudilerin de kendilerine ait yerleşim alanları vardır. Burası da yine büyük bir duvarla çevrili.

Şehrin beyi, ailesi, devlet erkânı ve kapıkullarının oturdukları semt yukarıda açıkladığımız diğer taifelerden tamamen ayrılmıştır. Onların etrafı da surla çevrili, neredeyse kale gibi.

Müslüman ahaliye gelince bunlar şehrin tam merkezinde yaşamaktadırlar. Şehir merkezinde bir Cuma Câmii, medrese, pek çok hamam, gayet düzenli planıyla kalabalık ve zengin çarşılar bulunmaktadır. Tüm şehrin etrafını; yukarıda bahsettiğimiz semtleri de içine alan geniş bir sur kuşatıyor.

Buranın bağ ve bahçeleri çoktur, meyveleri lezizdir. Ahalinin "kamaruddîn" adını verdikleri bir çeşit kayısı çok nefistir. Bademi lezzetli olduğu için kurutulur, Mısır'a gönderilir, nadir ve pahalı kuruyemişlerden biri olarak saygın yerini bulur Kahire çarşılarında. Sıcak yaz günlerinde bile soğuk ve lezzetli olan gözeleri ise herkes tarafından bilinmektedir. Şehre vardığımda medresede konakladım. Oranın şeyhi Şihâbeddîn Hamevî'dir. Cuma Câmii'inde güzel sesli gençlerin her gün ikindiden sonra Fetih, Mülk ve Amme sûrelerini okumaları köklü bir âdettir.

Genç Ahılara Dair

Ahıyye, kelimesinin tekili, ahı'dır. Birinci şahıs, Arapça "ah" [=kardeş] kelimesini kendiyle ilgili kılarsa [=kardeşim anlamında] ortaya çıkan kalıp [=ahî], konumuz olan kelimenin tekil kalıbıdır.

Onlar, Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadırlar.[5] Şehirlerine gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkıyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz.

"Ahı" onlara göre, "sanatının ve zanaatının erbabını toplayan ve işi olmayan genç bekârları da bir araya getiren adam"dır. Onlar, ahı'yı başlarına geçirirler. "Fütüvvet" denen şey de budur. Önder olan adam, bir tekke yaptırarak halı, kilim, kandil gibi gerekli eşyayla donatır orayı. Onun arkadaşları geçimlerini sağlayacak kazancı elde etmek için gün içinde çalışırlar. Kazandıkları parayı ikindiden sonra topluca getirip başkana verirler. Bu parayla tekkenin ihtiyaçları karşılanır, beraber yaşama için gerekli yiyecek ve meyveler satın alınır. Meselâ o esnada beldeye bir yolcu gelmişse hemen tekkede misafir ederler onu... Alınan yiyeceklerden ikram ederler. Bu iş yolcunun ayrılışına kadar sürer. Bir yabancı ve misafir olmasa bile yemek zamanında yine hepsi bir araya gelip beraber yerler, türkü söylerler, raks ederler. Ertesi sabah işlerine giderek ikindiden sonra elde ettikleri kazançlarla önderin yanına dönerler. Onlara "fityân" [=yiğitler] deniliyor. Onların önderlerine de demin belirttiğimiz gibi "ahı" deniliyor. Ben onlardan daha ahlâklı ve erdemlisini görmedim dünyada. Gerçi Şiraz ve İsfahan ahalisinin davranışları biraz ahı tayfasını andırıyor ama ahılar yolculara daha fazla ilgi ve saygı göstermektedirler. Sevgi ve kolaylıkta da Şiraz ve İsfahanlılardan daha ileri düzeydedirler.

Antalya'ya varışımızın ikinci günüydü; fityân denilen ahı gençlerinden biri Şeyh Şihâbeddîn Hamevî'nin yanına gelerek onunla Türkçe konuştu. O zaman Türkçeyi henüz anlayamıyordum. Sırtında yıpranmış bir elbise, başında da keçe külâh vardı. Şeyh bana dönerek:

"Bu adamın ne dediğini biliyor musun?" diye sordu.

"Ne söylediğini bilmiyorum!" dedim. Bunun üzerine:

"Seni ve yanındaki dostlarını yemeğe davet ediyor!" demesiyle hayrete düştüm ama "evet!" dedim hemencecik. Adam oradan ayrılınca şeyhe döndüm:

"Bu adam yoksul birine benziyor, bizi ağırlayacak gücü yoktur; onu zor durumda bırakmak istemiyoruz!" dedim. Bu lafım üzerine şeyh güldü, şu cevabı verdi:

"Bu adam, ahı yiğitlerin önderlerindendir. Kendisi derici tayfasının ustalarından cömertliğiyle tanınmış biri. Zanaatkârlar arasında aşağı yukarı

ikiyüz adamı var. Onlar kendisini önderliğe seçtiler, bir tekke yaptırdılar. Şimdi gündüz kazandıklarını geceleyin orada harcıyorlar."

Akşam namazını kıldıktan sonra bu adam tekrar yanımıza geldi. Beraber gittik, muhteşem bir zaviyeyle karşılaştık! Burası Anadolu'nun en güzel halı ve kilimleriyle döşenmiş, Irak camından mamul sayısız avizeyle aydınlanmış pırıl pırıl bir mekândır. Oturma salonunda beş tane "beysûs" vardır. Beysûs[6] bakırdan yapılmış üç ayaklı bir şamdan türüdür. Bu şamdanın baş tarafına yine bakırdan yapılma cam gibi parlak ve ince bir kandil yeri açılmıştır. Ortasında fitilin çıkması için bir boru bulunuyor. Bu tüpçük, süzülmüş saf içyağıyla doludur. Yanı başında yine yağ dolu bakır kaplar bulunmaktadır. Fitili düzeltmek için bir de makas var. Bunun bakımıyla vazifeli olana "çerâğcî" derler. Mecliste sırtlarında "kabâ" [=kaban] ayaklarında mest bulunan; bellerine iki arşın uzunluğunda bıçak asan; başlarını alta yün bir takke, onun üzerinde de bir arşın uzunluğunda iki parmak genişliğinde uzun serpuşlarla örten bir grup delikanlı vardı.

Yiğitler burada toplandıkları vakit serpuşlarını çıkarıp önlerine koyarlar. "Zerdânî" cinsinden [=ince, şeffaf sarı ipekten mamul] güzel bir takke veya buna benzer bir şey kalır başlarında. Meclisin tam ortasında misafirlere ayırılmış bir peyke bulunmaktadır. Oraya geldiğimizde bize çeşit çeşit yemek, meyve ve tatlı sundular. Sonra türkü söylemeye, raksetmeye başladılar. Bunların güzel davranışları ve ikramı hayretimizi bir kat daha artırmıştı. Saatler sonra gecenin bitiminde onları tekkelerinde bırakıp ayrıldık.

Antalya Sultanı

Antalya sultanı Yusuf Bek [=Yunus Bek] oğlu Hıdır Bek'tir.[7] Oraya vardığımızda hastaydı. Sarayına giderek yatağında ziyaret ettik. Bize iltifat etti, gönlümüzü aldı, veda ederek ayrıldıktan sonra da hediyeler gönderdi.

Oradan Burdur'a hareket ettik; etrafı çaylarla, bahçelerle çevrili ufak bir şehir. Kalesi dik bir dağın tepesinde bulunuyor. Burada yöre hatibinin evinde konakladım. Ahı yiğitler toplanıp yanlarında kalmamızı istedilerse de hatip buna razı olmadı. İçlerinden birinin bağında bir ziyafet hazırladılar, kurbanlar kestiler. Bizimle tanışmaktan duydukları sevinç gerçekten hayret vericiydi! Onlar bizim dilimizi bilmiyorlar, biz de onların dilinden

anlamıyorduk; aramızda bir tercüman da bulunmuyordu! Ama onlarla tam bir günümüzü geçirdik hiç sıkılmadan! Sonra geriye döndük. Oradan Sabartâ'ya [=Isparta] hareket ettik. Burası da mamur bir şehir, zengin çarşıları var. Her yanından çaylar akıyor. Bağı, bostanı bol bir belde. Şehir kalesi yüksek bir tepe üzerinde. Akşam vakti oraya vardık. Yöre kadısının evinde konuk olduk.

[Ekrîdûr (=Eğridir) Şehri]

Oradan Ekrîdûr'a [=Eğridir] yollandık.[8] Kalabalık mı kalabalık bir şehir. Çarşıları şirin ve zengin. Şehrin çevresi ağaçlıktır. Her yanı bahçe. Orada suyu tatlı bir göl bulunuyor. Bu gölde dolaşan teknelerle iki günde Akşehir, Bekşehir [=Beyşehir] gibi köy ve kasabalara gitmek mümkündür. Ekrîdûr'da Ulucâmi karşısındaki medreseye indik. Burada hocalık yapan Muslihiddîn, Mısır ve Suriye'de eğitim görmüş bir mollaydı. Bir süre de Irak'ta kalan Muslihiddîn gayet güzel ve akıcı Arapça konuşurdu. Zamanının önde gelen erdemli, nükteli ve bilgin insanlarındandı. Bize çok iltifat etti, mükemmel bir ev sahibiydi.

Ekrîdûr Sultanı

Bu şehre hâkim olan Dündâr Bek oğlu Ebû İshâk Bek, Anadolu'nun önde gelen hükümdarlarındandır.[9] Babası hayattayken bir süre Mısır'da kalmış, hacca gitmiştir. Bu adam temiz kalpli, iyi huylu biridir. Âdeti üzere ikindi namazını her gün Cuma Câmiinde [=büyük câmi, ulucâmide] kılardı. Namazdan sonra sırtını kıble yönündeki duvara dayar, önünde yüksek tahta bir peykeye kurulmuş hafızları dinlerdi. Hafızlar Mülk, Fetih ve Amme sûrelerini öyle güzel okurlardı ki onları dinlerken gönüller coşar, tüyler diken diken olur, gözlerden yaşlar boşalırdı. Sonra sarayına dönerdi hükümdar. Bu yılın Ramazan ayını onun yanında geçirdik.[10] Ramazan gecelerinde üzerinde minder veya döşek bulunmayan bir kilime oturur, büyücek bir yastığa yaslanırdı. Yanında fıkıh bilgini Muslihiddîn yer almaktaydı. Ben fıkıh bilgininin biraz ötesinde oturmaktaydım. Daha ötede ise beyliğin ileri gelen memur ve kumandanları oturmaktaydılar. Biz böyle otururken yemek getirilirdi; küçük tabaklara konmuş, şeker ve yağla ezilmiş, mercimekten yapılma "serîd" [=tirit] ilk servisti. Onlar "uğurlu olur" diyerek oruçlarını tiritle açarlar. Bu iftarlığın Peygamberimiz –

Allah’ın selâmı ve rahmeti onu kuşatsın– tarafından diğer yemeklere tercih edildiğini ileri sürerek şöyle diyorlar:

"Biz onun güzel âdetine uyarak yemeğe tiritle başlıyoruz!"

Bunun arkasından öteki yemeklere geçerler. Ramazan ayının bütün geceleri böyledir. Yine Ramazan günlerinden biriydi. Beyin çocuklarından biri öldü. Buralılar, Mısır ve Suriye ahalisinin yaptığı gibi ölüye feryadu figan etmezler, hele Lûr halkının hükümdar çocukları öldükten sonra yaptıkları işlerin hiçbirini yapmazlar. Bunu daha önce açıklamıştık.

Cenaze gömüldükten sonra sultan ve medresedeki öğrenciler üç gün arka arkaya sabah namazını müteakiben mezarı ziyaret ettiler. İkinci gün halkla birlikte ben de merasime katılmıştım. Sultan beni yaya görünce hemen bir at gönderdi, özür diledi! Tören dönüşü medreseye varınca atı geri yolladım ama kabul etmedi. Şöyle dedi:

"Onu sana emanet olarak vermedim, hediye verdim!" Bunun dışında bir kat elbise ve para verdi.

Oradan Kulhisâr’a [=Gölhisar] yöneldik. Burası dört yanı suyla çevrili küçük bir kasabadır. Gölde bol miktarda kamış bulunuyor. Kasabanın tek bir yolu vardır; kamışlık ile suların arasında uzanır. Sadece bir atlının geçebileceği köprü gibi bir geçit! Kasaba, suyun ortasında yükselen bir tepe üzerine kurulmuş; ele geçirilmesi güç, sağlam bir kale görüntüsünde... Burada ahı yiğitlerinden birinin tekkesinde konakladık.

Kulhisâr [=Gölhisar] Sultanı

Kulhisâr’ın hükümdarı Muhammed Çelebî’dir.[11] Çelebî, Anadolu dilinde "seyyidî" [=efendim] anlamına geliyor. Bu adam, Ekrîdûr hükümdarı Ebû İshâk’ın kardeşidir. Şehre indiğimiz vakit orada yoktu. Birkaç gün kaldık, o da bu esnada döndü, bize çok ikram etti. Yol ihtiyacımızı gördü, binekler verdi.

Oradan Karâağâç [=Karaağaç] yoluyla ayrıldık. Karâ Türk dilinde esved [=siyah] demek; ağâç ise haşeb [=odun] demektir. Burası yeşil bir alandır. Türkmenlerin yerleştiği sahalardandır.[12] Bu ovada Cermiyân [=Germiyan]

obaları[13] yol kesicilik ettiğinden, bizim Lâdik'e [=Ladik] sağ salim ulaşmamızı sağlamak için sultan yanımıza cengâverler katmıştı. Cermiyânoğullarının Yezîd b. Muâviye soyundan oldukları söylentisi yaygın! Kûtâhya [=Kütahya] onlara aittir. Allah onların şerrinden bizi korusun.

Böylece Lâdik'e vardık. Buraya Dûngûzla da [=Doñuzlu, Domuzlu, Denizli] deniliyor.[14] Bu kelime "Beldetü'l-Hanâzîr" [=domuz diyarı] anlamına geliyor. Burası bölgenin en güzel, en büyük şehirlerinden biridir. Cuma namazının kılındığı yedi büyük câmii, bağ ve bahçeleri, düzenli akan çayları, memba suları ve şirin çarşıları var. Burada dünyada eşi benzeri olmayan altın işlemeli pamuk elbiseler dokunur. Yöre pamuğunun kaliteli oluşu ve iyi eğirilmesi uzun süre dayanmasını sağlıyor. Bu kumaşlar buranın adıyla [Ladikî, Dûngûzlî şeklinde] tanınmıştır. Şehirde Hıristiyan nüfusun çokluğu nedeniyle bu işi yapanların ekseriyeti Rum kadınlarından oluşuyor. Bunlar sultana cizye ve benzeri adlarla vergiler veriyorlar. Rum erkekleri, beyaz veya kırmızı renkteki uzun külâhları, kadınları da başlarına doladıkları koca koca sargılarla tanınırlar. Bu yörenin halkı hattâ bütün yöre ahalisi, çirkin davranışları ayıplamıyor. Kadınlar elde ettikleri kazançların bir miktarını sahiplerine veriyor. Hattâ güzel Rum kadınlarının erkeklerle birlikte hamamlarda çekinmeden eğlendiklerini, günaha daldıklarını işittim. Bana anlatılanlara göre yöre kadısının bile hamamlarda böyle "çalışan" cariyeleri varmış!

[Misafirperverlikte Yarış ve Ahı Tekkesinde Konaklama]

Şehre girdiğimiz zaman çarşıdan geçerken dükkânlardan çıkan bazı insanların hayvanlarımızı çevirerek dizginlerine sarıldıklarını gördük. Aniden başka bir grup çıkıp onları durdurdu ve çekişmeye başladılar. Aralarındaki münakaşa uzayınca bazıları hançerlerini çekip ötekilere saldırmaya kalkıştı. Konuşuyorlar ama hiçbir şey anlamıyorduk. Korkmaya başladık. Bu adamların yol kesen eşkıya Cermiyânlılar olduğu kuşkusuyla kaygılandık. Öyle ya, şehir onlara aitti. Malımıza, canımıza kastetmiş olabilirlerdi. Sonra Hak Teâlâ bize Arapça bilen, hacca gitmiş bir adam gönderdi. Ona sorduk, bunlar ne istiyor diye. Şöyle cevap verdi:

"Bu adamlar yiğit ahılardır!" Bizimle ilk karşılaşanlar Ahı Sinân'ın adamları, sonradan onları durduranlar ise Ahı Tûmân'ın gençleriymiş.[15] Her iki taraf da bizim kendi yanlarında konuk olmamızı istiyorlar, bu yüzden çekişiyorlarmış. Gösterdikleri yüksek misafirperverliğe şaşmamak mümkün değil! Sonunda işi kur'a çekmek suretiyle hallettiler, barıştılar. Kim kazanırsa önce o tarafın tekkesine konuk olmamıza karar verildi. Kur'a, Ahı Sinân'ın takımına düştü. Sinân bunu haber alınca kendi yoldaşlarından bir grupla bizi karşıladı. Beraberce onun tekkesine gittik. Hemen yiyecek sundular. Dinlendikten sonra Ahı Sinân bizi hamama götürdü. Benim bütün hizmetimi o görmüştür. Öteki yoldaşlarından üçü-dördü de bir arkadaşımın hizmetini üzerlerine almışlardı. Hamamdan çıkınca tekrar büyük bir sofra kurdular. Çeşitli meyveler, tatlılar, ikram ettiler. Yemekten sonra *Kur'an-ı Kerim*'den bazı bölümler okuyan hafızları dinledik. Arkasından hepsi "semâ" etmeye başladı. Gelişimizin haberi hükümdara bildirildi. Ertesi akşam bizimle görüşmek istedi; aşağıda anlatacağımız gibi onu ve oğlunu ziyaret amacıyla konağına gittik.

Tekkeye döndüğümüz zaman Ahı Tûmân ile yoldaşlarını karşımızda bulduk, bizi bekliyorlardı. Onlarla birlikte kendi tekkelerine gittik. Ötekiler gibi yemek verdiler, hamama götürdüler, hamamdan çıktığımızda bizlere gülsuyu ikram ettiler! Böylece tekkeye geldik. Yine ötekiler gibi meyve, tatlı ve nefis yiyecekler ikram ettiler. Ziyafetten sonra *Kur'an*'dan bazı bölümler okundu, raks ve "semâ" edildi. Onların tekkelerinde de bir süre kaldık.

Lâdik [=Denizli] Sultanı

Lâdik hükümdarı Anadolu'nun ileri gelen beylerinden Sultan Yenenc [=Yınanç] Bek'tir. Ahı Sinân'ın tekkesinde konakladığımız vakit bu adam yanımıza erdemli bilgin Fakih Alâeddîn Kastamûnî'yi göndermiş, sayımızca da at yollamıştı. Ramazan ayıydı. Huzuruna giderek kendisine selâm verdik. Bu ülke beylerinin âdetleri arasında yolculara ilgi göstermek, onlarla tatlı dilli konuşmak, ufak-tefek hediyeler vermek vardır. Bu yüzden akşam namazını sultanla beraber kıldık. Yemek hazırlanmıştı. Beraber iftar ettikten sonra yanından ayrıldık. Bize biraz para verdi. Sonra oğlu Murâd Bek bizimle tanışmak istedi.[16] Bu genç, meyvelerin henüz eriştiği o günlerde şehir dışında bir bağda ikamet ediyordu. Babasının yaptığı gibi o

da sayımızca at göndererek çağırdı bizi. Onun bağına gittik, geceyi orada geçirdik. Yanında bulunan bir fakih ikimiz arasında tercümanlık yaptı. Ertesi sabah da oradan ayrıldık.

Mübarek Ramazan Bayramı'nı bu beldede karşıladık.[17] Câmie gittiğimizde baktık ki sultan askerleriyle arz-ı endam eylemiş, Ahı yiğitlerden oluşan zanaat erbabı davul-zurna ve borularıyla, kendi mesleklerini gösteren bayraklarıyla hazırlanmışlar, tepeden tırnağa silâh kuşanarak ihtişam yarışına girmişlerdi. Her sanat erbabı yanında getirdiği koyun, öküz ve ekmek yüklerini taşıyor; mezarlıkta kestikleri kurbanları ekmekle beraber fakir fukaraya dağıtıyorlardı. Bayram alayı burada kabristandan başlamaktadır. Oradan namaz kılınan yere gidilir. Namazı kıldıktan sonra sultanla beraber konağına gittik. Yemek hazırlandı. Fıkıh bilginleri, şeyhler ve ahılar için ayrı bir sofra; yoksullar, düşkünler için başka bir sofra kurulmuştu. O gün hükümdarın kapısından zengin, yoksul hiç kimse geri çevrilmedi.

[Tavas ve Muğla Şehrine Doğru]

Yol güvenliği yoktu; bu yüzden şehirde bir süre kalmak mecburiyetindeydik. Nihayet bir kafile hazırlandı. Biz de ona katılarak, bir gün yarım gece süren yolculuktan sonra Tavas Kalesi'ne vardık. Hakikaten sağlam bir kale burası.[18] Söylentilere göre Peygamberimizin sahabilerinden Suhayb[19] bu kale halkındanmış. Geceyi kalenin dışında geçirdik; ertesi sabah kapıya vardık. Halk, sur üzerinden buraya gelişimizin sebebini sordu; biz de gerekenleri söyledik. Bu sırada kale kumandanı İlyas Bek[20] davar sürülerinin hırsızlar tarafından çalınmasını önlemek maksadıyla askerleriyle kaleden çıkmış, çevreyi kontrol etmeye başlamıştı. Bu iş bitince hayvanlar dışarıya çıkarıldı. Orada daima bu şekilde hareket etmek zorunludur. Kale kıyısında yaşayan fakir bir adamın misafirhanesine indik. Kale kumandanı ihtiyaçlarımızı karşıladı, yiyecek gönderdi.

Oradan Muğle'ye [=Muğla] hareket ettik.[21] Şeyh efendilerden birinin tekkesinde konakladık. Bu adam iyi kalpli, cömert bir kişiydi. Bizi sık sık ziyaret eder, yiyecek, meyve yahut tatlı hazırlamadan yanımıza gelmezdi! Bu şehirde, ileride bahsini edeceğimiz Mîlâs hâkiminin oğlu İbrahim Bek'le görüştük. Bize çeşit çeşit ikramda bulundu, bir kat elbise ihsan etti. Oradan

Mîlâs'a [=Milas] doğru yola çıktık.[22] Burası Anadolu ülkesinin en güzel, en büyük şehirlerinden biridir. Suyu bol, meyvesi bol, bahçesi bol! Orada ahı yiğitlerinden birinin tekkesine indik. İkramı, iltifatı, ziyafeti, temizliğimize gösterdiği dikkati ve hamama götürme konusundaki ısrarı ile diğerlerini geçti; bize çok hürmet etti.

Mîlâs şehrinde Allah'ın uzun ömür verdiği dindar kişilerden Bâbâ Şüşterî ile tanıştım. Yaşının yüzelliden fazla olduğu söylenmekte... Ama gücü kuvveti yerinde, aklı sağlam. Bize hayır dua etti. Onun duasının olumlu etkisi ve bereketi zamanla gerçekleşti![23]

Mîlâs Sultanı

Bu yüce sultanın adı Menteşeoğlu Şucâeddîn Urhân Bek'tir.[24] Hükümdarlar arasında boyu posu, temiz ahlâkı ve zekâsıyla tanınmıştır. Genellikle fakih ve âlimlerle bir arada bulunuyor, onlara büyük değer veriyor. Fıkıh bilginlerinden oluşan bir grubu daima yanında bulunduruyor. Çeşitli ilimlerde uzman, erdemli insan Fakih Huvârezmî [=Harizmî] de bunlardan biridir. Onunla tanıştığım sırada sultan kırgındı ona; Ayasluk'a gitmesi, o bölgenin hükümdarı ile görüşüp verdiği hediyeyi kabul etmesinden ötürü. Bu yüzden Huvârezmî, Mîlâs beyi ile görüşürken kendi durumunu ona anlatmamı ve zihninde beliren kuşkuları gidermemi rica etti benden... Hükümdarın huzuruna vardığımda onu methettim, göklere çıkardım. Erdemi ve sağlam bilgisi konusunda şahsî kanaatimi açıkladım. Hakikaten de Huvârezmî ile ilgili kuşkuları zail oldu hükümdarın!

Mîlâs hükümdarı bize binek hediye etti, ihtiyaçlarımızı eksiksiz gördü. Onun konağı Mîlâs'a iki mil uzaklıkta bulunan Bercîn [=Peçin] kasabasındadır.[25] Burası yeni kurulmuş, yeni binalara ve mescitlere sahip küçük bir şehirdir.

Bey, tepe üzerine kurulu bu şehirde yeni bir Cuma câmii yaptırmaya teşebbüs etmişse de henüz tamamlayamamıştır.[26] Burada kendisiyle görüştük. Sonra Ahı Ali'nin dergâhına misafir olduk. Mîlâs beyinin epey ihsanından sonra Kûnya'ya [=Konya] gitmek üzere bu şehirden ayrıldık.[27]

[Konya]

Kûnya büyük ve güzel bir şehir. Meyvesi boldur. Sayısız nehir ve çayları, eşsiz bahçeleri var. Burada daha önce bahsettiğimiz kamaruddîn denilen kayısı türü yetiştirilir, Mısır ve Suriye'ye ihraç edilir.[28] Şehrin caddeleri geniş, çarşıları da muntazam ve şirin. Her zanaatın erbabı çarşıda belirli bir yerde toplanmıştır. Buranın Büyük İskender tarafından kurulduğuna dair söylentiler var. Şimdi Karamânoğlu Sultan Bedreddîn'e ait şehirlerden biridir. Bu hükümdardan ileride bahsedeceğiz. Topraklarının Irak hükümdarının ülkesine yakın olması, zaman zaman onun hâkimiyeti altına girmesine sebep olmuştur. Bu şehirde kendisi de ahı yiğitlerinden olan ve büyük bir tekkenin postnişinliğini yapan İbn Kalemşâh adlı belde kadısının dergâhında konakladık.[29] Bu adamın kalabalık bir öğrenci topluluğu vardır. Onlar "Fütüvvet"te kendilerini müminlerin emiri Ali b. Ebû Tâlib'e dayandırırlar. [=Bu silsile, tarikat kütüklerinde mevcuttur.] Allah ondan razı olsun. Sufîler nasıl hırka giyme töresine sahipse bunlar da şalvar giymektedirler.[30]

İbn Kalemşâh'ın misafirperverliği öncekilerden daha iyiydi. Hamama gideceğimiz vakit oğlunu kılavuz olarak kattı yanımıza, kendi gelmese de.

Bu şehirde bilginlerin kutbu, büyük ermiş Şeyh Celâleddîn'in türbesi vardır. Bu adam Mevlânâ adıyla tanınmıştır.[31] Anadolu halkından bir kısmı onun tarikatını tuttuğu için onlara şeyhin adıyla "Celâliye" denilir; bazı tarikatların Irak'ta Ahmediye, Horasan'da Haydariye şeklinde anılması gibi. Celâleddîn'in türbesinin yanındaki büyük dergâhta gelen giden misafirlerin, yoksulların karınları doyurulmaktadır.

Mevlânâ'nın Hikâyesi

Anlatılanlara göre Mevlânâ gençliğinde bir müderris ve fıkıh bilgini olarak bu şehirdeki medresede talebe yetiştirmekteymiş. Bir gün tekkeye başında helva tepsisiyle biri gelir. Tepsideki helva dilim dilim kesilmiş olup her parça bir kuruşa satılmaktadır. Helvacı, Mevlânâ'nın bulunduğu yere geldiği zaman; "Tepsiyi getir!" der Mevlânâ. Adam tepsiden bir dilim alır, şeyhe sunar. Mevlânâ onu yer. Bunun üzerine helvacı başka kimseye bir şey vermeden medreseden çıkar gider. Şeyh ise onun ardından koşar; öğrencilerini yüzüstü bırakır. Talebeler bir süre beklerler; sonra şeyhlerine ne olduğunu araştırmaya başlarlar fakat nereye gittiğini hiç öğrenemezler.

Yıllar sonra Mevlânâ geri döner, ancak o artık kimsenin anlamadığı Farsça şiirlerden başka bir şey söylememektedir! Bunlar, ikişer dizesi birbiriyle kafiyeli dörtlükler hâlinde uzun bir manzumeyi oluşturmaktadır. Eski öğrencileri şeyhlerinin bu hâlini de benimserler. Ağzından çıkan şiirleri yazıp kaydederler. Böylece *Mesnevî* adı verilen ünlü kitap meydana gelir. Bu ülke halkı *Mesnevî* kitabına çok değer veriyor. Onun içindeki dizelere azamî saygıyı gösteriyor, anlamaya çalışıyor; Cuma günleri tekke ve dergâhlarda onu okuyorlar. Bu şehirde ayrıca Mevlânâ Celâleddîn'in hocası olduğu söylenen Fakih Ahmed'in kabri de bulunuyor.[32]

Kûnya'dan çıktık. Art arda sıralanan bahçeleri ve gür suları ile ünlenen Lârende'ye doğru yola koyulduk.[33]

Lârende [=Karaman] Sultanı

Onun adı Karamânoğlu Bedreddîn'dir.[34] Daha önce öz kardeşi Musa Bek bu diyara hâkim bulunuyorken Mısır hükümdarı Melik Nâsır'ın verdiği bir bedel karşılığında tahtından inmiş, yerine Mısır'dan bir orduyla birlikte bir emir gönderilmişti.

Daha sonra Sultan Bedreddîn şehri ele geçirerek, bir saray inşa ettirip devletinin payitahtı hâline getirdi.

Sultan Bedreddîn'le av dönüşü şehir dışında karşılaştım. Atımdan indim; o da bineğinden indi. Selâm verdim. Selâmımı alıp beni kucakladı. Bu ülkede hükümdarların şöyle bir âdeti var: Uzaktan gelen biri onunla karşılaştığında beriki bineğinden iniyorsa o da iniyor! Gelen yolcunun gösterdiği saygı, bu sultanların da saygılı davranmalarını gerektirecek bir memnuniyete kapı aralar! Selâmın at üzerinde verilmesi iyi karşılanmaz. Memnuniyetsizliğe, ardından da yolcunun felâketine sebep olur! Yeri gelince anlatacağım gibi onlardan bazıları ile benim aramda bu tür olaylar geçmiştir.

Sultan selâm verdikten sonra atına bindi, ardından ben de atıma bindim. Bana nereden geldiğimi sordu. Hâl hatır muhabbetinden sonra şehre birlikte girdik. Benim en güzel şekilde ağırlanmam için çevresindekilere emirler yağdırdı. Gümüş tabaklar içerisinde leziz yemekler, nefis meyveler ve hoş

tatlılardan başka; mum, elbise, binek hayvanı ve çeşitli armağanlar gönderdi. Onun yanında fazla kalmadım.

[Aksaray, Niğde, Kayseri]

Aksarâ'ya yönelerek çıktık yola. Bu şehir Anadolu'nun en sağlam ve güzel beldelerindendir. Etrafı akarsu ve bahçelerle çevrili. Şehri üç kanal bölüyor; bunlar evlerin içinden geçiyor! Meyve bahçeleri, bağlar, bostanlar şehrin içine kadar yayılmış.[35]

Burada koyun yünüyle dokunan halı ve kilimler Aksarâyî diye tanınır ve benzerlerine başka hiçbir yerde rastlanmaz. Üretilen mallar Suriye, Irak, Hindistan, Çin ve diğer Türk ülkelerine ihraç edilir. Aksarâ, Irak hükümdarına [=İlhanlı'ya] bağlı şehirlerdendir. Anadolu topraklarında ele geçirilen yerleri Irak hükümdarı adına yöneten Ertenâ beyinin vekili Şerif Hüseyin bu şehrin hâkimi olduğu için biz onun evinde konakladık. Şerif Hüseyin de aslında ahıdır; onun da yoldaşları çoktur. Bize sınırsız ikramlarda bulundu, öteki yoldaşları gibi hareket etti.

Sonra Nekde'ye [=Niğde] yöneldik.[36] Burası da Irak hükümdarına bağlıdır. Büyük ve çok kalabalık bir şehir ama bazı kısımları tamamen harap olmuş. Nehr-i Esved [=Karasu] adındaki ırmak şehri ikiye bölüyor. Bu nehir, bölgenin en büyük akarsularından biri. Üzerinde üç köprü var. Biri şehir içinde, ikisi şehir dışında.

Şehrin içine ve dışına konan dolaplarla ırmaktan alınan su bağ ve bostanlara götürülüyor. Burada meyve bol. Nekde'de Ahı Cârûk'un zaviyesine indik. Şehrin büyüklerinden olan Cârûk da bizi ahıların âdeti gereğince en güzel şekilde ağırladı. Üç gün kaldık orada.

Nekde'den Kaysârya'ya (=Kayseri] doğru yola çıktık.[37] Bu şehir de Irak padişahının hükmü altındadır. Ülkenin önemli merkezlerinden biridir. Irak ordu birlikleri burada üsleniyor. Yukarıda bahsettiğimiz Alâeddîn Ertenâ Bek'in hatunlarından biri de bu şehirde ikamet ediyor. Bu hatun, Ertenâ'nın kadınları arasında iyi kalpliliği ve cömertliği ile tanınmıştır. Irak sultanı ile de akrabalığı var. Kendisine, ulu, yüce anlamına gelen "ağa" kelimesiyle hitap olunur ki padişahlarla ilişiği olan herkese ağa denilir. Kadının asıl adı Togay Hatun'dur. Huzuruna çıktığımızda bizi ayakta karşıladı; güzel sözler

söyleyerek selâm verdi, hemen yemek hazırlanmasını emretti. Böylece yemeğe kaldık. Ayrılırken bize koşum takımı eksiksiz hazırlanmış bir at, bir kat elbise ve para gönderdi; genç hizmetkârlarından biriyle. Ayrıca kendi gelemediği için de özür diledi!

Bu şehirde ahılardan Emir Ali'nin tekkesinde konakladık. Bu adam çevredeki ahıların önde gelenlerindendir. Şanlı bir beydir aynı zamanda! Şehrin nüfuz sahibi âyan takımından bir grubu vardır onun. Tekkesi sağlam yapılı bir binadır; yiyeceklerinin bolluğu, kandilleri ve döşemeleriyle gördüğümüz zaviyelerin en güzellerinden biri. Dergâh mensupları veya başkaları her gece Emir Ali'nin yanında toplanır, bu yolda olanların gösterdikleri ilginin iki katını gösterirler!

Yörenin törelerinden biri de hükümdar bulunmadığı takdirde şehirde ahıların idareyi ellerine almaları, bir nevi hükümet etmeleridir. Ahı, gücü ölçüsünde gelen gideni ağırlar, giydirir, misafirin altına binek verir. Davranışları, buyrukları ve ata binişleriyle tıpkı bir hükümdar gibi hareket ediyorlar!

[Sivas Şehri, Bıçakçı Ahmed ve Ertenâ Bek]

Bundan sonra Sîvâs'a [=Sivas] yollandık.[38] Bu şehir de Irak'a bağlıdır. Irak ülkesinin en büyük şehirlerinden biridir. Tahsildarlar ile büyük kumandanlar orada oturuyorlar. Şehir pek düzenli ve bakımlı olup geniş caddelere sahiptir. Çarşıları fevç fevç insanla dolup taşıyor. Burada medrese tarzında inşa edilmiş "Dâru's-Siyâde" [=Seyyidler Konağı] denilen büyük bir bina var ki sadece Peygamber soyundan gelen misafirler ağırlanıyor; yani "Nakîbüleşrâf" bu konakta oturmaktadır. Misafir kalan şerife, konakladığı sürece yiyeceği, içeceği, mumu ve kullanacağı eşyası verilir; yola çıkarken de yol harçlığı gönderilir.

Şehre yaklaştığımız zaman bizi Ahı Bıcakcî [=Bıçakcı] Ahmed'in yoldaşları karşıladı. Bunlar, kimi yaya, kimi atlı olup kalabalık bir grup hâlindeydiler. Onlardan sonra Ahı Çelebi'nin yoldaşları çıktı karşımıza. Ahı Çelebi, ahıların ileri gelenlerinden olup rütbece Bıcakcî'dan üstündür. Bunlar kendilerinde misafir olmamı istedilerse de ilk gelenlerin önceliği ve ricasından ötürü bu isteği yerine getirmek mümkün olmadı.

Beraberce şehre girdik. Hepsi de misafir ağırlamakla övünüyorlar. Hele ilk gelenler kendi tekkelerinde misafir oluşumuzdan dolayı sevinç duyuyor, diğerlerine caka satıyorlardı. Öteki ahı dergâhlarında yapıldığı gibi yatacak yerimizi, yiyeceklerimizi ve hamamımızı hazırladılar bize. En güzel şekilde misafir edildik ve aralarında üç gün kaldık. Bu esnada Sivas kadısı öğrencileri ile beraber yanımıza geldi. Irak sultanının Anadolu ülkelerindeki vekili Alâeddîn Ertenâ Bek'in gönderdiği atları getirdi; onlara bindik, hep beraber yola çıktık.

Ertenâ Bek bizleri sarayın girişinde karşıladı.[39] Selâm vererek gelişimizi kutladı, gayet akıcı ve mükemmel bir Arapçası var! Bana Irakayn, İsfahan, Şiraz, Kirman ve bu yöredeki Atabeklerden, Suriye'den ve Mısır'daki Türkmen sultanlarından sordu. Amacı cömertleri övdürmek, pinti ve cimrileri de yerdirmekti! Ama ben onun istediğini yapmadım, hepsini şükranla andım. Bu davranışımdan da hoşlandı, bana teşekkür etti. Sonra yemek hazırlandı; yemeğe oturduk, fakat o diretti:

"Benim misafirim olacaksınız!" diyordu. Ahı Çelebi söze karıştı:

"Daha bizim tekkeye misafir olmadılar, onları biz tuttuk. Şimdi bize gelsinler, lütfederseniz sofranızı gönderirsiniz..." dedi. Hükümdar:

"Peki, öyle olsun!" cevabını verdi. Böylece Ahı Çelebî'nin dergâhına geçtik. Orada hem ahıların, hem de beyin konuğu olarak altı gün kaldık. Daha sonra hükümdar bir at, bir elbise ve bir miktar da para gönderdi. Ayrıca kendi ülkesindeki bütün vazifelilere yazdığı emirnâme ile bizim yol harçlığımızın karşılanmasını, gereği gibi ağırlanmamızı ve bizimle en iyi şekilde ilgilenilmesini buyurdu!

[Amasya, Gümüşhane, Erzincan ve Erzurum]

Buradan çıktık, Amasya'ya gittik.[40] Amasya büyük bir ırmak kenarında, çevresi bağ ve bostanlarla kaplı, meyvelik ve ağaçlık bir şehir. Irmak üzerine kurulan dolaplarla çekilen su, evleri ve bostanları sulamaktadır. Cadde ve çarşıları gayet geniş. Buraya Irak sultanı hükmediyor.

Buranın yakınlarında Sûnusâ [Sonisa] diye bir belde var.[41] Orası da Irak sultanına ait. Hak dostu Ebu'l-Abbâs Ahmed Rifâî'nin torunları burada

oturuyor. Onlar arasında Şeyh İzzeddîn şu anda tekkenin postnişinidir. Rifâî [=Küçük] dergâhının lideri o. Şeyh Yahya ise Şeyh Ahmed Kûçük'ün soyundan gelir.[42] Kûçük,Türkçede "sagîr" [=ufak] demektir. Bu adam da Tâceddîn Rifâî'nin oğludur. Biz onların tekkesinde kaldık ve diğerlerinden daha faziletli olduklarını gördük.

Sonra yine Irak hükümdarının hükmü altındaki şehirlerden birine, Kümiş'e [=Gümüşhane] doğru yola çıktık.[43] Burası gayet bakımlı ve büyük bir şehirdir, Irak ve Suriye'den tüccarlar buraya gelerek mal alırlar. Burada gümüş madeni var. Şehre iki günlük mesafede sarp ve yüksek dağlar yükseliyor. Ben oralara gidemedim. Kümiş'te Ahı Mecdüddîn'in tekkesinde üç gün misafir kaldık. Öteki zaviyelerde karşılandığımız gibi karşılandık. Ertenâ Bek'in vekili ziyaretimize gelerek yol harçlığımızı verdi, mükellef bir ziyafet çekti.

Oradan hareketle Erzencân'a [=Erzincan] ulaştık.[44] Irak sultanına bağlı şehirlerden biridir Erzencân. Bakımlı ve büyüktür. Halkının çoğunluğunu Ermeniler oluşturuyor. Müslümanlar Türkçe konuşuyor. Gayet muntazam ve canlı çarşıları var. Erzencânî diye bilinen nefis kumaşlar dokunur burada. Ayrıca bölgenin bakır madenleri de meşhurdur. Bakırdan çeşitli ebatlarda kapkacak ve bizim taraflardaki ayaklı çıradanlıklara benzeyen şamdanlar yapılır. Bunlara "beysûs" denildiğini belirtmiştik. Burada Ahı Nizâmeddîn'in tekkesinde kaldık. Nizâmeddîn'in tekkesi, benzerleri arasında en güzel olanıdır. Zaten Nizâmeddîn de ahılar arasında en ileri ve ulu kişi olarak tanınmakta. Bizi iyi ağırladı.

Sonra Erze'r-Rum'a [=Erzurum] geçtik.[45] Irak hükümdarının hükmü altında bulunan bu şehir geniş bir alana yayılmıştır ama iki Türkmen grubu arasında baş gösteren uzun savaşlar yüzünden her yanı harap olmuştur.[46] Şehri üç ırmak kesiyor. Evlerinin çoğu bağ ve bahçeler arasında bulunuyor. Erze'r-Rum'da Ahı Tûmân'ın zaviyesine indik. Bu adam çok yaşlı; neredeyse yüzotuzu aştığı söyleniyor lâkin hâlâ değneksiz yürümekte ve hafızası çok güçlü. Her şeyi hatırlamakta, beş vakit namazını da rahatça kılmaktadır! Ben onun bazen açlığa dayanamayarak oruç yemekten başka zâfiyetine tanık olmadım. Verdiği yemekte bizlere hizmet etti; sadece hamam hizmetimiz için oğullarını göndermek zorunda kaldı. Tekkeye

indiğimizin ikinci günü yola çıkmak istediğimizde bize gücenerek engel olmaya çalıştı, şöyle dedi:

"Eğer böyle yaparsanız bizim itibarımızı yok etmiş olursunuz şehirde! Çünkü konukluk en aşağı üç gün olmalı!"

Orada üç gün misafir olmak zorunda kaldık![47]

Birkî [=Birgi][48]

Oradan ayrılarak Birkî'ye döndük.

İkindi vakti şehre vardık. Yolda halktan bir adamla karşılaşarak ahıların dergâhını sorduk. Bize kılavuz oldu, kendi evinin bulunduğu bağa götürdü ve damda misafir etti. Üzeri dallarla örtülüydü buranın.

Yaz mevsiminin en sıcak günlerini yaşıyorduk. Ev sahibimiz bize çeşitli meyvelerden getirdi, güzel yemekler hazırladı, bineklerimizin yemini verdi. Geceyi onun evinde geçirdik. Daha önce tanıştığımız Muhyiddîn adlı bir müderrisin bu şehirde bulunduğunu öğrendimiz için onun yerini sorduk ev sahibimizden. Meğer ev sahibimiz de medresede talebeymiş! Hemen medreseye gittik. Muhyiddîn iyi tımar edilmiş bir katırın sırtında; öğrencileri önde, hizmetkâr ve köleleri de iki yanında medreseye geldi. Üzerinde altın işlemelerle süslü geniş ve ağır bir elbise vardı. Selâm verdiğimizde daha kibar ve süslü kelimelerle aldı selâmımızı. Pek nazik konuşarak elimden tutup yanı başına oturttu.

Sonra Kadı İzzeddîn Feriştâ denen adam geldi oraya.[49] "Feriştâ" melek anlamına geliyor. Bu adam temiz ahlâkı, saflığı, erdemi ve melek tabiatıyla bu unvanı haketmiş biridir! Onu karşıladık. Müderrisin sağ tarafına oturdu. Müderris önce temel ilimlerden başladı. Sonra branşlara daldı. Ders bitince kalktı, medrese içinde bir odacığa vardı; burasının benim için döşenmesi emrini verdi. Daha sonra bana mükellef bir sofra gönderdi.

Akşam namazından sonra bana haber saldı; bahçede bir köşede, çardak altında buldum onu. Orada bir havuz vardı. Su, kenarları çinilerle kaplı beyaz mermerden yapılmış bir arktan geliyordu buraya. Müderrisin huzurunda bazı öğrenciler oturuyor, hizmetçi ve köleler iki tarafta ayakta

dikiliyorlardı. Kendisi nakışlı kumaşlarla kaplı bir sedire kurulmuştu. Onu bu hâlde görünce kendi kendime "padişahlardan birinin huzurundayım galiba!" dedim. Beni görünce ayağa kalktı, elimi tutarak yanı başına, sedire oturttu; sofraya buyur etti. Yemeği bitirdikten sonra yanından ayrılıp medresedeki odama döndüm.

Daha sonra talebelerden bazıları, o gece şahit olduğum tarzda her gece aynı şekilde yemeklerini hocanın huzurunda yediklerini anlattılar bana. Müderris benim oraya gelişimi övgü dolu ifadelerle bölgenin hükümdarına bildirmiş. Birkî hükümdarı o günlerde şiddetli sıcaklar nedeniyle civardaki yaylalardan birine çıkmış meğer.[50] Bu yayla gayet serin olduğu için her yaz oraya gidermiş.

Birkî Sultanı

Birkî sultanı, Aydınoğlu Muhammed'dir.[51] Cömertliği, erdemi ve asaleti ile zamanının hükümdarları arasında öne çıkmıştır. Müderris geleceğimi evvelce duyurduğu için sultan beni hemen alıp götürmek üzere vekilini şehre göndermişti. Ama müderrisin bana yaptığı tavsiyeye göre hükümdar ısrar etmeli, ikinci bir çağırıcı daha göndermeliydi yerimden kalkmam için! Öte yandan o esnada ayağında çıkan bir çıban müderrisin ata binmesini engellemişti ve Birkî'den ayrıldığı zaman medresedeki derslerine ara vermek zorunda kalacaktı. Bir müddet sonra Birkî hükümdarı beni ikinci defa huzuruna çağırdı. Müderris bunun üzerine içinden geçenleri açıkladı, şöyle dedi bana:

"Hayvana binmeye imkânım yok ama seninle beraber gelmeliyim ta ki senin için yapılacak işleri birlikte kararlaştıralım. Bu yüzden hükümdarın huzurunda bulunmayı arzu ediyorum!"

Böylece ayağındaki yarayı bezle sardı, hayvana bindi. Topuğunu üzengiye koymadan yola çıktı. Ben de atlandım, kayalar arasına oyulup düzlenmiş dar bir patikadan ilerleyerek müderrisin ardında vardım yaylaya. Güneş batarken hükümdarın kalmakta olduğu yüksek noktaya geldik. Bir ceviz ağacının altına, su kenarına çadırlarımızı kurduk. O esnada küçük oğlu Süleyman Bek'in, kaynatası Sultan Orhan'ın yanına kaçmış olmasından ötürü endişe içindeydi hükümdar...[52] Yaylaya ulaştığımız haberi kendisine

bildirilince diğer iki oğlunu, Hıdır ve Ömer'i [=Umur Beyi] yanımıza gönderdi. Bunlar önce müderrise selâm verdiler. Müderris efendi beni de selâmlamaları gerektiğini onlara hatırlatınca döndüler, gereğini yaptılar, hâl hatır sordular. Nereden gelip nereye gittiğimi de sual ettiler ve ayrıldılar. Bana orada "harkah" adı verilen kubbe şeklinde bir çadır sundular. Harkah, ağaç kalaslarının yan yana getirilmesiyle kurulur, üzeri keçeyle örtülür. Tepesinde ışık ve hava girmesi için "bâdhenç" denilen bir delik bırakılır, istenirse bu delik kapatılabilir; çadır tıpkı ev gibidir. Gerekli döşek ve eşya da getirildi. Ben, müderris ve adamlarıyla beraber ceviz ağacının gölgesine oturdum. Soğuk pek şiddetliydi, o gece atım telef oldu!

Ertesi sabah müderris efendi erkenden hükümdarın huzuruna çıkarak gayet kibar bir şekilde gerekli bilgileri verdi bana dair. Döndüğü zaman bana da anlattı. Aradan bir saat kadar geçtikten sonra hükümdar her ikimiz için adamını gönderdi. Böylece huzura çıktık. Bizi ayakta karşılayıp selâmladı. Müderrisi sağına oturttu. Ben de daha uzak bir yere iliştim. Hâl hatır muhabbetinden sonra Hicaz, Mısır, Suriye, Yemen, Irak ve İran hakkında sorular sordu. Biraz sonra yemek sunuldu. Ziyafet bitince onun yanından ayrıldık. Hükümdar koyun tulumları içinde un, pirinç ve yağ gönderdi bize. Türklerde böyle bir âdet vardır. Orada kaldığımız süre içinde her gün yanımıza azık gelmekte, bunlarla yemeklerimizi hazırlamaktaydık.

Hükümdar bir gün ikindiden sonra bulunduğumuz mıntıkaya geldi. Müderris efendi baş köşede, hükümdar onun sağında ben de müderrisin sol tarafında oturuyordum. Bu şekil oturuş, Türklerin fıkıh bilginlerine gösterdiği saygının en açık ifadesidir. Benden, Yüce Peygamber'in hadîslerinden bir seçki hazırlamamı istedi. Allah'ın selâmı ve rahmeti Peygamberimizi kuşatsın! Derhal hazırladım. Müderris yazdıklarımı hükümdara sundu. Hükümdar bu eserin Türkçe açıklamasının yazılmasını müderrise emrederek ayağa kalktı, dışarı çıktı.

Ceviz ağacı altında hizmetçilerin hazırladığı yemeğimizde baharat, sebze vesair kullanılmadığını görünce derhal yağ, baharat gibi maddelerin oraya getirilmesini buyurdu, haznedarın cezalandırılmasını emretti ve ayrıldı. Burada ikametimiz uzayınca canımız sıkılmaya başladı. Artık ayrılmak istiyorduk. Öte yandan müderris de sıkılmaya başladı. Bunun üzerine bir adamın hükümdara gönderilmesi, yola çıkmak için müsaade istenmesi icap

etti. Ertesi gün hükümdarın vekili gelerek müderrisle Türkçe bir şeyler konuştu. Henüz bunu anlayacak kadar Türkçe bilmiyordum. Müderris ona cevabını verdi. O da geri döndü. Adam gidince müderris bana;

"Ne söylediğimi biliyor musun?" dedi. Ben de:

"Nereden bileyim?" dedim. Şöyle anlattı müderris:

"Hükümdar sana ne ikram edilmesi gerektiğini benden duymak istemiş. Ben de ‘Sultanımızın eli altında altın, gümüş, at, köle her şey var. Dilediğini göndersin’ dedim vekile!"

Hakikaten vekil, huzura çıktıktan az sonra geri döndü ve hükümdarın, o günü orada geçirmemiz doğrultusunda buyruk verdiğini bildirdi. Ertesi gün hükümdarla beraber şehirdeki saraya inecektik.

Ertesi sabah hükümdar bize kendi bineklerinden güzel bir küheylân gönderdi. Hep beraber şehre indik. Ahali bizi karşılamak için yollara dökülmüştü. Demin bahsettiğimiz kadı ve diğerleri de kalabalık arasındaydı. Hükümdar şehre girince biz de arkasından, sarayın kapısına kadar onunla birlikte ilerledik. Orada müderris efendiyle beraber medreseye yöneldik ama sultan bizi çağırıp saraya gelmemizi emretti. Büyük kapıdan geçip sarayın girişine yanaştığımızda karşımızda yirmi kadar hizmetçi gördük. Bunlar boylu poslu yakışıklı gençlerdi. Üzerlerinde ipek elbiseler vardı, saçları ikiye ayrılmıştı. Tenleri kırmızıya çalan bir beyazlıktaydı. Müderris fakihe sordum:

"Bu civan yiğitler de neyin nesi?" Cevap verdi:

"Bunlar Rum delikanlılarıdır." Çıktığımız uzun merdiven bitince ortasında havuz bulunan muhteşem bir salona girdik. Havuzun kenarlarında ağzından su akıtan tunç aslan heykelleri vardı. Salonun çevresi, üzerleri kumaş döşeli sedirlerle kaplanmıştı. Bunlardan biraz daha yüksekte olan bir peyke ise hükümdar için kurulmuştu. Buraya geldiğimizde kendisine ait peykeyi eliyle kenara itip bizimle beraber sedirlere oturdu. Müderris fakih sağ tarafına, kadı onun yanına, bense daha geride bir yere oturdum. Hafızlar sedirin sağ tarafında yer aldılar. Onlar hükümdarın huzurundan bir an olsun ayrılmıyorlardı.

Limon suyundan yapılmış, içine büyük tatlı parçaları atılmış bir tür şerbetle dolu altın ve gümüş taslar getirildi, yanında altın ve gümüş kaşıklar vardı. Ayrıca yine şerbet doldurulmuş çini kâseler ve tahta kaşıklar da vardı ortada. Altın ve gümüş eşyayı, dinî kurallar gereği kullanmaktan sakınan kimseler çini kaseleri ve tahta kaşıkları kullanıyorlardı. Ben söz aldım, hükümdara şükranlarımı arzettim. Konuşurken beni buraya kadar getiren müderris efendiyi de bir hayli övdüm. Eh, böyle tantanalı ve mübalağalı konuşmam hükümdarı memnun etmişti.

Yahudi Doktorun Hikâyesi

Sultanla otururken başında kuyruklu sarığıyla yaşlı bir adam geldi, selâm verdi. Kadıyla müderris ayağa kalkıp selâmını aldılar. Adam, sultanın önündeki sedire oturunca hafızlar geride kaldı. Müderrise sordum:

"Kim bu adam?" Güldü, cevap vermedi. Soruyu tekrar ettim. O zaman şöyle anlattı:

"Bu ihtiyar Yahudi bir doktordur, hepimiz muhtacız ona. Gördüğün gibi hükümdar ona çok saygı gösteriyor. Biz de ayağa kalkar, onu hürmetle karşılarız." Bu tavır beni sinirlendirmişti; dayanamayıp itiraz ettim:

"Lanetli oğlu lanetli! Sen Yahudisin. Nasıl oluyor da *Kur'an* okuyanların daha üstünde bir mevkide oturuyorsun?"

Ona kızdım, sesimi yükselttim. Hükümdar bu davranışım karşısında hayret etti! Ne dediğimi sordu. Müderris benim anlattıklarımı tercüme edince Yahudi fena bozuldu, hırslandı, yüzü mosmor meclisi terkedip gitti! Oradan ayrılınca müderris bana teşekkür ederek şöyle dedi:

"Allah senden hoşnut olsun! İyi yaptın. Şımarmıştı. Senden başkası da ona böyle bir şey söyleyemezdi, haddini bildirmiş oldun!"[53]

[Birkî'de Bir Göktaşı]

Yine toplantı esnasında hükümdar bana:

"Hiç gökten düşen taş gördün mü?" diye sordu. Ben de:

"Ne gördüm, ne de işittim!" cevabını verdim. Bunun üzerine Birkî şehrinin dışına böyle bir taşın düştüğünü söyleyip adamlarını çağırttı. Onlara taşın getirilmesi emrini verdi. Biraz sonra simsiyah, sert ve cilâlı gibi gözüken bir kayayı alıp getirdiler. Ağırlığı zannıma göre bir kantar idi. Hükümdar bu defa taşçıları çağırttı. Bunlardan dört usta gelip vurmaya başladılar. Herkes demir balyozlarla dörder defa vurduğu hâlde hiçbir şey olmadı, şaştım kaldım! Hükümdar bu tecrübeden sonra taşın götürülüp yerine konulmasını emretti.

Birkî Emirinin İkramları

Hükümdarla birlikte şehre girişimizin üçüncü günü büyük bir davet tertip edildi. Şehrin ileri gelenleri, ordunun yüksek türbeli subayları, şeyhler, bilginler hepsi bu şölene çağrıldılar. Ziyafetler çekildi, güzel sesli hafızların okudukları *Kur'an-ı Kerim* dinlendi. Davet sonunda biz de medresedeki odamıza dönmek için izin aldık. Burada kaldığımız müddet içinde her gece hükümdar tarafından gönderilen mumları yakarak aydınlandık. Onun sunduğu meyveleri ve yemekleri yedik. Sonra yüz miskal ağırlığında altın, bin dirhem gümüş, bir takım elbise, at ve Mîhâîl adında bir Rum köle hediye etti bana. Adamlarımıza da elbise ve para ikramında bulundu. Bütün bunlar, Müderris Muhyiddîn Efendi'nin gayretlerinin neticesiydi. Allah ona en hayırlı armağanı versin! Her bir dosta ayrı ayrı veda ederek oradan ayrıldık. Birkî'de ve Birkî yaylasında kalışımız tam ondört gün sürmüştü.

[Tire, Ayasluk]

Yine Aydınoğlu Muhammed'e bağlı şehirlerden biri olan Tire'ye gitmek üzere yola koyulduk.[54] Burası bağlık, bahçelik sulak bir şehir. Orada ömrü boyunca oruç tutan Ahı Muhammed'in zaviyesinde konakladık. Bu adam altın kalpli biri. Dünyaya önem vermiyor, dindarlıkta benzeri yok. Onun tarikatına bağlı çok mürit var. Bize yemek sunarak hakkımızda hayır dua etti.

Oradan Ayasuluk'a [=Selçuk] geçtik.[55] Burası Rumlar nezdinde kutlu görülen, eski mi eski ve büyük bir şehirdir. İri kesme taşlarla inşa edilmiş muazzam bir kilisesi var. Her taş blok en az on arşın uzunluğundadır! Hepsi de pek güzel bir şekilde yontulmuş. Buradaki büyük câmi de güzellik ve sanat bakımından dünyada örneği bulunmayan bir eser. Eskiden kiliseymiş.

Rumların inançlarına göre mukaddes olduğundan vaktiyle buraya dört bir yandan ziyaretçi geliyormuş ama şehri Müslümanlar fethedince onu Cuma mescidine [=ulucâmiye] çevirmişler. Binanın duvarları renkli mermerden, tabanı ise beyaz mermerden yapılmıştır. Çatı kurşunla örtülü. Çeşitli ebatlarda onbir kubbesi var. Her kubbenin altında suyunu ırmaktan alan bir havuz bulunuyor. Irmağın iki tarafını cins cins ağaç, asma çardakları ve yasemin yetiştirilen tarlalar kaplıyor. Mabede tam onbeş kapı açılıyor. Bu şehrin hâkimi, Aydınoğlu Muhammed'in oğlu Hıdır Bek'tir.[56] Onu daha önce Birkî'de babasının yanında görmüştüm. Şehir dışında kendisiyle tekrar karşılaştım. Onu at üzerinde selâmladığım için benden hoşlanmadı. Bu davranışım, onun beni hediyesiz bırakmasına sebep oldu. Onların âdetince yolcu, selâm vermek için atından inmelidir. O zaman beyler de atlarından inip selâmı alırlar. Bu hareket onların katında pek beğenilir. Hıdır Bek bana "nah" adı verilen sırma işlemeli, ipek elbise göndermekle yetindi, başka bir şey vermedi!

Bu şehirde kırk altına bakire bir Rum dilberi satın aldım. Sonra Yezmîr [=İzmir] beldesine yöneldik.

[İzmir Şehri, Umur Bey ve Manisa'ya Yöneliş]

Deniz kenarına kurulmuş Yezmîr [=İzmir] şehrinin büyük bir kısmı haraptır. Kalesi üst tarafta bir tepede. Burada Ahmediye tarikatı şeyhlerinden dindar ve kâmil bir insanın yanında, Şeyh Ya'kûb'un zaviyesinde konakladık. Tekke dışında ise gezgin dervişlerden yüz kadarı ile beraber dolaşan meşhur Ahlatlızâde ve Şeyh İzzeddîn Rifâî konaklamışlardı. Şehrin valisi, onlar için çadırlar kurdurdu. Üstat Ya'kûb da onlara bir ziyafet tertip etti. Ben bu şölende hazır bulundum, beraber yedim. Yezmîr şehrinin hâkimi daha önce andığımız Aydınoğlu Sultan Muhammed'in oğlu Ömer Bek'dir. [=Umur Bey].[57] Kalede oturur. Yezmîr'e indiğimiz zaman o babasının yanındaydı. Gelişimizden beş gün sonra Yezmîr'e döndü ve asaletinden olacak; önce tekkeye uğrayıp bizi selâmladı, geciktiği için özür diledi. Kaleye çıkar çıkmaz mükellef bir sofrayla Nikûle [=Nikola] adında bir Rum cüceyi köle olarak gönderdi; "kemha" denen kumaştan yapılma iki kat elbise verdi. Kemha, Bağdat, Tebriz, Nişabur ve Çin'de dokunan bir tür ipekli kumaştır. Beyin imamlığını yapan hoca efendinin söylediğine göre; cömertliği yüzünden bana armağan

ettiği köleden sonra evinde bir tek köle dahi kalmamış beyin! Allah Teâlâ ona gani gani versin, rahmet yağdırsın! Ömer Bey, Şeyh İzzeddîn'e de armağan yağdırmış; koşum takımları mükemmel üç at, içi gümüşle dolu bir "maşrapa" –onlar iri gümüş kaba böyle diyorlar– "meleff"[58], "mer'azz", "kudusî" [=aba] ve "kemha"[59] cinsinden top top kumaş, bir grup cariye ve genç bir köle...

Ömer Bek, dindar olduğu kadar cömerttir de. Bir o kadar da cihat ehlidir; yiğittir, cesurdur! [Bizim sonradan duyduğumuza göre] gazâ için kurduğu donanmayla İstanbul kapılarına dek akınlar yapmakta imiş. Topladığı ganimeti rahatça dağıtır, tekrar gazâ niyetiyle denize açılırmış...

Onun saldırılarından yılan Rumlar sonunda Papaya başvururlar. Böylece Papa Cenovalılara ve Frenklere emir verir; "Savaşa katılın!" diye. Roma'dan da ayrı bir ordu toplanarak gemilere bindirilir. Bir gece vakti denizden gelirler, limana baskın yaparlar, şehri ele geçirirler. Ömer Bek kaleden inerek şehri kurtarmaya çalışırsa da askerlerin çoğuyla birlikte şehit düşer. Hıristiyanlar bu fırsat sayesinde bir aralık Yezmîr'i ele geçirmişlerse de kale gayet sarp ve sağlam olduğu için saldırılara dayanır, düşmez.

Yezmîr'den Mağnîsiye'ye [=Manisa] doğru hareket ettik.[60] Bayramdan bir gün önce orada ahılardan birinin tekkesinde konakladık. Burası dağ eteğinde güzel ve büyük bir şehir. Kurulduğu ovada zengin su kaynakları, nehirler ve bahçeler var.

Mağnîsiye [Manisa] Sultanı

Şehrin hükümdarı Sârûhân adında biridir.[61] Buraya girdiğimizde onu birkaç ay evvel ölmüş oğlunun türbesinde bulduk. Bayram gecesi[62] ile sabahını anne baba bu türbede geçirmişler. Çocuğun cesedi yıkanıp hazırlanmış, kalaylı, demir kaplı tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı açık bir kubbeye asılmıştı. Bir süre sonra çatı örülecek, tabut yere indirilecek, üstüne de ölünün elbiseleri örtülecekti.[63] Pek çok hükümdar için böyle yapıldığını daha önce görmüştüm ben...

Mağnîsiye beyini orada selâmladık. Bayram namazını birlikte kıldıktan sonra tekkeye döndük. Bu arada benim kölem atlarımızı sulamak üzere öteki yol arkadaşımızın kölesi ile beraber gitmiş, fakat gecikmişti. Akşam gelip çattı, onlardan bir iz yok! Burada Muslihiddîn diye iyi kalpli, fazıl bir hoca vardı. Ata bindik. Onunla beraber, hâlimi bildirmek üzere beyin huzuruna çıktık. Hükümdar, köleleri araştırmak için adamlarını gönderdi ama herkes bayram telaşındaydı, onları bulmak mümkün olmadı. Kaçaklar Mağnîsiye'den bir günlük mesafede deniz kıyısında kâfirlerin oturduğu Foça'ya firar etmişler! Bu şehir gayet sağlam bir surla çevrili olduğundan Mağnîsiye beyi onların her yıl gönderdikleri hediyeleri kabul etmekle yetiniyor. Ertesi gün öğleden sonra bir grup Türkmen hem atları, hem de köleleri tutup getirdi. Anlatılanlara göre firarîler, dün akşam Türkmenlerin yanından geçerlerken şüpheyi çekmişler. Sıkıştırılınca inkâr etmenin faydasız olduğunu görmüşler ve kaçmak sevdasında olduklarını açıklamışlar! Böylece geri getirildiler.

Sonra Mağnîsiye'den hareket ettik. Geceyi orada yayla kuran bir Türkmen obasının arasında geçirdik. Hayvanlarımız için lâzım olan yemi onlarda bulamadık. Bineklerimizi çaldırırız korkusuyla bütün gece nöbet tuttuk sırayla. Nöbet, Hoca Afîfüddîn Tûzerî'deyken onun Bakara Sûresi'ni okuduğunu işittim. Ben de yatmadan önce:

"Uykum geldiği zaman nöbeti kimin aldığını bana bildir!" dedim. Yattım va sabahleyin uyandım. O zaman da hırsızların Ayasuluk'tan aldığım en güzel atımı, bütün koşum takımlarıyla beraber çaldıklarını öğrenmiş oldum! Bu ata Afîfüddîn de biniyordu.

[Bergama Şehri]

Ertesi gün yola koyularak Bergama'ya vardık.[64] Harap bir şehir ama tepedeki kalesi hâlâ sapasağlam. Filozof Eflatun'un bu belde ahalisinden olduğu, oturduğu evin hâlâ tanındığı şeklinde bir söylenti vardır.[65] Şehirde Ahmediye tarikatına bağlı dervişlerden birinin tekkesinde konakladık. Sonra şehrin ileri gelenlerinden biri bizi aldı; kendi ikametgâhına götürdü ve bir hayli ikramda bulundu.

Bergama Hükümdarı

Şehrin hâkimi Yahşî Han'dır.[66] Han sözü bunlar arasında sultan anlamına geliyor. "Yahşî" ise güzel ve kaliteli demektir. Buraya geldiğimiz zaman yayladaydı. Gelişimizi haber alınca bize yemek sundu. "Kudusî"den [=aba gibi sert bir kumaş] yapılmış bir elbise gönderdi. Sonra yolu göstersin diye bir kılavuz tuttuk, yüksek ve sarp dağları aşıp Balîkesrî'ye [=Balıkesir] ulaştık.

[Balıkesir]

Şehir, kalabalık bir nüfusa, zengin ve şirin çarşılara sahip ama halkın Cuma namazlarını kılacağı büyük bir câmii yok. Bu yüzden şehir dışında bir mabet inşa etmeye kalkışmışlar. Duvarlarını örmüşlerse de henüz çatıyı örtememişler. Namazı orada kılmakta, ağaçların gölgesinde saf bağlamaktadırlar. Şehrin ileri gelenlerinden Ahı Sinân'ın zaviyesinde konakladık. Şehrin kadılığını ve hatipliğini yapan fıkıh bilgini Musa da bizi ziyaret etti.

Balîkesrî Sultanı

Adı Demûrhân'dır.[67] Onda hayır yok. Bu şehri kuran da babasıdır. Bu meymenetsiz oğul zamanında şehir gelişmiş ve nüfusu çoğalmıştır. İnsanlar da hükümdarın dinini [=dünya görüşünü] takip ediyor. Onu gördüm. Bana ipekten mamul bir giysi gönderdi. Bu şehirde Margalîta adında bir Rum cariye aldım.

[Bursa]

Sonra Bursa şehrine vardık. Burası muazzam bir şehir; çarşıları güzel, caddeleri geniş. Bahçeler ve gür çaylar çeviriyor şehri. Şehir dışında sıcak akan bir memba var; büyük bir göle dökülüyor. Onun üzerine iki hamam yapılmış; biri erkeklere, diğeri kadınlara ait. Hastalar uzak diyarlardan gelip bu kaplıcada şifa bulurlar. Burada yolcuların konaklayacağı bir zaviye vardır; gelen üç gün kalır ve doyurulur. Orayı Türkmen hükümdarlarından biri yaptırmaş.

Bu şehirde, yiğitlerin büyüklerinden Ahı Şemseddîn'in zaviyesinde konakladık.[68] Orada misafirken Aşûre günü gelip çattı. [Zaviye sahibi] akşamleyin büyük bir ziyafet düzenledi, ordunun kurmaylarını ve halkı

şölene davet etti. Beraberce iftar edildi. Güzel sesli hafızlar *Kur'an* okudular. Vâiz Mecdüddîn Kûnevî [=Konyalı] halka etkili bir vaaz verdi; sonra semâ ve raksa kalktılar. O gece müthişti!

Mecdüddîn, altın kalpli dindar kişilerdendir. Devamlı oruç tutar, üç günde bir iftar eder. Sadece kendi kazandığını yer o. Söylendiğine göre bugüne kadar hiç kimseden bir buğday tanesi bile almamıştır. Ne evi var, ne malı; sırtına geçirdiği libastan gayrı. Mezarlıkta uyur, meclislerde öğüt verir, her vaazında bir grup günahkâr tövbe eder önünde. Daha sonra görüşmek için aradımsa da bulamadım onu. Nihayet kabristana gittim, orada da bulamadım. Söylendiğine göre ortalıkta kimsecikler kalmayınca; herkes çekilip gidince varırmış kabristana.

Vecd ile Ölen Dervişin Hikâyesi

Aşûre gecesi Şemseddîn'in zaviyesinde vâiz Mecdüddîn'in geç bir saatte verdiği vaazı dinliyorduk.[69] Bir derviş feryat edip kendinden geçti! Hemen üzerine gülsuyu döktülerse de ayılmadı; tekrar döktüler yine fayda etmedi. Millet adam hakkında görüş ayrılığına düştü; kimi öldüğünü, kimi de sadece kendinden geçtiğini söyledi. Bu arada vâiz de sözlerini bitirdi. Hep beraber, *Kur'an-ı Kerim* dinledikten sonra sabah namazını kıldık. Güneş doğudan gülümsemeye başlamıştı. Adamın durumunu yine araştırdılar, dünyadan ayrıldığını anladılar; Allah rahmetiyle onu kuşatsın. Yıkadılar, kefenlediler. Ben de cenaze namazına katıldım, defin işinde hazır bulundum.

Bu adam Sayyâh [=feryat eden] diye çağrılırmış. Anlatılanlara göre hayatını bir kovukta ibadetle geçirirmiş. Vâiz Mecdüddîn'in konuşacağını öğrenince şehre inerek öğüt meclisine katıldığı, kimseden bir buğday tanesi kadar yiyecek kabul etmediği, vâizin sözleriyle kendinden geçip feryadu figana başladığı, sonra açılıp abdest aldığı ve iki rekât namaz kıldığı bildiriliyor. Mecdüddîn'in sesini tekrar işitince yine bağırıp çağırmaya başlamış, geceyi böyle geçirmiş. Bu yüzden ona "feryat eden" lakabı verilmiş. Eli ve ayağı özürlü olduğu için iş görecek durumda değilmiş. Annesi yün eğirerek bu çocuğa bakarmış. Anacığının ölümünden sonra yerin bitirdiği [=dağda bayırda bulduğu] şeylerle karnını doyurmaya başlamış.

[Mısırlı Abdullah]

Bu şehirde dervişlerden Mısırlı gezgin Abdullah ile karşılaştım. O yeryüzünü epey gezmiş, ancak Sîn'e [=Çin], Serendîb [=Seylân] adasına, Fas'a, Endülüs'e ve Sudan'a [=siyahlar ülkesi] uzanmamıştır. Ben o bölgelere girdiğim için onu geçtim.

Bursa Sultanı

Bursa'nın sultanı İhtiyâruddîn Urhân Bek'tir [=Orhan Bey].[70] Urhân, Sultan Osmancûk'un oğludur. "Cûk", Türkçede küçük anlamına gelir. Bu sultan, Türkmen hükümdarlarının mal, ülke ve askerce en büyüğüdür. Onun kaleleri yüze yakındır. Vaktinin büyük bir kısmını buraları dolaşmakla geçirir. Her kalede bir müddet kalarak etrafı kolaçan etmek, eksikleri tamamlamakla uğraşır. Anlatılanlara göre hiçbir şehirde bir aydan fazla oturmaz, devamlı kâfirlerle savaşır, onları kuşatırmış! Zaten onun babası aldı Bursa'yı Rumların elinden. Onun kabri, şehir mescidinin kenarındadır. Burası eskiden Hıristiyanların kilisesi imiş. Anlatılanlara göre baba Osmancûk, Yeznîk [=İznik] şehrini yirmi sene kuşatmış, fethedemeden vefat etmiş. Sonra oğlu kuşatmaya devam etmiş ve oniki yıl sonra fethetmiş. Ben onunla burada karşılaştım. Bana, kese kese dirhem gönderdi.

[İznik Şehri]

Sonra Yeznîk [=İznik] şehrine yöneldik.[71] Şehre varmadan önce geceyi Kürle [=Gürle] kasabasında bir ahı yiğidinin zaviyesinde geçirdik.[72] Tekrar yola çıkarak iki tarafı tatlı ve ekşi nar ağaçlarıyla kaplı bir ırmak boyunca tam gün ilerledik. Nihayet her yanı kamışlarla örtülü bir göl kenarına vardık. Bu noktadan sonra şehre 8 mil mesafe vardı.

Şehre girmek için evvelâ köprü gibi bir yolu takip etmek gerekiyor. Oradan da ancak bir süvari geçebilir. Bu yüzden şehir iyi korunmuştur. Göl onu her yandan çeviriyor. Şimdi bomboş olan şehirde saray hizmetkârlarından birkaçı ve sultanın hanımı Beylûn [=Nilüfer] Hatun oturuyor.[73] Şehir ahalisine hükümranlık eden erdemli, iyi yürekli bir kadın... Şehir üzerinde dört sur bulunuyor. Her iki sur arasında su dolu hendekler açılmış. İçeri girmek için tahta köprülerden geçilir. Diledikleri zaman kaldırırlar köprüleri. Şehir içinde bahçeler, tarlalar, evler var. Her

insanın evi tarlası ve bahçesi toplu hâlde, yan yana. Suyu da hemen yakınında olan kuyulardan geliyor. Bu şehirde meyvenin her türlüsü ve ceviz bulunur. Kestane gayet bol ve ucuz. Onlar kestaneyi "n" harfiyle telâffuz ediyorlar. [=Araplar gibi "kastal" demiyorlar.] Cevize de "k" harfiyle "kôz" diyorlar [=Araplar gibi côz yahut cevz demiyorlar]. Oradaki bekâr üzümünün benzerini başka yerde görmedim, kocaman ve çok tatlı! Rengi açık, kabuğu ince. Bir üzüm tanesinin tek çekirdeği var.

Bu şehirde fıkıh bilgini, Hacı Alâeddîn Sultan Öyûkî'nin yanında kaldık. O fazilet erbabının ve cömertlerin başıdır. Ne zaman gelsem ziyaretine; mutlaka bir şeyler hazırlar, sunardı bana. Sureti hoş, ahlâkı güzel bir adam. Beni, Beylûn Hatun'a götürdü. Bu kadın bize ikramda bulundu, iyi davrandı, yardım etti. Gelişimizden iki gün sonra Sultan Urhân Bek ulaştı şehre. Ondan bahsetmiştik. Burada kırk gün civarında kaldım, atım hasta diye! İkametim böyle uzayınca nihayet atı bırakıp üç arkadaşım, cariyem ve birkaç kölemle yola çıktım. Tercümanımız bu şehre bizden ayrıldığı için yanımda Türkçeyi düzgün konuşan kimse yoktu.

[Hırçın Sakarya, Geyve]

İznik'ten çıktığımız günün gecesini Mekecâ [=Mekece] köyünde,[74] bir fakihin evinde geçirdik. Bize ikramda bulundu, yemek çıkardı.

Oradan ayrılınca ata binmiş bir Türk hatununun, yanında hizmetkârlarıyla Yenicâ [=Yenice][75] şehrine yöneldiğini görünce onların ardına düştük. Yolu kaybetmemek için yaptık bunu. Deli bir nehrin kenarına vardık; adı Sakarî'dir. Sanki "Sakar"a [=Cehennem] nispet edildiği için bu ad verilmiş! Allah korusun bizi ondan! Kadın ırmağı geçmeye başladı. Tam ortada hayvanın ayağı sürçtü; az kalsın sulara gömülecekti, hizmetçiler kurtarmaya çalıştılar. Ama nehir azgındı; aldı, götürdü her ikisini. Irmak kenarında bir grup insan derhal atladılar suya, hatunu kurtardılar. Kadının bu dünyadan göçmesine ramak kalmıştı, hizmetkârı bulduklarında o çoktan ruhunu teslim etmişti. Allah rahmet eylesin.

Oradakiler nehir salının daha aşağıda olduğunu söylediler. Söylenen yere yöneldik. Bu araç, halatlarla birbirine bağlanmış, dört odundan ibarettir. Üzerine hayvanların semerlerini ve eşyalarını koyuyorlar, karşı kıyıdan bir

grup adam çekiyor onu! İnsanlar salın sırtında, hayvanlar ise yüzerek geçerler nehri. Biz de usûle uyduk.

O gece Kâviye [=Geyve] denilen yere geldik.[76] Bu kelime [Arapça] "keyy" kökünden gelen bir sözcüğün "fâile" kalıbına dökülmesine benzer. Burada ahılardan birinin zaviyesinde konakladık. Ona Arapça şeyler söyledik, bizi anlamadı, Türkçe konuştu; bu sefer biz anlamadık!

"Fıkıh bilginini arayın, o Arapça bilir!" dedi birisi. Böylece fakih geldi.

[Doğru Konuşmayan Bir Adamın Bize Faydası Dokunuyor]

Hoca yanımıza geldiğinde bize Farsça konuştu, biz de ona Arapça konuştuk ama hiçbir şey anlamadı bizden ve ahı yiğidine dönerek:

"Îşân Arabî kûhnâ mîkuvân! Ve men Arabî nev mîdânem" dedi.

Gelelim açıklamasına; "Îşân", onlar demektir. "Kûhnâ" eski demektir. "Mîkuvân", diyorlar anlamına gelir. "Men" ben demek, "nev" yeni demek, "mîdânem" ise biliyorum anlamına gelir. Hoca bu sözle ayıbını örtmek istiyordu! Arapça bilmediği hâlde ötekiler onun bu dili bildiğini sanıyordu; şöyle demişti onlara:

"Onlar eski Arapçayı konuşuyorlar, bense ancak yeni Arapça bilirim!" Ahı yiğit, meselenin hocanın anlattığı gibi olduğunu sandı. Bu iş bize yaradı. Ahı bize bol ikramda bulundu. Şöyle diyordu:

"Bunlara ikram etmek şart, çünkü eski Arap dilini konuşuyorlar. Bu dil Yüce Peygamberimizin ve ashabının dilidir!"

O sıralarda hocanın hiçbir sözünü anlamamıştık! Ama ben onun sözünü ezberlemiştim. Fars dilini öğrenince meseleyi anlayacaktım. O gece zaviyede kaldık. Bize bir kılavuz gönderildi, Yenicâ'ya varmak için.

[Yenice, Göynük ve Kılavuzsuz Kalışımız]

Yenicâ şirin ve büyük bir köy. Orada bir ahı zaviyesi aradık. Yolda gezgin dervişlerden biriyle karşılaştık. Ona:

"Şu bina ahı zaviyesi mi?" diye sorunca:

"Evet!" cevabını vermişti. Ben de Arapça bilen biriyle karşılaşmaktan ötürü sevinmiştim ama laf ilerleyince dervişin Arap dilinden sadece "ey neam" [=ha, evet] sözcüğünü bildiği ortaya çıktı! Zaviyeye girdiğimiz vakit orada ahı bulunmadığı için hizmetimize bir talebe yetişti, yemek çıkardı. Onunla sohbeti koyulaştırdık! Dilimizi bilmiyordu ama elinden gelen misafirperverliği gösterdi, şehir nâibi ile konuştu. Onun muhafızlarından birinin hizmetimize verilmesini sağladı. Hep bareber Keynûk [=Göynük][77] kasabasına yöneldik. Burası küçük bir yerdir; halkı Hıristiyan Rumlardan oluşuyor. Onlar Müslümanların egemenliğini kabul etmiştir. Kasabada sadece bir Müslüman hanesi var; orada da beldenin yöneticisi ve ailesi kalıyor. Urhân Bek'in ülkesinin sınırları içinde olan bu küçük kasabada yaşlı bir Hıristiyan kadının evinde konakladık. Kış mevsimi gelmiş, kar yağmaya başlamıştı. Bu yüzden kadına para vererek geceyi onun evinde geçirdik. Bu kasabanın çevresinde ne meyvelik ne de bağ var! Safrandan başka bir şey üretilmiyor. İhtiyar kadın da bizi safran almaya gelen tüccarlardan sanarak epeyce safran getirdi yanımıza!

Gün doğarken atlandık. Kâviye'de [=Geyve] naip tarafından yanımıza verilen atlı kılavuz burada bizden ayrıldı. Böylece Muturnî'ye [=Mudurnu] bizi götürmek üzere başka bir muhafız görevlendirildi. Geceleyin çok kar yağmıştı; yol kaybolmuş, izler örtülmüştü. Muhafızın kılavuzluğunda öğleden sonraya değin yol aldık; bir Türkmen köyüne vardık, burada bizi ağırladılar, yemek sundular; karnımızı doyurduk. Kılavuzumuz, köylülerle bir şeyler konuştu. Bunun üzerine içlerinden biri ata binerek kafilemize katıldı. Onunla art arda tepeler aştık. Ama yolumuza çıkan bir dereyi belki otuz defa geçip dolaştık!

Dere yatağından yine yeni çıkmıştık ki kılavuzumuz yanaştı;

"Bana biraz para verin hele!" dedi. Biz de:

"Hele bir şehre varalım, seni memnun ederiz; istediğin parayı veririz, endişelenme!" dedik.

Ama adam cevaptan memnun olmadı, belki anlamazlıktan gelmişti. Arkadaşlarımızdan birinin yayını kaptığı gibi uzağa fırlattı ve zabellâ gibi

dikildi karşımıza! Fakat az sonra yayı bulunduğu yerden getirdi verdi. Ona biraz para uzattım. Aldığı gibi kaçtı! Nereye gideceğimizi bilmediğimiz karla kaplı ıssız bir dağ başında bıraktı bizi. Her yer bembeyazdı, yol silikti. Herhangi bir iz araya araya ilerledik; akşam güneşi batarken yolun belirginleştiği bir tümseğe ulaştık. Kayalarla kaplıydı orası. Bu yüzden izler ve yol seçilir hâle gelmişti. Ben korkuyordum, yanımdakilerle beraber telef olacağımızı sanıyordum. Gece kar yağmaya devam edecekti ve sığınacağımız bir tek kulübe bile yoktu! Hayvanlardan inersek ölebilirdik. Yürümeye devam edersek nereye yöneleceğimizi bilmiyorduk. Benim atım gayet güçlü ve yörük olduğundan onun sırtında kendimi rahat hissettim, kendi kendime:

"Ben kurtulursam arkadaşlarımı da kurtarabilirim!" dedim. Dostlarımı Allah'a ısmarlayıp sürdüm bineğimi.

[Kulübe Mezarlar, Bir Tekkeyle Kurtuluşumuz]

Bu yörede oturanlar, mezarların üzerine ahşap kulübeler kurarlar; uzaktan bakanlar onları ev zanneder ama yaklaşınca karşısında mezar görür. Ben de avare avare gezinirken karşımda böyle birçok kulübeye rastladım.

Güneş batmıştı. Uzaktan evler gözüküyordu. Kendi kendime şöyle dua ediyordum:

"Allahım! Bari bunlar ev olsun!"

Hakikaten onlar ev çıktı! Allah'ın yardımı ve izniyle bir eve yanaştım, yaşlı bir adam gördüm, Arapça konuştum, bana Türkçe karşılık verdi, eliyle içeri girmemi işaret etti. Derdimi anlattım, arkadaşlarımın dağda mahsur kaldığını belirttim. Yüce Allah'ın sonsuz cömertliğinden olacak, bu ev dervişlere ait bir tekke imiş! Yanımdaki de onların şeyhi imiş. İçerdeki dervişlerden biri şeyhle yaptığım konuşmayı işitince dışarı çıktı. Onunla daha önce tanışmıştık, selâm verdi. Arkadaşlarımın durumunu ona bildirdim. Onları kurtarmak için dervişlerle beraber kendisinin de gelmesi gerektiğini anlattım. Beraberce arkadaşların bekleştiği yere gittik, onları alıp tekkeye döndük; bizleri kurtardığı, selâmete çıkardığı için Cenab-ı Allah'a şükrettik!

O gece Cuma gecesiydi; halk tekkede toplanmış, sabaha kadar Hakk'ı anmakla, zikirle diriltiyordu geceyi. Herkes hazırlayabildiği kadar yemeği oraya getirmişti. Böylece bizim için yemek sıkıntısı ortadan kalkmış oldu. Ertesi gün erkenden ayrılıp yola çıktık. Cuma namazı vaktinde Muturnî kasabasına girerek bir ahı tekkesine indik[78] ama yolcusu çoktu buranın; hayvanlarımızı bağlayacak bir yer bulamadık! Önce Cumayı kıldık. Bir yandan kar ve soğuk, öte yandan bineklerimizi bırakacak bir yer bulamamanın sıkıntısı içinde yöre halkından bir hoca ile tanıştık; selâm verdi ve Arapça bildiği anlaşılınca sevincim bir kat daha arttı! Kendisinden, kira ile de olsa hayvanlarımızı koyabileceğimiz bir yer bulmasını rica ettim, cevap verdi:

"Buradaki evlerin kapılarının küçük olması sebebiyle hayvanların içeri alınması mümkün değil. Evlerde barınamazlar ama çarşıdaki tavlayı tarif edeyim. Aslında çarşıya gelen bütün yolcular hayvanlarını oraya bırakırlar."

Onun kılavuzluğunda bineklerimizi oraya götürdük, bağladık. Arkadaşlardan birini de bekçilik etsin diye avludaki boş dükkânlardan birine yerleştirdik.

[Tuhaf Bir Olay ve Hırsız Adamın Hikâyesi]

Bize garip gelen olaylardan biri şudur: Hizmetçilerden birini saman, diğerini yağ almaları için çarşıya gönderdim. Saman almaya giden işini gördü ve geldi. Öteki boş döndü ve kahkahayla gülüyordu! Niye güldüğünü kendisine sorduğumuz zaman şunları anlattı:

"Çarşıya gittik, bir dükkâna vardık. Adamdan 'semen' [=Arapça yağ] istedik. Bize beklememizi işaret etti ve orada duran çocuğu gösterdi. Parayı ona verdik. Aradan bir saat kadar geçtikten sonra çocuk bir balya "tibn"le [=saman] geri geldi! Bunları alacağımızı, ama yağ da istediğimizi tekrarladık. Bu lafım üzerine satıcı:

"İşte semen budur!" cevabını verdi!

Anlaşılıyor ki Arap dilindeki "tibn" sözcüğünün karşılığı Türkçe samandır.[79] Oysa Arapçadaki "semen"in karşılığı Türk dilinde "rûgân"dır

[=yağ]. Biz Arapça "semen" deyince onlar saman getirdiler oysa yağ anlamına gelen rûgân kelimesini söylemeliydik![80]

Daha sonra Arapça bilen adamla tekrar görüşünce bizimle beraber Kastamûnya'ya [=Kastamonu] kadar gelmesini rica ettik, çünkü Muturnî ile Kastamûnya arasında on günlük bir mesafe vardır. Ona kendi elbiselerimden Mısır işi bir göynek verdim. Ailesini sevindirsin diye biraz para verdim, ona bir binek ayırdım; başka yardımlarda da bulunacağımı söyledim. Böylece bizimle beraber yola çıkmaya karar verdi ama kısa bir zaman sonra onun zengin olduğunu, çevre halkından birçoğunun kendisine borçlu bulunduğunu anladık! Herif neredeyse tefeciymiş! Yiyeceğimiz için ona para veriyorduk. Ekmekten arta kalan parayla sebze, tuz ve kuru gıda satın alması gerekirken bunu kendine ayırıyordu! Ayrıca sırf yiyeceğe tahsis edilen dirhemlerden de bir şeyler aşırıyordu! Türk dilini bilmediğimiz için ona katlanmak zorundaydık. Nihayet durum öyle bir hâle geldi ki her günün sonunda ayıbını açığa vurarak:

"Bugün ne kadar götürdün nafakandan?" diye sorardık. O da gülerek:

"Eh, şu kadar!" derdi.

Onun, cimriliğinden ötürü yolda hayvanlarından biri ölünce derisini kendi eliyle yüzüp sattığını; köylerin birinde kızkardeşinin evine indiğimiz vakit getirilen yemeği, kuru erik, elma, kayısı, şeftalı gibi yemişlerle beraber suda yumuşatıp yediğini söyleyelim! Kadıncağıza birkaç kuruş vermek istediğimizde bu namlı cimrinin bize:

"Ona vereceğinize bana verin!" dediğini, kendisine üç-beş kuruş uzatınca sevinçten havaya fırladığını söylemek yeterlidir sanıyorum! Kızkardeşine onun haberi olmadan gizlice bahşiş verdik, ne yapalım!

[Bolu ve Gerede]

Bôlî [=Bolu] şehrine yaklaşırken uzaktan zayıf görünen bir dereyle karşılaştık; ancak şehrin giriş yerinde bu derenin şiddetli akan, coşkun bir ırmak olduğunu farkettik. Yine de kafiledekiler suyu geçebildi, sadece küçük bir hizmetçi kız korkuya kapılarak karşı tarafa atlayamadı. Benim atım ötekilerden daha dayanıklı ve atak olduğu için cariyeyi terkime

bindirip suya girdim. Tam ortadaydık ki hayvan tökezledi! Arkadaşlar yetişerek zavallı kızcağızı ölmek üzereyken kurtardılar. Ben kendi başıma sudan çıkmıştım...

Bôlî’de ahı yiğitlerinden birinin tekkesinde konakladık.[81] Âdet gereği tekkenin bütün bölümlerinde ocaklar kış boyunca aralıksız yanar. Dergâhın her kısmına ayrı ayrı ocak yapılmıştır. Hepsinin bacası var, duman çıkıp gidiyor, tekke içine yayılmıyor; bu yüzden sıkıntısı yok. Onlara "bahârî" ismini vermişler. Bu kelimenin tekili "bahîrî"dir.

İbn Cüzeyy der ki:

Hılleli Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ[82] şu dizelerde tevriye yapıyor; bahîrîden bahsederken hatırladım:

"Gün doğarken Bahîrî’den ayrıldık,
Zirvesini toz duman istilâ etti!
Onun akşama Ebû Leheb olmasını istiyorsanız
Katırlarınız yük yük odunla gelmeli!"

İbn Battûta devam ediyor:

Tekkeye vardığımızda ocakları yanar bulduk. Hemen üstümüzdekileri çıkararak tek kat elbiseyle kaldık; ateşin karşısında ısındık. Ahı derhal çeşitli yemek ve meyvelerden getirdi. Hak Teâlâ yabancılara, gariplere şefkat ve merhamet gösteren, her gelen ve geçene yardımını esirgemeyen, onlara kucak açan, misafirleri kendi akrabalarıymışçasına bağrına basan bu dervişlere en güzel mükâfatı versin! O geceyi huzur içinde geçirdik; içimiz rahat, bedenimiz dingin... Ertesi sabah yola çıktık, Keredey-i Bôlî [= Geredesi] denen yere vardık. Burası büyük bir düzlük üzerine kurulmuş şirin bir şehirdir. Caddeleri geniş, çarşıları büyüktür. Buraya civarın en soğuk beldesi diyebilirim! Şehir, birbirinden ayrı semtlerden oluşuyor. Her semtte kendi başına yaşayan, ötekilere karışmayan bir taife bulunuyor.

[Gerede] Sultanı

Bu adam Anadolu'nun orta dereceli sultanlarından Şah Bek'tir.[83] Boyu bosu, davranışları ve huyu güzel ama cömert değil! Cuma namazını bu şehirde kıldık, bir zaviyede konakladık. Orada Şamlı hatip fakih Şemseddîn ile tanıştık. Şemseddîn yıllardır burada yaşıyor. Çoluk çocuğa karışmış. Beldenin hâkimi olan Şah Bek'in hem hatibi, hem de hocası olmak vasfıyla sözünü herkese geçirmiş, geniş bir nüfuz alanı oluşturmuştur. Bir gün zaviyeye gelerek Şah Bek'in ziyaret edeceğini haber verdi. Kendisine bu iyiliğinden ötürü teşekkür ettim. Şah Bek'i kapıda karşılayarak selâmladım. Yanımıza oturdu, sağlık ve esenlik diledi, hâl hatır sordu; bu ülkeye ne zaman geldiğimi, dönemin hükümdarlarından kimlerle görüştüğümü merak etmişti. Ben de başımdan geçenleri anlattım. Bir saat süren görüşmeden sonra yanımızdan ayrıldı. Bizim için koşumları mükemmel bir at ile bir kat elbise gönderdi.

[Borlû (=Safranbolu) Şehri ve Ali Bey]

Buradan Borlû'ya [=Safranbolu] gittik.[84] Tepe üzerinde kurulmuş küçük bir şehir. Eteklerinde hendek var. Tam zirvede sarp bir kale mevcut. Orada bir medresede konakladık. Bizimle beraber gelen hacı, medresenin müderris ve talebelerini tanıyor, onların yanında derslere katılıyordu. Talebelerle olan sıkı dostluğundan Hanefî oluğu belliydi.

Şehir emiri Ali Bek bizi huzuruna çağırdı. Bu adam cömert ve iyiliksever Kastamûnya hükümdarı Süleyman Bâdişah'ın [=Padişah] oğludur. İleride ondan bahsedeceğiz. Yanına varmak için kaleye çıktık; selâm verdik. Bize "Merhaba!" dedi, ikramda bulundu. Yolculuklarımı sordu, anlattım. Beni yanı başına oturttu. Meşhur müelliflerden olup şehrin kadılığını ve Ali Bek'in kâtipliğini yapan Hacı Alâeddîn Muhammed de teşrif ettiler. Yemek geldi. Bütün davetlilerle beraber yemek yedik. Sonra hafızlar göz yaşartan yanık sesleri ve hayranlık uyandıran makamlarıyla *Kur'an-ı Kerim* okudular. Meclis bu şekilde sona erdi ve oradan ayrıldık.

[Kastamonu Şehrine Varış, Müthiş Ucuzluk ve Derin Bilginler]

Ertesi gün Kastamûnya'ya [=Kastamonu] yöneldik. Bu şehir Anadolu'nun en güzel, en büyük beldelerindendir. Yaşamak için her kolaylık var! Eşya fiyatları çok ucuz.

Kulağı ağır işittiği için Atruş diye adlandırılan bir şeyhin zaviyesine indik. Garip bir olaya şahit oldum. Talebelerden biri bazen havaya, bazen de yere parmağıyla bir şeyler yazıyordu, üstat ise buna cevap veriyordu! Hattâ bu şekilde ona hikâyeler anlatıyor, öteki de her her şeyi anlıyordu! Bu şehirde kırk gün kaldık. İki dirhem vererek iri bir koyun satın alabiliyor, yine iki dirhemle bize yetebilecek kadar ekmek bulabiliyorduk. Bu yiyecek bize tam gün kâfi geliyordu. Kafilemiz oniki kişiden müteşekkildi. İki dirhemlik bal alsak hepimiz doyuyorduk. Bir dirhemlik kestane ile ceviz aldık mı hepimiz yesek de artıyordu! Kış mevsiminin en soğuk günlerini geçirdiğimiz hâlde bir yük odun tek dirheme satın alınabiliyordu! Bugüne kadar dolaştığım bunca ülke arasında bu şehir kadar ucuzunu görmedim! Burada dönemin önde gelen bilginlerinden Tâceddîn Sultan Öyûkî ile karşılaştım. Ders okutan, müftülük eden bu önder âlim, Irakayn ve Tebriz'de okumuş, uzun bir müddet oralarda kalmıştı. Ayrıca Dımaşk'ta da eğitim görmüş, Mekke ve Medine'de epey bulunmuştu.

Anadolu diyarından Fenikeli Sadreddîn Süleyman ile de karşılaştım. Bu adam hatırı sayılır derinlikte bir müderristir. At pazarındaki medresesinde misafir etti beni. Uzun ömürlü, altın yürekli Dâdâ Emir Ali ile de burada karşılaştım. Onun at pazarı yakınındaki zaviyesine vardım. Sırtüstü yatıyordu. Hizmetçilerinden biri onu oturttu. Diğeri de adamın saçlarını kaldırdı, gözleri açıldı! Benle konuşuyorken temiz ve düzgün bir Arapça kullanıyordu. Şöyle dedi:

"Hoş geldin!"

Yaşını sordum, anlattı:

"Ben Halife Müstansırbillah'ın yoldaşlarından idim. Müstansır ölünce otuz yaşlarındaydım. Şu anda yüzaltmışüç yaşındayım!"

Bize dua etmesini istedim, arkamızdan hayır dua etti.

Kastamûnya Sultanı

İyiliksever sultan, Süleyman Bâdişah'tır [=Padişah] o.[85] Yetmişini aşmış pir-i fâni bir adam! Yüzü aydın, sakalı uzun, heybetli mi heybetli bir sima. Zamanını bilginlerle geçiren, her daim erdemlilerle dost olan biri. Huzuruna

girdiğimizde beni baş ucuna oturttu, hâl hatır sordu. Seyahatime ve Kâbe, Şam, Mısır ülkelerine dair sualler yöneltti. Tek tek cevapladım, gerektiği şekilde. Böylece onun ikamet ettiği yere yakın bir evde konaklamam için emir verdi. Aynı gün yaman mı yaman bir doru kısrakla giysi hediye etti;[86] harcırah ve yulaf göndermeyi ihmal etmedi. Ayrıca Kastamûnya'ya yarım gün uzaklıktaki bir kasabanın buğday ve arpa hasadının tamamen bana hibe edilmesi hususunda da emir buyurdu! Ne yazık ki, burada fiyatlar pek düşüktü; müşteri bulamadım ve ürünü bize arkadaşlık eden bir hacıya bıraktım!

Kastamûnya hükümdarının âdeti ikindiden sonra umumi meclis kurmaktır. O vakit geldikte sofralar hazırlanır, kapılar açılır; yolcu, köylü, şehirli ve yabancı kim varsa gelir, kimse geri çevrilmez, herkese bir şeyler ikram edilir. Özel divan ise sabahleyin erkenden kurulur. Burada önce padişahın oğlu huzura gelir. Babasının elini öptükten sonra kendi dairesine gider. Onun ardından devletin üst düzey görevlileri çıkarlar huzura; yemek yerler ve ayrılırlar.

Cuma günleri saraya uzakça bir mescitte Cumayı kılar, oraya at üzerinde merasimle gider. Her zaman böyledir bu.

Kastamûnya'nın büyük câmii ahşaptan yapılmış üç katlı bir binadır. Hükümdar, devletin ileri gelenleri, kadı, fıkıh bilginleri ve kumandanlar alt katta; sultanın "efendi" diye anılan kardeşi, onun hademeleri, yakın adamları ve yöre ahalisinden güvenilir kişiler orta katta; hükümdarın oğlu ve veliahdı olan Şehzâde Cevâd ise genç köleleri, hizmetçileri ve ahali ile üst katta Cuma namazı kılarlar. Hafızlar mihrap önünde halka şeklinde dizilirler. Şehrin kadısı ile Cuma hatibi de onların yanına oturur. Sultan mihrabın hizasında yerini alır. Evvelâ güzel sesleriyle hafızlar Kehf Sûresi'ni okurlar, âyetleri enteresan bir tarzda tekrar ederler. *Kur'an* okuma bitince hatip minbere çıkar, Cuma hutbesini verir. Sonra da beraberce namaz kılınır. Farz bitince nafile rekâtların kılınmasına geçilir. Nihayet hafızlardan biri hükümdarın huzurunda aşır okur.

Böylece Padişah maiyetiyle beraber câmiden ayrılır. Bir başka hafız, bu defa padişahın kardeşinin bulunduğu katta aşır okur. Onun okuyuşu bitince oradaki şehzâde de beraberindekilerle câmiden çıkar. Son olarak hafızlardan biri şehzâdenin önünde aşır okur. Onun okuyuşu bittiği zaman merasim

memuru ayağa kalkarak Türk dilinde yazılmış bir manzume ile sultanı ve veliahtı över; her ikisine hayır dualar eder. Böylece şehzâde de câmiyi terkeder. Dışarda kendisini bekleyen amcasının elini öper ve atına binerek babasının bulunduğu konağa gider.

Saraydaki törende padişahın kardeşi ve oğlu huzura beraber girerler. Amca önden ilerleyerek hükümdarın elini öper ve kendisine ayrılan makama geçer. Oğul babasının elini öptükten sonra kendi dairesine çekilmek üzere huzurdan ayrılır. Orada bulunan yakınları ile [bir müddet] oturur, sohbet eder. İkindi vakti geldiğinde hep beraber namaz kılınır. Sonra hükümdarın kardeşi huzura çıkar, el öper ve veda eder. O, ertesi Cuma merasimine kadar huzura girmez. Veliaht [=şehzâde] ise daha önce belirttiğimiz gibi her gün sabahleyin huzura çıkmak zorundadır.

[Fahreddîn Bek Zaviyesi]

Kastamûnya'dan ayrılarak yolumuza revan olduk. Karşımıza çıkan kasabaların birinde gördüğümüz zaviye ülkenin en güzel ve en büyük zaviyesidir. Burada konakladık. Binayı büyük beylerden olan ve hayatını Yüce Allah'a adayan Fahreddîn Bek yaptırmış.[87] Zaviyenin bakım işlerini ve orada ikamet eden dervişlerin idaresini oğluna vermiş. O köyün gelirini de tamamen bu zaviyeye vakfetmiş! Zaviyenin karşısında misafirlerin hiçbir şey ödemeden yunacağı bir hamam yaptırmış. Köyün tam ortasında inşa ettirdiği çarşının gelirini büyük câmiin giderlerine ayırmıştır.

Onun fermanına göre Kâbe, Suriye, Mısır, Irak, İran, Horasan ve diğer beldelerden gelen dervişlere, dergâha vardıkları gün bir takım elbise ile yüz dirhem verilmeli; ayrıldıkları zaman otuz dirhem ikram edilmeli, orada kaldıkları süre boyunca yiyecek olarak ekmek, et, pilâv, yağ ve helva sunulmalıdır. Ayrıca Anadolu kökenli dervişlerin on dirhem harçlık, üç gün de ağırlanma hakları vardır. Buradan ayrıldıktan sonra geceyi ıssız, yüce bir dağ başında Kastamûnyalı Ahı Nizâmeddîn'in yaptırdığı tekkede geçirdik. Burada yolcuların yiyecek masrafları bir köyden karşılanmaktadır. Köy tamamen o zaviyeye vakfedilmiştir.

[Sinop Şehri ve Gazi Çelebi]

Ahı Nizâmeddîn'in tekkesinden ayrıldıktan sonra Sanûb'a [=Sinop] yöneldik. Burası gayet kalabalık ve büyük bir şehir; güzellik ve sağlamlık bir arada! Doğu yönü hariç, çepeçevre denizle kuşatılmış! Doğuda bulunan tek kapısından da hükümdarın izniyle girilebilir. O esnada şehrin beyi daha önce andığımız Süleyman Paşa'nın oğlu İbrahim Bek'ti.[88] Bizim için gereken izin çıkarılınca şehre girdik; Ahı İzzeddîn Çelebi'nin deniz kapısı civarında bulunan dergâhında konakladık.

Bizim orada, Sebte'nin Mînâ'sı gibi burada da denize doğru bel vermiş bir dağa çıkıldığında eteklerindeki bağlar, bahçeler ve gürül gürül akan sular görülür.[89] Bu yüksek mekânda yetişen meyvelerin çoğu üzüm ve incirdir. Ama sarp olduğu için çıkmak kolay değil oraya. Bu mıntıkada onbir civarında Rum kasabası var. Hepsi de Müslümanların egemenliği altında. Tam tepede kurulu zaviye Hıdır-İlyas makamı diye bilinir. Burada her zaman bir zahit vardır. Hemen yakınında bulunan bir kaynak başında yapılan duanın muhakkak kabul edileceğine inanılır. Dağın eteklerinde ise Peygamberimizin mübarek arkadaşlarından Bilâl-i Habeşî'nin kabri mevcuttur.[90] Oracıkta kurulu tekkede misafirlere ve gelen geçen yemek verilir.

Sinop'un büyük câmii, gördüğümüz mabetlerin en güzelleri arasındadır.[91] Tam ortada bir su havuzu var. Bu havuzun üzerine, dört ayağa istinat eden bir kubbe oturtulmuş. Her ayak, iki mermer sütunla beraberdir. Üst tarafta ise ahşap merdivenle çıkılan bir mahfil bulunuyor. Bu mabedi, Sultan Alâeddîn-i Rûmî'nin oğlu Pervâne yaptırmıştır. O, Cuma namazlarını bahsettiğimiz mahfilde kılarmış. Ardından oğlu Gâzî Çelebi hükümdar oluyor. Gâzî Çelebî vefat ettikten sonra Süleyman Şah, Sanûb'a egemen oluyor.[92]

Gâzî Çelebi, cesur ve yiğit bir hükümdarmış. Hak Teâlâ onu su altında uzun müddet kalma kabiliyeti vermiş; iyi bir yüzücüymüş. Hazırladığı donanmayla Rumlara [=Hıristiyanlara] karşı savaşa çıkar, iki tarafın askerleri yüz yüze geldikte derhal demir bir burguyla suya dalar, kâfir teknelerinin diplerini tek tek delermiş! Düşman o hengâmede suya batıncaya kadar bunun farkına varmazmış! Anlatılanlara göre bir zamanlar kâfir donanması Sanûb limanına baskın yaptığında Gâzî Çelebi bütün gemileri bu şekilde batırmış, düşman askerlerini de esir almış. Onun üstün

niteliklere sahip olduğu belli. Ama "haşîş" [=Cannabis Sativa: Kenevir otu, yani onun ürünü olan esrar] kullanmakta ileri gittiği, bu yönde bir zaafı olduğu belirtiliyor. Hattâ esrar yüzünden öldüğünü söyleyenler de var! Anlatılanlara göre bir gün bu mereti fazla kaçırmış ve ava çıkıp bir ceylânın peşine düşmüş. Hayvancağız, sık ağaçlı, dallı budaklı bir yere girince o da hızla dalıyor arkadan... Ve başını bir ağaca çarpıyor, can veriyor! İşte bu hâdiseden sonra Sultan Süleyman, Sanûb'u ele geçirerek oğlu İbrahim Bek'i oraya atamıştır. Bu adamın da önceki gibi fazla esrar aldığı söyleniyor. Hakikaten bütün Anadolu ahalisi bu maddeyi kullanmakta hiçbir sakınca görmemektedir! Ben bir gün Sanûb Câmii'nin önünden geçerken oradaki peykelerde oturan insanlar arasında kumandanların bulunduğunu gördüm. Hizmetkâr, önlerinde kınaya benzer bir maddeyle dolu bir kabı dolaştırıp duruyor; ileri gelen kumandanlar da kaşık kaşık götürüyordu bu kaptan! Yedikleri şeyin ne olduğunu bilmiyordum. Yanımdakilere sordum; esrar olduğunu söyledi biri![93]

Sanûb şehrinde hem hükümdarın naibi, hem de hocası olan Kadı İbn Abdürrezzâk bizi konağında misafir etmiştir.

[Tavşan Etiyle İlgili Bir Hikâye]

Şehre geldiğimizde ahali bizim iki elimizi yana indirerek namaz kıldığımıza şahit olmuş. Oralılar Hanefî oldukları için Mâlikî mezhebini ve onun namaz kılma usûlünü bilmiyorlar tabiî... Mâlikî mezhebince namazda elleri iki yana salmak, muhtar [=seçilen, uyulan, amel edilen] görüştür. Sanûbluların bir kısmı Irak ve Hicaz yörelerini görmüş olduklarından, oralarda yaşayan Şîîlerin ellerini yana salarak namaz kıldıklarını da biliyorlar! Bu benzerlikten ötürü bizi Şîîlikle itham ettiler; art arda sorular sordular! Onlara Mâlikî olduğumuzu anlatmaya çalıştıksa da inandıramadık, yüreklerinde kuşku devam etti. Nihayet belde naibi [=yöneticisi], hizmetçileriyle bir tavşan gönderdi bize. Bizim ne yapacağımızı izlemesini tembih etmiş adamcağıza! Tavşanı kestirdim, pişirdim, hep beraber afiyetle yedik![94] Hizmetçi bu duruma şahit olunca efendisine gidip durumu anlatıyor. İşte o zaman hakkımızda uyanan kuşku yok oldu; ardından gelsin ziyafetler! Hemen ağırlamaya başladılar bizi! Zira Râfızîler tavşan eti yememektedirler.

Şehre gelişimizin dördüncü günü İbrahim Bek'in annesi vefat etti. Onun cenaze törenine ben de katıldım. İbrahim Bek cenazeyi başı açık ve yayan takip ediyordu, öteki kumandanlar ve memlûk erler [=kapukulları] ise hem başlarını açmışlar hem de kaftanlarını ters giymişlerdi. Yargıç ve hatipler ile hocalar ise elbiselerini ters giymişler fakat başlarını açmamışlardı. Sarık yerine siyah yünden yapılmış bir bez dolamışlardı kafalarına. Bu yörede yas kırk gün sürüyor; her gün sofralar kuruluyor, ziyafetler veriliyor! Bu defa da öyle yapılmıştır.[95]

OTUZÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEŞT-İ KIPÇAK’A, UZBEK HAN’IN ÜLKESİNE AÇILIŞ

Otuzüçüncü Bölüm Notları

Deniz yoluyla Kırem’e [=Kırım] gitme imkânı doğsun diye bu şehirde [=Sinop] kırk gün kadar kaldık. Sonunda bir Rumun gemisini kiralayabildik ama uygun rüzgârı bulmak için onbir gün daha eğleştik ve nihayet denize açıldık. Üçüncü gün denizin tam ortasında müthiş bir fırtına bastırdı, ölümle burun buruna geldik. Ben, Faslı Ebûbekir’le geminin kıç kamarasında idim. Ona denizin durumunu anlaması için güverteye çıkmasını söyledim. Çıktı ve biraz sonra aşağı inerek şöyle dedi:

"Sizi Allah’a emanet ediyorum; dışarıda benzeri görülmemiş bir kasırga var! Hepimiz telef olacağız!" Biraz sonra rüzgâr tersine döndü, gemi Sanûb [=Sinop] limanı civarında karaya oturdu. Bazı tacirler tekrar limana girmeyi istedilerse de gemi sahibiyle konuşarak bunların karaya çıkmasını önledim. Bir süre sonra hava düzeldi. Tekrar yelken açarak deryanın ortasına vardık. Yine hava bozdu ve dehşetli anlar yaşadık! Bu sefer rüzgâr yavaşladı, az da olsa mesafe katetmeye başladık. Ta uzaklarda karadaki dağları görerek Kirş [=Kerç] boğazına yöneldik. İskeleye girme niyetindeydik ama yamaçta bulunan bazı insanlar elleriyle işaret verdiler; girmeyin anlamında. Limanda düşman gemilerinin bulunduğunu sandık, kıyıyı takip ederek geri döndük.[1]

[Kırım’da Bir Kilise ve Kefe Şehri]

Sahile yaklaşınca gemi sahibine:

"Beni buraya çıkar!" dedim. Kırem toprağına ayak basarak az ileride bulunan kiliseye yöneldim. Mabette sadece bir rahip vardı. Duvarda başında sarığı, belinde kılıcı, elinde mızrağıyla bir Arap tasvir edilmişti. Resmin önünde yağ kandili vardı. Rahibe dönerek;

"Bu resim kimin?" dedim. Şu cevabı alınca hayretten donakaldım:

"Bu, Peygamber Ali’nin resmidir!"[2]

O geceyi bu kilisede geçirdik. Akşam yemeği için tavuk pişirdik ama bunları Sanûb'dan getirmiştik ve gemideki bütün eşyalarımıza olduğu gibi buna da deniz kokusu sinmişti! Dolayısıyla tadamadık bile!

İndiğimiz yer, büyük bir ülkenin limanıdır. Burası Deşt-i Kafcak [=Deşt-i Kıpçak] diye bilinir. "Deşt" Türk dilinde bozkır, alan, sahra anlamındadır. Bu geniş saha bir uçtan bir uca yemyeşilse de ağaç, tepe, bina ve odun görmek mümkün değil; sade mera![3] Orada kuru gübre yakarlar. Buna "tezek" diyorlar. İşin ilginç yanı, ileri gelen, saygıdeğer kimselerin dahi etekleri gübre doludur; tezek toplamaya çıkarlar daima! Yolculuk arabayla yapılır. Bu bozkır, bir uçtan bir uca altı ay tutar. Üç aylık bölümü Sultan Muhammed Uzbek Han'ın ülkesinin sınırları içindedir. Öteki üç aylık kısmıysa başka hükümdarların arazileridir.

Limana varışımızın ertesi günü, arkadaşlarımızdan olan bir tüccar; yörenin yerli halkından Hıristiyanlığı benimsemiş Kafcaklara [=Kıpçaklar] başvurarak atla çekilen bir araba kiraladı.[4] Arabaya bindik, Kefâ [=Kefe] şehrine ulaştık. Bu şehir deniz kıyısına kurulmuştur. Planı dikdörtgen şeklinde ve ahalinin ekseriyeti Hıristiyanlardan oluşuyor. Onların büyük bir kısmı aslen Cenevizlidir.[5]

Şehrin hâkimi Demdîr adlı biridir. Oraya ulaşınca, Müslümanlara ait bir mescide inmeyi uygun bulduk.

[Ürküten Çan Sesleri ve Muhteşem Kırım'ın Merkezi]

Mescide inişimizden bir saat sonra ansızın ortalığı kaplayan çan sesleriyle irkildik! Şimdiye kadar hiç işitmediğim bu sesler her yandan geliyordu. Endişelendim; yol arkadaşlarıma mescidin üst kısmına çıkarak *Kur'an* ve ezan okumalarını, Allah'ı anmalarını salık verdim. Onlar söylediklerimi yapınca biraz sonra mescide zırhlı ve tepeden tırnağa silâhlı bir adam geldi. Bize selâm verdi. Ona kim olduğunu sorduk. Bu şehirdeki Müslümanların kadısıymış meğer! Ezan ve *Kur'an* seslerini duyunca bize bir şey oldu sanarak buraya geldiğini söyledi; biraz sonra ayrılıp gitti.

[Burada] hep iyilik gördük, kötü bir muamele ile karşılaşmadık. Ertesi gün [şehrin hâkimi olan] ahı geldi, bize ziyafet verdi. Yemek yedikten sonra şehri dolaştık. Zengin ve büyük çarşılar tıklım tıklımdı. Halk tümüyle

Hıristiyandı. Gezintimiz esnasında limana da indik; insanı hayrete düşüren bir düzeni vardı! Yük ve savaş gemilerinden, küçük-büyük en az ikiyüz tekneyi alacak genişliğe sahipti!

Burası, dünyanın en ünlü limanlarındandır. Yolumuza devam ederek bir araba kiraladık ve Kırem'e yöneldik Ulu sultan Muhammed Uzbek Han'a bağlı, şahane bir belde![6] O sıralarda hükümdarın saygın bir emiri olan Tülük Tümûr Bey'in yönetiminde bulunuyordu. Yolculuğumuzu bu beyin hizmetçilerinden biriyle yaptığımızdan oraya varışımızı hemen beye haber verdi o adam. Tülük Tümûr, hocası olan Sa'deddîn'le beraber yanımıza bir at gönderdi. Burada Şeyhzâde Horasanî diye bilinen bir adamın tekkesinde konakladık. Şeyh, gelişimizden memnun oldu, bize ikramlarda bulundu. Halk onu çok seviyordu. Yörenin kadısı, hatibi ve âlimlerinin onun huzuruna çıkarak elpençe divan durduklarına tanık oldum.

Şehir dışında Hıristiyan bir rahibin tüm ömrünü manastırda ibadetle geçirdiğini, durmadan oruç tuttuğunu, hattâ aralıksız kırk gün oruçlu kaldıktan sonra bir bakla tanesiyle iftar ettiğini, gaipten haber verebildiğini anlattı Şeyhzâde Horasanî bana. Hattâ birlikte o adamın yanına gitmeyi dahi teklif etti ama ben kabul etmedim. Sonradan onu görmediğime ve gerçekte ne olduğunu anlamadığıma pişman olmuşumdur.

Kırem kadılarının başı olan Hanefî kadısı Şemseddîn Saylî ile Şâfiî kadısı Hıdır'ı, hoca Alâeddîn Asî'yi, Şâfiî hatibi Ebûbekir'i görmek, onlarla görüşmek fırsatına eriştim. Şâfiî hatibi Ebûbekir, [Memlûk hükümdarı] Melik Nâsır'ın burada inşa ettirdiği büyük câmiin hatipliğini yapıyordu. Ayrıca Hıristiyanken İslâmiyeti kabul ederek ulu mertebelere çıkmış bulunan Rum asıllı bilge zahit Şeyh Muzafferüddîn ile de görüştüm. Salih amel peşinde koşan, erdemli insan Muzhirüddîn de buranın büyük fakihlerindendir.

Bu yöreye ulaştığımız sırada Tülük Tümûr Bey hastaydı. Onu ziyaret ettiğimizde bize ihsanda bulundu, güzel muamele etti. Onun, Sultan Muhammed Uzbek Han'ın payitahtı olan Serâ [=Saray] şehrine gideceğini öğrenince seyahati beraber yapmak için derhal yol ihtiyaçlarını görmeye, arabalar satın almaya başladım.

Burada Arabalarla Seyahat Edilir

Onlar [Arapça tekerlekli araç anlamına gelen] "acala"ya "araba" diyorlar. Bu araçların her birinin dört tekerleği olup iki veya daha fazla atla çekiliyor. Ağırlığına göre bazen öküz veya develer koşuluyor önüne. Arabacı, hayvanlar arasında semerli olana biner, elindeki kamçıyla hayvanları idare eder. Eğer yoldan ayrıldıklarını görürse büyük bir övendere ile onları yola sokar. Arabanın üzerine ince ağaç çubuklarından yapılmış ve birbirine kayışlarla kenetlendirilmiş kubbeyi andıran hafif bir iskele bindirilir. Bunun üzerine keçe veya çadır bezinden mamul bir örtü konulur. Kubbenin kafesli pencereleri vardır; içeride bulunanlar etrafı seyrederler ama dışarıdan görülmezler. Arabanın içi uyumaya, yemek yapmaya, kitap okumaya elverişlidir seyahat boyunca! Yiyecek, içecek, eşya ve yüklerin taşındığı arabalar da üzerindeki evceğizlerden dolayı yolcu arabalarına benziyor ama onların kapısına kilit asılmıştır.[7]

[Teşrifat, Türklerin Yol Töresi, Hırsızlığın Cezası]

Arzuladığım seyahat için keçe ile tentelenmiş bir arabayı güzelce donattım. Cariyemle beraber ona bindim. Arkadaşım Afîfüddîn Tûzerî'ye de küçük bir araba ayarladım. Diğer arkadaşlar için üç deve ile çekilen büyük bir araba tahsis ettim; develerden birine arabacı biniyordu. Yola çıktığımızda yanımızda Tülük Tümûr Bey, kardeşi İsa, çocukları Kutlû Dümûr ve Sârû Bek vardı. Ayrıca kafilemizde Tülük Tümûr'un hocası Sa'deddîn, Hatip Ebûbekir, Kadı Şemseddîn, Fakih Şerefüddîn Musa ve "Muarrif" [=tanıtıcı, teşrifatçı] Alâeddîn bulunuyordu. Muarrif Alâeddîn'in vazifesi kabul dairesinde beyin yanı başında dikilmek; meselâ kadı geldiği zaman ayağa kalkıp yüksek sesle:

"Bismillah! Efendimiz, üstadımız, kadılar kadısı, fetvaları açıklayan, davaları çözen geldi; Bismillah!" demektir. Eğer ulu bir fıkıh bilgini veya parmakla gösterilen saygın bir adam gelirse teşrifatçı şöyle der:

"Bismillah! Efendimiz falanca adam!" Böylece mecliste bulunanlar yeni geleni ayakta karşılayarak yer açarlar.

Hacılar Hicaz yolunda nasıl seyahat ederlerse Türkler de bu bozkırda öyle yolculuk ediyorlar; sabah namazından sonra yola çıkıp kuşluk vaktinde konaklıyorlar. Öğleden sonra tekrar yola koyulup akşamüzeri istirahat veriyorlar. Bir menzile varıldığında at, deve ve öküzler arabalarından

çözülerek otlamak için bırakılıyor. Sultan veya bir başkası; hiç kimse hayvanına yem yedirmez. Zira yeşil mera, sabah akşam hayvanlar için yem ve arpa yerine geçer. Böyle gür ota başka bir ülkede rastlanmaz. Bu yüzden bölgede pek çok yük hayvanı beslenmektedir. Şunu da belirtmek gerekiyor; Türklerin hırsızlıkla ilgili cezaları çok ağır. Hayvan sürüleri bekçisiz, çobansız otlayabilmekte. Yanında çalınmış bir hayvan bulunan, onu iade etmeye ve çalınan hayvanın türünden dokuz adet bulup sahibine vermeye mecburdur! Eğer bunu ödeyecek gücü yoksa çocukları alınır! Çocuğu da yoksa koyun boğazlanır gibi öldürülür!

[Türklerin Yemeği; Tatlıya Karşı Tutumları ve İçtikleri Şıra]

Türkler ekmek ve katı yiyecek yemezler; "dûkî" [=düğ, düği; bulgur] adını verdikleri, bizim "anlî"ye benzeyen bir yemek yaparlar.[8] Önce suyu ateşin üzerine koyarlar. Kaynayınca dûkîden bir parça içine atarlar. Yanlarında et varsa onu lime lime edip tencereye koyarlar ve beraber pişirirler. Yemek pişince herkesin payını tabaklara koyup servis yaparlar. Ve nihayet tabaklardaki yemeğin üzerine yoğurt dökerler. Yemekten sonra kısrak sütünden yapılan ve "kımızz" [=kımız] adı verilen nesneyi içerler.[9]

Türkler iyi karakterli, kuvvetli ve cesur insanlardır. Bazı vakitlerde "burhani" [=borani] denilen hamur işini yerler. Bu yemek, küçük küçük kesilmiş hamur parçalarıdır aslında. Bunlar, ortalarından birer delik açılarak tencereye oturtulur. Pişirildikten sonra üzerine yoğurt dökülüp içilir.[10] Ayrıca bir çeşit şıraları daha var ki demin bahsettiğimiz dûkî tanelerinden yapılıyor.

Tatlı yemek, onlar nezdinde ayıp karşılanır! Ramazan ayı içinde Sultan Uzbek’in huzurunda bulunuyordum. Sık sık yenmekte olan kısrak ve koyun eti vardı sofrada. Ayrıca "riştâ" [=erişte] denilen ve şehriyeye benzeyen; piştikten sonra sütle karıştırılarak bir çorba da hazırlanmıştı.[11]

O gece arkadaşlarımın yaptıkları tatlıdan bir tabak sundum sultana. Sultan sadece parmağıyla dokunup tatmakla yetindi, bir daha elini sürmedi! Tülük Tümûr’un anlattığına göre sultan bir gün çocuk ve torunlarının sayısı kırkı bulan saygın bir kapıkuluna şöyle demiş:

"Bu tatlıyı yersen cümlenizi azat ederim!" Ama adam şu cevabı vermiş:

"Beni öldürsen de yemem!"[12]

Kırem'den çıktıktan sonra Tülük Tümûr'un otağının bulunduğu Sicicân'a [=Sıcgan] indik. Tülük Tümûr adam göndererek beni huzuruna çağırdı. Arabacının yedeğinde her zaman hazır binek bulunduğundan hemen atlandım ve otağa gittim. Bey, çeşit çeşit yemekler hazırlatmıştı. Bunlar arasında ekmek de vardı. Servis yaparken önce küçük kâselerde beyaz bir su getirdiler, herkes onu içti. Şeyh Muzafferüddîn, Tülük Tümûr Bey'in ön tarafına oturmuş, ben de onun yanında yer almıştım...

"Bu içilen nedir?" diye sordum. Cevap verdi:

"Dühn suyudur!"[13] Ama onun söylediğinden hiçbir şey anlamamıştım. Tattığımda ekşilik hissettiğim için hemen bıraktım. Yemekten çıktığım zaman bunun ne olduğunu araştırdım; anlattılar:

"Dûkî [=düğ] tanelerinden yapılan bir "nebîz"dir bu. Onlar Hanefî mezhebindendir ve nebîz onlar nezdinde helâldir." Buralılar dûkîden yapılmış bu nebîze "bûza" [=boza] adını veriyorlar. Şeyh Muzafferüddîn bana "mâiddühn" [=dühn suyu] dediğinde dilinde biraz tutukluk ve yabancılık bulunduğu için "yağ suyu" demek istediğini sanmıştım! [Dühn, Arapça yağ demektir.]

[Bıçakçı Ahı'nın ve Azak Beyinin Misafirperverliği]

Kırem'den itibaren onsekiz konak yol aldıktan sonra büyük bir suya geldik. Orayı geçmek bir günümüzü aldı. Yük hayvanları ve arabalar suya hep beraber girmiş olduğundan çevre baştan başa çamur ve batak hâline gelmiş, geçiş iyice zorlaşmıştı. Emir geçişimi kolaylaştırmak için önce bana yol verdiği gibi hizmetkârlarından bir bölümünü de yardımımıza göndermişti. Ayrıca sultanın huzuruna çıkmak istediğimi; bana ihtimam gösterilmesi gerektiğini bildiren bir mektup yazarak Azak beyine yolladı. Böylece diğer bir suya ulaşıncaya kadar yola devam ettik. Vardığımız suyu da yarım günde geçtik. Üç gün daha giderek Azak şehrine vardık.[14]

Burası deniz kenarında kurulmuş, düzenli, mükemmel bir şehirdir. Cenevizli ve diğer milletlerden gelen tacirler oraya ticaret amacıyla hücum ediyorlar. Ahılardan Bıçakçı Ahı şehrin nüfuz sahibi kişilerindendir. O,

gelen giden yolcuya zaviyesinde yemek ikram eder. Tülük Tümûr Bey'in mektubu, Azak emiri olan Muhammed Havâce Huvârezmî'ye ulaşınca yanında şehir kadısı ve öğrencileri ile bizi karşılamaya çıktı, ziyafet düzenledi. Onu selâmlayıp ziyafetin hazırlandığı yere yöneldik.

Yemekten sonra şehre yönelerek kale dışında Hıdr-İlyas'a [=Hızır İlyas] nispet edilen bir ribâtta konakladık. Azak halkından Şeyh Receb Nehr-i Melikî geldi, bizi aldı ve kendi tekkesinde hazırladığı mükellef bir ziyafete çağırdı. Nehr-i Melik aslında bir Irak kasabasıdır. Bizim Azak'a varışımızdan iki gün sonra Tülük Tümûr Bey şehre gelmişti. Azak Beyi Muhammed Havâce, yine yanında belde kadısı ve öğrencilerle onu karşılamaya çıktı, görülmemiş bir şekilde ağırladı. Birbiri peşine üç çadır kuruldu. Bunlardan biri parlak renklerle süslü ipekten, diğer ikisi de ketenden yapılmıştı. Çevresi "serâçe" denilen çitlerle çevrilmişti. Bizim orada bunlara "efrâc" denilir. Otağın dışında kalan giriş yeri bizim ülkemizdeki burçları andırıyor. Bey, otağ önünde atından inince yere serilen ipek yaygılar üzerinden yürüyerek çadıra girdi. Tülük Tümûr, –misafirperverliğinden olacak– kendi nezdinde ne kadar değerli olduğumu göstermek için beni önüne kattı. Böylece ilk çadıra girdik. Burası Tülük Tümûr Bey'e tahsis edilmişti. Ortasına, beyin oturması için altınla süslenmiş büyük bir ahşap taht kurulmuş, üzerine güzel bir minder kondurulmuştu. Bey beni ve Şeyh Muzafferüddîn'i ileri geçirdikten sonra kendisi ilerledi, ikimizin arasında tahta oturdu. Kendi kadısı, hatibi ve belde kadısı ile öğrencileri tahtın sol tarafında yere serili kıymetli yaygılara oturdular. Tülük Tümûr Bey'in oğluyla kardeşi, Azak beyi Muhammed Havâce ve çocukları hizmette bulunmak için ayakta kaldılar. Daha sonra at eti ve diğer etlerden yapılmış yemekler getirildi. Arkasından kısrak sütü ve boza sunuldu.

[Yemekten Sonra *Kur'an* ve İlahi Okunması]

Yemek bitince güzel sesle okunan *Kur'an* dinlendi. Bir minber kurularak vâiz buraya çıktı. Hafızlar önde yerlerini aldılar. Biz cemaat olarak fevkalâde iyi hazırlanmış bir hutbe dinledik. Hatip, sultan ve Tülük Tümûr Bey için dua etti. Orada hazır bulunan cemaat için de ayrı ayrı dualarda bulundu. Vâiz duayı önce Arapça söylüyor, arkadan Türkçesini açıklıyordu. Onun sözlerinin ara yerlerinde ise hafızlar *Kur'an*'dan âyetler okuyorlar, bu

âyetleri güzel bir nağme ile tekrarlıyorlardı. Sonra ilâhî söylemeye başladılar. Arapça söylediklerine "kavâl" diyorlardı.[15] Daha sonra Farsça ve Türkçe okumaya başladılar. Bu bölüme ise "mülemma" adını veriyorlardı.[16] Bunların ardından yine yemek getirildi, meclis böylece akşama kadar sürdü.

Oradan ayrılmak için ne zaman izin istesem bey razı olmuyordu. Tören sonunda beye, çocuklarına, kardeşine, bana ve Şeyh Muzafferüddîn'e birer takım elbise; beye on, çocukları ve kardeşlerine altışar, beyin ileri gelen adamlarıyla bana da birer at getirildi.

[Yaygın At Ticareti]

Bu memlekette attan bol bir şey yok. Fiyatları hakikaten ucuz. En iyi at bu ülke parasıyla elli veya altmış dirheme alınır. Bizim diyarımızda bir dinar civarında bir para demektir bu! Bu atlar Mısır'da "ekâdîş" denilen cinsten olup halk bunlarla geçiniyor.[17] Bizde koyun neyse burada at o! Belki bizdeki koyun sürülerinden daha çok. Her Türkün elinde bunlardan binlercesi vardır. At sahibi olan Türkler arasında ülkede yerleşmiş şöyle bir âdet vardır:

Kadınların bindikleri arabaların bir köşesine bir arşın boyunda ince bir değnek asılıyor. Ucuna da bir karış uzunlukta keçe parçası bağlanıyor ve her bin at için tek parça bağlıyorlar. Ben gezi sırasında on civarında keçe asılmış arabaya tesadüf ettim. Yetiştirilen atların çoğu Hindistan'a gönderiliyor. Her at kervanı altıbinden az ya da çok attan oluşuyor. Her tüccarın yüz-iki yüz civarında atı var. Tacirler her elli at için bir sürücü tutarlar; sürücüler atları koyun sürüleri gibi meralara salarlar. Sürücüye [=çobana] "kaşî" adı veriliyor.[18] Elinde ucuna ip bağlanmış uzun bir değnekle at üstünde görevini yapar. Eğer bir atın yakalanması isteniyorsa hemen koşturmaya başlar, elindeki ipi [=kemendi] atın boynuna atarak yakalar. Çevik bir hareketle tuttuğu hayvanın sırtına geçerek ötekini çayıra bırakır! At sürüleri ancak Sint arazisine girdikten sonra yemle beslenirler. Çünkü bu ülkedeki çayırlar arpanın yerini tutacak kalitede değildir. Sürülerdeki hayvanların çoğu Sint'te çalınır ya da telef olur. Burada Şışnkar denilen yere ulaşıldıkta at başına yedi gümüş dirhem ödenir.[19] Sint'in merkezi Multân'a gelindiği vakit ise ayrı bir vergi verilir. Daha önce at sürülerinin dörtte biri haraç alındığı hâlde Hint sultanı Muhammed Şah bu

vergiyi kaldırmış ve Müslüman tacirlerden zekât, Müslüman olmayanlardan da öşür [=onda bir] alınmasını emretmiştir. Her şeye rağmen tacirler iyi kazanıyor. Zira onlar bu atlardan en ucuza sattıklarını yüz dinara vermektedirler! Bu para bizim Mağrip altını ile yirmibeş dinar ediyor. Çoğu kez bunun iki katı fiyata satmaları da imkân dahilindedir. Hattâ bir at demin verdiğimiz rakamın dört katı fazlasına bile gidebilir! "ciyâd" tabir edilen kaliteli küheylânlar ise beşyüz dinara gider. Hindistanlılar yük taşıtma veya yarış için bu taraftan at satın almazlar; savaşta hem kendileri hem de hayvanları zırha büründüğünden dayanıklılığa ve adımların genişliğine önem verirler. Yarış hayvanlarına gelince; bunları Yemen, Umân ve Fars eyaletinden getirtirler ki bu cins hayvanların biri bin ilâ dörtbin dinar arasında alıcı bulur!

[Macar Şehri, Dervişlerin Gördüğü İlgi ve Gezgin Bir Yahudi]

Tülük Tümûr Bey’in bu şehirden ayrılışından sonra Muhammed Havâce’nin yol ihtiyaçlarımızın tedariki vesilesiyle orada üç gün kalmak zorundaydık. Hazırlıklar bitince Macar şehrine doğru yola koyulduk.[20] Burası büyük bir ırmak [=Kuma, Kuban] kenarında geniş bahçelere sahip bir şehirdir. Türk ülkelerinin en bakımlı, en güzel şehirlerinden! Burada Irak’ın Batâih beldesinden gelen yaşlı, erdemli, ibadete düşkün Şeyh Muhammed Batâihî’nin zaviyesinde konakladım. Bu adam Ahmed Rifâî’nin halifesidir. Allah ondan razı olsun. Onun tekkelerinde Arap, İranlı, Türk ve Rum dervişlerden oluşan evli ve bekâr yetmiş kadar mürit bulunmaktadır. Onlar kendilerine verilen sadakalarla geçiniyorlar. Bu ülkede halk dervişlere çok yakınlık gösteriyor. Herkes at, öküz, koyun ne bulursa tekkeye gönderiyor; sultan ve hatunları da ahaliden geri kalmıyor. Bereketlenmek için şeyhleri sık sık ziyaret ediyor, ihsanlar yağdırıyor, hediyeler takdim ediyorlar. Hele hele kadınlar bu konuda aşırı bir tutum içindedirler!

Cuma namazını Macar şehrinde kıldık. Namaz bitince Buhara’nın sayılı bilginlerinden olan İzzeddîn çıktı minbere. Önünde öğrenci ve hafızlardan oluşan geniş bir takipçi kitlesi vardı. Bu vâizi, şehrin hâkimi ve ileri gelen kişiler de dinlemekteydiler. Vaazın sonunda Şeyh Muhammed Batâihî ayağa kalkarak şöyle dedi:

"Vâiz efendi artık yola düşmek niyetindedir. Biz de onun yol gereklerini görmek istiyoruz!" Bu sözlerinden sonra keçi yününden dokunmuş feracesini çıkartarak;

"İlk olarak bu benden!" dedi ve uzattı. Onun ardından kimi at, kimi para verdi. Kısa zamanda pek çok şey toplanmış oldu!

Bu şehrin büyük çarşısında bana selâm veren ve Arapça konuşan bir Yahudiye rastladım. Hemen sordum:

"Sen nereden geliyorsun?" Cevap verdi:

"Endülüs'ten geliyorum ama denizyolu yerine karayolunu kullandım. İstanbul üzerinden Anadolu'yu [yahut Rus ülkesini] bir baştan bir başa geçtim, Çerkes ülkesine uğrayarak buraya ulaştım. Endülüs'ten çıkalı dört ay oluyor."

Onu tanıyan ve beraber seyahat eden tüccarlar da sözlerinin doğru olduğunu bildirdiler.

Kadınların Erkeklerden Üstün Tutuluşu

Bu yörede gördüğüm ilginç tutumlardan biri de erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor! Emirlerin hanımlarına gelince bu konuda ilk müşahedem Kırem'den çıktığımda vuku bulmuştu. Emir Saltiye Bey'in hanımını baştan aşağı pahalı mavi kumaşlarla kaplanmış, pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasına bindiği sırada seyretmiştim. Yanında şahane elbiseler giymiş, fevkalâde güzel dört cariye bulunuyordu. Arkasından gelen bütün arabalarda da cariyeler bulunmaktaydı. Beyin konağına yaklaşınca o arabadan iniyor, onunla birlikte en aşağı otuz cariye de inerek hatunun eteklerini tutuyordu. Onun elbiselerinde [kuşağımsı] uzantılar vardı; cariyeler buralardan tutuyor ve eteği yerden kaldırıyorlardı. Hatun böyle ihtişam ve gururla ilerleyip beyin huzuruna oturmuştu. Cariyeler ise hatunun çevresinde ayakta duruyorlardı. Az sonra getirilen kımız tulumlarından bir kadeh dolduran hatun, iki dizi üzerine çökerek eliyle beye sunmuş, bey bunu içtikten sonra hatun aynı tarzda bir kadeh içkiyi de kayınbiraderine takdim etmişti. Nihayet beyin bizzat kendisi bir kadeh

kımızı kendi eliyle hatununa içirmişti. Sofra hazırlanınca yemeklerini bir arada yediler. Bey, eşine bir takım elbise takdim ettikten sonra Hatun kibarca huzurdan çıktı. Beylerin hatunlarına gösterdikleri ilgi burada böyle! Sultanın eşlerini ise daha sonra anlatacağız...

Pazar esnafının ve satıcıların eşlerine gelince, bunların da durumu diğerlerinden aşağı değil! Onlardan birini atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm. Yanında eteklerini tutan üç-dört cariye vardı; başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve "buğtâk" adı verilen bir hotoz vardı. Arabanın pencereleri açık olduğu gibi kadının yüzü de örtülmemişti. Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yanındaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satıyor, karşılığında esans satın alıyordu.

Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız da "Şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı!" dersiniz. Zira kocası, koyun postundan bir kürk ile başında da buna uygun "külâ" [=külâh] denilen şapkadan başka bir şey taşımamaktadır!

[Beş Dağ Kaplıcaları, Yürüyen Çadır Şehir, Zengin ve Cömert Hatunlar]

Hükümdarın karargâhına gitmek üzere Macar şehrinde gereken hazırlıkları yaptık. Karargâhı buradan dört gün uzakta Bişdağ [=Beşdağ] denilen yerdedir. "Biş" Türkler nezdinde beş demektir; "dağ" ise tepe, yükseklik anlamına geliyor. Bişdağ denilen mıntıkada sıcak su kaynakları var.[21] Türkler buralarda yıkanıyor ve bu sulara girenin her türlü hastalıktan korunacağına inanıyorlar. Ramazanın ilk günlerinde karargâha geldiğimiz vakit etrafın boşalmış olduğunu gördük. Geçtiğimiz konakları bir kez daha katedip geriye döndük.

Daha yakınlara götürülmüş olan orduya ulaşarak çadırımı bir tepenin üzerine kurdum. Önüne de bayrağımızı diktirdim. Araba ve atları çadırın arkasına bırakıp "ordu"ya yöneldim. Türkler karargâh kurdukları yere "ordu" diyorlar.[22]

Orduyu gördüğümüz zaman câmii, çarşıları, halkı, mutfak bacalarından yükselen dumanlarıyla kocaman bir yürüyen şehirle karşı karşıya

olduğumuzu anladık! Ordu denilen bu büyük karargâh şehir, atlarla çekilen arabalarda taşınıyor. Konaklamak üzere seçilen yere varılınca hafif malzemeden yapılan evler, çadırlar ve eşya arabadan indiriliyor. Çok kısa bir zamanda çarşılar, mescitler ve obalar kuruluyor.

Sultanın hanımlarının her biri, kendi çadır [=otağ] malzemeleri ile önümüzden geçti. Bu hanımların dördüncüsü İsa Bey'in kızıydı; yolda ilerlerken tepe üzerinde bir yabancının geldiğini belirten bayraklı çadırı görmüş, yanımıza cariyelerini göndermişti. Onlar geldiler, bizi selâmladılar ve hatunun selâmını bildirdiler. Hatun ise aşağıda, yolda bekliyordu; ona Tülük Tümûr'un teşrifatçıbaşısı olan adamla hediye gönderdim, bir arkadaşım eşliğinde. Lütfederek hediyelerimi kabul etti. Benim, kendi çadırı civarına kondurulmamı emir buyurarak arabacısına hareket işareti verdi. Onun ardından sultan geldi. O da kendisi için ayrılan otağa doğru gitti.

Ulu Sultan Muhammed Uzbek Han

Adı Muhammed Uzbek'tir.[23] Han, onların dilinde hükümdar, sultan anlamındadır. Onun geniş bir ülkesi, kuvvetli bir ordusu, şanlı şöhretli bir devleti vardır. O, Tanrı düşmanı Kustantîniye halkıyla cihat etmekte, onları kahretmektedir. Onun ülkesi çok büyüktür, muazzam şehirlerle donanmıştır. Kefâ [=Kefe], Kırem, Macar, Azâk [=Azak], Surdak [=Suğdak], Huvârezm ile taht şehri olan Sarâ [=Saray] bu beldelerin en ünlüleridir. Muhammed Uzbek Han dünyanın yedi ulu hükümdarından biridir. Onları şöyle sıralayabiliriz:

Hak Teâlâ onu desteklesin ve zaferlerle yüceltsin; müminlerin emiri, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, kıyamet saatine kadar hakkı ve hakikati savunacak muzaffer topluluğun önderi [Fas hükümdarı] efendimiz; Mısır ve Şam bölgesinin sultanı; Irak bölgesinin sultanı; şimdi bahsetmekte olduğumuz Sultan Uzbek; Türkistan ve Maverâü'n-nehr'in [=Seyhun-Ceyhun arası] hükümdarı; Hint hükümdarı ve Çin hükümdarı...

Sultan Uzbek bir yere seyahat etmek isteyince beraberinde sadece devlet erkânı ile kapıkulları yer alır. Kadınların her biri ayrı bir halayık tayfasıyla yolculuk yapar. Sultan bunlardan birinin yanına gitmeyi arzularsa teşrif edeceğini önceden haber verir. Hatun ona göre hazırlıklarda bulunarak

hükümdarı karşılamak üzere bekler. Sultanın seyahati, bir menzilde konaklaması, herhangi bir işe koyulması; bunların hepsi kendine özgü âdetler içinde cereyan eder. Meselâ âdetlerinden biri Cuma günleri namazdan sonra altın kubbede oturmasıdır. Burası mükemmel bir şekilde düzenlenmiştir ve altın levhalarla kaplı ahşap direkler üzerine kuruludur. Orta yerde yine altınla süslenmiş, gümüş kaplamalı ahşap bir taht vardır. Tahtın ayakları halis gümüştendir, başları da gümüşle bezenmiştir. Sultan tören esnasında bu tahta oturunca sağ yanında Taytuğlî Hatun oturur.[24] Onun yanında Kebek Hatun bulunur. Sol tarafta da sırasıyla Beyelûn [=Bîlûn] Hatun ve Urducâ [=Orducî] Hatun otururlar. Tahtın sağ alt kenarında hükümdarın oğlu Tîn Bek, solunda ise öteki oğlu Cânî Bek ayakta beklerler. Ön tarafta sultanın kızı Ît Kucücük [=İt Küçücük] oturur. Bu kadınlardan biri içeri girince sultan ayağa kalkar, onun elinden tutar, tahta kadar götürüp yerine oturtur. Ama Taytuğlî Hatun teşrif ettikte; "melike" [=baş, kraliçe] olduğu ve en beğenilen hatun olma niteliğini kazandığı için sultan onu köşkün ta kapısında karşılar. Oracıkta elinden tutarak içeriye getirir. Tahtın bulunduğu yere kadar onunla yavaş yavaş ilerler, kibarca yerine oturtur ve kendi makamına geçip kurulur. Kadınların hiçbiri kaç-göç yapmadıkları için bu tören halkın önünde cereyan eder.

Merasimin bundan sonraki bölümünde saygın ve nüfuzlu emirler [=ordu erkânı] içeri girerler. Tahtın her iki yanına konmuş iskemlelere otururlar. Sultanın otağına giren her ziyaretçi iskemlesini kölesiyle beraber getirmek zorundadır. Hükümdarın yakın akrabaları, amca ve kardeş çocukları ön tarafta yerlerini alırlar. Onların tam karşısında, köşk kapısının yanında büyük kumandanların çocukları durur. Onların arka tarafına sağlı sollu, yüksek rütbeli subaylar dizilir. Sonra derecelerine göre halktan bazı kimseler üçer üçer içeri girerek sultanı selâmlar ve dönüp uzağa otururlar.

İkindi namazı kılındıkta önce başhatun kalkar. Kumaları, otağına kadar ona refakat ederler. Başhatun kendi çadırına girinceye dek orada beklerler. Sonra her biri kendi arabasına binerek kaldığı çadıra yönelir. Her hatunun yanında elli kadar atlı cariye bulunur. Arabaların önünde yirmi civarında yaşlı kadın yer alır. Onlar da ata binmektedirler. Bunlar "fityân" denilen yiğit hizmetkârlar ile araba arasındadırlar. Hepsinin arkasında yüz kadar genç köle bulunur.

Fityân denilen hizmetkârların önünde yüze yakın yüksek rütbeli kapıkulu bulunur. Onlar da ata binmişlerdir. Yüz kadar da yaya köle vardır. Yayalar bellerinde kılıç, ellerinde değnek, atlılarla genç hizmetkârlar arasında yer alırlar. Bütün hatunların geliş ve dönüş tertipleri böyledir.

Sultanın Cânî Bek adlı oğluna yakın bir yerde konaklıyordum. Gelişimin ertesi günü ikindi namazından sonra hükümdarın huzuruna çıktım. Yanında şeyhler, kadılar, fakih efendiler, seyyidler, şerifler ve dervişler toplanmıştı. Çeşit çeşit yemek yapılarak zengin bir sofra kurulmuştu; ziyafete katıldık. Bu arada nakîbüleşraflık yapan Seyyid Şerif b. Abdülhamîd ile Kadı Hamza hakkımda övgü dolu sözler söylediler, sultana güzelce takdim ettiler beni! Ayrıca ikram görmem için telmihte bulundular!

Buradaki Türkler, gelen yabancıları nasıl ağırlayacaklarını, onlara ne gibi yiyecekler sunacaklarını bilmiyorlar! Kesip yemeleri için koyunlar ve atlar; içecek olarak da kımız tulumları gönderiyorlar! İkramları budur işte! Birkaç gün geçmişti, ikindi namazını sultanla beraber kıldık; ben çadırıma gitmek için kalktığımda derhal oturmamı emretti. Önce "dûkî"den yapılma meşrubat [=boza] sonra haşlama at ve koyun etinden oluşan bir yemek çıkarıldı. Ben o gün sultana bir tabak tatlı götürmüştüm; sadece parmağını tatlıya değdirip ağzına götürdü, hiç yemedi!

Hatunlar ve Tertiplerine Dair

Her hatun bir arabaya biner. Hatunun araba içindeki odası, altın havası veren gümüşten veya mücevheratla bezeli ahşaptan mamul bir kubbedir. Arabayı çeken atlar, sırmalı ipekten mamul perdelerle örtülüdür. Koşî [=Koşcı] denilen genç sürücü atlardan birinin üstüne binerek arabayı sürer. Hatun arabada yerine oturduğu vakit, veziri gibi olan kocamış bir kadını sağ tarafına alır. Bu kadına "Ulû Hatun" denilir. Yine yaşlı olup teşrifatçılık ve perdedarlık yapan "Küçük Hatun"u sol tarafına oturtur. Ön tarafta zarafet ve güzellikte eşsiz altı cariye vardır. Onlara "benât" [=kızlar] deniliyor. Arkada da bu kızlardan ikisi durur; hatun onlara dayanır ve başına "buğtâk" denilen, mücevherle bezeli küçük bir hotoz takar. Bunun üzerine tavus tüyünden bir sorguç kondurur. Sırtında Rum prenseslerinin giydikleri tarzda inciyle bezenmiş "minut"a [=manto] benzer bir elbise vardır. Ulu ve küçük hatunların başlarında da kenarları inci ve altınla işlenmiş yazmalar vardır. Kızlara gelince; "külâ" [=külâh] denilen hotozlar vardır başlarında... Bu

başlığın tepesine mücevherle süslü altın bir halkayla tavus tüyünden sorguçlar takılmıştır. Her birinin elbisesi "nah" adı verilen bir ipek cinsinden mamuldür.

Hatunun önünde Rum yahut Hint asıllı on onbeş hizmetkâr bulunur. Bunlar da altın ve mücevher işlemeli ipek elbise giyerler, yanlarında altın yahut gümüşle kaplı değnekler bulunur. Hatunun bindiği arabanın arkasında yüz kadar araba ilerlemektedir; her birinde küçüklü büyüklü üç dört cariye vardır. Bunlar da aynı şekilde ipek elbise ve külâhlarıyla alaya katılmışlardır. Onların ardında deve yahut öküzlerle çekilen üçyüz kadar arabada ise hatunun hazinesi, süs eşyası, elbiseleri ve yiyecekleri taşınmaktadır. Her araba demin bahsettiğimiz cariyelerden biriyle evlendirilmiş bulunan bir genç kölenin zimmetindedir. Çünkü böyle bir evlilik yapmamış kölelerin cariyelere yaklaşmaları; onların işlerini görmeleri yasaktır! Hatunların düzenleri böyledir işte... Her birini aşağıda ayrı ayrı anlatacağız.

Büyük Hatuna Dair

Büyük hatun, "melike"dir [=kraliçe]. İlerde bahsedeceğimiz Cânî Bek ile Tîn Bek'in anası odur. Sultanın kızı İt Küçücük'ün annesi ise bu kadından önce melikelik yapan Taytuğlî Hatundur. Sultanın en çok hoşlandığı ve saygı gösterdiği kadın odur. Hükümdar gecelerinin çoğunu onun yanında geçirir. Halk bu ilgiden ötürü Taytuğlî'ya fazla saygı gösterse de onun hatunlar arasında en cimri olduğunu herkes bilir! Sultanın, bu kadını "özel bir vasfından" ötürü sevdiğini söylemişti bana güvenilir bir dostum! Sultan her yaklaştığında onu bakire gibi buluyormuş! Bir başkasının bildirdiğine göre o kadın Hz. Süleyman'ın saltanatının çökmesine sebep olan hatunun soyundan geliyormuş! Süleyman Peygamber yeniden iktidara gelince; "O hatunu tek canlının dahi bulunmadığı bir bozkıra atın!" diye emir vermiş. Böylece kadın Kafcak [=Kıpçak] bozkırına bırakılmış. O kadının rahmi halka şeklinde yaratılmış; onun neslinden gelenlerde de öyleymiş! Gerçi Deşt-i Kıpçak yöresinin dışında, herhangi bir kadının rahminin böyle yaratıldığına dair ne bir söylenti duydum ne de gören veya duyanla karşılaştım. Allah biliyor ya sadece Çin'de böyle kadınların bulunduğunu bir Çinli söylemişti bana. Elime böylesi geçmedi, yalan yok! İşin hakikatini de bilmem...

Sultanla görüşmemizden bir gün sonra bu hatunun huzuruna çıktım; çocuk yapma zamanı geçmiş on kadar yaşlı hizmetçi arasında oturuyor, önünde neredeyse elli cariye bulunuyordu. "Benât" [=kızlar] diye çağrılan bu cariyeler altın ve gümüş tabaklara konmuş kirazları ayıklıyorlardı. Hatun da önündeki altın siniden bir şeyler ayıklıyordu. Ona selâm verdik. Bizim grupta Mısır usûlü *Kur'an* okuyan bir hafız vardı, tatlı sesiyle bir aşır okudu. Büyük hatun derhal "kımızz" servisi yapılmasını emretti, bizzat kendi eliyle oradaki süslü tahta kadehlerden biriyle kımız sundu bana! Onlar bu hareketi en yüksek taltif olarak görürler. Ben evvelce kımız içmemiştim ama kabul etmekten başka çare de yoktu! Nitekim tattım ve hiç beğenmedim! Yanımdaki arkadaşlardan birine uzattım. Büyük hatun yolculuğumuzla alâkalı epey soru sordu, biz de etraflı cevaplar verdik.

Sonra huzurundan çıktık; sultan nezdinde en kıymetli hatun oydu, bu yüzden ziyaretlere ondan başlamıştık.

Büyük Hatunu Takip Eden İkinci Hatuna Dair

Adı Kebek Hatun'dur. "Kebek" Türkçede ayıklanan şey; kepek anlamına gelir. Babasının ismi Nagatay'dır. Nagatay'ın hâlen sağ olduğunu fakat "nıkris" [=damla] hastalığından mustarip bulunduğunu öğrendik. Büyüğü ziyaretimizden bir gün sonra Kebek Hatun'a vardık. Huzuruna girdiğimiz vakit bir döşek üzerine oturmuş *Kur'an* okuyordu; yanında yaşlı kadınlardan on, kızlardan da gergef işleyen yirmi cariye vardı. Onu selâmladığımızda bize daha kibar ve güzel bir karşılık verdi. Hafızımız hemen *Kur'an* okudu; Kebek Hatun memnun oldu ve kımız getirilmesini emretti. O da kraliçe gibi kadehi bana kendi eliyle sundu. Onun yanından da ayrıldık.

Üçüncü Hatun

İsmi Beyelûn'dur. Büyük Kustantîniye hükümdarı Tekfûr'un kızıdır.[25] Huzuruna girdiğimizde gümüş ayaklı, altın bezeli tahtında oturuyordu; Rum, Türk ve Nûba ırkından yüz kadar cariye de önünde bekliyordu. Bunların kimi çömelmekte, kimi ayakta dikilmekteydi. Genç hizmetkârlar, hatunun baş ucunda bekleşmekteydiler. Onun perdedarları [=teşrifatçılar] Rumlardandı.

Hâl hatır sordu; oraya ne zaman geldiğimiz, vatanlarımızın ne denli uzak olduğu vs. sualler yöneltti. Şefkatli ve yumuşak kalpli idi; hemen ağladı ve elindeki mendille gözyaşlarını sildi. Yemek hazırlatılmasını emretti. Sofra kurulunca onun huzurunda yedik; bizi seyrediyordu.

Ayrılmak istediğimiz zaman şöyle dedi:

"Bizimle alâkanızı kesmeyiniz! Tekrar uğrayınız yanımıza ve herhangi bir şeye ihtiyaç duyarsanız hemen bize bildiriniz!" Böylece cömertliğini, erdemini göstermiş oldu. Arkamızdan [bir öğünlük hazır] yemekle birlikte ekmek, yağ, koyun, para, yepyeni elbiseler ve üçü asil cinsten tam onüç at yolladı. İstanbul seyahatimiz aşağıda anlatacağım gibi bu hatunun himayesinde olmuştur.

Dördüncü Hatun

Onun ismi Urducâ'dır. "Urdû" [=ordu] onların dilinde karargâh demektir. Karargâhta doğduğu için bu ad verilmiş ona. Bu kadın "ulus" [=ulus; büyük kabile][26] başı Emir İsa'nın kızıdır. Biz geldiğimizde İsa sağdı ve sultanın kızı İt Küçücük'ün kocasıydı.

Urducâ hükümdar eşleri arasında simaca en tatlı, huyca en merhametli ve erdemli olandır. Daha önce de açıkladığımız gibi, ordu yerine ulaştığımız vakit beni tepede çadırın önünde görünce adam gönderip hâlimi hatırımı ilk soran da bu kadındır. Huzuruna geldiğimiz vakit yüksek mizacına, iyiliksever ruhuna bir kez daha tanık olduk. Bize yemek çıkarttı. Huzurunda yedik içtik, kımız sundu, yoldaşlarımız aldılar; [biz almayınca] durumumuzu anlamak istedi, gereken izahatı verdik. Onun yanından ayrıldıktan sonra Emir Ali b. Erzak'la [=Erzen] evli olan kızkardeşini de ziyaret ettik.

Ulu Sultan Uzbek'in Kızına Dair

Adı İt Küçücük'tür. Adının karşılığı "Kelb-i Sağîr"dir. Çünkü ît'in Arapçası kelb, "kucücük"ün Arapçası ise sağîrdir. Daha önce de belirtmiştik; Türkler aynı Araplar gibi fal ile isim veriyorlar. Babasının otağından altı mil uzaklıkta kendine ait bir yerde oturan bu hatuna yöneldik. Bizim ziyaretimizde hazır bulunmaları için kadıya, fakihlere, Seyyid Şerif

b. Abdülhamîd’e ve onun öğrencilerine emir verdi; nihayet kocası İsa da geldi. İsa’nın kızı sultanın eşidir. İsa, İt Küçücük Hatunla aynı sedire oturdu. Bu adam damla [=nıkrîs] hastalığı çektiği için ne ata binebiliyor ne de yürüyebiliyor. Hükümdarın huzuruna çıkması gerektiği vakit hizmetkârları onu arabadan indirip koltuğuna girerek taşıyorlar. İkinci hatunun babası Nagatay Bey’i de aynı hastalıktan mustarip buldum. Bu meret, Türkler arasında çok yaygın! Sultanın kızı İt Küçücük Hatun, cömertlik ve erdem bakımından bir benzerini görmediğim kadındır. Hak Teâlâ ona en güzel mükâfatı versin.

Sultanın İki Oğlu

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu iki kardeşin anası Melike Taytuğlî’dır. Büyüğünün adı Tîn Bek’tir. "Bek"; emir, kumandan anlamına geliyor. "Tîn" ise beden demektir. Böylece bu ismin karşılığı Emîrü’l-cesed [=teni yöneten] oluyor. Kardeşinin adı Cânî Bek’tir.[27] "Cân", ruh anlamına geliyor; o sanki Emiru’r-ruh [=ruhu yöneten] diye isimlendirilmiş oluyor. Onların her birinin kendilerine ait otağları vardır. Tîn Bek görünüş ve endam bakımından Allah’ın en hoş kullarındandır. Babası onu tahtına vâris kıldı; veliaht yaptığını duyurdu. Onun üzerine eğildi; ilgisini tamamen onda yoğunlaştırdı ama bu tavır Yüce Hakk’ın iradesine uygun değildi. Baba vefat edince o kısa bir müddet hükümdarlık yapmış lâkin çirkin işlerinden ötürü öldürülmüştür. Onun yerine başa geçen Cânî Bek ötekinden daha erdemlidir. Seyyid Şerif b. Abdülhamîd, Cânî Bek’in terbiyesini üstlenen hocadır. Buraya geldiğim zaman Cânî Bek’in otağına inmemi tavsiye eden kişiler Kadı Hamza, İmam Bedreddîn Kıvâmî, İmam Mukrî Hüsâmeddîn Buhârî vs. ile beraber Seyyid Şerif’tir. Cânî Bek’in faziletinden ötürü bu tavsiyeyi yaptılar; ben de uydum.

Bulgar Şehrine Seyahatime Dair

Bulgâr şehrini daha önce duymuştum.[28] Oraya yönelmek istedim. Çünkü orada bir mevsim boyunca gecenin, diğer mevsim boyunca da gündüzün kısaldığı gibi enteresan şeyler anlatılıyordu; tüm bunlara tanık olmak niyetindeydim. Sultanın otağ kurduğu yer ile Bulgar şehri arasında on günlük mesafe vardı. Bu yüzden oraya ulaştıracak birini istedim ondan; o da Bulgar şehrine götürüp getirecek kılavuzu yanıma kattı derhal!

Ramazanda oraya vardım. Akşamı kılarken iftar ettik. Yemek esnasında yatsı ezanı okundu; yatsıyı kıldık, ardından teravih ve vitir derken şafak söküverdi! Orada mevsimi gelince günler de kısa olur. Ben üç gün kaldım Bulgar şehrinde.

Karanlıklar Ülkesine [=Sibirya] Dair

Karanlıklar ülkesine girmek istiyordum ve oraya Bulgar şehrinden giriş yapılıyordu. Bulgar ile Karanlıklar diyarının birbirinden uzaklığı kırk gündü fakat faydası az, yorgunluğu çok olduğu için bu kararımdan vazgeçtim.

Karanlıklar ülkesine büyük köpeklerin çektiği küçük arabalarla seyahat edilir. Bu arazi baştan aşağı buzlarla kaplı olduğundan insanların ayakları kayar, diğer hayvanların toynakları tutmaz. Köpeklerinse tırnakları vardır; bu yüzden ayakları buz üstünde sabit kalır, kaymaz. Bu arazide ancak kuvvetli, zengin tüccarlar seyahat edebilir. Orada ne taş, ne ağaç, ne de toprak var! Dolayısıyla yiyeceğini, yakacağını ve içeceğini, en azından yüz civarında arabaya doldurmayan kimse bu yola düşmemeli! Arazinin kılavuzları oraya çok gidip gelen köpeklerdir. Bu yüzden fiyatları bin dinar civarındadır! Arabanın ipi kılavuz köpeğin boynuna bağlanır; üç köpek daha vardır ona eşlik eden. Kılavuz konumundaki en öndedir, ötekiler onun ardındadır. O durunca ötekiler de durur. Bu lider hayvana sahibinin vurması yahut eziyet etmesi söz konusu olamaz. Hattâ yemek hazır olunca insanlardan önce köpeklerin doyurulması gerekiyormuş! Çünkü köpek bir şeye kızıp da kaçarsa sahibini ölüme terketmiş demektir.

Bu uçsuz bucaksız alanda kırk menzil ilerleyen yolcular Karanlık [ülkenin] sınırında dururlar. Herkes getirdiği eşya ve malı oraya bırakır. Ve her zamanki menzillerine geri dönerler. Ertesi gün tekrar oraya geldiklerinde bıraktıklarının alındığını, onların yerlerinde samur, sincap ve kakum kürklerinin bulunduğunu görürler. Eşya bırakan kişi oradaki kürkleri yeterli görürse alışveriş tamamlanmış demektir. Kendi malına karşılık bunları az bulursa her şeyi olduğu gibi oraya bırakır. Meçhul alıcılar ya kürklerin sayısını artırırlar yahut tamamen kaldırıp en başta aldıkları eşyayı geri bırakırlar oraya! Alışveriş hep böyle cereyan eder. Onlar kimdir, nereden gelirler bilinmez; in midirler cin midirler şimdiye kadar hiç kimse onlardan birini görmüş değildir.[29]

Alınan kürklerin en kalitelisi "kakum"dur. Bu cins bir kürk Hindistan’da bin dinara satılır; bizim paramızla ikiyüzelli altın eder. Rengi son derece beyazdır; bir karış boyunda olan bir hayvanın postundan yapılır. Hayvanın kuyruğu uzun olup kürkle beraber alınır, atılmaz! Kakumdan sonra "samur" gelir. Bunun derisi dört yüz dinara veya daha aşağı bir fiyata alınabilir. Kuşkusuz bu kürklerin başlıca özelliği bit kapmamalarıdır. Çin ülkesinin asilleri ve ileri gelen kumandanları bu derileri yakalarına koyuyorlar. Irak ve Fars tüccarları da böyle yapıyorlar.

Sultanın rehber olarak verdiği bey ile Bulgar şehrinden geriye döndüm. Hükümdarın otağını Bişdağ diye bilinen yerde buldum. Ramazanın yirmisekiziydi. Onunla bayram namazı kıldım; bayram Cuma gününe rastlamıştı.[30]

Onların Bayram Düzenlerine Dair

Bayram sabahı olunca sultan beraberinde kalabalık bir asker topluluğu ile ata bindi. Bütün hatunlar yanlarındaki askerle beraber arabalarına çıktılar. Sultanın kızı başına bir taç koyarak arabasına çıkmıştı; çünkü o asıl melikeydi; anasından miras almıştı bu makamı. Hükümdarın tüm evlâtları yanlarındaki askerlerle atlarına bindiler. Kadı Şihâbeddîn Sâylî, yanında üstatlar ve fıkıh bilginleriyle at sırtında bayram namazına gelmişti. Kadı Hamza, İmâm Bedreddîn Kıvâmî ve Seyyid Şerif İbn Abdülhamîd de atlara binip geldiler. Fakihlerden oluşan bu atlı grubu, sultanın veliahdı Tîn Bekle yan yanaydı. Yanlarında davullar ve bayraklar vardı.

Namazı Kadı Şihâbeddîn kıldırdı ve güzel bir hutbe verdi. Namazdan sonra sultan ata binerek "köşk" dedikleri yüksek bir ahşap yapıya girdi, kadınlarıyla sohbete oturdu. İkinci bir köşk de bunun hemen alt tarafına kurulmuştu. Veliaht Tîn Bek’le taç sahibi İt Küçücük buraya oturmuşlardı. Onun alt ucunda sağlı sollu kurulan iki köşkte hükümdarın öteki çocukları ve akrabaları yerlerin almışlardı. İleri gelen kumandanlar ve onların çocukları için bu son köşkün her iki yanına "sandaliye" denilen oturaklar konmuş, herkes rütbesine göre kendi oturağına çökmüştü. Davetliler bu tarzda yerlerini aldıktan sonra ortaya nişan tahtaları konuldu. "Emir-i Tûmân", [=tümen beyi] rütbesine sahip her kumandanın kendine ait bir nişan tahtası vardı. Türkler nezdinde onbin atlıyı yöneten kumandana Emir-i Tûmân denilir. Bu merasimde hazır bulunan onyedi emir, yüzyetmişbin

atlı savaşçının kumandanları idiler. Fakat sultanın ordusu bundan daha kalabalıktır.

Her emir için minber benzeri bir oturak getirildi; askerler yeteneklerini gösterirken onlar da yerlerinde oturarak seyrettiler. Sonra hil’atler [=özel giysiler] getirildi ve bütün kumandanlara dağıtıldı. Her emir bu giysileri giydikçe sultan köşkünün alt tarafına geliyor, sağ dizinin üstüne çökerek ayağını uzatıyor, sol dizini ise dik tutarak bağlılığını arzediyordu. Sonra eğerli ve dizginli bir at getirilerek toynağı kaldırılmakta, emir bu toynağı öperek atı oturduğu yere götürmekte, sonra da orada at sırtında askerleriyle beraber dikilmekteydi. Bu törene bütün kumandanlar katıldılar.

Merasim bitince sultan, köşkten inip atına bindi; sağ tarafında veliaht oğlu ile İt Küçücük Hatun, sol tarafında ikinci oğlu, önünde ise sırmalı ipek örtülere bürülü atların çektiği ve sırmalı ipek kumaşların süslediği arabalara binmiş dört hatunu ile otağına doğru yola koyuldu. Bu kafilenin önünde küçük ve büyük beyler, beyzâdeler, devlet ricali, vezirler, teşrifatçılar yayan gidiyorlardı. Nihayet "vıtâk" [=otak; otağ] denen yere vardılar. Vıtâk etrafı çevreleyen tente demektir. Burada kocaman bir "bârka" kurulmuştu. Bârka büyük bir çadır odadır. Altın kakmalı, gümüş kaplamalı dört ahşap direğe dayanmakta ve her direğin ucunda altın ve gümüşten mamul pırıl pırıl parlayan, çevresine ışık saçan bir nişan bulunmaktadır. Bârka uzaktan bakılınca bir tepeyi andırıyor; sağ ve sol yanında ise ya pamuk ya da ketenden yapılmış çardaklar bulunuyor. İçerde her yer ipek kumaşla örtülü. Bârkanın ortasına onların "taht" dediği büyük bir sedir kondurulmuş. Gayet sanatkârane bezenmiş bu ahşap tahtın ayakları altın kakmalı, gümüş plakalarla kaplıydı; üzerine de muhteşem bir halı serilmişti. Tahtın ortasındaki minderlere sultanla büyük hatun oturdu. Sağ tarafta İt Küçücük ile Urducâ Hatun, soldaki mindere ise Beyelûn Hatun ile Kebek Hatun oturdular. Tahtın sağ tarafına konan iskemleye veliaht Tîn Bek, sol yandakine ikinci oğul Cânî Bek, bunların iki yanına dizilen iskemlelere ise emirler ve onların çocukları oturmuşlardı. Onların ardında küçük rütbeli beyler yer alıyordu. Bunlara "Ümerâ-yı Hezâre" denilir. Yani bin kişilik birliklerin kumandanlarıdırlar. Bu şekilde protokole göre herkes yerini aldıktan sonra altın ve gümüş sofralar üzerinde yemekler sunuldu. Her sofrayı dört veya dörtten fazla kişi taşıyordu.

Buranın yemeği ya haşlanmış at, yahut koyun etidir. Her emirin önüne bir sofra getirilir. İpekli elbiseler giyen, ipekli bir önlük takan, belindeki kında koca bıçaklar ve satırlar taşıyan "Bârûcî" [=barıcı; parçalayıcı] gelir. Bârûcî, et parçalayan demektir.[31] Her emirin bir bârûcîsı var. Sofralar kurulunca evvelâ onlar hücum ederek efendileri önünde yerlerini alırlar; arkalarında tuzlu su ile dolu altın yahut gümüşten mamul minik kaplar getirilir. Bârûcîlar eti küçük parçalara bölerler; kemikle karışık eti ayıklamada ustalık kazanmışlardır. Buralılar kemikle yan yana pişmiş eti tercih ederler yemeklerinde.

Onların ardından yine altın ve gümüş kaplarda içecekler getirilir. Meşrubatın büyük bir kısmını ballı şıralar oluşturuyor. Hanefî mezhebinde olduklarından dolayı "nebîz"i [=hurma, arpa, üzüm vs.nin küpe basılarak yapılan ve sarhoş etmeyen şırası] helâl sayıyorlar. Sultan şıra içmek isteyince kızı ayağa kalkar, kadehi alır, dizini yere koyup babasına sunar nazikçe; babası içtikten sonra kız ikinci bir kadeh alarak büyük hatuna sunar. Büyük hatun içtikten sonra diğere hatunlara sırayla uzatır. Onların ardından veliaht kadehi alır ve babasına sunar; aynı şekilde o da içtikten sonra hatunlara ve kızkardeşine sunar. Hepsinin önünde reveransla yapar bu işi. Onun ardından ikinci oğul kalkar, kadehi alır, kardeşine sunar. Onların ardından büyük beyler kalkar. Her biri veliahda sakilik ederler.

Nihayet bey çocukları kalkar, bu ikinci oğula kadeh sunarlar, önünde eğilirler. Bu arada şarkı söylemektedirler. Ben mescidin avlusunda kadı, hatip, şeyh ve fakihler için kurulan çadırda bulunuyordum. Bize de her birini Türklerin ileri gelenlerinden dört beyin taşıdığı altın ve gümüş kaplamalı sofralar çıkarıldı. Bugün huzurda sadece nüfuzlu beyler hizmetkârlık yaptığından hükümdar kim ne arzu ediyorsa bu beylere emrediyordu, hizmeti görülsün diye. Şeyhlerin bir kısmı altın ve gümüş sofralardan yemek yedi. Bir kısmı ise bunları kullanmaktan sakınarak yemek yemedi.

Sağımda ve solumda kımız tulumlarıyla dolu göz alabildiğine uzanan arabalar gördüm. Hükümdar yemek sonunda bu içkilerin orada bulunanlara dağıtılmasını emretti. Bundan bana tam bir araba düştü ama komşum olan Türklere hediye ettim!

Cuma namazını kılmak üzere câmie gittiğimizde vakit gelmişti lâkin sultan gecikmişti. Cemaatten bir kısmı onun sarhoş olduğunu ileri sürerek namaza gelemeyeceğini, diğer bir kısmı da ne olursa olsun namazda hazır bulunacağını savundular.

Vakit epeyce ilerledikten sonra hükümdar sallana sallana gelmeye başladı. Seyyid Şerif’e gülerek selâm verdi. Ona "Atâ" diye hitap ediyordu. Türk dilindeki atânın Arapça karşılığı "eb"dir [=baba]. Cumayı kıldık. Herkes yerine gitti. Sultan bârkaya dönerek ikindiye kadar orada kaldı. Tören son bulunca insanlar kendi çadırlarına döndüler; sultan o geceyi kızı ve hatunlarıyla geçirdi.

[Hacı Tarhan Şehrine Gidiş ve Beyelûn Hatun]

Bayram bitti, ordu hareket etti, ben de Sultanla beraber Hacı Tarhan [=Astrahan] şehrine gittim.[32] "Tarhân" Türkler nezdinde her çeşit vergiden muaf olan yer demektir. Bir zamanlar sufî bir Türk hacı oraya yerleşmiş, Sultan da onun bulunduğu mekânı bütün vergilerden muaf kılmış. Böylece hocanın çevresinde bir kasaba kurulmuş, büyümüş ve şehir hâline gelmiş.

Çarşıları muhteşem olan bu şehir "İtil" nehrinin kenarına kurulmuştur.[33] Gördüğüm şehirlerin en güzellerindendir. İtil nehri de dünyanın en büyük nehirlerindendir. Sultan, soğuk bastırıp nehir donuncaya kadar Hacı Tarhan’da kalır, nehrin bitişiğindeki sular [=delta; denize kavuştuğu yer] donduğunda emreder; ahali binlerce yük saman getirerek donmuş ırmağın üstüne döker. Burada hayvanlar saman yemiyor! Çünkü saman onlara zarar veriyor, Hint diyarında da böyle! Sürülerin yiyeceği yeşil çayırlardır. Ülke bereketli ve otlanmaya elverişlidir. Halk bu donmuş nehir ve ona bitişik suların üzerinde üç konak gider arabayla! Kış mevsiminin sonunda bazı kafileler bu yolu tercih ederse boğulurlar, buzlar çözüldüğü için.

Hacı Tarhan şehrine vardığımızda Bizans hükümdarının kızı olan Beyelûn Hatun hem çocuğunu doğurmak hem de babasını ziyaret edip dönmek amacıyla İstanbul’a seyahat için Sultandan izin istedi; isteği kabul edildi.

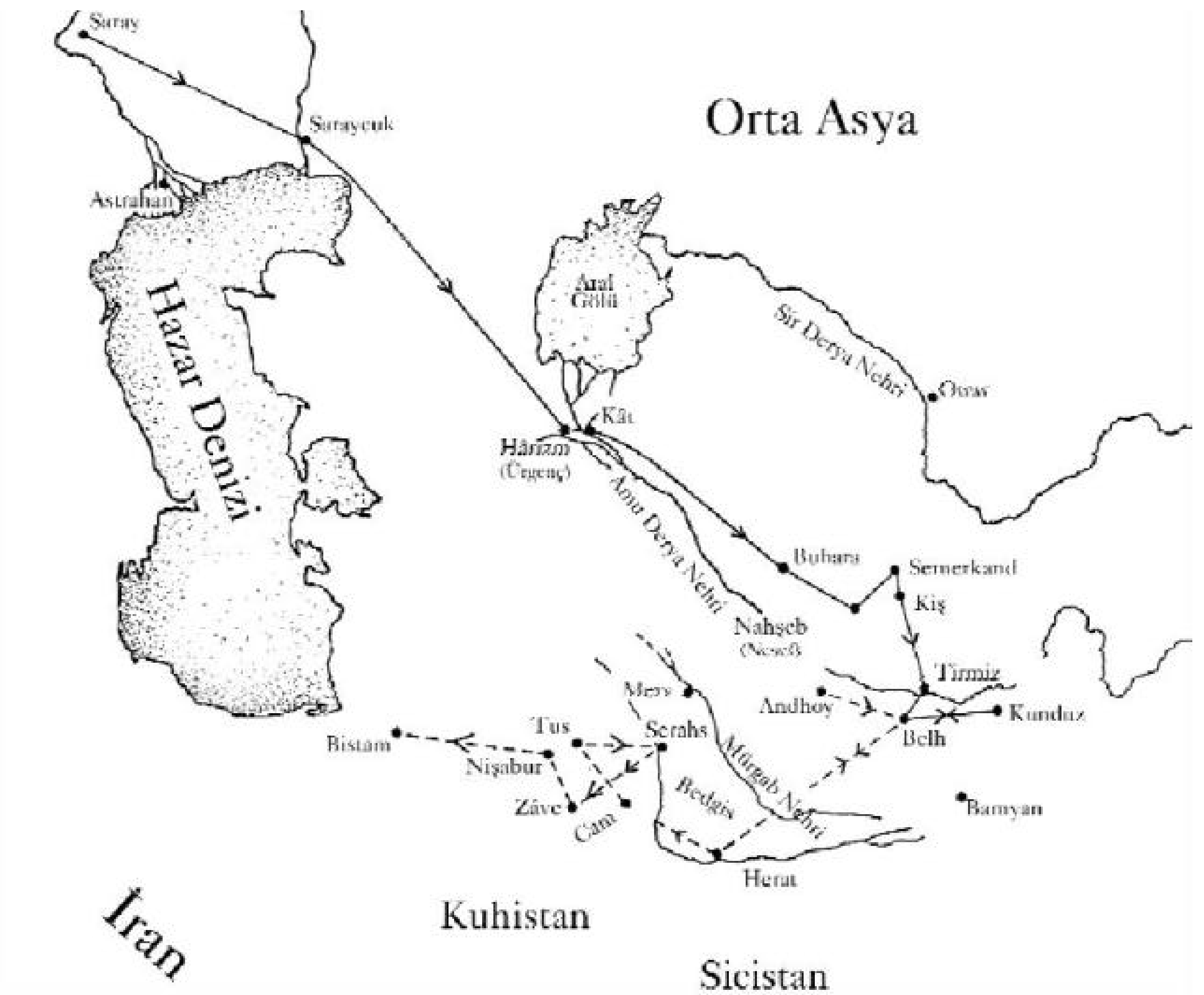
Bunun üzerine ben de sultandan rica ettim; İstanbul’u görmek fırsatını bana kazandırsın diye! Yolculuğunda beni hatuna yol arkadaşı yapmasını

istirham ettim. Sultan başıma bir şeyler gelir diye korktuğu için evvelâ engel olmak istedi ama onu rahatlatıcı sözlerle ikna ettim ve şöyle dedim:

"Senin himayen ve dostluğunun gölgesinde İstanbul'a girersem hiç kimseden korkmama gerek kalmaz!"

İzin almıştım!

Sultana veda ederken binbeşyüz dinarın yanında bir takım elbise ve sayısız at hediye etti bana! Hatunlar ise "sûvm" [=som][34] dedikleri gümüş taslardan verdiler; bu kelimenin tekili "savme" olmalı. Hükümdarın kızına gelince o hepsinden cömert davrandı, beni giydirdi ve atlandırdı. Böylece elimin altında elbise, at, sincap ve samur kürklerinden müteşekkil bir servet toplandı!

Orta Asya
Saray
Sarayçuk
Astrahan
Hazar Denizi
Aral Gölü
Sir Derya Nehri
Otrar
Kât
Hârizm
(Ürgenç)
Amu Derya Nehri
Buhara
Semerkand
Kiş
Nahşeb
Tirmiz
Kunduz
Andhoy
Belh
Mery
Serahs
Tus
Bistam
Nişabur
Zâve
Cam
Bedgis
Murgab Nehri
Bamyan
Herat
İran
Kuhistan
Sicistan

Hazar'ın kuzeyinden Hârizm, Türkistan ve İran'a gidiş.

Muhtemel güzergâh kesik çizgilerle gösterilmiştir.

Kaynak: Gibb; Muvahhid.

OTUZDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUSTANTÎNİYE’YE SEYAHATİM

Otuzdördüncü Bölüm Notları

Şevval ayının onunda Beyelûn Hatun’un himayesinde yola çıktık.[1] Sultan Uzbek Han, ona bir menzil kadar eşlik etti; sonra Büyük Hatun ve veliaht ile geri döndü. Öteki hatunlarsa Beyelûn Hatunu ikinci menzile kadar geçirdiler ve döndüler. Beyelûn Hatun beşbin askerle Emir Baydara refakatinde devam etti yolculuğa. Kendi özel kafilesi beşyüz atlıdan ibaretti. Bunlar arasında kapıkulu ve Rum hizmetkârlardan oluşan ikiyüz kadar cariye, binek ve yük hayvanı cinsinden ikibin at, dörtyüz civarında araba, üç yüze yakın öküz, ikiyüz de deve bulunuyordu. Etrafında Rum ve Hint delikanlılarından onar hizmetçi sabah akşam emrine amade bekliyordu. Hintlilerin reisi Sünbül diye tanınan Hintliydi. Rum asıllıların reisi ise Mihail idi. Türklerin Lu-lu diye hitap ettiği bu adam büyük cengâverlerdendi. Beyelûn Hatun, doğum yapmak ve babasını ziyaret etmek amacıyla bu seyahate çıktığı için eşya ve cariyelerinin büyük bir bölümünü hükümdarın ordugâhında bıraktı.[2]

Yola düştüğümüzde evvelâ sultanın payitahtı olan Serâ [=Saray] şehrine on günlük mesafedeki Ükek’e yöneldik.[3] Buranın kışı pek şiddetlidir. Binaları güzel, vakıf ve hayır kuruluşları meşhurdur. Pek büyük olmayan bu şehir ile Rus dağları arasındaki mesafe bir gün tutuyor. Ruslar, Hıristiyandırlar. Kızıl saçlı, gök gözlü, çirkin yapılı, zalim adamlardır. Onların ülkelerinden gümüş çıkıyor. Onların diyarında temel alışveriş birimi, her biri beş okıya ağırlığında sûvm [=som] adı verilen gümüş külçelerdir.[4]

Ükek şehrinden itibaren on günlük bir seyahatten sonra Deşt-i Kafcak [=Kıpçak] elinin deniz kenarındaki önemli şehirlerinden biri olan Surdak’a ulaştık.[5] Buranın limanı, yeryüzündeki limanların belki de en güzelidir ve kuşkusuz en büyüklerindendir. Çevresi sulak bahçelerle kaplıdır. Şehirde Türklerle beraber onların egemenliği altında kalabalık bir Rum cemaati yaşıyor. Halk, kendine özgü sanatı ve mesleği olan mahir insanlardan oluşuyor. Evleri, hep ahşaptır.

Şehir eskiden pek büyük imiş lâkin Türklerle Rumlar arasında çıkan kargaşa neticesinde mahvolmuş. Bu çatışmalarda evvelâ Rumlar kazanır gibi olmuşlarsa da sonunda Türkler galip çıkmış. Rumları tepeledikleri gibi birçoğunu da şehirden sürüp çıkarmışlar. Geriye kalan pek az Rum ise onlara boyun eğmiş.

Seyahat esnasında her konakta Beyelûn Hatun'a dana [eti], dûkî [=düğ][6] kımızz, inek ve koyun sütü gibi yemeklikler sunulmaktaydı.

Bu ülkede yolculuk kuşlukleyin ve akşamleyin yapılır. Her emir, askeriyle beraber kendi bölgesinin girişinde Hatunu karşılar, bölgenin sınırına kadar da hatuna eşlik eder. Böyle yapmaları emniyet kaygısıyla değil, saygıdan ötürüdür. Çünkü bu ülke, gerçekten emin bir ülke!

Nihayet Bâbâ Saltûk (Baba Saltuk) adıyla bilinen ve Türklerin yaşadıkları toprakların sonu olan kasabaya geldik. Bâbâ, Berberîlerde olduğu gibi eb [=Baba] anlamına geliyor. Yalnız bura ahalisi 'b' harfini daha tok ve sert ["p" harfi gibi] telâffuz ediyorlar. Onların inançlarına göre Bâbâ Saltûk "mükâşif" yani olağanüstü güçlere sahip, kerametli biriymiş. Lâkin hakkında söylenenler dinin temel prensipleriyle bağdaşmamaktadır.[7]

Baba Saltuk'la Bizans'ın ilk vilâyeti arasında, normal yürüyüşle onsekiz gün tutan bomboş bir bozkır var. Buranın sekiz günlük kısmı sudan yoksundur; hiçbir yerde şöyle dikili bir ağaç dahi göze çarpmamaktadır. Bu yüzden, yola koyulmadan önce kırbalar suyla doldurulup arabalara yüklenir. Ama bizim yolculuğumuz kış mevsimine rastladığından suya pek ihtiyacımız olmadı. Türklere gelince; onlar kırbalarında taşıdıkları yoğurdu pişirilmiş dûkî [=düğ] ile karıştırıp içtiklerinden, hiç susuzluk çekmiyorlar. Önümüzdeki bozkırı göze alarak Baba Saltuk kasabasında tüm hazırlıklarımızı yaptık. Binek hayvanlarının sayısını artırmaya ihtiyacım vardı. Durumu hatuna bildirdim. Kendisini sabah akşam birer kez selâmlıyordum. Ona ne zaman misafirlerinden hediye gelse, bunların arasından iki-üç at ve birkaç koyunu mutlaka bana ayırırdı. Ben de atları kesmez, bir kenara bağlardım. Yanımdaki köle ve hizmetkârlar, Türk yoldaşlarımızla beraber sofraya oturmakta, yemeği onların payından yemekteydiler. Beraberimde elli kadar at toplamıştım; daha sonra hatun onbeş at daha verilmesini emretti. Vekili olan Saruca Rumî'ye[8] mutfak

ihtiyacımız için semiz hayvanların en iyilerinden ayrılmasını tembih ettiğinde bana da şöyle demişti:

"Korkma! Bundan başka bir ihtiyacın olursa da çekinme, fazlasıyla karşılarız!"

Zilkade'nin ortalarında bozkıra girdik.[9] Hükümdardan ayrılışımızdan bozkıra girdiğimiz bugüne dek tam ondokuz gün geçmişti. Sadece bir yerde üst üste beş gün kalmıştık. Bozkır boyunca kuşluk ve akşam vakitlerinde yol almak üzere tam onsekiz gün seyahat ettik. Tanrı Teâlâ'ya şükürler olsun ki hiçbir sıkıntıyla karşılaşmadık.

Bizans Sınırında

Bizans Devleti'nin ilk kalesi olan Mehtûlî'ye ulaştık.[10] Rumlar, Beyelûn Hatun'un kendi ülkelerine gelmek üzere olduğunu haber aldıkları için Kefâlî Nikûlâ [=Nikola] adlı Rum subay başkanlığındaki askerî birlikle muhteşem bir karşılama yaptılar.[11] Hatunu almak üzere Bizans sarayından pek çok nedime ve dadı kadın gönderilmişti. Mehtûlî Kalesi'nden İstanbul'a yirmiiki gün tutan bir yol vardır. Bu yolun onaltıncı gününde deniz girintisine ulaşılır; oradan İstanbul'a varmaksa altı gün alır. Bu kaleden itibaren arazi dağlık ve sarp bir çehreye büründüğü için arabaları bıraktık, at ve katır sırtında yolculuk etmeye başladık. Kefâlî bu maksatla pek çok katır getirmişti. Hatun bunlardan altısını bana gönderdiği gibi kale muhafızına benim orada bırakmak zorunda olduğum araba, hayvan, ağır yük, köle ve adamlarımla ilgilenmesini tembih etmiş, muhafız da bunlara bir bina tahsis edilmesini emretmişti. Emir Baydara ise [kendi görevi bittiği için] askeriyle geri dönmüştü. Hatunla sadece yakınları yolculuğa devam ediyordu. Hatun mescit olarak kullandığı çadırı burada bıraktı. Yolculuk esnasında vakit ezanlarının okunması âdeti de buradan itibaren terkedildi.

Bana bildirildiğine göre hatun yemeklerde kendisine sunulan şarabı afiyetle içiyor, domuz etinden yapılan kızartmaları da rahat rahat yiyormuş… Çevresindekiler arasında bizimle namaz kılan birkaç Türkten başka ibadete devam eden kalmamıştı. Gavur toprağına ayak bastığımız andan beri her şey değişti, iç yüz, dışa vuruldu. Lâkin Beyelûn Hatun, bize

saygıda kusur edilmemesini Kefâlî'ye sıkı sıkı tembih ettiği için bir defasında namazımızla alay eden kölelere dayak attırıldı!

Bir müddet sonra coşkun akan Istafîlî [=Stefani? Astelefos?] ırmağı kenarında bir dağın yamacında kurulmuş Mesleme b. Abdülmelik Kalesi'ne vardık.[12] Yıkıntılardan başka bir şey kalmamıştı kale hesabına. Dışındaysa büyük bir kasaba kuruluydu. Oradan yola çıktık, iki gün sonra bir körfeze indik, kenarında büyük bir köy kuruluydu. Med zamanı idi, biraz bekledik; cezir vakti gelince körfezi aştık. Bu boğazın genişliği iki mil kadardır. Kumlar üzerinde dört mil yürüdük ve ikinci bir körfeze vardık. Burası üç mil kadar genişti. İki mil daha kayalar ve kumlar arasında yürüdükten sonra eni bir mil olan üçüncü bir körfeze ulaştık. Med yine başlamıştı. Burada çok yorulduk. Bütün körfezin genişliği yer yer su, yer yer de kum olmak üzere oniki mil civarındaydı. Yağmur mevsiminde tamamen su ile doluyor ve kayıklar üzerinde geçiş yapılıyormuş.

Üçüncü körfezin yakınında Fenîke adlı küçük bir kasaba vardı.[13] Kalesi sağlam, kilise ve binaları çok özenli inşa edilmişti. Şehrin sokaklarını su arkları ayırıyordu, çevresi bağ ve bahçelerle kaplıydı. Bu kasabada her sene üzüm, erik, elma, ayva gibi meyveler toplanır ve [kurutulup] öbür seneye saklanırmış. Burada üç gün kaldık. Beyelûn Hatun babasının o civardaki köşküne misafir oldu. Bu esnada onun ana-baba bir kardeşi olan Kefâlî Karâs baştan aşağı pusatlı beşbin atlıyla onu karşılamaya geldi.[14]

Rum prensi, kızkardeşiyle görüşmek isteyince şöyle bir merasim düzenlendi:

Önce prens sırtında beyaz elbise, başında mücevherle süslü bir gölgelik ile kır atına bindi. Sağında ve solunda beyazlara bürülü beşer asilzâde öne çıktılar. Bunların her birinin gölgeliği altın ve değerli taşlarla süslenmişti. Prensin önünde yüz atlıyla yüz piyade ilerlemekteydi.

Hatun ise kardeşini karşılamak üzere özel muhafız, cariye ve kölelerden oluşan beşyüz kişilik maiyeti ile atına bindi. Onlar gümüş ve altınla bezeli ipek elbiselere bürünmüş, hatun ise "nahh" ya da "nesîc" denilen[15] incilerle bezeli bir fistan giymiş, başına murassa bir taç kondurmuştu. Bindiği at altın ve gümüşle bezeli ipek bir örtüyle şereflenmiş, ayak bileklerine de

altın halhallar takılmıştı! Hayvanın boynunda pahalı taşlarla bezeli gerdanlıklar vardı. Eyer tahtası ise altınla kaplanmış, inci ve zümrütle çevrelenmişti.

Taraflar, şehirden bir mil kadar uzakta bir düzlükte buluştular. Prens, Beyelûn Hatun'dan yaşça küçük olduğu için atından inip kızkardeşinin üzengisini öptü. Beyelûn Hatun ise prensi başından öperek selâmladı. Her ikisinin beraberinde bulunan bey ve asilzâdeler atlarından indiler, hatunun üzengisini öptüler. Merasim bu şekilde son bulunca iki kardeş yan yana [köşke] döndüler.

Ertesi sabah yola koyularak deniz kenarında etrafı ağaçlık ve sulak olan büyük bir şehrin dışında konakladık; şu anda ismini hatırlayamıyorum.[16] Burada hatunun diğer kardeşi; veliaht olan prens baştan aşağı zırh kuşanmış onbin kişilik bir ordu ile Beyelûn'u karşılamaya gelmişti. Prensin başında bir taç vardı, sağında ve solunda yirmi kadar asilzâde yürüyordu. O da kendi merasim bölüğünü kardeşi gibi düzenlemişti ama bu seferki daha kalabalık ve gösterişliydi. Hatun bu kardeşini de önceki gibi karşıladı. Sonra ikisi de atlarından indiler, oracıkta kurulan ipek bir çadıra girdiler. Kucaklaşmaları [ve neler konuştukları] hususunda bir şey bilmiyorum.

Şehre Giriş

Kustantîniye'ye [=İstanbul] on mil uzakta bir yerde konaklamıştık. Ertesi sabah kimi atlı kimi yaya, kadın-erkek, çoluk-çocuk hep beraber en güzel elbiselerine bürünerek şehirden dışarı çıktılar. Davul, zurna ve uzun borular sabahın erken saatlerinde çalmaya başlamış, askerler atlarına çoktan binmişti. Beyelûn Hatun'un annesi, babası, devlet erkânı ve saray halkı hep beraber onu karşılamaya gelmişti. İmparatorun üstünde bir gölgelik vardı. Bu gölgelik bir grup süvari ve piyade tarafından uçlarında deriden mamul topuzlar bulunan sırıklarla havaya kaldırılmıştı. Bunun tam ortasında kubbeyi andıran bölümü atlılar tutuyor, [kenarlarını yayalar taşıyordu].

Hükümdar buluşma yerine gelince askerler birbirine karıştı. Havaya kalkan toz bulutundan dolayı onların yanına yaklaşmam mümkün olmadı. Can havliyle hatunun eşya ve adamlarının bulunduğu yöne koştum. Bana anlatıldığına göre Beyelûn Hatun, annesiyle babasının durduğu noktaya gelince bineğinden inmiş, önlerinde yeri öptükten sonra atlarının

toynaklarına bûse kondurmuş. Onun ileri gelen adamları da aynı hareketi yapmışlar.

O gün öğle civarında muhteşem Kustantîniye’ye girdik. Şehrin bütün çanları çalıyor, yer gök inliyordu sesten. Hükümdar sarayının kapılarından birinin önüne geldiğimiz zaman peykelere oturmuş yüz kadar kapıcıyla karşılaştık; onların başında komutanları bulunuyordu.

Birden bağırmaya başladılar:

"Sarâkino! Sarâkino!" diyorlardı.[17] Bu kelime "Müslümanlar! Müslümanlar!" anlamına gelir. Bizi içeri girmekten alıkoydular. Beyelûn Hatun’un adamları "Onlar bizden!" dedilerse de ötekiler "İzinsiz kimse giremez!" dediler. Birkaç adamım gitti, Beyelûn’a durumumu bildirdi. O babasının huzurundaydı, bizden bahsetti; hükümdar içeri alınmamız için buyruk verdi, hatunun kaldığı köşke yakın bir köşkü bize ayırdı, şehirde nereye gitmek istersek isteyelim engel olunmaması için bir emirnâme yazdırarak tellallar aracılığıyla sokaklarda halka duyurdu.

Bu köşkte kaldığımız üç gün boyunca bize tavuk, koyun, ekmek, un, yağ, meyve, balık ikram edildiği gibi özel döşek ve para da gönderildi. Dördüncü gün imparatorun huzuruna çıktık.

Kustantîniye Şehrinin Hükümdarı

Onun ismi Tekfûr’dur. Babası Circis hâlen hayatta olmakla beraber ileride anlatacağımız gibi hükümranlık hakkını oğluna devretmiş, kiliselerde ruhbanlığı tercih ederek zahitliğe meyletmiştir.[18]

İstanbul’a varışımızın dördüncü günü Beyelûn Hatun, Hintli Sünbül adındaki yiğit hizmetkârını yanımıza gönderdi. O da elimden tutarak beni imparatorun kaldığı saraya götürdü.[19] Dört büyük kapıdan geçtik; her birinin sundurmasında silâhlı adamlar nöbet bekliyor, reisleri halı döşeli bir peykede oturuyordu. Beşinci kapıya gelince Sünbül beni dışarıda bırakıp içeri süzüldü. Az sonra yanında dört Rum yiğidiyle geri döndü. Onlar, üstümde bıçak ve benzeri âletler var mı diye baştan aşağı aradılar beni. Kapıdaki kumandan bu taramanın herkese uygulandığını söyleyerek ekledi:

"Şehirli ya da köylü, akraba ya da misafir; imparatorun huzuruna çıkan herkes böyle bir aramadan geçirilir!"

Ben daha sonra Hindistan’da da bu tür bir uygulamaya tanık oldum.

Kontrol bittikten sonra kapıcı ayağa kalkıp elimi tutarak kapıyı açtı. Orada çevremi saran dört kişiden ikisi kolumun yenlerinden, diğer ikisi de cübbemin arkasından tutarak duvarları mozaikle süslü geniş bir salona soktular beni. Bu mozaiklerde hayvan ve manzara resimleri vardı. Ortasındaki fıskıye ve etrafındaki ağaçlarla şahane bir salondu burası. Sağda solda insanlar sükûnet içinde ayakta duruyor, kimse kimseyle konuşmuyordu. Salonun tam ortasında üç adam heykel gibi beklemekteydi. Bunlar beni demin bahsettiğim dört adamdan teslim aldılar, yine cübbemin kenarlarından ve alt tarafından tuttular; ileride duran mabeyincinin verdiği işaretle öne çıkarttılar. Onlardan biri Yahudiydi, bana bakıp şöyle seslendi:

"Sakın böyle davranmalarından ürkme! Her gelene, usûlleri gereği bu şekilde davranıyorlar. Ben aslen Suriyeliyim, tercümanlık yapıyorum!" Arapça konuşuyordu. Ona, hükümdara nasıl selâm vereceğimi sordum, o da;

"Selâmünaleyküm dersin yeter! Onlar bu selâmı anlarlar!" dedi.

Böylece muazzam kubbeli bir iç salona geldik. İmparator tahtına oturmuş, Beyelûn Hatun’un annesi onun önünde yer almıştı. Hatun ile kardeşleri tahtın alt tarafında ayakta duruyorlardı. İmparatorun sağ yanında altı, sol yanında ve başında da dörder kişi dikiliyordu. Bunların hepsi silâhlıydı. Tam selâmlayacaktım ki heyecanımın geçmesi için oturmamı işaret buyurdu hükümdar… Ben de öyle yaptım. Sonra önüne çıkarak selâm verdim. Bana tekrar oturmamı işaret ettiyse de bu kez dediğini yapmadım.

Hükümdar bana Beyt-i Makdis [=Kudüs], Kutsal Kaya, Kumâme[20] Mehd-i İsa [=İsa’nın beşiği], Beytelehm, Halîl, Dımaşk, Mısır, Irak ve Anadolu’ya dair sorular sordu. Gerektiği şekilde tek tek cevapladım. Demin gördüğüm Yahudi aramızda tercümanlık yapıyordu. Söylediklerimden memnun olan hükümdar, çocuklarına emretti:

"Bu adama gerektiği gibi ikram ediniz, onu koruyunuz!"

Böylece bana bir hil’at [=özel şeref elbisesi] giydirdiği gibi koşum takımları mükemmel bir at verdi; ayrıca emân [=güvenlik] alâmeti sayılan gölgeliklerden birinin bana verilmesini emretti; kendi başı üzerinde de taşıyordu bu tür gölgeliklerden. Şehrin gezilecek yerlerini kolayca gezmem, olağanüstü eserlerini ülkemde anlatabilmem için bir rehber verilmesini ve bu adamın devamlı yanımda kalmasını istedim ondan. Dileğimi kabul etti. Hükümdar bir kimseye kendi elbisesini verip şahsî harasındaki atlardan birini ihsan ederse şehir halkının görüp duyması için davul, zurna ve borazanlarla grup hâlinde sokaklarda dolaşmak âdetten imiş. Bu âdet daha çok Sultan Uzbek’in diyarından gelen Türklere uygulanıyormuş; kötü bir muamele ile karşılaşmasınlar diye. Beni de [merasim ile] sokaklarda dolaştırdılar.

Şehrin Tasviri

Bu şehir sonsuz derecede büyük! İki bölüme ayrılmıştır. İki taraf arasında, Mağrip’teki Selâ vadisine benzeyen, sularında gelgit yaşanan büyük bir nehir vardır. Eskiden üzerinde köprü kuruluymuş ama harap olmuş. Şu anda karşıdan karşıya büyük kayıklarla geçiliyor. Söz konusu nehrin ismi Absumi’dir [=Haliç].[21]

"Astanbûl" [=İstanbul] denen kısım, nehrin doğu yakasıdır. Hükümdarla devlet erkanı burada oturuyor, nüfusun büyük bölümü de buraya yerleşmiştir.[22] Çarşıları taşla döşelidir ve gayet geniştir. Her zanaat erbabı kendi başınadır, başkalarıyla karışık değildirler. Her çarşının ayrı kapıları vardır; geceleyin kapatılır. Ve enteresan bir nokta, çarşı esnafının ve zanaatkârların çoğu kadındır!

Şehir denize doğru dokuz mil girmiş bir dağ eteğine kuruludur. Enlemesine dağılışı da yine aynı ölçülerde; belki biraz fazla. Üstünde küçük bir kale ve hükümdarlık sarayı vardır. Şehrin surları, tepenin eteklerini her yandan çeviriyor; denizden kimse içeri giremiyor. Şehirde onüç kalabalık mahalle ve olağanüstü büyük bir kilise var.

Şehrin öteki kısmı "Galata" adını taşıyor. Demin bahsettiğim suyun batı yakasıdır burası.[23] Nehre açılan kapılarıyla burası, bizim Ribâtu’l-Feth’i andırıyor. Bu yakaya, hepsi de tüccar olan Frenk [=Avrupalı] taifesi

yerleşmiştir. Galata'da nüfus Cenova, Venedik, Roma ve Fransız gâvurundan oluşuyor. Onlar da Kustantîniye hükümdarının hâkimiyeti altında yaşıyorlar. Hükümdar onların başına kendilerinin razı olduğu birini atamaktadır; o adama Kums [=Konsolos] derler.[24] Onların her yıl hükümdara belli bir vergi ödemeleri gerekliyse de bazen başkaldırırlar ve iki taraf savaşa tutuşur. Aralarını ancak Papa bulur! Bu taife tümüyle ticarete gömülmüştür; sahip oldukları liman, dünyanın en işlek limanlarındandır. Bu limanda yüz kadar kurkûra [=çektiri denilen büyük tekne] gördüm. Ufak tekneler ise sayılmayacak denli çok! Bu tarafta çarşılar gayet renkli ve zengin olmasına rağmen çok pis! Çarşıları birbirinden ayıran küçük dere sade lığım akıtıyor desem yeridir! Galatalıların kiliselerinde de hayır yok; revnaksız ve sessiz.

Büyük Kiliseye Dair

Bu kilisenin ancak dışını anlatacağım. İçini bilmiyorum.[25] Halk oraya Ayâ Sûfiyâ [=Ayasofya] der. Bu yapıyı Süleyman Peygamber'in teyze oğlu Âsaf b. Barhiyâ yaptırmış söylentiye göre.[26] Hıristiyanların en büyük kilisesidir. Her yanı duvarla çevrili olan bu kilise ve külliyesi, küçük bir şehri andırıyor; onüç kapısı var. Bir mil kadar geniş olan avlunun önünde koca bir kapı var; buradan girmek isteyenlere kimse engel olmaz. İmparatorun babası ile geldim bu kiliseye. Avlu, mermerle döşeli muazzam bir kabul salonunu andırıyor. Kilisenin içinden fışkıran bir kaynakla ikiye bölünüyor. Su arkının yan duvarları bir arşın yükseklikte gayet güzel işlenmiş somaki mermerle kaplı. Arkın iki yanı da düzenli aralıklarla dikilmiş ağaçlarla süslü. Kilise kapısından avlunun ortasına kadar uzanan yüksek ahşap çardakta hâlâ üzüm salkımları vardı. Bunun altında yaseminler ve reyhanlar diziliydi. Avlu kapısının hemen dışında ahşaptan mamul büyük bir kubbe göze çarpmaktadır. Buraya konan peykelerde kapı hizmetkârları oturur. Kubbenin sağ tarafında çoğu ahşap olan iskemle ve peykeler şehrin yargıçlarına ve divan kâtiplerine aittir. Orta yerde tahta merdivenlerle çıkılan kubbe aşağıda anlatacağımız gibi başyargıcın makamıdır. Bu kubbede, üstü kamışla örtülü bir koltuk var. Salon kapısının hemen yanındaki kubbenin sol tarafından attarlar çarşısına giriliyor.

Yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaktan çıkan su ikiye ayrılıyor. Bir kol attarlar çarşısından geçiyor, öteki, yargıç ve kâtiplerin bulunduğu sokaktan

geçiyor. Kilisenin [ana] kapısının üst tarafındaki çardakta mabedi temizleyen, kayyumluk yapan, kandilleri yakan, kapıları açıp kapatan görevliler oturuyor. Onlar İsa Peygamber’in benzerinin çarmıha gerildiği haçın tahtalarından arta kalanla yapıldığı zannedilen ve bu yüzden kutsal sayılan eski bir haç önünde secde etmedikçe kimseyi kiliseye sokmazlar. Bu haç, mabet kapısının üstündedir ve uzunluğu on arşın tutan yine haç şeklinde altın bir sandukada korunmaktadır. Büyük kapı altın ve gümüş levhalarla süslenmiştir.

Bu kilisede hizmet eden rahip ve keşişlerin sayısının binlere vardığı söyleniyor! Onların bazıları İsa Peygamber’in havarilerinin soyundan geliyormuş. Büyük kilisenin iç kısmında dünyadan elini eteğini çekip kendini ibadete vermiş binden fazla bakire kadına ait bir kilise bulunmaktadır. Çocuk yapamayacak kadar yaşlı kadınlar ise bakirelerden daha fazla!. Hükümdarın, devlet erkânının ve halkın başlıca âdeti her sabah bu kiliseyi ziyaret etmektir. Papa buraya yılda bir defa gelir. Şehre dört konak yaklaştığında hükümdar onu karşılamak üzere yola koyulur, atından inip yürüyerek papanın huzuruna çıkar. Şehre girilirken de hükümdar papanın önünde yaya ilerler. Papa İstanbul’da kaldığı müddetçe hükümdar sabah akşam huzura girip onu selâmlar.

Kustantîniye Şehrinin Manastırları

Mânistâr [=manastır], mâristan kelimesinin kalıbındadır; yalnız ‘n’ harfi önce, ‘r’ harfi sonra. Manastırlar, Müslümanların tekke ve zaviyelerine benzer. Sayıları pek çok. Bunlardan birini Kustantîniye hükümdarının babası Circis yaptırmıştır. Burası Astanbûl’un dışında, Galata karşısındadır; ileride bahsedeceğiz. Manastırlardan ikisi büyük kilisenin alanı dışındadır; büyük kiliseye girerken sağ tarafa düşüyorlar. Bu manastırlar ortalarından su arkı geçen bir bahçede kuruludur; biri erkeklere, diğeri kadınlara aittir. Her manastırın içinde bir kilise var; çevresinde dindar kadın ve erkeklerin odaları sıralanmış. Buralarda yaşayan ibadet heveslilerinin yiyecek ve giyecek masraflarını karşılamak üzere vakıf gelirleri ayarlanmış.

Bahsettiğimiz iki manastırı da aynı hükümdar yaptırmıştır. Büyük kilisenin sol tarafında ötekilere benzeyen iki manastır daha var. İç kısımlarındaki kiliselerin çevresini hücreler çevirmiş. Bu manastırlardan biri, gözleri göremeyenlere; öteki iş yapamayacak denli yaşlanmış

ihtiyarlara aittir. Onların yaşları altmış civarındadır; bütün giyim kuşam ve harcırahları vakıflardan karşılanmaktadır. Her manastırda orayı yaptıran imparatora ayrılmış küçük bir ibadetgâh bulunuyor. Bizans hükümdarlarından çoğu, altmış ya da yetmiş yaşını bulunca bir manastır yaptırır, kıldan dokunmuş "mish" denilen hırkayı [=rahip abasını] giyerek tahtı oğluna terkeder. Ölünceye kadar manastırdaki köşesinde keşiş gibi vaktini ibadetle geçirir. Rumlar manastır inşasına başlarken toplanıp merasim yaparlar. Şehirde bol bulunan mozaik ve mermer, manastır mimarisinin temel malzemesini teşkil eder. Bir manastıra imparatorun verdiği Rum asıllı rehberle birlikte girdim. Ortasından su geçiyordu. İçerdeki kilisede [=ibadet edilen kısımda] rahibe kıyafetine bürünmüş yüz kadar bakire vardı. Hepsinin saçları kesilmiş başlarına keçe külâhlar geçirilmişti. İnsanın yüreğini hoplatan muhteşem güzellikte kızlardı ve yüzleri yaptıkları ibadetten ötürü aydınlıktı! Küçük bir çocuk minbere çıktı, şimdiye kadar işitmediğim tatlı bir sesle o güzel bakirelere *İncil* okudu. Ana minberin çevresindeki diğer minberlere de sekiz mini yumurcak oturmuştu; başlarında rahip vardı. Ufaklıklardan biri okumayı bitirince sıra diğerine geliyordu. Görevli Rum, oradaki bakirelerin prens kızları olduklarını ve kendilerini mabedin hizmetine adadıklarını; küçük çocukların ise aslında başka bir manastırın hizmetinde olup buraya ziyaret amacıyla geldiklerini belirtti.

Bahçeler arasında kaybolmuş diğer bir kiliseye girdiğimiz zaman orada da beşyüz, belki daha fazla bakireyle karşılaştık. Bu kilisede de ötekinde olduğu gibi bir yavrucak *İncil* okuyor, diğerleri ana minberin çevresindeki minberlere oturuyordu. Rum memur, bu enfes bakirelerin de vezir ve asilzâde kızları olduğunu, kendilerini kilisenin hizmetine adadıklarını söyledi. Böylece İstanbul’un aristokrat sınıfının kızlarına, çocuk yapamayacak hâle gelmiş yaşlı ablalara ve keşişlere ayrılan bir sürü manastır gezdik. Bu manastırların her birinde yüz civarında rahip yaşamaktadır. Ne garip; böyle kalabalık bir şehirde halkın çoğu rahipler, münzeviler ve keşişlerden oluşuyor![27]

Kısaca, burada kiliseler sayılamayacak kadar çoktur. Halk; büyük, küçük, sivil ve asker yaz-kış şemsiye kullanmakta, kadınlar kocaman kocaman hotozlu şapkalar giymektedir.

Keşiş Olan Hükümdar Circis'e Dair

Bu hükümdar mülkünü ve devletini oğluna bırakmış, kendini ibadete adayarak şehir dışında deniz manzaralı bir manastıra çekilmiştir.[28] Bir gün emrimize verilen Rum rehberle gezerken onu yayan gördük. Sırtında mish, başında keçe bir külâh vardı. Uzun sakalı bembeyazdı; yüzü ibadet eseri bir ışıkla aydınlıktı. Elinde asa, boynunda koca bir tespih taşıyordu. Kılavuzum onu görünce atından indi ve şöyle dedi bana:

"İn, hükümdarın babası işte bu adamdır!"

Memur onun yanına varıp selâmladığı zaman ihtiyar benim kim olduğumu sordu ve yanına çağırdı. Ben de oraya gittim. Elimi tuttu, Arapça bilen Rum rehbere şöyle dedi;

"Sarâkinoya söyle! Onun, Beyt-i Makdis'e giren elini; Kutsal Kaya'da [=Sahre], Kumâme denilen kilisede ve Beytel-

ehm’de gezen ayaklarını öperim ben!"

Diğer yandan eliyle benim ellerimi ve ayaklarımı sıvazlıyor, yüzüne sürüyordu! Bu şehirde yaşayan Hıristiyanların, –kendi dinlerinden olmasa da– kutsal bildikleri mekânlarda gezen kişiye dair inançları ve tavırları beni hayrete sevketmiştir!

Sabık hükümdar yeni rahip beni elimden tuttu; beraber yürüdük. Benden Beyt-i Makdis ve orada yaşayan Hıristiyanlar hakkında malûmat istedi. Sorular uzadı, evvelce bahsettiğim büyük kilisenin avlusuna girdik. Ana kapıya yaklaştığımız anda, ruhbanlıkta ileri dereceye yükselmiş olan sabık hükümdarı selâmlamak üzere bir sürü rahip dışarı fırladı! Onları görünce elimi bıraktı, bense onunla birlikte iç kiliseye girmek istediğimi söyledim, o zaman tercümanıma şöyle demiş:

"Söyle ona! Oraya girmek için kutsal haça secde etmek şarttır! Bu, geçmiş ululardan kalma bir âdettir. Aksi yapılamaz!"

Haça secde etmedim, onu orada bıraktım, kendisi tek başına içeri girdi. Bir daha onunla karşılaşmadım.

Kustantîniye Yargıcına Dair

Kendini rahipliğe adayan imparatorun yanından ayrıldıktan sonra kâtipler sokağına girmiştik; şehrin başyargıcı beni görünce adamlarından birini yanıma gönderdi. Gelen kişi benim kim olduğumu sordukta yanımda vazifeli olan Rum dedi ki:

"Bu adam Müslüman öğrencilerdendir." Adam yargıcın yanına gidip durumumu anlattı. Yargıç kendi dostlarından birini gönderdi. Rumlar, yargıçlarına "Necşî Kefâlî" derler.[29] Gelen memur da bu sebeple bana şöyle demişti:

"Necşî Kefâlî seni çağırıyor!"

Bu davet üzerine yargıçla görüşmek üzere evvelce anlattığım makama çıktım. Yüzü aydın, saçları güzel taranmış bir ihtiyarla karşılaştım.

Rahiplere özgü siyah bir elbise giymişti. Önünde on kadar kâtip bir şeyler yazıyordu. Yargıç ve beraberindekiler beni ayakta karşıladılar. Dedi ki:

"Hükümdarın misafiri olduğuna göre sana ikramda bulunmak bizim vazifemizdir!"

Bana Beyt-i Makdis, Suriye ve Mısır hakkında sorular sordu. Söz uzayınca çevremizdeki kalabalık büyüdü. Nihayet;

"Evime gel, seni evimde ağırlamak istiyorum," dedi.

Yanından böylece ayrıldım ama onunla bir daha karşılaşmadım.

OTUZBEŞİNCİ BÖLÜM

KUSTANTÎNİYE'DEN ÇIKIŞ, MÂVERÂÜNNEHR'E YOLCULUK

Otuzbeşinci Bölüm Notları

Beyelûn Hatun'la gelen Türkler onun eski dinine bağlı olduğunu, babasının yanından ayrılmak istemediğini anlayınca yurtlarına dönmek üzere hatundan izin istediler. Hatun onlara izin verdi, üstelik birçok hediye yağdırdı! Ayrıca memleketlerine sağ salim dönmeleri için Küçük Saruca Bey kumandasında beş yüz atlıyı yanlarına kattı. Beni de makamına çağırarak "berbire"[1] denilen ve fazla değeri olmayan üç yüz altın dinarla ikibin Venedik dirhemi; kızların dokudukları astarlı kumaşların en iyi cinsinden bir top ipek, keten ve yünden mamul on kat elbise ile babasının gönderdiği iki küheylânı hediye etti bana! Saruca Bey'e sıkı sıkı tembihledi, beni korusun diye. Ona veda ettim ve çıktım.

Kustantîniye'de bir ay altı gün kalmış oluyordum. Saruca Bey'in muhafızlığında yola koyulduk. Bize iyi davrandı, Bizans topraklarının sonunda, arabalarımızı ve adamlarımızı bıraktığımız yere kadar gittik. Burada tekrar arabalarımıza binerek bozkıra girdik. Baba Saltuk'a kadar bizimle gelen Saruca, orada üç gün kaldıktan sonra kendi memleketine; Kustantîniye'ye döndü.

Soğukların en şiddetli olduğu günlerdi, ben üç kat kürkle biri astarlı iki şalvar giyiyordum! Ayaklarımdaki yün çorapların üstünde keten astarlı başka bir çorap vardı. Çizmelerim "Burgâlî" [=Bulgârî, Kama Bulgâr Türklerine özgü] türdendi.[2] Bu çizmenin dışı at derisinden, içi kurt derisinden mamuldür. Ateşin başında sıcak su ile abdest alabiliyordum. Yere bir damla su düşse çat diye buz kesiliyordu! Yüzümü yıkadığım zaman sakalım donuveriyor, çenemi oynattığım zaman kar taneleri dökülüyordu! Burnumdan sızan sular bıyıklarımda katılaşıyordu. Çok giyindiğimden, doğru dürüst inip binemiyordum; ancak adamlarım arabaya yerleştirebiliyordu beni!

[Payitaht Saray]

Böylece Hacı Tarhan’a, [=Astrahan] Sultan Uzbek’ten ayrıldığımız şehre vardık.[3] Öğrendik ki buradan çıkmış; payitaht olan [Serâ’ya = Saray’a] gitmiş. Donmuş İtil ırmağı ile ona karışan üç su üzerinden yola devam ettik! İhtiyaç duydukça buz parçalarını kırıyor, bir tencerede eritip içiyor ve yemek pişirmede kullanıyorduk!

Serâ şehrine ulaştık. Burası Serâ Berke[4] adıyla tanınmıştır; Sultan Uzbek’in payitahtıdır. Huzura çıktık. Yolculuğumuzun nasıl geçtiğini, Rum hükümdarını ve onun şehrini sordu. Bildiklerimizi bir bir anlattık. İhtiyaçlarımızın karşılanmasını emretti, orada konak verdik.

Serâ şehri, koca bir ovaya kuruludur; çok büyüktür ve dünyanın en güzel şehirlerindendir. Kalabalık nüfusu cadde ve sokakları tıklım tıklım dolduruyor. Çarşıları şirin, yolları geniştir. Şehri gezmek, genişliğini anlamak için oranın kodamanlarıyla atlarımıza bindik. Sabahın erken saatlerinde yola koyulduğumuz hâlde şehrin öteki ucuna ancak öğleden sonra varabildik! Namazı orada kılıp yemek yedik. Tekrar konak yerine döndüğümüzde neredeyse akşam oluyordu! Başka bir gün şehri enlemesine dolaştık gidiş gelişimiz tam yarım günümüzü almıştı. Şehir baştan aşağı binalarla donanmıştır. Evler arasında ne bostan var ne köhne yapılar!

Şehirde önüç büyük Cuma câmii var; bunlardan biri Şâfiîlere ait. Küçük namazgâhları ise sayılamayacak kadar çok! Yerli halktan olup saltanat ailesinin kendisinden çıktığı Moğolların bir kısmı Müslümandır. Ayrıca Âs [=Oset] denen bir ırk[5] var ki hepsi Müslüman. Kafcak [=Kıpçak], Cerkes [=Çerkez], Rus ve Rumlar da yaşıyor burada. Onlar [=Ruslar ve Rumlar] Hıristiyandır. Bu taifelerin her biri kendine ait bir semtte oturuyor. Her taifenin kendine ait çarşıları var. Tüccarlar; Irakayn, Mısır ve Suriye’den gelen yabancılar, getirdikleri ticaret eşyalarının korunması için surla çevrili özel bir semtte oturuyorlar. Hükümdarın sarayına "Altûntâş" deniliyor. Altun, zeheb [=altın] demektir, taş ise hacar [=taş] anlamına geliyor. Bu şehrin kadısı, seçkin hocalardan Bedreddîn A’rec’dir. Burada Şâfiî fakihlerinin büyüklerinden İmam Sadreddîn Süleyman Lekzî [=Lezgi], Mâlikîlerden Şemseddîn Mısrî şöhret yapmıştır. Bu ikincinin itikadî görüşleri hoş karşılanmamaktadır.

Burada dünyaya önem vermeyen saygın fakih Nizâmeddîn’in bir zaviyesi var. Bizi ikramıyla sevindirme yüceliğini gösterdi. Büyük fıkıh bilgini, vakarlı insan, önder şahsiyet Nu’mâneddîn Huvârezmî’nin [=Harizmî] zaviyesi var bu şehirde. Onu ziyaret ettim. Bu güzel ahlâklı, asil ruhlu, alçakgönüllü şeyh, dünyaseverlere karşı sert ve kayıtsızdır! Sultan Uzbek Cuma günleri onu ziyarete gelirse de şeyh ne Hükümdarı karşılamaya çıkar ne yerinden kımıldar! Sultan, şeyhin huzurunda sakin sakin oturur, tatlı bir dille hitap eder ve alçakgönüllü davranır. Şeyh ise aksi tavır alır ona! Fakat şeyhin fakirlere, evsiz barksızlara ve yolculara karşı muamelesi sultana yaptığının tam tersinedir! Yoksullara mütevazı davranır, onlarla güzel konuşur, ikram ve iltifatta bulunur. Bana da yakınlık gösterdi. Hak Teâlâ onu mükâfatlandırsın. Bana verdiği Türk kölenin çok hayrını gördüm.

Şeyh Bedreddîn’in Bir Kerameti

Serâ’dan Huvârezm [=Harizm] diyarına gitmek istiyordum ama Bedreddîn beni engelledi;

"Birkaç gün kalıp da gidersin!" dedi. Canım sıkıldı, kendimle takıştım. Bu sırada, aralarında tanıdığım tacirlerin de bulunduğu büyük bir kafile buldum. Beraber gitme fırsatı doğdu. Onlarla anlaştım. Durumu şeyh efendiye bildirdiğimde;

"Biraz beklemen lâzımdı!" dedi. Ama ben yine de söz dinlemeyip yola çıkma kararı aldığımda bir kölem kaçtı! Bu sebeple orada kaldım. Böylece Bedreddîn’in kerameti ortaya çıkmıştı! Üç gün daha şehirde ikamet ettim. Dostlarım kaçak köleyi Hâcı Tarhân şehrinde yakalayıp bana getirdiler. Sonra Huvârezm yolculuğumuz başladı. Serâ ile Huvârezm arası kırk gün tutar. Bu kıraç arazide ot bulunmadığından at kullanılmaz. Arabaları develer çeker.

[Saraycık ve Huvârezm]

Serâ’dan ayrıldıktan on gün sonra Serâcûk [=Saraycık] şehrine ulaştık.[6] "Cûk" küçük anlamına gelir. Sanki Küçük Serâ [=Küçük Saray/Saraycık] demiş oluyorlar. Şehir, Ulû Sû[7] [=Ulu su; Yayık] dedikleri muazzam büyüklükte gayet gür akan bir nehrin kıyısına kurulmuştur; bu kelime el-Mâü’l-Kebîr [=Büyük Su] demektir.

Irmağın üstünde Bağdat köprüsü gibi tekneler üzerine oturtulmuş bir geçit var. Şehre vardığımızda, arabaları çeken atlarla yaptığımız seyahat sona ermişti. Her atı dört dinar bir dirheme yahut daha ucuza sattık. Zira bu hayvanlar epey zayıf kalıyor ve ucuza gidiyor bu şehirde. Arabaları çektirmek için deve kiraladık.

Şehirde pirifâni bir Türk ermişin zaviyesi vardı. Ona "Ata" diyorlar, yani eb [=baba] demek. Bizi ağırladı, hayır duasından mahrum etmedi. İsmini bilmediğim şehir kadısı da bizi buyur etti evine.

Sonra tam otuz gün süren sıkı bir yolculuk yaptık. Günde iki kez mola veriyorduk; bir kez kuşluk vakti bir kez de güneş batarken... Molalarımız ancak dûkî [=düğ] pişirip yiyecek kadar sürüyordu. Yemek, tek kapta pişiriliyor sonra üstüne kuru et parçaları konuyor ve süt dökülerek yeniyordu [=bir tür keşkek]. Araba yoldayken herkes ya yemeğini yiyor yahut uyuyordu!

Benim arabamda üç cariye vardı. Bu uçsuz bucaksız güzergâhta seyahat edenlerin âdeti, olabildiğince süratli gitmektir. Develer bu yolu katederken büyük kayıplar veriyor. Kalanlar da bir yıl semirdikten sonra yine kullanılabilir hâle geliyorlar! Çölde su, iki üç günlük aralıklarda evvelce malûm olan birikintilerden sağlanabiliyor. Yağmur ve sellerden artakalan sudur bu. Çölü anlattığımız şekilde geçtikten sonra Huvârezm’e[8] [=Harizm] geldik. Türklerin en büyük, en güzel ve en bakımlı şehirlerindendir burası. Temiz çarşıları, geniş caddeleri, sayısız binaları ve eşsiz sanat abideleri ile muhteşem bir şehir.[9] Halk sokaklarda deniz gibi dalgalanıyor!

Bir gün hayvanıma binip çarşıya çıktım, tam ortaya geldiğimde "Şavr"[10] denen noktada fevç fevç ilerleyen kalabalıkla karşılaştım. Oradan çıkmaya gücüm yetmedi, geriye dönmek istedim ama önümdeki yığınlar bu isteğimi imkânsız kıldı. Bir süre şaşkın şaşkın bekledim; sonra var gücümü kullanarak sıyrıldım aradan. Bazıları buranın Cuma günleri daha az kalabalık olduğunu, zira "kaysâriya" [=ana çarşı] ve diğer çarşıların o gün kapatıldığını söylediler bana. Ben de Cuma günü bindim atıma; büyük câmie ve medreseye gittim...

Bu şehir, Sultan Uzbek'in hükümranlığı altındadır. Onun buradaki büyük emiri Kutlu Dümûr'dur.[11] Ziyaret ettiğim medreseyi ve çevresindeki yapıları o yaptırmış; büyük mescidi ise dindar bir kadın olan eşi Turâbek Hatun inşa ettirmiş...

Huvârezm'de büyük bir hastane var. Hekimbaşı Şamlı olup Sıhyûnî diye tanınıyor. Sıhyûn, Şam [=Suriye ve Lübnan] diyarındadır. Ben dünyada Huvârezm halkı gibi ahlâklı, merhametli, gariplere karşı şefkatli ve cömert bir halk görmedim! Onların namaz kılarken yapageldikleri güzel bir âdetleri var; buna da başka yerde rastlamadım: Müezzinler kendi mescitlerinin çevresindeki evleri namaz vaktinin geldiğini bildirmek için bir bir dolaşıyor; câmie çağrılanlar arasında cemaate gelmeyen olursa imam onu topluluğun ortasında cezalandırıyor! Bu iş için her mescitte duvara asılı bir kamçı var! Beynamaz adam ayrıca câmi hayrına yahut fakirleri doyurmak için beş dinar ceza ödüyor! Anlatılanlara göre bu âdet eskiden beri devam etmekteymiş.

Huvârezm şehrinin dışında Cennet'ten çıkan dört ırmaktan biri olan Ceyhun[12] akıyor. Soğuk mevsimde İtil[13] gibi bu da donar; halk ırmağı yol gibi kullanır. Beş ay buz olan nehir baharda havaların ılımasıyla yavaş yavaş çatlayınca ansızın yakalar bazılarını ve boğar...

Yaz günlerinde buradan çıkan gemiler Tirmiz'e kadar gidiyor, oradan arpa ve buğday getiriyorlar. Akıntı boyunca on günde aşağılara inilir. Şehrin dışında, büyük velilerden Şeyh Necmeddîn Kübrâ'nın türbesi[14] yakınında bir ziyaretgâh vardır; orada gelip geçenlere yemek verilir. Oranın şeyhi Huvârezm eşrafından Müderris Seyfeddîn b. Asabe'dir. Bir diğer zaviye Mekke'de bir süre ikamet etmiş olan Şeyh Celâleddîn Semerkandî'nin zaviyesidir; burada da ağırlandık. Zaviyenin dışındaki kubbede büyük âlim Cârullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Zemahşerî[15] yatıyor. Zemahşer, Huvârezm'e dört gün uzaklıkta bir köydür.

Şehre geldiğim zaman dışarıda konaklamıştım. Bazı dostlarım şehrin kadısı Sadr Ebu'l-Hafs Bekrî'yi ziyaret ettiler. Bana, nâibi [=yardımcısı] Nûrulislâm'ı gönderdi. Adam bana selâm verip gitti. Sonra yanında maiyeti ile kadı efendinin kendi geldi. Beni selâmladı. Bu kadı genç ama nüfuzlu bir kimsedir; iki nâibi [=yardımcısı] vardır. Biri demin bahsettiğimiz

Nûrulislâm öteki büyük fıkıh bilginlerinden Nûreddîn Kirmânî’dir. Verdiği hükümlerde pek sert, ibadet konusunda tavizsizdir. Kadıyla buluştuğumuzda bana şöyle dedi:

"Şehir pek kalabalık. Gündüz girmeniz zor olur. Nûrulislâm, sizi şehre sokmak için sabaha karşı huzurunuza gelecek."

Biz de öyle yaptık. Henüz kimsenin oturmadığı yeni bir medresede konakladık, sabah namazından sonra kadı geldi, yanında şehrin ileri gelenleri bulunuyordu. Bunlar arasında Mevlânâ Hümâmüddîn, Mevlânâ Zeynüddîn Makdisî, Mevlânâ Radıyyüddîn Yahyâ, Mevlânâ Fadlullah Rıdavî, Mevlânâ Celâleddîn Imâdî, Mevlânâ Şemseddîn Sencerî vardı. Mevlânâ Şemseddîn Sencerî şehir emirinin hocasıdır. Bu adamların hepsi fazilet erbabı seçkin insanlardır. Çoğunlukla Mu’tezile mezhebinden oldukları hâlde bunu belli etmiyorlar. Çünkü Sultan Uzbek ve onun şehirdeki valisi Kutlû [=Kutlu] Dümûr Ehl-i Sünnet’tendir.

Burada kalışım esnasında Cuma namazlarını kadıların kadısı Ebu’l-Hafs Ömerle kıldım. Cumayı kılar kılmaz onun evine giderdik. Evi mescide çok yakındı. Evinin salonu kıymetli halılarla döşenmiş, duvarları ipek kumaşla kaplanmıştı. Birçok kemer vardı evde. Bu kemerlere altınla sıvanmış gümüş kaplar ve Irak kâseleri konmuştu. Yöre halkının âdetidir; evlerini böyle yaparlar. [Sohbetimizin] ardından zengin bir sofra getirildi. Adam, güçlü mü güçlü, mal desen gani! Hayat seviyesi yüksek. Emir Kutlû Dümûr’un bacanağıdır zaten; emirin hanımının kızkardeşiyle evli. Bu kadının ismi Cîcâ Aga’dır.

Şehirde vâiz ve hatiplerden oluşan özel bir grup var. En büyükleri Mevlânâ Zeynüddîn Makdisî’dir. Mevlânâ Hüsâmeddîn Maşâtî diye bilinen etkileyici hatibe gelince; "dünyada daha iyisi yok" dediğim dört hatipten biridir o!

[Huvârezm Beyi]

Huvârezm beyi, Büyük emir Kutlû Dümûr’dur. İsminin anlamı "hadîd-i mübarek"tir. Çünkü "kutlû", mübarek [=kutlu] anlamına geliyor, dümûr ise hadîd [=demir] manasındadır. Bu adam Sultan Muhammed Uzbek’in teyze oğludur ve onun emirlerinin en büyüğüdür. Daha önce Horasan valisiydi.

Oğlu Hârûn Bek, Muhammed Uzbek'in kızıyla evlenmiştir. Bu kızın annesi evvelce bahsettiğimiz Taytuğlî Hatun'dur. Kutlû Dümûr'un hanımı Turâbek Hatun, güzel ahlâkıyla ünlenmiştir. Kadı bizi selâmlamak üzere geldiğinde şöyle demişti:

"Emir sizin Huvârezm'e geldiğinizi öğrendi; lâkin yeni atlattığı hastalığın tesiri hâlâ üzerinde. Bu yüzden sizi karşılamaya gelemedi."

Bu haber üzerine kadıyla atlanıp emirin ziyaretine gittik. Konağa vardığımızda evvelâ odalarının büyük bir kısmı ahşaptan yapılmış geniş bir daireye girdik; sonra işlemeli ahşap bir kubbesi bulunan küçük bir daireye girdik. Bu dairenin duvarları renkli kumaşla kaplanmış, çatısı simli ipekle bezenmişti. Emir ipek yatağına uzanmıştı. Türkler arasında yaygın olan "nıkrîs" [=damla] hastalığından mustarip olduğu için iki ayağı da örtülmüştü. Selâm verdim, beni yanına oturttu. Kadıyla fakihler de oturdular. Bana Hükümdar Muhammed Uzbek Han'ı, babasını, Beyelûn Hatun'u ve Kustantîniye'nin nasıl bir yer olduğunu sordu. Ona bildiklerimin hepsini anlattım. Az sonra yemek geldi...

Kızartılmış tavuk, turna, güvercin cücüğü, "külîcâ"[16] adını verdikleri yağla pişirilmiş ekmek, kek ve helva vardı sofrada... Daha sonra gelen diğer sofrada ise altın ve gümüş tabaklarda, altın kaşıklar eşliğinde tanelere ayrılmış nar bulunuyordu. Irak yapımı porselen tabaklarda ise üzüm ve nefis kavunlar vardı. Tabakların kenarlarında tahta kaşıklar bulunuyordu...

Bu beyin âdetindendir; kadı her gün onun salonuna gelir; yanındaki fakihler ve kâtiplerle beraber kendisi için hazırlanmış meclise oturur. Tam karşısında da büyük kumandanlardan biri yer almaktadır. Onun yanında Türklerin ulu dedelerinden, büyük kumandanlarından olan sekiz kişi bulunmaktadır. Bunlara "argucî"[17] [=yargucı, yargıç] adını veriyorlar. Halk onların huzurunda davalaşıyor. Davanın konusu tamamen şer'î ise hüküm vermek kadıya aittir. Şer'î davaların dışındaysa bahsettiğimiz bu ümerâ meclisi karar verir. Onların yargıları tutarlı ve âdilânedir. Çünkü ne bir şeye meylettikleri için suçlanmışlar ne de rüşvet kabul etmişlerdir!

Emirle sohbetimizi tamamlayıp medreseye döndüğümüzde bize pirinç, un, koyun, yağ ve baharatla beraber yükler dolusu odun gönderildi. Bu diyarda kimse kömürün ne olduğunu bilmiyor. Hindistan, Horasan ve

Îran'da da bilmezler ama Çin'de kömür gibi yanan ve parlayan taşlar kullanılır. Bu taşlar yanıp kül oldukta üstüne su dökülüp karıştırılır ve güneşte kurutulur. İkinci kez pişirirler. Ve hiç yok olmaz sanki!

Kadı ve Emirin Cömertliğine Dair Bir Hikâye

Âdetim olduğu üzere Cuma namazlarını Kadı Ebu'l-Hafs'ın namazgâhında kılardım. Bir gün bana şöyle dedi:

"Emir talimat göndermişti; sana beşyüz dirhem verilecek, senin için düzenlenecek davette de beşyüz dirhem harcanacaktı. Davete saygın ilim adamları, fakihler ve âyan takımından epey katılım olacaktı. Ben bu faaliyetlerin olacağını işitir işitmez Emir'e gittim ve dedim ki:

'Bir ziyafet tertip etmekle davetlilere ancak birkaç lokma düşecek. Buna harcanacak para misafire verilse daha makbule geçer!' Emir teklifimi kabul ederek sana bin dirhemi olduğu gibi vereceğini buyurdu."

Hakikaten emir bu parayı Şemseddîn Sencerî ile bana göndermiştir! Mağrip altını[18] ile üçyüz dinar ediyor. O gün otuzbeş dinar dirheme yağız bir at satın aldım ve mescide giderken bu ata bindim. Atın parasını Emir'in verdiği bin dirhemden ödedim. Sonra atlarım o kadar çoğaldı ki ne söylesem yalan olur, sayısını bilemem!

Hint topraklarına girinceye kadar refah seviyem yükseldikçe yükseldi. Yağız atı çok sevdiğim için öteki atlarımın önüne bağlardım. Üç sene yaşadı bu muhteşem küheylân... O vefat ettiğinde çok üzülmüştüm. Bu arada kadı efendinin eşi Cîcâ Aga da bana yüz dinar dirhem verdi. Onun kızkardeşi ve emirin hanımı olan Turâbek, kendi yaptırdığı zaviyede benim için bir ziyafet tertip ederek âlimleri ve şehrin diğer ileri gelenlerinin çağırdı. Turâbek Hatun bana samur kürkü ve iyi cins bir at hediye etti. Bu kadın, asil ruhlu, dindar ve cömerttir. Hak Teâlâ ona en güzel mükâfatı versin.

Turâbek Hatun'a Dair Bir Hikâye

Turâbek Hatun'un benim için düzenlediği ziyafete gelmiştim. Yemek bitip zaviyeden çıktığım zaman üzerinde eski bir elbise, yüzünde peçe bulunun bir hatun gördüm kapıda. Sayısını hatırlamadığım bir grup kadın vardı bu

esrarengiz hatunun yanında. Bana selâm verdi. Hiç duraksamadım, başımı çevirmeden selâmını aldım. Oradan ayrıldıktan sonra biri ardımdan yetişti ve selâm veren kadının bizzat Turâbek Hatun olduğunu söyledi! Kabalığımdan ötürü ziyadesiyle utandım! Geri dönüp onu görmek istedim, ama oradan ayrılmıştı. Hizmetkârlarından biri vasıtasıyla selâm ve hürmetlerimi bildirdim, hanımefendiyi tanıyamadığım için kusurumu bağışlamasını rica ettim.

Huvârezm Bostanı

Buhara bostanı [=karpuzu] hariç doğuda ve batıda lezzette rakipsizdir Huvârezm bostanı! Bu ikisinden sonra İsfahan bostanı geliyor. Huvârezm bostanının kabuğu yeşil, içi kırmızıdır. Gayet tatlı ve sertçedir. İşin garip yanı bu meyve kurutuluyor; tıpkı bizim orada ahududunun ve Mâlakka incirinin kurutulup kalıplara bölünmesi gibi! Bu karpuz Huvârezm'den toplanıp Hint'in ve Çin'in en uzak köşelerine ithal edilir. Kuruyemişlerin hiçbiri bu denli lezzetli değildir! Hint beldelerinden Dihlî'de ikametim esnasında misafirlerin gelişini dört gözle bekler, onlardan kuru Huvârezm bostanı satın alırdım. Hint hükümdarı, huzuruna bu yemişten getirilse hemen bana gönderirdi; zira çok sevdiğimi bilirdi! Onun güzel âdetlerinden biri de yabancı misafirleri ülkelerinin meyvesiyle sevindirmekti. Böyle sürprizleri çok severdi.

İntihar Eden Şerifin Hikâyesi

Serâ [=Saray] Şehrinden Huvârezm'e gelirken beraberimde Kerbelâ ahalisinden Ali b. Mansûr isminde bir şerif vardı. Tacir olduğu için elbise ve benzeri ihtiyaçlarımı satın alma işini hep ona havale ederdim. On dinara bir elbise aldığı hâlde bana sekiz dinara aldığını söylerdi. Meğer iki dinarı kendi cebinden ödermiş. Öteki dostlarım durumu izah edinceye kadar işin farkına varamadım. Bu adamdan bir hayli borç da almıştım. Huvârezm emirinin armağanlarına kavuşunca borcumu ödemek, iyiliklerine mukabele etmek için bu cömert adama bir hediye sunmak istedim. Ama "Kabul etmem!" diye tutturdu, yemin içti. Yanında hizmetini gören delikanlı Kâfûr'a vermek istedim yine yemin içerek engel oldu! Bu adam, gördüğüm Iraklılar arasında en asil ve cömert olandır. Benimle Hindistana seyahat etmeye karar verdiyse de Çin'e gitmek üzere Huvârezm'e gelmiş

hemşehrilerini görünce onlarla yola çıkmayı tercih etti. Böyle davrandığı için ona sitem ettim; bana cevap verdi:

"Şu gördüğün hemşehrilerim ülkeme döndükleri zaman yakınlarıma, eşime dostuma benim Hindistan'a dilenmek için gittiğimi söylerler! Bu benim için çok ağırdır! Bu yüzden seninle gelmekten vazgeçtim!"

Nihayet onlarla beraber Çin'e hareket etti. Hindistan'da iken işittim; Mâverâünnehr topraklarının sonunda ve Çin diyarının başladığı yerde bulunan Almâlık[19] şehrine varınca yanındaki malları hizmetkârıyla satışa göndermiş. Hizmetkâr geç kalmış ve bu esnada hemşehrilerinden bir tacir Almâlık'a gelip onun kaldığı kervansarayda mola vermiş.

Hizmetkârı gelince ödemek üzere hemşehrisi olan tacirden bir miktar borç ister bizim şerif ama adam kuruş vermez. Üstelik handa beraber kaldıkları odanın kirasını da ona yüklemeye kalkışır! Ali b. Mansûr çok üzülür, odasına kapanıp kendini boğazlar!

İnsanlar odaya girdiği sırada şerifin can kuşu uçmak üzeredir. Hemen kölesini töhmet altında bırakırlar! Ali can havliyle konuşur:

"Ona zulmetmeyin! Bunu ben yaptım!" Hemen o gün ölür. Allah Teâlâ onu bağışlasın.

Bu adam daha önce de bana şu hâdiseyi anlatmıştı:

Bir gün Dımaşklı bir tacirden "mudârebe" [=bir tür ortaklık] için altıbin dirhem almış. Aradan bir süre geçince tacirle Hama şehrinde karşılaşmışlar; adam parasını istemiş. Fakat bizimki elindeki malları vade ile sattığından o anda ödeyememiş parayı... Çok mahcup olmuş, odasına girip sarıkla tavana asmış kendini. Herhalde eceli gelmediğinden; o anda aklına düşüvermiş bir sarraf dostu! Derhal yanına giderek vaziyeti anlatmış. Sarraf kendisine bir miktar ödünç vermiş de parayı tacire teslim etmiş.

[Huvârezm'den Çıkış]

Nihayet Huvârezm'den ayrılmaya niyetlendim ve birkaç deve kiralayarak bir "mahâre"[20] [=iki kişinin birbirini dengeleyerek bindiği özel tahtırevan]

satın aldım. Mahâredeki dengim Afîfüddîn Tûzerî idi. Hizmetçiler birkaç ata bindi. Geri kalan hayvanların hepsine çul geçirdik, soğuktan ötürü!

Huvârezm ile Buhara arasındaki büyük kumula girecektik. Burası tam onsekiz gün tutar; bir belde hariç hiçbir bölümünde insan oturmaz bu kumulun... Emir Kutlû Dümûr’a veda ettim, bana ve kadı efendiye birer hil’at hediye etti; toplu vedalaşma için fakihleri beraberine alarak yanıma gelmişti.

Dört gün süren seyahatten sonra bu güzergâhta tek yerleşim merkezi olan Kât[21] şehrinin kapılarına dayandık. Burası küçük lâkin şirin bir şehirdir. Şehir dışında bir gölet kenarında mola verdik. Soğuk şiddetli olduğundan göletin suları tamamen donmuştu; çocuklar buz üzerinde kaymaktaydılar.

Kât şehrinin kadısı Sadrüşşerîa oraya vardığımızı haber alır almaz öğrencilerini ve şehrin büyüklerinden erdemli insan Mahmud Hîvekî’yi[22] [=Hiveli] yanına alarak karşılamaya geldi. Kendisiyle daha önce Huvârezm kadısının evinde görüşmüştük. Kadı efendi bana şehir emirini ziyaret etmemi teklif ettiyse de Şeyh Mahmud itiraz ederek:

"Evvelâ misafirin ziyaret edilmesi gerekir! Eğer himmet sahibi gayretli insanlardan isek emiri alıp buraya getirmeliyiz!" dedi. Hakikaten de öyle yaptılar. Aradan bir saat geçti ya da geçmedi; emir maiyeti ile çıkageldi, bize selâm verdi. Acele ediyorduk ama bir müddet daha şehirde kalmamızı teklif etti, kabul ettik. Emir bizim onurumuza bir şölen düzenleyerek fıkıh bilginlerini, ileri gelen kumandanları ve diğer saygın kimseleri meclisimize davet etti. Meclisimizde hazır bulunan şairler emiri metheden kasideler döktürdüler. Emir yemekten sonra bana bir kat elbise ile cins bir küheylân hediye etti. Oradan ayrıldık, Sîbâye diye bilinen yola revan olduk.[23] Bu sahrada hiç suya rastlamadan altı gün gittikten sonra Vebkent’e [=Vab Kent] ulaştık.[24] Burası Buhara’ya bir gün uzakta bağlık, bahçelik güzel bir şehirdir; akarsuları boldur. Üzümü [kurutup] bir seneden ömür seneye saklıyorlar. Bir de onların "allû"[25] [=alluca, can erik] dedikleri bir meyve yetişiyor; kurutup Hint ve Çin’e ihraç ediyorlar. Bu meyvenin üzerine su dökülüp usaresi içilebiliyor. Yeşil olduğu sırada tatlı, kuruduğu zaman ise hafif ekşidir. Gayet etli bir meyve! Ben onun benzerini ne Endülüs’te, ne Mağrip’te ne de Şam’da gördüm.

[Viran Olmuş Buhara'ya Seyahat]

Art arda bağlar, bahçeler, evler ve tarlalar arasında bir gün daha yol aldık; nihayet hadîs bilginlerinin önderi Ebû Abdullah Muhammed İsmail Buhârî'nin[26] memleketi olan Buhara[27] şehrine ulaştık. Bu şehir vaktiyle Maverâünnehr-i Ceyhun bölgesinin [=Ceyhun nehrinin ötesindeki şehirlerin] merkeziymiş ve Irak hükümdarlarının [=İlhanlıların] atası olan Tatar kökenli mel'un Tinkîz [=Çingiz] tarafından tahrip edilmiş. Mescitleri, medreseleri ve çarşıları harap vaziyettedir. Çok az bir kısmı mamurdur. Halkı sefil ve perişan! Onların tanıklıkları Huvârezm ve diğer yörelerde kabul edilmez! Çünkü kabilecilik, hakkı inkâr ve yanlışı savunma gibi olumsuz vasıflarla ün salmışlardır. Bugün bu şehirde birazcık ilimden haberdar olan; bilgiye ehemmiyet veren hiç kimse yok!

Tatar Kavminin Başlangıcı, Buhara ve Diğer Yerleri Mahvedişleri

Tinkîz [=Çingiz] Han Hıtâ ülkesinde demirciymiş.[28] Onuruna düşkün, güçlü ve cengâver biriymiş. İnsanları çevresinde toplar, onları doyururmuş. Zamanla etrafındaki insanlar çoğalarak onu kendilerine önder seçiyorlar. Böylece o, önce doğduğu şehri ele geçirip kuvvet ve nüfuzunu artırıyor, sonra Hıtâ[29] ve Çin[30] ülkelerine aralıksız çapullarda bulunarak taraftarlarının sayısını artırıyor. Sonra Hoten,[31] Kâşgar[32] ve Almâlık[33] şehirlerini yağmalıyor.

Huvârezm, Horasan ve Mâverâünnehr hükümdarı olan Celâleddîn Sencer b. Huvârezmşâh'ın[34] durumu o sıralar iyiymiş. Bu yüzden Tinkîz Han onun ülkesine doğrudan saldırmaya cesaret edememiş. Lâkin bazı tüccarlarla anlaşarak onları Çin ve Hıtâ kumaşlarıyla Celaleddîn'in sınır şehri olan Otrâr'a[35] gönderiyor. Otrâr [=Fârâb] valisi durumu Celâleddîn'e bildirerek tüccarlara karşı ne yapması gerektiğini soruyor. Celâleddîn, tüccar taifesinin elindeki malın alınmasını, ibret olsun diye uzuvlarının kopartılarak kendi memleketlerine gönderilmesini emrediyor!

Vali bu emri yerine getirince Tinkîz Han sayılamayacak kadar çeri toplayıp büyük bir ordu hazırlayarak İslâm beldelerini basmaya niyetleniyor, önce Otrâr üzerine yürüyor.

Tinkîz Han’ın yaklaşmakta olduğunu haber alan Otrâr valisi, düşmanın durumunu öğrenmek için ileri mevkilere casus gönderiyor. Söylentilere göre casuslardan biri dilenci kıyafetine bürünerek Tinkîz’in kumandanlarından birinin karargâhına girmeye muvaffak oluyor. Ama kendisine yemek verecek kimse bulamayınca bir Tatar askerinin yanında saatlerce bekliyor. Askerin tek lokma yiyeceğinin olmadığını görüyor; nihayet akşam vakti asker çantasından kuru bir bağırsak çıkarıp suda ıslattıktan sonra atından aldığı kanı bu torbacığa dolduruyor ve ağzını bağlayıp ateşte pişiriyor! Meğer yiyeceği bundan ibaretmiş. Casus, Otrar’a dönerek vaziyeti valiye anlatıyor ve Tatarlara karşı kimsenin güç yetiremeyeceğini belirtiyor. Durumu Sultan Celâleddîn’e bildiren vali acele yardım istiyor. Yanında bir miktar asker bulunduran valiye, Celâleddîn altmışbin kişilik bir kuvvet gönderiyor.

Sonunda her iki ordu savaşa tutuşuyor. Tinkîz Han’ın ordusu karşı tarafı korkunç bir bozguna uğratarak Otrâr’a girip erkekleri doğruyor, çocukları esir alıyor! Ardından Celâleddîn geliyor savaş meydanına. İki taraf arasında şimdiye kadar görülmemiş kanlı bir savaş cereyan ediyor. Neticede Tinkîz Han galip gelerek Mâveraünnehir bölgesinin hâkimi oluyor. Buhara, Semerkand ve Tirmiz’i yakıp yıkarak Ceyhun nehrini aşıyor; Belh ve Bâmiyân şehirlerini ele geçirdikten sonra Horasan ve Acem Irakı diye bilinen bölgelere yürüyor. Belh ve Mâverâünnehr’de Müslümanlar ayaklanınca tekrar onların üzerine hücum ediyor; her yeri mahvediyor ve halkı kılıçtan geçiriyor. Tirmiz şehrine varınca da aynı vahşeti tekrarlıyor! O zamandan beri burası haraptır işte. Şu anda buradan iki mil uzakta ve aynı isim verilmiş yeni bir şehir var [=Tirmiz]. Tinkîz, Bâmiyân halkını da kılıçtan geçirerek şehri yerle bir etmiş ama büyük câmiin minaresine dokunmamıştır. Yine kaydedelim ki o, Buhara ve Semerkand ahalisine de dokunmamıştır. Bu feci işlerden sonra Irak’a geliyor. Tatarların vahşeti o dereceye ulaşıyor ki hilâfet merkezi Bağdat’ta halkı toptan kılıçtan geçiriyorlar. Abbâsî halifesi Mu’tasımbillah da öldürülüyor o esnada. Allah rahmet eylesin!

İbn Cüzeyy der ki:

"Bize üstadımız Kadi’l-kudât [=kadılar kadısı] Ebu’l-Berekât nakletti, Hak Teâlâ onu yüceltsin; o da Hatip Ebû Abdullah b. Reşîd’den duymuş, o

şöyle diyor:

Mekke’de Irak bilginlerinden Nûreddîn İbnü’z-Zeccâc ile karşılaştım. Yanında kardeşinin oğlu vardı. Karşılıklı sohbetimiz sürerken bana şöyle dedi:

‘Irak’ta Tatar fitnesinden yirmidörtbin ilim adamı telef oldu! Onlar arasında benimle şunun dışında hiç kimse kalmadı!’ Bu sözleri söylerken kardeşinin oğlunu işaret ediyordu..."

İbn Battûta devam ediyor:

Buhara’da Fethâbâd adıyla bilinen varoşta konakladık. Burada büyük velilerden Şeyh Seyfüddîn Baharzî[36] yatmaktadır. Bu semtte Seyfüddîn’e nispet edilen büyük bir tekke var; vakıfları çok. Orada misafirlere ve gariplere yemek çıkartılıyor. Şeyh efendi, Baharzî’nin soyundan gelen gezgin hoca Yahyâ Baharzî’dir. Bu şeyh, evinde bir ziyafet düzenleyerek beni ve saygın kimseleri davet etti. Yemekten sonra güzel sesli hafızlar *Kur’an* okudular; vâiz efendi etkileyici bir vaaz verdi. Ayrıca çok güzel makamlarda Türkçe ve Farsça ilâhiler okudular. Hoş bir gece geçirdik. Orada Herat’tan gelmiş büyük âlim Sadruşşerîa ile tanıştım.

Buhara şehrinde hadîs bilgini Ebû Abdullah Buharî’nin kabrini ziyaret ettim; bilindiği gibi Ebû Abdullah Buharî, *Câmiü’s-Sahîh* adlı hadîs külliyatının sahibi ve Müslümanların en büyük âlimlerindendir. Allah ondan razı olsun. Kabir üzerinde şöyle yazıyordu:

"Burası Muhammed b. İsmail Buharî’nin mezarıdır. O, şu şu kitapların sahibidir."

Buhara bilginlerinin mezarlarında müteveffanın kimliğinden ve yazdığı eserlerden bahseden kitabeler vardır. Bu kitabelerin çoğunu kaydettim fakat Hint kâfirleri tarafından denizde soyulduğum zaman benden gaspedilen eşya arasında bu notlar da gitti!

[Yolda Doğum]

Buhara’dan hareket ederek yücelik ve samimiyet vasıflarını hakkıyla taşıyan Sultan Alâeddîn Tarmaşîrîn’in karargâhına yöneldik. İlerde ondan bahsedeceğiz...

Şeyh Ebû Turab Nahşebî’nin[37] memleketi olan Nahşeb’e[38] uğradık. Burası küçük bir yerleşim birimidir. Akarsuyu bol olan bu şehrin her yanı bostandır. Şehir dışında emire ait bir konağa indik. Yanımdaki cariyelerden biri gebeydi ve doğum zamanı yaklaşmıştı. Doğumu kolay yapsın diye onu daha önce Semerkand’a götürmek istedim. Hamile, bir mahmil [=sedyemsi koltuk] üzerindeydi. Mahmil hemen bir devenin sırtına konuldu. Bizim arkadaşlar bu cariyeyle yola çıktılar geceleyin. Tabiî öteki cariyelerim, yol azığım ve bütün eşyalarım onların yanındaydı! Dostlarımın bir bölümü ise benimle Nahşeb’de kalmışlardı. Sabah olunca biz de yola koyulduk, diğerlerinin gittiği yolu değil de başka bir yolu takip ederek sultanın karargâhına ulaştık. Çarşıdan epey uzak bir yere inmiştik ve karnımız açtı. Arkadaşlardan birisi yiyecek satın aldı. O geceyi bir tüccarın emanet verdiği çadırda geçirdik! Yanımızdakiler ve öteki yoldaşlarımız deve aramaya gittiler; akşama doğru bulup getirdiler. Sultan karargâhta değildi, avlanmaya gitmişti. Vekili olan Takbuğâ Bey ile görüştüm. Beni mescidine yakın bir yerde eğledi. "Harka" denen, çadır benzeri bir kamp örtüsü verdi. Cariyeyi buna yerleştirdim; o gece doğurdu. Bana erkek olduğunu söylemişlerse de böyle değilmiş, sonradan öğrendim. "Akîka" merasiminden sonra bazı dostlarım çocuğun kız olduğunu bildirdiler; hemen cariyeleri çağırıp sordum, onlar da kız olduğunu söylediler. Bu çocuk uğurlu bir vakitte doğmuş; beni sevince boğmuş, gönlümü hoş etmişti. Lâkin Hindistan’a gelişimden iki ay sonra onu kaybettim; ileride bundan bahsedeceğim.

Burada fıkıh bilgini erdemli insan Mevlânâ Hüsameddîn Yâğî’yı gördüm ve sultanın evlilik yoluyla akrabası olan Şeyh Hasan’la tanıştım. Türkçe Yâğî[39] [=yavı; yavuz] Arapça "thâir" [=intikamcı, düşman, asi] karşılığıdır. Üstat Hüsameddîn, Otrar şehrindendir.

Mâverâünnehr Sultanı

Ulu sultan Alâeddîn Tarmaşîrîn’dir. Büyük bir güce, kalabalık ordulara, geniş bir ülkeye sahiptir. Sevilen sayılan, adaletli bir hükümdardır.[40] Ülkesi dünyanın dört büyük hükümdarının ülkeleri arasında bulunuyor; Çin,

Hindistan, Irak ve Uzbek hükümdarlarından bahsediyorum. Onlar Tarmaşîrîn'e çok saygı gösteriyor ve hediye gönderiyorlar. Kardeşi Elçekâday'dan [=İlçigâday][41] sonra tahta geçmiş. Elçekâday kâfir imiş; büyük biraderi Kebek'ten sonra tahta geçmişmiş.[42] Kebek de kâfirmiş ama son derece âdil, Müslümanlara karşı saygılı ve mazlumların hakkını koruyan bir hükümdar imiş.

Kebek'le Vâizin Hikâyesi

Anlatıldığına göre Kebek bir gün Fakih Vâiz Bedreddîn Meydânî ile sohbet ederken soruverir:

"Sen diyorsun ki Hak Teâlâ her şeyi Ulu Kitabında anmış öyle mi?" Vâiz de;

"Evet!" cevabını verir. Kebek tekrar sorar:

"Öyleyse benim ismim bu kitapta nerede?" Vâiz cevap verir.

"Bu isim, Hak Teâlâ'nın şu âyetinde: Fî eyyi sûretin mâ şâe rakkebek!"[43]

Kebek hayretler içinde kalır ve şöyle der:

"Yahşî!" Bu kelime, Türk dilinde "ceyyid" [=iyi, çok iyi] demektir. Böylece ona armağanlar yağdırıyor, Müslümanlara karşı hürmeti artıyor.

Kebek'in [Garip Yöntemlerine] Dair Bir Hikâye

Anlatılanlara göre Kebek bir keresinde şöyle bir hüküm vermiş:

Ahaliden bir kadın onun huzuruna gelerek kumandanlarından biri hakkında şikâyette bulunur. Kendisinin yoksul olduğunu, süt satmakla geçindiğini, ancak bir emirin, kendi elceğiziyle satmaya çalıştığı sütü zorla alıp içtiğini söyler... Bu şikâyet üzerine Kebek derhal o kumandanı huzura getirtir, kadına dönerek şöyle der:

"Şimdi bu adamı kılıçla ikiye böldüreceğim! Eğer karnından süt çıkarsa hakettiği cezaya kavuşmuş olacak, çıkmazsa seni ikiye ayıracağım!" Kadın

birden korkuya kapılır;

"Ben hakkımı helâl ettim, ondan hiçbir şey istemiyorum!" der; lâkin nafile! Kebek emreder, emir ikiye bölünür ve karnından süt çıkar!

Tarmaşîrîn’in Adaleti ve Erdemi

Şimdi sultan Tarmaşîrîn’le ilgili sözümüze tekrar dönelim. Burada "urdû" [=ordu/orda] adını verdikleri karargâhta birkaç gün kaldım. Bir defasında sabah namazını kılmak için câmie gitmiştim ki namazı kıldıktan sonra biri bana sultanın mescitte olduğunu haber verdi! Sultan seccadesinden kalkınca ona selâm vermek üzere ilerledim. Bu arada Şeyh Hasan ile fıkıh bilgini Hüsameddîn Yâgî da huzura gelip benim hakkımda bilgi veriyorlardı. Sırtına Kudüs işi yeşil bir cübbe, başına da aynı kumaştan bir külâh giymişti sultan. Bana yönelerek Türkçe:

"Hoş mîsen, yahşî mîsen? Kutlû, eyû sen!" dedi. Türk dilinde "hoş mîsen" sözü "fî afiyetin ente?" [=sağlığın yerinde mi?] anlamına gelir; "yahşî mî sen ise ceyyid ente?" [=iyi misin?] demektir. "Kutlû eyû sen!" cümlesi "Mubârekün kudûmüke!" [=Hoş geldin!] demektir.

Bu sözlerden sonra yürüyerek meclisine gitti; halk ona şikâyetlerini bildiriyordu. O, büyük, küçük; kadın, erkek her şikâyetçiyi dinliyor, dertlerine kulak veriyordu. Sonra beni arattı, huzuruna çıktım; "harka" denen çadıra geçmişti. İnsanlar çadırın çevresini sağlı sollu doldurmuş, kumandanlar en ön tarafta sandalyelere yığılmıştı. Onların maiyetindekiler ise başlarını eğmiş, ayakta beklemekteydiler. Diğer askerler saf saf dizilmişti ve her askerin önünde silâhı vardı. Onlar "nevbet" [=belli zamanlarda davul çalan bandocu] muhafızlardı; ikindiye kadar burada beklerler daha sonra nöbeti diğer arkadaşlarına devrederlerdi.

Hükümdarın huzuruna çıkarıldım ve onu altın simli ipek kumaşla döşenmiş minbere benzeyen bir kürsüde oturur hâlde buldum. Otağın içi, baştan başa simli ipekle kaplanmıştı. Sultanın baş ucuna, bir arşın yükseğe yakut ve mücevher bezeli bir taç asılıydı;[44] ileri gelen kumandanlar sağ ve sol tarafta iskemlelere oturmuştu. Hanedana mensup çocuklar ellerinde yelpazeler tam ön tarafta ayakta duruyorlardı. Otağın kapısında nâib, vezir, hâcib ve sâhibü’l-alâme[45] [=mühürdar] bulunuyordu. Onlar sâhibü’l-

alâme’ye "altamga" adını veriyorlar. "Al" kelimesi, ahmer [=kırmızı] kelimesinin karşılığıdır; "tamga" ise "alâmet" [=damga, iz, mühür] anlamına gelir. İçeri girdiğim zaman bu dört kişi beni ayakta karşılayıp huzura çıkardılar. Sultana selâm verdim. Bana Mekke, Medine, Kudüs, Halîl, Dımaşk, Mısır, Irakayn bölgesi, bu bölgenin sultanı, Acem yurdu ve Melik Nâsır’a dair sorular sordu; tek tek cevapladım. Aramızda altamga mevkiindeki şahıs tercümanlık yapıyordu. Öğle ezanı okununca namaza durmak için otağdan çıktık, hükümdarla yan yana namaz kılıyorduk. Kış pek şiddetliydi; hava çok soğuktu ama Sultan sabah ve yatsı namazlarında cemaati asla terketmiyordu! Ayrıca sabah namazından güneşin doğuşuna kadar mescitte kalıyor, Türk diliyle Allah’ı anıyordu. Orada bulunanlarla ayrı ayrı kucaklaşıyor, elini muhatabının eline sıkı sıkı bağlayıp içten davranıyordu. İkindi namazında da böyle yapıyorlardı. Ona hediye olarak getirilen kuru üzüm ve hurmayı kendi eliyle mescittekilere dağıtıyordu. Bilindiği gibi hurma, onlar nezdinde aziz ve bereketli bir yiyecektir.

Tarmaşîrîn’in İbadetine, Alçakgönüllülüğüne ve Diğer Erdemlerine Dair

Bu hükümdarın erdeminden olmalı; bir gün ikindi namazı için mescide gelmiştim. Sultan henüz ortalıkta yoktu, gençlerden biri seccade getirdi ve sultanın her zaman namaz kıldığı yere, mihrabın tam karşısına serdi. Sonra İmam Hüsâmeddîn Yâğî’ya yanaşarak:

"Efendimiz abdestini bitirene kadar beklemenizi istirham ediyor!" dedi. Ama Hüsâmeddîn derhal kalktı:

"Nemâz!" dedi; yani salât [=namaz]. Ve devam etti:

"Berâ-yı Hudâ ev berâ-yı Tarmaşîrîn?" Yani;

"Namazı Allah için mi, Tarmaşîrîn için mi kılacağız?" diye çıkıştı! Müezzine derhal kamet getirilmesini emretti. Sultan seğirtti ve son iki rekâta yetişebildi; mescidin kapısında, halkın ayakkabılarının bulunduğu yerde kılabildi ve kaçırdıklarını da kaza etti! Yine de gülerek imama yaklaştı, onunla kucaklaştı, mihrabın tam karşısına çöktü. İmam onun yanında, ben de imamın yanındaydım. Bana dönüp şöyle dedi:

"Ülkene döndüğünde anlat ki; Acem’den gelen bir dervişin Türk hükümdarıyla muamelesi böyledir işte!"

Şeyh [Hüsâmeddîn] her Cuma halka vaaz verir. Sultana iyilik yapmasını emreder ve münkerden, zulümden sakındırır onu. Gayet ciddî hattâ sert bir şekilde hitap eder; hükümdar ise boynu bükük ve suskun onun vaazını dinlemekte hattâ ağlamaktadır. Şeyh, hükümdardan asla hediye almaz, onun çıkardığı yemekten yemez ve onun verdiği elbiseleri giymez!

Bu hoca, Hak Teâlâ’nın hakikaten erdemli kullarındandır. Çoğu kez onun sırtında içi de dışı gibi pamuktan mamul bir aba görürdüm. Çaput gibi parça parçaydı ve çok eskiydi. Başındaki keçe külâh da ancak bir kırat[46] ederdi. Külâhın üzerinde sarık olmazdı. Bir defasında yanaştım;

"Efendim! Giydiğiniz aba mı ne? Hiç kaliteli değil!" dedim. Bana şu cevabı verdi:

"Evlâdım! Bu zaten benim değil kızımın!"

Bana ait elbiselerden birkaçını uzattım; kabul etsin diye ricalarda bulundum ama şu cevabı verdi:

"Hiç kimseden hiçbir şey kabul etmeyeceğime dair tâ elli seneden beri Hak Teâlâ’ya sözüm vardır. Eğer birinden bir şey alsaydım, elbet senden alırdım!"

Tarmaşîrîn’in yanında ellidört gün kaldıktan sonra yola revan olayım dedim. Sultan kararımı öğrenince bana yediyüz dinar dirhem verdiği gibi yüz dinarlık samur kürk hediye etti. Mevsim kıştı, hava soğuktu; kürkü ben istemiştim. Bu talebimi ilettiğim zaman alçakgönüllülüğünden ve erdeminden ötürü elini uzattı, kolumun yeninden öptü. Ayrıca iki at ile iki deve verdi bana.

Veda zamanı geldi. Ona ava giderken yolda erişebildim. O gün hava çok soğuktu, ayazın şiddetinden vallahi tek kelime konuşmaya gücüm yetmiyordu! Hükümdar bunu anladı, gülümsedi, bana elini uzattı. Veda ettim.

[Tarmaşîrîn'in Başına Gelenler]

Hindistan'a varışımdan iki yıl sonra duydum ki Tarmaşîrîn'in milletinden bir grup âyan, ileri gelen kumandanlarla anlaşarak ülkenin Çin'e komşu olan ucunda toplanmışlar. –Tarmaşîrîn'in askerlerinin büyük bölümü orada karargâh kurmaktadır.– Hep beraber hükümdarın amcazâdesi Bûzunuğlî'na [=Bozonoğlu] bağlılıklarını bildirmişler. Onlar, hükümdarların ebnâsına [=çocuklarına] "uğlî, oğlî" [=oğlu] derler. Bûzun, Müslüman olmasına rağmen dini bozuk, ahlâkı ve gidişatı çirkin biriydi.[47] Onların Bûzun'a biat edip Tarmaşîrîn'i tahttan indirmelerinin sebebi; onun, ataları Tinkîz Han'ın [=Çingiz] yasalarına aykırı hareket etmesidir. Hani şu İslâm ülkelerini mahveden melun Tinkîz; ondan daha önce bahsedildi.

Tinkîz Han kendi kanunlarıyla ilgili bir kitap telif etmiştir. Ona Yasâk[48] adını veriyorlar. Onlara göre, kim bu kitabın kanunlarına aykırı davranırsa tahttan indirilmesi şart olur! Tinkîz Kanunnâmesi'ndeki kurallardan biri de her sene "tûy" [=toy] adını verdikleri bir toplantı tertip edilmesidir.[49] Tûy, şölen günü demektir. Bu şölende Tinkîz'in oğulları ve büyük kumandanlar ülkenin her yanından koşup gelirler. Hatunlar ve ordunun ileri gelen subayları orada bulunur. Eğer dönemin hükümdarı söz konusu kanunlardan birini değiştirmişse ileri gelenler ona dönerek şöyle derler:

"Sen şu hükmü değiştirdin, şöyle yaptın! Senin tahttan indirilmen şart olmuştur!"

Onun elinden tutarlar, tahttan indirirler. Yerine Tinkîz evlâdından başka birini oturturlar. Aynı şekilde ulu emirlerden biri, yönetimi altındaki topraklarda bir suç işlemişse hak ettiği cezayı o toplantıda mutlaka alır!

Oysa hükümdar Tarmaşîrîn tûy gününü kaldırmış, ayrıca dört senedir Horasan bölgesinin dahilinde kalıp ülkesinin Çin'e yakın kısmına gitmemişti. Bu tavırları diğer beyler tarafından çok yadsındı. Hükümdarın her sene oraya giderek memleketin ve askerin durumunu kontrol etmesi bir töre hâline gelmiştir. Payitaht da zaten orası, Almâlık şehridir.[50]

Bûzunuğlî kendisine biat edilince durmadı, harekete geçti. Tarmaşîrîn ise kumandanlarının suikastına kurban gideceğinden korkarak onbeş atlıyla yola çıktı; kendisine bağlı Gazne eyaletine doğru. Gazne valisi Buruntayh,

Tarmaşîrîn’in güvendiği gizli dostu idi. O İslâmı da Müslümanları da severdi. Onun eyaletinin sınırları içinde kendisi tarafından yapılan kırk zaviye vardır. Buralarda gelene, gidene, yoksula ve garibe yemek çıkartılır. Askeri bol olan Vali Buruntayh’ın boyu da pek uzundur; ben dünyada ondan daha uzun boylu kimse görmedim!

Tarmaşîrîn, Ceyhun’u geçip Belh yoluna sapınca, kardeşi Kebek’in oğlu Yankî’nın adamlarından olan bir Türk onu gördü. Sultan Tarmaşîrîn daha önce kardeşi Kebek’i öldürmüş, oğlu Yankî da Belh’te kalmıştı. Bu Türk, meseleyi Yankî’ya bildirince Yankî, amcasının kesinlikle önemli bir olaydan ötürü firar edeceğini düşünerek adamlarıyla harekete geçti, onu yakaladı ve zindana attı!

Bûzun, Semerkand ve Buhara’ya gelerek bu yöreleri kendi idaresi altına aldı. Bu arada Yankî da Tarmaşîrîn’i Bûzun’a teslim etmişti. Söylentiye göre Tarmaşîrîn Semerkand dışında Nesef’de öldürülerek oraya defnedilmişti. Hattâ türbedarının ismi de Şeyh Şemseddîn Kerden Burîdâ’ymış. Bazıları ise onun öldürmediğini söyler. "Kerden" kelimesi boyun anlamına gelir. "Burîdâ" ise kesik demektir. O adama bu adı vermişler. Çünkü boynunda bir darbe izi var. Ben onu Hindistan’da gördüm, ileride ondan bahsedilecek.

Bûzun tahta geçince Sultan Tarmaşîrîn’in çocuğu Beşây Uğlı, kızkardeşi ve eniştesi Feyrûz beraberce Hint hükümdarına kaçtılar. Hint hükümdarı onlara güzel muamele etti, yüksek bir pâye verdi. Zira Hint hükümdarı ile Tarmaşîrîn arasında dostluk bağı vardı; birbirleriyle hediyeleşir, karşılıklı mektuplaşırlardı. İkinci birinciye hep "Kardeş!" diye hitap ederdi.

Bir süre sonra Sint ülkesinden gelen bir adam kendinin Tarmaşîrîn olduğunu söyledi! Halk bu meselede kuşkuya düştü. Hint hükümdarının hizmetkârı ve Sint diyarının valisi olan Sertîz de bu hâdiseyi işitti. Sertîz’e "melik-i arz" denilir. Çünkü Hint ordusu onun önünde geçit yapar, askerin bütün işleri ona bağlıdır. Kendisi Sint bölgesinin başşehri olan Multân’da oturur. Sertîz, Tarmaşîrîn’i iyi tanıyan bazı Türkleri o adamın yanına gönderdi. Onlar onun gerçekten Tarmaşîrîn olduğunu bildirdiler! Böylece Sertîz, Tarmaşîrîn için şehir dışında bir "serâce" kurulmasını emretti. Serâce çitli otağ demektir. Sonra yola çıkarak Tarmaşîrîn’i karşılamaya gitti; epey yaklaşınca atından indi. Selâmladı ve saygılı bir tavırla onu çadıra davet

etti. O, hükümdarlık töresi gereği at üstünde girdi otağa. Böylece onun Tarmaşîrîn olduğuna dair hiç kimsenin kuşkusu kalmamıştı. Meseleyi Hint hükümdarına bildirdiler. O da Tarmaşîrîn'i şölenler ve hediyelerle karşılamaları için kumandanlarını gönderdi. Evvelce Tarmaşîrîn'in hizmetinde bulunmuş sonradan Hint hükümdarının sarayına girerek başhekimliğe kadar yükselmiş bir doktor hükümdara hitaben dedi ki:

"Ben onun hakikaten Tarmaşîrîn olup olmadığını anlayabilirim. Çünkü Tarmaşîrîn'in dizi altında çıkan bir çıbanı tedavi etmiştim bir zamanlar. Yara izi kalmıştı orada..."

Doktor derhal gitti, emirlerle beraber karşıladı onu. Eski dostluğundan ötürü hemen yapıştı; sıkı fıkı oldu, bu arada göz ucuyla onun dizini gözlüyordu. Hemen yaranın izini buldu. Öteki ona sövdü ve dedi ki:

"Daha önce muayene ettiğin çıbanı mı görmek istiyorsun? Al işte burada!" Çıbanın izini gösterdi. Böylece adamın gerçekten Tarmaşîrîn olduğu anlaşıldı. Doktor Hint hükümdarına giderek durumu bildirdi.

Sonra Vezir Havâce [=Hoca] Cihân Ahmed b. İyâs ile emirlerin büyüğü, çocukluk döneminde hükümdarın öğretmeni Kutlû Han, sultanın huzuruna girdiler ve şöyle dediler:

"Ey Hûnd-i âlem [=Hond-i âlem; Cihan hükümdarı], bu adam, Sultan Tarmaşîrîn'in ta kendisi, hiç kuşku yok! Şimdi onun adamlarından kırkbin kişi, oğlu ve damadı burada! Bu saydıklarımız ona katılınca durum ne olacak düşündün mü?"

Bu uyarı Hint hükümdarına çok tesir etti. Hemen Tarmaşîrîn'in huzura çıkarılmasını emretti. Tarmaşîrîn içeri girdiğinde öteki yabancılar gibi hükümdarın önünde eğilmesi emredildi. Ona zerrece hürmet gösterilmedi! Hint hükümdarı söylendi de söylendi:

"Ey mâderkânî! –Bu çok ağır bir küfürdür– Niçin ben Tarmaşîrîn'im diyerek yalan söylüyorsun? O öldürüldü! İşte türbedarı da yanımızda! Allah'a andolsun günah olmasa seni öldürürdüm! Beşbin dinar verin eline, Beşây Uğlı ve kızkardeşinin köşküne götürün bu adamı! –Bunlar

Tarmaşîrîn’in evlâtlarıdır– Onlara deyin ki bu yalancı herif sizin babanız olduğunu iddia ediyor!"

Onlar karşılarına çıkan Tarmaşîrîn’i hemen tanıdılar. Tarmaşîrîn geceyi orada geçirdi. Nöbetçiler onu koruyorlardı. Ertesi sabah çıkarıldı oradan. Aile efradı ise tanımış olmaktan ötürü mahvolmamak için inkâr ettiler; çok korkmuşlardı.

Böylece Tarmaşîrîn, Hint ve Sint bölgelerinden uzaklaştırıldı, sürgün edildi. Kîc ve Mekrân yolunu tuttu. Oralılar Tarmaşîrîn’e saygı gösteriyor, hediye veriyor; yanlarında misafir ediyorlardı onu. Şiraz’a ulaştı, bölge sultanı Ebû İshâk ona saygıda kusur etmedi tüm ihtiyaçlarını karşıladı.

Hindistan’dan dönüşümde Şiraz şehrine de uğramıştım. Bana Tarmaşîrîn’in hâlâ burada olduğunu söylediler. Onunla karşılaşmak istedim ama olmadı. Çünkü Sultan Ebû İshâk’ın izni olmadan girilemeyen bir evde kalıyormuş o! Böyle bir teşebbüsten doğacak muhtemel tehlikelerden korktum; ama onu görmediğime sonradan çok pişman oldum.

Bûzun’la İlgili Söze [Kaldığımız Yerden] Devam

Bûzun tahtı ele geçirince Müslümanlara zulmetmeye başladı. O Hıristiyan ve Yahudileri kayırıyor, onlara ait kiliselerin tamir edilmesine izin veriyordu. Bu tavrı, Müslümanların ondan yüz çevirmesine yol açtı. Şikâyetçiydiler. Onun hakkında planlar yapmaya başladılar. Bûzun’la ilgili haberler Horasan’da hezimete uğramış Sultan İlîsûr’un [=Yasavur] oğlu olan Halîl’e ulaştı.[51] Halîl derhal Herat sultanı Hüseyin Gıyâseddîn Gûrî’ye koştu. İçindeki niyeti ona açtı. Yardım istiyordu, asker ve malzeme olarak... Eğer yolunu bulur da yenerse Bûzun’un mülkünü yarı yarıya paylaşacaklardı! Sultan Hüseyin bu teklifi kabul ederek büyük bir ordu verdi ona. Herat ile Tirmiz arası dokuz gündür. Halîl’in Bûzunuğlî’na karşı harekete geçtiğini duyan Müslüman kumandanlar [=Tarmaşîrîn’in kumandanları] "Başımız gözümüz üstüne!" diyerek düşmana karşı cihada hevesli olduklarını belli ettiler. Halîl’e ilk katılan Tirmiz emiri Şerif Alâülmülk Hudâvendzâde idi. Bu adam Hz. Hüseyin soyundan gelen saygın bir emirdir. Alâülmülk, dörtbin Müslümanla onun yanına geldi. Halîl, zamanın büyük kumandanlarından olan bu emiri kendine vezir yaptı; onun

iştirakinden ötürü memnun oldu. Her bir bölgeden Halîl'e koşan, onu seçen emirler sayesinde bu taraf epey güç kazandı.

Bûzun'la savaşa tutuşulunca onun tarafındaki asker de Halîl'in yanına geçti! Bûzun'u teslim aldılar, esir olarak getirdiler. Halil onu yay kirişi ile boğdurdu. Çünkü orada hükümdar oğulları yay kirişi ile boğulur. Onların âdeti böyle.

Mülk ve devlet tamamen Halîl'in oldu. O seksenbin kişilik ordusunu Semerkand'da topladı, nümayiş yaptı. Ordudaki atlar zırhlıydı. Bu arada Herat'tan getirdiği askeri salıverdi. Kendisi Almâlık diyarına yöneldi.

Bu arada Tatarlar başlarına birini tayin ettiler, Almâlık şehrine üç konak kala Utrâz [=Otrar yahut Taraz =Talas][52] yakınında Halîl'le kavgaya tutuştular. Korkunç bir harp cereyan etti. İki taraf da birbirine karşı iyi direndi. Halîl'in veziri Emir Hudâvendzâde yirmibin kişilik bir Müslüman kuvvetiyle hamle yapınca Tatarlar onun karşısında dayanamadılar; hezimete uğradılar, büyük zayiat verdiler. Halîl Almâlık'ta üç gün eğleştikten sonra geri kalan Tatarın kökünü kurutmak için harekete geçti. Ama yorgun artıklar hemen ona boyun eğdiler. Sonra Hıtâ ve Çin sınırını aşarak Karakurum[53] ve Bişbâlığ şehirlerini ele geçirdi. Hıtâ hükümdarı ona karşı ordu gönderdiyse de sonunda barış imzaladılar. Halîl öyle güçlendi ki komşu ülkelerin hükümdarları tedirgin olmaya başladılar! O, memleketi adaletle düzene soktuktan sonra veziri Hudâvendzâde'yi bir miktar askerle Almâlık'ta bıraktı ve Semerkand'a döndü, Buhara'ya vardı.

Lâkin çok geçmeden [göçebe] Türkler karışıklık çıkarmak istediler. Vezir [Alâülmülk] hakkında Halîl'e kışkırtıcı haberler getirdiler. Güya vezir ayaklanmak niyetindeydi ve kendisinin, Peygamber'e yakınlığı, asaleti ve cesaretinden ötürü hükümdarlığa daha layık olduğunu söylüyordu!

Halîl, Almâlık'a yeni bir vali gönderdi; Vezir Hudâvendzâde'nin fazla değil birkaç adamla derhal huzuruna gelmesini emretti; gelir gelmez de işin aslını araştırmadan onu idam ettirdi! Bu durum, memlekette fesada yol açtı! Halîl etkinliğini ve otoritesini artırınca kendini saltanatın asıl mirasçısı sayarak bütün başarılarında asker ve para bakımından payı olan Herat hükümdarına isyan etti. Ona bir ferman göndererek ülkesinde kendi [=Halîl] adına hutbe okunmasını ve para basılmasını istedi! Bu davranışa

çok kızan Sultan Hüseyin derhal daha sert ve kırıcı bir mektupla cevap verdi! Halîl savaş için hazırlıklara giriştiyse de İslâm ordusu ona izin vermedi; hattâ onu hukuken İslâm devletine aykırı hareket eden bir "bağî" [=haydut, yol kesen] olarak gördüler. Bu haber Sultan Hüseyin'e ulaşınca amca oğlu Melik Varna kumandasında bir orduyu Halîl'in üzerine yolladı. İki taraf arasında meydana gelen savaşta Halîl'in son destekçileri de yenildi. Kendisi esir edilerek Hüseyin'in huzuruna getirildi.

Hüseyin onun hayatını bağışladı. Kalabileceği bir yer temin etti. Ona bir cariye verdi, maaş da bağladı! Ben yediyüzkırkyedi yılının sonlarında Hindistan'dan ayrıldığım zaman Halîl'in durumu böyleydi.[54]

Anlatmakta olduğumuz konuya dönelim...

Sultan Tarmaşîrîn'e veda ettikten sonra Semerkand şehrine gittim. Semerkand,[55] dünyanın en büyük, en güzel ve kusursuz şehirlerindendir. Kassârîn suyu diye bilinen bir nehrin kenarına kurulmuştur. Kıyılarında sudolapları var; çevredeki bahçeleri sulayan... Şehirliler ikindi namazından sonra gezinmek ve rahatlamak için bu nehrin kıyılarına gelirler. Oturacakları peykeler, özel oturaklar ve yükseltiler vardır orada. Meyve ve diğer yiyeceklerin satıldığı dükkânlar sıralanır art arda.

Irmak kıyısında şehir halkının bir zamanlar ne denli çalışkan ve hırslı olduğunu gösteren büyük köşkler ve kasırlar bulunur. Şimdi çoğu harap... Şehrin büyük kısmı da öyle. Ne surları ne de kapıları var bu şehrin! İç kısımlarında bahçeler var sadece. Semerkandlılar iyi huylu insanlardır; yabancıya karşı şefkat ve sevgiyle yaklaşırlar. Onlar Buhara ahalisinden daha iyi!

Şehir dışında Kuthem[56] b. Abbâs b. Abdülmuttalib'in mezarı var; Hak Teâlâ Kuthem ve Abbâs'tan hoşnut olsun. Kuthem bu şehrin fethi esnasında şehit düşmüştür. Buralılar her Pazartesi ve Cuma gecesi bu kabri ziyarete gelirler. Tatarlar burayı ziyarete geldiklerinde büyük adaklar adarlar; sığır, koyun, dirhem ve dinar getirirler... Bunların tümü, misafirlerin; gelen gidenin ihtiyaçlarına, zaviyenin ve kabrin hizmetkârlarına verilir. Bu kabrin kubbesi dört ayağa oturmuştur. Her ayakta iki mermer sütun vardır. Bunlar [ikişer ikişer], yeşil, siyah, beyaz ve kırmızı renktedirler. Kubbenin

duvarları altın kakmalı mermerle kaplıdır. Çatı ise kurşun sıvalı. Kubbenin üzerine köşeleri gümüş kaplı, her tarafı yaldızlı abanoz bir çatı kondurulmuştur. Baş tarafta üç gümüş kandil var. Taban, yün ve pamuk yaygılarla döşenmiş. Hemen dışarıda akan büyük bir su, oracıktan, zaviyenin tam ortasından geçiyor. Suyun iki yanında ağaçlar, üzüm asmaları ve yasemin... Bu zaviyede gelen gidenin rahatça kalacağı odalar vardır. Tatarlar kâfir oldukları zaman bile bu kutsal yeri değiştirmemişler; hattâ buraya gelirlermiş manevî havasından nasiplenmek için! Çünkü orada bazı nişaneler [=harikulade olaylar] görürlermiş. Semerkand'a geldiğimizde bu kutlu yer ve civarının bakıcısı Emir Gıyâseddîn Muhammed b. Abdülkadir idi. Onun soyu Abdülazîz b. Yusuf vasıtasıyla Abbâsî halifesi Müstansır Billah'a ulaşıyor. Ona bu vazifeyi veren, Hükümdar Tarmaşîrîn'dir. Çünkü adam Irak'tan gelmiş onun huzuruna. Gıyâseddîn şu anda Hint hükümdarının yanındadır. İlerde anlatılacak...

Semerkand'da ahalinin Sadr-ı Cihân[57] diye çağırdığı kadı ile görüştüm. Bu adam güzel huy sahibi, ulu kişilerdendir. Benim şehirden çıkışımdan sonra Hint diyarına yönelmiş ama Sint ülkesinin başşehri olan Multân'da eceli yakalayıvermiş onu.

[Hint Hükümdarının Yolcularla İlgili Tavrına Dair] Bir Anekdot

Sözünü ettiğim Semerkand kadısı Multân'da vefat edince "sâhibü'l-haber"[58] adı verilen istihbarat görevlisi durumu Hint hükümdarına yazıyla bildirdi; bu adamın hükümdar kapısını ziyaret amacıyla geldiğini, lâkin ecelin araya girdiğini anlattı. Hükümdar bu haberi alınca kadı efendinin çocuklarına –şimdi miktarını hatırlamıyorum ama– binlerce dinar tutarında bir ihsan gönderilmesini emretti! Ayrıca henüz hayattayken onunla buluşma imkânını elde etmiş dostları varsa onlara da aynı oranda hediye yağdıracağını buyurdu! Hindistan'ın her şehrinde hükümdara bağlı bir haber görevlisi bulunuyor; şehirde olan biteni tek tek yazıyor saraya. Oraya gelen misafirleri de bildiriyor. Biri geldiğinde, hangi ülkeden geldiği, ismi, nitelikleri, giyim kuşamı, dostları derhal hükümdara iletiliyor. Ayrıca ne yapıp ne ettiği, güzel ve kötü davranışları da bildiriliyor saraya. Dolayısıyla yolcu hükümdarın huzuruna çıktığında karşıdaki onun her şeyini biliyor! Böylece hak ettiği kadar ağırlanıyor.

[Nesef ve Tirmiz]

Nihayet Semerkand’dan ayrıldık, Nesef’e[59] geçtik. Ebû Hafs Ömer Nesefî diye bilinen bilgin buralıdır. Hani şu, *Manzûme fi’l-Mesâili’l-Hılâfıyye beyne’l-Fukahâi’l-Erbaa* adlı kitabın yazarı.[60] Allah Teâlâ bu büyük bilginden ve mezhep imamlarımızdan hoşnut olsun!

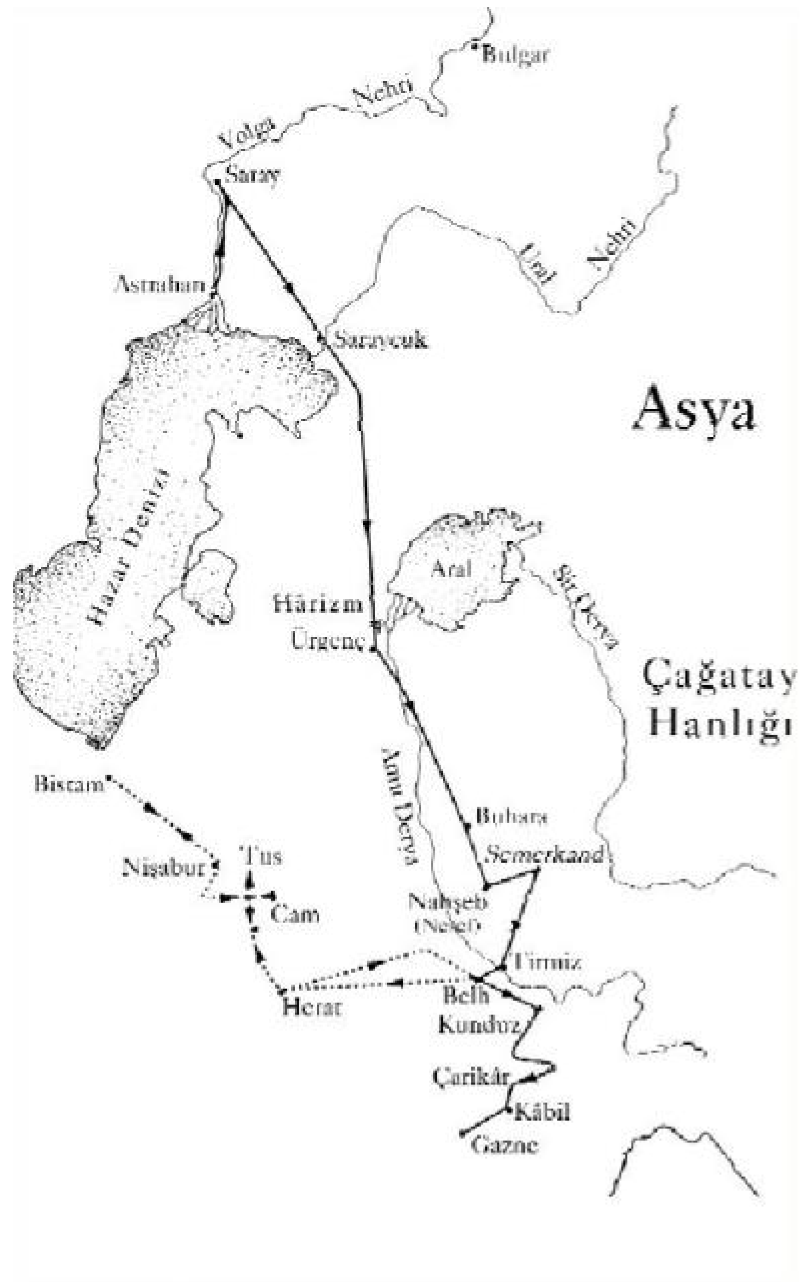
Sonra Tirmiz[61] şehrine ulaştık. Hadîsle ilgili *Câmiu’l-Kebîr* adlı meşhur kitabın derleyicisi İmam Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sûre[62] adlı bilgin bu şehirdendir.

Binaları güzel, muhteşem bir şehir Tirmiz. Çarşı ve sokaklarının ortasından su geçiyor. Orada pek çok bağ, bahçe var. Üzümü, ayvası lezzette rakipsiz. Buranın eti bol, sütü de öyle. Ahali, hamamda başını "tafal" [=kil sabunu] yerine sütle yıkıyor! Bütün hamamlarda süt dolu kocaman kazanlar bulunuyor; adam hamama girince küçük bir tasla oradan süt alıp başına döküyor! Süt, saçları nemlendirdiği gibi parlak ve gösterişli yapar. Hintliler de başlarına susam yağı dökerler, onlar buna "siyrâc" diyorlar. Susam yağından sonra kille yıkarlar kellelerini. Böylece beden tertemiz ve yumuşak olur. Bu yüzden hem Hintlilerin hem de onların yanında kalanların sakalları uzundur!

Eski Tirmiz şehri Ceyhun kıyısında kuruluymuş. Tinkîz orayı mahvedince bu yeni şehir nehre iki mil uzaklıkta inşa edilmiş. Bu şehirde Şeyh Azîzân’ın zaviyesinde konakladık. Bu erdemli insan, şehrin nüfuzlu ve zengin zümresindendir. Malı çok, bağı bahçesi geniştir. Gelene gidene habire dağıtıyor.

Şehre girmeden önce Vali Alâülmülk Hudâvendzâde ile görüştüm. O hemen emir çıkardı, her türlü ihtiyacımız karşılansın diye. Bu yüzden her gün bize yiyecek ve içecek gönderdiler. Burada karşılaştıklarım arasında Kadı Kıvâmeddîn’i de sayabilirim. O, Sultan Tarmaşîrîn’i görmek ve ondan Hint ülkesine gitme izni koparmak istiyordu. Daha sonra onu, kardeşleri Ziyâeddîn ve Burhâneddîn ile Multân’da görüşüm, beraberce Hint’e yönelişimizin hikâyesi ileride anlatılacak. Ayrıca onun diğer kardeşleri olan İmâdeddîn ve Seyfeddîn’in hikâyesinden, onlarla Hint hükümdarının huzurunda bir araya gelişimden bahsedeceğim. Onun iki çocuğunun –

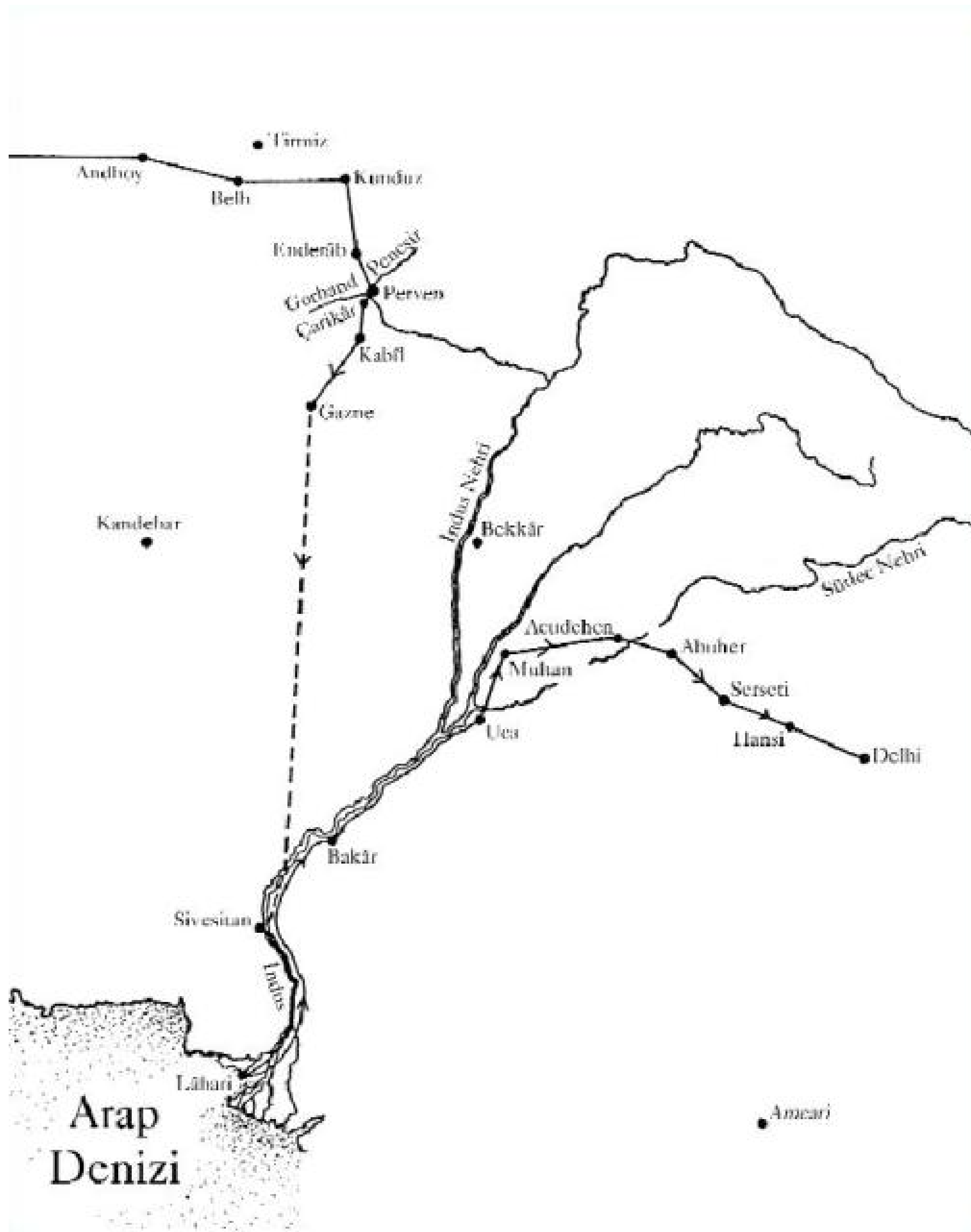
babaları öldükten sonra– Hint hükümdarının huzuruna çıkışları, Vezir Havâce Cihân'ın iki kızıyla nikâh kıyışları; kısaca bu konuya dair her şey inşallah ileride anlatılacak.

Bulgar
Volga
Nehri
Saray
Ural
Nehri
Astrahan
Saraycuk
Asya
Hazar Denizi
Aral
Hârizm
Ürgenç
Sir Derya
Çağatay
Hanlığı
Amu Derya
Bistam
Buhara
Semerkand
Nişabur
Tus
Cam
Nahşeb
(Nesef)
Tirmiz
Belh
Herat
Kunduz
Çarikâr
Kâbil
Gazne

Orta Asya seyahati. Noktalı çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Dunn; Muvahhid.

Tirmiz
Andhoy
Belh
Kunduz
Gorband
Perven
Çarikâr
Kabîl
Gazne
Kandehar
Indus Nehri
Bekkâr
Serseti
Hansi
Delhi
Uca
Bakâr
Sivesitan
Indus
Lâhari
Arap
Denizi

Afganistan, Sint, Pencap seyahati. Kesik çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Gibb.

OTUZALTINCI BÖLÜM

HORASAN'A GEÇİŞ, TÜRKİSTAN

Otuzaltıncı Bölüm Notları

Horasan diyarına niyetlenerek Ceyhun nehrinden karşıya geçtik.

Sonra Tirmiz'den dönüp nehri aştıktan sonra bir buçuk gün boyunca kimsenin oturmadığı ıssız kumullarda yürüdük. Nihayet Belh[1] şehrine vardık. Burası, tâ temellerinden yıkılmış muazzam binalarla dolu harap bir yerdir. Lâkin uzaktan gören biri orayı, yapılarının ihtişamından ötürü mamur bir şehir sanabilir! Geniş bir alana yayılan şehrin mescit ve medreselerinin kalıntıları bugün hâlâ ayakta. Yapıların üstünde lâzeverd [=laciverd] boyasıyla süslenmiş nakış ve çıkıntılar aynen duruyor. Halk lâzeverd taşının kökenini Horasan olarak gösteriyorsa da aslında Bedehşân dağlarından çıkarılıp getirilirbu taş. Yâkût-i Bedahşî denilen kıymetli taş da Bedehşân'dan gelir. Halk buna Belahşî der.[2] İnşallah ileride anlatacağız.

Bu şehri yıkan da lânet olası Tinkîz'dir! Ona büyük mescidin sütunlarından birinin altında gömüt bulunduğu söylenince mabedin üçte birini yerle bir etmiştir! Oysa bu câmi, dünyanın en güzel, en geniş mabetlerinden! Ancak Mağrip ülkesinin Ribâtü'l-Feth Câmii, sütunlarının güzelliğinde ona denk olabilir! Bu özellikler dışında Belh Mescidi daha güzeldir.

Belh Mescidi'nin Yapılış Hikâyesi

Tarihten anlayanların bana söylediğine göre Belh Mescidi'ni[3] bir kadın yaptırmış. Onun kocası Abbâsîoğullarının Belh valisi Davud b. Ali[4] imiş. Herkesin söz birliği ederek aktardığına göre halife, yöre halkının kalkıştığı bir eyleme öfkeleniyor; onlardan ağır vergi alınması için memurunu gönderiyor. Adam şehre varınca kadınlar ve çocuklar mescidi yaptıran kadının yanına varıyorlar. Bu kadın onların emirinin eşidir. Çoluk-çocuk hep beraber şikâyetlerini bildiriyor, halifeden gelen ağır para cezasından dem vuruyorlar. Kadın, mücevherlerle süslü paha biçilmez elbisesini halifenin memuruna göndererek:

"Bunu halifeye götür! Belh ahalisinin yoksulluğundan ötürü onların yerine ben bu giysiyi veriyorum!" diyor. Zaten giysinin değeri görevlinin halktan toplayacağı vergiden daha büyükmüş! Memur, halifeye gidip elbiseyi takdim ediyor ve olayı anlatıyor. Halife yüzü kızarmış bir vaziyette:

"Bu kadın bizden de mi cömert?" diyerek Belhlilerden söz konusu ağır verginin kaldırılmasını ve elbisenin kadına geri verilmesini emrediyor. Ayrıca o yöre halkından her sene aldığı haracı bu sefer bağışladığını söylüyor. Tekrar Belh'e dönen görevli, cömert kadının evine giderek halifenin sözlerini naklediyor, elbiseyi iade ediyor. Fakat kadın:

"Yüce halifenin gözü bu elbiseye düştü mü?" diye sorunca memur:

"Evet, bu giysiyi gördü [ve beğendi!]" cevabını veriyor. Kadın:

"Namahremin gözünün düştüğü elbiseyi asla giymem!" diyerek satılmasını emrediyor elbisenin... Elde edilen parayla bu mescidi, zaviyeyi ve tam karşısında küfeki taşından mamul ribâtı inşa ettiriyor. Şu anda bu ribât hâlâ ayaktadır. Harcamalardan sonra yine de üçte bir oranında para artınca bu miktarın mescidin sütunlarından birinin altına gömülmesini emretmiş, ihtiyaç olursa kolayca bulunup kullanılsın diye... İşte Tinkîz bu hikâyeyi duyunca mescitteki sütunların yıkılmasını emrediyor. Bütün sütunların üçte biri yıkıldıktan sonra hiçbir şey bulamayınca geri kalanları bırakıyor.

[Belh Dışındaki Yatırlar, İbrahim b. Edhem'in Evi, Kûhistan ve Herat]

Belh şehrinin dışında, Ukkâşe b. Mıhsan Esedî'ye[5] ait olduğu söylenen bir kabir var. Ukkâşe, Peygamber Efendimiz'in sorgusuz cennete gireceğini bildirdiği sahabelerdendir. Onun yanı başında inşa edilmiş muazzam bir zaviyede konakladık. Zaviyenin hemen dışında çok hoş bir su göleti var, üstüne ulu bir ceviz ağacı gölge vermiş... Yazın gelen yolcular kendilerini bu cevizin gölgesine bırakıyorlar. Zaviyenin şeyhi Hacı Hurd diye bilinir. Hurd küçük demektir. Bu adam erdemli insanlardandır. Bizimle beraber ata bindi, şehrin yatırlarını tek tek gösterdi. Bunlar arasında Hızkıyel Peygamber'in[6] türbesi de bulunuyor. Allah'ın rahmeti ve esenliği onu kuşatsın. Mezarın üzerine güzel bir kubbe kondurulmuş. Burada pek çok

ermişin, salih kulun kabrini ziyaret ettik; şu anda hatırlamıyorum isimlerini. İbrahim b. Edhem'in[7] evinde de durakladık. Küfeki taşına benzeyen beyaz taşlardan yapılmış kocaman bir bina. Zaviyenin bütün tahılı buraya konduğu için kilitliydi, giremedik. Ev büyük câmiin hemen yakınındadır.

Belh şehrinden kalkarak Kûhistan[8] dağlarında yedi gün yürüdük. Bir sürü kasaba çıktı karşımıza; şenlikli ve mamurdular. Gür suları ve genelde incir olmak üzere yapraklı ağaçları vardı bu kasaba ve köylerin. Tabiî, kendini Allah'a vermiş erdemli insanların yaşadığı pek çok zaviyeyi de burada anmalıyız.

Sonra Herat[9] şehrine ulaştık. Herat, Horasan'daki mamur şehirlerinin en büyüğüdür. Horasan'ın dört büyük şehri var: İkisi mamur ve canlı; Herat ve Nîsâbûr'dan bahsediyoruz. Diğer ikisi harap ve ıssız; Belh ve Merv'den[10] bahsediyoruz. Herat muazzam bir şehir. Binası çok, halkı temiz kalpli, namuslu ve dindar. Onlar İmam-ı A'zam Ebû Hanife'nin mezhebindendirler; Hak Teâlâ ondan razı olsun. Burası karmaşa ve kötülükten arınmış temiz bir yerdir.

Herat Sultanına Dair

Bu şehrin hükümdarı Sultan Gıyâseddîn Gûrî'nin oğu Muazzam Hüseyin'dir.[11] Bu adam cesareti kulaktan kulağa yayılmış mesut ve başarılı bir idarecidir. İki savaş var ki cesareti ve Hak Teâlâ'nın ona olan desteği akılları durduracak şekilde herkese ayân olmuştur! İlkinde ordusu, isyancı sultan Halîl'i mağlup ediyor, Halîl, Hüseyin'in önünde esir düşüyor! İkincisinde ise Râfızîlerin sultanı Mes'ûd'la karşılaşıyor. Neticede Mes'ûd darmadağın oluyor, selâmeti kaçmakta buluyor ve bütün mülkü Hüseyin'e kalıyor. Hüseyin Gûrî, Hafız diye bilinen kardeşinden sonra tahta geçmiştir. Kardeşi Hafız, baba Gıyâseddîn'den sonra tahta oturmuş idi.

Râfızî Haydutların Hikâyesi

Horasan'da Mes'ûd[12] ve Muhammed diye iki adam yaşardı. Aynı kendileri gibi beş bitirim arkadaşı vardı bunların. Bu gibilerine Irak'ta "şuttâr", Horasan'da "serabdâlân", Mağrip'te ise "sakûra" adı verilir.[13] Bu yedi adam yol kesmeye, karışıklık çıkarmaya, haraç almaya karar verdiler.

Yaptıkları haydutluğun ünü her yana yayıldı. Onlar Sebzvâr ismiyle de bilinen Beyhak[14] şehrinde sarp kayalıklarda yaşar, gündüzleri pusuya yatar, geceleri köylere baskın yaparlardı. Aynı hırsı taşıyan, aynı yoldan giden pek çok çapulcu da kendilerine katılınca sayıları arttı. Halk, dehşetin kucağına düştü. Bu kahrolası haydutlar Beyhak ve komşu şehirlere hücum ederek o bölgeyi ele geçirdiler! Büyük bir gücün ve servetin sahibi oldular. Liderleri olan Mes'ûd'a "sultan" unvanı verdiler!

Artık köleler, efendilerin yanından kaçıp onların yanına sığınıyordu. Onlar her kaçan köleye bir at, bir miktar da para verirlerdi. Eğer yararlık gösterip öne çıkmayı başarırsa o köle bir eşkıya grubunun sergerdesi yapılırdı. Böylece Sultan Mes'ûd denen haydutbaşının çerisi bir hayli arttı. Hepsi Râfızî mezhebinden olduğu için Horasan'daki Ehl-i Sünnet ahaliye baskı yapmaya ve onları Râfızî mezhebine sokmaya giriştiler. Tûs bölgesinin Meşhed şehrinde oturan ve onlar nezdinde ermiş kabul edilen Hasan adlı Râfızî'yi de halife ilan ettiler![15] Hasan Halife adı verilen bu adam onlara adaletli davranmalarını tavsiye etti. Bu öğütten sonra öyle dürüstleştiler ki yere para düşse sahibi gelip alıncaya kadar kimse ona el sürmezdi!

Bu Râfızî kuvvetleri Nîsâbûr'u da ele geçirdiler. Sultan Tugay Tümûr[16] onlara güçlü bir ordu gönderdiyse de yenildi. Yardımcısı Argûn Şâh[17] yönetiminde ikinci bir ordu gönderildi; Râfızîler o orduyu da yenerek Argûn'u esir ettiler. Ama iyi davranıyorlardı, eskisi gibi değildiler. Sonra ellibin kişilik muazzam bir orduyla Tugay Tümûr onların karşısına çıktı fakat Râfızî kuvvetleri onu da mağlup ederek ülkesini bir baştan bir başa işgal ettiler. Serahs, Zâva ve Horasan'ın en büyük şehri olan Tûs'u ele geçirerek, halifelerini Meşhed-i Ali b. Musa Radıyy diye bilinen semte oturttular. Sonra Câm şehrini zaptedip buraya altı gün uzaklıkta bulunan Herat'a yürüdüler. Bu hâdiseleri duyan Melik Hüseyin, kumandanlarını, askerlerini ve şehir halkını toplayarak çözümü herkese açık bir mecliste ortaya attı; şehirde kalınıp düşmanın gelmesi beklenecek, sonra düşmanın üzerine gidilip kanlı bir savaş yapılacaktı!

Nihayet düşmanla yüzyüze savaşmaya karar verildi. Herat halkı Gûriyye diye adlandırılan bir kabiledendir. Söylentilere göre onlar Suriye'de Gavru'ş-Şam denilen bir bölgeye aittiler; asılları oradan geliyormuş.[18]

Toptan hazırlandılar, ülkelerinin her yanından derilip akın akın koştular. Onlar köylerde ve Mergîs denilen merada otururlar. Bir uçtan bir uca dört gün tutan, üzerinde yeşil eksik olmayan bir alandır burası. Hayvanlarını ve atlarını burada güderler. Burada bol fıstık yetişir. Fıstık Irak bölgesine buradan ihraç edilir. Gûrîlerin en güçlü kolu, Semnan şehrinin ahalisidir.[19]

Nihayet Râfızîlerle savaşmak için yola düştüler. Piyade ve süvari toptan yüzyirmibin kişiydiler. Başlarında Hüseyin bulunuyordu. Râfızîler ise yüzellibin süvariden oluşuyordu. İki ordu Bûşenc[20] ovasında karşılaştılar, taraflar kolay pes etmediler; sonunda Râfızî tarafı ağır bir bozguna uğradı. Reisleri Mes'ûd kaçtı. Lâkin halifeleri Hasan, yirmibin kişiyle kanının son damlasına kadar direndi!

Râfızîlerden dörtbin kadar esir alınmıştı. Bu mücadelenin kuşluk vaktinde başlayıp öğlene kadar devam ettiğini harbe katılan bir cengâverden dinledim. Öğleden sonra Melik Hüseyin atından inip namaz kılmış sonra da yemek hazırlanmış. Kendisiyle beraber yüksek rütbeliler karınlarını doyururken öte yanda esirler tek tek öldürülüyormuş. Melik Hüseyin bu zorlu seferden sonra başşehrine dönmüştür. Allah onun aracılığıyla Ehl-i Sünnet'e yardım ederek fitne ateşini söndürmüştür. Bu olay benim Hindistan'dan ayrılışımın ardından yediyüzkırksekiz senesinde meydana gelmiştir.[21]

[Nizâmeddîn Mevlânâ]

Herat'ta dünyaya değer vermezliği ve Allah sevgisiyle ünlenmiş Nizâmeddîn Mevlânâ diye bir adam yaşardı.[22] Şehir halkı ona çok saygı gösterir, o da öğütleriyle onları aydınlatırdı. Ahali her türlü sapkın inanç ve davranışı ortadan kaldırmak için onunla işbirliği yapıyordu. Şehrin hatibi Melik Varnâ da onunla aynı görüşleri paylaşıyordu. Varnâ, Melik Hüseyin'in amca oğludur. Aynı zamanda Melik Hüseyin'in babasının bir zamanlar eşi olan kadınla evliydi. Varnâ, boy bos ve ahlâkça insanların en güzellerindendi. Melik Hüseyin Varnâ'dan korkardı, ileride bahsedeceğiz...

Varnâ ve taraftarları yanlış bir iş yapıldığını duyar duymaz –Melik tarafından bile işlense– hemen kalkar, engel olurlardı.

Herat Sultanına Dair Bir Hikâye

Bana anlatılanlara göre bir gün Sultan Hüseyin’in münker [=günah] bir iş yaptığını duyan ahali saraya hücum ederek bundan vazgeçmesini istediler. Sultan önce direndiyse de sarayın kapısında altıbin kişilik büyük bir kalabalığın toplandığını öğrenince korkuya kapıldı; derhal Fakih Nizâmeddîn ile şehrin ileri gelenlerini huzuruna almak zorunda kaldı. Sonuçta sultanın şarap içtiği anlaşılınca ona "had cezası" uyguladılar; hem de sarayın içinde! Ahali böylece dağıldı.

Fıkıh Bilgini Nizâmeddîn’in Ölüm Sebebi

Melik Hüseyin, Herat’a yakın bir sahrada yaşayan ve Tugay Tümûr idaresinde sayıları tahminen ellibini bulan Türklerden korkar, her sene onlara hediyeler göndererek arayı iyi yapmaya çalışırdı. Bu durum Râfızîleri yenmesinden önceydi. Lâkin Râfizîleri yenilgiye uğrattıktan sonra Türklere karşı da büyük bir galibiyet kazanmıştır.

Tugay Tümûr idaresindeki Türklerin âdeti daima Herat’a gidip gelmeleridir. Bazen orada şarap içer, sarhoş gezerler. Nizâmeddîn, onlardan kimi sarhoş görürse derhal "had cezası" uygulardı! Bu Türkler, son derece cesur ve atak kişilerdir. Hindistan şehirlerine anî baskınlar yaparak ahaliyi kılıçtan geçirir, çoğu kez kâfirler arasında Müslüman kadınları da alıp götürürler. Bu esirleri Horasan’a getirdikleri zaman Nizâmeddîn onları Türklerin ellerinden alarak salıverirdi. Hindistan’da Müslüman kadınlar kulaklarını delmez, kâfir kadınların âdeti ise kulaklarını delmeleridir. İşte iki cemaate ait kadınları birbirinden ayıran esaslı bir göstergedir bu.

Bir gün Türk reislerinden Tümûr Altay adında bir bey, Müslüman bir kadını esir ederek birlikte olmak için ona fazla asıldı. Kadın Müslüman olduğunu söyledi. Fakih Nizâmeddîn, kadını o beyin elinden aldı fakat Tümûr Altay çok sinirlenmişti; binlerce adamıyla Margîs merasına hücum ederek orada Heratlılara ait at ve davar sürülerini kaçırdı; halkın sağacağı veya bineceği bir tek hayvan bile bırakmadı! Türkler ellerindeki hayvanlarla çok sarp ve çıkılması zor bir dağa tırmandılar. Tümûr Altay tarafından kaçırılan hayvanların iadesi ve daha önceki anlaşmayı hatırlatma sadedinde sultan onlara bir elçi gönderdi. Ama ötekiler Nizâmeddîn kendilerine teslim edilmedikçe hayvanları vermeyeceklerini söylediler. Sultan bu teklifin kesinlikle kabul edilemez olduğunu belirtti. Şeyh Mevdûdî Çiştî’nin torunu olup Horasan diyarında herkesçe sayılan ve

sevilen Şeyh Ebû Ahmed Çiştî,[23] karşı taraf nezdinde sözü geçer bir adamdı. Hemen arkadaşları ve hizmetkârlarıyla yola düştü:

"Ben Fakih Nizâmeddîn'i alıp Türklere götüreyim! Böylece gönüllerini almış oluruz. Sonra geri getiririm!" dedi. Halk da onun düşüncesini uygun buldu. Nizâmeddîn de bu ittifakı görünce, Ebû Ahmed Çiştî ile Tümûr Altay idaresindeki Türklerin yanına gitti. Tümûr Altay, Nizâmeddîn'in yanına yaklaşarak:

"Kadınımı elimden alan sensin değil mi?" dedi ve birden topuzu adamın başına indirdi! Nizâmeddîn orada can verdi. Beyni darmadağın olmuş bir hâlde Ebû Ahmed'in önüne yuvarlandı. Ebû Ahmed apar topar şehre döndü. Türkler aldıkları at ve koyun sürülerini salıverdiler. Bir müddet sonra Fakih Nizâmeddîn'i öldüren Türk Herat'a geldiğinde Nizâmeddîn'in öğrencilerinden bir grupla karşılaştı. Onlar selâm verecekmiş gibi adamın yanına yaklaştılar; elbiselerinin altına gizledikleri hançerleri ansızın çıkarıp Türkü öldürdüler! Türkün yanında bulunan birkaç kişi derhal sıvıştı oradan...

Bu hâdiseden sonra Melik Hüseyin, Nizâmeddîn'in dava dostu ve kendisinin amcazâdesi olan Varnâ'yı Sicistan hükümdarına[24] gönderdi elçi olarak. Varnâ oraya geldiğinde Hüseyin ikinci bir haber yollayarak bir daha yanına dönmemesini ve orada kalmasını emretti. Varnâ, ise Hint diyarına yöneldi. Ben Hint diyarından çıkarken Sint bölgesinde bir şehir olan Sîvesitân'da[25] gördüm onu. Varnâ şehrin âyan tabakasından, saygın kişilerinden biriydi. Ama gönlünde başa geçmek sevdası vardı. Ava düşkündü, doğan beslerdi. Atlara, kölelere ve hükümdar elbiselerine pek tutkuluydu. Oysa bu ahlâkta olan kimse Hindistan'da tutunamaz. Hint hükümdarı onu küçük bir şehrin yöneticisi yaptı. Ama kadere bakın, Hindistan'da oturan Heratlı bir cariye meselesi yüzünden Varnâ'yı öldürdü! Söylenenlere göre işin esası şuydu:

Meğer Melik Hüseyin'in kışkırtmasıyla Hint hükümdarı böyle bir olay tertip etmiş, o Heratlı kadını görevlendirmiş. Varnâ'nın öldürülmesinden sonra Melik Hüseyin, Hint sultanına itaatini bildiriyor, ona bağlı olduğunu söylüyor. Hint hükümdarı da Sint'in senelik geliri ellibin dinarı bulan Bekkâr[26] beldesini Hüseyin'e veriyor.

Kaldığımız yerden devam edelim:

Herat'tan çıktık Câm[27] şehrine geldik; burası orta ölçekte bir şehirdir. Akarsuyu, bağı, bahçesi ve gözesi çoktur. Ağaçlarının büyük bir kısmı duttur. İpeği meşhurdur. Söylenenlere göre bu şehir Allah âşığı, zahit sufî Şihâbeddîn Ahmed Câm[28] tarafından kurulmuş. Onun Zâde adıyla bilinen torunu Ahmed'i Hint hükümdarı öldürmüştür. Câm şehri hâlâ Şeyh Ahmed'in torunları tarafından yönetiliyor. Bu şehir sultan tarafından azat kılınmıştır [=vergisi alınmaz, idarî sistemine karışılmaz]. Sözüne güvenilir bir adamdan işittiğime göre Irak hükümdarı Ebû Saîd bir keresinde Horasan bölgesine gelerek şeyhin zaviyesinin bulunduğu yerde konak verir. Şeyh Ahmed akıllı adam; büyük bir ziyafet düzenleyerek karargâhtaki her çadıra bir koyun gönderir hattâ her dört kişiye bir koyun vermeyi ihmal etmez. Ayrıca Ebû Saîd'in karargâhındaki bütün at, katır ve eşek gibi binek hayvanları için bir gecelik yeygi verir. Böylece orada ziyafetten payını almayan canlı kalmaz!

Câm Şehrinin Kurucusu Olarak Bilinen Şeyh Şihâbeddîn'in Hikâyesi

Anlatılanlara göre Şeyh Şihâbeddîn evvelce zevkine düşkün, şarap seven bir adammış. Altmışa yakın can dostu varmış onun; her gün birinin evinde toplanarak âlem yaparlarmış! Bir kişiye iki ayda sıra gelirmiş. Bir gün yine Şihâbeddîn'e sıra geldiğinde o Hak Teâlâ'ya tövbe ediyor, hâlini düzeltmeye niyetleniyor; şöyle söylenmekten de kendini alamıyor:

"Arkadaşlarım evde toplanmadan tövbe ettiğimi söylersem ziyafetin külfetinden kaçtığımı sanırlar!" Bu tedirginlik onu sarmışken şölen için gerekli yiyecekleri hazırlıyor ve şarabı tulumlara dolduruyor! Dostlar gelip şarap içmek isteyince tulumun birini açıyorlar ama şarap değil şerbet çıkıyor! İkinci ve üçüncü tulumu da açıyorlar; hepsi şerbet! Bu nedir diye merakla soruyorlar. Şihâbeddîn meseleyi anlatıyor, tövbe ettiğini söyleyerek ekliyor:

"Allah'a andolsun; bu içtiğiniz şerbet sizin daha önce kafanıza diktiğiniz şaraptan başka bir şey değil!" Bu olaydan sonra hepsi Hak Teâlâ'ya tövbe ediyor ve bu zaviyeyi yaptırıyorlar. Ömürlerinin geri kalan kısmını ibadetle geçiriyorlar. Şihâbeddîn'in daha nice kerameti ve keşfi zahir olmuştur.

[Tûs, Meşhed, Serahs]

Câm şehrinden çıktık Tûs'a yöneldik. Tûs,[29] Horasan'ın büyük şehirlerindendir. Ünlü bilgin, Ebû Hâmid Gazâlî[30] burada dünyaya gelmiş. Mezarı da burada. Tûs'tan kalktık, Meşhed-i Rıza[31] diye bilinen şehre yöneldik. Burası da muhteşem bir yer; gayet geniş, meyvesi çok, suyu bol ve her yanı değirmen. Şehre ismini veren türbedeki ulu insanın soyu şöyledir:

Ali Rıza[32] b. Musa Kâzım b. Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed Bâkır b. Ali Zeynelâbidîn b. Hüseyin b. Ali Emirü'l-müminîn b. Ebû Tâlib. Allah, cümlesinden hoşnut olsun. Tâhir Muhammed Şâh burada oturuyor. Mısır, Şam ve Iraklılar "nakip" derken neyi kastediyorlarsa buralılar da "tâhir" derken aynı şeyi kastediyorlar. Hint, Sint ve Türkistan ahalisi ise Seyyid-i Ecell tamlamasını kullanıyorlar. Hindistan'da tanıştığım Kadı Şerif Celâleddîn ve Ali'yi, ayrıca Ali'nin iki oğlu; Emir Hindû ve Devlet Şâh'ı Meşhed'de gördüm. Tirmiz'den Hindistan'a kadar Şerif Ali ve iki oğluyla yolculuk yaptım.

Meşhed'in [=kutlu mezarın] üzerinde büyük bir kubbe var. Bir zaviyenin iç kısmında inşa edilmiş. Yanı başında bir medrese ve mescit bulunuyor. Son derece güzel bir tarzda yapılmış bu binalar. Duvarlar "kaşânî" denilen çiniyle kaplı. Kabrin üzerine gümüş plakalarla süslü tahta bir sanduka konulmuş. Sandukanın üstünde gümüş şamdanlar asılı ve türbe kapısının eşiği de gümüşten. Kapıda sırmalı ipek perde var. Türbenin içi, çeşit çeşit kumaşlarla döşeli.

Bu kabrin karşısında Emirü'l-müminîn Halife Hârûn Reşîd'in kabri[33] görülüyor. Bunun üzerinde de sanduka var; yanı başında Mağrip halkının "hasek" ve "menâir" dedikleri türden şamdanlar dikili. Râfızîler ziyarete geldikleri zaman Hârûn Reşîd'in kabrine ayaklarıyla vurup gümletiyor, Rıza'ya ise selâm veriyorlar!

Sonra Serahs[34] şehrine yöneldik. Şeyh Lukmân Serahsî diye bilinen salih kul buralıdır;[35] Hak Teâlâ ondan hoşnut olsun. Serahs'tan çıktık, Zâva'ya hareket ettik.[36] Burası da Şeyh Kutbeddîn Haydar'ın doğum yeridir.[37] Derviş gruplarından Haydariye taifesi bu adamın takipçisi imiş. Haydarîler

el, boyun ve kulaklarına, hattâ cinsel birleşmeye girmemek için malûm organlarına bile demir halka takarlar!

[Nişabur]

Zâva'dan hareket ettik, Nîsâbûr'a [=Nişabur] ulaştık.[38] Burası Horasan'ın dört büyük şehrinden biridir. Bağı bahçesi ve suyu bol; dört ırmak var şehri yaran. Çok güzel bir şehir. Burası Küçük Dımaşk ismini almıştır. Çarşıları da güzel ve geniştir. Ana çarşının tam ortasındaki câmiin mimarîsi pek hoş. Câmie bitişik dört medresenin de çevresinde gayet gür akan bir su var. *Kur'an-ı Kerim* ve fıkıh öğrenen epey öğrenci kalıyor bu binalarda. Burası dünyanın en güzel medreselerinden ama şunu da belirtmeden duramam: Horasan, Irakayn, Dımaşk, Bağdat ve Mısır medreseleri sağlamlık ve sanat bakımından olağanüstü olmalarına rağmen Efendimiz Ebû İnân'ın başşehri olan Fas yakınında yaptırdığı medrese hepsinden güzeldir! Hak Teâlâ Ebû İnân'ı daima mesut kılsın, ordusunu başarıdan başarıya koştursun. Onun yaptırdığı medrese yükseklik ve genişlik açısından benzersizdir; alçıdan yapılmış o ince nakışları doğuda görmek mümkün değil!

Nîsâbûr'da dokunan "nah" ve "kemha" cinsi ipekler Hindistan'a gönderiliyor. Bu şehirde ünlü bilgin, manevî âlemin kutbu, Şeyh Kutbeddîn Nîsâbûrî'nin zaviyesi var. Büyük vâizlerden ve din bilginlerinden sayılan bu muhterem insanın misafiri oldum. Bana iyi davrandı, ikramda bulundu. Onun nice burhan ve kerametine tanık oldum; birini anlatayım:

Nîsâbûr'da bir Türk hizmetkâr satın almıştım. Şeyhefendi onu yanımda görünce şöyle demişti:

"Bu adam sana yaramaz, onu derhal satmalısın!" Ben de kabul ettim, peki diyerek onu ertesi gün bir tüccara sattım. Şeyh Kutbeddîn'e vedâ ederek oradan ayrıldım; Bistâm şehrine vardığım zaman dostlarımdan aldığım mektupta, sattığım kölenin adam öldürdüğünü, kısas olarak da kendisinin katledildiğini duydum! İşte şeyhin apaçık kerameti!

[Türklerin At Hırsızlığı İle İlgili Sert Tavırları]

Nîsâbûr'dan çıktık. Herkesin bildiği Allah dostu, ârif sufî Şeyh Ebû Yezid Bistâmî'nin memleketi olan Bistâm'a[39] yöneldim. Şeyh hazretlerinin kabri

buradadır.[40] Ca’fer-i Sâdık’ın soyundan gelen bir adamın kabriyle aynı kubbe içinde; Allah Teâlâ onlardan razı olsun. Büyük velilerden Ebu’l-Hasan Harkanî’nin kabri de buradadır.

Şeyh Ebû Yezid Bistâmî’nin zaviyesinde konakladım.

Bistâm’dan çıktım, Hinduhıyr[41] yoluyla Kundûs[42] ve Bağlân’a[43] yöneldim. Bu yöreler ulu ermişlerin ve dindar insanların oturduğu suyu bol ve bahçeli kasabalardır.

Kundûs’da bir su kenarında mola verdik. Orada Mısırlı Şeyh Şîr-i Siyâh adında bir adamın zaviyesi var. Şîr-i Siyâh, kara aslan demektir. O kasabanın sorumlusu olan Musullu bir memur, büyük bir bahçe içinde inşa edilmiş evinde bize mükellef bir ziyafet verdi!

Kasabanın yakınındaki mera güzeldi, otu çoktu. Deve ve atlarımızı semirtmek için kırk gün orada kaldık. Buruntayh Bey’in sert kanunlarından ötürü bölgede asayiş berkemâl; evvelce bahsetmiştik bundan... Türkler hayvan çalanın cezasını şöyle belirlemişler; hırsız ya çaldığı gibi dokuz adet getirecek yahut evlâtlarını teslim edecek davalıya! Eğer evlâdı da yoksa hırsızı koyun gibi boğazlıyorlar! Burada herkes hayvanının uyluklarına özel bir nişan vuruyor sonra çobansız salıyor otlağa! Biz de öyle yaptık. Buraya gelişimizden on gün sonra hayvanlarımızı saydığımızda üç eksik çıktı. Aradan onbeş gün geçmişti ki bir grup Tatar gelip hayvanlarımızı teslim etti bize! Demek ki hayvanlarımızı aldıysalar da Türklerin sert kanunlarından korktukları için geri getirmişlerdi.

Geceleyin, gerektiğinde kullanılmak üzere çadırlarımızın karşısına iki at bağlardık. Bir gece bu şekilde bağladığımız iki at kayboldu. Hareket ettikten yirmi iki gece sonra atlarımız bize, yolda geri verildi!

[Hindukuş, Benchîr, Perven]

Bu yörede uzun süre kalışımızın nedenlerinden biri de kara kış korkusudur. Çünkü yolumuz üzerinde Hindûkûş[44] denilen bir dağ [silsilesi] bulunuyor. Hindistan’dan getirilen köle ve cariyelerin çoğu, acı soğuk ve dinmek bilmeyen kar nedeniyle bu dağlarda mahvoluyor. Bu yüzden oraya

Hindukuş demişler; "Hint halkını öldüren" demektir. Bu dağı aşmak için tam bir gün yol tepmek gerek.

Sıcakların gelmesini bekledik ve nihayet bir gün tırmanma işine başladık; o gecenin sonunda zirveye vardık. Ertesi gün akşam vaktine kadar dağın üstünde yol aldık. Kara gömülmemek için geçeceğimiz yere keçe yayıyorduk.

Dağa tırmanmadan önce Ender[45] denilen mıntıkaya gelmiştik. Burada bir zamanlar koca bir şehir varmış ama şimdi hiç eseri yok. Sonra büyük bir kasaba yakınında Muhammed Mehrâvî diye bilinen erdemli bir insanın zaviyesinde konaklamıştık. Muhammed Mehrâvî bize ikramda bulunup yemek vermişti. Garip bir adam, galiba saflığından ve iyilikseverliğinden olacak yemekten sonra elimizi yıkadığımız suyun artığını içiyordu! Hindukuş zirvelerine varıncaya kadar bize eşlik etti. Dağdaki bir sıcak su kaynağında yüzlerimizi yıkayınca cildimiz çatladı; çok acı çektik! Sonra Benchîr[46] [=Penç hîr; Penşir] diye ünlenmiş mıntıkaya geldik. "Benc" [=Penç] beş, "hîr" ise dağ demektir; yani Beşdağ anlamına geliyor bu isim... Vaktiyle burada büyük nehrin kenarına kurulu kalabalık bir şehir varmış. Nehrin suyu deniz suyu gibi mavidir; Bedehşân dağlarından çıkar. Halk bu dağdan çıkan yakuta "Belahş" adını veriyor. Bu civardaki şehirlerin tümü Tinkîz Han tarafından harab edilmiştır; o zamandan beri öyle yıkık vaziyette.

Yöre ahalisince pek sevilen bir dervişin; Şeyh Saîd Mekkî'nin mezarı da bu şehirdedir. Sonra Şeyh Atâ Evliyâ'nın zaviyesinin bulunduğu Beşây dağına[47] gittik. Atâ Türk dilinde baba demektir; evliyâ zaten Arapça. Böylece bu kelimenin anlamı "Allah dostlarının babası" demek oluyor. Bu adama Sîsâdsâle de denilir. "Sîsâd", Farsça üçyüz demektir, "sâle" ise yıl anlamına geliyor. Onlar bu adamın üçyüzelli yaşında olduğunu söylüyorlar; onun hakkında güzel inançlar besliyorlar. Uzak yörelerden ona yöneliyor, buralara kadar yol tepiyorlar. Oraya gelenler arasında sultanlar ve zengin hatunlar da vardır. Şeyh Atâ Evliyâ bize mükellef bir ziyafet verdi. Zaviyesinin hemen yakınında bir su kenarında mola verdik. Yanına çıktık, ona selâm verdim, beni kucakladı. Nahif, incecik ve gencelmiş bir bedeni vardı. Onu gören elli yaşında zanneder! Her yüz senede saç ve dişlerinin yeniden geldiği söyleniyor. Ayrıca Ebâruhm'u gördüğünü söylüyor.

Ebâruhm dediği adamın kabri, Sint bölgesinin Multân şehrindedir. Ondan hadîs aktarmasını rica ettim, bana bir sürü hikâye anlattı! Şüphe ettim durumundan; ama en doğruyu Allah bilir.

Buradan ayrılıp Berven[48] [=Pervân] şehrine yöneldik. İşte bu şehirde Emir Buruntayh'la karşılaştım; ihsanda bulundu, iyi davrandı. Gazne'deki yardımcılarına mektup yazarak bana kolaylık gösterilmesini emretti. Buruntayh'tan ve onun ne denli cüsseli oluşundan daha önce bahsetmiştik. Onun yanında şeyh ve dervişlerden oluşan bir küme vardı; bildiğimiz zaviye ve tekke ehli insanlar...

Berven'den çıktık Carh'a [=Çarh] ulaştık.[49] Bu şehir, bahçeler arasına kurulmuş büyük bir yerleşim birimidir. Meyveleri çok lezzetli! Oraya yaklaştığımızda yaz mevsimiydi. Yolda bir grup öğrenciye ve dervişe rastgeldik. Cuma namazını burada kıldık. Emir Muhammed Çarhî bize güzel bir ziyafet çekti. Muhammed ile daha sonra Hindistan'da görüştüm.

OTUZYEDİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN VE KÂBİL’E SEYAHAT

Otuzyedinci Bölüm Notları

Çarh yöresinden çıktık, meşhur hükümdar Sultan Mahmud b. Sibük Tikîn’in [=Sebük Tekin] diyarı olan Gazne’ye[1] hareket ettik. Mahmud b. Sibük Tikîn[2] geçmişin en büyük sultanlarındandır. Onun lakabı Yemînuddevle’dir. Hindistan’a çok sefer yapmış, orada sayılamayacak kadar kale ve şehri ele geçirmiştir. Kabri bu şehirde; hemen yanı başında da bir zaviye kurulu.

Gazne’nin büyük bir kısmı haraptır. Eskiden çok güzel ve ihtişamlı bir şehirmiş.

Buranın soğuğu pek çetin olduğundan ahali kışın Kandehâr’a[3] göç ediyor. Kandehâr büyük ve zengin bir şehirmiş. Gazne’den üç gün uzaklıkta. Ben Kandehâr’a girmedim.

Gazne’ye yaklaştığımızda kalenin hemen altından akan bir nehrin kıyısındaki köyde konakladık. Oranın emiri Merzek Ağa adında birisiydi. "Merzek" küçük demektir, "ağa" ise ulu soylu anlamına geliyor.

Buradan çıkıp Kâbul’e [=Kâbil’e] yöneldik. Kâbul eskiden kalabalık bir şehirmiş.[4] Şimdi neredeyse bir köyü andırıyor. Bu yöre, Afgan adıyla bilinen Acem kökenli bir taifenin yatağı olmuştur. Onlar dağ ve geçitleri tutuyor, eşkıyalık yapıyorlar. Onların hâkim olduğu en büyük sıradağa Kûh-i Süleyman[5] adı verilmiştir. Anlatılanlara göre Hz. Süleyman bu dağa çıkıp o zaman karanlık içinde olan Hindistan’a bakmış. Sonra geriye dönmüş ve oraya girmemiş! Böylece bu dağlara Kûh-i Süleyman demişler. Kâbul’de evliyanın büyüklerinden Şeyh Abbâs’ın müridi ve öğrencisi İsmail Afganî’nin[6] zaviyesi vardır. Kâbul’den sonra Kermâş[7] kaleciğine yöneldik. Burası iki dağ arasına kurulmuştur. Afganlılar tarafından eşkıyalık ve yol kesme amacıyla kullanılıyor. Kermâş kaleciğinden geçerken Afgan taifesiyle vuruşmak zorunda kaldık. Onlar dağın eteğindeydiler. Bizim art arda gelen oklarımız karşısında tabanları yağlayıp kaçtılar. Bizim kervanın yükü hafifti ve onların dörtbin kadar atı vardı. Benim yanında develerim de

olduğu için kafileden ayrı düşmüştüm. Bulunduğum grupta Afgan halkından bazı kimseler de vardı. Azığımızın bir kısmını attık; ayrıca yolda kalmış bitkin develerin yüklerini de kenara bıraktık ve yatsı namazından sonra esas kafileye yetiştik. Ertesi gün atlar göndererek bıraktığımız yükleri aldım.

Türk ülkesinin sınırları içinde son yerleşim merkezi olan Şaşıngâr'da[8] [=Heştnagâr] geceyi geçirdik. Ertesi sabah yola çıkarak tamamen katedilmesi beş gün süren büyük bir sahraya girdik. Bu sahraya ancak Temmuz ayı başlarında, Sint ve Hindistan'da yağmur mevsimi merhaba deyince girilebilir. Çünkü çölde esen sam yeli insanın ölümüne sebep oluyor; ceset hemen kokmaya ve parçalanmaya başlar bu rüzgâr eserken. Aynı rüzgârın Hürmüz ile Şiraz arasındaki bir çölde de esmekte olduğunu daha önce söylemiştik.

Bizden önce Tirmiz kadısı Hudâvendzâde'nin de içinde bulunduğu büyük bir kervan buradan geçerken pek çok deve ve at telef olmuş. Allah'a hamdolsun bizim kervan Bencâb'a [=Pencap] sağ salim ulaştı.

Bencâb'a Sint nehri de denilir. "Benc" beş, "âb" ise su demektir.[9] Dolayısıyla Bencâb, "Beşsu" anlamına geliyor. Bu nehir, sonunda büyük nehre dökülmekte ve bu yöreleri şenlendirmektedir; ileride bahsedeceğiz. Bencâb kıyısına vardığımızda Zilhicce ayının son gününü yaşıyorduk. O gece Yediyüzotuzdört yılının Muharrem hilâlini görmek nasip oldu.[10] Buraya gelişimiz haber görevlileri tarafından Hint toprağına bildirildi; durumumuzu Hint hükümdarına anlatmışlar.

Bu ciltteki sözümüz burada bitiyor.

Bütün övgüler âlemlerin efendisi Yüce Allah'adır!

Bunu ikinci cilt takip edecek.

CİLT II

Ebû Abdullah Muhammed

İbn Battûta Tancî

İBN BATTÛTA

SEYAHATNÂMESİ

Çeviri, İnceleme ve Notlar:

A. Sait Aykut

İbn Battûta Seyahatnâmesi - II. Cilt / Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî
Özgün adı: Rıhletü İbn Battûta = Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfar
Çeviri, inceleme ve notlar: A. Sait Aykut
Kitap editörleri: M. Sabri Koz - Selahattin Özpalabıyıklar
Düzelti: Mahmure İleri
Dizin: Yücel Dağlı
Kapak tasarımı: Mehmet Ulusel
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
http://alisveris.yapikredi.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

OTUZSEKİZİNCİ BÖLÜM

SİNT VE MULTÂN'DAN HİNDİSTAN'A DOĞRU

Otuzsekizinci Bölüm Notları

Rahman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla; efendimiz ve ulumuz Muhammed'e, onun ehl-i beytine ve arkadaşlarına selâm ile;

İbn Battûta adıyla ünlenen Tancalı Üstat Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levâtî –Hak Teâlâ onu rahmetiyle kuşatsın– der ki:

Yediyüzotuzdört senesinin ilk günü Muharrem ayının başında Sint ırmağına ulaştık.[1] Bu ırmak Bencâb diye de bilinir. Bu kelime "Beşsu" anlamına geliyor. Dünyanın en büyük nehirlerinden biridir. Sıcak zamanlarda nehrin suları taşar. Halk o zaman yapar ziraatini; Mısırlıların, Nil'in taşmasıyla ekime başlamaları gibi. Bu nehir aynı zamanda Hint ve Sint hükümdarı Sultan Muhammed Şâh'ın hükümdarlık sınırını oluşturur. Bu yöreye gelir gelmez istihbarat işini yapan görevlilerle karşılaştık. Onlar bizimle ilgili haberleri Multân şehrinin emiri Kutbulmelik'e yazıverdiler. O sıralarda Sint bölgesinin emirü'l-ümerâsı [=valisi], sultanın memlûku olan Sertîz'di. Bu adam diğer memlûk erlerin [=kapıkullarının] denetleyicisidir. Hükümdarın ordusu onun önünde resmi geçit yapar. Adının anlamı "keskin baş"tır. Çünkü "ser" baş demektir, tîz ise keskin manasına geliyor. Biz oraya vardığımızda Sertîz, Multân'a on günlük mesafede bulunan Sîvesitân şehrindeydi. Sîvesitân, Sint bölgesinde bir şehirdir. Sint ile sultanın başşehri olan Dihlî [=Delhi] arasında elli günlük yol vardır. Fakat "muhbir" adı verilen haber memurları, Sint bölgesinden bir mektup yazdıklarında sultana beş gün içinde ulaşır; özel posta sistemi sayesinde!

Berîd Sistemi[2]

Hint ülkesinde iki tür berîd [=posta] vardır. Atlı postaya "vulâk"[3] [=ulak] diyorlar. Her dört milde nöbeti devralan atlarla yapılıyor. Bu hayvanlar hükümdara aittir.

İkinci tür posta servisinde iş yayalar aracılığıyla görülüyor. Bir mil üçe ayrılıyor. Buna "dâve"[4] adını veriyorlar. Dâve milin üçte biri demektir. Mile verdikleri ad ise "kurûh"tur.[5] Sistem şöyle işliyor: Her üçte bir milde insanların yaşadığı mamur bir köy var. Köyün hemen dışında kurulu üç çadırda kemerlerini kuşanarak harekete hazır hâlde bekleyen adamlar bulunuyor. Her biri yanlarında iki arşın uzunluğunda bir kamçı taşıyor. Bu kamçının ucunda bakır çıngıraklar asılı! İlk görevli bulunduğu yerden çıkarken bir elinde mektup, diğer elinde çıngıraklı kamçı vardır. Olanca hızıyla koşmaktadır. Vardığı yerde çadırda bulunan kimseler çıngırak sesini işitir işitmez hemen kalkar, adamı karşılarlar. İçlerinden biri derhal mektubu kapar, son süratle yola koyulur. Öteki dâveye varıncaya kadar kamçıyı sallar, çıngırakları çınlatır. Mektup gideceği yere ulaşıncaya dek bu usül üzere yürütülür iş.

Aslına bakılırsa bu ikinci sistem, vulâktan daha hızlı! Bu ikinci posta türüyle Hindistan'da az bulunan Horasan meyveleri dahi getirilir buralara. Tabaklar içine yerleştirilen meyveler, sultana ulaşıncaya kadar elden ele geçer. İşin garibi, suç işleyenler bile bu düzenle nakledilir payitahta. Adamı bir sedire oturturlar; yayan posta görevlileri sediri başlarına kaldırdıkları gibi hızla koşarlar. Hükümdar, Devletabad şehrinde bulunduğu sırada içeceği su bile böyle getirilir. Bu su Hintlilerce ziyaret edilen Kenk [=Ganj] nehrinden gönderilir. Kenk nehri Devletabad şehrine kırk günlük mesafededir.

Muhbir adı verilen görevliler Hint ülkesine gelenle ilgili bilgi verecekleri vakit her şeyi anlatırlar. Adamın şeklini, giysisini, beraberinde başkaları olup olmadığını, kölelerini, hizmetkârlarını, binitlerini tek tek sayarlar mektuplarında. Hattâ nasıl oturup kalktığını, davranışlarını dahi bildirir, tüm özelliklerini eksiksiz belirtmeye gayret ederler. Misafir, Sint bölgesinin merkezi olan Multân'a ulaştığında Hint hükümdarı tarafından onun namına düzenlenecek bir ziyafetle ilgili emir gelinceye kadar orada kalır. Bu ülkeye gelen bir insan; davranışları, eylemleri ve amacına göre karşılık görür, ikram bulur. Çünkü gelenin ne parasına bakılır ne de atasına.

[Hint Hükümdarının Misafir ve Yabancılara Karşı Tutumu]

Hint hükümdarı Ebu'l-Mücâhid Muhammed Şâh, âdeti üzere yabancılara bol ikramda bulunur. Onlara saygıda kusur etmez. Hattâ valiliklere ve mevkilere getirir. Bu yüzdendir ki özel adamları, vezirleri, kadıları, mabeyincileri ve biraderleri çoğunlukla yabancılardan oluşmaktadır. O, hükümetinde görev alan yabancılara "Eizze" [=azizler, muhteremler] denilmesi gerektiğine dair bir ferman bile çıkarmıştır. Eizze kelimesi bu tür memurlara özgü bir ad olmuştur sonradan! Hükümdarın yanına gelen herkes mutlaka ona bir hediye sunmalıdır. Kuşkusuz ilerki ilişkileri için bir aracı olsun diye böyle bir hediye takdim etmesi gerekmektedir. Zaten daha sonra sultan, getirilen hediyelerin kat kat fazlasını ihsan edecektir! Yabancılar tarafından sunulan armağanlar ile ilgili hikâyeler ilerde etraflıca anlatılacak…

Hükümdarın bu âdeti herkes tarafından bilindiği için Sint ve Hindistan'da oturan tüm tacirler saraya gelen her yabancıya binlerce dinar borç verirler. Böylece o yabancının sultana hediye etmek istediği veya kendisinin kullanacağı at, deve vs. kıymetli malları temin etmiş olurlar. Neredeyse malları ve canlarıyla hizmet ederler ve nihayet adamın önüne dikilirler. Yabancı, hükümdarın huzuruna varıp armağanını sununca verdiğinden kat kat fazlasını alır; tacirlere olan borcunu öder! Böylece tüccar taifesinin de yüzü güler, parası çoğalır. Bu iş sürekli yapılagelen vazgeçilmez bir âdet olmuştur.

Sint bölgesine vardığımda ben de bu yola başvurdum. Tüccar taifesinden at, deve, köle ve benzeri şeyler satın aldım. Zaten daha önce Gazne'de Tikrîtli Muhammed Dûri adlı bir tüccardan otuz kadar atla, ok yüklü bir deve satın almıştım. Çünkü ok, sultana sunulan hediyelerdendir. Bu adam evvelce Horasan'a gitmiş sonra Hindistan'a dönmüştü. Burada benden yüz dinarını aldı. Benim sayemde çok kâr etti, büyük tacirlerden oldu.

Seneler sonra gâvur elinde her şeyimi kaptırdığımda, soyulmuş bir vaziyette Halep şehrine geldim; bu tüccara rastladım, ama hayrını görmedim!

Kerkedden [=Gergedan]

Bencâb [=Pencap] diye bilinen Sint nehrini geçtikten sonra esas yola varmak için sazlarla dolu bir bölgeye girdik. Çünkü yol, bu bölgenin

ortasındaydı. Karşımıza "kerkedden" [=gergedan] denen hayvan çıktı! Devâsâ gövdeli, simsiyah, koca başlı bir hayvan! Bedeni filden küçük ama başı filden birkaç kat daha büyük gözüküyor! Başı gövdesi ile orantısız olduğu için özdeyişlere girmiştir:

"Kerkedden re's, bilâ beden!" derler. Anlamı: "Gergedan gergedan; sade kelle, yok beden!" İki gözünün arasında, üç arşın uzunluğunda bir karış eninde boynuzu var. Ürkünç hayvan karşımıza çıkınca atlılardan biri onun önünü kesmek istedi. Fakat gergedan zavallı ata öyle bir boynuz attı ki hayvan baldırı delinmiş bir hâlde yere yuvarlandı! Bu darbeyi indirdikten sonra bataklığa kaçtı. Onu yakalayamadık. Aynı yolda ikindi namazından sonra bir kere daha gergedan gördüm. Hint hükümdarı ile beraber iken bir kez daha görmüştüm bu hayvanı. O zaman sazlığa dalmıştık, hükümdar fil üstündeydi; biz de fil üstündeydik. Yaya ve atlı hizmetkârlar da bataklığa girmişti. Hayvanı kovaladılar, başını kesip karargâha götürdüler.

[Cenânî ve Sîvesitân'a Giriş]

Sint nehrini iki günde geçtik. Cenânî şehrine ulaştık. Burası Sint nehrinin kenarında kurulu büyük bir şehirdir. Çarşıları şendir. Ahalisi, Sâmurre[6] adlı bir taifedir. Çok eskiden buraya yerleşmişler. Tarihçilerin Sint fethiyle ilgili yazdıklarına bakılırsa Haccâc b. Yusuf bölgeyi fethettiğinde gelmiş onların ataları.

İskenderiye'de bulunduğum sırada Allah'ın ermiş kulu büyük veli Burhâneddîn A'rac, yolculuğum esnasında üç kişiyle görüşeceğimi söylemişti. Elhamdülillah, hepsiyle de buluştum! Bunlardan biri, bilgisini pratiğe döken bilgin zahit Rükneddîn Ebu'ş-şeyh Şemseddîn b. Bahâeddîn Zekeriyya Kureşî'dir.[7] Bu adamın anlattığına göre büyük dedesi Muhammed b. Kasım Kureşî, Haccâc b. Yusuf'un –Irak emirliği yaparken– Sint'e gönderdiği ordu içindeymiş. Muhammed b. Kasım Kureşî Sint'te kalmış ve soyu sopu orada çoğalmış.

Sâmurre denilen grubun üyeleri hiç kimse ile yan yana yemek yemez. Onlar sofraya oturduğunda yabancılar oraya yaklaşmaz. Grup içi evlilik yapar, başka taifelerden kız alıp vermezler. Başkaları da gelip onlardan kız istemez. Benim geldiğim sırada önderleri Vunâr adında biriydi. İlerde ondan bahsedeceğiz.

Daha sonra Cenânî şehrini geride bırakıp Sîvesitân[8] şehrine ulaştık. Burası gerçekten büyük bir şehir. Dışı kum tepeleriyle kaplı bir çöl. Bu sahrada mugaylan ağacından başka bitki yetişmiyor. Yörede akan nehrin kenarlarında da karpuzdan başka nebat büyümüyor. Buralılar darı ve burçak yiyorlar. Buna müşenk[9] adını veriyor, ekmeği de bundan yapıyorlar. Yörede balık ve manda sütü boldur. Buralılar sakankûr adını verdikleri hayvanı afiyetle yiyorlar! Sakankûr, bukalemuna benzeyen bir hayvancıktır. Mağripliler ona huneyşetülcünne adını vermişlerdir. Lâkin bunun kuyruğu yoktur. Onların kumu kazdıklarını, bu hayvanı çıkarıp karnını yararak içini temizlediklerini gördüm. Daha sonra sarı çöp anlamına gelen zerd-i şûbe[10] ile hayvanın döşünü dolduruyorlardı. Kürküm adı da verilen bu baharat, onlar nezdinde safran gibidir. Ben onları seyrettim, iğrendim yemedim!

Bu şehre girdiğimizde hava alev alev yanıyordu. Buranın sıcağı şiddetlidir. Arkadaşlarım neredeyse çıplak oturuyorlardı. Bazıları hem beline hem de sırtına ıslak peştamallar sarmış, bekleşiyorlardı. Peştamal kuruyunca tekrar ıslatılır, bu iş sürekli tekrarlanırdı. Burada şehrin hatibi, Şeybânî diye bilinen adamla görüştüm. Bana Halife Ömer b. Abdülazîz'in kaleminden çıkan bir ferman gösterdi. Ömer b. Abdülazîz bu fermanı onun büyük dedesine vermiş; şehrin hatibi olsun diye. Ta o zamandan bu zamana nesilden nesile geçmiş bu yazı:

"Müminlerin emiri Allah'ın kulu Ömer b. Abdülazîz'den falan kişiye fermandır. Tarih: doksandokuz"

Adı geçen hatibin bana bildirdiğine göre metinde imza mahiyetindeki "Elhamdülillahi Vahdehu" [=Tüm övgüler sadece Allah'adır] cümlesi müminlerin emiri Ömer b. Abdülazîz'in yazısıymış.

Sîvesitân şehrinde çok yaşlı bir şeyh olan Muhammed Bağdâdî ile görüştüm. Bu adam ermiş Osman Mirendî'nin kabri kenarındaki zaviyede kalıyor. Anlatıldığına göre yaşı yüzkırkı aşıyormuş; son Abbâsî halifesi Müsta'sımbillah'ın ölümüne de tanık olmuş. Şu Tatar Tinkîz'in oğlu Hülâvun [=Hülagu] tarafından katledilen Müsta'sım'ı kastediyorum. Bu ihtiyar, ilerlemiş yaşına rağmen gayet sağlıklı bir bedene sahiptir; rahatça yürüyebiliyor.

Emir Vunâr'la İlgili Hikâye

Bu şehirde Emir Vunâr Sâmirî[11] –daha önce ondan bahsetmiştik– ile Emir Kaysar Rûmî otururdu. Onlar sultanın hizmetine amade binsekizyüz kadar süvariye önderlik eden kumandanlardı. Yine bu yörede oturan ve hesap kitap bilen Ratan adındaki Hindu yanında bir kumandanla Hint hükümdarının huzuruna çıkıyor, onun takdirini kazanıyor. Ayrıca "Azîmü's-Sint" unvanını alarak bölgenin valisi oluyor. Hükümdar bununla da yetinmeyerek Sîvesitân'ı ve Sîvesitân'a bağlı tüm yöreleri onun emrine veriyor. Büyük kumandan ve emirlere verdiği gibi ona da "merâtib", yani davul ve bayraktan oluşan [merasim kıtası] veriyor.

Ratan, Sint bölgesine varınca Vunâr, Kaysar ve diğerleri, bir gâvurun kendilerinden daha yüksek bir makama getirilmesini hoş karşılamıyorlar. Bu yüzden onu öldürmeye karar veriyorlar. Bölgeye gelişinden bir süre sonra ona, teftiş için şehrin dışına çıkmasını tavsiye ediyorlar. Ratan onlarla beraber şehir dışına çıkıyor. Geceleyin sanki aslan saldırısı olmuş gibi ordugâhta bir kargaşa çıkarıp Ratan'ın çadırına hücum ediyor, herifin işini bitiriyorlar. Çarçabuk şehre dönerek hükümdara ait oniki lek tutarındaki serveti alıyorlar. Lek, yüzbin gümüş dinar demektir. Bu para Hindistan altınıyla onbin dinara eşittir. Bir "tenkâ"[12] yani Hint dinarı, [Mağrip altınıyla] ikibuçuk dinardır. Her neyse, devam edelim; komplocular Vunâr'ı önder yaparak ona Melik Fîrûz adını veriyorlar. O da ele geçirdikleri parayı askere taksim ediyor. Fakat kendi kabilesinden uzakta bulunduğu için can korkusuna düşüyor. Yakınları ile beraber şehirden çıkıp kabilesine gidiyor. Geride kalan askerler ise Kaysar Rumî'yi reis yapıyorlar kendilerine.

O sıralarda Sint bölgesinin "emîrü'l-ümerâ"sı [=valisi] olan ve Multân'da bulunan İmâdü'l-mülk Sertîz bu haberi alınca ordusunu toplayarak kara ve nehir yoluyla hücuma geçiyor. O, sultanın memlûkudur.

Multân ile Sîvesitân arası on gündür. İki ordu karşılaştığında Kaysar'ın tarafı korkunç bir bozguna uğrayarak şehre sığınıyor. Sertîz şehri kuşatarak etrafa dehşetli mancınıklar kurduruyor. Kırk günlük bir kuşatmadan sonra Kaysar taraftarları teslim oluyor, aman dilemek zorunda kalıyorlar. Sertîz onların bu isteklerini kabul etmiş gözüküyor; aman veriyor. Ancak onun yanına vardıklarında ansızın sözünü bozuyor:

"Derhal malları alına, boyunları uçurula!" diyor. Sonraki günlerde kiminin başı kesiliyor, kimi ortadan ikiye biçiliyor, kiminin de derisi yüzülüp içi samanla doldurulduktan sonra burçlara asılıyor. Surların büyük bir kısmı içi saman dolu insan derileriyle yamalanıyor; onları gören dehşet içinde kalıyor. Bu cesetlerin kelleleri ise şehrin ortasındaki meydana konuldukta küçük bir tepeyi andırıyor!

İşte ben bu olayın hemen ardından geldim şehre; büyük bir medresede konakladım. Damda yatıyordum; geceleyin uyandığımda yukarıdan aşağı asılı derilere gözüm ilişince dehşetle ürperir ve tiksinirdim. Nitekim bu medresede kalmak hoş gelmedi bana; oradan göçtüm. Evvelce Herat kadılığı yapan ve Fasîhuddîn adıyla tanınan erdemli fakih Alâülmülk Horasanî Hint hükümdarının yanına varmış, Sint yöresindeki Lâherî [=Larbender] ve çevresine vali tayin edilmiş bulunuyordu. O da bu olay esnasında İmâdü'l-mülk Sertîz'le gelmişti buraya. Onunla beraber Lâherî şehrine gitmeye karar verdim. Bu adamın Sint nehrinde yüklerini taşıyan onbeş gemisi vardı. Beraber yola çıktım.

Sint Nehrinde Yolculuk Nasıl Yapılır?

Fakih Alâülmülk'ün gemileri arasında "ahavra" adı verilen ve bizim taraflardaki "tarîde" türü tekneye benzeyen bir gemi vardı.[13] Ancak ahavra, tarîdeden ence daha geniş, boyca daha kısadır. Geminin tam ortasında merdivenle çıkılan ahşap bir oda vardır. Emirin oturması için hazırlanmış bir divan bulunur bu odada. Onun dostları da hemen karşısına otururlar. Memlûk askerleri sağlı sollu ayakta dikilirler. Yaklaşık kırk kişi kürek çekmektedir. Ahavranın sağ ve solunda dört gemi bulunur. Bunların ikisinde Emirin merasim bölüğü yani davul, bayrak, zurna, nefîr ve gaydaları, diğer iki gemide ise şarkı söyleyenler vardır.

Yolculuk başlayınca bir süre davullar çalınıyor, sonra şarkılar söyleniyor. Gün doğumundan öğlene kadar şarkıcılarla çalgıcılar nöbetle çalışıyor! Yemek vakti gelince gemiler birbirine hafifçe yanaşıyor, iskeleler kurularak şarkıcılar ahavraya geçip şarkı söylüyorlar; Emir yemeğini bitirinceye kadar. Daha sonra onlar da yemek yiyip gemilerine dönüyorlar. Karanlık çökünceye dek yolculuk boyunca devam ediyorlar şarkılarına. Gece olunca sahile çıkılarak karargâh kuruluyor; Emir kendi çadırına gidiyor. Sofralar hazırlanınca askerin büyük bir bölümü yemeğe oturuyor. Yatsı namazı

kılındıktan sonra nöbet tutan bölükler işe başlıyor. Nöbeti devreden kişi yüksek sesle:

"Ey Hûnd-i Melik! Geceden şu kadar saat geçti!" diye bağırıyor.

Sonra başka bir grup devralıyor nöbeti. Onlar da nöbeti bitirdiklerinde aynı şekilde seslenerek saati bildiriyorlar. Şafak atmadan davullar vuruluyor, zurnalar çalınıyor. Sabah namazı kılındıktan sonra yemek yeniliyor, derhal yola çıkılıyor. Eğer emir ırmak yoluyla gitmek isterse yukarıda anlattığımız gibi sürüyor düzen. Kara yoluyla gitmek isterse davul ve zurna eşliğinde devam ediyor yolculuk. Önce mabeyinciler, arkadan da piyadeler yola koyuluyor. Onların hemen ardında Emir, mabeyincilerin önünde ise altı süvari vardır. Bunlardan üçünün boyunlarında davul, diğer üçünün elinde ise zurnalar bulunuyor. Onlar bir kasabaya, köye ve benzeri yüksek bir mevkie vardıklarında davul çalıp zurna öttürüyorlar. Daha sonra askere ait davullar ve borular ses veriyor. Yine mabeyincilerin sağında ve solunda nöbetleşe şarkı söyleyen şarkıcılar sanatlarını icra etmeye başlıyorlar. Yemek vakti gelince mola veriliyor.

Alâülmülk ile beş gün yolculuk yaptım. Böylece valilik yaptığı Lâherî [=Larbender] şehrine ulaştık.[14] Burası uçsuz bucaksız bir deryanın kenarında kurulu şirin bir şehirdir. Sint nehri de denize burada kavuşuyor; iki deniz birleşiyor. Muhteşem bir limanı var. Yemenliler, İranlılar ve diğer milletlerden birçokları buraya geliyor. Bu yüzden geliri bol, ahalisi zengin. Emir Alâülmülk'ün bildirdiğine göre şehrin senelik geliri altmış lek imiş! Daha önce lekin ne kadar olduğunu söylemiştik. Emir bu gelirin "nimde yek"ini; yani onda birinin yarısını alır. Hükümdar, memleket bölgelerini "âmiller"e [=vergi toplayan valilere] bu koşul doğrultusunda dağıtır. Onlar gelirin onda birinin yarısını alırlar.

Bu Şehir Dışında Gördüğüm Tuhaf Bir Manzara

Bir gün Alâülmülk ile beraber ata binip şehir dışında geziye çıktık. Yedi mil ötede Târnâ[15] denilen düzlüğe vardığımızda insan ve hayvan şeklinde sayısız taşlar gördüm. Bunların çoğu kırılmış, suretleri bozulmuştu. Sadece bir kelle veya herhangi bir organın şekli göze çarpıyordu. Bazı taşlar ise buğday, nohut, bakla ve mercimek gibi tahılgillerin şeklini andırıyordu. Büyük bir surun ve ev duvarlarının kalıntıları vardı. Biraz sonra başka bir

konağın kalıntılarına rastladık. İçinde taşa oyularak yapılmış bir odacık vardı. Hücrenin ortasında yine taştan yapılmış bir sedir bulunuyordu. Sedirin üstünde elleri arkasına bağlanmış gibi duran uzun kafalı bir insan sureti dikkatimi çekti. Ağzı yüzünün kenarındaydı. Harabeler arasındaki çukurlar pis sularla dolmuştu. Duvarların birinde Hint dilinde bir kitabe göze çarpıyordu. Alâülmülk bu kalıntılar konusunda şunları söyledi bana:

"Tarihçilerin zannına göre burada bir zamanlar muhteşem bir şehir varmış. Ahalisi türlü türlü rezaletler işlemiş; bulaşmadıkları çirkef kalmamış. Bu yüzden taş kesilmişler! Bugün dârülmelik [=hükümdar konağı] adıyla bilinen şu yapının içindeki sedir üzerine kazınmış resim, onların kralına aittir. Hintçe kitabede ise şehir halkının neredeyse bin sene önce felâkete uğradığı yazılı!"

[Bekâr ve Ûca'ya Gidiş]

Lâherî'de Alâülmülk'ün yanında beş gün kaldıktan sonra azığımı ayarlayıp Bekâr'a[16] gittim. Burası şirin bir şehirdir. Sint nehrinin kollarından biri şehrin içinden geçiyor. Suyun tam ortasında güzel bir zaviye kurulu. Gelen gidene, yolcuya garibe orada yemek ikram ediliyor. Bu zaviyeyi ilerde bahsedeceğimiz Sint valilerinden Keşlû Hân yaptırmıştır. Burada Fakih Sadreddîn Hanefî, yöre kadısı Ebû Hanife ve yaşı yüzyirmiyi aştığı söylenen Şeyh Şemseddîn Muhammed Şîrâzî ile görüştüm...

Bekâr şehrinden çıktıktan sonra Ûca[17] şehrine ulaştım. Burası Sint nehri kenarına kurulu büyük bir şehirdir. Gayet güzel binaları, şirin çarşıları vardır. O sıralarda şehrin emiri Şerif Celâleddîn Kîcî idi. Bu adam fazıl, yürekli ve cömert emirlerdendi. Attan düşerek vefat etmiştir bu şehirde.

Celâleddîn Kîcî'nin Cömertliği

Emir Şerif Celâleddîn ile evvelce tanışıklığımız vardı. Birbirimize ısındık, dost olduk. Dihlî'de bir araya gelmiştik. Daha sonra bahsedeceğimiz gibi hükümdar, Devletabad şehrine yönelip bana payitahtta kalma emrini verince Celâleddîn şöyle demişti:

"Senin çok mala ihtiyacın olacak. Sultanın dönmesi uzun sürer; köyümü al, ben dönünceye kadar gelirini harca!" Ben de öyle yaptım. Köyün

gelirinden beşbin dinar kadar aldım. Hak Teâlâ bu adamı en güzel şekilde mükâfatlandırsın.

[Multân'a Yöneliş, Husravabad Nehri]

Ûca şehrinde kendini ibadete vermiş zahit insan, büyük üstat Kutbeddîn Haydar Alevî ile görüştüm. Bana hırka giydirdi. O, ermişlerin büyüklerindendir. Hint gâvuru denizde beni soyuncaya kadar bu hırka hep yanımda kaldı.

Ûca'dan çıktım, Sint bölgesinin merkezi ve vali karargâhı olan Multân'a[18] yöneldim. Şehre on mil mesafede Husravabad[19] denilen büyük bir ırmak vardır. Gemi olmadan geçilmez. Bu nehirden geçenlerin yük ve eşyaları sıkı bir şekilde aranır.

Tüccar malından dörtte bir vergi alınıyordu, oraya vardığımızda. Her at başına da yedi dinar alınmaktaydı. Hindistan'a gelişimizden iki sene sonra sultan bu verginin kaldırıldığını, bundan böyle halktan zekât ve öşürden gayrı hiçbir şey alınmayacağını bildirdi. Hükümdar bu kararı, Abbâsî halifesi Ebu'l-Abbâs'a biat ettikten sonra almıştır.

Husravabad nehrini geçmeye hazırlandığımız zaman benim yüklerimi de kontrol etmek istediler. Bu, çok ağrıma gitti. Çünkü çevremdekilerin eşyam hakkında bilgi sahibi olmalarını hiç mi hiç istemiyordum! Aslında yükümün içinde çok kıymetli bir şey yoktu ama halk mühim bir şey var zannetti; arama emri çıkınca! Allah'ın lütfu ve yardımıyla Multân valisi Kutbülmülk'ün gönderdiği bir bey, eşyalarımın aranması emrini kaldırdı! Ben de Hak Teâlâ'ya şükrettim, bu kolaylıktan ötürü. O geceyi nehrin kenarında geçirdim. Ertesi sabah aslen Semerkandlı olan Dehkan isimli istihbarat müdürü yanımıza gelerek kim olduğumuza ilişkin bilgi topladı. Bu şehir ve çevresinde geçen her olayı rapor etmek, şehre gelenlerin kimliğini ve memleketini saptayıp sultana bildirmek onun görevidir. Sorularına cevap verdikten sonra onunla bereber Multân emirinin huzuruna çıktım.

Multân Emiri ve Onun Düzenine Dair

Multân emiri, saygın beylerden Kutbülmülk'tür. Huzuruna çıktığım zaman ayağa kalkıp benimle kucaklaştı, yanı başına oturttu. Ona bir köle, bir at, bir miktar kuru üzüm ve badem sundum. Burada üzüm ve badem yetişmediği için Horasan'dan getirtiliyor ve çok makbule geçiyor.

Emir Kutbülmülk, kumaş kaplı büyücek bir peyke üzerine kurulmuştu. Yanında Kadı Sâlâr ile ismini hatırlamadığım hatip vardı. Sağında ve solunda ordunun kumandanları yer alıyor, başında silâhlı muhafızlar bekliyordu. Askerler önünde arzı endam ediyordu ve ortada çok yay vardı. Bir kimse orduda okçuluk [yapmak] istiyorsa gelir bu yaylardan birini alır ve atış yapar. Yaylar sertlik bakımından birbirlerinden farklıdır. Aday, ok çekiş kabiliyetine göre maaş alır. Süvari yazılmak isteyene de nişan tahtası gösterilir. Aday, elinde mızrakla at sırtında koşarken nişan tahtasını vurur. Daha sonra küçük bir duvara halka asılır. Süvari atını halkaya doğru sürer; mızrağı ile halkayı alabilirse birinci sınıf binicilerden sayılır. Hem süvari hem de kemankeş olmak isteyen için yere küre şeklinde bir nesne konulur. Aday atını sürerek küreye nişan alır. Hedefe isabet ettirmedeki kabiliyetine göre ona maaş bağlanır.

Emirin huzuruna çıkıp selâm verdik. İlerde bahsedeceğimiz gibi şehir dışında Şeyh Rükneddîn'in arkadaşlarına ait bir evde misafir edilmemizi emretti. Bura âdetince sultandan emir gelmedikçe hiç kimse özel misafir olarak kabul edilmez.

Hint Hükümdarının Huzuruna Çıkmak Üzere Bu Şehre Gelen Yabancılardan Bir Kısmıyla Görüşüyorum

Bunlardan biri Tirmiz kadısı Hudâvendzâde Kıvâmeddîn'dir. Karısı ve oğluyla gelmişti. Kardeşleri İmâdeddîn, Burhâneddîn ve Ziyâeddîn burada ona katıldılar. Diğer biraderi de Semerkand büyüklerinden Mübarek Şâh'tır. Ötekileri şöyle sayabilirim: Buhara'nın ileri gelenlerinden Arunbuğâ, Hudâvendzâde'nin kızkardeşinin oğlu Melikzâde ve Bedreddîn Fassâl. Her biri dostlarını ve hizmetçilerini yanlarında getirmişlerdi.

Multân'a geldikten sonra iki ay geçmişti ki hükümdar tarafından Hudâvendzâde'yi karşılamak için evvelce gönderilen hâcib [=Mabeyinci] Şemseddîn Bûşencî ile kutvâl[20] [=Emniyet müdürü, Kalebend] Melik Muhammed Herevî şehre vardılar. Hükümdarın annesi Mahdûme Cihân'ın

bu gelenlerin yanına kattığı üç köle Hudâvendzâde'ye, karısına ve çocuklarına özel giysiler getirmişlerdi. Onların bir görevi de misafirlerin gereksinimlerini karşılamaktı. Yanımda bitiverdiler. Buraya gelişimin sebebini sordular. Ben de "Hûnd-ı Âlem'in hizmetinde temelli kalmak için geldiğimi" söyledim. Bu ülke ahalisi, sultana hûnd-ı Âlem [=Hond-ı Âlem] der. Hükümdar, Horasan'dan gelenlerin, "temelli oturma niyeti taşımazlarsa" Hindistan'a sokulmamalarını emretmişti! Bu ülkeye ikamet etmek için geldiğimi söyleyince kadı ve "udûl heyeti" [=yeminli tanıklar heyeti] beni aradı. Hindistan'da oturmak isteyen arkadaşlarım ile benim adıma özel belge çıkardılar; taahhütnâme niteliğinde! Ama arkadaşlardan bir kısmı kesin söz vermedi.

Hükümdarın başşehrine gitmek için bütün hazırlıkları yaptık. Payitaht ile Multân arası eskiden beri işlek bölgelerdir ve yerleşim birimleriyle doludur. Bu mesafe tam kırk gün tutuyor. Mabeyinci ile yoldaşı Hudâvendzâde Kıvâmeddîn'in misafir edilmesi için gereken âlet edevâtı önceden yola çıkardılar; ayrıca Multân'dan yirmi kadar aşçı aldılar.

[Seyahat Esnasında Sunulan Yemekler]

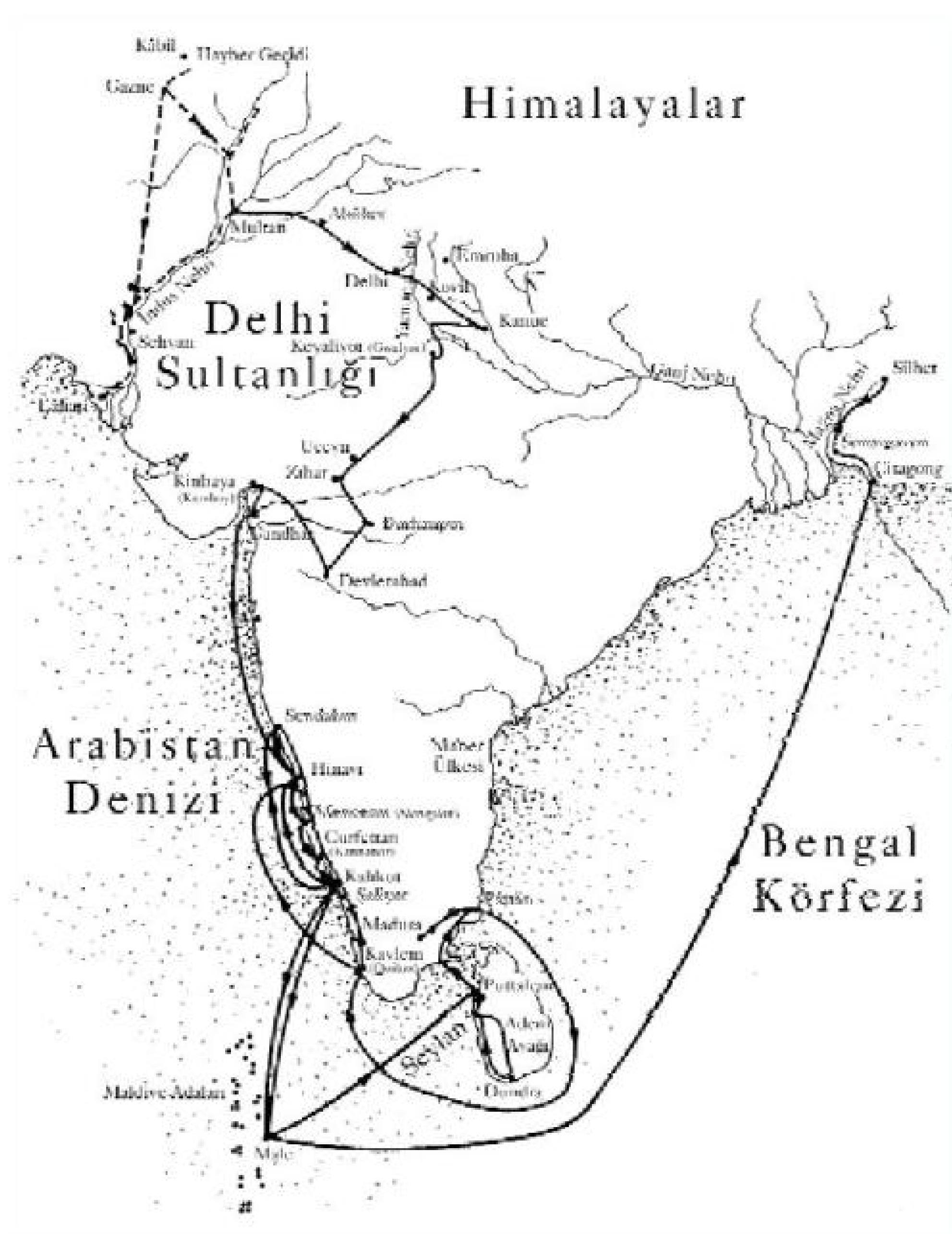
Mabeyinci, kafileden önce yola çıkarak geceleyin tüm menzillere ulaşır ve yemek işlerini düzenler. Böylece Hudâvendzâde geldiği zaman yemekleri hazır bulur. Her misafir, yanındakilerle birlikte ayrı bir otağa iner. Misafirler çoğu zaman Hudâvenzâde'nin sofrasına gelirler. Ben de bir defa bulundum. Yemeklerin düzeni şöyleydi:

Önce ekmek sunuluyor, pide gibi incecik! Daha sonra bir koyun, dört veya altı parça hâlinde güzelce pay ediliyor, nefis bir şekilde kızartılarak herkesin önüne bir parça konuluyor. Bu yemeğin yanına, bizim taraflardaki hubz müşerrek'i[21] [=dürümü] andıran yağlı yuvarlak ekmekler getiriliyor; bunların da ortasına sâbûniye denilen tatlıdan konuluyor.[22] Bunların her biri hıştî yani tuğla denilen, un, şeker ve yağdan mamul tatlı, gevrek bir kabukla örtülüdür. Daha sonra çini kaplar içinde yağ, soğan ve yeşil zencefil ile pişirilmiş et getirilir. Bunun arkasından onların semûsek[23] adını verdiği; badem, ceviz, fıstık, soğan ve baharat ile doyurulmuş lime lime etten yapılan ve yağda kızartılmış pide içine konulan özel bir yemek gelir. Herkesin önüne dört beş porsiyon konulur bundan! Sonra üstte mis gibi

kızarmış tavuk, altta yağlı pirinç pilâvı ile dolu tabaklar; bunların ardından onların hâşimî dediği kadı lokması gelir. Nihayet "kahiriye" tatlısı getirilerek sofra kemale erer!

Mabeyinci yemekten evvel sofranın başında durur. Hükümdarın bulunduğu tarafa doğru eğilerek hıdmet yapar.[24] Hıdmet, başı iyice öne eğmek demektir. Orada bulunanlar da aynı hareketi yaparlar. Bundan sonra sofraya oturulur. Altın, gümüş ve cam kâseler içinde şurbe denilen şıra getirilir; yemekten önce içirilir. Arkasından mabeyinci "Bismillah!" der ve yemeğe başlanır.

Yemeğin ardından fuka[25] adlı bitkiden yapılan meşrubatla dolu bardaklar getirilir. Bunlar içildikten sonra, daha önce bahsettiğimiz tenbûl[26] ile fevfel[27] sunulur. Mabeyinci "Bismillah!" deyince sofradan kalkılır. Baştaki gibi saygı merasiminde bulunurlar ve yemek faslı bitirilir.

Himalayalar
Hayber Geçidi
Multan
Delhi
Kanue
Delhi Sultanlığı
Sehvan
Uceyn
Zihar
Kinbaya
Devletabad
Silhet
Citagong
Sendabur
Hinavr
Arabistan Denizi
Curfettan
Maber Ülkesi
Bengal Körfezi
Madura
Kavlem
Seylan
Maldive Adaları
Male

Hindistan, Maldiv adaları, Seylân ve Bengal. Kesik çizgiler muhtemel güzergâhı gösterir.

Kaynak: Gibb, Selections; Dunn; Adventure; Muvahhit, Sefernâme.

OTUZDOKUZUNCU BÖLÜM

HİNDİSTAN İÇLERİNE DOĞRU

Otuzdokuzuncu Bölüm Notları

Multân şehrinden Hint ülkesine kadar yolculuğumuz bu düzen içinde cereyan etti. İlk girdiğimiz yöre Abûher[1] şehriydi. Burası Hint diyarının ilk şehridir. Küçük ve şirin bir şehir; ağacı suyu bol, her yanı gayet mamur. Burada, bizim oradaki ağaçlardan hiçbiri yok, sedir ağacı dışında. Ama buranın sediri iri oluyor! Taneleri kozalak büyüklüğünde ve pek lezzetli. Çeşit çeşit ağaç var; ne bizim oralarda ne de başka yerlerde benzeri yetişmez.

Hint Ülkesinin Ağaç ve Meyveleri

Bunlar arasında önce "anbâ"yı [=mango] anlatalım.[2] Turunçgillere benziyor bunun ağacı. Yalnız daha büyük; yaprakları da daha geniş bir alanı kaplıyor. Bu yüzden diğer ağaçlardan daha fazla gölge veriyor. Altında yatıp uyuyan kimse sıtmaya tutulur! Meyvesi iri armut büyüklüğünde. Bu meyvenin henüz olgunlaşmadan yere düşenleri toplanıp tuzlanır. Bizim yörelerdeki limon gibi muhafaza edilir. Yeşil zencefil ve biber salkımları da aynı şekilde saklanır. Bu tuzlamalar sofrada garnitür olarak yenir, yemeğin her lokmasında bir parça ağıza atılıverir. Sonbaharda anbe meyvesi olgunlaşınca rengi iyiden iyiye sararır; o zaman elma gibi yenilir. Bazıları bunu bıçakla keserek yer, bazıları da yavaş yavaş sömürür, emerek bitirir. Mayhoş bir tadı vardır, hafif şekerlidir. Çekirdekleri gayet iri olur. Turunçgiller familyasında olduğu gibi ekilip yetiştirilir.

Şekî ve berkîden bahsedelim.[3] Normal ağaç büyüklüğünde gövdelere sahiptirler. Yaprakları ceviz yaprağına benzer, meyvesi ağacın odun kısmından çıkar. Meyvelerin yere yakın olanına berkî adı verilir; pek lezzetlidir. Yerden yüksek olanına da şekî denilir. Şekî, kabak büyüklüğünde olup kabuğu sığır derisine benzemektedir. Güz mevsiminde sarardığı zaman tek tek toplanıp ortaları yarılır. Her birinin içinden yüz-ikiyüz civarında turşuluk hıyara benzeyen minik meyveler çıkartılır. Bu tanelerin arasında sapsarı ince bir zar bulunur. Her tanenin içinde, büyücek bakla gibi bir çekirdek vardır. Bu çekirdekler kavrulduğu zaman baklayı

andıran bir tad verirler. Ama şu bilinmeli ki Hindistan'da bakla yok! Çekirdekler kırmızı bir toprak içinde ertesi yıla dek saklanabilir. İşte şekî ve berkî adı verilen bu meyveler Hint ülkesinin en hoş, en lezzetli meyveleridir.

"Tendû"yu anlatalım;[4] bildiğiniz abanoz ağacının meyvesidir. Ancak taneleri ve rengi kayısıyı andırır. Gayet tatlı bir meyvedir.

"Cumûn" uzun ömürlü bir ağaçtır.[5] Meyvesi zeytin gibi siyah ve tek çekirdeklidir.

Tatlı portakala gelelim. Bu meyve, yörede en çok yetişen ağaçlardandır. Ekşi portakal çok az bulunur burada. Bir de üçüncü bir tür var ki tadı tatlıyla ekşi arasındadır. Meyveleri limon büyüklüğünde olur; pek lezzetlidir. Benim en sevdiğim meyvelerdendir bu!

"Mehvâ"yı anlatalım.[6] Ağacı uzun ömürlüdür. Yaprağı ceviz yaprağına benzer. Fakat renginde biraz kırmızımsı sarılık vardır. Meyvesi ufak armut [=çördük] gibi fakat tatlıdır. Her tanenin üst tarafında, üzüm büyüklüğünde içi boş diğer bir tane bulunur. Tadı üzüme benzer, çok yenirse baş ağrısı yapar. İşin ilginç yanı bu taneler güneşte kurutulduğu zaman incire yakın bir tad verirler! Hindistan'da incir olmadığı için ben incir yerine bunlardan yerdim! Hintliler bu taneciklere üzüm manasına gelen "enkûr"[7] adını veriyorlar.

Bu ülkede üzüm pek ender bulunur; yalnız Dihlî'de ve birkaç mıntıkada yetişir. Üzüm senede iki defa meyve verir, çekirdeklerinden yağ çıkarılır.

"Kesîrâ", toprak altından çıkarılan bir yemiştir.[8] Çok tatlıdır. Kestaneye benzer.

Hint ülkesinde bizim taraflarda rastladığımız nar ağaçları da vardır. Senede iki defa meyve veriyor. Ben Zîbetülmehel adalarında [=Maldiv adalarında] sene boyunca sürekli yemiş veren nar ağaçları gördüm! Onlar bu meyveye "enâr" diyorlar. Sanıyorum "cülnâr" kelimesinin temeli de bu. Çünkü cül [=gül] Farsça çiçek demektir. Nar ise rummân [=nar] manasına geliyor.

Hint Halkının Daimî Besin Kaynağı Olarak Ektiği Tahıllar

Hintliler senede iki ekim yaparlar. Sıcak zamanlarda yağmur yağınca sonbahar ekimi yaparlar; altmış gün sonra da bunun hasat vakti gelir. Bu tür sonbahar hububatı arasında şunları sayabiliriz:

Küdrû: Bir darı türüdür. Orada en çok bundan bulunur.[9]

Kal: Bu bizim tarafta anlî denilen akdarıya benzer.

Şâmâh: Kaldan küçüktür, genellikle kendiliğinden biter.[10] Daha çok ermişlerin, fakirlerin, miskinlerin yemeğidir bu. Onlar sol elde sepet sağ elde kamçı, kendiliğinden biten şâmâhları toplamak için meraya çıkarlar. Sağ eldeki kamçıyla bitkinin sapına vurur, düşen taneleri solda taşıdıkları sepetin içine dökerler. Bir senelik yiyeceklerini bu şekilde toplarlar. Bu tahılın taneleri çok küçüktür; toplanıp güneşte kurutulur, sonra tahta dibeklerde dövülerek kepeğinden ayrılır. Bembeyaz özü kalır dibekte. Bunu manda sütüne karıştırarak gayet lezzetli bir tatlı yaparlar. Aynı nesnenin ekmeğinden daha lezzetlidir bu. Ben Hindistan'da hep bundan yerdim. Canımın çektiği bir tatlı idi.

Mâş: Bir cins burçaktır, [fiğ gibi].[11]

Munc [=Mung]:[12] Bu da aslında mâşın bir türüdür. Ancak taneleri biraz daha uzunca, rengi ise çakır yeşilidir. Mungu, pirinç ve yağla pişirirler. Bu yemeğe küşerî[13] diyorlar. Her gün sabah kahvaltısında bundan yerler! Fas'ta harîra[14] nasılsa burada da kuşerî öyledir.

Lûbya: Bir bakla türüdür.[15]

Mût/Mot: Küdrûya benzer fakat taneleri daha sarıdır.[16] Onlar nezdinde bu bitki hayvan yeygisinden sayılır. Hayvanlar mût yiyerek iyice semirirler! Arpa onlar nezdinde kuvvetli bir besin değildir. Hayvanların yeygisi sadece mûttan ya da nohuttan sağlanır! Bunları bir güzel ayıklar, suyla ıslatır ve hayvanlara yedirirler. Ayrıca semirtme amacıyla on gün süren bir yeygi düzeni uygulanır hayvanlara: Her gün üç dört ratl yağ içirildikten sonra yeşil ot yerine mâş yaprağı verilir. Bu süre içinde kesinlikle hayvana

binilmez. Bu sıkı rejimden sonra bir ay civarında yine mâş yaprağıyla beslenir hayvanlar.

Buraya kadar saydığımız hububat türleri hep güzlüktür. Bunlar ekilip iki ay sonra hasadı yapılınca sıra bahar hububatına gelir. Baharda ekilenler buğday, arpa, nohut ve mercimektir. Güzlüklerin ekildiği araziye bırakılır bunların tohumu da. Hintlilerin toprağı bereketlidir. Pirinci senede üç defa ekerler. Çünkü pirinç buralıların temel besin kaynaklarındandır. Daha önce bahsettiğimiz güz hububatıyla beraber susam ve şekerkamışı da ekilir.

Kaldığımız yerden devam edelim gayrı...

Abûher şehrinden çıktık. Sarp dağlarla çevrili bir çölde tam gün yol katettik. Bu tepelerde Hint gâvuru oturmaktadır. Gelen geçene saldırır, eşkıyalık ederler. Hint halkının büyük çoğunluğu kâfirdir. Onların bir bölümü Müslümanların hâkimiyeti altında olup küçük yerleşim birimlerinde, köylerde otururlar. Bu tür bir köyde Müslüman bir emniyet amiri vardır. O yerleşim birimi, hangi valinin yetkisi altındaysa amiri de söz konusu vali tarafından tayin edilir. Bir kısım Hindu da sarp dağlarda sürekli isyan eder, yol keser.

Bu Güzergâhta Uğradığımız Saldırı

Hint ülkesinde başımıza gelen ilk saldırıydı bu. Abûher şehrinden ayrılmaya karar verdiğimizde yolcuların çoğu sabahın ilk saatlerinde buradan çıkmışlardı bile. Bense birkaç arkadaşımla şehirde kalmıştım öğlene dek. Sonunda Araplardan ve diğerlerinden oluşan yirmiiki kişilik bir kervanla yola düştük. Bahsettiğimiz sahrada seksen yaya ve iki süvariden oluşan koca bir haydut sürüsü hücum etti üzerimize. Arkadaşlarım yürekli olduğu için kıyasıya mücadele ettik, karşı koyduk! Süvarilerden birini öldürüp atını aldık. Ayrıca yaya haydutlardan da oniki kadarını geberttik. Bana ve atıma ok isabet ettiyse de gâvur taifesinin okları fazla can yakmadığı için Hak Teâlâ bizi ölümden korudu. Arkadaşlardan birinin atı yaralanmıştı. Eşkıyadan aldığımız bineği ona verdik. Yaralı hayvanı kestik, bize yoldaş olan Türkler bu atı afiyetle yediler. O kelleleri Abîbekher Kalesi'ne getirip surlara astık. Bu kaleye vardığımızda vakit gece yarısıydı.

[Acûdehen Şehrine Varış]

İki gün sonra Acûdehen'e [=Pakpattan] vardık.[17] Burası Şeyh Feridüddîn Bedâunî'nin kasabasıdır.[18] Gayet küçüktür. Feridüddîn, Hint hükümdarının şeyhidir. Bu küçük şehir, hükümdar tarafından ona hediye edilmişti. İskenderiye'de bulunduğum sırada ziyaret ettiğim Şeyh Burhâneddîn A'rac'ın, Hindistan'a vardığımda görüşeceğimi haber verdiği şeyhlerden biri de işte bu adamdı. Şeyh Feridüddîn vesveseli biri olduğundan kimseyle kucaklaşmaz, kimseye yaklaşmaz, giysisi birinin giysisine değse hemen yıkardı! Onu zaviyesinde ziyaret ettim. Şeyh Burhâneddîn'in selâmını ilettiğimde hayrete düştü:

"Ben buna lâyık değilim!" dedi. Oğulları Muizziddîn ve Alemüddîn ile tanıştım. Muizziddîn büyük oğuldur. Babasının ölümünden sonra postnişin oldu. Bunların atası ermiş Feridüddîn Bedâunî'nin de kabrini ziyaret ettim. Bu adam Senbel [=Sunbel] eyaletinin bir şehri olan Bedâun [=Bedvân] şehrindendir. Acûdehen'den ayrılacağım vakit Alemuddîn yanıma gelerek:

"Mutlaka babamı görmen gerekir!" dedi. Bunun üzerine onun huzuruna çıktım. Evinin damındaydı. Sırtında beyaz bir elbise, kafasında kocaman bir sarık vardı. Sarığın ucunu bir tarafa akıtmıştı. Benim için dua etti, şeker ve yemiş sundu.

Kendilerini Yakan Hindulara Dair

Şeyhin yanından ayrıldığım vakit bir grup insanın karargâhımızın kenarından bir yere doğru koşuştuklarını gördüm. Yanlarında bizim arkadaşlar da vardı.

"Ne oldu?" diye sordum onlara. Ölen bir Hindunun cesedinin yakılması için odunların tutuşturulduğunu, hanımının da orada kendini eşiyle beraber yakacağını söylediler. Arkadaşlarım geri döndüklerinde, kadının kocasına sarılarak kül olduğunu söylediler. Bu olaydan sonra yine bir Hindu kadının zümrütlerle süslenerek ata bindiğini, Müslüman ve kâfir pek çok kimsenin arkadan onu takip ettiğini, önlerinde de davul zurna çalındığını gördüm. Hinduların dinî liderleri brahmanlar da kafileyle birlikteydi. Eğer bir Hindu, Hint sultanının hükümran olduğu sınırlar içinde ölürse mutlaka sultandan izin alınması gerekir, yakma için...

Bir müddet sonra tesadüfen şöyle bir olaya tanık oldum:

Ahalisinin büyük kısmı kâfir olan Amcarî [=Amjhera] şehrinde[19] bulunuyordum. Şehir emiri, Sint Sâmurresi'nden olan bir Müslümandı. Şehir çevresinde mevzilenen haydutlar yol kesip soygunculuk edince emir onlarla çetin bir savaşa girdi. Müslüman ve kâfir ahali de emirin yanında mücadeleye katıldılar. Aralarında şiddetli çarpışmalar oldu. Ahaliden yedi kâfir öldü. Bunlardan üçü evliydi. Onların hanımı olan üç kadın kendilerini yakmaya karar verdiler. Burada bir kadının, kocası hayattan göçünce kendisini yakması gayet makbul görülüyorsa da kesin bir kural değildir. Kadın, kocasının ölümünden sonra kendini yakarsa yakın çevresi ve ailesi onunla övünür, "vefalı kadın" diye. Kendisini yakmaya cesaret edemeyen kadın, kaba saba elbise giyer ve kocasına vefasızlığından ötürü aşağılanma duygusunun azabını tadar. Böyle melûl-mahzun oturur akrabalarının yanında. Ama başkaları onu kendisini yakmaya zorlayamaz.

Her neyse; bahsettiğimiz üç kadın kendilerini ateşe atmaya karar verdiği zaman dünyaya veda edercesine üç gün yiyip içtiler, güldüler, eğlendiler. Kadınlar küme küme toplandı, her taraftan koştular onların yanına. Üç gün geçti; dördüncü günün sabah alacasında her birine birer at getirildi. Tepeden tırnağa süslendiler, güzel kokular süründüler ve atlara bindiler. Sağ ellerinde hindistancevizi vardı neşeyle oynamak için; sol ellerinde ayna vardı, kendilerini seyrediyorlardı... Brahmanlar onların etrafını sarmıştı. Akrabaları da yanlarındaydı. Önlerinde davullar, uzun borular ve zurnalar çalıyordu. Kâfirler etraftan şöyle sesleniyordu:

"Babama, kardeşime, anama, dostuma selâm götür benden!" Onlar da gülerek:

"Peki, tamam!" diyorlardı. Bu kadınların kendilerini nasıl ateşe attıklarını görmek için arkadaşlarımla beraber ben de ata bindim, yola koyuldum. Üç mil kadar beraber gittik. Sonunda suyu ağacı bol, gölgelik bir yere vardık. Ağaçlar arasında dört kubbe ve her kubbenin üstünde taş bir put vardı. Kubbelerin arasında gölge yoğunluğundan ötürü neredeyse hiç güneş ışığı görmeyen bir havuz bulunuyordu. Hak Teâlâ bizi korusun, burası cehennem köşelerinden bir köşeydi sanki!

Oraya geldiğimiz vakit üç kadın da havuza dalmıştı. Üzerlerindeki güzel elbiseleri ve süsleri çıkararak yoksullara dağıttılar. Onlara kaba pamuktan dikişsiz kumaşlar getirildi. Bunların bir kısmını bellerine, diğer bir kısmını

da başlarına ve omuzlarına sardılar. Havuzun kenarında çukur bir yerde ateş yakıldı. Ateşin üstüne küncit [=küncad] yağı[20] döküldü. Küncet, susam demektir. Alevler iyice arttı. Çevrede onbeş kadar adam vardı, ellerinde çalı demetleri ve on civarında kütük bulunuyordu. Davul zurna çalanlar yakılacak kadının gelmesini bekleyerek ayakta duruyorlardı. Kadın yavaş yavaş ilerlerken ateşi görüp ansızın korkuya kapılmasın diye erkekler ellerinde tuttukları büyük bir perde ile kızıl alevi örttüler.

Kadınlardan birini gördüm, yaklaşıp sert bir hareketle örtüyü erkeklerin elinden çekti aldı, gülerek şöyle dedi:

"Mârâmî tersânî ez âteş? Men mîdânem û âteşest, rehâkünî mârâ!"

Anlamı şudur:

"Beni ateşle mi korkutuyorsunuz? Onun ateş olduğunu biliyorum, bırakın beni!" Sonra ateşe saygı amacıyla ellerini başının üstünde bağlayarak bıraktı vücudunu alevlere... Bu sırada davullar, zurnalar ve borular çalındı. Adamlar ellerindeki odunu ateşe atmaya başladılar. Diğerleri de kadın hareket etmesin diye tam üstüne yığdılar yakıtları! Sesler yükseldi. Feryad ü figan arttı. Bu feci manzarayı görünce az kalsın atımdan düşecektim. Allah'tan, arkadaşlarım yardımıma koştu. Yüzümü yıkadılar da kendime geldim, derhal oradan döndüm...

Hintliler kendilerini boğmak için de böyle yaparlar. Pek çoğu kendi arzularıyla Kenk [=Ganj] nehrine[21] atlayarak boğulur. Ahali bu ırmağı hacı olmak amacıyla ziyaret eder. Yakılan cesetlerin külleri de buraya atılır. Onlar Kenk nehrinin cennetten çıktığına inanıyorlar. Kendini Kenk'e atmak üzere su kenarına gelen kimse orada bulunanlara şöyle seslenir:

"Sanmayın ki dünya dertlerinden,
Yahut fakirlikten dalarım suya!
Tek amacım var; içimden geçen,
Hep yakın olmak Yüce Küsây'a!"

Küsây [=Kusây] onların dilinde yüce Allah'ın ismidir.[22] Adam kendini atar. Kesin olarak boğulunca onu çıkartırlar sudan, yakarlar ve külünü nehre

salarlar.

[Sersetî, Hansî ve Mes'ûdabad]

Şimdi ilk sözümüze dönelim, kaldığımız yerden devam edelim:

Acûdehen şehrinden çıkıp dört gün yol teptikten sonra Sersetî'ye[23] ulaştık. Burası büyük bir şehirdir ve pirinci boldur. Yörede yetiştirilen iyi cins pirinç başşehir Dihlî'ye gönderiliyor. Şehrin senelik geliri gayet yüksek. Ne kadar olduğunu Hâcib [=Mabeyinci] Şemseddîn Bûşenci bana söylediyse de unuttum.

Buradan çıkıp Hansî[24] şehrine yöneldik. Hansî, Hint ülkesinin mimarî bakımdan sağlam, güzel ve kalabalık şehirlerindendir. Muhteşem bir suru var; anlatılanlara göre bu suru kâfirlerin büyük hükümdarlarından Tûra[25] yaptırmış. Onun hakkında hikâyeler, efsaneler anlatılır. Hindistan başkadısı Sadr-ı Cihân Kemâleddîn ile kardeşi ve sultanın hocası Kutlû Hân bu şehrin ahalisindendir. Sadr-ı Cihân'ın diğer kardeşleri olan Nizâmeddîn ve Şemseddîn de burada kalıyorlar. Şemseddîn dünyadan elini eteğini çekmiş, kendini Allah'a adamıştı. Daha sonra ulu şehir Mekke'de yalnızlığı seçmiş, orada vefat etmiştir.

Hansî'den çıktık. İki gün sonra Mes'ûdabad'a vardık.[26] Burası Dihlî'den on mil uzaktadır. Üç gün kaldık. Hansî ile Mes'ûdabad şehirleri büyük melik Hûşenc b. Melik Kemâl Kûrk'un idaresi altındadır. Kûrk [=Gurk] kurt manasına geliyor. İlerde bundan bahsedeceğiz.

Hint ülkesinin payitahtı olan Dihlî'ye yöneldiğimiz sırada hükümdar, buraya on günlük mesafede bulunan Kınavc [=Kanuc] taraflarındaydı. Başşehirde ise annesi Mahdûme-i Cihân ile veziri Havâce-i Cihân Ahmed b. İyâs oturuyordu. Ahmed b. İyâs, Rum [=Anadolu] asıllıdır. Cihân, dünya demektir.

Vezir bizi karşılamak üzere dostlarını gönderdi. Ayrıca her birimizle görüşmek için kendi seviyemizde adamlar ayarladı. Beni karşılamak için görevlendirdiği kişiler arasında Şeyh Bistâmi, Hâcibu'l-ecânib [=misafir karşılayan mabeyinci] Şerif Mâzendarânî ve Kunnara diye tanınan fıkıh bilgini Alâeddîn Multânî vardı. Vezir, sultana daha önce bahsettiğimiz posta

sisteminin yaya türü olan dâve ile haber gönderdi. Mes'ûdabad'da kaldığımız üç gün içinde mektubun cevabı geldi. Üç gün sonra da kadılar, fıkıh bilginleri, şeyhler ve ileri gelen bazı emirler bizi karşıladılar. Hindistan'da beylere mülûk [=hükümdarlar] denilir. Yani, Mısır ve benzeri yerlerde emir denilen adama Hindistan'da melik denilir.

Sultan nezdinde gayet saygın biri olan Şeyh Zahîrüddîn Zencânî de bizi karşılamaya gelenler arasındaydı.

Mes'ûdabad'dan çıktık, Bâlem köyü yakınlarına indik.[27] Burası sultanın yakın dostlarından Seyyid Şerif Nâsıreddîn Mutahhar Evherî'ye aittir. Ertesi gün Hint ülkesinin merkezi olan Dihlî'ye ulaştık. Dihlî çok büyük bir şehir. Bütün güzellikleri ve sağlamlığı kendinde toplamış diyebilirim! Çevresini saran surun dünyada benzeri yok. Dihlî, Hindistan şehirlerinin, belki de doğudaki bütün İslâm şehirlerinin en büyüğüdür.

KIRKINCI BÖLÜM

DİHLÎ'NİN [=DELHİ] ÖZELLİKLERİ

Kırkıncı Bölüm Notları

Dihlî'nin sahası geniş, binaları çoktur; birbirine komşu dört şehirden oluşmaktadır. Ancak bu şehirlerden sadece birine Dihlî denilmesi mûtat hâle gelmiştir. Tarihi çok eskidir.[1] İlk defa kâfirler tarafından kurulmuş olan bu şehir beşyüzseksendört yılında fethedildi.

İkincisi Sîrî[2] adını taşıyor. Buraya Dârülhilâfe de denilir. Abbâsî halifesi Müstansır'ın torunu Gıyâseddîn buraya geldiği zaman sultan ona hediye etmiş bu şehri. İlerde bahsedeceğimiz Sultan Alâeddîn ile oğlu Kutbeddîn de burada otururlardı.

Üçüncü şehir, huzuruna çıktığımız Hint hükümdarının babası olan Sultan Tuğluk'un anısına Tuğlukabâd diye anılır.[3] Burası Sultan Tuğluk tarafından kurulmuştur. Şehrin nasıl inşa edildiğine dair şöyle bir söylence var:

Bir gün Sultan Kutbeddîn'in huzuruna çıkan Tuğluk şöyle der:

"Ey Hûnd-ı Âlem! [=Cihan Hükümdarı] burada bir şehir kurarsan gayet yerinde bir iş yapmış olursun!" Kutbeddîn bu söze alaylı cevap verir:

"Eh, sen hükümdar olduğun zaman yaparsın bunu!" Hak Teâlâ'nın izni ve takdiri ile Tuğluk tahta geçince bu şehri inşa eder ve kendi adını verir!

Dördüncü şehir Cihânpenâh adını taşımaktadır.[4] Şu anda Hint hükümdarı olan Muhammed Şâh tarafından yaptırılmıştır. Muhammed Şâh bu dört şehri tek bir sur içine almaya teşebbüs etmiş, birazını da yapmıştır. Ama sonunda bu işin çok büyük masraflara yol açacağını düşünerek vazgeçmiştir.

Dihlî Şehrinin Suru ve Kapıları

Dihlî şehrini kuşatan surun dünyada bir benzeri yoktur. Surun duvarları onbir arşın genişliğindedir. Bu duvarın içine açılan büyük hücrelerde gece bekçileri ile kapı muhafızları oturur. Ayrıca ambar adı verilen yiyecek

depoları ile mancınıklar ve Ra'âde denilen[5] ateş fırlatan hafif toplara ait mahzenler, sur içindeki bu büyük odalarda korunmaktadır. Ben bu tür bir ambardan çıkarılan pirincin tadının değişmediğine tanık oldum; rengi biraz kararmışsa da lezzetini korumuştu. Aynı şekilde bu mahzenlerden çıkarılan küdrûyu, yani Hint diyarına özgü darıyı gördüm. Bütün bu yiyecekler ve tahıl tam doksan sene önce hükümdar olan Sultan Balaban tarafından buralara konulmuş!

Piyade ve süvari askerler bu surun üstünde şehrin bir ucundan diğer bir ucuna gidebilirler. Sur duvarında, şehir tarafına bakan kemerler ışık alır. Duvarın alt tarafı taştan, üst kısmı ise tuğladandır. Burçlar, çok fazla ve birbirine yakındır.

Şehrin yirmisekiz kapısı var. Bu ülkede kapıya dervâze denilir. Kapıları şöyle sayabiliriz:

Bedâun Kapısı; en büyük çıkıştır.

Mindevey Kapısı; tahıl çarşısı bu taraftadır.

Cül [=Gül] Kapısı; hemen yanında bağ ve bahçeler bulunur.

Şâh Kapısı; adını bir adamdan alır.

Bâlem [=Palem] Kapısı; yukarıda bahsettiğimiz Bâlem köyünden alır adını.

Necîb Kapısı; adını bir şahıstan alır.

Kemâl Kapısı; adını bir şahıstan alır.

Gazne Kapısı; adını Horasan bölgesinde bulunan Gazne şehrinden almıştır. Bu kapı musallâ-yı îd denen [bayram namazlarının kılındığı büyük] düzlüğe ve mezarlığa açılır.

Becâl İsa Kapısı; bu kapının hemen dışında Dihlî Mezarlığı bulunur. Gayet bakımlı bir kabristandır bu. Orada durmadan kubbe inşa ederler. Her kabirde kubbe olmasa bile mihrabımsı bir oval yükseltinin bulunması

şarttır. Mezarlığın her yanına kulşenbe [=şebboy], raybûl ve nesrin gibi çiçekler dikilir.[6] Burada çiçek, hiçbir mevsimde bitmez, sürekli yetişir!

Dihlî Câmii

Dihlî Câmii'nin[7] alanı geniştir. Duvarı, çatısı ve zemini güzel yontulmuş ve sağlam bir şekilde kurşunla birbirine bitiştirilmiş beyaz taşlarla örülüdür. Bu câmiin yapılışında bir tek tahta parçası bile kullanılmamıştır! Onüç kubbesi ve bir minberi tamamen taştandır. Dört de avlusu vardır. Mabedin tam ortasında hangi madenden olduğu bilinmeyen büyük bir sütun bulunuyor. Oralı bilge kişilerden birinin bana anlattığına göre bu sütuna yedi maden anlamında "Heftcûş" [=Heftgûş] deniliyor.[8] Bu direğin gerçekten yedi madenden oluştuğuna o bilge de inanıyor. Sütunda işaret parmağı kadar bir şerit çok güzel süslenmiştir. Oradan güçlü bir ışıltı çıkıyor. O kısma demir işlemez! Sütunun uzunluğu otuz arşındır. Beline sarık sardık, tam sekiz arşın geldi!

Câmiin doğu kapısı yakınında yere yıkılmış iki büyük bakır put vardır.[9] Câmiye girip çıkanlar birbirine taşla birleştirilmiş olan bu putlara ayak basarlar. Bu câmiin yerinde daha önce "budhane" varmış, –budhane, put evi demektir– daha sonra câmie çevrilmiş burası. Kuzey avlusunda bulunan minarenin İslâm ülkelerinde eşi benzeri yoktur. Câmiin diğer bölümleri beyaz taştan, bu minare ise kırmızı taştan inşa edilmiştir. Son derece yüksek olan minarenin ucu beyaz mermerden, şerefeleri saf altından yapılmıştır. Merdiveni fil alacak kadar geniştir! Sözüne güvenilir bir adam bana, minare yapıldığı vakit taş yüklü bir filin yukarıya kadar çıktığını anlattı. Bu minare Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın soyundan gelen Muizziddîn b. Nâsıreddîn'in eseridir.[10] Sultan Kutbeddîn batı avlusunda daha büyük bir minare yaptırmaya kalkışarak üçte bir kısmını inşa etti ise de tamamlayamadan ölmüştür. Arkasından gelen Sultan Muhammed işi tamamlamaya niyetlenmiş ama bunda bir uğursuzluk var diyerek minareyi bitirmekten vazgeçmiştir. Minare, büyüklüğü ve merdiveninin üç fili yan yana alacak denli geniş olması sebebiyle dünyanın en müthiş eserlerinden sayılır. İnşa edilen üçte bir kısmı, neredeyse kuzey avludaki minarelerin yüksekliği kadardır! İnşası yarım kalmış bu devasa yapıya çıkarak şehrin evlerinden çoğunu görme şansına eriştim. Şehrin surları gayet yüksek olmasına rağmen buradan bakınca alçak gözüküyordu. Yerden bakan kimse genişliğinden

ötürü. minarenin yüksekliğini anlayamaz, Ama ben bu şerefeden aşağı baktığımda insanları mini bebeler gibi görüyordum!

Sultan Kutbeddîn Dârülhilâfe adıyla bilinen Sîrî'de bir câmi yaptırmak düşüncesindeymiş; ancak sadece kıble tarafındaki duvarı ve mihrabı tamamlayabilmiştir. Bu mihrap beyaz, siyah, kırmızı ve yeşil mermerden yapılmış şahane bir yapıdır. Eğer tamamlanabilseydi dünyada eşi olmazdı! Sultan Muhammed bunu bitirmeye teşebbüs etmiş, lâkin iş için ne kadar masraf çıkacağını belirlemekle görevlendirdiği yetkin kimselerin "Otuzbeş leke ihtiyaç var!" demesi üzerine vazgeçmiş tamamlamaktan.

Yakın adamlarından biri bana şöyle dedi:

"Sultan Muhammed masrafı çok gördüğü için değil, evvelce Kutbeddîn kendi minaresini bitirmeden öldürüldüğü için bu işe yanaşmadı. Çünkü ‘Uğursuzluk var bu işte' diye düşünüyordu!"

Dihlî Şehrinin Dışındaki Büyük Göletler

Dihlî dışında Sultan Şemseddîn Lelmiş tarafından yapılmış büyük bir gölet var. Ahali su ihtiyacını buradan karşılıyor. Bu büyük gölet Cuma namazının kılındığı musallâya [=geniş düzlüğe] yakındır, birikmiş yağmur sularıyla doludur. Boyu tahminen iki mil, eni ise bunun yarısı kadar. Göletin namazgâh tarafına düşen batı yakası birbiri üzerine konulmuş yükseltiler şeklinde taş bölmelerden oluşur. Her bölmenin altında bir merdiven bulunuyor. Böylece suyun bulunduğu yere kadar iniliyor. Bu bölmelerin yanında taştan yapılmış kocaman bir kubbe, onların içinde de gezme ve dinlenme amacıyla gelenlerin oturacağı peykeler vardır. Havuzun ortasında renkli taşlardan yapılmış iki katlı muhteşem bir kubbe var. Su çoğaldığı zaman bu kubbeye ancak kayıklarla ulaşılabiliyor. Su azalınca ahali rahatça içine girebiliyor. Kubbe içinde küçük bir mescit bulunmaktadır. Burada vakitlerini ibadetle geçiren, kendini Allah'a adamış dervişler oturur. Havuzun civarındaki sular çekilince geride kalan toprağa şekerkamışı, salatalık, balkabağı, karpuz ve kavun ekerler. Burada yetişen kavun çok tatlı ise de ufaktır.

Dihlî ile Dârülhilâfe arasında bir gölet daha var. Bu gölet, Şemseddîn'inkinden daha büyük. Etrafında tahminen kırk kubbe yer alıyor!

Civarda çalgıcılar oturmaktadır. Onların oturduğu yere Tarbabad denilir. Burada çalgıcılara ait muazzam bir çarşı vardır. Ayrıca yine onlara ait büyük bir câmi ve küçük mescitler bulunuyor. Orada oturan kadın sâzendelerin Ramazan ayında civardaki mescitlerde toplanarak teravih namazı kıldıklarını duydum! Bunların namaz kıldırmak için özel imamları vardır. Kadın çalgıcıların sayısı bir hayli kabarıktır. Erkek şarkıcılar da böyle yaparlarmış [=namazı bu tür özel mescitlerde kılarlarmış]. Emir Seyfeddîn Gadâ Mühennâ'nın düğün yemeğinde, çalgıcı adamların dizleri altında birer seccade taşıdıklarını, ezanı duyar duymaz abdest tazeleyip namaz kıldıklarını gördüm!

Dihlî'de Bazı Ziyaret Yerleri

Bunlar arasında Şeyh Kutbeddîn Bahtiyar Kâkî'nin kabrini sayabiliriz. Halk buraya çok hürmet gösteriyor. Kutbeddîn Bahtiyar Kâkî,[11] fakir, borçlu yahut kızının çeyizini hazırlamaktan aciz kalıp kendisine başvuranlara ilâhî lütfun eseri olarak altın ve gümüş kekler verdiği için Kâkî adıyla tanınmış. Allah onu rahmetiyle kuşatsın.

Bir diğer ziyaretgâh, fıkıh bilgini Nûreddîn Gürlânî'nin kabridir. Bir diğeri de Alâeddîn Kirmânî diye bilinen fakihin kabridir. Bu adamın bereketi apaçık, manevî ışığı parlaktır. Bulunduğu yer, Cuma namazgâhının kıblesini de gösterir. Bu civarda daha pek çok ermişin kabri var. Hak Teâlâ onların manevî havasıyla bizi bereketlendirsin.

Dihlî'nin Bazı Bilgin ve Ermişleri

Bunlardan biri Şeyh Mahmûd Kubbâ'dır. Bu adam, salihlerin büyüklerindendir. Görünürde malı mülkü yok ama geleni gideni yediriyor; herkese altın, gümüş ve elbise dağıtıyor. Bu yüzden ahali onun, Hak Teâlâ'nın gizli hazineleriyle ödüllendirildiğine inanıyor. Bu adamın pek çok kerameti görülmüştür; o bir velidir. Onu defalarca gördüm; bereketi bana da tesir etti!

Bir diğer şeyh, dinine bağlı bilge insan Alâeddîn Nilî'dir. Doğrusunu Allah bilir ya sanki Mısır'ın Nil nehrine mensup, orayla ilgisi var. Bu adam, sufî bilgin Nizâmeddîn Bedâunî'nin müritlerindendir. Her Cuma vaaz verir; önünde niceleri tövbe eder, saçlarını keser, coşar, kendinden geçip bayılır.

[Şeyh Alâeddîn'in Vaazının Etkisine Dair Kısa Bir Anekdot]

Bir gün onun vaazına tanık oldum; huzurunda bulunan hafız şu âyetleri okudu:

"Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir. Onu göreceğiniz gün her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unutur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş bir hâlde görürsün. Onlar sarhoş değildirler ama Allah'ın azabı çok dehşetlidir!"[12]

Daha sonra Alâeddîn bu âyeti tekrar edince mescidin köşesinden kuvvetli bir çığlık duyuldu. Şeyh efendinin aynı âyeti bir defa daha okumasıyla çığlığı atan derviş ikinci bir narayla yere düşüp ruhunu teslim etti! Ben de onun cenaze namazını kılanlar arasındaydım.

[Dihlî Bilginlerine Devam]

Bu bilginler arasında iyi yürekli, güzel huylu, kendini Allah'a adamış Sadreddîn Kuhrânî'yi sayabiliriz. Bu adam gündüzlerini oruçla, gecelerini de namazla geçirirdi. Dünyayı elinin tersiyle bir tarafa atmıştır! Sırtında sade, kaba bir hırka vardı. Hükümdar ile devlet büyükleri ziyaretine gelirler ama o onlarla görüşmez! Hattâ sultan; dervişlere, yolculara ve gariplere yemek yedirmesi için birkaç kasabanın gelirini onun emrine vermek istediği hâlde bunu almamıştır. Hükümdar bir gün onu ziyaret ederek onbin dinar takdim etmiş fakat Sadreddîn kabul etmemiştir! Söylentilere göre Sadreddîn üç günde bir yemek yer, bu konuda yapılan uyarılara şöyle cevap verirmiş:

"Mecbur kalmadıkça, ölümle burun buruna gelmedikçe yemem!"

Bir diğer bilgin ise Allah'ın yakınlığını ve sevgisini kaybetmekten korkan, kendini ibadete adayan, çağının yüzakı Kemâleddîn Abdullah Gârî'dir. Bu adam, Şeyh Nizâmeddîn Bezvânî'nin [=Bedâunî'nin] Dihlî şehri dışında zaviyesi yakınında bulunan bir mağarada kaldığı için "Gârî" yani mağaralı lakabıyla ünlenmiştir. Onu bu bu mağarada üç kez ziyaret ettim.

Kemâleddîn Abdullah'ın Bir Kerameti

Bir hizmetçi kölem vardı. Yanımdan kaçarak bir Türkün eline düştü. Onu çekip almak istedim. Fakat Şeyh Abdullah Gârî bana şöyle dedi:

"Bu köle sana yaramaz, kesinlikle onu alma!"

Türk, anlaşma taraftarı olduğu için yüz dinara uyuştuk. Parayı ondan aldım, köleyi tamamen ona bıraktım. Aradan altı ay geçti; duyduk ki köle efendisini öldürdüğü için sultanın huzuruna getirilmiş, sultan da bu köleyi efendisinin [=Türkün] çocuklarına teslim etmiş. Onlar da köleyi idam etmişler.

Kemâleddîn Abdullah'ın bu kerametini görünce ondan ayrılmadım; dünyayı terkedip tüm servetimi dervişlere, gariplere dağıttım. Onun yanında bir süre kaldım.

Bu müddet içinde şeyhin onbeş yirmi gün iftar etmeksizin oruç tuttuğunu ve çoğu gecelerini namaz kılmakla geçirdiğini gözlerimle gördüm. Fakat bu sade hayatı sürdüremedim. Nihayet sultan beni aramak için adam gönderdiğinde tekrar döndüm yalancı dünyaya! Hak Teâlâ sonumuzu hayreylesin! Bu meseleyi ve tekrar dünyaya kapılışımı inşallah ilerde anlatacağım.

KIRKBİRİNCİ BÖLÜM

DİHLÎ'NİN FETHİ VE ART ARDA GELEN HÜKÜMDARLAR

Kırkbirinci Bölüm Notları

Sadr-ı Cihân lakabıyla anılan, Hint ve Sint diyarının kadî'l-kudatlığını [=başkadılığını] yapan Kemâleddîn Muhammed b. Burhân Gaznevî'nin bana anlattığına göre Dihlî şehri gâvur elinden beşyüzseksendört yılında alınmıştır.[1] Şehirdeki büyük câmiin mihrabında bu tarihin yazılı olduğunu da gördüm. Kemâleddîn Gaznevi'nin bildirdiğine göre Dihlî şehri Emir Kutbeddîn Aybek tarafından fethedilmiş, İslâma açılmıştır.

Kutbeddîn Aybek, kumandan anlamına gelen Sipâhsâlâr[2] lakabıyla tanınıyordu.[3] Aslında o Gazne ve Horasan hükümdarı Sultan Şihâbeddîn Muhammed b. Sâm Cûrî'nin [=Gûrî][4] kölelerindendi. Sultan Şihâbeddîn, Hindistan'ın fethine ilk teşebbüs eden Sultan Mahmûd b. Subek Tikîn'in [=Sebuk Tekin] oğlu İbrahim'in de topraklarını almıştı. Şihâbeddîn'in büyük bir orduyla gönderdiği Aybek, Hak Teâlâ'nın yardımıyla Lâhûr[5] [=Lahor] şehrini de almıştır. Buraya kurulan Kutbeddîn gücünü ve şöhretini artırıyor. Onu çekemeyenler sultana haber gönderiyorlar. Hükümdarın yakın adamları ve can dostları; Kutbeddîn'in, Hindistan'ın tek hâkimi olma aşkıyla yandığını, bu yüzden isyan bayrağını çektiğini söylüyorlar. Haber Kutbeddîn'e ulaşınca yerinde duramıyor, hemen harekete geçerek geceleyin Gazne şehrine varıyor. Hakkında uydurma haber üretenler duymadan sultanın huzuruna çıkıyor o!

Ertesi sabah Sultan Şihâbeddîn her zamanki gibi tahta otururken Kutbeddîn Aybek'i tahtının alt tarafına gizliyor. Aybek'e dair iftira ve dedikodu üretenler bir bir gelip yerlerine kurulunca sultan, hemen Aybek'in durumunu soruyor onlara. Onlar da Kutbeddîn Aybek'in isyan ettiğini ifade ederek;

"Bu adam hükümranlığınızı ele geçirmek istiyor!" diyorlar. Sultan Şihâbeddîn ellerini birbirine vuruyor, ayağıyla da tahtın alt tarafını tıklatarak;

"Aybek!" diye seslenince Kutbeddîn:

"Buyrun Efendimiz!" diyerek iftiracıların karşısına çıkıyor. Sultanın yakınları ve nedimleri bu zor durum karşısında önce hayrete sonra dehşete düşüyorlar! Sanki pişman olmuş gibidirler. Yerleri öpmeye başlıyorlar. Sultan, Aybek'in Hindistan'a dönmesini emrederek ötekilere şöyle diyor:

"Bu suçunuzu bağışladım! Ama bir daha kesinlikle Aybek aleyhine laf etmeyesiniz!" Böylece Kutbeddîn Aybek, Hint diyarına dönerek Dihlî ve diğer şehirleri fethediyor. İşte İslâm ta o dönemden bu zamana kök salmış, istikrar bulmuştur bu topraklarda. Kutbeddîn, ruhunu teslim edinceye dek bu ülkede kalmıştır.

Sultan Şemseddîn Lelmiş

Sultan Şemseddîn Lelmiş,[6] Dihlî şehrinde bağımsız hükümranlık eden yöneticilerin ilkidir. Tahta geçmeden önce Emir Kutbeddîn Aybek'in başyardımcısı ve ordu komutanıydı; zira onun memlûku [=kapıkulu] olarak işe başlamıştı. Kutbeddîn vefat edince kendisinin hükümranlık hakkına sahip olduğunu savundu. Şehir halkından biat etmelerini istedi. Önde Kadî'l-kudât [=Başkadı] Vecîhüddîn Kâsânî olduğu hâlde bilginler onun huzuruna gelerek dizildiler. Başkadı Vecîhüddîn, kural gereğince onun yanına oturdu. Sultan, bilginlerin konuşmak istedikleri asıl meseleyi [=kölelik mevzuunu] açacaklarını anlayınca oturduğu minderin bir ucunu kaldırdı: Orada Lelmiş'in azat edildiğini gösteren bir yazı vardı. Başkadı ile bilginler bu yazıyı okuyunca derhal ona katıldıklarını bildirdiler, biat ettiler. Böylece Şemseddîn Lelmiş köle statüsünden çıkıp azatlığını belgelendirmiş oldu ve yirmi sene hükümdarlık etti. Bu adam erdemli, iyiliksever biriydi. Daima âdil olmuştur.

Zulme uğrayanların hakkını alma konusunda şiddete başvurmaktan çekinmezdi. Hint halkının tümü beyaz elbise giyer. O, mazlumların ve şikâyetçilerin renkli elbise giymesini emretti. Halkın dertlerini dinlediği özel günlerinde veya atla gezintiye çıktığı zamanlarda renkli giyinmiş bir kimse gördüğü zaman ona zulmedeni bulur, hakkını alırdı ondan.[7] Bu konuda diğer hükümdarları geride bırakacak dereceye geldi ve şöyle dedi:

"Bazılarına geceleri de zulüm yapılır! Bunların hakkını almakta da hızlı davranmak istiyorum!"

Bu sözlerinden sonra sarayının kapısına, iki burcun üstüne iki mermer aslan heykeli koydurttu. Bu heykellerin boynuna zincirler bağladı. Zincirlerin ucunda koca bir çan vardı. Haksızlığa uğramış bir zavallı gece vakti gelip çanı sallar, sultan bunu işitir işitmez yerinden kalkar, tarafları dinler ve meseleyi çözerdi. Sultan Şemseddîn vefat ettiğinde geriye Rükneddîn, Muizziddîn ve Nâsıreddîn adında üç erkek ve Radiye isminde bir kız evlât bırakmıştı. Radiye, Muizziddîn'in öz kardeşidir. Sultanın ölümünden sonra Rükneddîn tahta geçmiştir.

Sultan Rükneddîn b. Şemseddîn

Rükneddîn,[8] babasının vefatından sonra tahta geçince kardeşi Muizziddîn'i öldürerek işe başladı. Radiye, Muizziddîn'in özbeöz kardeşiydi; hoşnutsuzluğunu hemen gösterdi. Rükneddîn onun da öldürülmesini istedi. Rükneddîn bir Cuma günü namaz kılmak için saraydan ayrılırken Radiye mazlumlar gibi renkli elbise giymiş; büyük câmi yakınında bulunan ve devlethane adıyla bilinen eski sarayın damına çıkmıştı. Oradan halka seslendi:

"Kardeşim Rükneddîn, öz kardeşim Muizziddîn'i yok etti. Şimdi de beni ortadan kaldırmayı düşünüyor!" Bu cümleden sonra babası Şemseddîn Lelmiş'in halka yaptığı iyilikleri birer birer hatırlattı. Bu etkileyici nutkun ardından ahali akın akın toplandı, mescitte bulunan Rükneddîn'e hücum ettiler. Onu yaka paça tutup Radiye'nin huzuruna getirdiler. Radiye onların karşısına çıkıp kesin buyruğu verdi:

"Öldüren öldürülür!" Kardeşine kısas olsun diye onu temizlediler. Son birader Nâsıreddîn yaşça pek küçük olduğundan halk Radiye'nin başa geçip ülkeyi yönetmesi konusunda oybirliğine vardı.

Kadın Hükümdar Radiye

Rükneddîn öldürülünce ordu, onun kızkardeşinin tahta geçirilmesini uygun bulmuştu. Radiye hemen hükümdar ilân edildi ve dört sene ülkeyi

yönetti.[9] Bu kadın okunu ve sadağını yanına alıp devlet erkânıyla yola çıktığında onun erkek gibi ata bindiği ve yüzünü örtmediği görülürdü.

Bir müddet ülkeyi yöneten Radiye "zenci kölesiyle beraber olduğu" suçlaması ortaya atılınca tahttan indirildi ama öldürülmedi. Kendi sülâlesinden bir adamla evlendirildi. Onun yerine kardeşi Nâsıreddîn hükümdar oldu.

Sultan Nâsıreddîn b. Şemseddîn

Radiye tahttan indirilince küçük kardeşi Nâsıreddîn[10] başa geçerek bir süre bağımsız hükümdar olmuştur. Sonra isyan bayrağını çeken Radiye ile eşi, artlarından gelen köle ve bozguncularla birlikte Nâsıreddîn'le savaşmak üzere yola koyuldular. Nâsıreddîn ise naibi [=sağ kolu, vekili] olan ve kendinden sonra tahta geçme şansını yakalayan kölesi Gıyâseddîn Balaban ile beraber yola düştü; onların üzerine yürüdü. Taraflar arasında meydana gelen çetin savaşta Radiye'nin kuvvetleri ağır bir yenilgiye uğradı, Radiye kaçtı. Firar esnasında büyük sıkıntılar çekti. Açlık tehlikesiyle karşılaştı. Nihayet tarla sürmekte olan bir çiftçiye rastlayınca çarnaçar ondan yiyecek istedi. Adam ona bir parça ekmek verince bunu atıştırdıktan sonra uykuya daldı. Her zamanki gibi erkek giysisi vardı üzerinde. Lâkin uyuyan Radiye'ye bakan çiftçi, giysinin iç kısmında altın ve inciyle [bezeli] bir kaftan görünce karşısındakinin kadın olduğunu anladı; onu öldürdü, soydu, atını gasbetti, cesedini ise kendi arazisine gömdü! Bu arada elbiselerinin bir kısmını alıp satmak için çarşıya götürdüğünde pazar esnafı onun durumundan kuşkulandılar; tuttukları gibi şıhnaya çıkarttılar. Şıhna, zaptiyebaşı demektir. Zaptiyebaşı ona dayak atınca dili çözüldü:

Radiye'yi öldürdüğünü itiraf etti, gömülü olduğu yeri de onlara gösterdi. Cesedi çıkardılar, yıkadılar, kefenlediler ve oraya gömdüler. Üzerine de kubbe diktiler. Bu kabir, şu anda ziyaret edilen ve bereketli olduğu kabul edilen bir yerdir! Şehirden bir fersah uzaklıkta Cûn nehri [=Cumna yahut Yamuna] diye bilinen suyun kenarında kuruludur bu ziyaretgâh.

Radiye'den sonra devletin sahibi olan Nâsıreddîn yirmi sene götürdü işi. İyi adamdı. Yüce kitap *Kur'an*'ı istinsah eder, yazdığı mushafları satarak kazandığı parayla geçimini sağlardı. Kadı Kemâleddîn, onun kaleminden gayet güzel ve doğru yazılmış bir mushafı bana göstermiştir.

Sonra vekili Gıyâseddîn Balaban onu öldürmüş, ardından kendisi hükümdar olmuştur. Bu Balaban'ın tuhaf bir hikâyesi var; anlatacağız.

Sultan Gıyâseddîn Balaban

Balaban,[11] efendisi Sultan Nâsıreddîn'i öldürünce onun ardından hükümdar olarak yirmi sene tahtta kaldı. Daha önce de yirmi sene Nâsıreddîn'e naiplik [=başyardımcılık, vekillik] etmişti. Balaban, sultanların iyilerindendi. Adaletli, yumuşak huylu, sabırlı ve erdemli bir insandı. Güzel ahlâkından olacak, bir konak inşa ettirmiş ve ona Dâru'l-Emn [=Huzur Yurdu] adını vermişti. Borçlu olan kişi bu konağa girdiğinde borcu ödenir, buraya korkuyla süzülen ferahlık bulurdu. Bir cinayet işleyip konağa başvuran adamın davacıları hoşnut edilir; yani ölenin diyeti ödenirdi. Kısaca çeşitli suçlar işleyerek konağa giren kimse ile onun peşinde olan şikâyetçi arasındaki mesele güzelce halledilirdi. Sultan Balaban vefat edince Huzur Yurdu'na gömülmüştür. Ben onun kabrini ziyaret ettim.

Gıyâseddîn'in Garip Hikâyesi

Anlatılanlara göre Buhara dervişlerinden biri, hor görülen kısa boylu tıknaz Balaban'ı görünce ona şöyle seslenir:

"Ey Türkek! [=Türkcük]" Bu sözcük, küçümseme ifade eden bir deyimdir. Balaban karşılık verir:

"Buyurunuz efendim!" Derviş bu cevaptan hoşlanarak devam eder:

"Bana şu narlardan satın al!" Eliyle çarşıda satılan narı işaret etmektedir. Balaban:

"Derhal!" diyerek cebindeki yegâne kuruşları çıkarır, derviş için nar alır. Öteki, narları elinde tutarak şöyle der:

"Sana Hint mülkünü armağan ettik!" Balaban kendi elini öperek:

"Aldım, kabul ettim, gönlüm hoş oldu!" der. Bu emel gönlünde yer bulur; ta derûnuna kök salar.

Sultan Şemseddîn Lelmiş kendine köle satın almak üzere bir taciri Semerkand, Buhara ve Tirmiz'e gönderir. Adam yüz kadar köle satın aldığında bunların arasında Balaban da bulunmaktadır. Tacir, köleleri hükümdarın huzuruna çıkardığında –demin belirttiğimiz gibi Balaban tıknaz ve çirkin olduğundan– diğerlerini beğenir sultan ve şöyle seslenir:

"Bunu almam!" Balaban derhal söz söyler:

"Ey Cihan Sultanı! Bu köleleri kim için satın aldın?" Hükümdar gülümseyerek:

"Onları kendim için satın aldım" der. Balaban karşılık verir:

"Beni de Allah için satın al öyleyse!" Hükümdar:

"Peki!" diyerek bu ricayı kabul eder; onu hizmetkâr köleleri arasına katar. Ama Balaban hor görülmekte, su taşıyıcıları arasında yerini almaktadır.

Bu arada yıldız ilmini bilenler Sultan Şemseddîn'e şöyle demektedirler:

"Kölelerinden biri hükümdarlığı oğlunun elinden alacak!" Müneccimler bunu habire söylemektedirler ama sultan iyilikseverliği, dinî tutumu ve adaleti sebebiyle onların sözlerine kulak vermemektedir. Nihayet bu mesele şehzâdelerin anası olan büyük hatuna açıldığında o konuyu hükümdara arzeder; onu etkiler. Böylece müneccimleri çağırarak sorar:

"Görseniz, evlâdımın mülkünü ele geçirecek köleyi tanır mısınız?" Müneccimler bir ağızdan:

"Evet! Bizde onu tanıtacak belge ve alâmet vardır!" derler. Sultan kölelerinin huzura çıkarılmasını emreder. Sınıf sınıf köleler onun önünden geçmek üzere dizildiğinde oturur, seyreder. Müneccimler dikkatle bakmakta ve şöyle demektedirler:

"Eh, henüz görmedik onu..."

Güneş tepeye çıkmış, öğlen gelip çatmıştır. Sakalık yapan köleler birbirlerine dönerek:

"Acıktık, dirhemlerimizi şuracığa koyalım da içimizden birini çarşıya gönderelim, yiyecek bir şeyler alsın bize!" derler.

Paraları toplayıp Balaban'ı gönderirler pazara. Çünkü aralarında ondan daha aşağı ve hor biri yoktur! Balaban onların ihtiyacını gittiği ilk çarşıda bulamadığı için başka bir çarşıya uğrar. Bir hayli gecikmiştir. Bu arada sultanın huzuruna çıkma sırası sucular [=sakalar] taifesine gelmiş, Balaban henüz çarşıdan dönmediği için arkadaşları onun tulumuyla su kabını bir çocuğun omuzuna koyarak geçişi tamamlamışlardır! Geçiş böyle sona erince müneccimler aradıkları simayı bulamazlar. Ne gariptir ki Balaban, huzura çıkış merasimi son bulduğunda gelir; Hak Teâlâ kendi fermanını uygulamak muradındadır çünkü!

Sonra Balaban'ın becerikli ve zeki olduğu anlaşılır. O artık saka başıdır. Ardından orduya katılır; hattâ kumandanlardan olur. Nâsıreddîn tahta çıkmadan önce Balaban'ın kızıyla evlenmiştir. Tahta çıktıktan sonra da Balaban'ı en yakın yardımcısı yapar. Balaban yirmi sene bu görevi yürüttükten sonra aynen anlattığımız gibi efendisini ortadan kaldırarak yerine kendisi oturmuş, yirmi yıl hükümdarlık etmiştir!

Balaban'ın iki oğlu vardı. Biri veliaht Hân Şehîd'di.[12] Bu evlât, babası tarafından Sint valiliğine atanmıştı. Multân şehrinde otururdu. Hân Şehîd, Tatarlarla yaptığı bir savaşta şehit edildi; geriye Keykubâd ve Keyhusrav adında iki oğul bıraktı. Balaban'ın ikinci oğlu ise Leknavtî ve Bencâle [=Bengal] valiliklerine atadığı Nâsıreddîn'di. Hân şehit olunca, Balaban onun oğlu Keyhusrav'ı veliaht yaparak asıl evlâdı Nâsıreddîn'i geri plana attı!

Nâsıreddîn'in de Muizziddîn adında bir oğlu vardı; Dihlî'de dedesinin yanında kalan. İşte anlatacağımız ilginç olay neticesinde dedesinin tahtına oturdu bu çocuk! Ve o tahta kurulurken babası hayattaydı!

Balaban'ın Torunu, Nâsıreddîn Oğlu Sultan Muizziddîn[13]

Sultan Gıyâseddîn bir gece vakti bu dünyadan göçtüğünde oğlu Nâsıreddîn yanında değil, Leknavtî[14] diyarındaydı. Taht şehit olan Hân'ın evlâdı Keyhusrav'a teslim edilmişti, anlattığımız gibi. İşte bu esnada melikü'l-ümerâ [=beylerbeyi] makamında olan ve Sultan Gıyâseddîn'in

naipliğini yürüten kişi, Keyhusrav'a düşmanlık beslediği için tuzak kurmuştu ona ve bu tuzak işe yaramıştı.

İleri gelen kumandanların yazılarını taklit eden melikü'l-ümerâ, Sultan Balaban'ın torunu Muizziddîn'e biat edildiğini gösteren sahte belgeleri Keyhusrav'a sundu. Güya ona iyilik olsun diye de nasihatta bulunmayı ihmal etmedi:

"İleri gelen kumandanlar senin kuzenini hükümdar yaptılar! Onların sana karşı dolap çevirmelerinden endişe ediyorum!" Keyhusrav:

"Çare ne?" diye sorunca öteki cevap verdi:

"Sint bölgesine kaçarak kendini kurtarabilirsin!" Keyhusrav:

"Kapılar kilitliyken nasıl tüyeceğim?" dedi. Naip cevap verdi:

"Anahtarlar elimde! Senin yolunu açacağım!" Keyhusrav teşekkür etti, onun elini öptü. Naip:

"Şimdi atlan bakalım!" deyince Keyhusrav maiyeti ve hizmetkârlarıyla beraber hayvanına bindi. Hilekâr adam onlara yol verdikten sonra kapıyı kapadı, hemen Muizziddîn'e koşarak biatını bildirdi. Muizziddîn:

"Taht amca oğlumun hakkıdır; veliaht odur. Nasıl olup da bana biat ediyorsun?" diye sorunca kurduğu tezgâhı açığa vurdu, Keyhusrav'ı şehirden nasıl çıkardığını anlattı. Muizziddîn kendi lehine kurulan bu düzenden ötürü naibe teşekkür etti! İkisi beraber hükümdar sarayına yöneldiler. Derhal emirler, kumandanlar ve etkin devlet adamları saraya davet edilerek gece vakti hepsinden söz alındı! Sabah olunca halkın sözü alındı, herkes biat etti. Böylece yönetim kesin olarak Muizziddîn'in eline geçmişti.

Öte yandan Muizziddîn'in Leknavtî ve Bengal yöresinde bulunan babası olayı duyunca:

"Saltanatın asıl vârisi benim! Üstelik hayattayım! Nasıl olur da oğlum tahta çıkar, bağımsızlığını ilân eder?" diyerek ordusunu hazırladı. Başşehir

Dihlî'ye yürüdü. Buna karşı oğul Muizziddîn de kendi askerini toplayarak Dihlî'yi korumaya, teslim etmemeye karar verdi. İki tarafın orduları Hint halkının kutlu bilip ziyaret ettiği Kenk [=Ganj] kenarlarında Kerâ [=Kerra] şehrinde karşı karşıya geldi. Nâsıreddîn, Kerâ tarafındaki kıyıda, oğul Muizziddîn ise öteki yakada çadır kurmuştu. Taraflar, gözleri kararmış ve savaşmayı kafalarına koymuşlarsa da Hak Teâlâ Müslüman kanı dökülmesine izin vermeyecekti! Yüce Allah'ın izniyle Muizziddîn'in kalbinde merhamet filizleri yeşerdi oğluna karşı! Şöyle diyordu:

"Oğlumun hükümdar olması benim için övünçtür! Buna en çok sevinmesi gereken benim!" Cenab-ı Hakk'ın yardımı ve izniyle Sultan Muizziddîn'in gönlünde de babasına karşı saygı ve itaat arzusu uyanmış olacak ki her ikisi yanlarına asker almaksızın birer tekneye binerek nehrin ortasında buluştular. Sultan Muizziddîn, babasının ayağını öperek özür diledi. Babası da:

"Memleketimi de sana verdim, seni hükümdar kabul ettim!" diyerek ona biatta bulundu.

Bu olaydan sonra Nâsıreddîn, vali olduğu eyalete dönmek istediyse de oğlu ısrar ederek:

"Mutlaka benim memleketime gelmelisin!" deyince hep beraber Dihlî'ye yöneldiler. Baba Nâsıreddîn, oğul Muizziddîn'i tahta oturtarak karşısında ayakta durdu. Nehirde ikisi arasında gerçekleşen bu buluşma Likaü's-Sa'deyn [=iki talihlinin buluşması, iki mutluluğun birleşmesi] adını almıştır. Çünkü bu kavuşma Müslüman kanı dökülmesini önlemiş; baba ile oğulun saltanatı birbirlerine armağan etmelerine yol açmış ve anlaşmazlık son bulmuştur. Şairler bu olay hakkında art arda mısralar dizdiler.

Nâsıreddîn kendi bölgesine döndükten birkaç sene sonra vefat etti. Geride pek çok evlât bıraktı. Bunlardan Gıyâseddîn Bahâdur, Sultan Tuğluk'a esir düşmüş; Tuğluk'un vefat etmesiyle onun oğlu Muhammed tarafından zindandan çıkarılmıştır.

Muizziddîn'in hükümranlığı dört yıl sürdü. Onun zamanı bayram günleri gibi geçti.

Onun dönemine erişmiş birini gördüm. Uzun uzadıya o devrin güzelliğini, fiyatların düşüşünü ve Muizziddîn'in cömertliğini anlattı bana. Dihlî Câmii'nin kuzey avlusundaki minare Muizziddîn'in eseridir. Bu minarenin ülkede eşi benzeri yok.

Ülke halkından birinin bana anlattığına göre Muizziddîn şaraba ve kadına düşkün biriymiş; bu yüzden doktorların tedaviden aciz kaldığı bir hastalığa yakalanmış. Bir tarafı tamamen kuruyup tutmaz hâle gelince naibi Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî[15] ona başkaldırmış.

Sultan Celâleddîn'e Dair

Yukarıda belirttiğimiz gibi Sultan Muizziddîn'in bir tarafı tutmaz olunca, naip Celâleddîn isyan bayrağını çekerek şehirden çıkıp Kubbetü'l-Ceyşânî diye bilinen türbe tarafındaki tepeye otağ kurdu. Muizziddîn onunla savaşmak için kumandanlarını gönderdiyse de hepsi bir araya geldi; Celâleddîn'in tarafına geçti! Onlar Celâleddîn'e biat etmişlerdi. Şehre giren Celâleddîn, üç gün sarayda kuşatma altında bıraktı Muizziddîn'i! Olaylara tanık olmuş birinden dinlediğime göre anılan süre içinde Sultan Muizziddîn açlıktan bunalarak yiyecek aramış, lâkin hiçbir şey bulamamış. Onun asil dostlarından biri, ihtiyacını giderecek şeyler göndermiş. Bu işin ardından saray basılmış ve Muizziddîn katledilmiş.

Muizziddîn'den sonra tahta Celâleddîn geçmiştir. Bu adam yumuşak huylu ve erdemli biriydi. İlerde anlatacağımız gibi onu ölüme götüren şey de yumuşaklığıdır. Uzun süre tahtta kalan Celâleddîn kendi adıyla bilinen köşkü yaptırmış, Sultan Muhammed bu köşkü eniştesi Emir Gadâ b. Muhennâ'ya hediye etmiştir. İleride anlatılacak.

Sultan Celâleddîn'in Rükneddîn adında bir oğlu vardır. Celâleddîn, kızını kardeşinin oğlu Alâeddîn'le evlendirerek Kerâ [=Kerra] ve Mânikbûr [=Manikpur] şehirlerini, çevre kasaba ve köylerle beraber yeğenine vermiştir. Bu yörede Hindistan'ın en verimli arazileri vardır. Buğday, pirinç ve şeker burada bol miktarda yetiştirilir. Yörede dokunan kaliteli kumaşlar Dihlî'ye gönderilir. Mânikbûr ile Dihlî arası onsekiz gün tutar.

Her neyse, hanımı Alâeddîn'e hayatı çekilmez kılınca Alâeddîn bu evlilikten hoşnut olmadığını amcası Sultan Celâleddîn'e bildirdi. Böylece

Celâleddîn ile Alâeddîn arasına soğukluk girdi. Alâeddîn çok zeki, maceracı, cesur ve ihtiraslıydı. Yüreğinde yatan aslan, tahta oturmaktı. Ama elinde servet namına gâvur taifesinden aldığı ganimetten başka şey yoktu!

Bir gün Kataka diye de anılan Duvaykîr [=Devletabad, Deogir] yöresine hücum etti.[16] Duvaykîr, Mâlva ile Marhata bölgelerinin idarî merkezidir. Oranın hükümdarı, Hindu krallarının en büyüğüdür. Bu saldırıda Alâeddîn'in atı bir taşa sürtünce yere kapaklandı. Taştan çınlama sesi duyan Alâeddîn hemen oranın kazılmasını emretti. Büyük bir hazine çıktı alttan! Bu serveti yandaşları arasında bölüştüren Alâeddîn, Duvaykîr'a vardığında oranın hükümdarı ona boyun eğmiş, kansız-kılıçsız şehri teslim etmiş ve pek çok armağan sunmuştu.

Alâeddîn, Kerâ'ya döndüğünde sahip olduğu ganimetlerden tırnak kadarını dahi göndermedi amcasına! Bazıları onu amcası aleyhine kışkırtmıştı. Bu yüzden amcası Sultan Celâleddîn, onu davet ettiği hâlde o gitmemiş, emrine kulak asmamıştı. Bunun üzerine Celâleddîn pürhiddet:

"O hâlde ben gider, oğlum yerinde olan o hayırsızı tutup getiririm!" deyip ordusuyla yola düştü. Pek çok konaktan geçip Kerâ şehri kıyısında bir zamanlar Sultan Muizziddîn'in babası Nâsıreddîn'e hücum ederken otağ kurduğu yere erişti. Yeğeninin yanına gitmek için kayığa bindi. Alâeddîn ise amcasını pusuyla öldürme amacı güderek başka bir sandala binmiş, adamlarına da:

"Ben onu kucaklar kucaklamaz derhal işini bitirin!" diye tembih etmişti. Suyun ortasında amca ve yeğen birbirine kavuşup kucaklaştılar. O anda Alâeddîn'in adamları hamle edip sultanı öldürdüler. Böylece Alâeddîn, Celâleddîn'in devletine ve ordusuna sahip oldu.

Sultan Alâeddîn Muhammed Şah Halacî[17]

Alâeddîn amcasını ortadan kaldırınca tahta oturdu. Celâleddîn'in askerlerinden çoğu onun tarafına geçerken bir kısmı Dihlî'ye dönerek Rükneddîn'in etrafında kümelendiler. Rükneddîn, Alâeddîn'e karşı hücuma geçtiyse de askerinin büyük kısmı Alâeddîn tarafına meylettiğinden Sint'e kaçmak zorunda kaldı. Böylece Alâeddîn başşehir Dihlî'ye girerek yirmi sene saltanat sürdü.

Alâeddîn Muhammed Şah, Hindistan'ın en başarılı ve seçkin hükümdarlarındandır. Halk onu pek beğenir. Bu sultan, ahalinin işlerini kendisi tek tek ayarlayıp yürüttüğü gibi oralıların reîs dedikleri muhtesibi [=pazar müfettişini][18] fiyatlar hakkında bilgi almak için her gün huzuruna çağırırmış. Söylentilere göre yine bir gün muhtesibi huzuruna getirterek:

"Et neden fırladı böyle, bu pahalılık ne?" diye gürler. Muhtesib:

"Sığıra yüklenen aşırı vergiden ötürü et pahalandı!" diye durumu açıklar. Bu olay üzerine sultan sığırdan alınan verginin kaldırılmasını emrederek tüccar taifesini huzuruna çağırır, onlara hayli servet dağıtır ve şöyle der:

"Bununla sığır ve koyun alarak pazara sunun! Gelirini devlet hazinesine koyun! Size de bu satışı gerçekleşitirdiğiniz için iyi bir ücret verilsin!" Tüccar taifesi hükümdarın emrini ikiletmez. Ayrıca Devletabad'dan getirilen kumaşlar için de aynı sistem uygulanmıştır.

Tahıl fiyatları yükseldiği zaman büyük depoları açtırıp fiyatlar düşünceye kadar ucuza sattırmıştır tahılı. Anlatılanlara göre bir defasında fiyatlar yine tırmanıyor; ama o kendi belirlediği fiyatla satılmasını emrediyor. Tacirler ellerindeki tahılı bu fiyata satmaktan kaçınıyorlar. Bunun üzerine Alâeddîn:

"Hiç kimse devlet ambarındaki tahıldan başkasını satın alamaz!" diye ferman çıkarıyor! Halk, altı ay boyunca tahılı ana ambardan satın alıyor. Bu durum karşısında ellerindeki ürünün bitlenerek yenilmeyecek hâle gelmesinden ürken stokçu tayfası sultana başvurarak satış izni istiyorlar; binbir rica ve minnetle! Kozu eline geçiren Sultan, "daha önce belirledikleri fiyattan aşağı satmaları şartıyla" gereken izni veriyor.[19]

[Alâeddîn'in Cuma ve Benzeri Günlerde Ata Binmeyişi]

Alâeddîn Cuma, bayram ve benzeri günlerde ata binmezdi. Bunun sebebi şuymuş:

Süleyman Şah adında sevdiği, el üstünde tuttuğu bir yeğeni varmış, erkek kardeşinden. Bir gün amca-yeğen ava gitmek üzere hayvanlarına binerler. Meğer Alâeddîn nasıl amcası Celâleddîn'e tuzak kurduysa Süleyman Şah da Aladeddîn'i böyle temizlemeyi kafasına koymuşmuş! Sultan yorulup yemek

için atından indiğinde yeğen Süleyman bir ok çekerek onu yere seriyor. Bu arada sultanın bir kölesi, kalkanla örtüyor efendisini. Yeğen Süleyman son darbeyi vurmak için yanaştığında civardaki köleler:

"O öldü, öldü!" diyorlar. Süleyman Şah kölelerin sözlerine inanarak bineğine atlayıp saraya koşturuyor. Usûlsüz dalıyor içeri [yahut kadınların bulunduğu bölmeden giriyor saraya]. Sultan Alâeddîn kendini toparlayarak kalkıp ata biniyor, askerini peşine takıyor. Bu arada kardeş oğlu Süleyman tabanları yağladıysa da yakalanıyor. Alâeddîn, huzuruna çıkartılan Süleyman'ı öldürüyor. İşte bu olaydan sonra bir daha ata binmez olmuş!

Sultan Alâeddîn'in oğulları: Hızır Hân, Şâdî Hân, Ebûbekir Hân, sonradan tahta oturan ve Kutbeddîn diye bilinen Mübarek Hân ve Şihâbeddîn'dir.

Kutbeddîn, pederi tarafından aşağılanır, ona zerrece saygı gösterilmez, iltifat edilmezmiş. Alâeddîn, diğer evlâdına bayrak ve davul verdiği hâlde ona hiçbir nişan vermemiş. Bir gün oğluna yönelip:

"Kardeşlerine verdiğim şeyi sana da vermem gerekir aslında!" deyince Kutbeddîn:

"Bana verecek olan Allah'tır!" der. Alâeddîn bu cevabın dehşetinden korkuya düşer.

Daha sonra ölüm hastalığına yakalanan hükümdar acılar içinde kıvranmaya başlar. Hükümdarın Mâh-i Hak diye bilinen eşinin Sencer adında bir kardeşi vardı. Mâh-i Hak, Hızır Hân'ın anasıdır [=cariye iken Hızır'ı doğurarak hatunluğa yükselmiştir]. "Mâh", oralıların dilinde ay demektir. Bu kadın oğlu Hızır Hân'ı hükümdar yapmak için kardeşiyle vaatleşir. Oysa sultanın en büyük kumandanı olup bin "tenge"ye[20] yani binbeşyüz Mağrip altınına satın alındığı için "Elfî" [=Binlik] lakabıyla anılan Melik Naib [=Başmabeyinci] bu komplodan haberdardır! Durumu sultana arzeder. Sultan Alâeddîn, özel adamlarına şöyle emir verir:

"Sencer huzuruma girince ona elbise vereceğim; tam sırtına geçirirken kollarından sımsıkı yakalayın onu! Yere çökertin ve uçurun kellesini!"

Sencer huzura girince onlar gerekeni yaparlar, herifi öldürürler gıkı çıkmadan!

O sırada Hızır Hân, Dihlî'ye bir günlük mesafede bulunan Sendebet [=Sonpat][21] şehrindeydi. Buraya babasının huzur bulması ile ilgili adağından ötürü yürüyerek gelmiş ve şehitleri ziyaret etmişti! Babasının, dayısını öldürdüğünü duyunca hüzne boğuldu. Hindistan ahalisinin, sevdikleri kişinin vefatında yaptıkları gibi o da üzüntüsünden paramparça etti yakalarını. Baba, oğlunun bu hareketini duyunca ona gücendi; huzuruna çıktığı zaman onu kınadı. Ayrıca elini ayağını bağlattı; Kâliyûr [=Gwalyor] Kalesi'ne[22] götürülsün diye demin bahsettiğimiz naibe teslim etti. Kâliyûr Kalesi, Hinduları birbirinden ayıran, onların ortasında sağlam bir yapıdır. Oraya "Küyâlyur" da diyorlar. Dihlî ile arası on gündür. Ben bir süre o kalede kaldım. Melik Naib, Hızır Hân'ı bu kaleye getirerek oralılarca "kutvâl" denilen kale emirine ve "müfrid"[23] denen muhafızlara teslim etti. Bir de sıkı sıkı öğütledi:

"Bu adam sultanın oğludur deyip ona saygı göstermeyesiniz! Hükümdarın en azılı hasmıdır bu! Düşman tutar gibi tutun, bırakmayın onu!"

Daha sonra hükümdarın hastalığı ağırlaşır:

"Yerime geçireceğim oğlum Hızır Hân'ı buraya getirecek birini yolla!" demeye başlar. Melik Naib ise:

"Peki, peki.." der; hükümdar ne zaman oğlunu sorsa;

"Geldi, gelecek!" diye geçiştirir! Bu minval üzere hükümdar Hakk'ın rahmetine kavuşur.

Alâeddîn Oğlu Şihâbeddîn'e Dair

Sultan Alâeddîn vefat ettiğinde Melik Naib durmadı, hükümdarın küçük oğlu Şihâbeddîn'i tahta çıkardı. Halk da ona biat etti, bağlılığını bildirdi. Melik Naib, Şihâbeddîn üzerindeki nüfuzunu kullandı; Ebûbekir Hân ile Şâdî Hân'ın gözlerine mil çektirerek onları Kâliyûr'a gönderdi. Ayrıca Kâliyûr Kalesi'nde zindana atılmış olan öteki kardeşin de kör edilmesini emretti!

Kutbeddîn'i de hapsetmişti fakat onun gözünü oymadı! Sultan Alâeddîn'in seçkin bendelerinden Beşir ve Mübeşşir diye bilinen iki adam, Alâeddîn'in eşi ve Muizziddîn'in kızı olan Büyük Hatun tarafından çağrıldı. Başhatun bu iki köleyi karşısına çekip onlara efendilerinin iyiliklerini hatırlattı ve ekledi:

"Şu genç Melik Naib, evlâtlarıma ne yaptı biliyorsunuz! O, Kutbeddîn'i de öldürmek istiyor!" İki adam:

"Ne yapacağımızı göreceksin!" diye cevap verdiler. Zaten Melik Naib'in yanında gece nöbeti tutmak hattâ onun huzuruna silâh ile girmek bu kölelerin her zamanki işiydi. O gece Melik Naib oralıların "hurramka"[24] [=hürremgâh: sevinç yeri] adını verdiği, kumaş kaplı ahşap bir odadayken Beşir ve Mübeşşir geldi. Melik Naib, yağmur mevsiminde sarayın damında kurulan bu odada uyurdu. Rastlantıya bakın ki hizmetkârlarında birinin elinden kılıcını alıp oynadıktan sonra geri vermişti Naib. Köle birden kılıcı indirdi Naibin üstüne. Arkadaşı da ikinci darbeyi indirdi. Seçkin bendeler, adamın başını gövdesinden ayırarak Kutbeddîn'in hapsedildiği hücreye götürdüler, önüne attılar ve onu zindandan çıkardılar. Daha sonra Kutbeddîn, kardeşi Şihâbeddîn'in yanına varıp bir süre naibi [=başyardımcısı] gibi iş gördükten sonra onu tahttan indirmeye niyetlendi ve indirdi!

Sultan Alâeddîn'in Oğlu Sultan Kutbeddîn'e Dair

Kutbeddîn, kardeşi Şihâbeddîn'i tahttan indirip parmağını keserek Kâliyûr'a gönderdi. Orada diğer kardeşleriyle beraber hapis tuttu onu. Böylece hiçbir engel ve zorlukla karşılaşmadan devlete tam egemen oldu. Daha sonra başşehir Dihlî'den kalkarak Devletabad'a doğru yola çıktı. Bu şehirlerin arası kırk gün tutar. Yolun her iki tarafı söğüt ve benzeri ağaçlarla çevrili olduğu için oradan geçen, kendini uzun bir bahçede zanneder! Her milde üç "dâve" vardır. Dâvenin ne olduğunu daha önce anlatmıştık. Yolcunun ihtiyaç duyduğu şeylerin tümü bu dâvelerde bulunur. Böylelikle yolcu sanki bir baştan bir başa kırk gün süren bir çarşıda yürümüş olur. Bu güzergâh, altı aylık Telink[25] [=Telingâna] ve Ma'ber[26] [=Koromandil] diyarına da bu şekilde uzanır. Bütün menzillerde sultana ait bir köşk, gelen gidenler için bir zaviye bulunmaktadır. Bu yüzden o yolda seyahat edenler baştan azık yükleme ihtiyacı duymazlar!

Sultan Kutbeddîn bu sefere çıktığında emirlerin birkaçı başkaldırarak zindandaki Hızır Hân'ın oğlu olan ve sultanla beraber giden on yaşında bir çocuğu iktidara geçirmek için aralarında sözleştiler! Haber, Kutbeddîn'in kulağına gittiğinde kardeşinin oğlunu eline geçirerek ayaklarından tuttuğu gibi havaya kaldırdı; beyni paramparça oluncaya kadar taşlara çarptı! Bununla da kalmadı, Melik Şah adındaki bir kumandanı çocuğun babasıyla amcalarının bulunduğu Kâliyûr'a göndererek tümünün idam edilmesini emretti! Kâliyûr Kalesi'nin kadısı olan Zeynüddîn Mübarek durumu bana şöyle anlatmıştır:

"Ben zindanda Hızır Hân'ın yanındayken bir sabah Melik Şah çıkageldi. Şehzâde, onun geldiğini görünce korkuya kapıldı, rengi attı;

‘Niçin geldin?' diye sordu. O da şu cevabı verdi:

‘Hûnd-i Âlemle [=hükümdarla] ilgili bir iş için geldim buraya!' Şehzâde:

‘Hayatım güvende midir, kurtulacak mıyım?' deyince öteki:

"Evet!" cevabını vererek oradan çıktı. Oralılarca Kutvâl denilen kale kumandanı ile müfrit denilen ve üçyüz civarında muhafızdan oluşan grubu toplayıp beni ve yargı heyetini çağırdı; bize hükümdarın fermanını gösterdi. Kaleyi korumakla görevli askerler fermanı okuduktan sonra taht mağduru Şihâbeddîn'in yanına gittiler, başını kopardılar! Şihâbeddîn gayet soğukkanlı davranarak hiçbir endişe ve telâş emaresi göstermedi! Bununla da kalınmadı, Ebûbekir Hân ile Şâdî Hân'ın boyunları vuruldu. Ölüm sırası Hızır Hân'a geldiğinde o dehşetle titredi, aklı gitti! Anası onun yanındaydı ama askerler kapıyı onun üzerine kapadılar. Sonunda Hızır Hân'ı da idam ederek tümünün cesetlerini hiçbir yıkama ve kefenleme işlemine tabi tutmadan yerde çeke çeke bir çukura attılar. Seneler sonra bunlar oradan çıkartılarak atalarının bulunduğu mezarlığa gömülmüştür. Hızır Hân'ın annesi bir süre daha yaşadı. Onu yediyüzyirmisekiz senesinde ulu şehir Mekke'de görmüştüm..."

Bahsettiğimiz Kâliyûr Kalesi sarp bir dağın doruğuna kurulmuştur. Uzaktan kaya içine oyulmuş gibi görülüyor. Onun hizasında bir başka yüksek tepe yok. İçinde su depolarıyla beraber yirmi kadar kuyu vardır. Bu kuyuların çevresinde bulunan büyük duvarlar kaleye yapışıktır. O

duvarların üzerinde mancınık ve "ra'âde" türü [=ateş atan, yangın çıkaran] ufak toplar dikilidir. Kaleye fil ve atları alabilen geniş bir yoldan çıkılır. Kale kapısında taşa oyulmuş bir fil kabartması vardır. Filin üstünde de sürücüsü göze çarpar. İnsan uzaktan bu şekle baktığında hiç kuşku duymadan gerçek bir fil gördüğünü zanneder! Kalenin alt tarafında şirin bir şehir vardır. Bütün mescit ve evleri beyaz yontma taştan yapılmıştır; sadece kapılar ahşaptır. Devlet konağı, çeşitli kubbeler ve divan daireleri de böyle. Halkının çoğu kâfirdir. Kalede sultana bağlı altıyüz süvari bulunur. Burası tamamen gâvur topluluklarının arasında yer alan bir kale olduğu için süvariler sürekli savaş hâlindedirler.

Kutbeddîn biraderlerini ortadan kaldırıp tam anlamıyla ülkeye egemen olduğu ve ona başkaldıracak hiç kimse kalmadığı zaman Hak Teâlâ onun üzerine kendi kumandanlarının en büyüğü olan Nâsıreddîn Husrav Hân'ı musallat etti! Bu adam Kutbeddîn'in saygı duyduğu, yücelttiği biriydi. Husrav Hân onu öldürdü, başa geçti; ancak biraz sonra ayrıntılı bir şekilde açıklanacağı üzre Husrav Hân'ın hükümdarlık müddeti de pek uzun sürmedi! Allah onu tahtından indirip işini bitirecek adamı, Sultan Tuğluk'u gönderdi.

Sultan Husrav Hân Nâsıreddîn

Husrav Hân, Kutbeddîn'in büyük emirlerindendi.[27] Cesur, boylu boslu, yakışıklı biriydi. Hint ülkesinin en verimli bölgeleri olan Cendyerî [=Çendirî] ile Ma'ber [=Koromandil] diyarını fetheden de odur. Bu iki nokta ile Dihlî arasında altı aylık bir mesafe vardır.

Kutbeddîn onu çok sever, hep önde tutardı. Sonunda bu tavrı kendi ölümünün, onun elinden olmasına yol açtı! Kutbeddîn'in Sadr-ı Cihân Kadî Hân[28] adında bir hocası vardı. Bu adam emirlerin önderi ve Kutbeddîn'in "kilitdârı"ydı. Kilitdâr, saray anahtarlarının koruyucusu demektir. Sadr-ı Cihân, her gece bekçilerle beraber sultanın kapısı yanında uzanırdı. Bekçiler bin kişiden oluşmaktaydılar. Dört gecede bir nöbet değiştiren bu adamlar sarayın kapıları arasında iki saf hâlinde dizilirlerdi. Silâhları önlerinde bulunur, bir kimse onların sırasını yarmadıkça içeri giremezdi. Gece bittiğinde gündüz bekçileri gelirdi. Nöbetçilerin kendilerine ait

kumandan ve yazıcıları vardı. Onlar, nöbetçilerin arasında gezinir, kim var kim yok tek tek kaydederlerdi.

Sultanın hocası Kadî Hân, kesinlikle Husrav Hân'ı sevmez onun yaptıklarını kötüler, aslen Hint gâvurundan olmakla suçladığı Husrav'ın Hindulara açıkça sevgi göstermesini hoş karşılamaz, durumu sultana bildirmekten geri durmazdı. Ama hükümdar ona kulak vermez ve şöyle derdi:

"Bırak şu adamı; ne istediğini, neyi amaçladığını da boşver!" Oysa Hak Teâlâ onun sonunu Husrav eliyle getirecekti.

Bir gün Husrav Hân, bir Hindu grubunun Müslüman olacağını sultana bildirdi. Bu ülkede bir Hindu Müslüman olmayı isterse hemen sultanın huzuruna çıkarılır. Hükümdar ona bir kat güzel elbise verir ve bulunduğu mertebeye göre altın gerdanlık ve bilezik gibi hediyeler takar.

Sultan, Müslüman olmak arzusunda olan adamların huzura çağrılmasını emretti. Ama Husrav Hân şöyle dedi:

"Bu adamlar akraba ve dindaşları yüzünden gündüzleyin huzura çıkmaktan sıkılıyorlar." Sultan:

"Öyleyse geceleyin getir onları!" cevabını verdi. Bu arada Husrav Hân, biraderi Hân-ı Hânân da içlerinde olmak üzere cesur ve nüfuzlu Hintlilerden bir grup kurdu. Mevsim sıcaktı; hükümdar sarayın damında uyumaktaydı. Yanında birkaç tecrübesiz hizmetkârdan başka kimse yoktu. Hindular tepeden tırnağa silâh kuşanarak dört kapıyı art arda geçtiler. Beşinci kapıya dayandıklarında Kadî Hân onlardan şüphe etti. İçeri girmelerini engelleyerek şöyle dedi:

"Bu kadar adamın huzura çıkmaları için Hûnd-ı Âlem'den [=Hükümdardan] izin verildiğine dair bir ruhsat olmalı! O zaman girebilirler!" Ama Hindular karşılarına çıkan engele hücum ettiler; adamı katlettiler! Kapıda sesler yükseldiği için şüphelenen hükümdar;

"Bu ne?" diye sorunca Husrav Hân cevap verdi:

"Bunlar İslâmı kabul için huzura çıkan Hindulardır. Kadî Hân onları engelledi!"

Gürültü patırtı iyice artınca sultan heyecanlandı; derin bir korkuya kapılarak sarayın içine girme teşebbüsünde bulunduysa da kilitli olduğu ve yanı başına genç köleler dizildiği için kapıyı sadece yumruklayabildi! Husrav Hân birden atıldı, onu arkadan sımsıkı kavradı. Hükümdar daha güçlü olduğu için Husrav'ı yere serdi. Tam o sırada Hindular içeri dolunca Husrav çığlığı bastı:

"İşte, bakın üzerimde! Bitirin işini!" Hükümdarı öldürdüler, kafasını koparttılar; yetmiyormuş gibi sarayın damından avluya fırlattılar kelleyi.

Husrav Hân bu feci vakadan habersiz olan emirleri ve kumandanları derhal davet etti. Huzura çıkan her grup onu tahta kurulmuş vaziyette görünce hemen bağlılığını bildirdi. Sabahleyin padişahlığını ilân eden Husrav Hân, tüm bölgelere "merâsim" yazdı. Merâsim, emirnâmeler demektir. Ayrıca her emire "hil'at" [=özel giysi] göndermeyi ihmal etmedi. Sultan Muhammed Şâh'ın babası olan ve o sıralarda Sint bölgesinde Dibâlpûr'un [=Dipalpur][29] emirliğini yürüten Tuğluk Şah'tan başka hiçbir vali karşı çıkmadı. Hepsi de itaat ettiler.

Husrav Hân'dan armağan hil'at Tuğluk Şah'a getirildiğinde o öfkeyle yere attı onu! Bir de üstüne oturdu! Husrav Hân, kardeşi Hân-ı Hânân'ı Tuğluk'un üzerine gönderdiyse de Tuğluk onu feci bir yenilgiye uğratmıştır. İlerki bölümlerde Tuğluk'la ilgili olaylar anlatılırken ayrıntılarıyla açıklanacağı üzere Hân-ı Hânân'ı öldürmüştür o.

Husrav Hân, tahta oturduğunda Hinduları tercih ettiği gibi çirkin görülen pek çok şeyi pervasızca işlemekten de geri durmadı. Kısaca; Hint gâvurunun geleneğine uyarak sığır kesilmesini yasakladı. Çünkü Hindular ineğin kesilmesine karşıdırlar. Onlara göre inek kesen adamın cezası, kestiği hayvanın postu içine sokulması ve postun çepeçevre dikilerek yakılmasıdır! Hint gâvuru, sığıra olağanüstü saygı gösterir. Sığır sidiğini, uğurlu olmak ve hastalandıkları vakit şifa bulmak amacıyla içerler. Evlerini ve tüm duvarlarını sığır gübresiyle sıvarlar. Husrav Hân'ın bu tavırları Müslüman halkın ondan nefret etmesine yolaçtı. Ahali gittikçe Tuğluk'a

meylediyordu. Şimdi anlatacağımız gibi Husrav'ın hükümdarlığı uzun sürmedi.

Sultan Gıyâseddîn Tuğluk Şah

Şimdi anlatacaklarımı bana nakleden kişi, bilgisinin gereğini yapan önder âlim, erdemli şeyh Rükneddîn Kureşî Multânî'dir. Aslen Kureyş kabilesinden olan bu Multânlı şeyhin babası, ermiş Şemseddîn Ebû Abdullah'tır. Dedesi ise büyük veli, kendini ibadete vermiş üstat bilgin Bahâeddîn Zekeriyâ'dır.[30] İşte, Şeyh Rükneddîn'in kendi zaviyesinde bana anlattığı olaylar söyle:

Sultan Tuğluk Sint'le Türk yurdu arasındaki dağlarda yaşayan "Karavna"[31] Türklerindendi. O, etkinliği olmayan zayıf biriydi.[32] Kulvanîlik yani at çobanlığı vasfı ile bir tacirin hizmetine girerek Sint bölgesine geldi. Bu olay Sultan Alâeddîn'in hükümdarlık zamanına rastlamaktadır. O esnada Sint emiri, Alâeddîn'in kardeşi Ulû Hân onu "biyâde" [=piyade] yaptı. Biyâde, yayan asker demektir. Daha sonra Tuğluk'taki cevher keşfedilince onu atlı bölümüne geçirdiler. Sonra küçük emirler sınıfına geçti ve Ulû Hân onu saray harasının emiri yaptı. Ardından büyük emirler rütbesine yükselerek Melik Gâzî adını aldı. Tuğluk'un emri ile Multân Câmii'nde yapılmış hünkâr mahfilinde şöyle bir kitabe gördüm:

"Ben yirmidokuz defa Tatar'la savaştım, onları yenilgiye uğrattım; Melik Gâzî adını aldım."

Kutbeddîn tahta oturduğunda Dibâlbûr [=Dibalpur] ve oraya bağlı kasabaların valiliğini Tuğluk'a verdi. Bugün Hint hükümdarı olan Tuğluk o vakitler oğlunu da Emir-i Hayl [=at emiri; mirahor] yapmıştı. Tuğluk'un oğlu Cavna adını taşıyordu; tahta geçtiğinde Muhammed Şâh ismini almıştır. Kutbeddîn'i öldürülüp başa geçen Husrav Hân, Cavna'yı at emirliği makamından azletmedi. Tuğluk isyan etmeye hazırlandığı sıralarda beraberinde savaş ve çarpışma gibi durumlarda güvendiği üçyüz adamı bulunuyordu. Hemen Keşlû Hân'a bir mektup yazdı. O bu esnada Multân'daydı; –Multân'la Dibalpur arası üç gündür– yardımına gelmesini istiyordu onun. Ayrıca Kutbeddîn'in iyiliklerinden bahsediyor, onun kanının yerde kalmaması için intikama davet ediyordu. Keşlû Hân'ın oğlu Dihlî'deydi; bu yüzden Tuğluk'a şu anlamda bir mektup gönderdi:

"Oğlum yanımda olsaydı elbette istediğin konuda sana destek verirdim!" Tuğluk boş durmadı, oğlu Muhammed Şâh'a amacını anlatan bir mektup gönderdi. Ona kaçmasını ve Keşlû Hân'ın oğlu ile yanına gelmesini emretti. Tuğluk oğlu, Husrav'a karşı kurnazca davranarak amacına erişti. Husrav'a şöyle dedi:

"Atlar iyice yağlanıp şişti. Bunların yarak edilmesi şarttır!" Yarak,[33] atı uzun yolculuğa hazırlamak; yeygisini azaltıp dinçleştirmek demektir. Husrav Hân hemen izin verdi. At emirliği yapan kişi, yardımcıları ile ata binerek iki üç saat gezerdi. Tuğluk oğlu bu süreyi dört saate kadar çıkardı bir gün. Ve öğlen vakti sıvıştı; tam da yemek zamanıydı. Sultan, onun bulunması için süvariler gönderdiyse de o atik davranarak Keşlû Hân'ın oğlunu yanına alıp babasına katıldı ve hiçbir haber alınamadı peşinden.

Böylece Tuğluk, an bu andır diyerek isyan etti; asker topladı. Keşlû Hân da kendisine bağlı adamlarıyla ona katıldı. Husrav Hân, kardeşi Hân-ı Hânân'ı onlarla çarpışsın diye yolladı ama Keşlû ve Tuğluk onu perişan ettiler. Yetmiyormuş gibi Hân-ı Hânân'ın erleri de öbür tarafa geçti! Kardeşinin yanına döndüğünde yandaşları öldürülmüş, tüm serveti elinden alınmıştı. Tuğluk artık başşehir Dihlî'ye yönelmişti.

Husrav Hân ordusunu toplayıp Dihlî'nin dışında, yeldeğirmeni anlamına gelen Asyabad adlı mıntıkada[34] mola verdi. Burada hazinelerini açıp tartı ve tane ile değil kese kese dağıttı altını! Tuğluk ile Husrav Hân arasında dehşetli bir savaş cereyan etti ve Hindular üstün çıkarak Tuğluk'un ordusunu hezimete uğrattılar. Tuğluk'un ordugâhı yağmalandı. Üçyüz civarında eski arkadaşının önüne çıkarak söyle seslendi Tuğluk:

"Kaçış nereye? Nereye varsak bizi komazlar, öldürürler!"

Bu arada Husrav Hân'ın ordusu tümüyle yağma ve talana dalmış etrafa dağılmıştı. Husrav'ın yanında pek az adam vardı. Tuğluk yakın dostlarıyla sessizce onun kaldığı yere sızdı. Böyle bir savaş meydanında sultanın yeri "şatır" denilen[35] ve başına dikilen gölgelikle bilinir. Mısır diyarında bu nesneye "kubbe" ve "tayr" derler ki bayramlarda da kullanılır. Hint ve Çin'e gelince, hem sürekli kaldığı yerde hem de sefer esnasında bu gölgelik hükümdarın yanında bulunur. Tuğluk ve arkadaşları bu gölgeliğe yönelip

Hindularla çetin bir mücadeleye giriştiler. Sultanın özel adamları mahvoldu, yanında kimse kalmadı! Husrav kaçmak için atından inip elbise ve silâhlarını bir kenara fırlattı. Sırtında gömleğiyle Hint fukarası gibi saçlarını iki omuzu arasına salarak o civardaki bir bahçeye girdi. Ahali Tuğluk'un etrafına toplandı. Şehre yönelen Tuğluk, "kutvâl"ın [=kale emirinin] anahtarı teslim etmesi ile saraya girdi ve bir kenara oturdu. Tuğluk hemen Keşlû Hân'a:

"Hükümdar sen ol!" deyince öteki:

"Hayır sen olmalısın!" cevabını verdi. Aralarında tartışma çıktı. Sonunda Keşlû Hân:

"Sen hükümdarlığı kabul etmeyip geri çekilirsen oğlun oraya geçer!" deyince Tuğluk bu durumu hoş karşılamadı. Böylece hükümdarlığı kabul ederek tahta oturdu. Seçkinler ve halk ona biat ettiler; bağlılıklarını bildirdiler.

Üç gün sonra Husrav Hân açlığa dayanamayıp gizlendiği yerden çıktı, etrafı dolaştı. Bostan bekçisini bularak biraz yiyecek istedi. Adamın yanında yiyecek yoktu. Bu yüzden Husrav, yüzüğünü vererek:

"Bunu sana rehin veriyorum, hadi yemek getir!" dedi. Bekçi yüzüğü çarşıya getirince halk ondan kuşkulandı. Derhal "şıhna"ya bildirdiler durumu. Şıhna, zabıta müdürü demektir. Zabıta müdürü, bekçiyi Tuğluk'un huzuruna çıkardı. Bekçi yüzüğü kimden aldığını anlatınca Tuğluk, Husrav'ı tutup getirsin diye oğlu Muhammmed'i saldı yola. Muhammed, Husrav'ı kıskıvrak yakalayıp "tatû"ya bindirerek babasının huzuruna götürdü. Tatû alelâde yük beygiri demektir. Husrav:

"Karnım çok aç! Bana yemek ver!" deyince Tuğluk önce çorba sonra mükellef bir sofra, ardından da "fuka" şerbeti ikram etti. Bununla da kalmadı, "tenbûl" hazırlanmasını emretti. Husrav Hân bir güzel karnını doyurduktan sonra ayağa kalkarak:

"Tuğluk! Hükümdarlara yakışacak şekilde davran bana! Rezil kepaze etme beni!" dedi. Tuğluk:

"Elbette öyle yapacağım!" diyerek Husrav'ın boynunun vurulmasını emretti. Tam da Kutbeddîn'in katledildiği yerde Husrav Hân'ın boynu vuruldu! Husrav, Kutbeddîn'in kesik başını, cansız bedenini damdan aşağı nasıl fırlattıysa kendisininki de öyle fırlatıldı. Ama Tuğluk, Husrav'ın güzelce yıkanıp kefenlenmesini ferman buyurmaktan geri durmadı. Böylece Husrav defnedildi. Devlet ve memleket dört yıl boyunca Tuğluk'un emrine girdi. O erdemli ve âdildi.

Oğlunun Ona Karşı Başarısız Bir İsyan Girişiminde Bulunması

Tuğluk, devletin kalbine yerleşip işi sağlama alınca oğlunu Telink [=Telingâna] bölgesine yolladı, fetih için. Dihlî şehrinden Telink'e üç ayda varılır. Onun yanında Melik Temûr, Melik Tikîn, Mühürdâr Melik Kâfur ve Melik Bayram gibi ileri gelen kumandanların da yer aldığı muazzam bir ordu bulunuyordu. Tuğluk oğlu, Telink'e ulaştığında isyan hevesine düştü ve şair hukukçulardan Ubeyd adlı nedimine Sultan Tuğluk'un vefat ettiğine ilişkin haberleri ahali arasında yaymasını emretti. O sanıyordu ki halk bu haberi duyunca kendisine bağlılığını bildirmek; biat etmek için koşacak! Oysa haber ahaliye yayıldığında kumandanlar durumu hoş karşılamadı. Her biri kendi davulunu çaldırarak muhalif olduğunu bildirdi. Kimse kalmadı Tuğluk oğlunun yanında. Ayrıca onu katletmek de istediler. Fakat Melik Temûr bunu önledi; duvar gibi dikildi onun önüne! Böylece Tuğluk oğlu on cengâver atlı ile babasının yanına kaçtı! Onlara Yârân-ı Muvâfık adını verdi. Bu söz "uyumlu, sadık arkadaşlar" demektir. Baba Tuğluk, yanına gelen oğluna para ve asker vererek Telink'e dönmesini emretti. Böylece oğul tekrar Telink'e döndü. Lâkin baba isyancı oğulun niyetini öğrenmişti; şair hukukçu Ubeyd'i idam ettirdiği gibi mühürdârlık yapan Melik Kâfur'un da öldürülmesini salık verdi. Baş tarafı iyice sivriltilmiş bir kazık dikildi toprağa. Mühürdâr'ın boynu bu kazığa geçirildi. Kelle yukarıdan aşağı kayıp taprağa erişti; kazığın ucu gözüktü! Bu hâlde bırakıldı mühürdâr. Diğer kumandanlar ellerini tez tuttular; Sultan Nâsıreddîn oğlu Şemseddîn'in yanına kaçtılar, Şemseddîn'in dedesi Gıyâseddîn Balaban'dır. Oraya yerleştiler.

Tuğluk'un Leknavtî Diyarına Yaptığı Sefer ve Vefatına Kadar Başından Geçen Olaylar

Kaçak emirler Sultan Şemseddîn'in yanında kaldılar. Bir süre sonra Şemseddîn vefat etti. Yerine oğlu Şihâbeddîn geçti. Daha sonra küçük kardeşi Gıyâseddîn Bahâdur Bûra onu yenerek uzun süre devleti elinde tuttu. Bûra, Hint dilinde siyah demektir. Bahâdur, başta kardeşi Kutlû Hân olmak üzere tüm beraderlerini ortadan kaldırdı. Sadece Şihâbeddîn ve Nâsıreddîn adlı kardeşleri Tuğluk'un yanına firar etmeyi başardılar. Tuğluk yanına gelenlerle anlaştı; oğlu Muhammed'i tahtının vekili olarak Dihlî'de bırakıp Bahâdur'la savaşmak üzere süratle Leknavtî şehrine yürüdü. Burayı zaptetti, Gıyâseddîn Bahâdur'u esir alarak zincire vurdu, kendi başşehrine getirdi!

Dihlî'de Şeyh Nizâmeddîn Bezvânî [=Bedâunî] adında bir veli yaşardı.[36] Sultan Tuğluk'un oğlu Muhammed ona hürmet gösterip daima duasını isterdi. Şeyh aşka gelirdi zaman zaman; bu yüzden şehzâde, hizmetçilerine sıkı sıkı tembihlemişti:

"Şeyhime vecd hâli egemen olunca hemen haber salın bana!"

Şeyh bir gün coşunca hizmetçiler Şehzâde Muhammed'e durumu bildirdiler. Muhammed, huzura çıkınca Şeyh Nizâmeddîn ona yönelerek:

"Hükümranlık ve devleti sana armağan ettik!" dedi. Sultan Tuğluk'un başşehirde bulunmadığı bir sırada Nizâmeddîn Hak Teâlâ'nın rahmetine kavuşunca Şehzâde Muhammed onun naaşını kendi omuzunda taşıdı. Babası onun bu [hareketini] işitince kızdı ve onu uyardı. İşin aslına bakılırsa oğlunda gördüğü bazı belirtilerden ötürü ona karşı kini artmıştı: Onun etrafa hediye dağıtmasını, küme küme köle satın almasını ve insanların kalbini kazanmasını doğru bulmuyordu! Bu cenaze hâdisesinden sonra ruhundaki intikam ateşi iyice alevlenmişti. Ayrıca müneccimlerinin, çıktığı bu seferden sonra bir daha Dihlî şehrine dönmeyeceğine dair kehanetlerini işitince iyice kızdı, onlara tehdit yağdırdı!

Sefer dönüşü başşehir Dihlî'ye yaklaşırken oğluna o civardaki Afganpur nehrinin kıyısında bir köşk yaptırmasını emretti. Şehzâde ağaç temeller üzerine dayanan ve büyük bölümü ahşaptan oluşan binayı üç gün içinde inşa ettirdi. Bu konağı sağlam bir şekilde yaptırmış ve inşaat sorumlusu olarak da ilerde Havâce-i Cihân [=Hâce Cihan; Hoca Cihan] diye bilinecek kişiyi, Melikzâde'yi ayarlamıştı. Melikzâde daha sonra Sultan

Muhammed'in büyük veziri olmuştur. Onun asıl adı, Ahmed b. İyâs'dır. Onlar inşaat esnasında tuzağı hazırlamışlardı bile; bir tarafında filler yürütülürse çökecek tarzda yapılmıştı köşk!

Sultan Tuğluk, Şehzâde Muhammed tarafından yapılan bu köşke girerek ahaliye ziyafet verdi. Yemekten kalkanlar yavaş yavaş dağıldıktan sonra şehzâde, süslü fillerin huzurdan geçmesi için sultan babasından izin istedi. Tuğluk oğlunu kırmadı ve olan oldu!

Şeyh Rükneddîn olayı bana şöyle anlatıyor:

O gün Tuğluk'un yanındaydım. Beraberimizde hükümdarın en sevdiği oğlu Mahmûd da bulunuyordu. Hükümdarın diğer oğlu Muhammed yanımıza gelerek:

"Efendim! İkindi namazı vakti gelmiştir. Kalkıp namaz kıldırınız!" dedi. Ben de namaz için kalktım. Böylece Şehzâde Muhammed ile Melikzâde'nin planladığı şekilde filler bir taraftan yürütüldü. Hayvanlar yere ayak basar basmaz köşk Sultan Tuğluk'un ve oğlu Mahmûd'un üzerine yıkıldı. Asumanı tutan feci bir çığlık işittim! Namazı bitiremeden gerisin geri döndüğümde köşk yıkılmıştı. Şehzâde Muhammed enkazı kaldırmak için kazma kürek getirilmesini emrediyordu sözde. Öte yandan da adamlarına bu işin geciktirilmesini ima ediyordu!

Güneş battıktan sonra kazma kürek ve diğer âletler getirilip enkaz temizlenince şu manzara ile karşılaşıldı: Sultan Tuğluk yanı başındaki oğlunu ölümden korumak için sırtını siper etmişti! Bazıları Tuğluk'un harabeden ölü çıkarıldığını, diğerleri ise henüz can vermeden çıkarılıp öldürüldüğünü sonra da Tuğlukabâd denilen şehrin kıyısında evvelce yaptırdığı mezara götürülüp gömüldüğünü anlatmaktadırlar.[37]

Sultan Tuğluk'un, Tuğlukabâd denilen bu şehri niçin yaptırdığını daha önce açıklamıştık. Tuğluk'un tüm serveti ve köşkleri oradaydı. Tuğlukabâd denilen bu şehirde kiremitleri altınla yaldızlanmış muhteşem bir köşk vardır. Ipışık güneşli bir havada bu binaya bakanların gözleri kamaşır. Tuğluk nice hazinelerini buraya yığmıştır. Hattâ söylentilere göre burada yaptırdığı havuzda altın eritmiş ve havuz yekpâre altına dönmüş! Ama oğlu Muhammed Şâh tahta geçince bu altınlardan epey harcamıştır.

İlerde açıklayacağımız gibi Vezir Havâce Cihân, baba Tuğluk'un üstüne yıkılan köşkün mimarisinde gösterdiği üstün maharetten ötürü Şehzâde Muhammed nezdinde herkesten fazla itibar gördü! Ne vezirlerden ne de diğer görevlilerden hiçbiri, Muhammed nezdinde Havâce Cihân kadar itibar görmedi!

KIRKİKİNCİ BÖLÜM

HUZURUNA ÇIKTIĞIMIZ SİNT VE HİNT HÜKÜMDARI GIYÂSEDDÎN TUĞLUKOĞLU EBU'L-MÜCÂHİD MUHAMMED ŞÂH

Kırkikinci Bölüm Notları

Sultan Tuğluk ölünce onun yerine oğlu Muhammed Şâh[1] geçti. Daha önce bahsettiğimiz gibi adı önceleri Cavna idi, tahta oturunca Muhammed adını alıp Ebu'l-Mücâhid diye çağırılır oldu.

Diğer Hint hükümdarlarına dair naklettiğim olayların hepsini yahut büyük bölümünü Kadî'l-kudâtlık [=Başkadılık] makamında bulunan Gazneli Kemâleddîn İbnü'l-Burhân'dan dinledim ama Muhammed Şâh'la ilgili anlatılarımın büyük bölümü, ülkesinde bulunduğum sırada kendi tanıklığım ve izlenimlerime dayanmaktadır.

Muhammed Şâh'ın Huyları

Bu hükümdar hem kan akıtmaya hem de hediye dağıtmaya tutkundur! Bu konuda insanların en aşırısıdır. Onun kapısı ya haceti görülüp zengin olan bir yoksulun yahut katledilecek bir dirinin son uğrak yeridir. Halk arasında cömertlik ve cesaretine dair çeşitli menkıbeler anlatılmaktaysa da suçlulara karşı sertliğine ve acımasızlığına dair hikâyeler de yaygındır! Buna rağmen o insanların en alçakgönüllüsü, adalet ve doğruluğa en çok değer verenidir. Dinin temelleri onun tarafından korunur. Namazı emretmek, kılmayanı cezalandırmak konusunda çok serttir. O, mutluluğu kesilmeyen uğurlu ve bereketli hükümdarlardandır. Lâkin ona egemen olan nitelik cömertliktir. Biraz sonra onun cömertliğine ilişkin bazı şeyler anlatacağız. İnsanı şaşkına çeviren bu olayların azıcık bir benzeri dahi onun seleflerinde görülmemiştir.

Hak Teâlâ'yı ve onun Peygamberini şahit tutarım ki Tuğlukoğlu Muhammed'in cömertliğine dair anlatacağım hikâyeler tümüyle doğrudur! Yüce Rabb'ın tanıklığı yeter! Biliyorum bazı menkıbeler çoklarının havsalasına sığmayacak; bunların imkânsız ve inanılmaz olduğunu söyleyecekler! Ama ben kendim görüp doğruluğuna tanık olduğum ve dersler çıkardığım bir konu hakkında yalan söyleyemem, gerçek olanı

anlatırım! Zaten bu olayların çoğu, Doğu ülkelerinde ağızdan ağıza yayılmış ve mütevâtir [=kesin haber] hâline gelmiştir.

Hükümdarın Kapıları, Kabul Dairesi ve Buradaki Düzen

Sultanın Dihlî'deki konağına Dâr-ı Serâ [=saray ev] adı verilir. Bunun kapıları çoktur. İlk kapıda bir grup muhafız dikilir. Burada davul, zurna ve boru çalanlara da yer ayrılmıştır. Soylu, nüfuzlu bir emir geldiğinde davullara vurulur, borular çalınır ve bu görevliler;

"Falanca adam geldi!" diye iki defa bağırırlar. İkinci ve üçüncü kapıda da aynı düzen vardır. İlk kapının hemen dışında uzun oturaklar vardır; üzerinde cellâtlar bekleşir! Sultan birinin idamını emredince adamı kabul dairesinin kapısında katlederler, cesedini üç gün orada bekletirler. Âdet böyle!

Birinci kapıyla ikinci kapı arasında büyük bir koridor vardır. İki tarafta uzanan oturaklara nevbet ehli [=vakit bildirici] kapıcılar oturur. İkinci kapıda özel bekçiler dikilmektedir. İkinci kapı ile üçüncü kapı arasındaki büyük peykede Nakîbü'n-nukabâ[2] makamında bulunan adam oturur. Adamın elinde altın bir asâ vardır. Başında mücevherle süslü, üç yanına tavus tüyü dikilmiş muazzam bir külâh bulunur. Çevresinde, başlarında süslü bir külâh, bellerinde kemer, ellerinde sapı altın veya gümüşten yapılmış birer kamçı bulunan nakipler birikmiştir. İkinci kapı, ahalinin girip oturduğu geniş mi geniş muhteşem bir daireye açılır. Üçüncü kapının yanında bulunan peykelere ise küttâbü'l-bâb [=kapı yazıcıları] oturur. Sultan tarafından özel emir çıkmadıkça kimse bu kapıdan giremez. Herkesin, kendisi ile beraber girecek dostlarının ve hizmetçilerinin sayısı sıkı sıkı belirlenir. Bir kimse bu kapıya yaklaşınca orada görevli yazıcılar;

"Falanca adam saat birde ya da ikide geldi!" diye kaydederler. Bu yazma işi akşama kadar sürer. Sultan, yazılanların bulunduğu listeyi yatsıdan sonra gözden geçirir. Kapıda meydana gelen her olay kâtipler tarafından tek tek not edilir. Şehzâdelerden bazıları yazıcı taifesinin evraklarını sultana götürme görevini üstlenmiştir.

Buralıların âdetlerinden biri de şudur: Kişi, hükümdar sarayından bahaneli yahut bahanesiz üç gün ayrılırsa hükümdardan izin çıkmadıkça bir daha giremez! Hastalık vs. geçerli bir özrü varsa sultana uygun bir hediye

sunarak huzura çıkar. Uzun yoldan gelenlere de böyle hareket ederler. Hukukçular mushaf ve kitap; dervişler seccade, tespih ve misvak gibi hediyeler sunarlar. Kumandan ve emirler ise at, deve ve silâh armağan ederler.

Bu üçüncü kapı Hezâr Ustûn diye bilinen kocaman geniş bir kabul dairesine açılır. Hezâr Ustûn, bin sütun demektir. Zengin motiflerle süslenmiş ahşap tavanı omuzlayan bu direkler de ahşaptır ve her yanı cilalıdır. Hükümdar, genel meclisi burada kurar. Bu çatının altında halk birikir, derdini anlatır.

Hükümdarın Kabul Düzeni

Hükümdar çoğu kez ikindiden sonra, bazen de sabahleyin kabule geçer. O, beyaz kumaşla döşenmiş ve üzerine minder yerleştirilmiş bir peykeye oturur. Arkasında büyük bir yastık, iki tarafında da [kollarını dayadığı] dayaklar bulunmaktadır. Hükümdar orada [diz kırarak] namazdaymış gibi oturur. Hint halkının hepsi böyle oturur.

Sultan çöktüğü zaman vezir ayakta dikilir. Ardında yazıcılar, onların da ardında hâcibler [=mabeyinciler] yer almaktadır. Hâciblerin başı, sultanın amca oğlu ve naibi Fîrûz Melik'tir.[3] O, hâciblerin hepsinden daha yakındır sultana. Bundan sonra sırayla Hâs Hâcib [=özel mabeyinci, başnedim] Naib-i Hâs Hâcib [=Hâs Hâcib'in yardımcısı], Vekîlü'd-dâr [=sarayın başhizmetkârı] ve yardımcısı, mabeyincilerin şerifi, son olarak da mabeyincilerin seyyidi yanlarında adamlarıyla beraber yerlerini alırlar.

Bu mabeyinciler topluluğunun ardından sayıları yüzü bulan nakipler gelir. Hükümdar oturunca hâcib ve nakipler yüksek sesle "Bismillah" derler. Daha sonra Melik-i Kebîr [=beylerin başı] Kabûla, sultanın yanı başında yerini alır, elindeki yelpaze ile sinek kovalar. Hükümdarın sağına ve soluna silâhdâr taifesinden yüz cengâver dikilir. Bunların ellerinde kalkan, kılıç ve yay bulunmaktadır. Salon boyunca sağ ve sol kanatlara sırayla başkadı, onun yanında başhatip, sonra diğer kadılar, ileri gelen şeyhler, âlimler, hocalar, sonra hükümdarın kardeşleri ve yakınları, sonra büyük emirler, sonra muhterem yabancılar ve nihayet kumandanlar dizilir.

Sonra eyer ve dizginleri padişahî tarzda kıymetli malzemeyle yapılmış altmış küheylân getirilir. Bunların bir kısmı hilâfet işareti taşımaktadır. Hilâfet işareti, atın gem ve kolanının sırmalı siyah ipekten mamul olmasıdır. Bazen de bu bölümler sırmalı beyaz ipektendir. Küheylânlara sultandan başka kimse binemez! Atlar sultanın rahatça görebileceği şekilde yarısı sağda, yarısı solda bekletilir. Daha sonra atlas ve sırmalı kumaşlarla güzelce süslenmiş elli fil getirilir.[4] Bu hayvanların sivri dişleri idamlık suçlular için demirle kaplanmıştır! Her filin tam boynunda bir sürücü oturmaktadır. Elindeki "taberzin"le [=küçük, baltamsı âletle] hayvanı istediği yöne sürer. Bu hayvanların sırtlarına –kuvvet ve iriliklerine göre– yirmi küsur yahut daha az savaşçıyı alacak kapasitede tahta kafes şeklinde sandıklar yerleştirilmiş; dört köşesine bayraklar dikilmiştir. Filler, başlarını eğerek hükümdarı selâmlamak üzere eğitilmişlerdir. Bu hayvanlar selâm işaretini yapınca hâcibler hep bir ağızdan yüksek sesle "Bismillah!" derler. Filler yarısı sağ kanatta, yarısı solda olmak üzere ayakta duranların hemen ardında yerlerini alırlar. Sağ ve solda yer alanlardan biri hükümdarı selâmlamaya yöneldiğinde hâciblerin bulunduğu noktaya kadar ilerler. Selâmı uygun bir şekilde verir. Bu sırada hâcibler "Bismillah!" demektedirler. Onların hançerelerinden çıkan ses, selâm veren adamın mevkii ve nüfuzuna göre olur. Adam selâmdan sonra sağdan veya soldan hiç sınırı aşmadan yerine döner. Selâma gelen Hindu ise hâcibler:

"Hedâkellah!" diye seslenirler [=Allah seni hidayete eriştirsin!].

Sultanın köleleri ellerinde kalkan ve kılıçlarla herkesin arkasında çepeçevre dikilirler. Bir kimse hükümdarın huzurunda bekleyen hâciblerin önünden geçmedikçe bu kölelerin arasına giremez.

Yabancıların ve Hediye Sunanların Huzura Çıkışı

Bir kimse hükümdara hediye sunmak üzere kapıya geldiği zaman hâcipler rütbe sırasına göre huzura girerler. Önce Emir Hâcib makamında bulunan kişi, arkasından onun naibi, onun arkasından Has Hâcib ve yardımcısı, onun arkasından Vekilü'd-dâr ve onun yardımcısı, onun arkasından hâciblerin seyyidi ve en son hâciplerin şerifi girer. Bunlar sultana üç defa selâm verir, kapıda bekleyeni bildirirler. Eğer hükümdar o adamın içeri alınmasını emrederse getirdiği hediye oradaki görevlilerin eline verilir. Bu görevliler, ellerindeki hediyeyi sultanın göreceği şekilde tutarak halkın önünde

dikilirler. Sultan hediyenin sahibini çağırır. Bu adam hükümdarın huzuruna varmadan önce üç defa eğilip selâm verir. Bir kez de hâciplerin dikildiği yerde selâm merasimini yapar. Eğer saygın ve nüfuzlu biriyse hemen Emir Hâcibin safında durur. Böyle değilse onun arkasında yerini alır. Hükümdar nazik bir şekilde ona yönelerek:

"Merhaba!" der. O adam pek itibarlı biriyse hükümdar onunla el sıkışır veya kucaklaşır. Daha sonra getirilen armağanların bir kısmını görmek ister. Uzun uzun bakar, armağanı sunan adama iltifat eder. Ona hil'at giydirir. Âdet gereğince bu adama "serşüsti" [=başsuyu, ikramiye] parasının verilmesini emreder. Bu para hediye getirenin derecesine bağlıdır.

Yüksek Vergi Memurlarının Ona Hediye Getirişi

Âmiller [=valilik ve bölgenin vergi tahsildarlığını beraber yürüten yüksek memurlar] hediyelerini ve bulundukları bölgenin vergilerinden oluşan serveti sunmak üzere payitahta geldikleri zaman leğen, ibrik gibi altın ve gümüş kaplar yaptırırlar. Yine altın ve gümüşten tuğlamsı külçeler döktürürler. Buna "hışt" adını vermişlerdir. Getirilen armağanlar hükümdar hizmetçilerine teslim edilir. Onlar baştan başa bir saf oluşturmuşlardır ve her birinin elinde bir külçe vardır. Hediyeler arasında fil varsa öne alınır. Fillerden sonra koşumlu atlar, onların ardından katırlar, nihayet servet yüklü develer gelir.

Ben de bir kez Vezir Havâce Cihân'ın, Devletabad'dan dönen sultana nasıl armağan sunduğunu gördüm. Hükümdarı karşılamak için Beyâne [=Beyâna][5] şehrinin varoşuna kadar gelerek anlattığımız düzen içinde verdi hediyesini. Bu hediyeler arasında biri yakut diğeri zümrüt ve öbürü birinci sınıf inci ile dolu üç tepsi vardı. O sırada Irak hükümdarı Sultan Ebû Saîd'in amca oğlu Hacı Kâvun da oradaydı. Hükümdar getirilen hediyelerin bir kısmını da Hacı Kâvun'a verdi. İnşallah ilerde bunu anlatacağız.

Hükümdarın Bayram Namazlarına Çıkışı ve Bununla İlgili Merasim

Arefe gününün bayrama bağlandığı gece hükümdar; tüm şehzâdelere, özel dostlarına, saygın yabancılara, devlet adamlarına, kâtib, hâcib, kumandan, hizmetkâr, köle ve ehl-i ahbâra [=istihbarat memurlarına] paha biçilmez giysiler gönderir. Bayram sabahı filler ipek örtülerle, inci ve altınla bezenir.

Bunların onaltısı sultana aittir, hiç kimse binemez onlara! Bu fillerin üzerine inci bezeli atlastan onaltı şatur [=gölgelik, çadır] kurulur. Her şaturun ana direği som altındandır. Ayrıca her fil üzerinde mücevher ile süslenmiş ipek bir minder bulunur. Sultan bu fillerden birine çıkar. Önünde paha biçilmez incilerle süslenmiş eyer perdesi vardır. o filin önünde hizmetçi köleler ve memlûk erler dizilir. Hepsinin başında altın bir külâh, bellerinde altın bir kemer bulunur. Bir kısmının kemeri mücevherlerle bezelidir. Yine başta altın külâh, belde altın kemer, elde altın saplı kamçı taşıyan üçyüz civarında nakip de sultanın önünde yürürler. Kadî'l-kudât [=başkadı] Sadr-ı Cihân Kemâleddîn Gaznevî, yine bir diğer büyük bölgenin başkadısı Sadr-ı Cihân Nâsıreddîn Havârezmî ve öteki kadılar; Horasan, Irak, Şam, Mısır ve Mağrip diyarından gelmiş muhterem misafirlerle fillere çıkmışlardır. Hint ülkesinde yabancılara Horasanî [=Horasanlı] derler. Müezzinler de fillere binerek tekbir getirirler.

Hükümdar saray kapısından bu düzen içinde çıkar. Her emir kendi bölüğünün başında özel davul ve bayrakları ile sultanı bekler. Sultan yukarıda bahsettiğimiz şekilde bineklere atlamış adamlarının önünde, kadılar da onların arkasında olmak üzere kafile ilerler. Yürüyüş esnasında müezzinler art arda tekbir getirmektedirler. Sultanın hemen ardında merâtibi yer alır. Merâtib; davul, boru, nefîr ve zurna çalan; bayrak taşıyan gruba denir. Onların ardından hükümdarın en yakını olan akrabalar gelir. Bunları takiben kardeşi Mübarek Hân, yeğeni Behrâm Hân, amca oğlu Melik Fîrûz, Başvezir, Melik Mucîr b. Zü'r-recâ[6] ve Melik-i Kebîr [=Büyük Bey] Kabûla gelmektedir. Hepsinin kendine ait birliği ve bando takımı vardır. Kabûla denen adam hükümdar nezdinde sevilen, saygı gören biridir. Çok zengindir. Divan başkanı olan ve İbnü'ş-Şarâbşî[7] diye tanınan Sıkatü'l-mülk Alâeddîn Mısrî'nin bana bildirdiğine göre, Büyük Bey Kabûla'nın senelik masrafı otuzaltı leke ulaşıyormuş![8]

Bunların ardından sırayla Melik Nükbiye, Melik Buğra, Melik Muhlis ve Melik Kutbu'l-mülk gelirler. Hepsinin kendi birliği ve bando takımı vardır. Bunlar, hükümdarın yanından hiç ayrılmayan yüksek rütbeli beylerdir. Bayramlarda kendi bando takımlarıyla beraber at üstünde sultana eşlik ederler. Fakat diğer emirler böyle törenlere katıldıklarında yanlarında bandocu taifesi bulunmaz. Bayram gününde atların ve binicilerin üstünde zırh vardır. Merasimdekilerin büyük bir kısmı sultanın memlûk erleridir.

Sultan, mescidin kapısına vardığı vakit orada durarak kadılık makamında bulunanlara, büyük emir ve kumandanlara, özel misafirlere içeri buyurmalarını söyler. Sonra kendisi binitinden inerek girer mescide. Daha sonra imam bayram namazını kıldırır, hutbe okur.

Kurban bayramında sultan bir deve getirir. Üzerine kan sıçramaması için ipek bir peştamal bağlar önüne. Hayvanı "nîze" adı verilen [ucu bıçağımsı] bir kargıyla boğazlar. Sonra filine binip sarayına döner.

Bayram Günü Kabul Merasimi, Büyük Taht, Tütsü Konulan Koca Buhurdan

Hükümdarın köşkü bayram günü güzelce döşenir, kıymetli süslerle bezenir. Merasimin yapıldığı büyük salona bârka kurulur. Bârka [=bargâh] kocaman bir çadırdır. Muazzam direkler üzerine gerilmiştir. Çevresi kubbelerle doludur. Rengârenk ipekten yapay ağaçlar kurularak bunların üstüne yine yapay çiçekler kondurulur. Bu ağaçlar üç sıra hâlinde büyük salona dizilerek her iki ağaç arasına –örtüsü ile beraber– kendine ait minderi bulunan altın koltuklar konulur. Som altından yapılmış büyük taht ise muhteşem salonun tam ortasına yerleştirilmiştir. Ayakları inci mercanla bezelidir. Uzunluğu yirmiüç karış, genişliği ise bunun yarısıdır. Taht yekpâre değildir; çeşitli parçalardan oluştuğu için hepsi bir araya getirilerek birleştirilir. Bu tahtın her parçasını bir grup hizmetçi yüklenir. Altın ağırdır çünkü! Tahtın üzerinde bir minder bulundurulur. Sultanın başucuna mücevherle süslenmiş bir şatur konulur. O tahta çıktığı zaman hâcib ve nakipler yüksek sesle "Bismillah!" derler.

Daha sonra cemaat selâm merasimi için öne çıkar. Önce kadılar, hatipler, hukukçular, şerifler ve şeyhler gelir. Sonra hükümdarın kardeşleri, yakınları, kayınları yaklaşır. Daha sonra yabancılar, vezir ve kumandanlar ilerler. Sonra memlûk erbaşları ve yüksek rütbeli askerler huzura çıkar. Hepsi de sırayla, birbirlerini itip kakmadan selâm geçidini tamamlarlar.

Kendisine bir kasabanın geliri hediye edilmiş her asilzâde bayram günü üzerinde kendi adının bulunduğu altın dolu bir kese getirmeli, bu keseyi oradaki altın leğene atmalıdır. Hint ahalisinin âdetlerindendir bu. Müthiş bir servet birikir ve hükümdar istediğine dağıtır bu serveti! Bayramlaşma ve selâm merasimi bitince herkesin önüne, mevkiine göre yemek konulur.

Yine o gün, büyük bir buhurdan kurulur. Bu âlet kuleye benzemektedir. Saf altından yapılmıştır. Yekpâre değildir; istenildiği zaman sökülüp takılabilen çeşitli parçalardan oluşmuştur. Parçalar gayet ağır olduğundan sadece birini dahi tek kişi değil bir grup taşıyabilir. Âletin içinde üç bölme vardır. Tütsücüler bu bölmelere girerek kamârî[9] ve kakullî[10] ödü ile beraber ak amber ve câvî denilen cava amberi[11] yakarlar. Tütsülerin dumanı büyük salonun her tarafına yayılır. Bu arada civan yiğitlerin ellerinde gülsuyu ve muhtelif çiçek esanslarıyla dolu altın ve gümüş ibrikler bulunmaktadır. Herkese serperler hiç durmadan...

Büyük taht ile buhurdan sadece Ramazan ve Kurban bayramlarında çıkarılır. Diğer günlerde hükümdar daha az gösterişli başka bir altın tahta oturur. Böyle bir zamanda, üç kapılı bârka [=bargâh] gayet yüksek bir yere kurulur. Sultan bârkanın içine geçer. Birinci kapıda İmâdü'l-mülk Sertîz, ikinci kapıda Melik Nükbiye, üçüncü kapıda Yusuf Buğra dikilmektedir. Sağda ve solda muhafız memlûk erlerin reisleri dikilir. Halk da derecesine göre bekleşir. Bârkanın görevli subayı Melik Toğî'dır. Onun elinde altın, yardımcısının elindeyse gümüş bir asa bulunur. Bu iki adam asalarla halkı sıraya sokar, safları düzeltir. Vezir kendi yerindedir. Onun arkasında kâtibler durur. Hâcibler ve nakipler de ayakta bekleşirler, diğerleri gibi.

Sonra saz ve dans takımı getirilir. Evvelâ, o sene esir edilen Hindu reislerinin kızları gelip dans eder, şarkı söylerler. Sultan bu kızları kumandan ve muhterem misafirlere armağan eder! Daha sonra diğer Hindu kızları şarkı söyleyip dans ederler. Bunları da kardeşlerine, akrabalarına, kayınlarına ve bey çocuklarına bağışlar. Bu meclise sultan ikindi vaktinden sonra gelir.

Bayramın ikinci günü ikindiden sonra tekrar bu şekilde kurulan meclise sultan yine katılır. Şarkıcı dansözler de oynarlar. Hükümdar bu oynak kızları askerlik yapan memlûkların başkanlarına verir! Bayramın üçüncü günü ise kendi akrabalarından evlenecek olanların nikâhını kıyar; onlara hediye yağdırır. Dördüncü gün bütün hizmetçi erkek köleleri azat eder! Beşinci gün cariyeleri azat eder. Altıncı gün cariyelerle köleleri evlendirir. Yedinci gün her yere yağmur gibi sadaka dağıtır.

Sefer Dönüşü Tertip Edilen Merasim

Hükümdar seferden döndüğü zaman filler güzelce süslenir. Bunların onaltısının üzerine onaltı şatur konulur. Şaturların bir kısmı sırma ile işlenmiş, bir kısmı mücevherle süslenmiştir. Fillerin önüne mücevherle süslenmiş "gâşiye" tabir edilen perdeler asılır. Birkaç katlı ahşap kubbeler inşa edilerek üzerleri ipekle örtülür. Her katta gayet çekici giysi ve takılarla süslenmiş şarkıcı cariyeler oturmaktadır. Bunların bir kısmı dans etmeyi de iyi bilir. Her kubbenin ortasında hayvan derisinden mamul, şerbet dolu kocaman bir havuz bulunur. Yerli, yabancı, gelen giden herkes bu şerbetten içebilir. İçenlere tenbûl ve fevfel sunulur. Ayrıca sultanın bineği geçecek diye kubbeler arasına ipek örtüler serilir. Hükümdarın geçtiği caddenin kenarındaki duvarlar şehir kapısından köşk kapısına kadar ipekle bezenmiştir. Onun önü sıra sayıları binleri bulan köleler yürür. Grup grup halk ve ordu ise arkadan gelir.

Hükümdarın başşehre girişini birkaç defa görmek nasip oldu. Ra'âde denilen[12] küçük topların üç dört tanesi fillere yükletilerek halkın üstüne altın serpilmekteydi. Ahali, hükümdarın şehre girişinden köşke varışına kadar altın toplardı yollardan!

Seçkinler Sofrasının Düzeni

Hükümdar köşkünde yemek iki şekilde tertip edilir. Birine "taâm-ı hâss" diğerine "taâm-ı âmm" denilir. Taâm-ı hâs [=özel sofra] hükümdarın sofrasıdır. Hükümdar genel olarak davetlilerle yemeğe oturur. Bu sofrada seçkin emirler; amca oğlu Emir-i Hâcib [=başmabeyinci], İmâdü'l-mülk Sertîz ve Emir-i Meclis [=meclisin hizmetinden sorumlu emir] yer alır. Hükümdar taltif etmek istediği nüfuzlu bey ve yabancıları da sofrasına çağırır. Davetlilerden birine iltifat etmek isteyince eline bir tabak alarak içine ekmek koyup o adama uzatır. İltifat edilen adam tabağı sol eline aldıktan sonra sağ elini yere koyarak saygı ile eğilir. Sultan bazen orada bulunmayan bir kimseye gönderebilir bu yemekten... O adam da, davette bulunanlar gibi saygı ile eğilerek gönderilen yemeği yanındakilerle paylaşır. Ben bu tür özel sofralarda çok bulundum; katılanlar ancak yirmi civarında olurdu.

Halk Sofrasının Düzeni

"Taâm-ı âmm" [=ahaliye verilen yemek] mutfaktan çıkarılıp ortaya getirilirken nakipler önde yürüyerek "Bismillah!" derler yüksek sesle. Onların başında elinde altın asa ile Nakîbü'n-nükabâ [=nakiplerin başkanı] onun yanında elinde gümüş asa ile yardımcısı yer alır. Onlar dördüncü kapıdan girip büyük salonda bulunanlara seslerini duyurunca hükümdardan başka herkes ayağa kalkar. Sofra yere bırakıldığı zaman nakipler bir sıra oluştururlar. Onların önünde duran reis, sultanı över, yüceltir de yüceltir. Sonra eğilerek selâm verir; nakipler ve salonda bulunan büyük-küçük herkes ona uyar. Hint ahalisinin âdetince bu esnada Nakîbü'n-nükabânın nutkunu işiten kişi sözün sonunu bekler: Yürüyorsa durur, duruyorsa çakılı kalır olduğu yerde! Hiç kimsenin yerinden kıpırdadığı görülmez.

Nakiplerin reisinden sonra yardımcısı da benzeri bir nutuk çekerek selâm verir. Bu sefer tümü orada bulunanlarla beraber ikinci kez selâma durur. Daha sonra herkes oturur.

Sultan aslında haberdardır ama yemeğin hazır olduğu Küttâbü'l-bâb [=kapı kâtipleri] tarafından yazı ile bildirilir sultana. Bildiri kâğıdı bu işle görevlendirilmiş bir bey çocuğunun eline verilir. Küçük beyzâde kâğıdı hükümdara götürür. Hükümdar kâğıdı okuyunca dilediği emiri çağırır; halkı düzene sokma ve sofraya oturtma görevini ona verir.

Bu sofrada sunulan yemekler, rikak, [=yufka; işkefe] kebap, içine tatlı konulmuş çok köşeli yuvarlak pastalar, pirinç pilâvı, tavuk ve "semûsek"tir.[13] Daha önce de bunlardan bahsetmiş, etraflıca anlatmıştık. Buralıların âdetince sofraya evvelâ kadılar, hatipler, fıkıh bilginleri, şerifler ve şeyhler gelir. Sonra hükümdarın yakınları, onları takiben de büyük emirler gelir. Onların ardından halk oturur sofraya. Herkes kendine ayrılmış mekâna oturduğundan itiş kakış ve düzensizlik göze çarpmaz. Millet tamamen sofraya kurulunca "şürbedâriye" tayfası [=sâkîlar] çıkar ortaya. Ellerinde çeşitli bitkilerin şerbetleriyle dolu altın, gümüş, bakır ve cam kadehler vardır.

Yemekten önce bunlar içilir. Şerbet faslından sonra hâcipler "Bismillah!" der. Sonra yemeğe başlanır, herkesin önüne sofradaki yemek türlerinin tümünden konulur.

Yemeğe oturan cümle ziyaretçinin kendine ait tabağı vardır. Kimse kimsenin kabından yemez! Yemek faslı bitince kalaydan yapılmış testilerle "fuka"[14] dağıtılır. Bu meşrubat halka verildiğinde hâcibler hep bir ağızdan "Bismillah!" derler. Daha sonra tenbûl ve fevfelle dolu tabaklar getirilir. Herkese bir tutam ufalanmış fevfel ile onbeş tenbûl yaprağı verilir. Tenbûl yaprakları, kırmızı ipek iplikle birbirine bağlanmıştır! Bu yapraklar uzatılınca hâcibler yine "Bismillah!" derler. Oradakilerin hepsi ayağa kalkar. Sofra görevlisi olan emir eğilerek selâm verir, diğerleri de onun selâmına karşılık verirler. Sonra dağılırlar. Günde iki kez sofraya otururlar; öğünlerin biri öğleden evvel, diğeri ikindiden sonradır.

KIRKÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUĞLUKOĞLU MUHAMMED ŞÂH'IN CÖMERTLİĞİNE DAİR

Kırküçüncü Bölüm Notları

Ancak gözlerimle gördüğüm, bizzat tanık olduğum, yanı başımda cereyan eden olayları anlatacağım burada. Sözlerimin doğru olduğunu Allah biliyor; o yeter, şahit olarak... Benim söyleyeceklerim her yana yayılmış, kesin bilgi hâline gelmiştir. Yemen, Horasan ve Fâris gibi Hindistan'a yakın bölgelere dağılmıştır. Buralarda yaşayanlar onun cömertliği ile ilgili anlatılanları dosdoğru hakikat bellerler. Özellikle yabancılara eli açık davrandığını iyi bilirler. Çünkü o, dışarıdan gelenleri Hint halkından üstün tutar, onlara bol bol ihsanda bulunur. Muazzam armağanlar, yüksek makamlar verir onlara. Bu adamın yabancı misafirlere gösterdiği yakınlık o dereceye varmıştır ki;

"Bir adama ‘garip' [=yabancı] dense kalbi kırılır! Onlara muhterem diye seslenilmeli!" diyerek misafirlerin gurabâ [=yabancılar] diye çağrılmasını yasaklamıştır! İnşallah onun cömertliğine ve sonu gelmez armağanlarına dair birkaç olay anlatacağım.

Hükümdarın Şihâbeddîn Kâzerûnî'ye Yaptığı İhsan ve Tacirin Hikâyesi

Bu adam, Kâzerûnlu Meliküttüccar [=tacirlerin reisi] Pervîz'in dostuydu. Hükümdar, Meliküttüccara Kinbâya [=Kenbây, Künbâya] şehrini ikta olarak vermiş, vezirlik vaadinde de bulunmuştu. Pervîz, dostu Şihâbeddîn'e haber saldı. Şihâbeddîn, sultana hediye olarak hazırladığı eşya ile geldi Pervîz'in yanına. Bu hediyeler şöyle: Altın pullarla bezeli yünden bir serâçe [=çadır çiti], buna uygun bir kabul çadırı, yine süslü yünden mamul ve her türlü araç gereci içinde olan bir özel otağ, istirâhat [=helâ] çadırı ve bir sürü katır. Meliküttüccar, dostu Şihâbeddîn'in getirdiği hediyeleri de yanına alarak kendi bölgesinin gelirini hükümdara sunmak üzere başşehre doğru harekete hazırlandı. Bu arada Vezir Havâce Cihân, hükümdarın Pervîz'e vezirlik vaatettiğini duyunca kendi hesabına endişelendi; kıskançlık krizine tutuldu. Kinbâya ve Cüzerât [=Gücerat] yöreleri daha önce onun idaresinde olduğundan, ahali Vezir Havâce Cihân'a bağlıydı. Onların çoğu Hindu, bir

kısmı da yüksek tepelere sığınmış asilerden oluşmaktadır. Pervîz payitahta gitmek üzere yola çıkınca Vezir Havâce Cihân asilere emir saldı; ona hücum etsinler diye! Şihâbeddîn'i de yanına alan Pervîz, onun hediyesi ve kendi hazineleri ile yolculuğa koyulduğundan normal olarak kuşluk vaktinde mola verdi. Askerin çoğu uykuya dalmış, bir kısmı da etrafa dağılmıştı. Hindu haydutlar kervana saldırarak Pervîz'i öldürüp hazinelerini yağma ettiler. Bu arada Şihâbeddîn'in hediyeleri de talana uğradı. Ama Şihâbeddîn canını kurtardı!

Olayı istihbarat memurlarından duyan hükümdar, Nehrvâla[1] [=Anhilwara] bölgesine ait gelirin otuzbin dinarının Şihâbeddîn'e verilmesini, onun bu servetle memleketine dönmesini emretti. Para Şihâbeddîn'e uzatılınca o almak istemedi ve şöyle dedi:

"Benim amacım hükümdarı görmek, onun huzurunda el pençe divan durup yer öpmektir! Başka şey değildir!" Şihâbeddîn'in sözleri başşehre bildirilince hükümdar mest oldu, yanına getirilmesini buyurdu. İşte biz Şihâbeddîn'le aynı gün huzura girdik. Sultan bize hil'at verdi, güzelce ağırlanmamızı emretti, Şihâbeddîn'e de sayısız armağan yağdırdı.

Bu olaydan birkaç gün sonra ilerde açıklayacağımız gibi bana altıbin tenge verilmesini emretmiştir. O gün Şihâbeddîn'in nerede olduğunu sorunca Bahâeddîn İbnü'l-Felekî cevap verdi:

"Hûnd-ı Âlem! Nemîdânem!" Bu cümle şu anlama gelir:

"Cihan hükümdarı! Bilmiyorum!" Sonra ekledi:

"Şunîdem, zahmet dâr û!" Yani;

"Duydum ki hastaymış o!" demektir. Sultan konuştu:

"Berûv hemîn zemân der hızâne! Yek lek tenge zer bekirî ve pîş û berî tâ dil-i û hûş şeved!" Bu cümle şu anlama gelir:

"Git derhal hazineye! Yüzbin tenge al, ona götür; gönlü hoş olsun!" Bahâeddîn emri yerine getirdi. Hükümdar, Şihâbeddîn'in bu parayla Hint mallarından dilediğini rahatça almasını söyledi ve Şihâbeddîn alış-veriş

ihtiyacını gidermedikçe hiçkimsenin hiçbir şey satın almamasını emretti! Sadece ona özgü, baştan aşağı donanmış üç gemi hazırlattı. Yol azığı, âlet-edevat ve gemicilerin ücretine kadar her şey vardı bu donanımda! Şihâbeddîn, Hürmüz adasına çıkıp orada muhteşem bir köşk yaptırdı.

Bu binayı sonradan gördüm. Şihâbeddîn'e de Şiraz şehrinde rastladım. Bütün servetini yitirmişti, Şiraz sultanı Ebû İshâk'tan yardım bekliyor, onun acıyacağını sanıyordu! İşte böyledir Hint ülkesinin serveti! Bu diyardan aldığı para ile uzağa gidebilen pek azdır. Oradan zengin çıkmayı başarsa bile başka bir ülkeye vardığında Hak Teâlâ ona mutlaka bir afet gönderir ve zenginliğini yok eder onun! Şihâbeddîn'in bütün malı, Hürmüz hükümdarının kendi yeğenleriyle [=kardeşinin iki oğluyla] yaptığı kavga esnasında yitip gitti!

Hükümdarın Şeyhler Şeyhi Rükneddîn'e Yaptığı İhsan

Hint hükümdarı, Halife Ebu'l-Abbâs'a armağan göndermiş, hilâfet makamına bağlılığı sebebi ile Hint ve Sint ülkelerinde tek hâkim olduğuna ilişkin bir tasdik yazısı iletmesini rica etmişti ondan... Bu rica üzerine Halife Ebu'l-Abbâs, ilgili yazıyı Mısır'da şeyhler şeyhi makamında bulunan Rükneddîn vasıtasıyla gönderdi. Rükneddîn, Hint hükümdarının karşısına çıkınca müthiş saygı gördü, hediyeye boğuldu. Rükneddîn ne zaman huzura gelse hükümdar ona saygı gösterip ayağa kalkmış, uğurlarken de peşinden servet akıtmıştır. Onun aldığı hediyeler arasında som altından yapılmış çadır levhaları ve mıhları vardı. Hükümdar, Rükneddîn'e şöyle demişti:

"Karaya çıktığın zaman bu altın mıhlarla nalla atlarını!" Rükneddîn Yemen istikametine giden gemiye binmek üzere Kinbâya'ya doğru yollandı. Fakat bu sırada Kadı Celâleddîn isyanı[2] başladı. İbnü'l-Kavlemî'nin ve Rükneddîn'in malları yağma edildi! İbnü'l-Kavlemî, Rükneddîn'le beraber sultanın yanına kaçtı. Hükümdar onu görünce şaka yollu:

"Âmedî ki zer berîbâdi keri sanem harî, zer neberî ve ser nihi!" Bunun anlamı şudur:

"Altın yüklenip güzel yüzlü dilberlerle eğleşmek için geldin ama altın yüklenemediğin gibi kelleni de bırakacaksın burada!" Bu sözleri, takılma bâbında söylemişti. Daha sonra şunları ekledi hükümdar:

"Aklını dağıtma, içini hoş tut! Ben şimdi asilere karşı hücuma geçiyorum, onların çaldığının kat kat fazlasını vereceğim sana!"

Ben Hint ülkesinden ayrıldıktan sonra duydum ki sözünü tutan hükümdar, Rükneddîn'e kaybettiği servetin tamamını vermiş! O bu para ile Mısır'a dönmüş.

Tirmizli Vâiz Nâsıreddîn'e Verdiği Armağan

Fıkıh bilgini olan bu vâiz sultanın yanına geldi ve bir sene onun ihsanıyla yaşadıktan sonra yurduna dönmek istedi. Sultan da izin verdi ama onun sohbet ve öğüdünden nasiplenmemişti henüz. Ma'ber yöresine yapmayı düşündüğü seferden önce içinde bir heves uyandı; onun vaazını dinlemek konusunda. Böylece mukasırî[3] denilen ak sandal ağacından bir minber hazırlanmasını, minberin çivi ve kaplamalarının altından yapılmasını, üst tarafına da büyük bir yakut yerleştirilmesini emretti. Nâsıreddîn'e de mücevher işlemeli, siyah bir Abbâsî hil'atı ve aynı tarzda bir sarık hediye etti.

Nâsıreddîn için "serâce"nin iç kısmında minber kuruldu. Serâce, çadır perdesine [=çadırın çevresini saran perdemsi çit] denilir. Hükümdar, sağına ve soluna seçkin devlet adamlarını dikerek tahtına kuruldu. Kadılar, fıkıh bilginleri ve emirler yerlerini aldılar. Vâiz Nâsıreddîn gayet etkileyici bir hutbeden sonra vaazını verdi. Aslında pek marifetli olmamasına rağmen şansı yaver gitti! Minberden indiğinde hükümdar ayağa kalkıp onu kucakladı ve file bindirdi. Orada bulunanlara emretti; vâizin önünde yayan yürüsünler diye! İçlerinde benim de bulunduğum cemaat, hükümdar serâcesinin hemen karşısında kurulu olan vâiz serâcesine doğru yürüdü. Her şeyi renkli ipektendi bu evceğizin... Sayvanı [=dış kısmı] da ipekten, özel çadırı da ipekten! O oturunca biz de oturduk. Serâcenin bir tarafında hükümdarın hediye ettiği altın kapkacak bulunuyordu. İçine bir adam oturacak kadar geniş bir mangal, iki tencere, sayısını hatırlayamadığım kâseler, pek çok sürahi, bir temîsende [=kırba], dört ayaklı sofra ve bir rahle... Hediyelerin tamamı som altından! Bu sırada İmâdeddîn Semnanî serâcenin kazıklarından ikisini kaldırıp baktı; biri bakırdan diğeri kalaydandı! Bunlar uzaktan bakana gümüş izlenimi veriyorsa da aslında bizim belirttiğimiz gibi bakır ve kalaydan ibarettiler! Huzura geldiğinde

hükümdar ona yüzbin dinar dirhem, ikiyüz de köle vermişti. Nâsıreddîn kölelerin bir kısmını azat etmiş, bir kısmını da yanına almıştır.

Hükümdarın Erdevîlî [=Erdebilli] Abdülazîz'e İhsanı

Abdülazîz, fıkıhta ve hadîste uzman biriydi. Dımaşk'ta Takıyyüddîn İbn Teymiyye,[4] Burhâneddîn İbnü'l-Barkah, Cemaleddîn Mizzî, Şemseddîn Zehebî ve diğerlerinden ders görmüş, bu birikimle sultanın yanına gelmişti. Sultan ona armağan yağdırdı, saygıda kusur etmedi.

Bir gün huzurda Hz. Abbâs ve oğlunun erdemine dair hadîsler okudu, –Hak Teâlâ her ikisinden de hoşnut olsun– onların soyundan gelen halifelerin iyilik ve üstünlüklerine ilişkin bir şeyler anlattı. Bu menkıbelerden epey etkilenen hükümdar, Erdebilli'nin ayaklarına sarılıp öptü ve üzerinde ikibin tenge altın bulunan bir tepsi getirtti! Koca serveti kendi eliyle onun başına saçarak:

"Şu sini, altınlarla senindir!" dedi. Bu olayı daha önce de anlatmıştık.

Şemseddîn Endukânî'ye Verdiği Armağanlar

Fıkıh bilgini Endukânlı Şemseddîn, filozof ve şair mizaçlı biriydi. Hükümdarı öven yirmiyedi beyitlik bir kaside okudu. Hükümdar bu adama her beyit için bin dinar dirhem verdi! Daha önceki hükümdarların tek beyte bin dirhem verdikleri söylenir ki, hükümdarın verdiğinin onda biri eder bu!

Adudiddîn Şavankârî'ye Yaptığı İhsan

Adudiddîn, şöhreti ülkenin her yanını sarmış hatırı sayılır bir fıkıh bilginiydi. Onun yaptıklarını duyan sultan, bir de güzel ahlâkından haberdar olup etkilenince adamın memleketi Şavankâra'ya[5] onbin dinar dirhem gönderdi. Fakat o, hükümdarı hiç görmediği gibi saraya da gelmemiştir!

Kadı Mecdüddîn'e Verdiği Hediyeler

Sultan, herkesçe bilinen kerametlerin sahibi erdemli bilgin, Şiraz Kadısı Mecdüddîn'in menkıbelerini duyunca, –bu kadıdan birinci bölümde

bahsetmiştik, onunla ilgili haberler ilerde yine gelecek– Dımaşklı Şeyhzâde aracılığıyla Şiraz'a onbin dinar dirhem gönderdi.

Burhâneddîn Sagarcî'ye Verdiği Armağan

Burhâneddîn, sahip olduğu her şeyi dağıtan, başkalarını kendine tercih eden yüksek ahlâklı vâizlerdendi. Çoğu zaman borç alır halka dağıtırdı! Hükümdar onun menkıbelerini duyunca, kırkbin dinar göndererek başşehre gelmesini rica etti. Burhâneddîn dinarları kabul etti, borçlarını ödedi ama Hıtâ ülkesine yöneldi; hükümdarın huzuruna çıkmayı doğru bulmayarak şöyle dedi:

"Karşısında bilginlerin dikildiği bir hükümdara gitmem!"

Hacı Kâvun'a Yaptığı İhsan ve Onun Hikâyesi

Hacı Kâvun, Irak hükümdarı Ebû Saîd'in amca oğlu idi. Kardeşi Musa, Irak şehirlerinin birinde bey idi. O da Hint sultanına geldiğinde saygı gördü, hediyeler aldı.

Bu adamı gördüm: Vezir Havâce Cihân ona hediyeler getiriyordu. Biri yakut, diğeri zümrüt, öteki inci ile dolu üç sini vardı ortada. Hükümdar Hacı Kâvun'a getirilenlerden bol bol verdi. Bunun dışında gayet yüklü bir servet ihsan etti.

Hacı Kâvun Irak'a gitmek üzere yola düştü. O sıralarda kardeşi vefat etmiş, yerine Süleyman Hân geçmişti. Hacı Kâvun kardeşinin mirasını istedi ve beylik davasına kalkıştı. Askerler ona bağlılığını bildirip biat edince Fâris bölgesine giderek demin bahsettiğimiz İmam Adudiddîn'in oturduğu Şavankâra şehrine geldi. Şehir dışında konaklayınca oranın şeyhleri kendisini karşılamakta biraz geciktiler. Geç gelen şeyhlere çıkıştı:

"Bize biat edip bağlılığınızı bildirme konusunda tez davranmanız gerekmiyor muydu? Neydi engel?" Huzura gelen şeyhler özür dilediler, mazeret gösterdiler ama Hacı Kâvun onların sözlerine kulak asmayarak yanındaki askerlere:

"Kılıç tıhar!" dedi.[6] Bu cümlenin Arapça karşılığı: "Cerridussuyûf!"tur [=Kılıçları çıkarın!]. Kılıçları çektiler, boyunları vurdular. Şeyhlerden oluşan zavallı kurbanlar hayli kalabalıktılar.

Bu şehir civarında oturan beyler Hacı Kâvun'un davranışını haber alınca kızdılar. Fıkıh bilen büyük beylerden Semnanlı Şemseddîn'e mektup göndererek Şavankâralıların uğradığı felâketi bildirdiler. Ayrıca Hacı Kâvun'la dövüşmek için yardım istediler. Şemseddîn ordusu ile harekete geçti. Bu arada galeyana gelen bölge halkı, katledilen şeyhlerinin öcünü almak için toplandılar; geceleyin Kâvun'un askerlerine baskın düzenleyerek onu ve yandaşlarını darmadağın ettiler!

Kâvun hükümet konağındaydı, halk her yanı sarmıştı. Adam helâya gizlenmişti ama ahali onu buldu, hemen kellesini koparıp Süleyman Hân'a gönderdi. Yükselen hıncın dinmesi için adamın bütün organlarını parçalayıp o yöreye dağıttılar!

Halifesoylunun Hükümdara Gelişi ve Hikâyesi

Abbâsî halifesi Müstansırbillah oğlu Abdülazîz'in soyundan olan Emir Gıyâseddîn Muhammed b. Abdülkahir b. Yusuf b. Abdülazîz, Mâverâünnehir bölgesinin hükümdarı Alâeddîn Tarmaşîrîn'in yanına gelmişti. Tarmaşîrîn, Emir Gıyâseddîn'e saygı gösterdi, iltifatta bulundu. Ayrıca Kutam b. Abbâs'ın mezarının bulunduğu zaviyeyi ona hediye etti. Allah Teâlâ, Kutam'dan ve Abbâs'tan razı olsun.

Gıyâseddîn Muhammed, bu zaviyede uzun yıllar oturduktan sonra Hint hükümdarının Abbâsî sülâlesine olan sevgisini işitince Hindistan'a gitmeye niyetlendi. Eski dostu Muhammed b. Ebi'ş-Şerefî Harbevî ile Hemedânlı sufî Muhammed'i Hint hükümdarına elçi yolladı. Bu adamlar sultanın huzuruna çıktılar. Daha önce kendisinden bahsettiğimiz Tirmizli Nâsıreddîn, Bağdat'ta Gıyâseddîn Muhammed ile tanışmış, onun soyunun Abbâsîlere dayandığına dair Bağdat halkının onayına tanık olmuştu. Nâsıreddîn, halife soylu Gıyâseddîn için huzura çıkıp tanıklık edince Gıyâseddîn'in elçilerine beşbin dinar veren hükümdar otuzbin dinar da Gıyâseddîn'e gönderdi; payitaht Dihlî'ye gelmek isterse yol harçlığı yerine geçsin diye! Hükümdar kendi eliyle bir nâme yazıp onun teşrifini rica edince mektubu alan Gıyâseddîn derhal yolculuğa çıkarak Sint'e ulaştı. Bu

bölgeye gelişi istihbarat görevlileri tarafından Dihlî'ye bildirilince hükümdar âdet olduğu üzere karşılama memurları gönderdi. Gıyâseddîn, Sersetî şehrine erişince Başkadı Gazneli Sadr-ı Cihân Kemâleddîn'in önderliğinde bir heyet yollandı yanına. Gazneli Kemâleddîn'in beraberindeki cemaat, fıkıh bilginlerinden oluşuyordu. Onların ardından da emirleri yolladı hükümdar...

Gıyâseddîn, başşehir dışında Mes'ûdabad'da mola verince sultan geliverdi onun yanına. Birbirleri ile karşılaştıklarında önce Gıyâseddîn sonra da sultan atlarından indiler. Yine önce Gıyâseddîn sonra sultan birbirlerine reverans yaptılar, selâm verdiler.

Gıyâseddîn'in getirdiği hediyeler arasında bazı giysiler vardı. Sultan bunlardan birini beğenip omzuna koydu. Halk onun huzuruna çıktığında nasıl eğiliyorsa öylece eğildi Gıyâseddîn'in önünde! Sonra atlar getirilince hükümdar bunlardan birini kendi eliyle çekip Gıyâseddîn'e sundu:

"Allah aşkına bin!" dedi. Gıyâseddîn kendi hayvanının sırtına bininceye kadar hükümdar üzengiden tuttu, sonra o da bineğine atladı. Ağaçlar onları gölgelemekte, ikisi yan yana ilerlemekteydiler. Hükümdar tenbûl meyvesini kendi eli ile devşirip sundu Gıyâseddîn'e. Bu, sultanın yaptığı en yüksek saygı işaretidir. Çünkü hükümdar herkesle böyle ilgilenmez. Şöyle dedi ona:

"Eğer Halife Ebu'l-Abbâs'a biat edip bağlılığımı bildirmiş olmasaydım elbet sana biat ederdim!" Gıyâseddîn:

"Zaten ben de ona biat etmiştim!" cevabını verdi. Bu diyalogdan sonra Gıyâseddîn şunları ekledi:

"Allah elçisi –Hak Teâlâ'nın rahmeti, esenliği ve bereketi onu kuşatsın!– şöyle buyurmaktadır: ‘Ölü bir toprağı dirilten, oranın sahibidir.' Sen de bizi diriltin ey hükümdar!"

Hükümdar daha hoş ve zarif bir karşılık verdi onun sözüne.

İçinde sultanın konaklayacağı serâceye ulaştıklarında Gıyâseddîn'i oraya yerleştiren sultan, kendisine başka bir serâce kurdurdu. İkisi de geceyi

payitahtın dışında geçirdiler.

Ertesi gün Dihlî'ye girdiklerinde hükümdar onu Sîrî veya Darü'l-hilâfe diye bilinen semtte, Alâeddîn Halcî ve oğlu Kutbeddîn tarafından yaptırılan köşkte ağırladı. Bütün emirlerin kendisiyle beraber Gıyâseddîn'in yanına gelmesini emrettiği gibi köşkte misafirin kullanması için altın, gümüş kapkacak hazırlattı. Misafirin banyo yapacağı küvet bile altındandı! Âdet olduğu üzere, "baş suyu" için dörtyüzbin dinar göndermişti. Delikanlılar, hizmetkârlar ve cariyelerden oluşan hizmet grubunu yollayan hükümdar, onun günlük masrafı için yüz dinar ayırdı! Ayrıca özel sofradaki [kendisi için hazırlanan] yemeklerin bir kısmını ona yolluyordu. Sîrî şehrinin tümünü, –evleri ve civarda hazineye ait bostanları ile beraber– ikta yoluyla ona hediye etmiş; yüz kasabayı onun emrine vermiş, idarî bakımdan Dihlî'ye bağlı olan doğu bölgesinin valiliğine onu atamıştı.

Bunların dışında, yeygisi hazine ambarından alınmak üzere eyeri altınla süslenmiş otuz katır verdi ona! Ayrıca saraya teşrif ettiğinde sadece sultanın at üstünde girebileceği özel bölmeye girecek ve orada inecekti bineğinden. Büyük küçük herkes hükümdara karşı nasıl eğiliyor ve selâma geçiyorsa Gıyâseddîn'e de aynı hürmet gösterilecekti.

Gıyâseddîn huzura çıkınca hükümdar sedirinden iner, yüksek tahtta oturuyorsa ayağa kalkardı. İkisi birbirlerine saygıyla eğildikten sonra beraberce aynı yaygı üstüne kurulurlardı. Öteki huzurdan çıkmak için ayağa kalkınca sultan da ayağa kalkar yine birbirlerine eğilip selâm verirlerdi. Büyük salon [=kabul dairesi] dışına çıkınca Gıyâseddîn'in altına bir minder konulur ve o canı istediği kadar otururdu bunun üstünde! Böylece saraydan çıkardı. Günde iki defa saraya gelirdi.

Hükümdarın Gıyâseddîn'e Duyduğu Saygıyla İlgili Bir Hatıra

Hükümdar Dihlî'deyken başvezir Bencâle bölgesinden geldi. Sultan büyük emirlere veziri karşılamalarını emretti. Arkasından kendi çıktı. Ona çok iltifat etti. Şehirde hükümdarın sefer dönüşünde yapılageldiği gibi kubbeler kuruldu... Halife soylu Gıyâseddîn ile fıkıh bilginleri, kadılar ve ileri gelenler başvezirle görüşmek için öne çıktılar. Hükümdar kendi köşküne döndüğünde vezirine:

"Mahdûmzâde'nin kaldığı yere git!" dedi. Gıyâseddîn'i böyle çağırıyordu. Mahdûmzâde, "hizmet edilesi adamın evlâdı" demektir. Vezir, halifesoylu Gıyâseddîn'i ziyaret ederek ikibin "tenge" altın ile pek çok giysi hediye etti. Emir Kabûla ve diğer büyük emirlerle beraber ben de oradaydım.

Benzeri Bir Hikâye

Halifesoylu Gıyâseddîn'i eskiden beri sevmeyen Gazne meliki [=beyi] Behrâm, Dihlî'ye gelmişti. Hükümdar, halifesoyluya verdiği Sîrî şehrindeki evlerin birinde Behrâm'ın misafir edilmesini sonra da ona özel bir konuk evi yapılmasını emretti. Halifesoylu Gıyâseddîn bunu duyunca öfkelendi. Saraya giderek her zamanki yerine kurulup veziri çağırdı. Ona şöyle dedi:

"Benden selâm söyle Hûnd-ı Âleme! Hediyelerin tümünün evimde durduğunu, zerrece eksiltmediğim gibi iyice artırdığımı bildir. Bundan böyle sizinle kalacak değilim!" Kalkıp gitti. Gıyâseddîn'in dostlarından birine bu öfkenin sebebini soran vezir şu cevabı aldı:

"Bu öfkenin sebebi, Hûnd-ı Âlemin, Gazne beyine Sîrî'de bir konuk evi yapılması için emir çıkarmasıdır!"

Bunun üzerine vezir, hükümdarın huzuruna çıkarak durumu anlattı. Hükümdar hemen onbeş adamı ile beraber at sırtında Gıyâseddîn'in kapısına geldi. İçeri girmek için izin istedi!. İzin verilince köşk dışında, sıradan insanların atını bağladığı yerde indi bineğinden ve Gıyâseddîn ile görüşerek özür diledi; öteki de özrü kabul etti. Ayrıca şöyle dedi sultan:

"Allah'a andolsun! Boynuma ayağını koymadıkça senin benden hoşnut olduğuna inanamam!" Ama halifesoylu:

"Öldürüleceğimi bilsem bile bunu yapamam!" cevabını verdi. Hükümdar direterek:

"Başım hakkı için, elbette bunu yapacaksın!" diyerek başını yere koyunca Büyük Bey Kabûla, Gıyâseddîn'in ayağını kaldırıp sultanın boynuna koydu. Bu davranıştan sonra sultan doğrulup şöyle dedi:

"İşte şimdi benden hoşnut olduğuna inandım! Artık gönlüm rahattır!"

Bu çok gariptir. Başka hiçbir hükümdardan buna benzer bir şey işitilmemiştir!

Bir bayram günü Gıyâseddîn'in yanındaydım. Büyük Bey Kabûla hükümdar tarafından gönderilen gayet havalı, çok pahalı üç elbise getirdi. Giyâseddîn'in iki yakasının birbirine ilişmesini sağlayan ipek iliklerin yerine fındık büyüklüğünde inci taneleri konulmuştu. O, köşkten inene kadar Büyük Bey kapıda bekledi ve bahsettiğimiz giysileri giydirdi. Sultanın halifesoylu Gıyâseddîn'e verdiği hediyeler saymakla bitmez! Akıl almaz bunu! Buna rağmen halifesoylu, Allah'ın en cimri kullarındandır. Onun elinin sıkı olduğuna dair öyle enteresan rivayetler var ki duyan şaşkına döner! Kısaca sultan cömertlikte ne ise bu adam da cimrilikte o! Bu konuyla ilgili bazı hikâyeleri nakledelim size.

Halifesoylunun Cimriliğine Dair Hikâyeler

Onunla aram iyiydi. Evine çok gider gelirdim, Hindistandan ayrıldığımda Ahmed adlı oğlumu onun yanında bıraktım. Hak Teâlâ ikisinin başına neler getirdi bilmiyorum.[7]

Bir gün ona sordum:

"Niçin yemeğe arkadaşlarını toplamıyorsun da kendi başına oturuyorsun?"

"Onları seyretmeye tahammül edemiyorum, çokluklarından ötürü! Benim yemeğimi yiyorlar gözlerimin önünde!" diye cevap vermesin mi!

O tek başına yemek yerdi. Dostu Muhammed b. Ebi'ş-Şerefî onun sevdiklerine biraz yemek gönderir, geri kalanı kendi alırdı!

Ona sürekli gidip geldiğim için oturduğu köşkün hayat kısmının hep karanlık kaldığını, burayı aydınlatmak için bir kandil bile yakmadığını görürdüm. O, köşkünün bahçesinden küçük odun parçaları ve çalı çırpı topluyor, mahzenlere dolduruyordu; defalarca tanık oldum! Bu konuda onunla konuştuğumda şöyle cevap veriyordu.

"Elbet buna da ihtiyaç olur!"

O kendi dostlarını, kölelerini ve hizmetine verilenleri daima bahçe ve ev işlerinde çalıştırıp şöyle derdi:

"Hizmet etmedikleri zaman sofradan yemelerine razı olamıyorum!"

Bir defasında borçlanmıştım. Ha bire kapım çalınıyordu. Gıyâseddîn yanıma gelip;

"Vallahi senden borç yükünü kaldırmaya niyetlendim ama nefsim buna izin vermedi!" demesin mi!

Başka Bir Hikâye

Bir gün bana şu olayı anlattı:

Dört kişiden oluşan grubumuzla Bağdat'tan çıktık. Aramızda Muhammed b. Ebi'ş-Şerefî de vardı. Muhammed onun dostudur. Yayan gidiyorduk ve yanımızda azık yoktu. Bir kasaba yakınındaki pınar başında konakladık. İçimizden biri su dibinde dirhem bulunca evvelâ:

"Bir dirhemle ne yapabiliriz ki?" dedik. Sonra ekmek almaya karar vererek birimizi bu iş için gönderdik. Fakat kasaba fırıncısı ekmeği tek başına satmadığını, bir kıratlık ekmeğin yanında bir kırat da saman sattığını söyleyince arkadaşımız adamdan hem ekmek hem de saman almış! Hayvanımız olmadığı için samanı bir kenara attık. Ekmeği aramızda lokma lokma bölüştük! Bugünse senin bildiğin hâle geldim."

Gıyâseddîn'e cevap verdim:

"Hak Teâlâ'nın bunca iyiliğine karşılık senin şükretmen, yoksullara bol bol sadaka vermen gerekir!" Karşılık verdi:

"Böyle cömert davranmak, benim için mümkün değil!"

Onun ne birine bir şey verdiğini ne de hayırlı bir iş yaptığını gördüm! Hastalık hâline gelmiş cimrilikten Allah'a sığınırım!

Başka Bir Hikâye

Hint ülkesinden döndükten sonra Bağdat'ta Gıyâseddîn'in dedesi müminlerin emiri Halife Müstansır'ın eseri olan medresenin kapısında oturuyordum. Yoksul bir gencin, medreseden çıkan bir adamın peşinde koştuğunu gördüm. Oradaki öğrencilerden biri:

"Bu genç, Halife Müstansır'ın Hint ülkesinde bulunan torunu Emir Muhammed Gıyâseddîn'in oğludur!" deyince delikanlıyı yanıma çağırdım. Ona:

"Ben Hindistan'dan geliyorum! Baban hakkında sana bilgi verebilirim!" dedim. Delikanlı:

"Bugünlerde onun haberi geldi bana!" diyerek yine adamın arkasından seğirtti. O adamın kim olduğunu sorduğumda bana şöyle denildi:

"O, vakıflara bakan görevlidir. Şu genç ise bir mescitte imam. Adamın gence her gün bir dirhem ödemesi gerekiyor. Bu yüzden peşinde koşuyor, ücretini istiyor ondan!"

Hayretim iyice arttı! Allah'a andolsun eğer babası, Hint sultanı tarafından armağan edilen elbisedeki incilerden sadece tekini gönderseydi bu tek parça bîçare genci zengin ederdi. Böyle durumlara düşmekten Allah'a sığınırım![8]

Hükümdarın, Suriye Araplarının Emiri Olan Hibetullah b. Mühennâ Oğlu Seyfeddîn Gadâ'ya Verdiği Armağanlara Dair

Bu emir, Hint sultanının huzuruna geldi ve iyilik buldu! Hükümdar onu Dihlî şehrinde Sultan Celâleddîn'in konağına yerleştirdi. Bu konak, "Köşk-i Lâl" diye bilinir; yani "Kızıl Konak". Muhteşem bir yer! Ağırlama salonu çok büyük, giriş koridoru da devasa boyutlardadır. Bina kapısının üst tarafında, büyük kabul salonuna bakan bir kubbe bulunur. Kubbe bir yandan da binanın girişinde bulunan ikinci salona bakmaktadır. Bir zamanlar Sultan Celâleddîn işte bu kubbede oturur, önündeki büyük alanda oynanan top [=çevgen] oyununu seyrederdi.

Emir buraya geldiğinde ben de içeri girmiştim. Bütün köşeler, koltuk, halı, minder gibi ev eşyasıyla doluydu. Fakat eşyalar dökülüyordu, kullanıma elverişli değildi. Çünkü Hint'te âdet, hükümdar vefat ettiği zaman

köşkünü eşyası ile olduğu gibi bırakmak ve hiç dokunmamaktır! Ölenin yerine geçen, başka bir köşk yaptırır.

Konağa girince her tarafı dolaştım, üste çıktım... Bu yapıdan alacağım dersler vardı, gözlerim yaşardı. Yanımda tatlı dilli, edebiyat âşığı Fakih Cemaleddîn bulunuyordu. Bicâye'de doğan, Gırnata asıllı olup Mağrip'ten gelen Cemaleddîn, Hint diyarını yurt edinmişti kendine. Babasıyla bu topraklara göçmüş, çoluğa çocuğa burada karışmıştı. Yan yana köşkü seyrettiğimizde şu beyitleri okudu bana:

"Sultanlarını sorarsan, sor kuru balçığa,
Büyük başlar döner bir gün kurukafa toprağa!"[9]

Birazdan anlatacağımız gibi bu köşkte emirin düğün yemeğine katıldım. Hükümdar Arapları çok sever, onları el üstünde tutar, erdemlerinden bahsederdi. Emir Seyfeddîn huzura vardığında ona ihsanda bulundu, bol bol verdi. Bir defasında Mânikbûr yöresinin büyük beyi Bâyezîdî'den gelen hediyeler arasındaki onbir küheylânın hepsini emire hediye etti. Bir keresinde de eyeri ve gemi altın kaplama on küheylân hediye etti ona! Hükümdar, kızkardeşi Fîrûz Hûnde'yi onunla evlendirmiştir.

Emir Seyfeddîn'in, Sultanın Kızkardeşi ile Evlenmesi

Hükümdar, kızkardeşinin Emir Gadâ ile evlenmesini isteyince şavnuvîs[10] [=evlendirme kâtibi] diye çağırılan Fethullah Bey'i düğün yemeğiyle ilgili harcamalara bakmaya memur kıldı. Bana da Emir Gadâ'nın yanından ayrılmamamı, onunla arkadaşlık etmemi emretti. Fethullah daha önce bahsettiğimiz Kızıl Köşk'ün iki büyük salonuna sayvanlar kurdurup içlerine koca koca kubbeler kondurarak her tarafı nadide halılarla döşetti. Hükümdar, şarkıcılar prensi Şemseddîn Tebrîzî'yi getirtti. Bu adamla beraber kadın-erkek şarkıcılardan ve maharetli dansözlerden oluşan büyük bir grup geldi. Hepsi de sultanın köleleriydiler. Aşçılar, fırıncılar, kebapçılar, tatlıcılar, şurbedârlar [=meyve suyu ve içki sunanlar] ve tenbûldârlar [=tenbûl tutanlar] getirildi. Sığırlar ve kuşlar kesildi. Onbeş gün boyunca ahaliye düğün yemeği verildi. İleri gelen emirler ve yabancı misafirler gece gündüz ziyafetlerde hazır bulundular. Zifaf gecesine iki gün kala saraydan gelen kadınlar köşkü güzelce süsleyip döşedikten sonra Emir

Seyfeddîn'i getirdiler. Bu adam Arap asıllı bir yabancı olup burada hiçbir yakını bulunmadığı için hatunlar onun çevresini sardılar. Onu, kendisine ayrılmış mindere oturttular.

Hint sultanı emirin, kendini ailesi arasındaymış gibi hissetmesi için kardeşi Mübarek Hân'ın annesinin, Emir Gadâ'nın annesi yerine oturmasını; saray kadınlarından birinin kızkardeş, diğerinin hala, ötekinin de teyze makamında Gadâ'nın çevresini sarmalarını emretti. Bu hatunlar onu mindere oturttuktan sonra ellerine ve ayaklarına kına yaktılar. Diğer kadınlar onun başında çaldılar oynadılar, sonra da zifaf köşküne döndüler. Emir Gadâ yakın arkadaşları ile orada kaldı.

Hükümdar, biri damat tarafını diğeri gelin tarafını temsil etmek üzere emirlerden oluşan iki kurul seçti. Oralıların geleneğine göre gelin tarafını temsil eden heyet, kızın erkeğe dolanacağı konağın kapısı önünde bekler. Damat da kendi kadrosuyla gelir kapıya. Ancak içeri girmek için kızın grubunu yenmek zorundadırlar. Yenemezlerse binlerce dinar verirler karşı tarafa; böylece geçebilirler!

Gün batımından sonra Emir Gadâ'ya atlastan mamul, mücevher işlemeli paha biçilmez bir damatlık getirildi. Üzerindeki incilerin çokluğundan elbisenin rengi belli olmuyordu! Yine böyle gösterişli bir külâh verildi damada. Ben böyle başlık ve giysi görmedim! Hükümdarın kendi kayınlarına; Melikü'l-mülûk Semnanlı İmâdeddîn'in oğluna, Melikülulemânın oğluna, Şeyhülislâmın oğluna ve Cihân Buhârî'nin oğluna verdiği elbiseleri gördüm, böylesi hiçbirinde yoktu!

Emir Seyfeddîn, arkadaşları ve köleleri ile ata bindi. Her birinin elinde önceden hazır ettiği bir değnek bulunuyordu. Yasemin, nesrin ve raybûl çiçeklerinden taca benzer bir şey yaptılar. Bunun kenarında yüzü ve göğsü örtecek bir tül bulunuyordu. Başına taksın diye emire götürdüler. Lâkin o çöl arabı olduğu için, ne saray adabından ne de şehirlilikten haberi vardı! Bu yüzden geri durdu, başına koymadı. Ben ısrar edip "Allah aşkına!" deyince tacı yerleştirerek Bâbü's-Sarf denilen kapıya geldi. Buraya Harem Kapısı da derler. Orada gelinin grubu bulunmaktaydı.

Emir kendi cemaati ile an'anevî hücumu yaptı. Hücum, Araplara özgüydü. Karşı çıkanların hepsini yere serdiler. Gelin tarafından hiç kimse

direnemedi buna! Sultan, Emir Seyfeddîn ve grubunun hamlesini çok beğendi.

Damat böylece büyük salona girdi. Gelin, atlas kumaşla döşenmiş mücevherle bezenmiş yüksek bir tahtın üzerindeydi. Büyük salon, kadınlarla doluydu. Türlü eğlence araçlarını getiren çalgıcılar emire saygı için ayakta bekleşiyordu. Seyfeddîn at üzerinde teşrif edip kızın bulunduğu tahta yaklaştı. Bineğinden indi. [Yüksek] tahtın ilk basamağına çıkınca başını eğdi. Gelin ise ayağa kalkarak damat çıkıncaya dek öylece durdu. Sonra kendi eliyle tenbûl uzattı damada. Emir, tenbûlu aldıktan sonra gelinin bir alt basamağına oturdu. Emirin dostları, oradakilerin başlarına altın saçtılar. Kadınlar çil çil dinar topladı. Bu sırada şarkıcı cariyeler içeride o biçim döktürüyor; kapıda ise davul, zurna ve borular ötüyordu. Ayağa kalkan emir, gelinin elinden tutarak aşağı indi. Damat önde, gelin biraz arkadaydı.

Emir atına binip halıları çiğneyerek ilerledi. Ona ve dostlarına altın serpildi. Gelin de bir tahtırevana konularak köşke kadar kölelerin omuzlarında götürüldü. Hatunlar gelinin önünde atlarının sırtında ilerlerken diğer kadınlar yayan gidiyordu.

Düğün alayı, bey yahut ileri gelen birinin konağının önünden geçerken ev sahibi çıkar, mevkiine göre kafilenin üzerine dinar ve dirhem saçar;[11] âdet gereğince düğün alayı köşke varana kadar devam eder bu...

Gelin ertesi gün eşinin bütün arkadaşlarına kumaş ve altın gönderdi. Sultan da onların her birine koşum takımı eksiksiz atlar hediye etti. Ayrıca içlerinde ikiyüz ilâ bin civarında dinar bulunan keseler verdi. Melik Fethullah da hatunlara ve çalgıcılara kese kese para ve renkli ipek kumaş dağıtmıştır.

Hint halkının âdeti; şarkıcılara kimsenin bir şey vermemesidir. Onlara düğün sahibi ihsanda bulunur. O gün bütün halka yemek verildi.

Düğün sona erince sultan; Mâlva, Cüzerât [=Gücerat] Kinbâya ve Nehrvâla vilâyetlerinin Emir Gadâ'ya verilmesini emretti. Ayrıca demin sözü geçen Fethullah Bey'i de bu yörelerde Emir Gadâ'nın yardımcısı yaptı. Emire hürmet gösterdi, müthiş övdü onu! Ama kup kuru bir bedevî olan

Gadâ bu kadar takdire lâyık değildi. Çölün kabasabalığı ona egemen oldu, bu yüzden zifafından yirmi gün sonra başına bir sürü belâ açtı!

Emir Gadâ'nın Hapsedilmesi

Evlendikten yirmi gün sonra sultanın sarayına giden Emir Gadâ huzura çıkmak istedi. Ama Emirü'l-perdedâriye [=özel kapıcıların başı] engel olunca beriki kulak asmadı ve zorbaca içeri dalma teşebbüsünde bulundu. Kapıcı, Gadâ'nın saç topuzundan tutup çekti. Gadâ oradaki bir sopa ile herife vurdu ve yaraladı! Oysa dayak yiyen kapıcı, ileri gelen emirlerdendi. Babası Gazne Kadısı diye bilinmekteydi ve Gazneli Mahmûd Sebük Tikin'in soyundandı. Hint hükümdarı, onun babasına "Baba" oğluna "Birader" diye seslenirdi. Adam kanlı elbiselerle hükümdarın huzuruna çıkıp Emir Gadâ'nın zorbalığını anlattı. Sultan bir süre düşündükten sonra:

"Aranızdaki davayı ancak kadı sonuçlandırır! Hükümdar bu suçun halktan biri tarafından işlendiğini bilse asla affetmez! İdamı gerektiren bir şey bu! Ama, suçlu yabancı olduğu için hoş görüyorum!" dedi.

O sırada Kadı Kemâleddîn büyük salondaydı. Hükümdar, Melik Tatar'a sorgulamada hazır bulunmasını emretti. Hac dolayısı ile [bir süre] Mekke ve Medine'de kalmış olan Melik Tatar,[12] Arapçayı iyi konuşuyordu. Emir kendisini savunabilsin diye şöyle sordu Melik Tatar:

"Sen bu adamı dövdün mü? Yoksa hayır de!" Oysa Emir Seyfeddîn Gadâ cahil ve kibirli biriydi:

"Evet, onu dövdüm!" cevabını verdi. İş bununla kalmadı; dövülenin babası gelip arayı bulmaya çalıştı. Seyfeddîn yine kabul etmedi! Kadı Kemâleddîn o gece emirin zindana atılmasını emretti. Allah'a yemin olsun, emirin hanımı –sultan korkusundan olacak– kocasına ne bir döşek gönderdi ne de hâlini hatırını sordu! Emirin arkadaşları da endişeye kapılarak servetlerini bırakıp kaçtılar.

Bu arada ben hapishaneye gidip emiri görmek istedim, fakat yüksek rütbeli görevlilerden biri amacımın ziyaret olduğunu anlayınca:

"Unuttun galiba?" dedi.

İlerde anlatacağım üzere, daha önce İbn Şeyhi'l-Câm Şeyh Şihâbeddîn'i ziyaret ettiğim zaman neler olduğunu, bu yüzden hükümdarın beni nasıl idam etmek istediğini hatırlattı. Bu uyarı üzerine geri döndüm, onu ziyaret edemedim.

Emir Gadâ öğlenleyin zindandan çıktı ama hükümdar onun işlerini durdurdu, verdiği vilayetleri elinden aldı, sürgün edilmesini istedi ve emire ağır sözler söyledi.

Hint hükümdarının Mugîs İbn Melik'il-mülûk adında bir kaynı vardı. Hükümdarın kızkardeşi ömrü boyunca şikâyetçi olmuştu bu adamdan ve hep sultana anlatmıştı derdini. Cariyelerinin bildirdiğine göre bu kadın kocasının zulmünden ötürü göçmüştür bu dünyadan. Mugîs'in soyunda bozukluk vardı. Sultan bu adam için kendi eliyle yazdığı emr-i şahanesinde:

"Yolda bulunan [=piç] herif sürülsün!" dedi. Onun, Emir Gadâ'yı kastederek:

"Mûşhvâr sürülsün!"[13] diye yazması da böyle bir hakaretti. Mûşhvâr, fare yiyen demektir. Çünkü çöl Arapları "Yerbû" denen hayvanı yerler. Bu hayvan fareye benzer.

Hükümdar Emir Gadâ'nın ve Mugîs'in sürülmelerini emretti. Nakipler, Emir Gadâ'yı almak için geldiklerinde o karısına veda amacı ile evine giriyordu. Nakipler de peşisıra girdiler eve. Kendisi ağlaya ağlaya çıktı! Ben saraya giderek geceyi orada geçirdim. Kumandanlardan biri niçin burada gecelediğimi sorunca cevap verdim:

"Emir Seyfeddîn'in geri çağrılmasını ve sürgüne gönderilmemesini rica amacıyla geldim!" Adamcağız bunun mümkün olmadığını söyleyince:

"Allah'a andolsun, emir geri çağrılıncaya dek yüz gece geçse de sultanın sarayında yatacağım!" cevabını verdim. Bunu duyan hükümdar, Gadâ'nın geri getirilerek Lâhevrli [=Larbenderli] Emir Kabûla'nın hizmetine verilmesini emretti. Emir Gadâ, Kabûla'nın yanında dört sene kaldı. Bu süre içinde yanından hiç ayrılmadı. Onunla yan yana ata biniyor, sefere çıkıyordu. Sonunda yola geldi, edeplendi! Sultan onu eski makamına getirdi

ve ıkta yoluyla eyaletler verdi ona. Bir grup askerin başına geçirerek rütbesini yükseltti.

Hükümdarın, Başvezirinin İki Kızını, Bizimle Beraber Dihlî'ye Gelen Hudâvendzâde Kıvâmeddîn'in Oğullarıyla Evlendirmesi

Hudâvendzâde huzura çıktığı vakit hükümdar ona ihsanda bulundu, hediyeler yağdırdı ve çok saygı gösterdi. Bir süre sonra da Vezir Havâce Cihân'ın iki kızını onun oğullarıyla evlendirdi. O günlerde vezir payitahtta değildi. Sultan geceleyin vezirin köşküne teşrif etti, onun vekili gibi davranarak nikâh esnasında hazır bulundu; kadı efendi mihri okuyuncaya kadar ayakta bekledi. Diğer kadılar, emirler ve şeyhler ayakta beklemiyorlardı; oturmaktaydılar. Elbiseleri ve para keselerini alan hükümdar bunları Hudâvendzâde'nin iki oğlunun ve kadı efendinin önlerine koydu. Ama emirler, hükümdarın böyle davranmasına razı olmadılar; hükümdar onlara

"Oturun!" diye emretti ve yüksek rütbeli bir emiri kendi yerine bırakarak oradan ayrıldı.

Sultanın Adaleti ve Alçakgönüllülüğüne Dair Bir Olay

Hint ulularından biri, hükümdarı kadı huzurunda hesap vermeye çağırdı. İddiasına göre hükümdar onun kardeşini sebepsiz yere öldürmüştü. Hiçbir silâh kuşanmadan kadı efendinin huzuruna çıkan hükümdar saygı ile eğildi, selâm verdi. Zaten önceden kadıya emretmişti; mahkemeye gelecek olursa ayağa kalkmasın diye! Böylece davaya çıkıp ayakta dikildi. Neticede kadı, hükümdar aleyhine karar vererek onun davacıyı razı etmesi gerektiğini bildirdi. Zira kardeşinin kanı vardı ortada. Hükümdar [yüklü bir diyet vererek] adamı razı etti.

Benzeri Bir Olay

Bir kez de Müslümanlardan biri sultandan alacağı olduğunu iddia etti. Kadı her ikisini dinledikten sonra sultan aleyhine hüküm verdi. Hükümdar adama borcunu ödedi.

Benzeri Bir Hikâye

Bey çocuklarından biri kendisini sebepsiz yere dövdüğü iddiası ile sultanı kadıya şikâyet etti! Kadı, sultanın onu razı etmesi gerektiğini, aksi hâlde kısas yapılacağını söyledi. Ben o gün hükümdarın büyük salona geldiğinde çocuğu huzura çıkarıp eline bir sopa uzatarak şöyle dediğini duydum:

"Başım hakkı için! Ben sana nasıl vurdumsa sen de bana öyle vuracaksın!" Çocuk sopayı aldı, tam yirmibir defa vurdu ona! Hattâ hükümdarın başından külâhının düştüğünü gördüm!

Hükümdarın namazla ilgili sertliğine gelince; o bu konuda tavizsiz davranır, namazın cemaat hâlinde kılınmasını emreder, cemaate gelmeyenlere ağır cezalar verirdi. Aralarından biri şarkıcı olan dokuz kişiyi cemaati terkettikleri için öldürtmüştü. Sırf bu iş için çarşılara bekçi salar, namaz vaktinde pazarda gezenleri cezalandırırdı. Büyük salonun kapısında hizmetkârların atları başında bekleyen ve "setâirîn" diye bilinen görevliler dahi namaz kılmazlarsa ceza görürlerdi. O emir çıkarmıştı: Halk, abdestin ve namazın farzlarını, İslâmın şartlarını bilmek için çaba göstermeliydi. Ahali bu konuda sorguya çekilir, kim iyi cevap veremezse ceza görürdü. Bu yüzden gerek büyük salonda gerekse sokak ve çarşılarda herkes bu bilgileri kâğıda not edip ezberlemeye çalışırdı. Şeriat hükümlerini uygulama konusundaki sertliğine gelince o bu hususta da pek titizdi. Kardeşi Mübarek Hân'a Kadılar Kadısı Kemâleddîn ile beraber büyük salonda halılarla döşeli yüksek bir kubbe altında oturmasını emretti. Kadı Kemâleddîn'in orada tıpkı sultanınki gibi yastıklarla çevrili bir peykesi vardı. Sultanın kardeşi, Kadı Kemâleddîn'in sağ tarafına otururdu. Büyük emirlerden biri borçlanır da alacaklıya ödeme yapmaktan kaçınırsa, hükümdarın kardeşinin adamları o emiri tutar, âdilce yargılanması için kadı efendinin huzuruna çıkarırdı.[14]

Ağır Vergileri Kaldırması, Haksızlıkları Önlemesi ve Mazlumları Kayırmak İçin Divan Kurması

[Hint hükümdarı], Yediyüzkırkbir yılında[15] ülkesinde ticarî mallardan alınan verginin kaldırılması, halktan zekât ve öşürden başka hiçbir şey alınmaması konusunda emir çıkardı. O her Pazartesi ve Perşembe günleri zulüm, gasp ve kayırma ile ilgili şikâyetleri bizzat dinlemek üzere büyük salonun önündeki aralığa oturur ve huzurunda Emir Hâcib, Hâs Hâcib, Seyyidü'l-hüccâb ve Şerîfü'l-hüccâbdan başka kimse bulunmazdı. Derdini

anlatmak isteyen hiç kimse hükümdar huzuruna varmaktan alıkonamazdı! Ayrıca o, şikâyetçilerin hikâyelerini [=dilekçelerini] kaydetsinler diye dört saygın emiri büyük dairenin dört kapısına yerleştirmişti. Bunların dördüncüsü amca oğlu Melik Fîrûz Hân'dı. Birinci kapıdaki görevli şikâyetçinin hikâyesini alırsa ne âlâ... Almazsa üçüncü veya dördüncü kapıdaki görevli mutlaka ilgilenmek zorundadır! Eğer hiçbiri ilgilenmezse şikâyetçi derdini Kadî'l-memâlik Sadr-ı Cihân'a bildirirdi. O da almazsa sultana açardı derdini... Bu durumda, şikâyetçinin; sözü geçen görevlilerden herhangi birine başvurduğu, dilekçesinin yine de kabul edilmediği hükümdar nezdinde kesinlik kazanırsa o görevli cezalandırılırdı. Diğer günlerde toplanan [şikâyet] hikâyeleri sultan tarafından yatsıdan sonra incelenirdi.

Pahalılık Zamanında [Halkı] Doyurması

Hint ve Sint ülkelerine kıtlık egemen olup fiyatlar yükselerek bir "menn" [=batman, sekiz kilo] buğday altı dinara çıkınca hükümdar büyük-küçük, hür ve köle, tüm Dihlî halkına altı aylık erzak dağıtılmasını emretti. Her günün payı, Fas ölçüsüyle birbuçuk ratldan hesap ediliyordu. Hukuk bilginleri ve kadılar, semtlerdeki ahalinin nüfusunu kayda geçirdiler. Sonra milleti çağırdılar, tek tek herkese altı aylık erzak verdiler.[16]

KIRKDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HÜKÜMDARIN SINIR TANIMAZ HAREKETLERİ VE KİN DOLU EYLEMLERİ

Kırkdördüncü Bölüm Notları

O, anlattığımız gibi alçakgönüllü, yoksullara karşı insaflı ve olağanüstü cömert olmasına rağmen kan dökmeye de düşkündü! Kapısı nadiren boş kalırdı bir zavallının cesedinden. İnsanların oracıkta katledilerek hemen bir kenara atıldıklarını çok gördüm! Bir gün oraya yaklaştığımda atım ürkerek beni sarstı. Yerde ak bir kesik gördüm ve sordum:

"Bu nedir?" Dostlarımdan biri cevap verdi:

"Bu üç parçaya bölünmüş bir adamın göğsüdür!" Suç büyük mü küçük mü diye bakmaz; bilgi, dindarlık ve asalet gibi vasıflar kimseyi kurtaramazdı onun elinden! Her gün büyük salona zincire ve bukağıya vurulmuş yüzlerce adam getirilir; kimi öldürülür, kimi işkence görür, kimi de dövülürdü. Zindandakilerin Cuma hariç her gün büyük salona çıkarılmasını âdet hâline getirmişti! Mahpuslar o gün temizlenirler, istirahat ederlerdi. Allah bizi böyle belâdan korusun!

Kardeşini Öldürtmesi

Onun Mes'ûd Hân adlı bir kardeşi vardı. Mes'ûd'un annesi Sultan Alâeddîn'in kızıydı. Bu adam gördüğüm en yakışıklı insanlardandı. Hükümdar onu başkaldırma suçuyla itham ederek sorguya çekti. Mes'ûd işkenceden korkarak hemen kabul etti suçu... Zira kim sultan tarafından yöneltilen bu tür suçlamaları reddederse işkenceye uğrardı. Bu yüzden zanlılar, azap çekmektense ölümü tercih ederdi! Sultan emretti, boynu vuruldu Mes'ûd'un! Hem de çarşı ortasında. Âdet gereğince ceset orada üç gün bırakıldı. Öldürülen adamın anası, zina itirafı ile iki sene önce aynı yerde taşlanmıştı. Onun recm edilişi Kadı Kemâleddîn'in hükmüyle olmuştu.

Hükümdarın Bir Anda Üçyüzelli Kişiyi Öldürtmesi

Bir defasında sultan, askerin bir bölümünü, Yusuf Buğra Bey'in emrine vererek Dihlî'ye bitişik dağlarda isyan eden gâvura karşı gönderdi. Yusuf yola çıktığında askerin büyük bölümü onunla beraberdi. Fakat bir grup er geride kalınca Yusuf durumu sultana yazdı. Sultan, şehrin aranmasını, savaşı savsaklayan her askerin yakalanmasını emretti. Buyruk yerine getirildi. Ele geçirilen üçyüzelli adamın ölümüne ferman çıktı ve hepsi öldürüldüler.

Şeyh Şihâbeddîn'in İşkenceyle Katledilişi

Şeyh Şihâbeddîn, Horasanlı Şeyh Câm'ın oğludur Daha önce anlattığımız gibi Horasan'daki Câm şehri bu adamın dedesine nispet edilir; kurucusunun o olduğu söylenir.

Şihâbeddîn ârif şeyhlerin büyüklerindendi, on dört gün iftar etmeden oruç tutardı. Sultan Kutbeddîn ile Sultan Tuğluk bu adama saygı gösterirler, ziyaretine gidip onun maneviyatından istifade ederlerdi. Sultan Muhammed tahta geçtiği zaman Şihâbeddîn'e kendi hizmetinde görev vermek istedi. Gerekçesi ise, ilk Müslüman kuşaktaki idarecilerin sadece ilim ve erdem sahibi olanlara devlet görevi verdikleriydi. Ama Şihâbeddîn bu görevi kabul etmedi. Sultan, genel mecliste bu teklifi bir kez daha yaptı, lâkin öteki yine kabule yanaşmadı. Bunun üzerine sinirlenen hükümdar, büyük fıkıh bilgini Semnanlı Ziyaeddîn'e onun sakalını yolmasını emretti. Ziyaeddîn:

"Bunu yapamam!" deyince sultan ikisinin de sakallarını yoldurdu! Ardından Ziyaeddîn'i Telink'e sürdü, bir müddet sonra da onu Varangal[1] kadılığına getirdi. Şeyh Ziyaeddîn orada vefat etmiştir. Şeyh Şihâbeddîn'i ise Devletabad'a sürdü. Şihâbeddîn orada yedi sene kaldıktan sonra geri çağrıldı; sultanın iltifatına mazhar oldu, el üstünde tutuldu. Böylece "Divan-ı Müstahrac"da görev verildi ona... Bu divan, "bekaya" divanıdır. Saraya ödeme yapması gereken vali ve tahsildarlar vazifelerini geciktirdikleri yahut eksik yaptıkları zaman divan onları sorguya çeker; dayak ve benzeri nümune cezalarla onlardan parayı alır.

Hükümdar zamanla ona daha çok saygı göstermeye başladı. Ayrıca, kumandan ve emirlere Şihâbeddîn'in huzuruna çıkıp selâm vermelerini, onun sözünü dinlemelerini salık verdi. O günlerde hükümdarın sarayında ondan itibarlı kimse yoktu.

Hükümdar, konağını Kenk [=Ganj] nehri kenarına naklederek orada "Serkdıvâr"[2] adıyla bilinen köşkü yaptırdı. Serkdıvâr, cennete benzeyen demektir. Ahaliye de bu civarda ev yapmalarını emretti.

Şeyh Şihâbeddîn, kendisine başşehirde [=Dihlî'de] oturma izni verilmesini istedi. Sultan, Dihlî'den altı mil uzakta işlenmemiş bir araziyi şeyhe verdi. Şihâbeddîn orada yeraltına muazzam bir mağara kazarak içine hücreler, mahzenler, fırın ve hamam yaptırdı. Ayrıca Cûn [=Cumna] nehrinden su getirtti! O yıllarda korkunç bir kıtlık vardı ve şeyh efendi elindeki araziyi güzel işleyerek ciddî bir servet elde etti. Sultanın başşehirde bulunmadığı iki buçuk sene boyunca Şihâbeddîn burada kalmıştı..

Şeyh Şihâbeddîn'in hizmetkârları gündüzleyin arazide çalışır, gece olunca mağaraya girer ve civardaki sarp dağlara yerleşen Hindu eşkıyanın korkusuyla hayvanları içeri alarak kapıyı kapatırlardı. Hükümdar tekrar başşehre dönünce Şihâbeddîn onu karşılamaya çıkarak şehirden yedi mil uzakta buluştu onunla. Sultan, şeyhe saygıda kusur etmedi, boynuna sarıldı. Daha sonra onu yanına çağırdıysa da beriki kabul etmedi! Sultanın gönderdiği nüfuzlu beylerden Muhlisü'l-mülk Nezerbârî şeyh efendiye kibar bir dille hükümdarın öfkesinden sakınmasını tavsiye etti. Şeyh ise şöyle cevap verdi:

"Ben bir zalime asla hizmet etmem!" Muhlisü'l-mülk, hükümdarın yanına dönerek durumu anlattı. Hükümdar, şeyhin mutlaka huzura çıkarılmasını emretti. O saraya getirilince;

"Sen bana zalim mi dedin?" diye sordu. Şeyh efendi:

"Evet, sen zalimin ta kendisisin! Zalim olduğun için şu işleri yaptın!" dedi ve hükümdarın yaptığı bazı işleri, meselâ Dihlî şehrini mahvedişini ve halkı oradan çıkarışını anlattı. Bu sözler üzerine sultan kılıcını Sadr-ı Cihân'a uzatarak:

"Şu adam benim zalim olduğumu ispat etsin, sen de bu kılıçla boynumu vur!" dedi. Şihâbeddîn hemen konuştu:

"Buna tanık olduğunu bildirmek isteyenin elbet kellesi gider! Ama sen bilirsin kendinin ne denli zalim olduğunu!"

Sultan, Şeyh Şihâbeddîn'in Serdivitdâr [=Başkâtip] Melik Nükbiye'ye teslim edilmesini emretti. Melik Nükbiye şeyh efendinin ayaklarını dört zincire bağladı, kollarını da kelepçeledi.

Şihâbeddîn ondört gün yemedi içmedi, bu hâlde kaldı. Her gün büyük salona götürülür; hoca, fıkıh bilgini ve şeyhler toplanarak ona:

"Haydi sözünü geri al!" derler, lâkin o:

"Hayır geri almam! Ben şehitler arasına katılmak istiyorum!" cevabını verirdi. Ondördüncü gün sultan, Muhlisü'l-mülk ile ona yemek göndermişse de Şihâbeddîn bir lokma yemedi ve zindancıya:

"Bana dünyadan gelecek bir rızık ve azık yoktur! Dön ona yemeğinle!" dedi.

Bu cevabı işiten hükümdar, şeyhe beş "istâr" pislik yedirilmesini emretti. Bu, Fas ölçüsü ile ikibuçuk ratldır. Bu tür işleri yapma görevini üstlenmiş birkaç Hindu, pisliği suda ıslattıktan sonra şeyh efendiyi sırt üstü yatırıp kerpetenle ağzını açtılar ve boğazından akıttılar! Olaydan bir gün sonra Şihâbeddîn, Kadı Sadr-ı Cihân'ın evine götürüldü. Fakihler, şeyhler ve ileri gelenler toplanıp Şihâbeddîn'e nice nasihat ederek söylediği sözleri geri almasını istedilerse de o dönmedi. Boynu vuruldu, şehit oldu. Yüce Allah onu rahmet ve esenliği ile kuşatsın.

Fıkıh Bilgini Üstat Afîfüddîn Kâsânî ile İki Fakihi Daha Öldürmesi

Hükümdar kıtlık yıllarında başşehir dışında kuyular kazdırılmasını, oralara tahıl ekilmesini emretti. Ayrıca tohum ve ekim-dikim için gerekli parayı vererek "mahzen" [=devlet ambarı] hesabına ziraat yapmalarını şart koştu millete. Fıkıh bilgini Afîfüddîn bunu duyunca:

"Bu tür ekip biçme ile amaca erişilmez!" dedi. Söz hemen sultanın kulağına gitti:

"Memleket ve devlet işlerine niçin burnunu sokuyorsun?" diyerek onu zindana attı. Kısa bir süre sonra hapisten çıkan Afîfüddîn yolda iki fakih arkadaşına rastladı. Onlar:

"Zindandan kurtulmandan ötürü Yüce Allah'a şükürler olsun!" deyince Afîfüddîn:

"Bizi zalim topluluktan kurtaran Allah'a hamd olsun!" [anlamındaki *Kur'an* âyetini][3] okudu. Bu üç kişi birbirlerinden ayrılıp henüz kendi evlerine varmadan aralarında geçen diyalog sultanın kulağına erişti. Sultan hepsini huzuruna getirterek:

"Şu Afîfüddîn'i götürün, boynunu hamâilvârî vurun!" dedi. Hamâilvârî vurmak, bir kolu ve göğsünün bir kısmı ile başının kesilmesi demektir. Sonra;

"Diğerlerinin de başlarını uçurun!" dedi. Bir anda endişelenen iki fakih:

"Tamam, Afîfüddîn söylediği sözlerden ötürü cezayı hak etti! Fakat biz hangi suçtan dolayı öldürülüyoruz?" deyince sultan karşılık verdi:

"O, bu sözleri söylerken siz işittiniz ama yadsımadınız! Onu doğrulamış gibi oldunuz!" Böylece toptan katledildiler. Allah onlara rahmet eylesin.

Hizmetinde Bulunan Sintli İki Fakihi Öldürmesi

Sultan, Sintli iki fakihe kendi atadığı beyle beraber bir eyalete gitmelerini emretti. Onlara dedi ki:

"Bu eyaletin idaresini ve halkını size bıraktım. Siz ne emrederseniz bu bey emrinize uygun hareket etmek üzere yanınızda hazır bulunacak!" Fıkıh bilginleri:

"Tamam, biz onu gözleyen iki tanık gibiyiz! Elbet doğru olanı ona gösteririz!" deyince sultan:

"Ha! Sizin amacınız malımı yiyip ziyan ederek suçunuzu hiçbir işten haberi olmayan şu Türke yüklemek!" dedi. Fakihler:

"Aman, aman, ey cihan sultanı! Amacımız kesinlikle bu değil!" dedilerse de Sultan:

"Başka maksadınız yoktur!" diyerek lafını bağladı;

"Tutun bunları, ‘nühâvendî' [=işkence görevlisi] şeyhzâdeye götürün!"

İşkenceci, yanına getirilen fakihlere:

"Sultan sizi öldürmek istiyor. Size yüklediği suçu kabul edin de kendinize işkence etmeyin!"diye öğüt verdi ama fakihler:

"Allah'a andolsun, ne demişsek onu kastediyoruz, bir art niyetimiz yoktur!" cevabını tekrarladılar. Bunun üzerine şeyhzâde; kolluk görevinde bulunan adamlarına seslenerek:

"Şunlara tattırın biraz!" dedi. "Biraz" derken işkenceyi kastediyordu.

İki adamı sırt üstü yatırdılar. Göğüslerine ateşte kor olmuş kıpkızıl demir levhalar koydular. Bir süre sonra levhalar kaldırıldığında etler lime lime koptu sinelerinden. Bununla da yetinilmedi. Açılan yaraların üzerine idrar ve kül bırakıldı. Böylece iki adam asıl niyetlerinin sultanın söylediği gibi olduğunu, kendilerinin ölümü hak etmiş suçlulardan olduklarını; ne dünyada ne de ahirette kanları için davacı olmadıklarını güya itiraf ettiler! Bu açıklamayı zorla yapmadıklarını da imza ile sicile geçirip kadıya sundular. Eğer zorla itiraf ettiklerini söyleselerdi daha korkunç bir işkenceye uğrarlardı! Bu yüzden, derhal boyunlarının vurulmasını tercih ettiler. Hemen işleri bitirildi. Allah her ikisini de rahmet ve esenliği ile kuşatsın.

Şeyh Hûd'u Öldürtmesi

Hûd ismiyle bilinen adam Allah dostu Multânlı Rükneddîn b. Bahâeddîn Ebû Zekeriyyâ'nın kız tarafından torunuydu. Şeyh Rükneddîn ile kardeşi İmâdeddîn Sultan nezdinde itibarlı kimselerdendiler. Sultana çok benzeyen İmadeddîn, Keşlû Hân[4] ile yapılan savaşta öldürülmüştü; ilerde anlatacağız. O öldürülünce sultan onun kardeşi Rükneddîn'e geçimini sağlasın, yolcuyu ve yoksulu tekkesinde yedirsin diye yüz köy ihsan etti. Şeyh Rükneddîn, ölmeden önce torunu Şeyh Hûd'un zaviyede kendi yerine geçmesini, postnişin olmasını vasiyet etti. Ama Rükneddîn'in kardeşinin oğlu:

"Hayır, amcamın mirasına ben daha lâyığım!" diye itiraz etti.

İki adam, Multân'a seksen gün uzaklıkta sultanın yerleştiği Devletabad şehrine vardılar. Sultan postnişinlik makamını, Rükneddîn'in vasiyeti gereğince Hûd'a verdi. Hûd o sıralarda yaşlıydı. Oysa Rükneddîn'in yeğeni pek gençti. Hükümdar, Şeyh Hûd'a hediyeler verdi, saygı gösterdi. Ayrıca konakladığı her menzilde bir ulu misafir gibi kabul edilmesi, Multân'a kadar sürecek yolculuğu esnasında hangi şehirden geçerse ahali tarafından karşılanıp ziyafetle ağırlanması için emir çıkardı. Hükümdarın buyruğu payitahta ulaşınca fakih, şeyh, kadı ve ileri gelen nüfuzlu kimseler Şeyh Hûd'u karşılamak için şehirden çıktılar. Ben de bunlar arasındaydım. Milletin sırtında, bir tahtırevan içinde bulduk onu. Atları yedekteydi. Eğildik selâm verdik. Ben onun tahtırevana kurulmasını hoş görmedim:

"Kesinlikle ata binmeliydi! Onu karşılamaya gelen kadı ve şeyhlerle beraber at üzerinde gitmeliydi!" dedim.

Sözümü duyunca hemen atına bindi ve mazereti olduğu için at sırtında gidemediğini açıkladı. Başşehre girdiğinde onun nâmına müthiş bir ziyafet düzenlenerek sultanın hazinesinden hesapsız para harcandı. Kadılar, şeyhler ve yabancı misafirler bu mükellef sofrada hazır bulundular, âdet gereğince yemekten sonra orada bulunanların her birine saygınlığı ve rütbesine göre armağanlar dağıtıldı, para verildi. Kadılar kadısı görevinde bulunan adama beşyüz, bana ise ikiyüzelli dinar ihsan edildi. Hint ülkesinde sultana özgü şölenlerde âdet budur.

Böylece Hûd, Nûreddîn Şîrâzî ile memleketine döndü. Şeyh Nûreddîn Şirâzî'yi onun yanına katan sultan idi. Nûreddîn, Hûd'u posta oturtacak ve hükümdarın oradaki malını Hûd için harcayacaktı. Hûd, zaviyeye iyice yerleşti, yıllarca postnişinlik etti.

Epey sonra Sint yöresinin emiri İmâdülmülk, sultana yazdığı mektupta şeyh ve yakınlarının saraydan gönderilen paraları biriktirerek kötü işlerde kullandıklarını, zaviyede hiç kimseyi doyurmadıklarını bildirdi. Bu servetin onlardan alınmasına ilişkin emir çıktığında İmâdülmülk geldi, istedi paraları. Onların bir kısmını zindana attırdı, bir kısmını ise dövdürdü. Birkaç gün boyunca her gün yirmibin dinar aldı onlardan. Ellerinde ne var ne yok bitinceye kadar devam etti bu durum! Alınan mal ve erzak gerçekten çoktu. Meselâ bunlar arasında inci ve yakutla süslü bir çift terlik tam bin

dinara satıldı! Bu terliklerin Şeyh Hûd'un kızına ait olduğu söylenir; bazıları da sevdiği bir cariyeye ait olduğunu söylerler.

Durumu zorlaşan Şeyh Hûd kaçma amacı ile Türk ülkelerine yöneldi ama hemen yakalandı. İmâdülmülk haberi saraya bildirdiğinde sultan şeyhin ve şeyhi yakalayanın birbirinden davacı iki adam gibi gönderilmelerini emretti. İki adam huzura çıktıklarında sultan şeyhi yakalayanı serbest bıraktı. Ötekine dönerek:

"Nereye kaçmak istiyordun?" diye sordu. Şeyh Hûd bir bahane buldu. Sultan dedi ki:

"Senin amacın Türklere gidip; ‘Ben Şeyh Bahâeddîn Zekeriyyâ'nın oğluyum, sultan bana şöyle şöyle davrandı!' diyerek onları bize karşı savaştırmaktı! Vurun boynunu şunun!"

Boynu vuruldu. Allah rahmet eylesin.

İbn Tâcülârifîn'i Zindana Atması, Çocuklarını Öldürtmesi

Şemseddîn İbn Tâcülârifin Kovil [=Coel; Aligarh][5] şehrinde oturan, gecesini gündüzünü ibadetle geçiren ulu bir şeyhti. Hükümdar Kovil şehrine geldiğinde şeyh efendiyi çağırdı ama o gelmedi. Sultan onun evine yönelerek bir hayli yaklaştı, lâkin onu göremeden geri döndü.

Bu olaydan sonra emirlerden biri, kendi bölgesinde hükümdara karşı ayaklandı ve halkın biatını aldı. Hemen sultana bildirildi ki Şeyh Şemseddîn bir sohbetinde isyancı emirin ismi anıldıkta onu övgü ile yadetmiş ve hükümdarlığa lâyık olduğunu söylemiş! Bu ihbar üzerine sultan kumandanlarından birini şeyhe gönderdi. Adam sadece şeyhi ve evlâdını değil Kovil şehrinin kadı ve muhtesibini[6] de prangaya vurdurdu. Çünkü anlatılanlara göre şeyh, isyancı emiri övdüğü sırada kadı ve muhtesib meclisteydiler. Hükümdar kadı ile muhtesibin gözlerine mil çekti ve hepsini zindana attırdı. Şeyh efendi zindanda ruhunu teslim etti. Kadı ve muhtesib ise her gün zindancılardan birinin nezaretinde dışarı çıkartılır, her ikisi bir süre halktan dilenirler sonra yine zindana götürülürlerdi.

Şeyh efendinin oğullarının isyancı Hint gâvuruyla temasa geçtikleri, onlarla içli dışlı oldukları zaten daha önce hükümdara bildirilmişti. Hükümdar, babalarının ölümünden sonra onları hapisten çıkarıp:

"Sakın ha! Daha önce yaptığınızı bir daha tekrarlamayın!" dedi. Onlar:

"Biz ne yaptık ki?" diye karşılık verince öfkeden çatlayan hükümdar hepsinin öldürülmesi için emir çıkardı! Öldürüldüler. Kızgın sultan daha sonra başkadıyı huzura çıkartarak:

"Şu işi bitirilen adamların fikrinde olan, onların işledikleri suça yanaşan kim varsa bana bildir!" dedi. Kadı da tuttu, şehrin ne kadar nüfuzlu adamı varsa hepsinin listesini çıkardı! Yazdığı adları gören sultan:

"Bu herif şehrin mahvolmasını, harabe hâline gelmesini istiyor! Vurun boynunu!" dedi.

Kadı efendinin derhal vuruldu boynu! Allah rahmet eylesin!

Şeyh Haydarî'yi Öldürtmesi

Şeyh Ali Haydarî, Hint sahilinde Kinbâya şehrinde oturmaktaydı. Ünü uzak ülkelere yayılmış erdemli bir insandı. Ticaretle uğraşanlar denizde onun adına adak tutarlar, şehre ulaştıklarında önce ona selâm verirler, o da bunların "ahvâlini" [=durumunu, derdini, başlarından geçeni] sezer, keşifte bulunurdu. Bazen tacirlerden biri adak tutar, tuttuğuna pişman olurdu da şeyh efendiye gelip selâm ve hürmetle eğildiğinde adamın tuttuğu adağı söylerdi şeyh ve mutlaka yerine getirilmesini isterdi tutulan adakların! Bu tür hâdiseler defalarca gerçekleşmiş, Şeyh Ali Haydarî böyle ünlenmişti.

Kadı Celâleddîn Afganî ve kabilesi bu yörede isyan ettiğinde Şeyh Haydarî'nin ona hayır dua ettiği hattâ külâhını başından çıkarıp ona uzatarak kendisine biat ettiğine dair haberler sultanın kulağına düştü. Sultan ayaklananların üzerine yürüyerek Celâleddîn'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Bizimle beraber hükümdar huzuruna dışarıdan gelen misafirlerden Emir Baht Şerefülmülk'ü Kinbâya'da yerine vekil bıraktı; haydut ve asileri arasın diye. Beraberinde birkaç fakih de vardı. Emir Baht onların rehberliğinde işi götürecekti...

Emir Baht, Şeyh Ali Haydarî'yi huzuruna çıkardı. Kesin olarak anlaşıldı ki şeyh efendi külâhını asi başı Celâleddîn'e vermiş ve lehinde dua etmiş. Böylece şeyhin katline karar verildi. Cellât darbeyi indirdiğinde başı kesemedi! Halk hayrete düştü ve bu olay sebebiyle şeyhin affedileceğini sandı. Ama emir, şeyhin kellesini uçuracak başka bir cellâda buyruk vermişti bile. Öteki cellât şeyhin işini bitirdi. Allah onu rahmetiyle kuşatsın.

Tûgân [=Togan] ve Kardeşini Öldürmesi

Fergâna şehri ulularından olan Togan Fergânî ile kardeşi, sultana elçi olarak geldiklerinde ihsan gördüler, onlara armağan yağdırdı sultan. Bir süre orada kaldılarsa da ikametleri uzayınca ülkelerine dönmek istediler; sıvışmaya çalıştılar. Fakat kendi dostlarından biri onları hükümdara gammazlayınca hükümdar her ikisinin de ortadan ikiye bölünmesini emretti! Onlar ikiye bölündükten sonra tüm malları ispiyonculara verildi. Bu ülkede kural böyledir; biri diğeri hakkında söz getirip götürür de söyledikleri doğru çıkarsa ihbar edilen adam öldürülür, malı ise ihbarcıya verilir!

Hükümdarın, Meliküttüccarın Oğlunu Öldürtmesi

Meliküttüccarın [=tacirlerin reisinin] oğlu, yanaklarında tüy bitmemiş, henüz çocuk [denebilecek] bir delikanlıydı. İlerde anlatacağımız gibi, Aynülmülk isyan edip sultanla mücadeleye girişince Meliküttüccarın oğlunu esir aldı. Böylece o da zorla isyancılar grubundan olmuştu. Aynülmülk yenilgiye uğrayıp dostlarıyla yakalandığı zaman Meliküttüccarın oğluyla kaynı Kutbulmülk'ün oğlu da ele geçirilenler arasındaydı. Hükümdarın emriyle ellerinden tahtaya bağlandılar. Ölünceye kadar üzerlerine ok yağdırıldı, bey oğulları tarafından. Can verdiklerinde Hâcib Tebrizli Havâce Emir Ali, Başkadı Kemâleddîn'e dönerek:

"Bu gencin katli vacip değildi, o öldürülmemeliydi!" dedi. Sultan bu sözü duyunca:

"O öldürülmeden önce söyleyeydin ya bu lafı!" diyerek Emir Ali'ye yüz kamçı vurdurdu ve onu hapse attırdı; bütün servetini cellâtbaşına verdi!

Ben, cellâtbaşını ertesi gün Emir Ali'nin elbiselerini giyinmiş ve onun atına binmiş hâlde görünce karşımdakini Emir Ali zannettim! Tebrizli Ali, aylarca zindanda kaldı nihayet salıverilerek önceki makamına getirildi. Ama daha sonra hükümdar başka bir olaydan ötürü tekrar öfkelendi ve onu Horasan'a sürdü! Tebrizli Ali Herat'a yerleşti, oradan sultana yazdığı mektupta merhamet dilendi. Sultan cevaben gönderdiği mektubun sırtına şu cümleyi yazdırmıştı:

"Eker bâz âmedî bâz ay". Bunun anlamı şudur:

"Eğer pişman olduysan dön!"

Ali, Sultana döndü!

Hükümdarın, Başhatibi Ölesiye Dövdürtmesi

Sultan sefer esnasında Dihlî şehrinin başhatibini inci ve mücevher hazinesine bakmakla görevlendirmişti. Ama bir gece gâvur hırsızlar hazineyi bastılar ve mücevherlerin bir kısmını çaldılar; bu yüzden sultan haşhatibi ölünceye kadar dövdürdü! Allah rahmet eylesin!

Dihlî'yi Harap Etmesi, Halkını Sürmesi, Âmâ ve Yatalakları Öldürtmesi

Sultanın iğrenç işlerinden biri de Dihlî halkını şehirden çıkarmasıdır. Olayın sebebi şu:

Ahali birtakım kâğıtlara hükümdarı kötüleyen, sin-kaflı "ifadeler" yazıyor, bunlara mühür vurup zarfın üstüne;

"Cihan Hükümdarının Başı Adına! Bunu Ondan Başka Kimse Okumaya!" şeklinde bir cümle kondurup geceleyin büyük salonun [=kabul dairesinin] camından içeri atıyorlardı. Sultan kâğıtları eline alınca yakası açılmadık nice sövgülerle karşılaşıp kuduruyordu! Bu yüzden Dihlî'yi harap etmek sevdasına düştü. Gereken para neyse ödeyerek şehir halkından bütün evleri ve daireleri satın aldı! Sonra herkesin Devletabad şehrine göçmelerini emretti.[7] Ahali ilkin bu emre uymak istememişse de sultanın tellâlları üç gün içinde şehirde hiç kimsenin kalmaması gerektiğini duyurunca büyük bir

kısmı çarnaçar göçtü şehirden. Milletin bir bölümü de evlerde gizlendi. Sultan şehirde kalanların aranmasını emredince köleler sokakta biri kör diğeri yatalak iki adam bulup huzura çıkarttılar. Sultan, yatalağın mancınığa konup fırlatılmasını; körün Dihlî şehrinden kırk gün uzaklıktaki Devletabad'a dek sürüklene sürüklene götürülmesini emretti! Adam yolda paramparça oldu, Devletabad'a sadece ayağı vardı! Hükümdarın bu tutumu karşısında Dihlî ahalisi sahip oldukları malları ve "ağırlıkları" [=parayı] bırakarak şehri terkettiler. Şehirdeki yapılar bomboş ve içi geçmiş viranelere döndü. Kendisine güvendiğim biri bana şunları anlatmıştır:

"Hükümdar bir gece köşkünün terasına çıkıp Dihlî'ye baktı. Ne ateş, ne duman, ne kandil! Hiçbir şey yoktu. O zaman, ‘İçim rahat, gönlüm hoş oldu.' dedi! Daha sonra sultan, ülke halkına Dihlî'ye göçerek şehri yeniden şenlendirmelerine dair yazılı fermanlar gönderdi; ahali taşındıkları yöreleri bırakıp yavaş yavaş toplandılar ama büyüklüğünden ötürü Dihlî asla tam şenlenmedi."[8]

Burası dünyanın en büyük şehirlerindendir. Biz buraya geldiğimizde bomboş bir şehir bulduk karşımızda, nüfus kalabalık değildi.

Bu hükümdarın iyilik ve kötülüğüne dair çok şey anlattık... Haydi onun zamanında meydana gelen vukûattan [=siyasî tarihten] bahsedelim biraz.

KIRKBEŞİNCİ BÖLÜM

TUĞLUKOĞLU MUHAMMED ŞÂH ZAMANINDA MEYDANA GELEN GENİŞ ÇAPLI SİYASÎ OLAYLAR

Kırkbeşinci Bölüm Notları

Egemenliğinin İlk Yıllarında Sultanın Bahâdur Bûra'ya Kol-Kanat Germesi

Sultan Muhammed Şâh, babasından sonra başa geçip halkın biatını alınca ilk iş olarak selefi Tuğluk'un esir ettiği Sultan Gıyâseddîn Bahâdur Bûra'yı huzuruna çıkardı, onu ihsana boğdu, zincirlerini çözdü. At, fil ve para; ne varsa hediye etti ona. Daha sonra yeğeni Behrâm Hân'la beraber onu kendi bölgesine gönderdi. Aralarında şöyle bir anlaşma yaptılar:

Memleket ikisi arasında bölünecek, sikkelere ikisinin ismi yazılacak, hutbe ikisi adına okutulacak ve Gıyâseddîn, "Berbât" adıyla bilinen oğlu Muhammed'i sultanın yanında rehin bırakacaktı.

Gıyâseddîn kendi bölgesine dönünce verdiği sözleri yerine getirdi. Fakat oğlu Muhammed'i, –laf dinlemediği ve edepsizlik yaptığını ileri sürerek– göndermekten vazgeçti. Bunun üzerine sultan, Emir Dülcî Tatarî'nin kumandasında bir ordu gönderdi yeğeni Behrâm Hân'a. Emir Dülcî Tatarî'nin desteğindeki Behrâm Hân kuvvetleri, Gıyâseddîn'le savaştılar; onu öldürdüler. Derisini yüzüp içine saman doldurarak ülkede dolaştırdılar!

Halaoğlunun Ayaklanması, Buna İlişkin Haberler

Sultan Tuğluk'un Küşt Asb Bahâeddîn[1] adında bir yeğeni vardı. O kızkardeşinin oğludur. Tuğluk onu eyaletlerden birine emir olarak atamıştı. Bahâeddîn, dayısı Tuğluk'un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed Şâh'a biat etmekten kaçındı; cesur, kahraman bir adamdı. Sultan Muhammed Şâh, onun üzerine Melik Mücîr[2] ve Vezir Havâce Cihân gibi büyük komutanların idaresi altında muazzam bir ordu gönderdi. Bu ordunun başkumandanı Havâce Cihân'dı. İki taraf arasında müthiş bir savaş oldu. Taraflar olağanüstü bir direnç gösterdiyseler de savaş, sultanın ordusunun zaferiyle sonuçlandı. Bahâeddîn gâvur meliklerinden Rây

Kenbîle adıyla bilinen birinin yanına kaçtı. Rum [=Hıristiyan] dilinde olduğu gibi, Hintlilerin dilinde de Rây kral anlamına geliyor.[3] Kenbîle ise Rây'ın oturduğu bölgenin ismidir. Sözü geçen Rây'ın bölgesi son derece sarp ve yüksek tepelerle çevrilidir. O, gâvur hükümdarlarının ulularındandır. Bahâeddîn bu hükümdarın yanına kaçınca sultanın askerleri boş durmadılar, onu takip ederek Kenbîle yöresini her yandan kuşatma altına aldılar. Rây endişelendi. Yanında bulunan yiyecek ve tahıl çoktan bitmişti. Ansızın yakalanmaktan korkuyordu. Bahâeddîn'e dönerek:

"Durum gördüğün hâle geldi! Ben, ailem ve bana uyanlarla beraber ölümü göze aldık! Sen falan gâvur hükümdarına git! –Burada ona bir isim vermişti– Onun yanında kal! O seni korur!" dedi. Ayrıca onu, bahsettiği hükümdara ulaştırsın diye yanına kılavuz kattı.

Daha sonra Rây Kenbîle'nin emriyle büyük bir ateş yakıldı. Bizzat kendisi eşyalarını bu kızıl ateşte yaktıktan sonra kızlarına dönüp şöyle dedi:

"Ben kendimi öldürmek niyetindeyim! Bana uymak isteyen durmasın, yapacağını yapsın!"

Böylece her bir kadın baştan aşağı yıkandı, bedenine sandal-ı mukasırî denen macunumsu kokudan sürdü, Rây'ın huzurunda yeri öperek kendini ateşe attı! Kadınların tümü mahvoluncaya kadar devam etti bu! Daha sonra Rây'ın emir, vezir ve devlet adamlarının hatunları aynı şeyi yaptılar. Ateşe düşmek isteyen kadınlar böyle yaparlar.

Rây yıkanarak vücuduna sandal sürdü, zırh dışında bütün silâhlarını kuşandı, adamları arasında onunla beraber ölmek isteyen fedailer de aynı şekilde hareket ettiler. Sultanın askerine doğru hücuma geçtiler, savaştılar ve öldüler.

Şehre girildi. Ahali esir alındı. Rây Kenbîle'nin onbir çocuğu da bulunuyordu tutsaklar arasında. Onları sultanın huzuruna çıkarttılar. Hepsi Müslüman olduklarını bildirdi. Sultan onları kumandanları arasına kattı; ruhlarındaki asaletten ve babalarının kahramanlığından ötürü hepsini el üstünde tuttu! Bu kardeşlerden Nasr, Bahtiyâr ve Mühürdâr'ı sultanın huzurunda gördüm. Mühürdâr, sultanın içtiği suya ruhsat veren, bununla

ilgili mührü taşıyandır. Onun künyesi Ebû Müslim idi; aramızda sevgi peyda olmuş, sağlam bir dostluk kurmuştuk.

Rây Kenbîle öldürüldükten sonra sultan ordusu, Bahâeddîn'in sığındığı hükümdarın memleketine hücum etti. O bölgeyi kuşattılar. Ora hükümdarı Bahâeddîn'e yönelerek:

"Ben Rây Kenbîle'nin yaptığını yapamam!" dedi.

Onu kıskıvrak yakalayıp sultanın kuvvetlerine teslim etti. Bahâeddîn eli kolu bağlı bir hâlde huzura çıkarıldığında sultan, onun akrabası olan kadınların yanına götürülmesini emretti. Kadınlar ona sövdüler, yüzüne tükürdüler! Daha sonra sultanın emriyle diri diri derisi yüzüldü! Etiyle pirinç pilâvı pişirtildi! Bu yemek çoluk çocuğuna gönderildi ve geri kalan parçaları fillere atıldı; bir tabak içinde! Filler yemediler. Hükümdar onun derisine saman doldurarak Bahâdur Bûra'nın derisiyle beraber şehir şehir, eyalet eyalet dolaştırılmasını emretti. Bu deriler Sint bölgesine vardığı zaman oranın Emirü'lümerâsı [=valisi] Keşlû Hân'dı.[4] Bu adam, Sultan Tuğluk'un başa geçmesinde yardımcı olduğu için Tuğluk ona amca diye seslenirdi. O, kendi ülkesinden misafir olarak geldiğinde sultan derhal onu karşılamaya çıkardı.

Keşlû Hân, Bahâdur Bûra ile Bahâeddîn'in içi dolu derilerini gömdürdü. Sultan bu haberi işitince öfkeden çatladı sanki! Keşlû Hân'ı mahvetmeye karar verdi.

Keşlû Hân'ın İsyanı ve Öldürülmesi

İçi samanla doldurulmuş derilerin Keşlû Hân tarafından gömüldüğü haberi saraya erişince Keşlû Hân için haber saldı sultan...

Keşlû Hân kendisinin cezalandırılacağını öğrenince isyan etti. Etrafa epey servet dağıttı, asker topladı! Türk, Afgan ve Horasanlılara adam yolladı. Büyük bir kalabalık geldi yanına. Keşlû Hân'ın askeri, sultanın ordusuna denk oldu; hattâ onu geçti! Hükümdar, onunla kapışmak için ordusunun başına geçerek Multân'a iki günlük mesafede bulunan Abûher düzlüğüne geldi. Burada karşılaştılar. Sultan tedbirli davranarak kendi şaturunun [=çadıra benzer özel gölgeliğin] altına Şeyh İmâdeddîn'i bıraktı. Multânlı

Şeyh Rükneddîn'in öz kardeşi olan İmâdeddîn, sultana çok benziyordu. Bu olayları bana anlatan da Rükneddîn'dir.

Savaş iyice alevlenince sultan dörtbin kişilik bir kuvvetle ayrıldı oradan. Keşlû Hân'ın askerleri sultanın şatur altında bulunduğu düşüncesiyle o yöne hücum ederek Şeyh İmâdeddîn'i öldürdüler. Sultanın işinin bitirildiği haberi asker arasında yayılınca Keşlû Hân'ın tarafındakiler yağma ve talan için her yöne dağıldılar! Keşlû'nun yanında çok az kimse kaldı. İşte tam o sırada sultan özel adamlarıyla Keşlû Hân'a hücum etti ve başını gövdesinden ayırdı! Keşlû'nun askerleri bu haberi duyunca dağılıp kaçtılar.

Multân şehrine giren sultan, Kadı Kerîmüddîn'i yakalayıp derisini yüzdürdü. Ardından Keşlû Hân'ın kesilmiş kellesini getirtip kale kapısına astırdı! Ben Multân'a gittiğim zaman onun başı hâlâ asılıydı.

Daha sonra İmâdeddîn'in kardeşi Şeyh Rükneddîn'e ve oğlu Sadreddîn'e yüz köy ihsan etti. Onlar buraların geliriyle geçinecek, dedeleri Bahâeddîn Zekeriyyâ'ya ait tekkede gelen gideni doyuracaklardı.

Sonra Vezir Havâce Cihân'a emretti; deniz kıyısına kurulu Kemâlbûr[5] şehrine yürüsün diye. Burası büyük bir yerdi; ahali burada da ayaklanmıştı. Adı geçen vezirin şehre girişine tanık olan bir fakih bana şunları anlatmıştır:

Havâce Cihân, şehrin kadı ve hatibini huzuruna çıkartarak derhal derilerinin yüzülmesini emretti! Onlar:

"Başka türlü öldür bizi!" deyince vezir:

"Bilir misiniz, niçin katliniz vacip oldu?" diye sordu. Kadı ve hatip:

"Sultanın emrine aykırı davrandığımız için!" deyince Havâce Cihân:

"Sultan sizin böyle öldürülmenizi emretmişken ben onun fermanına nasıl aykırı dururum?" dedi ve onların derisini yüzecek adamlara seslendi:

"Bu ikisinin suratlarının alt tarafında nefes alıp verecekleri delikler açın!" Derisi yüzülecek adamlar yüz üstü yatırılır. Allah cümlemizi böyle

akıbetlerden korusun! Sultan icraatlarıyla Sint bölgesinde ortalığı sütliman edince başşehre döndü.

Karâcîl Dağında Sultanın Ordusunun Tuzağa Düşmesi

Karâcîl, üç ayda aşılabilen büyük bir dağ [silsilesidir].[6] Orayla Dihlî arasında on günlük mesafe vardır. Karâcîl hükümdarı, gâvur hükümdarlarının en büyüklerindendir. Sultan, o adamla savaşmak üzere Başdevîdâr [=Başkâtip] Melik Nükbiye'nin emri altında yüzbin atlı ile kalabalık bir piyade grubundan oluşan muazzam bir ordu gönderdi. Nükbiye, Karâcîl dağının eteğinde bulunan Cidye şehrini ve çevresini ele geçirerek yaktı, yıktı dümdüz etti. Gâvur taifesi topraklarını, mallarını ve hükümdar hazinesini alelacele terkederek dağın zirvesine koştular.

Bu dağın tek bir yolu vardı ve bu yolun alt tarafında derin bir vadi bulunuyordu. Üst tarafta dağ yükseliyordu. Bu yüzden oraya geçmek için süvarilerin arka arkaya tek tek dizilmeleri gerekiyordu. Müslümanların ordusu bu sarp yoldan tırmandılar. Dağın zirvesinde kurulu Varankal [=Varangal] şehrini ele geçirdiler; durumu sultana bildirdiler. Hükümdar onlara bir kadı ve hatip yolladı. Ayrıca ordunun burada kalmasını da tembih etti.

Yağmur zamanı geldiğinde asker hastalandı. Atlar bir bir telef oldu. Yay kirişleri gevşedi, yumuşadı. Kumandanlar vaziyeti sultana bildirerek bu mevsimde dağın eteğine inip yağışlar kesildikten sonra zirveye çıkmak için izin isteyince sultan olumlu cevap verdi. Emir Nükbiye, düşmandan aldığı hazine ve kıymetli madeni eşyayı dağın eteğine indirmeleri için asker arasında bölüştürünce gâvur tarafı onların inişe geçeceğinden haberdar oldu! Uçurum ağızlarında oturmaya, geçitleri tutmaya başladılar! Koca koca ağaçları parçalıyor, dağın zirvesinden salıveriyorlardı. Alt taraftan kim geçerse helâk oluyordu. Böylece pek çok çeri öldürdüler, geri kalanları tutsak ettiler. Gâvur taifesi; mal, at, silâh ve servet; ne bulursa aldı. Üç emirden başka kimse kurtulamadı koca ordudan! Onların büyüğü Nükbiye'dir. Diğeri Melik Bedreddîn Devlet Şâh'tır. Üçüncünün ismini hatırlayamıyorum. Bu olay Hint sultanının ordusunu çok etkiledi, onları gözle görülür bir zafiyete uğrattı, çökertti! Böylece sultan, kendine bir miktar servet vermeleri karşılığında dağlılarla barış yaptı. Onların arazileri

dağın eteklerindeydi, ancak sultanın izniyle bu toprakları ekip biçer ve şenlendirirlerdi.

Şerif Celâleddîn'in Ma'ber Bölgesinde Ayaklanması ve Vezirin Kızkardeşinden Olan Yeğeninin Öldürülmesi

Hükümdar, Dihlî'ye altı aylık mesafede bulunan Ma'ber bölgesine Şerif Celâleddîn Ahsen Şâh'ı emir yapmıştı.[7] Bu adam isyan bayrağını kaldırarak hükümdarlığını ilân etti. Hükümdarın naiplerini ve vergi memurlarını öldürdüğü gibi kendi adına dinar ve dirhem bastırıp paraların bir yüzüne:

"Tâhâ ve Yâsîn Hanedanından Yoksul ve Kimsesizlerin Babası Celâlü'd-dünyâ ve'ddîn"

Öbür yüzüne ise;

"Rahman'ın Desteğiyle Sultan Ahsen Şâh" ibaresini yazdırmıştı.

Hükümdar, Celâleddîn'in isyanını haber alınca onunla savaşmaya niyetlenip Köşk-i Zer adı verilen yere geldi. Köşk-i Zer, altın köşk demektir. Orada sekiz gün kaldı, askerin gereksinimlerinden ötürü. İşte o günlerde Vezir Havâce Cihân'ın yeğeniyle üç-dört emir elleri kolları zincirlenmiş vaziyette getirildiler.

Sultan tarafından öncü kuvvetlerle gönderilen vezir, Dihlî'den yirmidört günlük mesafede bulunan Zıhâr [=Dhar][8] şehrine ulaşmıştı bile. Orada birkaç gün bekledi.

Vezirin yeğeni cesur ve cengâver biriydi. Kendisiyle gelen kumandanlarla anlaştı; dayısının işini bitirerek yanındaki hazine ve serveti alıp Ma'ber'de ayaklanan Şerif Celâleddîn'in yanına kaçacaklardı. Onlar veziri Cuma namazına gideceği sırada öldürmeyi planlamışlarsa da kendilerinden biri olan Nusretü'l-Hâcib ihbarda bulundu;

"Onların kötü niyetlerinin belirtisi, elbiselerinin altına zırh giymeleridir!" diye açıklama yaptı. Vezir onları yoklattı. Hakikaten Nusret'in dediği gibi buldu.

Bu adamları sultana gönderdi Vezir. Onlar huzura geldiğinde ben de oradaydım. İçlerinden birini gördüm; uzun sakallıydı, titriyor ve Yâsîn Sûresi'ni okuyordu. Sultan derhal buyruk verdi! Kurbanları, insan ezmek üzere eğitilmiş fillerin önüne attılar. Yeğeni ise vezire yolladı; kendisi katletsin diye! İlerde bundan bahsedeceğiz.

Adam öldüren fillerin dişlerine saban demiri gibi demirler döşenir. Bunların kenarları, art arda sıralı bıçaklardan oluşur. Feyyâl [=fil eğiticisi] hayvanın üstüne atlar evvelâ. Kurban ortaya bırakıldığı zaman fil onu hortumuyla kapıp havaya fırlatır, sonra dişleriyle tutarak yere indirir ve ayaklarından birini zavallının göğsüne koyar. Artık hükümdarın buyruğuna uyan feyyâl ne derse fil onu yapar! Hükümdar adamın paramparça edilmesini emrederse fil bıçak döşeli dişleriyle onu parçalar. Bırakılmasını emrederse yere bırakır. Bu durumda derisi yüzülür! O adamlara da böyle yapıldı.

Güneş battıktan sonra sultanın konağından çıktım, zavallıların etini köpekler yiyordu, derilerine ise saman doldurulmuştu. Allah böyle belâlardan korusun bizi!

Sultan –ilerde anlatacağımız gibi– bu isyanı [bastırmak] için hazırlıklara başlayınca bana başşehirde kalmamı emretti, Devletabad'a ulaşıncaya dek yoluna devam etti. Tam bu sırada Emir Halâcûn kendi eyaletinde ayaklandı. Vezir Havâce Cihân da benim gibi başşehirde kalmıştı, asker toplamak, adam yığmak için.

Halâcûn'un İsyanı

Sultan Devletabad'a ulaşıp kendi bölgesinden epey uzaklaşınca Emir Halâcûn, Lâhevr şehrinde isyan ederek hükümdarlık davasında bulundu. Kendisine yardımcı olan Kulcünd'ü de vezir yaptı! Haberi duyan Vezir Havâce Cihân, adam yığma işini hızlandırdı. Horasanlıları topladı, Dihlî'de bulunan bütün hizmetkâr ve dostlarını aldı; bunların arasında benim ahbaplarımı da götürdü. Çünkü ben de Dihlî'deydim. Sultan ise Kayrân Melik Safdâr ve Melik Temûr Şurbedâr adlı iki büyük emiri yardım için vezire gönderdi. Melik Safdâr, askerin saf düzenini ayarlayan demektir. Şurbedâr ise meşrubat ve içki görevlisi demektir.

Halâcûn, tüm askeriyle harekete geçti. Büyük nehirlerden birinin kenarında koptu savaş. Halâcûn yenildi ve kaçtı. Askerlerinin çoğu nehirde boğuldu. Vezir şehre girip halkın bir kısmının derisini yüzdürdü, diğerlerini de çeşitli işkencelerle katletti. Onları öldürmekle görevlendirdiği adam Ecder Melik diye tanınan Muhammed Necîb'dir. Bu adam vezirin yardımcısıdır. Ona "Sake's-Sultân" da denilir. Sak, oralıların dilinde köpek demektir. Bu adam zalim ve taş kalpliydi. Sultan ona Esedü'l-Esvâk [=Çarşı Aslanı] adını vermiştir. O bazen vahşice kudurur, suçluları dişleriyle parçalardı!

Vezir, asilerin hanımlarından üçyüzünü Kâliyûr [=Gwalyor][9] Kalesi'ne gönderdi. Orada zindana attırdı. Bunların bir kısmını gördüm. Aralarında bir fakih eşi de bulunuyordu. Adam kadını ziyaret ederdi; zindanda bir çocuk sahibi oldu!

Sultanın Ordusunda Veba Çıkması

Sultan, Şerif'le savaşmak üzere Ma'ber'e hareket edip Telink [=Telingâna, Tiling] eyaletine vardığında Bedrakût şehrinde mola verdi. Burası, Telink bölgesinin merkezidir. Burayla Ma'ber bölgesi arasında üç aylık yol var. İşte, o sıralarda asker içinde başgösteren veba salgını ordunun büyük bir kısmını telef etti. Sultanın köleleri, hizmetkârları, hattâ "Amca" diye hitap ettiği Melik Devletşâh ve daha önce bahsettiğimiz Heratlı Abdullah gibi ileri gelen kumandanlar vebada can verdiler. Heratlı Abdullah'tan birinci bölümde bahsetmiştik; hani sultanın; "Hazineden gücün yettiği kadar al!" dediği adam. O zaman kollarına onüç kese altın bağlamış da gitmişti!

Sultan, ordunun başına gelenleri görüp Devletabad'a döndü. Çeşitli bölgelerde ayaklanma çıktı. Her taraf karıştı. Kader ona gülmese ve işini sağlama almasaydı; elbet hükümdarlık çıkıp giderdi elinden!

Hükümdarın Ölümüyle İlgili Endişe Verici Söylentiler ve Melik Hûşenc'in [=Hûşeng] Kaçışı

Sultan, Devletabad'a dönerken yolda hastalanınca ortalık onun ölümüne dair haberlerle çalkalandı, söylentiler her tarafa yayıldı. Bu yüzden geniş çaplı isyanlar çıktı. Melik Kemâleddîn Kurk [=Gurk] oğlu Melik Hûşeng,[10] Devletabad'daydı ve onunla sultan arasında bir anlaşma vardı; Hûşeng,

daima sultana biatlı kalacak, sultan yaşadıkça hattâ ölümünden sonra bile bu biat bozulmayacaktı. Ama ortalık sultanın ölüm haberleriyle çalkalanınca Hûşeng, Devletabad ile Kûkantâna arasında oturan gâvur hükümdarı Burabra'ya kaçtı. Onun firarından haberdar olan sultan, fitne çıkmasından korkarak derhal Devletabad'a hareket etti, peşine adam takarak onu sıkıştırdı. Böylece sultan, gâvur hükümdara elindekini teslim etsin diye haber saldı ama öteki bu teklifi reddederek;

"Rây Kenbîle'nin başına gelen benim başıma gelse de huzuruma girmiş adamı vermem!" dedi. Can derdine düşen Hûşeng, sultanla mektuplaşarak barış için şöyle bir anlaşma yaptı: Sultan Devletabad'a gidecek, bu bölgede ise sultanın Hocası Kutlû Hân kalacaktı. Zira Kutlû Hân, Hûşeng'in güvenini kazanmıştı ve can emniyetini sağlayıp yanında misafir edebilirdi.

Sultan yola koyulunca Hûşeng, Kutlû Hân'ın yanına geldi ve onunla tekrar sözleşti: Hükümdar Hûşeng'i öldürmeyecek, şerefini beş paralık edecek bir ceza da vermeyecekti. Böylece ailesini, dostlarını ve servetini yanına alarak yola düşen Hûşeng, hükümdarın huzuruna vardı. Hükümdar, onun gelmesine sevindi, onu hoşnut etti ve bir hil'atla onurlandırdı.

Kutlû Hân sözünün eriydi. Herkes ona güvenir, daima ahdini tuttuğundan bahsederdi. O sarayda da saygı görürdü ve ne zaman huzura çıksa ayağa kalkardı hükümdar. Kutlû Hân da haşmetmeabın yorulmaması için çağrılmadıkça girmezdi yanına. Ayrıca yoksula akçe dağıtmayı seven, başkalarını kendine tercih eden biriydi Kutlu Hân. Garip ve kimsesizlere deli gibi yardım ederdi.

Şerif İbrahim'in Ayaklanma Girişimi ve Başına Gelenler

Harîtadâr daha doğrusu sarayda kâğıt ve kalem görevlisi olarak bilinen Şerif İbrahim, hükümdarın Ma'ber seferi sırasında Hansî ve Sersetî valiliği yapmaktaydı. Onun babası, Ma'ber'de başkaldıran Ahsen Şâh'tır. Sultanın ölümüyle ilgili haberler ortalığı kaplayınca o da heveslendi saltanata! Yakışıklı, soylu ve yürekliydi. Ben, onun kardeşi Hûrneseb ile evliydim. Hûrneseb Hatun erdemli bir kadındı, gece namaza kalkardı. Onun özel zikirleri vardı. Bir kızım oldu ondan ama kader onları ne yaptı bilmiyorum. Bu kadın, kitap okur ama yazı yazmazdı.

Şerif İbrahim isyana niyet ettiği zaman, yanındaki malları Dihlî'ye götüren bir Sint emiri onun [bölgesinden] geçiyordu. İbrahim ona şöyle dedi:

"Yol, korkulacak bir yoldur. Haydudu pek boldur! İyisi mi açılıp temizleninceye kadar yanımda kal, seni güvenilir bir noktaya dek iletirim."

İbrahim'in amacı, sultanın ölümü kesinlik kazanırsa adamın mallarına el koymaktı! Hükümdarın yaşadığı kesin olarak ortaya çıkınca Dıyâülmülk b. Şemsülmülk adlı bu Sint emirini serbest bıraktı.

İki buçuk sene sonra sultan payitahtına dönünce Şerif İbrahim, onun huzuruna vardı. Bu arada bir kölesi Şerif'i ihbar etmişti!. Bu yüzden hükümdar, Şerif'in niyetini biliyordu. Hemen öldürmek istediyse de ona olan sevgisinden ötürü işi biraz ağırdan aldı.

Rastlantı işte, bir gün hükümdara boğazlanmış bir ceylân getirdiler, o da önündeki bıçak izine bakarak:

"Kesmeyi becerememiş kasap! Atın bir kenara!" dedi. Daha sonra boğazlanmış hayvanı gören İbrahim:

"Kesimi gayet iyi! Ben onu yiyebilirim!" dedi. Bu sözü duyan sultan, hoş görmedi işittiklerini ve İbrahim'i yakalatmak için bir sebep saydı! Onun emriyle Şerif'in elleri ve ayakları zincirlendi. Sonra da hakkında söylenenleri tek tek ona itiraf ettirdi: Şerif İbrahim, kendi bölgesinden geçen Dıyâülmülk'ün Dihlî'ye götürdüğü malları gasbetmek istemişti!

İbrahim, babasından [Ahsen Şâh] ötürü hükümdarın onu öldürmek niyetinde olduğunu ve hiçbir mazeretin fayda etmeyeceğini anladı. İşkenceden korkunca çabuk ölümün kendisi için en iyi yol olduğunu gördü ve işi itiraf etti.

Emir çıktı hakkında, ortadan ikiye biçildi! Âdet gereğince, sultan tarafından öldürülen bir kimsenin cesedi üç gün idam edildiği yerde bekletilir. Daha sonra bu iş için görevlendirilmiş bir grup gâvur, cesedi yüklenip şehir dışındaki bir çukura atar. Onlar, ölünün sahibi gelip tanımasın [kaldırıp götürmesin] diye o çukurun çevresinde kalmaktadırlar!

Bazen bir ölü sahibi gelir de o gâvurlara biraz para verirse, oradan uzaklaşırlar, adam ölüyü alıp gömsün diye.

Şerif İbrahim'e de böyle yapıldı. Allah rahmet eylesin.

Sultanın Vekili Tâcülmülk'ün Teling'de İsyan Etmesi

Sultan, Teling'den çıktığı ve ölümüne ilişkin haberler ortalığa yayıldığı sırada naip [=vekil] olarak Teling bölgesinde bıraktığı Tâcülmülk Nusret Hân –ki eskiden beri hükümdarın hususi adamlardandır– duyduğu haberin etkisiyle derhal baş sağlığı bildirisinde bulundu ve milleti kendine çağırdı! Halk onun idare merkezi olan Bedrakût'ta ona bağlandı.

Olayı işiten hükümdar, hocası Kutlû Hân yönetiminde kalabalık bir ordu gönderdi.

Küme küme insanın can verdiği korkunç bir savaştan sonra Tâcülmülk'ü çember içine aldı Kutlû Hân. Bedrakût gayet berkitilmiş sağlam bir yerdi ama kuşatma ahaliye pek ağır gelmişti. Kutlû Hân, Bedrakût'un duvarlarında gedik açmaya başlayınca Nusret Hân aman dileyerek teslim oldu. Kutlû Hân, onun dileğini kabul etti ve hükümdara gönderdi onu. Şehir halkına ve askere de aman vererek kimseyi öldürmedi.

Sultanın Kenk [=Ganj] Kenarına Taşınması ve Aynülmülk'ün İsyanı

Ülke kıtlığın boyunduruğu altına girince sultan ordusunu yanına alarak Dihlî'den on gün uzaklıkta bulunan ve Hintlilerce hac ziyareti yapılan Ganj nehrinin kenarına taşındı, millete de [orada] ev yapmalarını emretti. Daha önceki zamanlarda halk kuru ottan sayvan yapardı. Çoğu kez ateş bu sayvanlara düşer ve ahaliyi perişan ederdi. Bu yüzden yeraltına mağaralar açılır, ateş ve yangın tehlikesi başgösterdiği anda eşyalar bu mağaralara atılarak üstü toprakla örtülürdü!

Ben o günlerde sultanın kaldığı yere gittim. Sultanın bulunduğu batı yakasındaki şehirlerde dehşetli bir kıtlık hüküm sürdüğü hâlde doğu yakasındaki şehirler bolluk içindeydi. Doğudaki şehirlerin emiri Aynülmülk b. Mâhir'di.[11] Avd,[12] Zaferabad,[13] Luknov[14] vesair şehirler onun yetki alanındaydı. Emir Aynülmülk her gün yük hayvanlarına yeygi olarak

50.000 batman buğday, pirinç ve nohut getirtiyordu. Sultan at, katır ve fillerin büyük bir bölümünün otlatılması amacıyla verimli arazilere sahip doğu yakasına sürülmesini emretti. Aynülmülk'e de;

"Bu hayvanları koru!" diye emir verdi.

Aynülmülk'ün; Şehrullah, Nasrullah, Fadlullah ve ismini anımsayamadığım bir diğeriyle beraber tam dört kardeşi vardı. İşte bu adamlar Aynülmülk'le anlaşarak sultanın fillerini ve diğer yük hayvanlarını gasbettiler! Hattâ sultana başkaldırmak üzere Aynülmülk'e biat ettiler.

Aynülmülk geceleyin onların yanına kaçtı. Neredeyse işlerini tamamlayacaklardı ki olan oldu.

Hint hükümdarının âdetindendir; her emirin yanına –bu emir ister büyük ve etkin, ister küçük ve alelâde olsun– mutlaka bir casus koyar! Bu adam sultanın kölesi olup söz konusu emirin her yaptığını bildirir efendisine. Ayrıca emirlere sürekli gözcülük edecek, evlerinde onları dikizleyecek cariyeler bulundurmayı da ihmal etmez sultan.

Kennâse denilen [=süpürücü, çöpçü] özel kadınlar hiç izin almadan evlere girer, içerideki ajan cariyelerin biriktirdiği istihbaratı alır, doğruca başmuhbire aktarırlar. Böylece sultana ulaşır bilgiler!

Hattâ söylentilere göre bir emir yatağında kendi karısına yaklaşmak ister. Kadının canı istemez ve;

"Sultanın başı hakkı için yapma!" der. Ama erkek karısına kulak asmaz. Sabahleyin sultan adam gönderir, kocayı çağırtır, ona yaptığı işi haber verir. Koca bu yüzden ölür. Bu, gerçektir!

Sultanın İbn Melikşâh adlı bir kölesi vardı ve Aynülmülk'ü gözetleme işini yapıyordu. İbn Melikşah haber verdi efendisine; Aynülmülk'ün firar edip nehri geçme niyeti taşıdığını! Sultanın içini bir korku kapladı ve hakikaten mahvolacağını düşündü; çünkü atlar, filler ve tahılın tümü, Aynülmülk'ün yanındaydı, üstelik kendi ordusu dağınıktı. Payitahta varmak, oradan asker toplamak ve savaş amacıyla dönmek fikri yer etti içinde. Bu konuyu devlet adamlarıyla görüştü.

Horasan kökenli emirler, kumandanlar ve yabancılar isyancı Aynülmülk'ten çok korkuyorlardı. Çünkü o Hindu'ydu. Sultan daima dışarıdan gelenleri tuttuğu ve gözettiği için Hindistan'ın asıl ahalisi, yabancılara karşı kindardır. Bu yüzden Horasanlılar sultanın niyetini doğru bulmayarak şöyle dediler:

"Ey Cihân hükümdarı! Böyle davranırsan, başkaldıran adam bu işten haberdar olur, konumu daha da güçlenir ve hattâ bölük bölük asker düzer de fitne uyandırıcılar ve şer güçler üşüşüverirler herifin başına! İyisi mi, adam gücünü berkitip palazlanmadan derhal üstüne çökmeli!"

Bu düşünceyi ilk dile getiren, Nâsıreddîn Mutahhar Evherî'ydi. Hepsi de ona uydu.

Hükümdar, adamlarının uyarısına kulak verdi, onların kılavuzluğunda iş yaptı. O gece civardaki emir, kumandan ve askerlere yazı gönderdi; hepsi gelip diziliyordu huzurunda. Bu işte de kurnazca davranmıştı: Ordugâhına yüz atlı geldiğinde geceleyin onları karşılamak için binlerce atlı salıyordu yola! Güya hepsi yardım ve imdat kuvveti gibi beraberce karargâha gidiyordu!

Sultan sahil boyunca yürüdü. Kannûc şehrini[15] arkasına almak, gerekirse buraya sığınmak amacıyla böyle yapıyordu. Çünkü gayet sağlam ve berkitilmiş bir yerdi orası. Kannûc ile sultanın bulunduğu yer arasında üç günlük mesafe vardı. Hükümdar güzergâhındaki ilk noktaya doğru ilerlerken askerine savaş düzeni vermiş, onları tek saf hâline getirmişti. Konaklama esnasında her erin yanında silâhı, atı ve küçük çadırı vardı. Asker bu küçük çadırın içinde yemek yer, abdest alır ve [bağlı bulunduğu] birime giderdi. Büyük ordugâh askerin bir hayli uzağındaydı. Bu işlerin yapıldığı üç gün boyunca sultan ne çadıra girdi, ne de bir gölgeye sığındı.

İşte o günlerde ben cariyelerimle çadırdayken, Sünbül adlı hizmetkârım bana acele etmemi salık verdi, hemen çıktım. Hizmetkâr dedi ki:

"Hükümdar emretti, bu saatte kim hatunu veya gözdesi ile beraberse hemen öldürülecek!" Devlet adamlarının araya girip [zorda kalanları] kayırmasıyla hükümdar;

"Hemen şimdi karargâhta hiçbir kadın kalmamalı, hepsi Kenbîl Kalesi'ne[16] götürülmeli!" dedi. Kenbîl diye bilinen kale oraya üç mil uzaklıktaydı. Böylece ne ordugâhta, ne de sultanın huzurunda hiçbir hatun kalmadı. O geceyi harbe hazırlıkla geçirdik. İkinci gün hükümdar ordusunu bölük bölük ayırdı. Her bölüğe vuruşkan erlerin bindiği zırhlı filler verdi. Asker, zırhlarına bürünüp mücadeleye hazırlandı. O gece hepsi silâhları ve diğer savaş gereçleriyle yattılar.

Üçüncü gün isyancı Aynülmülk'ün ırmağı geçtiği haberi yayılmıştı ortalığa. Sultan endişelendi; sandı ki isyancı adam bir yolunu bulup huzurdaki kumandanlarla haberleşerek böyle bir harekete girişmişti. Beraberlerindekilere cins atlar verilmesini emretti o zaman. Bana da gönderdi. Ben, atlardan birini Emirülemirân Kirmanî isimli cesur bir arkadaşıma sundum. Boz bir hayvandı. İşe bakın, hayvanı topukladığı zaman hâkimiyetini kaybetti dostum ve feci bir şekilde düştü, öldü! Hak Teâlâ onu rahmeti ve esenliğiyle kuşatsın.

Hükümdar asinin kendinden önce Kannûc şehrine varmasından endişeleniyordu. Olabildiğince hızlı hareket ederek ikindiden sonra sözü edilen şehre vardı. O geceyi orduyu düzene sokmakla geçirdi. Biz hükümdarın amca oğlu Melik Fîrûz ile beraber öncü kuvvetlerin safındaydık. Sultan başımızda durdu biraz.

Emir Mühennâ oğlu Gadâ,[17] Seyyid Nâsıreddîn Mutahhar ve Horasanlı kumandanlar bizimle yan yanaydı. Hükümdar bizi seçkinler arasına alarak:

"Sizler benim katımda değerli kimselersiniz, benden Irak durmanız doğru değil!"dedi. Bu işin sonu iyi çıktı. İsyancılar gecenin bitimine doğru Vezir Havâce Cihân'ın yönettiği öncü kuvvetlere hücum edince asker arasında büyük bir kargaşa yaşandı. Hükümdar, hiç kimsenin yerinden kımıldamamasını ve herkesin sadece kılıçla savaşmasını emrettiğinden, ordu düşmana elde kılıç saldırdı; korkunç bir savaş oldu.

Hükümdar kendi askerine "Dihlî => Gazne" parolasını bildirmişti. Dolayısıyla asker, bir atlıya rastladığında "Dihlî" dediği zaman "Gazne" cevabını alıyorsa karşısındakinin arkadaşı olduğunu anlıyor ve onu bırakıyordu. Bu cevabı alamıyorsa hemen hamle ediyordu.

İsyancının amacı hükümdarın bulunduğu noktaya hücum etmekti. Ama kılavuzunun hatası yüzünden vezirin olduğu yöne saldırdı. Bu yüzden kılavuzunun boynunu vurdu!

Vezirin ordusunda bulunan Acem, Türk ve Horasan kökenliler Hintlilere düşman olduklarından iyi savaştılar, dövüşün hakkını verdiler. İsyancının ellibin civarında olan birlikleri tan yeri ağarırken müthiş bir bozguna uğramıştı bile.

Hükümdar, Aynülmülk'ün eyaletinin sınırları içinde bulunan şehirlerden Sündile'yi evvelce ıkta yoluyla Tatar Bencî [=Bengi yahut Binici] lakaplı Melik İbrahim'e vermişti. Melik İbrahim isyan işinde Aynülmülk ile birleşmiş, hattâ onun tarafından naip [=başyardımcı] olarak görevlendirilmişti. Kutbulmülk'ün oğlu Davud ile Meliküttüccâr'ın oğlu da asinin tarafına geçmişlerdi. Bunlar daha önce sultanın ahırına ve fillerine bakan görevlilerdi. Davud, isyancının mabeyincisi olarak görev almıştı bile!

Düşman, Havâce Cihân'ın karargâhına hücum ettiği zaman Davud açıkça sultana sövmüş, çirkin sözler söylemiş; sultan da onun sesini almış, hemen tanımıştı eski adamını! Aynülmülk, ordusunun bozguna uğraması üzerine naibi olan Tatar İbrahim'e seslenerek:

"Melik İbrahim! Ne diyorsun bu işe? Askerin büyük bölümü hem de en yüreklileri kaçtı! Canımızı kurtarmanın bir çaresi var mı sence?" dedi. Tatar İbrahim o anda arkadaşlarına kendi diliyle şöyle söylendi:

"Eğer Aynülmülk kaçmak isterse ben tutarım onu saçlarının topuzundan! Siz hemen atına vurun ki düşsün yere. Böylece kıskıvrak yakalayıp hükümdara götürürüz. Bu sayede işlediğim suçun bağışlanması mümkün olabilir!"

Gerçekten de Aynülmülk kaçmak istedi ama İbrahim:

"Nereye gidiyorsun Sultan Alâeddîn?" diyerek onun saçlarını topuzundan yakaladı. Öteki arkadaşları da Aynülmülk'ün atına vurdular, yere yuvarlandı adam. İbrahim zebellâ gibi çöktü üstüne, sımsıkı yakaladı. Vezirin adamları isyancıyı teslim almaya geldiklerinde İbrahim:

"Ben doğrudan vezire ulaşıp teslim işini yapıncaya kadar bırakmam bu adamı! Yoksa ölürüm daha iyi!" diye zorluk çıkardığından ses etmediler; gittiler. İbrahim, isyancı Aynülmülk'ü vezirin huzuruna kendi çıkardı.

Gün doğarken sultanın yanına götürülen fil ve sancaklara baktığımda Irak kökenli biri yanıma gelerek:

"Aynülmülk kıskıvrak yakalanıp vezire çıkarıldı" dediyse de pek inanamamıştım. Ama kısa bir süre sonra Temûr Şurbedâr geldi. Elimden tutup:

"Aynülmülk yakalandı! Şu anda vezirin huzurunda!" diye müjdeli konuştu. Sultan bizi yanına alarak Aynülmülk'ün Ganj nehri kenarında bulunan karargâhına doğru yola koyuldu. Oraya varıldığında asker, karargâhta bulunan eşyaları talan ettiği gibi Aynümülk'e bağlı erlerin çoğunu da nehre dökmüştü.

Kutbülmülk oğlu Davud, Meliküttüccâr'ın oğlu ve onların beraberindeki pek çok kişi yakalandı; malları, atları ve servetleri yağma edildi. Hükümdar nehrin karşıdan karşıya geçilen noktasının yakınlarında otağ kurdu. Vezir, isyancı Aynülmülk'ü bir öküze bindirilmiş ve yalnız cinsel organları kapatılmış hâlde sultanın huzuruna çıkardı. Adamın tam önünü kapatan çaput parçasını tutan ip yukarıya doğru uzanıyor, boynunda düğümleniyordu. Adam çadırın kapısında beklerken vezir sultanın yanına girdi. Sultan, vezirine şerbet sundu, onu onurlandırdı. Şehzâdeler Aynülmülk'ün yanına geldiler, ağır sözler söylediler; Aynülmülk'ü ve arkadaşlarını tokatlıyorlardı!

Nihayet sultan tarafından görevlendirilen büyük melik:

"Nedir bu yaptığın?" diye sorduğunda Aynülmülk'ten ses seda çıkmadı. Hükümdarın buyruğuyla ona katır çobanlarının elbisesi giydirildi, ayaklarına dört bukağı vuruldu, elleri de ensesine bağlanarak vezire teslim edildi; alıp bir yerde muhafaza etsin diye.

Aynülmülk'ün kardeşleri Avd [=Ayodha] şehrine, çoluk çocuklarının yanına kaçmışlardı. Onlar; hanımlarını, çocuklarını, toplayabildikleri mal

ve serveti beraberlerinde götürmek için hazırlıklara başladılar. Gereken işler bitirildikten sonra kardeşleri Aynülmülk'ün hatununa:

"Bizimle beraber gel! Hem canını hem de oğullarını kurtar!" dediler. Kadın cevap verdi:

"Ben, kocalarıyla beraber kendini ateşe atan gâvur karıları kadar da mı olamam! Kocam ölürse ben de ölürüm, yaşarsa ben de yaşamak isterim!" Bu söz üzerine onu bırakıp kaçtılar. Kadının sözleri hükümdarın kulağına gitti. Hükümdar ona hem acıdı hem de saygı duydu.

Süheyl adında genç bir hizmetkâr, Aynülmülk'ün kardeşlerinden Nasrullah'ı yakalayıp öldürdükten sonra, kesik başını sultana getirdi. İsyancının annesi, kızkardeşi ve hanımı da vezire teslim edilmiş, Aynülmülk'ün çadırının hemen yakınındaki başka bir çadıra yerleştirilmişti. Aynülmülk onların yanına gelir, bir süre oturduktan sonra hapsedildiği yere dönerdi.

Hükümdar savaşı kazandıktan sonra ikindi civarında Aynülmülk'le beraber mücadeleye katılıp esir düşen katır çobanları, çarşı esnafı, hizmetkâr köle ve benzeri önemsiz kimselerin serbest bırakılmalarını emretti. Daha önce sözü edilen Melik İbrahim Bencî de sultana getirildiği zaman başkumandan Melik Nuvâ şöyle demişti:

"Ey Hûnd-i Âlem [=Cihân Hükümdarı]! Derhal bu adamı öldür! Çünkü o da sana başkaldıranlardandır!" Vezir şu cevabı verdi:

"O isyancıyı teslim etmekle kendini kurtarmıştır!"

Böylece hükümdar, İbrahim Bencî'yi bağışlayarak memleketine gönderdi ve güneş battıktan sonra ahşap bir kuleye kuruldu. İsyancının ileri gelen önemli adamlarından altmışikisi sultanın huzurunda fillerin önüne atıldılar. Filler, dişlerine takılı bıçaklarla kurbanları paramparça ediyor ve havaya fırlatıyorlardı! Davul zurna sesi yeri göğü inletmekte, Aynülmülk ise ayakta arkadaşlarının can verişini seyretmekteydi. Ölülerin parçaları onun önüne de atıldı. Bu vahşetin ardından Aynülmülk tekrar hapsedildiği yere götürüldü.

Milletin kalabalıklığı, gemilerin azlığı nedeniyle hükümdar nehri geçmek için fazla bekledi. Nihayet tüm eşya ve hazinelerini fillere yükleyerek karşı kıyıya vardı. Yük taşıtmak için devlet adamlarına filler vermiş, bana da bir tane göndermişti. Eşyalarımı bununla taşıdım.

Hükümdar bizi beraberine alarak Behrâyic[18] şehrine hareket etti. Burası Serû[19] diye bilinen azgın ve büyük bir nehrin kıyısında kurulmuş şirin bir şehir. Hükümdar bu yörenin önemli bir bölümünü fetheden ve yaptığı gazâlarla ün salan ermiş Şeyh Sâlâr Ûd'un [=Salar Mesûd][20] mezarını ziyaret etmek üzere Serû nehrinden geçti. Halk da karşıya geçmek için fazla acele ettiğinden itiş kakış oldu, kocaman bir gemi suya gömüldü! Tahminen üçyüz kişi vardı içinde! Onlardan sadece Emir Gadâ'nın dostu bir Arap kurtuldu. Biz küçük bir tekneye binmiştik, Hak Teâlâ bizi korudu. İşin garip olanı, boğulmaktan kurtulan Arabın ismi Sâlim'dir [=sağ salim, kurtulan]!

Bu adam daha önce bizimle aynı tekneye binmek istemişse de biz çoktan hareket ettiğimizden o geldiğinde ötekini bulmuş ve ona binmişti. Daha sonra batan gemiden kurtulunca halk onu bizim teknemizden zannetmiş. Arkadaşlarımız ve diğerleri onu o hâlde görünce bir çığlık koparmışlar, meğer bizi boğuldu sanmışlar. Sonra bizi gördüler, pek sevindiler.

Yukarıda bahsettiğimiz şeyhin kabrini ziyaret ettik. Burası bir kubbeyle örtülü. Öyle kalabalık ki içeri girmeye imkân yok! Bu yolculuğumuz sırasında bir sazlığa daldığımızda karşımıza ansızın bir gergedan çıktı; hemen hamle ettiyse de öldürüldü, başı kesilip getirildi. Bu hayvanın bedeni filden küçüktür ama daha önce anlattığımız gibi başı filin başından daha iri!

Sultanın Başşehre Dönüşü, Ali Şâh Ker'in İsyanı

Anlattığımız gibi Hükümdar, Aynülmülk'ü yendikten ikibuçuk sene sonra başşehre döndü.[21] Aynülmülk ve Telink'te [=Teling] ayaklanan Nusret Hân'ı affederek, ikisini de saray bahçelerinin bakıcılığı görevine tayin etti. Onlara hil'at verdi, at hediye etti; her gün onların evine bir miktar et ve un gönderilmesini emretti.

Daha sonra Kutlû Hân'ın arkadaşlarından Ali Şâh Ker'in hükümdara karşı ayaklandığı haberi geldi. Ker, kulağı zor işiten, sağır demektir.[22] Ali Şâh

Ker yürekli, boylu boslu yakışıklı bir adamdı. O, Bedrakût şehrini ele geçirerek beyliğinin idare merkezi yaptı. Hükümdar, Ali Şâh Ker'le savaşmak üzere hocasını görevlendirdi. Yanına büyük bir ordu alarak harekete geçen hoca, Bedrakût'u kuşatıp burçlarda gedik açtı. Dehşetli bir korkuya kapılan Ali Şâh derhal aman diledi. Kutlû Hân ona aman verip ellerini bağlayarak sultana gönderdi. Sultan, Ali Şâh'ı affetti, Horasan bölgesinde bulunan Gazne'ye sürdü ama Ali Şâh orada bir süre hasret çektikten sonra vatanına dönmek istedi! Bu arzusu, mahvolmasına neden olmuştur. Nitekim Sint eyaletinde yakalanmış ve huzura çıkarıldığında sultan:

"Vay vay! Yeniden fitne fesat tohumlarını ekmeye geldin ha!" diyerek onun boynunu vurdurmuştur.

Emir Baht'ın Kaçması ve Yakalanması

Hükümdar, bizimle beraber huzuruna misafir gelmiş bulunan ve Şerefülmülk lakabıyla tanınan Emir Baht'a öfkelenerek maaşını kırkbinden bine indirdi! Ayrıca onu vezirin hizmetine girsin diye Dihlî'ye gönderdi. Rastlantı bu ya, o sırada serveti ve malları Dihlî'deki arkadaşları yanında bulunan Heratlı Emir Abdullah, Teling'de vebadan ölmüştü. Onun arkadaşları Emir Baht ile anlaştılar, malı alıp sıvışmak için! Vezirin, sultanı karşılamak için Dihlî'den çıktığı sırada onlar Emir Baht ile beraber yola düşmüşler, kırk günlük mesafede bulunan Sint'e yedi günde varmışlardı. Yanlarında yedek binekleri vardı.

Sint nehrini yüzerek geçmek istediler. Ama Emir Baht, oğlu ve yüzme bilmeyen adamlar kamıştan yaptıkları bir sala binerek geçtiler karşıya. Böyle bir sal yapmak için ipek ipler önceden hazırlanmıştı. Nehre ulaştıklarında ötekiler de bu büyük suyu yüzerek geçmekten korktu! İçlerinden ikisini Ûca [=Uç][23] şehrinin valisi olan Emir Celâleddîn'e gönderdiler. Ona şöyle dedi bu iki adam:

"Orada nehri aşmak isteyen tacirler var. Geçmelerine yardım etmen için şu eyeri sana gönderdiler."

Sıradan bir ticaret kafilesinin böyle değerli bir eyer armağan etmesi emirde kuşku uyandırdı. Bu iki kişinin hemen tutuklanmasını emretti. Ama

onlar kaçarak arkadaşlarının yanına gittiler. O sırada Şerefülmülk ile diğer arkadaşları yorgunluk ve uykusuzluktan dolayı sızmışlardı. Koşa koşa gelen iki adam durumun vehametini anlatınca onlar da alelâcele atlarına bindiler, topuklayıp kaçtılar!

Celâleddîn onlardan birini ele geçirmeyi başardı. Adam sıkı bir dayak faslından sonra Şerefülmülk'ün durumunu anlattı. Bunun üzerine Celâleddîn, kendi naibini –yanına asker katarak– onların ardına düşürdü! Takipçiler kaçakların izlerini sürdüler, yetiştiler ve ok yağdırdılar. Şerefülmülk oğlu Tâhir de okla karşılık verdi ve Celâleddîn'in naibini yaraladı. Sonuçta kaçaklar yenildi ve Celâleddîn'in huzuruna çıkarıldılar. Emir Celâleddîn onları el ve ayaklarından bağlattı; bir yazı göndererek durumu vezire bildirdi. Vezir onların başşehre gönderilmesini emredince Celâleddîn hepsini de gönderdi. Dihlî'de zindana atıldılar. Tâhir hapiste öldü.

Hükümdar, Şerefülmülk'e günde 100 kırbaç vurulmasını emretmişti, bir süre böyle devam etti bu. Ama daha sonra onu affederek Emir Nizâmeddîn Mir Necle ile Cendîrî [=Çendri][24] eyaletine gönderdi. Şerefülmülk acınacak hâllere düştü; binecek atı olmadığı için hep öküz sırtında gidiyordu! Bir süre bu vaziyette ortalıkta dolaştıktan sonra Emir Nizâmeddîn'in beraberinde sultanın huzuruna çıkarıldığında şâşnikîrlik görevine atandı. Şâşnikîr, hükümdar yemeklerini getirip götüren, onun önünde et parçalayan adam demektir. Bu olaydan sonra hükümdar onun rütbesini yükseltti; hattâ iş o dereceye vardı ki Şerefülmülk rahatsızlanıp hasta olsa hükümdar onun yanı başına gelir, evini ziyaret ederdi! Daha önce, birinci kitapta anlattığımız gibi ağırlığınca altın tarttırıp teslim etmişti ellerine! Sultan bir süre sonra kızkardeşini onunla evlendirip Cendîrî eyaletini onun emrine verdi. Bir zamanlar Emir Nizâmeddîn'in hizmetinde ineğe bindiği eyaletti burası! Gönülleri değiştiren, insanı hâlden hâle sokan Hak Teâlâ'nın işine bak! Onun kudreti sonsuz!

Sint'te Şâh Afgan'ın Ayaklanması

Şâh Afgan, Sint bölgesinin şehirlerinden Multân'da hükümdara karşı başkaldırarak şehrin emiri olan Bihzâd'ı öldürüp saltanat davasında bulundu. Sultan onun işini bitirmek için hazırlıklara başladı. Ama isyancı tek başına yeterli direniş gücüne sahip olmadığını bildiği için yalçın

dağlarda yaşayan kendi ulusunun; Afganlıların yanına kaçtı. Onlar söz geçirilmez tepelerde yaşayan dövüşçü bir halktır.

Hükümdar onun bu hareketine çok öfkelendi, vali ve yüksek memurlarına ülke içindeki tüm Afganlıların yakalanmasını ferman buyurdu! İşte bu emir, Kadı Celâleddîn isyanına sebep olmuştur.

Kadı Celâleddîn'in Ayaklanması

Kadı Celâleddîn'le bir grup Afganlı Kinbâya [=Kenbay] ve Bulûdra [=Broach][25] şehirlerinin civarında oturmaktaydılar. Hükümdar, yüksek memurlarına Afgan kökenlilerin yakalanmasını emrettiği zaman Cüzerât [=Gücerat] ve Nehrvâla[26] eyaletlerinde vezir yardımcısı olan Melik Mukbil'e;[27]

"Kadı Celâleddîn ve yandaşlarının yakalanması için tuzak kurula!" diye ferman göndermişti. Bulûdra şehri ikta yoluyla melikülhükemâya bağlanmıştı. Melikülhükemâ [=yüksek rütbeli belde memurlarının başı], sultanın üvey annesiyle, yani baba Tuğluk'un diğer bir hatunu ile evlenmişti. O kadının Tuğluk'tan bir kızı olmuş, bu kız Emir Gadâ ile evlenmiştir. Melikülhükemânın eyaleti Mukbil'in sorumluluğu altında bulunuyordu, bu yüzden onun yanındaydı. Gücerât bölgesine vardıklarında Mukbil ona, Kadı Celâleddîn ile yandaşlarının yakalanıp getirilmesini emretti. Melikülhükemâ kendi eyaletine varınca hemşehrisi oldukları için Kadı Celâleddîn ile arkadaşlarını uyarıp:

"Mukbil yakalamak için sizi arıyor! Sakın ha onun yanına silâhsız girmeyin!" dedi.

Kadı Celâleddîn yaklaşık 300 zırhlı süvari ile Mukbil'in yanına gitti. Bu kalabalık grup:

"İçeri hep beraber gireceğiz" dediler. Mukbil, bu adamlar toplu olduğu sürece ele geçirilmelerinin imkânsız olduğunu farketti. Onlardan korkmuştu. Artık dönmeleri gerektiğini ima ederek onları himaye edeceğini de açıkça söyledi! Ama Afganlılar isyan bayrağını açıp Kinbâya şehrine girdiler. Oradaki ahalinin servetini, sultanın hazinesini ve aşağıda anlatacağımız gibi İskenderiye'de şirin bir medrese yaptıran tacir İbnü'l-

Kavlemî'nin mallarını yağma ettiler. Melik Mukbil onlara karşı durmuşsa da acı bir yenilgiye uğramıştı. Melik Aziz Hammâr ile Melik Cihân Bunbul yedi bin kişilik bir atlı desteğiyle yardıma geldikleri hâlde perişan oldular. Bu haberi duyan haydut ve eşkıya taifesi su gibi aktı Afganlıların tarafına! Kadı Celâleddîn padişahlık davasında bulunarak çevresindekileri kendine biat ettirdi. Sultan ona ordu gönderdi ama kadı bu askeri de yendi. O sırada Devletabad'da bulunan Afganlılar da isyan ettiler.

Melik Mell'in Oğlunun İsyanı

Melik Mell'in oğlu[28] bir grup Afganlıyla Devletabad'da oturuyordu. Hükümdar orada kendi naibi olan ve hocası Kutlû Hân'ın da kardeşi olma şerefini taşıyan Nizâmeddîn'e, bu Afganlıların yakalanmasını emretti. Ayrıca ileri gelen kumandanlara dağıtılmak üzere heybe heybe elbise, altın, inci ve kışlık aba gönderdi. Hint hükümdarının âdeti, her şehrin emirine ve askerî birlik komutanlarına biri yazlık diğeri kışlık olmak üzere senede iki defa elbise armağan etmektir. Bu elbiseler geleceği vakit emir ve asker yola düşer, giysi getiren adamı görünce saygıyla bineklerinden inerler. Her biri hil'atini alır, omuzuna atar; sultanın bulunduğu yöne doğru eğilip reveransta bulunur. Hükümdar, Nizâmeddîn'e;

"Afganlılar hil'at almak için atlarından indiklerinde kıskıvrak yakalansınlar!" diye emir verdi. Ama elbise getiren süvarilerden birinin Afganlıların yanına vararak durumu anlatması üzerine Nizâmeddîn'in kurduğu tuzak aleyhine döndü! Nizâmeddîn ata bindiğinde ötekiler de hayvanlarına binerek yola koyuldular. Hil'at getiren kafile ile karşılaşınca Nizâmeddîn hayvanından indi. İşte tam o sırada Afganlılar Nizâmeddîn ve adamlarının üzerine hücum ettiler. Onu yakaladılar, askerlerinin çoğunu öldürdüler. Sonra şehre dönerek hazineleri ele geçirdiler ve Melik Mell'in oğlu Nâsıreddîn'i lider yaptılar. Eşkıya tayfasının da katılmasıyla güçleri büsbütün arttı.

Sultanın Kinbâya'ya Hareketi

Hükümdar, Afganlıların Kinbâya ve Devletabad'da yaptıklarını duyunca harekete geçti. İşe Kinbâya'dan başlamak, bilâhare Devletabad'a dönmek istiyordu. Hemen eniştesi A'zam Melik Bâyezîdî'yi dörtbin kişilik bir kuvvetle gönderdi. Bu ordu, Kadı Celâleddîn yandaşları tarafından feci bir

bozguna uğratıldıktan başka sağ kalanlar Bulûdra şehrine kısıldılar ve kuşatıldılar! Şehir içinde şiddetli çatışmalar oldu.

Kadı Celâleddîn'in ordusu içinde Şeyh Cellûl adında bir cengâver vardı. Bu adam ansızın hamle eder, önüne geçeni öldürür, teke tek dövüşme duyurusunu yaptığı zaman bir Allah kulu karşısına çıkıp mücadeleye cüret edemezdi! İşe bakın, bu adam atını koştururken hayvanıyla beraber yere kapaklanıp çukura yıkılınca hemen öldürüldü. Üzerinde iki zırh bulundu. Kesik başı sultana gönderildi. Cesedi Bulûdra burçlarına asıldı, el ve ayakları da çeşitli şehirlere gönderildi.

Daha sonra hükümdarın kendi yönettiği ordu geldi ve Kadı Celâleddîn direnemeyip adamları ile kaçtı. Geride tüm servet ve ailelerini bıraktılar. Hepsi yağma edildi. Şehre böyle girildi. Hükümdar orada bir süre kaldıktan sonra döndü. Eniştesi olan Şerefülmülk Emir Baht'ı –ki onun kaçışından ve Sint'te yakalanışından bahsetmiş, hapsedildikten ve nice zillete maruz kaldıktan sonra yeniden yükseldiğini belirtmiştik– burada bırakmış; Celâleddîn'in yandaşlarının aranmasını emretmişti. Ayrıca onun; ‘kılavuzluk etsin, sözleri ile yol göstersin' diye yanında tuttuğu fakihleri de araştırdı. Bu durum, daha önce anlattığımız gibi Şeyh Ali Haydarî'nin öldürülmesine neden olmuştur.

Kaçak Kadı Celâleddîn, Devletabad'da Melik Mell oğlu Nâsıreddîn'e katılarak onun taraftarlarından oldu. Hükümdar ordunun başına geçerek onların üstüne yürüdü. Afgan, Türk ve Hint ahalisi ile çeşitli kölelerden oluşan kırkbin kişilik isyancı tayfası dağılmayıp sözleştiler; sultana karşı durmak ve dövüşmek için!

Sultan isyancılarla karşılaştığında kaldığı yeri belli etmemek amacıyla kendi çadırını kurdurmadı. Savaş iyice kızıştığı zaman otağını kurdurunca onu gören isyancıların yüreği ağzına geldi; cesaretlerini kaybettiler, ağır bir yenilgiye uğradılar. Melik Mell'in oğlu Nâsıreddîn ile seçkin adamlarından dörtyüzünü yanına alan Kadı Celâleddîn, Duvaykîr [=Deogir] Kalesi'ne sığındı. İlerde anlatılacak olan bu muhkem yapı, Devletabad bölgesinin kalesidir. Burası dünyanın en sağlam kalelerindendir. Hükümdar, Devletabad'da bekleyerek asilere kaleden inip teslim olmaları için adam gönderdi. Ama onlar kendilerine emân [=aman; can emniyetini garanti etme] verilmedikçe teslim olmayacaklarını bildirdiler. Sultan onlara emân

vermedi, lâkin lütuf ve merhamet babından yemek gönderdi. Orada bir süre kaldı. Benim onlarla ilgili bildiklerimin sonu budur.

Mukbil ile İbnü'l-Kavlemî'nin Savaşı

Bu savaş, Kadı Celâleddîn'in isyanından önce meydana geldi. Tâceddîn İbnü'l-Kavlemî büyük tacirlerdendi. Sultan için köle, deve, çeşitli kumaş ve silâhlardan oluşan armağanlarla beraber Türk ülkesinden gelmişti. Anlatılanlara göre hediyelerin kıymeti bir lek bile olmadığı hâlde, yaptığı iş sultan nezdinde büyük kabul gördüğü için oniki lek verildi ona! Hükümdar bunun dışında nâibülvezîr [=vezir yardımcısı] olan Melik Mukbil'e bağlı Kinbâya beldesi valiliğini de Tâceddîn'e vermişti.

Tâceddîn, Kinbâya'ya ulaştığında Mulaybar [=Malabar] bölgesinin şehirlerine, Seylân ve diğer yörelere gemiler gönderdi. Ona da gemiler dolusu hediye gelince itibarı arttı. Bu yörenin servetini başşehre gönderme zamanı geldiğinde Melik Mukbil âdet olduğu üzere bu malların ve o tarafların hediye ve hazinelerinin kendisi aracılığıyla gönderilmesini salık verdi. Ama İbnü'l-Kavlemî:

"Ben kendim götürürüm, hizmetkârlar ile de gönderebilirim. Vezirin ve naibinin hükmü geçmez bana!" diye hediyeleri göndermekten kaçındı; hükümdarın ona yapıtığı iltifat ve saygıdan ötürü şımardı. Mukbil durumu vezire yazınca vezir şu cevabı iletti:

"Eğer şehirlerimizde güvenliği sağlamaktan âcizsen bırak her şeyi, bize gel!"

Mukbil bu cevabı alınca askerlerini ve hizmetkârlarını yanına alarak Kinbâya şehrinin dışına çıktı. Tâceddîn İbnü'l-Kavlemî ile Mukbil arasında savaş koptu. Tâceddîn İbnü'l-Kavlemî bozguna uğradı ama iki taraf da çok zayiat vermişti. Savaş meydanından kaçan İbnü'l-Kavlemî meşhur tacirlerden Nâhodâ[29] İlyas'ın konağında gizlendi. Mukbil şehre dalarak İbnü'l-Kavlemî'nin kumandanlarını öldürdü. Bu arada sultanın hazinelerini, onun verdiği hediyeleri ve şehrin gelirini bırakıp sadece kendi malını alması şartıyla bir emânnâme [=cangüvenliği belgesi] gönderdi Tâceddîn'e.

Böylece Mukbil orada bulunan servet ve gelirin tümünü sultana yolladı, bir mektup yazarak İbnü'l-Kavlemî'den şikâyette bulundu. Bu arada İbnü'l-Kavlemî de ondan şikâyet etmişti! Sultan onların arasını bulsun diye melikülhükemâyı soktu işin içine.

İşte bu olaydan sonra Kadı Celâleddîn ayaklanmış, İbnü'l-Kavlemî'nin mallarını yağmalamıştır. Böylece İbnü'l-Kavlemî adamlarının bir kısmını yanına alıp kaçarak sultana sığınmıştır.

Hint Ülkesinde Meydana Gelen Kıtlık

Sultan, Ma'ber eyaletine yönelip payitahtan uzak bulunduğu sıralarda korkunç bir kıtlık sardı her yanı.[30] Bir menn yani bir batman [buğday] altmış dirheme fırladı! Zamanla daha da pahalandı. Halkın durumu perişandı. Bir keresinde vezir ile görüşmek için şehirden çıkmıştım. Üç kadın gördüm; bilmem kaç ay önce ölen bir atın derisini parça parça keserek yemeye çalışıyorlardı! Durum o hâle geldi ki hayvan derileri pişirilerek çarşılarda satılır oldu. Bir öküz kesildiği zaman ahali birikip kanını toplar, ekmeğine katık edip yerdi! Horasanlı öğrencilerden bazıları bana şunu anlattılar:

Hansî ile Sersetî arasında Akrûha [=Hisar][31] adıyla bilinen bir şehre girdiklerinde etrafta kimsecikler yokmuş, ortalık ıssızmış. Geceyi geçirmek için girdikleri handaki odaların birinde aç bir adam ateşte insan ayağı kızartıyormuş!

Kıtlık şiddetlendiğinde hükümdar Dihlî ahalisine altı aylık yiyecek dağıtılmasını emretmişti. Kadı, kâtip ve emirler sokak sokak, mahalle mahalle dolaşarak halkın isimlerini yazıyorlardı. Her birine Fas ölçüsü ile günlük birbuçuk ratldan hesap etmek üzere altı aylık erzak dağıtıyorlardı. Ben o sırada ilerde anlatacağımız gibi Sultan Kutbeddîn'in mezarlığında aş pişirtip yedirirdim. Bu işteki temiz niyetimden ötürü sevap kazanmışımdır inşallah...

Hint hükümdarı ile ilgili haber ve hikâyeleri, onun yönetimi sırasında meydana gelen olayları yeterince anlattım. Şimdi bizimle ilgili durumları; başşehre ilk varışımızı, koşulların değişmesiyle hizmetten ayrılışımızı;

sonra elçilik göreviyle Çin'e gitmek üzere huzurdan çıkışımızı ve oradan kendi yurdumuza dönüşümüzü anlatalım...

KIRKALTINCI BÖLÜM

İBN BATTÛTA VE BERABERİNDE DİHLÎ'YE GELEN YABANCILARIN DURUMU, ÇİN'E GİDİŞ EMRİNİN ÇIKMASI

Kırkaltıncı Bölüm Notları

Hükümdar Yokken Saltanat Şehrine Varışımız ve Saraya Çıkışımız

Başşehir Dihlî'ye girdiğimizde dosdoğru sultanın kapısına [=sarayına] yöneldik. Birinci ve ikinci kapılardan geçip üçüncü kapıya vardığımızda daha önce anlattığımız nakiplerle karşılaştık. Onların reisi bizi gayet geniş ve süslü olan büyük salona [=kabul dairesine] götürdü. Vezir Havâce Cihân orada bekliyordu bizi. Önce Ziyâeddîn Hudâvendzâde ilerledi, onların ardından kardeşleri Kıvâmeddîn ile İmâdeddîn yürüdüler.[1] Ben de takip ettim önümdekileri. Benim arkamda, onların öteki kardeşi Burhâneddîn yürüyor, onun ardında da sırasıyla Semerkandlı Emir Mübarek, Arun Buğâ Türkî, Hudâvendzâde'nin kızkardeşinin oğlu Melikzâde ve nihayet Bedreddîn Fassâl yürüyordu.

Üçüncü kapıdan geçtik; bin direk anlamına gelen Hezâr Üstûn[2] unvanlı muhteşem daireyi gördük. Hükümdar genel kabul günlerinde orada oturmaktadır. Oraya vardığımızda vezir başını yere doğru eğerek bizi selâmlayıp saygı ifadesinde bulununca biz de eğildik, parmaklarımızı yere değdirerek onun reveransına karşılık verdik. Sultanın tahtının bulunduğu yöne doğru eğilerek yaptık selâmı. Yanımızdakilerin hepsi aynı şekilde selâm verdiler. Bu merasimden sonra nakibler yüksek sesle "Bismillah" dediler ve salondan çıktık.

Hükümdarın Annesinin Sarayına Gidişimiz ve Bu Kadının Erdemine Dair

Erdemiyle meşhur kadınlardan olan ve çok sadaka veren Mahdûme Cihân yani valide sultan nice zaviyeler yaptırmış, gelen giden için daima aş kaynatmıştır. Onun gözleri kördür. Oğlu tahta çıktığı zaman o inci ve mücevher süslü altın bir taht üzerinde oturuyormuş. Beylerin ve kumandanların kızları en güzel kıyafetleriyle gelip ona saygıda

bulundukları sırada ansızın görmez olmuş gözleri. Çeşitli ilaçlar kullanılmış iyileşsin diye ama hiçbirinin faydası dokunmamış. Oğlu onu çok sever, yere göğe komaz! Ana hakkı bilirliğinden olacak; bir keresinde anası onunla yolculuğa çıkıyor, sultan ondan önce varıyor [gidilecek yere]. Valide hanım geldiğinde hemen karşılamaya çıkıyor, atından inip yayan yürüyor ve onun ayaklarından öpüyor. Bu esnada kadın herkesin görebileceği bir tahtırevandaymış.

Konumuza dönelim, söze devam edelim...

Saraydan çıktığımızda vezir de bizimle beraber Hintlilerin Bâb-ı Harem adını verdikleri Sarf Kapısı'na geldi. Mahdûme Cihân'ın konağı orada. Evin kapısına vardığımızda bineklerden indik, hepimiz durumumuza göre armağanlar getirmiştik. Ülkenin başkadısı Kemâleddîn Burhân da bizimle beraber içeri girdi. Vezirle kadı girişte eğilip selâm verdiler, onların ardından biz de aynı şeyi yaptık. Kapı kâtibi armağanlarımızı tek tek kaydetti. Daha sonra bir grup genç erkek köle dışarı çıktı, onların reisleri bizim vezire yaklaştılar, bir şeyler fısıldaştıktan sonra köşke girdiler. Tekrar vezirin yanına geldiler, yine köşke döndüler. Bu sırada biz ayakta bekliyorduk. Daha sonra orada bulunan bir yükseltiye oturmamız emredildi. Bunun ardından Hintlilerin suyun dediği tencereye benzer altın taslarla yemek getirildi. Bu kaplar subuk adı verilen altın ayaklar üzerine oturtulmuştur. Yine altından kadehler, taslar ve ibrikler getirildi. Yemekler iki sofraya konulmuş, her sofrada misafirler iki sıra hâlinde oturtulmuş ve sıranın başına da oradakilerin en büyüğü kurulmuştu. Yemeğe geçmek için ilerlediğimiz sırada mabeyinci ve nakiplerin bizi selâmlayıp eğilmeleri üzerine karşılık verdik. Sonra şerbet getirildi, içtik. Hâcibler:

"Bismillah!" dediler. Yemekten sonra içecekler, onun ardından da tenbûl getirildi. Sonra hâcibler yine "Bismillah!" diye ünleyince hepimiz saygıyla eğildik, selâm verdik. Yemek bitiminde orada özel bir köşeye götürüldük. İpekten mamul sırmalı özel giysiler giydirildi bize. Köşkün kapısına dek refakat ettilir. Orada da eğildik selâm verdik, saygı merasimini yerine getirdik. Hâcibler yine:

"Bismillah!" dediler, vezir ayağa kalktı, biz de ona uyup dikildik. Daha sonra köşkten bizim namımıza keten, ipek ve pamuk nev'inden hiç dikilmemiş ham kumaşlarla dolu bir sandık çıkarıldı. Her birimize birkaç

parça elbiselik hediye edildi. Önce kuruyemiş sonra şerbet daha sonra da tenbûl dolu üç altın kap getirildi art arda. Bunlar kim için getirilmişse o adamın kabı bir eliyle omuzuna koyması diğer elini yere dayayarak saygıyla eğilmesi âdettir. Vezir, –cömertliğinin ve alçakgönüllülüğünün eseri olacak– merasimin nasıl yapılacağını bana öğretmek amacıyla bir kabı eline aldı ve âdeti yerine getirdi. Allah Teâlâ onu en güzel şekilde mükâfatlandırsın. Ben de onun gibi yaptım.

Bundan sonra Dihlî şehrinde Dervâze-i Bâlem [=Palem Kapısı] civarında bize ayrılan konağa döndük. Bir yolcu için gerekli olan her şey bize gönderilmişti.

Misafirlik Olarak Verilenler

Konaklamam için hazırlanan eve vardığımda minder, hasır yaygı, kapkacak ve sedir gibi gerekli eşyaların hepsini karşımda buldum. Hint ülkesinde sedirler yeğniktir; bir kişi tek başına kaldırıp götürebilir. Yolculuğa çıkan, mutlaka sedirini yanına alır. Köle bu sedyemsi yatağı başı üzerinde taşır. Sedir koni şeklinde dört ayağa oturuyor. Bunların üzerine dört çubuk konulmuş, çubukların arasına ipek veya pamuktan bir tür ağ örülmüştür. Bunun üstüne yatılınca zaten bükülebilir ve yumuşak olduğundan rahatlığı sağlayacak başka şeylere gereksinim duyulmaz. Sedirin dışında tümü ipekten mamul iki örtü, iki yastık ve bir yorgan getirilmişti. Hindistan'da gerek yatak örtüsüne gerekse yorgana pamuk veya ketenden yapılmış beyaz astar geçirmek âdettir. Bunlar kirlendikçe yıkanır ve iç kısım temiz kalır. O gece bize iki adam getirildi. Biri, oralıların harrâs dediği değirmenci, diğeri kassâb [=kasap] diye çağrılan et kesiciydi. Huzurumuzda;

"Undan şu kadar, etten şöyle, şundan şu kadar bundan da bu kadar alın!" diye birtakım yiyecekleri saydılar ama ne dediklerini şimdi anımsamıyorum. Oralıların âdetince ne kadar et verilirse o kadar da un verilir. Bahsettiğimiz bu misafirlik, hükümdarın annesi tarafından verilen bir ihsandır. Onun ardından şimdi anlatacağımız üzere sultanın misafirliği gelecekti.

Ertesi gün sultanın sarayına giderek vezire selâm verdik. Vezir bana, her birinde bin dinar dirhem bulunan iki kese uzatarak:

"Bu, serşüştî" dedi. Yani "baş suyu" için. Ayrıca gayet ince, keçi tüyünden dokunmuş özel bir giysi hediye etti; dostlarımı, hizmetçilerimi ve kölelerimi dört zümre hâlinde kaydetti. Birinci kısma girenlerin her birine ikiyüz, ikinci kısımdakilere yüzelli, üçüncü kısımdakilere yüz, dördüncü kısımdakilere yetmişbeş dinar verdi. Tümünün sayısı kırk civarındaydı, bu yüzden verilen harcırahın toplamı dörtbin dinarı geçmektedir.

Bunun ardından sultanın misafirliği geldi. Onun misafirlik olarak gönderdiklerini şöyle sayabiliriz:

1) Hint ölçüsüyle bin ratllık un. Bunun üçtebiri mîrâ denilen buğday unu, üçteikisi ise huşkâr denilen kepekli undur.

2) Bin ratl ölçeğinde et.

3) Kaç ratl olduğunu hatırlayamıyorum lâkin bol miktarda şeker, yağ, salep ve fevfel.

4) Son olarak bin ratl da tenbûl yaprağı vardı.

Hint ratlı, Fas ratlının yirmi katı; Mısır ratlının ise yirmibeş katıdır.

Dörtbin ratllık un, bir o kadar et ve demin anılan yiyeceklerden uygun ölçülerde de Hudâvendzâde'ye gönderildi.

Kızımın Ölümü ve Bununla İlgili Olarak Ne Yaptıklarına Dair

Hindistan'a gelişimizden bir ay sonra henüz yaşına basmamış olan bebeğim vefat etti.[3] Kızımın haberini duyan vezir, cenazenin Dervâze-i Bâlem [=Palem Kapısı] dışında yaptırdığı tekkede şeyhimiz Konyalı İbrahim'in kabri yanına gömülmesini emrettiğinden götürüp oraya defnettik. Vezir haberi sultana yazdı. Sultan başşehirden on günlük mesafede bulunan avlanma yerindeydi ama ikinci gün akşamleyin cevap ona ulaştı!

Hint halkının âdetine göre cenaze gömülüşünün üçüncü günü sabahleyin mezara gidilir. Kabrin çevresi kilim ve ipekli kumaşlarla döşenir. Üzerine Hindistan'da her mevsim yeşil bulunan çiçekler serilir. Bunlar yasemin, sapsarı bir çiçek olan kulşebbu [=gülşebboy], bembeyaz raybûl, beyaz ve

sarı renklerde olabilen nesrîndir. Ayrıca üzerinde meyvesi bulunan limon ve turunç dalları da serilir. Dalların yemişleri yoksa ipliklerle meyveler asılır. Kabir üzerine kuruyemiş ve hindistancevizi serpilir. Ahali toplanır, mushaflar getirilir, *Kur'an* okunur. Hatim indirildikten sonra orada bulunanlara şerbet dağıtılır. Bunların ardından herkese gülsuyu serpilir, tenbûl ikram edilir ve halk dağılır.

Ben de cenaze defninin üçüncü günü sabahleyin âdet üzere yukarıda saydığım koku, çiçek vesaireyi gücüm yettiğince sağlamaya çalıştım. Bu işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesi için vezirin emriyle mezar üzerine büyücek bir çadır kurulduğunu gördüm. Sint yöresinde karşılaştığımız Hâcib Şemseddîn Hûşencî ile Kadı Nizâmeddîn Kervânî ve şehrin ileri gelenlerinden bir bölük adam benden önce kabre varmış, yerlerini alarak *Kur'an* okumaya başlamışlardı. Dostlarımla beraber mezarın kıyısına oturdum. Onların ardından güzel sesli hafızlar başladılar *Kur'an* okumaya. Onların da ardından kadı ayağa kalkarak kızım için bir mersiye okudu, sultanı öven cümleler söyledi. Hükümdarın adı geçince herkes ayağa kalkıyor, reveransta bulunup oturuyordu. Kadı gayet güzel bir dua yaptıktan sonra hâcible beraberindekiler herkese gülsuyu serptiler; sonra bardak bardak şerbet ve tenbûl dağıttılar. Böylece bana ve arkadaşlarıma onbir özel giysi getirildi.

Tören bittikten sonra hâciblerle beraber atlara bindik, saraya hareket ettik. Tahtın önüne vardığımızda yine âdet olduğu gibi eğildik, saygı gösterdik. Ben evime döner dönmez Mahdûme Cihân'ın sarayından yemekler geldi. Gelen yiyecek o kadar çoktu ki, hem benim evim hem de arkadaşların evleri yemekle dolmuştu. Dostlarımın tümü ve epey fukara bu yemeklerden tattıkları, karınlarını doyurdukları hâlde yuvarlak ekmekler, tatlılar ve hoş sebzeler artmıştı. Bunlar da günlerce yenildi. Bu işlerin tümü hükümdarın emriyle gerçekleşiyordu.

Daha sonra Mahdûme Cihân'ın konağından genç hizmetkâr köleler gelerek devlet adı verilen bir tür tahtırevan getirdiler. Bu tahtırevan kadınların taşınması için yapılmışsa da bazen erkekler de biner. Bu araç hükümdar tahtına benzemektedir, üstüne ipek yahut pamuktan örülmüş bir örtü serilir. Üzerinde, bizim oralarda bûca denilen gölgelikte olduğu gibi Hint kamışından mamul içi doldurulmuş bir direk vardır. Sekiz kişi grup

hâlinde ikiye ayrılarak dörder dörder nöbetleşe bu perdeli tahtırevanı taşırlar. Mısır'daki büyük tahtırevanların işini Hindistan'da devlet adı verilen bu araçlar görmektedir. Halkın çoğu bunlar vasıtasıyla gider gelir işine. Bir adamın köleleri varsa bu tahtırevanı onlar taşır; yoksa para verir, hamal tutar. Çarşılarda, hükümdarın ve halkın kapıları önünde bu işi bekleyen hamallara rastlamak mümkün. Kadınlar için yapılan devletler ise ipek perdelerle örtülüdür. Genç erkek hizmetçilerin, valide sultanın sarayından getirdikleri tahtırevan da bu şekildeydi. Ona ölen kızımın annesi olan cariyemi bindirdiler. Ben bu cariyeyle beraber hediye olarak bir Türk cariye gönderdim sultan anasına. Ölen kızımın anası olan cariye orada bir gece kaldı, sabahleyin döndü. Ona bin dinar dirhem, altın kaplama bilezikler, yine altın kaplama bir mahfaza, ketenden yapılmış sırmalı bir gömlek, simli parlak bir hil'at ve çeşitli elbiseleri içeren bir sandık hediye edilmişti. Bu armağanlar yanıma getirildiğinde –istihbaratçılar durumu sultana yazdıkları için– kendimi ve şanımı korumak amacıyla hepsini arkadaşlarıma ve borçlu bulunduğum tacirlere verdim.

Sultan Başşehirde Değil Ama Bana Yaptığı İhsanlar Vezir Aracılığıyla Sürüyor

Orada bulunduğum sırada sultan senelik geliri beşbin dinar olan bazı kasaba ve arazilerin bana tahsis edilmesini emretmiş, vezir ile divan üyeleri de bunları saptamışlardı. Bana ayrılan kasabalara gittim, Bedelî, Besehî kasabalarıyla Belera kasabasının yarısı da bunlar arasındaydı.[4] Bu yöreler, Sadî[5] Hindbut adıyla bilinen sadîdeydi. Dihlî'den onaltı kurûh [=mil] uzaktaydılar. Hindistan'da yüz köyü içine alan idarî bölgeye sadî denilir. Esas şehrin çevresi çeşitli sadîlere ayrılmıştır. Her sadînin bir çovtrîsi ve gelir toplamakla görevli memuru bulunur. Çovtrî,[6] o yöredeki Hint kâfirlerinin reisidir.

Bu sıralarda hükümet merkezine kâfir tutsaklar getirilmişti. Bunlar arasından on cariye gönderdi bana vezir... Birini, getiren adama verdimse de razı olmadı. Onlardan üç tazeyi arkadaşlarım aldı. Diğerlerinin başına ne geldi bilmiyorum. Bu ülkede kadın tutsakların pahası pek düşük. Bunun sebebi, onların çok pis olmaları, şehir âdeti ve töresi nedir bilmemeleridir! Bu arada eğitim görmüş, terbiye edilmiş olanlar da ucuza satılıyor ama yine de kimse onları satın alma ihtiyacı duymuyor.

Hint ülkesinde gâvurlarla Müslümanların arazileri birbirine bitişik. Müslümanlar onların üzerinde egemen. Gâvur tayfası ancak dağlarda, yalçın tepelerde rahat yaşıyor. Ayrıca kamış ormanları da onların barınağı sayılır. İçleri boş olmayan kamışlar art arda uzayıp birbirine bitişir ve sarılırlar. Bunlara ateş etki etmez, gayet dayanıklı ve sağlam olurlar. Gâvur tayfası neredeyse bir kale gibi berkitilmiş olan bu kamış ormanlarında oturur. Böyle ormanların iç kısmında onların hayvanları, tarlaları ve birikmiş yağmur suyundan göletleri vardır. Güçlü dayanıklı bir ordu bu kamışları kesmeye yarayan âletlerle yola düşmedikçe o ormanlara girip iç kısımdakileri yenmek mümkün değildir.

Hükümdar Başşehirde Yokken Geçirdiğim Bayram

Hükümdar henüz başşehre dönmeden Ramazan bayramı gelip çattı.[7] O gün siyah elbiselere bürünen hatip efendi bir filin sırtına bindi. Onun rahatça oturması için filin üstüne bir tür taht yerleştirilerek dört köşesine dört sancak konduruldu. Müezzinler de fillere binerek hatibin önünde tekbir getire getire ilerlediler. Yörenin bütün fıkıh bilginleri ve kadıları hayvanlara binmiş, her biri namazgâha ilerlerken vereceği fıtrayı [=Ramazan sadakası] yanına almıştı. Namaz kılınacak yere kocaman bir yün çadır kurulup içi halılarla döşendi. Ahali tekbir getire getire toplandı. Namazın ardından hatip hutbeye çıktı, daha sonra cemaat evlerine döndü. Biz de saraya gittik. Meliklerin [=beylerin] emirlerin ve "muhteremler"in yani yabancıların hazır bulunduğu bir şölen verildi. Yemekten sonra herkes dağıldı.

Hükümdarın Gelişi ve Onunla Görüşmemiz

Şevval ayının dördüncü günü[8] sultan başşehirden yedi mil uzakta bulunan Tilbet[9] köşkünde konakladı. Vezir bize sultanı karşılamamızı emrettiğinden herkes deve, at, Horasan meyveleri, Mısır kılıçları, köleler ve Türk ülkelerinden ithal edilmiş koyunlardan oluşan hediyesini yanına aldı; hep beraber çıkıp köşkün kapısına vardık. Gelenler orada toplanıyor, derecelerine göre sultanın huzuruna çıkıyor ve onlara sırmalı keten giysiler giydiriliyordu. Sıra bana geldiğinde, huzura girdim; sultanı bir peykeye kurulmuş buldum. Hükümdar payitahtta yokken tanıştığım melikünnüdemâ [=nedimbaşı] Heratlı Nâsıreddîn Kâfî'yi görünceye kadar peykede oturan adamı mabeyincilerden biri sandım. Hâcib [=mabeyinci] saygıyla eğilince

ben de ona uydum. Hükümdarın Fîrûz adlı amca oğlu Emir Hâcib beni karşıladı. Fîrûz selâm verdi; ben de ikinci defa selâm verdim. Nâsıreddîn bana dönerek:

"Bismillah! Mevlânâ Bedreddîn!" dedi. Ben Hindistan'da Bedreddîn olarak tanınır ve anılırdım. O ülkede gerek öğretmen gerekse öğrenci; ilimle uğraşan herkese mevlânâ denilir. Hükümdara yaklaştığımda o elimi tutup kucakladı. Bana son derece nazik davrandı, iltifat etti. Şöyle dedi Farsça:

"Bereket yağdı seninle! Hoş geldin! Rahat ol! Sana öyle güzel davranacak öyle hediyeler vereceğim ki memleketlin bunu duyar duymaz senin yanına koşacak!" dedi. Sonra yurdumu sordu, Mağripli olduğumu söyledim, bana tekrar dönerek;

"Sen Abdülmü'min'in[10] ülkesinden misin?" deyince,

"Evet!" dedim. Ne zaman güzel bir söz söylese hemen elini öptüm. Böylece yedi defa öpmüş oldum. Bana hil'at giydirdikten sonra onun yanından çıktım.

Karşılama merasimi için orada bulunanlara şölen verildi. Fıkıh bilginlerinden kadılar kadısı Sadr-ı Cihân Nâsıreddîn Havârezmî [=Harizmî], tüm memâlîkin [=memlûk askerlerin] başkadısı Sadr-ı Cihân Kemâleddîn Gaznevî, memâlîk müfettişi İmâdülmülk Melik Celâleddîn Kîcî[11] ve hâciblerle emirlerden oluşan bir topluluk misafirlerin başında durdu. Bu ziyafette Tirmiz kadısı Hudâvendzâde Kıvâmeddîn'in amca oğlu olup bizimle beraber yolculuk eden Hudâvendzâde Gıyâseddîn de vardı. Hükümdar ona hürmette kusur etmiyor, "kardeş" diye sesleniyordu. Bu adam yurdundan çıkarak defalarca Hint hükümdarını ziyaret etmiştir.

Kendisine şeref giysisi armağan edilen misafirler şunlardı:

Hudâvendzâde Kıvâmeddîn, onun kardeşleri olan Ziyâeddîn, İmâdeddîn ve Burhâneddîn, onun kızkardeşinin oğlu Emir Baht b. Seyyid Tâceddîn; –onun atası Vecîhuddîn Horasan veziriydi; dayısı Alâeddîn de vezir ve Hintlilere bakan bir yöneticiydi– babası Irak'ta vezir naipliğinde bulunan Emir Hibetullah b. Felekî Tirmizî, –baba Felekî Tirmizî, Tebriz'deki Felekiye okulunu[12] yaptırmıştı– Behrâmcûr [=Behramgor] soyundan Kisra

sahibi [=Kisra şehrinin yöneticisi] Melik Kirây [=Giray], –bu adam, lâzeverd ve belahş diye bilinen yakut taşının ana yurdu Bedahşân'dandır[13]– Semerkandlı Emir Mübarek Şâh, Buharalı Arun Buğâ, Tirmizli Melikzâde, son olarak Tebriz'den sultana hediye getirirken yolda soyulan Şihâbeddîn Kâzerûnî...

Hükümdarın Başşehre Girişi ve Onun Emriyle Bize Ayrılan Binitler

Hükümdarı karşılamaya çıkışımızın ertesi günü her birimize saraya ait atlardan birer tane verildi. Atlar, süslü dizgin ve eyerleriyle gayet gösterişliydiler. Hükümdar başşehre girerken atına binince biz de atlandık, Sadr-ı Cihân ile öncüler arasında gittik. Sultanın önü sıra sancaklarla beraber kimi inci-mücevher işlemeli kimi de başka değerli malzemeyle kaplanmış güzel gölgelikler taşıyan onaltı fil yürümekteydi. Sultanın başucuna görkemli bir sayvan dikilmiş, önüne de incilerle süslü bir perde konmuştu. Onlar bu örtüye gâşiye diyorlar. Fillerden bir kısmına ra'âde adı verilen küçük toplar yüklendi ve sultan şehre yaklaştığında bunlarla dirhem ve dinar saçıldı ortalığa! Hükümdarın önünde giden atlılar ve yayalar bu paraları topluyorlardı. Bu hâl, hükümdar köşke varıncaya kadar devam etti. Önünde binlerce insan yürüyordu. Üzerleri ipek kumaşlarla örtülmüş ahşap kubbecikler çoktan kurulmuş, daha önce anlattığımız şarkıcı kadınlar yerlerini almışlardı bile.

Hükümdarın Huzuruna Girişimiz, Bize Verdiği Hediyeler

Hükümdarın payitahta gelişinin ikinci günü olan Cuma'da büyük salonun girişine varıp üçüncü kapının önündeki peykelere oturduk. Henüz içeri girmemiz için izin verilmemişti.

Bir süre sonra Hâcib Şemseddîn Hûşencî [=Hûşengî] çıkıp adlarımızın kaydedilmesini ve bizimle beraber birkaç arkadaşımızın da girmesine izin verilmesini söyledi kâtiplere. Benim yanımda girecek olanların sayısını sekiz olarak saptadı; nihayet kâtiplerle girdik içeriye. Daha sonra keseler ve kabbân diye adlandırılan terazi getirildi. Kadılar kadısı ile kâtipler oturup dışarıda bulunan muhteremleri [=yabancıları] çağırdı. Bu keseleri onlara pay ettiler. Benim hisseme 5.000 dinar düştü. Dağıtılan paranın tümü 100.000 dinardı. Bu parayı Valide Sultan oğlunun dönüşünü kutlamak amacıyla dağıtıyordu. Ve o gün böyle çıktık saraydan...

Bu ilk girişten sonra hükümdar bizi yine huzuruna çağırdı, hâl hatır sordu, güzel sözlerle bize iltifat etti. Bir gün bize şöyle dedi:

"Siz, gelişinizle yücelttiniz bizi! Sizin hak ettiğiniz armağana bizim gücümüz yetmiyor. Büyüğünüz babam, gün görmüş yaşlılarınız kardeşim, küçüğünüz oğlum gibidir! Memleketimde şu şehrimden daha muhteşemi yoktur! Onu da size veriyorum!" Hükümdara teşekkür edip hayır duada bulunduk.

Sonra bize maaş bağladı. Benim için yıllık 12.000 dinar ayırdı. Daha önce bana ihsan ettiği üç kasabaya iki daha ekledi. Bunların biri Cevze diğeri Melikbûr adını taşımaktadır.

Hükümdar bir gün Hudâvendzâde Gıyâseddîn ile Sint valisi Kutbülmülk'ü bize gönderdi. Onlar karşımıza dikilip:

"Hûnd-ı Âlem [=Cihân hükümdarı] der ki aranızdan kim vezirlik, kâtiplik, emirlik, kadılık, müderrislik ve fakihlik görevlerinden birini yapacak güçte ise o işi ona vereceğim!" anlamında sözler söylediyse de kimseden ses çıkmadı. Çünkü herkes mal ve servet yığdıktan sonra yurduna dönmek arzusuyla yanıyordu! Demin sözü geçen Emir Baht b. Seyyid Tâceddîn:

"Vezirlik mirasım, kâtiplikse benim işimdir! Bunlardan başkasını bilmem!" dedi. Hibetullah b. Felekî de bu tür şeyler söyledi. Bu arada Hudâvendzâde bana Arapça:

"Seyyidî [=efendim] sen ne diyorsun?" diye sordu. Bu yöre halkı Arap gördü mü ona muhakkak "Yâ seyyidî" diye seslenir! Hükümdar da Arap milletine saygı duyduğu için böyle sesleniyor. Ben de şu cevabı verdim:

"Ne vezirlik ne de kâtiplik benim işim değil! Ama kadılık ve şeyhlik hem benim hem de atalarımın öteden beri yapageldiği işlerdir. Emirliğe gelince, bildiğiniz gibi Arap olmayanlar Arabın gücü ve kılıcıyla İslâmı kabul ettiler."

Hükümdar bu sözlerimi işitince hoşnut oldu, kelâmımı beğendi! O sırada Hezâr Üstûn'da yemek yiyordu. Bizi yanına çağırınca vardık beraber yedik. Sonra Hezâr Üstûn'dan dışarı çıktık.

Arkadaşlarım oraya çöktüler ama malûm yerimde çıban çıktığından ben oturamadım, ayrıldım. Hükümdar bizi yeniden çağırınca arkadaşlarım gidip benim adıma özür dilediler. İkindi namazından sonra tekrar gittim. Akşam ve yatsı namazlarını büyük salonda kıldım. Mabeyinci huzurdan çıkıp bizi davet etti. Yukarıda anılan kardeşlerin en büyüğü Hudâvendzâde Ziyâeddîn huzura girip hükümdar tarafından emir-i dâd makamına atandı. Emir-i dâd kademesinde olan kişi[14] büyük emirlerden sayılır ve kadı efendinin meclisinde oturur. Kimin bir emirle veya bir büyükle davası olur da ondan hakkını almak isterse emir-i dâd derhal o adamı huzura getirir. Hükümdar, Ziyâeddîn'e bu görev için yıllık 50.000 dinar bağladığı gibi geliri de bu civarda olan otlaklar verdi ona. Ayrıca nakit olarak 50.000 dinar ihsan ettiğini eklemeliyiz. Bunların dışında, ipek sırmalı bir hil'at giydirdi ona. Bu giysiye, göğüs kısmında ve arkada aslan resmi bulunduğu için sûret şîr adı verilmiştir; "yırtıcı [=aslan] sureti" anlamına gelir bu terkip. Bu giyside astarın üstüne işçilik için harcanan sırmanın değerini bildiren bir yafta dikilmektedir.

Hükümdar, Ziyâeddîn'e birinci sınıf bir küheylân da verdi. Ülkede dört cins at bulunuyor. Atların eyer kısımları Mısır işine benziyor. Eyerlerin büyük bir bölümü altın yaldızlıdır.

Sonra Emir Baht girdi huzura; hükümdar ona vezirle yan yana kendi peykesinde oturmasını ve divanların hesap işlerini incelemesini emretti. Yıllık 40.000 dinar bağladı Emir Baht'a. Bundan başka senelik geliri 40.000 dinarı bulan otlaklar tahsis ettiği gibi nakit para olarak da 40.000 dinar verdi! Ayrıca koşum takımı mükemmel bir atla Ziyâeddîn'inkine benzer bir elbise verdi ona ve Şerefülmülk unvanıyla onurlandırdı onu.

Sonra Hibetullah b. Felekî geldi. Hükümdar onu Resûldâr[15] yaptı. Bu terim, sarayın yazışma ve irtibat görevlisi anlamına geliyor. Ona yıllık 24.000 dinarı bulan bir maaş bağladı, geliri de bu civarda olan otlaklar tahsis etti; peşin para olarak da 24.000 dinar verdi. Bunların dışında tam donanmış bir at ve özel giysi ihsan etti. Onu Bahâülmülk unvanıyla onurlandırdı.

Hibetullah'ın ardından huzura ben girdim. Hükümdarı köşkün ortasında tahtına yaslanmış bir vaziyette buldum. Vezir Havâce Cihân öndeydi. Melik

Kebîr [=büyük bey] Kabûla ayakta bekliyordu. Selâm verdiğimde Kabûla şöyle dedi:

"Eğil! Çünkü dünyanın sultanı seni başşehir Dihlî'ye kadı yaptı! Yıllık 12.000 dinar maaş bağladı. Yine bu kadar geliri olan otlaklar tahsis etti sana! İnşallah yarın hazineden alacaksın; 12.000 dinar peşin para verdi! Ayrıca eğeri ve dizginleriyle koşum takımı mükemmel bir küheylân ile hil'at-ı mehâribî verilmesini emretti!"

Hil'at-ı mehâribî, göğüs ve sırt kısımlarında mihrap resmi bulunan özel giysinin ismidir. Eğildim, selâm reveransımı yaptım. Büyük bey Kabûla elimden tutup hükümdarın huzuruna çıkardı beni. Hükümdar bana:

"Dihlî kadılığını ufak bir iş sanma! Bizim katımızda en büyük hizmet budur!" dedi. Ben onun sözlerini gayet iyi anladımsa da o dilde gerektiği şekilde cevap verebilecek durumda değildim. Hükümdar da Arap dilini anlar fakat açık ve güzel konuşamazdı. Şöyle dedim:

"Efendimiz! Ben Malikî mezhebindenim. Bunlar Hanefî mezhebinden!.. Ayrıca dil bilmiyorum." Bu sözüm üzerine hükümdar şu cevabı verdi:

"Sana naip [=vekil ve yardımcı] olsunlar diye Bahâeddîn Multânî'yi ve Kemâleddîn Bicnevrî'yi görevlendirdim. Onlar seninle görüşürler; sen sadece yapılan sözleşme ve akitlerin üstüne mühür vurursun! Sen bizim için evlât gibisin!"

Ben bu iltifata:

"Hükümdarım! İşin doğrusu ben sizin hizmetkârınızım!" diye karşılık verdim ama o gayet alçakgönüllü ve müşfik bir tarzda Arapça olarak:

"Bilakis sen bizim efendimiz ve büyüğümüzsün!" dedi. Bu konuşmanın ardından Şerefülmülk Emir Baht'a dönerek şöyle buyurdu sultan:

"Bu adamın harcaması çok olacak. Ona maaş bağladımsa da yetmez; fazladan bir zaviye vereceğim emrine; dervişlerle ilgilenme sözü verirse! Bunu Arapça anlat ona!"

Hükümdar sanıyordu ki Emir Baht Arapçayı güzel konuşur! Oysa emir doğru düzgün bilmiyordu bu dili! Neticede bunu farkeden hükümdar şöyle seslendi Emir Baht'a:

"Berav ve-yekcâ bihusbî ve an hikâye ber û begû'î ve tefhîm kunî tâ ferdâ inşaallah pîş man beyâ'î cevâbi û bigû'î"

Bu cümle şu anlama geliyor:

"Bu gece gidiniz, aynı yerde yatınız! Sen de ona bu hikâyeyi anlat, sabah olunca inşallah yanıma gelir ne dediğini bana bildirirsin!"

Böylece hükümdarın huzurundan çıktık. Gecenin üçte biri geçmiş ve nöbet tokmağı vurulmuştu. Onların âdetine göre [tokmak] çalındıktan sonra kimse dışarı çıkamazdı. Bu yüzden vezirin çıkmasını bekledik; o çıkınca onunla beraber yola koyulduk.

Dihlî şehrinin kapıları tümüyle kapandığından Iraklı Seyyid Ebu'l-Hasan Abbâdî'nin Serâbûrhân sokağındaki evinde geceledik. Bu adam hükümdar malıyla ticaret yapar, onun namına Irak ve Horasan'dan silâh ve eşya satın alırdı.

Ertesi gün sultan bizi çağırdı. Malları, atı ve hil'atları aldık. Her birimiz bir kese para ve mal alıp omuzuna yüklemişti. Böylece huzuruna girip selâm verdik. Atlarımız yanımıza getirildi ve biz hayvanların tırnaklarını kumaş parçalarıyla örttükten sonra öptük. Böylece bu hayvanları sarayın kapısına kadar kendimiz götürdük. Bu işler, Hint halkının âdetlerindendir. Sonra saraydan çıktık.

Hükümdar benimle beraber gelenlere 2.000 dinarla 10 hil'at verilmesini emretmişti. Diğerlerinin arkadaşlarına bir şey vermedi. Benim yanımdakilerin havası yerindeydi! Onların tavrı hükümdarın da hoşuna gitmişti. Onlar huzurda eğilip selâm verince hükümdardan teşekkür aldılar.

Hükümdarın Bana Verilmesini Emrettiği İkinci İhsanın Biraz Gecikmesi

Kadılık görevine atandıktan ve hükümdarın çeşitli armağanlarına eriştikten sonraydı; hukukçu vâiz Tirmizli Mevlânâ Nâsıreddîn'le büyük kabul salonunda bir ağaç altında oturuyordum. Mabeyincilerden biri gelip Nâsıreddîn'i sultanın yanına çağırdı. Adam huzura girince hükümdar tarafından hil'at giydirilme şerefine erişti. Ayrıca hükümdar ona mücevher ve inci ile süslenmiş bir *Kur'an-ı Kerim* hediye etti. Sonra başka bir mabeyinci yanıma gelerek şöyle dedi:

"Bana bir şeyler ver, sana ödenmesi zaten sultan tarafından emredilen 1.200 dinarı getirmek için bir hatt-ı hurd alayım!" dedi.

Ben ona güvenmediğim için bu işi bir tuzak zannettim. Ama sözünde ısrar edince dostlarımdan biri;

"Onun istediğini verebilirim!" diyerek herife iki-üç dinar verdi. Mabeyinci "hazineden falancanın aracılığıyla şu adama bu kadar ihsan edilmesini sultan emretti!" anlamında bir hatt-ı hurd getirdi. Hatt-ı hurd küçük yazı demektir. Böyle yazılarda bildirme işini yapan adamın ismi yazılır, sonra o kâğıdın üstüne emirlerden üç kişinin imzası konulur. Bu üç kişi, hükümdarın hocası olup Hân-ı A'zam diye bilinen Kutlû Hân, kâğıt tomarları ile kalemlerin işine bakan harîtadâr ve sâhib-i devât [=başkâtip] Emir Nükbiye Devâdâr'dır. Bunların damgaları vurulduktan sonra o yazı divan-ı vizârete [=vezirler meclisi] gönderilerek orada divan kâtipleri tarafından yeniden yazılır, kayda geçirilir. Bununla kalınmaz, sözü geçen berat, divan-ı işrâf [=denetleme kurulu] ve divan-ı nazarda [=son tetkik kurulu] onaylanır, tescil edilir. Böylece bahsi geçen paranın ödenmesi için vezir tarafından başhaznedâra bir pervâne yazılır. Pervâne, emirnâme demektir. Başhaznedâr kendisine gönderilen pervâneyi kendi divanına kaydeder. O her gün hükümdar tarafından ödenmesi emredilen paraların listesini çıkarır sonra da huzura gönderir. Eğer sultan bu paraların hemen verilmesini emrederse haznedâr derhal gerekeni yapar. Şayet biraz bekletilmesini buyurmuşsa o zaman ödemeyi geciktirir. Fakat süre uzasa da bu para mutlaka ödenir. Bana ihsan edilen 12.000 dinar altı ay gecikti ama ilerde anlatılacağı gibi diğer hediyelerle beraber gönderildi. Hükümdar birine armağan verirse bunun ondabiri rüsum olarak kesilir. Mesela 100.000 dinar verilmesini emretmişse 90.000 verilir, 10.000 verilsin diye ferman çıkmışsa 9.000 ihsan edilir.

Alacaklıların Benden Paralarını İstemeleri, Hükümdarı Övmek İçin Yazdığım Kaside, Borcumun Ödenmesi Doğrultusunda Ondan Emir Çıkması ve Bu İşin Bir Süre Gecikmesi

Daha önce de anlattığım gibi yolda harcama yapmak, sultana çeşitli hediyeler sunmak ve burada kaldığım süre içinde sağa sola sarfetmek için tüccar tayfasından biraz borç almıştım. Adamlar yurtlarına dönecekleri sırada paralarını istediler. Bunun üzerine ben de uzunca bir kasideyle övdüm sultanı![16] Baş tarafı şöyledir:

"Sana ey müminlerin ulu emiri sadece sana,
Geldik ve uğrunda çöller geçtik, badireler atlattık.
Senin kapına dayandım, yüceler yurduna vardım,
Senin konağın sığınak, kimsesiz yolculara lâyık.
Eğer güneşten üstün bir makam olaydı,
Elbette sen oraya keyifle kurulurdun!
Sensin önder, sensin övülecek büyük adam,
Sensin mizacında sözle eylem birliği olan!
Senin huzurunda talebim öyle küçük ki!
Bir tek dileğim var derya-yı cûdundan
Dilimden baklayı çıkarayım mı şimdi?
Yoksa utandırmamak için sözü keseyim mi?
Çünkü en güzel ün olsa gerek,
zarif ve yüce gönüllü diye anılmanız.
Kapınıza gelen yolcuya yardım ediniz, borcunu ödeyiniz;
Zira alacaklılar pervasız!"

Bu kasideyi okuduğumda o tahtına kurulu vaziyetteydi; övgünün yazıldığı kâğıdı dizine koyarak bir ucundan kendi tuttu, diğer ucundan da ben tuttum. Ben bir beyti okuyup bitirince kadılar kadısı Gazneli Kemâleddîn'e dönüp;

"Anlamını sultana açıkla!" dedim. O da anlattı. Böylece tek tek açıklattım. Hint ahalisi Arapça şiirlere pek heveslidir; bu kaside de hükümdarın hoşuna gitti! En son beyte geldiğimde hükümdar:

"Marhamat!" dedi. Bu, "Sana acıdım, lütfedeceğim" demektir. Böylece mabeyinciler elimden tuttular, âdet olduğu üzere saygıyla eğilmem için beni bulundukları yere götürmek istedilerse de sultan:

"Durun, kasideyi tamamlayıncaya kadar bırakın onu!" dedi. Bitirdim, selâm verdim. Oradakiler bu övgüden ötürü beni kutladılar. Bir süre oturdum. Oralıların "arz-ı daşt" dediği dilekçeyi yazıp Sint valisi Kutbülmülk'e verdim, o da bunu sultana sundu. Hükümdar ona:

"Havâce Cihân'a var, bu adamın borcunu ödemesini söyle!" dedi. Böylece Kutbülmülk gidip durumu bildirdi. Havâce Cihân;

"Tamam, olur!" demişse de bir süre gecikti ödeme işi. Bu arada hükümdar, vezirin Devletabad'a gitmesini emretmiş, kendisi de ava çıkmıştı. Dolayısıyla hiçbir şey alamadım. Belli bir bir zaman geçti ve aldım. Paranın geç ödenmesinin sebebi şuydu:

Benden alacaklı olanlar yola çıkmaya niyetlendiklerinde onlara:

"Hükümdarın sarayına vardığımda siz yörenin âdeti gereğince beni drohâlayın!" dedim. Çünkü biliyordum, durumdan haberdar olan sultan beni kurtaracaktı. Hint töresince bir kimse, hükümdarın sevgi ve beğenisini kazanmış bir adamdan alacaklı olup paranın ödenmesini istiyorsa sarayın kapısına gider; borçluyu bekler. Borçlu içeri girmek isteyince;

"Hükümdarın drohâyı adına! Sultanın başı hakkı için, borcunu ödemedikçe içeri giremezsin!" diye diretir. Borçlu oracıkta parayı vermedikçe yahut alacaklıdan biraz daha mühlet koparmadıkça yerinden kımıldayamaz. [Drohây, adalet demektir.]

Bir gün sultan, babasının mezarını ziyaret ederek o civardaki bir köşkte konakladı. Alacaklım olan tüccar tayfasına:

"İşte tam zamanı; atılın hele!" dedim. Ben huzura çıkacağım sırada onlar köşkün girişini kesip:

"Sultanın drohâyı adına! Alacağımızı vermezsen içeri adım atamazsın!" diye bağrıştılar. Kapıda dikilen kâtipler meseleyi yazıyla hükümdara

bildirince büyük fakihlerden Şemseddîn dışarı çıktı. O hâcib-i kıssadır [=şikâyet dilekçelerini dinleyen mabeyinci] Hemen onlara bana niçin hücum ettiklerini sordu. Onlar da kendilerine borcum olduğunu söylediler. Şemseddîn, hükümdarın huzuruna çıkarak durumu anlattı. Sultan;

"Borcun ne kadar olduğunu sor!" diye emredince, hâcib geldi, gruba sordu. Adamlar:

"55.000 dinar!" diye cevap verdiler. Şemseddîn, sultanın huzuruna dönerek vaziyeti bildirdi. Böylece sultan, mabeyinciye, tüccar tayfasının yanına dönmesini ve şöyle demesini salık verdi:

"Sultan diyor ki para bende, ben onların hakkını veririm; sakın borçludan bir şey istemeyin!" Hükümdar oracıkta İmâdeddîn Semnanî ile Hudâvendzâde Gıyâseddîn'e dönüp;

"Hezâr Üstûn'da oturalar, alacaklıların getirecekleri belgeleri inceleyip işin aslına bakalar!" diye emir verdi. Onlar da verilen emri tuttular. Adamlar ellerindeki senetleri getirdiler. İmâdeddîn'le Hudâvendzâde Gıyâseddîn, sultanın huzuruna çıkarak akitlerin [=senetlerin] kesin ve kurala uygun olduğunu bildirince hükümdar gülümsedi, şaka ederek:

"Biliyorum, o [=borçlu] kadıdır; işini ayarladı!" dedi. Ardından Hudâvendzâde'ye emretti, gerekli paranın hazineden ödenmesi doğrultusunda. İşe bakın, Hudâvendzâde benden bu iş için rüşvet almaya heves etti, hatt-ı hurd yazmaya yanaşmadı! Adama 200 tenge gönderdim fakat hiçbir akçeye dokunmayıp geri yollayarak kendi adına bir hizmetçisini muhatap etti bana! Hizmetçi:

"500 tenge istiyor!" dedi. Ben de buna yanaşmadım, işi İmâdeddîn Semnanî'nin oğlu Amîdülmülk'e ilettim. O da babasına bildirdi. Sonunda vezir durumdan haberdar olmuş, zaten Hudâvendzâde ile aralarında düşmanlık bulunduğundan vaziyeti derhal hükümdara bildirmiş, onun daha nice suçu varsa hepsini ihbar etmişti! Hükümdar, Hudâvendzâde için beslediği kanaati değiştirdi, onu hapse attırdı ve kükredi:

"Nasıl oluyor da birisi kalkıyor ona bir şeyler veriyor! Bu [=para dağıtma] işini durdurun! Benim yasakladığım bir şeyi verdiği veya ihsan ettiğim şeyi

önlediği iyice bilinip anlaşılıncaya kadar tahkikat devam etsin!"

Bu yüzden borcumun ödenmesinde gecikme oldu.

Sultanın Ava Çıkması, Benim Ona Katılışım ve Bu Esnada Yaptıklarım

Hükümdar ava çıktığı zaman ben de hiç beklemeden onunla beraber düştüm yola. Gereken âlet ve edevatı önceden hazırlamış, Hint halkının düzenine uygun bir şekilde hareket etmiştim. Önce bir serâce [=serâçe] aldım. Serâçe, çit demektir ve kurulması serbesttir. Halkın ileri gelenleri için zaten gerekli bir eşyadır. Hükümdarın serâçesi kızıl rengiyle diğerlerinden ayrılır. Ötekiler beyazdır, nakışları ise mavidir. Ben, serâçe içinde gölgelenmek amacıyla kullanılan bir sayvan satın aldım. Sayvan, iki büyük direk üzerine konularak keyvâniye denilen adamlar aracılığıyla omuzlarda taşınır. Âdet olduğu üzere Hint ülkesinde her yolcu, keyvâniye kiralar. Daha önce bundan bahsetmiştik. Bundan başka –Hindular saman yedirmedikleri için– hayvanlara yeygi sağlayacak bir adam, mutfak eşyasını taşıyacak kahârîn, daha önce bahsettiğimiz devlet türü tahtırevanı kaldırıp yüklenecek bir hamal kiralaması gerekir. Bu adam devleti boşken de taşımalıdır. Ayrıca, serâçe kurup döşemek, yükleri develere bindirmek görevini üstlenecek ferrâşîn grubunu, son olarak önünde yürüyüp geceleyin meşale taşıyacak devâdeviye grubunu kiralaması gerektiğini de unutmayalım. İşte, bu saydıklarım arasında ihtiyacım olanları tuttum, gücümü belli ettim, çabamı gösterdim!

Hükümdarın ava çıktığı gün harekete geçtim. Benden başkaları hükümdarın çıkışından iki üç gün sonraya kadar orada kaldılar, yola düşmediler.

Hükümdar, ava çıktığı günün ikindisinden sonra, milletin ne durumda olduğunu öğrenmek, yola revan oluşta atik davrananlarla savsaklayanları anlamak amacıyla filine atladı; etrafı kolaçan ettikten sonra serâçe dışında bir tahta kuruldu. Ben onun yanına geldim, selâm vererek sağına dikildim. Hükümdar, "sercâmedâr"[17] büyük bey Kabûla'yı bana gönderdi, iltifat ederek oturmamı emretti. Sercâmedâr, hükümdarı sinekten kurtarandır. O gün benden başka kimse oturmadı.

Daha sonra bir fil getirilince merdiven aracılığıyla hayvanın sırtına çıktı. Başucunda büyükçe bir gölgelik kuruldu. İleri gelen devlet adamları da hükümdarla beraber bineklerine bindiler. Böylece bir saat gezinti yapan hükümdar serâçeye döndü.

Oranın âdetince hükümdar hayvanına bindiği zaman, bütün emirler merâtibleriyle beraber kendi bineklerine kurulurlar. Merâtib; bayrak, davul, küçük boru, zurna ve merasime eşlik eden bir grup askerden oluşur. Hükümdarın önünde sadece mabeyinciler, rehberler, müzisyenler, küçük davul taşıyan davulcular ve zurnacılar ilerler. Hükümdarın sağ ve sol tarafında kadılar kadısı, başvezir, ileri gelen devlet adamları ve yabancı misafirlerden oluşan onbeşer kişi yer alır. Ben sağ cenahta bulunanlar arasındaydım. Sultanın önünde ilerleyenler arasında piyadeler ve rehberler bulunur. Arkasından sırmalı ipekten sancaklar ve davullar taşıyan develer gelir. Bu grubun ardından asker kullar, hükümdar yaranı, emirler ve halk yürür. Nerede konak verileceğini kimse bilmez. Hükümdar nereden hoşlanırsa orada durulur. Hükümdar çadırı kurulmadan kimsenin çadırı kurulmaz. Mola düzeninden sorumlu kişi herkesi yerine yerleştirir.

Bu esnada sultan bir ırmak kenarında yahut ağaçlar arasına keyifle yayılmıştır; önünde koyun, semiz tavuk, turna vesaire türlü türlü av etleri serilmiştir. Bey oğullarından her biri ateş yakarak ellerindeki şişlerle bahsettiğimiz etleri kebap hâline getirirler. Hükümdar için küçük bir çit kurulmuştur. Onun beraberinde gelen yüksek rütbeli görevliler çitin dışında oturmaktadırlar. Yemek hazırlandıktan sonra hükümdar bu adamlardan istediğini çağırır, sofrasına ortak eder.

Bir gün sultan, çit içindeyken dışarıda kimin beklediğini sorunca nedimlerinden Seyyid Nâsıreddîn Mutahhar Evherî şöyle dedi:

"Dışarıda pek bedbin ve endişeli gözüken Faslı biri var!"

Sultan, adamın niçin üzgün olduğunu sorunca Nâsıreddîn cevap verdi:

"Borcundan dolayı! Alacaklıları derhal paranın verilmesini istiyor. Hûnd-ı Âlem söz konusu borcun ödenmesini vezirine emrettiği hâlde vezir ödemeden seyahate çıktı! Şimdi, ulu makamdan nasıl bir emir gelecek?

Vezir dönünceye kadar alacaklılar beklemeli mi yoksa haklarını almalılar mı?"

Bu arada hükümdarın amca diye seslendiği Melik Devletşâh karıştı söze:

"Ey Cihân hükümdarı! Bu Faslı her gün bana Arapça bir şeyler mırıldanıyor! Bense ne dediğini doğru düzgün anlamıyorum! Nâsıreddîn, sen bunun ne dediğini biliyor musun?"

Devletşâh'ın amacı bu açıklamayı tekrar ettirmekti. Nâsıreddîn:

"Adam borcundan bahsediyor!" deyince sultan ona:

"O mâr!" [=amca] diye seslendi ve ekledi:

"Başşehre gittiğimizde hazineye geç ve parayı ona ver!" Orada bulunan Hudâvendzâde araya girerek:

"Hükümdarım! Bu adamın masrafı çoktur. Ben onu bizim memlekette Sultan Tarmaşîrîn'in yanı başında gördüm!" dedi.

Bu olaydan sonra hükümdar beni şölene çağırdı. Orada cereyan eden konuşmalardan haberdar değildim. Hükümdar çadırından çıktığımda Seyyid Nâsıreddîn bana:

"Haydi Devletşâh'a teşekkür et!" dedi. Devletşâh ise:

"Sen Hudâvendzâde'ye şükret!" dedi.

O günlerde sultanla yan yana ava çıkıyorduk. O, büyük karargâhtan ata binmişti; izleyeceği yol benim çadırımdan geçiyordu. Ben onunla sağ cenahtaydım, dostlarım geride kalmışlardı. Hükümdar serâçesi yakınına kurulu küçük bir çadırım olurdu. Dostlarım bir defasında bu çadırın yanı başında dikilerek selâm verdiler sultana. Hükümdar, çadırın kime ait olduğunu sormak üzere İmâdülmülk'le Devletşâh'ı gönderdi. Arkadaşlarım, "çadır filancanındır" deyince haberi sultana ilettiler. Hükümdar gülümsedi, çadıra dokunmadı.

Ertesi gün buyruk çıktı; Nâsıreddîn Mutahhar Evherî, Mısır kadısının oğlu ve Melik Sabîh ile beraber şehre dönecektim. Bize hil'atler verildi. Payitahta döndük.

Hükümdara Armağan Ettiğim Deve

Hükümdar bir gün bana, Melik Nâsır'ın deveye binip binmediğini sordu. Cevap verdim:

"Hac günlerinde mehârî denilen develere biner, Mısır'dan Mekke'ye on günde gider. Fakat o hayvanlar buradakilere benzemez. Bende o cins develerden bir tane var!"

Başşehre döndüğümde Mısırlı Araplardan birini bularak ona mehârî cinsi[18] deveye vurulan palanın resmini çizdirdim. Bu taslağı doğramacı ustasına gösterdim. Mahir adamdı, çizimlere uygun şekilde yaptı eşyayı! Üzerine kumaş kaplattım, üzengi de koydurdum! Bunların dışında devenin sırtına gayet hoş bir örtü koydum. İpek bir yular yaptırdım. Dostlarım arasında tatlı uzmanı Yemenli biri vardı. Ona, hurmaya benzer tatlılar hazırlattım, deve ile tatlıları sultana iletmek üzere Devletşâh'a götürsün diye bir adamı görevlendirdim. Bu arada Devletşâh'a da hediye vermeyi unutmadım; ona bir at, iki deve hazırladım. Devletşâh armağanları alınca derhal sultanın huzuruna çıkarak:

"Hükümdarım! Acaip bir şey gördüm!" dedi. Sultan merak içinde ne olduğunu sorunca:

"Falanca adam, şöyle palanlı bir deve göndermiş!" cevabını verdi. Hükümdar:

"Getirin hele!" diye emredince deve serâçeden içeri sokuldu; sultan dört köşe oldu! Önündeki sürücüme:

"Bin şu deveye!" deyince herif hayvana atlayıp sultanın önünde yürüttü. Hükümdar benim sürücüme 200 dinarla bir hil'at ihsan etti. Adam yanıma gelip durumu anlatınca ben de sevindim. Hükümdar başşehre döndükten sonra durmadım, iki deve daha sundum.

Hükümdara Verdiğim Diğer Develer, Tatlılar, Borcumun Ödenmesini Emretmesi ve Bununla İlgili Ayrıntılar

Deve gönderdiğim adam yanıma gelip olanları anlatınca iki palan daha yaptırdım. Her birinin ön ve arka taraflarını altın ve gümüş yaldızlarla süsleyip üzerlerini kumaşla kaplattım. Develerin üstünü çullamak için astarı kemha cinsinden olmak üzere zerdhane kumaşından iki yaygı hazırladım. Her iki deve için gümüş halhallar yaptırdım. On bir tencere helva pişirterek her birinin üzerini ipek bir havluyla örttüm. Hükümdar av dönüşünün ertesi günü halkı kabul ettiği büyük salonda tahtına kurulduğunda develeri yolladım erkenden... Sultanın emriyle hayvanlar onun önünde koştular. Birinin halhalı uçtu. Hükümdar, Bahâeddîn b. Felekî'ye;

"Payilverdârî!" [=berdari] dedi. Bu cümle "halhalı kaldır!" demektir.

O da gerekeni yaptı.

Daha sonra tatlı tencerelerine bakan hükümdar:

"Çe dârî der an tabakhâ, helvâ est?" dedi.

Bu söz:

"Bu tabaklarda neyin var? Yoksa helva mıdır?" demektir. Ben de:

"Evet!" cevabını verdim. Fıkıh bilgini Tirmizli vâiz Nâsıreddîn'e dönerek:

"Ordugâhta bulunduğumuz sırada bize gönderdiği tatlının bir benzerini ne görmüşüm ne de yemişim!" dedi.

Böylece tencerelerin cülûs odasına götürülmesini emretti. Helva kapları oradan kaldırıldı. Daha sonra kendisi sedirine varıp beni de çağırarak yemek getirilmesini emretti. Güzelce yedim, karnımı doyurdum. Hükümdar daha önce gönderdiğim tatlılar arasında merak ettiği bir türü sordu. Cevap verdim:

"Hükümdarım! Bu tatlılar çeşit çeşit! Hangisini sorduğunuzu anlayamadım!" dedim. Onların tayfûr dedikleri tencereleri istedi. Huzuruna

getirilince kapaklar açıldı. İçinde aradığı helvanın bulunduğu tencereyi gösterip:

"İşte! Ben bunu sormuştum!" dedi. Ben de:

"Bu tatlıya mukarrada[19] adı verilir!" dedim. Başka bir çeşidi önüne alarak:

"Bunun adı ne?" dedi. Cevap verdim:

"Bu tatlıya lukaymatülkadî [=kadı lokması] denilir."

Hükümdarın yanında Bağdat şeyhlerinden olup Sâmerrî adıyla bilinen ve Hz. Abbâs soyundan gelen zengin bir tüccar vardı. Hükümdar ona hep "babam" diye seslenirdi. Herif kıskançlık krizine tutularak beni utandırma amacıyla:

"Bak bak! Kadı lokması bu değil şu!" dedi ve celd-i feres [=at değneği][20] diye adlandırılan tatlıdan bir parça aldı. Şeyhin tam karşısında nedimbaşı Heratlı Nâsıreddîn Kâfi vardı. Bu adam hükümdar huzurunda daima söz konusu şeyhle alay ederdi; Samerrî'ye dönerek:

"Hoca! Atıyorsun! Kadı doğru söylüyor!" dedi. Hükümdar sebebini sorunca;

"Cihân hükümdarı! O adam kadıdır! Bu da onun lokması![21] Çünkü helvayı getiren o değil mi?" dedi. Hükümdar neşeyle kahkaha atarak:

"Doğru söylersin!" dedi. Yemekten sonra tatlılar yenildi ve fuka[22] denilen köpüklü arpa içkisi içildi. Daha sonra tenbûl alıp oradan ayrıldık.

Kısa bir zaman geçti ki hazine görevlisi yanıma gelip:

"Parayı almak üzere dostlarını gönder!" dedi. Ben de gönderdim. Akşamüzeri evime vardığımda 6.233 tengenin üç keseye konulup verildiğini gördüm; böylece borcumu ödedim. Zira bu para borcum olan 55 bini karşıladığı gibi onda bir rüsûm vergisi olan 12 bini de ihtiva etmekteydi. Bir tenge, Fas altınıyla 2,5 dinar eder.

Hükümdarın Sefere Çıkması, Bana Başşehirde Kalmamı Emretmesi

Cemaziyülevvel ayının dokuzunda[23] hükümdar Ma'ber yöresinde başkaldıran isyancılarla savaşmak üzere harekete geçti. Borçlarımdan tamamen kurtulduğum için sefere katılmaya karar vermiş ve yukarıda adı geçen kahârîn, ferrâşîn, keyvâniye ve devâviyenin dokuz aylık ücretini sağlamışsam da hükümdardan emir çıktı; diğer pek çok kimseyle başşehirde kalayım diye! Hindistan'da "kişi kendisine tebliğ edilen emirnâme hükmündeki duyuruyu yadsıyabilir" endişesiyle çağrı yapılan adamdan özel bir belge alınması geleneği vardır. Bu yüzden mabeyinci işini yaptığına kanıt olmak üzere bizden bir belge aldı. Onda, emrin bize ulaştırıldığı bildiriliyordu.

Hükümdar bana 6 bin dinar, Mısır kadısının oğluyla Dihlî'de bulunan diğer yabancı misafirlere 10'ar bin dinar ihsan edilmesini emretti. Ama yerlilere hiçbir şey vermedi. Bu arada bana, daha önce sözü geçen Sultan Kutbeddîn'in kabri başında görev almamı emretti. Oraya ben bakacaktım. Hükümdar, Kutbeddîn'in hizmetkârı [=onun himayesinde yetişen asker] olduğu için türbesine çok saygı gösterirdi. Hattâ burayı ziyarete geldikte merhumun pabuçlarını alıp öptükten sonra başına koyduğunu görürdüm! Hint ülkesinde ölünün pabuçlarını mezar yanında bulunan bir yastık üzerine bırakma geleneği vardır. Hükümdar, merhumun türbesine geldiği vakit sağlığında nasıl saygıda kusur etmiyorsa öyle eğilip hürmet ederdi. Hattâ Kutbeddîn'in hanımına saygı gösterir, kızkardeş diye seslenirdi. Bu kadını kendi haremine almış, sonra da Mısır kadısının oğluyla evermiştir. Sadece bu hatunun hatırı için Mısır kadısının oğluna kem söz sözlemez, iltifat yağdırırdı. Hükümdar her Cuma bu kadını ziyaret amacıyla gelir, hâl-hatır sorardı.

Hükümdar sefer için şehirden çıkacağı sırada veda amacıyla bizi çağırdı. Mısır kadısının oğlu:

"Ben Cihân hükümdarından ayrılamam!" dedi. Bu söz onun hakkında iyi sonuçlara gebe olmuştur. Sultan ona yönelerek:

"Haydi git! Seyahat için hazırlığını yap!" dedi. Sonra ben ilerledim vedalaşmak için. Aslında başşehirde oturmayı seviyor, tercih ediyordum ama bu işin sonu iyi olmadı! Hükümdar:

"Hacetin nedir?" diye sorunca altı maddeli bir kâğıt çıkarıp verdim.

"Kendi dilinle söyle!" deyince şu cevabı verdim:

"Cihân hükümdarı bana kadılık görevini lütfetmiştir. Oysa makamıma oturmadım bile. Kadılıktan gayem elbette o makamın yüceliği[ne uygun davranmaktır!]" Bu şikâyetim üzerine makamımda naiplerle beraber oturarak vazifeyi yerine getirmemi emretti ve ekledi:

"Daha ne istersin?" Ben de şöyle dedim:

"Sultan Kutbeddîn'in türbesine nasıl bakacağım? Bu iş için dörtyüz altmış adama maaş veriyorum. Oysa o türbenin vakıflarının geliri bu adamlarının ne maaşını, ne de aşını karşılamaya yetiyor!"

Hükümdar vezire dönerek:

"50 bin dinar ver" dedi. Bunu Farsça "pença hezâr" şeklinde söylemişti. Sonra sözlerine devam etti:

"Sana hemen gerekli erzak verilmeli! Buna 100 bin batman pirinç ve buğday verilsin; türbenin ürünleri gelinceye kadar bu yıl idare ediversin!" Bir menn [=batman] yirmi Fas ratlıdır. Sultan daha sonra:

"Daha ne var?" deyince şunları anlattım:

"Bana ihsan ettiğiniz kasabalar yüzünden dostlarım zindana atıldı. Ben bu kasabaları başka şeylerle değiş tokuş ettim. Divan görevlileri bu alışverişten elime geçen servetin hemen verilmesini yahut bu işten beni muaf kılan bir padişah emri gösterilmesini istediler!"

Bu açıklamam üzerine hükümdar:

"Sen kaç para almıştın?" diye sordu.

"5 bin dinar!" dedim. Hükümdar;

"Bu para sana ikram olsun!" dedi. Ben devam ettim:

"Bana ayırdığınız evin kesinlikle onarılması gerekiyor!" Hükümdar, vezire:

"Bu adamın evini tamir edin!" dedi. Bu cümleyi Farsça söylemişti:

"İmâret kunid!" Sonra ekledi:

"Başka bir diyecek kaldı mı?" Bu cümleyi de Farsça şöyle ifade etmişti:

"Dîger nemâned?" Ben de:

"Hayır!" dedim. Daha sonra bana şu tembihlerde bulundu:

"Vasiyet dîger hest: [=sana bir diğer öğüt de şudur:] Altından kalkamayacağın borç alma ki adam kalkıp senden istemeye gelmesin, yakana yapışmasın! Her zaman bana durumunu bildirecek birini bulamazsın. Sana verdiğim kadar harca! Yüce Allah ulu kitabında ‘Elini boynuna bağlama, büsbütün de açma![24] Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz![25] O müminler ki harcadıklarında ne israf ederler ne de eli sıkı davranırlar. Bu ikisi arasındadır ölçü.'[26] diye buyurmuyor mu?"

Hükümdarın ayağını öpmek istedimse de bana engel oldu. Elini öptüm, yanından ayrıldım. Başşehre dönerek evimin onarım işleriyle uğraştım. Tamir için dört bin dinar harcadım! Bu paranın altıyüz dinarı divandan geliyordu, geri kalanını da ben ilâve ettim. Evimin karşısına küçük bir namazgâh yaptırdım. Ayrıca Sultan Kutbeddîn'in türbesini restore ettim. Hükümdar bu kabrin üzerine yüz arşın yüksekliğinde bir kubbe yaptırılmasını emretmişti. Böylece, Irak hükümdarı Kazan'ın kabri üzerinde bulunan kubbeden yirmi arşın daha yüksek olacaktı.[27] Ayrıca bu türbeye gelir getirsin diye vakıf olarak otuz köy satın alınmasını emir buyurmuştu. Âdet olduğu gibi gelirin onda birini bana ayırarak o köyleri satın aldı, elime verdi.

Mezarı Yeniden Düzenlerken Ne Yaptım?

Hint ülkesinde bir kimseye sağlığında nasıl saygı gösteriliyorsa öldükten sonra da aynısı yapılır. Fil ve atlar getirilerek süslü türbe kapısına bağlanır, ben de kabrin yeniden onarımında böyle hareket ettim. Oralılarca hatmiyyîn

[=hatimciler] denilen yüz elli hafız, seksen öğrenci, bir imam, birkaç müezzin, güzel sesli aşirciler, meddahîn [=mizahbilir övgücüler], orada bulunmayanları belirleyip denetleyecek kâtipler ve muarrif adı verilen teşrifatçılar atadım. Bu grubun tümüne birden erbap [=işin ehli olanlar] adı veriliyor orada. Ayrıca hâşiye denilen bir grup daha düzenledim. Bunlar, ferrâşlar [=dayayıp döşeyenler], tabbâhlar [=aşçılar], devâdeviye, abdârlar [=su taşıyıcıları], meyve suyu ve şerbet dağıtma görevini üstlenen şürbedârlar, tenbûl dağıtan tenbûldârlar, silâhdârlar, nîzedârlar [=ok ve kargı taşıyan askerler] şaturdârlar [=çadır tutanlar] taştdârlar [=ibrikçiler], mabeyinciler ve nakiplerden oluşmaktadır.

Bunların toplamı 460 kişiyi buluyordu. Hükümdar, türbede her gün harcanmak üzere 12 batman unla 12 batman et ayrılmasını emretmişse de ben sultanın emrime verdiği tarlaların gelirine nispetle bu rakamların çok az olduğunu görerek her gün 35 batman un, 35 batman et ve bu oranda şeker, sebze, yağ ve tenbûl harcanmasını uygun buldum. Türbe hizmetinde bulunan maaşlılardan başka, gelen-giden misafirlere de yemek sunuyordum. O günlerde kıtlık vardı. Türbede verilen yemeği duyanlar guruldayan midelerini susturuyor, acılarını hafifletiyorlardı.

Melik Sabîh, Devletabad'a varıp hükümdarın huzuruna çıktı. Hükümdar ona halkın durumun sorunca:

"Eğer Dihlî'de falanca gibi iki kişi bulunup yetki alsaydı, kıtlık her yanı kırıp geçirmez, böyle büyümezdi!" dedi.[28] Hükümdar bu cevaptan memnun olarak bana kendi özel giysilerinden birini gönderdi.

Ben bayramlarda, Yüce Peygamberimizin doğum gününde, Aşûre günlerinde, Şaban ayının onbeşinci gecesinde ve Sultan Kutbeddîn'in ölüm yıl dönümünde 100 batman un ve bir o kadar da et harcayarak aş pişirtir; fakirlerin, kimsesizlerin karınlarını doyurmaya çalışırdım. Türbede görev alanlara gelince; onların her birinin önüne sadece kendi payına düşen konurdu.

Bu konuya ilişkin âdetlerini anlatalım:

Halka Açık Ziyafetlerle İlgili Âdetleri

Hint ülkesi ile Serâ [=Saraycık; Kıpçak][29] diyarında yemekten kalkıldığı zaman şerif, fakih, şeyh ve kadılardan her birinin önüne beşik şeklinde küçük bir masa konulması âdeti vardır. Bu masa dört ayaklıdır. Üzeri hurma yaprağıyla örülmüştür. Bunun üstüne kuru yufka [=işkefe], kızartılmış koyun kellesi, içi sâbûniye[30] adı verilen tatlı ile doldurulmuş dört yuvarlak yağlı ekmek konulur. Bu tatlı ekmeklerin üstü de kiremit gibi helvayla kaplıdır! Ayrıca deriden yapılmış küçük bir sahan içinde helva ve semûsek[31] getirilir. Bu sahan yepyeni bir pamuk havluyla örtülür.

Derece bakımından bu saydıklarımızdan sonra gelen davetlilerin önüne oralıların zelle[32] dediği yarım koyun başı ile demin bahsedilen yemeklerin yarısı bırakılır.

Mertebece bunların ardından gelen adamın önüne ise yemeğin dörtte biri konulur. Davetliler yemeklerini yedikten sonra sofralar herkesin kendi hizmetkârı tarafından kaldırılır. Ben bu geleneğe ilk defa Sultan Uzbek'in başşehri olan Serâ'da tanık olmuştum. Ama bu duruma alışık olmadığım için sof.ramın adamlarım tarafından kaldırılmasına izin vermemiştim.

İleri gelenlerin evlerine de bu şekilde gönderilir şölen ve düğün yemekleri.

Hezâr Emrûhâ'ya Doğru Yola Çıkışım

Vezir, tekke için verilmesi emredilen erzaktan bana 10 bin batman vermiş ve geri kalanın Hezâr Emrûhâ'dan[33] alınması konusunda emir çıkarmıştı. Hezâr Emrûhâ'da yüksek vergi memuru Aziz Hammâr, yönetici ise Bedehşânlı Şemseddîn'di. Gönderdiğim kimseler ürünün bir kısmını topladılar ama Aziz Hammâr'ın yolsuzluklarından da şikâyetçi oldular. Bunun üzerine ürünün geri kalan bölümünü kurtarmak amacıyla yağmur mevsiminin başladığı sırada Hezâr Emrûhâ'ya gitmeye niyetlendim. Burası, Dihlî'ye onüç gün uzaklıktadır.

Mevsim yağmurları başlamıştı. 30 arkadaşımla yola koyulmuştum. Seyahat esnasında beni eğlendirmeleri, gönlümü hoş etmeleri için şarkı söylemeyi beceren iki kardeşi de yanıma aldım. Bicnevr şehrine varınca

orada rastladığım üç şarkıcı kardeşi de beraberime aldım. Her iki grup nöbetleşe şarkı söylüyorlardı.

Sonunda küçük ve şirin bir şehir olan Emrûhâ'ya vardık. Şehrin görevlileri beni karşılamaya çıktılar. Şehir kadısı Şerif Emir Ali ile yöre tekkesinin şeyhi beni güzelce ağırladılar. Aziz Hammâr, Serû kıyısında[34] Afganbûr [=Afganpur] adıyla bilinen bir yerdeydi. Orası ile aramızda nehir bulunduğu ve nehri aşmak için bir aracımız bulunmadığından ağaç ve bitkilerden yaptığımız bir sala eşyalarımızı yükledik; yola çıkışımızın ikinci günü nehri geçtik. Aziz'in kardeşi Necîb, adamlarıyla birlikte gelerek bizim için bir serâçe kurdurdu. Sonra yüksek vergi memuru olan kardeşi Aziz de yanıma geldi. Bu adam kıyıcılığı ve kandökücülüğü ile tanınmıştı. İdaresi altında bulunan köylerin sayısı 1.500'dü. Bunların yıllık geliri 60 leki buluyordu. Öşürün yarısı tamamen ona aitti.

Kıyısına konakladığımız ırmağın hayret verici özellikleri vardı. Yağmur mevsiminde hiç kimse suyundan içemez, hayvanını da sulayamazdı. Orada üç gün kalmıştık ama bu sudan ne içtik, ne de yanına yaklaştık. Çünkü ırmak, altın madenlerinin bulunduğu Karâcîl [=Himalaya][35] dağlarından seke seke iniyor, zehirli otlar üzerinden geçiyordu. Bu yüzden kendisinden içeni ağuluyordu.

Bu dağ üç ayda geçilebilen art arda tepelerden meydana gelmiştir. Oradan misk ceylânlarının bol olduğu Tübbet [=Tibet][36] yöresine gidilir. Karâcîl dağlarında Müslüman askerlerin başına gelen olayları daha önce anlatmıştık. Bu bölgede bir grup Haydariye dervişi yanımıza geldi. Onlar ateş yaktılar, alevin içine girdiler fakat daha önce de andığımız gibi hiçbirine zarar gelmedi!

Bu beldenin emiri Bedehşânlı Şemseddîn ile yüksek vergi görevlisi Aziz Hammâr'ın arasına kara kedi girdi. Şemseddîn, Aziz'in üzerine hücum etti. Azîz sarayına sığındı. Dihlî'de bulunan vezir her ikisiyle ilgili şikâyetleri duyduğunda bana salık verdi; Emrûhâ'da sultanın dört bin asker kulunun başı olan Emirülmemâlîk Melikşâh ve Rumlu [=Anadolulu] Şihâbeddîn durumu araştırsın, hangisi haksızsa yakalayıp başşehre göndersin diye. Bunların hepsi benim evimde toplandılar.

Aziz Hammâr, Şemseddîn aleyhine bazı iddialarda bulunarak onun Multânlı Rıza adındaki hizmetçisinin, kendi hazine görevlisinin konağına gelip şarap içtiğini; görevlinin yanında bulunan keseden 5 bin dinar çaldığını söyledi! Rıza'yı sorguladım. Multân'dan çıktığından beri, daha doğrusu 8 seneden bu yana bir damla şarap içmediğini söyledi.

"Multân'da iken içmiş miydin?" diye sorduğumda;

"Evet!" dedi. Bu cevap üzerine ona seksen kamçı vurdurdum. Ayrıca üzerinde [=içki] pisliği bulundu. Böylece yukarıdaki iddia doğrulandı. Ona hapis cezası verdim.

Sonra Emrûhâ'dan çıktım.

Dihlî'den ayrılalı aşağı yukarı iki ay olmuştu. Her gün dostlarım için bir inek kesiyordum. Aziz'in vermesi gereken ürünü getirsinler diye arkadaşlarımı orada bıraktım. Aziz, yönetimi altında bulunan köylerin halkına 30 bin batman ürün dağıttı. Halk bunları üç bin öküze yükledi. Hintliler yolculukta yük ve eşyalarını sadece öküzlere bindirirler. Orada eşeğe binmek çok ayıp! Lâşe diye adlandırılan Hint eşekleri pek küçük. Bir kimse, dövüldükten sonra halka teşhir edilmek istenirse o zaman eşeğe bindirilir!

Bir Dostun Cömertliği

Seyyid Nâsıreddîn Evherî, yolculuğa çıktığı zaman bana 1.060 tenge emanet etmişti. Ben bu parayı kullandım. Dihlî'ye döndüğümde onun söz konusu meblağı takip işini vezirin yardımcısı olan Hudâvendzâde Kıvâmeddîn'e verdiğini anladım. Parayı kullandığımı söylemekten utanarak üçte birini onun eline tutuşturdum. Bir müddet evimde kaldım. Hastalandığım haberi ortalığa yayılınca Sadr-ı Cihân Nâsıreddîn Havârezmî [=Harizmli] ziyaretime gelerek:

"Sen hasta değilsin!" deyince cevap verdim:

"Kalbim hasta!" O ekledi:

"Anlat nedir bu iş!" Cevap verdim:

"Yardımcın olan şeyhülislâmı bana gönder ona derdimi anlatayım." Yardımcısı geldiğinde vaziyeti açıkladım; o da Sadr-ı Cihân Nâsıreddîn'in yanına dönüp meseleyi anlattı. Böylece Hârizmli Nâsıreddîn bana 1.000 dinar gönderdi. Oysa ondan evvelce 1.000 dinar daha almıştım. Bana cimrilik etmedi.

Bu arada Kıvameddîn'e olan borcumun benden istenmesi üzerine kendi kendime:

"Beni bu borçtan kurtaracak adam, yine deniz gibi serveti olan Hârizmli Nâsıreddîn Sadr-ı Cihân'dır" dedim. Ona koşum takımları 1.600 dinar değerinde bir at ile eyeri sayesinde 800 dinar eden başka bir at, 1.200 dinarlık iki katır, gümüş bir ok sadağı ve kınları gümüşle kaplanmış iki kılıç göndererek:

"Bunların değeri neyse bana gönder."dedim. O bütün bunlara 3.000 dinar değer biçerek 1.000'ini gönderdi, 2000'ini de alacağına saydı! Bu işe ziyadesiyle üzüldüm. İçime oturdu! Hummaya yakalandım. Kendi kendime söyleniyordum:

"Bu durumu vezire şikâyet edersem elâleme rezil olacağım!"

Böylece beş at, iki cariye ve iki erkek köle alıp hepsini henüz genç yaşta olan Semnanlı Melikülmülûk İmâdeddîn'in oğlu Melik Mugîsuddîn Muhammed'e gönderdim. Bu adam gönderdiğim şeyleri kabul etmeyerek özür diledi; bana 200 tenge verdi. Böylece borcumdan kurtuldum. Bakın iki Muhammed'in arasında ne büyük fark var!

Hükümdarın Ordugâhına Doğru Yola Koyuluşum

Hükümdar Ma'ber'e gitmek amacıyla yola çıkıp Teling'e vardığı sırada erler arasında veba salgını baş gösterdi. Bunun üzerine Devletabad'a dönerek Kenk [=Ganj] nehri kıyısında mola verdi. Orada halka bina yapılmasını emretti. İşte benim ordugâha gidişim o günlere rastlamıştır. Aynülmülk'ün daha önce anlattığım ayaklanması da o esnada meydana geldi. O günlerde sultanla sık sık görüşüyordum. Kendisine en yakın olanlara bölüştürdüğü cins cins atlardan bana da ihsan etti. Beni seçkin dostları arasında kattı.

Aynülmülk hâdisesinde hükümdarla beraber bulundum, sözü edilen adamın ele geçirilişine tanık oldum. Daha önce ayrıntılarıyla anlattığım gibi hükümdarla yan yana yolculuk ettim. Büyük ermiş Sâlârûd'un mezarını ziyaret etmek amacıyla sultanın yanında Ganj ve Serû ırmaklarını geçtim. Sonunda hükümdarla beraber başşehre döndüm.

Hükümdarın Beni Cezalandırmak İstemesi ve Yüce Allah'ın Lütfuyla Kurtuluşum

Hükümdarın beni cezalandırmaya niyetlenişinin sebebi şuydu:

Bir gün Şeyh Şihâbeddîn b. Şeyh Câm'ı Dihlî şehrinin dışında kazdığı mağarasında ziyaret ettim. Amacım bu mağarayı görmekti. Hükümdar, şeyhi tutukladığı vakit evlâtlarına; "babalarını kimlerin ziyaret ettiğini" sordu. Onlar benim de içinde bulunduğum pek çok kimsenin adlarını saydılar. Böylece hükümdar büyük salonda bulunan kölelerinden dördüne benim [=İbn Battûta'nın] yanımdan ayrılmamalarını emretti. Hükümdar bir kimse için böyle davranıyorsa onun kurtulması nadirdir!

Kölelerin beni gözaltında tutmaya başladıkları gün Cuma idi. Yüce Allah'ın yol gösterişi ve sezdirişi ile o gün 33 bin kere:

"Hasbunallâh ve ni'melvekîl" âyetini okudum,[37] yani;

"Bize Allah yeter! Ve O ne güzel vekildir." diyordum. O salonda yatıyordum artık. Beş gün boyunca art arda oruç tuttum. Her gün *Kur'an*'ı hatmediyor, akşamleyin sade suyla orucumu açıyordum. Beş günün bitiminde oruca ara verdim Sonra dört gün arka arkaya tuttum. Şeyh efendi öldürüldü ve ben kurtuldum!

Vazifeden Ayrılışım, Dünyadan El Etek Çekişim

Bir süre sonra kadılık görevini bırakarak nice keramet sahibi, dünyaya değer vermeyen takva ehli, çağının yegâne adamı, büyük bilgin Şeyh Kemâleddîn b. Abdullah Gârî'nin hizmetine girdim. Bu adamda tanık olduğum olağanüstü hâlleri daha önce anlatmıştım. Kendimi o şeyhin hizmetine adadıktan sonra tüm servetimi yoksullara dağıttım. Şeyh efendi bazen 10 gün, bazen de 20 gün arka arkaya oruç tutuyordu; hiçbir şey

yemeden! Ben de onun yaptığını yapmak istedim ama razı olmadı; Allah'a ibadet ederken nefse yumuşak davranmak gerektiğini söyledi ve şöyle dedi:

"Binitini hızlı sürüp dostlarından önde gidenler hem fazla yol almaz hem de binitinin canını çıkarır!"

Yanımda kalan eşya ve mal-mülkten dolayı benliğimde uyuşukluk belirdiğini düşünerek az-çok ne varsa hepsini elimden çıkardım. Sırtımdaki giysiyi bir yoksula verip onun libasına büründüm. O şeyhin sohbetlerine 5 ay devam ettim. O sıralarda hükümdar Dihlî'de değildi, Sint eyaletinde bulunuyordu.

Hükümdarın Beni Tekrar Göreve Çağırması, Dönmeyi Reddedişim ve İtikâfa Girişim

Hükümdar dünya işlerini bir kenara attığımı duyunca Sîvesitân[38] eyaletinde bulunduğu sırada beni çağırdı. Fakir bir derviş kıyafetinde onun huzuruna çıktım. Bana nazik bir şekilde seslenerek tekrar göreve başlamamı rica etti. Teklifini kabul etmedim ve Hicaz'a; kutlu topraklara gitmek için izin istedim. Gereken izni aldıktan sonra yola çıkıp hicrî yediyüzkırkiki senesinin Cumâdessâniye ayının sonlarında[39] Melik Beşir Zaviyesi diye bilinen tekkede mola verdim. Recep ayının başlarından Şaban'ın 10'una kadar orada ibadet ettim. Beş gün art arda oruç tuttum hiçbir şey yemeden. En sonunda iftarımı herhangi bir katık olmadan azıcık pirinçle yaptım. Her gün Yüce Kitabımız *Kur'an*'ı okuyor, geceleri gücüm yettiğince teheccüd [=gece namazı] kılıyordum. O hâle geldim ki yemek yiyince zahmet çekiyor, yemeyince rahat ediyordum. Bu şekilde 40 gün geçti. Sonra ikinci defa beni yanına çağırttı sultan.

Hükümdarın, Elçi Olarak Çin'e Gitmemi Emretmesi

Kırk gün tamamlandığında hükümdar bana koşumları mükemmel bir at, cariyeler, köleler, elbiseler ve para göndererek yanına çağırttı. Böylece onun gönderdiği elbiselere büründüm, saraya doğru yola koyuldum. Kendimi ibadete adadığım sırada giydiğim içi astarlı mavi pamuk cübbeyi çıkarıp sultanın gönderdiği hil'atı giyince nefsimi ayıpladım, alçak buldum ruhumu! O cübbeye ne zaman baksam iç dünyamda bir ışık parlardı. Denizde gâvurların soygununa uğrayıncaya kadar o cübbe hep yanımdaydı.

Huzuruna çıktığımda hükümdar bana her zamankinden fazla iltifat ederek şöyle dedi:

"Biliyorum sen gezip tozmayı seversin! Bu yüzden seni Çin hükümdarına elçi göndermek üzere çağırtmıştım!"

Seyahat için gerekli hazırlıkları yaptım. Hükümdar isimlerini daha sonra anacağım kişileri de yanıma katmıştı.[40]

Çin'e Hediye Gönderilmesinin Sebebi, Benimle Beraber Gidenler ve Söz Konusu Hediyeye Dair

Çin hükümdarı, Hint hükümdarına yüz köle ve câriye; yüzü Zeytûn, yüzü de Hansâ şehirlerinde üretilen cinsten beş yüz top kemha kumaşı, beş batman misk, inci işlemeli beş kat giysi, beş adet simli ok tirkeşi, beş adet kılıç göndererek evvelce bahsettiğimiz Karâcîl dağının eteğinde; Çin halkının ziyaretgâhı olan ve Müslüman askerler tarafından ele geçirilerek yağmalanan Semhel'de bir putevi inşasına izin verilmesini rica etti.

Bu hediyeler yığın yığın getirildikte hükümdar şu mealde cevap yazdı:

"İslâm dininde bu teklifin onaylanmasına imkân yoktur! İslâm toprağında ancak cizye verenlerin kilise yapmalarına müsaade edilir. Sen de cizye vermeye yanaşırsan putevi yapımı için izin verebiliriz! Kurtuluş hidâyete uyanlarındır."

Bu sözlerinden sonra Çin hükümdarının gönderdiği hediyelere karşı daha kıymetlilerini gönderdi. Bunları şöyle sayabiliriz:

Eyeri, üzengisi vs. koşum takımı mükemmel yüz adet cins at, yüz erkek köle, dans ve şarkıda uzman yüz Hindu câriye, bayramiye[41] adıyla bilinen ve her biri yüz dinar değerinde güzellikte benzersiz yüz kat pamuk elbise, cüzz[42] diye bilinen ve dört-beş renkli iplikten dokunan ipekli kumaşlardan yüz top; yüz parça salâhiye kumaşı, yüz parça şîrînbâf kumaşı,[43] yüz top şânbâf kumaşı; yüzü siyah, yüzü beyaz, yüzü kırmızı, yüzü yeşil ve yüzü mavi olmak üzere tam beşyüz top ince keçi tüyünden yapılan bir cins kumaş; yüz parça Anadolu keteni, yüz kısa bürümcek elbise, bir serâçe [=çit],[44] altı özel kubbe, dört adet altın savaş pıtrağı, beş adet gümüş kaplı

savaş pıtrağı, ibrikleriyle beraber dört altın leğen, altı gümüş leğen, hükümdar için on sırmalı giysi, biri cevâhirle bezeli olmak üzere kendi serpuşlarından on adet, yine biri inci ile bezenmiş on sırmalı tirkeş; birinin kını mercan taşlarıyla bezenmiş on kılıç, mücevherle süslü bir çift eldiven ve onbeş genç köle!

Hükümdar bu hediyeleri götürmek üzere büyük bilginlerden Zencânlı Emir Zahîruddîn'le genç hizmetkâr Kâfûr Şurbedârî'yi yanıma kattı. Hediyeler Kâfûr'a teslim edildi. Hükümdar, Heratlı Emir Muhammed kumandasındaki 1000 kişilik bir süvari birliğine, gemiye bineceğimiz yere kadar bizi koruma görevi verdi. Tursî adlı birinin başkanlığındaki onbeş kişilik Çin heyeti, yanlarında 100 kadar hizmetçiyle hareket ettiğinde biz de onlarla beraberdik.

KIRKYEDİNCİ BÖLÜM

DİHLÎ'DEN KİNBÂYA'YA DOĞRU

Kırkyedinci Bölüm Notları

Bir yığın asker eşliğinde büyük bir kafile oluşturarak yola çıktık. Hükümdar, ülkesinin sınırları içinde yolculuk yaparken [her konakta] güzelce ağırlanmamızı emretmişti. Seyahatin başlangıcını hicrî yediyüzkırküç yılı Safer ayının onyedisi olarak belirlediler.[1] Çünkü Çinliler yolculuk için ayın ikinci, yedinci, onikinci, onyedinci, yirmiikinci ve yirmiyedinci günlerinden birini tercih ediyorlardı.

İlk olarak Dihlî'den 2,33 fersah uzaklıkta bulunan Tilbet'te [=Tilpet] mola verdik.[2] Oradan Avu'ya vardık. Sonra Hîlû'da konakladık. Sonra Beyâna'ya[3] vardık. Burası gayet güzel ve geniş bir şehirdir. Çarşıları şendir. Şehrin ana câmiinin mimarîsi şahanedir. Duvarları ve çatısı taştan. Şehir emiri Muzaffer b. Dâye'nin annesi, sultanın dadısıdır. Ondan önceki adam, evvelce anlattığımız nüfûz sâhibi beylerden İbn Ebi'r-Recâ Melik Mücîr idi. Bu adam Kureyş kabilesinden geldiğini savunuyordu. Son derece kıyıcı ve zorba olan Melik Mücîr, bu şehrin ahalisinden nicelerini öldürmüş nicelerine de işkence yaparak çeşitli organlarını kesmiştir. Ahaliden güzel yüzlü birini el ve ayakları kesilmiş bir hâlde evinin hayatında otururken gördüm.

Anlatılanlara göre sultan bir gün şehre uğrayınca halk Melik Mücîr'den şikâyetçi olmuş. Bunun üzerine hükümdar onu yakalatıp boynuna halka taktırmış. Adamı divanda vezirin huzuruna oturtmuşlar. Ahali peş peşe gelerek şikâyetlerini yazılı olarak bildirmiş. Hükümdar şikâyetçilerin gönüllerinin hoş edilmesini emredince onlara para verilmiş. Daha sonra da zalim Melik Mücîr öldürülmüş.

Şehrin ileri gelenlerinden biri de Zübeyr İbnü'l-Avvam'ın –Hak Teâlâ ondan razı olsun– soyundan gelen büyük fıkıh bilgini İzzeddîn Zübeyrî'dir. Ben Kâliyûr'da [=Gwalyor] A'zam Melik diye bilinen İzzeddîn Benetânî'nin[4] yanında onunla görüşmüştüm.

Beyâna şehrinden çıkarak Kovil[5] beldesine vardık. Burası yemyeşil bağlık bahçelik şirin bir şehirdir. Buradaki ağaçların çoğu anbâdır [=mango]. Şehir dışında geniş bir alanda mola verdik. Orada İbn Tâcülârifîn diye bilinen ermiş Şeyh Şemseddîn ile buluştuk. Bu adam, görme nimetinden mahrum bir ihtiyardır. Daha önce anlatıldığı gibi Şeyh Şemseddîn hükümdar tarafından hapsedilerek zindanda can vermiştir.

Kovil Şehri Civarında Tanık Olduğumuz Bir Çarpışma

Kovil [=Kuvil; Aligerh] şehrine vardığımızda bir grup Hindunun yedi mil uzaklıkta Celâlî şehrini[6] kuşattıkları haberi geldi. Bunun üzerine Celâlî şehrine doğru yola koyulduk. Hinduların, şehir halkıyla dehşetli bir mücadeleye giriştiklerini, ahalinin handiyse tamamen telef olduğunu gördük. Gâvurlar henüz bizi farketmemişti. Biz gümbür gümbür hücum ettiğimiz vakit gelişimizden haberdar oldular. Onlar bin kadar süvari ile üçbin piyadeden oluşmaktaydı. Hepsini kılıçtan geçirdik, atlarını ve silâhlarını aldık. Bizimkilerden yirmiüç süvari, elli beş piyâde şehit oldu. Kendisine hediye teslim edilmiş olan sakı Kâfûr da şehitler arasındaydı. Durumu sultana bildirerek cevabı bekledik.

O sıralarda çevredeki yüksek sarp tepelerden inen Hindular Celâlî şehrinin civarına baskınlar düzenlemekteydiler. Savunmada ahaliye yardım amacıyla arkadaşlarımız her gün yöre emirinin yanında, at sırtında düşmana karşı akın ederlerdi.

Esir Edilişim, Kurtuluşum, Daha Sonra Yüce Allah'ın Bir Veli Kulu Aracılığıyla Başka Bir Dertten Yakayı Sıyırışım

İşte o günlerde bir grup arkadaşla atlarımıza binmiş, mevsim sıcak olduğundan biraz şekerleme yapmak için bir bostana girmiştik ki ansızın bir feryat işittik! Tekrar atlandık, Celâlî köylerinden birine hücum eden Hindu eşkıyasının peşine düştük. Sıkı bir takipte bulunmak istedik ama önümüzdekiler öteye beriye dağıldılar! Arkadaşlarımız da onları bulmak için etrafa yayıldılar. Ben beş kişiyle kaldım. Civardaki korudan bir grup süvari ve piyade birden üzerimize hücum etti. Gayet kalabalıklardı. Kaçtık; içlerinden yaklaşık on kişi benim ardıma düştü. Diğerleri döndüyseler de üçü hiç peşimi bırakmıyordu. Önümde bir yol yoktu ve arazi kayalıktı. Bu

yüzden hayvanımın ön ayakları çakıltaşlarına gömüldü. Ben aşağı indim. Atın ön ayaklarını kurtardıktan sonra tekrar bindim.

Hindistan'da insanlar iki kılıç kuşanır. Biri rikâbî [=üzengilik] adını taşır ve eyerde asılı durur. Diğeri de tirkeşte tutulur. Altınla süslenmiş rikâbî kılıcım düşünce onu almak için attan indim. Kılıcı alıp kuşandım ve yine hayvana bindim. Düşman peşimdeydi hâlâ. Nihayet büyücek bir çukur kenarına varıp içine indim. Bundan sonra beni izleyen Hindulardan hiçbirini görmedim.

Neden sonra etrafı ulu ağaçlarla çevrili, tam ortasından yol geçen bir vadiye indim. Vadinin nerede son bulduğunu bilmeden hep yürüdüm, yürüdüm. Ansızın ellerinde yaylarla, kırk kadar Hindu çevremde türeyip beni kuşattı! Kaçma teşebbüsünde bulunursam bir anda üstüme ok yağdıracaklar diye korktum. Üzerimde zırh yoktu. Kendimi yere atarak tutsaklığı kabul etmek zorunda kaldım. Hindular böyle yapanları öldürmezler. Beni kıskıvrak yakalayarak cübbem, donum ve gömleğim hariç nem varsa hepsini aldılar! Beni evvelâ demin bahsettiğim koruya, sonra da ağaçlar arasında bir gölet kenarına götürdüler; orada oturuyorlarmış. Bana maş verdiler. Maş, burçaktan yapılan ekmektir. Bundan yedim ve su içtim. Onların yanında iki Müslüman vardı. Bana Farsça seslenerek nereden gelip nereye gittiğimi sordular. Onlara bir şeyler söyledim ama hükümdar tarafından görevlendirildiğimi gizledim. Bu iki Müslüman:

"Ya bunlar ya diğerleri mutlaka seni öldürürler! Ama şunu bilesin; karşındaki adam onların başıdır!" deyip bir adam gösterdiler bana. Müslümanların tercümanlığıyla o adama selâm verdim, yumuşak konuştum. Adam, başıma üç kişi dikti. Bunlardan biri epey ihtiyardı, diğeri onun oğluydu. Üçüncü adam şeytanî bir zenciydi; bana söyledikleri sözlerden, idam edileyim diye emir aldıklarını anladım.

O gün akşamüstü beni bir mağaraya götürdüler. Hak Teâlâ heriflerden zenci olanını sıtmaya düşürdü! Adam tir tir titremeye başlayıp ayaklarını üzerime koydu. Yaşlı adamla oğlu uyudular. Sabahleyin aralarında bir şeyler fısıldaşıp hep beraber havuza gitmek üzere beni dürtüklediklerinde öldürme niyetinde olduklarını anladım! Yaşlı adama dil döktüm, kalbini merhamet duygularıyla fethetmeye çalıştım. Nihayet bana acıdı. Kaçarsam

arkadaşlarının onu sorumlu tutmaması için gömleğimin iki kolunu kesip ona verdim! Öğleden sonra havuz tarafından sesler işittik. Yanımda bulunan haydutlar konuşanların kendi arkadaşları olduğunu sanarak "kalkıyoruz" anlamında bana işaret verdiler. Oraya vardığımızda başka adamlar gördük. Onlar yanımdaki haydutlara "gelin" diye işaret verdiler ama berikiler kabul etmediler. Nihayet üçü karşıma oturarak taşıdıkları ipi yere koydular. Bu sırada onlara bakıyor, kendi kendime;

"Beni bu iple bağlayıp öldürecekler!" diyordum. Bir an böylece oturdum. Beni esir eden gruptan üç kişi yanaşınca karşımdakiler onlara bir şeyler söylediler. Şu kadarını anlamıştım:

"Niçin onu öldürmediniz?" Yaşlı adam, sıtmaya tutulmuş arkadaşını göstererek güya onun hastalığı yüzünden idam emrini infaz edemediklerini bildirdi. Karşımda dikilen üç adamdan biri aydınlık yüzlü bir delikanlıydı. Bana seslendi:

"Seni serbest bırakmamı ister misin?" Cevap verdim:

"Evet isterim!"

"O hâlde serbestsin!"

Üzerimdeki cübbeyi ona verdim. O da sırtındaki çift argaçlı eski elbiseyi bana verdi ve yolu gösterdi. Böylece yürümeye başladım. Onların fikir değiştirip tekrar beni yakalamalarından endişe ediyordum. Hemen bir sazlığa girerek güneş batıncaya kadar oraya sindim. Sonra çıkıp gencin gösterdiği yola girdim. Bu yol beni bir suya ulaştırdı. İçtim ve gecenin üçte birine kadar hiç durmadan yürüyerek ulu bir dağa varıp eteğinde uyudum. Sabahleyin gün ağarırken tekrar yola düşüp kuşluk vaktinde yer yer mugaylan ve sedir ağaçları bulunan taşlık bir tepeye ulaştım. Sedir [=köknar] ağacının meyvesini devşirip yedim. Bu ağaçların dikenlerinden ötürü kolumda meydana gelen yaraların izleri hâlâ bellidir!

Bu tepeden aşağı inip pamuk ekili bir araziye yöneldim. Orada keneotu çalıları bulunuyordu; civarda bâin denilen türden bir kuyu vardı. Bâin, taşla örülmüş geniş kuyuya denilir. Bu kuyuya merdivenle inilerek kaynağa varılır. Bir kısmının etrafında taş kubbeler, yükseltiler ve oturma mekânları

bulunur. Hükümdar ve emirler susuz yollara böyle kuyular yaptırmak konusunda sanki birbirleriyle yarış etmektedirler. Gördüğümüz kuyuların bir kısmını ilerde anlatacağım. Bâine ulaşınca hemen su içtim. Orada birinin yıkarken düşürdüğü taze hardal dallarını bularak bir kısmını yedim, bir kısmını da sakladım. Sonra bir keneotu çalısının altında uykuya daldım.

Bu esnada 40 kadar zırhlı süvari gelip bâinden su içti. Bir kısmı tarlaya girdiyse de sonra hep beraber gittiler. Hak Teâlâ beni korudu, onlara göstermedi. Daha sonra elli civarında silâhlı adam gelerek bâine indi. Onlardan biri karşımdaki ağacın altına geldiyse de beni farketmedi. Ben de hemen pamuk tarlasına girerek günün geri kalan kısmını orada geçirdim. Silâhlı adamlar bâinin yanında kalarak elbiselerini yıkadılar, birbirleriyle şakalaştılar. Geceleyin sesler tamamen kesildiğinde onların ya geçip gittiklerini yahut uyuduklarını düşünerek pamuk tarlasından çıktım. Ay ışığı ile aydınlıktı etraf. Atların izini takip ederek üzerinde kubbe bulunan diğer bir bâine vardım. İndim su içtim, yanımda bulunan hardal tanelerinden atıştırdım. Sonra kubbeye girdiğimde ortasının, kuşların topladığı otlarla dolu olduğunu gördüm. Oracıkta uyuyakaldım. Otlar arasında bir hayvanın kımıldadığını hissederek onu yılan sandım ama öylesine yorgundum ki endişelenmeye bile fırsatım olmadı!

Sabahleyin tan yeri ağarırken geniş bir yola girdim. Bu yolun ucu harap bir köye varıyordu. Daha sonra başka bir patikaya girdim. Burası da bir köye varıyordu. Böylece aradan günler geçti. Nihayet etrafı ağaçlarla çevrili bir göletin kıyısına ulaştım. İçi ev gibiydi bu ağaçların. Havuzun çevresinde ayrıkotu ve benzeri bitkiler vardı. Yüce Allah tarafından beni insanlı, şenlikli bir yere götürecek herhangi biri gönderilinceye kadar orada dinlenmek istedim. Ama yorgunluğumu atınca öküz izleriyle dolu bir patikaya saptım. Üzerinde semer ve tırpan bulunan bir boğa gördüm kenarda! Bu yolun Hindu köylerine gittiğini sezerek başka bir yola saptım. Böylece harap bir kasabaya vardım. Orada gördüğüm iki siyah adamdan çok korktum. Ağaçların altına çömelip gece olunca köye sızdım.

Köyde, yaklaştığım evin odalarından birinde Hintlilerin erzak saklamak için yaptırdıkları kocaman, derin mi derin küpe benzer bir bölme buldum. Tam altında insanın sığacağı kadar iri bir delik vardı; içeri aktım. Küpün ortasında biraz saman vardı. Başımı orada bulduğum taşa koyup uyudum.

Üstte bir kuş geceleyin sık sık kanat çırptı. Hayvan benden korkmuştu galiba; iki korkak bir küpte geceledik!

Esir düştüğüm Cumartesi gününden bu yana yedi gün geçmişti böylece. Yedinci gün mamur bir Hindu kasabasına ulaştım. Orada bir gölet ve sebze bahçeleri vardı. Karnım açtı, yemek istedim ama vermediler. Bir kuyunun kıyısında bayırturpu yaprakları buldum ve yedim. Nihayet kasabaya girdim. Birkaç Hinduya rastladım, reisleri beni yanına çağırdıysa da gitmeyip yere oturdum. İçlerinden biri yalın kılıç yaklaşıp işimi bitirmek için hamle ettiyse de çok yorgun olmamdan ötürü dönüp bakmadım bile! Üstümü aradı, bir şey bulamadı. Gömleğimi aldı. Bu giysinin kollarını kesmiş, benim başımda görevli olan yaşlı adama vermiştim daha önce.

Sekizinci gün yükseldiğinde yanıyordum susuzluktan! Bir damla içecek yoktu. Eski, harap bir köye gidip orada çevreyi araştırdım ama gölet bulamadım. Oysa halk yağan yağmur sularının toplanması için küçük havuzlar yapardı; sene boyunca buralardan faydalanırdı. Nihayet takip ettiğim yol beni bir kuyuya ulaştırdı. Burası taşla döşenmemiş bir su kaynağıydı. Kuyunun üstünde ottan örülme bir halat vardı ama suyu çekecek bakraç yoktu. Başımda bulunan kumaş parçasını ipe bağlayıp kuyuya sarkıttım; biraz su emdirdim. Kumaşın emdiği su bana yetmedi. Pabuçlarımdan birini ipe bağlayarak aşağı sarkıttım, tekrar su çektim. Yine suya kanamadığımdan ikinci defa saldım ipi! İp koptu, pabuç kuyuya düştü. Durmadım, öbür papucu kullandım içimdeki ateş sönene kadar içtim.

Daha sonra papucu ikiye ayırıp üst kısmını kuyunun ipi ve civarda bulduğum yama parçalarıyla ayağıma tutuşturdum. Ben bunları bağlamakla uğraşıp bir yandan da ne yapacağım diye düşünürken ansızın karşıma biri çıktı!

Adama dikkatli baktığımda simsiyah olduğunu gördüm. Elinde ibrik ve baston, omuzunda bir dağarcık vardı. Bana selâm verdi, selâmını aldım. Farsça seslendi:

"Çi kesi?" Yani sen kimsin diye soruyordu. Cevap verdim:

"Ben yolunu kaybetmiş şaşkın biriyim!" O da:

"Ben de öyleyim!" dedi. İbriği yanındaki ipe bağlayarak kuyudan su çekti, içmek istedim.

"Hele sabret!" diyerek dağarcığını açtı. İçinden biraz pirinçle bir avuç kavrulmuş siyah nohut çıkardı. Hemen yemeğe başladım. Üzerine su içtim. Adam abdest alıp iki rekât namaz kıldı. Ben de abdest alıp namaz kıldım. Bana döndü, ismimi sordu,

"Adım Muhammed!" dedim. Ben de ona adını sordum:

"Kalb-i Fârih!" cevabını verdi. Bu cevaba pek sevindim, ismini hayra yordum.

"Bismillah! Haydi benimle yola koyulsana!" dedi. Peki diyerek biraz yürüdüm onunla. Sonra azalarımda ciddi bir bitkinlik hissettim, doğrulamayıp çöktüm.

"Ne oldu?" diye sorunca,

"Seninle görüşmeden önce yürüme gücüm vardı ama şimdi hiç mecâlim kalmadı!" dedim.

"Sübhânallah! Gel boynuma bin!" deyince:

"Sen çelimsiz, aruk birisin beni kaldırmaya gücün yetmez!" diye karşılık verdim ama:

"Hak Teâlâ bana kudret verir! Gel bin!" dedi. Boynuna çöreklendim. Bana tavsiyede bulundu:

"Hasbunallah ve ni'melvekîl [=Bize Allah yeter! O ne güzel vekil] âyetini[7] hep oku!"

Bu âyeti art arda okumaya başladım. Bir zaman sonra gözlerim kapandı. Yere bırakıldığımı hissedince uyandım. O adam yoktu. Kendimi insanların yaşadığı mamur bir köy yakınında buldum. Yanaştığımda oranın bir Hint köyü olduğunu, yöneticisinin de Müslüman olduğunu farkettim. Halk benim geldiğimi bildirince reis yanımda dikildi.

"Bu köyün adı nedir?" diye sorduğumda,

"Tâcbûra!"[8] cevabını verdi. Burası arkadaşlarımın bulunduğu Kovil beldesinden 2 mil uzaktaydı. Reis beni evine götürürek sıcak yemek ikram etti ve yıkandım. Bu arada bana şöyle dedi:

"Kovil karargâhı askerlerinden Mısırlı bir Arabın emanet ettiği elbise ve sarık var yanımda!" Ben de:

"Onları bana getir, ordugâha varıncaya kadar giyeyim!" dedim. Bu elbise ve sarık getirildiğinde baktım ki Kovil'deyken o Araba hediye ettiğim elbise ve sarık! Hayret ettim. Beni omuzunda taşıyan adamı düşündüm. Birinci kitapta bahsettiğimiz Allah dostlarından Ebû Abdullah Mürşidî'nin:

"Hint ülkesine gideceksin! Orada kardeşim Dilşâd ile görüşeceksin. Seni içinde bulunduğun sıkıntıdan kurtaracak!" sözünü hatırladım.[9] Öyle ya, onun ismini sorduğumda Kalb-i Fârih cevabını vermişti. Bu tamlamanın Farsça karşılığı Dilşâd idi [=huzurlu gönül]. Bu adam, Ebû Abdullah Mürşidî'nin görüşeceğimi haber verdiği adamdı. Ve kendisi de Allah dostlarındandı! Ama ben onun beraberliğinden fazla yararlanamamış, sadece demin andığım kadar nasiptar olmuştum.

O gece Kovil'deki dostlarıma sağ salim olduğumu bildiren bir mektup gönderdim. Onlar yanıma gelirken bir at ve elbise getirdiler, beni görmekten memnun oldular. Sultandan onlara cevap gelmiş, Kâfûr'un yerine Sünbül Câmedâr adlı bir genç gönderilmişti. Sultan yola devam etmemizi emrediyordu. Arkadaşlarımın, başımdan geçen macerayı sultana yazdıklarını ve Kâfûr'un şehadetinden ötürü bu seferi uğursuz saydıklarını öğrendim. Onlar geri dönmeyi düşünmüşlerse de sultanın kesinlikle yola devam edilmesi doğrultusundaki fermanını görünce ben de aynı kanıya vardım. Kararım kesinleşti. Oysa arkadaşlarım bana çıkışıyordu:

"Bu seyahatin başlangıcında neler olduğunu gördün! Hükümdar sana bir şey demez, mazeretini kabul eder. Ya sultanın yanına dönelim veya cevabı gelinceye kadar bekleyelim!" Ama ben şöyle karşılık verdim:

"Beklemeye imkân yok! Zaten nerede olursak olalım cevabı alırız!" Kovil şehrinden hareket ettik, Bûrcbûra'ya[10] vardık. Orada şirin bir tekkede

göbeğinden aşağıya peştamal sarıp vücudunun diğer taraflarını çıplak bırakmasından ötürü Uryân Muhammed adıyla bilinen huyu güzel, yüzü aydın bir şeyhe geldik. Bu adam, Mısır'ın Karâfe Kabristanı'nda oturan adaşı Uryân Muhammed'in müritlerindendi.

Şeyh Uryân Muhammed'in Hikâyesi

Bu adam Hak Teâlâ'nın dostlarındandır. Kendini bir köşeye atmış, beline tennûre sarmıştır. Vücudun göbekten aşağı kısmını örten peştamala tennûre denilir. Anlatılanlara göre yatsı namazını kıldıktan sonra tekkede o günden arta kalan yemeği, katığı ve suyu çıkarıp kimsesizlere dağıtır, kandilin fitilini koyar; böylece ne yiyip içtiği kimse tarafından bilinmeden sabahlar. Ama gün ağarırken müritlerine mutlaka ekmek ve bakla sunar. Bu âdetini hiç bırakmamıştır. Ekmekçi ve baklacılar birbirleriyle yarışa yarışa onun tekkesine koşarlar. Şeyh efendi, dervişlere yetecek miktarda yiyeceği onlardan alır, kimden alışveriş yaptıysa ona "otur" der, ikramda bulunur. Adam, az yahut çok şansı neyse onu alır şeyhten.

Şeyhin hikâyelerinden biri de şudur:

Tatar hükümdarı Kazan ordusuyla Şam'a ulaşıp kale hariç tüm Dımaşk'ı fethedince Melik Nâsır müdafaa için askerleriyle yola düştü.[11] Her iki tarafın orduları şehre iki günlük mesafede, Kaşhab adlı mıntıkada karşılaştı. O sıralarda Melik Nâsır henüz gençti. Savaşa ve çatışmalara alışkın değildi. Yanı başındaki Şeyh Uryân atından indi. Bir halkayı tuttu, Melik Nâsır'ın atının ayağına geçirdi; Nâsır'ın gençliği ve tecrübesizliği sebebiyle vuruşma esnasında geri çekilip Müslümanların hezimetine sebep olmamasını istiyordu. Melik Nâsır savaşta iyi direndi. Tatar ordusu feci bir yenilgiye uğradı, büyük bir kısmı öldürüldü, birçoğu da üzerlerine açılan bendin suları altında boğuldu. Zaten bu olaydan sonradır ki Tatar taifesi İslâm ülkelerine saldırma cesaretini bir daha bulamamıştır. İşte Şeyh Uryân Muhammed'in mürîdi olan Uryân Muhammed küçük yaşta olmasına rağmen bu olay esnasında orada bulunduğunu bana anlatmıştır.

Bûrcbûra'dan Âb-ı Siyâh[12] denilen bir su kıyısına vardık. Oradan Kınavc [=Kannûc, Kanavc][13] şehrine vardık. Burası gayet büyüktür, binalarının mimarîsi pek güzeldir ve iyi korunmaktadır. Yiyecek ve içecek maddeleri

ucuz. Bol bol şeker üretimi yapılıyor. Dihlî'nin şekeri buradan geliyor. Şehrin etrafı muazzam surlarla çevrili. Daha önce anlatıldı burası.

Şeyh Muînuddîn Bâharzî bizi ağırladı. Şehir emiri, Kisra şehrinin sahibi Behrâmcûr [=Behramgor] soyundan gelen Bedehşânlı Fîrûz'dur. Kınavc şehrinde Evlâd-ı Şeref Cihân diye bilinen dindar ve güzel ahlâklı bir cemaat var. Onların atası Devletabad şehrinin başkadısıymış. Hint ülkesinin önderliği bu iyiliksever, cömert adama varıp onda düğümleniyormuş.

Başkadı Şeref Cihân'ın Hikâyesi

Anlatılanlara göre Şeref Cihân bir defasında kadılıktan azledilir, düşmanlarından biri ondan 10 bin dinar alacağı olduğunu iddia ederek yeni kadıya başvurur. Adamın elinde bir belgesi olmadığından Şeref Cihân'a yemin ettirmek istediğini bildirdirir. Böylece yeni kadı onu çağırır. Şeref Cihân, tebliğ memuruna:

"Hakkımda ne iddia ediyor?" deyince memur:

"10 bin dinar vereceğin varmış!" der. Şeref Cihân parayı kadı efendinin huzuruna gönderir. Para davacıya verilir. Sultan Alâeddîn bu olaydan haberdar olunca meseleyi enine boyuna araştırır. Sonuçta davanın haksız yere açıldığı anlaşılır. Böylece Hükümdar, Şeref Cihân'ı yeniden kadılığa tayin eder ve ona 10 bin dinar verir.

Kınavc şehrinden üç gün kaldık. Bu sırada hükümdardan bir cevap geldi benimle ilgili:

"Eğer falanca adamın nereye yittiği, ne olduğu belli olmazsa, onun yerine Devletabad kadısı Vecîhülmük gitsin!"

Kınavc şehrinden çıktık; Henavl, Vezîrbûr, Becâlisa konaklarından geçerek Mavrî şehrine vardık. Burası küçük bir belde ama çarşıları şen ve kalabalık. Orada Ferganalı Haydar adıyla tanınan yaşlı Şeyh Kutbeddîn ile görüştüm. Hastaydı. Bana yolluk olarak arpa ekmeği verdi, hayır dualar etti. Yaşının 150'den fazla olduğunu söylüyordu. Arkadaşları şeyhin art arda iftar etmeden oruç tuttuğunu, bir köşeye çekilip hep ibadet ettiğini söylediler. Halvet köşesinde kırk gün kalıyor, günde bir tane hurma

yiyormuş. Dihlî'de Şeyh Burkuî'nin[14] kırk hurmayla halvete girip kırk gün kaldıktan sonra çıktığında, onüç hurmanın arttığını gördüm ben!

Mavrî'den çıkıp Marh şehrine vardık.[15] Burası muazzam bir şehir, son derece sağlam duvarları var. Ahalinin büyük çoğunluğu İslâm hâkimiyetini kabul edip korunan gâvurlardan [=zimmîler] oluşuyor. Orada başka yerde eşi benzeri olmayan çok lezzetli buğday yetişiyor. Dihlî'nin buğdayı buradan gider. Bu tahıl, iri ve uzun tanelidir. Rengi sapsarıdır. Sade Çin'de gördüm bunun gibisini. Marh şehri Hint uruklarından Mâlava'nın [=Malva][16] elindedir. Bu kabilenin üyeleri iri gövdeli, uzun boylu ve yakışıklıdır. Kadınları da dikkat çekici bir güzelliğe sahip. Onlar baş başa kalındığında iyi eğlendirmek, beraberlik lezzetini en yüksek düzeyde yaşatmak niteliği ile ünlenmişlerdi. Marhata[17] ve Zîbetülmehel [=Maldiv Adaları][18] kadınları da böyledir.

Bundan sonra küçük bir kasaba olan Alâbûr[19]'a [=Alapur] gittik. Buranın halkının çoğu cizye veren gâvurlardan oluşur. Buradan bir günlük mesafede Katam isminde bir gâvur hükümdarı Cenbil'i yönetmektedir. Bu adam Keyâlîr [=Gwalyor] şehrini kuşattıysa da daha sonra öldürülmüştür.

Katam'ın Hikâyesi

Bu gâvur hükümdar daha önce Cûn [=Cumna; Yamuna] ırmağı kıyısında pek çok köye ve ekili araziye sahip Râberî [=Rapri] şehrini kuşatmış. Şehrin emiri, Hattâb Afganî adında biriydi. Katam, kendi gibi gâvur olan ve Sultânbûr'u [=Sultanpur] payitaht edinen Racû isimli hükümdardan yardım aldı. İkisi birden Râberî'yi sıkıştırınca Emir Hattâb, sultandan yardım istedi. Fakat söz konusu şehir, payitaht Dihlî'den kırk gün uzakta bulunduğu için beklenen yardımın gelmesi bir hayli gecikti. Emir Hattâb düşmanın bir zafer elde edeceği endişesiyle 300 Afgan, 300 köle, 400 de diğerlerinden oluşan hatırı sayılır bir kuvvet topladı. Bu askerler sarıklarını hayvanlarının boyunlarına sardılar. Hint ülkesinde oturanlar Hak Teâlâ yolunda can vermek isteyince böyle yaparlar. Hattâb, önce kendi kabilesiyle ileri atıldı, diğerleri de onları takibetti. Günün erken saatlerinde şehir kapısını açıp yaklaşık onbeş bin kişiden oluşan gâvur ordusuna ansızın hücum ederek zafere ulaştılar. Katam ile Racû'yu kıskıvrak yakaladıktan sonra kesik

başlarını sultana gönderdiler. O hâdisede gâvur taifesinden sadece tabanları yağlayıp kaçanlar kurtulabildi.

Alâbûr [=Alâpur] Emirinin Şehit Oluşu

Alâpur emiri, hükümdarın kölelerinden Habeşli Bedr idi. Bu adam cesaretiyle halk deyişlerine geçmişti. Gözünü budaktan sakınmaz, tek başına gâvur saflarına dalar, ansızın yaptığı baskınlarla kimini öldürür kimini esir alırdı. Bu yüzden şöhreti her tarafa yayıldı, kâfirler onun korkusuyla yaşar oldular.

Bu adam iri cüsseli, uzun boylu ve pek iştahlıymış. Bir oturuşta bir koyunu afiyetle midesine indirdiği gibi Habeş asıllıların töresi gereğince yemekten sonra 1,5 ratl yağ içermiş; böyle diyorlar. Bu Habeşli yiğidin aynı kendi gibi cesur, aslan yürekli bir oğlu varmış. Bir gün yanına bir grup kölesini alan Bedr, kâfir kasabalarından birine baskın düzenler. Ansızın atı tökezleyip ikisi beraber çukura yuvarlandıklarında köylüler etrafına toplanırlar. İçlerinden biri kattâra denen âletle bizim cengâvere feci bir hamle indirir. Kattâra, saban demirine benzeyen madenî bir âlettir. El boydan boya içine sokulunca kolu sarar, zırh vazifesi görür. Ön kısmı iki arşın uzunluğundadır. Şiddetli vurulunca insanı öldürür! Köylü adam kahraman emiri bu demirle öldürmüş.

Ama Bedr'in köleleri iyi savaşmışlar, köyü yerle bir edip direnen erkekleri kılıçtan geçirerek kadınları ve çocukları esir almışlar. Bedr'in çukura yuvarlanan atı sağ salim doğrulunca cengâverin oğluna götürülür. İlginç bir rastlantı; oğul aynı ata binerek Dihlî'ye hareket eder ve gâvur tayfasıyla yaptığı bir savaşta can verir. Sadık at, geri dönüp sahibinin arkadaşlarına gelir. Hayvanı Bedr'in ailesine teslim ederler. Bu ata Bedr'in damadı biner daha sonra. O da aynı şekilde bir çarpışma sırasında gâvurlar tarafından öldürülür!

[Gwalyor'dan Perven'e]

Alâpur'dan ayrılıp zaman zaman Keyâlîr diye de adlandırılan Kâliyûr'a [=Gwalyor] yöneldik. Burası hakikaten büyük bir şehir. Yüksek mi yüksek, alabildiğine sarp bir dağın zirvesine inşa edilmiş muhkem bir kalesi var. Daha önce Sultan Kutbeddîn hikâyesinde anlattığımız gibi kale kapısında

taştan yapılmış bir fil ile fil sürücüsünün heykelleri bulunuyor. Şehir emiri Sîrhân oğlu Ahmed'dir. Bu yolculuktan önce onun evinde kalmıştım; bana güzel davranmış, hayli ikramda bulunmuştu. Bir gün gâvurlardan birini tam ortadan ikiye böldürmek üzere emir çıkaracağı sırada yanına vardım:

"Allah aşkına bunu yapma! Ben hiç görmedim karşımda bu şekilde birinin canına kıyıldığını!" dedim. O da gâvurun hapse atılmasını emretti. Bu sayede adam kurtuldu.

Kâliyûr'dan Perven [=Nerwan][20] şehrine doğru hareket ettik. Burası küçük bir Müslüman şehirdir. Her yanı gâvur beldeleriyle çevrili. Yönetici olan emir Türk asıllı Bayram oğlu Muhammed'dir.

Buranın yırtıcısı çok! Hattâ şehir kapıları sıkı sıkı kapatıldığı hâlde bir aslanın gece karanlığında şehre sızarak insan parçaladığını ve ölenlerin bir kişiyle sınırlı kalmayıp bayağı bir yekûn tuttuğunu ahaliden biri anlattı bana. Bu canavarın şehre nasıl girdiğine herkes şaşmaktaymış.

Oradaki komşum Pervenli Muhammed Tavfirî aslanın geceleyin ansızın kendi evine dalarak mahatın üstündeki bir bebeği kapıp götürdüğünü anlattı. Başka biri şu olayı anlattı: Bir grup davetliyle gelin o adamın evinde misafir imişler. Aralarından biri helâ ihtiyacını gidermek için dışarı çıkar çıkmaz aslan tarafından paramparça edilmiş. Dostları onu merak edip dışarıya çıktıklarında adamcağızı yerde bulmuşlar. Ve aslan, kurbanının etini yememiş sadece kanını içmiş! O aslan insanlara hep böyle yaparmış!

İşi iyice acayip kılan rivayetlerden biri de şu ki zavallıyı bu hâle getiren aslan değil yırtıcı hayvan şekline bürünen ve cûkî [=yogi] diye bilinen sihirbazlardan biriymiş! Ben bu söylentiyi işitince şaşkınlığımı gizleyemedim, oysa bunu anlatan kalabalık bir gruptu.

Cûkî denilen sihirbazlara ilişkin bazı hikâyeleri anlatalım:

Cûkî Büyücüler [=Yogiler]

Cûkî tayfasının pek şaşırtıcı özellikleri duyulur, bilinir.[21] Meselâ kimi aylarca ağzına bir lokma koymadan, bir damla su içmeden yaşayabilir. Onların çoğu yeraltında kendileri için kazılan çukurlarda kalmakta,

üstlerine de ev yapılmaktadır! Herifler içeri girdiklerinde üst taraf örtülür ve sırf hava girecek kadar minik bir delik bırakılır. Bu cehennemî çukurlar içinde aylarca kalmaktadırlar. Hattâ bazılarının bir sene kaldıklarını dahi işittim!

Mencerûr şehrinde cûkîlerden ders almış, onların yöntemlerini öğrenmiş bir Müslümanla karşılaştım. Bu adam kendisi için yapılmış bir masa üstünde yemeden içmeden tam yirmi beş gün oturdu. Ben oradan ayrıldıktan sonra daha ne kadar böyle kaldığını bilmiyorum!

Halk inanıyor ki cûkîler özel haplar üretiyor; bir tanesiyle günlerce hattâ aylarca idare ediyor, bunun sayesinde hiç susuzluk ve açlık hissetmiyorlar. Cûkîler bilinmeyenden [=gaybdan] haber veriyorlar. Hükümdar onlara saygı göstererek meclisine çağırıyor. Bu sihirbazların bir kısmı sadece sebze yemektedir. Pek çoğu ete elini bile sürmez. Yüzlerinden, duruşlarından, yürüyüşlerinden bellidir; kendilerini ruhî amaçlı bir perhize verdikleri. Ne dünyaya ne de süslere ihtiyaçları var. Hiçbirini istemiyorlar. Öyle cûkî var ki yoldan geçen adama şöyle bir göz dikse hemen öldürüverir. Halkın dilinde dolaşan söylentilere göre adam sihirbaz cûkîlerden birinin o feci bakışıyla can verdiği vakit göğsü yarılsa kalbi bulunamazmış! Çünkü adamın kalbi yenmiştir! Ve bu tür işleri çoğu kez kadınlar yapar. Bu işle uğraşan kadına keftâr [=sırtlan, kan içici] denilir.

Bir Sihirbaz Kadının Hikâyesi

Hint ülkesinde kıtlık nedeniyle feci bir açlık başgösterince Telink'te [=Teling][22] bulunan hükümdar, Dihlî halkından her birine günlük 1,5 ratllık erzak verilmesini emretti. Vezir ahaliyi toplayıp yoksul olanları, karınları doyurulmak üzere emir ve kadılar arasında bölüştürdü. Benim payıma 500 kişi düşmüştü. Onlar için iki konakta çardaklar yaptırıp hepsini buralara yerleştirdim. Beş günde erzaklarını verdim. Bir gün bir kadını yanıma getiren adamlar;

"Şu var ya şu; cazu bir keftârdır! Yanındaki çocuğun kalbini yedi!" dediler. Çocuğun cansız bedenini de getirmişlerdi. Büyücü kadının hükümdar naibine sevkedilmesini emrettim. Naip kadının şöyle bir sınavdan geçirilmesini salık verdi:

Kadının el ve ayakları teker teker ağzına kadar suyla dolu dört küpe bağlandı. Cazuyu işte bu hâlde Cûn nehrine attılar ama o boğulmadı! Bu deneme sonucunda onun keftâr olduğu anlaşıldı. Çünkü sihirbaz olmasaydı asla kurtulamayacak, su yüzeyine çıkmayacaktı! Naip keftârın yakılmasını emretti. Şehrin kadın ve erkekleri karınca gibi toplaştılar; yanan cadının külünü aldılar. Çünkü bu ahali keftâr[23] külüyle tütsülenen insanın bir senelik de olsa cadı büyüsünden emin olacağına inanıyor!

Başka Bir Cûkî Hikâyesi

Bir gün başşehirde saraydaydım. Hükümdar beni yanına çağırttı. Huzuruna vardığımda yanı başında bazı özel adamlarıyla iki cûkî bulunuyordu. Cûkîler büyücek bir çarşafa bürünüp başlarını sıkıca örterler. Herkes koltuk altını yolar, bunlarsa başlarını! Hem de külle ovalaya ovalaya cascavlak ederler! Hükümdar oturmamı emrettiği için oturdum. Sihirbazlara dönerek:

"Bu aziz insan uzak diyarlardan geldi. Haydi göreyim sizi, ona hayatı boyunca hiç görmediği şeyleri gösterin!" dedi. Cûkîler:

"Elbette!" dediler.

Biri hemen bağdaş kurdu. Gözlerimin önünde yerden yavaş yavaş yükselip havada tam üstümüzde durdu! Hayretten aklım çıktı, yere yığıldım kaldım! Hükümdar yanında hazır tuttuğu bir ilacın içirilmesini emredince kendime geldim dikildim. Sihirbaz hâlâ havada bağdaş kurmuş oturuyordu! Arkadaşı, yanındaki keseden çedik çıkararak güya kızıyormuş gibi yere vurdu. Çedik, havada bağdaş kuran adamın boynu hizasına varıncaya kadar yükseldi ve herifin ensesine vurmaya başladı! Havadaki yavaş yavaş yere inip kenarımıza çömeldi. Bu hâdiseden sonra sultan bana dönerek:

"Şu bağdaş kuran adam çediklinin öğrencisidir!" dedi ve ekledi:

"Eğer kafayı yemeyeceğini bilsem karşındakilere daha büyük ve esrarengiz işler yapmalarını emrederdim!"

Hükümdarın huzurundan ayrıldığımda kalbim güp güp atıyordu. Bir an içim eridi, kendimi hâlsiz hissettim. Ama daha sonra hükümdarın

gönderdiği bir şerbeti içtim ve hâlsizlikten kurtuldum.

[Yola Devam]

Kaldığımız yerden devam edelim... Perven'den çıktık, Emvârî konağına vardık. Daha sonra Kacerrâ'ya [=Hacuraho] ulaştık.[24] Kacerrâ'da yaklaşık bir mil uzunluğunda büyük bir gölet bulunuyor. Civarında epey kilise [=tapınak] var. İçlerinde put bulunuyorsa da Müslümanlar tarafından düzlenmiş, uzuvları kırılmış bu heykellerin.

Suyun tam ortasında kırmızı taşlardan yapılmış üç katlı üç kule bulunuyor. Dört köşesinde de birer kule var. O yörede bir grup cûkî [=yogi] oturuyor. Onların saçları birbirine dolanıp keçeleşmiş ama ha bire uzatırlar hattâ boyunlarından aşağı akar da yere erişir. Öyle perhiz etmişler ki renkleri sararmış, yüzleri solmuş. Pek çok Müslüman, eğitim görmek ve öğretilerini anlamak için bu grubu ziyaret ediyor. Söylentilere göre cüzam ve sedef hastalığına yakalanıp perişan olanlar uzun bir süre bunların yanında kalarak Yüce Allah'ın izniyle sağlık buluyorlarmış.

Bu taifeyi ilk defa Türkistan hükümdarı Sultan Tarmaşîrîn'in karargâhında görmüştüm. Sayıları 50 civarındaydı. Onlar yerin dibine kendileri için kazılan mağarada oturuyor, sadece helâ ihtiyacı için yer üstüne çıkıyorlardı. Ellerinde boynuz gibi bir boru; güneş doğarken, batarken ve gece ortasında öttürüp duruyorlardı. Hep gizem içindeydiler. Ma'ber yöresinin hâkimi Damgânlı Gıyâseddîn'in cûkîsi de bu gruptan çıkmıştır. O adam, Gıyâseddîn'in cinsel beraberlik gücünü arttıracak haplar yapıyormuş. Hapların karışımında demir tozu varmış. Gıyâseddîn bu ilacı pek hazzetmiş ama ihtiyaçtan fazla kullanınca küt diye teslim etmiş ruhunu! Ondan sonra kardeşinin oğlu Nâsıreddîn tahta geçmiş. Bu adam da o becerikli cûkîye ikramlarda bulunmuş, makamını yükseltmiş.

Her neyse, Cendyerî [=Çendiri][25] şehrine vardık. Burası büyük bir şehirdir. Çarşıları [satılacak mallarla] doludur. Yörenin emirülümerâsı [=beylerbeyi] olan ve A'zam Melik diye çağrılan Benetânlı İzzeddîn burada oturur. İzzeddîn, iyilik yapmayı seven erdemli biridir. Daima bilginlerle arkadaşlık eder. Onun sohbet ve ders meclisinde fıkıh bilgini İzzeddîn Zübeyrî, daha önce bahsettiğimiz Beyâne şehrinden Vecîhüddîn Beyânî, kadî-i hâssa adıyla çağrılan [=şehir kadılığı yapan] fakih İmam Şemseddîn

gibi hatırı sayılır kişiler bulunur. Şemseddîn tümünün önderi konumundadır. Emir A'zam Melik'in hazine işlerine yardımcısı Kamerüddîn bakar, askerî işlerine yardımcısı Telingli Saâde bakar. Bu adam meşhur cengâverlerden olup ordu onun önünde resmi geçit yapar. İzzeddîn A'zam Melik, Cuma günleri hariç diğer günler nadiren konağından çıkar.

Çendiri'den kalkarak Zıhâr şehrine yöneldik. Zıhâr, Mâlva [=Malva] şehrinin bir diğer ismidir. Malva bu bölgenin en mamur en büyük beldesidir. Başta buğday olmak üzere tahılı gayet boldur. Malva'dan Dihlî'ye tenbûl yaprakları gönderilir; aralarında yirmidört günlük mesafe vardır. Bu iki şehir arasındaki yolun kenarlarına direkler dikilmiş; hepsinin üzerine kaç mil katedildiğine dair yazılar nakşedilmiştir. Her iki direk arasındaki mesafenin ne kadar olduğu orada belirtilir. Yolcu bir günde ne kadar yol aldığını, en yakın konağa veya gideceği son noktaya ne kadar kaldığını, direkler üzerindeki işaretlere bakarak anlayıverir. Zıhâr şehri, aslen Maldiv adaları halkından olan Şeyh İbrahim'e ıkta olarak verilmiştir.

Şeyh İbrahim'in Hikâyesi

Şeyh İbrahim bu şehrin yakınlarına geldiğinde çevresindeki sahipsiz toprakları işleyerek her yere bostan ekti. Elde edilen ürün o civarda benzeri görülmemiş lezzetteydi. Ahali o yörede bostan ekmesine rağmen lezzetli olmuyordu. İbrahim gelen geçeni, yoksul ve kimsesizi doyurdu. Hükümdar, Ma'ber bölgesine sefer ettiği sırada[26] Şeyh İbrahim tarafından hediye edilen karpuzun tadını beğendi ve Zıhâr şehrini İbrahim'e ıkta olarak verdiğini söyledi, şehre hâkim bir tepe üzerine tekke yaptırmasını emretti. Şeyh aldığı emir üzerine gayet güzel bir tekke yaptırarak orada gelen gideni konuk etmeye başladı.

Senelerce burada kalan İbrahim nihayet sultanın huzuruna 13 lek götürerek şöyle dedi

"Halkı yedirmek için harcadığım paradan geriye kalan budur. Bu para benim değil beytülmâlin hakkıdır!"

Hükümdar kendisine verilen parayı aldı ama Şeyh Efendi bu parayı biriktirdiği ve yoksulların yemeğine harcamadığı için hoşlanmadı onun tarzından...

Vezir Havâce Cihân'ın bu şehirde oturan yeğeni, dayısını öldürmek ve malını alarak Ma'ber'de isyan eden adamın yanına gitmek istedi. Ama haberi duyunca ansızın harekete geçen dayı Havâce Cihân, hem onu hem de diğer kumandanları yakalatarak sultanın huzuruna götürdü. Hükümdar, kumandanları öldürtüp yeğeni Havâce Cihân'a geri gönderdi; onu vezir öldürttü!

Vezirin Yeğeni Nasıl Öldü?

Vezir, yeğeni iade edilince onun da arkadaşları gibi öldürülmesini emretti. Yeğen, çok sevdiği bir cariyesini yanına çağırdı. Ona tenbûl sunduktan, kendisi de onun elinden tenbûl yedikten sonra kucaklaşarak ayrıldılar. Bu kısa görüşmenin ardından vezirin yeğenini fillerin önüne attılar. Adamın derisi yüzüldü, içine saman dolduruldu. Sevgilisinin ölümüne dayanamayan cariye gece karanlığında dışarı sızarak yârinin katledildiği yerin yakınındaki kuyuya attı kendini. Ertesi gün kızın cesedi farkedildi; kuyudan çıkartıldı ve yeğenin lime lime olmuş etlerinin gömüldüğü mezara defnedildi. Bu yüzden o noktaya halk kubûr-i âşıkan demiştir. Onların dilinde bu, "sevgililer mezarı" demektir.

[Uceyn, Devletabad ve Ürkünç Zindan]

Sonra Zıhâr şehrinden kalktık, Uceyn'e gittik. Kalabalık ve güzel bir şehir. Erdem sahibi ulu bilginlerden Melik Nâsıreddîn b. Aynülmülk bu şehirde otururdu. O, Sendâbûr adasının alınışı sırasında şehit olmuştur. İlerde anlatacağım gibi[27] onun mezarını ziyaret ettim. Aslen Gırnatalı olan doktor fakih Cemaleddîn Mağribî de bu şehirde oturur.

Uceyn'den çıkıp Devletabad'a[28] gittik. Burası büyüklüğü ve şöhretiyle hükümranlık merkezi olan Dihlî'ye benzer; neredeyse ona denk bir şehirdir. Üç bölüme ayrılıyor:

Birinci kısım Devletabad diye adlandırılmıştır. Burası hükümdar ve ordunun konaklaması için özel yapılmıştır.

İkinci kısma Keteke[29] adı veriliyor.

Üçüncü kısım ise Duvaykîr [=Deogir] diye bilinen şehir kalesidir. Sağlamlıkta buranın bir benzeri yok.

Hükümdarın hocası Hân-ı A'zam Kutlû Hân'ın karargâhı bu şehirdedir. O, buranın emirliğini yürüttüğü gibi civardaki Sagar ve Teling bölgelerinin hükümdar adına naipliğini [=genel valiliğini] yapmaktadır. Devletabad'a bağlı araziler üç aylık yol tutacak kadar geniş olup her köşesi meskûndur. Zira Kutlû Hân'ın otoritesi ve vekaleti altındadır bu araziler.

Duvaykîr Kalesi dümdüz bir sahada yekpare bir kayanın üstüne bindirilmiştir. Yukarıya deriden mamul bir merdivenle çıkılıyor. Geceleyin merdiven kaldırılıyor.

Kalede çoluk çocuğuyla birlikte müfridler oturmaktadır. Zimâmî Müfridler,[30] kale koruyucuları demektir. Orada kuyuvari hücrelerde ağır suçlular kalmaktadır. Bu zindanda kediden büyük devasa fareler cirit atmaktadır. Hattâ onları gözüne kestiremeyen pisipisiler korkuyor ve kendilerini korumaktan bile âciz bulunuyorlar! Çünkü fareler onları hezimete uğratıyor. Bu koca fareleri ancak tuzakla yakalayabilirsiniz! Ben bu hayvanları gördüğümde hayretler içinde kaldım.

Azgın Farelerden Kurtulan Adamın Hikâyesi

Bu kalede Cübbü'l-fîrân [=fare kuyusu] diye adlandırılan kuyuda hapis yatmış Afganlı Melik Hattâb anlatıyor:

"Fareler beni yemek için geceleyin çevreme toplandıklarında onlarla kıyasıya savaşır, bu yüzden çok acı çekerdim. Nihayet düşümde biri bana yanaşıp: ‘Yüzbin defa İhlas Sûresi'ni okursan Hak Teâlâ seni kurtaracaktır!' deyince öğüdünü tuttum ve okumaya başladım. Virdimi tamamen bitirince kuyudan alınıverdim! Zira yanımdaki çukurda da Melik Mell hapsedilmişti. Adamcağız hastalandığında azgın fareler onun gözlerini oyarak canını aldılar. Hükümdar bu feci hâdiseyi duyunca ‘Hattâb'ı çıkarın! Onun da başına gelmesin bu facia!' dedi."

İbn Battûta devam ediyor:

Hattâb'ın bahsettiği Melik Mell'in oğlu Nâsıreddîn ve Kadı Celâleddîn, hükümdar tarafından yenilgiye uğratıldıkları zaman bu kaleye sığınmışlardı.[31]

Devletabad halkı Marhata [Maharata] kabilesindendir. Marhata kadınları Ulu Tanrı'nın özenerek yarattığı, burun ve kaşlarını fevkalâde kıldığı kadınlardır. Onlarda, başka kadınlarda olmayan bir halvet tadı ve sevişme bilgisi vardır.[32]

Şehrin gâvurları hep ticaretle uğraşmaktadırlar. Genellikle kıymetli taş alıp satıyorlar. Malları çok! Onlar sâha diye adlandırılmaktadırlar.[33] Sâhanın tekili sâh'tır. Onlar Mısır ülkesindeki ekârim gibiler.

Devletabad'da üzüm ve nar yetiştirilmektedir. Yılda iki defa ürün alınır. Nüfüsunun çokluğu, topraklarının genişliğinden ötürü normal vergi ve haraç bakımından en önemli, en büyük şehirlerdendir. Bana anlatıldığına göre –daha önce belirttiğimiz gibi bir baştan bir başa üç ayda aşılabilen– bu şehirle ona bağlı kasaba ve köylerin vergilerini bir Hindu tam 17 kurûra iltizam etmiş! [=Mültezimlik görevi alarak bölgenin tüm geliri kendisine olmak üzere devlete 17 kurûr veriyormuş] Bir kurûr 100 lek, 1 lek ise 100.000 dinardır. Ama sözü edilen Hindu bu işi yürütemeyerek borca battığından elindeki malı alınmış, derisi de yüzülmüş!

Şarkıcılar Çarşısı

Devletabad'da sadece kadın ve erkek şarkıcıların bulunduğu bir çarşı vardır. Oraya sûk-ı tarbabad[34] denilir. Çarşıların en güzeli ve en büyüğüdür. Bir sürü dükkân bulunuyor. Her dükkânın doğrudan sahibinin evine açılan bir kapısı vardır. Evin başka bir kapısı daha bulunmaktadır. Dükkân olarak kullanılan mekân gayet güzel döşenmiştir. Ortadaki kocaman, beşik şeklindeki yükseltide türlü türlü ziynetlerle bezeli bir şarkıcı kadın oturmakta yahut kıvrılıp uzanmaktadır. Çevresindeki cariyeler beşiği sallamaktadırlar. Çarşının orta yerine altın yaldızlı muazzam bir kubbe çakılmıştır. Şarkıcıların emiri [=başsanatkâr] her Perşembe günü ikindi namazından sonra önünde hizmetkâr ve köleleri olduğu hâlde oraya gelir kurulur. Daha sonra küme küme yanaşan şarkıcı dansöz hatunlar reisin huzurunda gün batıncaya kadar dans eder, şarkı söyler ve nihayet dağılırlar.

Bu muazzam çarşıda namaz kılmak için mescitler de vardır. Ramazan ayında bu mescitlerde imamlar tarafından teravih namazı kıldırılmaktadır. Hint ülkesinin gâvur hükümdarlarından bazıları bu çarşıdan geçerken demin bahsettiğimiz şatafatlı kubbeye yönelir, dansözleri huzura çağırıp şarkı söyletirlerdi. Bir kısım Müslüman hükümdarlar da böyle yapmaktadır.

[Nezerbâr ve Sagar Şehirleri]

Sonra Nezerbâr [=Nandurbar] şehrine yöneldik.[35] Burası küçük bir şehir. Ahalisi Marhata kabilesinden. Onlar çeşitli zanaatlarda ilerlemiş maharetli insanlardır. Doktorlar ve yıldız ilmini bilenler de onlardan. Marhatalıların ulularına Berâhime [=Brahmanlar] adı verildiği gibi Ketriyyûn [=Kşatriyalar] da denilir.[36] Onlar pirinç, sebze ve susam yağı yerler. Hayvanlara acı çektirmek, onları boğazlamak istemezler. Cünüp kişi nasıl baştan aşağı yıkanıyorsa onlar da yemek için öyle yıkanırlar! Bir akraba ile evlenmenin şartı yedi ata [veya daha fazla] uzaktan olmasıdır. Şarap içmezler, bunu en büyük kusur sayarlar. Hint ülkesinde Müslümanlar arasında da durum böyledir. Orada bir Müslüman şarap içse derhal seksen değnekle cezalandırılır ve sırf yemek vaktinde açılan bir çukurda üç ay hapis tutulur.

Nezerbâr'dan kalkıp Sagar'a [=Songarh] gittik.[37] Burası, Sagar adlı gür bir nehrin kıyısına kurulmuş kocaman bir şehirdir. Irmağın kenarlarında sudolapları ve bahçeler dizilidir. Üzüm, muz ve şekerkamışı bu bahçelerin her yanını tutmuştur. Sagar şehrinin ahalisi, din-diyanet bilen, temiz kalpli güvenilir insanlardır. Hayat tarzları Hak Teâlâ'nın rızasına uygundur. Güzel bahçeler yapmışlar, gelen gidenin kalabileceği tekkeler ve zaviyeler kondurmuşlar yeşillikler içine! Kim bir tekke yaptırsa oraya bir bahçe vakfederek yönetim işini soyundan gelenlere bırakır. Çocukların nesli kesilirse vakıf yönetimi kadılara kalır. Şehir nüfusu bir hayli kalabalıktır. İnsanlar buraya yöneliyor; çünkü ahalisinden feyiz almak niyetindeler. Ayrıca, şehrin ticarî vergi ve diğer ödentilerden azade oluşu milletin buraya gelmesinin başka bir sebebidir.

KIRKSEKİZİNCİ BÖLÜM

KİNBÂYA'DAN KALİKÛT'E DOĞRU

Kırksekizinci Bölüm Notları

Sözünü ettiğimiz Sagar şehrinden çıkıp Kinbâya [=Cambay] şehrine gittik. Şehir, yarı nehir konumundaki bir körfezin [=deltanın] üstüne kurulu. Med ve cezirin yaşandığı bu körfeze sığınıyor gemiler. Gemilerin cezir anında çamura demirlediğini, med anındaysa suda kaydığını gözlerimle gördüm! Bu şehir, yapılarının sağlamlığı ve mescitlerinin şenliğinden ötürü dünyanın en güzel yerleşim birimlerindendir. Çünkü ahalisinin büyük bir kısmı yabancı tacirlerden oluşmaktadır. Onlar güzel evler, ilginç ve hoş mimarîli mescitler inşa etmekte birbirleriyle yarışmaktadırlar. Oranın büyük konakları arasında Şerif Sâmurrî'nin evini sayabiliriz. Hani şu helva meselesinden ötürü onunla benim aramda tatsız şeyler geçmişti de "melikünnüdemâ" [=nedimbaşı] onu yalanlamıştı. İşte o adamın konağında hiçbir yerde görmediğim büyüklükte ahşap bloklara tesadüf ettim. Evin kapısı şehir kapısı gibi! Civarındaki büyük namazgâh, Sâmurrî Mescidi diye biliniyor. Meliküttüccar Kâzerûnî'nin konağını da bu muazzam evler arasında sayabiliriz. Onun da yanında mescidi var. Yine tacir Şemseddîn Kulâhdûz'ün evini de bunlardan saymak gerek. Kulâhdûz, serpuş diken demektir.

[Üç Direnişçinin Hikâyesi]

Daha önce anlattığımız Afgânlı Kadı Celâl'in isyanı patlak verdiğinde Şemseddîn Kulâhdûz, şehir ileri gelenlerinden Nâhûda İlyas ve melikülhükemâ –ki daha önce ondan bahsettik– asiye karşı şehri korumaya karar verdiler. Şehrin surları olmadığı için civarına hendek kazmaya başladıysalar da Kadı Celâl onları yendi ve içeri daldı. Bu üç kişi hemen bir eve sindi. Ele verilmekten korktular ve kendilerini öldürmeye karar verdiler. Her biri daha önce niteliklerinden bahsettiğimiz kattâra âletiyle arkadaşına vurdu. İkisi öldü; melikülhükemâ kaldı.

Kinbâya şehrinin ileri gelen işadamlarından biri de Necmeddîn Cîlânî'dir. Yakışıklı ve pek zengindir. Burada muhteşem bir konak ve namazgâh

yaptırmıştır. Sultan ona merâtib [=bando] vererek Kinbâya emirliğini lütfetmişse de bu iş onun hem servetine hem de canına mal olmuştur.

[Telingli (Telinkli) Mukbil]

Kinbâya'ya ulaştığımızda oranın emiri hükümdar nezdinde saygın biri olan Mukbil Telingî idi. Yanında bulunan Şeyhzâde Isbahânî bütün işlerde onun vekili durumundaydı. Isbahânî hem geniş bir servete hem de saltanat işlerinde tecrübe ve derin bilgiye sahipti. Bir yandan kendi yurduna mal gönderiyor, diğer yandan kaçma planları yapıyordu.

Onun haberi nihayet sultana ulaştı; adamın sıvışmak niyetinde olduğu bildirildi. Hükümdar, Emir Mukbil'e haber salarak Şeyhzâde Isbahânî'yi yakalayıp huzuruna göndermesini emretti. Mukbil onu yakaladı, bir ulağın yanına katarak efendisine gönderdi. Isbahânî huzura çıkarılıp gözlem altına alındı. Genelde hükümdarın gözlem altına aldığı kişi binde bir kurtulur. Ama şeyhin planı tuttu; kendini denetleyen adamı parayla elde etti; beraber kaçtılar!

Doğru sözlülerden biri, Kalhât[1] şehrindeki mescidin sütunları dibinde şeyhzâdeyi gördüğünü söyledi bana. Onun anlattığına göre sonradan yurduna ulaşan şeyhzâde tüm servetine erişip kaygılarından azat olmuş.

Körlerin Atışması ile İlgili Hikâye

Bir gün Melik Mukbil evinde bize ziyafet çekti. İlginç ve az rastlanan bir durum meydana geldi:

Bir yanda sağ gözü kör olan şehir kadısı, öbür yanda hem suratı hem de özürüyle ona benzeyen –sol gözü görmeyen– Şerif Bağdâdî oturuyordu. Yemek sırasında Şerif Bağdâdî kadı efendiye bakarak gülüyordu. Kadı onu azarlayınca:

"Beni azarlama! Ben senden daha güzelim!" dedi şerif.

Kadı:

"Nasıl yani?" deyince şu cevabı verdi:

"Çünkü senin sağ gözün, benimse sol gözüm kördür!" Bu cevap üzerine Emir ve öteki davetliler gülüşmeye başladılar; kadı utanmıştı ama hiçbir karşılık veremedi. Çünkü Hint ülkesinde şerifler hep el üstünde tutulur, ziyadesiyle saygı görür.

Bu şehirde aslen Diyarbekirli Hacı Nâsıreddîn adında bir ermiş vardı.[2] O, büyük câmiin [çevresindeki] kubbeli odalardan birinde kalırdı. Huzuruna çıktık, yemeğini yedik. Kadı Celâleddîn isyan bayrağını açarak Kinbâya şehrine girdiği zaman Nâsıreddîn asinin yanına varmış, dualar etmişti. Bu hareketi hükümdara haber verildiğinde Haydarî gibi öldürülmemek için tez davranan Nâsıreddîn, bir yolunu bulup kaçmıştır.

Kinbâya'da bulunan temiz kalpli yüce ruhlu insanlardan biri de tacir Havâce [=Hoca] İshâk'tır. Onun, gelen giden yolcuyu, kimsesizi ve dervişleri doyurduğu bir tekkesi vardır. O kadar dağıttığı hâlde serveti eksilmez hattâ artardı.

Buradan çıkıp Kâvî [=Kava] şehrine gittik. Kâvî,[3] med ve cezirin egemen olduğu bir delta üzerine kurulmuştur. Burası biraz sonra anlatılacak olan Ray Câlansî [=Câlansî kralı yahut Kral Câlansî] gâvurunun bölgesi içindedir. Kâvî'den kalkarak Kandhâr'a hareket ettik. Kandhâr bir körfeze kurulmuş muazzam bir gâvur şehridir.

Kandhâr Hükümdarı

Kandhâr [=Gandhar][4] hâkimi, Câlansî adında bir gâvurdur. İslâm yönetimi altında her sene Hint hükümdarına hediyeler gönderir. Şehre vardığımızda bizi karşılamaya çıkıp hürmetini eksik etmedi. Bizi sarayında ağırladı. Onun yanında kalan Havâce [=Hoca] Bühre evlâdı[5] gibi nüfuzlu Müslümanlar hemen ziyaretimize koştular. Altı gemisi bulunan Nâhûda İbrahim de onlardandır. Bu şehirden itibaren denize açıldık.

Denize Açılışımız

Sözünü ettiğimiz İbrahim'in câker türü gemisine bindik. Çin hükümdarına hediye olarak götürülen atların yetmişini o gemiye, geri kalanıyla arkadaşlarımızın atlarını İbrahim'in kardeşine ait manûrt tabir edilen gemiye yüklettik. Ray Câlansî'nin ayarladığı tekneye de Zahîreddîn ile Sünbül ve

dostlarının atlarını bindirdik. Câlansî bize su ve yol azığı verdiği gibi hayvanlarımız için gerekli olan yiyeceği de tedarik etti. Bununla kalmayıp kendi oğlunu, ukayrî tipi gemiye bindirerek yanımıza kattı. Ukayrî denilen gemi, gurâb[6] türü [hızlı] teknelere benzemekteyse de daha geniştir ve altmış küreği vardır. Çatışma esnasında kürekçilere ok ve taş isabet etmesin diye geminin üstü çatı gibi örtülüyor. Benim bindiğim câkerde elli okçu ve elli zenci cengâver bulunuyordu. Onlar bu denizin kabadayısıdırlar. Hindin gâvuru da, korsanı da onlardan birinin bulunduğu gemiye katiyen yanaşmazlar!

Yolculuğa çıkışımızdan iki gün sonra karadan dört mil uzaklıkta bulunan ıssız Bayram adasına[7] çıktık, oradaki göletten su aldık. Bayram adası gâvur elinden alındıktan beri harap ve sahipsiz kalmıştır. Daha önce bahsettiğimiz meliküttüccâr burayı şenlendirmek için birkaç Müslümanı getirip yerleştirmiş. Ayrıca adada bir kale yaptırarak çevresine mancınıklar koydurtmuş.

Sonra bu adadan kalktık ve yolculuğumuzun ikinci günü Kûka şehri kıyılarına vardık. Güçlü bir cezir etkisinden ötürü şehirden dört mil öteye demir attık. Kûka[8] hakikaten pek muazzam bir şehirdir; çarşıları gayet büyüktür. Cezir anında dostlarımla beraber "uşârî" türünden bir kayığa binerek suya indim, şehre girmek için. Ama aşârîmiz çamura saplandı! Şehirle aramızda bir mil vardı. Kayıktakiler, karaya ayak basmadan med olacak diye beni korkuttular çünkü ben yüzmeyi bir türlü beceremezdim! Neyse ki zor-şer Kûka'ya vardım, çarşılarını dolaştım. Orada Hızır İlyas'a nispet edilen bir namazgâh gördüm; –Hak Teâlâ'nın selâmı ve esenliği onları kuşatsın– akşam namazını burada kıldım. İçeride şeyhleriyle beraber bir grup Haydariye dervişi[9] gördüm. Sonra gemiye döndüm.

Kûka Hükümdarı

Kûka hükümdarı Dunkûl adlı bir gâvurdur. Aslında söz dinlemeyen bir isyancıdır ama Hint hükümdarına boyun eğen sadık biri gibi gösteriyor kendini. Buradan çıktık, üç gün sonra Sendâbûr'a vardık. Sendâbûr kocaman bir ada.[10] Ortasında otuzaltı köy vardır. Her yanı deltayla kuşatılmıştır. Cezir anında suyu tatlı, med anında ise acı ve tuzludur. Adanın merkezinde iki şehir var. Biri çok önceleri gâvurlar tarafından

kurulmuş. İkinci şehri ise Müslümanlar adayı ilk fethettiklerinde kurmuşlar. Orada Bağdat mescitlerine benzeyen muhteşem bir ana câmi [=ulucâmi] vardır.[11] Bu mabedi, Hinavrlı Sultan Cemaleddîn Muhammed'in babası Nâhûda Hasan yaptırmış; ilerde bundan bahsedilecek. Ayrıca adanın ikinci fethi esnasında onun yanında geçirdiğim maceralardan da bahsedeceğim inşallah. Bu adada fazla eğleşmeyip yine açıldık suya; içinde kilise, bağ-bahçe ve gölet bulunan küçük ve karaya yakın bir ada kıyısına demir attık.

Orada bir cûkî vardı.

Bu Cûkînin Hikâyesi

Bu küçük adaya çıktığımızda bir cûkînin büdehane [=budhane; Buda heykellerinin bulunduğu mekân; puthane] duvarına dayandığını, iki put arasında durduğunu gördük. Büdehane putların durduğu ev demektir. Üzerinde ruhî ve bedenî arınma çabasının izleri vardı açıkça. Bir şeyler konuştuk fakat cevap vermedi. Yanında yiyecek var mı diye onu süzdük, bir şey göremedik. Biz ona bakarken ansızın tiz bir nara attı. Derhal önüne bir "nârcîl" [=nargil; hindistancevizi] düştü. Onu alıp bize verdi. Hayretten dilimiz tutulmuştu! Dinar-dirhem ve yiyecek sunmak istedikse de kabul etmedi. Önünde deve tüyünden yapılmış bir aba [=sert yaygı] vardı; elimle evirdim, çevirdim. Onu bana verdi. Elimde "zeylaî"[12] tarzdaki tespihi gördü; dokundu, evirip çevirdi. Ona verdim. Tespihi koklayıp öptü. Evvelâ göğe sonra da kıbleye yöneldi. Dostlarım onun işaretlerini anlamadılar fakat ben adamın Müslüman olduğunu ve ada halkından bu inancını gizlediğini farkettim.

O adam oradaki ceviz ağacıyla yaşıyordu. Veda ederken elini öptüm. Dostlarım bu hareketi ayıpladılar. Fakat adam, arkadaşlarımın yergi dolu tavırlarını hissedince hemen eğildi, benim elimi öptü. Gülümseyerek bize dönmemiz gerektiğini ima etti. Yanından ayrıldık. En son ayrılan bendim. Eteğimden tutup çekince başımı ona çevirdim. Bana 10 dinar uzattı. Daha sonra arkadaşlarım:

"Niçin eteğini çekti?" diye sordular. Ben de:

"Bu paraları verdi!" dedim. 10 dinardan üçünü Zahîreddîn'e üçünü de Sünbül'e uzatarak dedim ki:

"Bu adam Müslüman! Hak Teâlâ'yı bildiğini, ona inandığını belli etmek amacıyla göğe; Allah elçisini kabul ettiğini göstermek amacıyla da kıbleye doğru nasıl işaret ettiğini görmediniz mi? Zaten tespihi alması bu iddiamı doğruluyor!"

Bu sözlerden sonra iki arkadaşım cûkînin olduğu yere döndülerse de onu bulamadılar. Böylece yola çıktık.

[Hinavr Şehri]

Ertesi gün Hinavr [=Honavar] şehrine vardık.[13] Burası büyük gemilerin rahatça girebildiği kocaman bir körfeze kuruludur. Şehrin denize uzaklığı yarım mil. "Buşkâl" sırasında bu denizde dört ay boyunca öyle bir fırtına kopar ki avlanma dışında bir amaç için kimse suya açılmaya cesaret edemez. Buşkâl yağmur mevsimi demektir.

Hinavr şehrine vardığımız gün Hint cûkîlerinden biri gizlice yanıma yaklaşarak 6 dinar uzattı ve şöyle dedi:

"Bu parayı, senin tespih verdiğin brahman cûkî gönderdi!" Parayı alıp bir dinarı adama verdimse de kabul etmedi. Sonra yanımdan ayrıldı. Meseleyi iki dostuma açtım;

"İsterseniz payınızı alın!" dedim. Kabul etmediler. Ama cûkînin yaptıklarına şaşarak:

"Bize verdiğin 6 dinara bir o kadar daha ekleyip tümünü, o adamı gördüğümüz iki putun arasına koymuştuk!" dediler. Şaşkınlığım iyice arttı. Adamın armağan ettiği dinarları sakladım.

Hinavr ahalisi Şâfiî mezhebindendir. Dinlerine düşkün, yiğit adamlardır. Onlar sürekli denizlerde cihat ederler. Bura ahalisi deniz savaşıyla ünlenmişse de biraz sonra anlatacağımız gibi, Sendâbûr'u fethettikten sonra talih onlara küsmüştür.

Bu şehirdeki âbitlerden Şeyh Muhammed Nâkavrî ile görüştüm. Bana tekkesinde mükellef bir ziyafet çekti. Bu adam cariye ve köleden iğrendiği için yemeğini kendi pişirirdi. Orada Allah kitabının öğreticisi, asil ruhlu

güzel huylu, günaha düşmekten çok sakınan fakih İsmail Efendi ile görüştüm. Ayrıca şehir kadısı Nûreddîn Ali ve ismini şu anda anımsayamadığım hatip de görüştüklerim arasındaydı.

Bu şehrin hattâ tüm kıyı şehirlerinin kadınları dikişsiz elbise giymektedirler. Giysinin bir ucunu elleriyle tutuyor, geri kalan kısmını baş ve göğüslerine uzatıp o âzaları böyle örtüyorlar. Onlar çok güzel ve namusludurlar. Her birinin burnunda altın bir halka vardır.[14] Onların bir üstünlüğü de tümünün Yüce *Kur'an*'ı ezberlemiş olmasıdır. Bu şehirde, onüçü kız çocuklarına, yirmiüçü erkek çocuklarına ait olmak üzere tam otuzaltı okul gördüm! Bu duruma başka yerde tanık olmadım. Ahali, deniz ticaretiyle geçimini sağlıyor. Ekim dikim işleriyle uğraşmıyorlar. Mulaybâr [=Malabar] ahalisi Sultan Cemaleddîn'e her yıl bir şeyler verir. Çünkü onun denizlerdeki üstün gücünden korkmaktadırlar. Tüm süvari ve piyadesiyle Sultan Cemaleddîn'in ordusu, 6 bin civarındadır.

Hinavr Hükümdarı

Seçkin ve ulu sultanlardan Cemaleddîn Muhammed b. Hasan, bu bölgenin hükümdarıdır. O, ilerde bahsedeceğimiz Haryab[15] adlı bir gâvur hükümdarına bağlıdır. Sultan Cemaleddîn, namazlarını hep cemaatle kılmaktadır. Seherden önce namazgâha gelip tan yeri ağarıncaya kadar *Kur'an* okuma âdeti vardır. Sabah namazı vakti girer girmez namazını kılıp atına biner ve şehirden çıkar. Güneş yükselip kuşluk vakti girince mescide gelip kuşluk namazını kılar, daha sonra köşküne gider. Eyyâm-ı Bîd'da [=gecenin dolgun ay ışığıyla beyazladığı günlerde; hicri ayın 13., 14. ve 15. gününde][16] oruç tutar. Yanında bulunduğum sırada beni hep iftara çağırırdı. Bu davetlerde benden başka fakih Ali ve fakih İsmail de bulunmaktaydı. Yere dört küçük iskemle konulur, birine kendisi diğerlerine biz otururduk.

Hinavr Hükümdarının Yemek Düzeni

Oralılarca havance [=khwânçe, hônçe][17] denilen bakır sini getirilip üzerine tâlam denilen bakır tabak konulur. İpeklere bürünmüş güzel bir cariye yaklaşarak yemek tencerelerini hükümdara sunar. Elinde bulunan büyücek bakır kepçeyle bir kepçe pirinç alıp tâlamın içine koyar, üstüne susam yağı döker. Tuzlu karabiber salkımları, yeşil zencefil, salamura limon

ve mango ekler mönüye. Herkes yemeğinden bir lokma aldıktan sonra bu baharatlardan atıştırır biraz. İpeklere bürülü cariye, tâlama koyduğu bir kepçe pirinç bittikten hemen sonra harekete geçer bir kepçe daha döker. Böylece bir sahan içinde pişmiş tavuk servisi yapılır; pirinç bu tavukla beraber yenir. Bu pirincin ikinci kepçesi bitince başka bir tür tavuk yemeğinden konulur. Bu da pirinçle yenilir. Çeşitli tarifelerle yapılmış tavuk yemekleri tamamen bittiğinde yine pirinç eşliğinde muhtelif balık yemekleri getirilir. Balık bitince yağ ve sütte pişirilmiş sebze servisi yapılır, bunu da pirinçle yiyorlar! Yemeklerin sonunda "kûşân" takdim edilir. Kûşân, ziyafet sonunda yenilmesi âdet olan süt ürünüdür [=kesmik veya yoğurt]. Bu sofraya konulduğu vakit, artık yenecek bir şey kalmadı demektir ve sıcak su içilir. Çünkü yağmur mevsiminde soğuk su zarar verir.

Hinavr sultanının yanında hiçbir yere ayrılmadan onbir ay kalmıştım. Onların yemekleri sade pirinç olduğundan asla ekmek yiyemedim! Zîbetülmehel [=Maldiv], Seylân, Ma'ber ve Mulaybâr [=Malabar] yörelerinde geçirdiğim üç sene boyunca pirinçten başka bir şey yiyemedim. O hâle gelmiştim ki pirinci ancak suyla yutabiliyordum!

Sultan Cemaleddîn'in elbisesi ince ipek ve keten örtülerden ibarettir. Beline bir peştamal sarıyor ve üst üste iki örtüye bürünüyor. Saçlarını örerek üstüne küçük bir sarık konduruyor. Ata bindiği zaman bir kaftan geçiriyor sırtına. Bunun üstüne de iki peştamal sarıyor. Önünde davullar çalınıyor, borular öttürülüyor.

Bu gelişimizde Hinavr sultanının yanında üç gün kaldık. Bize yol azığımızı vermeyi ihmal etmedi.

[Malabar]

Hinavr'dan çıkarak üç gün sonra Mulaybâr'a [=Malabar] vardık.[18] Burası biber ülkesidir. Bu bölge, Sendâbûr'dan Kavlem'e kadar deniz boyunca uzanıyor. Bir uctan bir uca iki ayda varılır. Yol boyunca ağaçlar ardı ardına sıralanmıştır. Her yarım milde ahşap bir bina bulunur. İçindeki peykelerde gelen giden yolcular oturup dinlenir. Bu evlerin yakınında bir su kuyusu vardır. Kuyunun bekçiliğini bir gâvur yapar. Gelen yolcu gâvursa ona kapla su verilir, Müslüman ise adam iki eliyle ona su içirir! Müslüman yolcu eliyle işaret edinceye, yahut çekilinceye dek suyu akıtır bekçi.

Mulaybâr bölgesinde hiçbir Müslüman, gâvur evine girmez; onların kaplarından yemek yemez. Eğer Müslüman tesadüfen gâvur kabından yemek yese çevredeki gâvurlar o kabı derhal paramparça eder yahut Müslümanlara verirler. Bir Müslüman bu bölgede hiç Müslüman evi bulunmayan bir semte girse gâvurlar ona yemek pişirerek muz yaprakları üzerinde servis yaparlar. Üzerine katık eklemeyi de ihmal etmezler. Müslümanın sofrasından artan yemekleri köpekler ve kuşlar yer.

Bu yoldaki menzillerin hepsinde Müslüman evleri bulunmaktadır. Müslüman yolcular oralarda konaklamaktadır. Ev sahipleri [=hancılar] yolculara yemek hazırlar ve ihtiyaç duyulan her şeyi satarlar. Onlar da olmasa buralara asla Müslüman gelmez...

Bahsettiğimiz iki aylık uzun yol boyunca her karış toprak değerlendirilmiş ve işlenmiştir. Herkesin kendine ait bir bahçesi ve bu bahçenin ortasında evi bulunur. Bahçelerin etrafı tahta çitlerle çevrilidir. Yol ardı ardına bitip tükenmek bilmeyen bahçelerin içinden geçer. Her iki bahçe arasında ağaç bir merdiven bulunur. Bu merdivenlerle bir bahçeden öbürüne inilir. Tam iki ay süren yolun çevresi aynen böyle! Bu bölgede kimse hayvana binerek dolaşmaz. At sadece sultanda bulunur. Halk çoğunlukla köleler yahut kiralık işçiler tarafından taşınan devletlere [=dûle, tahtırevan] biner. Bunun dışında başka bir şeye de pek binilmez, yayan gidilir! Ticaretle uğraşsın ya da uğraşmasın; kişi taşınacak yükünü ve malını kiraladığı adamların sırtına atar, işini halleder. Bu yörede bir tüccarın yanında, eşya taşımak üzere görevlendirilen yüz civarında kiralık adam görülür! Bu hamalların her birinin elinde alt ucu sivri, üst ucu ise demir kancalı kalın bir değnek vardır. Hamal bitkinleştiği vakit çömelmek isteyip de şöyle rahat oturacağı bir peyke bulamayınca ucu sivri sopayı yere dikerek sırtındaki yükü üst kısma asar. Dinlendikten sonra başkasının yardımına gereksinim duymadan yükünü omuzlayıp yola revan olur.

Ben bu güzergâh kadar emniyetli bir yol görmedim! Bir hindistancevizi dahi çalınsa hırsızı öldürebilirler. Meyveler yere dökülür de kimse eğilip almaz; nihayet ağacın sahibi gelip toplar.

Bana anlattıklarına göre bir gün Hindular grup hâlinde yoldan geçerken içlerinden biri uzanıyor, yerden bir ceviz alıyor. Haberi duyan "hâkim" [=bölge emniyet amiri], yere bir kazık çakıp üst tarafının sivriltilmesini

emrediyor. Bu sırığa evvelâ bir tahta levha geçiriliyor sonra da o adam oturtuluyor levhanın üzerine! Sırık adamın karnından girip sırtından çıkıyor! Ve adam [günlerce] bu hâlde bırakılıyor ibret olsun diye! Millet seyredip akıllansın diye yol boyunca dikilmiş daha nice kazıklara rastladık.

Geceleyin bu yolda gâvurlarla karşılaştığımızda onların bizi görür görmez rahatça geçelim diye kenara çekildiklerine şahit olduk. Müslümanlar burada en üstün durumdalar ama demin de belirttiğimiz gibi kâfirler onlarla yemek yememekte, onları evine sokmamaktadırlar.

Mulaybâr bölgesinde oniki gâvur hükümdar vardır. Bazıları gayet güçlüdür ve elli bin askere sahiptir. Bazıları ise zayıftır; üçbinden fazla adamı yoktur. [Lâkin] aralarında çekişme yok! Güçlü olan zayıfın elindekini alma peşinde değil. Her birinin devletçiği diğerine ahşap bir kapı ile açılır; kapının üstünde;

"Buradan itibaren falanca hükümdarın sınırı başlıyor" şeklinde bir yazı vardır. Bu [sınır] kapısına "Falancanın Eman Kapısı" derler meselâ. Bir Müslüman yahut kâfir suç işleyip de bulunduğu memleketten kaçarak diğerinin eman kapısına [=bâb-ı emân] gelirse canını kurtarır; yanından kaçtığı hükümdar güçlü bir orduya ve teçhizata sahip olsa da o adama dokunmaz!

Bu bölgedeki hükümdarlar devleti ve saltanatı öz evlâda değil kızkardeş oğluna bırakmaktadır. İlerde anlatacağımız gibi; ağzını ve burnunu saran Messûfe kabilesinden[19] gayrı bu âdete sahip başka bir topluluk görmedim.

Burada bir hükümdar halka alışveriş yasağı koymak isterse kölelerine emreder; dükkânlara yapraklı ağaç dalları assınlar diye. Bu dallar durdukça kimse mal satın alamaz dükkânlardan!

Biber

Biber ağaçları üzüm asmasına benzemektedir. "Nârcîl" [=hindistancevizi] hizasına dikilir; aynı asma gibi nârcîle sarılarak büyür. Ancak asmanınki gibi yeşil yumuşak ipliksi dalcıkları yoktur. Biber ağacının yaprakları sedef ve böğürtlen yaprağına benzer; küçük salkımlarının taneleri yeşilken "Ebû Kuneyne"ye benzer. Biber sonbaharda toplanır. Aynı üzüm gibi, güneşe

karşı yaygılar üstüne serilir. Tamamen kuruyup simsiyah oluncaya dek altı üstüne getiriliyor defalarca. Daha sonra biberi tacirlerine satıyorlar. Bizim memleketin halkı, biberin ateşte kurutulduğuna ve bu yüzden buruştuğuna inanıyorsa da işin aslı böyle değil. Buruşukluk, güneşten ötürüdür. Kalikût yöresinde biberin bizim ülkemizdeki anlî [=akdarı] gibi kilo ile tartıldığını gördüm.

[Ebuserûr'dan Fâkenevr'e]

Mulaybâr [=Malabar] bölgesinin şehirleri arasında ilk ziyaret ettiğimiz, Ebûserûr'dur [=Barselor].[20] Ebûserûr, kocaman bir körfez üstüne kurulmuş küçük bir şehir. Orada hindistancevizi boldur. Müslümanların oradaki önderi, Ebû Sitte diye çağrılan Şeyh Cuma'dır. Bu adam, eli açık, asil ruhlu kişilerdendir. Tüm servetini beş parasız kalıncaya kadar dervişlere ve kimsesizlere dağıtmıştır.

İki gün sonra Fâkenevr'e [=Bakkanor] ulaştık.[21] Yine körfez kenarında ama muazzam bir şehir. Buranın şekerkamışı hem bol hem de kalitelidir. Bölgenin başka taraflarında böylesi yetişmemektedir. Orada Hüseyin Sellât adlı birinin başkanlığında Müslüman bir grup yaşar. Bu cemaatin hem kadısı hem de hatibi vardır. Bahsettiğimiz Hüseyin, Cuma namazı için bir mescit yaptırmıştır orada.

Fâkenevr Hükümdarı

Fâkenevr [=Bakanor] hükümdarı Bâsedev adlı bir gâvurdur. Onun otuz civarındaki savaş gemisinin kaptanı ise Lûlâ adlı bir Müslüman! Haydutlar taifesinden olan Lûlâ, daima denizi tutmak ve tüccar soymakla meşguldür! Fâkenevr'e demir attığımızda hükümdar, oğlunu bizim yanımıza gönderdi. Çocuk gemide [can güvenliğimizi sağlayan] bir rehin gibi kalırken biz hükümdarın yanına gittik. Fâkenevr hükümdarı, Hindistan hükümdarına saygısını belirtmek, ona olan vazifesini yerine getirmek ve gemilerimizdeki tacirlerle alışveriş yaparak kendine yarar sağlamak için üç gün boyunca bizi ağırladı, hepimize ziyafet verdi! Bu diyarda gemi bir şehrin yakınından geçiyorsa kıyıya demir atmalı, şehir yöneticisine "hakk-ı bender" [=liman muhafızının payı] adıyla bilinen bir armağan vermelidir; âdet böyle! Bir gemi bu tarzda hareket etmezse şehir ahalisi tez ayak koşup teknelerine atlayıverir, söz dinlemeyen gemiyi takip ederek zorla limana sokar! Ayrıca

iki kat vergi alırlar o gemiden! Hattâ o gemiyi diledikleri kadar tutar, yoldan alıkoyarlar!

Fâkenevr'den hareket ettik. Üç gün sonra Mencerûr [=Mangalor] şehrine ulaştık.[22] Bu şehir, Mulaybâr [=Malabar] diyarının en büyük körfezi olan Dunb girintisine kurulmuş muhteşem bir yerdir. Îrân ve Yemen kökenli işadamlarının büyük bölümü bu şehirde konaklar. Burada biber ve zencefil tepe tepe yığılır.

Mencerûr Hükümdarı

Bu diyarın en büyük hükümdarıdır. Adı Râmedev'dir. Oradaki dört bin civarında Müslüman, şehir kıyısına kurulu bir varoşta yaşamaktadır. Onlarla şehir halkı arasında hep çatışma olur. Ama hükümdar ticaret bilir insanlara ihtiyaç duyduğu için arayı düzeltir. Mencerûr şehrinin asil ruhlu, erdemli insanlarından Bedreddîn Ma'berî, Şâfiî mezhebinden olup [islâmî] ilimlerin başhocalığını yapmaktadır. Bu adam, gemiye çıkıp bize teklifte bulundu; onun beldesine misafir olalım diye.

"Ora hükümdarı, bir süre yanımızda rehin kalması için oğlunu gemimize göndermedikçe bu iş olmaz!" cevabını verdik. O da şöyle dedi:

"Fâkenevr hükümdarı, ülkesinde yaşayan Müslümanlar güçlü olmadığı için böyle yapmış. Oysa burada hükümdar bizden korkuyor!"

Hükümdarın oğlunu göndermemesi durumunda söz konusu teklife olumlu cevap veremeyeceğimizi belirttik ve neticede o da diğeri gibi oğlunu gönderdi; böylece onlara misafir olduk. Bizi el üstünde tuttular, saygıda kusur etmediler.

Orada üç gün kaldıktan sonra Hîlî'ye doğru açıldık.[23] İki günde vardığımız bu şehir, büyük gemilerin rahatça girebildiği geniş bir körfeze kuruludur. Bu büyük şehrin binaları da güzeldir. Çin gemileri sonunda buraya gelmektedir. O gemiler sadece buraya değil, Kavlem ve Kalikût limanlarına da girebilmektedir. Hîlî şehri, nur saçan bereketli ulucâmiinden ötürü hem Müslümanlar hem de kâfirler nezdinde hürmet görmektedir. Deniz yoluyla seyahat edenler bu câmiye bol bol adak adarlar. Mabedin pek zengin bir gelir sandığı vardır. Hatîb Hüseyin'le Müslümanların emiri

konumundaki Hasan Vezzân'ın gözetimi altındadır bu sandık. Bu câmi içinde ilim öğrenip vakıftan düzenli bağış alarak geçimini sağlayan bir grup öğrenci vardır. Ayrıca, geleni gideni ve yörenin fakir Müslümanlarını doyuran aşhanesi vardır câmiin. Yemekler burada hazırlanmaktadır.

Mabette, Makdeşev [=Mogadişu][24] ahalisinden Saîd adlı iyi yürekli, dindar mı dindar, misafire karşı hoş davranışlı bir fakihle görüştüm. Sürekli oruç tutuyordu. Mekke ve Medine'de ondörder sene kaldığını; birinci şehirde Ebû Nümeyy'in, ikincide ise Mansûr b. Cemmâz'ın emirlik dönemine yetiştiğini, ayrıca Hint ve Çin ülkelerine de yolculuklar yaptığını söyledi bana.

Hîlî'den çıkıp Curfattan'a ulaştık.[25] Burası Hîlî'den üç fersah uzaktadır. Orada Bağdatlı ulu bir fakihle görüştüm. Bu adam, Kûfe yolu üzerinde Bağdat'a 10 mil uzaklıkta bulunan Sarsar'dan[26] geldiği için Sarsarî diye anılıyor. O belde, bizim Mağrip'teki Sarsar adlı yöreyle adaştır. Sarsarî'nin Curfattan'da çok zengin bir kardeşi varmış. Adam vasiyetinde küçük çocuklarının ağabey Sarsarî'nin gözetimine bırakılmasını söylemiş. İşte, Sarsarî çoluk çocuğu Bağdat'a götürme hazırlığındayken ben onun yanından ayrılmıştım. Âdet olduğu üzere "Sudan" [=siyahlar] gibi Hintliler de ölünün malına dokunmaz, geriye binlerce altın bıraksa da. Merhumun malı, şeriat gereğince hak sahibi olanlar gelip teslim alıncaya kadar yöredeki Müslümanların büyüğünde [=imamında] kalır.

Curfattan Hükümdarı

Bu adamın ismi Kuvayl[27] olup Mulaybâr bölgesinin en büyük hükümdarlarındandır. Umman, Fâris ve Yemen'e ticarî seferler yapan pek çok gemisi var. İlerde anlatacağımız Dehfattan [=Dharmapattam] ve Budfattan [=Pudupattana] yöreleri de onun ülkesinin sınırları içindedir.

Curfattan'dan çıkıp Dehfattan'a gittik.[28] Burası bağı bahçesi bol bir körfez üstüne kurulmuş büyük bir şehirdir. Orada hindistancevizi, biber, fevfel, tenbûl ve bol miktarda kulkas [=fil kulağı] yetişiyor; kulkası etle pişiriyorlar.[29] Hiçbir yerde buradaki gibi ucuz ve bol muz görmedim!

Burada beşyüz adım uzunluğunda üçyüz adım genişliğinde büyük bir "bâin" [=sun'î gölet] var. Bu muazzam gölet, kırmızı yontma taşlarla örülmüştür. Çevresinde yine taştan yapılmış yirmisekiz kubbe bulunmaktadır. Her birinde basamağımsı dört taş peyke yer alır. Bu kubbelere de taş merdivenlerle çıkılır. Bâinin ortasında üç katlı büyük bir kubbe yer almaktadır. Her katta dört oturak vardır. Bana anlatıldığına göre burayı yaptıran adam, Kuvayl'ın babasıymış. Tam karşıda Müslümanlar için inşa edilmiş bir ulucâmi bulunmaktadır. Oradan merdivenlerle bâine inilmektedir. Millet, abdest ve gusülü orada yapmaktadır. Fakih Hüseyin'in bana anlattığına göre hem câmii hem de bâini yaptıran adam, Kuvayl'in atalarından olan bir Müslümanmış. Onun Müslüman oluşu ile ilgili enteresan hikâyeyi anlatalım.

Câmi Hizasında Bulunan İlginç Ağaca Dair

Câmiin hemen yanı başında yemyeşil bir ağaç gördüm. Yaprakları incir yaprağına benziyorsa da daha yumuşaktı. Bir duvar sarmış çevresini, dibinde de bir mihrap var. Orada iki rekât namaz kıldım. Oralılar bu ağaca dıraht-ı şehâde [=şehadet ağacı] adını vermişler. Her yıl sonbaharda bu ağaçtan bir yaprak düşermiş, rengi önce sarıya sonra kırmızıya dönüşen... Üstünde kudret kalemiyle "Allah'tan başka Tanrı yok, Muhammed onun elçisi" yazılı olurmuş. Fakih Hüseyin'le bir grup güvenilir adam bu yaprağı gözleriyle gördüklerini ve üstündeki yazıyı okuduklarını söylediler bana. Fakih Hüseyin'in ifadesine göre yaprağın düşüş zamanında Müslüman ve gâvur taifelerinden güvenilir kişiler ağacın altına otururmuş. Yaprak düşüverince yarısı Müslümanlar tarafından alınır, öbür yarısı gâvur hükümdarının hazinesine konulurmuş. Bu yaprakla hastaları iyileştirirlermiş.

İşte Hükümdar Kuvayl'ın, câmiyle bâini inşa eden atasının İslâma giriş sebebi bu ağaçtır. O adam Arap yazısını bildiği için yaprağı okur okumaz manasını anlayarak İslâmı kabul etmiş ve Müslümanlığını gerektiği şekilde yaşamış. Bu adamın hikâyesi oralılar arasında pek yaygın. Fakih Hüseyin'in anlattığına göre adı geçen hükümdarın çocuklarından biri, babasından sonra gâvur olup azmış, ağacın köklerinin sökülmesini emretmiş! Böylece ağaç kütür kütür sökülmüş, izi bile kalmamış. Ama daha sonra yeniden dirilen

ağaç eskisinden de alımlı olmuş. Bu arada gâvur evlât da çarçabuk gebermiş!

Sonra Budfattan'a gittik.[30] Büyük bir körfez üstüne kurulu görkemli bir şehirdir. Şehir dışında denize yakın bir noktada mescit vardır. Yörede hiç Müslüman bulunmadığı için dışarıdan gelen yabancı Müslümanlar bu mescide sığınmaktadır. Buranın limanı, ülkenin en güzel limanlardandır. Yörenin suyu tatlı, fevfeli boldur. Hint'e ve Çin'e buradan yükleniyor fevfel. Ahalinin büyük bir kısmı Brahman'dır. Bura ahalisi, gâvurlar tarafından el üstünde tutulmakta, Müslümanlar nezdindeyse hiç sevilmemektedir. Bu yüzden aralarında Müslüman yoktur.

Mescitle İlgili Hikâye

Onların, adı geçen mescidi sağlam bırakmalarının sebebi bana şöyle anlatıldı:

Brahmanlardan biri, dam yapmak için mescidin çatısını yıkınca evinde bir ateş peyda olmuş! Adam, çocukları ve eşyasıyla beraber yanıp kül olmuş. Böylece ahali o mescide saygı göstermiş ve bir daha kötü niyetle yaklaşmamış. Hepsi oranın hizmetkârı olmuş. Gelen gidenin içmesi için de su koymuşlar yanına. Kuşlar girmesin diye de kapısına ağ örmüşler.

Budfattan şehrinden çıkıp Fandrayna [=Panderani] şehrine yollandık.[31] Bahçeleri ve çarşıları ile gayet güzel ve büyücek bir şehir. Orada Müslümanların üç mahallesi var ve her mahallede bir mescit bulunmaktadır. Şehrin büyük mescidi [=ulucâmii] sahildedir. Bu mabet, ilginç bir mimarîye sahiptir. Denize bakan pencereleri ve mecâlisi [=taraça ve balkonları] muhteşemdir. Oranın kadılık ve hatipliğini yürüten Ummanlı imamın iyi yürekli bir kardeşi vardı. Çin gemileri kışı burada geçirmektedir.

KIRKDOKUZUNCU BÖLÜM

KALİKÛT'A AÇILIŞ, ÇİN SEYAHATİNİN AKSAMASI VE KAVLEM

Kırkdokuzuncu Bölüm Notları

Fandarayna'dan Kalikût'a doğru hareket ettik.[1] Burası Mulaybâr [=Malabar] bölgesinde bulunan büyük ticaret merkezlerindendir. Çin, Câva, Seylân, Maldiv, Yemen ve Fâris asıllılar buraya gelmekte; dört bucağın tüccarı burada toplanmakta! Liman dünyanın en büyük limanlarındandır.

Kalikût Hükümdarı

Buranın hükümdarı Sâmurrî diye bilinen yaşlı bir gâvurdur.[2] Sakalını bir Rum taifesi gibi keser. Kalikût'ta gördüğüm bu adamı inşallah ilerde anlatacağız. Şehirdeki tacirlerin reisi Bahreynli İbrahim Şâhbender'dir.[3] Erdemli ve asil ruhlu olan İbrahim'in evinde tacirler toplanırlar ve sofrasında yemek yerler. Şehir kadısı Fahreddîn Osman asil ruhlu, cömert biridir. Oradaki tekkenin sahibi Kâzerûnlu Şeyh Şihâbeddîn'dir. Hint ve Çin kökenlilerin, Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî'ye[4] tuttukları adaklar; Şeyh Şihâbeddîn'e teslim edilir. Hindistan, Çin, Yemen ve İran arasında mekik dokuyan pek çok ticaret gemisinin sahibi ünlü Nâhûda Miskal da bu şehirde oturmaktadır. Oraya vardığımızda bizi karşılamaya gelenler arasında İbrahim Şâhbender, kadı, Şeyh Şihâbeddîn, nüfuzlu tacirler ve hükümdarın Kulâc adlı naibi bulunuyordu. Kendi gemilerinde davul, zurna, boru ve sancakla karşıladılar bizi. Bu diyarda bir benzerini görmediğim müthiş bir tantanayla girdik limana ama ardından sıkıntı gelecek kısa bir rahatlamaydı bu! Kıyıda 13 Çin gemisi vardı. Bir süre limanda bekledikten sonra şehre çıktık. Her birimiz bir konakta ağırlandık. Çin'e gidiş zamanının gelmesini beklerken üç ay gâvur hükümdara konuk olduk.

Çin denizinde yalnız Çin gemileriyle yolculuk edilir. Şimdi bu gemilerin düzenini anlatalım:

Çin Gemileri

Çin gemileri üç bölüktür. En büyüklerine "cunûk" denilmekte.[5] Bu kelimenin tekili "cunk"tur [=conk]. Orta boylusuna "zav"[6] [=dhao], küçüğüne ise "kekem"[7] [=Ho-hang] denilir. Büyüklere üç ilâ on iki civarında yelken asılmaktadır. Yelkenler "hayzurân" [=bambu] dallarından hasır gibi örülmekte olup asla indirilmezler. Rüzgârın esişine göre ayarlanıp çevrilirler. Demir atıldığı vakit yelkenler olduğu gibi bırakılır. Her gemide bin kişilik personel grubu bulunmaktadır. Altıyüzü gemici, dörtyüzü savaşçıdır bunların. Savaşçılar arasında okçular, "dark" [=kalkan, savunma] ve "çarhıye" [=hafif top veya arbalet] işiyle uğraşanlar vardır. Onlar "neft" [=yanıcı madde] atmaktadırlar.[8] Her büyük geminin ardından üç küçük gemi gelir. Bu küçük gemilere "nısfî" [=yarımlık], "sülüsî" [=üçte birlik] ve "rubuî" [=çeyreklik] denir. Bunlar sadece Çin'in Zeytûn şehrinde yahut Sınkelân diye bilinen Sînussîn'da [=Kanton][9] üretilmektedir.

Gemilerin Nasıl Yapıldığını Anlatalım:

İki ahşap duvar dikilerek bunların arasında devasa tahtalar konulur. Bu tahtalara koca koca çiviler çakılarak enine boyuna ana gövdeye temas etmeleri sağlanır. Bir çivinin [=kazığın] uzunluğu üç arşındır. İki cephe bu tahtalarla sımsıkı bitiştirildiği zaman cephelerin üstüne geminin yatağı yerleştirilir. Ve cepheleri denize salıp geri kalan işi suda tamamlarlar. Bu iki cephe ve tahtalar suyla temas eder vaziyette bırakılır. [İşçiler] suya inip tepeden tırnağa ıslanarak işlerini yapmaktadırlar. Sözünü ettiğimiz tahtaların etrafında kürekler bulunur. Bunlar seren direği gibi koskocamandır. Sadece birini çekmek için on-onbeş kişi toplanmaktadır. Küreklerin ayakta çekildiğini belirtmeliyiz. Her gemiye dört güverte yapılır. Bu güvertelerde iş adamları için özel odalar, "mısriye"[10] tipi kameralar ve bölmeler yer alır. Mısriyelerin çoğunda birkaç bölme ve tuvalet bulunmaktadır. Kapısındaki anahtarı sadece sahibi almakta ve gerektiğinde mısrıyeyi kapamaktadır. Adam, cariye ve hatunlarını beraberinde getirip oraya yerleştirebilir. Bazen biri çok uzun bir süre mısriyesinden dışarı çıkmaz ve gemideki diğer yolcular onu tanıyamaz. Nihayet bir ülkeye vardıklarında birbirleriyle karşılaşıp aynı gemide olduklarını anlarlar! Gemiciler ise gemi içinde çoluk çocuklarıyla beraber hayat sürerler. Ahşap havuzlarda zencefil, bahçe bitkileri ve sebze ekim-dikimi yaparlar!

Vekîlü'l-merkeb [=gemi acentası; simsar] büyük bir bey gibidir. Karaya çıktığı zaman okçular ve siyah hizmetkârlar kargıları, yayları, davulları, zurnaları ve borularıyla adamın önüne dizilirler. O evine vardığında, kapının iki tarafına mızrak diken bu adamlar, vekil orada kaldığı sürece muhafızlık işine devam ederler. Çin halkı arasında sürüyle gemiye sahip olan ve bu gemilerle vekillerini çeşitli ülkelere gönderen nice zenginler vardır. Dünyada Çinlilerden daha zengin kimse yok!

Çin Seyahatine Başlamamız, Bu İşin Sonu

Çin'e sefer etme vakti geldiğinde Sâmurrî derhal Kalikût limanında bulunan onüç cunktan birini bizim için hazırlattı. Geminin vekili Süleyman Safedî Şâmî [=Suriyeli] adlı biriydi. Aramızda tanışıklık olduğu için dedim ki:

"Yanımda cariyelerim var! Sade bana ait bir mısriye istiyorum, çünkü bu gözdelerle yolculuk etmektir âdetim!" Bana şu cevabı verdi:

"Çin tacirleri gidiş-dönüş için mısriyeleri kiralamaktadırlar. Ama kaynımın bir mısriyesi var, onu sana verebilirim. İçinde tuvalet olmadığını da ekleyeyim. Tabiî, bu mısriyeyi değiştirmen de mümkün!"

Dostlarıma salık verdim, yanımda bulunan eşyaları gemiye taşıdılar. Köle ve cariyeler de cunka bindiler. Bu iş Perşembe günü gerçekleşti. Ben Cuma namazını kılıp onlara katılırım diye karada kalmıştım. Bu arada Melik Sünbül ve Zahîreddîn hediye çıkardılar gemiye. Sonra Hilâl adlı genç hizmetkârım Cuma sabahı yanıma gelerek şöyle dedi:

"Cunkta kiraladığımız mısriye çok dar, işe yaramaz!" Durumu Nâhûdaya [=kaptana] anlattım.

"Başka çare yok! Ama kekeme binmek istersen orada istediğin gibi kamara bulunmakta!" cevabını verdi. Razı oldum, dostlarıma el ettim; eşyaları kekeme getirdiler, cariyeler de oraya taşındı. Cuma namazından önce bir güzel yerleştiler.

Her gün ikindiden sonra koca koca dalgalar kopar bu denizde. O esnada kimse cesaret edip gemiye binemez. İşte o gün bütün cunklar daha önce

yola koyuldu. Geriye sadece iki cunk ve benim bineceğim kekem türü gemi kaldı. Cunklardan biri bizim hediyelerle yüklüydü, diğeri ise Fandarayna'da kışı geçirmek isteyenlerin gemisiydi. Cumayı Cumartesiye bağlayan akşam gemiye çıkma imkânı olmadı, sahilde kaldık. Gemide bulunanlar da karaya çıkamadılar. Yanımda sadece kilim vardı; yaydım, üstüne uzandım. Cumartesi sabahı gün ışırken baktım ki cunkla kekem limandan gayet uzak bir noktada duruyorlar. Fandarayna'da kışlamak isteyenlerin cunku ise azgın denizde parçalanmış, mürettebatından bir kısmı can vermiş, bir kısmı da zor-şer kurtulmuştu. Bu gemide bir tacirin güzel bir cariyesi vardı. Adam, aşkıyla yandığı bu kadını kurtarana 10 dinar altın vereceğini duyurdu. Kadıncağız, batan cunkun arka tarafındaki bir direğe sıkı sıkı tutunmuştu. Hürmüzlü gemicilerden biri adamın çağrısını duyunca harekete geçti ve cariyeyi kurtardı ama dinarları almayıp şöyle dedi:

"Bu işi Hak Teâlâ'nın rızası için yaptım!"

O gün gece olduğunda hediye dolu cunk da battı. İçindekilerin tümü can verdi. Sabahleyin cesetlere baktık. Zahîreddîn'in başı paramparça olmuş, beyni dağılmıştı. Melik Sünbül'ün yanaklarından birine çivi saplanmıştı. Cenaze namazlarını kıldık, hepsini toprağa verdik. Bu arada Kalikût'un kâfir hükümdarıyla karşılaştım. Beline büyük beyaz bir peştamal kuşanıp göbeğinden dizine kadar örtünmüş, başına da ufak bir sarık takmıştı. Ayakları çıplaktı ve bir köle onun başına gölgelik tutuyordu.

Hükümdar kıyıda bekliyor, halkın denizden karaya vuran şeyleri yağma etmemesi için adamlarını görevlendiriyordu. Hükümdarın önünde ateş yanıyordu. Malabar diyarında bir gemi parçalandığı zaman tüm yükü hazineye aittir. Oranın âdeti böyle. Burada böyle bir âdet yok, suya saçılan eşyaları sadece sahipleri alır. Bu yüzden insanlar daha çok gelip gider olmuşlardı buraya ve mamur kılmışlardı bu şehri.

Kekem türü gemide bulunanlar cunkun hâlini görünce yelken açtılar; bütün eşyamı, kölelerimi ve cariyelerimi alıp gittiler. Ben kıyıda yapayalnız sap gibi kaldım! Gerçi yanımda daha önce azat ettiğim genç bir hizmetkâr vardı ama o da başıma gelenleri görünce sıvışıp gitti! Yanımda bir zamanlar cûkînin verdiği 10 dinarla üstüne uzandığım kilimden başka şey kalmadı! O kekemin mutlaka Kavlem limanına gireceğini öğrenince oraya gitmeye karar verdim. Her iki limanın arası karadan da gidilse nehirden de gidilse on

gün tutmaktadır. Ben ırmak yoluyla gitmeyi tercih ettim. Kilimi taşısın diye bir Müslümanı kiraladım. Irmakta yolculuk yapılırken âdet olduğu üzere akşamleyin karaya çıkılır, gece sahildeki köylerden birinde geçirilir ve gündüzleyin gemide yolculuğa devam edilir. Biz de böyle yaptık. Bu teknede, kiraladığım adamdan başka Müslüman yoktu. O da zaman zaman karaya çıktığımızda gâvur tohumlarıyla bir olup şarap içer, benimle kavga ederdi! Yolculuğumuzun beşinci günü Yahudilerin yaşadığı bir şehre; dağlık bölgenin zirvelerine kurulmuş Kuncîkerî'ye ulaştık.[11] Onların kendi aralarında bir önderi vardır. Bu cemaat, cizyeyi Kavlem hükümdarına vermektedir.

Tarçın ve Bakkam [=Kızılağaç]

Bu ırmak kenarında bulunan ağaçların tümü tarçın ve bakkamdır. Hattâ odun olarak bile bu ağaçlar kullanılıyor! Biz de yemeklerimizi pişirmek için yol boyunca yakıtımızı bunlardan sağladık.

ELLİNCİ BÖLÜM

KAVLEM'E GİRİŞ, MALABAR SAHİLİNDE SEYAHAT

Ellinci Bölüm Notları

Yolculuğumuzun onuncu günü Mulaybâr [=Malabar; Ma'bar] bölgesinin en güzel şehirlerinden olan Kavlem'e vardık.[1] Şehrin çarşıları gayet güzel, cıvıl cıvıl. Burada Sûlî[2] kökenli tacirler çok zengin. Onlardan biri tüm donanımı ile koca bir gemiyi kiralayıp kendi konağından çıkardığı mallarla onu doldurabilir. Kavlem'de gayet kalabalık bir Müslüman işadamları cemaati var. Önderleri Irak'ın Âva şehri ahalisinden Alâeddîn Âvacî'dır. Râfizî olan bu adamın, aynı mezhepten pek çok dostu var. Onlar mezheplerini gizlemiyor, açıkça gereğini yapıyorlar. Şehir kadısı Kazvînli bir soyludur. Kavlem şehrindeki Müslümanların büyüğü, Muhammed Şâhbender adlı biridir. Onun, Takıyyüddîn isimli erdemli bir kardeşi vardır. Şehirdeki büyük câmii Havâce [=Hoca] Mühezzeb adlı tüccar yaptırmıştır.[3] Bu mabet çok hoştur. Şehir, Malabar bölgesinin Çin'e en yakın şehridir. Ahalinin büyük kısmı Çin'e gidip gelmektedir. Burada Müslümanlar büyük saygı görmekte, el üstünde tutulmaktadırlar.

Kavlem Hükümdarı

Tîreverî diye bilinen bir gâvurdur.[4] Bu adam, Müslümanlara hürmet göstermektedir; hırsızlar ve pezevenkler aleyhine çıkardığı sert yasaları vardır.

Bir Kısas Olayı

Kavlem'de tanık olduğum olaylardan biri şudur:

Iraklı bir okçu kendi grubundan birini öldürerek Âvacî'nın evine kaçtı. Âvacî'nın serveti büyüktü. Müslümanlar öldürülen adamı gömmek istedikleri vakit hükümdarın naipleri buna engel oldular; şöyle dediler:

"Katili bize teslim etmelisiniz ve o hemen öldürülmeli! Yoksa mevta gömülemez!"

Ceset tabut içine konularak Âvacî'nın kapısı önüne bırakıldı; yavaş yavaş kokmaya ve bozulmaya başlayınca Âvacî katili teslim etti. O, canına kıyılmamak koşuluyla tüm servetini onlara verebileceğini teklif ettiyse de naipler bunu kabul etmediler ve hemen öldürdüler katili! Böylece asıl maktul de toprağa verilmiş oldu.

Hükümdarın Sertliğine Dair Bir Olay

Bana anlatıldığına göre Kavlem hükümdarı bir gün şehir dışına çıkmaya niyetlenerek atına binmiş; takip ettiği güzergâh bahçeler arasındaymış. Yanında kendisi gibi asil ve meşhur beyzâdelerden olan damadı bulunmaktaymış. Damat bahçelerdeki ağaçlardan yola düşen bir üzüm tanesine uzanıp yemiş. Bunu gören hükümdar hemen onu ortadan ikiye bölmüş! Cansız bedenin bir parçasını yolun sağına, öbür parçasını da soluna astırmış. Bu arada üzüm tanesini de ikiye bölerek cesedin parçalarına bölüştürmüş. Görenler ders alsın diye ceset öylece bırakılmış!

Benzeri Bir Hikâye

Kalikût'ta da buna benzer bir olay meydana geldi:

Hükümdar naibinin yeğeni, Müslüman işadamlarından birinin kılıcını gaspetti. Tacir onu amcasına şikâyet edince probleminin çözüleceğine dair söz aldı. Naip [=yardımcı] kendi kapısı önünde otururken birden yeğeni çıkageldi. Gaspederek aldığı kılıç da elindeydi. Naip yeğenini yanına çağırarak:

"Şu elindeki âlet o Müslümanın kılıcı mı?" dedi. Öteki:

"Evet!" cevabını verince naip:

"Bunu ondan para ile mi aldın?" diye sordu. Yeğen:

"Hayır!" diye karşılık verince kollukçularına dönen naip:

"Tutun şunu!" dedi. Yeğen hakkında kesin buyruk çıktı; gaspettiği kılıçla boynu vuruldu!

[Çin Elçilerinin Son Durumu, Hinavr'a Seyahat]

Kavlem şehrinde bir süre Şeyh Şihâbeddîn Kâzerûnî'nin oğlu Şeyh Fahreddîn'in tekkesinde kaldım. Şihâbeddîn, Kalikût Tekkesi'nin postnişinidir.

Bizim kekemle ilgili herhangi bir haber alamadım. Kavlem'de bulunduğu sırada Çin hükümdarının bizimle beraber yolculuk eden elçileri geldi. Onların bindiği cunk da parçalanmıştı. Çinli tacirler bu elçilere giyim kuşam verdiler. Böylece memleketlerine döndüler. Ben daha sonra Çin'de onlarla yeniden görüştüm...

Çin hükümdarına gönderilen armağanların başına gelenleri anlatmak amacıyla [Hint] hükümdarının yanına dönmek istedimse de: "Niçin hediyelerin peşini bıraktın?" diye paylamasından korkarak Hinavr sultanı Cemaleddîn'in huzuruna çıkmaya ve kekem türü gemiden bir haber alıncaya kadar orada kalmaya karar verdim ve Kalikût'a döndüm. Orada Hint hükümdarının hâciblerinden Seyyid Ebu'l-Hasan adlı Arabın kumandasında gönderilen gemileri buldum. Hükümdar, Araplara olan sevgisi nedeniyle Hürmüz ve Katîf'ten mümkün olduğu kadar çok Arap toplayıp getirsin diye göndermişti o adamı. İşte onun yanına vardım.

Emir kış mevsimini Kalikût'ta geçirip Arap şehirlerine gitme niyetindeydi. Hükümdarın yanına dönme konusunu onunla görüştüğümde bu niyetimi hiç uygun bulmadı. Böylece Kalikût'tan gemiyle ayrıldım. Denizde yolculuk mevsimi sona ermek üzereydi. Yarım gün seyahat ediyor sonra demir atıp ertesi günü bekliyorduk. Derken dört savaş gemisiyle karşılaştık! Başımıza iş çıkacak diye yüreğimiz ağzımıza geldiyse de herifler bize saldırmadılar. Sonunda Hinavr şehrine vardık. Sultanın huzuruna çıkarak selâm verdim. Beni bir evde ağırladı. Orada bana hizmet edecek hiç kimse yoktu! Hükümdar namazları kendisiyle beraber kılmamı istedi. Ben o günlerde daima sultanın mescidinde oturur, her gün bir hatim indirirdim. Sonra günde iki hatim indirmeye başladım. Sabah namazından sonra okumaya başlıyor, güneş tepeden inmeye yüz tutarken bir hatim indiriyordum. Sonra abdest tazeleyip yeniden başlıyor, gün batarken bir daha hatmetmiş oluyordum. Üç ay devam ettim bu ibadete. Bu süre içinde erbaîn çıkardım; kırk gün bir köşeye çekilip kendimi Allah'a verdim.[5]

Savaşa Çıkışımız ve Sendâbûr'un Fethi

Hinavr sultanı Cemaleddîn, Sendâbûr'u fethetmek amacıyla elli iki pâre gemi hazırlatmıştı. Sendâbûr hükümdarı ile oğlunun arası eskiden beri limonî idi. Sendâbûrlunun oğlu, Hinavr sultanı Cemaleddîn'e bir mektup göndererek onu Sendâbûr fethine davet etmiş ayrıca İslâmiyeti benimseyeceğini ve sultanın kızkardeşiyle evleneceğini, vaadetmişti. Gemiler hazırlanıp suya açılma vakti geldiğinde benim de cihada katılasım geldi. "İstihâre" yapmak; en güzeli bulmak amacıyla *Kur'an-ı Kerim*'i açtım, hemen sayfanın başında:

"Onlar, başka şey değil, sadece Rabbimiz Allah'tır dedikleri için haksız yere yurtlarından sürülmüş kimselerdir. Eğer Allah bir kısım insanları diğer bir kısmıyla defedip önlemeseydi içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılıp giderdi. Allah, dinine yardım edenlere muhakkak yardım eder. Kuşkusuz Allah güçlüdür!" âyetiyle karşılaşınca pek sevindim.[6]

Hükümdar ikindi namazını kılmak için mescide geldiğinde ona:

"Ben de sefere gitmek istiyorum!" dedim. Şu cevabı verdi:

"Öyleyse sen onların önderi olursun!"

Kur'an'ı açtığımda karşıma çıkan âyetten bahsettim ona; ziyadesiyle memnun oldu. Daha önce bizzat gazâya katılma niyeti taşımıyordu ama bu konuşmadan sonra kararını değiştirdi, o da katılacaktı.

Bir Cumartesi günü beraber açıldık denize. Pazartesi akşamı Sendâbûr körfezine girdik. Şehir halkı mancınıkların başına geçmiş, savaş için tetikte bizi gözlüyordu. O geceyi şehrin açıklarında geçirdik. Sabahleyin gün ışırken, davul, boru ve zurna sesleri arasında gemiler şehre doğru kaymaya başladılar. Karşı taraf, gemilere mancınıklarla taş yağdırıyordu. Bu sırada havada uçan bir taşın, hükümdarın yanında dikilenlerden birine isabet ettiğini gördüm. Gemidekiler kalkan ve kılıçlarıyla suya attılar kendilerini. Sultan derhal bizdeki şillîr türü tekneye benzeyen ve ukayrî diye bilinen gemiye bindi.[7] Ben de diğerleriyle beraber suya attım kendimi. Yanımızda içi atlarla dolu arkası açık iki gemi vardı; tarîda cinsinden. Bu gemiler süvarilerin içeride atlarına rahatça binip zırhlarını giyebileceği tarzda yapılmıştı. Onlar da öyle yaptılar...

Allah'ın izniyle adanın fethi gerçekleşti. Ellerimizde kılıçlarla şehre girdik. Gâvur taifesinin büyük bölümü hükümdar sarayına sığınmıştı. Orayı ateşe verdik, dışarı çıktılar; hepsini yakaladık. Sonuçta Sultan Cemaleddîn onları affetti, emân [=yaşam güvencesi] vererek çoluk çocuklarını ve eşlerini kendilerine iade etti. Onlar onbin civarındaydılar. Hükümdarın emriyle şehrin dış mahallelerinde iskân edildiler.

Hükümdar saraya kurulup çevredeki konakları devletin ileri gelenlerine ve yakın hizmetkârlarına verdi. Bana da adanın yerlisi olan Lemkî adlı cariyeyi verdi. Ben ona Mübareke adını verdim. Onun kocası geldi, fidye ödeyip hanımını geri almak istediyse de ben kabul etmedim. Bu arada hükümdar, gâvur hazinesinden ele geçirilen ganimetler arasındaki bir Mısır feracesini giydirdi bana.

Sendâbûr'un fethedildiği 13 Cumâdelûlâ'dan [=Cemaziyilevvel] Şa'bân ortalarına kadar[8] hükümdarın yanında kaldım. Sonra yola çıkmak için izin istedim. Benden söz aldı, tekrar yanına döneyim diye. Böylece izin verdi.

Deniz yoluyla, yukarıda bahsettiğimiz Hinavr, Fâkenevr, Mencerûr, Hîlî, Curfattan, Dehfattan, Budfattan, Fandarayna ve Kalikût'a uğradıktan sonra dünyanın en hoş şehirlerinden olan Şâliyat'a vardım. Burada şehrin ismiyle bilinen [=şal] güzel kumaşlar üretilmektedir.[9] Orada uzun süre kaldıktan sonra Kalikût'a döndüm. Kekemde bulunan kölelerimden ikisi Kalikût'a gelmişti. Derdi içimi yakan şu hamile cariyenin vefat ettiğini, diğer cariyelerin Câva hükümdarı tarafından alındığını, eşya ve mallarımın tamamen yağmalandığını, seyahat arkadaşlarımın ise Çin, Câva ve Bencâle [=Bangladeş] ülkelerine dağıldığını haber verdiler bana!

Bunları işitince Hinavr'a döndüm; Muharrem ayının sonlarında Sendâbûr'a gelerek Rebîulâhir ayının ikisine kadar orada kaldım. Bu arada Sendâbûr'un gâvur hükümdarı şehri Müslümanlardan geri almak üzere harekete geçmişti. Gâvur milleti onun yanına sığınmıştı. Müslüman sultanın ordusu öteye beriye dağılmış olduğundan biz yalnızdık. Gâvurlar bizi sıkıştırmaya başladılar. Vaziyet kötüleşince şehri terkederek Kalikût'a döndüm. Böylece, daha önce hakkında pek çok şey işittiğim Zîbetülmehel'e [=Maldiv adalarına] doğru açılmaya karar verdim.

ELLİBİRİNCİ BÖLÜM

ZÎBETÜLMEHEL ADALARI

Ellibirinci Bölüm Notları

Kalikût'ta gemiye atladıktan on gün sonra, hakkında epey hikâye dinlediğim Zîbetülmehel [=Maldiv] adalarına ulaştık. "Zîbe", zîb [=dhîb: kurt] kelimesinin dişil kalıbındandır.[1] Bu ilginç adaların tümü ikibine yakın.[2] Bunlardan yüz tanesi yahut daha azı bir daire oluşturacak şekilde sıralanmıştır ve dairenin tek bir girişi vardır. Gemiler sadece oradan girebiliyorlar. Adalardan birine gelen gemi diğer adalara girmek için mutlaka halktan birinin kılavuzluğuna gereksinim duyar. Bu küçük kara parçaları birbirlerine çok yakın. Handiyse bir adadan çıkılırken öteki adanın hurma ağaçları göz kırpar, palmiyelerin kelleleri gözükür. Bir gemi yolunu şaşırmışsa bu adalara giremez. Rüzgâr onu Ma'ber veya Seylân kıyılarına atar.

Bura halkının tümü Müslümandır. Adalar birtakım bölgelere ayrılmış. Her bölgede Kerduî denilen bir vali bulunmakta. Bölgeleri şöyle sıralayabiliriz:[3]

1- Bâlîbûr [=Balipur]

2- Kennelûs [=Kinalus]

3- Mehel [=Male]; hükümdarlar burada oturmaktadır; adalar toptan bu isimle bilinmektedir.

4- Telâdîb [=Taladib veya Tuladu]

5- Kerâydû [=Karhidu]

6- Etteym [=Utimu]

7- Teledummatî [=Tilladumati]

8- Heledummeti [=Haddummeti]; bu kelimenin kalıbı bir önceki ile aynı, yalnız ilk harf "h" olacak.

9- Bereydû [=Braidu]

10- Kendekel [=Kaindecolu]

11- Mülûk [=Mulaku]

12- Süveyd [=Suwaid veya Suadiva]; burası en uzak bölgedir.

Bu adaların hiçbirinde hububat yetişmiyor. Sadece Suveyd bölgesinde anlî [=akdarı] benzeri bir tür tahıl yetiştirilmektedir. Oradan Mehel'e gönderiliyor. Halkın temel gıdası "beyrûn"a [=ton balığına] benzeyen ve oralılarca "kulbulmâs" diye adlandırılan bir balıktır.[4] Bu balık yağsız ve eti kırmızı! Tıpkı davar eti gibi kokuyor! Ada halkı bu balığı avlayınca dört parçaya böler. Biraz pişirdikten sonra hurma dallarından yapılmış sepetlere koyarak ipe asar. Tamamen kuruyunca afiyetle yerler. Kulbulmâs balığı Hint, Çin ve Yemen ülkelerine ihraç edilir.

Bu Adaların Ağaçları

Adalarda yetişen ağaçların büyük bir kısmını "nârcîl" [=hindistancevizi] oluşturmaktadır.[5] Halkın temel gıdası nârcîl ile yukarıda adı geçen balıktır.

Nârcîl ağacının garip özellikleri vardır. Ayda bir salkım verir ki senede oniki salkım eder bu. Salkımların bir kısmı büyük, bir kısmı küçük, bir kısmı kuru, bir kısmı da yeşildir. Daha önce de anlattığımız gibi hindistancevizinden süt, yağ ve bal kıvamında şerbet elde edilir. Onun şerbetinden tatlı yapılır ve kuru cevizle karıştırılıp afiyetle yenir!

Hindistancevizinden elde edilen bu ürünlerin tümünde ve onların sürekli yedikleri o balıkta müthiş bir afrodizyak etki vardır. Eşi benzeri yoktur bu hususta! Adalar halkının mevzu ile ilgili acayip meziyetlerinden bahsedilir! Oradayken cariyelerim dışında dört eşim vardı. Her gün tek tek hepsine uğrardım. Geceyi ise nöbeti olan hatunun yanında geçirirdim. Maldiv adalarında bir buçuk sene işte böyle yaşadım...

Burada yetişen ağaçlar arasında "cammûn" [=eugenia jambolana] "ütruc" [=portakal] limon ve "kulkas" ağaçları[6] anılabilir. Yerli halk kulkasın kökünü un hâline getirip bundan tel şehriyeye benzer bir şey üretiyorlar.

Onu hindistancevizinin suyuyla pişirdiklerinde ağızlara lâyık, nefis bir yemek çıkıyor ortaya. Bu yemeği ziyadesiyle sever ve hep ondan yerdim.

Bu Adaların Ahalisi, Bazı Töreleri ve Evleri

Bu adaların ahalisi temiz kalpli, din-diyanet bilen; doğru inançlı, iyi niyetli kimselerdir. Helâl yerler ve duaları Allah katında geri çevrilmez. Onlardan biri bir adamla karşılaşınca [selâm cümlesi olarak]:

"Allâhu Rabbî ve Muhammed Nebiyyî ve Ene Ümmî Miskin!" derler.

[Anlamı: "Rabbim Allah, Peygamberim Muhammed'dir. Ben okuma yazma bilmez bir garibim!"]

Bünyeleri pek zayıftır. Kavga ve savaştan hiç anlamazlar. Yegâne silâhları duadır. Bir defasında orada bir hırsızın elinin kesilmesini emrettiğim zaman, seyredenlerin çoğu bayılıp düştü. Hint korsan ve hırsızları, bura halkından bir şey çalan bahtsızın başına mutlaka belâ geldiğine tanık olduklarından kesinlikle Maldivlilere dokunmazlar! Düşman gemileri bu memlekete geldiklerinde buralı olmayan yabancılardan bulabildiğini toplar götürür, fakat yerli halktan kimseye bir kötülük yapamaz! Gâvur tayfasından biri bu adalardan bir limon dahi çalsa reisi onu hemen cezalandırır! Böyle olmasaydı buranın yerli halkı yabancı düşmanlar karşısında pek fena duruma düşer, bünyeleri çelimsiz olduğu için muhtemel bir savaş hâlinde yerlere serilirlerdi. Buradaki adaların her birinde şirin mescitler vardır. Ada halkının evlerinin büyük bir kısmı ağaçtandır.

Ahali temizlik konusunda pek titizdir. Pis şeye elini sürmez. Halkın çoğu, aşırı sıcaktan terlediği zaman bu dertten kurtulup temizlenmek için günde iki defa tepeden tırnağa yıkanır! Yıkanma faslından sonra sandaliye gibi güzel kokuları sürünürler, ayrıca Makdaşav'dan [=Mogadişu] ithal edilen hoş kokulu gâliye kremini de cömertçe kullanırlar.[7] Onların âdetince sabah namazı kılındıktan sonra her kadın, kocasına veya oğluna sürme, gül suyu ve gâliye kremi getirir. Adam veya çocuk gözlerine sürme çeker, gül suyu ve kremle her yanını ovalar; böylece cilt canlanır, yüzdeki karaltı ve şekilsizlikler yok edilir.

Onların giysileri peştamaldır. Bir peştamalı şalvar yerine bellerine dolayıp sırtlarına da "vilyân" denilen bir kumaş atarlar. Peştamal ve sırt örtüsü bu hâliyle hac için giyilen ihram elbiselerine benzemektedir. Bazıları sarık takar, bazıları da sarık yerine başa küçük bir mendil dolar. Halktan biri, kadı veya hatibe rastlarsa omuzundaki örtüyü kaldırır; sırtını açar. Onunla beraber yürürken bu hâldedir; hattâ evine varıncaya kadar bu vaziyet üzere devam eder yürüyüşüne. Halkın âdetlerinden biri de şu:

Damat, hanımının evine yöneldiğinde gelin, dış kapıdan içerideki zifaf odasına kadar tüm zemini pamuklu kumaşlarla döşer. Koca, esas odaya girinceye kadar sağa sola, pamuklu kumaşlar üzerine avuç avuç "veda"[8] koyar! Bu esnada gelin zifaf odasının kapısında dikilmekte, damadı seyretmektedir. Damat bu şekilde odaya vardığında gelin, erkeğinin ayaklarına bir kumaş parçası atar. Bu kumaşı damadın hizmetçileri hemen çekip alırlar.

Ama gelin damadın evine gidecek şekilde bir düğün olursa damat evi güzelce döşenir, her yanına mavi boncuklar bırakılır. Bu durumda gelin, damadın yanına varır varmaz hemen ayaklarına atar o örtüyü.[9]

Buralılar, sultanı selâmlarken de aynı âdeti uygularlar; muhakkak onun ayağına atılacak bir kumaş parçası gereklidir! Bunu ilerde anlatacağız.

Evler ağaçtandır. Adaların toprağı epey rutubetli olduğundan nemden korunmak amacıyla evler zemin seviyesinden daha yükseğe yapılır; önce iki-üç arşın uzunluğundaki taşları düzeltip yontarak birkaç sıra hâlinde dizerler. Bunların üzerine hindistancevizi ağacının kütüklerini döşerler. Evin esas tabanı budur. Bunun üzerine ahşap duvar yapılır. Bu konuda dudak uçuklatacak bir ustalık sergilerler! Evin avlu kısmına "mâlem" adı verilen bir bölme yaparlar; evin erkeği sohbet meclisini buraya kurar. Bu bölmenin iki kapısı vardır. Biri avluya açılır; oradan herkes girebilir. Diğeri eve açılır; oradan sadece ev sahibi girebilir. Bu bölmenin hemen yanında su dolu bir küp bulunmaktadır. Küpün kıyısındaysa hindistancevizinin kabuğundan yapılmış "valanc" adlı maşrapa bulunur.[10] Maşrapanın sapı iki arşın uzunluğundadır; uzak olmayan kuyulardan [ve göletler] su çekerler bununla.

Hangi sınıftan olursa olsun ahalinin tümü yalın ayak dolaşır. Sokaklar ve çarşılar pek temizdir, daima süpürülür. Ağaçlar sokakları bir baştan bir başa gölgeler; oradan geçen kendini bahçe içinde zanneder. Ama yine de eve girmek isteyen kişi, mâlem odasındaki küpte bulunan suyla ayaklarını yıkamalı, oraya serilmiş bir hasıra silmelidir. Bu hasır, kaba bir liften yapılmıştır. Mescide girerken de böyle yapılır.

Halkın geleneklerinden biri de şudur:

Adaya gemi geldiğinde bir bölük insan yanlarına tenbûl ve kerenbe yani yaş hindistancevizi alarak kündüre denilen küçük botlara atlayıp gemiye yanaşırlar.[11] Her biri elindeki yiyeceği, gemide bulunan yolculardan istediğine sunar ve yolcu onun misafiri olur. Sanki aralarında akrabalık varmış gibi adamın eşyalarını evine taşır.

Misafirler arasında ada kadınlarından biriyle evlenmek isteyen olursa hemen evlenebilir. Ama adadan ayrılacağı zaman kesinlikle kadını boşamak zorunda! Çünkü bura kadınları, ülkelerinden katiyen çıkmazlar! Yabancı buraya gelir, uzun müddet kalır ve evlenmezse onun hizmetini misafir kaldığı evin hanımı üstlenir. Ona yemek pişirir, gerekli yardımı yapar ve yola koyulacağı zaman da azığını hazırlar. Bütün bu iyiliklerine karşılık o kadın çok küçük bir hediyeye razı olur.

Burada bender adı verilen hazine geliri, ticaret gemilerindeki her malın bir kısmının belirli bir bedel karşılığında satın alınmasıyla sağlanır.[12] Söz konusu bedelin, malın esas değerine eşit veya artık olması farketmez. Bu işe şer-i bender [=bender yasası; bender hakkı] adını vermişler.

Her adada benderin [=hazinenin] korunup saklanması için yapılmış ahşap bir ev bulunur; becensâr denilen. Vali, yani oralıların deyişiyle kardûrî bütün malları orada toplayıp satar veya takas eder. Orada bir tencere beş-altı tavuğa satılır.Toprak testiler de bir tavuk karşılığında satılır.

Yabancı ticaret gemileri adalardan mal alırken yukarıda bahsettiğimiz balık, Hint cevizi, peştamal, vilyân ve pamuktan mamul sarıklar ana kalemi oluşturur. Ayrıca orada bol miktarda bulunan bakır kaplarla, veda [=denizden çıkarılan parlak kabuk, katır boncuğu] ve kanbar cinsi Hint cevizi lifini de alırlar. Bu lifler deniz kıyısında açılan çukurlarda bir güzel

temizlenip terbiye edildikten sonra kazmayla dövülür, sonra kadınların ellerinde ip gibi eğrilir! Elde edilen üründen gemilerin direklerini birbirine bağlamakta kullanılan halatlar yapılır. Bildiğimiz kınnabdan [=kındaptan, kendirden] daha dayanıklı olan bu ipler, Çin Hint ve Yemen ülkelerine ihraç edilir. Hint ve Yemen gemilerinin seren direkleri hep bu iple birbirine bağlıdır. Çünkü buranın denizinde taş [=mercan kayalıkları] boldur. Eğer o büyük gemilerin esas aksamı demir çivilerle tutturulsaydı herhangi bir mercanla karşılaşıldığı anda geminin omurgası paramparça olurdu. Ama sözünü ettiğimiz iplerle birbirine bağlanan tahtalar, böyle bir kaza esnasında esnekliği sebebiyle kolay kolay kırılmaz!

Bu adaların halkı para olarak veda'yı kullanırlar. Veda aslında denizden toplanan kabuklu bir hayvandır. Bunları kıyıdaki çukurlara koyarlar. Eti tamamen soyulup bembeyaz kabuğu kalınca para hazır demektir! Halk bu kabuğun yüz tanesine siyah, yediyüz tanesine fâl, onikibin tanesine küttâ ve yüzbin tanesine bustuvâ adını vermektedir. Buralarda her türlü alışveriş bu deniz boncuğu ile yapılır. Dört bustuvâ bir dinar altın değerindedir.

Bu deniz boncuklarının değeri düşer zaman zaman ve on bustuvâ bir altın dinara satın alınabilir. Maldivliler, Bencâle [=Bengâle; Bangladeş] ahalisine bu deniz boncuklarını verip karşılığında pirinç alırlar. Pirinç de Bencâlelilerin para birimidir. Bunun dışında Yemenlilere de bu deniz boncuklarını sattıkları görülür. Yemenliler büyük ticarî gemilerinde safra olarak kum yerine bu boncukları kullanırlar. Veda denilen bu deniz kabukları, Sudanîler [=batıdan doğuya tüm Orta Afrika siyahları] tarafından da para birimi olarak kullanılır. Mâllî [=Mali] ve Cavcav'da [=Gavgav'da] binelli deniz boncuğunun bir altın dinara satıldığını gördüm.

Buranın Kadınları

Buranın kadınları başlarını örtmezler. Onlara hükümdarlık eden kadın da örtmez. Onlar saçlarını güzelce tarayıp bir tarafta toplarlar. Çoğu sadece göbekten aşağısını peştamalla örterek vücudunun diğer kısımlarını açıkta bırakır. Çarşı ve diğer mekânlarda böyle gezerler!

Maldiv'de bana kadılık görevi verildiği zaman bu âdeti kaldırmaya, kadınlara elbise giydirmeye çok çalıştım. Ama başaramadım. Fakat hiçbir kadını, bedeni iyice kapalı olmadığı sürece huzuruma kabul etmez, davasına

bakmazdım. Ne yapayım, bundan ötesine gücüm yetmedi! Bazı kadınlar göbekten aşağı giyilen peştamalla beraber kolları kısa ve geniş olan bir tür gömlek de giyinirler. Giysileri Dihlî halkının giydiklerine benzeyen cariyelerim vardı orada. Onlar başlarını da örtmekteydiler ama böyle giyinmeye alışkın olmadıkları için örtü onları süsleyeceğine çirkinleştiriyordu!

Kadınların süs eşyası bileziktir. Her kadın bileğinden dirseğine kadar iki koluna da bilezik takar, neredeyse teni gözükmez! Bilezikler gümüşten yapılmıştır. Altın bileziği özellikle hükümdar hanımları ve akrabası takar.

Maldiv kadınları bâyil denilen halhalları kullandıkları gibi göğüslerine altın gerdanlık taktıkları da vâkidir. Bu gerdanlığa besdered adını verirler. Buralı kadınların enteresan işlerinden biri de beş dinar gibi belirli bir ücret karşılığında ev hizmetçiliği yapmalarıdır. Yiyecekleri ev sahibinin kesesinden karşılanır. Kadınlar bunu ayıp saymıyor! Kızların çoğu bu tür hizmetçiliğe gider. Bir zenginin evinde bu şekilde on ilâ yirmi hizmetçi kadın görmek mümkündür. Onların ev içinde kırdıkları kapların bedeli kendi zimmetlerine kaydedilir. Hizmetçi kadın bir evden çıkıp başka bir eve girmek isterse gireceği evin sahibi hizmetçinin borçlandığı kadar parayı doğrudan ona verir. Hizmetçi de aldığı bu parayı götürür daha önceki ev sahibine teslim eder. Böylece hizmetçinin üzerindeki borç sonrakilere kalmaktadır.

Ev hizmetçilerinin esas işi kanbar eğirmektir.

Bölge âdetinde mehrin [=nikâh neticesinde kadının sahip olduğu malî teminatın] azlığı; bir de kadınların iyi huylu ve geçimli oluşu sebebiyle evlenmek kolaydır. Çokları mehri, "müsemmâ" [=iki tarafın anlaşmasıyla belirli] hâle getirmezler; şahitlikten sonra "mehr-i misl" [=genel olarak akranlarının aldığı mehir neyse o miktarı] alırlar sadece. Büyük ticaret gemileri kıyılara yanaştıkta yeni gelen misafirler ada halkından kadınlarla rahatça evlenir; ayrıldıkları zaman da onları boşarlar. Bu aslında bir tür mut'a nikâhıdır [=ayrılma vakti baştan belirlenmiş nikâh]. Onlar, ülkelerinden asla ayrılmayan kadınlardır. Ben dünyada eşiyle bu kadar iyi geçinen kadın görmedim. Burada kadın kocasının hizmetini başkasına bırakmaz, kendi yapar. Yemeğini de kendi götürür. Sofrayı önünden kendi

kaldırır. Kocasının ellerini yıkar ve abdest için suyunu getirir. Uyuyacağı zaman da ayaklarını örter!

Onların garip geleneklerinden biri de şu: Kadın yemeği kocasıyla beraber yemez; erkek karısının ne yediğini bilmez. Ben bu ülkede pek çok kadınla evlendim. Bazıları ben direttiğim için benimle beraber yemek yediyse de diğerleri yanı başımda hiç sofraya oturmamıştır. Onları yemek yiyor hâlde görmedim! Bunu başarmak için çeşitli yollar denedimse de faydası olmadı.

Bu Adaların İslâma Girişinin Sebebi ve Her Ay Buraya Gelen İfritlerin Hikâyesi

Maldiv halkından Yemenli fakih İsa, fakih Muallim Ali, Kadı Abdullah ve bir grup sözüne güvenilir adam bana şunları anlattı:

Adaların asıl halkı önceden kâfirmiş. Her ay gözlerine bir ifrit gözükürmüş, deniz tarafından gelen. Bu yaratık, kandillerle donanmış ışıklı bir gemiye benzermiş. Ahali o devi görünce töreleri gereği bakire bir kızı süsleyip sahildeki puthaneye götürürmüş. Puthanenin kemer şeklinde bir penceresi varmış, oradan görülürmüş içi. Kızı bir gece orada bırakırlar, sabahleyin geldiklerinde zavallıyı ölü bulurlarmış; hem de bekâreti bozuk hâlde! Her ay aralarında kur'a çekilir, kime rastlarsa onun kızı gönderilirmiş.

Gel zaman, git zaman; ülkeye Ebu'l-Berekât Berberî adında Fas kökenli bir hafız teşrif ediyor; Mehel adasında ihtiyar bir kadının evine misafir oluyor. Bir gün kadının yanına vardığında civardaki herkesin orada toplandığını ve ev halkının hüngür hüngür ağladığını görüyor, sebebini soruyor. Onlar dertlerini anlatamıyorlar. Hemen bir tercüman gelip o ayki kur'anın bu eve isabet ettiğini, yaşlı kadının tek bir kızı olduğunu ve onun da cin tarafından öldürüleceğini anlatıyor. Ebu'l-Berekât kadına dönerek:

"Geceleyin, biricik kızının yerine ben gider kurban olurum!" diyor.

Ebu'l-Berekât köseymiş! O gece bizim Mağripliyi götürüp puthaneye bırakıyorlar. Abdestli olan Ebu'l-Berekât yavaş yavaş *Kur'an* okumaya başlıyor. Azgın cin pencereden şöyle bir göz attıysa da Ebu'l-Berekât oralı bile olmuyor; hiç aldırış etmeden okumaya devam ediyor.

İfrit, Hak kelâmını işitecek denli yaklaştıkta korkuyor, hemen denize dalıyor! Ebu'l-Berekât *Kur'an* okuya okuya günü ışıtıyor. İhtiyar kadın ve ailesi ada halkıyla beraber –âdetleri gereği– kurbanı çıkarıp yakmak için puthaneye geldiklerinde karşılarında *Kur'an* okuyan Mağripliyi buluyorlar; onu yanlarına alıp dönemin "Şenûrâza"[13] adlı hükümdarına götürerek olayı anlatıyorlar. Hükümdarın o anda gözleri faltaşı gibi açılıyor, dili tutuluyor! Faslı Ebu'l-Berekât, Müslümanlık çağrısı yapınca şöyle diyor hükümdar:

"Gelecek aya kadar yanımızda kal! Bu yaptığını tekrarlayabilir ve ifritten yine kurtulursan İslâmiyeti kabul ederim!"

Ebu'l-Berekât Berberî böylece adalar halkının yanından ayrılmamış. Hak Teâlâ'nın inayetiyle hükümdar ay sonu gelmeden Müslüman olmuş, çoluk çocuğu ve devlet erkânı da İslâma girerek yücelmişler. Yeni ay girdiğinde Ebu'l-Berekât puthaneye gelmiş fakat bu defa cin görünmemiş. Mağripli sabahlara kadar *Kur'an* okumaya devam etmiş. Hükümdar ve beraberindekiler puthaneye girdikleri zaman onu Allah kelâmıyla baş başa bulmuşlar. Putları bir bir kırıp put evini hâk ile yeksân etmişler. Ada halkı tümüyle İslâmiyeti kabul ettiği gibi diğer adalara elçiler göndererek onların da Müslümanlıkla şereflenmelerine vesile olmuşlar.

Faslı Ebu'l-Berekât Berberî, Maldiv'de saygın bir adam olarak geçirmiş günlerini. Ahali onun mezhebi olan Malikîliğe meyletmiş. Bugün bile Mağriplilere çok saygı göstermektedirler. Ebu'l-Berekât Berberî, kendi adıyla anılan bir mescit yaptırmış. Ben mescidin müezzin mahfelindeki ahşap levha üzerinde şu cümleyi gördüm:

"Sultan Ahmed Şenûrâza, Mağripli Ebu'l-Berekât Berberî aracılığıyla İslâma girmiştir"[14]

Bu hükümdar, adasına gelen bir misafir sebebiyle İslâma girdiği için adaların gelirinin üçte birini sadaka olarak misafirlere ayırmıştır. Bu gelenek hâlen devam ediyor.

Yukarıda bahsettiğimiz ifrit yüzünden adaların çoğu İslâm gelmeden önce harap olmuştur.

Adalara girdiğimiz zaman bu olaydan haberim yoktu. Kendi işlerimle uğraşırken bir gece ansızın yüksek sesle tekbir getirildiğini işittim, çocukların başlarında mushaf taşıdıklarını, gördüm, kadınların bakır leğen ve kaplara güm güm vurduklarına tanık oldum. Hayretler içinde kalarak sebebini sordum:

"Bir baksana denize!" dediler. Başımı çevirip suya baktığımda her yanı kandil ve meşalelerle donanmış muazzam bir gemi gördüm. Dediler ki:

"İşte ifrit bu! Her ay bir kere zuhur eder, boy verir! Biz de gördüğün gibi [yollara dökülünce] dönüp gider, zarar veremez!"

Bu Adaların Kadın Hükümdarı

Bu adaların ilginç bir özelliği de Celâleddîn kızı Hadîce adlı bir kadının sultanlık etmesidir.[15] Ömer diye bilinen Celâleddîn,[16] Bencâleli Sultan Salâhaddîn Sâlih'in oğludur. Devlet kuşu daha önce kadının dedesine, ondan sonra da babasının başına konmuş. Baba vefat edince kardeşi Şihâbeddîn[17] tahta oturmuş. Şihâbeddîn'in yaşı küçük olduğundan Vezir Hadramutlu Abdullah b. Muhammed onun anasıyla evlenerek zorla saltanatı ele geçirmiş.

Şu anki hükümdar Hadîce'nin kocası Cemaleddîn o sıralarda vefat edince zorba Abdullah, Hadîce'yi nikâhı altına almış. Bu arada Şihâbeddîn ergenlik çağına gelince üvey baba Abdullah'ı tahttan uzaklaştırarak Süveyd adalarına sürmüş ve saltanatı ele geçirmiş; hemen Ali Kelekî adındaki kölesini vezir yapmış kendine. Üç sene sonra onu da görevinden alarak Süveyd'e sürmüş. Söylentilere göre Sultan Şihâbeddîn gece karanlığı çöktüğünde devlet büyüklerinin haremlerine girip çıkarmış. Bu yüzden onu tahttan indirip Heledütteniî bölgesine sürmüşler; daha sonra orada idam edilmiş Şihâbeddîn! Böylece hanedandan geriye son sultanın kızkardeşleri olan büyük Hadîce, Meryem ve Fâtıma'dan başka kimse kalmamış. Bu yüzden halk Hadîce'yi tahta geçirmiş.

Hadîce evvelce hatip Cemaleddîn ile nikâhlıymış; Cemaleddîn ölmeden önce başvezirlik makamına yükselerek devlet işlerine el atmaya başlayınca oğlu Muhammed'i de kendi yerine hatip tayin etmiş. Ama bütün fermanlar Hadîce adına yürütülmekte. Burada ferman, bıçağa benzeyen eğri bir

demirle hurma yaprağına yazılmakta, kâğıt ise yalnız mushaf ve ilim kitapları için kullanılmaktadır. Hatip Cuma hutbesinde devlet başkanı olarak Hadîce'nin adını anmaktadır.

Buraya gelen bir yolcu dâr adı verilen büyük kabul dairesine çıktığında yanına muhakkak iki örtü almalıdır; hükümdarı selâmlamak için eğildiği zaman örtülerden birini onun önüne atar. Diğerini ise Vezir Cemaleddîn'in önüne atar; selâmlama zamanı gelince. Bu kudretli hatunun bin civarında yabancı askeri var. Ordusunun bir kısmı yerli askerlerden oluşmaktadır.

Ordu her gün dâr adı verilen büyük daireye gelip bağlılığını bildirdikten sonra karargâhına döner. Bu askerlerin maaşı pirinçten ibaret! Her ay benderden [=devlet hazinesinden] onlara bir miktar pirinç verilir. Ay başında askerin tümü dâra gelerek eğilir; bir ağızdan selâm verir ve vezire şöyle der:

"Hükümdarımıza hürmetlerimizi ilet; maaşlarımızı istemeye geldiğimizi bildir!" İstekleri derhal yerine getirilir!

Yörenin kadısı ve Maldivlilerin vezir dedikleri yüksek rütbeli memurlar da her gün "dâr"a gelerek bağlılıklarını bildirirler. Onların gelişi genç hizmetkârlar tarafından huzura iletilir; kadı ve memur tayfası selâm verdikten sonra dönüp gider.

Buranın Düzenini Yürütenler ve Siyaset Tarzları

Hükümdar hatunun yardımcısı olan büyük vezire "kelekî"; kadıya ise "fandayâr kalû" diyorlar. Burada bütün emirler kadıdan çıkar. Ada halkı nezdinde kadı herkesten büyüktür. Onun emri hükümdarın emriymişçesine hattâ daha fazla dinlenir. Kadı, dâr denilen büyük salonda bir halı üzerinde oturur. Onun üç adası vardır. Bunların gelirini eski Sultan Ahmed Şenûrâza'nın koyduğu kurallar gereğince kendisi almaktadır. Orada hatibe hendîcerî,[18] sahib-i divana [=vüzerâ meclisi başkanına] fâmeldârî, vergi tahsildarına mâfâkelû ve hâkime [=çarşı pazar işlerine bakan ve küçük yörelerdeki anlaşmazlıkları çözen zabıta müdürüne] fitnâyek adını veriyorlar. Amirale ise "mânâyek" diyorlar. Bunların her biri vezirlik makamındadır.

Maldiv adalarında zindan yok! Suçlular ticarî malların korunması için yapılan ahşap ambarlarda hapsedilmektedir. Bizim orada Hıristiyan esirlere yapıldığı gibi her suçlu bir ahşap hücreye konulmaktadır.

Bu Adalara Varışım, Durumumun Değişmesi

Maldiv adalarına vardığımda[19] Kennelûs adındaki karaya çıktım. Burası, içinde pek çok mescit kurulu hoş bir adadır. Yerli halktan dindar, iyi yürekli bir adamın evinde konakladım. Orada fıkıh bilgini Ali bana bir ziyafet çekti. Ali erdemli bir insandı, kendini ilme vermiş çocukları vardı. Bu adada Zafâru'l-Humûd ahalisinden Muhammed adlı biriyle tanıştım. Bana yemek verdi ve şöyle dedi:

"Eğer Mehel adasına girersen oranın veziri seni bırakmaz! Çünkü kadıları yok!"

Ben oradan kalkıp Ma'ber, Serendîb [=Seylân] ve Bencâle'ye uzanmak, son olarak da Çin'e gitmek niyetindeydim. Bu yüzden Hinavrlı Hacı Nâhûda Ömer'in gemisiyle gelmiştim buraya.

Kennelûs adasına vardığımızda Hinavrlı Ömer orada on gün kaldıktan sonra hükümdar hatuna ve kocasına ait hediyeleri Mehel adasına götürmek için "kündüre" denen küçük bir bot kiraladı. Ben de beraber gitmek istiyordum, lâkin adam;

"Kayık seni ve arkadaşlarını almaz! Ama yalnız gitmek istiyorsan sen bilirsin!" dedi. Bu teklifi kabul etmedim. Kendisi gitti, yolda fırtınaya tutuldu; dört gün sonra geri döndü! Benden özür dileyip arkadaşlarımla beraber ona refakat edebileceğimizi söyledi ve bu ricasında ısrar etti.

Her sabah tan yeri ağarırken denize açılır, gün ortasında adaların birinde konaklar, sonra oradan kalkıp geceyi başka bir adada geçirirdik. Bu minval üzere dört gün sonra Etteym bölgesine ulaştık. Oranın Hilâl adlı "kerdûi"si [=valisi] beni hürmetle karşıladı. Yanına dört kişi alıp bize yanaştı. Bu adamlardan ikisinin omuzlarında bir sırığa dizili dört tavuk, diğer ikisinin omuzlarındaysa yine bir sırığa dizili on Hint cevizi vardı. Böyle değersiz bir şeye gösterdikleri ilgi garibime gitmişti. Daha sonra duydum ki onlar [bana olan] saygılarından ötürü böyle bir merasim tertiplemişler.

Oradan çıkarak altıncı gün Cezîre-i Osman denilen adaya vardık. Buranın sahibi olan Osman, erdemli ve seçkin insanlardandır. Bize ikramda bulundu, mükellef bir ziyafet çekti.

Sekizinci gün Telemdî adlı vezirin adasına, onuncu gün sultan hatunun ve eşinin kaldığı Mehel adasına ulaştık; limana demir attık. Onların âdeti gereği, izin almadan hiç kimse limana giremez. Bize izin verdiler. Adaya çıkar çıkmaz ben bir mescide gitmek istedimse de kıyıdaki hizmetkârlar engel olarak;

"Şimdi vezirin huzuruna çıkman gerekir!" dediler. Oysa gemi sahibine tembih etmiştim; biri beni sorarsa;

"Bilmiyorum!" diyecekti. Çünkü beni bu adada alıkoyacaklarından endişeleniyordum. Bilmiyordum ki boşboğaz gevezenin biri adaya mektup yazmış, benim daha önce Dihlî'de kadılık ettiğimi bildirmiş!

Kabul dairesi olan büyük salona vardığımızda üçüncü kapı hizasındaki peykelere dizildik. Yemenli kadı İsa yanaştı, selâm verdi. Ben de vezire eğildim, selâm verdim. Hinavrlı Nâhûda Ömer on parça kumaş getirerek hükümdar hatuna eğildi, selâm verdi ve birini attı. Sonra aynı şekilde vezirin önünde eğildi, selâm verdi, bir diğerini attı. Böylece bütün kumaşları dağıttı. Nâhûda'ya beni sordular. O da:

"Bilmiyorum!" dedi.

Daha sonra bize tenbûl ve gül suyu sundular. Onlar nezdinde saygı ve ikramdır bu. Vezir, "dâr"da ağırladı bizi. Yemek çıkarttılar; büyük bir kapta kurutulmuş etle karışık pirinç, tavuk, yağ ve balık sundular.

Ertesi gün Yemenli kadı İsa ve büyük geminin sahibiyle beraber adanın öte ucundaki zaviyeyi ziyaret ettik; karanlık çöktüğünde geri döndük. Bu zaviye, Şeyh Necîb tarafından yaptırılmıştır.[20] Vezir ertesi sabah bana bir kat elbiseyle beraber pirinç, yağ, kuru et, hindistancevizi ve hindistancevizinden üretilmiş bal gönderdi. Onlar bu bala "kurbânî" adını veriyorlar.[21] Bu sözcük, şeker suyu anlamına gelmektedir. Ayrıca harcırah olarak yüz bin veda vermeyi de ihmal etmedi.

Aradan on gün ya geçti ya da geçmedi, Arap ve Acem dervişleriyle dolu bir gemi yanaştı limana. Onlar beni tanıdıkları için durumumu vezire anlattılar. Vezir adaya teşrifimden ötürü dört köşe oldu! Ramazan ayı girdiğinde beni yemeğe çağırdı.[22] Orada diğer emir ve vezirlerin de hazır bulunduğunu gördüm. Bir sürü sofra hazırlanmıştı. Her bölük, bir sofranın çevresine dizilmişti. Ben; Vezir Kadı İsa, Vezir Fâmeldarî ve Vezir Ömer Deherd ile aynı sofraya oturdum; deherd başkomutan demektir. Onların yemekleri pirinç, tavuk, yağ, balık, güneşte kurutulmuş tuzlu et ve pişmiş muzdan ibaret! Yemekten sonra güzel kokan ve hazmı kolaylaştıran hindistancevizi balından içiyorlar.

Ramazanın dokuzuncu günü vezirin damadı vefat etti. Vezirin kızı daha önce Sultan Şihâbeddîn'in nikâhlısıydı. Ama yaşının küçüklüğü sebebiyle iki kocasıyla da gerdeğe girememişti. Babası kızını yanına alarak onun evini bana verdi. Bu ev, oranın en iyi evlerindendi.

Ben, Kadem-i Âdem'i [=Âdem Peygamber'in ayak izini] ziyaret edip dönen dervişlere yemek vermek için vezirden izin istedim. Bana müsaade etti; pirinç, tavuk, yağ ve baharat ile beş koyun gönderdi. Burada koyun Ma'ber, Mulaybâr [=Malabar] ve Makdaşav'dan [=Mogadişu] ithal edildiği için kıymetli bir hediyedir. Bunları, Vezir Süleyman Mânâyek'in evine gönderdim. Vezir yemeklerin iyi pişirilmesine dikkat etti, her şeye gözkulak oldu. Sonra bana sofra için gerekli kaplar ile beraber döşeme eşyası gönderdi.

Her zamanki gibi iftarı vezirle birlikte hükümdarın sarayında yaptık. Vezir Mânâyek'e rica ettim; vereceğim ziyafete bazı yüksek memurlar da katılsın diye.

"Ben de gelirim!" cevabını verdi; ona teşekkür edip evime döndüm.

Nihayet yanında diğer büyük memurlar ve devlet adamları olduğu hâlde teşrif etti; ahşaptan mamul, yüksek bir kubbe altına oturdu. Her gelen emir ve vezir, Süleyman Mânâyek'e eğiliyor, selâm veriyor, yere dikişsiz bir örtü bırakıyordu. Yüze yakın örtü birikti; yoksul ve kimsesiz insanlar bu giysileri topladı.

Sonra yemek servisi yapıldı. Yemeğin ardından bülbül sesli hafızlar *Kur'an* okudular. Sonra semâ ve sufî raksı başladı. Ateşler yakıldı, dervişler yürüdü alev üstünde. Ayaklarıyla çiğnediler közleri. Bazıları helva yer gibi ateş yediler; korlar tamamen pörsüyüp sönünceye kadar!

Vezirin Bana Yaptığı İyilikler

Geceleyin ziyafet bittiğinde vezir konağına dönerken ben de onunla yan yana yürüyordum. Hazineye ait bir bahçeden geçerken bana dönen vezir;

"Bu bahçe senin! Orada oturman için bir ev yaptıracağım!" dedi. Bu lütfundan ötürü ona teşekkür ettim, hayır dualarda bulundum. Ertesi gün ondan bana bir cariye getiren hizmetkârı şöyle diyordu:

"Vezir; ‘Eğer bu kadın hoşuna giderse ne âlâ, yoksa Marhatalı bir cariye gönderebilirim!' dedi!"

Marhatalı cariyeler beni daima cezbederdi. Bu yüzden;

"Ben Marhatalı isterim!" diye tutturdum. Vezir bana Kulistan adlı Marhatalı bir cariye gönderdi. Kulistan [=Gülistan] bahçe çiçeği demektir. Bu kadın Farsça biliyordu, ondan çok hoşlandım. Maldivlilerin kendilerine özgü bir dili vardı ve ben bilmiyordum. Vezir bununla kalmadı, ertesi gün Anberî adlı Ma'berli bir cariye gönderdi. Bir sonraki gün geceleyin yatsıdan sonra birkaç arkadaşıyla yanıma geldi vezir. Eve girdiğinde yanında iki küçük çocuk vardı. Ona selâm verdim. Bana hâl hatır sordu. Teşekkürümü bildirdim, temennâ çektim, hayır dua ettim. Bu arada çocuklardan biri vezirin önüne bukşa [=bohça][23] bıraktı. Bukşa, sebeniyyenin [=Mağribe özgü bohçanın] bir benzeridir. İçinden ipek kumaşlar ve mücevher dolu bir kutu çıkarıp bana uzattı; şöyle dedi:

"Eğer bunları sana cariyeyle gönderseydim, ‘bu benim malım, efendimin evinden getirdim!' derdi. Bunlar senindir."

Vezire dua üstüne dua yağdırdım, teşekkür ettim. O şükranla anılmaya lâyık biriydi, Allah rahmet eylesin.

Vezirin Ekşimesi, Gitmeye Niyetlenişim ve Bu Niyetimden Sonra Yine de Orada Kalışım

O günlerde vezir Süleyman Mânâyek bana haber göndererek kızıyla evlenmemi teklif etti. Ben de Vezir Cemaleddîn'e haber saldım izin versin diye. Haberci döndüğünde şöyle diyordu:

"Bu haber hoşuna gitmedi. O, kendi kızını iddeti [=önceki koca gittikten sonra gerekli olan bekleme süresi] sona erdiğinde seninle evermek istiyor!"

Oysa iki kocası da gerdeğe girmeden tahtalı köyü boyladığı için Vezir Cemaleddîn'ın kızında uğursuzluk olduğuna kanaat getirmiştim! Bu yüzden onun evlilik teklifini kabul etmedim!

İşte o sıralarda sıtma hastalığına yakalandım, yatağa düştüm. Adaya ayak basan herkes bu yoldan geçer; sıtmaya yakalanır![24] Oradan ayrılmaya niyetlendim; birkaç süs eşyasını deniz boncuğu karşılığında satıp Bencâle'ye gitmek üzere tekne kiraladım. Vedalaşmak için vezire vardığımda yolda beni karşılayan kadı:

"Vezir dedi ki; eğer yolculuğa çıkmak niyetindeyse ona ihsan ettiklerimizi tek tek geri verip öyle gitsin!" demesin mi! Ben de şu cevabı verdim:

"Süs eşyalarının bir kısmıyla deniz boncuğu aldım. İşte bunlar sizin olsun! Ne isterseniz yapın!"

Kadı meseleyi huzura aktardı. Sonra yanıma gelip;

"Vezir diyor ki; biz sana altın verdik, deniz boncuğu vermedik!" dedi. Ben şu karşılığı verdim:

"Tamam öyleyse! Onları satıp size yine altın veririm!"

Boncukları benden satın almaları için tüccar tayfasına haber saldım. Ama vezir boş durmuyordu; beni seyahatten alıkoymak amacıyla işadamlarına teklifimi kabul etmemelerini salık veriyordu! Arkadan bana gönderdiği adamlarından biri:

"Vezir der ki; bizim yanımızda kalırsa arzu ettiği şeylere kavuşur!" dedi. Kendi kendime mırıldanıyordum:

"Şu anda onların boyunduruğu altındayım! Kendi arzumla kalmazsam beni zorla burada tutacaklar. İyisi mi boyun eğeyim!"

Haberciye dönerek şöyle dedim:

"Tamam ayrılmayacağım, onun yanında kalacağım." Adam vezirin yanına çıktı. Vezir cevabımdan pek memnun kalmıştı. Beni çağırttı. Yanına vardığımda hürmetle ayağa kalktı, boynuma sarıldı:

"Biz istiyoruz ki hep yanımızda olasın! Ama senin gönlün firaktadır; daim kaçmak dilersin!" dedi. Özür diledim, kabul etti. Ben de ekledim:

"Eğer burada kalmamı istiyorsanız şartlarımı kabul etmelisiniz!"

"Yeter ki söyle, elbet kabul ederiz!" cevabını verdi.

"Evvelâ binitsiz dolaşmayacağımı belirteyim!" dedim. Bu diyarın töresine göre vezirden başka kimse hayvanına atlayıp gezemez. Bana evvelce at verilmişti. Binip dolaşmaya başladığım zaman yaşlı-genç herkes hattâ çocuklar bile hayretle bakışıyor, peşimden geliyordu. Durumu vezire aktarmış, şikâyette bulunmuştum. Hemen harekete geçilmiş, dunkura çalınmış, hiçkimsenin beni takip etmemesi ilân edilmişti. Dunkura, bakır bir leğene [=gonga] benzemektedir; bir demir parçası ile güm güm vurulur üstüne. Ses çok uzaklardan duyulur. Bir yandan çalınırken bir yandan da duyuru yapılır.

Vezir:

"Eğer "devlet"e [=dûlet; tahtırevan] binmek istiyorsan mesele yok! Canın devlet istemezse bizde iki binek var. Biri kısrak, biri aygır. Hangisini arzu edersen ona bin!" dedi. Kısrağı tercih ettim. Hemen getirildi ve beraberinde elbiseler de verildi. Bu arada vezire sordum:

"Satın aldığım deniz boncuklarını ne yapayım?" Cevap verdi:

"Bırak dostlarından birine, senin hesabına Bencâle'de satsın."

Ben de şart koştum:

"Ona yardımcı olması için birini görevlendirirsen tamam!"

Vezir:

"Peki öyle olsun!" deyince hemen Ebû Muhammed b. Ferhân adlı dostumu gönderdim. Onun yanına Hacı Ali adında birini kattılar.

Rastlantı bu ya, deniz coştu; gemide bulunanlar azıklarına, sularına, direklerine hattâ babafingolarına kadar yanlarında ne varsa hepsini denize atmak zorunda kaldılar! Tam onaltı gece dümensiz, yelkensiz kısaca hiçbir âlet olmaksızın deryada mahsur kaldılar. Nice bir açlık, susuzluk ve belâdan sonra Seylân adasına kapağı attılar. Arkadaşım Ebû Muhammed b. Ferhân tam bir sene sonra yanıma geldi. Bu arada Hz. Âdem'in ayağını da ziyaret etmişti. O, benimle beraber ikinci kez orayı ziyaret etmiştir.

Onlarla Beraber Geçirdiğim Bayram

Ramazan bittiğinde vezir bana bir kat elbise gönderdi. Büyük namazgâha gittik. Vezirin geçeceği yol konaktan namaz sahasına kadar süslenmiş, zemin çeşitli örtülerle döşenmişti. Sağa sola öbek öbek veda [=deniz boncuğu] saçılmıştı. Bu güzergâh üzerinde emir ve ileri gelen devlet memurlarından evi bulunanların hepsi yol kenarlarına küçük Hint cevizi ağaçları, fevfel ve muz dikmiş; bir fidandan diğerine şeritler çekerek yeşil cevizler sarkıtmıştı.

Namazgâha doğru ilerleyiş esnasında kenardaki ev sahipleri kapı önünde duruyor, vezir geçerken onun ayaklarına ipek yahut pamuktan bir örtü atıyor, vezirin köleleri atik davranarak bu örtüyü ve yol üzerindeki deniz boncuklarını topluyordu. Vezir yayandı; sırtında ince keçi tüyünden Mısır yapımı bir ferace, başında ise kocaman bir sarık vardı. Belindeki peştamal ipektendi. Tepesinde dört gölgelik yürütülüyordu. Ayaklarında sandalet vardı. Öteki memurlar yalın ayaktı. Davul, zurna ve borulardan oluşan bando grubu vezirin önünde ilerliyor, askerler önü ve arkayı tamamen kaplıyordu. İbadet yerine varılıncaya kadar hep bir ağızdan tekbir getirildi. Namaz kılındıktan sonra vezir oğlu hutbeye çıktı. Hutbenin ardından "mihaffe" türü [=kölelerce taşınan] tahtırevan getirerek veziri aldılar.

Emirler ve diğer yüksek memurlar ona selâm için eğildiler; âdet olduğu üzere kumaş astılar. Aslında mıhaffe denilen bu tür tahtırevanlara binmek hükümdara özgü bir şeydir; vezir daha önce böyle bir şeye binmemişti.

Nihayet hamallar onu kaldırdılar, ben de atıma bindim. Böylece köşke girdik. Vezir yanında devlet erkânı ve ümerâ ile yüksek bir yere kuruldu. Köleler kılıç, değnek ve kalkanlarıyla ayakta dikilmekteydiler. Yemek yendi ve ardından fevfel, tenbûl sunuldu. Nihayet sandal-ı mukasırî denilen[25] esansla dolu küçük bir tabak getirildi. Her grup yemeğini bitirdikçe sandal sürünüyordu. O gün bazılarının sofrasında Kavlem'den gönderilmiş sardalya salamurası gördüm. Bu tür balık Mulaybâr'da boldur. Vezir bir sardalya alıp yemeğe başladı. Bana dönerek:

"Bundan yemelisin, çünkü bu meret bizim memlekette hiç bulunmaz!" dedi. Cevap verdim:

"Pişmemiş şeyi nasıl yiyeyim?"

"Pişmiştir, pişmiştir!" deyince ben de:

"Bu balığı iyi bilirim; bizim memlekette çoktur!" dedim.

Evlenişim ve Kadılık Görevine Atanışım

Şevval ayının ikisinde[26] vezir Süleyman Mânâyek'le sözleştik, onun kızını alacaktım. Vezir Cemaleddîn'e haber gönderdim, onun huzurunda köşkte nikâh merasimi yapılsın diye. Davetimi kabul etti, âdetlere uyarak tenbûl ve sandal hazırlattı. Halk nikâhın kıyılacağı yere vaktinde gelip birikmişti ama vezir Süleyman bir hayli gecikti. Peşine adam gönderildiğinde kızının rahatsızlandığını bahane ederek özür diledi. Bu arada vezir Cemaleddîn kulağıma yanaşarak şöyle demesin mi:

"Muhakkak onun bizzat kızı gelmekten çekinmiştir! Zira o kız kendi başına karar verebilir. Şu anda herkes burada. Hükümdar hatunun üvey annesini almak ister misin? Vezir oğlu da o kadının kızıyla evlenmişti!"

Bu teklifi kaçırmadım; "olur!" dedim. Hemen kadıyla tanıklar getirtildi, nikâh kıyıldı. Vezir benim yerime mihri ödedi. Birkaç gün sonra kadın

geldi, beraber olduk.

Bu hatun, en iyi kadınlardandı. Öylesine güzel huylu ve anlayışlıydı ki üzerine evlendiğimde bile güle eğlene beni hazırlar, her yanıma güzel kokular sürer; giysimi öd ve amberle tütsülerdi. Suratını ekşitmez, hiçbir şeye bozulmazdı.

O hatunla evlendiğim zaman vezir beni kadılığa zorladı. O benim kadı olmamı istiyordu, çünkü bir keresinde kadı efendiye itiraz etmiştim. Adam, mirası sahiplerine bölüştürürken onda birini kendine ayırıyordu! Kadıya dönmüş;

"Sadece onlarla kararlaştırdığın ücreti alabilirsin! Başka şey alamazsın!" demiştim. Herif doğru düzgün bilmiyordu meseleyi!

Kadılık makamına getirildiğimde şer'î kuralları uygulamaya çalıştım var gücümle. Burada, bizim memleketteki gibi derin anlaşmazlıklar yok. İlk kaldırdığım kötü geleneklerden biri, dul kadınlarla ilgiliydi. Âdet olduğu üzere boşandıkları erkeklerin evlerinde oturmaya devam ediyorlardı. Yani, başka bir talip çıkıncaya kadar önceki eşin evinde kalıyorlardı. Bu işe dur dedim! Böyle davranmaya devam eden yirmibeş adamı huzuruma çıkardım, hepsine ceza vererek sopa attırdım, sokaklarda millete seyrettirdim! Evlerindeki kadınları çıkardım. Ayrıca namaz konusunda da gevşekliğe son verdim. Erkeklerin Cuma namazından sonra hemen sokaklara çarşılara dalmalarını; namaz kılmayan birini yakaladıkları anda tutup getirmelerini tembih ettim! Böylelerini değnekle cezalandırdım, halka seyrettirdim. Devletten maaş alan imam ve müezzinleri uyardım, görevlerine dört elle sarılmaya mecbur ettim onları! Bu konuda bütün [Maldiv] adalarına emirnâmeler gönderdim. Kadınların mahrem yerlerini örtmeleri konusunda pek ziyade çalıştıysam da bunu başaramadım!

Sultan Şihâbeddîn'in Süveyd Yöresine Sürdüğü Vezir Abdullah b. Muhammed Hadramî'nin [=Hadramutlu] Gelişi ve Aramızda Geçen Olaylar

Ben bu adamın üvey kızını almış ve bu kızı tutkuyla sevmiştim. Asıl vezir haberci gönderip o adamı Mehel adasına geri getirttiği zaman hemen hediyeler gönderdim. Onu karşılamaya çıkarak büyük köşke kadar yanından

ayrılmadım; bu esnada Abdullah b. Muhammed, asıl vezirin önünde eğildi, selâm verdi. Vezir onu gayet güzel bir eve yerleştirdi. Ben zaman zaman onu ziyaret ederdim.

Ramazanda îtikâfa girmiştim. Herkes ziyaretime geliyordu. Ama Vezir Abdullah gelmedi. Vezir Cemaleddîn bir gün samimiyet peyda olsun diye yanıma Abdullah'ı getirdi; ama ikimizin arasında gerginlik oldu!

Îtikâftan çıktığımda Abdullah'ın üvey kızı olan hatunumun dayıları bana onu şikâyet ettiler. Söz konusu dayılar, Vezir Cemaleddîn Sencerî'nin oğullarıydılar. Baba Cemaleddîn, Vezir Abdullah'ı oğullarına vasî olarak atamış. Daha sonra çocuklar büyüyüp şeriatın hükmü gereğince vesayetten çıkmışlar ama malları Abdullah'ın elinde kalmış. Onlar Abdullah'ın kadı huzuruna çıkmasını, âdilce yargılanmasını istediler. Ben davalılardan birini mahkemeye çağıracağım zaman âdetim olduğu üzre yazılı bir kâğıt gönderirdim. İlgili kişi duyuruyu alır almaz mahkemeye koşardı. Gevşeklik ederse cezalandırırdım. Abdullah'a da böyle bir duyuru yazısı gönderdim. O küplere bindi; nasıl gönderir diyerek bana kin tuttu! Ama içten kaynayan bir kazan gibi nefretini açığa vurmadı. Kendisi mahkemeye çıkacağına, vekâleten birini [=müvekkel: avukat] gönderdi. Bu arada benim hakkımda ileri geri konuştuğu haberini aldım.

Orada büyük küçük herkesin Vezir Cemaleddîn'e hıdme ettikleri [=eğilip selâm verdikleri] gibi Abdullah'a da saygıyla eğilmeleri süregelen bir âdetti. Hıdmenin [=selâmın] usûlü şöyledir: Önce işaret parmağı yere değdirilir, sonra bu parmak öpülüp başa konulur. Tavrımı göstermek amacıyla tellallara emir saldım; "Her kim büyük vezire eğilip selâm verdiği gibi Abdullah'a da selâm verirse ceza görecektir!" dedim. Bunu hükümdar konağında duyurdum. Hiç kimsenin bu kuralı çiğneyemeyeceğine dair and içtim; Abdullah'ın kini arttı.

Bu arada ceddi Sultan Davud olan bir vezir kızıyla, daha sonra Sultan Şihâbeddîn'in eski hanımı olan bir kadınla evlendim. Vezir kızı ahali nezdinde itibarlı biriydi. Çünkü Sultan Davud, efsanevî Sultan Ahmed Şenûrâza'nın torunuydu.[27] O vezirin bana verdiği büyük bahçeye üç ev yaptırdım. Dördüncü karım Vezir Abdullah'ın üvey kızı ise kendi evinde oturuyordu. Bu kadın, eşlerim arasında en sevdiğim ve üstün tuttuğumdur. İşte adını saydığım bu kişilerle evlilik yoluyla akrabalık kurduğum için

öteki vezir ve ada âyânı acze düşüp benden çekindiler. Ama boş durmayıp benimle vezir arasına fitne soktular, laf getirip götürdüler! Vebali onun boynuna; bu işte Vezir Abdullah'ın büyük rolü vardı. Sonunda ayrılık ve yabancılık hissi egemen oldu aramızda.

Onlardan Ayrılışım ve Bunun Sebebi

Rastlantı bu ya, bir gün sultanın kölelerinden biri hakkında vezire şikâyet geldi. Şikâyeti yapan, o kölenin hanımıydı. Kadın, kocasının bir hükümdar gözdesiyle beraber olduğunu; yani açıkça zina ettiğini bildirdi. Vezirin gönderdiği tanıklar cariyenin evine vardıklarında köleyi onunla aynı yatakta uyurken buldular. İkisini de hapse attılar! Sabahleyin olaydan haberdar oldum. Büyük salona gidip makamıma kuruldum. Ama konu hakkında tek söz söylemedim. İleri gelenlerden biri bana yanaşıp:

"Vezir, bir ihtiyacın var mı diye soruyor!" dedi.

Ben de:

"Hayır!" cevabını verdim. Vezirin amacı cariye ile köle hakkında bir şeyler söylememi sağlamaktı. Çünkü âdetim olduğu üzre, ortada bir dava varsa hemen hüküm verirdim. Vezirle aram bozulunca kadılık görevimi bırakmıştım. Ama konağıma döndüm, yargı makamıma oturdum. Hemen bir yüksek memur sökün etti ve bana seslendi:

"Vezir sana der ki; dün cariyeyle köle arasında şöyle bir hâdise vuku bulmuştur. Gereğini yapasın ve ikisi hakkında şeriatla hükmedesin!"

"Bu konu hakkında ancak sultanın sarayında hüküm vermem doğru olur!" dedim. Saraya döndüm.

Ahali toplandı, cariye ve köle huzura çıkarıldı. Kimse yokken baş başa kalmaları sebebiyle ceza olarak ikisine de biraz kötek atılmasını emrettim; kadını serbest bırakıp köleyi hapse attırdım, evime döndüm. Vezir boş durmuyordu; ileri gelenlerden oluşan bir heyet göndererek kölenin de serbest bırakılmasını talep etti. Ben şu cevabı verdim:

"Efendisinin ırzını çiğneyen bir zenci köle için mi aracı oluyorsunuz? Oysa siz değil misiniz daha dün bir kölesinin evine girdiği için Sultan Şihâbeddîn'i tahttan indirip katledenler?"

Hemen köleyi çağırttım, onu hayzurân [=bambu] çubuklarıyla dövdürdüm. Bunlar kamçıdan daha çok acıtır. Ayrıca kölenin boynuna ip taktırdım, ada halkına seyrettirdim. Olay vezire bildirildi. Herif küplere bindi; kalktı oturdu, kalktı oturdu, derhal ileri gelen memurlarla yüksek rütbeli kumandanları toplayıp beni çağırdı. Yanına vardığımda eğilip selâm verme âdetini bir kenara atarak sadece "Selâm aleyküm!" dedim ve oradakilere dönerek:

"Hepiniz tanıksınız! Ben artık âciz kaldığım için kadılık görevinden kendimi azlettim!" diye sitem ettim. Vezir bana söylenmeye başladı. Yüksek bir yere çıkıp tam hizâsına geçtim ve ona ağır bir karşılık verdim.

Müezzinin sesi duyuldu, akşamı okuyordu. Vezir söyleniyordu:

"Bir de bana hükümdar diyorlar! Şu haytayı çağırdım, suratına bağırmak için; tuttu o bana öfkelendi!"

Böyle diye diye konağına girdi. Benim onlara karşı kendime güvenişimin, burnu havada oluşumun sebebi Hint sultanıydı. Çünkü onlar Hint sultanı nezdindeki itibarımı iyi biliyorlardı. Çok ama çok uzakta da olsa onun korkusu kalplerine egemendi. Vezir, konağına vardığında daha önce görevinden alınan cesur kadıyı yanıma gönderdi. Kadı mırıldandı:

"Efendimiz senin için diyor ki nasıl da utanmadan herkesin yanında saygısızca davrandı, önümde eğilmedi!" Cevap verdim;

"Gönlüm ondan hoşnut, sinem ona açıkken elbet eğilir, saygıyla selâmlardım! Araya gerginlik girip hava bozunca bu âdeti bıraktım. Hem, Müslümanların dirlik, esenlik ve rahmet bildirisi selâm değil midir? Ben de selâm verdim!"

Gitti...

Vezir tarafından bir süre sonra tekrar yanıma gönderildi;

"Senin amacın buradan çekip gitmektir! Kadınların "mihr"ini [=evlilik hakkı olarak alacakları malı] ver, halkın borçlarını da öde! Bundan sonra istersen çek git!" dedi; hemen kabul ettim, saygıyla eğildim!

Evime döndüm, üzerimdeki tüm borçları ödedim. O sıralarda vezir bana eve döşenen birkaç eşya ile kapkacak vermişti. Her istediğimi veriyor, beni el üstünde tutuyordu. Ama artık hakkımdaki düşünceleri değişmiş, benden korkmaya başlamıştı.

Zaman geldi, borçlarımdan tamamen kurtulduğumu ve gitmek için hazırlıklara başladığımı haber alan vezir tüm söylediklerine pişman olarak seyahat için gerekli izni vermekte yavaş davrandı, işi savsakladı. "Kesinlikle gideceğim!" diye ağır yeminler ettim. Yanımdaki eşyaları sahil kıyısındaki bir mescide taşıdım. Hanımlarımdan birini boşadım, öteki hatunum hamileydi, ona dokuz ay içinde döneceğimi; dönmezsem dilediği gibi hareket etmekte serbest olacağını söyledim. Sultan Şihâbeddîn'in dulu olan hanımımı yanıma aldım, Mülûk adasında oturan pederine teslim etmek için. İlk karımı da yanıma aldım. Bu hatunumun kızı hükümdarın kızkardeşiydi. Vezir Ömer Deherd ve deniz komutanı olan Vezir Hasan'la anlaştım; Ma'ber ülkesine gidecektim; oranın hükümdarı benim bacanağımdı. O, bu adaların kendi egemenliği altına girmesi için asker gönderecek, ben de onun vekili olacaktım bu işte! Buradakilerle aramdaki parola gemilere beyaz bayrak çekilmesiydi; işareti görür görmez karada isyan başlayacaktı. Vezirle aramızda tatsızlık olmadan önce böyle fesat işleri aklımın ucundan bile geçirmemiş; kendime bile fısıldamamıştım...

Vezir benden korkuyor, herkese şöyle diyordu:

"Bu adam mutlaka pâyemi alacak! Ya yaşarken göreceğim bunu, ya da öldüğümde bu işi yapacak!"

Benim durumuma dair sorular sorar ve hep mırıldanırmış:

"Duyduğuma göre Hint hükümdarı ona koca bir servet göndermiş, bana karşı ayaklansın diye!"

Denize açılma isteğimi hep endişeyle karşılıyordu; bir gün Ma'ber ülkesinden ordularla döneceğimi sanıyordu. Nihayet adam gönderdi; bana

bir gemi hazırlatıncaya kadar burada kalmalıymışım! Ama ben reddettim.

Hükümdar hatunun kızkardeşi, anasının benimle gitmesinden ötürü ablasına şikâyette bulundu. Hükümdar hatun benimle giden annesini yoldan çevirmek istediyse de başaramadı! Kadının kararlığını görünce işi zora koştu ve şöyle dedi ona:

"Takıların tümü benderin malıdır! Eğer Celâleddîn'in bunları sana armağan ettiğine dair tanık bulabilirsen ne âlâ! Aksi takdirde hepsini geri vermelisin!"

Söz konusu takılar son derece kıymetli olmasına rağmen anne hepsini geri verdi! Bu arada ben mescitteyken yüksek devlet memurlarıyla saygın kişiler yanıma gelip seyahat fikrinden vazgeçmemi istediler.

"Eğer ağır yeminler etmeseydim fikrimden cayardım!" dedim.

"Eh, ille de yemininin yerini bulmasını istiyorsan var bir adaya, sonra geri gel!" dediler. Onları hoşnut etmek için:

"Tamam öyle yaparım!" dedim. Suya açılacağım gece elveda demek için asıl vezirin [=hükümdar hatunun kocasının] yanına vardım; beni kucakladı, ağladı. Gözyaşları ayağıma damladı. Ardımdan akraba ve dostlarım ayaklanır endişesiyle o geceyi adanın her yanına adam salıp nöbetçi dikerek uyumadan geçirdi sayın vezir!..

Yola çıktım, Vezir Ali adasına vardım. Hanımım feci bir sancıya yakalanarak geri dönmek istediğini söyledi. Kadını orada bırakarak durumu bir yazıyla asıl vezire ilettim. Çünkü bu kadın, vezir oğlunun kayınvalidesiydi. Süre belirleyerek evlendiğim hanımı da boşayıp sevdiğim cariyeyi götürdüm gideceğim yere. Bölgeden bölgeye geçerek dolaştık durduk bu adalarda.

Tek Memeli Kadınlar

Bu adaların birinde gördüğüm kadının göğsünde tek memesi vardı. Onun kızlarından biri kendi gibi tek memeli, diğeriyse normaldi. Ama iki

memesinden biri büyük ve süt dolu, diğeri küçücük ve kupkuruydu. Onların durumuna şaştım kaldım.

[Tek Evli Ada, Nâhûda İbrahim'in Misafirperverliği ve Mehel'e Dönüş]

Yolda uğradığımız adalardan birinde sadece bir hane vardı! Sahibi, hanımı ve çocuklarıyla burada yaşayan bir adamdı. Adam, küçük Hint cevizi ağaçlarından yapılmış kayığına atlar, suya açılıp balık avlar, aklı estiğinde dilediği adaya giderdi. Orada iki kargadan başka kara kuşuna rastlamadım! Adaya ayak bastığımızda kargalar önümüzde uçuşup gemimizin üstünde dört döndüler!

Allah'a andolsun, bu adama gıpta ettim! "Bura benim olsaydı bir kuytuya çekilir, hakikat [=ölüm] gelinceye kadar öylece yaşardım" diye geçirdim içimden...

Daha sonra Mülûk adasına vardım. Ma'ber'e gitmek üzere bineceğim gemi oradaydı. Gemi sahibi Nâhûda İbrahim dostlarıyla karşıladı beni. Müthiş bir şölen verdiler şerefime. Asıl vezir bu adaya yazılı emirnâme göndermişti; bana yüzyirmi "bustuvâ" deniz boncuğu, yirmi kadeh "atvân" [=Hint cevizi balı] hergün bir miktar tenbûl, fevfel ve balık verilsin diye. Burada yetmiş gün kaldım, iki hatunla evlendim.

Adaların en güzeli olan Mülûk adası bir uçtan bir uca yemyeşildi. Garip bir özelliği vardı bu adanın; orada yetişen herhangi bir ağaçtan kesilen dal toprağa veya duvara dikilse hemen boy verir, yaprak yaprak gülümseyerek ağaç hâline gelir. Bir de şunu söylemeli, buranın Hint cevizleri sene boyunca hiç durmadan meyve veriyor.

Adanın yerli halkı, Nâhûda İbrahim'in bir yağma hareketine girişmesinden endişelenmiş, gemisinde bulunan tüm silâhları oradan ayrılacağı güne kadar alıp bir yerde tutmak istemişti. Bu yüzden kavga çıktı.

Mehel adasına döndük, ama karaya çıkmadık. Meseleyi yazıyla asıl vezire bildirdim. Vezir yazılı cevabında, silâhların geri alınmasının mümkün olmadığını bildirdi. Yeniden Mülûk adasına döndük. Yediyüzkırkbeş

senesinin Rebîulâhir ortalarında[28] Mülûk'tan ayrıldık. O sene Şaban ayında Vezir Cemaleddîn vefat etti. –Allah rahmet eylesin– hükümdar hatun ondan hamile kalmış, ölümünün ardından doğum yapmıştı. Bu hatunla daha sonra Vezir Abdullah evlenmiştir.

ELLİİKİNCİ BÖLÜM

[SEYLÂN'A VE MA'BER ÜLKESİNE DOĞRU]

Elliikinci Bölüm Notları

Yanımızda işini iyi bilen doğru dürüst bir kaptan yoktu ama yolculuğa devam ettik. Maldiv adalarıyla Ma'ber arası üç gün tutuyor. Tam dokuz gün gittikten sonra Seylân adasına çıktık. Karşımızda safi duman bir sütun gibi göklere yükselen Serendîb dağı vardı.[1] Ada ile ilgili olarak denizciler bize dedi ki:

"Buranın limanı, tüccar tayfasının güvenle girip çıktığı bir hükümdar ülkesinin limanı gibi değildir. Hattâ şunu söyleyelim; bu liman azgın zalimlerden olan Ayrî Şakarvatî adlı zorbanın ülkesindendir! Onun gemileri denizlerde gemi soyar, korsanlık eder!"

Kulağımıza fısıldanan bu söylentilerden ötürü limana çıkmaya korktuk. İşe bakın, gayet sert ve tehlikeli bir rüzgâr esmeye başlayınca deryaya batıp boğulacağız diye yüreğimiz ağzımıza geldi. Ben dayanamadım, gemi sahibine çıkıştım:

"Beni kıyıya at! Merak etme, senin için bu hükümdardan "emân" [=güvenlik belgesi] alırım!" dedim. Adam beni sahile çıkarttı. Gâvur ahali yanımıza gelip:

"Siz de kimsiniz?" diye sual ettiklerinde, Ma'ber sultanının bacanağı ve arkadaşı olduğumu, onu ziyaret etmek için yolculuğa çıktığımı, gemide bulunan her şeyin hediye olarak ona götürüldüğünü haber verdim. Adamlar gitti, hükümdarlarına durumu anlattılar.

Ayrî Şakarvatî beni çağırdı. Battâla [=Puttalam] şehrinde[2] huzuruna çıktım. Burası ülkenin idare merkezidir, küçük fakat şirin bir şehirdir. Her yanı tahta duvarla çevrili. Şehrin bütün kıyıları sel sularının taşıyıp yığdığı "kırfe" [=tarçın] kütükleriyle dolu. Tepeler gibi üst üste! Ma'ber ve Mulaybâr [=Malabar] ahalisi herhangi bir ücret ödemeden kütükleri alıp götürüyorlar. Ama bunun karşılığında hükümdara kumaş vesaire hediye etmekten geri durmuyorlar. Ma'ber ülkesi ile bu adanın arası bir gün bir gece tutar. Burada "bakkam" [=kızılağaç] ve "kelahî" adlı bitkiden

geçilmiyor. Kelahî Hindistan'a özgü öddür. Ama bu bitki [diğer bir esans kaynağı olan] "kumârî" ve "kakullî"ye benzemiyor. İlerde anlatacağız.

Seylân Hükümdarı

İsmi Ayrî Şakarvatî'dir. Denizde kudretli bir hükümdar. Bir keresinde Ma'ber'deydim, bu adamın ora limanına büyüklü küçüklü yüz kadar gemisinin geldiğine tanık oldum. Kıyıda Yemen'e gitmek üzere Ma'ber sultanının sekiz gemisi vardır. Ma'ber sultanı ne olur ne olmaz diyerek hazırlıklı olunmasını ve gemilerin muhafazası için adam toplanmasını emretti. Seylânlılar karşılarındakini tetik bulup etrafı yağmalama fırsatını ele geçiremeyince:

"Bizim de sizinle Yemen'e gidecek gemilerimiz var, onları korumak için geldik!" dediler!

Seylân hükümdarının huzuruna çıktığımda o ayağa kalktı, beni yanına oturttu. İltifat ederek şöyle dedi:

"Dostların can korkusu olmadan limana çıksınlar! Ayrılıncaya kadar da benim misafirim olsunlar. Çünkü Ma'ber sultanıyla aram iyidir."

Ayrî Şakarvatî'nin yanında üç gün kaldım, her gün gittikçe artan bir saygı ve ikramla yanaştı bana. Farsça anlıyordu. Gezdiğim ülke ve hükümdarlar hakkında anlattığım şeyleri ağzı kulağında dinliyordu. Bir gün huzuruna çıktığımda pek çok inci gördüm; ülkesinin sınırları içinde bulunan inci avlama yerlerinden getirilmiş bu kıymetli mücevherlerin en iyileri sarayın has adamları tarafından ayıklanıyor ve bir köşeye bırakılıyordu. Hükümdar sordu:

"Dolaştığın ülkelerde inci avlama mekânları gördün mü?"

Cevap verdim:

"Evet İbnü's-Sevâmelî'nin Kays ve Kişm adalarında gördüm."

Hükümdar:

"Daha önce hiç duymamıştım bunu!" diyerek eline birkaç inci aldı ve sordu:

"Oralarda şunun gibisi var mı?"

Cevap verdim:

"Hayır, öylesini değil daha kalitesizini gördüm."

Bu sözümden hoşlandı;

"Şu inciler senin!" dedi ve ekledi:

"Çekinme! Dile benden ne dilersen!"

Ben de isteğimi belirttim:

"Bu adaya ayak bastığımdan beri içimi yakan ateş Kadem-i Âdem'i [=ayak izini] görmektir. Hak Teâlâ'nın selâmı onun üzerine olsun. Başka bir arzum yoktur!" dedim. Oralılar Âdem Peygamber'e "Bâbâ", Hz. Havvâ'ya "Mâmâ" diyorlar. Hükümdar:

"Bu iş kolay! Seni oraya götürsün diye yanına bir kılavuz katarız!" deyince:

"Ben de bunu istiyorum!" diye cevap verdim ve devam ettim:

"Beni getiren şu büyük gemi inşallah güven içinde Ma'ber ülkesine ulaşacaktır. Ben Âdem Peygamber'in mübarek ayak izini ziyaretten döndüğüm vakit sen yardım eder; kendi gemilerinle götürürsün beni."

"Peki olur!" diye cevapladı hükümdar. Bu işi bindiğim geminin sahibine anlattığımda:

"Sen oradan dönmedikçe, bir sene beklesem de buradan ayrılmam!" dedi. Gemi sahibinin ısrarını Ayrî Şakarvatî'ye anlattım. Şu cevabı verdi:

"Tamam, sen ziyaretinden dönünceye kadar gemi sahibi benim konuğum olsun!"

Böylece özel olarak bana kendi köleleri tarafından taşınan bir devlet [=dûlet] verdi. Bu ziyaret için beraberimde giden kafile bir hayli kalabalıktı; erzağı taşımak için onbeş kişi, her sene bu kutlu yeri ziyarete giden dört cûkî [=yogi], üç brahman ve onların arkadaşları olan on kişi. Su konusunda endişe etmedik, yolda gayet bol miktarda bulunuyordu.

İlk gün bir nehir kıyısına vardık. Hayzurân dallarından yapılmış bir salla nehri geçtik. Böylece Menâr Mendelî [=Minnari Mandel][3] adlı şirin şehre ulaştık. Burası hükümdara ait arazinin hudududur. Halk bize mükellef bir ziyafet çekti. Yemek, civardaki ormandan avlanıp henüz diriyken getirilen manda yavrusunun taze eti, pirinç, yağ, balık, tavuk ve sütten oluşuyordu. Orada, hastalandığı için yarı yolda kalmış bir Horasanlıdan başka Müslüman görmedik. O da bizimle beraber düştü yola. Güzergâhımıza devam edip Bender Selâvât[4] adlı küçük kasabaya ulaştık. Oradan da hareket edip gayet sulak ve aşılması pek güç yerlerden geçtik.

Oralarda her taraf fil kaynıyorsa da gelen gidene ve ziyaretçilere zararları dokunmuyor. Kuşkusuz onların bu uysallığı Şeyh Ebû Abdullah b. Hafîf'in kerametindendir.

Eskiden gâvurlar, Müslüman grupların bu mübarek yeri ziyaret etmesine engel olur, yol kesip eziyet eder, onlarla beraber oturup yemek yemez hattâ alışverişten dahi kaçınırlardı. Bu kutlu mekânı ziyaret için takip edilen yolu ilk kateden ve güvenliği sağlayan Şeyh Ebû Abdullah b. Hafîf'tir. İlk ciltte anlattığımız gibi filler şeyhin tüm arkadaşlarını öldürmüş ve sadece o kurtulmuştu. Daha da ötesi şeyh efendiyi sırtlarına alıp taşımışlardı. İşte o olaydan beri gâvur tayfası Müslümanlara saygı göstermeye, evlerine konuk etmeye, çoluk çocuklarıyla beraber onlara karşı sakin ve barışçıl görünmeye başladılar. Gâvurlar hâlâ Şeyh Ebû Abdullah'a derin bir hürmet beslemekte, onu Şeyh-i Kebîr [=Büyük Üstad] diye anmaktadırlar.

Daha sonra Kunakâr şehrine ulaştık.[5] Bu şehir ülke hükümdarının payitahtıdır. Şehir, Hûr-ı Yâkût [=Yâkût körfezi] denilen bir körfez kıyısına iki dağ arasına kurulu. Bu körfez, içinde yakut bulunmasından ötürü böyle isimlendirilmiş. Şehir dışında Şâvuş [=Çavuş] adıyla bilinen Şirazlı Şeyh Osman'ın mescidi bulunuyor.[6] Gerek yörenin hükümdarı gerekse ahalisi Şeyh Osman'ı ziyaret ediyor, ona karşı pek hürmetli davranıyorlar. Önceleri

Hz. Âdem'in ayak izini ziyaret edenlere bu şeyh kılavuzluk yaparmış. Ama el ve ayakları kesilince onun görevini oğulları ve köleleri üstlenmiş. Şeyh Osman'ın el ve ayaklarını kaybetmesinin sebebi bir sığırı boğazlamasıdır. Çünkü Hint gâvurunun yasasına göre sığır boğazlayan ya hemen öldürülür yahut sığır derisi içine konularak yakılır! Lâkin Şeyh Osman saygıdeğer biri olduğu için sadece el ve ayaklarını kesmişler. Daha sonra bir çarşıdan alınan vergiyi ona tahsis etmişler!

Konakâr Sultanı

Kunâr diye bilinirdi. Beyaz bir fili vardı. Dünyada bundan başka beyaz fil görmedim.[7] Hükümdar bu hayvana bayram günleri biner, alnına da koca koca yakut taşları asardı. Vakit gelip devletin nüfuzlu adamları bu hükümdara karşı ayaklanarak gözlerini kör edince oğlu geçmiştir tahta; Kunâr orada kör olarak hayatına devam etmektedir.

Yakuta Dair

Behremân adlı enteresan yakut sadece bu şehirde bulunuyor.[8] Bu taş cinsinin bir kısmı körfezden çıkarılır. Ahali nezdinde yakutun en kıymetlisi, bu türden olanlardır. Bir bölümü ise toprak altından çıkartılır. Zaten Seylân adasının her yerinde yakut var. Ama orada satın alma yoluyla arazi sahibi olmak mümkün. Meselâ kişi bir parça arazi satın alıp yakut bulmak amacıyla kazsa önce kaya gibi beyaz taşlarla karşılaşır. İşte bu taşların iç kısmındaki gözeneklerindedir yakut. Adam bu beyaz taşları erbabı olan oyuculara getirir. Oyucu, yakutları çıkarıncaya kadar taşları sabırla kazar ve oyar. Yakut denen taşın kırmızı, sarı ve oralıların "neylem" dediği mavi renkte olanları vardır. Ahalinin töresine göre kıymeti yüz "fenem"e ulaşan yakut hükümdara aittir. Hükümdar karşılığını ödeyerek bu taşı alır. Kıymetçe bundan aşağı olanlar sahibine aittir. Yüz "fenem", altı dinar altın eder.

Seylân adasındaki kadınların işte bu yakutlardan yapılmış rengârenk takıları vardır. Bunları bilezik ve halhal yerine el ve ayaklarına takıyorlar. Hükümdarın cariyeleriyse safi yakutla süslenmiş türbanları başlarına geçiriyorlar. Büyük beyaz filin alnında her biri tavuk yumurtasından daha büyük yedi yakut gördüm! Hükümdar Ayrî Şakarvatî'nin yanında avuç içi

kadar yakuttan yapılmış bir kâse gördüm. İçinde öd yağı vardı. Gözlerimdeki hayreti gören Ayrî Şakarvatî şöyle dedi:

"Bizde bundan daha irileri var!"

Daha sonra Kunakâr'dan ayrılıp Ustâ Mahmûd Lûri'nin adıyla bilinen bir mağaraya vardık. Buraya adını veren Mahmûd ermiş insanlardanmış. Mağarayı küçük bir körfez kıyısında bulunan tepenin eteğine kazmış. Yolumuza devam ettik, Hôr-i Bûzne denen körfeze ulaştık. Bûzne maymunlar anlamına geliyor.[9]

Maymunlar

Bu dağlarda maymun çok. Bu simsiyah hayvanların kuyrukları uzun. Erkekleri tıpkı insan gibi sakallı! Şeyh Osman ile oğlu ve diğerlerinin bana anlattığına göre maymunların bir başkanı varmış, hükümdar gibi itaat görürmüş hemcinslerinden. Hükümdar maymun, başına ağaç yapraklarından bir şeyler sarar ve asâya dayanır, sağında solunda eli sopalı dört maymun dikilirmiş. O oturunca dört maymun derhal onun başucunda beklemeye başlarmış. Ayrıca dişisi ve yavruları her gün gelip önünde elpençe divan dururmuş. Diğer maymunlar huzura çıktıklarında hükümdardan daha öteye çömelir, bir hayli mesafeli otururlarmış. Sözü geçen dört maymundan biri bir şey söyleyince tüm maymunlar sırtlarını çevirip çıkarlarmış huzurdan. Daha sonra her birinin elinde muz, limon veya benzeri bir meyve ile geldiği görülürmüş; meyveleri hükümdar ve dört yaveri ile yavrular yermiş afiyetle!

Cûkîlerden birinin bana anlattığına göre dört maymun, hükümdar huzurunda bir maymunu sopayla dövmüş ve tüylerini yolmuş!

Güvenilir adamların bana anlattığı şu ki, maymunlardan biri kendini savunmaktan aciz bir kız çocuğunu yakaladığında onunla cinsel ilişkiye giriyormuş. Adanın ahalisinden biri bana şunları söyledi:

Adamın evine maymunlardan biri girmiş. Ev sahibinin kızı odalardan birine varınca bu maymun da hemen arkadan dalıveriyor. Kız çığlığı basıyorsa da maymun galip geliyor.

Adam sözlerini şöyle bağladı:

"Odaya girdiğimizde maymunu kızcağızın iki bacağı arasında bulduk ve hemen öldürdük hayvanı!"

[İbn Battûta anlatıyor]

Yolumuza devam ettik, Hayzurân Körfezi'ne açıldık. Birinci ciltte belirttiğimiz gibi Ebû Abdullah b. Hafîf bu körfezden iki yakut çıkarmış ve ada hükümdarına vermişti.

Sonra Beyt-i Acûz [=kocakarı evi] diye bilinen ve insanların yaşadığı mıntıkanın sonu olan bir noktaya vardık. Orada ermişlerden Baba Tâhir'in mağarasını ziyaret ettik. Sonra Sebîk Mağarası'na vardık. Sebîk, gâvur hükümdarlarındandır. Dünyadan el etek çekip bu mağaraya sığınmıştır.

Uçan Sülükler

Burada gerçekten uçan sülükler gördük. Onlara zûlû adını veriyorlar.[10] Zûlûlar su kenarlarındaki ağaç ve otların üstünde yaşıyor. Bir insan zûlûya yaklaşınca ansızın atlar bu hayvan! Ve vücudun neresine yapışırsa hemen doymaz, ciddî miktarda kan emer! Ahali bu hayvanlardan korunmak için yanlarında limon taşıyor! Çünkü zûlûnun üstüne limon sıkılınca yapıştığı yeri zınk diye bırakıyor! Sülüğün yapıştığı kısmı bu işe özgü tahta bir bıçakla çiziktirip soyarlar. Anlatılanlara göre ziyaretçilerden biri söz konusu sülüklü mevkiden geçerken vücuduna yapışan hayvancıklara önem vermeyip üstüne limon sıkmadığı için aşırı kan kaybetmiş ve canından olmuş! İşte o adam Bâbâ Hûzî adını taşıyormuş. Burada bu isimle anılan bir mağara mevcut.

Yolumuza devam ettik, Yedi Mağara denilen yere vardık. Sonra Akabe-i İskender'e [=İskender yokuşu] vardık. Orada İsfahanlı Mağarası diye bilinen bir oyuk, bir su kaynağı ve ıssız bir kale var. Issız kalenin alt tarafı Gûtekâh-ı Ârifân [=erenlerin dalış yeri] adıyla bilinen meşhur bir körfezdir. Yine o civarda Nârenc [=portakal] Mağarası ile Sultan Mağarası bulunuyor. Dervâze-i Cebel de tam bu mağaranın yanındadır; yani dağın kapısı, giriş yeri demek...

Serendîb Dağı

Dünyanın en yüksek dağlarındandır.[11] Aramızda dokuz günlük bir mesafe varken denizden gördük bu ulu dağı. Zirveye çıktığımız zaman bulutlar dağın alt tarafını görmemizi engelliyordu; topuklarımızda sis vardı. Burada yaprak dökmeyen cinsten nice ağaçlar, rengârenk çiçekler ve avuç içi büyüklüğünde kırmızı gül yetişiyor. Bu cins gülde bir yazı olurmuş. Halk inanıyor ki, bu yazı okunduğunda Hak Teâlâ'nın ve onun elçisinin adları çıkarmış; Allah'ın rahmeti ve esenliği onu kuşatsın.

Dağda Âdem ayağına gitmenin iki yolu vardır. Biri Bâbâ yolu diğeri Mâmâ yolu diye adlandırılmıştır. Onlar Âdem ve Havvâ'ya Bâbâ ve Mâmâ diyorlar. –Allah'ın selâmı Âdem ve Havvâ üstüne olsun– Mâmâ yolu gayet kolaydır; ziyaretçiler dönüşte bu güzergâhı takip ederler ama Âdem ayağına bu yoldan çıkanlar orayı ziyaret etmiş sayılmazlar! Bâbâ yolu ise pek çetindir. Oradan çıkmak ömür törpüsüdür! Dağın alt tarafında, tam dervâzenin [=kapının] olduğu yerde İskender Mağarası diye bilinen bir oyuk ve su kaynağı vardır.

Eski ziyaretçiler dağa çıkmak için bir tür merdiven yapmışlar kayaları yontarak! Demir kazıklar çakılmış ve çıkanların tutunmaları için zincirler asılmış bu kazıklara.[12] On zincir var. İkisi dağın eteğinde, kapının bulunduğu yerde. Yedisi hemen bunun üstünde, ardı ardına yukarı doğru uzanıyor. Onuncu ise şahadet zinciri diye anılıyor. Çünkü insan o noktaya çıkıp dağın dibine bir göz attığında düşecekmiş korkusuna kapılır da kelime-i şahadet getirir!

O zinciri geçtiğinde bakımsız sarp bir yol bulursun önünde. Onuncu zincirden Hızır Mağarası'na kadar yedi millik bir mesafe vardır. Bu mağaranın çevresi geniştir. Hemen yanında balık dolu Hızır Kaynağı görülür. Allah'ın rahmeti ve esenliği onu kuşatsın; kimse bu balıkları alamaz! Mağaranın yanında, gidip-gelinen yolun iki tarafında taş içine oyulmuş iki gölet bulunuyor. Ziyaretçiler yanlarında taşıdıkları eşyayı Hızır Mağarası'na bırakıp iki mil daha tırmanırlar; Kadem'in [=Âdem ayağının] bulunduğu zirveye dek.

Kadem-i Âdem

Babamız Âdem'in kutlu ayağının izi düz bir alanda yükselen siyah bir kaya içindedir. Hak Teâlâ onu rahmeti ve esenliğiyle kuşatsın. Ayak kayaya gömülmüş, derin bir oyuk bırakmıştır. Uzunluğu onbir karıştır. Eski zamanlarda Çin halkı buraya gelerek kayadaki ayak izinin başparmak ve devamını kırmışlar, Zeytûn şehrindeki bir mabede koymuşlardır. En uzak diyarlardan ziyaretçi gelir bu mübarek yere. Kayada ayak izinin bulunduğu yere dokuz çukur kazılmıştır. Gâvur ziyaretçiler bu çukurlara altın, yakut ve inci bırakıyor. Bir de bakarsın ki fakir fukara tayfası Hızır Mağarası'na vardıklarında birbirleriyle yarış edercesine koşmaya başlamıştır; çukurlardaki serveti almak için! Biz birkaç ucuz taş ve altından başka bir şey bulamadık, bunları da kılavuza verdik. Buranın âdeti, ziyaretçilerin Hızır Mağarası'nda üç gün kalıp sabah akşam mübarek ayağı ziyaret etmeleridir. Biz de böyle yaptık. Üçüncü gün tamam olunca Mâmâ yoluyla dönerek Şeym Mağarası'nda konakladık. Burada Şeym, Âdem Peygamber'in oğlu Şît'tir. Sonra sırayla Semek Körfezi'ne, Kurmule kasabasına, Ceber Kâvân kasabasına ve Dildîneve kasabasına geçtik. Oradan Atkalanca kasabasına vardık. Şeyh Ebû Abdullah b. Hafîf kışı Atkalanca'da geçirdi.

Bahsettiğimiz bu konakların hepsi Serendîb dağındadır. Bu güzergâhta, dağın eteğine yakın bir yerde Dıraht-ı Revân [=yürüyen ağaç] denilen artık yaprağı dökülmez bir yaşlı ağaç var. Onun yaprağını gören birine rastlamadım. Bu ağacı mâşiye [=yürüyen] diye de nitelendirirler. Çünkü zirveden bakan onu kendisinden çok uzak ve dağın eteğine yakın görmektedir; oysa dağın dibinden bakan bu ağacı ta yukarılarda sanmaktadır. Dıraht-ı Revân'ın yaprak döküşünü seyretmek amacıyla devamlı dağ eteğinde bekleyen bir bölük cûkî gördüm. Ağaç ulaşılacak bir yerde değil aslında. Onların bu ağaca dair birtakım uydurmaları var. Güya, yapraklarından yiyen kimse pir-i fâni de olsa hemen gencelirmiş! Gerçek olmayan, saçma bir söz!

Bu dağın alt tarafında dibinden yakut çıkarılan muazzam bir körfez var. Suyu masmavi, gök renginde görünür uzaktan.

Oradan yola çıktık, iki gün seyahattan sonra deniz kıyısında tacirlerin yaşadığı Dînever [=Dundra][13] şehrine vardık. Oradaki büyük mabette Dînever diye bilinen bir put var. Mabet içinde bin civarında brahman ve

cûkî, beşyüz kadar da Hindu kızı bulunuyor. O kızlar her gece putun yanında şarkı söyleyip dans ediyor. Şehrin tüm vergisi putun bakımına vakfedilmiş! Mabette yaşayanlar ve orayı ziyaret edenler bu gelirle geçiniyor. Dînever putu insan büyüklüğünde. Som altından yapılmış olan bu heykelin gözleri iki iri yakuttur. Bana anlatılanlara göre gece karanlığı çöktüğünde çıra gibi yanar, etrafa ışık saçarmış bu gözler!

Yolumuza revan olduk, Dînever'den altı mil uzaklıkta küçük bir şehir olan Kalî'ye ulaştık.[14] Orada Nâhûda İbrahim adlı bir Müslüman bizi davet ederek mükellef bir ziyafet çekti. Buradan Kelenbû'ya [=Kolombo] hareket ettik.[15] Kelenbû, Serendîb ülkesinin en güzel ve en büyük şehirlerindendir. Beraberinde yaklaşık beşyüz zenci bulunan deniz bakanı Vezir Câlestî bu şehirde oturuyor.

Oradan hareket ettik, üç gün sonra evvelce sözünü ettiğimiz Battâla'ya [=Puttalem] ulaştık. Battâla hükümdarının huzuruna çıktık. Nâhûda İbrahim'i orada beni bekler buldum. Beraberce Ma'ber ülkesine doğru yola koyulduk. Rüzgâr sert esiyordu, gemi neredeyse su ile dolacaktı. İşi bilen bir kaptanımız yoktu. Sonra bir taşlığa [=mercan kayalığına] vardık, gemi parçalanma tehlikesi geçirdi. Sonra sığ bir denize girdik, gemi oturdu! Ölümü gördük bu gözlerle! İnsanlar yanlarında taşıdıkları her şeyi atıyor, birbirleriyle vedalaşıyordu. Geminin seren direğini kestik, suya saldık. Gemiciler bu direkten bir sal yaptılar. Karaya iki mil mesafe kalmıştı; ben gemiden sala inmek istiyordum, gemide iki arkadaşım ve iki cariyem vardı. Bana seslendiler:

"Bizi bırakıp da inecek misin?" Onları kendimden üstün tuttum;

"Siz, iki arkadaş hemen inin ve sevdiğim cariyeyi de beraberinizde indirin!" dedim. Cariye şöyle diyordu:

"Ben yüzmesini iyi bilirim. Salın iplerinden birine asılarak onların yanında su içinde giderim!" İki dostum aşağı indiler. Onlardan biri Tûzerli Muhammed b. Ferhân, diğeri ise bir Mısırlıydı. Cariyelerden biri onlarla diğeri ise denizin içinde sal ipine asılmış vaziyette gidiyordu! Gemiciler sala bağladıkları halata tutunarak yüzüyorlardı. Yanımdaki kıymetli eşyayı, incileri ve amberi onların yanına bıraktım. Rüzgâr müsait olup onlara

yardım ettiği için sağ salim karaya ulaştılar. Ben gemide kalmıştım. Gemi sahibi de bir tahta parçasına tutanarak karaya çıktı...

Gemiciler dört sal daha yapmaya başladılar. Bunlar tamamlanamadan akşam çöktü, su koynuna aldı bizi! Geminin kuyruk kısmına çıkarak orada sabahladım. Sabahleyin kayıklarıyla yanımıza gelen birkaç gâvurla beraber Ma'ber kıyılarına çıktık. Onlara hükümdarlarının dostu olduğumuzu bildirdik. Durumu iki gün uzaklıkta savaş eden hükümdara rapor ettiler. Ben de başımdan geçenleri tafsilatıyla bildiren bir mektup gönderdim hükümdara. Bu gâvur tayfası bizi büyük bir ormana soktu. Sonra önümüze karpuza benzeyen bir meyve koydular. Bu, mukl ağacının meyvesiydi.[16] [Mukl, Afrika'da yetişen ve esans üretiminde hammadde olan bir bitkidir.] Meyvenin içinde şerbetli pamuğa benzer bir bölüm vardı. Bu maddeyi çıkarıp ondan tel adı verilen bir helva yapıyorlar, şeker gibi bir şey.[17] Yemekte gayet lezzetli balıklar da getirdiler.

Orada üç gün kaldık. Sonra hükümdar tarafından gönderilen Emir Kamerüddîn ve liderliğindeki piyade ve süvarilerden oluşan grup, bir devlet [=dûlet; tahtırevan] ile on at getirdi yanımıza. Ben, arkadaşlarım, gemi sahibi ve cariyelerimden biri, gelen atlara bindik. Diğer cariyem dûlete bindi. Böylece Herkâtu Kalesi'ne ulaştık. Geceyi orada geçirdik. Cariyeleri, birkaç köleyi ve arkadaşları orada bıraktım.

İkinci gün hükümdarın karargâhına vardık.

Ma'ber Ülkesinin Hükümdarı

O, Gıyâseddîn Damgânî'dir.

Daha önce Sultan Muhammed'in hizmetçilerinden Melik Mücîr b. Ebî Recâ'nın cengâveriyken sonradan Emir Hacı b. Seyyid Sultan Celâleddîn'in adamı olmuş ve nihayet iktidarı ele geçirmiştir. Bu olaydan önce Sirâceddîn adıyla bilinirdi. Tahta geçişinden beri Gıyâseddîn adını aldı.

Ma'ber ülkesi, önceleri Dihlî hükümdarı Sultan Muhammed'in egemenliğindeydi. Bir süre sonra kayınpederim Şerif Celâleddîn Ahsen Şâh[18] burayı ele geçirdi ve tam beş sene hüküm sürdü. Nihayet öldürülünce onun emirlerinden Alâeddîn Udeycî[19] geçti başa. Alâeddîn tahta oturduktan

bir sene sonra gâvura savaş açmış, bol bol ganimet ele geçirerek yurduna dönmüştü. Ertesi yıl da gâvura karşı hücuma geçti, onları yendi, hatırı sayılır miktarda eksiltti gâvuru! Ama bir gün su içmek için başından tolgasını çıkardığında kimden geldiği belirsiz bir okla ruhunu teslim etti.

Yerine damadı Kutbeddîn geçirildiyse de devlet adamları onun gidişatını ve ahlâkını beğenmedikleri için kırk gün sonra işini bitirdiler! Onun ardından tahta geçen Sultan Gıyâseddîn, Sultan Şerif Celâleddîn'in kızıyla evlendi. Ben, işte bu Şerif Celâleddîn'in kızkardeşiyle Dihlî'de nikâh kıymıştım.

Sultan Gıyâseddîn'in Huzuruna Varışımız

Hükümdarın konağına yaklaştığımızda, bizi karşılamak için mabeyincilerden birini göndermişti bile. O ahşap bir kulede oturuyordu.

Hindistan'dakilerin âdeti, ayağa mest geçirmeksizin hükümdar huzuruna çıkmamaktır. Bende mest yoktu; gâvurlardan biri hemen bana mest verdi. Oysa orada bir grup Müslüman vardı, gâvur tayfasının Müslümanlardan daha işbilir olmasına şaştım! Hükümdar, huzuruna çıktığımda bana oturmamı emrederek Kadı Sadruzzamân Hacı Bahâeddîn'i yanına çağırdı. Hükümdar, çevresindeki üç çadırda ağırladı beni. Onlar bu çadırlara "hıyâm" diyorlar. Yatak gönderdi, onların yediği yemekten getirtti. Bu, pirinç ve etten ibaret bir yemekti.

Tıpkı bizim ülkemizdeki gibi onların da âdeti yemeğin üstüne "leben-i râib" [=kesik süt; kesmik; lor veya yoğurt] içmektir. Yemekten sonra sultanla görüşerek Maldiv adalarının durumunu anlattım. Oraya asker göndermesini teklif ettim. Bu işe iyice niyetlenerek gemileri hazırlattı. Ayrıca Maldiv adalarının kadın hükümdarı için hediye hazırladı, vezirleri ve ileri gelen devlet adamları için de hil'atlar [=özel giysiler] yaptırdı. Böylece kadın hükümdarın kızkardeşiyle evlenmeyi kafasına koyarak bu işi halletme görevini bana verdi! Bunun dışında ada halkının yoksul kesimlerine dağıtılmak üzere üç gemi erzak ve benzeri ihtiyaç maddeleri yükletti. Bana dönerek:

"Beş gün sonra dönüş yaparsın!" deyince deniz komutanı Havâce [=Hoca] Serlek şu açıklamayı yaptı sultana:

"Adalara sefer işi bu vakitten ancak üç ay sonra yapılabilir!" Bu ifade üzerine hükümdar;

"Tamam, öyleyse sen hemen Fattan'a gel! Ki bu işi bitirip payitahtımız Mutra'ya [=Madura] dönelim. Oradan hareket edilir" dedi.

Hükümdarın yanında kaldım, bu arada cariyelerle arkadaşları getirttim.

Hükümdarın Yolculuk Düzeni; Kadınları ve Çocukları Öldürtmek Konusundaki İğrenç Tavrı

Takip edeceğimiz yol ağaç ve kamışlardan oluşan yekpâre bir ormandan geçiyodu. Kimse tek başına ilerleyemiyordu bu yolda; hükümdar orduda büyük küçük herkesin bu cangılı açmak için yanına bir nacak almasını emretti.

Karargâh kurulunca yanındakilerle beraber hayvanlara binerek ormana atıldı. Hep birlikte sabah alacasından öğlen güneşi devrilinceye dek ağaç kestiler. Sonra yemekler getirildi, grup grup sofralar kuruldu. Bu molanın ardından akşam karanlığına kadar kesme işine devam ettiler. Ormanda gâvur tayfasından kimi buldularsa esir ederek orada budadıkları iki ucu sivri kazıkları bunların sırtlarına yüklediler. Esirlerin yanında hanımları ve çocukları da vardı. Orada âdet, karargâh çevresini dört kapılı tahta bir surla çevirmektir. Bu sura "ketker" diyorlar.[20] Ayrıca hükümdarın kaldığı yerin çevresine ikinci bir ketker daha yapıyorlar. Büyük ketkerin dış kısmına bel hizasında yükseltiler yapıp geceleyin bunların üzerinde ateş yakıyorlar. Köle ve bekçiler geceyi orada geçiriyor. Her birinin elinde bir demet kamış vardır.

Gâvur ansızın gece karanlığında karargâha hücum etmeye kalktı ve bekçiler ellerindeki demeti tutuşturdu. Bir anda gece gündüze döndü, süvariler gâvurun peşine düştü. Sabahleyin gün ağardığında akşamdan tutsak edilen gâvurlar dört grup hâlinde ketkerin kapılarına getirildiler. Bir gün önce hazırlanan tahta kazıklar bu kapıların önüne çakıldı ve esirler bu kazıklara oturtuldu! Sonra onların kadınları boğazlandı ve ardından bu kazıklara bağlandı saçlarından! Minicik yavrular kadınların kucağındayken boğazlanıyor ve oraya bırakılıyordu!

Sonra başka bir karargâh kuruluyor başka bir cangıl kesilip dümdüz ediliyor ve esirlere aynı şey yapılıyordu. Bu, iğrenç, aşağılık, hayvanca bir iş! Ben ömrüm boyunca hiçbir hükümdarın böyle davrandığını görmedim. Bu huyu yüzünden Hak Teâlâ o zalimin canını tez aldı!

Bir gün ben solunda, kadı sağında olmak üzüre hükümdarla beraber yemek yiyorduk. Yedi yaşındaki oğlu ve karısıyla bir tutsak çıkarıldı huzura. Hükümdar hemen eliyle işaret verdi;

"Uçurun onun kellesini!" diyerek. Sonra ekledi;

"Ve Zenû ve Piserû!" Bu söz, "karısının da oğlunun da" demektir! Onların da boyunları vuruldu. Ben dayanamamış, gözlerimi çevirmiştim. Döndüğümde hepsinin başları yere atılmıştı.

Bir gün yine bu hükümdarın yanındaydım. Bir kâfir getirildi. Adam anlamadığım bir şeyler söylüyordu. Ansızın bir grup cehennem zebânisi hançerlerine davrandılar. Tez davranıp kalktım, hükümdar hemen sordu;

"Nereye?" Cevap verdim;

"İkindiyi kılacağım!" Beni anladı ve haince güldü! Biçarenin el ve ayaklarını kestirdi! Döndüğümde adam kanlar içinde kıvranıyordu.

Kâfirleri Yenmesi

Bu olay, büyük işlerdendir. Sultan Gıyâseddîn'in memleketine komşu olan bir gâvur hükümdar vardı, Bellâldiyev[21] adında. Bu adam kâfir hükümdarların en büyüklerindendi. Yüzbini aşan askeri vardı ve beraberinde kaçkın köleler, suçlular ve kanunsuzlardan oluşan yirmibin civarında da Müslüman bulunuyordu! Bu adam Ma'ber ülkesini ele geçirmeye çalıştı. Ma'ber'de Müslüman askerin sayısı altıbindi. Onların yarısı usta cengâverdir; diğer yarısında ise iş yok, onlardan hayır gelmez!

Müslümanlar Kubbân [=Koppam][22] şehrinin yakınlarında karşılaştılar Bellâldiyev'le. Bellâldiyev onları feci bir yenilgiye uğrattı. Askerler Mutra'ya ricat ettiler. Gâvur, ülkenin en büyük ve korunaklı şehirlerinden Kubbân'a indi. Burayı tam on ay kuşatma altında tuttu. İçeridekilerin ondört

günlük erzağı kalmıştı. Gâvur haber salmıştı kaledekilere; "Can güvenliği içinde kaleden çıkın ve şehri bırakın!" diye. Kaledekiler gâvura şu cevabı verdiler:

"Bu durumu kesinlikle hükümdarımıza bildirmemiz gerekir!"

Böylece içeridekilere ondört günlük bir süre tanıdı Bellâldiyev. Kaledekiler vaziyetlerini Sultan Gıyâseddîn'e yazdılar. Gıyâseddîn eline geçen mektubu Cuma günü halka okudu. Ahali gözyaşına boğulup hep bir ağızdan:

"Kendimizi Allah'a satıp can vereceğiz. Çünkü gâvur o şehri ele geçirirse bizi de kuşatmaya gelir. Kılıçlar altında ölüm elbet yakışandır bize!" diye bağrıştı.

Ölüme sözleştiler ve ertesi gün sabahleyin yola düştüler. Sarıklarını başlarından çıkarıp atların boyunlarına taktılar. Bu, ölümü arzulayanın işaretiydi. Gözünü budaktan sakınmayan üçyüz kişilik bir grubu öncü ettiler. Sağ kanadın idaresini; dininde titiz, cesur fıkıh bilgini Seyfeddîn Bahâdur'a verdiler. Sol kanadın idaresini de Melik Muhammed Silâhdâr'a verdiler. Sultan, üçbin kişilik grubuyla merkezde gidiyordu. Esedüddîn Keyhüsrev Fârisî de üçbin kişilik bir artçı kuvvetle ordunun gerisini koruyordu.

Müslümanlar, öğlen uykusu esnasında gâvur karargâhına saldırdılar. Oradakiler hazırlıksızdılar ve atları meradaydı. Bu baskın karşısında gâvurlar saldırı yapanları hırsız zannetti! Doğru dürüst hazırlık yapmadan, silâh kuşanmadan Müslümanlara karşı savaşmaya çalıştılar. Sultan Gıyâseddîn de savaş meydanına ulaştı, gâvur tayfası korkunç bir yenilgiye uğradı. Seksen yaşında olan hükümdarları atına davranmak istediyse de Gıyâseddîn'in yeğeni Nâsıreddîn yetişti ve koca azgını alaşağı etti. Nâsıreddîn daha sonra tahta geçecek adamdır. Yakaladığı gâvur hükümdarını tanımıyordu, bu yüzden hemen öldürmek istedi. Ama oradaki bir köle:

"Bu hükümdardır!" deyince adamı esir edip amcasına sundu. Sultan huzuruna çıkarılan hükümdarı yüzüne karşı övdü yüceltti. Tüm servetini, fillerini ve atlarını aldıktan sonra onu serbest bırakacaktı güya! Fakat

adamın nesi var nesi yok hepsini ele geçirdikten sonra derhal boynunu vurdurdu, derisini yüzüp içine saman doldurdu ve Mutra şehrinin surlarına astırdı. Ben onu asılı hâldeyken gördüm!

Şimdi asıl sözümüze dönelim.

Ordugâhtan çıkıp Fattan'a doğru yola koyuldum. Fattan, sahile kurulmuş gayet büyük ve güzel bir şehirdir. Limanı çok enteresan. Kalın tahtalar üzerine kurulu muazzam bir ahşap kubbe var orada. Bu kubbeye yine ahşaptan yapılmış bir yolla çıkılıyor ve yolun üstü örtülü! Suda düşman gemileri gözükünce limandaki gemiler bu kubbeye bağlanır ve okçular yukarı çıkar. Düşman hücum için asla fırsat bulamaz.

Şehirde taştan yapılmış şirin bir mescit bulunuyor. Üzümü ve narı pek lezzetli bu şehrin.

Orada saçlarını omuzlarından aşağı sarkıtan, kendini Allaha adamış dervişlerden Nişaburlu Şeyh Muhammed ile görüştüm. Yanında eğittiği bir aslan vardı! Hayvancağız dervişlerle sofraya oturuyor, onlarla yiyor onlarla kalkıyordu. Şeyh Muhammed'in yanında otuz derviş vardı. Onlardan birinin ceylânı, aslanla yan yana bulunurdu da vahşi hayvan ilişmezdi ötekine! Fattan'da epey kaldım.

Cûkîlerden biri Sultan Gıyâseddîn için cinsel gücü artıran haplar yapmış. Anlatılanlara göre bunların karışımında demir tozu bulunuyormuş. Hükümdar hapların dozunu fazla kaçırınca hastalanmış. Böyle hâlsiz bir vaziyette Fattan'a gelmiş. Onu karşılamaya çıktım, hediye sundum. Hükümdar şehre yerleşince deniz komutanı Havâce [=Hoca] Serûr'u çağırtarak;

"Maldiv adalarına gidecek gemilerle uğraş, başka şeye dalma!" diye emir verdi.

Benim sunduğum hediyenin tutarını bana vermek istediyse de çekindim, almadım. Ama bu kararıma pişman oldum! Çünkü [kısa bir süre sonra] öldü ve ben hiçbir şey alamadım!

Sultan Gıyâseddîn, Fattan'da onbeş gün kaldıktan sonra başşehre döndü. Ben onbeş gün daha kalarak payitaht olan Mutra'ya hareket ettim.

Mutra büyük bir şehirdir. Daha önce kayınpederim Sultan Celâleddîn Ahsen Şâh burayı kendine başşehir yaptığı için şehri Dihlî'ye benzer bir hâle getirmiş ve imar işlerine özen göstermişti.

Buraya geldiğimde ahaliyi kırıp geçiren bir vebayla karşılaştım. Salgına yakalanan talihsiz hastalığın ikinci veya üçüncü günü ruhunu teslim ediyordu. Ölüm biraz ağır davransa dördüncü gün yetişiyordu. Dışarı çıktığımda ya bir hasta ya da bir mevta ile karşılaşıyordum. Sağlıklı olduğunu sanarak satın aldığım bir cariyem ertesi gün vefat etti. Bir gün Sultan Ahsen Şâh'ın vezirlerinden birinin hanımı, yanında sekiz yaşında afacan oğulcağızıyla bana geldi, yoksulluktan dem vurdu, ona biraz yardım ettim, para verdim. İkisi de sapasağlamdı. Ertesi gün kadın tekrar yanıma gelerek oğlu için kefen istedi. Çocuk ölmüş meğer.

Sultan vefat ettiğinde büyük salondaydım. Orada yüzlerce kadın hizmetkâr gördüm. Bu kadınlar sultanın dışında [halk ve devlet erkânına] yemek yapılsın diye ayrılan pirinci ufalayıp dövmek için orada bulunuyorlardı. Hepsi hastaydılar, güneşin alnında oraya buraya serilmişlerdi.

Sultan Gıyâseddîn, Mutra'ya geldiğinde anasını, hanımını ve oğlunu hasta buldu. Üç gün kaldı şehirde. Sonra bir mil ötedeki nehrin kıyısına gitti. Orada gâvurlara ait bir mabet vardı.

Perşembe günü hükümdarın yanına gittim. Bana kadıyla yan yana kalmamı emretti, orada misafir edilecektim. Tam bana ait çadırlar kuruluyordu ki insanların koşuştuğunu, birbirleriyle itişip kakıştığını gördüm. Biri:

"Sultan öldü!" diyor, diğeri:

"Ölen onun oğludur!" diyordu. Sonra bu işi araştırdık, vefat edenin oğlu olduğunu anladık. Ondan başka çocuğu yoktu hükümdarın. Bu yüzden derdi arttı, hastalığı depreşti. Bir sonraki Perşembeye de hükümdarın annesi vefat etti!

Hükümdarın Ölümü, Yeğeninin Başa Geçişi ve Benim Oradan Ayrılışım

Üçüncü Perşembe Sultan Gıyâseddîn can verdi. Haberi alır almaz kargaşadan endişe ederek acele davrandım, şehre doğru koştum. Yolda ordugâha doğru ilerleyen yeğen Nâsıreddîn'le karşılaştım. Bu adam Gıyâseddîn'den sonra tahta geçecek olandır. Hükümdarın oğlu yoktu, bu yüzden onu tayin etmişti tahtına. Bana geri dönmemi, beraberce ordugâha gitmeyi teklif etti. Kabul etmedim, bu tavrım onun kalbini kırdı!

Nâsıreddîn denen bu adam, amcası tahta geçmeden önce Dihlî'de hizmetkârdı. Amca hükümdar olunca onun yanına kaçtı; kaderin cilvesi bu ya, ardından tahta oturdu! Kendisine bağlılık sözü [=biat] verildiğinde şairler övgü dolu dizeler söylediler. Bol bol dağıttı Nâsıreddîn. Hediyeler yağdırdı herkese. Ona ilk şiir söyleyen Kadı Sadruzzamân'ı beşyüz dinar ve bir hil'atla ödüllendirdi. Onun ardından şiir düzen Kadı lakaplı vezire

ikibin dinar verdi. Bu arada bana da üçyüz dinarla bir hil'at armağan etti. Yoksullara, kimsesizlere sadaka dağıttı. Onun adına ilk hutbeyi okuyan hatibin üstüne altın ve gümüş tabaklarla dinar ve dirhem saçtı...

Sultan Gıyâseddîn'in vefatı dolayısıyla başsağlığı merasimi yapıldı. Her gün mezarının başına gelip *Kur'an* okuyor, hatim indiriyorlardı. Sonra "aşşârîn tayfası" [=özel aşirciler; *Kur'an'*dan bir bölümü yavaş ve makamlı bir biçimde okuyanlar] geliyordu mezara. Bunların ardından halka yemek dağıtılıyordu. Durumuna göre herkese bir miktar dirhem veriliyordu. Kırk gün ardı ardına bu işe devam edildi. Onlar her vefat yıldönümünde kırk gün art arda aynı merasimi yapar, geleneği devam ettirirler.

Sultan Nâsıreddîn ilk önce amcasının vezirini görevden almış, ondan servet istemişti. Vezirlik makamına Melik Bedreddîn'i tayin etti. Bu adam, amca Gıyâseddîn tarafından Fattan'dayken beni karşılamaya gönderilen adamdı. Çok geçmeden vefat etti, yerine deniz komutanı Havâce Serûr tayin edildi. Nâsıreddîn, emir saldı; Havâce [=Hoca] Serûr'a artık "Havâce Cihân" densin diye. Çünkü Dihlî Sarayı'nda vezire "Havâce Cihân" [=Cihanın Hocası] derler. Hattâ, bu unvandan başka bir ad ile seslenen kişi bir miktar para cezası ödemeye zorlanır.

Daha sonra, amca Gıyâseddîn'in kızının kocasını [=hala oğlunu] öldüren Nâsıreddîn o kızla evlendi! Hala oğlunu ölmeden önce zindanında ziyaret eden Melik Mes'ûd, ispiyon edildi. Nâsıreddîn hemen onu öldürttü. Asil, erdemli ve cesur insanlardan olan Melik Bahâdur da öldürüldü.

Hükümdar Nâsıreddîn, Maldiv adalarına sefer edilsin diye amcasının ayarladığı gemilerin tümünü benim emrime verdi.

Ama ben buranın öldürücü sıtmasına yakalandım! İşim bitik diye düşünüyordum. Hak Teâlâ'nın içime doğurduğu sezgiyle bu ülkede bol olan temr-i hindîden [=hint hurması] bir ratl aldım; suda ıslattıktan sonra içtim. Üç gün boyunca ishal oldum. Ve Allah beni kurtardı hastalığımdan! Bu şehirden tiksindim. Yolculuk için izin istedim. Sultan:

"Nasıl yola çıkacaksın? Maldiv adalarına sefer için bir aydan az zaman var! Kal ki Hûnd-ı Âlem'in [=Hint sultanının] senin için emrettiği her şeyi

verelim!" dedi bana. Kabul etmedim. Benim namıma Fattan'a emir gönderdi, dilediğim gemiyle seyahate çıkayım diye. Böylece Fattan'a döndüm, Yemen'e gidecek sekiz gemi buldum orada; birine bindim.

Hanbalık
(Pekin)
Hansa
(Hangzhou)
Yangtze Nehri
Çin
Kanton
Çitagong
(Birmanya)
Mekong Nehri
(Laos)
Berehnekâr (?)
Bengal
Körfezi
Güney Çin
Denizi
(Tayland)
(Kamboçya)
(Vietnam)
Samudra
(Malezya)
Sumatra
Malakka Boğazı

Güneydoğu Asya ve Çin Seyahati.

Kaynak: Tazi, R›hle; Dunn.

ELLİÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MALDİV ADALARINA DÖNÜŞ VE BENCÂLE' YE [=BENGALE'YE] AÇILIŞ

Elliüçüncü Bölüm Notları

Yolda dört korsan gemisiyle karşılaştık, bizimle biraz çatıştıysalar da çekilip gitti bu gemiler. Ve Kavlem'e vardık.[1]* Bende hastalık artığı hâlsizlik devam ediyordu; üç ay bu şehirde kaldım. Sonra Sultan Cemaleddîn Hinavrî'ye varmak niyetiyle bir gemiye bindim. Hinavr ile Fâkenavr arasında gâvurların hücumuna uğradık!

Gâvurun Bizi Soyup Soğana Çevirmesi

Hinavr ile Fâkenavr arasında bulunan küçük bir adaya ulaştığımızda oniki gâvur gemisinin hücumuna uğradık! Bize karşı iyi dövüştüler ve bizi yendiler. Zor zamanlar için biriktirdiğim her şeyi aldılar. Seylân hükümdarının verdiği inci ve yakutları, ermişlerin bana ihsan ettikleri nice elbise ve yollukları kaptılar. Donvâri bir şalvardan gayrı hiçbir şey bırakmadılar! Diğer yolcuların da her şeyi alındı. Böylece bizi kıyıya attılar.

Ben Kalikût'a döndüm, mescitlerden birine girdim. Bir fakihten bir elbise, oranın kadısından sarık ve bir iş adamından da diğer bir elbise gönderildi bana. Bu sırada aldığım haberlere göre Vezir Cemaleddîn öldükten sonra Vezir Abdullah, Sultan Hadîce'yle evlenmiş. Öte yandan hamile bıraktığım hatunumun bir erkek çocuğu dünyaya gelmişti.

[Maldiv Adalarına ve Bengâle'ye Doğru]

İçimde adalara gitme isteği uyandı. Ama Vezir Abdullah'la aramızdaki düşmanlığı hatırlayarak endişe ettim, [doğru karar verebilmek için] *Kur'an-ı Kerim*'i açtığımda şu âyet çıktı karşıma:

"Onların üstüne melekler inecek ve Korkmayın, üzülmeyin! diyecekler."

Yüce Allah'dan, istihâremde [=doğru olanı arayışımda] bana yardım etsin diye niyazda bulundum ve yola koyuldum. On gün sonra Zîbetülmehel'e [=Maldiv adalarına] ulaşarak Kennelûs adasına çıktım.[2] Oranın valisi

Abdülazîz Makdaşâvî [=Mogadişulu] bana hürmette kusur etmedi, ihsan yağdırdı ve benim için bir tekne hazırlattı.

Daha sonra hükümdar hatunla kızkardeşlerinin gezip tozmak ve yüzmek amacıyla gittikleri Hululî[3] adasına vardım. Halkın gemilerde oynayıp eğlendiği bu tür gezilere "tebahhur" diyorlar. Hükümdar hatun bu adaya geldikçe vezir ve emirler ona hediyeler gönderir.

Bu adada hükümdar hatunun kızkardeşiyle kocası Hatip Muhammed İbnü'l-Vezîr Cemaleddîn'i buldum. Ayrıca daha önce eşim olan annesini gördüm. Hatip yanıma geldi, yemek getirmişti. Ada halkından bir grup Vezir Abdullah'a giderek benim geldiğimi bildirdiler. Abdullah, ne durumda olduğumu, kimlerle geldiğimi sorduğunda iki-üç yaşlarındaki oğlumu götürmek için geldiğim söylendi ona. Çocuğumun annesi vezire koşup şikâyetçi olduysa da vezir:

"Ben, onun oğlunu götürmesine engel olamam!" cevabını verdi. Beni adaya sokan vezir bununla da kalmadı; her an kontrol altında tutmak için kendi köşküne yakın bir eve konuk etti beni! Bir kat giysi ile töreleri gereğince tenbûl ve gül suyu göndermeyi de ihmal etmedi. Eğilip selâm verme anında bırakmak üzere iki ipek kumaş götürdüm. Bunları hemen aldılar.

O gün benimle görüşmeye çıkmamıştı vezir. Oğlumu getirdiler. Çocuğun onlarla kalması daha iyiydi kendi açısından, bu yüzden geri verdim.

Adada beş gün kaldım. Artık yola çıkmalıyım diye düşündüm, izin istedim. Vezir beni çağırmayınca gittim, huzuruna çıktım. Benden aldıkları iki kumaşı geri getirdikleri için selâm esnasında âdet olduğu üzere bunları önüne attım vezirin. Beni yanına oturttu, hâl hatır sordu. Beraber yemek yedik, aynı leğende el yıkadık. Oysa bu yakınlığı kimseye göstermezdi! Son olarak tenbûl sunuldu ve huzurdan ayrıldım.

Bana giysi ve "bustuvâ" [=fazla miktarda deniz boncuğu] gönderdi,[4] iyi davrandı.

Böylece yola çıkıp kırküç gece denizin sırtında kaldıktan sonra Bencâle [=Bengâle; Bangladeş] ülkesine ulaştık. Burası pirinci bol, geniş mi geniş

bir ülkedir. Dünyada yiyecek fiyatlarının daha düşük olduğu başka bir yer görmedim ama pek kasvetli, çetin bir memleket. Horasanlılar buraya:

"Dûzah est pur ni'met!"[5] derler ki şu anlama gelir:

"Nimet dolu cehennem!"

Pazarlarında yirmibeş Dihlî ratlı tutarındaki[6] pirincin bir gümüş dinara satıldığını gördüm! Bir gümüş dinar, sekiz dirhem eder. Bunların dirhemi bir gümüş dirheme eşittir. Dihlî ratlı ise yirmi Mağrip ratlı eder. Oralılar bu fiyata da pahalı diyorlar!

Eskiden bu ülkede oturmuş ve Dihlî'de iken yanı başımda vefat etmiş olan iyi kalpli Muhammed Masmûdî Mağribî; bir eşiyle bir hizmetkârı olduğunu, kendisinin de dahil olduğu bu üç kişilik gruba bir yıl yeten erzakı sekiz dirheme satın aldığını anlatmıştı. Ayrıca seksen Dihlî ratlı tutarındaki kepekli pirinci sekiz dirheme aldığını, bunu ayıklayıp dövdüğü zaman tam elli ratl, daha doğrusu on kantar öz pirinç çıktığını da eklemişti sözlerine! Bu ülkede sağmal bir ineğin üç gümüş dinara satıldığını gördüm. Buranın davarı hep mandadan oluşuyor. İri semiz tavukların sekizi bir dirheme, güvercin cücüklerinin onbeşi bir dirheme, semiz bir koç iki dirheme, bir Dihlî ratlı tutarındaki şeker dört dirheme, bir ratl şerbet sekiz dirheme, bir ratl katı yağ dört dirheme, bir ratl susam yağı iki dirheme, kaliteli ince pamuk kumaşın otuz arşını iki dinara satılıyordu. Ayrıca güzel yüzlü "firâşlık" [=hizmetlik değil yataklık] cariyenin bir dinar altına verildiğini gördüm. Buranın bir dinar altını, Fas altınıyla ikibuçuk dinar eder.[7] İşte bu fiyata Âşûre adında dilber mi dilber, endamı can yakar bir cariye aldım! Arkadaşlarımdan biri de Lûlû adında yaşı küçük kabiliyetli bir köleyi iki dinar altına satın almıştı.

Bencâle ülkesinde ilk ayak bastığımız yer Sudkâvân şehriydi.[8] Burası, Büyük Deniz [=Hint okyanusu] kıyısında kurulu kocaman bir şehirdir. Hintlilerin ziyaret ettikleri Kenk [=Ganj] ile Cûn [=Cumna][9] nehirleri orada birbirlerine kavuşarak denize dökülmektedir. Bencâle halkının bir sürü gemisi vardır ırmakta yüzen. Onlara binip Leknavtî[10] halkına karşı savaşıyorlar.

Bencâle [=Bengâle] Hükümdarı

Bu adam, Fahre lakabını alan erdemli Sultan Fahreddîn'dir.[11] Yabancılara, özellikle de sufî ve dervişlere gönlü açıktır. Bu ülkenin hükümdarlığı evvelce Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın oğlu Nâsıreddîn'in elindeydi. Daha önce anlatıldığı gibi, Nâsıreddîn'in oğlu Muizziddîn Dihlî'de ansızın tahta oturmuş, baba Nâsıreddîn oğluyla savaşmaya niyetlenmişti. Nihayet baba ile oğul ırmakta birbirlerine kavuşmuşlar; bu olaya "Lika-i Sa'deyn" [=iki talihlinin buluşması] adı verilmişti. Baba, tahtı oğula terkederk Bencâle'ye dönmüştü. Ölünceye kadar burada kaldı Nâsıreddîn...

Kendisinden sonra yerine geçen oğul Şemseddîn de vefat edince Şihâbeddîn oturdu tahta. Onun ardından kardeşi Gıyâseddîn Bahâdur Bûr yönetim yularını eline aldı. Kaderin cilvesine bakın; Şihâbeddîn derhal Sultan Gıyâseddîn Tuğluk'un desteğiyle Bahâdur Bûr'u tutsak etti. Sonraları Gıyâseddîn Tuğluk'un oğlu Muhammed, ülkesini bölüp paylaştırmak şartıyla Bahâdur Bûr'u esirlikten kurtardıysa da Bahâdur verdiği sözde durmamıştı. Böylece Muhammed ona savaş açmış, nihayet işini bitirerek kayınlarından birini vali olarak tayin etmişti. Ama onu yok etti ordu! Ve o sırada Leknavtî'de bulunan Ali Şâh, Bencâle'yi bir baştan bir başa işgal etti.

Egemenliğin Sultan Nâsıreddîn soyundan çıkıp gittiğini gören Fahreddîn, –ki efendisiydi onlar– Sudkâvân ve Bencâle'de isyan başlatarak bağımsızlığına kavuştu. Bu yüzden Ali Şâh ile Fahreddîn arasında fitne çıktı. Kış gelip yağmurlar yağınca Fahreddîn, Leknavtî ülkesine deniz yoluyla akın ederdi; suda güçlü olduğu için! Kurak günler kapıya dayanınca Ali Şâh karadan hücum ederdi Bencâle'ye; karada güçlü olduğu için!

Dervişlere Saygıyla İlgili Hikâye

Sultan Fahreddîn dervişlere karşı öylesine sevgi doluydu ki onlardan Şeydâ adlı birini Sudkâvân'da yerine vekil bırakıp gitti düşmanıyla savaşmaya gitti... Fırsatını bulan Şeydâ hemen başkaldırarak Fahreddîn'in biricik oğlunu idam etti! Sultan durumu haber alır almaz başşehre döndüyse de Şeydâ ile yandaşları Sunurkâvân şehrine kaçmışlardı.[12] Gayet muhkem bir kalesi vardır buranın... Sultan kuşatma için ordu gönderdiğinde kale halkı kendi canlarının derdine düşerek Şeydâ'yı yakalayıp gelen orduya teslim ettiler. Durumu haber alan hükümdar, isyancının kellesinin

gönderilmesini emretti! Şeydâ'nın başı kesilip iletildi. Bu kargaşa yüzünden kalabalık bir derviş grubunun toptan işi bitirildi!

Sudkâvân'a girdiğimde hükümdarı ziyaret edemedim. Çünkü adam, Hint hükümdarına karşı ayaklanmıştı ve ben başıma bir iş gelecek diye kaygılanıyordum!

Sudkâvân'dan bir ay uzakta olan Kâmerû[13] dağlarına çevirdim yönümü, düştüm yola. Bu dağlar pek geniş bir alanı kaplar, Çin'e ve misk ceylânlarının gezindiği Tübbet [=Tibet] ülkesine kadar uzanır.[14] Bu dağlarda oturanlar Türklere benzer. Onların hizmet konusunda elleri uzdur. Oralı bir çocuk [=hizmetçi] başka çocuklardan kat kat üstündür. Büyüde ustalaşmış ve ün salmışlardır. Bu tarafa uzanışımın sebebi, yöredeki Allah dostlarından Tebrizli Şeyh Celâleddîn ile görüşmekti.

Şeyh Celâleddîn

Bu şeyh, ulu ermişlerden; nev'i şahsına münhasır adamlardandır. Herkesçe bilinen olağanüstü hâllere ve keramete sahiptir. Uzun ömürlülerden olan bu ermiş –Allah onu rahmeti ve esenliğiyle kuşatsın– bana; Halife Müsta'sımbillah dönemine yetiştiğini hattâ halifenin öldürülüşü esnasında orada bulunduğunu söyledi!

Çok sonraları o ermişin yüzelli yaşında bu dünyadan göçtüğünü ve on günde bir iftar ederek tam kırk yıl oruç tuttuğunu dinledim, dostlarının birinden...

Bir ineği vardı; onun sütüyle orucunu açar, bütün gece namaz kılardı. Uzun boylu, seyrek sakallı, narin bedenliydi. İşte bu dağların ahalisi hep onun huzurunda İslâma girmiş. Bu yüzden onların arasında sürdürdü hayatını.

Şeyh Celâleddîn'in Bir Kerameti

Dostlarından birinin bana aktardığına göre, şeyh efendi ölümünden bir gün önce onları yanına çağırarak Allah kaygusuna sahip muttakî kullardan olmalarını öğütlemiş ve şöyle demiş:

"İnşallah yarın sizin yanınızdan göçeceğim. Sizi Allah'a emanet ediyorum. Ondan başka Tanrı yok!"

Ertesi gün öğle namazını kılarken son secdede Hak Teâlâ çekip almış onun ruhunu. Oturduğu mağaranın yanında kazılı bir çukur bulmuşlar. Çukurun üzerinde de kefen ve tütsü! Yıkamışlar, kefenlemişler, namazını kılıp oracığa gömmüşler. Allah rahmet eylesin!

Bir Keramet Daha

Bu şeyhi ziyaret etmeye niyetlendiğimde dört mürîdi beni karşılamıştı; şeyhin oturduğu yere iki günlük yol vardı daha. Bana anlattıklarına göre şeyh efendi çevresindeki dervişlere şöyle demiş:

"Size Mağrip'ten bir gezgin [=derviş] geldi! Haydi onu karşılayın!"

Şeyhin emrinden ötürü buraya gelmişler. O bana dair hiçbir şey bilmiyordu. Ancak içine doğduğu, açıkçası "keşif sahibi olduğu" için gönderdi onları. Müritlerle beraber gittim şeyhe. Mağara dışındaki tekkesine vardım, orada hiç ev yoktu. Bu ülkenin Müslüman-kâfir tüm ahalisi onu ziyaret etmeye gelir, hediyeler getirir; dervişler ve gelen giden yolcular da bunlardan geçinirdi. Oysa şeyh bir inekle yetinmekte, daha önce anlattığımız gibi on günde bir bu hayvanın sütüyle iftar etmekteydi. Huzuruna çıktığımda ayağa kalktı, beni kucakladı, ülkeme ve yolculuklarıma dair sorular sordu. Anlattım uzun uzun. Şöyle dedi bana:

"Sen Arapların seyyahısın!" Hemen orada bulunan müritleri atıldılar:

"Arap olmayanların da efendimiz!" Şeyh efendi:

"Ve Arap olmayanların da seyyahısın. Ona saygı gösterin ve ikram edin!" dedi.

Beni tekkeye götürdüler, üç gün misafir ettiler.

Kerametlerle Dolu Enteresan Bir Hikâye

Şeyhin huzuruna çıktığım gün üzerinde ince keçi tüyünden bir ferâce gördüm ve hoşlandım. Kendi kendime:

"Şeyh keşke bunu bana verse!" dedim. Nihayet veda etmek için yanına vardığımda kalkıp mağaranın kenarına doğru yürüdü, ferâceyi çıkardı, bana giydirdi; başından takkeyi de çıkarıp uzattı! Öylece kalıp yamalı bir elbiseye büründü.

Dervişlerin bana aktardığına göre şeyh efendi aslında bu ferâceyi giymek âdetinde değilmiş. Benim gelişim esnasında sırtına geçirivermiş bunu ve şöyle demiş müritlerine:

"Bunu Mağripli isteyecek. Bir gâvur hükümdarı ondan bunu alarak kardeşimiz Burhâneddîn Sagarcî'ya verecek. Bu giysi o hükümdarın töreninde onun olacaktır!" Dervişler bu sözü bana aktardıklarında şöyle demiştim:

"Bana elbisesini sunarak giydirdiğinden beri şeyhin nice uğuru ve bereketi yansıdı bana! Müslüman ya da gâvur hiçbirinin huzuruna bu giysiyle çıkmam!"

Şeyh efendiden ayrıldım. Aradan epey bir zaman geçti. Çin ülkesine girerek Hansâ şehrine vardım. Yoğun kalabalık sebebiyle dostlarım benden ayrılmışlardı. Sırtımda ferâce yolda yürürken ansızın vezirle yüz yüze geldim, yanında büyük bir grup vardı. Gözü bana düştü, yanına çağırdı, elimden tuttu, nereden geldiğimi sordu. Beni bırakmadı, hükümdarın sarayına kadar beraber yürüdük. Ayrılmak istedimse de engelledi ve huzura çıkardı.

Hükümdar, Müslüman sultanlara dair sorular yöneltti, ben cevap verdim tek tek. Ferâceye bir göz attı, hoşlandı! Bunun üzerine vezir:

"Onu çıkar!" deyince bu emre karşı gelmenin imkânı yoktu artık!

Giysiyi alan hükümdar bana on hil'at, koşum takımı mükemmel bir at ve para verilmesini emretti. Bu olaydan ötürü canım sıkıldıysa da şeyhin sözünü anımsadım; öyle ya, bir gâvur hükümdarı alacaktı bu giysiyi. Çok şaşırdım.

Ertesi yıl Hânbâlık'taki [=Pekin] Çin hükümdarının sarayına girmeye niyetlenmiştim. Ve hemen Şeyh Burhâneddîn Sagarcî'nın tekkesine

yöneldim. Onu bulduğumda bir şeyler okuyordu ve benim ferâce aynen üzerindeydi! Şaşkınlıktan dilim tutuldu, aldım giysiyi, evirdim çevirdim. Şeyh efendi sordu:

"Niye evirip çeviriyorsun, yoksa biliyor musun bunu?"

"Evet! Hansâ hükümdarı benden almıştı bunu" dedim. Şeyh devam etti:

"Bu ferâceyi kardeşim Celâleddîn benim için yaptırmıştı. Ayrıca mektup yazarak ferâcenin falanca adamın eliyle bana ulaşağını bildirmişti." Sonra bana yazılı bir kâğıt parçası çıkardı. Şeyhin sezgisine [=keşfine] ve inancının duruluğuna hayran oldum!

Burhâneddîn efendiye hikâyenin başını anlattım, bana şöyle dedi:

"Kardeşim Celâleddîn bu işlerin hepsinden de ötededir. O tüm varlıklarla irtibat kurabilir, her şeyi etkileyebilir. Hak Teâlâ'nın engin iyiliğine ve rahmetine kavuştu artık!"

Sonra şunları ilâve etti:

"Kulağıma gelenlere göre o her gün sabah namazını Mekke'de kılar, her sene hacca uzanırmış. Çünkü Arife ve bayram günleri insanların gözünden yitermiş. Kimse bilmez; nereye gidermiş."

[Mavi Su Nehrinin Gemileri]

Şeyh Celâleddîn'le vedalaştıktan sonra Habank [=Havang Tila][15] şehrine yollandım. Ülkedeki şehirlerin en büyüğü ve en güzelidir Habank. Kâmerû dağlarından inen Nehr-i Ezrak [=Mavi Su][16] bu şehirden geçer. Bencâle ve Leknavtî ülkelerine de bu ırmak üzerinden gidilir.

Sağ ve sol yakalarda Nil'deki gibi sudolapları, bahçeler ve köyler dizilmiş. Buranın halkı, zimmî gâvurlardan oluşuyor. Onların ekip biçtiklerinin yarısı alınır. Başka vergileri de vardır. Bu nehirde tam onbeş gün boyunca köylerle bahçeler arasında yolculuk ederken sanki bir pazardan geçiyorduk. Irmağın sırtında sayılamayacak kadar çok tekne vardı. Her teknede bir davul! İki gemi karşılaşınca davullar çalınıyor, gemiciler selâmlaşıyor.

Daha önce bahsettiğimiz Sultan Fahreddîn'in emriyle bu nehirde dervişlerden hiçbir navl [=navlun; ücret][17] alınmayacağı, yol azığı olmayanlara da yardım edileceği bildirilmiştir. Bir yabancı veya sufî şehre geldiğinde ona hemen yarım dinar yardım yapılır.

ELLİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİNT ADALARINA VE ÇİN'E DOĞRU AÇILIŞ

Ellidördüncü Bölüm Notları

Irmakta onbeş gün seyahat ettikten sonra Sunurkâvân'a vardık [=Sonargânu].[1] Bu şehir, isyancı derviş Şeydâ'nın sığındığı fakat halk tarafından yakalanıp teslim edildiği şehirdir. Oraya vardığımızda kırk günlük mesafede bulunan Câva ülkesine açılmaya hazır bir cunk [=Çin gemisi] bulduk.[2] Bu gemiye atlayarak iki hafta sonra Berehnekâr ülkesine ulaştık.

Berehnekâr halkının ağız yapısı köpeğinki gibidir. Bu taife öylesine ilkel ve yabanî ki ne Hinduların ne de başka bir grubun dinini tanır![3] Deniz kıyısında üzeri yeşil otlarla örtülü kamış evlerde kalıyorlar. Orada muz, fevfel ve tenbûl ağaçları çok. Erkekleri genel olarak şekilce bize benzese de ağızları köpek ağzı gibi. Oysa kadınları, dikkat çekici bir güzelliğe sahip. Erkekler çırılçıplak dolaşıyor, hiç örtünmüyorlar. Ancak içlerinden biri, cinsel organlarını kapayacak küçüklükte bir perdeyi göbeğinden aşağı sarkıtmış. Bu perde nakışlı sazlardan yapılmış. Kadınlar ağaç yapraklarını giysi edinmişler. Onların arasında Bencâle ve Câva'dan gelen bir grup Müslüman var ama ayrı bir yerde yaşıyor. Bu Müslümanların bize aktardıklarına göre, oralılar tıpkı hayvanlar gibi çiftleşir, asla gizlenmezlermiş!

Bu halkta her erkeğin otuz hattâ daha fazla karısı varmış. Kesinlikle usûlsüz beraberliğe; zinaya yanaşmazlarmış. Zina eden erkeğin cezası ölünceye kadar bir yerde asılı kalmasıymış. Bir dostu veya kölesi onun yerine kendisini asarsa kurtulabilirmiş. Eğer kadın zina ederse oranın hükümdarı emreder, bütün hizmetkârlar kadına tecavüz etmeye başlarmış; kurban ölünceye dek sürermiş bu! Ve iş hükümdarın huzurunda meydana gelirmiş! Ardından ceset denize salıverilirmiş. Bu yüzden kıyılarına yanaşan gemilerden hiç kimsenin inmesine müsaade etmiyorlar. Ancak gemideki adam onlarla beraber yaşayan; orada ikamet edenlerden olursa inmesine izin veriyorlar.[4]

Bu halk, diğer insanlarla alışverişlerini sahilde yapıyor. Yolcuların ihtiyacı olan suyu fille getiriyor. Çünkü su kaynağı kıyıdan bir hayli uzak. Dışarıdan gelen yabancıları kıyıdan içeri salıp kaynaktan su içmelerine izin vermiyorlar. Aslında kendi hanımlarının ayartıcılığından korkuyorlar! Kadınlar meğer azgınmış, yakışıklı erkeklere yanaşmak arzusuyla yanarlarmış!

Onların fili çok ama bu hayvanları sultandan başkası satamaz; karşılık olarak giysi satın alır. Dilleri çok ilginç; ancak orada oturanlar ve sürekli onların yanına gidip gelenler anlayabiliyor. Kıyıya vardığımızda içi oyulmuş ağaç kütüklerinden yapılan kayıklarla yanımıza geldiler; muz, pirinç, tenbûl, fevfel ve balık getirdiler.

Berehnekârlıların Hükümdarı

Hükümdar bir fil üstünde geldi yanımıza. Filin sırtında deriden yapılmış semere benzer bir şey vardı. O, tüylü kısmı dışarıda keçi derisinden mamul bir elbise geçirmişti sırtına. Başına rengârenk ipekten üç sargı sarmış, eline kamış bir kargı almıştı. Beraberinde gelen yirmi kadar akrabası da fil üstündeydi. Ona biber, zencefil, tarçın, Maldiv balığı ve Bencâle işi giysiler hediye ettik. Bizim armağan ettiğimiz bu giysileri sırtlarına geçirmezler! Sadece bayram günlerinde fillerin üstüne atıverirler. Bu hükümdar, memleketine gelen her gemiden bir cariye, bir erkek köle, fillere örtmek üzere kumaş, kendi hatununun kuşağına ve ayak parmaklarına takmak için altın takılar alır! Bu garip vergiyi vermeye yanaşmayanlara denizi kabartan bir büyü yaparlar! Böylece adam ya mahvolur ya da ölümün kıyısından döner.

Zina Yapan Kölenin Hikâyesi

Berehnekâr limanında misafir olduğumuz gecelerin birinde oralılarla sıkı ilişkisi olan bir gemi sahibinin kölesi gemiden çıkarak ahaliden saygın ve güçlü bir adamın hanımıyla randevulaşıyor, iki âşık kıyıda mağaraya benzer bir oyukta buluşmaya karar veriyorlar. Kocanın kulağına tez varıyor haber. Adamlarını toplayıp ansızın mağaraya baskın yapıyor ve ikisini kıskıvrak yakalıyor. Suçlular hükümdar huzuruna çıkarılıyor; hükümdar ceza olarak kölenin cinsel organlarının kesilmesini sonra da asılmasını emrediyor. Kadına gelince herkesin altına girecek, ölesiye düzülecektir! Sahile gelen

hükümdar, cereyan eden olaydan ötürü gemi sahibine özürlerini bildirir ve şöyle der:

"Biz kendi kanunlarımızı kesinlikle uygulamak durumundayız. Başka yolu yok."

Daha sonra asılan köleye karşılık gemi sahibine başka bir köle verir.

[Câva Adası]

Berehnekâr limanından ayrılarak yirmibeş gün sonra Câva'ya vardık.[5] "Lubbân-i Câvî" [=Câva günlüğü] diye bilinen bitki burada yetişir. Adayı suda yarım günlük mesafeden gördük. Her tarafı yeşil.

Ağaçların büyük bir kısmını, hindistancevizi, fevfel, karanfil, Hint ödü, şekî, berkî,[6] anba, cemûn [=cumûn / cemen],[7] tatlı portakal ve kâfûr kamışı oluşturuyor. Yöre halkı, alışverişini kalay parçalarıyla bazen de işlenmemiş saf Çin altınlarıyla yapıyor. Adadaki esans ürünlerinin büyük bir kısmı kâfirlerin bulunduğu taraftadır. Müslümanların olduğu yerde böyle şeyler az.

Limana ulaştığımızda ahali küçük teknelere binerek yanımıza geldi. Yanlarında hint cevizi, muz, anba ve balık vardı. Âdetleri gereğince dışarıdan gelen tacirlere böyle şeyler hediye edilir. Her tüccar kendi gücüne ve zenginliğine göre çeşitli armağanlar verir.

Adadaki sâhibu'l-bahr[8] [=bahriye nâzırı] yardımcısı gemimize çıkarak beraberimizde hangi tacirlerin bulunduğunu kontrol etti ve karaya ayak basmamıza izin verdi. Deniz kıyısında büyücek bir kasaba olan Bender'e çıktık. Orada ahalinin serhâ diye adlandırdığı evler bulunuyor. Bu kasaba ile asıl şehir arasındaki mesafe dört mildir.

Bahriye nazırının yardımcısı Behrûz, hükümdara bir mektup yazarak geldiğimi haber verdi. hükümdar hemen Emir Devlese, Kadı Seyyid Şerif Şîrâzî, Tâceddîn İsfahânî ve bunların dışında birkaç fakihi beni karşılasınlar diye yanıma saldı. Onlar sultana ait bir atla diğer binekleri getirdiler. Arkadaşlarımla hayvanlara bindim. Böylece hükümdarın başşehri olan

Sumatra'ya vardık. Sumatra, çevresi tahta perde ve kulelerle berkitilmiş büyük ve güzel bir şehirdir.

Câva Hükümdarı

Sultan Melik Zâhir,[9] cömert, asil ruhlu, erdemli hükümdarlardandır. Şafiî mezhebinden olan Melik Zâhir fıkıh bilginlerini sever. Onlar, hukukî konuları anlatmak ve okumak için hükümdar meclisine gelirler. Hükümdar cihattan geri durmayan, kâfir hududuna sürekli akınlarda bulunan biri. Alçakgönüllüğünden ötürü Cuma namazına yayan gider. Ülkesinin halkı hep Şâfiî mezhebindendir. Buralılar cihadı seviyorlar. Hükümdarla beraber sevap amacıyla akınlara çıkıyorlar. Çevrelerindeki tüm gâvur toplulukları alt etmiş bir ahali bu! Kâfirler, barış içinde yaşamak için bu cesur ahaliye cizye vermektedirler.

Hükümdarın Sarayına Girişimiz ve Bize Verdiği Armağanlar

Hükümdar sarayına doğru yola koyulduğumuzda, bina yakınında yolun iki tarafına dikilmiş kargılar gördük. Bunlar attan inilecek yeri gösteren işaretlerdir. Hayvan sırtında gelenler o noktalardan ileri geçemez. Biz de tam orada bineklerimizden inerek "mişver"e [=büyük salon; kabul dairesi] yöneldik. Orada Umdetü'l-mülk diye çağırılan başyardımcıyı bulduk. Bizi ayakta karşıladı, selâmladı. Onların selâmı, kucaklaşmadır. Yanımıza oturarak gelişimizi hükümdara duyurmak üzere genç hizmetkâra bir kart teslim etti. Cevap aynı kâğıt üzerinde geldi. Daha sonra delikanlılardan biri bukşa [=bohça][10] getirdi ve bohçayı eline alan başyardımcı, elimden tutarak beni ferdhane[11] denilen küçük bir odaya aldı. Bu sözcük zerdhane kalıbındadır ama ilk harfi "f"dir. Ferdhane, onun gündüzleyin dinlendiği yerdir. Çünkü âdet gereği hükümdarın başyardımcısı, sabah namazının ardından büyük daireye gelir, ancak yatsıdan sonra gider. Vezirler ve ileri gelen devlet adamları da böyle yaparlar. Başyardımcı, bohçadan biri saf ipek, diğeri ipek ve pamuk karışımı, üçüncüsü ise ipek ve keten karışımı olan üç peştamal çıkardı. Yine peştamal türünden sayılıp oralılarca tahtâniyât [=altlık] denilen üç giysi, vustâniyât [=bellik ve üstlük] denilen çeşitli kumaş türlerinden mamul üç giysi, biri beyaz olmak üzere üç örmek [=kül rengi yün kaban] ve son olarak üç sarık çıkardı.

Âdet gereği şalvar yerine peştamallardan giyindim, ayrıca her türden bir giysi geçirdim sırtıma. Geri kalanları da dostlarım aldılar.

Sofraya çoğu pirinçten yapılmış yemekler getirildi ve fuka [=foka şerbeti] sunuldu. Nihayet dönüş vaktinin gelip çattığını gösteren tenbûl servisi yapıldı. Tenbûllerimizi alıp kalktık. Başyardımcı da bizimle beraber kalkmıştı. Büyük daireden çıkıp hayvanlarımıza bindik. Başyardımcının bizi götürdüğü bahçenin her yanı tahta perdelerle çevriliydi. Tam ortada yine tahtadan yapılmış bir ev vardı. Bina, oralıların muhmalât dediği cinsten [=yumuşak, üzeri tüylendirilmiş] pamuk kadifesiyle döşeliydi. Kadifelerin bir kısmı boyalı, bir kısmı boyasızdı.

Evin içinde hayzurân [=kamış] dan yapılmış sedirler vardı. Üzerlerinde ipek örtüler, yumuşacık yorganlar ve bavâlişt[12] adını verdikleri yastıklar bulunuyordu. Evde, başyardımcıyla beraber oturduk. Daha sonra Emir Devlese yanımıza gelip iki cariye ve iki hizmetçi getirdi. Bana dönerek şöyle dedi:

"Hükümdar diyor ki, bu armağan Sultan Muhammed'in[13] değil bizim seviyemize göredir!" Başyardımcı odadan çıkınca Emir Devlese kalmıştı yanımda. Bu adam, daha önce elçi olarak Dihlî'ye geldiği için aramızda eskiden kalma bir tanışıklık vardı. Ona sordum:

"Sultan ne zaman görülür, huzuruna ne vakit çıkılır?" Cevap verdi:

"Bize gelen misafirin seyahat yorgunluğundan sıyrılması ve kafasının dinlenmesi için üç gün istirahat etmesi gerekir. Sonra sultanın huzuruna, selâma çıkar."

Biz de üç gün bekledik. Üç öğün yemek geliyordu her gün.

Cumaya rastlayan dördüncü gün Emir Devlese yanıma gelip:

"Namazdan sonra mescidin mahfilinde hükümdara selâm verir eğilirsin!" deyince câmie giderek Hâcib Kayrân'la Cuma namazını kıldım. Namazdan sonra hükümdarın huzuruna çıktım. Yanında Kadı Emir Seyyid ile öğrencileri bulunuyordu. Benimle kucaklaştı. Selâm verdim, saygıyla eğildim. Beni sağ tarafında bir yere oturttu. Sultan Muhammed ve yaptığım

yolculuklar konusunda çeşitli sorular sordu. Cevap verdim. Şâfiî mezhebi üzerine fıkıh dersine döndü, ikindi namazına kadar devam etti. İkindi namazını kıldıktan sonra yakın bir odaya girerek elbisesini çıkardı. Bu giysi sadece hukukçulara özgü bir cübbeydi. Sultan Cuma günleri bundan giyer, yürüyerek câmie gelir, sonra da hükümdarlık giysisini sırtına geçirirdi.

Hükümdarın Saraya Dönüşü ve Ona Yapılan Selâm Merasimi

Hükümdar câmiden çıktığında kapıda fil ve atları hazır bulur. Âdet şudur:

Sultan file binince beraberindekiler ata biner; sultan ata binerse ötekiler file biner. Kendini ilme vermiş büyük bilginler Hükümdarın sağ tarafında yer alır.

O gün file binmişti. Biz de atlara binerek hep beraber mişvere [=büyük daireye] hareket ettik. İnilmesi gereken işaretli yerde indik. Hükümdar inmedi. Büyük dairede vezirler, emirler, saray kâtipleri, diğer devlet adamları ve ileri gelen askerlerden oluşan epey büyük bir kalabalık saf saf dizilmişti. Dört vezir ile kâtipler ilk sıradaydı. Önce onlar sultana selâm verip eğildiler. Yerlerine döndükten sonra emirler hükümdara selâm verip eğildiler. Onlar da yerlerine gitti. Her grup böyle yaptı. Daha sonra bilginler, hükümdarın can dostları, hekîmler [=bilge doktorlar] şairler, rütbeli askerler, hizmetkârlar ve nihayet köleler çıktı huzura.

Hükümdar cülûs kubbesinin karşısında bir filin üzerine otururdu. Üstünde süslü bir şatur [=gölgelik] vardı. Sağına ve soluna tepeden tırnağa bezenmiş ellişer fil ile ve yüzer at dizildi. Bunlar nevbet [=nöbet; bando] atlarıdır. Daha sonra hâshâcibler [=özel mabeyinciler] hükümdarın huzurunda ayağa kalkıp öylece dikildiler. Nihayet sadece erkek müzisyenlerden oluşan bir saz takımı çıktı huzura ve şarkılar söyledi. Bu arada üstünde ipek örtü, ayaklarında altın halka bulunan ve sırmalı ipekten dizginleriyle dikkat çeken küheylânlar getirilerek sultanın önünde acayip bir şekilde oynatıldılar. Çok şaşırdım bu işe! Atların böyle oynayışını daha önce Hint hükümdarının yanında görmüştüm.

Güneş batarken saraya girdi sultan. Ve millet de evine döndü.

Hükümdarın Yeğeninin İsyanı ve Bu Olayın Sebebi

Hükümdarın bir yeğeni vardı. Hükümdar onu kızıyla evlendirmiş, bir eyaletin de valisi yapmıştı. Fakat delikanlı, emirlerden birinin güzel kızına tutularak onunla dünya evine girmek istedi. Bu ülkenin törelerine göre evlenecek yaşa gelmiş kızı olan bir adam; ister emir olsun ister alelâde biri, evlâdının mürüvetini görebilmek için kesinlikle sultandan izin almalıdır!

Hükümdar iş bilen bir kadını göndererek kız hakkında malûmat toplar. Eğer kızın endamını beğenirse hemen kendine nikâhlar! Eh, pek hazzetmezse babasına izin verir, kimle evlendirirse evlendirsin diye! Ahali de aslında kızlarının hükümdarla evlenmesini istiyor, işin ucunda saygınlık, makam, lüks ve menfaat var çünkü.

Yeğenin tutulduğu kızın babası evlendirme izni için sultana başvurunca, "kıza baksın" diye saray tarafından biri gönderiliyor! Ve sultan alıyor kızı!

Öte yanda âşık yeğenin tutkusu büsbütün alevlenmekte, sevgilisine kavuşmak için çare bulamamaktadır. Bir aralık hükümdar uzak mı uzak, neredeyse bir aylık mesafede bulunan düşmanla savaş etmeye çıkınca isyan bayrağını çeken yeğen, o sıralarda henüz surları bulunmayan Sumatra şehrine girer; kendini hükümdar ilân eder! Ahalinin bir bölümü onun sultanlığını kabul etmişse de diğerleri buna yanaşmaz. Durumu haber alan amca, orduyu durdurarak geriye, Sumatra'ya döner. Yeğen alabildiği kadar servet ve azıkla yola düşüp sevdiği kızla beraber Mulcâva'ya,[14] gâvur ülkesine kaçar. İşte bu maceradan sonra hükümdar, Sumatra şehrinin her yanını tahta surlarla çevirmek zorunda kalmıştır.

Sumatra'da hükümdar yanında onbeş gün kaldıktan sonra gitme izni istedim, çünkü yolculuk mevsimi gelip çatmıştı. Buradan her istenilen zamanda Çin'e gidilmiyor. Hükümdar bizim için bir cunk hazırlatıp yolluğumuzu verdi ve pek çok şey armağan etti; ayrıca adamlarından birini misafir olarak yanımıza kattı. Allah, ona lâyık olduğu mükâfatı versin.

Tam yirmibir gece sultanın ülkesinin sınırları içinde ilerledikten sonra Mulcâva'ya ulaştık. Burası bir gâvur memleketidir. Bir ucundan öteki ucuna iki ayda gidiliyor. Orada çeşitli esans bitkileri yetişir; kakullî[15] ve kamârî[16] denilen öd ağaçları bulunur. Zaten Kakulla ve Kamâra bu ülkenin şehirlerindendir. Sultan Zâhir'in ülkesi olan Câva'daysa günlük ve kâfûr bitkileriyle biraz karanfil biraz da ûd-i hindî [=Hindistan'a özgü öd ağacı]

yetişmektedir. Bu bitkilerin asıl kaynağı Mulcâva'dadır. Bunlar arasında asıllarının ne olduğu konusunda inceleme yaptıklarımız şunlardır:

Lubbân [=Günlük Ağacı]

Günlük ağacı en çok bir adam boyuna varan bodur bir bitkidir.[17] Dalları enginar dallarına benzemektedir. Yaprakları gayet ince ve ufaktır. Bazen yaprakları tamamen dökülerek çıplak kalabilir. İşte "lubbân" [=günlük ağacının ürünü] bu bitkinin dallarında bulunan yapışkan maddedir. Daha çok Müslüman bölgelerde yetişir, kâfirlere ait bölgelerde ise daha azdır.

Kâfûr Ağacı

Kâfûr ağacı bizim oraların kamışına benzer; ancak dalları daha uzun ve kalındır. Kâfûr denen şey işte bu içi boş, uzun tüpçüklerde bulunur. Kamış kırıldığı zaman iç kısmından kâfûr ortaya çıkar.

Bu bitkinin ilginç yanı: Köklerinin olduğu yerde bir hayvan kesilmedikçe kamışın içinde kâfûr maddesi oluşmaz! Kurulukta [dolayısıyla kalitede] en ileri düzeyde olan ve bir dirhemciğiyle bedeni kaskatı edip ölüme yol açan kâfûr, onların hardale adını verdikleri türdür. İşte bu tür kâfûr kamışının dibinde insan boğazlanır. Bazen insan yerine küçük fillerin de kesildiği olur.

Hindistan'a Özgü Öd Ağacı

Hindistan ödü, pelit ağacına benzer. Kabuğu daha ince olsa da yaprakları tıpkı pelitinki gibidir. Meyvesi olmayan bu bitkinin gövdesi fazla büyümez. Kökleri gayet uzun olup esans maddesi bunlardadır. Dal ve salkımlarından faydalanılmaz.

Müslümanlara ait bölgelerdeki öd ağaçları tamamen sahiplidir. Gâvur yörelerindeki ağaçların çoğu sahipsizdir. Bunlardan sahipli olanlar Kakulla'da bulunanlardandır. Zaten ödün en kalitelisi de bunlardır.

Kamâra bölgesine özgü bir öd bitkisi de iyi türlerdendir. Bunları, Câva halkına giysi karşılığında satıyorlar. Kamâra bölgesine özgü bir tür daha var ki bal mumu gibi şekil alır, üzerine basıldı mı [iz çıkar]. "Attâs"a gelince;

bunun kökleri kesilerek aylarca toprağa gömülü bırakılır da kokusunun gücü ve keskinliği devam eder! Öd ağacının en ilginç türlerindendir bu.

Karanfil

Karanfil [=karanfil] ağaçları uzun ömürlü ve kalındır. Daha çok gâvur arazisinde yetişir. Çok yetiştiği için sahiplenilmez. Bizim oralara getirtilenler, bu ağacın salkımlarıdır. Bizimkilerin nüvvârü'l-karanfil [=karanfil çiçeği] adını verdiği şey, bitkinin çiçeklerinden dökülmekte ve portakal çiçeğine benzemektedir. Karanfilin meyvesi, bizim yöremizde cevzetü't-tîb [=koku cevizi] diye bilinen buvâ cevizidir [=misk cevizi]. Onun iç kısmındaki çiçek, besbâse diye adlandırılır. Bunların tümünü gördüm; yakından seyrettim.

[Kakulla]

Yolculuğumuzun devamında Kakulla limanına vardık; hırsızlığa ve saldırgan [=korsan] gemilere karşı koymak amacıyla hazırlanmış özel cunklar gördük limanda. Zira orada her gemi belirli bir ücret karşılığında korunur.

Gemiden indiğimizde güzel bir şehirde bulduk kendimizi. Çevresinde yontma taştan yapılmış bir sur yükseliyor. Bu sur, üç filin yan yana geçebileceği kalınlıkta inşa edilmiş! Şehir dışında gördüğüm ilk şey "ûd-i hindî" [=Hindistan ödü] taşıyan filler oldu. Ahali bunu evlerinde odun olarak tüketiyor! Fiyatı bizim tarafların odun fiyatına denk, belki de daha düşük! Doğal olarak, kendi aralarında alışveriş yaptıkları zaman böyle ucuz! Ama yabancı tacirlere bunun bir çuvalını bir yün elbiseye karşılık verirler. O yörede pamuklu kumaş, ipekli kumaştan daha değerli sayılır.

Her taraf fil kaynıyor. Bu hayvanlar binek olarak kullanıldığı gibi yük taşıma işini de görür. Herkes filini kapısına bağlıyor. İşadamları fillerini dükkânlarının yan tarafına bağlamakta, evine gidip gelirken ve yük taşırken hayvanını kullanmaktadır. Çin ve Hıtâ [=Kuzey Çin; Hıtây] halkı da aynı düzen içindedir.

Mulcâva Hükümdarı

Bu adam gâvurdur. Onu sarayı dışında kubbeli bir yerde otururken gördüm. Devlet adamları yanındaydı. Altında herhangi bir yaygı yoktu. Askerler yayan olarak önünden geçiyordu. Orada sadece hükümdarın atı vardır. Diğerleri file biner ve fil üstünde savaş ederler.

Oraya geldiğimi duyan hükümdar beni huzuruna çağırdı. Geldim ve şöyle dedim:

"Ve's-selâmu alâ meni't-tebea'l-hudâ!"

[Manası: Selâm, doğruya uyanlara; hidayete erenlere]

Sadece selâm sözcüğünü anladılar bu cümleden! Bana iltifatta bulunan ve yer açan hükümdar rahat oturmam için bir yaygı serilmesini emretti. Tercümana dönerek:

"Hükümdar toprağa oturmuşken ben nasıl bunun üstüne kurulayım?" dedim. Tercüman cevap verdi:

"Onun âdeti böyle! Alçakgönüllü davranarak yere oturur. Sen misafirsin, büyük bir hükümdarın yanından geliyorsun. Sana ikram etmek, saygı göstermek gerek!" Ben de oturdum. Hükümdar, yanından çıktığım hükümdarla ilgili soru sorduysa da uzatmadı; kısa kesti ve şöyle dedi:

"Bize üç gün misafir olursun. Sonra dönersin!"

Hükümdar Meclisinde Tanık Olduğum Garip Bir Olay

Bu hükümdarın meclisinde bir adam gördüm; dal budama bıçağına benzer bir bıçak vardı elinde. Keskin âleti boynuna koydu, hiçbir şey anlamadığım bir dille uzun uzun mırıldandı. Sonra bıçağı boynuna çaldı. Bıçak öyle keskindi ve adam öyle sıkı yapışmıştı ki yere, kelle ansızın düştü! Hayret ettim bu işe!

Hükümdar soruyordu:

"Sizin yanınızda böyle yapabilen biri var mı?" Cevap verdim:

"Böyle bir şey görmedim!" Hükümdar güldü ve ekledi:

"Bunlar bizim kölelerimizdir; bize olan sevgileri uğruna canlarına kıyıyorlar!"

Hemen buyruk verdi, ceset kaldırıldı ve yakıldı. Onun yakılış merasiminde hükümdar yardımcıları, ileri gelen devlet adamları, askerler ve bir kısım halk hazır bulundu. Hükümdar, zavallının ailesine, çocuklarına ve kardeşlerine, hatırı sayılır bir rızık akıttı [=dolgun maaş bağlattı]. Adamın bu hareketinden ötürü yakınları yüceltildi, iltifat gördü. Mecliste bulunanlardan biri, kendini öldüren adamın söylediği sözlerin hükümdara duyduğu bağlılığı gün yüzüne çıkardığını, zaten onun babasının, hükümdarın babası uğrunda, dedesinin de hükümdarın dedesi yolunda can verdiğini aktardı bana!

Böylece meclisi terkettim. Üç gün boyunca yemek gönderdi bana hükümdar. Sonunda oradan gemiye binip otuzdört gün suda seyahat ederek "Bahr-i Kâhil"e ulaştık; "Râkid Deniz" demektir bu [=Pasifik].[18] Bu denizde bir kırmızılık var; oralılar bunun çevredeki kara parçalarının toprağından ileri geldiğini sanıyor. Bunca genişliğine rağmen ne rüzgâr, ne dalga, ne hareket; hiçbiri yok. Denizin bu durgunluğundan ötürü Çin cunklarından her birine evvelce söylediğimiz gibi, üç gemi eşlik eder. Bu gemiler kürek çekerek cunku harekete geçirirler. Ayrıca her cunkta yirmi civarında, gemi sereni gibi kocaman kürekler bulunur. Her küreğin etrafına yaklaşık otuz kişi toplanarak birbirlerine karşı duracak vaziyette iki sıra oluşturur ve ayakta dikilirler. Her kürekte topuza benzeyen iki halat yer alır. Bir sırada olanlar halatı çekip bırakır, sonra diğer saftakiler öteki halatı çeker. Bu sırada kürekçiler güzel ve uyumlu seslerle şarkı söylemeye başlar, çoğu kez "lâlâ, lâlâ" diye bağrışırlar.

Bu denizde otuzyedi gün seyahat ettik. Gemiciler bu defa yolculuğun kolay geçmesinden ötürü şaşkındılar. Çünkü çoğu kez bu koca suyu geçmek için kırk-elli gün didinirlermiş. Bu seferki en kısa yolculuk imiş.

[Tavâlisî Ülkesi]

Sonunda Tavâlisî ülkesine vardık.[19] Yörenin hükümdarının adı Tavâlisî'dir. Bu ülke çok büyük. Sahibi, Çin hükümdarı seviyesindedir. Onun pek çok cunku var. Sürekli Çinlilere karşı savaşıyor, ancak iyi bir şey alırsa barış masasına oturuyor! Yöre halkı puta tapıcıdır. Çehreleri aydın ve

güzeldir. Herkesten çok Türklere benzemektedirler. Renkleri kırmızıya çalıyor. Cesur, hızlı ve sert insanlar! Kadınları ata biner, iyi ok atar ve erkek gibi dövüşürler.

Yörenin en güzel, en büyük şehirlerinden olan Keylûkerî[20] şehrinin limanına demir attık. Şehzâde bu şehirde oturuyor. Biz demir atar atmaz askerler yanımıza geldi. Nâhûda [=gemi patronu] hemen şehzâdeye sunulmak üzere bir armağan hazırladı, onun hakkında sorular sordu. Askerler hükümdarın, şehzâdeye başka bir şehir verdiğini, bu şehri de Urducâ isimli kızına bahşettiğini söylediler.

Bu Prensese Dair

Keylûkerî limanına varışımın ikinci günü Melike [=Prenses] Urducâ[21] ora geleneğine uyarak misafirlik yemeği verdi. "Nâhûda" yani gemi sahibini; "kerânî" yani gemi kâtibini, iş adamlarını, reisleri; "tendîl" yani piyadelerin başını "sipâhsâlâr" yani süvarilerin başını da davet etti. Nâhûda benim şölene katılmamı rica ettiyse de ahali Müslüman olmadığı için yemeklerini yemek caiz değildi; kabul etmedim. Tüm davetliler geldiği zaman Melike onlara sormuş:

"İçinizden gelmeyen kimse kaldı mı?" Nâhûda cevap vermiş:

"Bir adam gelmedi. O "bahşî"dir, yemek yemez."

Onların dilinde "bahşî" [=bakşı] fakih; din adamı demektir.[22] Urducâ emir vermiş; "O adamı çağırın!" diye. Böylece muhafızlarla beraber nâhûdanın arkadaşları yanıma gelip;

"Melike Urducâ'nın çağrısına uy!" dediklerinde prensesin yanına vardım. Büyücek bir koltuğa kurulmuştu. Önünde kadınlar, ellerindeki belgeleri prensese sunuyorlardı. Onun çevresini vezirlik görevini üstlenmiş yaşlı kadınlar kaplamıştı. Prensesin önünde tahtın alt tarafına, sandal ağacından yapılmış koltuklara erkekler dizilmişti. Taht ipek kumaşla döşenmişti ve üstten aşağı ipek perdeler sarkıyordu. Sandal ağacından yapılmış tahtın üst yüzü altın plakalarla süslüydü. Büyük salondaki ahşap yükseltilere küp, testi ve bardak gibi büyüklü küçüklü bir sürü altın kapkacak dizilmişti. Nâhûdanın söylediğine göre bu kaplarda güzel koku karıştırılmış bir şerbet

vardı. Ziyafete gelenler yemekten sonra içiyordu bundan. Tadı güzel, kokusu hoş olan bu şerbet; insana neşe veriyor, ağız kokusunu gideriyor, hazmı kolaylaştırıyor ve şehveti arttırıyormuş.

Prensese selâm verdiğim zaman bana Türkçe:

"Hasen misen, yahşî misen?" dedi; bu cümle "Keyfe hâluke, keyfe ente?" [=Durumun nasıl, nasılsın?] demektir. Beni yan tarafına oturttu. Arapça yazmayı beceriyordu. Hizmetçilerinden birine seslendi:

"Deva ve bitik kâtûr!" Bunun anlamı "ed-devât ve'l-kâğıd"dır [=kalem ve kâğıt]. Emrettiği şeyler getirildiğinde şöyle yazdı kâğıda:

"Bismillâhirrahmânirrahîm" ve sordu:

"Bu nedir?" Cevap verdim:

"Tandarî nâm!" Bu sözcükler, "Allah adına" anlamına geliyor.[23] Prenses:

"Hoş!" dedi. Bu söz, "ceyyid!" [=hoş; iyi] demektir. Daha sonra hangi ülkeden geldiğimi sorunca Hindistan'dan geldiğimi söyledim. Bu cevabım üzerine şöyle dedi:

"Biber ülkesi mi?" Cevap verdim:

"Evet!"

Ülkenin [siyasî] ahvâline dair sorular sordu, tek tek karşılık verdim.

Şöyle devam etti sözlerine:

"Kesinlikle oraya savaş açmalıyım! O ülke benim olmalı! Zenginliği ve askerlerinin çokluğuyla beni çekiyor!"

"Yapın öyleyse!" dedim.

Böylece bana çeşitli giysilerle iki fil yükü pirinç, iki dişi manda, on koyun, dört ratl gülsuyu ve son olarak tümü deniz yolculuğuna hazırlık

olsun diye tuzlanmış zencefil, biber, limon ve anbâ [=mango] ile dolu dört martaban[24] verilmesini emretti. Martaban, büyük tencere demektir.

Nâhûda sonradan bana şunları aktarmıştır:

"Bu prensesin askerleri arasında nice kadın hizmetçi ve cariye, erkek gibi savaşır. O, kadın ve erkeklerden oluşan ordusuyla akına çıkar. Düşmanına baskın yapar, çarpışmanın kalbinde yer alır ve cengâverlere meydan okur."

Nâhûda şunları da söyledi bana:

Düşmanla yapılan bir savaşta askerlerinin çoğu can veriyor. Feci bir yenilgiye ramak kalmışken prenses ansızın ileri atılıyor, kızılca kıyametin koptuğu safları yara yara düşman hükümdarına yanaşıyor, bir hamlede onu yere seriyor ve savaşın seyrini değiştiriyor; düşman acı bir yenilgiye uğruyor! Yenik hükümdarın kesilmiş başını bir kargının ucuna takarak getiriyor ve düşmanın ailesi ancak yüklü bir servet ödeyerek kopmuş kelleyi teslim alıyor prensesten! Prenses Urducâ babasının yanına döndüğünde hükümdar peder, evvelce oğluna ait olan bu bölgeyi kızına teslim ediyor.

Nice bey oğulları, nice asilzâdeler onunla dünya evine girmek için çağrıda bulunmuş, adam göndermiş ama o hep şöyle dermiş:

"Ancak bana meydan okuyup dövüşte galip gelecek erkekle evlenirim!"

Damat adayları çekinmişler, onunla karşı karşıya gelememişler; prenses üstün gelirse şanlarına leke düşer diye kaygılanmışlar.

ELLİBEŞİNCİ BÖLÜM

ÇİN

Ellibeşinci Bölüm Notları

Tavâlisî ülkesinden çıkışımızdan onyedi gün sonra Çin'e ulaştık. Rüzgâr yanımızdaydı, hızlı ve rahat bir şekilde kaydık suda. Çin arazisi pek geniş. Meyvesi, tahılı, altını ve gümüşü bol; çok zengin bir ülke. Dünyanın hiçbir bölgesi buraya benzemez. Âb-ı Hayât diye bilinen nehir bu ülkeyi delip geçer. Anlamı, hayat suyu! Ona Sebr [=Sarı] nehir de denilir. Tıpkı Hindistan'daki ırmağın adı bu! Kaynağı Hânbâlık [=Pekin] şehri civarında bulunan Kûh-i Bûzne'dir; Maymun dağı yani.

Irmak, Çin'in tam ortasından geçerek altı aylık bir mesafe boyunca akar, Sînüssîn [=Kanton, Sınkelân] bölgesine ulaşır. Irmak çevresinde tıpkı Nil gibi köy, kasaba, bahçe ve çarşılar dizilidir. Ama burada işlenmiş arazi ve ev Nil'den daha fazladır. Nehir kıyısında art arda sıralanmış bir sürü sudolabı bulunuyor. Çin ülkesinde, Mısır şekeri ayarında belki de daha iyi şeker bulunur. Üzüm ve erik de çok. Çin'deki eriği görünceye kadar Dımaşk'ta yetişen ve Osmanî diye adlandırılan eriğin bir benzeri yok sanırdım. Bu ülkede Havârezm [=Hârizm] ve İsfahan'da yetişenler gibi lezzetli karpuzlar var. Bizim taraflardaki her meyvenin bir benzeri hattâ daha güzeli bulunuyor Çin'de! Buğday da bir hayli çok. Oranın buğdayından daha hasını görmedim! Mercimek ve nohut da aynı.

Çin İşi Toprak Kaplar

Çin'e özgü toprak kaplar sadece Zeytûn[1] ve Sınkelân[2] yörelerinde üretilir. Hammaddesi civardaki dağların toprağıdır. Bu toprak ileride anlatacağımız gibi kömürü andırır, alev olup yanar. Çinli toprak kap imalatçıları, bu toprağa biraz taş eklerler ve üç gün ateşte pişirdikten sonra su dökerler üstüne. Eldeki malzemenin tümü toprağa dönüşür, sonra yoğururlar. En kalitelisi, bir ay boyunca yoğrulan türüdür. Daha fazla yoğrulmaz. Yoğurma süresinin en kısası onbeş gündür. Bunların fiyatı, bizim oraların toprak kap fiyatlarına eşit veya daha aşağıdır. Buradan yükleme yapılır Hindistan'a ve diğer ülkelere. Hattâ bizim memlekete, Mağrip'e de gelir. Pişmiş toprağın en sanatlısı, Çin işi olanıdır.

Çin Tavukları

Çin'in tavuğu ve horozu pek iridir, bizim oranın kazlarından daha yapılıdır. Bu tavukların yumurtası bizim kazların yumurtasından büyük. Ama buranın kazları ufak tefek ve aruk! Bir tavuk satın aldık, pişirmek istediğimizde etinin tek çömleğe sığmadığını gördük, iki çömleğe ayırdık! Oranın horozları devekuşu gibi; bazen tüyleri dökülür de kırmızı bir et parçasını andırır. Böyle bir horozu ilkin Kavlem şehrinde gördüm, devekuşu sandım, hayrete düştüm! Bir de sahibi:

"Çin'de bundan daha irileri var!" demesin mi!

Çin'e vardığımda adamın horozla ilgili sözlerinin dosdoğru olduğuna inandım!

Çin Halkının Bazı İşleri

Çinliler tıpkı Hintliler gibi ölü yakar, putperesttirler. Çin hükümdarı Tinkîz Hân'ın [=Çingiz Han] soyundan gelen bir Tatardır.[3] Şehirlerin her birinde Müslümanların oturduğu bir mahalle bulunuyor. Cumayı ve diğer namazları kılacakları mabetleri var. Müslümanlar orada saygı görmekte, el üstünde tutulmaktalar. Çin kâfirleri domuz ve köpek eti yiyor, çarşılarında da satıyorlar. Aslında zengin ve yaşam seviyesi yüksek bir halk ama yemeğe ve giysiye düşkün değiller! Sayılamayacak kadar malı olan koskocaman bir işadamını, sırtında kaba bir pamuk cübbeyle görürsün! Bütün Çinliler altın ve gümüş tabak düşkünüdür. Her birinin avcunda ucu demirli bir sopa bulunuyor. Yürürken ona dayanır;

"Bu değnek üçüncü ayak!" derler.

Orada ipek çok. Çünkü oranın ipekböceği meyvelere dadanır, beslenir; fazla ilgiye ihtiyacı yoktur. İpek yoksulların ve kimsesizlerin giysisidir. İşadamları da olmasa hani, beş para etmez! Çinliler arasında bir pamuk elbise bir yığın ipek elbiseye denktir. Onların geleneğince işadamı yanında taşıdığı bütün altını ve gümüşü eritir, parça parça kalıplara döker. Her parça bir kıntar civarında, belki biraz daha hafif veya ağırdır. Bu altın parçaları evin kapısına asılır. Böyle beş parçası bulunan adam, parmağına tek yüzük, on parçası olansa iki yüzük takar. Onbeş parçası olana Setî[4] adı verilir. Setî,

Mısır'daki kârimî'nin karşılığıdır. Çinliler, böyle eritilmiş altının bir parçasına [=külçesine] berkâla[5] derler.

Alışverişte Kullandıkları Kâğıt Paralar

Çinliler alışverişlerini dinar ve dirhemle yapmazlar. Onların ülkesine gelen dinar ve dirhemin tümü yukarıda belirttiğimiz gibi parça parça kalıplara dökülür. Alışverişlerinde kâğıt parçalarını kullanıyorlar. Her kâğıt el ayası kadardır; üzerinde hükümdarın mührü vardır. Bu kâğıtlardan yirmibeşine "balişt"[6] diyorlar. Bizdeki dinar anlamına geliyor bu. Kâğıtlar eskir veya elde parçalanırsa sahibi bizim oraların darphanesine benzeyen bir yere gider, yırtığı verir yenisini alır. Ne bu iş için ne de başka şey için para ödemez! Çünkü kâğıt işiyle uğraşanların rızkları [=maaşları] hükümdar tarafından ödenir. Bu darphanenn yönetimi büyük beylerden birine verilmiştir. İnsan bir dirhem gümüş yahut altınla çarşıya çıkıp bir şeyler satın almak istese balişt ile değiştirmedikçe onun elindekine bakmaz kimse! Ancak balişțle istediği şeyi satın alabilir!

Çinlilerin Kömür Yerine Yaktıkları Toprak

Bütün Çin[7] ve Hıtâ [=Kuzey Çin; Hıtây, Türk-Moğol Bölgesi][8] ahalisi kömür yerine toprak yakıyorlar. Bu toprak bizim oranın tafl'ı gibi sımsıkı ve yapışıktır. Rengi de tafla benzer. [Tafl: Kumaş boyamada kullanılan bir sarı toprak türü] Filler aracılığıyla taşınan bu toprak bizdeki kömür parçaları gibi kesilip ateşe atılır. Tıpkı kömür gibi yanar ve ondan daha fazla ısı verir! Ateşlikten geçip küle döndüğünde suyla ıslatırlar. Kurutulduktan sonra tekrar yakarlar onu! Tamamen yok olup hiçbir şey kalmayıncaya dek sürer bu. Çinliler bu toprakla bölgeye özgü kapkacak yaparlar ve daha önce anlattığımız gibi içine taş eklerler.

Çinlilerin Özelliği; Çeşitli İş ve Sanatlarda Ustalık

Çinliler çeşitli iş ve sanatlardaki kabiliyetleriyle tüm ulusları geçmiş, hepsinden mahir olmuşlardır. Onların başta gelen özellikleri budur. İnsanlar evvelce bazı kitaplarda bu nitelikten bahsettiler, uzun uzadıya konuştular. Resme gelince ne Hıristiyanlar ne de başkaları Çinlilerden daha becerikli değildir. Onlar bu konuda çok yetenekli. Benim tanık olduğum ilginç olaylardandır; Çin'de ne zaman bir şehre girsem ikinci gelişimde benim ve

arkadaşlarımın duvarlara ve çarşıda kâğıtlara çizilmiş resimlerimizi görürdüm! Bir keresinde dostlarımla beraber Irak halkına özgü giysilere bürünerek başşehre gittik. Nakkaşlar çarşısından [=oymacılar ve ressamlar çarşısından] geçip hükümdar sarayına vardık. Günbatımı alacasında saraydan dönerken aynı çarşıya uğradık. Bir de ne görelim; hepimizin resimleri duvara yapıştırılmış bir kâğıttaydı! Her birimiz dostuna ve dostunun resmine bakıyor, benzetmeyi kusursuz buluyordu!

Bana söylendiğine göre hükümdar emretmişti bunu. Biz huzurdayken saraya gelmişler, seyretmişler ve çaktırmadan resmimizi yapmışlardı! Çin halkının âdeti, yanlarından geçen herkesin resmini yapmaktır.

Bunda öyle ilerlemişler ki yabancı biri kaçmayı gerektirecek suç işlediğinde hemen resmini şehirlere yolluyor ve aramaya başlıyorlar. Nerede bu resme benzer biri bulunursa hemen yakalanıyor!

İbn Cüzeyy der ki:

Bu iş, tarihçilerin İran hükümdarı Sâbûr Zülektâf [=İkinci Şapur][9] hâdisesiyle ilgili anlattıklarına benziyor. İran hükümdarı kendini gizleyerek Rum ülkesine giriyor; oranın yöneticisi tarafından düzenlenen bir düğün yemeğinde hazır bulunuyor. Meğerse resmi bir yemek kabına çiziliymiş. Kayser'in hizmetkârlarından biri, resmin Sâbûr'a tıpatıp benzediğini farkedince efendisine dönerek şöyle diyor:

"Bu resim, İran Kisrası'nın bizimle aynı mecliste olduğunu göstermekte!" Adamın dediği aynen çıkıyor. Böylece Sâbûr hakkında kitaplarda yazılı olaylar meydana geliyor.

İbn Battûta devam ediyor:

Gemilerde Bulunan Her Şeyi Kaydetme Âdetleri

Çinlilerin âdetindendir; cunklarından biri suya açılacağı zaman deniz kumandanı ile yazıcılar gemiye çıkıp içerideki okçuların, hizmetkârların ve denizcilerin isimlerini tek tek yazarlar. Böylece hareket izni verilir onlara. Gemi Çin'e geri döndüğünde bu görevliler yine yukarı çıkarak daha önce isimlerini kaydettikleri kimselerin mevcut olup olmadığını kontrol ederler.

Eksik çıkarsa gemi sahibini sorumlu tutarlar. Gemi sahibi, o adamın kaçtığına, vefat ettiğine yahut bir kazaya uğradığına ilişkin kanıt getirmekle yükümlüdür! Aksi hâlde cezalandırılır! İnsanlarla ilgili kayıt işi bittikten sonra gemi sahibine, eşya türünden az-çok ne varsa ayrıntılı bir liste hazırlamasını emrederler. Bu esnada gemideki yolcular karaya çıkartılır. Onların yanında bulunan eşyalar, gümrük divan kâtipleri tarafından tek tek gözden geçirilir. Eğer izinsiz, kaçak bir şey bulunursa gemiyle beraber tüm eşya ve mallara hazine el koyar! Bu iş bir tür zulümdür! Ne kâfir ülkesinde ne de Müslümanların arasında böyle bir uygulama gördüm. Sade Çin'de var. Bir de Hindistan'da buna benzer olayların meydana geldiğine tanık olmuşumdur. Örneğin bir adamın elinde vergiden kaçırılmış mal yakalanırsa ceza olarak o verginin on bir katı alınırdı! Ama daha sonra Sultan Muhammed vergileri tamamen kaldırınca bu âdet de kalktı.

İş Adamlarını Yolsuzluktan Alıkoymakla İlgili Uygulamaları

Müslüman tacir, Çin şehirlerinden birine ulaştığı zaman orada yerleşmiş Müslüman iş adamlarından birinin evine yahut bir hana gidip konaklamakta serbesttir. Eğer Müslüman tacirin yanında konaklamak isterse malı tek tek sayılarak ev sahibine teslim edilir. Ev sahibi onun malından belli bir bölümünü masrafları için harcar. Misafir tacir yolculuğa çıkacağı zaman bütün malı yeniden gözden geçirilir. Eksik çıkarsa, malını teslim ettiği tacir kesinlikle bunu kapatmak zorundadır!

Dışarıdan gelen tacir, handa konaklamak isterse bütün malı han sahibine teslim edilir. Han sahibi, tacirin istediği her şeyi onun namına satın alır. Yabancı tacir, odalık cariyesi olsun istiyorsa han sahibi onun adına bir cariye satın alır ve kapısı hanın içine açılan [özel] bir daireye yerleştirir yabancıyı. Her ikisinin de masraflarını hancı görmektedir. Bu ülkede cariyeler çok ucuz. Dahası da var; bütün Çin halkı, kız olsun erkek olsun kendi evlâtlarını satılığa çıkarmakta! Bu onlara göre hiç de ayıp değil. Fakat satılan kız ve erkekler alıcılarıyla beraber yolculuğa çıkmaya zorlanamaz! Ama kendileri bunu isterse engel de olunmaz.

Eğer dışarıdan gelen tacir evlenmek isterse hemen evlenebilir. Fakat servetini kötü yollarda kullanmasına kesinlikle izin yoktur. Çinliler şöyle derler daima:

"Müslümanların servetlerini bizim ülkemizde har vurup harman savurduklarına ve memleketimizin ‘kaçmış fırsatların ve sapkınlığın yurdu' olduğuna dair söylentilerin İslâm ülkelerine yayılmasını asla istemeyiz!"

Yollarda Misafirleri İyi Koruduklarına Dair

Çin ülkesi, misafirlerin güvenliği hususunda tüm memleketlerden iyidir. Orada bir yolcu yanında epey bir servetle dokuz aylık güzergâhı hiç kaygılanmadan tek başına aşabilir. Bu sistem şöyle işliyor:

Çin'de her konak yerinde bir han bulunuyor. Orada yayan ve atlı koruyuculardan oluşan bir grup asker vardır. Onların âmiri konumundaki adam, özel kâtibiyle akşamleyin hana gelir ve ağırlanan yolcuların adlarını deftere geçirir, altına mühür basar. Sonra da hanın büyük kapısını kilitler.

Sabahleyin yine yazıcıyla gelen başgörevli, herkesi adıyla çağırıp ayrıntılı bilgi alır. Böylece, yolcuları bir sonraki konağa ulaştırsın diye yanlarına adam katar. Bu adam, misafirlerden hepsinin ikinci konağa ulaştığına ilişkin bir belge alır varılan hanın başgörevlisinden. Adam bu yazıyı kesinlikle bir önceki hanın görevlisine getirmek zorundadır. Yoksa suçlu durumuna düşer.

Sînussîn'den [=Kanton, Sınkelân] Hânbâlık [=Pekin] şehrine kadar yol boyunca her konakta böyle yapılıyor. Güzergâhtaki hanlarda misafirlerin gereksinim duyduğu yiyecekler, özellikle de tavuk ve kaz bulunur. Fakat orada koyun gerçekten azdır.

Kendi yolculuğumuzu anlatmaya dönelim:

[Zeytûn]

Bir süre denizde yolculuk ettikten sonra ilk vardığımız şehir Zeytûndu [=Kuanz-hou]. Ne bu şehirde ne diğer Çin şehirlerinde, ne de Hint ülkesinde zeytin namına hiçbir şey var! Ama buraya Zeytûn demişler.

Burası çok büyük bir yer. Zeytûnî diye bilinen kemha ve atlas türü kumaşlar burada üretiliyor. Bunlar Hansâ [=Hangzhou] ve Hânbâlık kumaşlarından üstün. Zeytûn limanı, dünyanın en geniş limanlarındandır; hattâ en büyüğü diyebiliriz! Orada yüz büyük cunk gördüm. Küçük

gemilerin sayısını kestirmek imkânsız. Liman aslında kocaman bir körfez. Denizden karaya doğru bir hayli sokulmuş ve daha yukarılarda büyük bir nehre karışmış. Bizim tarafların Sicilmâsa şehrinde olduğu gibi Zeytûn'da ve Çin'in diğer şehirlerinde herkesin bir bahçesi vardır. Ev, bahçenin tam ortasında. Bu yüzden Çin şehirlerinin yerleşim alanları çok geniştir.

Burada Müslümanlar ayrı bir semtte oturmaktadırlar. Zeytûn'a ulaştığım gün kimi gördüm dersiniz? Armağan sunmak için elçilik göreviyle Hindistan'a hareket edip yarı yolda cunku batmış emiri! Onunla bu görev münasebetiyle tanışlığımız vardı. İşte bu adam bana selâm verdi ve sâhib-i divan denilen yüksek memura takdim etti beni. Sâhib-i divan beni muhteşem bir köşke yerleştirdi. Kadı Tâceddîn Erdevîlî [=Erdebilli], Şeyhülislâm Kemaleddîn Abdullah İsfahânî ve ileri gelen bazı iş adamları ziyaretime buyurdular. Onlar arasında Hindistan'dayken borç para aldığım, iyi davranışına tanık olduğum tacirlerden Şerefüddîn Tebrîzî de vardı. O *Kur'an* hafızıydı, daima *Kur'an* okurdu.

Buradaki tacirler hayatlarını gâvur ülkesinde geçirdikleri için bir Müslüman yanlarına geldikte bayram etmişcesine sevinir;

"İslâm toprağından biri geldi!" diyerek mallarının zekâtını ona yağdırırlar! Misafir adamcağız hemen onlardan biri kadar mal mülk sahibi olur da döner memleketine!

Zeytûn şehrinde büyük şeyhlerden fazilet sahibi Kâzerûnlu Burhâneddîn vardır. Onun tekkesi şehir dışında. İş adamları, Şeyh Ebû İshâk Kâzerûnî[10] adına tuttukları adakları Şeyh Burhâneddîn'e teslim ederler.

Sâhib-i divan denen görevli benimle ilgili bilgi edinip hakkımda söylenenleri duyunca, gelişimi Kaan'a bildirdi. Kaan onların büyük hükümdarıdır.[11] Benim Hint hükümdarı tarafından gönderildiğimi söylemiş sâhib-i divan. Bu arada ben ondan rica ettim, kendi eyaleti sınırları içinde bulunan ve oralılarca Sınkelân diye adlandırılan Sînüssîn[12] şehrine gitmek için yanıma birini katsın diye. Büyük Kaan'ın cevabı gelinceye kadar orayı gezecektim. Sâhib-i divan, dileğimi kabul ederek adamlarından birini benimle gönderdi.

Nehirde bindiğim gemi bizim tarafların savaş teknelerine benziyorsa da kürekçiler teknenin tam ortasında ayakta dikilerek hep beraber kürek çekiyor, yolcular baş ve kıç tarafında bulunuyordu. Bu yönüyle bizim gemilerden ayrılıyor bu tekne. Ayrıca güneşten korunmak amacıyla ketene benzer, oraya özgü bir bitkiden mamul kumaş geminin üzerine geriliyor. Bu bitki keten değildir ve kendirden daha incedir.

[Kanton]

Tam yirmi yedi gün bu nehirde ilerledik. Her gün öğlenleyin kenarda bir köy kıyısına demir atar, ihtiyaçlarımızı satın alır; öğle namazını kılar ve [yola koyularak] güneş battıktan sonra başka bir köye çıkardık. Sınkelân [=Kanton; Guangzhou] şehrine varıncaya kadar böyle yaptık. Burası Sînussîn denilen yerdir. Çin işi toprak kaplar burada ve Zeytûn şehrinde üretilir. Âb-ı Hayât [=Sarı Irmak] adlı nehrin denize karıştığı noktayı Mecmaü'l-Bahreyn [=iki denizin birleştiği yer] diye isimlendiriyorlar.

Sînussîn, dünyanın en büyük şehirlerindendir. Çarşı bakımından en şirin şehirlerinden. En büyük çarşısı, toprak kapların satıldığı çarşıdır. Diğer Çin şehirlerine, Hint'e ve Yemen'e buradan gider Çin işi porselenler.

Şehrin göbeğinde dokuz kapılı kocaman bir tapınak [=pagoda] var. Kapıların iç kısımlarında direklerin üstüne kurulu çardaklar ve peykeler bulunuyor. Tapınak sakinleri buralarda oturuyor. İkinciyle üçüncü kapı arasında körlerin oturduğu bir bölüm vardır. Onların yiyecek ve giyecek masrafları tapınak vakfından karşılanıyor. Diğer kapıların arasında da bu tür bölümler mevcuttur. Hastane ve mutfak da tapınak içindedir. Doktor ve hizmetçiler orada hazır.

Bana anlatıldığına göre çalışıp para kazanmaya gücü yetmeyecek derecede ihtiyarlamış insanların yiyeceği ve giysisi bu tapınak tarafından karşılanıyormuş. Aynı şekilde yetimler ve hiç malı olmayan dullar da buradan faydalanıyormuş. Hükümdarlardan biri bu tapınağı yaptırınca, tüm şehri ve kıyısındaki köyleri, bahçeleri buraya vakfetmiş. Hepsinin geliri tapınağa akıyor. Bu hükümdarın tapınakta resmi yapılmış. Onlar ona tapıyor!

Şehrin bir tarafında Müslümanlara ait bir semt vardır. Onların büyük câmileri, tekke ve çarşıları burada. Çin şehirlerinin tümünde Müslümanların işine bakan bir şeyhülislâm bulunuyor. Aralarındaki sorunları halletmek için kadı da mevcut. Nüfuz sahibi zengin Müslümanlardan birine; Evhadüddîn Sincarî'nin evine konuk oldum, ondört gün kaldım. Kadı ve diğer Müslümanların hediyeleri üstüme akıyordu. Her gün orada yeni bir davet verirler, uşârî tipi [on arşın boyunda] güzel kayıklarda, şarkıcılarla beraber gelirlerdi.

Bu şehrin ötesinde ne kâfirlerin ne de Müslümanların bir şehri bulunur. Bana anlatıldığına göre burayla Ye'cûc Me'cûc duvarı arasında altmış günlük yol varmış. Orada adam eti yiyen göçebe kâfirler yaşarmış! Ele geçirdikleri adamn işini bitirirlermiş. Bu yüzden onların ülkesine kimse gitmez, oraya doğru seyahate çıkan da olmaz. Bu bölgede o duvarı gören veya göreni gören birini görmedim!

İlginç Bir Olay

Sınkelân'dayken yaşı ikiyüzü geçmiş bir ihtiyarın bulunduğunu; yemek yemediğini, su içmediğini, güçlü kuvvetli olmasına rağmen kadınlara yanaşmadığını, kimseyle konuşmadığını ve şehir dışında bir mağarada yaşayarak ömrünü ibadetle geçirdiğini duydum. Mağaraya gittim, ihtiyarı kapıda buldum. Bedenen pek arı kuru; üzerinde ibadet nuru, rengi kızıla doğru sakalsız bir pir-i fâniydi. Selâm verdim; elimi tuttu, kokladı ve dilmaça dönerek:

"Bu, dünyanın bir ucunda. Biz de öbür ucundayız" dedi. Sonra ekledi:

"Sen garip bir şey görmüştün! İçinde tapınak bulunan adaya geldiğin gün; orada putlar arasında oturan ve sana on dinar altın sunan adamı anımsıyor musun?" diye sordu.

"Evet!" dedim. Devam etti:

"İşte ben oyum!" İhtiyarın elini öptüm. Bir an düşünceye daldı. Sonra mağaraya girdi ve bir daha yanımıza çıkmadı. Söylediklerinden ötürü pişman olmuştu sanki. İçimize dolan heyecanla mağaraya hücum ettikse de

onu bulamadık. Karşımızda o değil arkadaşlarından biri vardı şimdi; avcunda balişt denilen kâğıt paralardan bir öbekle bize dönerek:

"Bu misafirliğinizdir, ihtiyaçlarınızı bununla göresiniz!" dedi.

"Adamı bekleriz!" diye direttikse de şu cevabı verdi:

"On sene dikilseniz de onu göremezsiniz! Âdetidir, bir kişi onun sırlarından birini öğrenirse artık ona gözükmez! Ama senin yanında olmadığını sanma, hattâ burada beraberindedir belki o!"

Şaşırdım ve geri döndüm.

Olayı kadıya, şeyhülislâma ve Evhadüddîn Sincarî'ye anlattığımda şöyle dediler:

"Âdetidir; yabancılardan biri geldiğinde böyle davranır. Kimse onun hangi dinden olduğunu bilmez. Hani siz içeri girdiğinizde onun dostlarından birini gördüğünüzü sanmıştınız ya, o aslında esrarengiz ihtiyarın ta kendisidir!"

Onların anlattığına göre bu ihtiyar adam, elli seneden beri yokmuş ülkede. Döneli henüz bir yıl olmuş. Hükümdarlar, beyler, ileri gelen kimseler hemen ziyaretine koşmuşlar. İhtiyar, gelenlere durumlarına uygun armağanlar yağdırıyormuş. Ayrıca her gün huzuruna koşan yoksullara ve dervişlere derecelerine göre bir şeyler dağıtırmış. Oysa yaşadığı mağarada göz dolduracak türden hiçbir şey bulunmazmış! Çok eski zamanlarda meydana gelen hâdiseleri haber veren bu ihtiyar, Peygamberimizi de anar –Allah'ın rahmeti ve selâmı onu kutsasın– ve şöyle dermiş:

"Beraber olsaydım elbet onun yardımına koşardım!" Bu adam Halife Ömer b. Hattâb ile Ali b. Ebî Tâlib'i saygıyla anar, onlara övgüler yağdırır ama Muâviye oğlu Yezîd'e lanet edermiş. Hattâ Muâviye hakkında da ileri geri konuşurmuş. Bu ihtiyarla alâkalı çok şey anlattılar bana.

Evhadüddîn Sincarî bana şunları söyledi:

"O ihtiyarın yanına, mağaraya vardım. Elimden tuttuğunda kendimi büyücek bir köşkte hissettim. Başında tacıyla bir tahta kurulmuştu. İki yanında güzel hizmetçiler bulunuyordu. Oracıkta bulunan ırmaklara patır patır meyve dökülüyordu. Ben ısırmak için bir elmaya uzanıyordum ki ansızın kendimi tekrar mağarada buldum! İhtiyarın karşısındaydım, bana gülüyordu!

Sonra aylarca süren zorlu bir hastalığa yakalandım, bir daha onun yanına varamadım."

Buralılar, ihtiyarın Müslüman olduğuna inanıyorlarsa da namaz kıldığını gören yok.

Oruca gelince, sürekli oruçlu bu adam! Kadı bana şunları anlattı:

"Bir gün ihtiyara namazdan bahsettim. Bana dönerek ‘Ne yaptığımı biliyor musun ki? Benim namazım senin namazın gibi değildir!' dedi."

Bu adamla ilgili olayların hepsi enteresan.

[Zeytûn'a Dönüş, Kancanfû'ya Yolculuk]

İhtiyarla görüştükten iki gün sonra Zeytûn şehrine dönmek amacıyla yola koyuldum. Şehre varışımdan birkaç gün sonra ırmaktan ya da karadan, nasıl istersem o şekilde başşehre gidebileceğime dair Kaan'ın emri gelmişti. Irmak yoluyla gitmeyi tercih ettim. Vali ve beylerin bindiği cinsten bir gemiye koydular beni. Ayrıca kadı, ümerâ ve Müslüman tacirlerden oluşan bir grup bana bir hayli azık gönderdi. Emir, kendi adamlarını da yanıma katmıştı.

Yolculuk esnasında kahvaltıyı bir köyde, akşam yemeğini başka bir köyde yiyorduk. On gün gittik, Kancanfû şehrine vardık. Burası geniş bir vadiye kurulu, her yanı bahçeyle çevrili, çok güzel ve büyük bir şehir. Sanki Dımaşk'ın Gûta'sı!

Şehre yaklaştığımızda kadı, şeyhülislâm ve tacirler beraberlerinde bayraklar, davullar, büyük borular, zurnalar ve saz takımı olduğu hâlde karşımıza çıktılar. Bizim için getirdikleri atlara bindik. Onlar önümüzde

yayan gitti. Sadece kadıyla şeyhülislâm binmişti ata. Şehrin valisi hizmetkârlarıyla bizi karşılamaya çıktı. Onlara göre hükümdarın konuğu, en çok saygı gösterilmesi gereken kişidir. Şehre böyle girdik.

Buranın dört büyük suru var. Birinci surla ikincisi arasında hükümdarın köleleri oturuyor. Onlar basvânân diye çağrılırlar; gece gündüz şehri korurlar [Pasban: koruyucu, gözetleyici, gece bekçisi]. İkinciyle üçüncü sur arasında süvari askerler ile şehir hâkimi olan bey oturur. Üçüncü surun iç kısmında ise Müslümanlar oturur. Biz orada Müslümanların şeyhülislâmı olan Zahîruddîn Kurlânî'ye misafir olduk. Dördüncü surun iç kısmında Çinliler oturmakta. Bu bölüm şehirdeki dört semtin en büyüğüdür. Şehrin her kapısının bir sonrakiyle arasındaki mesafe üç dört mil tutar! Daha önce söylediğimiz gibi herkesin bahçesi, evi ve toprağı vardır.

Eski Bir Dostla İlgili Hikâye

Zahîruddîn Kurlânî'nin evindeydik. Oralıların pek saygı gösterdiği fıkıh bilginlerinden birine ait muazzam bir gemi yanaştı limana. O adam adına izin istendi benden;

"Efendimiz Kıvâmüddîn Sebtî!" dediler. Adamın ismine şaştım. Yanıma çıktı. Selâmdan sonra hoşbeşe başlayınca onunla tanışık olduğumu anladım ve göz gezdirdim;

"Bakıyorum da beni tanıyormuş gibi süzüyorsun!" dedi. Sordum:

"Memleket nere?" Cevap verdi:

"Sebte'denim!"

"Ben de Tanca'dan!" dedim. Yeniden selâm verdi, esenlik dileklerini sundu, hüngür hüngür ağladı. Onun ağlamasından ötürü ben de göz yaşlarımı tutamadım ve sordum:

"Hindistan'a gittin mi?"

"Evet, payitaht Dihlî'ye gittim!" dedi. Bunu söyler söylemez adamı hatırladım;

"Sen Bişrî' misin yoksa?" dedim.

"Evet!" cevabını verdi.

Bu adam gençlik çağında, Mürsiyeli Ebu'l-Kasım'la beraber Dihlî'ye gelmişti. Yetenekli öğrencilerdendi. Muvattâ kitabını[13] ezberliyordu. Onu Hint hükümdarına ben takdim etmiştim. Sultan, ona üçbin dinar vererek huzurunda kalmasını emretmişse de kendisi, Çin'e uzanmak niyetinde olduğu için teklifi kabul etmemişti.

Çin'de ün sahibi olmuş. Çok para kazanmış, servet yığmış. Bana söylediğine göre elli erkek kölesi, bir o kadar da cariyesi var. İki erkek köle, iki cariye ve yığınla armağan sundu bana.

Daha sonraları Sudan [=siyah insanlar] diyarında onun kardeşiyle karşılaştım. Aralarındaki mesafe ne denli büyük bir bak!

Onbeş gün kalıp ayrıldım Kancanfû'dan.

[Bayvam Kutlû ve Hansâ'ya Doğru]

Çin, güzellikten nasibini almış bir ülke ama beni çekmedi pek! Hattâ gâvurun burada üstün olması sebebiyle içimde bir sıkıntı, bir sızı taşıdım hep. Evimden çıktığımda bir sürü çirkin şey görür, acı duyardım. Zaman geldi, eve yapıştım; kesin bir gerekçe olmadıkça burnumu uzatmadım dışarı! Bu ülkede Müslümanlarla karşılaştığım zaman ailemi ve yakınlarımı görmüş gibi sevinçten uçuyordum.

Fakih Bişrî'nin beyefendiliğinden olacak; zahmet etti, benimle beraber Kancanfû'dan Bayvam Kutlû şehrine kadar dört gün yol tepti. Bayvam Kutlû,[14] askerlerin ve alelâde Çinlilerin oturduğu küçük bir şehirdir. Orada Müslüman yok, yalnız Bişrî'nin yakınlarının oturduğu dört ev var. Onlardan birinin evine konuk olduk, üç gün kaldık. Böylece Fakih Bişrî'ye veda edip ayrıldım.

Her zamanki âdetimce ırmağa bindim. Kahvaltı bir köyde, akşam yemeği başka bir köyde, yoluma devam ettim.

Tam onyedi gün sonra Hansâ'ya [=Hangzhou veya Hang-tchou-fou][15] vardık. Bu şehrin adı kadın şair Hansâ'nın adı gibi. Ama sözcük Arapça asıllı mı, yoksa sadece benzerlik mi var bilmiyorum! Hansâ, yeryüzünde gördüğüm en büyük şehir! Bir baştan bir başa üç günde varılır. Misafir bu güzergâhta epey yol teper, mola verir! Çin'e özgü şehircilik düzeniyle ilgili daha önce söylediklerimiz burada da aynen geçerli. Herkesin bahçesi ve evi var. İlerde anlatacağımız gibi şehir altı semte bölünmüş. Buraya vardığımızda Kadı Fahreddîn, Şeyhülislâm ve Osman b. Affân Mısrî'nın çocukları –bunlar oralı Müslümanların büyükleridirler– yanlarında beyaz bayrak, davul, zurna ve büyük borularla bizi karşılamaya çıktılar. Ayrıca şehrin beyi de yakın adamlarıyla bizi karşılamaya gelmişti.

Şehre girdik. Altı semte ayrılmıştı. Her semtin bir duvarı vardı. Ayrıca bütün semtler tek bir surla çevriliydi. Birinci semtte şehir muhafızlarıyla onların beyi oturmakta. Kadı ve diğerlerinin bildirdiğine göre bunların sayısı onikibine yakınmış. İlk geceyi beyin evinde geçirdik. İkinci gün Bâbü'l-Yehûd [=Yahudi Kapısı] denilen girişten ikinci semte vardık. Burada Yahudiler, Hıristiyanlar ve güneşe tapan Türkler oturuyordu. Sayıları çok! Buranın yöneticisi Çin ahalisindendir. İkinci geceyi onun yanında geçirdik. Üçüncü gün üçüncü semte girdik. Burası Müslümanların yurdu. Şehir çok güzel. Çarşıları tıpkı İslâm şehirlerindeki gibi düzenlenmiş. Orada câmiler ve müezzinler vardı. Semte girişimizde öğle ezanını okuyorlardı. Burada Osman b. Affân Mısrî'nin soyundan gelenlerin evine misafir olduk. Osman büyük tacirlerdenmiş. Bu semti beğenmiş, kendine yurt edinmiş ve burası onun adıyla anılır olmuş. Adam, sevabı çocuklarına geçecek bir güzel makam ve ün bırakmış. Onlar da babaları gibi yoksula, kimsesize, dervişe yardım elini uzatıyorlar. Osmaniye diye bilinen şirin bir tekkeleri var. Bu tekkenin gideri pek çok vakıftan karşılanıyor. İçinde bir grup derviş oturuyor. Osman, bu semtte büyük bir câmi yaptırarak tekke ve câmiin masraflarını karşılasın diye vakıflar eklemiş hayratına. Şehir bir hayli Müslümanı barındırıyor. Onların arasında onbeş gün kaldık. Her gün, her gece, bir davetten öbür davete koştuk. Çeşit çeşit yemekler sundular; her Allahın günü şehrin etrafını gezdirmek için bizimle beraber atlara bindiler, üşenmediler.

Bir gün onlarla beraber hayvanlarımıza binerek Dârü'l-Emîr diye bilinen dördüncü semte vardık. Orada Emir Kurtay[16] oturuyordu. Kapıdan içeri

girince arkadaşlarım benden ayrıldılar. Beni karşılayan vezirle, Büyük Emir Kurtay'ın huzuruna çıktık. Daha önce anlatmıştım; Allah dostu Şirazlı Celâleddîn'in bana verdiği cübbeyi büyük emirin nasıl aldığını...

Bu semt altı semt arasında en güzel olanıdır. Orada sadece hükümdarın köleleri ve hizmetkârları oturur. Ortasından üç nehir akar: Biri büyük nehrin çıkıntısı olan körfezdir. Şehrin yiyecek ve yakacağı küçük kayıklarla buradan gelir. Gezi tekneleri de buradadır. Hükümdarın büyük kabul avlusu bu semttedir ve muhteşemdir! Büyük Beyin konağı da avlunun tam ortasında; avlu her yandan kuşatıyor konağı. İç kısımda üstü örtülü bölmeler [=çardaklar] var; savaş araç-gereçleri ve değerli kumaş üreten ustalar oturuyor burada. Emir Kurtay'ın bana anlattığına göre binaltıyüz civarında usta bulunuyormuş. Her birinin yanında üç-dört çırak çalışırmış. Tümü Kaan'ın kölesi ve ayakları zincirli! Yaşadıkları evler köşkün dışında. Semtin dışına çıkmamak koşuluyla çarşılarda gezmelerine izin veriliyor. Bu adamlar her gün yüzer kişilik gruplar hâlinde geçit merasimi yaparlar, biri eksik çıksa başlarındaki âmir sorumlu olur. Oralıların töresine göre kölelerden biri on sene hizmet edince ayağındaki zincir çözülür. Ya zincirsiz hizmete devam etmek, ya da Kaan'ın şehirlerinden dilediğine girip bir daha oradan çıkmamak şıklarından birini seçerler. Elli yaşına gelenin eli ayağı çekilir işten; emekliye ayrılır, maaşı verilir! Aslında elli yaşında veya buna yakın ömür sürmüş herkese hükümet tarafından maaş bağlanır! Altmış yaşına gelen ise çocuk sayılır Çinlilerin gözünde. Onun hakkında hiçbir yasal uygulama yapılmaz! Çin'de yaşlılara çok saygı gösterilir. Orada her yaşlıya atâ diye hitap edilir. Atâ, vâlid [=baba] demektir.

Büyük Bey Kurtay

Kurtay, Çin'in emîrü'l-ümerâsıdır [=beylerbeyidir]. Bizi evine misafir ederek şölen düzenledi. Onlar bu çağrıya tovâ [=toy, şölen] diyorlar. Şehrin ileri gelenleri de oradaydı. Müslüman aşçılar getirtilip hayvanlar onlara kestirildi. Yemekleri de onlar yaptı. Büyük emir, yüksek makamına rağmen kendi eliyle bize yemek sunuyor ve et kesiyordu. Üç gün misafiri olduk onun. Bizimle gezip dolaşsın diye oğlunu körfeze gönderdi. Harrâkaya benzeyen bir gemiye bindik [Harrâka: Güvertesinde ateş topu atan âletlerin bulunduğu hızlı ve orta boylu tekne]. Bey oğlu da bir diğer gemiye binmişti. Onun yanında özel saz takımı ve müzik grubu vardı. Onlar Çince,

Arapça ve Farsça şarkılar söylüyorlardı. Bey oğlu Farsça şarkı söylenmesinden çok hoşlanıyordu. Bu yüzden bu dilden dizeler döktürdüler. Onlara defalarca emretti tekrar söyleyin diye bu şarkıları! Ben de onların ağzından kaptım garip bir makamda söylenen şu dizeleri:

Tâ dil be mihnet [be mehabbet] dâdiyem,
Der bahr-ı fikr oftadiyem
Çûn der nemâz istâdiyem
Gavî be mihrâbem enderiyem[17]

Türkçesi:

Gönlü derd-i aşka saldıktan beri
Bir kaygu okyanusu yuttu beni
Vakt erişub namaza durduğumda
Can gelir canıma mihrap içeri

Bu körfezde gemilerden oluşan büyük bir grup vardı; rengârenk yelkenleri, ipek gölgelikleriyle. Çok güzel süslenmişti tekneler. Herkes birbirine portakal ve limon atıyordu! Karanlık bastığında beyin köşküne döndük, orada geceledik. Saz takımı geldi, türlü türlü enteresan şarkılar söyledi.

Hokkabaz Hikâyesi

O gece Kaan'ın kölelerinden bir hokkabaz da gelmişti. Bey derhal emir verdi:

"Göster bize acaip işlerinden birkaçını!"

Hokkabaz, üzerindeki deliklerden uzun sırımlar geçirilmiş ahşap bir küreyi eline alıp havaya attı; küre gözden yitecek kadar yükseldi. Sıcakların iyice bastırdığı günlerde oluyordu bu iş ve biz büyük avlunun tam ortasındaydık. Hokkabazın elinde sırımın kısacık ucundan başka bir şey kalmamıştı. Birden, usta edâsıyla buyruğunu verdi; çırak o sırıma sarılarak yukarı doğru yükselmeye başladı, nihayet gözümüzden kayboldu!

Hokkabaz çırağını üç defa çağırdı, sanki öfkelenmiş gibi eline bıçağını aldı ve sırıma sarılarak gözden kayboldu.

Bir süre sonra çırağının elini, ayağını; sırayla öteki elini, diğer ayağını, gövdesini ve nihayet başını yere fırlattı! Elbisesi kan içinde soluya soluya indi yere. Yeri öptü beyin önünde. Onunla Çince konuştu. Bey ona bir şeyler emretti.

Ve hokkabaz, çömezinin organlarını tek tek birleştirdi! Ayağıyla dürtükleyince çocuk sapasağlam, düpdüzgün kalktı! Öyle şaşırdım ki kalbim tekledi, yığıldım! Hint hükümdarının huzurunda benzeri bir olaydan ötürü başıma gelenler burada da başıma geldi! Bir ilaç içirdiler de rahatladım. Bu sırada Kadı Efharuddîn [=Fahruddîn] yanı başımdaydı. Şöyle diyordu:

"Allah'a andolsun! Ne yukarı çıkış, ne aşağı iniş, ne kesme, ne doğrama; hiçbiri yok! Varsa yoksa göz boyama!"

[Beşinci Semt, Altıncı Semt ve Hıtâ Ülkesi]

O gecenin sabahında beşinci şehre girdik. Burası hepsinden büyük. Avam tabakası burada oturuyor. Güzel çarşılarında çeşitli iş ve zanaatların en yetkin temsilcileri bulunuyor. Hansâ'ya özgü, hansâviye diye bilinen kumaşlar burada dokunuyor. Üretilen eşyalar arasında en ilginci, dest adını verdikleri sazdan örme kâselerdir. Sazlar ustaca birbirine yapıştırılarak cilalı kızıl boyayla sıvanıyor. Bir takımda iç içe girmiş tam on tabak bulunur; ama ince oldukları için hepsini tek tabak sanır gören! Ayrıca tümünü kapatan bir kılıf yapıyorlar. Bu sazlardan düz sahanlar da yapılıyor; çok yüksekten düşmelerine rağmen kırılmamaları dikkat çekicidir. İçine sıcacık yemek konduğu hâlde boyası dökülmez ve malzemesi pörsümez! Bunlar Hansâ'dan çıkar; Hint, Horasan ve diğer ülkelere ihraç edilir.

Oraya girdiğimiz günün gecesini, şehir beyinin misafiri olarak geçirdik. Ertesi gün keştîvânân [=keştibânân] denilen kapıdan altıncı semte girdik. Orada gemiciler, balıkçılar, kayıkçılar, dûdgerân [=dülgerân] denilen marangozlar, ıspâhiye [=sipâhiyan] denilen okçular ve piyâde diye adlandırılan yaya askerler oturuyor. Hepsi de hükümdarın kölesidir. Aralarında kendilerinden olmayan kişi barınamaz! Sayıları çoktur.

Bu şehir kocaman bir ırmağın kenarına kuruludur. Şehir beyinin konuğu olarak geceyi orada geçirdik. Emir Kurtay'ın bizim için hazırlattığı gemiye azık vs. ihtiyacımız olan her şey kondu. Gittiğimiz her yerde resmî konuk sıfatıyla bizi ağırlasınlar diye adamlarından birini yanımıza kattı!

Çin arazisinin sonu olan bu şehirden ayrılarak Hıtâ ülkesine[18] girdik. Burası, dünyanın en bakımlı ve işlenmiş memleketlerindendir. Ülke sınırları içinde insan eli değmeyen hiçbir yer yok. Çünkü sahip olduğu araziyi işlemeyenden haraç alınır! Hansâ'dan Hânbâlık şehrine dek altmışdört gün tutan güzergâh boyunca nehrin iki yakasında köylerin bahçelerin ve tarlaların dizili olduğu görülür. Bu bölgede, gelip geçici yolcular hariç tek bir Müslüman bulunmaz. Çünkü buralar oturulacak [=yerleşime açık] alana girmez! Orada derli toplu, büyük bir şehir yoktur. Bölge tamamen köy ve arazilerden meydana gelmektedir. Tahılgiller, meyve ve şeker; her yere bunlardan ekilmiştir! Anbâr'la Âne arasında dört günde aşılan bir bölge dışında; bura gibisini görmedim dünyada! Her gece bir köye misafir olurduk.

Sonunda Hânbâlık yahut Hânikû diye adlandırılan şehre vardık [=Pekin]. Burası Kaan'ın oturduğu yerdir. Kaan, Çin ve Hıtâ'nın tüm bölgelerine egemen olan büyük hükümdardır. Oraya vardığımızda yasa gereği kıyıdan on mil açığa demir attık. Gelişimiz deniz beylerine haber verildi. Onlar izin verince limana girdik. Böylece şehre çıktık.

Dünyanın en büyük şehirlerinden biri burası. Çin şehirlerinin çoğunun aksine bağ ve bahçeler şehir dışındadır. Hükümdarın semti, ilerde bahsedeceğimiz gibi şehrin tam ortasında bir kasabayı [=büyücek bir mahalleyi] andırıyordu.

Hint hükümdarının kırkbin dinar gönderip davet ettiği Şeyh Burhâneddîn Sagarcî bu parayla borcunu ödemiş fakat hükümdarın yanına gitmeyi kabul etmemişti. İşte ben bu adamın evine konuk oldum. Burhâneddîn Sagarcî Çin'e varınca Kaan onu ülkesindeki Müslümanların başkanı yaparak Sadr-ı Cihân diye çağırmıştır.

Kaan Diye Adlandırılan Çin ve Hıtâ Hükümdarı

Çin'de egemen olan bütün hükümdarlara Kaan adı verilir, Lûr ülkesinde hükümdarlık yapanlara Atabek denildiği gibi. Çin kaanının ismi Bâşây'dır.[19] Yeryüzünde onun ülkesinden daha büyük bir kâfir memleketi yoktur.

Kaan'ın Köşkü

Kaan'ın köşkü ahalinin oturduğu şehrin tam ortasında. Büyük bir bölümü oymalı ahşaptan yapılmış. Garip ama hoş tarzda bir inşa edilmiş. Yedi kapısı var. Birinci kapıda Kutvâl oturur. Kutvâl, kapıcıların başı demektir. Kapının sağ ve sol tarafında bulunan yükseltilerde perdedâriye diye çağrılan ve köşkün girişini koruma görevini üstlenen köleler oturur. Sayıları beşyüzdür. Daha önce bin kişi oldukları söylendi bana.

İkinci kapıda ıspâhiye [=sipâhiyan] oturur. Bu kelime okçular anlamına geliyor. Sayıları beşyüz.

Üçüncü kapıda nîzedâriye oturur. Bu kelime, kargılı erler anlamına gelir. Onlar da beşyüz kişidir.

Dördüncü kapıda tığdâriye oturur. Bu kelime, kılıçlı kalkanlı askerler demektir.

Beşinci kapıda divan-ı vizâret [=vezirler meclisi] bulunur. Orada pek çok peyke [=büro masası] var. En büyük peykede [Baş] Vezir yüksek bir sedire oturmaktadır. Bu yüksek sedire mesned denilir. Vezirin tam önünde altından yapılmış büyük bir devât [=hokka vs. yazı takımı] bulunuyor. Bu peykenin karşısında sır kâtibinin, onun sağ tarafında ise ferman kâtiplerinin peykeleri bulunuyor. Vezire ait peykenin sağ tarafında küttâb-ı eşgâlin [=hazine ve maliye ile ilgili konuları kaydeden kâtiplerin] peykeleri bulunmaktadır. Bunların tam karşısında dört peyke daha var. Biri divan-ı işrâf [=denetleme kurulu] diye adlandırılır. Orada asıl müşerrif [=başmüfettiş] oturur. İkincisine divan-ı mustahrec [=vergi takip kurulu] denilir. Buraya başkanlık eden kişi beylerin büyüklerinden olur. Mustahrec; vali ve beylerin, sahip oldukları ıkta arazilerden tahsil edip hazineye ödemeleri gereken vergidir.

Üçüncüsüne divan-ı gavs [=yardım ve destek kurulu] adı verilir. Orada büyük beylerden biri oturur, yanında da hukukçu ve kâtipler vardır. Bu bey

haksızlığa uğrayanların derdini dinler, problemlerini çözer. Dördüncüsüne divan-ı berîd [=istihbarat kurulu] adı verilir. Orada istihbaratçı ve casusların müdürü oturur.

Köşkün altıncı kapısında candâriye [=özel muhafız alayı] ve onların büyük başkanı oturur.

Yedinci kapıda fityân [=hizmetçi delikanlılar] oturur. Onların üç peykesi vardır. Birincisi siyahlara, ikincisi Hintlilere, üçüncüsü ise Çinlilere aittir. Burada her grubun başında mutlaka Çin halkından olan bir reis vardır.

Kaan'ın Amca Oğluyla Savaşa Çıkması ve Öldürülmesi

Başşehir Hânbâlık'a vardığımızda Kaan şehirden çıkmış, Karâkurum[20] ve Bişbâlığ [=Başbalık] yörelerinde kendisine karşı ayaklanan Fîrûz'la savaş etmeye gitmişti. Hıtâ bölgesinden olan Bişbâlığ ve Karâkurum ile başşehir Hânbâlık arasında; tamamen işlenmiş arazilerin bulunduğu üç aylık bir mesafe vardır. Sadr-ı Cihân Sagarcî'dan duyduğuma göre; Kaan seferberlik ilân eder etmez yüz grup süvari toplamış! Her grup onbin atlıdan meydana geliyormuş [=bir tümen] Onların başındaki kumandan Emîr-i Tûmân diye çağrılırmış.

Ayrıca hükümdarın özel birlikleri ve ehl-i dıhleti [=seçkin iç askeri] de ellibini buluyormuş, piyadelerin sayısı da beşyüzbin imiş.

Kaan savaşa çıkınca beylerin çoğu, Yasâk'ta değişiklik yaptığı gerekçesiyle onu tahttan indirmek konusunda sözbirliği etmişler ve amca oğlu tarafına geçmişler! Hansâ şehrinin ıkta yoluyla ona verileceğini, artık tahtı bırakması gerektiğini yazmışlar. Ama Kaan bu teklifi kabul etmemiş, onlarla savaşıp yenilmiş ve öldürülmüştür. Yasâk ataları Tinkîz Hân –ki İslâm ülkelerini mahvedendir– tarafından konulmuş kurallardır.

Biz başşehre vardıktan birkaç gün sonra Kaan'ın ölüm haberi geldi. Şehir baştan başa süslendi, davullar çalındı, zurnalar öttürüldü, tam bir ay boyunca çılgın bir eğlence yaşandı.

Sonra öldürülen Kaan ile amca oğulları ve yakınlarından yaklaşık yüz kişinin cesetleri getirildi. Kaan için büyük bir nâvûs[21] kazıldı. Nâvûs,

yeraltı evi demektir. Evin içi gayet güzel bir şekilde döşendi, Kaan'ın cesedi silâhlarıyla beraber oraya konuldu. Köşkte bulunan altın ve gümüş kaplar oraya gömüldüğü gibi yanında içki sürahileri bulunan dört cariye ile altı özel kölesi de çukura bırakıldı. Sonra evin kapısı örüldü, üstüne yığın yığın toprak döküldü; mezar koca bir tümsek hâline geldi.

Daha sonra dört at getirdiler. Yorulup duruncaya kadar mezarın çevresinde koşturdular. Kabir üzerine bir direk diktiler. Atları da bu direğe astılar. Ama evvelce her atın arkasından bir kazık sokulup ağzından çıkarıldığını ve bu şekilde asıldıklarını söylemeliyiz! Kaan'ın daha önce bahsettiğimiz yakınları da, silâhları ve evlerindeki kapkacaklarıyla başka nâvûslara konuldular. Onlardan ileri gelen on kişinin mezarlarına üçer adet; geri kalanların mezarlarına ise birer at asıldı.

O gün, kadın erkek bütün Müslüman ve gâvurların katılımıyla muazzam bir tören yapıldı. Herkes matem elbisesi giyinmişti. Gâvurların matem giysisi başa sarılan büyük ak sargılar, Müslümanlarınki ise ak elbiselerdi. Kaan'ın tüm hatunları ve yakınları mezarın yanında çadırlar kurarak kırk gün kaldılar. Bir kısmı bu bekleyişi bir seneye kadar uzattı. Onlar ihtiyaçlarını kendileri için kurulan civardaki pazardan sağlıyorlardı.[22]

Ben, çağımızda böyle bir geleneğe sahip başka bir ulus bilmiyorum. Hintliler ve Çinliler ölülerini yakıyor. Diğer milletlerse ölüyü doğrudan toprağa gömüyor, yanında hiç kimseyi bırakmıyorlar. Sözüne güvenilir birinin anlattığına göre Sudan diyarında [=Güney Mısır'dan Nijerya'ya kadar Orta Afrika'da] kâfirler, hükümdarları ölünce bir nâvûs yaparlarmış. Sürekli yanında olan seçkin adamlarından bir kısmıyla zâdegân sınıfının oğul ve kızlarından otuzunu, el ve ayaklarını kırdıktan sonra hükümdarın cesediyle beraber oraya sokarlarmış! Yanlarına da şarap testileri bırakırlarmış.

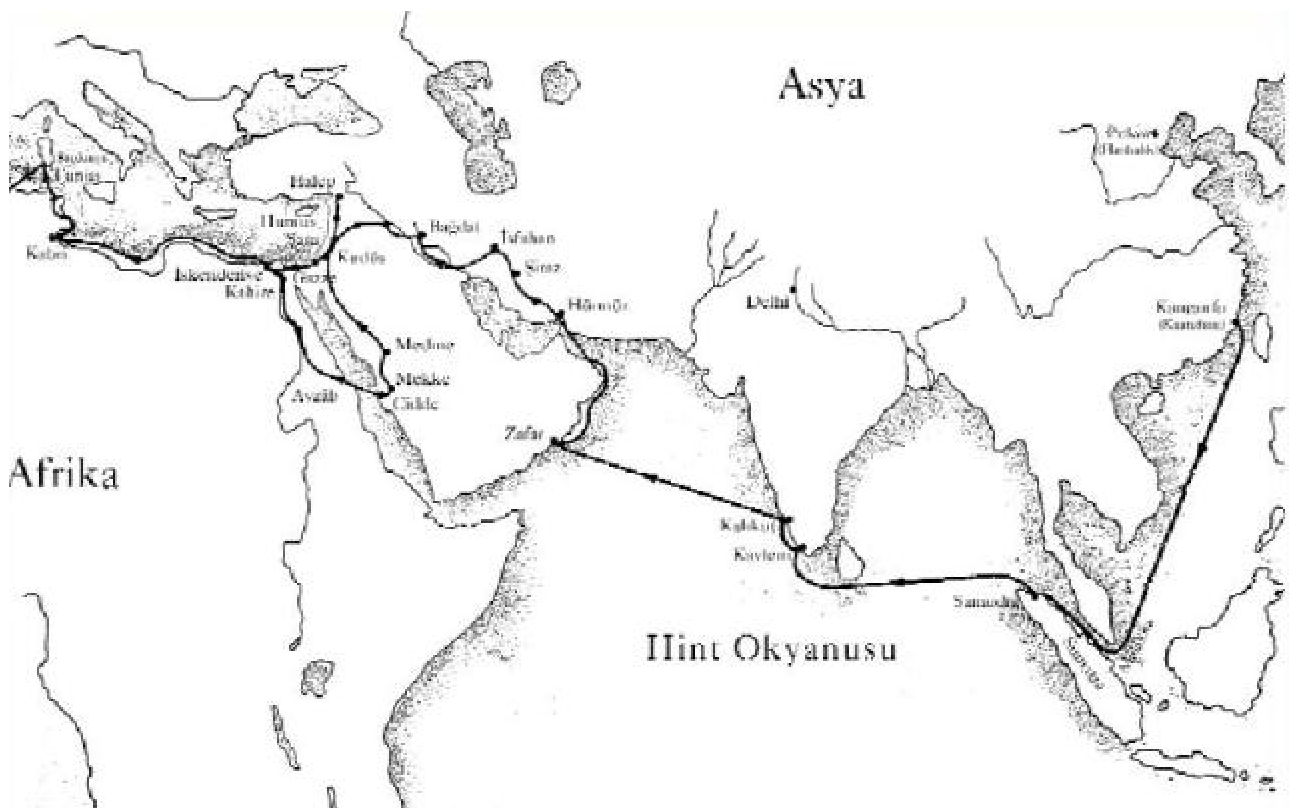
Kûbar ülkesinde siyahlarla beraber oturan ve oranın hükümdarı tarafından seçkinler arasına alınan ihtiyar bir Messûfeli[23] bana şunları anlatmıştı:

"Siyahların hükümdarı vefat edince benimkini de ötekilerin çocuklarıyla beraber kabre sokmak istemişlerdi. Onlara şöyle dedim:

‘Bunu nasıl yaparsınız? Çocuk ne sizin dininizden ne de sizin soyunuzdan!'

Nihayet yüklü bir servet tutan fidye ile onu kurtardım!"

Kaan'ın öldürülmesiyle amca oğlu Fîrûz başa geçti. Fîrûz, Türkistan ve Mâverâünnehir beyliklerini ellerinde bulunduran amca oğullarının arazisine yakınlığı sebebiyle Karâkurum şehrini başşehir yapmışsa da Büyük Kaan'ın ölümünde parmağı olmayan diğer beyler isyan bayrağını çektiler, yolları kestiler ve ortalık yine karıştı.

Asya
Afrika
Hint Okyanusu
Halep
Humus
Bağdat
İsfahan
Şiraz
Kahire
Medine
Mekke
Cidde
Zafar
Delhi
Kalikut
Kavlem

Çin'den Tanca'ya dönüş.

Kaynak: Dunn.

ELLİALTINCI BÖLÜM

ÇİN'İN GÜNEYİNE VE DAHA SONRA HİNDİSTAN'A DÖNÜŞÜM

Ellialtıncı Bölüm Notları

Ülkede isyan çıkıp fitne ateşi alevlenince Şeyh Burhâneddîn ve diğerleri, olaylar yayılmadan Çin'e dönmem gerektiğini öğütlediler. Onlarla beraber Fîrûz'un naibine [=başyardımcısına] gittik. Başyardımcı yanıma üç adam katarak gittiğim her yerde konuk kabul edileyim diye bir emirnâme yazdı. Irmaktan aşağı doğru seyahat ederek evvela Hansâ'ya sonra Kancanfû ve Zeytûn'a ulaştık. Zeytûn'a geldiğimde Hindistan'a hareket etmeye hazır cunklar buldum. Bu gemiler arasında Câva hükümdarı Melik Zâhir'e ait bir cunk vardı; mürettebatı da Müslümandı! Gemi sahibinin vekili beni hemen tanıdı, gelişime çok sevindi.

On gün boyunca müsait esen rüzgâr Tavâlisî ülkesine yaklaştığımızda değişti! Hava karardı, müthiş yağmur yağdı ve bütün bunların ardından on gün güneş görmedik!

Sonra hiç bilmediğimiz bir denize girdik. Cunktakiler endişeye kapıldılar, Çin'e geri dönmek istedilerse de başaramadılar. Tam kırkiki gün hangi denizde olduğumuzdan habersiz geçirdik zamanımızı!

Rohh

Kırküçüncü gün şafak söktükten sonra yaklaşık yirmi mil uzaklıkta bir dağ belirdi suda! Rüzgâr bizi ona doğru sürüklüyordu. Gemiciler şaşırarak:

"Karaya yakın değiliz! Bu denizde dağ belirmesi de alışılmış bir hâl değil; rüzgâr bizi oraya atarsa mahvoluruz!" dediler.

Herkes yalvarmaya, içinden gelerek dua etmeye başladı; tövbelerini yeniledi. Hak Teâlâ'ya yakardık durduk, onun kutlu elçisini anarak niyazda bulunduk. Yüce Allah onu rahmeti ve esenliğiyle kuşatsın! Tacirler yüklü miktarda sadaka vereceklerine dair sözler söylediler, adaklar tuttular. Bunları elimle tek tek bir deftere kaydettiydim o zaman!

Nice bir zaman sonra rüzgâr dindi, hava sakinleşti. İşte, güneş ufuktan yükselirken bizi korkutan dağ göğe çıkmaya başladı! Onun kütlesi ile deniz arasında epey bir mesafe belirdi, oradan ışık sızdı. Hayretten donakaldık! Denizcileri seyrettim; hepsi ağlıyor, birbirleriyle vedalaşıyorlardı. Sordum;

"Size ne oluyor?" diye. Cevap verdiler:

"Bize dağ gibi gözüken, aslında Rohh'tur. Bizi gördüyse mahvolduk!"

Aramızda on milden az bir mesafe vardı. Sonra Hak Teâlâ bize elverişli bir rüzgâr gönderdi de bu rotadan çevirebildik yüzümüzü! Bir daha onu görmedik, aslı astarı neydi hiç bilmedik.

Bu olaydan iki ay sonra Câva'ya vardık, Sumatra'da mola verdik.[1] Hükümdar Melik Zâhir henüz savaştan dönmüştü. Beraberinde getirdiği yığınla esir arasından iki cariyeyle iki köle armağan etti bana. Âdeti gereği beni konuk etti. Kendi oğluyla kardeşinin kızını evlendiriyordu, düğün yemeğinde bulundum.

Melik Zâhir'in Oğluna Gelin Verilmesi

Cilve günü ben de oradaydım. Onları seyrettim; büyük salonun ortasına ipek örtü giydirdikleri muhteşem bir koltuk koydular. Köşkün iç kısmından buraya dek yürüyerek gelen gelinin yüzü açıktı. Beraberinde hükümdar, ümerâ ve vüzerâ hatunlarından kırk kadarı yürüyor, onun kuyruğunu tutuyorlardı. [=Cilve günü: Gelinin, damada doğduğu gün demektir.]

Bu kadınların yüzleri açıktı; soylu yahut avam, kadın yahut erkek orada bulunan herkes tarafından seyredilmekteydiler. Yüz açmak buralı kadınların her zamanki hâli değildir, sadece kız everme gününde böyle yaparlar. Gelin, önünde kadın-erkek karışık çalıp oynayan eğlence grubuyla büyük koltuğa çıktı. Sonra başında tacı, altında tahtı, süslü bir fil sırtında damat geldi. Oturduğu üstü kubbeli taht, bir bûcayı andırıyordu [=Bûca: üstü kapalı özel bir tahtırevan türüdür]. Beyzâde ve asilzâdelerden oluşan yaklaşık yüz kişilik bir grup damatın sağında ve solunda yerlerini almışlardı. Bu grubun hepsi beyaz giyiniyordu. Altlarında gösterişli aygırlar, başlarında simli parlak serpuşlar! Hepsi güveyin yaşıtıydı ve hiçbiri sakallı değildi.

Damat teşrif ettiği anda milletin üstüne dinar ve dirhem saçıldı. Hükümdar kendisi için yapılmış bir seyir koltuğundan bakıyordu insanlara. Şehzâde filden inerek babasının ayağını öptü ve gelinin yanına, büyük koltuğa çıktı. Gelin damada doğru kalktı, elini öptü; damat kızın yanı başına çöktü. Hatunlar gelinin ötesinde berisinde yelpaze sallarken diğerleri fevfel ve tenbûl servisi yaptılar. Damat hemen fevfele uzandı, birazcık alıp eşinin ağzına götürdü; gelin de iki eliyle damatın ağzına fevfel sundu.

Sonra bir tenbûl yaprağını ağzında tutan güvey, aynen bu şekilde kızın ağzına verdi. Bu tören herkesin gözü önünde cereyan ediyordu. Sonra kız yaptı delikanlının yaptığını. Nihayet kızın üzerine bir perde örtüldü. Gelinle güvey büyük koltuk üzerinde oturur hâlde havaya kaldırıldılar, köşkün içine taşındılar. Herkes yemek yedi ve dağıldı.

Ertesi gün ahali toplandı, hükümdar tekrar oğlunu veliaht yaptığını duyurdu, insanlar ona bağlılık sözü verdiler. Hükümdar, herkese bol bol giysi ve altın dağıttı.

Bu adada iki ay kaldıktan sonra bir cunka bindim. Hükümdar bana epey öd, kâfûr, karanfil ve sandal hediye etti, yol için azık verdi.

Oradan çıktım, kırk gün sonra Kavlem'e vardım, Müslümanların kadısı Kazvînî'nin konuğu oldum. Aylardan Ramazan'dı. Bayramı Kavlem Câmii'nde kıldım.[2] Oralıların âdeti, geceleyin câmie gelip sabah namazına kadar Allah'ı anmaktır. Sabah namazından sonra yine zikre başlarlar; bayram namazı vaktine dek devam ederler. Bayram namazını kılar, hutbeden sonra dağılırlar.

Kavlem'den Kalikût'a geçtim, orada birkaç gün kaldım. Dihlî'ye dönmeyi arzuladıysam da çekindim,[3] gidemedim! Ve denize bindim; yirmisekiz gece sonra yediyüzkırksekiz senesinin Muharrem ayında Zafâr'a vardım.[4] Orada Hatip İsa b. Ta'ta'nın evine konuk oldum.

Zafâr Hükümdarı

Bu gelişimde karşımda hükümdar olarak Melik Nâsır'ı[5] buldum. Bu adam, önceki gelişimde hükümdar olan Melik Mugîs'in oğluydu. Yeni

hükümdarın naibi ise, Türk kökenli emîr-i candâr [=özel muhafızların başı] Seyfeddîn Ömer idi. Melik Nâsır beni konuk etti, güzelce ağırladı.

Sonra denize açıldım, Maskıt'a vardım. Burası küçük bir şehirdir; kulbulmâs diye bilinen balık çoktur burada.

Sonra yoluma devam ettim, Kurayyat limanına ulaştım. Oradan Şebbe'ye daha sonra da Kelbe limanına vardım. Bu sözcük, köpek anlamına gelen kelb sözcüğünün dişilik takısı almış hâlidir. Böylece Kalhât'a vardık; daha önce buradan bahsedildi. Bu şehirlerin tümü Hürmüz'e bağlıdır. Yolculuğumuza devam ettik; Hürmüz'e geçerek orada üç gün kaldık. Sonra karayoluyla Kevristan [=Kûristan], Lâr ve Huncbâl'a [=Hunçupal] vardık. Oradan Kârzî'ye geçerek üç gün mola verdik.

Seyahatimize devam ederek, Cemekân, Meymen ve Bessâ'ya eriştik. Sonra Şiraz'a vardık. Buranın hükümdarı olan Ebû İshâk[6] tahttaydı ama biz vardığımızda şehirde değildi. Şiraz'da üstadımız, şeyhimiz, erdemli insan, büyük bilgin, kadılar kadısı Mecdüddîn ile görüştüm; gözleri görmüyordu. Hak Teâlâ ona [şifa] versin, onu çevresine faydalı kılsın.

Yolumuza revan olduk, daha önce anlattığımız Mâyin, Yezdühâs, Kelîl, Köşk-i Zer, Isbahân, Tüster, Huveyzâ ve Basra'ya vardık. Basra'da mübarek kabirleri, yücelerin mezarlarını ziyaret ettim; yani şunlardan bahsediyorum; Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah, Halîme Sa'diye, Ebûbekre, Enes b. Mâlik, Hasan Basrî, Sâbit Bunânî, Muhammed b. Sîrîn, Mâlik b. Dînâr, Muhammed b. Vâsi, Habîb Acemî, Süheyl b. Abdullah Tüsterî. Hak Teâlâ hepsinden razı olsun.

Sonra Basra'dan çıkıp Meşhed'e vardık; Hz. Ali'nin ziyaretgâhına uğradık. –Allah ondan razı olsun– Oradan Kûfe'ye geçerek şehrin mübarek mescidini ziyaret ettik. Böylece Sahibuzzaman meşhedinin bulunduğu Hılle şehrine vardık. Orada kaldığımız birkaç gün içinde şunlar oldu:

Şehrin yönetimini eline alan bir emir, halka Sâhibüzzemân Mescidi'ne yönelip orada uzun süre beklemelerini yasakladı. Ayrıca onların her gece emirden bir hayvan almaları geleneğini de kaldırdı. Ansızın bir hastalığa yakalanan bu emir çok geçmeden vefat etti! Olay Râfizîlerin ortalığı karıştırma eğilimini artırdı, onların ekmeğine yağ sürdü! Şöyle diyorlardı:

"Hayvan vermediği için hastalandı!"

Böylece bir daha da engellenmedi bu âdet, eskiye devam edildi.

Sonra Sarsar'a geçtik; nihayet Bağdat şehrine ulaştık, yediyüzkırksekiz senesinin Şevval ayında.[7] Orada görüştüğüm bir Mağripli, Tarîf hâdisesini ve Hıristiyanların Hadrâ'yı işgal edişini anlattı bana. Allah Müslümanların bu acısını dindirsin, yarasını sarsın!

Irak Hükümdarı

Yediyüzkırksekiz yılında Bağdat'a geldiğimde Irak hükümdarı merhum Ebû Saîd'in halazâdesi Şeyh Hasan tahttaydı.[8] Sultan Ebû Saîd vefat edince Şeyh Hasan Irak'ı egemenliği altına almış, ölen hükümdarın hatunu Dilşâd'ı da kendine eş yapmıştı. Dilşâd, Emir Cûbân'ın [=Çoban'ın] oğlu Dımaşk Hoca'nın kızıdır. Zaten Sultan Ebû Saîd de daha önce Şeyh Hasan'ın hanımını almıştı.

Bağdat'a geldiğimizde Şeyh Hasan, Lûr bölgesinin sahibi Atabek Afrâsiyâb'a karşı savaşa gitmişti, şehirde değildi.

Bağdat'dan çıkıp, Anbâr, Hît ve Hadîse'ye uğradıktan sonra Âne'ye vardım. Buralar, dünyanın en ucuz ve güzel yerlerindendir. Bu şehirler arasında yol işlektir, evlerle doludur; güzergâh boyunca insan kendini çarşıda sanır. Çin ırmağı kıyısında uzanan şehirlerin bir benzerini görmediğimizi, sadece bu yörenin Çin'e benzediğini daha önce de söylemiştik.

Sonra Rahba şehrine vardım. Buranın kurucusunun Mâlik b. Tavk olduğu söylenir. Rahba, Irak bölgesinin en güzel şehridir, Şam [=Suriye] bölgesine de sınırdır. Oradan çıktık, gayet şirin bir yerleşim mıntıkası olan Sahna'ya ulaştık. Ahalinin büyük bir kısmı Hıristiyan gâvurudur burada. Suları çok sıcak olduğu için Sahna adını almış. Bu şehirde kadın ve erkekler için ayrı hamamlar vardır. Halk kullanacağı suyu geceleyin çekiyor, damlara koyuyor, bir güzel soğusun diye!

Sonra cinlerin, Allah'ın Peygamberi Süleyman için inşa ettiği Tedmur şehrine vardık. Şair Nâbiga şöyle der:

"Tedmur'u kuruyorlar berrak taşla ve sütunlarla!"

Oradan ayrıldık, Şam bölgesinin Dımaşk'ına ulaştık.

Tam yirmi yıl önce bu şehirden ayrılmış, karnı burnunda bir eşimi bırakmıştım. Hindistan'dayken duydum ki bu eşimden bir erkek çocuk doğmuş. Hemen kayınpederime kırk dinar Hint altını göndermiştim. Kayınpederim, Mağrip'in Miknâse ahalisindendi.

İşte bu kez Dımaşk'a ulaşır ulaşmaz heyecanla oğlumu sordum. Mescide vardığımda hoş bir sürpriz oldu, Malikîlerin imamı ve temsilcisi olan Nûreddîn Sahâvî'ye rastladım, selâm verdim. Adam beni tanımadı! Kendimi tanıttım, hemen yavrumu sordum;

"12 yıl önce göçtü dünyadan!" dedi. Sözlerine devam ederek, Tancalı bir fıkıh bilginin Zâhiriye Medresesi'nde kaldığını haber verdi. Alelacele yavrumdan, ailemden bir şeyler duyayım diye Tancalının yanına koştum. Karşımda iyice ihtiyarlamış, çökmüş bir adam buldum; selâm verdim ve nesebimi tanıttım. Babamın 15 yıl önce öldüğünü, anamınsa henüz hayatta olduğunu söyledi.

O yılın geri kalan kısmını Dımaşk'ta geçirdim.[9] Müthiş bir kıtlık vardı. 7 okıyelik ekmek 1 gümüş dirheme çıktı! Dımaşklıların okıyesi, 4 Mağrip okıyesi eder. [1 okıye, okkanın altıda biri kadardır. 1 okka ise 1278 gr'dır; eski bir ölçü olan ratlın yarısıdır.] O sıralarda Malikî başkadısı Cemaleddîn Mislâtî idi. Bu adam, Konyalı Şeyh Alaeddîn'in yakın çevresinden olup onunla beraber Dımaşk'a gelmiş, tanınmış ve kadılık makamına getirtilmişti. O sıralarda Şâfiîlerin başkadısı Takıyyuddîn b. Sübkî idi. Dımaşk'ı yöneten vali ise Melikülümerâ [=beyler beyi] Argûn Şâh'dı.

Harâfîş Grubuyla İlgili Bir Olay

O günlerde Dımaşk'ın ileri gelenlerinden biri vefat etti. Bu adam tüm servetinin yoksullara dağıtılmasını vasiyet etmişti. Vasiyeti yerine getirme işini üstlenen adam bol bol ekmek satın alıyor, her gün ikindiden sonra muhtaçlara dağıtıyordu. Bir gece sabırsız yoksullar akın akın yığıldılar, adamın dağıttığı ekmeği zorla kaptılar; işi büyüterek fırıncıların ekmeğine

de el attılar! Olay, Emir Argûn Şâh'ın zebânilerini harekete geçirdi! Zabıta memurları o gün karşılarında bir yoksul görünce;

"Hadi gel ekmeğini al!" diyorlardı. Böylece kalabalık bir yoksul ve işsiz grubu toplandı, o gece tümü hapse atıldı.

Ertesi gün atına binerek onların yanına gelen Argûn Şâh, hepsini kale bedeninin dibine topladı, el ve ayaklarının koparılmasını emretti! Oysa oradakilerin çoğu suçsuzdu! Argûn Şâh Harâfîş tayfasını[10] apar topar Dımaşk'tan sürdü. Bu grup, Humus, Hama ve Halep şehirlerine dağılmıştır. Bana anlatılanlara göre bu emir, o olaydan sonra çok yaşamamış. Öldürmüşler adamı!

Dımaşk'tan çıktım, Humus, Hama, Maarra, Sermîn ve Halep'e uğradım. O sıralarda Halep emiri, Hacı [U]ruğtay adında biriydi.[11]

Garip Sözler Söyleyen Antepli Dervişin Hikâyesi

O günlerde şöyle bir olay meydana gedi: Ayntâb [=Antep] şehri civarındaki bir dağda Şeyhülmeşâyih diye bilinen bir derviş oturmaktaydı. Halk devamlı onun ziyaretine gider, bereketinden istifade ederdi. Dervişin yanından hiç ayrılmayan bir de mürîdi vardı.

Yalnız, kadınsız ve münzevi bir hayat süren adam bir konuşmasında şöyle demiş:

"Peygamber –Allah'ın rahmeti ve esenliği onu kuşatsın– kadınlara hiç dayanamazdı. Bense onlara karşı kendimi engelleyebiliyorum!"

Bazıları dervişin aleyhinde tanıklık etmişler; bu sözleri söylediği kadı nezdinde de kesinleşince durum melikülümerâya arzedildi. Böylece derviş ile onun sözünü destekleyen mürîdi huzura çıkarıldı. Dört kadı her ikisinin katline fetva verdiler ve infaz gerçekleştirildi. Bu kadılar şöyle: Malikîlere bakan Şihâbeddîn, Hanefîlere bakan Nâsıreddîn İbnü'l-Adîm, Şâfiîlere bakan Takıyyuddîn Sâiğ ve Hanbelîlere bakan İzzeddîn Dımaşkî'dir.

[Veba]

Yediyüzkırkdokuz yılının Rebîulevvel başlarında Halep'te bulunduğumuz sırada duyduk ki veba Gazze'yi sarmış; bir günde bini aşkın can telef oluyormuş.[12] Ben Humus'a gittim, vebanın oraya da damgasını vurduğuna tanık oldum. Daha şehre girdiğim gün üçyüz civarında insan can vermişti. Sonra Dımaşk'a döndüm, Perşembe günü şehre vardım. Ahali üç gün oruç tutmuş, Cuma günü Akdâm Mescidine çıkmıştı; birinci ciltte anlattığımız gibi. Nihayet Allah vebayı hafifletti onlara. O gün vebadan ölenlerin sayısı ikibindörtyüz civarındaydı.

Sonra Aclûn'a geçtim. Oradan Beyt-i Makdis'e vardım. Veba buradan da geçmişti. Orada Mısır başkadısı İzzeddîn'in amca oğlu İzzeddîn b. Cemâa ile görüştüm.[13] Bu adam Beyt-i Makdis'in hatibiydi. Kendisi erdem sahibi, asil ve cömert insanlardandır. Hatiplik görevinden ayda bin dirhem maaş alır.

Hatip İzzeddîn'in Verdiği Sözle İlgili Hikâye

İzzeddîn bir gün davet düzenledi, diğerleriyle beraber beni de çağırdı. Sebebini sorduğumda; "veba salgınından kurtulur ve bir günü cenaze namazı kılmaksızın geçirirse ziyafet çekeceğine" dair adak adadığını söyedi. Sonra şöyle tamamladı sözlerini:

"Dün kimsenin cenaze namazını kılmadım. Ölen olmadı. Bu yüzden söz verdiğim gibi ziyafet düzenledim!"

Kuds'te [=Kudüs'te] daha önce tanıştığım şeyh ve üstadların çoğu bu dünyadan göçmüştü. Allah hepsini engin rahmeti ve sevgisiyle kuşatsın! Çok azı kalmıştı geriye, İmam Kîkeldioğlu Salâhaddîn Alâî ve Mescid-i Aksâ Tekkesi'nin şeyhi erdemli insan Şerefüddîn Huşşî gibi. İmam Salâhaddîn hadîste uzman bir bilgindi. Burada Şeyh Süleyman Şîrâzî ile görüştüm. Beni ağırladı. Şam ve Mısır bölgesinde Şeyh Süleyman dışında Hz. Âdem'in ayağını ziyaret eden başka birine rastlamadım.

[Gazze ve Dimyat'a Doğru]

Sonra Kuds'ten çıktım, hadîs bilgini vâiz Şerefüddîn Süleyman Milyânî ile Kuds'teki Mağriplilerin üstadı büyük sufî Talhatü'l-Abdülvâdî bana eşlik ettiler. Beraberce Halîl şehrine vardık. Allah'ın selâmı İbrahim Halil

Peygamber'in üzerine olsun; onun ve yanındaki diğer peygamberlerin kabirlerini ziyaret ettik.

Sonra Gazze'ye geçtik, vebadan can verenler öyle çoktu ki şehri ıssız ve bomboş bulduk! Şehir kadısının söylediğine göre orada udûl [=herkesin güvendiği özel jüri] üyelerinin sayısı daha önce seksenmiş. Dörtte biri kalmış geriye. Bir günde ölenlerin sayısı binikiyüze varıyormuş. Sonra yola koyulduk, Dimyat'a vardık. Burada ömrünü oruçla geçiren Kutbeddîn Nakşüvânî ile görüştüm. Bu adam Dimyat'tan çıkışta bana eşlik etti; Fâreskûr, Semennûd ve Ebûsîr yöresine kadar beraber yolculuk yaptık. Ebûsîr'da bir Mısırlının tekkesine konuk olduk.

Garip Bir Ölüm Hikâyesi

O tekkede kaldığımız sıralarda bir derviş bize yanaştı selâm verdi. Ona yemek sunduk;

"Ben sadece sizi ziyaret için geldim!" diyerek teklifimizi kabul etmedi. Rükû ve secde ile gecesini ihya etti. Sabah namazını kıldık, zikre daldık. O sırada derviş tekkenin bir köşesini tutmuştu. Şeyh efendi yemek getirip dervişi çağırdıysa da sesi sedası çıkmadı. Yanına vardığında ruhunu çoktan teslim ettiğini gördü!

Dervişin namazını kıldık, naaşını toprağa gömdük. Allah'ın engin rahmeti her yandan kuşatsın onu!

Sonra yola düştüm, Mahalle-i Kebîre, Nehrâriye, Abyâr, Demenhûr ve İskenderiye'ye uğradım. İskenderiye'de veba bir günde binseksen kişiyi alıp götürdükten sonra yavaşlamıştı. Sonra Kahire'ye doğru yola koyuldum. Duyduğuma göre burada veba hâkimken ölenlerin sayısı bir günde yirmibirbine dayanıyormuş! Daha önce orada tanış olduğum tüm üstadlar ve şeyhler mevtaydı şimdi! Hak Teâlâ onları engin rahmeti ve sevgisiyle kuşatsın.

Kahire Sultanı

O tarihte Mısır hükümdarı, Melik Nâsır Hasan'dı. Bu adamın babası Melik Nâsır Muhammed, dedesi ise Melik Mansûr Kalâvûn'dur. Melik

Nâsır Hasan bir süre sonra tahttan indirilince yerine kardeşi Melik Sâlih geçti.

Kahire'ye geldiğim ilk günlerde başkadı İzzeddîn b. Bedreddîn b. Cemâa büyük bir kafileyle Mekke'ye gitmeye hazırlanıyordu. Bu kafile Recep ayında yola çıkacağı için Recebî diye adlandırılır. Duydum ki veba Akabet-i Eyle denilen yere kadar onları kasıp kavurmuş ama orada tamamen durmuş.

[Hacca Gidiş, Tekrar Kahire'ye Dönüş ve Tunus Badiresi]

Kahire'den çıktım, daha önce anlattığım Saîd bölgesine vardım, oradan Ayzâb'a geçtim. Buradan gemiye bindim, Cidde'ye ulaştım. Sonra Cidde'den çıkıp Mekke'ye geldim. Hak Teâlâ Mekke'yi yüceltsin, kutlu etsin.

Yediyüzkırkdokuz Şaban ayının yirmiikisinde[14] Mekke'ye girdiğimde Halil diye bilinen Malikî imamı Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman'ın evine konuk oldum. Bu adam iyi yürekli, veli karakterli bir insandır. Ramazan orucunu Mekke'de tuttum. Her gün Şâfiî mezhebine uyarak umre yaptım. Daha önce tanıştığım Mekke şeyhlerinden Şihâbeddîn Hanefî, Şihâbeddîn Taberî, Ebû Muhammed Yâfiî, Necmeddîn Isfahânî ve Harrazî ile görüştüm. O sene haccımı yapıp Şam kervanıyla peygamber şehri güzel Medine'ye doğru yola koyuldum.

Efendimizin mübarek kabrini ziyaret ettim. Allah oranın bereketini artırsın. Güzelim mescitte namaz kıldım; Allah orayı apak etsin, daima yüceltsin. Bakî Mezarlığı'ndaki Peygamber dostlarının kabirlerini ziyaret ettim; Allah hepsinden razı olsun. Orada şeyhlerden Ebû Muhammed b. Ferhûn'la görüştüm.

Ulu şehir Medine'den çıkarak daha önce hepsinden tek tek bahsettiğimiz Ulâ, Tebûk, Beyt-i Makdis, Halîl ve Menâzilu'r-reml üzerinden Kahire'ye geçtik. Burada haber aldık ki müminlerin emiri, dinin destekçisi, âlemlerin sahibine güvenen efendimiz Ebû Inan Allah'ın yardımıyla Merînî Devleti'ndeki dağınıklığı düzeltmiş,[15] Hakk'ın bereketiyle Mağrip ülkesini düştüğü hastalıktan kurtarmış, asillere ve avama hediyeler yağdırmış ve tüm halk derya gibi nimete gömülmüş! Nice can onun kapısında eğilmek ve üzengisinden öpmek hasretiyle yanarmış.

İşte bu haberi alır almaz onun ulu huzuruna çıkma niyeti doğdu bende. Zaten, geçmişi hatırlamaktan, aile ve yakın dostların özlemiyle inlemekten ve yurdum için beslediğim önü alınmaz sevgiden ötürü içimde bir ukde vardı, beni boğan...

Benim vatanım, tüm ülkelerden üstündür benim gözümde!

"Tenimin toprağa ilk değdiği dâr,
Orada asıldı bana muskalar!"

Yediyüzelli yılının Safer ayında[16] bir Tunuslunun kurkûra tipi küçük gemisine atlayarak Cerbe'ye kadar seyahat ettim; oradan gemi Tunus'a doğru yoluna devam etti ve düşman baskınına uğradı! Sonra başka bir küçük tekneyle Kabis'e yöneldim, Kabis ve Cerbe emirleri olan Ebû Mervân ile Ebû Abbâs'ın misafiri oldum. Bu iki kardeş, Mekkî'nin oğullarıdır. Allah elçisinin doğum gününü bunların yanında kutladım. Hak Teâlâ onu yüceltsin, esen kılsın.

Sonra yine bir gemiye binerek Safakus ve Büliyâna'ya, oradan da karayoluyla bedevîler eşliğinde Tunus'a ulaştım. Yolculuk bir hayli zor geçti. O sıralarda Tunus şehri bedevîler tarafından kuşatılmıştı.

Tunus Hükümdarı

Tunus, efendimizin yönetimindeydi.

O, Müslümanların emiri, dinin yardımcısı, tüm âlemleri yaradan Allah'ın savaşçısı, öncülerin öncüsü, ulu hükümdarların birincisi, aslanların aslanı, cömertlerin cömerdi, hep Hakk'a dönen, ona ibadet eden, sadece ondan çekinen Ebu'l-Hasan'dır.

Onun babası, Müslümanların emiri, tüm âlemleri yaradan Allah uğrunda savaş eden efendimiz Ebû Saîd'dir. İslâm dininin dostu ve yardımcısıdır o. Onun cömertliği hakkında çeşitli örnekler getirilmiş, erdemi ve üstünlüğüne ilişkin haberler nice ülkelere yayılmıştır. O, menkıbelerin, övgülerin, yüceliklerin ve güzel ünün sahibi; adaletten anlar, faziletperver hükümdar!

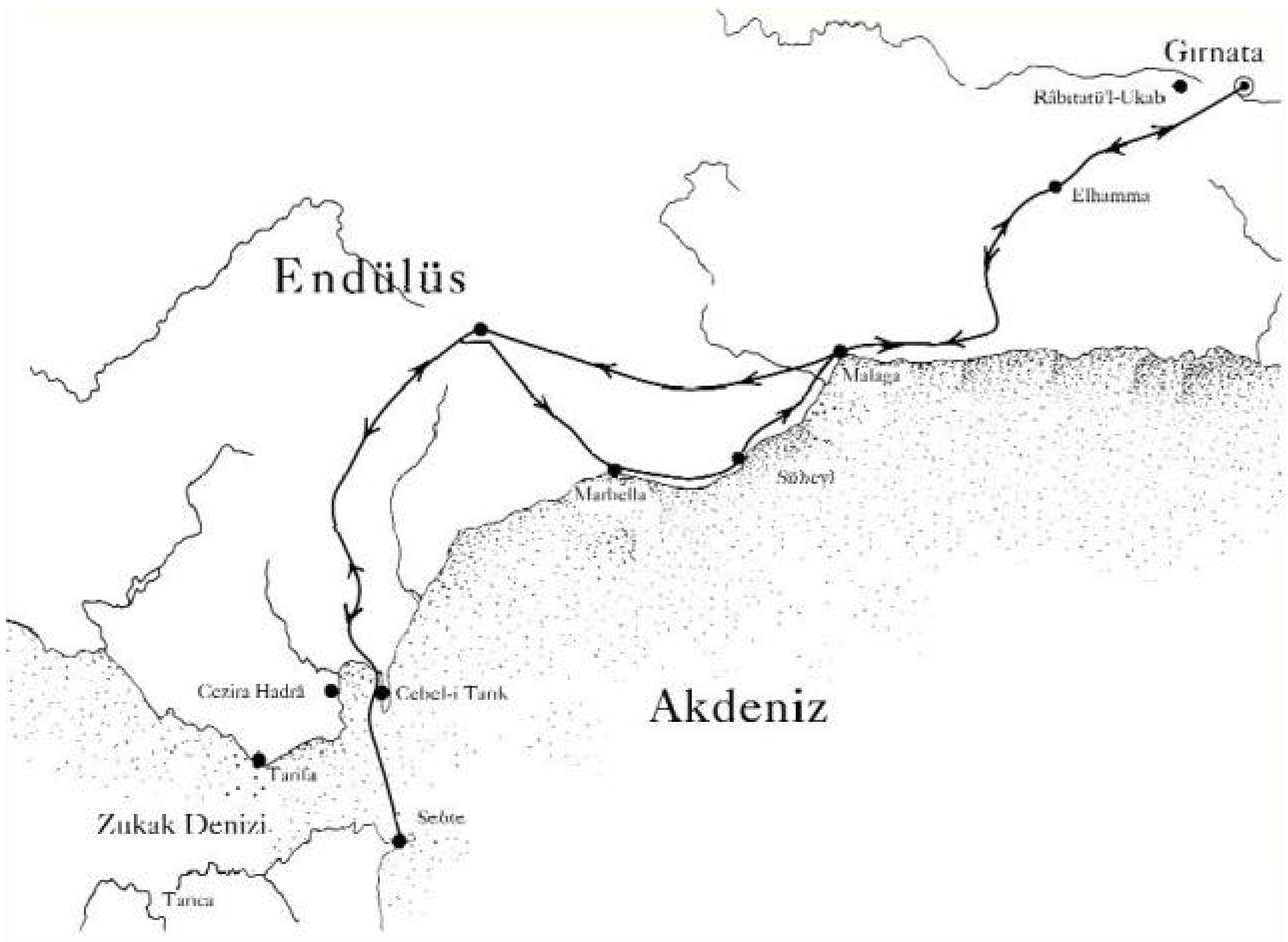
Onun babası da Müslümanların emiri, dinin yardımcısı, âlemleri yaradıp gözeten Yüce Allah'ın savaşçısı efendimiz Ebû Yusuf b. Abdülhak'tır. O, kâfirleri mahveden, işlerini bitiren, cihadın meyvelerini devşiren, halka yeni bir gazâ ruhu aşılayan imanın kalesidir. Merhameti ve sevgisi ile kâinatı ayakta tutan Allah uğrunda savaşan, ona eğilen, ona secde eden ve sadece ondan çekinendir. O, kendiyle barışık, Rabbiyle barışık bir ulu hükümdardır. Allah hepsinden hoşnut olsun, güç ve devleti onların elinden almasın, kıyamet gününe dek!

Tunus'a vardığımda, aramızda kan bağı ve hemşehrilik bulunduğu için Hacı Ebu'l-Hasan Nâmisî'ye yöneldim. O da beni evinde ağırladı. Benimle beraber hükümdarın büyük salonuna geldi. Yüce daireye girdim, efendimiz Ebu'l-Hasan'ın elinden öptüm; Allah ondan razı olsun; bana oturmamı emredince oturdum. Mübarek Hicaz'a [Hicaz bölgesine] ve Mısır hükümdarına ilişkin sorular sordu, cevap verdim. Ayrıca İbn Tîferâcîn'le ilgili sorular da yöneltti. Ben de Mağriplilerin ona nasıl davrandığını haber verdim. Onların, İbn Tîferâcîn'i İskenderiye'de öldürmek istediklerini, efendimiz Ebu'l-Hasan'ın öcünü almak amacıyla ona reva gördükleri muameleyi anlattım durdum. Allah, hükümdarımız Ebu'l- Hasan'dan razı olsun!

Huzurunda fıkıh bilginlerinden imam Ebû Abdullah Satti, İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Sabbağ, Tunus halkından şehir kadısı Ebû Ali Ömer b. Abdürrefî' ve Ebû Abdullah b. Hârûn vardı. Böylece yüce divandan ayrıldım.

İkindiden sonra efendimiz Ebu'l-Hasan beni tekrar çağırdı yanına. Savaşın yapıldığı meydana bakan bir kulede oturuyordu. Yanında büyük üstadlar vardı; Ebû Ömer Osman b. Abdülvâhid Tenâleftî, Ebû Hassûn Zeyyân b. Emdiyûn Alevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Süleyman Askerî, Hacı Ebu'l-Hasan Nâmisî gibi. Hint hükümdarı ile ilgili sorular sordu. Ben de sorduklarına cevap verdim.

Tunus'ta kaldığım otuzaltı gün boyunca her gün hükümdarın yüce divanına gider gelirdim. O sıralarda bilginlerin en büyüğü ve sonuncusu üstad imam Ebû Abdullah Übüllî ile görüştüm; hastaydı, yatağına uzanmıştı. Yolculuğumla ilgili çok şey sordu.

Gırnata
Râbıtatü'l-Ukab
Elhamma
Endülüs
Málaga
Süheyl
Marbella
Cezira Hadrâ
Cebel-i Tarık
Akdeniz
Tarifa
Sebte
Zukak Denizi
Tanca

Fas’tan Endülüs’e gidiş ve dönüş.

Kaynak: Tazi.

ELLİYEDİNCİ BÖLÜM

FAS'A DOĞRU AÇILIŞ, HÜKÜMDARIMIN ÜSTÜNLÜKLERİ

Elliyedinci Bölüm Notları

Sonra Tunus'tan çıktım, Katalânîlerle [=Katalonyalılarla] beraber deniz yolculuğu yapıp Serdâniye [=Sardunya] adasına vardık. Hıristiyan adalarından olan Sardâniye'nin büyük kalaslarla çevrili ilginç bir limanı vardır. Kapıya benzer girişi ancak oralıların izni ile açılır. Adada etrafı duvar örülü korunaklı bölgeler bulunuyordu. Onlardan birine girdik. İçinde bir sürü sokak vardı. Allah bizi buradan kurtarırsa iki ay arka arkaya oruç tutacağım diye söz verdim! Çünkü adadan çıkar çıkmaz halkın peşimize düşeceğini, bizi esir etmek niyetinde olduğunu sezdik![1]

Neyse ki sağ salim çıktık buradan. On gün yolculuğun ardından Tenes[2] şehrine ulaştık. Sonra Mâzûna'ya,[3] Müstagânem'e ve Tilimsân'a [=Tilimsan] vardık.

Ben burada yönümü Ubbâd'a çevirdim, Şeyh Ebû Medyen'i[4] ziyaret ettim. Allah ondan razı olsun, bereketinden nasiplenmek fırsatı versin. Sonra Nedrûma yoluyla oradan ayrıldım, Ahandkan yoluna girdim ve Şeyh İbrahim'in tekkesinde geceledim. Kafilecek oradan ayrılıp Azagnegân'a yaklaştığımızda ansızın iki atlı önderliğinde elli yayanın saldırısına uğradık! Beraberimde Hacı İbn Kuray'ât Tancî ile kardeşi Muhammed vardı; bu adam daha sonra denizde şehit olmuştur. Heriflerle vuruşmaya niyetlendik! Ama sonra bayrak kaldırdık. Bizimle barışa yanaştılar da geri durduk Allah'a şükür! Böylece Tâze [=Taza] şehrine vardım. Annemin vebadan öldüğü haberini orada aldım. Yüce Allah onu rahmetiyle kuşatsın.

Sonra Tâze'den çıkarak yediyüzelli yılının Şaban ayı bitiminde Cuma günü başşehir Fas'a [=Fas] ulaştım. Ulu efendimiz, yüce önder, müminlerin emiri, âlemleri yaratan Allah'a güvenen Ebû İnân'ın huzuruna çıktım. Allah onun yüceliğini devamlı kılsın, düşmanını sürüm sürüm süründürsün! İşte onun heybeti bana Irak hükümdarının heybetini unutturdu, ihsanı Hint hükümdarının ihsanını unutturdu, iyi huyları Yemen hükümdarının iyi huyluluğunu unutturdu, cesareti Türk hükümdarının cesaretini unutturdu,

uysallığı Bizans hükümdarının uysallığını unutturdu, dindarlığı Türkistan hükümdarının dindarlığını unutturdu, bilgisi Câva hükümdarının bilgisini unutturdu!

Huzurunda erdemli veziri Ebû Zeyyân b. Vudrâr da bulunuyordu.[5] Herkesçe bilinen güzel işlerin sahibi, nice menkıbelerin konusu olan bu vezir, Mısır diyarı ile ilgili sorular sordu bana. Çünkü daha önce oraya gitmişti. Sorduklarına cevap verdim. Bu adam, beni efendimizin –Allah Teâlâ desteğini ondan çekmesin– nice ihsanıyla tanıştırdı; öyle çok ki teşekkür etmekten âcizim bunlara! Allah verecektir ona ödülünü!

Hükümdarımın ülkesinin en güzel vatan olduğunu hissettim sağduyumla. Böylece gezi asâmı oraya bıraktım. Çünkü onun ülkesinde meyveler bol ve kolay erişilir yerdedir. Yiyecek ve suya hemen ulaşılır, imkânsız değil bunlar. Bunların hepsine birden sahip ülke öyle az ki! Şair ne güzel demiş:

"Batı'dır dünyanın en güzel yeri,
Bununla ilgili bir delilim var,
Dolunay oradan beklenmektedir,
Güneş hiç durmadan oraya akar!"

Batı'nın [=Mağrip ülkesinin] dirhemleri küçük ama faydası çoktur. Oranın fiyatlarını Mısır ve Şam'ınkilerle karşılaştırırsan bu hükmün doğruluğu sana da ayân olur, Mağrip ülkesinin üstünlüğü gün gibi ortaya çıkar! Anlatayım:

Mısır ülkesinde koyun etinin 18 okıyesi 1 dirhem nukraya satılır. 1 dirhem nukra 6 Mağrip dirhemi eder. Oysa fiyatlar ateş pahası olduğu zaman bile Mağrip'te 18 okıyelik et 2 dirheme satılır. Bu 2 dirhem de 1 dirhem nukranın üçte biri eder. Katı yağ ise çoğu zaman bulunmaz Mısır'da! Mısır halkının yemekte kullandığı türlü türlü katığa Mağrip'te iltifat edilmez! Çünkü Mısırlıların katığı büyük ölçüde mercimek ve nohuttur. Koca koca kazanlarda susam yağı ile karıştırıp pişirirler bunları! Besillâ denilen bir burçak türünü de zeytinyağı ile pişirirler. Kabağı da süt karıştırıp pişirirler. Semizotunu da böyle pişirirler. Badem dalının gözlerini [=sürgün verdiği yumuşak noktaları] pişirip üstüne süt dökerler. Kulkas bitkisinin yemeğini yaparlar. Bunların tümü kolayca bulunur Mağrip'te. Ama Yüce Allah, et, yağ, tereyağı, bal ve diğer şeylerin bolluğundan ötürü Mağriplileri muhtaç

etmedi deminki garip şeylere! Sebzeye gelince, Mısır'da azın azıdır bu ve meyvenin çoğu da Şam'dan ithal edilir oraya! Üzüm ise fiyatlar düşünce Mısır'a özgü ratlla 3 ratlı 1 dirhem nukraya satılır. Mısırlıların ratlı, 12 okıye eder.

Şam diyarında [=Suriye bölgesinde] meyve bol ama Mağrip ülkesindeki kadar ucuz değildir. Şamlıların ratlıyla 1 ratl üzüm, 1 dirhem nukraya satılır. Onların ratlı, Mağrip ratlının 3 katıdır. Fiyatlar düşünce 2 ratl üzüm 1 dirhem nukraya satılır. 10 okıye erik 1 dirhem nukraya satılır. Nar ve ayvanın tanesi 8 fülüse satılır. 8 fülüs bir Mağrip dirhemi eder.

Sebzeye gelince, orada 1 dirhem nukraya alınan yeşillik bizim memleketin küçük dirhemiyle alınandan daha azdır. Onlara özgü ratlla 1 ratl et, 2,5 dirhem nukraya satılır. Bunları dikkatli düşünürsen Mağrip ülkesinin diğerlerinden daha ucuz, daha ve daha bayındır olduğunu anlarsın!

Hak Teâlâ müminlerin emiri efendimiz önderliğindeki Mağrip ülkesini yükselttikçe yükseltti, üstünlüğüne üstünlük kattı. Efendimiz bu ülkeyi huzura sokmuş, hiçbir köşesini adalet güneşinden yoksun etmemiş, şehirlisine ve köylüsüne yağmur gibi ihsan yağdırmış, taşını toprağını bozguncuulardan temizlemiş, dünya ve dinin îcaplarını yerine getirmiş, şeriat kurallarına uymuştur. Şimdi onun adaletine, sabrına, cesaretine, zamanını ilimle geçirişine, fıkıh bilirliğine, kesintisiz hayır dağıtan kurumlarına ve zulmü ortadan kaldırışına ilişkin kendi gözlerimle gördüğüm şeyleri anlatayım.

Allah Yardımcısı Olsun; Efendimizin Güzel Davranışlarından Birkaçı

Adaleti, yazıya ve dile dökülenden daha yaygındır.

Yönettiği halk arasında şikâyeti bulunanları dinlemek için divan kurması, Cuma gününü yoksullara tahsis etmesi; o gün kadınla erkek arasında ayırım yaparak –zayıf olmaları sebebiyle– kadınlara öncelik tanıması onun adaletine dair birkaç örnektir.

Kadınlar şikâyet hikâyelerini [=dilekçelerini] Cuma namazından sonra ikindiye kadar okuyup dururlar. Sırası gelen kadın kendi adıyla çağrılır, yüce huzurda dikilir; aracısız bir şekilde hükümdarla konuşur. Kadıncağızın

hakkı yenmişse derhal verilir hakkı. Kendisine bir şeyler ihsan edilmesini istiyorsa yıldırım hızıyla armağan yağdırılır, işi görülür.

İkindi namazı kılındıktan sonra erkeklerin şikâyet hikâyeleri okunur. Onlara da aynı işlem yapılır. Bu arada fıkıh bilginleri ve kadılar şikâyet divanında hazır bulunmaktadırlar. Şer'î hükümlerle ilgili konular onlara arzedilir. Bu işi, böyle mükemmel bir düzen içinde yürüten ve adalette de aynı duyarlığı gösteren başka hükümdar görmedim ben! Eh, Hint hükümdarı bir emirine halkın dilekçelerini alıp özetini çıkararak huzura takdim etme görevi vermişse de dilekçenin asıl sahibi hükümdar karşısına çıkmamaktadır.

Sabrına, merhametine ve esnekliğine gelince; bununla ilgili enteresan hâdiselere tanık oldum; Allah desteğini ondan çekmesin, isyan bayrağını çekerek ordusuna karşı savaşma cüretinde bulunmuş nicelerini affetti, ağır suçluları bağışladı. Öyle suçlular ki ancak Rabbine güvenen ve "İnsanları bağışlayanlar.."[6] âyetinin anlamını ilm-i yakîn ile bilen kişi onları affedebilir!

İbn Cüzeyy der ki:

Allah onu hep desteklesin, efendimizin merhameti ve yufka yürekliliği ile ilgili benim tanıklık edeceğim en güzel gerçektir; yediyüzelliüç yılının sonlarında ulu kapısına geldiğimden bu yana –yediyüz elliyedi yılının başlarına dek– sırf o buyurduğu için katledilen hiç kimseyi görmedim! Ancak Yüce Allah'ın bir hadd'inden ötürü [=nassça cezası belirtilmiş bir suçun işlenmesinden ötürü] şeriat tarafından kısas yoluyla, bir de savaş yoluyla öldürülenler başka. İşte memleketin büyüklüğüne, şehirlerin genişliğine, etnik ve dinî grupların onca farklılığına rağmen böyledir sultanımız! Böyle bir şey, ne geçmiş asırlarda ne uzak ülkelerde işitildi.

İbn Battûta devam ediyor:

Cesaretine gelince; nice büyük meydanda gösterdiği kararlılık ve atılganlık herkesçe bilinmektedir. Meselâ Abdülvâdîoğulları ve diğerleriyle çarpıştığı gün. Ben bunun haberini Sudan [siyahlar] ülkesindeyken almıştım. Oranın hükümdarı savaştan haberdar olunca:

"Hah! Böyle savaşmalı işte! Yoksa hiç yanaşmamalı!" dedi.

İbn Cüzeyy der ki:

Eski hükümdarlar aslan öldürmek ve düşmanı yenilgiye uğratmakla övünüp dururlardı. Allah ondan desteğini çekmesin; efendimiz için aslan öldürmek, aslanın koyunu parçalamasından daha kolaydır! Selâ tarafında insanların yaşadığı bayındır araziden olan Neccarîn vadisinde askerlere bir aslan hücum edince, kahramanlar hemen kenara kaymış, nice yiğit süvari ve piyade çil yavrusu gibi canavarın önünden kaçmıştı da –Allah desteğini çekmesin– efendimiz gözünü kırpmadan, endişeye düşmeden ileri atılarak iki gözünün ortasından, alnının çatından vurmuştu hayvanı! Bu kargı darbesiyle azgın hayvan ön ayakları ve çenesi üzre yere kapaklanmıştı.

Düşmanlarını hezimete uğratmasına gelince; hükümdar taifesi bakımından bu iş ordunun kararlılığı, cengâverlerin atılganlığı ile ilgilidir. Hükümdarın payına düşen ise direngenlik ve askeri savaşa kışkırtabilirliktir. Allah desteğini çekmesin; efendimiz herkesin kaçtığını bildikten, beraberinde çarpışan hiç kimsenin kalmadığını kesinkes anladıktan sonra dahi kendi aziz canıyla baş başa iken atılmıştı hasmının üstüne! İşte o zaman yüreği korku ile dolan düşman, çil yavrusu gibi dağılmıştı hünkârımızın önünde.

Bir ulu kumandanın önünde nice kavmin kaçışı hakikaten acayiptir! Allah vergisidir bu, dilediğine verir. Allah'ı hakkıyla bilip yasalarını çiğnemekten korkanlar asıl hedefe erişir.

Bu güzel işlerin tümü, –makamı hep yüce olsun– padişahımızın Allah'a duyduğu sarsılmaz güven ve teslimiyetinin meyvesidir; bunlar Allah'ın ihsanıdır; başka şey değil![7]

İbn Battûta devam ediyor.

Bilgiye gelince; Yüce Allah onun yardımcısı olsun, her gün sabah namazından sonra ilim meclisleri düzenleyerek en büyük fıkıh bilginlerini, en seçkin talebeleri muhteşem sarayının mescidinde toplar. Huzurunda Ulu Kitap *Kur'an*'ın yorumu, Peygamberimiz Muhammed Mustafâ'nın hadîsi, –Allah onu bereketiyle kuşatsın ve esen kılsın– İmam Mâlik'in mezhebine

uygun fıkıh eserleri ve tasavvuf kitapları okunur. Bu ilimlerin tümünde ilerlemiş, keskin zekâsıyla zor problemlerini çözmüş, inceliklerini ezbere anlatır olmuştur.

Allah'ın dosdoğru yola ilettiği imamların ve gerçekten yetkin halifelerin hâli böyledir işte!

Dünyada bu denli ilme önem veren başka hükümdar görmedim! Evet, ben Hint hükümdarının huzurunda sabah namazından sonra özellikle aklî ilimlerin öğretildiğine, Câva hükümdarının huzurunda Cuma namazından sonra Şâfiî mezhebi üzerine furû fıkıh okunduğuna tanık olmuşumdur. Efendimizin tüm namazları cemaatle kıldığını, Ramazan orucu tutmaya özen gösterdiğini görünceye kadar Türkistan hükümdarının yatsı ve sabah namazlarını hep cemaatle kılışına hayran olurdum.

"Allah, dilediğine özgü kılar rahmetini!"[8]

İbn Cüzeyy der ki:

Bir bilgin gecesini gündüzüne katarak ilim peşinde koşsa –Allah'ın desteğinden mahrum olmasın– efendimizin çeşitli ilimlerde vardığı noktaların en altta olanına bile erişemez! O ayrıca milletin derdiyle dertlenmekte, uzak bölgelerin yönetimiyle uğraşmakta, başka hükümdarların asla anlayamayacağı bir şekilde memleket işiyle yakından ilgilenmekte, zulme uğrayanların şikâyetlerini kendisi dinlemektedir. Bütün bunlara rağmen yüce divanında hangi ilimle ilgili olursa olsun bir mesele tartışılsa düğümü çözer, incelikleri bulur, derunda gizlenmiş yönleri açığa çıkarır, meclistekilere o meselenin halleddilemeyen noktalarını gösterir ve anlatır.

Sonra şunu da belirtmeliyiz ki, efendimiz arınmakla ilgili yüce bilgiye [=tasavvuf ilmine] sahip yüceler topluluğunun söz ve işaretlerini anlamış, onların ahlâkına bürünmüştür. Bunun berlirtileri; ulu bir makamda olmasına rağmen gösterdiği alçakgönüllülük, halkına karşı şefkatli davranışı ve tüm siyasetini rıfk [=esneklik, yumuşaklık ve denge] ile yürütmesidir.

Edebiyatta da nasibi vardır; Allah onun ruhuna yüksek bir edebî zevk vermiştir. Tam hedefi vuran kıymetli sözler söylemiştir. Günahkârların

şefaatçısı, elçilerin efendisi Peygamberimizin –Allah onu rahmeti ve bereketiyle kuşatsın, esen kılsın– kutlu tertemiz bahçesine [=türbesine] gönderdiği ve kendi elceğiziyle yazdığı muhteşem bir mektup ve kaside[9] vardır. Onun yazısı güzellikte bahçeleri gölgede bırakır. Zamanın hükümdarlarından hiçbiri böyle bir şey yazamadı, hiçbirinin gönlünde bunu anlamak arzusu uyanmadı! Allah daima yardımcısı olsun, efendimizin elinden çıkan emirnâme ve yazıları düşünen; bunların nasıl ortaya konduğunu etraflıca bilen kişi Allah'ın efendimize bahşettiği üstünlüğü, etkin söz söyleme yeteneğini derhal hisseder. Allah Teâlâ ona doğarken vermiş bunu! Ve O, yaradılıştan gelen yeteneğine yeni şeyler eklemiştir.

İbn Battûta devam ediyor:

Ardı kesilmez hayratına ve bütün ülkede gelen-gideni doyurmak için inşâsını emrettiği tekkelere gelince Sultan Atabek Ahmed'den gayri hiçbir hükümdarın yapamadığı şeyleri yapmıştır. Şunu da söylemeliyiz ki efendimiz, evsiz barksızlara hergün çıkardığı yemek ve evi barkı olup da durumunu gizleyenlere gönderdiği tahıl yardımıyla Sultan Atabek Ahmed'i geçmiştir.

İbn Cüzeyy der ki:

Allah daima yardımcısı olsun, efendimiz hiç kimsenin aklından geçmeyen şeyler icat etti! Bu fikirlere erişmek hükümdarlara da nasip olmamıştır! İşte bunlardan birkaçı:

1- Ülkenin tüm şehirlerinde evsiz barksızlara sürekli yardım dağıtması,

2- Dört bir yanda hapis yatanlar için yeterli miktarda gıda vermesi,

3- Bu yardım ve sadakaların tümünün yenilebilir türden iyi pişmiş ekmek ve aş olması,

4- Ülkenin her yanındaki kimsesizleri, çaresizleri, yaşlı kadın ve erkekleri, câmilerden ayrılmayan düşkünleri bir güzel giydirmesi,

5- Kurban bayramında bu tür aciz kimselerin hayrına kurbanlar kestirmesi,

6- Ramazan'ın yirmiyedisinde ülke kapılarında toplanan vergilerin tümünü, bu mübarek günün hatırı ve hakkı için yoksullara dağıtması,

7- Ülkenin her yanında Peygamberimizin doğduğu kutlu mevlid gecesinde[10] halka yemek sunması ve mevlid merasimi

8- Toplantılar düzenleyerek yetim çocukları sünnet ettirmesi,

9- Aşure günü onları urbalara büründürmesi,[11]

10- Zayıflara ve iş göremeyecek kadar güçsüz kalanlara çeşit çeşit tahıl vererek onların iki yakasını bir araya getirmesi,

11- Başşehirdeki gariplere uyuyacakları zaman uzansınlar diye yumuşak halılar ve iyi cins kadife kumaşlar ihsan etmesi. Dünyada bir benzeri bilinmez bu ikramın!

12- Ayrıca ülkenin tüm şehirlerinde hastaneler yaptırarak hastaların gideri için pek çok vakıf kurması; istekleri karşılansın ve tedavileri güzelce yapılsın diye doktorlar tayin etmesi de onun buluşlarındandır.

Ortaya koyduğu daha başka nice güzel işler, hayırla yâdedilesi nice iyilikleri vardır. Yüce Allah, ona mükâfatını versin, nimetini yağdırsın.

İbn Battûta devam ediyor:

Halktan ağır vergileri kaldırmasına gelince; daha önce yollarda murûriye [=geçiş vergisi] diye bir haraç alınmakta, böylece ciddî oranda bir gelir sağlanmaktaydı. Allah onu daima desteklesin, efendimiz bu kazanca iltifat etmeyerek o vergiyi tümüyle kaldırdı! Elbette Allah nezdindeki kazanç daha iyi, daha kalıcıdır![12] Zalim pençeleri kırmasına gelince herkesçe bilinen bir şey bu! Allah, desteğini çekmesin, efendimizin yüksek memurlarına şöyle dediğini işittim:

"Sakın ha, halka zulmetmeyin!" Üstüne basa basa yapıyordu bu tembihi!

İbn Cüzeyy der ki:

Hakk'ın desteği onunla olsun; efendimizin ahalisine duyduğu sevgi ve merhamete örnek olmak üzere zekât toplayıcılarının ve şehir valilerinin halktan tadyîf [=konukluk] adıyla aldıkları vergiyi kaldırdığı dile getirilse, bu bile parlak adaleti ve apaçık şefkati konusunda yeterli olur! Bunca haksızlığı kaldırdığı, sayılamayacak denli fayda ve güzelliği yorgan gibi yaydığı kesin iken artık ne söylenebilir?

Bu kitabın yazıldığı günlerde de ‘hapistekilere iyi davranılması ve onlardan alınmakta olan ağır vergilerin kaldırılmasına' ilişkin fermanı çıkmıştır. Ülkenin her yanında geçerli olan bu emir, tam da onun tarzına yakışan ve ondan umulandır. Aynı şekilde kadı ve çarşı hâkimlerinden [=müfettişlerden] haksız davrandığı belirlenenlerin cezalandırılacağına dair emir çıkardı! Bu da zalimlerin ürkmesi, zorbaların pısıp geri adım atması demektir.

İbn Battûta devam ediyor:

Cihad için Endülüs halkının yardımına koşması, sınır boylarındaki kalelere mal, yiyecek ve silâhla destek vermeye özen göstermesi, savaş âletlerini hazırlayıp gücünü göstererek düşman bileğini bükmesiyle ilgili işleri herkesçe biliniyor! Doğudakiler de batıdakiler de bu bilgiden mahrumdur! Ve bu konuda onu hiçbir hükümdar geçememiştir.

İbn Cüzeyy der ki:

Allah yardımcısı olsun; efendimizin, Müslümanların menfaatlerini koruma ve gâvura karşı mücadele etmeyle ilgili çabalarını öğrenmek arzusuyla yananlar için İfrîkıyye'deki [=Kuzey Afrika'daki] Trablus şehri uğruna yaptıkları yeterlidir. Çünkü düşman burayı işgal edip kin yumağı yumruğuyla ezmeye çalıştıkta mesafenin uzaklığı sebebiyle ordu göndererek yardım edemeyeceğini anlayan efendimiz –Hakk'ın yardımından mahrum olmasın o– Libya şehirlerinde bulunan memurlarına Trablus'u fidyeyle kurtarmaları doğrultusunda buyruk göndermiştir. Şehrin ellibin dinar tutarında nakit altınla geri alınabileceği haberini duyan efendimiz:

"Trablus'u böyle kolay bir bedelle gâvur elinden geri alma nimetini bahşeden Allah'a şükür!" diyerek söz konusu paranın hemen İfrîkıyye'ye

yollanmasını emretmiş, güzelim şehir onun elinde yeniden İslâma geçmiştir.[13]

Rabbimiz yardımcısı olsun, yâdedilesi bir gönül zenginliği olarak efendimiz tarafından bu iş gerçekleştirilinceye kadar hiç kimsenin havsalası almıyordu; birinin çıkıp beş "kıntar" altına[14] "kolay bedel" diyeceği! Hükümdarlar arasında buna benzer bir tutum sergileyen azdır, bu örnek onlar için ne denli ağır!

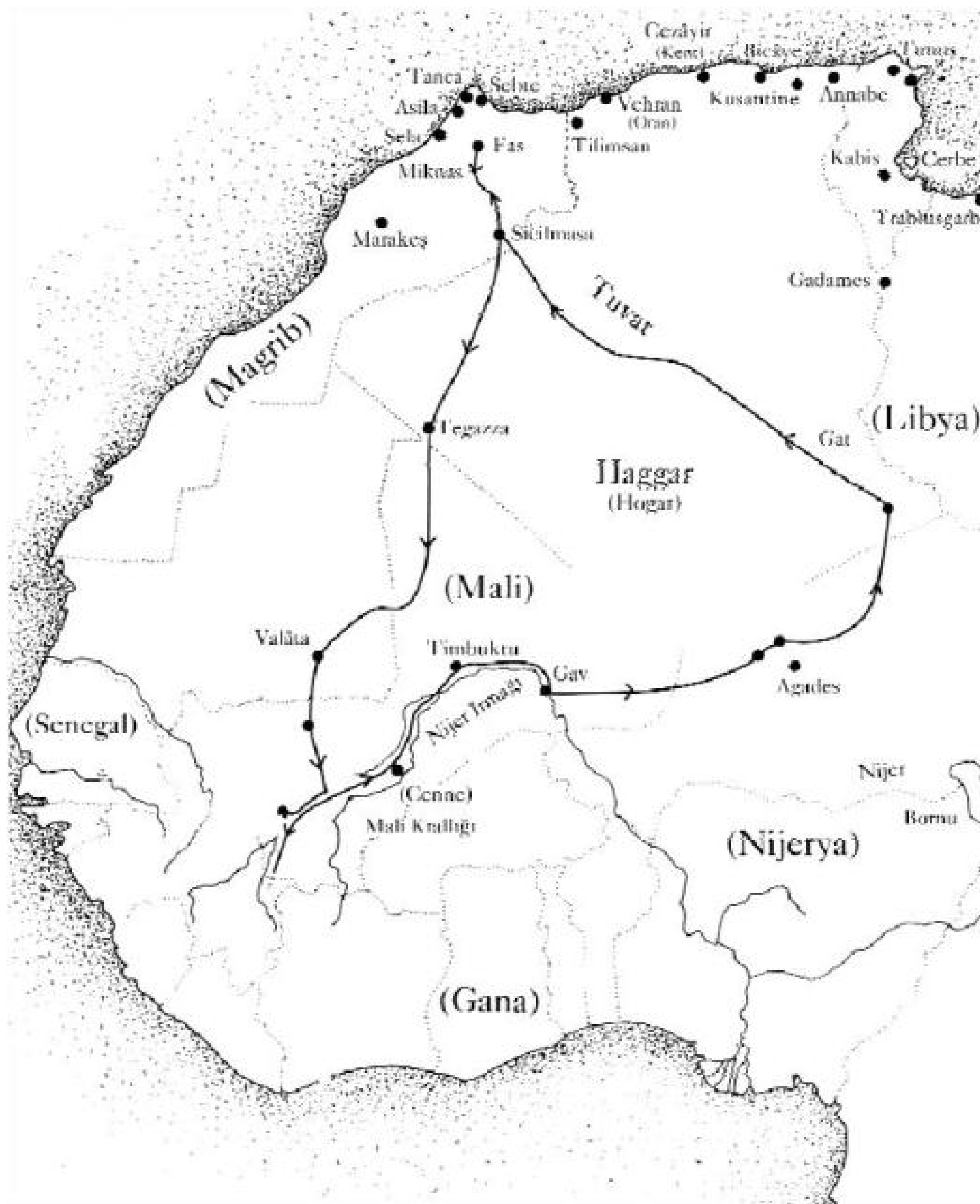
Efendimizin ihatla ilgili işlerinden biri de şudur: kıra [=savaş][15] anında hazır olsun ve gâvurun iştahını kessin diye asayiş berkemal iken kıyılarda donanmalar inşa etmiş ve deniz araçlarını çoğaltmıştır. Hakkın yardımından mahrum olmasın, daha geçen sene bu iş için yola düşmüş ve Canâta dağlarına doğru sefer etmiştir. Gemi yapımında kullanılacak kerestelerin kesimini yakından görmek, bu işe önem verdiğini göstermek ve cihat işini kendi omuzunda yürütmek için o dağlara gitti! Hak Teâlâ'nın vereceği sevabı uman ve ahiretteki armağanın güzelliğine bağlanandır o!

İbn Battûta devam ediyor:

Onun muazzam işlerinden biri de başşehir Medine-i Beydâ'da yaptırdığı yeni câmidir. Bu mabet, şirinlik, sağlamlık, iç mekân aydınlığı ve olağanüstü mimarîsiyle öne çıkmış, diğer mescitlerden ayırdedilir olmuştur. Fas civarında el-Kasr adıyla bilinen mıntıkada yaptırdığı büyük medrese ise genişliği, güzelliği, eşşizliği, suyunun bolluğu ve iyi bir konumda bulunuşu sebebiyle yeryüzünde benzeri olmayan bir yapıdır. Şam, Mısır Irak ve Horasan medreseleri arasında bunun bir benzerini görmedim.

Medine-i Beydâ dışında Gadîru'l-Hımmıs civarında yaptırdığı büyük zaviyenin de bir benzeri yoktur; konumunun ilginçliği ve mimarîsinin üstünlüğünden ötürü. Doğuda yapı tasarımındaki yenilik bakımından en üstün gördüğüm zaviye, Melik Nâsır tarafından inşa edilen Siryâkus Zaviyesi'dir. Oysa bizim ülkemizdeki zaviye, sağlamlık ve dâhiyâne mimarîsiyle Melik Nâsır'ınkinden üstündür. Yüce Allah, efendimize güzel niyetlerini gerçekleştirme yolunda yardımcı olsun, erdemli oluşunun mükâfatını versin, İslâm ve Müslümanların hayrına ömrünü uzun etsin; daima muzaffer kıldığı bayrağına ve sancağına yenilgiyi hiç tattırmasın.

Seyahatimizi anlatmaya dönelim.

Cezayir
(Kent)
Biciye
Tunus
Tanca
Sebte
Asila
Vehran
(Oran)
Kusantine
Annabe
Fas
Tilimsan
Kabis
Cerbe
Miknas
Trablusgarb
Marakeş
Sicilmasa
Gadames
Tuvat
(Magrib)
Tegazza
Gat
(Libya)
Haggar
(Hogar)
(Mali)
Valâta
Timbuktu
Gav
Agades
(Senegal)
Nijer Irmağı
Nijer
(Cenne)
Mali Krallığı
Bornu
(Nijerya)
(Gana)

Fas'tan Batı Afrika'ya gidiş ve dönüş.

Kaynak: Tazi.

ELLİSEKİZİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS'E DOĞRU

Ellisekizinci Bölüm Notları

Bu ulu makamı gördükten ve hükümdarımızın ihsanına kavuştuktan sonra annemin kabrini ziyaret etmeye niyetlendim; böylece Tanca'ya, annemin mezarına vardım. Sonra Sebte[1] şehrine yöneldim. Burada epey kaldım; üç ay hasta yattım! Nihayet Allah'ın izniyle sağlığıma kavuştum.

İstedim ki cihatta ve sınır savunmasında benim de payım olsun. Şattî türü [=iki yelkenli][2] küçük bir gemiye bindim Sebte'den; Asîlâ[3] halkından birine aitti bu gemi. Endülüs'e vardım. Allah Endülüs'ü korusun; burada yaşamayı sürdüren, burayı ziyaret eden, kısa süreli de olsa burada kalan Müslümanlar için büyük ödül vardır Hak Teâlâ nezdinde.

Hıristiyanların büyük zorbası Alfûnş [=Alfons] Cebel [=Cebel-i Târık][4] bölgesini on aydan beri kuşatma altında tutuyorken ansızın geberdi! İşte ben tam o sırada geldim Endülüs'e. Alfons Müslümanların elinde kalan diğer Endülüs arazisini de ele geçireceğini sanıyordu. Ama hiç ummadığı bir vakitte yakaladı onu Yüce Yaradan! İnsanlar arasında vebadan en çok korkan oydu; korktuğu başına geldi, göçtü dünyadan.

İlk gördüğüm Endülüs şehri Cebel-i Fetih [=Cebel-i Târık] idi. Orada şehrin hatibi Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sirâc Rundî [=Rondalı] ve Kadı İsa Berberî ile görüştüm. Kadı İsa'nın evine misafir oldum; onunla Cebel bölgesini dolaştım. Hakk'ın hoşnutluğunu kazansın ve mükâfatına erişşin diye duacı olduğum [eski] efendimiz Ebu'l-Hasan'ın yaptırdığı savunma amaçlı enteresan yapıları gördüm; bunlara efendimiz tarafından eklenen yeni bölümleri de seyretme fırsatını buldum, Allah yardımcısı olsun! O an hayatımın sonuna kadar burada bir sınır nöbetçisi olarak dikilmeyi öyle istedim ki...

İbn Cüzeyy anlatıyor:

[Cebel-i Târık]

Cebel-i Fetih haça taparların boğazına oturmak için enlemesine inşa edilmiş bir İslâm kalesidir.

Burası efendimiz Ebu'l-Hasan'ın güzel eserlerindendir. Hakk'ın rızasını kazanmak için yaptırmıştır; kıyamette alnını ak edecek, önünü aydınlatacak bir hayır bu.

Burası cihat aslanlarının yatağıdır, içi savaş âletleriyle doludur.

Burası, inancın zaferini müjdeleyerek tebessüm eden, onca kahır ve korkunun ardından mazlum Endülüs halkına huzuru tattıran uç beyliğidir. En büyük fetih buradan başladı; Musa b. Nusayr'ın[5] azatlısı Târık b. Ziyâd, Endülüs'e geçerken önce buraya indi. Ondan ötürü Cebel-i Târık [=Târık Dağı] adını alan bu mıntıka, fethin başlangıç yeri olduğu için de Cebel-i Fetih diye ünlendi. Târık b. Ziyâd ile beraberinde gelenler tarafından yapılan surun kalıntıları hâlâ duruyor. Bu duvarlara Sûru'l-Arab [=Arap Suru] diyorlar. Yüce Allah tekrar Müslümanlara hediye etsin; Cezîre bölgesi kuşatıldığı zaman oradaydım[6] ve bu kalıntıları gözlerimle gördüm.

Cebel-i Târık mıntıkasını son olarak efendimiz Ebu'l-Hasan yeniden fethetmiş, evvelce yirmi sene orada hüküm süren Hıristiyanların elinden almıştır. Efendimiz, söz konusu kaleyi kuşatmak için oğlu azametli Emir Ebû Mâlik'i gönderdi; bu iş halledilsin diye büyük bir servet ve cengâver bir orduyla oğlunun yardımına koştu.

Altı ay süren kuşatmadan sonra yediyüzotuzüç senesinde[7] kale düştü. Kalenin o zamanki hâli şimdikine benzemiyordu. Efendimiz Ebu'l-Hasan –Allah'ın engin rahmeti çepeçevre kuşatsın onu– kalenin üst tarafına bir Kalahurra [=yüksek kule] yaptırdı. Bu noktada daha önce küçük bir burç vardı ama mancınık taşlarıyla yıkıldığından yerine bildiğimiz büyük kulenin inşa edilmesi gerekmiştir. Cebel-i Târık'ta daha önce hiç Dârü's-Sınâa [=araç gereç üretim yeri, fabrika] yoktu; efendimiz hemen kulenin olduğu yere bir [silâh] üretim merkezi yaptırdı. Bu üretim merkezinden başlayarak Kurmada'ya kadar uzanan ve Türbe-i Hamrâ'yı çepeçevre saran büyük bir sur inşa etti. Daha sonra müminlerin emiri [şimdiki] efendimiz Ebû İnân bu suru sağlamlaştırıp yenilemiş, hattâ Cebel-i Fetih mıntıkasının sonuna kadar uzatmıştır. Bu duvar yörenin en yararlı, en mükemmel suru

olmuştur. Ebû İnân bununla da kalmamış, mıntıkaya yeterli miktarda silâh, erzak ve ahali için altyapı hizmeti götürmüştür. Bu konuda son derece samimi davranmış, iyi niyeti sayesinde Allah ona güzel işler yaptırmıştır.

Yediyüzelli senesinin son aylarında Cebel-i Fetih'te meydana gelen bir olay,[8] efendimizin Yüce Allah'a ne denli güçlü bir imanla bağlandığını, tüm işlerinde bütünüyle ona güvendiğini göstermiş, yakaladığı mutluluk ve bahtın yalancı değil sahici olduğu ortaya çıkmıştır. Şöyle:

Cebel-i Fetih valiliğine atanan ve son demlerini pek bedbaht geçiren hain görevli İsa b. Hasan b. Ebî Mindîl kırılası elini isyan için kaldırarak Müslümanları koruma görevini ihmal etmiş, bu tavrıyla ikiyüzlülüğünü göstermiş ve eşkıyalık yoluna saptığını belli etmişti. Kendisini ilgilendirmeyen işlere burnunu sokuyor, hareketinin sonu neye varacak diye hiç düşünmüyordu. Herkes, büyük paralar harcanıp bölük bölük piyade ve süvariler gönderilerek söndürülecek bir fitnenin ilk alevi sanıyordu bu olayı. Efendimizin bahtı açık, inancı sağlamdı. Bu yüzden kaygıyla beklenen felâket gerçekleşmedi; hattâ olay sıra dışı bir sonuçla noktalandı! Fazla değil birkaç gün sonra Cebel halkı aklını başına devşirdi, isyancı aleyhine harekete geçti, eşkıyaya başkaldırdı! Böylece, kendilerine yakışan bağlılığı gösterdiler, asiyi ve ikiyüzlülükte yardımcısı olan oğlunu yakaladılar, ellerini ayaklarını kıskıvrak bağlayıp yüce payitahta getirdiler. İsyancılarla ilgili Tanrı buyruğunun gereği neyse yapıldı onlar için! Allah bu iki haydudun şerrinden kurtardı milleti. Bozgun ateşi sönünce efendimiz hemen Endülüs diyarına oralıların aklından bile geçiremeyeceği yardımlarda bulunmuş, Cebel-i Fetih mıntıkasına kutlu ve bahtı açık oğlu Ebûbekir'i göndermiştir.

Ebûbekir, bir hükümdara özgü niteliklerden olan saadet vasfıyla anılır; Saîd diye çağrılır. Allah onu hep mutlu etsin! Hükümdarımız cesur savaşçıları, kabilelerin ileri gelenlerini ve nice gün görmüş olgun er kişiyi oğlunun yanına kattı. Onlara yağmur gibi erzak akıttı; bol bol ıkta verdi, sorumlu oldukları bölgeleri vergiden azat etti ve sonu gelmez ihsanlar yağdırdı onlara.

Cebel mıntıkasına olan ilgisi iyice artan efendimiz o arazinin tamamen benzeri olan bir maket kurulsun istedi. Surları, burçları, kapıları, silâh üretim evi, mescitleri, savaş araç gereçlerinin konulduğu depoları, tahıl

ambarları, oradaki dağ ve Türbe-i Hamrâ'nın dağa bitişik yüzü... İşte bunların tümü bir maket hâlinde, büyük dairenin ortasına kuruldu! Bu maket hakikaten ilginçtir. Ustalarının ne denli mahir olduğunu göstermektedir. Onun değerini Cebel mıntıkasını gördükten sonra gelip seyredenler bilir ancak! Cebel yöresinin iyi korunması, tüm gereksinimlerinin karşılanması ve sürekli gözlenmesine önem verdiği için bunu yaptıran efendimiz sürekli şunu arzulardı: Yüce Tanrı, onun eliyle Cezîre-i Garbiye bölgesinde İslâmı galip kılsın, nice gâvur şehrinin fethini gerçekleştirsin ve haça taparların hevesleri kursaklarında kalsın, önlemleri işe yaramasın! İnşallah efendimiz muradına kavuşur.

Bu satırları yazarken etkili söz söylemeyi beceren eşsiz şair, büyük edebiyat ustası Ebû Abdullah Muhammed b. Gâlib Rusâfî Bâlensî'nin Abdülmü'min b. Ali'yi överken söylediği şu dizeleri anımsadım:

"Hidayet nârına Tûr yanından geleydin,
Nasibini alırdın bilgi ve nurdan!"

Kasidesine bu dizelerle başlayan şair aslında bize Cebel'i anlatıyor. Şair, kaside başında gemileri ve bunların karşı kıyıya geçişlerini vasfettikten sonra Cebel mıntıkasıyla ilgili beyitlere geçiyor. Süslü nazımda henüz aşılamamış mısralardandır bunlar:

"Nihayet vardı gemiler iki zafer dağına,
Nesiller boyu unutulmayan kudret otağına.
Burnu havada ortayaş güzeli, bakar buğulu buğulu,
Düğmesiz elbise gibi dikip giyinmiş bulutu.
Perçemine tâc olur yıldızlar gün batınca,
Gerdanına dolanıp parlayarak altın gibi.
An gelir şakağında zülüfler dans eder,
Zülüfler, yanağında titreyen bûseler.
Ön dişleri dökülmüş besbelli tecrübeden!
Belâ üstüne belâ öğütmüş hiç inlemeden.
Bazen gülmemiş, bazen gülmüş talihi,
Deve süren çoban gibi önüne katmış tarihi.

Adımını yavaş atar ve kendinden de emin,
Yüzünde esrar perdesi geçmişin, geleceğin.
Susmuş, eli çenesinde durmadan düşünmüş,
Gizlemiş sevincini, sessiz bir çöle dönmüş.
Kim bilir kıyamet korkusuyla gözleri mahzun,
Kökünden koparılmak var, serilmek upuzun.
Oysa dağlar yarın yerinden oynadıkta
Huzur düşer payına onun,
Tüm dertlerden uzakta."

Şair, Abdülmü'min b. Ali'nin[9] övgüsüne başlayarak kasidesine devam eder.

İbn Cüzeyy der ki; Üstad Ebû Abdullah İbn Battûta'nın sözlerine dönelim:

Cebel-i Fetih'ten çıkarak İslâm kalelerinin en sağlamı ve konum itibariyle en güzeli olan Ronda Kalesi'ne gittim. O sıralarda kale kumandanı, Şeyh Ebu'r-Rebî Süleyman b. Davud Askerî[10] idi. Kadı ise amca oğlum, fıkıh bilgini Ebu'l-Kasım Muhammed b. Yahyâ b. Battûta'ydı. Bu kalede edebiyattan anlayan uzman hukukçu Kadı Ebu'l-Haccac Yusuf b. Musa Münteşâkarî ile karşılaştım. Bu adam beni evinde ağırladı. Ayrıca Hatip Hacı Ebu'l-İshâk İbrahim ile de görüştüm. Şenderuh adıyla tanınan bu erdemli adam Mağrip şehirlerinden Selâ'da vefat etmiştir. Abdullah Saffâr gibilerinin de bulunduğu bir grup salih adamla görüştüm. Burada beş gün kaldım.

Sonra yolculuğuma devam ederek Marbela[11] şehrine yöneldim. Bu iki şehir arasındaki yol gayet sarptır. Marbela, bereketli ve şirin bir şehircik. Orada Malakka'ya[12] [=Malaga] gitme niyetinde olan bir grup atlıya rastlayınca onlarla yolculuk etmek istedim. Neyse ki Hak Teâlâ lütfetti, beni korudu. Adamlar benden önce gittiler, yolda esir edildiler. İlerde bunu anlatacağız. Onların ardından ben yola düştüm. Marbela sınırını geçerek Süheyl arazisine vardığımda bir çukura rastladım, içinde at leşi vardı! Biraz sonra yere atılmış bir balıkçı küfesi gördüm. İçimde şüphe uyandı. Tam önümde bir bekçi kulesi bulunuyordu. Kendi kendime:

"Burada bir düşman görünse kuledeki adam mutlaka onu haber verirdi!" diyordum.

Böylece o civardaki bir eve doğru ilerleyince kenarda da ölü bir at buldum! İşte ben o hâldeyken ansızın bir figan işittim arkamdan. Arkadaşlarımı geride bırakmış, bir hayli önde yürüyordum. Yanlarına döndüğümde Süheyl Kalesi kumandanını onlarla beraber gördüm. Kumandanın demesine göre bu civarda dört düşman gemisi belirmiş; bekçi kulede değilken düşmanlardan bir kısmı karaya çıkmış, Marbela'dan ayrılan oniki atlıyla karşılaşınca birini öldürmüşler, diğerlerini esir etmişler. Küfesi yere atılan balıkçı da onlarla beraber katledilmiş! Kumandan, Malakka'ya sağ salim ulaşmam için evinde gecelememi tavsiye etti. Geceyi onun yanında râbıta [=sınır] kalesinde geçirdim. Bu kalenin Süheyl tarafından yaptırıldığı söylenir. Bahsettiğimiz düşman gemileri kalenin kıyılarına demir atmıştı.

Ertesi gün kumandanla beraber atlarımıza bindik. Endülüs'ün en güzel şehirlerinden ve kalabalık merkezlerinden olan Malakka'ya vardık. Burası kara ve denizin tüm avantajlarını toplamıştır. Kolaylığı çok, meyvesi bol bir şehirdir. Çarşılarında 8 ratl üzümün 1 küçük dirheme satıldığını gördüm. Buranın yakut rengindeki narının dünyada benzeri yok! İncir ve bademe gelince buradan ve çevre arazilerden toplanır da nice doğu ve batı memleketine ihraç edilir.

İbn Cüzeyy der ki:

Malakkalı Hatip Ebû Muhammed Abdülvahhâb b. Ali de hoş bir cinas içeren şu dizelerinde buna işaret eder:

"Yaşa Malakka ve Malakka inciri!
Gemiler senin hatırına buranın misafiri!
Dokunur diye doktorum seni yar etmez bana,
Ne oluyor doktora dur diyor hayatıma!"

Kadı'l Cemâa Ebû Abdullah b. Abdülmelik de cinas yaparak şu dizileri ekledi deminkilere:

"Humus'un da incirini sakın unutma,
Hatırla incirle zeytinini yan yana!"

İbn Battûta devam ediyor:

Malakka şehrinde altın suyuyla boyanmış pek güzel çanak çömlekler üretilir. Buradan dünyanın öbür ucuna; uzak ülkelere ihraç edilir. Şehrin câmii büyük bir alana kuruludur. Bereketi herkesce biliniyor. Güzellikte avlusunun bir benzeri yok. Bu avluda koca koca narenciye ağaçları vardır.

Malakka'ya girdiğimde şehir kadısı erdemli hatip Ebû Abdullah'ı büyük câmide bir köşeye kurulmuşken gördüm. Bu adamın babası eski şehir hatibi olan Ebû Ca'fer'dir. Dedesi ise yine buranın eski hatiplerinden; Allah'ın veli kullarından Ebû Abdullah Tancalî'dir.

Şehir kadısı câmide oturmuş, fıkıh bilginleri ve ileri gelenler onun etrafını çevrelemişti. Daha önce bahsettiğimiz esirleri kurtarmak için fidye topluyorlardı. Kadıya yöneldim:

"Beni koruyan ve esirler arasında bulundurmayan Allah'a şükür!" dedim.

Sonra talihsiz adamların ardından yola çıkışımı anlatım. Kadı efendi hayret etti; biraz sonra bana yemek getirtti. Allah Teâlâ engin merhametiyle kuşatsın onu. Şehir hatibi Ebû Abdullah Sâhilî de beni ağırlamıştır. Bu adam Muammem [=başı daima sarıklı] diye bilinir

Malakka'dan çıkarak 24 mil ötedeki Belleş'e [=Vélez][13] vardım. Burası güzel bir şehirdir. Acayip bir mescidi var. Malakka'da olduğu gibi burada da üzüm, incir ve pek çok meyve yetişiyor.

Sonra oradan çıktım, Elhamma'ya[14] gittim. Sanatkârane bir şekilde inşa edilen mabedinin eşi benzeri yoktur. Şehirden bir mil uzakta, ırmak kıyısında bir sıcak su kaynağı var. Orade erkek ve kadınlar için özel hamamlar bulunuyor.

Bu küçük şehirden çıkarak Endülüs ülkesinin merkezi olan Garnâta [=Gırnata] şehrine yöneldim. Burası tüm Endülüs bölgesinin gelinidir. Çevresi öyle güzel ki dünyada eşi yok diyebilirim. 40 millik bir alan! Ünlü

Şennîl nehri ortadan ayırır bu alanı. Orada başka ırmaklar da var. Art arda bahçeler, yeşillikler, köşkler ve üzüm bağları şehri her yandan sarıp kucaklamış. Mesire yerlerinden biri de Aynu'd-Dem' [=Gözyaşı membaı] diye adlandırılan noktadır. Burası bağlar ve bahçelerle dolu bir dağdır. Bir benzeri yok!

İbn Cüzeyy der ki:

Eğer ırkçılık damgası yemekten korkmasaydım, fırsat elime geçmişken Garnâta'ya dair uzun bir nutuk çekerdim. Ama böyle dillere destan bir şehir için lafı uzatmanın bir manası yok. Sonradan Garnâta'yı yurt edinen üstadımız Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Şibrîn Sebtî şu dizeleri söylediği için Tanrı'nın armağan yağmuruna tutulsun derim!

"Hak saklasın Garnâta'yı, şu gerçek vatanı,
Dertliyi sevince boğan, yurtsuza yurt olanı.
Gözlerin yoruluyor dostum uzun uzun bakınca,
Karlı meralarına; donmaya yüz tutunca.
Hak Teâlâ korusun buranın ahalisini,
Bir serhad soğuk değilse serhad olabilir mi?

Garnâta Sultanı

Garnâta'ya girdiğim sıralarda buranın sahibi Sultan Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Sultan Ebu'l-Velîd İsmail b. Ferec b. İsmail b. Yusuf b. Nasr idi. Hasta olduğu için görüşemedim onunla. İyi yürekli bir hatun olan annesinin gönderdiği altın dinarlar çok işime yaramıştır.

Garnâta'da bir grup iyi insanla karşılaştım. Bunlardan sayabildiklerim şöyle: Kadı'l-cemâa Şerif Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Hüseynî Sebti, müderris fıkıh bilgini Hatip Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim Beyyânî, İbn Übb adıyla tanınan Hatip Ebû Saîd Ferec b. Kasım ve yine kadı'l-cemâalık [=başhâkim] yapan bir bilgin; çağının eşsiz âlimi Ebu'l-Berekât Muhammed b. İbrahim Sülemî Bilfîkî.[15] Bu adam o sıralarda Meriye'den [=Almari] yeni dönmüştü. Onunla bir araya geldik sohbet ettik; fıkıhçı Ebu'l-Kasım Muhammed'in bahçesinde. Ebu'l-

Kasım da meşhur kâtip ve fıkıh bilgini Ebû Abdullah b. Âsım'ın oğludur. Orada iki gün ve bir gece kaldık.

İbn Cüzeyy der ki:

Bahsedilen bostanda onlarla beraber idim. Şeyh Ebû Abdullah İbn Battûta yolculuğu esnasında vuku bulan olayları anlatarak bizi memnun etti, neşelendirdi. Ben de üstadın seyahatı esnasında rastladığı ünlülerin adlarını kaydediyordum. Ondan enteresan ve yararlı şeyler işittik, istifade ettik. Ayrıca Garnâtalıların seçkinlerinden oluşan bir grup vardı yanımızda. Nev'i şahsına münhasır garip huylu müthiş şair Ebû Ca'fer Ahmed b. Rıdvân b. Abdülazîm Cüzâmî de bu gruptandı. Bu delikanlının durumu ilginçtir; çölde doğup hiç eğitim almadığı, eğitim alanlarla da hiç görüşmediği hâlde kaliteli şiir söylemede olağanüstü bir yeteneğe sahip olmuştur. Büyük söz ustaları ve bir hayli mürekkep yalamış öncü edipler dahi nadiren onun kadar iyi dizeler söyleyebilir. Şöyle diyor:

"Ey gönlüme lütfedip taht kuran sultan,
Onun kapısı elbet onu süzen gözdür.
Açıldı kapım, uyandığımda rüyanızdan
Onu yine kitleyecek sürgü hayâlinizdir."

İbn Battûta devam ediyor:

Garnâta'da oralı şeyhlerin ve sufîlerin üstadı Ebû Ali Ömer ile karşılaştım. Bu adam büyük veli Ebû Abdullah Muhammed b. Mahrûk'un oğludur. Onun Garnâta dışındaki tekkesinde birkaç gün kaldım, beni yere göğe komadı, ikramlara boğdu.

Onunla beraber yola çıktık; manevî güzelliği ve bereketi ile ünlenmiş Râbıtatü'l-Ukab adlı tekkeyi ziyaret ettik. Ukab, Garnâta'ya 8 mil uzaklıkta bir dağdır. Bugün artık harabe olan Elbîre şehri civarındadır. Şeyh Ebû Ali Ömer'in yeğeni olan fıkıhçı Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Mahrûk ile de kendi zaviyesinde görüştüm. Bu zaviye Licamîye diye anılır. Garnâta şehrinin dışında, Necd adlı dış mahallenin üst tarafında kurulmuştur ve Sebîke dağına bitişiktir.

Kendi memleketlerine benzediği için Garnâta'yı yurt edinmiş bir grup yabancı sufî vardır orada: Hacı Ebû Abdullah Semerkandî'yi, Hacı Ahmed Tebrîzî'yi, Hacı İbrahim Kûnevî'yi [=Konyalı], Horasanlı Hacı Hüseyin'i, Hindistanlı Hacı Ali'yi, yine Hindistanlı Hacı Reşid'i ve diğerlerini sayabiliriz.[16]

Garnâta'dan çıktım, Elhamma'ya yöneldim; oradan da Belleş ve Malakka üzerinden Zekvân Kalesi'ne vardım. Meyvesi, suyu, ağacı bol şirin bir korunak burası. Buradan çıkarak Ronda'ya yöneldim; oradan da Benî Riyâh köyüne vardım. Köyün şeyhı Ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman Riyâhî beni ağırladı. Bu adam nüfuzlu, erdemli ve cömert insanlardandır. Geleni gideni doyurur. Beni de güzel ağırladı.

ELLİDOKUZUNCU BÖLÜM

AFRİKA'YA DÖNÜŞ, SİYAHLAR ÜLKESİNE YOLCULUK

Ellidokuzuncu Bölüm Notları

Böylece Cebel-i Fetih'e vardım. Daha önce denizi geçerken bindiğim ve Asîlâ halkına ait olduğunu söylediğim gemiye atlayarak Sebte'ye ulaştım. O esnada şehir yöneticisi, Emir Ebû Mehdi İsa b. Süleyman b. Mansûr'du. Kadı ise Fakih Ebû Muhammed Zücünderî idi.

Şehirden çıkarak Asîlâ'ya yöneldim. Burada birkaç ay kaldıktan sonra Selâ şehrine gittim. Oradan da Merrâkeş'e geçtim. Merrâkeş güzel şehirlerdendir. Büyük bir alana yayılmıştır. Hayrâtı çok. Mescidü'l-Kütbiyyîn[1] gibi pek çok ulucâmie sahiptir. Ucu göğü delen, seyredeni şaşkına çeviren yüksek bir minaresi var. Üstüne çıktığımda şehir ayaklarımın altında kalıyordu. Fakat şehrin her yanı virandır şimdi. Burayı ancak Bağdat'a benzetebilirim. Lâkin Bağdat çarşılarının daha güzel olduğunu söylemeliyim. Bu şehirde Müslümanların önderi efendimiz Ebu'l-Hasan'ın yaptırdığı enteresan bir medrese var. Gerek konumundaki güzellik gerekse inşa tarzındaki yetkinlik bu yapıyı diğerlerinden ayırıyor. Hak Teâlâ efendimizden hoşnut olsun.

İbn Cüzeyy der ki:

Merrâkeş hakkında şehir kadısı tarihçi Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülmelik Evsî şu beyitleri söyler:

"Allah aşkına, şu aydınlık Merrâkeş ne güzel şehir,
Halkı cana yakın ve ne kadar da efendi!
Yersiz yurtsuz bir garip orayı sığınıverse,
Teselli bulur; kalmaz aile, vatan derdi.
Şarkılar onu söyler, gözler onu süzerse,
İner gözle kulak arasına haset perdesi!"

İbn Battûta devam ediyor:

Sonra Merrâkeş'ten çıktık. Allah yardımcısı olsun, efendimizin kafilesiyle beraber Selâ şehrine döndük. Daha sonra Miknâse'ye ulaştık. Burası dört yanı bağ, bahçe ve zeytinliklerle çevrili güzel bir şehirdir. Nihayet başşehir Fas'a ulaştık. Yüce Allah burayı korusun!

Orada efendimize veda ettim;[2] Sudan'a [=Siyahlar ülkesi] niyetlenerek yola koyuldum.

Önce Sicilmâsa'ya[3] vardım, en güzel şehirlerdendir burası. Hurması pek lezizdir. Hurma bolluğu yönünden Basra, Sicilmâsa'ya benziyorsa da buranınki daha kaliteli. Hele hele iyrâr denilen türünün dünyada benzeri yok! Sicilmâsa'da Fakih Ebû Muhammed Bişrî'nin evine konuk oldum. Bu adamın kardeşiyle Çin'de Kancanfû şehrinde görüşmüştük. Aradaki mesafeye bak, ne denli uzak!

Ebû Muhammed bana bol bol ikram etti. Sicilmâsa'dayken birkaç deve ile bu hayvanların dört aylık yemini satın aldım.

Yediyüzelliüç senesi Muharrem ayı başlarında[4] bir kafileyle yola düştüm. Hak Teâlâ ganî ganî rahmet eylesin; kafile başı Ebû Muhammed Bendekân Messûfî idi. Kervanımızda Sicilmâsa tacirlerinden oluşan bir grup vardı, öteki yolcularla beraber.

Yirmibeş gün sonra Tegâzzâ'ya vardık.[5] Uğursuz bir köy burası! Garip tarafları vardır; tüm evleri ve mescidi kayatuzundan inşa edilmiş, tavanlar ise deve derisinden gerilmiş! Ne bir ağaç, ne bir ot; sade kum! İçinden tuz çıkarılır. Zemin biraz kazılınca üst üste, öbek öbek oturmuş büyük tuz tabakalarına rastlanır. Bir deveye bunlardan ancak iki tabaka yüklenebilir. Tegâzzâ şehrinde sadece Messûfeli[6] köleler oturuyor, onların işi gücü tuz çıkarmaktır. Gıdaları Sicilmâsa'dan gelen hurma ve deve etiyle Sudan'dan gönderilen anlî[7] türü darıdır.

Siyahlar kendi ülkelerinden buraya gelir ve tuz alıp geri dönerler. Bir yük tuz İyvallâten[8] ve Mâllî'de 20-30 miskale, zaman zaman da 40 miskale satılır. Zenciler altın ve gümüş gibi kullanırlar tuzu! Kalıp kalıp keserler ve alışverişi bununla yaparlar! Tegâzzâ köyü onca küçüklüğüne rağmen yöre halkı alışverişini civardaki madenden çıkarılan saf altınla yapıyor!

Burada zar-zor on gün kalabildik. Çünkü suyu acı ve tuzluydu! Ayrıca sivrisineğin bol bulunduğu bir yerdir Tegâzzâ!

Bu köyden sonra on günde aşılan bir çöle girilir. Suyun pek nadir bulunduğu bu sahra için hazırlıklar yapılır; Tegâzzâ'dan su alınır. Bu kurak mıntıkayı aşarken sık sık yağmur sularının biriktiği gölcüklere rastladık. Seyahat esnasında kayalıklardan oluşan tepeler arasında bir gölet gördük. Suyu tuzlu değil tatlıydı! Hemen abandık, susuzluğumuzu giderdik; elbiselerimizi yıkadık. Bu çölde yermantarı bir hayli fazla yetişiyor. Buranın biti de çok! Herkes boynunda bu hayvancığı öldüren cıvalı ipler taşıyor!

Yolculuk esnasında biz kafilenin en önündeydik. Elverişli bir mekân bulduğumuzda hayvanlarımızı otlatırdık. Bu minval üzere seyahatimize devam ederken İbn Zîrî adlı bir adam çölde yitti! Ürktüm ve bundan sonra kervanın ne önünde ne de kuyruğunda bulunmaya cesaret ettim! İbn Zîrî ile kendi dayıoğlu İbn Adî arasında daha önce bir tartışma çıkmıştı. Karşılıklı küfürleştiler. İbn Zîrî dostlarından geride kalarak yolu şaşırdı. Kervan mola verdiği zaman ondan bir haber çıkmadı. Adamcağızın izini aramak için Messûfelilerden birinin ücretle tutulup gönderilmesi gerektiğini söyledim İbn Adî'ye. Ama herif kabul etmedi. Ertesi gün Messûfelilerden biri hiç para almadan onu aramaya razı oldu. Nihayet bir o yana bir bu yana şaşkın şaşkın dolaştığını gösteren ayak izlerini buldu. Ama ondan bir haber alamadı.

Bu arada yolda rastladığımız bir kafile, içlerinden bazılarının gruptan koptuğunu haber verdi. Daha sonra onların bahsettikleri birini çöl ortasında küçük bir ağacın dibinde bulduk! Cansız bedenin üstünde elbise, elinde kamçı vardı. Ve su, zavallıya yedi mil kadar uzaktaydı.

Sonra yolculuğumuza devam ederek içimlik suyu bulunan Tâserehlâ'ya vardık. Kervanlar burada mola vererek üç gün dinlenir, su kırbalarını onarıp doldururlar. Kırbaların üstüne mutlaka telis dikerler çünkü rüzgârdan korkmaktadırlar.

Tekşîf[9] denilen adam da bu konaktan gönderilir.

Tekşîf

Kafiledeki yolcuların kendilerinden önce İyvallâten'e ulaşmak üzere Messûfe kabilesinden kiraladıkları herkese Tekşîf adı verilir. Bu adam kervandakilerin yazdıkları mektupları götürür, dostlarına iletir. Böylece bu tanıdıklar, kervandakiler için ev kiralar ve İyvallâten'e girmeden dört gün önce kervana erişip su ihtiyacını karşılarlar. Eğer bir kimsenin İyvallâten'de bir tanıdığı yoksa o yörenin fazilet ve cömertlikle tanınmış bir tüccarına mektup gönderir. Bu adam ona iyi davranır, yol gösterir. Önümüzdeki sahrada zaman zaman Tekşîflerin bile mahvolduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu durumda İyvallâten halkı kervandan haberdar olamaz ve yolcuların ya tümü yahut büyük bir bölümü can verir susuzluktan.

Bu çölün cini şeytanı çok! Tekşîf görevlisi yalnızsa cinler ve şeytanlar onunla oynamaya başlarlar, yolunu şaşırtırlar! Adamcağız nereye gideceğini bilemez; helâk olur. Zira bu çölün gözle görülür bir yolu yoktur ve hiçbir iz rehberlik edemez insana! Zaten rüzgârın bir o yana bir bu yana taşıdığı kumlardan ibarettir burası. Sen, an gelir bir yerde art arda dizili kum tepeleri görürsün, biraz sonra o tepelerin başka yere taşındığını farkedersin! Burada ancak çevreyi iyi tanıyan, defalarca güzergâhtan gidip gelmiş olan zeki birisi rehberlik yapabilir. Bizim kılavuzun bir gözü kör diğer gözü hastalıklıydı.[10] Ama yolu herkesten iyi biliyordu. Şaştım bu işe! Bu seyahatimizde Messûfelilerden birini yüz miskal altın karşılığında Tekşîf olarak tuttuk.

Yedinci gece bizi karşılamak için yola düşenlerin ateşlerini gördük uzaktan; sevindik, coştuk! Bu tarafın çölü ıpışıktır; kalbe huzur verir, ruhu kaygılardan kurtarır. Ayrıca hırsızı, yol keseni de yoktur.

Burada yaban sığırı sürü sürü gezer, munisçe yaklaşır insanlara.[11] Bu hayvanları köpeklerle yahut okla avlayabilirsiniz. Ama eti çabuk susatır insanı! Bu yüzden çokları yaban sığırının etini yemekten çekiniyorlar. İşin daha da ilginç yanı şu: Bu sığırlar kesildiklerinde işkembelerinden su çıkar! Ben, Messûfelilerin bu işkembeleri sıkarak içindeki sıvıyı içtiklerini gördüm!

Bu çölün yılanı da çok!

Yılanla OynayanTacirin Hikâyesi

Kafilede Hacı Zeyyân adlı Tilimsânlı bir tacir vardı. Hep yılan tutar avâre avâre oynardı. Ona bu işten vazgeçmesini söylerdim; bana kulak asmazdı. Bir defasında elini bir keler deliğine soktu. Keler yerine bir yılan bularak eline aldı. Üstten bastırıp sıkı sıkı yakalamak isteyince hayvan can havliyle adamın sağ işaret parmağını soktu. Hacı Zeyyân dehşetli bir sancıyla yerinden hopladı. Elini dağladıysa da akşamüzeri ağrısı iyice arttı. Nihayet bir deve keserek elini işkembesine soktu; öyle yattı o gece.[12]

Daha sonra adamın parmağının etleri delik deşik oldu. O da kökünden kesti attı parmağını! Messûfelilerin demesi o ki Hacı Zeyyân yılan sokmadan önce su içmeseymiş mutlaka ölürmüş zehirden...

[İyvallâten Yoluna Devam]

Bizim için yola çıkanlar yanımıza gelince hayvanlarımızı suvardık. Yolumuza devam ettik; harareti epey yüksek olan ve daha önce gördüklerimize hiç benzemeyen bir sahraya girdik. Burada ikindi namazının ardından yola koyulur, bütün gece ilerler ve sabaha doğru mola verirdik. Messûfe, Berdâme[13] ve diğer kabilelere mensup pek çok kişi su yükleriyle yanımıza geldiler. Amaçları su satmaktı.

Sicilmâsa'dan ayrılışımın ikinci ayı dolunca Sudan şehirlerinin ilki olan İyvallâten'e ulaştık. Rebîulevvel ayının ilk günüydü. Orada hükümdarın vekili olarak Ferbâ Hüseyin bulunuyordu. Ferbâ,[14] naip, yardımcı anlamına gelen bir sözcüktür.

İyvallâten'e ulaştığımızda tacirler mallarını geniş bir alana bıraktılar. Zenciler bu malların korunacağına ilişkin garanti verdiler. Tüccar tayfası, Ferbânın yanına vardı. Ferbânın adamları, ellerinde mızrak ve yaylarla onun önü sıra dikilmişler, Messûfe'nin önde gelen kişileri naibin arkasında yerlerini almışlardı. Tacirler huzura çıkınca ayakta beklediler. Gayet yakın duruyorlardı ama Ferbâ küçümseme amacı güderek dilmaça[15] bir şeyler söyledi; tacirlere iletsin diye. İşte o zaman bu heriflerin terbiyesizlikleri, beyazları aşağı görmeleri yüreğime oturdu, ülkelerine geldiğime pişman oldum! Aslen Selâ halkından olan İbn Beddâ adlı nüfuzlu kişinin evine yöneldim. Daha önce ona bir ev kiralamasını söylemiştim. O da gerekeni yapmıştı.

Daha sonra İyvallâten müşerrifi[16] [=müfettişi] Menşâcû, kafilede bulunanları ziyafete çağırdı. Katılmak istemediysem de dostlarımın ısrarı üzerine gitmek zorunda kaldım. Getirilen yemek fazla dövülmemiş anlî türü darının biraz bal ve sütle karıştırılmış hâliydi. Bunu kova gibi kullandıkları bir kabağın yarısına kadar doldurmuşlardı. Misafirler çorbamsı yemeği içtiler ve dağıldılar. Ben dostlarıma dönerek:

"Zenciler bunun için mi bizi çağırdılar?" dediğimde:

"Elbette! Onların en büyük yemeği budur!" cevabını verdiler. O zaman hissettim ki bu heriflerden hayır gelmez! Ve hemen İyvallâten hacılarıyla beraber yola düşmek istedim.

Sonra onların hükümdarının oturduğu şehri görmek niyetiyle yolculuğa devam dedim.

İyvallâten'de elli gün kaldım. Ahali bana saygıda kusur etmedi, ikram yağdırdı. Şehir kadısı Muhammed b. Abdullah b. Yenûmar'la kardeşi fıkıh bilgini Müderris Yahyâ beni el üstünde tutanlardandır.

İyvallâten şehri çok sıcak. Orada küçük hurma ağaçlarının gölgesine kavun karpuz ekiliyor. Su, kuyulardan sağlanıyor. Koyun eti bol. Ahalinin giydiği elbiseler Mısır işidir, pek güzeldir. Halkın büyük bir kısmı Messûfe kabilesindendir. Kadınlarının dikkat çekici bir güzelliği var. Onlar, nüfuz ve itibar bakımından erkeklerden daha üstün.

İyvallâten'de Oturan Messûfeliler

Bu grubun hâli pek ilginç. Akıl almaz işleri var. Erkeklerinde zerrece kıskançlık yok! Hiçbiri babasının adıyla anılmaz. Herkes dayısının adıyla anılır. Kişi öldüğü zaman mirası kendi çocuklarına değil, kızkardeşinin oğullarına kalır. Böyle bir âdeti dünyada görmedim; Mulaybâr ülkesinin gâvur Hintlileri hariç! Ama Messûfeliler namazlarını kaçırmayan, İslâm hukuku öğrenmeye gayet eden ve *Kur'an* ezberleyen Müslümandırlar.

Kadınlarına gelince vaktinde namaz kılmalarına rağmen erkeklerden çekinmeyen, kaç-göç yapmayan hanımlardır. İsteyen herkesle evlenirler; lâkin kocalarıyla beraber asla yolculuk etmez ve yerlerineden ayrılmazlar.

İçlerinden biri çıkar da eşiyle birlikte gitmek isterse ailesi duvar gibi dikilir, engel olur.

Buralı kadınlar namahrem erkeklerle arkadaş olabiliyorlar. Erkekler de namahrem kadınlarla bir araya geliyor, sohbet ediyorlar.[17] Adam evine geldiğinde hanımını bir erkekle sohbet ederken bulur da hiç yadırgamaz! Bu ne biçim iş!

Bununla İlgili Bir Olay

Bir gün İyvallâten kadısının yanına çıktım. Orada genç ve çok güzel bir kadın vardı. Onu görünce çekindim ve dönmek istedim. Kadın benim hâlime güldü, hiç sıkılmadan! Kadı efendi:

"Niye geri gidiyorsun? Bu benim arkadaşımdır!" dedi.

Onların bu durumuna şaştım! Çünkü kadı efendi hacca gitmiş, fıkıh öğrenmiş hocalardandı. Hattâ duyduğuma göre o bu sene hanım arkadaşıyla yan yana hacca gitmek için sultandan izin istemiş... Bilmiyorum, bahsedilen hanım arkadaşı bu muydu yoksa başkası mı? Ama sultan izin vermemiş!

Benzeri Bir Olay

Bir gün kafile arkadaşım olan Messûfeli Ebû Muhammed Bendekân'ın yanına vardım. Bir yaygının üstüne kurulmuştu. Evinin ortasında, üstünde gölgelik bulunan bir sedirde oturan kadın yanındaki erkekle sohbet ediyordu. Arkadaşıma sordum:

"Bu kadın kim?" Cevap verdi:

"Hanımım!"

"Yanındaki herif kim oluyor?" diye sorduğumda;

"Onun arkadaşıdır!" cevabını verdi. Hemen çıkıştım:

"Sen bizim ülkemizde oturdun; dinî konuları bildiğin hâlde bu işe nasıl razı oluyorsun?"

Karşılık verdi:

"Bizde kadınların namahrem erkeklerle edebini koruyarak sohbet etmesine ses çıkarılmaz, şüpheyle bakılmaz. Onlar sizin ülkenizin karıları gibi değil!"

Herifin ahmaklığına hayret ettim, çıkıp gittim ve bir daha uğramadım ona! Defalarca beni çağırdıysa da kabul etmedim.

[Mâllî'ye Doğru]

İyvallâten'den yirmidört gün uzakta bulunan Mâllî'ye gitmeye niyelendiğimde bir Messûfeliyi kiraladım, rehber olarak. Bu yol gayet güvenilir olduğu için kervanla seyahat etmeye gerek yoktur.

Üç arkadaşla çıktık. Güzergâhımızda ağaç çoktu. İri, asırlık ağaçlardı bunlar.[18] Sadece birinin gölgesine koca bir kervan sığar! Bir kısmının ne dalı ne yaprağı var ama kuru kütüğü bile insanları gölgelendirebilir. Bu ağaçların bir kısmı da hastalıktan ötürü içten içe çürümüş. Kovukları kuyuya dönmüş, yağmur sularını kucaklamış. Millet bu sudan içiyor. Bazılarının kovuğunda ise kovan kovan bal var. Herkes bu balı topluyor.

Bu dev ağaçlardan birinin önünden geçerken ne göreyim! Adam içeride oturmuş, tezgâhını kurmuş halı dokuyor! Ağzım açık kaldı.

İbn Cüzeyy der ki:

Endülüs ülkesinde iki kestane ağacı vardı. İçlerine kumaş dokuyan iki usta yerleşmişti. Bu ağaçlardan biri Vâdî Âş'ta dağ eteğinde,[19] diğeri ise Garnâta'ya bağlı Büşşâre yöresindedir.

İbn Battûta devam ediyor.

İyvallâten ile Mâllî arasındaki ormanda yetişen bu ağaçların bir kısmı erik, elma, şeftali ve kayısıya benziyorsa da apayrı cinslerdir. Oradaki ağaçların bazıları ham kavuna benzeyen meyveler veriyor. Bunlar eriştiği zaman çatlayıp un gibi bir toz çıkartıyorlar. Bu madde hem pişiriliyor hem de çarşılarda satılıyor.

Ahali bu topraklardan baklaya benzer taneli bitkiler çıkartarak kavurup yiyor. Tadı, kavrulmuş nohut gibi. Zaman zaman bu bitkiyi öğüterek sünger gibi pofur pofur bir börek yapar ve gartîyle kızartırlar. Gartî,[20] kayısıya benzeyen çok lezzetli bir meyvedir. Ama bu yemek beyaz insanlara dokunuyor. Bitkinin çekirdeğinden çıkartılan yağ çeşitli işlerde kullanılıyor. Muselâ yemek pişirmede, kandilleri yakmada, az önce sözünü ettiğimiz süngerimsi puf böreğini kızartmada kullanıyorlar. Ayrıca vücuda masaj yapmak ve orada bulunan bir tür toprakla karıştırıp duvarları sıvamak için de bu çekirdekten faydalanılır. Çekirdeğin yağı gayet kolay üretilir, her tarafta bulunur.

Bir şehirden diğer şehirde koca koca kabaklar taşınır. Bu kabaklar bizim oraların küpleri kadar iridir! Siyahlar ülkesinde yetişen kabaklar tabak yerine kullanılıyor. Meselâ bir kabağı ortasından bölerek iki tencere yapıyorlar ve etrafını güzelce süslüyorlar. Siyah adam yolculuğa çıktığı zaman, köle ve cariyeler onun yatağını ve yükünü taşırken yeme içmede kullandığı kabak-çanakları da götürmeyi de ihmal etmez!.

Gezgin insan bu diyarda katık, dinar ve dirhem taşıma gereğini duymaz. Sadece kayatuzu parçaları, güzel kokular ve nazm denilen camdan yapılmış süsleri yanında bulundurması yeter. Onlar en çok karanfil, sakız ve tâsergant denilen kokuyu beğenirler. En sevdikleri koku tâserganttır.[21] Gezgin kişi bir köye vardığında siyah kadınlar hemen anlî denilen darıyla, süt, tavuk, sedir unu, pirinç, fûnî ve ve bir tür bakla unundan [=lubya][22] oluşan yiyecekleri getirir. Fûnî, hardal tanesine benzemektedir; kuskus[23] ve asîde [=kavut; un hellesi] yapılır bundan. Yolcu dilediğini satın alır. Ama şu bilinmeli; burada pirinç beyazlara dokunur. Fûnî pirinçten daha iyi.

İyvallâten'den ayrılışımızın onuncu gününde Zâgarî kasabasına vardık. Burası büyücek bir köydür. Vancarâta denilen zenci tacirler burada oturuyor. Onların arasında Hâricî mezhebinin İbâdiye kolundan olan[24] bir grup beyaz bulunuyor. Bu beyazlara Sagangû denilmektedir. O civarda yaşayan ve Malikî mezhebinden olan beyaz Sünnîlere Tûrî adı verilmiştir. Anlî denilen darı İyvallâten'e bu köyden gönderilir.

Zâgarî'den çıkıp büyük nehre vardık. Büyük nehir Nil'dir [=Nijer ırmağı][25] ve Kârsahû şehri bu ırmağın kıyısına kurulmuştur. Su önce

Kâbera'ya oradan da Zâga'ya iner. Bu son iki şehrin sultanları Mâllî hükümdarına bağlıdırlar. Zâga ahalisi çok eskiden İslâma girmiştir. Din-diyanet bilir ve ilim peşinde koşarlar.

Nil daha sonra Zâga'dan kıvrılıp Tunbuktû ve Kavkav [=Gavgav] şehirlerine, oradan da Mûlî'ye uğrar. Tunbuktû ve Kavkav'dan daha sonra bahsedeceğiz. Mûlî, Mâllî ülkesinin son şehridir; Lîmlilerin yaşadığı yerdir.[26] Daha sonra Yûfî'ye kavuşur bu nehir. Yûfî, siyahlar ülkesinin büyük şehirlerindendir. Hükümdarı da onların ulu hükümdarlarındandır. Beyazlar Yûfî'ye giremezler. Çünkü oraya varmadan önce siyahlar tarafından işleri bitirilir! Bu büyük nehir kıvrılarak yoluna devam eder ve Nûba ülkesine, oradan da Donkola'ya ulaşır. Nûba halkı Hıristiyandır. Donkola,[27] siyahlar ülkesinin en büyük şehridir. Hükümdarları İbn Kenziddîn[28] diye çağrılır. Bu adam [Mısır sultanı] Melik Nâsır döneminde İslâma girmiştir.

Böylece Nil nehri, Cenâdil [=çağlayanlar] bölgesine erişir. Cenâdil siyahlar ülkesinin sonu, Saîd-i Mısr'daki [=Orta ve Güney Mısır] Asvân mıntıkasının başlangıcıdır. Nil'in o yöresinde su kıyısında gördüğüm bir timsah neredeyse küçük bir kayık kadardı! Bir gün su dökünmek için Nil kıyısında inmiştim. Bir zenci belirdi, ırmakla benim arama dikildi. Herifin edepsizliğine, utanmazlığına şaştım, olayı birine anlattım. O şöyle izah etti:

"Siyah adam timsahın sana zarar vermesinden endişe ettiği için böyle davrandı!"

Sonra Kârsahû'dan geçerek Sansara ırmağına vardık. Sansara, Mâllî'den on mil uzaklıktadır. Oradaki yerlilerin töresi gereği, izin almadan bu ırmağa giremez kimse! Ben daha önce namıma ev kiralasınlar diye oradaki beyaz gruba mektup yazmıştım. Onların ileri gelenleri, Muhammed b. Fakih Cezûlî ile Şemseddîn b. Nakuvîş Mısrî'dir. Irmak kıyısına vardığımda bir sala binerek karşıya geçtim, kimse beni engellemedi.

Böylece siyahların hükümdarının başşehri olan Mâllî'ye vardım. Orada şehir mezarlığının yakınına geldim. Beyazların mahallesine giderek Muhammed b. Fakih'i buldum. Evinin tam karşısında benim için bir yer kiralamış. Vakit geçirmeden oraya yerleştim. Damadı fıkıh bilgini

Abdülvâhid ziyaretime geldi; bir mum ile biraz yiyecek getirdi. Ertesi gün Muhammed b. Fakih ile Şemseddîn b. Nakuvîş yanlarına talebe zümresinden Merrâkeşli Ali Zûdî'yi alarak ziyaretime geldiler. Bu arada evime teşrif eden Mâllî kadısı Abdurrahman ile görüştüm. Abdurrahman siyahlardandır; İyi huylu erdemli bir hacıdır. Bana misafirlik olarak bir inek gönderdi. Orada siyahların önde gelen kişilerinden Tercümân Dûgâ ile görüştüm. Tercümân Dûgâ bana bir boğa gönderdi. Fıkıh bilgini Abdülvahid ise iki çuval fûnî ile tepeleme gartî dolu bir tencere gönderdi. Muhammed b. Fakih pirinç ve fûnî hediye etti. Şemseddîn de boş durmadı, yemek gönderdi. Onlar benim için gereken her şeyi yaptılar. Allah onlara bu güzel davranışlarından ötürü hediye yağdırsın! Muhammed b. Fakih, sultanın amca kızıyla evliydi. Bu kadıncağız bile boş durmadı; neyimiz var neyimiz yok diye bizi yokladı, yemek vesaire gönderdi.

Oraya varışımızdan on gün sonra kulkasa benzeyen ve kafî diye adlandırılan ottan yapılmış bir bulamaç yedik. Bu yemek, orada bütün gıdalardan üstün tutuluyor. Ertesi gün sabahleyin tümümüz hastaydık! Tam altı kişi! İçimizden biri Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Sabah namazını kılmaya gittim. İbadet sırasında ansızın bayıldım. Mısırlı birinden mide söken ilaç istedim. Beyder diye bilinen bir bitki kökü getirdi. Onu anason ve şekerle karıştırıp suyla bir güzel ezdi. Afiyetle içtim! Epey bir safrayla beraber yediğim her şeyi kustum. Hak Teâlâ beni ölümden çevirdi. Ama iki ay hastalık çektim.

Mâllî Sultanı

Mâllî sultanı, Mensâ Süleyman'dır.[29] Mensâ, hükümdar anlamına geliyor. Süleyman o adamın ismidir. Mensâ Süleyman eli sıkı bir hükümdar! Ondan asla büyük bir armağan beklenmez! Orada bir hayli uzun kaldığım hâlde hastalığım sebebiyle hükümdarı hiç göremedim. Daha sonra Efendimiz Ebu'l-Hasan'ın vefatı münasebetiyle[30] resmi tören düzenledi Mâllî sultanı. Yüce Allah efendimizden hoşnut olsun. Bu törene emirlerini, fıkıh bilginlerini, kadıyı ve hatibi çağırdı. Ben de onlarla beraber geldim. Biraz sonra dört köşe küçük sandıklar getirildi; içlerinde *Kur'an* cüzleri bulunmaktaydı. Hatim indirildi ve Efendimiz Ebu'l-Hasan ile Mensâ

Süleyman adına dualar edildi. Yüce Allah, efendimizi engin merhametiyle kuşatsın.

Bu tören bittikten sonra Mensâ Süleyman'a selâm verdim. Kadı, hatip ve İbnü'l-Fakih benim kim olduğumu ona anlattılar. Mensâ Süleyman oralıların diliyle cevap verdi. Berikiler bana dönerek şöyle dediler:

"Hükümdar sana Allah'a şükret diyor!"

Ben de karşılık verdim:

"Tüm övgüler Allah'a! Hangi durumda olursak olalım şükürler olsun Yaradana!"

Siyahların Kalitesiz ve Lezzetsiz Ziyafetleri; Buna Verdikleri Önem

Törenden sonra bana misafirlik hediyesi gönderildi. Bu hediye önce kadı efendinin konağına getirildi. Kadı da bunu adamlarıyla İbnü'l-Fakih'in evine yollamış. İbnü'l-Fakih evinden seğirterek çıktı, yalın ayak yanıma geldi;

"Kalk! Hükümdarın kumaşı ve hediyesi geldi sana!" dedi.

Kalkıverdim, getirilenlerin elbise ve mal olduğunu zannettim. Bir de ne göreyim, üç yuvarlak ekmek, gartî ile kızartılmış bir parça sığır eti ve kesikle [=yoğurt, ekşimik] dolu bir kabak! Bu manzaraya güldüm de güldüm! Heriflerin akıl noksanlığına şaştım, böyle basit bir şeyi bu denli önemsemelerine hayret ettim.

Hükümdara Söylediğim Sözler ve Bana Yaptığı İyilik

Söz konusu misafirlik hediyesi geldikten sonra iki ay kaldım orada. Ve hükümdar hiçbir şey göndermedi! Ramazan ayına girdik,[31] sık sık büyük daireye gidiyor, hükümdarı selâmlıyor, kadı ve hatibin yanına çörekleniyordum. Bir ara Tercümân Dûgâ bana:

"Hükümdara iki çift laf et, ben gerektiği şekilde yorumlarım senin sözlerini!" dedi.

Böylece hükümdarın Ramazan ayı başlarında kurduğu halk divanına çıkarak şunları söyledim:

"Ben nice ülkeler gezmiş biriyim! Pek çok hükümdarla görüştüm. Nah şuracıkta senin ülkende de tam dört ay kaldım! Ne misafir ettin beni; ne ihsan yağdırdın bana! Diğer hükümdarlara ne diyeyim senin hakkında?"

Mensâ Süleyman cevap verdi:

"Ben seni hiç görmedim; kimsin, necisin bilmedim!"

Kadı ile İbnü'l-Fakih söze girerek:

"Bu adam size selâm vermişti, siz de ona yemek göndermiştiniz!" dediler.

Bu sohbetten sonra hükümdar bana yemek gönderdi, hemen yanı başında bir evin benim adıma tutulmasını emretti. Ayrıca bana maaş bağladı. Daha sonra Ramazanın yirmiyedinci gecesinde [=Kadir gecesinde][32] kadıya, hatibe ve fıkıh bilginlerine para dağıttı. Buna zekât diyorlar. Onlarla beraber bana da 33,3 miskal altın verdi. Yola çıkacağım zaman da ayrıca 100 miskal ihsan etti.

Kubbeli Mekânında Oturuş Tarzı

Hükümdarın yüksek kubbeli bir mekânı var. Buranın kapısı sarayının içindedir. O çoğu vakit burada oturur. Bu mekânın büyük salona bakan yüzünde kemer şeklinde tahtadan yapılmış üç pencere bulunmaktadır. Bunlar gümüş plakalarla kaplanmıştır. Kemerli pencerelerin aşağısında ya altın suyuna batırılmış gümüşle yahut altın plakalarla kaplı üç pencere daha var. Sultan içeriye kurulunca bunların yün perdeleri kaldırılır; makamında olduğu anlaşılır böylece... Hükümdar oraya geçtiğinde hemen o pencerelerin birinden ipek püskül çıkartılır. Bu püsküle Mısır işi çizgili bir mendil bağlanmıştır. Halk mendili görünce davullar çalınır, zurnalar öttürülür. Daha sonra köşkün kapısından üçyüz civarında köle çıkar. Bir bölüğün ellerinde yaylar, diğer bölüğün ellerindeyse küçük kargı ve kalkanlar bulunur. Elinde kargı olanlar sağ ve sol tarafta dikilirler. Yaylılar da iki tarafa dağılıp çömelirler. Sonra eyeri ve dizgini olan iki atla iki koç

getirilir. Onlar bu hayvanların göz değmesine karşı etkili ve faydalı olduğunu söylüyorlar.

Hükümdar oturur oturmaz üç kölesi seğirtir, naip [=başyardımcı] Kancâ Musa'yı çağırırlar. Böylece hatip, fıkıh bilginleri ve Ferâriye[33] grubu gelip büyük dairenin sağ ve sol tarafında silâhtarların tam önüne otururlar. Ferâriye, kumandanlar demektir. Bu arada Tercümân Dûgâ sırtında zerdhane[34] cinsinden pahalı bir ipek elbise, başında kenarlı bir sarık, belinde altın kınlı kılıç, ayaklarında mahmuzlu sert ayakkabılarla büyük dairenin kapısında dikilmektedir. Zenciler, zâtü'l-havâşî denilen bu kenarlı sarığı pek hoş bir tarzda sarmaktadırlar başlarına. O gün Tercümân Dûgâ'dan başka hiç kimse sert ayakkabı [=kalın mest, çizme] geçiremez ayağına. Elinde uçları temrenli biri altın, diğeri gümüş iki kısa kargı bulunmaktadır.

Askerler, valiler, genç hizmetkârlar Messûfeliler ve diğerleri büyük dairenin dışında gepgeniş, ağaç dolu bir alanda otururlar. Her kumandanın önünde mızraklı, yaylı, davullu zurnalı adamları yer alır. Onların zurnaları fildişindendir. Ayrıca kamış veya kabaktan yapılan değneklerle çalınan ve garip sesler çıkaran çalgılar bulunur her birinde. Her kumandan elinde yayı, omuzları arasında tirkeşi ile at sırtındadır. Ona bağlı erlerin bir kısmı piyade, bir kısmı süvaridir.

Büyük dairenin içinde kemerli pencerelerin altına bir adam dikilir; hükümdarla konuşmak isteyen kişi önce Dûgâ'yla konuşur, Dûgâ ayakta dikilenle söyleşir, o da durumu hükümdara bildirir.

Hükümdarın Büyük Dairede Oturuş Tarzı

Hükümdar, bazen büyük dairede de oturur. Orada bir ağaç altında benbî[35] [=banbu] denilen üç basamaklı bir peyke vardır. İpekle döşeli bu peykeye yastıklar konulmuştur. Üzerine kubbeye benzer ipek bir şatur [=çadır] kurulur. Şaturun tam tepesine doğan büyüklüğünde altın bir kuş kondurulmuştur. Hükümdar, elinde yayı sırtında sadağıyla sarayın köşesindeki kapıdan çıkar. Başında altın bir şeritle bağlanmış altın bir serpuş bulunmaktadır. Uzunluğu bir karışı aşan bu başlığın bıçak gibi ince uçları [=sarkıntıları] vardır. O çoğu kez mutanfas denilen Hıristiyan

kumaşından yapılmış tüylü kırmızı bir cübbe giyer. Hükümdarın önüne, ellerinde altın ve gümüş kanâbir[36] [=kumbara şeklinde çalgı âletleri] bulunan şarkıcılar çıkar. Hükümdarın arkasındaysa üçyüz civarında silâhlı köle bulunmaktadır. O yavaş yavaş yürür, çok sakin hareket eder, bazen durur. Benbîye varınca durup halka bakar, sonra da hatibin minbere çıktığı gibi ağır ağır peykeye yükselir. Makamına kurulur kurulmaz davullar dövülür, borular öttürülür, zurnalar çalınır. O sırada üç köle hemen seğirtip hükümdar naibiyle emirleri çağırırlar. Onlar gelip otururlar. Yanlarında demin bahsettiğimiz iki atla iki koç vardır.

Dûgâ kapıda bekler, diğer insanlar dış alanda ağaçlar altında bekleşirler.

Siyahların, Hükümdarlarına Karşı Alçalışları; Ona Saygı Göstermek İçin Toprak Saçmaları ve Diğer İşleri

Siyahlar hükümdarlarına karşı alçakgönüllü davranma konusunda tüm insanları geride bırakırlar; yemin ederken "Mensâ Süleyman Kiy"[37] derler. Demin bahsettiğimiz kubbeli makamında otururken birini çağırsa çağrılan adam sırtındaki giysileri çıkarıp eski püskü çaputlara bürünür, başındaki sarığı çözüp kirli bir şapka giyer, şalvarını yukarı çekerek huzura girer. Son derece ezik ve perişan bir hâlde ilerler. Dirseklerini sertçe yere vurur, kafasını öne doğru eğerek rükû hâlinde bekleyip hükümdarın sözlerine kulak verir. Biri hükümdarla konuşur ve karşılık alırsa elbisesini ansızın sırtından sıyırıp üstüne başına toprak saçmaya başlar; tepeden tırnağa yıkanır gibi! Ben onların bu vaziyetine şaşardım; nasıl oluyor da gözleri kör olmuyor?

Hükümdar mecliste iki çift lâf ettiğinde oradakiler başlarından sarıklarını çıkarıp sessiz sedasız kulak verirler söylenilenlere. Zaman zaman içlerinden biri hükümdarın huzuruna çıkıp onun hizmetinde neler yaptığını sayıp dökerek:

"Şu gün şöyle yaptım, bugün şunu öldürdüm!" der. Bunu bilenler hemen adamı doğrularlar. Evetleyiş tarzları şöyledir:

Tanıklık etmek isteyen kişi ok atar gibi yayının kirişini gerer ve salar. Hükümdar adama dönüp;

"Doğru söyledin!" der veya teşekkür ederse beriki hemen giysilerini çıkarır, üstünü başını toprağa beler ve bağdaş kurup oturur. Onlara göre böyle davranmak hükümdara duyulan saygının gereğidir.

İbn Cüzeyy der ki:

Allah aziz kılsın, bilgin dostum fıkıhçı Ebu'l-Kasım b. Rıdvân'ın anlattığına göre; Hacı Musa Vancarâtî, Mensâ Süleyman tarafından efendimiz Ebu'l-Hasan'a elçi olarak gönderilmiş. Ulu divana çıktığı zaman beraberindekilerden biri yanında toprak dolu bir sepet taşıyor ve efendimiz ona güzel bir söz söyleyince kendini toprağa beliyormuş; memleketinde yaptığı gibi!

Hükümdarın Bayram Namazında ve Bayram Günlerinde Yaptığı Şeyler

Ramazan ve Kurban bayramlarında Mâllî'deydim.[38] Ahali bembeyaz, tertemiz elbiselere bürünerek hükümdar köşkü kıyısındaki büyük musallâya [=Cuma kılma yeri] çıktı. Hükümdar, başında taylasanlı bir sarıkla [=bir ucu serbest bırakılmış sarık] atına bindi. Siyahlar sadece bayram günlerinde taylasanlı sarık takarlar. Kadı, hatip ve bilginler diğer günlerde de bu tür bir sarık sarabilirler. Onlar bayram günlerinde hükümdar huzurunda tekbir getirirler. Bu arada hükümdarın önü sıra kırmızı ipek sancaklar[39] götürülmektedir. Namaz kılınacak büyük meydana çadır kurulur. Sultan oraya teşrif eder ve törene hazırlanır; sonra meydana çıkar. Namaz kılınıp hutbe okunur ve hatip minberden inerek hükümdarın tam önüne oturur, uzun bir vaaz çeker. Orada elinde mızrak tutan bir adam dikilmektedir; hatibin sözlerini halka kendi dilleriyle açıklar. Genel olarak bu sözler hükümdarı öven, ona itaati teşvik eden cümlelerden oluşur. Sultan her iki bayramda da ikindi namazından sonra oturur. Silâhdâriyye tayfası [=silâhlı özel muhafızlar] oraya gelirken yanlarında altın ve gümüş sadaklar, kını altından yapılmış, her yanı altınla bezenmiş kılıçlar; som altın ve gümüş mızraklar, billur topuzlar bulunur. Hükümdarın başucunda dört kumandan dikilmektedir; ellerinde eyer üzengisine benzeyen gümüş bir yelpaze vardır; sinek kovarlar! Kadı, hatip ve ferâriye tayfası [=emir ve kumandanlar bölüğü] her zamanki gibi otururlar. Dört hanımı ve yüze yakın cariyesiyle Tercümân Dûgâ gelir. Cariyelerin elbiseleri nefistir; başlarında altın ve

gümüş kurdelalar vardır. Bunlara altın ve gümüş elmaslar bağlanmıştır. Tercümân Dûgâ kendisi için dikilen sandalyeye oturarak kamıştan yapılmış ve alt kısmına ziller takılmış bir âleti çalmaya başlar. Hükümdarı öven şarkılar söyler, onun savaşlarından ve yaptığı büyük işlerden bahseder. Hanımları ve cariyeleri de onunla beraber şarkı söylemekte, yaylarla oynamaktadırlar. Tercümân Dûgâ'nın yanında otuz civarında genç köle bulunur. Sırtlarında kırmızı kumaştan yapılmış cübbeler, başlarında beyaz şapkalar vardır. Her köle boynuna asılı davulu var gücüyle dövmektedir. Daha sonra Tercümân Dûgâ'nın avânesinden olan çocuklar gelir, oyuna başlar; Sintlilerin yaptığı gibi havaya sıçrarlar. Onlar bu işte ustalaştıkları için çok çevik davranmaktadırlar; kılıçla güzel oynarlar. Dûgâ da kılıç oyunundan anlar.

İşte bu oyun sırasında hükümdar onlara ödül verilmesini emreder. 200 miskal işlenmemiş [som] altınla dolu bir kese getirilir ve orada bulunanların başlarına saçılır! Kumandanlar ayağa kalkarak hükümdara şükranlarını bildirmek için yaylarını gererler. Ertesi gün onlardan her biri kendi imkânlarına göre Dûgâ'ya bir hediye sunar. Tercümân Dûgâ anlattığımız bu tertîbi [=merasim ve oyun düzenini] her Cuma ikindiden sonra sahneye koyar.

Şairlerin Hükümdara Şiir Düzmelerindeki Gülünçlük

Dûgâ bayram günü oyununu bitirir bitirmez şairler gelir. Onlara Culâ diyorlar. Bu kelimenin tekili câlîdir [=dyeli].[40] Her şair, [pelikangillerden renkli tüylere sahip küçük bir kuş olan] şakşâka benzeyecek şekilde tüylere bürünerek huzura girer. Ayrıca şakşâk başı gibi kırmızı gagalı bir tahta kelle kondurulur üstlerine. Şairler bu gülünç kıyafetle hükümdarın önüne dikilip şiirlerini okurlar. Bana bildirildiğine göre onların dizeleri sadece öğütmüş! Hükümdarlarına şöyle diyorlarmış:

"Üzerine oturduğun şu benbî falanca hükümdarın oturduğu makamdır. Onlardan bir kısmı şöyle güzel işler yaptı, diğer bir kısmı da şunları yaptı! Sen de hayırlı işler yap ki ahirete göçtükten sonra dillerden düşmesin adın!"

Böylece şairlerin önderi benbînin basamağına çıkarak başını hükümdarın kucağına bırakır. Daha sonra benbînin üstüne yükselip başını hükümdarın önce sağ sonra sol omuzuna koyar; oralıların diliyle bir şeyler mırıldanıp

iner. Duyduğuma göre bu hareket, onların İslâmdan önce yapageldikleri eski bir âdetmiş. Bugün de aynı töreyi sürdürüyorlar.

Konuşan Çekirge Hikâyesi

Bir gün hükümdarın divanında hazır bulundum. Uzak yöreden gelmiş olan bir fakih hükümdar huzuruna çıkıp uzun uzun konuştu. Kadı ayağa kalkıp onu doğruladı; hükümdar da onların görüşüne katıldığını bildirdi. Böylece herkes sarıklarını çıkardı, hükümdarın önünde toprağa bulandı. Yanımdaki beyazlardan biri bana dönerek:

"Hükümdara ne dediklerini biliyor musun?" diye sorunca;

"Bilmiyorum!" dedim. Adam konuya açıklık getirdi:

"O fıkıh bilgini, bulunduğu yörenin çekirgeler tarafından işgal edildiğini, ermiş kullardan birinin haşerelerin yoğunlaştığı yere giderek çokluklarından ötürü korkuya kapılıp ‘Bu çekirgeler nasıl da her yanı kaplamış!' deyince bir haşerenin; ‘Hak Teâlâ bizi zulmün egemen olduğu ülkenin ekinlerini yok etmek için gönderdi!' cevabını verdiğini anlattı. Kadı ve hükümdar da bu sözleri tasdik ettiler."

Bu arada hükümdar kumandanlara dönerek şöyle dedi:

"Benim zulüm ve haksızlıkla zerrece ilişkim yoktur! Aranızda zalimlik edenleri cezalandırdım! Her kim bir zorbayı tanır da bana haber vermezse o herifin yaptığı kötülüklerin günahı haber vermeyenin boynuna olsun! Kötülüklerin cezasını veren güçlü ve Kahhar Allah bunun hesabını soracaktır ondan!"

Hükümdar bu sözleri söyleyince kumandanlar başlarından sarıklarını çıkarıp zulümle hiçbir ilgileri olmadığını belirttiler.

Benzeri Bir Olay Daha

Bir gün Cuma namazındayken Messûfe kabilesinden ticaretle uğraşan ve ilim öğrenmekten geri kalmayan Ebû Hafs adlı biri ayağa kalkıp şöyle dedi:

"Ey ahali! Tanık olun; Mensâ Süleyman'ı Allah elçisinin huzuruna çağırıyorum!"

Adam bu sözleri söyleyince sultanın bulunduğu mahfilden bazıları çıkıp oraya geldiler;

"Kim sana haksızlık etti? Kim neyini aldı?" diye sordular. O da cevap verdi:

"İyvallâten menşâcûsu –yani müfettişi demek istiyor– benden 600 miskal değerinde eşya aldı ve karşılık olarak sadece 100 miskal vermek istedi!"

Bu şikâyet üzerine hükümdar hemen o menşâcûyu çağırttı. Adam birkaç dakika sonra geldiğinde her ikisini de kadıya gönderdi. Kadı, davacı ve davalının durumunu inceledi; davacı tacirin haklı olduğu kesin delillerle ortaya çıkınca ona hakkını verdi. Daha sonra müfettişi görevinden azletti.

Benzeri Bir Olay

Ben Mâllî'deyken hükümdar, amca kızı ve aynı zamanda büyük hatun olan Kâsâ'ya öfkelendi. Kâsâ,[41] siyahlar nezdinde kraliçe anlamına gelir ve onların töresine göre yönetimde hükümdarın ortağıdır. Adı hutbede sultanın adıyla beraber okunur!

Hükümdar bu hatununu kumandanlarından birinin evine hapsettirerek yerine bey soyundan gelmeyen diğer karısı Bencû'yu geçirdi. Ahali bu konuda ileri geri lâflar etti, hükümdarın yaptığı işi beğenmedi. Bu arada hükümdarın amca kızları Bencû'yu kraliçe olması münasebetiyle tebrik etmeye geldiler. Kollarına kum saçtılarsa da başlarına toprak saçmadılar! Hükümdar daha sonra Kâsâ'yı serbest bıraktı. Amca kızları bu aftan ötürü tebrik için onun huzuruna çıkıp geleneğe uyarak üzerlerine toprak saçtılar. Öte yandan Bencû onların bu tavırlarından ötürü sultana şikâyette bulundu. Sultan amca kızlarına öfkelendi. Kızlar endişelenip câmie sığınınca hükümdar onları affedip yanına çağırdı. Onların töresine göre sultanın huzuruna girerken giysiler çıkarılır. Kızlar da öyle yaptılar. Sultan pek memnun oldu. Bu kızlar yedi gün süreyle sabah akşam hükümdar kapısına gelip gittiler.

Diğer tarafta Kâsâ her gün köle ve cariyelerini yanına alıp bir hayvana biner yüzünü kimse görmeyecek şekilde peçeyle örter ve hükümdarın büyük dairesinin kenarında dururdu. Beraberindeki hizmetkâr ve cariyelerin başlarında daima toprak olurdu. Kumandanlar Kâsâ ile ilgili dedikoduya başladığından hükümdar onları büyük kabul salonunda topladı. Tercümân Dûgâ öne çıkarak oralıların diliyle kumandanlara seslendi:

"Siz Kâsâ ile ilgili çok laf ettiniz! O büyük bir suç işlemiştir!"

Daha sonra Kâsâ'nın cariyelerinden ayakları zincirli, elleri boynuna bağlı bir kız getirildi;

"Bildiğini söyle!" dendi ona. Cariye kız, Kâsâ'nın kendisini hükümdarın amca oğluna gönderdiğini, hükümdarı tahttan indirme konusunda ona çağrıda bulunduğunu anlattı. Meğerse Kâsâ, Kenburnî'ye kaçan Câta'ya: "Ben ve bütün ordu senin emrindeyiz!" diyormuş.

Kumandanlar bu sözleri duyunca:

"Büyük bir suç bu! Kâsâ ölümü hak etti!" dediler.

Kâsâ ölüm korkusuyla hatibin evine sığındı. Çünkü buralılarda âdet, zor durumlarda mescide, mümkün değilse hatibin evine sığınmaktır!

Siyahlar, cimriliği yüzünden Mensâ Süleyman'dan soğumuşlardır. Ondan önce Mensâ Magâ, ondan önce Mensâ Musa hükümdarlık etmişti bu memlekette.[42] Mensâ Musa beyazları çok seven, onlara iyilik eden bir hükümdarmış. Ebû İshâk Sâhilî'ye bir gün de 4.000.000 miskal [altın] veren de odur. Güvenilir adamlardan birinin anlattığına göre; Mensâ Musa, Müdrik b. Fakkûs'a bir günde 3.000.000 miskal vermiş. Hükümdarın atası olan Sârak Câta[43] sözü geçen Müdrik'in dedesi aracılıyla İslâma girmiştir.

Hikâye

Sözünü ettiğim Fakih Müdrik bana şunları anlattı:

İbn Şeyhi'l-Leben adıyla bilinen Tilimsânlı bir adam, Mensâ Musa'ya 7,33 miskal [altın] vermişti. Musa o sıralarda kimsenin yüzüne bakmadığı bir

çocuktu. Daha sonra hükümdar oldu. Gün geldi İbn Şeyhi'l-Leben bir meseleden dolayı Musa'nın huzuruna çıkınca bizimki onu hemen tanıdı, yanına çağırdı, birlikte benbîye oturdular. Mensâ, ihtiyarın vaktiyle kendisine yaptığı iyiliği anlatıp kumandanlara dönerek:

"Böyle güzel bir iş yapan adamın hediyesi ne ola?" dedi. Onlar da:

"İyilikler on katıyla karşılanır âyeti gereğince 70 miskal ver!" cevabını verdiler. Mensâ Musa ona 700 miskal altın ile kıymetli bir giysi, pek çok köle ve hizmetçi hediye ederek yanından hiç ayrılmamasını emretti.

Sözü geçen İbn Şeyhi'l-Leben'in oğlu da bana aynı hikâyeyi anlatmıştır. O Mâllî'de *Kur'an* okutan ilim âşıklarındandır.

Zencilerin Hoşuma Giden ve Gitmeyen İşleri

Onların güzel işleri arasında şunları sayabiliriz:

1- Haksızlık ve zülum azdır onlarda. Çünkü zenciler bütün insanlardan daha uzaktır zulme! Onların hükümdarı zulmedeni asla bağışlamaz!

2- Ülkelerinde asayiş berkemaldir. Huzur her yanı sarmıştır. Orada ne yolcu ve yabancı ne de yerli hiç kimse malının çalınmasından korkmaz.

3- Onlar –ne kadar göz alıcı, ne denli değerli olursa olsun– ülkelerinde ölen beyazların servetine dokunmazlar! Bu malları asıl mirasçı gelip alıncaya dek güvenilir bir beyaza emanet ederler.[44]

4- Namazlarını hiç bırakmaz, cemaatle kılmaya özen gösterirler. Çocuklar bu ibadeti yerine getirmezse onları münasip bir şekilde cezalandırırlar. Cuma günü erkenden câmie varmayan kişi oturacak yer bulamaz; çünkü mescidin her yanı dolmuştur! Töre gereğince seccadesini lâyık olduğu yere sermek ve efendisinin mescide gelişini beklemek üzere köle daha önce gider mabede. Bu seccadeler hurma ağacına benzeyen ama meyve vermeyen bir tür palmiye yapraklarından örülmüştür.

5- Her Cuma bembeyaz göz alıcı giysilere bürünürler. Bir adamın eski ve yırtık bir gömleğinden başka giysisi yoksa onu mutlaka yıkar, temizler;

apak eder ve sırtına geçirip Cuma namazına gelir.

Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeye önem verirler. Hattâ bu konuyu savsaklayan çocukları ayaklarından bağlayarak cezalandırırlar. Ezberleme işini yapmadıkça serbest bırakmazlar.

Bayramda şehir kadısının evine vardığımda çocuklarını bir köşeye bağladığını gördüm;

"Onları serbest bıraksana!" dedim. Kadı cevap verdi:

"*Kur'an*'dan ezber yapmadıkları sürece serbest bırakmayacağım!"

Başka bir gün ışık yüzlü genç bir zencinin yanından geçerken sırtında pahalı bir giysi, ayağında ağır bir zincir bulunduğunu gördüm. Yanımdakine:

"Bu çocuk ne yapmış ki? Birini mi öldürmüş?" dedim. Sözlerim genç tarafında anlaşıldı; hemen güldü. Bana söylendiğine göre ezberini yapsın diye böyle bağlanmış o!

Siyahların yerilecek işlerinden bazıları şunlardır:

1- Hizmetçi kadınlar, cariyeler ve küçük kızlar herkesin karşısına –örtülmesi gereken avret yerleri de dahil– çırılçıplak çıkıyorlar! Onların çoğunu Ramazan boyunca bu hâlde görüyordum. Çünkü kumandanların sultan sarayında iftar etmesi, her birinin yemeğinin yirmi hattâ daha fazla çıplak cariye tarafından götürülmesi gelenektir burada!

Tüm kadınlar hükümdar huzuruna anadan doğma üryan olarak girerler. Hükümdarın kendi kızları bile çıplak! Ramazan'ın yirmiyedinci gecesinde yaklaşık yüz civarında cariyenin, ellerinde yemek, çırılçıplak yürüyerek hükümdar sarayından çıktıklarını gördüm. Sultanın iki kızı da bunların arasındaydı ve hiçbir şey geçirmemişlerdi üstlerine!

2- Onlar edep ve saygı adına başlarına toprak ve kum saçıyorlar.

3- Ozanları hükümdara şiir düzerken gülünçlük ediyor.

4- Siyahların büyük kısmı köpek, eşek ve leş yer.

Mâllî'den Çıkışım

Buraya yediyüzelliüç yılının Cumâdelûlâ ayının ondördünde gelmiştim.[45] Yediyüzellidört yılının Muharrem ayının yirmiikinci günü Ebûbekir b. Ya'kûb adlı bir tacirle buradan çıktım.

Mîme yoluna yöneldik. Ben bir deveye biniyordum; çünkü at bir hayli pahalıdır oralarda. Bir at 100 miskal eder!

Nil'in girintisi olan ve ancak gemilerle aşılabilen büyük bir körfeze vardık. Orada her yer sivrisinek kaynamaktaydı! Bu yüzden körfezi ancak geceleyin geçmek mümkündü. Gökte dolunay vardı; gecenin üçte birlik ilk bölümünde körfezi geçtik.

Nil'deki Su Aygırları

Körfezi geçtiğimizde kıyıda onaltı iri hayvan gördüm. Hayretten küçük dilimi yuttum! Öyle kalabalık gözüküyorlardı ki fil sürüsü zannettim! Sonra bu hayvanların nehre daldıklarını görünce Ebûbekir b. Ya'kûb'a dönerek:

"Nedir bu hayvanlar?" dedim.

"Bunlar otlamak için karaya çıkan su aygırlarıdır!" cevabını verdi. Bu hayvanlar attan daha iridirler. Yeleleri ve kuyrukları vardır. Başları at başına, ayakları da fil ayağına benzer. Onları ikinci defa Nil üzerinde Tunbuktû'dan Kavkav'a giderken gördüm. Suya dalıp başlarını kaldırıyor ve nefes alıyorlardı. Gemidekiler bu hayvanların gemiyi batırmalarından korktukları için karaya yanaştılar!

Oralıların bu hayvanları avlamak için ilginç tuzakları vardır. Ellerindeki mızrakların [=zıpkınların] deliğine sağlam bir ip geçirerek hayvana fırlatırlar. Eğer kargı hayvanın ayağına veya boynuna isabet ederse iyice gömülür; etin iç kısmına geçer. Böylece iple hayvanı kenara çeker, öldürüp etini yerler.

Bu körfezin kıyısında büyücek bir köyde mola verdik. Köyün sorumlusu Ferbâ Magâ adlı saygın bir zenci hacıydı; Hükümdar Mensâ Musa ile beraber hacca gidenlerdendi.

Siyah Hacının Hikâyesi

Ferbâ Magâ bana şunları anlattı:

Mensâ Süleyman bu körfeze vardığı zaman yanında Dükâlî diye bilinen ve Ebu'l-Abbâs diye çağırılan bir kadı varmış. Hükümdar ona masrafları için dörtbin miskal altın veriyor. Mîme'ye ulaştıkları zaman kadı, hükümdara kendisine verilen dörtbin miskalin evinden çalındığını söylüyor. Hükümdar, Mîme emirini çağırtarak parayı alanı bulmasını, bulamazsa kendisini öldüreceğini bildiriyor! Böylece emir hırsızı aramaya koyuluyor. Çünkü bu diyarda hiç hırsız yoktur! Neyse, kadı efendinin evine girerek hizmetçilerini sıkıştırınca Dükâlî'nin cariyelerinden biri bülbül gibi konuşuyor:

"Efendimin hiçbir şeyi kaybolmadı! Ancak kendi eliyle şu köşeye biraz para gömdü!" Emir, cariyenin gösterdiği yerden paraları çıkarıp sultana teslim ediyor, durumu da aynen anlatıyor...

Sultan kadıya ağır sözler söylüyor; onu insan eti yiyen gâvur zencilerin ülkesine sürüyor. Kadı orada dört sene süründükten sonra sultanın izniyle asıl memleketine geri dönüyor.

Neyse ki beyaz olduğu için vahşiler herifi yememişler! Çünkü onlara göre beyaz adamın eti çiğdir; bu yüzden zararlıdır! Oysa zenci eti tam yenecek kıvamda ve lezzettedir! Böyle inanıyorlar.

Vahşi Zencilerle İlgili Bir Olay

Sözünü ettiğimiz vahşi zencilerden oluşan bir bölük, şefleriyle beraber Mensâ Süleyman'ı ziyaret ettiler. Onlar âdetleri gereğince kulaklarına koca koca küpeler takıyorlar. Bir küpenin çapı yarım karışı buluyor! Giysileri ipektendir. Onların ülkesinde altın madeni bulunur. Hükümdar ikram olsun diye yanlarına bir hizmetçi verdi. Herifler hizmetçiyi boğazlayıp yedikten

sonra kanını ellerine ve yüzlerine sürdüler! Daha sonra teşekkür için huzuruna çıktılar!

Bana anlatıldığına göre bu herifler ne zaman sultanın huzuruna gelseler âdetleri gereğince böyle yaparlarmış. Yine bana anlatıldığına göre onlar;

"Kadın etinin en hoş bölümü, el ayasıyla memelerdir!" derlermiş!

[Yola Devam]

Körfez kıyısında kurulmuş olan bu köyden çıkarak Kurî Mensâ şehrine vardık. Seyahat esnasında binmekte olduğum deve burada can verdi. Devenin bakıcısı olayı bana duyurduğunda hayvanı görmek için çıktım. Ama leş yeme âdetini bırakmayan zenciler hemen mideyi indirmişlerdi hayvanı. Buna tanık oldum! Bana hizmet etsin diye ücretli olarak yanımda tuttuğum iki çocuğu başka bir deve satın almaları için iki gün uzaklıktaki Zâgarî'ye gönderdim. Ebûbekir b. Ya'kûb'un arkadaşlarından birkaçı benim yanımda kaldı. Ebûbekir bizi beklemek üzere Mîme'ye gitti. Kurî Mensâ'da altı gün kaldım. Bu süre içinde o şehirde bulunan pek çok hacı bana davet verdi, ziyafet çekti. Nihayet hizmetçi çocuklar deve getirdiler.

Bir Rüya

Kurî Mensâ şehrinde kalırken bir gece rüyamda gördüğüm adam bana:

"Muhammed İbn Battûta! Niçin her gün Yâsîn Sûresi'ni okumuyorsun?" dedi. O zamandan beri gerek yolculuk esnasında, gerekse uzun süre kaldığım yerlerde bu sûreyi okumayı hiç ihmal etmedim.

[Yola Devam]

Mîme şehrine vardım. Şehir dışındaki kuyuların kıyısında mola verdik. Oradan yola koyularak Nil nehrinden dört mil uzaklıkta bulunan Tunbuktû'ya eriştik. Bura ahalisinin büyük bir kısmı Peçeli Messûfelilerden [=Tuaregler] oluşur. Şehir yönecisi Ferbâ Musa'dır.

Bir gün onun yanındaydım. Messûfeli birini oradaki gruba şef yaptı. Sonra adama rengârenk kumaşlardan mamul garip bir elbise ve şalvar

giydirip başına da böyle alaca bir sarık kondurdu. Ardından onu deri bir kalkanın üzerine oturttu. Kabilenin ileri gelenleri adamı başları üzerine kaldırdılar.

Bu şehirde Garnâtalı söz ustası Şair Ebû İshâk Sâhilî'nin kabri vardır. Bu adam kendi yöresinde Tuvaycin diye bilinir. Ayrıca meşhur tacirlerden İskenderiyeli Sirâceddîn b. Kûyük'ün kabri de buradadır.

Tacir İbn Kûyük [=Köyük Oğlu] Sirâceddîn'in Hikâyesi

Hükümdar Mensâ Musa hac ibadetini yapmak üzere yola koyuldu ve Sirâceddîn'in Kahire dışında Birketu'l-Habeş denilen mıntıkadaki bostanında konakladı. Mensâ Musa'nın paraya ihtiyacı vardı; Sirâceddîn'den borç aldı, onun emirleri de borç aldılar Sirâceddîn'den.

Tacir Köyükoğlu Sirâceddîn,[46] alacağını tahsil için vekilini onlarla beraber gönderdi. Ama vekil Mâllî'ye postu serince kendisi oğluyla beraber yola düştü, Tunbuktû'ya vardı. Ebû İshâk Sâhilî onu evine misafir etti.

Kader bu ya; o gece Sirâceddîn vefat eder.

Bu olay halk arasında dedikodulara yol açar. Sirâceddîn'in zehirlendiği kuşkusu vardır. Bu söylentiler ortalığa yayılınca oğlu:

"Ben de onlarla beraber aynı yemeği yedim! Eğer içinde zehir olsaydı hepimiz ölürdük. Eceli gelip vefat etmiştir!" der.

Sirâceddîn'in oğlu Mâllî'ye varıp alacağını tahsil ettikten sonra Mısır'a dönmüştür.

[Yola Devam]

Bir kütüğün içi oyularak yapılmış küçük bir sandala binerek Tunbuktû'dan çıktım. Nil üzerinde yol alıyordum. Her gece bir köyde mola vererek ihtiyacımız olan yemek ve yağı satın alıyor, karşılığında tuz, koku ve cam süsler veriyorduk.

Böylece ismini unuttuğum bir şehre vardım. Şehrin emiri Hacı Ferbâ Süleyman'dı. Bu adam cesaret ve kuvvetiyle ünlenmiştir; kimse onun yayını çekmeye güç yetiremez! Siyahlar arasında bundan uzun boylusunu, bundan irisini görmedim. Mevlid Kandili gibi mübarek bir günde Ferbâ Süleyman'ın huzuruna çıktım, selâm verdim.[47] Niçin geldiğimi sordu. Yanında kâtiplik görevini yürüten bir fıkıh bilgini vardı. Onun önündeki yazı tahtasını aldım; şunları yazdım:

"Ey fakih! Emire söyle, yol azığı olarak biraz akdarıya[48] ihtiyacımız vardır! Vesselâm!"

Sonra tahtayı doğrudan fakihe verdim; yazılanları gizlice okuyup kendi dilince emire anlatsın diye! Ama bağıra bağıra yazılanları okudu! Emir vaziyeti anlayarak elimden tutup büyük salona götürdü beni. Orada kalkan, yay ve kargı gibi pek çok silâh gördüm; İbnü'l-Cevzî'nin *Kitâbu'l-Müdhiş* adlı eserini buldum.[49] Okumaya başladım. Daha sonra "daknû" denilen bir içecek getirildi. Daknû, içine biraz bal ve süt karıştırılarak dövülmüş darı tanelerinden oluşan bir sudur. Bu ülkede su yerine bundan içiyorlar. Çünkü sade su onlara dokunuyor. Darı bulamazlarsa suya bal ve süt katıyorlar.

Daha sonra yeşil bostan getirildi, ondan da yedik. Bu arada beş karış boyunda bir çocuk girdi içeriye. Ferbâ Süleyman onu yanına çağırıp bana:

"Bu, konuk olmandan ötürü sana verilen hediyedir. İyi koru kaçmasın!" dedi. Çocuğu alıp götürmek istedim ama;

"Yemek gelinceye kadar otur!" dedi Ferbâ Süleyman.

Bu sırada Ferbâ'nın evinden bir çığlık koptu; hepimiz işittik. Ferbâ beyaz bir cariyeyi[50] gönderdi figanın sebebini öğrenmek için. Kızcağız geriye döndüğünde efendisine biricik kızının öldüğü haberini getirdi. Bu haberin ardından Ferbâ bana dönerek

"Ben ağlamayı hiç sevmem! Gel deniz kenarına [=Nil kıyısına] gidelim!" dedi! Nil'in kıyısında yan yana dizilmiş evler vardı. Onun önüne bir at getirildi. Bana:

"Haydi bin!" dediyse de ben:

"Sen yayan giderken ben ata binemem!" cevabını verdim. Her ikimiz de yürüyerek ırmak kıyısındaki evlere ulaştık. Getirilen yemekten yedik. Sonra Ferbâ Süleyman'a veda ettim. Siyahlar arasında ondan daha iyisini, daha cömerdini görmedim.

Sonra Kavkav'a [=Gao] yöneldim.[51] Burası Nil kıyısında kurulmuş bir şehirdir. Siyahlar ülkesinin en şirin, en büyük ve yiyeceği en bol şehirlerindendir. Orada pirinç, süt, balık ve tavuk çoktur. Orada yetişen ınânî türü fakkûsun [=hıyarın] lezzetine diyecek yoktur! Ahali alışveriş esnasında vedaları [=deniz boncuk] kullanır. Mâllî halkı da böyle yapmaktadır.

Kavkav'da bir ay kadar kaldım. Şu adamlar beni evlerine davet ettiler; Miknâseli Muhammed b. Ömer –mizahtan anlayan zarif, akıllı ve iyi kalpli biridir; ben oradan ayrıldıktan sonra vefat etmiştir– Yemen'i gezmiş seyyahlardan Hacı Muhammed Vecdî Tâzî ve beyazların câmiinde imamlık eden Fakih Muhammed Fîlâlî.

Gadâmeslilerden oluşan büyük bir kafile ile Kavkav'dan çıktım, Tekeddâ'ya doğru yola koyuldum. Kafilenin kılavuzu Hacı Vuccîn idi. Vuccîn[52] siyahların dilinde kurt demektir. Benim iki devem vardı; erkeğine biniyor, dişisine azığımı yüklüyordum. İlk konağa ulaştığımızda dişi deve çöktü. Hacı Vuccîn onun üzerindeki yükü aldı ve taşımaları için kendi arkadaşlarına dağıttı. Onlar da bu yükü aralarında bölüştüler. Kervanımızda Tâdela[53] ahalisinden bir Mağripli vardı. Diğerlerinin yaptığını yapmadı, yükümden biraz bile taşımaya yanaşmadı. Bir gün kölem susadığı için ondan su istedim, ama cimrilik edip vermedi!

Yolumuza devam ettik, Berberî kabilelerinden Berdâme'nin ülkesine vardık. Kervanlar ancak bu kabilenin himayesi altında rahat bir yolculuk yapabilirler. Bu tür rehberlik vs. işlerde oralıların kadınları erkeklerden daha beceriklidir. Berdâme kabilesi göçebedir; bir yerde sürekli kalmaz. Çadırlarını kurma tarzları ilginçtir; ağaç direkler dikerek üzerlerine hasır yerleştirirler. Bu yapı üzerine dallardan bir tür kafes örüp üst kısmını hayvan derisi yahut pamuk kumaşla döşerler.

Berdâme kadınları güzellikte kemale ermiş, uzun boylu boslu müthiş hatunlardır! Kadın cinsinin en güzel numunesidirler. Tenleri beyazdır. Hafif dolgundurlar. Dünyanın hiçbir ülkesinde böyle tatlı ve dolgun kadın görmedim! O kadınların yiyeceği, iyi dövülmüş akdarıyla inek sütüdür. Bunu suyla karıştırırlar; hiç pişirmeden içer dururlar. Bu hanımlarla dünya evine girmek isteyen kişi, onların diyarına yakın bir yerde, onlarla beraber oturmak zorundadır! Onları yanına alıp Kavkav'a yahut İyvallâten'e geçemez!

Hava çok sıcak olduğu için başım dönüyordu. Bu yörede ciddi bir rahatsızlık geçirdim. Yolculuğumuza devam ettik, Tekeddâ'ya [=Tağadda] ulaşıncaya kadar hiç durmadan gittik epey hızlı yol aldık. Orada Mağripli üstadlardan Saîd b. Ali Cezûlî'nin evine misafir oldum. Âyan tabakasından şehir kadısı Ebû İbrahim İshâk Cânâtî ile Messûfeli Ca'fer b. Muhammed de beni ağırladılar.

Tekeddâ şehrinin evleri kızıl taştan yapılmıştır. Buranın suyu bakır madenleri arasından fışkırıp geldiği için rengi ve tadı değişiktir. Orada dışarıdan gelen yabancıların ve işadamlarının tercihan yedikleri azıcık buğdaydan başka hiç tahıl yoktur! Söz konusu buğdayın ora ölçüsü ile bir müddü tam bir miskal altına[54] satılır! Bu müdd bizim memleketin müddünün üçte biri kadardır. Orada darının doksan müddü bir miskal altına satılmaktadır.

Tekeddâ'da her yer akrep kaynıyor! Bu hayvanların ufak çocukları öldürdükleri oluyor. Ama yetişkinleri zehirleyip öldürmeleri az görülen olaylardandır. Bu şehirdeyken Üstat Saîd b. Ali'nin oğlunu akrep soktu. Zavallı çocuk hemen can verdi. Cenazesinde bulundum.

Tekeddâlılar sadece ticaretle uğraşırlar. Her sene Mısır'a giderek oradan kıymetli kumaş ve benzeri şeyleri getirirler. Ahalinin hayat seviyesi yüksek, imkânları geniş, servetleri büyüktür. Onlar köle hizmetçilerinin çokluğuyla övünmektedirler. Mâllî ve İyvallâten halkı da böyle!

Tekeddâlılar eğitim görmüş ders okutacak seviyeye gelmiş kadın hizmetçileri asla satmazlar; nadiren satsalar da çok yüksek bir fiyat biçerler.

Muallim Cariyeler

Tekeddâ'ya vardığım zaman eğitim görmüş ve ders verecek seviyeye gelmiş bir kadın hizmetkâr satın almak istedim, ama bulamadım. Sonra Kadı Ebû İbrahim, dostlarından birinin hizmetçisini gönderdi. Onu yirmi beş miskale satın aldım. Sahibi sonradan pişman olup satışı bozmak isteyince;

"Bana başka bir hizmetçi bulursan anlaşmayı bozabilirim!" dedim. O da gitti; devem yolda kaldığı zaman eşyalarımdan küçük bir kısmını dahi taşımaya yanaşmayan, kölem susadığında bir yudum su vermekten kaçınan Ali Ağyûl Tâdelî adlı Mağriplinin hizmetçisinin alıp getirdi. Getirilen yeni hizmetçi daha iyi olduğu için ötekinin sahibiyle yaptığım anlaşmayı bozdum, bunu satın aldım. Ama Mağripli Ali hizmetçiyi sattığına pişman oldu, anlaşmayı bozmak istedi; ben kabul etmedim! Herif yandı kül oldu, üzüntüsünden çıldıracaktı! Kıyamadım, anlaşmayı iptal ettim.

Bakır Madeni

Bakır madeni Tekeddâ'nın dışındadır. Yeraltından çıkarılan maden, evlerde eritilmek üzere şehre taşınır. Bu işi erkek ve kadın köleler yapmaktadır. Maden eritilerek kızıl bakır hâline getirildiğinde bir kısmı ince, bir kısmı kalın olmak üzere bir buçuk karış uzunluğunda çubuklar yapılır. Kalın çubuklardan dört yüzü, ince çubuklardan ise altyüzü bir miskal altına satılmaktadır. Bu çubuklar para yerine de kullanılır. İnceleriyle et ve kalas, kalınlarıyla da kadın-erkek esir, darı, yağ ve buğday satın alınır. Buradan çıkarılan bakır gâvur zencilerle dolu olan Kûbar [=Gobir][55] şehrine gönderilir. Ayrıca Zagây[56] [=Diyaga] ve Bornû'ya[57] da buradan sevkıyat yapılır. Bornû, Tekeddâ'dan kırk gün uzaktadır. Oranın ahalisi hep Müslümandır. Onların İdrîs adında bir hükümdarı var. İdrîs[58] ahaliye asla görünmez; daima perde arkasından konuşur. Bornû ticaret merkezidir. Nice güzel cariye, hizmetçi ve açık sarıya boyanmış kaliteli kumaş Bornû'dan sevkedilir uzak ülkelere.[59]

Tekeddâ şehrinden Cavcav'a,[60] Mûrtibîn ve diğer yörelere bakır gönderilir.

Tekeddâ Hükümdarı

Tekeddâ'da bulunduğum günlerde Kadı Ebû İbrahim, Hatip Muhammed, Müderris Ebû Hafs ve Şeyh Saîd b. Ali, şehirden bir günlük mesafede ikamet eden Berberî asıllı Tekeddâ hükümdarı İzâr'ın[61] yanına gittiler. Onların amacı, Tekeddâ hükümdarı İzâr ile yine Berberî sultanlarından olan Tekerkerî arasında çıkan anlaşmazlığı barışla noktalamaktı.

Ben de Tekeddâ hükümdarı ile görüşmeyi istiyordum; bir kılavuz kiralayıp yola düştüm. Demin adlarını saydığım kişiler gelişimi kendisine bildirdikleri için, hükümdar yağız bir atın sırtında karşıladı beni. Oranın âdeti böyle! Hükümdar eyer yerine çok güzel saçaklı bir kilim koymuştu atın üstüne. Sırtında cübbe, ayağında şalvar, başında sarık vardı. Bu giysilerin tümü gök mavisiydi. Yanında kızkardeşinin çocukları bulunuyordu. Onlar bu sultanlığın vârisleridirler. Hükümdar yanaşınca kalktık kucaklaştık; bana hâl hatır sordu, gelişimin sebebini merak etti. Durumu bildirdim.

Hükümdar bizim oraların vasfânı[62] [=saray hizmetçileri] ayarında olan Yenâtîlerden birinin evine misafir etti beni. Ayrıca şişte kızartılmış bütün bir koyunla bir kap inek sütü gönderdi yanıma. Annesinin ve kızkardeşinin çadırı bize yakın bir yerdeydi. Onlar da geldiler, bizi selâmladılar. Annesi, gecenin ilk üçte biri sona ererken –ki, bu vakitte inekleri sağılırdı– bize süt gönderirdi daima. Orada sütü yatsıdan sonra ve sabahleyin içerler; buğdayı hiç tanımaz ve yemezler. Burada altı gün kaldım. Hükümdar her gün sabah-akşam iyi kızartılmış iki koç gönderiyordu. Bana bir dişi deveyle on miskal altın verdi. Ona veda ettim, Tekeddâ'ya döndüm.

ALTMIŞINCI BÖLÜM

HÜKÜMDARIMIZIN EMRİYLE TEKEDDÂ'DAN FAS'A DÖNÜŞÜM

Altmışıncı Bölüm Notları

Tekeddâ'ya geldiğimde Sicilmâsalı Hacı Muhammed b. Saîd'in kölesi bir emirnâme getirdi efendimizden. Müminlerin emiri, dinin destekçisi, sadece âlemleri Yaradan Allah'a güvenen hükümdarımız beni yüce payitahtına çağırıyordu. Fermanı öptüm, derhal emre uydum.

Yol için 37,33 miskale iki deve satın aldım. Tuvât'a gitmeye karar verdim.[1] Bu arada yetmiş gecelik yol azığı satın almıştım. Çünkü Tekeddâ ile Tuvât arasında hiç buğday bulunmuyor! Ama kumaş karşılığında et, süt ve yağ alınabiliyor.

Yediyüzellidört senesi Şaban ayının onbirinci Perşembe günü[2] saygın ve nüfuzlu kişilerden Tuvâtlı Ca'fer'in de bulunduğu büyük bir kervanla Tekeddâ'dan çıktım. Tekeddâ kadısı Fakih Muhammed b. Abdullah'da bizim yanımızdaydı. Kafilede altıyüz civarında köle vardı. Sultan Kerkerî'nin şehirlerinden olan Kâhir'e vardık. Buranın otu boldur. Tacirler orada Berberîlerden satın aldıkları koyunları kesip etlerini kurutmaktadırlar. Sonra Tuvâtlılar bu etleri kendi yörelerine götürüyorlar.

Oradan çıktık, hiçbir evin bulunmadığı susuz, ıssız, vahşi bir çöle girdik. Bu kupkuru sahrayı üç günde aştık. Daha sonra yine ıssız ama suyu bulunan başka bir çölde tam onbeş gün seyahat ettik. Böylece öbür ucu ta Mısır'a ulaşan Gât yoluyla Tuvât yolunun kavşak noktasına vardık.[3] Orada demir madeninin üzerinden akan su sızıkları vardı. Bununla bembeyaz bir elbise yıkansa hemen döner kahverengimsi siyaha.

On gün daha yolculuk ettikten sonra Hekkâr [=Haggar][4] memleketine vardık. Hekkâr, bir Berberî kabilesidir. Yüzlerine peçe takarlar. Onlarda hayır yok! İleri gelenlerden biri bize rastladı; kumaş vesaire alıncaya kadar kafileyi bırakmadı. Onların diyarına varışımız Ramazan ayına tesadüf etmişti. Hekkârlılar bu ayda asla yağma ve talan işine koyulmaz, kafilelere saldırı yapmazlar. Oranın hırsızları Ramazan ayında yolda bulduklarını bile

almazlar! Bu yolun civarında oturan tüm Berberî kabileleri bu töreye uyar, böyle hareket ederler.

Hekkâr arazisinde bir ay seyahat ettik. Bu toprakların bitkisi kıt, taşı çoktur. Yolları zorludur; aşılması güçtür. Ramazan bayramında yine bir Berberî şehrine vardık.[5] Onlar da diğerleri gibi yüzlerini peçeyle kapatıyorlar. Bize ülkemiz hakkında bazı bilgiler verdiler. Anlattıklarına göre Evlâd-ı Harâc[6] ile İbn Yağmûr[7] beraber ayaklanmışlar. Şu anda Tuvât'ın Tesâbît yöresindeymişler. Kafiledekiler bu haberi duyunca endişelendiler.

Sonunda Bûdâ'ya ulaşdık. Bûdâ,[8] Tuvât'ın en büyük köylerindendir. Arazisi tamamen kum; her yer çorak. Hurması bol ama kaliteli değil. Yine de ahali buradaki hurmayı Sicilmâsa hurmasına tercih ediyor. Bûdâ yöresinde tahıl, katı yağ ve zeytinyağı asla bulunmaz. Bu gibi yiyecekler Mağrip şehirlerinden getirtilir buraya. Bûdâ ahalisi hurma ve çekirgeyle besleniyor! Orada çekirge bol; herifler çekirgeyi hurma gibi biriktirip yığıyor, yiyecek olarak saklıyorlar! Bu hayvancıkları güneş doğmadan avlıyorlar. Çünkü tam o vakitde hava soğuk olduğu için sıçrayıp uçamaz çekirgeler.

Bûdâ'da birkaç gün kaldık. Sonra yine kafileyle yolumuza revan olduk.

Zilkade ayının ortalarında Sicilmâsa'ya kavuştuk.[9] Zilhiccenin ikisinde de[10] bu şehirden çıktım. Dondurucu bir soğuk vardı. Güzergâhımız karla kaplıydı. Ben Buhara, Semerkand, Horasan ve nice Türk ilinde sarp ve karlı yollarda seyahat ettim ama Ümmü Cüneybe yolundan daha zorlusunu görmedim! Kurban bayramının gecesinde Dâru't-Tam'[11] mıntıkasına ulaştık. Kurban bayramın birinci gününü orada geçirdim.

Ertesi gün yola düştüm ve müminlerin emiri efendimizin onurlandırdığı payitahta, Fas'a vardım. Hak Teâla onun yardımcısı olsun! Mübarek elini öptüm, kutlu yüzünü görmekle uğurlandım; uzun bir yolculuktan sonra onun ihsan kanatları altında yaşadım. Yüce Rabbimiz, hükümdarımın bana yağdırdığı nice armağanların, haddi hesabı edilmez nimetlerin mükâfatını versin ona! Onun ömrünü uzun etsin de Müslümanlar sevinsin, bahtiyar olsun!

"İlginç Ülkeleri ve Macera Dolu Yolculukları Merak Edenlere Armağan" diye isimlendirdiğimiz seyahatnâme burada bitti.

Yazıya geçiriş, yediyüzellidört senesinin Zilhicce ayının üçünde[12] sona erdi. Övgüler olsun Allah'a! Ve selâm olsun seçtiği kullarına!

İbn Cüzeyy der ki:

Üstat Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta'yla ilgili kaydettiklerimin özeti[13] burada sona erdi. Allah onu yüceltsin! Aklı olan herkes anlamıştır; bu adam çağın gezgini! Biri çıkar da onun hakkında;

"O, bu dinin [Müslümanların] gezginidir" dese asla abartmış sayılmaz, akıldan uzak bir lâf etmiş olmaz! Üstat, nice ülkeyi uzun uzun gezdikten sonra efendimizin bütün hükümdarlardan daha büyük, daha erdemli, daha cömert olduğunu anlamıştır. Onun misafirleri ağırlama, ilim âşıklarını koruma konusunda herkesten hevesli olduğunu görmüştür. Bu yüzden saltanat merkezi olan Fas'ı vatan seçmiştir kendine! Benim gibi biri üstadın yirmibeş sene yolculuktan sonra yurt edindiği şu payitahtı henüz hayatının ilk yıllarında bildi ya; bu nimetten ötürü Yüce Allah'a şükretmelidir. Aslında tam anlamıyla buna şükretmek mümkün değil!

Yüce Allah bizi müminlerin emiri efendimizin hizmetini görme nimetinden mahrum kılmasın! Yüce Allah huzur ve merhametinin gölgesini başımızdan eksik etmesin! Kendini ona adamış garipler topluluğu olarak bize salih kulların ulaşacağı en büyük hediyeyi versin!

Yüce Rabbimiz! Hükümdarımızı bilgi ve din meziyetleriyle diğer sultanlardan üstün yapmış, keskin zekâ ve olgunluk niteliğiyle ayrıcalıklı kılmışsın! Ondan yardım elini çekme, hükümranlığını sağlamlaştıran sebeplerden mahrum etme onu! Ona ezici zaferin, gün gibi aydınlık fethin yollarını öğret, işaretlerini göster! Taht, kıyamet gününe dek onun olsun!

Ey sevgi ve merhamette sonsuz olan Rabbimiz! Kendisi, evlâtları, devleti ve halkı konusunda hükümdarımızın yüzünü güldür, bahtını açık et!

Yüce Allah, peygamberlerin sonuncusu, resullerin önderi efendimiz Muhammed'i engin rahmetiyle kuşatsın! Âlemlerin Rabbi olan Allah'a

hamd olsun!

Bu seyahatnâmenin kayda

geçirilme ve tertip işi,

yediyüzelliyedi yılının

Safer ayında

sona erdi.[14]

Hak Teâla

bilir

yazanı.

MOĞOLLARIN BAĞDAT'I ALIŞINDAN İBN BATTÛTA'NIN ÖLÜMÜNE KADAR GEÇEN 110 YILIN ÖNEMLİ OLAYLARI

1258-1368 MS.

1258 Moğollar Bağdat'a saldırdı. İslâm dünyası için yeni bir dönem başladı. Abbâsî halifesi Müsta'sım öldü. Hülagu liderliğinde Merâga'yı idarî başşehir yapan Moğol kökenli İlhanlı hanedanı, İran ve Irak'a egemen oldu.

1259 Kuzey Afrika'da Tunus civarında Hafsî soyundan gelen Ebû Abdullah halifeliğini ilân etti ve el-Müsta'mir lakabını aldı. Çingiz evlâdından Büyük Han Mönkge, Çin Kalesi'ni kuşattığı sırada öldü. Aruk Buğa büyük han olarak seçildi.

1260 Suriye'de kopan Ayn-ı Câlut Savaşı'nda Mısır Memlûklerinden ilk ciddî darbeyi alan Moğolların yenilmezlik imajı yıkıldı; Kıpçak asıllı Baybars, Mısır Memlûklerine sultan oldu.

1262 4. Rükneddîn Kılıçarslan, Anadolu Selçuklu Devleti'ne tamamen egemen oldu.

1264 Orta Asya'da, Çingiz evlâdından Çağatay Han'ın torunu Burak, Çağatay Ulusu'nun başına geçti.

1265 İlhanlı hükümdarı Hülagu öldü; Abaka, İlhanlı Devleti'nin başına geçti; Hint-Pakistan alt kıtasında derin izler bırakan Çiştiyye tarikatı öncüsü Feridüddîn Gencşeker vefat etti.

1266 Anadolu Selçuklu sultanı 4. Rükneddîn Kılıçarslan öldürüldü, 3. Gıyâseddîn Keyhusrev tahta çıktı. Türk asıllı bir memlûk olan Gıyâseddîn Balaban, Hindistan'da hükümdar oldu. 8. Haçlı seferi düzenlendi, ancak Haçlılar başarısızlığa uğradılar.

1267 Altın Orda hükümdarı Berke Han Tiflis'te öldü; yerine Mönkge Timur geçti. Melik Sâlih Endonezya'nın Samudra Pasay bölgesinde ilk

İslâm devletini kurdu, Merinîler Mağrip'e giren İspanyolları geri püskürttüler.

1269 Berberî Arap kökenli Merinîler, Mağrip'te Muvahhidî egemenliğine son verdiler; Ebû Yakub liderliğinde kendi devletlerini kurdular.

1270 Orta Asya'da Çağatay hükümdarı Burak zehirlenerek öldü. Batı Afrika'da zenginlik ve altının kaynağı olan Mali bölgesinin Müslüman kralı Mensa Vali öldü.

1272 Altın Orda hükümdarı Nogay Han Müslüman oldu. Gırnata Emirliğini kuran 1. Muhammed öldü.

1273 Mevlânâ Celâleddîn Rumî öldü.

1274 Büyük bilgin Nasırüddîn Tûsî öldü. Kuzey Afrika'da Merinîler, Sicilmasa şehrini Zeyyânîlerden aldılar. İngiltere kralı 1. Edvard tarafından düzenlenen 10. Haçlı seferi fiyaskoyla sonuçlandı.

1277 Kıpçak asıllı Memlûk sultanı Baybars öldü. Karamanlılar Konya'yı istilâ etti, Siyavuş Cimri burada sultanlığını ilân etti.

1278 Anadolu Selçuklu sultanı 2. İzzeddîn Keykavus Saray şehrinde öldü.

1281 Kuzey Afrika'da Berberî asılı Zeyyânî hanedanı lideri Yağmuresen öldü; oğlu Osman'ın sultanlığı kabul edildi. Güneydoğu Anadolu'da Artuklu hanedanının Hısn-ı Keyfa kolu yıkıldı.

1282 İlhanlı hükümdarı Abaka, Hemedân'da öldü; Ahmed Tekudar İlhanlı tahtına geçti.

1284 Tekudar öldürüldü; İlhanlı tahtına Argun geçti. Anadolu Selçuklu sultanı 3. Gıyâseddîn Keyhusrev öldü; 2. Mesud tahta geçti.

1286 Hindistan'da Türk asıllı Delhi hükümdarı Gıyâseddîn Balaban öldü; Buğra Han, Bengal bölgesinde Nâsıreddîn namıyla bağımsızlığını ilân etti. Abiş Hatun'un ölümüyle İran'da yerel bir beylik olan Salgurlu Devleti yıkıldı.

1290 Celâleddîn Firuzşah, Delhi Halac Sultanlığı'nı kurdu. Kuzey Afrika'da merkezî Mağrip bögesinın büyük bir kısmı Zeyyânîler tarafından ele geçirildi.

1294 Büyük Han Kubilay öldü.

1295 Moğol emiri Keyhatu, Hemedân yakınlarınlarında Baydu'nun emriyle öldürüldü. Baydu ise Nahçivan'da öldürüldü, Gazan Han İlhanlı tahtına oturdu.

1296 Gürcistan kralı 5. David ve İlhanlı hükümdarı Gazan Müslüman oldu. Anadolu Selçuklu sultanı 2. Mesud tahttan indirildi, 3. Alaeddîn Keykubad tahta çıktı.

1299 Moğollar Suriye'ye saldırdı. Kuzey Afrika'da Merinîler Tilimsan'ı Zeyyânîlerden aldılar.

1301 Bengal'de Sultan Rükneddîn öldü, kardeşi Şemseddîn Firuz başa geçti.

1302 Anadolu Selçuklu sultanı 3. Alaeddîn Keykubad öldürüldü, 2. Mesud yine tahta geçirildi.

1304 Gazan öldü, Olcaytu İlhanlı tahtına oturdu.

1306 Orta Asya'da Çağatay Ulusu'nun başı Duva öldü, oğlu Kuncuk başa geçti.

1307 Kuzey Afrika'da Merinî hükümdarı Ebû Yakub Yusuf suikasta uğradı, Ebû Sabit başa geçti.

1308 Anadolu Selçuklu sultanı 2. Mesud öldü; 5. Kılıçarslan tahta geçtiyse de kısa bir süre sonra öldü. Çağatay Ulusu'nda Taliku, Kuncuk'u safdışı ederek ipleri eline geçirdi. Kuzey Afrika'da Ebû Zeyyân Muhammed öldü, kardeşi Ebû Hammu Musa başa geçti. Merinî Devleti'nde Ebû Rebîa Süleyman ipleri eline geçirerek Ebû Sabit'i devirdi.

1309-1310 Orta Asya'da Taliku suikasta uğradı, Kebek güçlendi, ancak kısa bir süre sonra onu safdışı bırakan kardeşi Esen Buka, Çağatay

Ulusu'nun başına geçti. Kuzey Afrika'da Ebû Rebîa Süleyman, Ebû Said Osman tarafından devrildi. Hindistan'da Halac hanedanından Alaeddîn, Dekken'i fethetti.

1313 Tohtu Han, Saray şehrinde öldü; İslâma verdiği açık destekle tanınan Uzbek Han Altın Orda tahtına oturdu.

1314 Keşmir'de Baltistan kökenli maceracı Rainchan, Keşmir Sinha Deva'sını devirdi. Rainchan daha sonra Müslüman olarak Sadreddîn adını aldı. Gırnata emiri Ebu'l-Cuyûş, yeğeni Ebu'l-Vâhid İsmail tarafından safdışı bırakıldı.

1316 İlhanlı hükümdarı Olcaytu öldü. Hindistan'da Halac Devleti'nde Hindu asıllı Melik Kâfur ipleri eline geçirdi.

1317 Ebû Saîd İlhanlı tahtına oturdu.

1318 Esen Buka öldü, Kebek Han Çağatay Ulusu'nun başına geçti. 5. Kılıçarslan öldü; Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldı. Hindistan'da Hindu asıllı Melik Kâfur suikasta uğradı.

1320 Hindistan'da Kutbeddîn Mübarekşah öldü; böylece Delhi'de Halac hanedanı son buldu.

1321 Çağatay Ulusu'nun başı Kebek öldü.

1322 Çağatay Ulusu'nun başı Duva Timur, Müslüman olan Tarmaşirin tarafından devrildi. Bengal'de Şemseddîn Firuz öldü, devlet ikiye bölündü; Gıyâseddîn Bahadur Doğu Bengal'in, Şihabeddîn ise Batı Bengal'in yönetimini ele geçirdi.

1324 Bengal'de Şihabeddîn öldü; yerine oğlu Nasıreddîn geçti.

1326 Kuzey Batı Anadolu'da Osmanlı Beyliği gücünü açıkça hisettirmeye başladı; Osman Gazi öldü, devletin asıl kurucusu sayılan Orhan başa geçti ve Bursa'yı fethedip başşehir yaptı.

1335 İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd Han'ın ölümüyle İlhanlı Devleti parçalandı. Dante, Petrarch, Boccaccio ve ressam Giotto ile İtalya'da

Rönesans başladı.

1336 Timurlenk doğdu. İlhanlı mirası üzerine kurulan Moğol kökenli Celayir Devleti'nde Emir Hüseyin öldü, Buzurk Hasan başa geçti. Osmanlılar, Karesi Beyliği'ni topraklarına kattılar. Bengal-Sonargavon'da Tuğluk Devleti'nin valisi ordu tarafından devrildi; ordu kumandanı bağımsızlığını ilân ederek Fahreddîn Mübarek Şah lakabını aldı.

1337 Osmanlılar İznik'i ele geçirdi. Kuzey Afrika'da Merinîler Cezâyir şehrini ve civar bölgeleri ele geçirdiler. Batı Afrika'da Müslüman Mali Krallığı, Mensa Musa döneminde (1312-1337) en geniş sınırlarına ulaştı. İngilizler ile Fransızlar arasında yüzyıl savaşları başladı. Bu savaşlar 1453'e kadar devam edecekti.

1339 Keşmir'de Sadreddîn öldü, devlet Udyana Diva liderliğindeki Hinduların eline geçti. Esen Timur, Çağatay Ulusu'nun lideri oldu. Bengal'de karışıklık çıktı; Tuğluk Devleti'ne bağlı Lehnavati valisi Kadir Han suikasta uğradı, yönetimi ele geçiren ordu kumandanı bağımsızlığını ilân ederek Alaeddîn Ali Şâh lakabını aldı.

1340 İran'da yerel bir devlet kuran Muzafferîler, Kirman bölgesini egemenlikleri altına aldılar. Doğu Anadolu'da Ak Koyunlu Beyliği gücünü hissettirir hâle geldi.

1341 Altın Orda hükümdarı Uzbek Han öldü, önce Tini Bek başa geçtiyse de devletin ileri gelenleri tarafından yakışıksız bulunan hareketlere girişince kardeşi Cani Bek tarafından safdışı bırakıldı ve Cani Bek tahta oturdu.

1343 Çağatay Ulusu'nda ipler Kazan Han'ın eline geçti. Bengal'de Sultan Alaeddîn'in yüksek memuru olan İlyas, efendisini öldürerek devleti ele geçirdi.

1345 Endonezya'da Samudra Pasay merkezli İslâm devletinin lideri 2. Melik Tahir öldü. Doğu Hindistan'da İlyas yoğun çaba göstererek tekrar tüm Bengal'i birleştirmeyi başardı ve Gavr'ı başşehir yaptı.

1347 Kuzey Afrika'da Merinîler Tunus'u ele geçirdiler. Hindistan'da Hasan Gangu önderliğinde bağımsızlıklarını ilân eden Behmenîler Dekken

bölgesinde devlet kurdular. Bir sene önce Suriye, Lübnan ve Kuzey Afrika'yı kasıp kavuran büyük veba Avrupa'ya uzandı.

1350 Kara Koyunlular tarih sahnesine çıktı.

1351 Kuzey Afrika'da Merinî sultanı Ebu'l-Hasan öldü, Ebû İnan başa geçti. Hindistan'da Sultan Muhammed b. Tuğluk öldü, yerine Firuz Şah geçti. 1347'de Avrupa'da başlayan veba 1351'de etkisini yitirirken ardında 25 milyon ölü bıraktı.

1352 Kuzey Afrika'da Merinîler Cezâyir ve çevresini tekrar ele geçirdiler.

1353 İlhanlı Moğolları tamamen bitti. Osmanlılar Çanakkale üzerinden Avrupa yakasına geçerek Çimpe Kalesi'ni aldılar. İran'da yerel bir hanedan olan Muzafferîler Şiraz'ı alarak başşehir yaptılar.

1354 İran'da Muzafferîler İsfahan'ı geri aldılar. Gırnata emirliğinde Ebû Hallac Yusuf'un oğlu 5. Muhammed başa geçti.

1356 Moğol kökenli Celayirlilerin sultanı Buzurk Hasan öldü.

1357 Altın Orda hükümdarı Cani Bek öldü; yerine oğlu Kulpa Han geçti.

1358 Kuzey Afrika'da Merinî sultanı Ebû İnan suikasta uğradı; Ebûbekir Said tahta oturdu. Hindistan Behmenî Devleti'nin sultanı Hasan Gangu öldü. İran'da Muzafferî Devleti'nin başı olan Mübarizüddîn Muhammed öldü; Şah Şucâ tahta oturdu.

1359 Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi öldü, Murad başa geçti. İran'da Muzafferî hükümdarı Şah Şucâ, kardeşi Şah Mahmud tarafından safdışı edildi.

1361 Osmanlılardan 1. Murad, Trakya'nın bir bölümünü fethetti. Merinîlerden Ebû Salim İbrahim gücünü yitirdi ve Ebû Ömer tarafından devridi; Ebû Ömer ise Ebû Zeyyân tarafından devrildi.

1362 Altın Orda'da 20 yıl süren karışıklıklar dönemi başladı. Gırnata emiri Ebû Said, 5. Muhammed tarafından devrildi, böylece 5. Muhammed

ikinci defa tahta oturdu. Keşmir'de Alaeddîn Ali Şir öldü, yerine oğlu Şihabüddîn geçti.

1365 Osmanlılar art arda düzenledikleri güçlü hücumlarla Bizans'ı daha çok sıkıştırmaya başladılar. Bizans Osmanlı'ya bağımlı hâle geldi.

1366 Kuzey Afrika'da Merinî sultanı Ebû Zeyyân suikasta uğradı, Ebû Faris Abdülaziz tahta oturdu.

1368 Ming hanedanı Çin'e egemen oldu.

1369-1370 Çağatay Hanlığı'nın bütün topraklarını ele geçiren Timurlenk, Semerkand'da tahta oturdu.

KAYNAKÇA

Kitabı çok uzun bir zamanda ve farklı ortamlarda hazırlamış olmam, yararlandığım bütün kaynakların tam listesini çıkarmayı zorlaştırdı. Burada sadece ulaşabildiklerimi, kaydettiklerimi veriyorum.

Bir kitabın farklı baskılarından faydalanmışsam bu baskıları ayrı ayrı yazdım. Benzerlerinden ayırmak için cilt adedini belirttiklerim de oldu. Çok önemli klasik yazarların bazılarının ölüm tarihlerini de verdim.

Abderî, *Rıhletü'l-Abderî,* ed-kritik: Ali İbrahim Kürdî, Dımaşk, 1999.

Abdülhamid, İrfan; *İslâm'da İtikadî Mezhepler,* çev. M. Saim Yeprem, İstanbul, 1994.

Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ,* Beyrut, h. 1351.

Adji, Murat; *Kaybolan Millet (Deşt-i Kıpçak Medeniyeti),* çev. Zeynep Bağlan Özer, Ankara, 2001.

Ahmed, M. Aziz; *Political History and Institutions of Early Turkish Empire of Delhi 1206-1290,* Lahor, 1949.

Akdağ, Mustafa; *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi,* İstanbul, 1974.

Akın, Haydar; *Ortaçağ Avrupasında Cadılar ve Cadı Avı,* İstanbul, 2001.

Akiner, Shirin; *Sovyet Müslümanları,* çev. Tufan Buzpınar-Ahmet Mutlu, İstanbul, 1995.

Aksarâyî, Kerîmüddîn Mahmûd; *Müsâmeretü'l-Ahbâr,* çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 2000.

Alevî, Muhammed Fâl b. Baba; *Tekmile,* ed-kritik: Ahmed Veledü'l-Hasan, Tunus, 1986.

Ali Şir Nevâî, *Nesâyimu'l-Mehabbe,* (sade metin) haz. Kemal Eraslan, Ankara, 1996.

Altuncî, Muhammed; *el-Mu'cemü'z-Zehebî,* Beyrut, 1969

Shiloah, Amnon; *The Theory of Music in Arabic Writings,* Munchen, 1970.

Askalânî, İbn Hacer; (ö: 852/1449), *ed-Durerü'l-Kâmine,* (4 cilt), Haydarabad, 1929-31 ve 1972.

Askalânî, İbn Hacer; *ed-Dureru'l-Kâmine,* (zeyli ile 5 cilt), Beyrut, 1997

Askalânî, İbn Hacer; *ed-Dureru'l-Kâmine,* ed-kritik: Muhammed Seyyid Câdü'l-Hakk, Kahire, 1996.

Aslanapa, Oktay; *Türk Sanatı,* İstanbul, 1984.

Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi,* sadeleştiren: N. Atsız, İstanbul, 1992

Atalay, Besim; *Divân-ı Lugâti't-Türk Dizini,* Ankara, 1943.

Atan, Turhan; *Türk Gümrük Tarihi,* Ankara, 1990.

Âtıf, Mehmed; *Kâşgar Tarihi ve Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garîbesi,* İstanbul, h. 1300.

Atıyyetullah, *el-Kamûsu'l-İslâmî,* Kahire, 1963.

Atlasu'l-Âlem, Beyrut, (tarihsiz).

Ayıntablı Mütercim Âsım Efendi; *Okyânus Tercüme-i Kamûs,* İstanbul, h. 1305.

Azb, Hâlid Muhammed; *Fovva; Medînetü'l-Mesâcid,* Kahire, 1989.

Azmî, Van Huseyn; - Hârûn, D.; *ed-Da'vetü'l-İslâmiyye fî Mâlizyâ,* Beyrut, 1985.

Azzâvî Paşa, Abbâs; *en-Nahl fî Târîhi'l-Irâk,* Bağdat, 1962.

Babur Şah, *Vekayi (Babur'un Hatıratı),* inceleme-çev. Reşit Rahmeti Arat, Ankara, 1946.

Baki (Şair); *Meâlimu'l-Yakîn,* (İmam Kastallânî'in *el- Mevâhibu'l-Ledünniyye* kitabının tercümesi) İstanbul, h. 1318.

Barthold, V. V.; *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan,* haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 1993.

Barthold, V. V.; *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler,* haz. Kâzım Yaşar Kopraman - Afşar İsmail Aka, Ankara, 1975.

Bâyezidî, Molla Mahmûd; *Kürtlerin Örf ve âdetleri*, çev. Abdullah Bâbek Pişderî, İstanbul, 1998.

Baykara, Tuncer; *Aydınoğlu Gazi Umur Bey,* Ankara, 1990.

Baytop, Turhan; *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü,* Ankara, 1997.

Bayur, Y. H.; *Hindistan Tarihi,* Ankara, 1946.

Bedevian, Armenag; *Polyglottic Dictionary of Plant Names,* Kahire, 1935.

Bedr, Abdurrahîm; "Esmâü'n-Nucûm", *Ebhâsu'l-Mu'temeri's-Senevî es-Sâbi li-Târîhi'l-Ulûm,* (Halep Üniversitesi 7. bilimler tarihi kongresi tebliğler kitabı) Halep, 1983.

Bekrî, Ebû Ubeyd; (ö.: 487/1094) *el-Mesâlik ve'l-Memâlik,* ed-kritik: A. P. van Leeuwen ve A. Ferre, (2 cilt), Beyrut, 1992.

Bekrî, Ebû Ubeyd; *Mu'cemu mâ İsta'cem,* (4 cilt), ed-kritik: Mustafâ Sakka, Beyrut, 1983.

Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân,* çev. Mustafa Fayda, Ankara, 1987.

Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân,* de Goeje neşri, Leiden, 1866.

Benbuşte, Mehdî; *Rıhalâtü İbn Battûta,* Rabat, 1969.

Berenî, Ziyâüddîn; *Târîh-i Fîrûzşâhî,* S. Ahmed Han neşri, Calcutta, 1862.

Beresvî, M.; Ekrem; *İktibâsu'l-Envâr,* Lahor, 1895.

Beyhakî, Ebu'l-Fadl; *Târîh-i Beyhakî,* Arapçaya çev. Yahya Haşşâb-Sâdık Neş'et, Beyrut, 1982.

Beylûnî, Muhammed b. Fethulah b. Mahmûd; (ö: 1085/1674) *Münteka (Muhtasar) Rıhletü İbn Battûta* (elyazması) İzmir Millî Ktp., nr. 1753. Ayrıca, Kahire Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, Vakf-ı Teymûr elyazmalarından, mikrofilm nr. 17732.

Bilmen, Ömer Nasûhi; *Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, İstanbul, 1979.

Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydene fi't-Tıbb*, ed-kritik: Abbâs Zeryâb, Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî, Tahran, h. 1380.

Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Haydarabad, 1958.

Bitlisî, Şerefhân; *Şerefnâme,* çev: M. Emin Bozaraslan, İstanbul, 1990.

Bousquet, G. H.; "Ibn Battuta et les institutions musulmanes", *Studia Islamica,*

S. 24.

Brockelmann, Carl; *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1992.

Bronevskiy, Martin; *Kırım*, çev. Kemal Ortaylı, Ankara, 1970.

Brunschvig, Robert; *La Berbérie oryantale*, (2 cilt), Fransızcadan Arapçaya *"Târîhu İfrîkıyye"* başlığıyla çev. Hammâdî es-Sâhilî, Beyrut, 1988.

Burckhardt, J.L.; *Travels in Nubia*, London, 1819.

Bürol, Nurettin; *İbn Battûta'ya göre Deşt-i Kıpçak ve Türkistan*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

Câbirî, Muhammed Âbid; *Felsefî Mirasımız ve Biz,* çev. A. Sait Aykut, İstanbul, 2000

Caferoğlu, Ahmed; *Türk Dili Tarihi*, İstanbul, 1964.

Caferoğlu, Ahmet; *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar,* Ankara, 1994.

Canard, M.; "Tarih ve Efsaneye göre Arapların İstanbul, Seferleri", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası,* S. 2, çev. İsmail Hami Danişmend, İstanbul, 1956.

Cârim, Fuad; *Marko Polo ve İbn Batûta,* İstanbul, 1966.

Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ,* Kahire, 1938.

Cevdet, Muhammed; *Zeyl alâ Fasli Ahıyyeti'l-Fityâni't-Türkiyye fî Kitâbi'r-Rıhle li İbn Battûta,* İstanbul, 1933.

Chaix, Paul; "Les Voyages d'Ibn Batoutah en Asie, en Europe et en Afrique au XIV me siècle," *Le Globe,* S. 26, Genève, 1887.

Chelhod, J.; "Ibn Battuta, Ethnologue", *Revue de l'Occident Musulman,* S. 25, 1978.

Cherbonneau, Auguste; "Voyage du cheikh Ibn Batoutah" *Nouvelles Annales des Voyages*, c. I, Paris, 1852.

Chittick, H. Neville; "Ibn Battuta and East Africa", *Journal de la Societe des africanistes,* S. 38, 1968.

Clausewitz, C. V.; *Savaş Üzerine*, (tam metin) çev. Fahri Çeliker, İstanbul, 1999.

Codex Cumanicus, (=Kuman Lehçesi Sözlüğü) K. Grönbech neşri, çev. Kemal Aytaç, Ankara, 1992.

Cüzcânî, Minhâcüddîn; *Tabakat-ı Nâsırî,* (2 cilt), notlandıran: Abdülhayy Habîbî, Kabul, 1963.

Çağatay, Neşet; *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik,* Ankara, 1989.

Çantay, Hasan Basri; *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm,* İstanbul, 1984.

Dâiretülmaârif-i Buzurk-i İslâmî; (Farsça İslâm Ansiklopedisi), "İbn Battuta" madd., Tahran, h. 1369.

Damad, Mehmed Şerif Paşa; *Seyehatnâme-i İbn Battûta*, (3 cilt), İstanbul, 1315-1319/1897-1901.

Dankoff, Robert; "Evliyâ Çelebi'de Gramer ve Üslûp Hususiyetleri", *Uluslararası Türk Dili Kongresi,* (kitap hâlinde neşir) Ankara, 1988.

de Slane, Mac Guckin; "Voyage dans le Soudan par Ibn Batouta", *Journal Asiatique*, 4ème série 1., Paris, 1843.

Defrémery, Charles; "Note sur deux passages d'Ibn Bathouthah,", *Journal Asiatique*, 4ème série 10., Paris, 1847.

Defrémery-Sanguinetti, *Voyages d'Ibn Batoutah*, Fransızca çeviri ve notlandırma ile Arapça metin bir arada, (4 cilt), Paris, 1874.

Derleme Sözlüğü, Ankara, 1993.

Devlet, Nadir; "Çağatay Devleti" kısmı, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,* İstanbul, 1988.

Dımaşkî, Abdülkadir Nuaymî; (ö.978/1570), *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, (2 cilt), Beyrut, 1990.

DİA, (*Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)* İstanbul, 1988-2003,

Dihlevî, Emir Hüsrev; *Kırânü's-Sa'deyn*, Caunpur, 1970.

Dihlevî, Şâh Abdülazîz Gulâm Hakîm; *et-Tuhfetü'l-İsnâ Aşeriyye*, Farsçadan Arapçaya çev. Gulâm Muhammed Eslemî, not ve kısaltma: Mahmûd Şükrî Alûsî, Bağdat, 1301.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, haz. Hakkı Dursun Yıldız başkanlığında heyet, İstanbul, 1992.

Doubleday, Nelson; - Cooley, C. Earl; *Encyclopedia of World Travel*, London, 1967.

Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes,* Leiden, 1881.

Dukas, *Dukas Tarihi*, Bonn baskısı.

Dulaurier, "Description de l'Archipel d'Asie par Ibn Bathoutha", *Journal Asiatique*, 4ème serié 9., Paris, 1847.

Dunn, Ross E.; *The Adventures of Ibn Battuta*, London, 1986.

Durmuş, İlhami; *İskitler (Sakalar),* Ankara, 1993.

Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, (10 cilt), Beyrut, (tarihsiz)

Ebû Şâme, *Uyûnu'r-Ravdateyn*, ed-kritik: Ahmed Beysûmî, Dımaşk, 1992.

Ebû Zehre, Muhammed; *Fıkhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Şener, İstanbul, (tarihsiz).

Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, (4 cilt), Kahire, (tarihsiz)

Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, M. Reinaud - Baron Mac Guckin neşri, Paris, 1840.

Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn,* ed-kritik: Tahsin Yazıcı, Ankara, 1959.

Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn,* çev. Tahsin Yazıcı, (2 cilt), İstanbul, 1989.

Elad, Amikam; "The Description of The Travels of Ibn Battuta in Palestine; Is it Original?", *Journal of The Royal Asiatıc Society (JROAS),* S. 2, London, 1987.

Emîn, M. Muhammed; *Vesâık Vakfi's-Sultân Kalâvûn ale'l-Bîmâristân* (İbn Habîb'in *Tezkiretü'n-Nebîh* kitabıyla beraber basılı), Kahire, 1976.

Enrico Leva, A.; "Ibn Battuta nell Africa nera", *Africa,* S. 16, 1961.

Ercilasun, Ahmet Bican; "İran Türkleri", *Türk Kültürü,* Nisan 1988.

Eryılmaz, Leman Cılızoğlu; *Yemek Pişirmek,* İstanbul, 1995.

Evliyâ Çelebî, *Seyahatnâme,* İstanbul, h. 1314.

Eyyûb Sabrî Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn,* (3 cilt), Bahriye Mat., İstanbul, h. 1304.

Fâhûrî, Hannâ; *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî,* Beyrut, 1995.

Fanjul, Serafin; "Elementos Folkloricos en la Rihla de Ibn Battuta", *Revista del Instituto Egipico,* S. 21, Madrid, 1981-82.

Ferguson, A.; *Testimonia,* Oxford, 1936.

Ferrand, G.; *Relations de voyages et textes géographiques arabes persans et turcs relatifs a l'Extrême-Orient,* Paris, 1914.

Festugièr, A. J.; - Nock, A. D.; *Hermes Trismegistus* Paris, 1945-1954.

Fevvâz, Zeyneb; *ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakati Rabbâti'l-Hudûr,* Beyrut, h. 1312.

Fığlalı, Ethem Ruhi; *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri,* İstanbul, 1980.

Fi't-Turâsi'l-İslâmî el-iktisâdî, (Hisbe kurumuyla ilgili klasik metinler) Dâru'l-Hadâse Yay., Beyrut, 1990.

Firdevsî, Ebu'l-Kasım; *Şehnâme,* Arapçaya çev. Feth el-Bendârî, Tahran, 1970.

Firişte, Molla Ebu'l-Kasım; *Târîh-i Firişte,* Luknow, 1905.

Fîrûzâbâdî, *Kamûs,* (İnceleme ve dipnot: Muhammed Naîm Araksûsî başkanlığında heyet), Beyrut, 1996.

Fischer, August; "Battuta nicht Batuta", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft,* S. 72, Leipzig, 1918.

Fletcher, L.; "Ibn Batutah in Southern India", *The Madras Journal of Literature and Science,* S. 37-59, Madras, 1888-89

Forster, E. M.; *Alexandria,* İskenderiye, 1922.

Freysinger, Hugo; "Ein arabischer Weltreisender", *Österreichische Monatsschrift für den Orient,* S. 38, Wien, 1912

Gabrieli, F.; *Viaggiotori arabi (Viaggi di Ibn Battuta),* Cagliari, 1961.

Gânim, Abdullah A.; *er- Ruvvâdü'l-Müslimûn,* İskenderiye, 1990.

Garnâtî, Ebû Hâmid; *Tuhfetü'l-Elbâb,* Dubler neşri, Madrid, 1953.

Gaudefroy-Demombynes, *La Syrie à l'époque des Mamelouks,* Paris, 1923.

Gazâlî, *el-Munkız mine'd-Dalâl,* Beyrut, 1959.

Gibb, H. A. R.; *Selections from Ibn Battuta,* London, 1929.

Gibb, H. A. R.; - Beckingham, *The Travels of Ibn Battuta*, Hakluyt Society, London, 1958-1994. (Gibb: I. cilt: 1958, II. cilt: 1959, III. cilt: 1971. Beckingham'ın katkısı: IV. cilt: 1994.)

Göde, Kemal; *Eratnalılar,* Ankara, 1994.

Gölpınarlı, Abdülbaki; *Mevlânâ Celâleddîn,* İstanbul, 1957.

Gölpınarlı, Abdülbaki; *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlik,* İstanbul, 1979.

Grosser Weltatlas, (Naumman ve Göbel'den alınan izinle basan: Hürriyet) Almanya, 1993.

Grousset, René; *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul, 1996.

Gümüşhânevî, Şeyh Ziyâeddîn; *Mecmûatü'l-Ahzâb,* İstanbul, 1893-1894.

Güngör, Erol; *Tarihte Türkler,* İstanbul, 1996.

Gürsoy-Naskali, E.; - Duranlı, M.; *Altayca-Türkçe Sözlük,* Ankara, 1999.

Haig, R. Malcolm; "Ibn Batuta in Sindh,", *JROAS,* S. 19, London, 1887.

Halîlî, Cafer; "İbn Battûta fî Mevâzîni İbn Haldun", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî,* S. 27, Rabat, 1927.

Halîlî, Halîlullah; (Afgan Devleti'nin sabık Irak ve Kuveyt sefiri), *İbn Battûta fî Afganistan*, Bağdat, 1971.

Hallâk, Hassân; - Sabbâğ, Abbâs; *el-Mu'cemu'l-Câmi fi'l-Mustalahât,* Beyrut, 1999.

Hamâş, Necdet; *el-İdâre fi'l-Asri'l-Ümevî,* Dımaşk, 1980.

Hamdun, Said; - King, Noel; *Ibn Battuta in Black Africa,* London, 1975.

Hamevî, Yâkût; *Mu'cemü'l-Buldân,* Ferîd A. Cündî'nin neşri, Beyrut, 1990.

Hamîd Vehbî, *Meşâhîr-i İslâm,* (Osmanlıca) İstanbul, 1301h.

Hammud, Ahmed; *Umân ve Şarkıyyü'l-Cezîre,* Arapçaya çev. Muhammed Emîn Abdullah, Beyrut, 1979.

Hasan İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, Kahire, (tarihsiz)

Hasbâk, Şâkir; *İbn Battûta ve Rıhletühü,* Necef, 1971.

Hatai, M.; - A. Chaugh; *Pakpattan and Baba Farid Ganj-i Şakar,* Lahor, 1968.

Hatîb, M.; - Abdülkerîm; *Mu'cemü'l-Mustalahât ve'l-Elkabi't-Târîhıyye,* Beyrut, 1996

Hayyâmpur, A.; *Ferheng-i Suhanvârân,* Tebriz, h. 1340.

Hazrecî, *el-Ukûdu'l-Lu'luiyye fî Târîhi'd-Devleti'r-Resûliyye,* ed-kritik: M. Ali Havâlî, San'a-Yemen, 1978.

Hennig, Richard; *Ibn Battuta's Weltreise,* Leiden, 1953.

Hertz Paşa, Max; *Die Baugruppe des Sultan Kalaun*, Hamburg, 1919.

Heyd, W.; *Histoire du commerce du Levant au Moyen-âge,* (2 cilt), Leipzig, 1885-1886.

Heyd, W.; *Yakındoğu Ticaret Tarihi,* c. I, çev. Enver Ziya Karal, Ankara, 1975.

Hıfnî, Abdülmün'ım; *el-Mevsûatu's-Sûfıyye*, Kahire, 1992.

Hill, A.; "The Coming to North Sumatra", *Journal of Southeast Asian History,* S. 4, 1963.

Hloros, Yanko; *Türkçe'den Rumca'ya Kamûs-i Osmânî,* (2 cilt), İstanbul, 1899.

Hrbek, Ivan; *Ibn Battuta and The Maldives Islands,* Prag Doğubilimleri Enstitüsü, Prag, 1992.

Hrbek, Ivan; "The Chronology of Ibn Battuta Travels", *Archiv Orientalni,* XXX., Prag, 1962.

Husain, Agha Mahdi; "Ibn Battuta and his Rehla in New Light", *Sind University Research Journal,* S. 6, 1967.

Husain, Agha Mahdi; "Dates and Precis of Ibn Battuta's Travels with Observations", *Sind University Research Journal,* S. 7, 1968.

Husain, Agha Mahdi; *Le gouvernement du Saltanat de Delhi: Etude critique d'Ibn Battuta*, Paris, 1936.

Husain, Agha Mahdi; *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluk,* London, 1938.

Hüseyin, Tâhâ; *Savtu Ebi'l-Alâ*, Kahire, 1944.

İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, İstanbul, 1983.

İbn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye,* (4 cilt) Dâr-ı Sâdır neşri, Lübnan, (tarihsiz)

İbn Arabşah, *Acâibü'l-Makdûr,* Kahire, h. 1285.

İbn Asâkir, *Târîh-i Medînet-i Dımaşk*, ed-kritik: M. Ahmed Dehmân, Dımaşk, 1963.

İbn Battûta, (Heyet çevirisi) *Seyehatnâme-i İbn Batûta*, (yazma), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 4904-4908, (4 cilt), İstanbul, 1917.

İbn Battûta, *Rıhle*, Kerm Bustânî neşri, Beyrut, 1960.

İbn Battûta, *Rıhle,* Kettânî neşri, (İbn Cüzeyy'in açıklamaları kitap sonunda), Beyrut, 1972.

İbn Battûta, *Rıhle*, M. A. el-Uryân neşri, Beyrut, 1992.

İbn Battûta, *Rıhle*, Şeyh Feyyûmî neşri, Kahire, 1928.

İbn Battûta, *Rıhletü İbn Battûta*, Kahire, 1871.

İbn Battûta, *Tercüme-i Seyehatnâme-i İbn Batûta*, (mütercimi belirsiz) Süleyman Efendi Mat., İstanbul, h. 1290.

İbn Cübeyr, *Rıhle*, Beyrut, 1964.

İbn Cübeyr, *Rıhle*, Beyrut, 1981.

İbn Cübeyr, *Rihle*, İngilizceye çev. R. J. C. Broadhurst, London, 1952.

İbn Dukmak, *Kitâbu'l-İntisâr*, Kahire, h. 1309.

İbn Ebî Zer, *el-Enîsü'l-Mutrib*, Rabat, 1972.

İbn Habîb, *el-Munteka min Durreti'l-Eslâk fî Devleti'l-Etrâk*, ed-kritik: Abdulcebbâr Zekkâr, Halep, 1999.

İbn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benîh*, (2 cilt), ed-kritik: M. Muhammed Emîn, Kahire, 1976.

İbn Haldun, (ö: 809/1406) *Mukaddime*, Ali Abdülvâahid Vâfî neşri, (3 cilt), Beyrut, 1956-1965

İbn Haldun, *Mukaddime*, Rosenthal neşri, (3 cilt), New York, 1958.

İbn Haldun, *el-Iber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber=Târîh-i İbn Haldûn*, (8 cilt), Beyrut, 1992.

İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ-i Ebnâi'z-Zemân,* ed-kritik: İhsân Abbâs, Beyrut, 1968.

İbn Havkal, *Sûretü'l-Ard,* de Goeje neşri, Leiden, 1939.

İbn Hurdadbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, de Goeje neşri, Leiden, 1889

İbn İshâk, *Kitâbü'l-Mübtedâ=Sîret-i İbn İshâk*, ed-kritik: Muhammed Hamidullah , Konya, 1981.

İbn İyâs, *Bedâyiu'z-Zuhûr*, ed-kritik: M. Mustafa, Kahire, 1982.

İbn İyâs, *Bedâyiu'z-Zuhûr*, İstanbul, 1931-1945.

İbn Kadı Şühbe, *Târîh-i İbn Kadî Şühbe*, ed-kritik: Adnan Dervîş, Dımaşk, 1992.

İbn Kemal, Şemsüddîn Ahmed; *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, (II. defter), yayına hazırlayan: Şerafettin Turan, Ankara, 1991.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (14 cilt), Beyrut, 1358.

İbn Künan, Muhammed b. İsa; *Hadâiku'l-Yâsemîn,* ed-kritik: A. Sabbâğ, Beyrut, 1991.

İbn Manzûr Mısrî, *Ebû Nuvvâs fî Târîhıhi ve Şı'rihî ve Abesihî ve Mucûnihî*, Ömer Ebu'n-Nasr neşri, Beyrut, 1990.

İbn Mühennâ Lügatı, haz. Abdullah Battal Taymaz, Ankara, 1988.

İbn Receb Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, Beyrut, (tarihsiz)

İbn Sa'd, Muhammed; (ö: 230 /744) *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, (10 cilt), Beyrut, h. 1324.

İbn Sâhibi's-Salâh, *el-Mennü bi'l-İmâme*, ed-kritik: Abdülhâdî Tâzî, Beyrut, 1987.

İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-Safî*, Kahire, 1856.

İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısr ve'l-Kahire*, Kahire, 1929-1956.

İbn Tolun Dımaşkî, *İ'lâmu'l-Verâ*, ed-kritik: M. Ahmed Dehmân, Dımaşk, 1980.

İbnü'd-Deyba', *Buğyetü'l-Müstefîd fî Târîh-i Medîneti Zebîd,* ed-kritik: Abdullah Habeşî, San'a-Yemen, 1979.

İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, ed-kritik: Ali Sevim, Ankara, 1976.

İbnü'l-Adîm, *el-Vusla ile'l-Habîb fî Vasfi't-Tayyibât ve't-Tıyb,* ed-kritik: Süleymâ Mahcub-Dürriye Hatîb, Halep, 1988.

İbnü'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve,* ed-kritik: A. Muhammed Hârun, (4 cilt), Beyrut, 1991.

İbnü'l-Esîr, (ö: 630 /1238) *el-Kâmil fi't-Târîh,* (12 cilt), Kahire, h. 1353.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (9 cilt), Beyrut, 1966.

İbnü'l-Fakih, *Muhtasar Kitâbü'l-Buldân,* de Goeje neşri, Leiden, 1888.

İbnü'I-Hatîb, Lisânüddîn; (ö: 776/1374) *el-İhâta fî Ahbâri Garnâta,* Kahire, 1975.

İbnü'l-Hatîb, Lisânüddîn; *Şerhu Rakami'l-Hulel fî Nazmi'd-Düvel,* (Manzum tarihçe), notlandıran: Adnan Derviş, Dımaşk, 1991.

İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, ed-kritik: Abdülkadir Arnaût-Mahmûd Arnaût, (11 cilt), Beyrut, 1992.

İbnü'l-Kâzerûnî, Zahîrudîn; *Muhtasaru't-Târîh*, Bağdat, 1970.

İbnü'l-Mücâvir, Yusuf; *Sıfatü'l-Yemen ve Mekke=Târîhu'l-Müstabsır,* ed-kritik: Oscar Lofgren, Medine, 1986

İdrîsî, Şerif; *Nüzhetü'l-Müştâk fî İhtirâki'l-Âfâk,* Napoli, 1982-1984.

İnâyet, Râcî; *Mugâmerâtü İbn Battûta fî Bahri'l-Kulzûm*, Beyrut, 1980.

İslâm Düşüncesi Tarihi, haz. M. M. Şerif başkanlığında heyet, (4 cilt), Türkçe baskının editörü: Mustafa Armağan, İstanbul, 1991.

İstahrî, Ebû İshâk; *Mesâlikü'l-Memâlik,* de Goeje neşri, Leiden, 1927.

İstahrî, Ebû İshâk; *Mesâlikü'l-Memâlik,* ed-kritik: İrec Afşar.

İstahrî, Ebû İshâk; *Mesâlikü'l-Memâlik,* ed-kritik: Muhammed Câbir Abdülâl, Kahire, 1962.

Izzeddîn, Mehmed; "Ibn Battuta et la Topographie Byzantine", *Actes du VI. Congres Internationale des Etudes Byzantines,* Paris, 1951.

Janicsek, Stephen; "Ibn Battuta's journey to Bulghar: Is it a fabrication?", *JROAS*, London, 1929.

Kafalı, Mustafa; *Altın Orda Hanlığı'nın Kuruluşu ve Yükseliş Devreleri,* İstanbul, 1976.

Kafesoğlu, İbrahim; "İbn Battuta" madd., MEB *İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul, 1950.

Kafesoğlu, İbrahim; *Türk Milli Kültürü,* İstanbul, 1989.

Kahhâle, Ömer Rıdâ; *Mu'cemu Kabâili'l-Arab,* Bingâzi, 1968.

Kahhâle, Ömer Rıdâ; *Mu'cemu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye,* Beyrut, 1986.

Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, (14 cilt), Kahire, 1913-19

Kannûn, Abdullah; *Mevsûatü Meşâhîri Ricâli'l-Mağrib*, Kahire, 1994.

Karamânî, Ahmed b. Yusuf; *Ahbâru'd-Duvel*, ed-kritik: Ahmed Hatît, Beyrut, 1992.

Kaşgarî, Mahmud; *Divan-ı Lugâti't-Türk,* çev. Besim Atalay, Ankara, 1943

Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn,* İstanbul, 1943.

El-Kavânînü'l-Külliyye, haz. Recep Toparlı, M. Sadi Çöğenli, Nevzat H. Yanık, Ankara, 1999.

Kaysî, Züheyr Ahmed; "Havle Kelimeti Sarâcîn", *Mevrid,* Bağdat, 1994.

Kayyım, Ali; *Muthafu't-Tıbbı ve'l-Ulûm*, Dımaşk, 1984.

Kazıcı, Ziya; *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İstanbul, 1999.

Kazvînî, Zekeriyyâ; *Âsâru'l-Bilâd,* Beyrut, 1998.

Ken'an, Corci; *Buhturî,* Hama, 1948.

Kermî, Hasan S.; *el-Hâdî ilâ Lugati'l-Arab*, Beyrut, 1991.

Khan, Abdul Majed; "The Historicity of Ibn Batuta; Shamsuddin Firuz Shah", *The Indian Historical Querterly,* S. 15:2, Calcutta, 1941.

Kısakürek, Necip Fazıl; *Edebiyat Mahkemeleri,* İstanbul, 1997.

Konyalı, İbrahim Hakkı; *Alanya (Alâiyye),* İstanbul, 1946.

Koz, M. Sabri; *Yemek Kitabı,* (derleme-araştırma) İstanbul, 2002.

Kök, Bahaaddîn; *Nuruddîn Mahmûd Zengi ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri,* İstanbul, 1992.

Köprülü, Fuad; *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara, 1988

Köprülü, Fuad; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* İstanbul, 1918.

Kraçkovsky, I. Yulvanoviç; *İstoriya Arabskoy Geografiçeskoy Literatury*, Moskova 1957.

Kraçkovsky, I. Yulvanoviç; *İstoriya Arabskoy Geografiçeskoy Literatury*, (kitabı "Târîhu'l-Edebi'l-Arabî el-Cuğrafî" namıyla Arapçaya çev. S. Osman Hâşim), Beyrut, 1987.

Kraus, Paul; *Epitre de Berûnî Contenant Le Repertoire des Ouvrysed Muhammed Ibn Zakariya ar-Razî*, Paris, 1936.

Kroll, W.; *Die Lehre des Hermes Trismegistes*, Leipzig, 1914.

Kudsî, Ebû Hâmid Muhibbuddîn; (ö.888 /1483) *Düvelü'l-İslâm*, ed-kritik: Subhî Lebîb-Ulrich Haarman, Beyrut, 1997.

Kuleynî, *Usûl-i Kâfi*, Tahran, h. 1388.

Kurân-ı Kerîm ve açıklamalı Türkçe Meâli, (haz. Ali Özek ve H. Karaman başkanlığında heyet).

Kurat, A. Nimet; *Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972.

Lal, K. S.; *History of The Khaljis a.d. 1290-1320*, London, 1967.

Lane-Pool, *The Story of Cairo*, London, 1906.

Laoust, H.; *Queques opinions sur la theodicèe d'Ibn Taimiya*, Kahire, 1937.

Le Destan d'Umur Pacha (Düsturnâme-i Enverî), metin ve Fransızca çev. İrene Melikoff-Sayar, Paris, 1954.

Lukmân, Hamza Ali; *Târîhu'l-Cüzüri'l-Yemeniyye*, Beyrut, 1972.

Ma'rûf, Nâcî; *Ulemâu'n-Nizâmiyât*, Bağdat 1973.

Mâcid, Abdülmün'im; *Nazmu Devleti'l-Memâlîk ve Rusûmihim*, Kahire, 1967.

Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, Delhi, 1970.

Makkarî, (ö: 1041/1631) *Nefhu't-Tîb min Gusni'l-Endelusi'r-Ratîb*, ed-kritik: İhsân Abbâs, Beyrut 1968.

Makkarî, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâri'l-Kadî Iyâd*, Fas, 1978.

Makrîzî, *es-Sulûk fî Düveli'l-Mülûk*, ed-kritik: M. M. Ziyâde, Kahire, 1934

Makrîzî, *Kitâbu'l-Mevâız ve'l-İ'tibâr (Hutat-ı Makrîziyye)*, Mısır-Bulak, h. 1270.

Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, ed-kritik: Muhammed Ya'lâvî, Beyrut, 1991.

Marco Polo, *The Book of Ser Marco Polo*, İngilizceye çev. Sir H. Yule, London, 1903.

Massignon, L.; *Explication du Plan de Basra*, Wiesbaden, 1954.

Mattock, J. N.; *Ibn Battuta's Use of Ibn Jubayr's Rihla*, Leiden, 1981.

Mazruî, Ali; *Afrikalılar*, İngilizceden çev: Yusuf Kaplan, İstanbul, 1992.

Mehâsinî, Zekî; *Ebu'l-Alâ Maarrî; Nâkıdu'l-Muctama*, Kahire, 1946.

Meillassoux C.; "L'itineraire d'Ibn Battuta de Walata à Malli", *Journal of African History*, S. 13, 1972.

Mekkî, Abdülfettâh; *Târîhu Ümerâi'l-Beledi'l-Harâm abre Usûri'l-İslâm*, Tâif, 1986.

Memâlik-i Mahrûsa-i Şahâneye Mahsus Mükemmel ve Mufassal Atlas, (haz. Binbaşı Mehmed Nasrullah, Kolağası Mehmed Rüşdü, Mülâzım Mehmed Eşref) İstanbul, h. 1325.

Mendis, Vernon L. B.; *Currents of Asian History*, Colombo, 1981.

Merçil, Erdoğan; *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1993.

Merrâkeşî, Abdulvâhid; *el-Mu'cib Fî Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*, M. Saîd el-Uryân neşri, Kahire, 1963.

Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, de Goeje neşri, Leiden, 1894.

Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, ed-kritik: Charles Pellat, Beyrut, 1996.

Mevsûatü'l-Hadâreti'l-İslâmiyye, (Ansiklopedi) Amman, 1993.

Meyer, Ernst; "Ibn Bathuthah", *Geschichte der Botanik Studen,* c. 3, Königsberg, 1856.

Miquel, André; "L'Islam d'Ibn Battuta", *Bulletin d'Etudes Oriantales*, S. 1, 1972.

Moğolların Gizli Tarihi, çeviri ve notlandırma: Ahmet Temir, Ankara, 1986.

Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns,* (Lâmiî Çelebî terc.), İstanbul, h. 1289.

Molla Husrev, *Dureru'l-Hukkâm*, İstanbul, h. 1307.

Mu'cemü'l-Arabî el-Hadîs [Lârûs], Beyrut, 1983.

Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâcî,* (tıpkı basım) Çağrı Yay., İstanbul,.

Muhammed b. Mahmûd İbn Agâ, *el-Irâk Beyne'l-Memâlîk ve'l-Usmâniyyîn maa Rıhleti'l-Emîr Yeşbek,* Osmanlı-Memlûk münâsebetlerini anlatan tamamlayıcı ek metinlerle beraber neşreden: M. Ahmed Dehmân, Dımaşk, 1986.

Muhammed Bin Hamza, *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi,* haz. Ahmet Topaloğlu, İstanbul, 1978.

Muhammed, Hasan.; *er-Rahhâletü'l-Müslimûn*, Beyrut, (tarihsiz)

Mûnis, Hüseyin; *Atlasu'l-Âlemi'l-İslâmî*, Beyrut, 1996.

Mûnis, Hüseyin; *İbn Battûta ve Rıhalâtühü,* Kahire, 1980.

Mustavfî, Hamdullah; *Târîh-i Güzîde*, E. Browne neşri, Leiden, 1910.

Mustavfî, *Nüzhetü'l-Kulûb,* ed.kritik ve İngilizceye çev. G. Le Strange, (2 cilt), London, 1919.

Muvahhid, Muhammed Ali; *Sefernâme-i İbn Battûta,* (Farsçaya çeviri) Tahran, 1958.

Mühezzebü Rıhleti'bni Battûta, haz. Ahmed Avâmirî Bek - A. Câdülmevlâ Bek, haritalandırıcı: M. Fahruddîn Bek, Kahire, 1933.

Müncid fi'l-A'lâm, (heyet) Beyrut, 1973.

Nar, Ali; *Akaid Risaleleri,* İstanbul, 1998.

Narşâhî, *Târîh-i Buhârâ,* Schefer neşri, Paris, 1892.

Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme,* çev: Abdülvahhab Tarzi, İstanbul, 1988.

National Geographic Magazine, Sovyet haritası, Şubat, 1976.

Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi, haz. Azmi Bilgin, Ankara, 1996.

Nebrâvî, Fethiye; *Târîhu'n-Nuzum,* Kahire, 1981.

Nehrevâlî, *el-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî,* Riyad, 1967.

Neqşe Şebekerâh-ı Âhen Îrân, İran Demiryolları Haritası, Tahran, 1975.

Neşrî, Mehmed; *Kitâb-ı Cihannümâ (Neşrî Tarihi),* yayınlayan: Faik R. Unat - Mehmed A. Köymen, Ankara, 1987.

Netton, Ian Richard; "Myth, Miracle and Magic in The rihla of İbn Battuta", *Journal of Semitic Studies,* S. 29, 1984.

Nizâmî, Hasan; *Tâcü'l-Meâsir,* Elliot-Dowson neşri, London, 1854.

Nizamî, K. A.; *The life and Times of Shaikh Fariduddin Ganj-i Shakar,* Aligarh, 1955.

Norris, H. T.; "Ibn Battuta's Journey in the Nort-Eastern Balkans", *Journal of Islamic Studies,* S. 5:2, 1994.

Nuaymî, Selîm; "Elfâz min Rıhle", *Mecelletü'l-Mecmai'l-İlmî el-Irâkî,* S. 24-26. Bağdat, 1974.

Osman, Fethi; *el-Hudûdu'l-İslâmiyye'l-Bîzantıyye,* Kahire, 1966.

Osmanlı Ansiklopedisi, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1994.

Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1986.

Öcal, Safa; "Eski Türklerde Yiyecekler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi,* Nisan 1985.

Ögel, Bahaattin; *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları,* İstanbul, 2001.

Ögel, Bahaattin; *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi,* Ankara, 1991.

Ögel, Bahaattin; *Türk Kültür Tarihine Giriş,* (6 cilt), Ankara, 1978.

Ömer, Muhammed Y.; *Bilâdü'ş-Şâm fî Rıhleti İbn Battûta,* Mekke, 1986.

Ömerî, İbn Fadlullah; *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi'ş-Şerîf,* ed-kritik: M. H. Şemseddîn, Beyrut 1988.

Ömerî, İbn Fadlullah; *Mesâlikü'l-Ebsâr,* Fr. Taeschner neşri, Leipzig, 1919.

Ömerî, İbn Fadlullah; *Mesâlikü'l-Ebsâr,* Fr. Taeschner neşri, Wiesbaden, 1968.

Öngör, Sami *Coğrafya Sözlüğü*, İstanbul, 1961.

Özel, Ahmet; *Hanefî Fıkıh Âlimleri,* Ankara, 1990.

Özkan, Nevzat; *Türk Dünyası,* Kayseri, 1997.

Özyetgin, A. Melek; *Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi,* Ankara, 1996.

Paasonen, H.; *Çuvaş Sözlüğü,* İstanbul, 1950.

Pakalın, M. Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* (3 cilt), İstanbul, 1993.

Pala, İskender; *Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü,* İstanbul, 1999.

Panayotidis, Yuvanaki; *Kamûs-i Rûmî,* İstanbul, 1897.

Parmaksızoğlu, İsmet; *İbn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler,* İstanbul, 1971.

Pelliot, P.; *Notes sur l'histoire de la Hord d'or,* Paris, 1950.

Peschel, Oscar; "Ibn Batuta am Hofe von Delhi", *Das Ausland,* S. 28, Stuttgard, 1856.

Peschel, Oscar; "Ibn Batuta in Central Afrika", *Das Ausland,* S. 31, Stuttgard, 1858.

Peschel, Oscar; "Ibn Batutah der Vater der Reisen", *Das Ausland,* S. 26, Stuttgard, 1853.

Planck, H.; "Ibn Batutas Reisen", *Der Erdball*, S. 2, Berlin, 1928.

Platts, John T.; *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English,* London, 1911.

Popovic, Aleksandre; *Balkanlarda İslâm,* (komisyon çev.), İstanbul, 1995.

Radloff, W.; *Versuch Eines Wörterbuches der Türk Dialecte,* O. Pritsak neşri, (4 cilt), Hague-Hollanda, 1960.

Rahim, Abdul; "Six Hundred Years After – in the footsteps of Ibn Battuta in Andalusia", *Peshawar University Rewiev,* S. 51, Peshawer, 1973.

Rásonyi, László; *Tarihte Türklük,* Ankara, 1970.

Raverty, H. G.; *Afghanistan and Part of Baluchistan*, London, 1880.

Redhouse, James W.; *Turkish and English Lexikon (Kitâb-ı Meâni-yi Lehce),* Boyacıyan Mat., İstanbul, 1890.

Reitzenstein, H.; *Poımandres,* Leipzig, 1904.

Renan, Ernest; *Ibn Batoutah, Mélanges d'Histoire et de Voyages*, Paris, 1878.

Resulzâde, Mehmet Emin; *İran Türkleri,* İstanbul, 1993

Rifat, Ahmed; *Lügat-ı Târihiyye ve Coğrâfiyye*, İstanbul, h. 1299.

Rosant, Colette; *Tadı Damağımda Kalan Ülke: Mısır,* çev. Esin Eden, İstanbul, 2000.

Roux, Jean-Paul; *Türklerin ve Moğolların Eski Dini,* çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul, 1994.

Runciman, Steven; *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, (3 cilt), Ankara, 1992.

Rustem, Abdusselâm; *Tayfu'l-Velîd,* Kahire, 1948.

Sabîh, Muhammed; *Dîvânu Ebî Temmâm,* Kahire, 1942.

Sabrî, Muhammed; *Ebû Ubâde Buhturî,* Kahire, 1946.

Safedî, İbn Aybek Salâhaddîn Halil; *Tuhfetu Zevi'l-Elbâb*, Beyrut, 1999.

Safran, Mustafa; *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlara Göre Kuman/Kıpçaklar,* Ankara, 1993.

Sahabeden Günümüze Allah Dostları, (heyet çalışması) Şule Yay., İstanbul, 1995.

Saletore, Narayana Rajarama; "Haryab of Ibn Battûta,", *The Quarterly Journal of the Mythic Society,* N.S. 31, Bangalore, 1940.

Sâlih, Subhî; *İslâm Kurumları,* çev. İbrahim Sarmış, İstanbul, 1999.

Sâlihî, Muhammed İsa; *el-Mu'cemü'ş-Şâmil,* Kahire, 1992.

Sâlimî, Nûreddîn; *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehl-i Umân,* Umân, 1974.

Sâmerrâî, İbrahim; "el-Elfâzü'd-Dahîle fî Rıhleti İbn Battûta", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî,* S. 26, Rabat 1976.

Sarahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, Beyrut, (tarihsiz).

Sarton, Alfred L.; *Introduction to the History of Science*, New York, 1975.

Sauvaget, J.; *La poste aux chevaux dans l'empire des Mamelouks*, Paris, 1941.

Scott, W.; *Hermetica*, (3 bölüm), Oxford, 1924-1926.

Seâlibî, *Âdabü'l-Mulûk*, çev. A. Sait Aykut, İstanbul, 1997.

Segal, J.; B. *A History of the Jews of Cochin*, London, 1993.

Seydi Ali Reis, *Mir'atü'l-Memâlik,* ed-kritik: Mehmet Kiremit, Ankara, 1999.

Seyfî Herevî, *Târihnâme-i Herât,* M. Zübeyr neşri, Calcutta, 1944.

Silvestre de Sacy, Antoine Isaac; "Review of Kosegarten: De Muhammede Ebn - Batuta", *Journal des Savans,* Paris, 1820.

Silvestre de Sacy, Antoine Isaac; "Rewiev of Lee: The travels of Ibn Batuta, London 1829", *Journal des Savans*, Paris, 1829.

Sirhindî, Yahya b. Ahmed; *Târîh-i Mübarekşâhî,* M. H. Hüseyin neşri, Calcutta, 1931.

Spuler, Bertold; *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987.

Sultan Veled, *İbtidânâme. (Velednâme)* Celâl Humâyî neşri, Tahran.

Sultan Veled, *Meârif*, çev. Meliha Tarıkahya, Ankara, 1944.

Surûcî, Muhammed Mahmûd; *el-Ceyşü'l-Mısrî fi'l-Karni't-Tâsi' Aşar*, Kahire, 1967.

Suyûtî, Celâleddîn; *Ahir Zaman Mehdisinin Alâmetleri*, derleyen: Ali b. Husâmeddîn Müttakî, çev: Müşerref Gözcü, İstanbul, 1987.

Suyûtî, Celâleddîn; *Hüsnü'l-Muhadara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kahire,* Kahire, h. 1327.

Sübkî, Tâceddîn; *Tabakatü'ş-Şâfiıyye*, Kahire (tarihsiz).

Sülemî, Abdurrahman; *Tabakatu's-Sûfiyye,* Kahire (tarihsiz).

Sümer, Faruk; "İran'da Yaşayan Türk Oymakları", *Türk Kültürü*, Ekim 1972.

Sümer, Faruk; "Selçuklu Tarihinde İgdişler", *Türk Dünyası Araştırmaları,* Nisan 1985

Sümer, Faruk; *Oğuzlar,* İstanbul, 1999

Sümer, Faruk; *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları,* (2 cilt), İstanbul, 1999.

Şarkavî, Mahmud; *Rıhletü İbn Battûta*, Kahire, 1968.

Şattî, Ahmed Şevket; "Nazarât ilâ Ameli'l-Halîfe Velîd", *Ma'hadu't-Turâsi'l-Arabî, Ebhâsu'l-Mu'temeri's-Senevî es-Sâlis"* (Halep Üniversitesi yıllık bilimsel bülteni), Halep, 1980.

Şefîk, M.; *el-Mu'cemu'l-Arabî el-Emâzîğî*, (Berberi Sözlüğü) Mağrip Akademisi Yay., Fas, (tarihsiz)

Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal,* Kahire, (tarihsiz).

Şeker, Mehmet; *İbn Batuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel Hayatı İle Ahilik,* Ankara, 1993.

Şemseddîn Sami; *Kamus-i Türkî,* Çağrı Yay. (tıpkı basım) İstanbul, 1990.

Şeşen, Ramazan; *İbn Fazlân Seyahatnâmesi,* İstanbul, 1995.

Şevkânî, Muhammed b. Ali; *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa,* Kahire, 1960.

Şevki Dayf, *Rıhletü İbn Cübeyr*, Kahire, 1956.

Şikârî, *Karamanoğulları Tarihi,* önsöz ve haz. M. Mesud Koman, Konya, 1946.

Şükün, Ziyâ; *Ferheng-i Ziyâ,* İstanbul, 1984.

Taberî, Muhammed İbn Cerîr; (ö: 310 /932) *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk,* (12 cilt), Kahire, 1939.

Taberî, Muhammed İbn Cerîr; *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk,* (9 cilt) de Goeje neşri, Leiden, 1879-1898.

Tarsûsî, Mardî İbn Ali; *Tebsıratü Erbâbi'l-Elbâb fî Keyfiyyeti'n-Necât mine'l-Hurûb,* ed-kritik: Karin Sadır, Beyrut, 1998.

Tâzî, A.; *İran beyne'l-Emsi ve'l-Yevm: Kırâatün Cedîde li Rıhleti İbn Battûta*, Beyrut, 1984.

Tâzî, A.; "İbn Battûta fî Srilankâ", *el-Âlemü'l-Mağribî,* Kasım 1988.

Tâzî, A.; "Rıhletü Mağribî ilâ Hadramût", *Mevrid,* Bağdat 1993.

Tâzî, A.; "el-Ustûlü'l-Mağribî abre't-Târîh", *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmî,* Kasım 1982.

Tâzî, A.; "Maa İbn Battûta fî Bilâdi'l-Hind ve's-Sind", *Da'vetü'l-Hakk*, Ocak ve Ekim 1992.

Tâzî, A.; *Câmiu'l-Karaviyyîn*, Beyrut, 1972.

Tâzî, A.; *el-Kansu bi's-Sakr beyne'l-Meşrık ve'l-Mağrib,* Rabat, 1980.

Tâzî, A.; *el-Kuds ve'l-Halîl ınde'r-Rahhâleti'l-Mağâribe,* Rabat, 1996.

Tâzî, A.; *es-Sıletü't-Târîhiyye beyne'l-Mağrib ve'l-Umân,* (Umman Sultanlığı Millî Kültür Bakanlığı Yay.), Umân, 1981.

Tâzî, A.; *et-Târîhu'd-Diblumâsî li'l-Mağrib*, Muhammediye-Fas, 1986.

Tâzî, A.; *İbn Mâcid ve'l-Burtagâl,* (Umman Sultanlığı Millî Kültür Bakanlığı Yay.), Umân, 1986.

Tâzî, A.; *Mürâsele Diblumâsiyye,* Beyrut, 1993.

Tazî, A.; *Rıhletü İbn Battûta*, (metin 4 cilt, fihristler bölümü 5. cilt), Fas, 1997.

Temgrûtî, (10/16. yüzyılın sonları) *en-Nefhatü'l-Miskiyye*, Henry de Castries neşri, Paris, 1929.

Tibbets, G. R.; *A Study of the Arabic Texts containing Material on South-East Asia,* London, 1979.

Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler,* çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, 1941.

Tirmizî, *Muhtasar-ı Şemâil*, ed-kritik: M. Nâsıreddîn Elbânî, Ammân, h. 1405.

Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, İstanbul, 1985.

Togan, Z. Velidî; *Horezm Kültürü Vesikaları, I: Horezmce tercümeli Mukaddimetü'l-Adab,* İstanbul, 1951.

Togan, Z. Velidî; *Moğollar, Cengiz ve Türkler,* İstanbul, 1941.

Togan, Z. Velidî; *Tarihte Usûl,* İstanbul, 1969

Togan, Z. Velidî; *Umumi Türk Tarihine Giriş,* İstanbul, 1981.

Tokkûş, Muhammed Süheyl; *Târîhu'l-Memâlîk fî Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, Beyrut, 1997.

Trimingham, J. S.; *Islam in the Sudan*, 1949.

Turan, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul, 1993.

Türkmen, Erkan; "Türkçe ile Urduca Arasındaki İlişkiler", *Türk Dili Dergisi*, Ocak 1985.

Uçar, Şahin; *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi*, İstanbul, 1990.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri,* Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi,* Ankara, 1982.

Üsame İbn Munkız, *İbretler Kitabı*, çev. Y. Z. Cömert, İstanbul, 1992.

Velâyetî, Ali Ekber; *Târîh-i Revâbıt-ı Hâricî-yi Îrân,* Tahran, 1996.

Vladimirtsov, B. Y.; *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı*, çev. Abdülkadir İnan, Ankara, 1987.

von Mooyel, G.; *The Mysterios of Hermes Trismegistus,* Utrecht, 1955.

von Mzik, Hans; "Ibn Batuta ein arabischer Welt-reisender des 14. Jahrhunderts", *Monatsblätter des Wissenschaftlichen Klub,* S. 32, Wien, 1911.

Webster's Dictionary of The English Language, New York, 1951.

Wehr, Hans; *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Almancadan İngilizceye çev. J. Milton Covan, Beyrut, 1980.

Wheatley, P.; *The Golden Khersonese*, Kuala Lumpur, 1961.

Wittek, Paul; "Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of Dobruja", *BSOAS*, S. 3,1952.

Wittek, Paul; *Menteşe Beyliği*, çev. O. Ş. Gökyay, Ankara, 1986.

Wolfe, *An Historical Guide to Kabul*, Kabul, 1965.

Wood, Frances; *Did Marco Polo go to China ?*, London, 1995.

Ya'kûbî, (ö: 282/865) *Kitâbü'l-Buldân*, de Goeje neşri, Leiden, 1892.

Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Buldân*, M. Emin Dannâvî neşri, Beyrut, 2002.

Ya'kûbî, *Târîh-i Ya'kûbî*, Beyrut, 1950.

Yajima, Hikoichi; *Ibn Battuta*, Tokyo, 1985.

Yakubovskiy, A. Yu.; *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Ankara, 1992.

Yalçın, Ayhan; *A'dan Z'ye Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000.

Yamamoto, Tatsuro; "On Tawalisi described by Ibn Battuta," *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko-The Oryantal Library*, S. 8, Tokyo, 1936.

Yate, Major C. E.; *Northern Afganistan*, London, 1888.

Yazır, Elmalılı Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*, (9 cilt), İstanbul, 1971.

Yerasimos, Stéphane; *Introduction et notes (Traduction de l'Arabe de Defreméry-Sanguinetti), I, II, III*, (=İbn Battûta Seyahatnâmesinin eski D. & S. çevirisi üzerine notlandırma, 3 cilt), Paris, 1990.

Yule, Henry; "The geography of Ibn Batuta's travels in India," *The Indian Antiquary,* S. 3, Bombay, 1874.

Yule, Henry; *Cathay and the Way Thither*, H. Cordier neşri, (4 cilt), London, 1913.

Yule, Henry; *Ibn Batuta's travels in Bengal and China,* London, 1916.

Yücel, Yaşar; *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar,* Ankara, 1991.

Yüknekî, Edib Ahmed; *Atebetü'l-Hakayık,* inceleme-çev. Reşid Rahmetî Arat, Ankara, 1992.

Zebîdî, (ö: 1204/1790), *Tâcu'l-Arûs*, Beyrut, 1980.

Zehebî, Şemseddîn Muhammed et-Türkmâni; *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, (28 cilt), Beyrut, 1993.

Zehebî, Şemseddîn Muhammed et-Türkmânî; *Düvelü'l-İslâm*, ed-kritik: H. İsmail Merve, (2 cilt), Beyrut, 1999.

Zehebî, Şemseddîn Muhammed et-Türkmâni; *el-Iber fî Haberi Men Gaber*, Ebû Hacir M. Zağlul neşri, (3 cilt), Beyrut, (tarihsiz)

Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakaikı't-Tenzîl*, Cürcânî haşiyeli, (4 cilt), Beyrut, (tarihsiz).

Zemahşerî, *Mukaddimetü'l-Edeb,* ed-kritik: Nuri Yüce, Ankara, 1993.

Zerkeşî, *Târîhu'd-Devleteyn el-Muvahhıdıyye ve'l-Hafsıyye*, Tunus, h. 1289.

Zeyyân, Hâmid; *el-Hayat fi'l-Halîc fi'l-Usûri'l-Vustâ fî Dav'i Müşâhedâti'r-Rahhâle İbn Battûta*, Dubai, 1985.

Ziriklî, Hayreddîn; *A'lâm*, (8 cilt), Beyrut, 1999.

İNTERNET SİTELERİ

Başta, İbn Battûta'nın tüm gezilerini 12 bölüm hâlinde resim ve sanal kaynaklarla destekleyip sunan

http://www.sfusd.k12.ca.us/schwww/sch618/Ibn_Battuta adresi olmak üzere;

Fas, Cezâyir gibi Kuzey Afrika ülkelerindeki halkların yaşam tarzı ile ilgili malûmat ve resim için

http://geogweb.berkeley.edu/GeoImages den;

İbn Battûta'nın çöl yolculukları için

http://www.manntaylor.com/battuta.html den;

Mısır ve Kahire için

http://www.touregypt.net den;

Memlûk dönemi Kudüs ve çevresi için

http://jeru.huji.ac.il den;

Ortadoğu İslâm yemek kültürü için

http://www.pbm.com/lindahl/cariodoc/islamic_dinner.html den;

İran ve Tebriz için

http://home.att.net den;

Afganistan için

http://www.lukepowell.com/afghanistan dan;

Semerkand ve çevresi için

http://faculty.washington.edu/dwaugh/CA/cities/samarkand/samark.html den;

Moğol İmparatorluğu'nu tarihsel gelişimi içinde harita, şema ve sanal kaynak desteğiyle etraflıca anlatan

http://www.friesian.com/mongol.htm den;

Çin, Japon ve Hint imparatorluklarını harita, şema ve liste desteğinde eşzamanlı olarak anlatan

http://www.friesian.com/sangoku.htm den;

Delhi Türk Sultanlığı için

http://www.itihaas.com/medievel/delhi-sultanate.html den;

Doğu Afrika sahilleri (=Swahili); Zenzibar, Kilwa, Lamu vs. için

http://baobab.harvard.edu/narratives/islam/EastMosque.html den;

Malli İmparatorluğu için

http://www.nmafa.si.edu/educ/mali/ den;

Batı Afrika krallıkları için

http://bbc.co.uk/worldservice/africa/features/storyofafrica dan;

Mollie Anne Davis'in, İbn Battûta'nın kadılığına dair incelemesi için

http://www.ship.edu/english/writetheship/davis.html den;

Marco Polo - İbn Battûta karşılaştırması için

http://www.cla.umn.edu/courses/hist1011/calendar/explorers den;

İbn Battûta'dan yüz sene sonra Pasifik'te gezen Çinli Müslüman amiral Zheng He için

http://www.bangorschools.net/hs/SR/Zhenghe.html den;

İbn Battûta'nın seleflerinden İbn Cübeyr için

http://www.muslimheritage.com dan faydalandım.

Ayrıca; başta Sir Richard Francis Burton'ınkiler olmak üzere Doğu, Ortadoğu ve Asya edebiyatına ilişkin eski ama çok kıymetli çeviri ve araştırmaları kolayca indirdiğim

http://gutenberg.net

http://promo.net/pg

http://www.ibiblio.org/gutenberg adreslerini de buraya katmalıyım.

A. Sait Aykut

[Tancalı İbn Battuta ve Seyahatnamesi Bölümü Notları]

1 Ibnü’l-Hatîb Lisânüddîn, *el-Ihâta fî Ahbâri Garnâta*, M. Abdullah Inan nesri, Kahire, 1973-1978, C. III, s. 273.

2 Ibn Hacer Askalânî, *ed-Durerü’l-Kâmine fî A’yâni’l-Mieti’s-Sâmine*, Haydarabad, 1929-1931, C. III, s. 292.

3 Ibn Haldûn, *Mukaddime*, Ali Abdülvâhid nesri, Kahire, 1956 ve1965, C. II, s. 564-566.

4 Abdülhayy Hasenî, *Nüzhetü’l-Havâtir ve Behcetü’l-Mesâmi’ ve’n-Nevâzir*, Ebu’l-Hasan Ali Nedvî nesri, Haydarabad, 1931-1970, C. II, s. 127-132.

5 Ahmed b. Muhammed Makkarî, *Nefhu’t-Tîb min Gusni’l-Endelüsi’r-Ratîb*, Ihsan Abbâs nesri, Beyrut, 1968, C. I, s. 152 ve C. VII, s. 337.

6 Temgrûtî, *en-Nefhatü’l-Miskiyye fi’s-Sifâreti’t-Türkiyye*, Henri de Castries’nin önsöz ve çevirisiyle, Paris, 1929, s. 68.

7 M. Murtazâ Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kamûs*, Kahire, 1306 h., C. XIX, s. 127.

8 Ibn Battûta, *Rihle*, Abdülhâdî Tâzî nesri, ed-Dâru’l-Beyzâ-Fas, 1997, C. I, s. 64.

9 Örnegin bkz.: Samuel Lee, *The Travels of Ibn Batuta*, Cambridge, 1829.

10 Ibn Battûta, *Rihle*, A. Tâzî nesri, C. I, s. 82.

11 Ibnü’l-Hatîb, *el-Ihâta*, C. III, s. 273.

12 *ed-Dürer*, C. III, s. 292.

13 *Mukaddime*, C. II, s. 564-566.

14 Ibn Sûde, *Delîlü Müerrihi’l-Magrib*, ed-Dârü’l-Beyzâ-Fas, 1960, C. I, s. 60.

15 *el-Ihâta*, C. III, s. 274.

16 Ignati Yulyanoviç Kraçkovsky, *Istoriya Arabskoy Geografiçeskoy Literatury*, Moskova-Leningrad, 1957, s. 417.

17 Frances Wood, *Did Marco Polo Go to China?*, London, 1995, s. 2-5.

18 Ross E. Dunn, *The Adventures of Ibn Battuta*, London, 1986, s. 3. 2004'te Klasik Yay. tarafindan Türkçeye *Ibn Battûta'nin Dünyasi* adiyla çevrilmistir.

19 Abdullah Abdülganî Gânim, *er-Ruvvâdu'l-Muslimûn*, Iskenderiye, 1990, C. I, s. 116-171.

20 Joseph Chelhod, "Ibn Battuta: Ethnologue", *Revue de L'OCCIDENT MUSULMAN ET DE LA MEDITERRANÊE*, S. 25, 1978, s. 5-24.

21 Yani iskence biliminin ayrintili konulari (Ifade bizimdir).

22 Alfred Leon Sarton, *Introduction To the History of Science*, New York, 1975, s. 1614-1622.

23 A. Abdülganî Gânim, *er-Ruvvâd*, s. 121.

24 P. Bohonan, "Some Principles of Exchange", *American Anthropologist*, Subat 1955, s. 75.

25 S. Janicsek, "Ibn Battuta's journey to Bulghar: Is it a fabrication?", *Journal of the Royal Asiatic Society (JROAS)*, London, 1929, s. 791-800.

26 Henry Yule, *Ibn Batuta's travels in Bengal and China- Cathay*, London, 1916, C. II, s. 166.

27 Kraçkovsky, *Istoriya*, s. 421.

28 Gibb, *Selections*, s. 13-14.

29 Yamamoto, "On Tawalisi described by Ibn Batûta", *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko-The Oryantal Library*, S. 8, Tokyo,

1936, s. 93-133.

30 Agha Mahdi Husain, "Dates and Precis of Ibn Battuta's Travels with Observations", *Sind University Research Journal*, S. 7, 1968, s. 95-108.

31 Imamuddîn, "Ibn Battutah's Visit to China", *Journal of Central Asia*, XII, Islamabad, 1989, s. 89-96.

32 Amikam Elad, "The Description of The Travels of Ibn Battuta in Palestine: Is it Original?" *JROAS*, II, London, 1987, s. 256-272.

33 Ibn Battûta, *Rihle*, A. Tâzî nesri, C. I, s. 28.

34 Ibn Battûta, *Rihle*, A. Tâzî nesri, C. I, s. 146, 148,188, 190.

35 N. M. A. Ismail, "Ibn Battûta" madd., *Mevsûatü'l-Hadâreti'l-Islâmiyye*, Kuveyt, 1993, s. 181-183.

36 Cafer Halîlî, "Ibn Battûta fî Mevâzîn Ibn Haldûn", *el-Bahsü'l-Ilmî*, S. 27, Rabat, 1977, s. 241-261.

37 Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, C. XIX, s. 159-160.

38 Brockelman, *GAL*, C. II, s. 353.

39 Izmir Milli Kütüphanesi, elyazma nr.1753.

40 Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi, elyazma nr. 5081.

41 Kraçkovsky, *Istoriya*, s. 429.

42 Moura, *Viagens exestans*, Lisbon, 1840-1855.

43 Kraçkovsky, *Istoriya*, s. 429.

44 Gibb, *Selections*, London, 1929.

45 Ross E. Dunn, *The Adventures of Ibn Battuta*, London, 1986.

46 *National Geographic Magazine*, Aralik 1991, s. 2-50.

47 Ibrahim Sâmerrâî, "el-Elfâzu'd-Dahîle fî Rihleti Ibn Battûta", *el-Bahsü'l-Ilmî*, Rabat, 1975 ve A. Halef, *Mu'cemü Elfâzi Ibn Battûta*, Kahire, 1994.

48 M. Yusuf Ömer Âbid, *Bilâdü's-Sam fî Rihle*, Mekke, 1986.

49 Sayyâd, *Mevsûatü't-Türâsi'l-Insâniyye*, C. III, s. 116.

50 Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi, nr. 4904-498.

51 AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Ibn Batuta'ya Göre Dest-i Kipçak*, Ankara, 1991.

52 *Ibn Battuta Seyahatnâmesi*, Haz.: Mümin Çevik, Istanbul, 1983.

53 Ismet Parmaksizoglu, *Ibn Batuta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, Istanbul, 1971, s. 68.

54 M. Cevdet, *ez-Zeyl alâ Ahiyyeti'l-Fityân*, Istanbul, 1933.

55 *Rihletü Ibn Battûta*, Tâzî nesri, C. II, s. 260-263.

56 *Seyehatnâme-i Ibn Battûta*, çev. M. Serif , C. I, s. 312.

57 *Rihle*, Tâzî nesri, C. III, s. 433.

58 *Age*, C. III, s. 11.

59 *Age*, C. IV, s. 104.

60 *Age*, C. III, s. 433.

61 *Age*, C. IV, s. 299.

62 *Age*, C. III, s. 427.

63 *Age*, C. III, s. 433.

64 *Age*, C. III, s. 222.

65 *Age*, C. II, s. 258.

66 *Age*, C. II, s. 328.

67 Robert Dankoff, "Evliyâ Çelebi’de Gramer ve Üslûp Hususiyetleri", *1988 Uluslararasi Türk Dili Kongresi*, (Bildiriler), Ankara, 1996, s. 147-152.

[Birinci Bölüm Notları]

1 Giris kisminin yazari: Baslangiçtan birinci bölümün sonuna kadar tüm ifadelerin Ibn Battûta tarafindan söylenip Ibn Cüzeyy eliyle yaziya geçirildigi tezi Defrémery-Sanguinetti edisyonundan bu yana çoklarinca savunulmus, (meselâ; M. Abdülmün'im el-Uryân'in nesrettigi *Rihletü Ibn Battûta*, Beyrut, 1992, s. 29) sadece Gibb bu kismin Ibn Cüzeyy'in girisi oldugunu belirtmis ama bir açiklama yapmamistir (Bkz.: H. A. R. Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, Cambridge 1958, C. 1, s. 1). Zira Tâzî nesrine kadar hiçbir baskida girisin baslangicinda "Kâle's-seyh Ibn Cüzeyy el-Kelbî" (=Ibn Cüzeyy der ki) ifadesi yer almamaktadir. Dolayisiyla yer yer Ibn Battûta'dan üçüncü sahis olarak bahseden bu girisin kime ait oldugu '*Rihle*'(=Ibn Battûta Seyahatnâmesi) sârihlerince epey müskil bir mesele olarak görülmekteydi. Nihayet Abdülazîz Tâzî'nin "Kâle's-seyh Ibn Cüzeyy" diye baslayan h. 757/m. 1356 tarihli –belki de en eski– nüshayi bulmasiyla durum açikliga kavusmustur. Bkz.: Abdülhâdî Tâzî'nin Fas Krallik Akademisi'nin destegiyle yaptigi nesr: *Rihletü Ibn Battûta*, Akâdîmiyyetü'l-Memleketi'l-Magribiyye, Magrib-Ribât 1417./1997. C. 1, s. 149 *Ibn Cüzeyy el-Kelbî'ye gelince, Lisâneddîn Ibnü'l-Hatîb, *Ihâta* adli eserinde; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb'*da ve Ibn Hacer, *ed-Durerul'l-Kâmine*'de Ibn Cüzeyy adli birinden bahseder. Bu eserlerde anlatildigina göre o, Araplarin Kelb kabilesindendir ve soy zinciri söyledir: Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Yahyâ b. Abdurrahman b. Yusuf b. Cüzeyy el-Kelbî. Onun adini bazi yazarlar "Ibn Ceziyy" seklinde, bir kismi ise "Ibn Cüzey" seklinde okumuslardir. Hepsinin müsterek noktasi; bu adamin Girnatali oldugu, fikih, hukuk felsefesi ve dilde derinlestigi, ünlü sufî yazar Endülüslü Lisâneddîn'e hocalik ettigidir. Anlatilanlara göre Ibn Cüzeyy'in muhtelif konularda eserleri ve tasavvufî siirleri vardir. Oysa pek çok Ibn Battûta yorumcusu ve çeviricisi, bu yazarlarin anlattigi Ibn Cüzeyy ile *Ibn Battûta Seyahatnâmesi*'ni düzenleyen Ibn Cüzeyy'i biribirine karistirmistir. Ibn Battûta uzmanlarinin en kidemlilerinden olan H. A. R. Gibb de bu hataya düsmüstür. Dikkatli bir inceleme yapildiginda su ortaya çikar: Terâcim-i ahvâl (= biyografi) uzmanlarinin anlattigi Ibn Cüzeyy 693/1298'de dogmus, Tarîf yarimadasini savunurken 741/1340'ta vefat etmistir. Oysa Seyahatnâme'nin düzeltme ve hazirlama isini üstlenen Ibn Cüzeyy 757/1356'da bu isi bitirdigini söylüyor; kitabin sonunda belirtigi gibi. Adam bu isi mezardayken yapmis olamaz. Isin asli nedir? Akla gelen

en iyi ihtimal Seyahatnâme ile ugrasan Ibn Cüzeyy'in, biyografi kataplarinda geçen Ibn Cüzeyy'e akraba olmasidir. Belki de onun ogluydu. Bu açiklamanin ana hatlarini Muhammed Abdülmün'im el-Uryân'in girisinden aldim. Bkz.: M. A. Uryân, *Age.*, s. 23-24.

2 Hicret, Nusret ve Îvâ (=Himaye): Hicret; Mekkeli Müslümanlarin Hz. Muhammed ile Mekke'den Medine'ye göçmeleridir. Nusret; Medineli Müslümanlarin bu göçmenlere yardim etmeleridir. Îvâ ise Medinelilerin dogmakta olan yeni din ve devlete destek olmalaridir.

3 Niyet hadîsi: Burada, eylem ve davranislarin güdülen amaca göre degerlendirilecegini bildiren hadîs-i serife gönderme yapiliyor. Bunu tamamlayan bir diger hadîs ise yapilan islerin, neticeleri dogrultusunda anlam kazandigini vurgular. Kapsamli yorum için bkz.: Ibn Receb Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûmi ve'l-Hikem*, Beyrut, (tarihsiz) s. 5-20.

4 Ebû Inân Fâris: Merînîler hanedaninin en meshur sultanidir. 1348 Hazirani'nda/749 Rebîulevveli'nde basa geçti; 1358/759'da vefat etti. Amaci Tunus ve civari da dahil olmak üzere tüm Kuzey Afrika'yi ele geçirmekti. Tunus merkezli Benî Hafs (=Hafsogullari) ile uzun çekismelere girdiyse de bu amacina erisemeden vefat etti. Onun döneminde Merînî Devleti altin devrini yasadi. Ibn Haldun gibi bilim adamlari onun gölgesinde yetisti. Bkz.: Robert Brunschvig, *La Berbérie oryantale*, Fransizcadan Arapçaya *Târîhu Ifrîkiyye* basligiyla çev. Hammâdî es-Sâhilî, Beyrut, 1988, C. 1, s. 197-209 ve C. 2, s. 406.

5 Takrîb: Metinde geçen takrîb, konusma dilinin yazi diline yaklastirilmasi, söylenenlerin daha derli toplu ifadelerle yaziya geçirilmesi anlamina geliyor. Takrîb; anlasilir hâle getirme anlamina da gelir.

6 Zabt: Arap gramerinde bir terim olarak; "Arapça sözcügün ünlülerinin tek tek belirtilmesi" demektir. Bu ünlü (=sadâli) belirtme isine "harekeleme" de denilir. Ibranice ve Arapçada oldugu gibi Sâmî dillerinde alfabenin tüm harfleri ünsüzdür. Bir kelime yazildiginda onun okunabilmesi için gerekli olan ünlüler, satirin üstüne veya altina "hareke" denilen çesitli isaretler konarak belirtilir.

[İkinci Bölüm Notları]

1 Tanri ayi essiz Recep: Hicrî senenin 7. ayi olan Recep, bazen böyle anilir. Mübarek aylar olarak bilinen üçaylarin baslangicidir. Bu ayin faziletiyle ilgili bkz.: Nevevî, *Riyâdu's-Sâlihîn*, bölüm: 225, hadîs nr: 1250. Metinde Receb'in ikisi olarak verilen tarih, 13 Haziran-Persembe 1325'e denk düser. Ama takvim, ay hesabina göre oldugu için 12 Haziran-Çarsamba daha uygun. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 8.

2 Ebû Saîd Osman (731/1331) Sultan Ebû Inân'in dedesidir. Avrupalilarla genis çapli bir deniz savasi için büyük bir filo insa ettirmistir. Bkz.: Tâzî, *Câmiu'l-Karaviyyîn*, Beyrut, 1972, C. 2, s. 358. *Ebû Saîd'in babasi Ebû Yusuf Ya'kûb (667/1286) ise Merînîlere kesin galibiyet getiren adamdir. Merînî Hareketi, Ebû Yusuf'un babasi Abdülhakk (ö: 1217 m.) ve onun büyük kardesleri tarafindan baslatilmistir. 667/1269'da Muvahhidîlerin elinden Merrâkes alindiktan sonra 1272'de Sicilmâsa ve Tâfilât ele geçirilir. Yeni Fez sehri Ebû Yusuf'un payitahti olmustur. O, saltanatinin son yillarini Kastil krallari olan 10. Alfonso ve 4. Sanço'ya karsi savasmakla geçirir; Hiristiyanlara karsi Girnata'yi savunmaktadir. 1275'te Ecija'da kazandigi zafer Tarifa, Cadiz vs. yerlerin kaderini degistirdi; ardinda sanli bir mazi birakarak 1286'da el-Cezîra'da (=Algeciras) vefat etti. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 9.

3 Tilimsân, Tlemsen seklinde de yazilir. Yagmûresen burayi bassehir yapti. Batida Fez (= Fas), doguda Tunus arasinda Kuzey Afrika'nin bir iktidar sehri olarak uzun zaman canliligini korudu. Eski durumu için bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1990, madde nr: 2608. Yeni Tlemsen'in kisaca konumu: Oran'in 120 km güneybatisinda, Fas siniri yakininda bir Cezâyir sehridir. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlügü*, Istanbul, 1961, s. 841. *Abdurrahman Ebû Tâsifîn: Kuzey Afrika'nin önemli hanedanlarindan Zeyyânîlerin büyük lideri. Ismi, Sîn (=S) harfinin ötresiyle Ebû Tâsufîn olarak da okunur. 1325'te tahta geçti; ayni tarihte Tunus'a egemen olan Ebû Yahyâ Hafsî'ye karsi savas açti. Ebû Tâsufîn, babasi Ebû Hammû'nun siyasetini takip ediyordu. Kuzey Afrika'da Hafsîlerden memnun olmayan Bedevî liderlerini yanina çekti. Hafsîleri tam anlamiyla yenemedi ama, Cezâyir bölgesini egemenligi altina almayi basardi. Bkz.: Robert Brunschvig, *Age.*, s. 178-180. *Yagmûresen b.

Zeyyân, Zeyyânîler hanedaninin kurucusudur. Merrâkes'te Sanhâca Muvahhidîlerinin zayiflatilmasi, rakip Berberî yiginlarini (=Zenâtalilar) rahatlatti. Bu gruplar Bati Cezâyir'de Tilimsan'i bassehir yaparak Yagmûresen b. Zeyyân'in etrafinda toplandilar. 1239-1283 yillari arasinda hükümran olan bu adamin ismi belki de bir Türk ismidir. Onun dayandigi Abdulvâdîogullari o bölgenin yerlisi olan bir kabiledir. Büyük Muvahhidî Imparatorlugu parçalanirken kendi aralarinda birlik olusturan kabile ve gruplar gelecegin devletleri olan Merînî, Zeyyânî ve Hafsî gibi yapilanmalari kurdular. Türkler ta 1178 yilindan beri Fas ve Kuzey Afrika'da bilinen, taninan bir ulustu. Büyük Muvahhidî Devleti'nin ordusunda Oguzlar en kidemli mevkîdeydiler. Yagmûresen b. Zeyyân da, kendi devletini kurarken Oguzlardan olusan bir birlik almisti çöken Muvahhidîlerden. Bkz.: Ibn Ebû Zer, *el-Enîsü'l-Mutrib*, Ribât, 1972, s. 309; Abdulvâhid el-Merrâkesî, *el-Mu'cib Fî Telhîsi Ahbâri'l-Magrib*, nesreden: M. Saîd el-Uryân, Kahire, 1963, s. 366. Bu konuyu Türkçede ilk defa dile getiren Ramazan Sesen'in çalismasi için bkz.: *Ibn Fazlân Seyahatnâmesi* (kitabin içinde *"Salâhaddîn Eyyûbî Devrinde Libya ve Kuzey Afrika'da Türkler"* baslikli ayri bir çalisma) Istanbul, 1995, s. 281.

4 Ifrîkiyye: Bugünün Tunus'u ve Dogu Cezâyir'i demektir. Tarihçiler Kuzey Afrika derken de çogu kez bu bölgeyi kastederler. Fas Bölgesi ise Magrib-i Aksâ terimleriyle karsilanir.

5 Istihâre: Kelime manasi hayirliyi istemektir. Dinî bir kavram olarak; iki seçenekten birinin tercih edilmesi durumunda hayirliyi istemek için kilinan namaza denilir. Söyle: Yatmadan önce 2 rekât namaz kilinir. Birinci rekâtta Fâtiha ve Kâfirûn Sûresi, ikinci rekâtta Fâtiha ve Ihlâs Sûresi okunur. Sonra uygun tercihe yöneltsin diye Allah'a dua edilir. Konuyla ilgili olarak Peygamberimizden rivayet edilen özel bir dua metni de mevcuttur. Asil istihâre bu kadardir. Bkz.: Imam Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Istanbul, Çagri yay., C. 2, s. 345-34. Bazi âlimlere göre bu namaz kilindiktan sonra rüyada görülen semboller, rüyanin verdigi huzur veya huzursuzluk, yapilacak iste etkili olur. Duru su, ana baba, mavi ve yesil renk gibi semboller olumlu isaretlerdir. Ancak rüya yorumu Allah vergisidir. Bu yüzden ancak bilene yordurulur. Bkz.: Ibn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, Istanbul, 1983, C. 3, s. 54.

6 Milyâne yahut Melyâne: Idrîsî bu sehirden bahsederken son derece eski oldugunu ve topraklarinin tarima ziyadesiyle elverisli oldugunu belirtir. Hasan Ibnü'l-Vezzân da bu sehrin Romalilar tarafindan kuruldugunu söyler. Denizden 4 mil içeridedir. Bkz.: Tâzî, *Rihletü Ibn Battûta*, C. 1, s. 158.

7 Mittîca: Cezâyir Sehri'nin arkasinda eski bir göl yatagi olarak bilinir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 161 *Zân daglari (=Mese daglari) Kabâil siradaglarinin dogu bölümüdür. Gibb, *Age.*, C. 1, s. 10.

8 Bicâye: (Bati dillerinde Bougie): Kuzeydogu Cezâyir'de Kusantîne bölgesine bagli bir sehir bkz.: S. Öngör, *Age.*, s. 113. O dönemin Bicâye'si ve vali Ibn Seyyidi'n-Nâs için bkz.: Robert Brunschvig, *Age.*, C. 1, s. 183.

9 Kusantîne (Constantine): Cezâyir'de idarî bir bölge ve bu bölgenin bassehri. Bkz.: S. Öngör, *Age.*, s. 172.

10 Ihram denilirken burada hac esnasinda giyilen sade beyaz giysi kastolunmuyor; maksat basa konulan ve omuzlara dogru sarkan bürük gibi geleneksel bir Berberî kiyafetidir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 164.

11 Bûne: Eski ismi Unâbe'dir. Kusantîne bölgesinde bir liman sehridir. O dönemdeki valisi Ebû Yahyâ el-Hafsî'nin ogullarindan Emir Fadl idi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 164.

12 Belles: Bugün Velez diye bilinen Ispanyol sehridir. Malaga'nin dogusundadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 165.

13 Sultan Ebû Yahyâ Ebûbekir adiyla taninan bu hükümdar, Tunus'a hakim olan Hafsîler hanedaninin en meshur sahsiyetlerindendir. 1311'de Bicâye ve Kusantîne'yi 1318'de de Tunus'u egemenligi altina aldi. Hafsî hanedaninin dördüncü kusagini temsil eder. *Hafsîler, Magrip'teki Muvahhidî Devleti dagilinca zuhur etmis ve 1. Ebû Zekeriyyâ'nin liderliginde (1228-1249) bagimsiz hareket etmeye baslamislardir. Aslen Berberî'dirler. 13. yüzyildan 15. yüzyilin sonuna kadar -çesitli badireler geçirseler de- Tunus ve çevresini hep onlar yönetti. Onlarin döneminde bu bölge kültürel ve ticarî zenginligiyle dikkat çeker olmustur. Bkz.: Zerkesî, *Târîhu'd-Devleteyn el-Muvahhidiyye ve'l-Hafsiyye*, Tunus, h. 1289. Bu konuda en genis çalisma Robert Brunschvig'in eseridir: *La Berbérie*

orientale sous les Hafsides, (I-II), Paris 1940. Ben eserin Arapça çevirisinden faydalandim. Ebû Yahyâ ile ilgili bölüm: C. 1, s. 175.

14 Zeytûne Câmii ve çevresi bugün bile Tunus'ta yüksek dinî egitimin merkezi olma özelligini yitirmemistir. Bu câmie Ezher ve Karaviyyîn medreselerini eklersek Islâmî ilimlerin Afrika'daki en büyük merkezlerini tamamlamis oluruz.

15 Mesâmide (Masmûde'nin çogulu): Fas ve yakin bölgelerde ismi çok duyulan Berberî kabilelerinden biri. Masmûdeler, Muvahhidîlerden sonra taninir olmuslardir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 15.

16 Safakus bati dillerinde Sfax seklindedir. Eski Sfax sehrinin 9. yüzyilda insa edilen kule ve surlari bugün bile ayaktadir. Sûsa kasabasi ise Sousse olarak bilinir. Bassehir Tunus'un 70 mil güneydogusunda kalan bu sehir, en eski kisimlari 2. ve 3. yüzyila varan kalintilariyla Hiristiyanlik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bkz.: Nelson Doubleday-C. Earl Cooley, *Encyclopedia of world Travel*, 1967, C. 2, s. 941.

17 Korku, Tunus ve Libya kiyilarini haraca bogan, yagmalayan Hiristiyan korsanlardan kaynaklanmaktadir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 16.

18 Kabis, Kâbis yahut simdiki yazilisla Gabes: Ibnü'l-Vezzân bu sehrin Roma yapimi oldugunu söyler. Tunus'un güneydogusunda ayni adli köfezin kiyisinda bir vahadir. Hurma agaçlari, muzu ve güzelligiyle gezi severleri büyüleyen bir yerdir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 170; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 941.

19 Atrablus; Tripoli veya eski Tripolitanya bölgesinin merkezi. Bizim tarihimizde daha çok Trablusgarb diye bilinen yer.

20 Yediyüzyirmialti Muharrem sonlari, Ocak 1326'ya denk düsüyor.

21 Mislâte: Ibnü'l-Vezzân bu yörede hurma ve zeytinin bol yetistigini vurgular. Yöre halki o dönemde yöneticisini seçim usûlüyle basa geçirmektedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 171.

22 Misrâta: Bugün Mirurâta diye bilinen yer; Trablusgarb’in 200 km dogusunda önemli bir ticaret merkezidir. Ticaret o zamanlar daha çok Venedik’le yapilmaktaydi.

23 Kusûr Sürt bizim tarihimizde Sirte diye bilinir. Libya’nin kuzeyinde Mirurâta’nin güneydogusunda Sidre (=Sürt) körfezinin güney kiyisinda bir kasabadir. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlügü*, s. 782 ve 581.

24 Talebe (veya tekil olarak tâlib); "bilgi pesinde olan" anlamina geliyor. Daha özel bir anlam kazanarak Muvahhidî mürid-savasçi organizasyonunda 4. dereceyi temsil etmistir. Tâlibler, Merînîlerin düzeninde de önemli bir islev görmüslerdi; dinî ve hukukî konularda onlara danisiliyordu. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 18.

[Üçüncü Bölüm Notları]

1 O yilin cumâdelûlâ baslari, 5 Nisan 1326'ya denk düsüyor.

2 Seyh Ebû Ubeyd Abdullah el-Bekrî (ö. 487/1094): Islâm dünyasinda kapsamli cografya eserleri sunan ilk bilginlerdendir. Endülüs kökenli olan bilginin, *Kitâbu'l-Mesâlik* diye bilinen eserinin büyük bir kismi kayiptir. Üslûbu biraz kuru olsa da son derece önemli bilgiler içeren bölümleri vardir. Elyazmasi olarak günümüze kadar muhafaza edilen kisimlar, Kuzey Afrika, Misir, Irak, Ispanya ve Hazar denizinin çevresinde yasayan Türk, Kafkas, Slav gibi unsurlardan bahseder. Misir'la ilgili bölüm, Kuveytli Abdullah el-Gânim tarafindan 1980 yilinda ed-kritik edilerek basilmistir. Kitâbu'l-Mesâlik'in en yeni baskisi A. P. Leeuwen ve A. Ferre'nin ed-kritigiyle 1992'de Tunus'ta yapilmistir. Dâru'l-Garbi'l-Islâmî tarafindan basilan kitap, kapsamli bilgi veren bir giris, edisyon-kritik esnasinda yararlanilan kaynaklar, kitabin metni ve genis bir özel isim ve mekân diziniyle son bulmaktadir. Kitap bu baskida 2 cilde ayrilmis ve 1000 sayfayi bulmustur. Ispanya ve Avrupa ile ilgili bölümler ise daha evvel; 1968 yilinda nesredilmistir. Ayrica bkz.: Ignati Iulianovich Krachkovski, *Istoria Arabsko Geograficheskо Literatury*, Moskova-Leningrad, 1957 (Arapçaya çev. Salâhaddîn Hâsim, *Târîhu'l-Edebi'l-Cugrâfî el-Arabî*, Beyrut, 1987, 2. baski) s. 297-302.

3 Bu kapilar 19. yüzyilda harap oldular. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 19.

4 Kavlem, "Kuilon" seklinde, Kâlîkût, "Calicut" seklinde, Zeytûn ise "Kuanzhou" seklinde bilinir Bati dillerinde. Kirim yöresindeki "Gâvurlar" da Cenevizli denizci ailelerdir.

5 Iskenderiye Feneri: Avrupalilarca Pharos, Müslümanlarca Menâr diye adlandirilan bu yapi, tüm Islâm cografyacilarinin kitaplarina geçmistir. Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd* adli eserinde, ansiklopedist yazar Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*'sinda bu yapidan bahseder ve 11. yüzyil yazarlarindan olan Kudâî'den alinti yaparak anlatir feneri. Zirvesindeki meshur ayna 705-715 yillari arasinda Velîd'in halifeligi esnasinda kirilmistir. Hicrî 7. yüzyilin (M. 14) ortalarina dek sürer fenerin yavas yavas yikilmasi. Bu tarihlerde tamamen çökmüstir. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, Kahire, 1913-1919 (14 cilt), C. 3, s. 321-322. Mes'ûdî de *Murûcu'z-Zeheb*'de Iskenderiye

Feneri’nden uzun uzadiya bahseder. Ülkeleri hakkinda bir hayli zengin malûmata sahip Misir ve Iskenderiye kökenli tarihçiler Mes’ûdî’ye bu fenerin Makedonyali Filipus oglu Iskender tarafindan insa edildigini söylerler. Sehir kurulurken fener de dikilmistir bir yandan. Bazi bilginler fenerin ihtiyar kraliçe Deloka tarafindan, düsmanlari gözetlemek amaciyla insa ettirildigini söylerler. Mes’ûdî sözlerinin devaminda fenerin üstüne Iskender tarafindan heykeller yaptirildigini, bu heykellerden birinin isaret parmaginin, günesin ve yildizlarin, hattâ ufuktaki düsmanin konumuna göre hareket edecek tarzda insa edildigini belirtir. Yine Mes’ûdî’nin anlatttigina göre Bizans kayseri, Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik zamaninda Emevî Sarayi’na bir casus gönderir. Adam Müslüman olmus gibi gösterir kendini. Halife nezdinde itibar sagladiktan sonra, "Iskenderiye Feneri’nin altinda hazine var!" diye kandirir Velîd’i. Amaci feneri ise yaramaz kilmak; böylelikle Iskenderiye’yi Bizans önünde zayif düsürmektir. En üst kismin yarisi yikilir, güzelim büyük ayna kirilir. Iskenderiyelileri bir korku sarar. Bunun bir tuzak oldugu nihayet anlasilir ama casus paçalari sivayip kaçmistir. Mes’ûdî’nin Fener’le ilgili verdigi son derece ilginç ve detayli bilgiler için bkz.: el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb ve Meâdinü’l-Cevher*, Ed-kritik: Charles Pellat, C., 2 s. 104-109. Beyrut (Lübnan Üniversitesi Nesriyati) 1996; Iskenderiye Feneri’nin tarihî hikâyesi ve plani için ayrica su esere de bkz.: E. M. Forster, *Alexandria*, Misir-Iskenderiye, 1922.

6 Bir fersah, 3 mil yani 4 km’dir.

7 Hicrî yediyüzelli, Miladî 1349’a denk düsüyor.

8 Nâsir ve Memlûk Devleti: Melik Nâsir diye bilinen Memlûk hükümdarinin uzun adi: Kalâvûnoglu Nâsir Nâsireddîn Muhammed’dir. 1293 yilinda 9 yasinda tahta oturdu. 1294’e kadar süren bu ilk dönem, sadece tanisma ve isinma dönemi olmustur. Devlet, Ketbugâ tarafindan yönetildi. 1294 ile 1299 arasinda halkin da ragbetiyle 2. defa basa geçti Melik Nâsir. Fakat diger memlûk emirleri bos durmadilar, kulis yapmaya devam ettiler. Böylece Melik Nâsir, Emir Baybars’a ve Emir Sâlâr’a mektup yazarak 15 Nisan 1309’da tahttan çekildigini bildirdi. Ancak halkin ve ekseri memlûk emirlerinin ona duydugu güven ve sempati tekrar taht yolunu açti Nâsir’a. 1310 yilinda 3. kez basa geçti ve 1341’e kadar devleti yönetti. Kalâvûnoglu Melik Nâsir Memlûklerin en kudretli ve uzun ömürlü

hükümdaridir. O, Suriye'den Haçlilari kovmus, Ilhanlilari yenmis, devleti en genis sinirlarina getirmistir. Memleketinin ikdisadî durumunu düzeltmis, her yanda muazzzam yatirimlar yaparak Suriye'nin dogusundan Misir'in en batisina kadar pek çok sehre câmi, medrese, han, çesme, hamam ve saray yaptirmistir. 1390 yilina kadar onun soyundan gelenler hükümran oldu. Aslinda Memlûklerde babadan ogula geçmez saltanat; hangi emir güçlüyse ve kendi memlûk grubuyla etkili bir siyaset sergilemisse o geçer basa. Ama Melik Nâsir zekâsi, kurnazligi, atakligi ve halkina karsi cömertligiyle bu gelenegi kisa da olsa bozmustur. Kayitbây da onun gibidir. Melik Nâsir'in çagdasi Orhan Gazi'dir. Ibn Kemal, Melik Nâsir'dan bahsederken; "Misir'in ve Sam'in, Halep'in; tamam Diyâr-i Arab'in sehriyari Melik Nâsir'di..." der. *Memlûk Devleti: Osmanli'dan önce Ortadogu Islâm dünyasina damgasini vurmus 267 yillik Memlûk Devleti; siyaseti, sanati ve yönetenlerin büyük bir kisminin Türk olmasi sebebiyle Anadolu'yu etkilemis bir devlettir. Kuzeyden gelen Haçlilara ve Hiristiyan korsanlara karsi Islâmin bükülmez yumrugu oldular. Siyasette Selçuk devlet gelenegine dayanmalarina ragmen bazi istisnalar hariç taht babadan ogula geçmedi; önce Türk sonra Kafkasyali emirler arasinda deverân etti. Uzak ülkelerden geldiler ve Islâm dünyasini yönettiler. Türk dilinin yapisi ve sözcük dagarcigiyla ilgili çok önemli eserler yazildi onlarin himayesinde. Onlarin sanatinda Türk'ün, Kürd'ün ve Iranlilarin tesiri vardir. Kendilerine özgü çeliskileri, inatçi karakterleri, melez kültürleri ve yasami roman olup okunasi sahsiyetleriyle Memlûkler gerçekten ilginçtirler ve Türkçede onlari bastan sona ele alan, doyurucu diyebilecegimiz tek bir eser yoktur. Uzunçarsili'nin Osmanli'ya medhal sadedinde Memlûk devlet teskilatini anlattigi 150 sayfalik çalismasi büyük bosluk dolduruyor. Kâzim Yasar Kopraman'in da Memlûklerle ilgili ayrintiya inen çalismalari var. Ancak hiçbiri yeterli degil. Konu için bkz.: Muhammed Süheyl Tokkûs, *Târîhu'l-Memâlîk fî Misr ve Bilâdi's-Sâm*, Dâru'n-Nefâis nesriyati, (600 sayfa); Beyrut, 1997; Makrîzî, *Kitabü's-Sülûk li-Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, Kahire, 1934-1958, C. 1, s. 793, 865-896, 920; Ibn Tagrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûki Misr ve'l-Kâhire*, Kahire, 1929-1956, C. 9, s. 164-212, 273-326. Türkçe kaynak olarak bkz.: Ibn Kemal Semsüddîn Ahmed, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, (II. defter), yayina hazirlayan: Serafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 56; Ismail Hakki Uzunçarsili, *Osmanli Devlet Teskilatina Medhal*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 297; Hakki Dursun Yildiz baskanliginda bir heyetçe hazirlanan *Dogustan Günümüze*

Büyük Islâm Tarihi, Çag Yay., Istanbul, 1992, (Ilgili bölümü hazirlayan: Kâzim Yasar Kopraman) C. 6, s. 476-496.

9 Amûdü’s-Sevârî: Sütunlar Sütunu; Ulu Sütun diye çevrilebilir. Haçlilar bu yapiya Pompey’s Pillar adini vermislerdi. Bkz.: Forster, *Alexandria*, s. 145-146; Tarihçi Mes’ûdî de Iskenderiye’deki Amûd-i Azîm’den(=Ulu Sütun’dan) bahseder. Bkz.: Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, C. 2, s. 99.

10 Ibnü’l-Lihyânî ismiyle taninan bu adam Muvahhidî seyhlerindendi. 711-717/1311-1318 yillari arasinda Tunus’u yönetti; 1327’de siyasî siginmaci olarak gittigi Misir’da vefat etti. Bkz.: Brunschvig, *Age.*, C. 1, s. 128-143.

11 Ibnü’r-Rîgî diye de taninan Fahreddîn Iskenderî 767/1365’de vefat etti; Abdurrahman Mahlûf gibi bilginlerden hadîs semâ etmisti. Bkz.: Ibn Hacer Askalânî, *ed-Dureru’l-Kâmine*, ed-kritik: Muhammed Seyyid Câdü’l-Hakk, Kahire, 1996, C. 1, s. 289-290.

12 Halife b. Atiyye b. Halife Kurtubî: Aslen Endülüslü olan bu zahit din bilgini, Mâlikî fikhinda derinlesmis ve Iskenderiye’de yüzlerce talebeye ders vermistir. Bkz.: Ibn Hacer Askalânî, *Age.*, C. 2, s. 183-184.

13 Tahiyyetü’l-mescid: Kelime manasiyla "mabede selâm verme" seklinde çevrilebilir; dinî terim olarak Peygamberimizin "Sizden biriniz mescide geldigi zaman iki rekât namaz kilsin" hadîsine binaen "bir câmie gelindiginde hemen kilinan namaz"dir; farz degildir. Bkz.: Molla Husrev, *Dureru’l-Hukkâm*, Istanbul, 1307 h., C. 1, s. 116.

14 Terfîk kavrami eskiden basilan nüshalarda mevcut ise de Dozy tarafindan düzeltilmis, "tezyîk" hâline getirilmistir. Abdülhâdî Tâzî bu kelimenin Krallik Kütüphanesi’ndeki nüshada da "tezyîk" seklinde kaydedildigini bildiriyor. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 186.

15 Habesli Seyh Yâkût: Meshur sufî, hakkinda pek çok keramet anlatilir. 732/1332’de vefat etti. Mezari Iskenderiye’de Sîdî Yâkût el-Arsî diye bilinen câmiin kenarindadir. Bkz.: Ibn Tagrîberdî, *en-Nucûmu’z-Zâhire*, C. 9, s. 295; Ibn Hacer Askalânî, *Age.*, C. 5, s. 183.

16 Ebu’l-Hasan Sâzilî: Büyük sufîlerdendir. Tunus dogumlu olan Sâzilî’nin tarikati çok genis bir alana yayilmistir. 656/1258’de vefat etti. Bkz.: *Sahabeden Günümüze Allah Dostlari*, (heyet çalismasi) Sule Yay., Istanbul, 1995, C. 7, s. 142-146.

17 Hizb-i Bahr: "denizle ilgili bölüm" demektir. Hizb; hem ordu, grup, bölük vs. hem de sürekli okunan dua parçasi, bölüm anlamina gelir. Sâzilîye tarikatinin tüm dualari, yani evrâd kismi, Ziyâeddîn Gümüshânevî tarafindan derlenmis ve kitaplastirilmistir. Bkz.: Gümüshânevî Seyh Ziyâeddîn Efendi, *Mecmûatü’l-Ahzâb, Sâzilî Cildi*, 623 sayfa, Istanbul, 1311/1893-1894. "Hizb-i Bahr" ise bu cildin 107-112. sayfalari arasinda yer alir.

18 Ahzab Sûresi, âyet: 12.

19 Hurûf-i Mukattaa’: Bazi sûrelerin basinda bulunan bu harflere Hurûf-i Mukattaa denilir. Örnegin "Kaf" Arapçada kalin K’nin ismidir. Müslüman, gayrimüslim, Dogulu-Batili pek çok bilgin bunlarin ne manaya gelebilecegi konusunda epey kafa yormuslar; farkli yorumlar ileri sürmüslerdir. Sufîler ise buradaki her harfin bir sembol oldugunu savunmuslardir. Bkz.: Ismail Cerrahoglu, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1989, s. 134-147; Ayni uzmanin konuyla ilgili genis bir makalesi için bkz.: "el-Hurufu’l-Mukattaa", *Diyanet Dergisi*, C. X, S. 104-105, 106-107, 108-109.

20 Yâsîn Sûresi, âyet: 66-67.

21 Yâsîn Sûresi, âyet: 1-9. Ibn Battûta’nin metninde, "Yâsîn" kelimesinden sonra "e kadar" ifadesi konulmus ve 9. âyet gösterilmistir. Biz de 17. notta bahsettigiz Sâzilî evradi derlemesi’ni açtik. Orada 1’den 9’a kadar tüm âyetler aynen yer aldigi için bu kitaba da koyduk.

22 Tâhâ Sûresi, Âyet: 111.

23 Rahmân Sûresi, âyet: 19-20.

24 *Kur’an*’da "Hâ Mîm" harfleriyle baslayan 7 sûre vardir. Bu yüzden art arda 7 defa Hâ Mîm deniyor. Son kisim: Gâfir Sûresi, âyet: 1-3.

25 Bakara Sûresi, âyet: 137.

26 Burûc Sûresi, âyet: 20-22.

27 Yusuf Sûresi, âyet: 64 ve A'râf Sûresi, âyet: 196.

28 Tevbe Sûresi, âyet: 126.

29 Hicrî 727, miladî 1327'ye denk düsüyor. Bu olay bütün Arap tarihçilerince kaydedilmistir.

30 Kerekî: Tarihçi Zehebî, Kerekî'nin Iskenderiye emiri oldugunu kaydediyor.

31 Alâeddîn Mogoltây Cemâlî, ayni zamanda sarayin üstâddâri idi. Ayrintili bilgi 6. bölüme ait 30. nottadir. *Üstâddâr; sultanin özel mülkünü gözeten, gelirini toplayan büyük müdür demektir. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 5, s. 457.

32 Tûgân (Dogan) Semsî o siralarda maliye bakaniydi. Tarihçi Makrîzî onun kibirli ve kan dökücü biri oldugunu belirtiyor. Bkz.: Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, ed-kritik: Muhammed Ya'lâvî, Beyrut, 1991, C. 4, s. 38. Zehebî, 727 yili olaylarini kisaca anlatirken "Kâinetü Iskenderiyye" basligiyla konuya deginmis; ancak Kerekî'yi Kerkerî seklinde kaydetmistir. Bkz.: Zehebî, *el-Iber fî Haberi Men Gaber*, ed-kritik: Ebû Hacir M. Zaglul, Beyrut, (tarihsiz) C. 4, s. 79.

[Dördüncü Bölüm Notları]

1 Seyh Ebû Abdullah Mürsidî: Dönemin siyasetçileri nezdinde pek itibarli, yoksullari agirlamaktan zevk alan, çok bilgili biri oldugu bildiriliyor. 1337'de vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Dureru'l-Kâmine*, C. 3, (Haydarabad basimi) 1929, s. 462-464.

2 Terevece: Buhayra'ya bagli bir köydür. Bugün Turûga diye bilinir. Burada Roma-Misir döneminden kalan enteresan harabeler vardir. Seyyahtan sonraki kitaplarda ise burasi Memlûk kumandani Tumanbay'la ilgili tarihî kayitlardan hatirlanir. Tumanbay, Yavuz'un karsisinda sonuna kadar direnir ve nihayet kaçar; sonra geri dönüp sehirde "kurtarilmis bölgeler" kurmaya çalisir. Bir tür sehir gerillasinin savas stilini animsatan uzun çete savaslari olur; basarisizliga ugrayan Tumanbay, Kuzey Misir'in Delta bölgesinde bulunan Terevece'ye kaçar. Amaç yine direnmektir; ama kendisine baris elçisi olarak gelenler onun adamlari tarafindan öldürülmüstür. Öte yandan Kahire ve çevre bölgelerin Çerkes ve Türk asilli emirleri ve halki, Tumanbay'i "yedi canli, tutulmaz" biri olarak görmektedirler; ölüm kaçinilmaz olmustur onun için. Hasan adli biri onu ele verir ve kiskivrak yakalanir Tumanbay. Yavuz Sultan Selim Han, bu büyük savasçiyi ayakta karsilar. Ona esir degil, sultan gibi davranir. Bu yigit adama yetki vermek istedigi bile duyulur. Ama böyle vuruskan birinin sag kaldigi sürece tehlike teskil edecegi, siyaseti anasinin karninda ögrenen bir sultan için hiç de meçhul degildir. Bazi tarihçilere göre Tumanbay'dan öç almak isteyen siyasîler sebep olmustur idamina; nihayet 13 Nisan 1517'de asilir. Ayrintili bilgi için bkz.: Ibn Iyâs, *Bedâyiu'z-Zuhûr*, Istanbul, 1931-1945, C. V/5, s. 122-136.

3 Demenhûr: Asagi Misir'in kuzeyinde Buhayra bölgesinin merkezi olan sehir. Eski ismi, Hermapolis Parva'dir. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlügü*, s. 195. Eski Demenhûr için Ibn Cübeyr "genis surlarla çevrili büyük bir sehir" seklinde tarifte bulunur; Yâkût da buradan bahseder. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Age.*, madde nr: 4878; Ibn Cübeyr, *Rihle*, Beyrut, 1981, s. 17.

4 Buhayra, kelime olarak göl demektir. Ancak burada, Nil deltasinin kuzeybatisinda bir bölge ismidir. O yörede Maryot gölü bulundugu için bu

ad verilmis eyalete. Bugün de orasi "Muhafazat-i Buhayra" diye bilinir.

5 Fovva yahut Favvâ, Kefrusseyh bölgesinin mescitleriyle ünlü sehirlerindir. Rosetta (=Resîd) yöresinin 60 mil güneydogusundadir. Bu sehirden uzun uzadiya bahseden bir kitap Hâlid Muhammed Azb, *Fovva Medînetü'l-Mesâcid*, Kahire, 1989.

6 Seyfeddîn Yelmelek: Tarihî veriler bu zâti Almelik olarak tanitir. Ibn Hacer bu adamin baslangiçta Zâhir Baybars'in Memlûk askerlerinden oldugunu, gittikçe yükseldigini, Melik Nâsir zamaninda devletin istisare meclisinde yer aldigini, ancak daha sonra 1346 yilinda idam edildigini bildirmektedir. Bkz.: Zehebî, *(Zuyûl) el-Iber fî Haber-i Men Gaber*, ed-kritik: Ebû Hâcir Muhammed, Beyrut, (tarihsiz) C. 4, s. 140; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 411.

7 Emirin cevabi bir âyet metnidir; Sâffât Sûresi, âyet: 164.

8 Mûlah kelimesi 'veli' anlaminda kullanilan terimlerdendir.

[Beşinci Bölüm Notları]

1 Nehrâriye: Ibn Dukmâk bu sehri Nahrîriye diye kaydeder. Buranin büyüklügünden, güzel çarsilarindan, mâristanlardan, hanlarindan bahseder ve ticaretin canliligina dikkat çeker. Bkz.: Ibn Dukmâk, *Kitâbu'l-Intisâr*, Kahire, 1309 h., C. 5, s. 86.

2 Sadreddîn Süleyman Mâlikî, Misir'da kadilik yapti; 1304 yilinda Ilhanlilara elçi olarak gönderildi ve 734/1334'te vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 140 ve C. 3, s. 346.

3 Abyâr: Dönemin yazarlari, Abyâr'in ticari canliligindan ve kaliteli kumaslarindan bahseder. Bkz.: *ed-Durer*, C. 5, s. 99.

4 Yevm-i Rakebe: Süvariler Günü anlamina gelir. O gün ileri gelenler at sirtinda dolastigi için dogru bir isimlerdirme olabilir. Ama yöre lehçesinin tesiriyle asli "Rakabe" iken Kaf harfi Kâf'a dönüsmüsse bu tamlamanin asil anlami Gözlem Günü'dür. Ikinci ihtimali daha dogru buluyorum. *Nakîbu'l-Müteammimîn'in manasi ve o dönemin bu tip merasimlerindeki giyim-kusam için bkz.: Abdülmün'im Mâcid, *Nazmu Devleti'l-Memâlîk ve Rusûmihim*, Mektebetü'l-Anglo Misriyye, Kahire, 1967, s. 64. O yilin Saban ayinin 29'u, 31 Temmuz 1326'ya denk düser. Gibb'in de belirttigi gibi burada bir karmasa ve zorlama var. Ibn Battûta, Iskenderiye ile Kahire arasinda 3-4 kez gidip geldi. Acaba hangi gelisinin tarihidir bu? Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 33.

5 Mahalle-i Kebîre: Bugün el-Mahalletü'l-Kübrâ diye bilinen yerdir. Garbiye bölgesinin idare merkezidir. Ortaçaglarda dokumacilik ürünlerinin satildigi merkezlerdendi. Sami Öngör'ün *Cografya Sözlügü*'nde söyle tarif edilmis: Asagi Misir'da Nil Delta'sinda Tanta'nin 26 km kuzeydogusunda bir sehir. Bkz.: s. 530.

6 Izzeddîn Ibn Hatîbi'l-Usmuneyn'in asil adi, Abdülazîz b. Ahmed b. Osman Hakkârî'dir. Mekke ve Dimask'ta hadîs dinledi, 727/1327'de vefat etti. *el-Kelâm alâ Hadîsi'l-Mecâmi'* baslikli iki ciltlik bir eseri vardir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 368.

7 Menûf: Tanta’nin 5 mil kuzeyine düsen küçük bir kasaba. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, madde nr: 11653.

8 Bürüllüs (Burlus ya da Burullus): Bürüllüs gölü ile deniz arasinda kalan uzun çikintiya verilen isim. ‘Nesterâve’ seklinde kaydedilen bir yer var Ibn Dukmâk’in kitabinda. Burasi deniz ile göl arasinda ve Nil’e yarim gün mesafedeymis. Bkz.: Ibn Dukmâk, *Age.*, C. 5, s. 113.

9 Bûrî baligi: Bûra Kasabasi’na nispet edildigi için Bûrî diye adlandirilan balik "Mullet"in bir türüdür. Bûra, Dimyat’in kuzeybati kiyisinda bir yerlesim birimidir. Lügatte ise ‘bazi türleri Dogu Akdeniz sahillerinde bolca bulunan, dikenli bir balik’ diye tanimlanmistir. Bkz.: *el-Mucemü’l-Arabî el-Hadîs (Lârûs)*, s. 255. Bu maddeye yakin bir kelime; "bouri" *Webster*’de "Mugil Capito, Afrika ve Avrupa’nin gri mulleti" seklinde tarif edilmis; yani kefale benzer bir balik herhalde.

10 Maltîm: Baltim’in diger bir telâffuzu. Burasi, Bürlüs’e ait Ma’mûriye yöresinin idarî merkezidir. Ibn Battûta Tinnis gölü (=Minzâle gölü) ile Bürüllüs gölünü birbirine karistirmistir. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 35.

11 Eski Tinnîs, 10. ve 11. yüzyillarda Misir’da giyim endüstrisinin merkeziydi. Haçli talanlari esnasinda epey harap olduysa da bu özelligini uzun bir süre devam ettirdi. Sehirde elbiselik ince ve kaliteli kumaslar dokunuyordu. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu’l-A’sâ*, C. 3, s. 304; W. Heyd, *Yakin Dogu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, s. 46.

12 Serefüddîn Ebû Muhammed Abdülmü’min b. Half Dimyâtî: Ibnü’l-Câmid diye taninan bu hadîs uzmaninin 1250 bilginden hadîs dinledigi kaydediliyor. Uzmani oldugu hadîs ilmiyle ilgili muhtelif kitaplarinin yani sira Abdülmü’min isimli sahislari derledigi *Kitâbu’l-Ikdi’l-Müsmin fîmen Kâne’smuhû Abdelmü’min* adli biyografik eseriyle dikkatleri üzerine çekmistir. 705/1306’da vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 417.

13 Misr yahut Misirlilarin deyisiyle Masr: Daha çok Kahire için kullanilan bir isimdir. Bugün bile Iskenderiye’den Kahire istikametine trene bineceginiz zaman Kahire’ye degil "Masr’a gitmek istediginizi" söylersiniz.

14 Dimyat, o dönemlerde beynelmilel ticaretin gözbebegiydi. Buraya Nil’in ve Misir’in anahtari denilebilir. Haçlilar tarafindan 1218 ve 1219’da kusatildi ve alindi. Haçlilar iyice içerilere dalmak istediler ama mahvoldular. 8 Eylül 1221’de sehir Memlûk sultanina teslim edildi. Bkz.: W. Heyd, *Yakindogu Ticaret Tarihi*, s. 454.

15 Cemaleddîn Sâvî (ya Savakî): 1210 ile 1255 arasinda Sam’da egitim gördü. Cavlakiyye tarikatinin piridir. Bkz.: *Diyanet Vakfi Islâm Ansiklopedisi (DIA)*, C. 7, s. 314.

16 Sâve: Iran’da Kum-Kazvîn yolu üzerinde bir sehir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, madde nr: 6214.

17 Balban Muhsinî: 1336 yilinda öldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 494. Nâsireddîn Ibnü’l-Muhsinî diye biri de 1326-1334 arasinda Kahire’nin emniyet müdürü olmustur. Bkz.: Ibn Tagrîberdî, *en-Nucûmu’z-Zâhire*, C. 9, s. 284, C. 10, s. 317.

18 Esmünû’r-Rumman: Ebu’l-Fidâ, "Esmûn Tanâh" diye de taninan bu sehrin Dimyat’a yakin bir yerlesim birimi oldugunu belirtiyor. Bkz.: *Takvîmu’l-Buldân*, s. 115.

[Altıncı Bölüm Notları]

1 Misr sehri: Ibn Battûta zamaninda da Misr sehri (=Medînet-i Misr) daha önce isaret ettigimiz gibi (bkz.: 5/3) Kahire, anlamina geliyordu. Islâmî dönemde dört sehrin bir araya gelmesiye Kahire olusmustur. Birincisi Misir fatihi Amr b. Âs tarafindan kurulan Fustât'tir. Ikincisi Abbâsîlerden Sâlih b. Ali tarafindan kurulan Asker'dir. Üçüncüsü Ahmed b. Tolûn tarafindan kurulan Katâyi'dir. Dördüncüsü Fâtimî hükümdari el-Muizz Lidînillah'in kumandani olan Sicilyali Cevher tarafindan kurulan Kahire'dir. Sehrin tarihî gelisimi, tüm semtleri ve abidevî yapilarinin ayrintilari için bkz.: Makrîzî, *Kitâbu'l-Mevâiz ve'l-I'tibâr* (*Hutât-i Makrîziyye*), Misir-Bulâk, 1270 h., C. 1, s. 295-372.

2 Melik Nâsir'in elinin sifa bulmasiyla ilgili senlikler bazi tarihçiler tarafindan 4 Cumâdessâniye 730/25 Mart 1330 yili olaylarinda kaydedilmistir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1 s. 203.

3 Amr b. Âs Câmii: Müslüman fatihler tarafindan 641 yilinda insa edilen Amr b. Âs Câmii daha sonraki yillarda defalarca restore edildi; ilk yapilan câmiden eser kalmadi. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 43.

4 Sâfiî Medresesi: Ancak burasi Salâhaddîn Eyyûbî tarafindan insa edilen meshur Imam Safiî Medresesi degildir. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 43.

5 Bimâristan-i Kalâvûn: Sultan Melik Mansûr Kalâvûn tarafindan yaptirilan bu muhtesem hastaneden geriye kalanlar minareyle beraber giris avlusu ve birkaç duvardir. Bkz.: Lane-Pool, *The Story of Cairo*, London, 1906, s. 212 ve Max Hertz Pasa, *Die Baugruppe des Sultan Kalâûn*, Hamburg 1919. Bîmâristan-i Mansûr da denilen bu ünlü hastanenin yönetimi ve bakimiyla ulemâ ilgileniyordu. Bu abidevî yapi ve o günkü Misir'da ne tür bir fonksiyona sahip oldugu konusunda arsiv belgelerine dayali ayrintili bir çalisma için bkz.: M. Muhammed Emîn, *Vesâik Vakfi's-Sultân Kalâvûn ale'l-Bîmâristân* (Ibn Habîb'in *Tezkiretü'n-Nebîh* kitabiyla beraber basili), Kahire, 1976, C. 1, s. 298-385.

6 Melik Mansûr Seyfeddîn Kalâvûn: Kipçak asilli Memlûk hükümdarlarindandir; 1279 yilinin 26 Kasiminda tahta geçti. Memlûk emirlerine kendini kabul ettirdi; isyancilari temizledi. Güçlü ve akilli bir

askerdi; Ilhanli Mogollarini da yendi. Kumandani olan Husâmeddîn Toruntây'i göndererek Antakya'daki Trablus'u (=Trablussâm) aldi. 689/1290'daki Haçli tecavüzüne öfkelenen Kalâvûn, ordu hazirligina giristi, ancak hastalandi ve vefat etti. Kalâvûn, 11 yil 2 ay tahtta kaldi. Orta boylu, genis omuzlu, yakisikli biriydi, Kipçak lehçesini güzel konusurdu, Arapçadan fazla anlamazdi; bilginlere karsi son derece saygili ve sanatsever bir pâdisah idi. Bu devletin geleneginde veraset olmamasina ragmen Kalâvûn soyundan gelenler uzun bir süre Memlûkleri yönettiler; onlar hakkinda özel tarihler yazildi. Meselâ Ibn Habîb'in kitabi tamamen Kalâvûn ve ogullarindan bahseder: *Tezkiretü'n-Nebîh fî Eyyâmi'l-Mansûr ve Benîh*, büyük boy, 2 cilt, toplam 600 sayfa civarinda, ed-kritik: M. Muhammed Emîn, Kahire, 1976, Kalâvûn'la ilgili kisim: C. 1, s. 47-135 arasindadir. Ayrica bkz.: Ibn Tagrîberdî, *en-Nucumû'z-Zâhire*, C. 7, s. 294; Makrîzî, *es-Sülûk*, C. 1, s. 674; Muhyiddîn b. Abduzzâhir, *Tesrîfu'l-Eyyâm ve'l-Usûr fî Sîreti'l-Melik'l-Mansûr*, s. 282; Mufaddal b. ebi'l-Fadâil, *en-Nehcü's-Sedîd*, C. 2, s. 386.

7 Hankah ya da hangâh: Ribât ve zaviye gibi dervislerin kaldigi yere denilir. Araplar orta harfi kalin okuyarak Hankah derler. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, s. 755.

8 Memlûk dönemi hangâh ve tekkeler, tipki partiler gibi siyasî bir nitelik tasir ve Memlûk emirlerine baglidir. Her sey neredeyse askeri bir düzen içinde yürür. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 44.

9 "Âdet-i ehl-i mesrik" üzere okuma: Ibn Battûta'nin yetisme alani olan Kuzey Afrika'nin *Kur'an* okuma ve telâffuz biçimi farklidir. Onlar genellikle Imam Vers'in kiraatini alirlar. Ibn Battûta, gerek makam gerekse telâffuz bakimindan Imam Âsim tarzinda kiraat eden dogulularda bir farklilik buldugu için bu açiklamayi yapiyor olabilir.

10 Karâfe: Bugün bile Kahire'nin en ilginç semtlerindendir. Bir kismi mezarliktir ve insanlar üstü kapatilmis kabirlerde yasar. Doksanli yillarda bu semtte yasayan birkaç Misirli arkadasim vardi ve bitirim tiplerdendi. Fatimî ve Memlûklü dönemlerinin en garip yapilari Karâfe, Cebel-i Mukattam ve Ezher civarindadir.

11 Cebel-i Mukattam: Kahire'nin güneydogusunda; Karâfe semtinin kuzeyinde yüksekçe bir kayaliktir. Arka taraflarinda yeni iskân alanlari açilmis ve yeni bir semt olusturulmustur. Mukattam tepesinin tam ucundan; yar kenarindan bakildiginda Nil'e kadar bütün Eski Kahire, özellikle Fâtimî yapilari çok rahat gözükür. Tam önündeki yamaçta Meshur Kal'a ve Mehmet Ali Pasa Câmii bulunur. Kâbe ve Kudüs gibi birkaç yer disinda mekânlar ve oralarda yapilan ibadetin faziletiyle ilgili rivayetler hadîs uzmanlarinca mevzû (=uydurma) sayilmistir. Bu tür mekân ve zamanla ilgili mevzû hadîsler için bkz.: Muhammed b. Ali Sevkânî, *el-Fevâidü'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*, Kahire, 1960, s. 427-438.

12 Hz. Hüseyin'in basi: Seyyidüssühedâ Hüseyin, 10 Muharrem 61/10 Ekim 680'de Kerbelâ'da sehit oldu; kesik basi aile efradiyla beraber Dimask'a getirildi; 1153'te Askalân ve Filistin'in bazi bölümleri Haçlilar tarafindan kusatilinca Misir'da hüküm süren Fâtimî halifeleri Sam'in düsmesinden endise ederek Hz. Hüseyin'in kesik basini Misir'a getirdiler. Bu kutsal emanet için muhtesem bir türbe yaptilar. Söz konusu türbe Ibn Battûta'nin seyahatte selefi olan meshur gezgin Ibn Cübeyr tarafindan tasvir edilmistir.

13 Seyyidina Huseyn diye bilinen câmi bu türbenin üstüne ve çevresine yapilmis olmalidir. Bu câmiin simdiki minaresi Osmanli-Türk minarelerine benziyor. Tarihçiler, civardaki eski ribâtin Sultan Salâhaddîn Eyyûbî tarafindan yaptirildigini belirtmektedirler.

14 Misir'da 10 Muharrem (=Âsûrâ) Merâsimleri: 10 Muharrem ve takip eden hafta boyunca Misir'in hattâ Kuzey Afrika'nin ve Ortadogu'nun her yanindan gelen tarikatlar zikir halkalari olustururlar Hüseyin Câmii çevresinde. Bu eski merkezin her yani, üstü kapali sokaklari; yüzlerce yillik sariya çalan duvarlarinin önü çadirlarla kaplanir. Hüseyin Câmii, o gece bir vecd ve manevî esrime odagi olur. Yatsidan sonra baslayan zikirler 80'lik ihtiyarlari diriltir ve sabah gün doguncaya dek sürer bu mîrac. Burada Hz. Hüseyin'i anma, çiglik ve dövünme seklinde degil, geceler boyu süren coskulu zikir ve fakirleri doyurma seklinde tezahür eder. Misirlilarin garipligini göz ardi etmemek gerek. Onlar, aglarken de raksederler gülerken de; kim bilir dogarken de.

15 Imam Sâfiî Türbesi: Benim gördügüm Sâfiî Türbesi gerçekten süslü bir yapi. Ilk yapilisi 607/1210'a kadar uzanmaktadir. Asil türbeye uzun, koridorumsu bir giristen sonra variliyor. Bulundugu semt çok bakimsizdir su anda.

16 Misir Nili denilerek bildigimiz Nil kastolunuyor. Siyahlarin Nili (=Nîlü's-Sûdan) denilerek de Nijer nehri kastolunuyor.

17 Musa'in (as.) suya atilmasiyla ilgili âyetler: Tâhâ Sûresi, âyet: 39; Kasas Sûresi, âyet 7.

18 Nehirlerle ilgili bu tür hadîsler Peygamberimizin vefatindan sonra hicrî 3. yüzyilda cografya ve tarih bilginlerinin kitaplarinda ortaya çikti. Sahih sayilmazlar. Böyle bir rivayeti, halk arasinda yayginlik kazanmis hadîsleri degerlendiren Aclûnî'nin Kesfü'l-Hafâ'da kaydettigini görüyoruz. Asil rivayet Deylemî'den geliyor. Bkz.: Aclûnî, *Kesfu'l-Hafâ,* Beyrut, 1351 h., C. 2, s. 329.

19 Nil, Firat, Dicle herkesçe bilinmektedir. *Seyhun'un diger bir ismi Sirderya'dir. *Ceyhun Amuderya olarak bilinir. *Sint nehri diye de adlandirilan Pencâb, 'Bessu' anlamina gelir. Ibn Battûta, Ganj nehrine *Kenk diyor, Arapçada 'g' (= ince 'g') olmadigi için. Ibn Battûta *Cûn adini Cumna nehri için kullanir. Fakat Brahmaputra'ya da Cûn dedigi olmustur. Ibn Battûta'nin deyisiyle *Sarû, yahut Serv bildigimiz "Saru"dur ve Kuzey Çin'deki Sari irmak için kullanilir. Ancak bazen Hindistan'daki büyük nehirler için de Serû veya Serv kelimesini kullanmistir. *Itil, Volga'nin Türkçesidir. Bazi eserlerde Atil olarak kaydedilmistir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, paragraf Nr: 447, 459, 461, 463. *Serâ sehri Itil'in üstüne kurulan meshur Saray Sehri'dir. Buraya -Müslüman Bulgarlardan kaldigi için- Bulgar sehri de deniliyordu. *Hânbâlik, Kaganin sehri demektir ve Pekin için bu ad yaygindi Ortaçaglarda. *Hansâ ise bati dillerinde Hang-chow diye yazilan sehirdir. *Zeytûn ise Marko Polo'nun Zayton dedigi büyük ticaret merkezidir. Ibn Battûta'nin burada bazi sehirlerle ilgili verdigi bilgiler eksik ve tutarsizdir.

20 Üçlü ululanmis Hermes ya da "Üç kez ululanmis Hermes" diye çevirebilecegimiz Hermes Trismegistus; Islâm felsefecileri tarafindan genellikle Idris Peygamber olarak algilanmistir. Idris Peygamber ise

terziligin ve astronominin sembolüdür. Bilim tarihçisi Kiftî (ö: 646 h.) Idris, Hanoh ve Hermes'in ayni sahislar oldugunu, bu sahsin Güney Misir'da yasadigini; Kadim Misir mimarîsinin ve ilimlerinin ona dayandigini savunur. Misir mitolojisinde Hermes Trismegistus, Tût adli tanridir. *Hermetik düsünce denilince gnostik (=antik irfânî) düsünce anlasilir. Hermetik metinler ise kaynaginin Hermes oldugu konusunda kuskular bulunan bazi yazilardir. Bunlar milattan sonra ikinci ve üçüncü yüzyila aittirler. Misir'in Iskenderiye sehrinde yazildiklari sanilmaktadir. Bu metinlerde kadim Ortadogu'nun ve Yunan'in bilgi ve felsefesi, dinî bir renkle harmanlanmistir. Bu yazilarda Orfecilik, Pisagorculuk, Eflâtunculuk, Stoacilik; Aristocu fizik anlayisi ve son olarak da Keldânî astrolojisinin etkileri göze çarpar. Yeni Eflâtunculuk ve Hiristiyanligin tesiri yoktur bunlarda; yine de büyük semavî dinlerin temel ögretilerini hissettiren pek çok öge tasimaktadirlar. Ayrintili bilgi için bkz.: W. Scott, *Hermetica*, 3 bölüm, Oxford, 1924-1926. A. D. Ferguson bu çalismaya 4. bölümü eklemistir: *Testimonia* basligi altinda, Oxford 1936. Daha sonra A.J. Festugièr ve A. D. Nock, *Hermes Trismegistus* adiyla 4 ciltlik bir çalisma nesrettiler: Paris, 1945-1954. Bu kitapta Hermetik düsüncenin orijinal yazilari Fransizcaya çevrilmistir. Su kitaplara da bakilabilir: H. Reitzenstein, *Poimandres*, Leipzig, 1904; W. Kroll, *Die Lehre des Hermes Trismegistes*, Leipzig, 1914; G. Von Mooyel, *The Mysterios of Hermes Trismegistus*, Utrecht, 1955 *Sfenks: Ibn Battûta, Sfenks hakkinda bir sey söylemiyor. Belki hiç ehramlara gitmedi, Ibn Cübeyr'in söylediklerini aktariyor olmali.

21 Me'mûn: m. 813-833 yillari arasinda Bagdat'ta hükümdar olan meshur Abbâsî halifesi; Hârûn Resîd'in ikinci oglu. Mes'ûdî, Halife Me'mûn hakkinda genis malûmat veriyor. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, Paragraf nr: 2694-2695 ve 2778.

22 Arsin: Burada Ibn Battûta, Piramitlerin ana kaidesinin bir dis yükselti tarafindan sarildigini düsünüyor ve 20 arsindan bahsediyor. Arsin, 50-70 santimetre arasinda degisen bir ölçüdür.

23 Kalâvûn oglu Nâsir için bkz.: 3. bölüm, 8. not. Kalâvûn ve soyundan gelenler, Bahrî Memlûklerin (=Türklerin) son hükümdarlaridir. Kalâvûnogullarindan sonra Burcî Memlûkler (=Kafkasyalilar) baslar.

Kafkas asilli köleleri ilk defa toplayan ve besleyen de Seyfeddîn Kalâvûn'dur. Bkz.: Misir ve Suriye topraklarinda Devlet-i Etrâk ve Devlet-Çerâkise'yi özetleyen kisa ve özgün bir tarihçe; Ebû Hâmid Muhibbuddîn Kudsî (ö: 888/1483), *Düvelü'l-Islâm*, ed-kritik: Subhî Lebîb-Ulrich Haarman, Beyrut, 1997.

24 Melik Mansûr Seyfeddîn Kalâvûn Sâlihî için bkz.: 6/6.

25 Emir Bektemûr yahut Büktumûr: Telâffuzdaki degisim, klasik bir 'tam yuvarlaklasma' hâlidir; bu sekilde tüm ünlülerin ayni tarza bürünmesi günümüzde en çok Kirgiz lehçesinde bulunur. Büktumûr, Sultan Nâsir zamaninin kudretli beylerindendi. Aslinda Muzaffer Baybars'in memlûklerinden olan Büktumûr, Nâsir'in saltanati güçlenince onun memlûkleri arasina girmis; gece gündüz yanindan ayrilmayan basmüsavirlerinden olmustu. Sonradan olan oldu ve Ibn Battûta'nin da anlatacagi gibi trajik bir sonla noktalandi hayati. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 486.

26 Argûn Devâdâr: Divitdâr, yani sekreter Argûn, Halep valisiyken Sâcûr nehrini Halep'e getirip Kuvayk'a bagladi. Bu isin çok mesakkatli gerçeklestigini, kazma isleminin çok uzun sürdügünü belirten Zehebî, Argûn Devâdâr'in iyi hattat oldugunu, *Sahih-i Buharî*'yi kendi elcegiziyle istinsah ettigini kaydediyor. Argûn, Halep'te vefat etmistir (731/1330). Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 352; *(Zuyûl) el-Iber fî Haber-i Men Gaber*, C. 4, s. 90; Ibnü'l-Imâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, Beyrut, 1992, C. 6, s. 95.

27 Devâdâr terimi, devâtdâr, devâddâr ve divîtdâr sekillerinde de yazilirdi. Ilk kez Selçuklular döneminde ortaya çikti. Önceleri hükümdarin hokkasini tutan, imza aninda hazir bulunan adama bu unvan verilirdi. Sonralari devâdârlarin yetkileri artmis, sarayla ilgili her türlü yazisma ve fermanla ilgilenir olmuslardir. Emir Akbugâ ve Yâsbek gibi kudretli kumandanlar, devâdârlik kurumunun daha etkili hâle gelmesine yol açtilar. Devâdârlik bir tür basmabeyincilik demekti. Bkz.: Ibn Tagrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire*, Kahire, C. 7, s. 185; Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, Kahire, C. 4, s. 19; Makrîzî, *el-Hutat*, Beyrut, C. 2, s. 222; Ismail Hakki Uzançarsili, *Osmanli Devleti Teskilatina Medhal*, s. 357; Devâdâra özgü bir

yemin klisesi için bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, ed-kritik: M. Hüseyin Semseddîn, Beyrut, 1988, s. 189-190.

28 Tustu; Tastemûr Seyfeddîn Bedrî: Hummas-i Ahdar (=Yesil Nohut) diye taninan bu Memlûk beyi, Melik Esref Küçük'ün tahttan indirilip Nâsir'a biat edilmesinde etkili olanlardandir. Ama daha sonra (743/1343) Altunbugâ gibi beylerle beraber onun da kellesi gidecekti. Bkz.: Zehebî'ye zeyl düsen Huseynî, *Zuyûl el-Iber,* s. 125-126.

29 Harâfîs: Memlûk Kahiresi'nin mahalle kabadayilaridir. Bunlar biraz dervis karakterli, biraz çapulcu; cesur ve inatçi gruplardi. Fakirdiler ve kimden ekmek aliyorlarsa onu desteklerlerdi. Ibn Hacer Askalânî, harâfîs tayfasina devlet tarafindan –galiba serlerinden biraz emin olmak için– sultan tayin edildigini ve böyle bir adamin 792/1390'da vefat ettigini söyler! Kelimenin tekili olan harfûs saniyorum Farsça "harpuste"nin galat telâffuzu olmali. (Harpuste: Çadir, kemerimsi yapi; fakir, sakat ve kimsesizlere yemek verilen çadir) Fuat Köprülü, harâfîsa, ayyârîn, zenâtîra, futuvvetdârân, runûd ve suttâr gibi isimler altinda faaliyet gösteren gruplarin aralarinda bazi önemli farklar olsa da belirli bir sosyal sinifi temsil ettiklerini; buhran dönemlerinde kabadayilikla öne çiktiklarini, savas zamanlarinda ise gönüllü veya ücretli olarak savastiklarini kaydeder. Bkz.: Ibn Tolûn Dimaskî, *I'lâmu'l-Verâ*, ed-kritik: M. Ahmed Dehmân, Sam 1984, s. 277; M. Abdülkerîm Hatîb, *Mu'cemu'l-Mustalahât ve'l-Elkâb et-Târîhiyye*, Beyrut, 1996, s. 141; Fuat Köprülü, *Osmanli Devletinin Kurulusu*, T.T.K. Basimevi, Ankara, 1988, s. 86. Necip Mahfûz, Melhametü'l-Harâfîs adli romaninda herhangi bir zaman belirtmeden eski Kahire'yi ve harâfîs tayfasini anlatir. Bu romanda siyaset, kabadayilik, dervislik, ihtiras ve mitoloji vardir. Sürükleyicidir ve bence Mahfûz'un en iyi romanidir.

30 Alâeddîn Mogoltây Cemâlî: Melik Nâsir'in memlûklerindendi ve Horoz diye taninirdi. Önemli görevler üstlendi; 723'te ustâdârliga, 724'te de vezirlige getirilmistir. 729'da Nâsir onu vezâret mevkiinden azletti ama ustâdârliga devam etti. 730/1329'da hac dönüsünde Akabet-i Eyle denen yerde vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 4, s. 354.

31 Bedreddîn Cenkelî Ibnü'l-Bâbâ, Misir'a siginmis bir Ilhanli bürokratiydi. Ilim sahibi, cömert, siyaset bilir zengin bir devlet adamiydi.

Sübkî gibi döneminin önemli âlimlerince övülmüs; dengeli, sorumluluklarindan haberdar bir sahsiyet olarak tanitilmistir. 746/1346'da vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 1, s. 322-323.

32 Cemaleddîn Akûs Esrefî: 20 sene kadar Kerek valiligi yapmis daha sonra Kahire'deki mâristanin (=hastanenin) murakibi olmustur. Bahtsiz basindan epey olay geçmis; Iskenderiye'de 735/1335'te ölmüstür. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 395.

33 Tokuzdemûr Nâsirî: Melik Nâsir'in sürbedari (=onun içecegini kontrol eden) idi. Nâsir ölünce Suriye valisi oldu. 746/1345'te vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad, C. 2, s. 225.

34 Bahâdûr Hicâzî: Bahâdûr Timurtâsî olabilir. Temûrtas ile saraya girdi; daha sonra Nâsir'in yakin adamlarindan oldu; ismi Kavsûn, Bestâk, Tugây Temûr çetesi ile beraber aniliyordu. 743/1343'te öldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 496.

35 Kavsûn, Mogol asilli gibi görünüyor. Altin Ordu hakani Uzbek Han'in kizini Nâsir'a gelin olarak getiren kafilenin içindeydi. Nâsir ona yakinlik gösterdi ve 727'de kiziyla evlendirdi onu. Kavsûn'un dügünü pek ihtisamli olmustu; zamanla nüfuzu iyice artan Kavsûn, Kahire'de büyük bir câmi, Karâfe semtinde de bir hangâh yaptirdi. Melik Nâsir'in vefatindan sonra yerine geçen Mansûr'un basina dikildi; onun her seyine karisir oldu; ardindan Nâsir'in diger ogullarina hiç göz açtirmadi ama 742/1342'de idam edildi. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 154-155; Makrîzî, *Sulûk*, C. 2, s. 593; Zehebî'ye ikinci zeyl yapan Huseynî, *Zuyûl el-Iber*, s. 127.

36 Bastek yahut Ibn Hacer'in kaydiyla Bestâk Nâsirî: Uzbek Han'in ülkesinden getirilen memlûkler arasindaydi; kisa zamanda yükseldi. Rivayete göre bunca sevilmesinin ve Melik Nâsir'ca el üstünde tutulmasinin sebebi sima olarak Ilhanli hakani Ebû Saîd'e benzemesiydi. Tarihçiler onun kadinlara çok düskün oldugunu bildirmektedir. Nâsir vefat ettikten sonra bir süre Kavsûn'la arasini iyi tuttuysa da sonradan bozustular; 742/1341 yilinda öldürülmüstür. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 1, s. 282.

37 Fahreddîn Kibtî: 732/1332’de öldü. Zehebî bu zâti anarken Kipti oldugundan bahsetmiyor. Misir ordusunun nâziri oldugunu, pek çok vakif biraktigini ve 73 yasinda vefat ettigini söylüyor. Ibn Hacer onun Islâma girdikten sonra çok samimi bir dindar oldugunu bildiriyor ve kitabinda Muhammed b. Fadlullah Fahreddîn Kibtî basligiyla ona genis yer ayiriyor. Bkz.: Zehebî, *el-Iber*., C. 4, s. 93; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 86.

38 Buhârî okutma âdeti, Osmanlilarda da vardi; bu isi üstlenenlere Buhârîhan denilirdi.

39 Kâdi’l-kudât (=Kadilarkadisi) Seyhulislâm Bedreddîn Muhammed b. Ibrahim b. Sa’dullah Ibn Cemâa Hamevî Safiî: 639/1241 yilinin Rebîülâhir ayinda Hama’da dogdu. Çesitli Islâmî ilimlerde derinlesti. En büyük hocasi Kahire’de ders aldigi Takiyyuddîn Ibn Rezzîn’dir. 687 yilinda Kudüs kadisi oldu. 690 yilinda Misir genel kadiligina tayin edildi. Onun için kadilik ile mesihat makami birlestirildi. Sonra Sam’a geldi. Orada da hatiplik, kadilik ve mesihat makamini üstlendi. Ibn Dakîki’l-Îd’in vefatiyla tekrar Misir kadisi oldu. Melik Nâsir, Kerek’ten dönünce bir seneligine onu azlettiyse de sonradan bu makama yine geldi. 727/1327 yilinda kör oldu ve kadiliktan çekildi ama 733/1333’te vefatina dek ders okutmaya devam etti; Imam Safiî’nin yanina gömüldü. Zehebî, hocalarini anlattigi *"Mu’cemu’s-Suyûh"*unda Ibn Cemâa’in dürüst, güvenilir, tutarli ve cesur biri oldugunu; fikih, tarih, hadîs, siir ve hitabet alanlarinda eserler verdigini belirtir. Onun eserleri, savas âletlerinin kullanimindan usturlâba; ilim âdabindan akideye kadar muhtelif konulari içerir. Bkz.: Ibnü’l-Imâd, *Sezerâtü’z-Zeheb*, C. 8, s. 143-146; Zehebî, *Mu’cemu’s-Suyûh*, 2, 130; Ibn Tagrîberdî, *en-Nucûm’z-Zahire*, C. 9, s. 298; Sübkî, *Tabakâtu’s-Sâfiiyye*, C. 9, s. 139-146; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 171-172.

40 Takiyyüddîn Muhammed b. Ebûbekir Ahnâî: Kadilar yetistiren bir aileden gelir; 660’ta dogdu, devrinin hadîs üstatlarindan ders aldi, Mâlikî fikhinda derinlesti; bu mezhebin Misir kadisi oldu. 750/1349 yilinda vebadan öldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 247-248.

41 Semseddîn Harîrî: 653 yilinda dogdu. Babasi Safiyyüddîn ipek ticareti yapardi; bu yüzden Harîrî diye meshur oldular. Küçük yasta Islâmî ilimlere

basladi; olgunluk çaginda fikih basta olmak üzere pek çok sahada otorite oldu. 710 yilinda Misir’in baskadisi oldu; hukukî meselelerdeki vukufiyeti ile döneminin âlimlerini kendine hayran etmistir. Kimseden hediye kabul etmez, zor zamanda dogruyu söylemekten çekinmezdi. 728/1328’de vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Dürer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 26-27.

42 Takiyyuddîn Ahmed b. Ömer Makdisî 712/1312-738/1337 arasinda Hanbelî baskadisi idi; Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 225.

43 Misir Memlûkleri döneminde adliye teskilati için bkz.: Kalkasandî, *Subhu’l-A’sâ*, C. 4, s. 34-39; Ismail Hakki Uzunçarsili, *Osmanli Devlet Teskilatina Medhal*, s. 386-391; Hasan Ibrahim Hasan-Ali Ibrahim Hasan, *en-Nuzumu’l-Islâmiyye*, Kahire, (tarihsiz) s. 290.

44 Burhâneddîn Ibrahim b. Ali: Daha çok Ibn Abdilhakk diye taninmistir. 1328-1338 arasinda Kahire’de Hanefî baskadiligi yapti. 744/1344’te vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 46-47.

45 Ali b. Mahlûf b. Nâhid Zeynüddîn: 634’te dogdu; Imam Mürsî, Ibn Abdisselâm ve Münzirî gibi hocalardan hadîs semâ etti, Malikî mezhebinde uzmanlasti, Ibn Sâs’in ardindan 685 sonlarinda Malikî baskadisi oldu; kisa bir dönem Bedrüddîn Ibn Resîk onun yerine geçtiyse de o yine bu göreve döndü ve 718/1318’de ölene kadar makaminda kaldi. Bkz.: Ibn Hacer *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 75.

46 Semseddîn Ebu’s-Senâ Mahmud b. Abdurrahman b. Ahmed Isbahânî: 674’te Isfahan’da dogdu, memleketinde temel Islâmî ve aklî ilimleri tahsil etti, 723’te hacca gitti; oradan Sam ve Kudüs’e uzandi; Ibn Teymiyye gibi birçok muasirini kendine hayran etti; 732’de Memlûk payitahti Kahire’ye geldi, Kavsûn tarafindan yapilan hangâhin basina geçti. Filozof Nasîruddîn Tûsî’nin *Tecrîd*’ini, Urmevî’nin *Metâlii*’ni serhetti; ayrica mantiga dair kaliteli risaleler yazdi. Arkadaslari onun hafizasinin çok kuvvetli oldugunu, gayet zor meseleleri dahi herhangi bir kitaba müracaat etmeden dogru çözümleyip derhal kaydettigini, zamaninin büyük bir kismini düsünerek ve yazarak geçirdigini söylemektedirler. 749/1349 yilindaki meshur ve mes’um vebada öldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 200.

47 Serefüddîn Ebu’r-Rûh Isa b. Mes’ûd Zevâvî: Çaginin önde gelen Mâlikî fakihlerindendir. 664’te Zevâve’de dogdu, Bicâye ve Iskenderiye’de fikih tahsil etti; Ezher’de ders okuttu, Sam ve Kahire’de kadilik yapti, kadilik makamini terkettikten sonra kitap telifine basladi; *Sahîh-i Müslim*’e 12 ciltlik bir serh yazdi, 743/1342 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 125,126.

48 Rukneddîn Ibnü’l-Kavba Muhammed b. Abdurrahman Tûnusî Mâlikî: 664’te Tunus’ta dogdu, kendi memleketinde temel Islâmî ilimleri tahsil etti, 690’da Sam’a geldi, Mengü Temuriye ve Nâsiriye medreselerinde ders okuttu, tip ilminde derinlesti; herhangi bir mevki ve para talebinde bulunmadan ilim gayesiyle pek çok insana ders verdi; onlardan ders aldi. Kâf Sûresi üzerine bir tefsir yazdi, Sair Mütenebbî’nin divani üzerinde çalisti; dostlari onun çok zeki, hossohbet ve nüktedan biri oldugunu söylemektedirler. ‘R’ özürlüydü; bu harfi ‘E’ (=hafif g gibi) telâffuz ederdi ve hayvanlari korumada asiri davranirdi. 738/1338 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 113-114.

49 Muhammed b. Ahmed b. Adlân Kinânî Sâfiî: Fikih, Arap dili, kiraat ilmi, tefsir ve hadîste zamaninin otoritelerindendi. Melik Nâsir döneminde kazaskerlik yapmistir. 749/1348 yilinda öldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 3, s. 202.

50 Ibn Akîl Bahâeddîn Abdullah b. Abdurrahman Halebî: 694’te dogdu, Gramerci Ebû Hayyan’in en kidemli talebesidir. Hasan b. Ömer Kürdî’den ve Ibn Sâid’den ders aldi; Konevî ve Celâleddîn Kazvînî’nin ilim halkasina girdi. Fikih usûlü, kiraat, tefsir gibi ilimlerde öne çikti. Ancak asil sahasi Arap grameridir. Ebû Hayyân onun için "Gökkubbenin altinda Ibn Akîl’den daha usta bir gramerci yok!" demistir. Giyimine, evine ve yemegine önem verir; kaliteden sasmazdi. Kimsenin yanina varmaz, herkes onun yanina gelirdi. 769/1367’de vefat ettiginde etrafa bir hayli borcu vardi. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 2, s. 162-163. Bilim ve felsefe kitaplarini okumak için gerekli olan klasik Arapça ögreniminde Ibn Akîl’in eseri hâlâ önde gelen ‘âlet’ kitaplarindandir. Ben de Arapça egitimimde Ibn Akîl’in, *Elfiye* manzumesi üzerine yazdigi serhi okudum.

51 Ebû Hayyân Esîruddîn Muhammed b. Yusuf Endelusî Garnâtî ve Türk Dili: 654/1256’da Girnata’ya bagli bir kasabada dogdu. Asli Berberîdir.

Arap dili, tefsir, hadîs, fikih usûlü ve kelâm gibi ilimlerde kendini yetistirdi; iyi hocalardan ders aldi. 1278 yilinda doguya seyahat etti. Kahire, Mekke, Medine, Sam ve Bagdat'ta baska hocalarla karsilasti. Dönemin hanim bilginlerinden Sâmiye Bintü'l-Hafiz, Mûnise Bintu's-Sultan ve Zeyneb Binti Abdillatif'den ders aldi. Ögrencisi Ibn Aybek Türkmânî Safedî'ye verdigi icâzetnâme, hocalarinin elliden fazla oldugunu gösteriyor. Zâhirî mezhebine meyilli, dindar ve Hz. Ali'ye âsik biriydi. Cimriydi ve cimriligiyle övünürdü; insanlara muhtaç olmama saikiyle hareket ettigi için bu hâle geldigi söylenir. Memlûk Imparatorlugu'nun çok dilli ve çok kültürlü ortamindan azamî derecede istifade etti. Filolojide gerçek bir deha idi. Bildigi dillerin gramerini dahi yazmistir. Türkçe, Farsça, Habesçe ve Himyerce bilen; bu dillere dair eserleri olan Ebû Hayyan, daha çok Arap dili ve gramerinde ünlenmistir. Onun, kiraat ilmine dair 15, tefsire dair 3, hadîsle ilgili 2, fikhi isleyen 5, edebiyat alaninda 11, Arapça, Farsça, Türkçe Habesçe vb. dillerle ilgili 26 ve tarihle ilgili 9 olmak üzere 70'ten fazla eser verdigi kaydedilmektedir. Türkçenin eski gramer kitaplarindan olan ve daha sonra doguda yazilan benzeri eserlere kaynaklik eden *'Kitâbü'l-Idrâk li-Lisâni'l-Etrâk'* (= Türklerin Dilini Anlatan Kitap) onundur. Bu eser, 2200 kelimelik bir sözlük yaninda sarf ve nahiv (=çekim bilgisi ve cümle bilgisi) bölümlerinden meydana gelmistir. Bu dil yadigâri önce Mustafa Bey tarafindan yayimlanmis (1891-1892); Ahmed Caferoglu ise Halis Efendi Kütüphanesi nüshasini (nr: 6574) da dikkate alarak eseri yeniden inceleyip bilimsel notlarla çevirisini yapmistir. Türk Dili, Ebû Hayyân döneminde –ki Ibn Battûta da o dönemin ihbahirin– Misir'da çok itibarliydi. Sarayda ve emirler arasinda bu dil konusuluyordu. Ebû Hayyân 745/1344 yilinda Kahire'de vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 4, s. 185-189; Ibnü'l-Imâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, ed-kritik: Abdülkâdir Arnaût-Mahmud Arnaût, Beyrut, 1992, C. 8, s. 251-254; Ibn Kâdî Sühbe, *Târîh-i Ibn Kâdî Sühbe*, ed-kritik: Adnan Dervîs, Dimask, 1992, C. 2, s. 439-442; *DIA.*, *Is. Ans*, C. 10, s. 152; Ahmed Caferoglu *Türk Dili Tarihi*, Istanbul, 1964, C. 2, s. 198/199.

52 Mahmil: Tam karsiligi 'deve heybesi'. Müslüman sultanlarin her sene Mekke'ye gönderdikleri ipek örtüye de denilir. Bir dahaki sene yeni örtü gönderilirken daha önce verilen eski örtü geri alinirdi; Kâbe'ye bir sene boyunca degen bu örtüden ugur ve bereket beklendigi için. Daha sonra

‘mahmil’ kelimesi her sene Kâbe örtüsünü tasiyan deve için kullanilir olmustur. Bkz.: Hasan S. Kermî, *el-Hâdî ila Lugati’l-Arab*, s. 537.

53 Mahmil-i Misrî: Mahmil bu tarzda ilk defa, 670/1271’de Memlûk sultani Baybars tarafindan donatilmistir. Çünkü kutsal topraklar Misir sultaninin denetimindeydi. Kâbe örtüsü de Misir’dan giderdi. Bkz.: Ibn Kinân, *Hadâiku’l-Yâsemîn*, ed-kritik: Abbâs Sabbâg, Beyrut, 1991, s. 99; Gibb, Ibn Battûta’nin burada verdigi tarihe, gezi kronolojisinin tutarliligi açisindan itiraz ediyor. Ancak Ibn Battûta burada tam da o tarihte vuku bulan bir olayi degil; hususî olarak Mahmil’i anlatmak niyetiyle bu malûmati veriyor olmali. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1 s. 59.

54 Emir-i Muîn ya da Emîrülhacc: Hac kervaninin emniyetini saglamak ve ihtiyaçlarini karsilamakla yükümlü devlet görevlisidir. Bkz.: Mehmed Zeki Pakalin, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlügü*, Istanbul, 1993, C. 1, s. 527.

[Yedinci Bölüm Notları]

1 Misir=Kahire: Ibn Battûta Misir derken Kahire’yi kastediyor. Gibb bu noktada gezi kronolojisine itiraz etmekte; Ibn Battûta’nin Kahire’den Cumâdelahira ayinin ortasindan (20 Mayis 1326) daha geç çikmamasi gerektigini söylemekte ve Ibn Cübeyr’in bu güzergâhi ne kadar zamanda katettigini anlatmaktadir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 59-60.

2 Tâceddîn Ibn Hannâ: Bazi biyografi kitaplarinda "Ibn Hinnâ" adiyla geçer. Melik Nâsir’in ilk vezirlerindendi. Zehebî, Tâceddîn’in güvenilir, âdil, yakisikli biri oldugunu ve iyi siir yazdigini bildiriyor. Hem babasi hem dedesi vezirdi. Tâceddîn’in Peygamberimize ait bazi emanetleri 60 bin dirhem vererek satin aldigi çesitli terâcim kitaplarinda geçiyor. Ibn Fadlullah, onun türbesinin yaninda yetimlerin tahta levhalara mushaf yazdiklarini, satirlari sildikleri zaman silintileri onun kabrinin üstüne bosalttiklarini görür. Niye böyle yaptiklarini sorunca "Burada okulu vakfedenin sarti bu!" cevabini alir. Tâceddîn’in zahidane siirleri vardir. 707/1307 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Ibnü’l-Imâd, *Sezarâtü’z-Zeheb*, C. 8, s. 28-29; Zehebî, *Zuyûlu’l-Iber*, s. 38.

3 Behnese; Behnesâ: *National Geographic Magazine*’in Nil vadisi adiyla verdigi ayrintili atlasta Behnese sehrinin eski ismi Oxyrhynchus seklinde kaydedilmis; bu haritada Behnese, Nil degil Bahr-i Yusuf adli kanalin kenarinda yer aliyor. Bagli bulundugu idarî birim ise Benî Mezar. Behnese’nin kuzeyinde Beskalun, güneyindeyse Mimbal bulunuyor. Bkz.: *"Nile Valley Land of Pharaohs", The National Geographic Magazine, Atlas Plate 58*, Mayis 1965. Hüseyin Mûnis’in *Islâm Âlemi Atlasi*’nda da Behnese 15. yüzyilin Güney Misir’inda idarî merkez olarak kaydedilmis. Kuzeyde el-Kûsere’den güneyde Koskam’a kadar tüm Nil boyu "Amelü’l-Behnesâviyye" (=Idarî mezkezi Behnese olan bölge) olarak isaretlenmis. Bkz.: Hüseyin Mûnis, *Atlasu’l-Âlemi’l-Islâmî*, s. 317, harita nr: 150; eski Behnese için Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu’cemü’l-Buldân*, madde nr.: 2284.

4 Vali Hasîb: Ibn Battûta, Hasîb hakkinda bilgi verirken halktan duydugunu söylüyor olmali. Iranli olan vali Hasîb hikâyelere konu olmus biridir; Hasîb b. Abdülhamîd Acemî diye taninir. Abbâsî halifelerinin hizmetinde çalismis ve 803 yilinda Misir’in haraç emirligine getirilmistir.

Münyetü'l-Hasîb diye anilan kasaba da ona nispet edilir. Iste bu Hasîb'e methiye düzen sair ise Ebû Nuvvâs'tir. Hasîb'in huzurundaki kaside yarismasinda Ebû Nuvvâs, tüm yasli ve tecrübeli sairleri geçmistir.

5 Sairin biri yani Ebû Nuvvâs: Hafifmesrep, nüktedân, sarap ve kadin düskünü bir sair olarak bilinir. Boylu boslu, ahim sahim bir bedene sahip degilmis. Tombalak ve tatli dilliymis ve güzel kadinlarla çabuk ünsiyet peyda ittigi için diger sairler tarafindan hep kiskanilirmis. Ebû Nuvvâs'in hayati, gezileri, nükte ve Hasîb'le ilgili olanlar da dahil tüm kasideleri için bkz.: Ibn Manzûr Misrî, *Ebû Nuvvâs fî Târîhihi ve Si'rihî ve Abesihî ve Mucûnihî*, takdim ve tashih: Ömer Ebunnasr, Beyrut, 1990.

6 Hasîb, sözlükte bereketli demektir. Misr denilirken Nil kastolunuyor; Araplar Nil'e "Bahr" (=Deniz) derler. Görüldügü gibi birkaç edebî sanat iç içe. Bu dizelerin devamini verelim, meraklilari için; "Ümidimi kirmayin, ihtirasima gem vurmayin,/Mazeret kabul etmem sizden asla!/Hele ikinizin arasindayken fakirlikten kurtulmali,/oynasmali sicacik paralarla!/Nil, güzelim Nil, Misir'a can verir,/Ey Hasîb!/Dostlarin senden yagan ihsanla dirilir." Bkz.: Ibn Manzûr Misrî, *Ebû Nuvvâs*, s. 221.

7 Menlevî: Simdi Mellevî diye bilinir. Ibn Dukmâk tarafindan da böyle kaydedilmistir. Bkz.: Ibn Dukmâk, *Kitâbü'l-Intisâr*, C. 5, s. 21.

8 Menfelût: Asyût'un 50 mil kuzeyindedir. Saîd-i Misr diye bilinen güney bölgesinin askerî idare merkeziydi. Bkz.: Ibn Dukmâk, *Kitâbü'l-Intisâr*, C. 5, s. 22; *National Geographic Magazine*'in ayrintili haritasinda Menfelût, el-Etâmine ile Benî Muhammediyât arasinda gözüküyor. Bkz.: *The National Geographic Magazine*, Nil Haritasi, Mayis 1965.

9 Neydâ: Savary 'Neydâ' denilen bu ürünün, önce islatilan sonra da kurutulup dövülen tahildan yapildigini, suda bir miktar kaynatildiktan sonra içime hazir hâle geldigini, gayet lezzetli ve hos kokulu oldugunu söyler. Bkz.: Savary, *Letters on Egypt*, London 1878, C. 2, s. 2-3. Bugün hâlâ Kahire'de nohut, Sudan fistigi vb. taneli yiyeceklerle –bazen dövülerek, bazen dövülmeden– bu tür serbetler hazirlandigina ve sokaklarda satildigina tanik oldum ve tattim da. Anadolu'da yeni ürün bugdayin suda kaynatilip süzüldükten sonra sekerle ikrami vardir ki, bizim orada 'hedik' derler; o serbetin tadi da kaynatilmis bugday tanelerinin tadina benziyordu biraz.

10 Asyût: 16. yüzyila kadar Saîd-i Misr’in (Güney Misir) asagi bölgelerinden birinin merkeziydi. Abutîg ve Taâr gibi sehirler oraya bagliydi. Bkz.: Hüseyin Munis, *Atlasü’l-Âlemi’l-Islâmî*, 150 no’lu harita, s. 317. Yine bu bölgede yer alan Tâsa köyü (=Deyr-i Tâsa) Nil vadisinde ilk çiftçilik yapan insanlarin kalintilariyla ünlüdür. Az ileride bulunan Bedârî ise IÖ 4500 civarinda bakirin islendigi yerdir. Bu maden aslinda Sina’dan getiriliyormus. Bkz.: *National Geographic Magazine*, Nil Haritasi, Mayis 1965.

11 Ahmîm ya da Ihmîm: *N.G.M.’*in haritasinda ‘Panopolis’ ve ‘Khemmis’ diye de kaydedilmis. Kuzeyinde Nîda, batisinda Suhâg var. Buradaki antik Misir tapinagi tüm Ortaçag cografya kitaplarinda zikredilmistir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, madde nr.: 331; Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, madde nr: 781.

12 Uçan Kartal: Arapçasi en-Nesru’t-Tâir olup "Altair" diye Bati dillerine geçen Vega yildiz kümesi. Altair ve eski Arap yazmalarindaki tasviri için bkz.: Abdurrahîm Bedr, *Ebhâsu’l-Mu’temeri’s-Senevî es-Sâbi li-Târîhi’l-Ulûm*, Halep 1983, makale adi: "Esmâü’n-Nucûm", s. 234.

13 Seyh Ebu’l-Abbâs b. Abdüzzahir ve soyu için bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 3, s. 11.

14 Ho, Hû ya da Hew; *N.G.M.*’in mezkûr haritasinda eski isminin Diospolis Parva oldugu bildiriliyor. 26° kuzey enlemi buranin tam üstünden geçiyor. 32° dogu boylami ise buranin biraz batisindadir.

15 Kinâ: Ibn Dukmâk, *Kitâbu’l-Intisâr*’da o dönemdeki Kinâ’yi gayet büyük bir kasaba diye nitelendiriyor. Orada birçok din bilgini yetismis. Bkz.: Ibn Dukmâk, *Age.*, C. 5, s. 33.

16 Abdurrahîm Kinavî: Asli, Kuzey Afrika’dandir. Hicrî 521’de dogdu; babasi vefat edince dayilari onu alip Sam’a gönderdiler. Çesitli ilimlerde derinlesti. *Kur’an* tefsiri, tasavvuf ve ermislerin hayat hikâyeleriyle ilgili kitaplari vardir. Kendine özgü bir ahlâk düsüncesi gelistiren Kinâî, eylemin huydan degil, huyun eylemden çiktigini savunurdu. Kitaplarinda en çok vurguladigi sey alin teridir. Bkz.: Abdülmün’im Hifnî, *el-Mevsûatu’s-Sûfiyye*, Kahire, 1992, s. 330.

17 Kûs: Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 9980. *N.G.M.*'in mezkûr haritasinda da Kûs hakkinda malûmat var. Burasi Firavunlar devrinin ticaret merkezlerindenmis. Antik Misir tarihindeki Eski Krallik da buranin biraz kuzeyindeki Kift'ta kurulmus.

18 Cemaleddîn Muhammed Isnevî için bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 4, s. 36.

19 Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahîm: Hocasi Abdurrahîm Kinâî'dir. Tasavvuf kitaplarinda Yusuf el-Uksurî diye geçer. 1400 beyitlik bir tevhid manzumesi vardir. Bkz.: Abdümmün'im Hifnî, *el-Mevsûatu's-Sûfiyye*, Yusuf el-Uksurî mad., Kahire, 1992.

20 Erment hakkinda Ibn Dukmâk detayli bilgi veriyor. Bkz.: *Kitâbu'l-Intisâr*, C. 5, s. 29; ayrica Yâkût, *Mu'cem*, madde nr.: 48.

21 Isnâ ya da Esnâ: Ibn Dukmâk'in bildirdigine göre bir hayli genis bir sehir; 13 bin hanesi, üç büyük medresesi varmis. Bkz.: *Kitâbü'l-Intisâr*, C. 5, s. 30. Buranin antik adi Latopolis'tir. Romalilar döneminde buradaki Khnum tapinagi restore edilip güzellestirilmis. Bkz.: N.G.M.'in *Nil Haritasi*, Mayis 1965.

22 Edfû ya da *Idfû*'nun antik adi Apollinopolis Magno'dur. 25° kuzey enlemiyle 33° dogu boylaminin kesistigi noktaya çok yakin. Burada bulunan Sahin Tanri Horus Tapinagi, 20 asri askin bir süredir –ta Ptolemlerden beri– ayaktadir ve Misir'daki diger tapinaklarin aksine rötus yapilmamistir üstüne. Bkz.: *N.G.M.*'in Nil Haritasi, Mayis 1965.

23 Ayzâb: Özellikle 11. yüzyilla 14. yüzyil arasinda Misir'in Yemen ve Hindistan'a açilan en büyük limaniydi. Burasi Misir Memlûk sultani tarafindan 1426 yilinda yiktirildi. Bundan sonra Savâkin, onun yerini tutacakti. Eski Ayzâb için bkz.: Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, paragraf mad. nr: 250 ve 875; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 8679.

24 Bucât: Bunlar, o dönemde çogu hâlâ putperest olan Bucâlar olmali. Bkz.: J. S. Trimingham, *Islâm in the Sudan*, 1949, s. 0-12.

25 Güneydogu Afrika halklari: Bugünün Sudan, Somali vb. Güneydogu Afrika ülkelerinde çok eski çaglarda buralara gelen Arap karisimi kabile ve kavimler bulundugu için ora halklarinin yüzleri bir beyazi andiracak sekle sahip (dudaklari küçük, gözleri ve burunlari orta hâlli) ama tenleri siyahtir. Hattâ bazilari, atalarinin eski Yemen krallari oldugunu söylerler. Dilleri ya Arapçadir ya da Arapçaya benzeyen Semitik bir dildir. (=Sevâhilî) Burada Habesistan'in (=Etiyopya) zaten Sâmîlerle baglantili olduguna deginmeyecegim. Ayrica Afrika'nin gerçek sinirinin Kizildeniz'de bitmeyip bazi yönleriyle Arabistan'i da içine aldigini savunanlar vardir. Bkz.: Ali Mazruî, *Afrikalilar*, Ingilizceden çev. Yusuf Kaplan, Istanbul, 1992, s. 29-40 ve 85-102.

26 Mehârî: Burada bahsedilen mehârî (=tekili mehrî), Güney Arabistan'in hizli develeri olan mehrâlardir. Bu develer onlari ilk yetistiren Mehre b. Cîdân'a nispet edilerek bu adla anilir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 230; J. L. Burckhardt, *Travels in Nubia*, London, 1819, s. 503.

27 Hadrabî ya da Hadrubî Kabilesi; Arap kökenli olup Ayzâb yakinlarindaki Kinâ'yi bassehir edinmislerdir. Ama daha sonra çogalarak Bucâtlilarla karistilar; Hadâribe (=Hadrebîler) denilince bu karisim kastolunur oldu. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 1, s. 69.

28 Kutbeddîn Muhammed b. Ahmed Tûzerî Kastallânî: (ö: 727/1287) Mes'ûd b. Abdurrahman Ca'berî'ye hirka giydirmis, Nûreddîn Umyûtî'ye hadîs hocaligi yapmis sufî ve bilgin bir sahsiyetti. Bkz.: Tâceddîn Sübkî, *Tabakâtü's-Sâfiiyye*, C. 5, s. 18 ve Zehebî, *el-Iber, (zeyl)* C. 4, 5, s. 74 ve 165.

29 Türkler (=Memlûkler): Burada Türkler tabiriyle Memlûkler kastolunuyor. O dönemde Devletü'l-Etrâk tabiri sadece Memlûk Devleti için kullanilirdi; bu vasif ve isimlendirme bizzat Memlûk hükümdarlari tarafindan da tesvik edilen bir seydi. Çok sonralari, Osmanli Devleti'nin güçlenmeye ve Memlûkleri tehdit eder hâle gelmeye basladigi devirlerde de bu tür bir tesvik görüyoruz Misir siyasî muhitinde. Zira Osmanli'ya; ya Devletü'r-Rûm ya Devlet-i Ebnâ-yi Osman yahut Devletü't-Turkmân derlerdi. Zamanla Osmanli âlimlerine ve Anadolu kökenli Türkmen komutanlara da Rûmî denmeye baslandi. Hattâ Ibn Tolûn gibi bazi tarihçiler Anadolu asilli Türkleri dogrudan "Ervâm" yani Rumlar diye vasfeder hâle

gelmisti. Kisaca bu is cografî bir nispet belirleme sinirindan çikip yakistirma orijin tayinine dönmüstü bazi yazarlarda. Bu fenomenin zuhurunda Memlûklerin propagandist tesirleri rol oynadigi gibi Anadolu'da hâkimiyet kuran bazi beyliklerin; Selçuklularin ve Osmanlilarin Bizans mirasina ve cografyasina sahip olduklarini hissettirme istegi de rol oynamistir. Bahrî (=Türk) Memlûklerin zafer çaginda yetismis Ibn Fadlullah Ömerî gibi büyük saray kâtipleri, Anadolu beyliklerine Ümerâ-yi Etrâk tabirini kullanmis, Çin'den Macaristan'a kadar hâkim devlet ve halklarin Tûran kökenli oldugunu belirtmis; onlarla siyasî yazismalarin nasil yapilacagini tek tek anlatmis ise de "ed-Devletü't-Türkiyye" (=Türk Devleti) terimini sadece Memlûk Devleti için kullanmistir. Bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, ed-kritik: M. Hüseyin Semseddîn, Beyrut, 1988, s. 60-76 ve 242; Muhammed b. Mahmud Ibn Agâ, *el-Irâk Beyne'l-Memâlîk ve'l-Usmâniyyîn maa Rihleti'l-Emîr Yesbek*, (Osmanli-Memlûk münasebetlerini anlatan tamamlayici ek metinlerle beraber nesr: M. Ahmed Dehmân), Dimask 1986, s. 6 ve 302.

[Sekizinci Bölüm Notları]

1 Saban 726; 3-31 Temmuz 1326'ya denk düser. *Bilbeys, Kahire'nin 33 mil kuzeydogusundadir. Bölgenin idarî merkeziydi; o dönemde ticarî ve askerî açidan çok önemliydi. Yeri ve konumu için bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, nesr: M. Reinaud-Baron Mac Guckin, Paris, 1840, s. 118-119; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr: 2091.

2 Sâlihiyye: Eyyûbî sultani Melik Sâlih Eyyûb tarafindan yaptirilmisti. 1240-1249 yillari arasinda hüküm süren Melik Sâlih Eyyûb burayi bir sinir muhafaza karargâhi olarak insa ettirmisti. Bkz.: Gaudefroy-Demombynes, *La Syrie à l'épokue des Mamelouks*, Paris, 1923, s. 6-7.

3 Dogru posta ve nakil güzergâhi söyle olmaliydi: Katyâ, el-Mutaylib, es-Sevâde, el-Verrâde, el-Arîs, el-Harrûba. Bkz.: *Halîl Zâhirî, Zübdet-i Kesfi'l-Memâlik*, çev.: J. Gaulmier, Beyrut, 1950, s. 201. Harrûba, Misir'in Rafah'la olan sinirindaydi. Suriye ve Misir'daki posta-nakil sistemi Baybarslar döneminde yeniden düzenlenmistir. Bkz.: J. Sauvaget, *La poste aux chevaux dans l'empire des Mamelouks*, Paris, 1941. (Gibb, *Age.*, s. 71)

4 Sâkiye li's-sebîl ifadesi herhalde günümüzde unutulan 'Sebil Su' gibi bir seydi.

5 Katyâ: Ferame (antik Pelusium) yakinlarinda askeri ve sivil yapilarin bulundugu bir merkez. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân* madde nr.: 9781. Bugün Katyâ daha çok 'Bi'r Katya' seklinde geçiyor; Sînâ yarimadasinin kuzeybatisinda Tell-i Frame'ye yakin bir nokta. Bkz.: *N.G.M.*'nin mezkûr Nil Haritasi. Katyâ'nin ticarî önemi ile ilgili olarak bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 3, s. 460-471.

6 Memlûk sikkeleri zaman zaman degismesine ragmen bir dinar altin genelde 4,23 gramdir.

7 Berâat denilen bu izin kâgitlari bir tür pasaport ve uluslararasi ticaret belgesi niteligindedir. Bkz.: Sauvaget, *Age.*, s. 45. Ayrica gümrük vergisi tarihi için Türkçe bir arastirma: Turhan Atan, *Türk Gümrük Tarihi*, T. T. K. bas., Ankara, 1990, C. 1, s. 144-146. Ancak dönemle ilgili olarak Kalkasandî ve Ibn Fadlullah Ömerî gibi dogrudan Arapça kaynaklara

neredeyse hiç basvurulmamasi bu kitap için büyük bir eksiklik teskil etmektedir.

8 Katyâ’nin Bedevi Arap izcileriyle ilgili olarak Yâkût’ta epey bilgi vardir. Bkz.: *Mu’cemu’l-Buldân*, madde nr.: 3148.

9 Metinde yer alan Cevâz tabiri, "rahatça geçme hakki" manasini ifade eder, bugün de Araplar pasaporta "cevâzu’s-sefer" derler.

10 Alemuddîn Ebû Saîd Sencer b. Abdullah Câvlî ya da Câvelî: (ö: 745/1344) Melik Nâsir’in baskumandanlarindan, dindar ve bilgin bir sahsiyetti. Filistin yöresine vali oldugunda pek çok bina ve hayrat yaptirmistir. Zehebî, bu sahsi Sencer Cavli olarak kaydetmistir. Ibnü’l-Imâd’in bildirdigine göre Alemuddîn, ‘Cavlî’ adinda bir emirin hizmetine giriyor. Bu yüzden Sencer Cavlî diye anilmaya basliyor. Sam ve Gazze’de basina gelmedik olay kalmiyorsa da sonunda Memlûk Devleti’nin güvenilir bir emiri oluyor. Dinî ilimlerde de uzmanlasiyor; Imam Sâfiî’nin *Müsned*’ine 6 ciltlik bir serh yaziyor. Filistin’de Halîl sehrine ve Gazze’ye câmiler yaptiriyor; Kahire’de sufîler için bir hangâh insa ediyor. Cavli; Türkçede sesli; ünlü, san sahibi demektir. Çavlan da ayni köktendir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 2, s. 170; Zehebî *(zeyl) el-Iber fi Haberi Men Gaber*, C. 4, s. 136; Ibnü’l-Imâd, *Sezerâtü’z-Zeheb*, C. 8, s. 247-248; Tâceddîn Sübkî, *Tabakât*, C. 10, s. 41; Suyûtî, *Husnü’l-Muhâdara*, C. 1, s. 395.

[Dokuzuncu Bölüm Notları]

1 Filistin seyahatiyle ilgili kuskular: Amikam Elad ve bazi arastiricilar Ibn Battûta'nin, bu bölümde verdigi bilgilerin önemli bir kismini Abderî'den aldigini savunuyor. Bir sonraki bölümde de Askalân'a kadar, Abderî'nin kitabindan faydalandigi savunuluyor. Hattâ bu bölümde geçen *el-Müsfir li'l-Kulûb* adli kitap ve yazarinin da aslinda Abderî tarafindan anildigi, bu eserin, meçhul biri degil, 10. yüzyilin ilk yarisinda yasayan Ali b. Ca'fer er-Râzî eliyle kaleme alindigi bilirtiliyor. *Abderî diye taninan Muhammed b. Muhammed'in eseri *er-Rihletü'l-Magribiyye* adini tasiyor; Abderî 1289 yilinda bitirmis bu eseri. Bana göre Ibn Battûta buralari gezmistir; ama oturup da Ibn Cüzeyy'e anlatmaya gelince elbette bosluklar dogacakti. Ibn Cüzeyy veya Ibn Battûta, seyahatin çesitli bölümleri yazilirken o bölgelerle ilgili kitaplardan da faydalanmis olmali. Adam yillarca gezmis ve her seyi hatirlayamiyor; ufak tefek de olsa bazi eksik kisimlar var, tablonun tamamlanmasi için eldeki kitaplara basvurmasi bence tabiî bir husus. Kaldi ki Ibn Battûta da zaman zaman buna deginiyor; Ibn Cübeyr'den faydalandigini, Bekrî'nin *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*'ini okudugunu kendisi de söylüyor. O, bir yeri gezerken yahut gezdikten sonra devrin 'turist rehberi' türünde kitaplarini okuyordu, sanirim. *Ibn Battûta'nin yahut Ibn Cüzeyy'in en çok yararlandigi yazar ve eserler sunlar olabilir: Ibn Cübeyr, *Rihle;* Ibn Fadlullah Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr;* Ebû Ubeyd Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*; Abderî, *er-Rihletü'l-Magribiyye.* Bkz.: Amikam Elad, "The Description of the Travels of Ibn Battuta in Palestine, Is It Original?", *JRDAS*, II, London 1987, s. 256-272. Elad, bu çalismasini ilk defa Kudüs'te Yad Izhak Ben-Zvi Enstitüsü'nde 1984 yilinda sundugunu belirtiyor.

2 Halîl Kasabasi: Filistin'deki meshur Halîl Sehri. Yahudiler buraya Hebron derler. Halîl, Allah dostu Halîl Ibrahim Peygamber'den gelen bir isimdir. Eski Halîl için Bkz.: Yâkût, *Mu'cemu'l-Buldân*, mad. nr: 4384.

3 Filistin tarihi hakkinda ayrintili ve yeni verilerle desteklenmis en genis ansiklopedik kaynak Lübnan-Beyrut kökenli el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâseti ve'n-Nesr adli yayinevi tarafindan hazirlanan ve neredeyse 10 cildi bulan *el-Mevsûatü'l-Filistiniyye*'dir.

4 El-Müsfir adli kitap: Gibb’in de belirttigi gibi bu yazara ve kitabina henüz tesadüf edilmemistir. A. Elad, seyyahimizin bu malûmati Abderî’den aldigini söylüyor.

5 Burhâneddîn Ibrahim b. Ömer Ca’berî: (ö: 732/1332) Halîl sehrinin üstadi diye taninirdi. Ca’ber’de h. 640 civarinda dogdu. *Kur’an* ve hadîs ilimlerinde derinlesti. Imam Zehebî ve Sübkî gibi büyük bilginler ondan rivayet almistir. Gramer ve tarih gibi çesitli konularda yazdigi eserleri yüze yaklasir. Ramazan ayinda 92 yasinda vefat etti. Imam Zehebî ondan behsederken "Kiraat, hadîs, usûl, Arapça ve tarih dallarinda uzman, ‘hezarfen’ bir bilgindi" diyor. Bkz.: Zehebî, *el-Mu’cemu’l-Muhtass*, s. 60; Ibnü’l-Imâd, *Sezerâtü’z-Zeheb*, C. 8, s. 181; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 50-51.

6 Ibrahim’in (as) azabin gecikmesi için dua etmesi ve azap meleklerinin Lût’un sefih kavmini helâk etmesi *Kur’an*’da da islenir. Bkz.: A’raf, 80-84; Hûd, 70; Hicr; 59-77; Saffât, 133-138.

7 Beytelehm kasabasi; burada Hz. Meryem’in Hz. Isa’yi dünyaya getirmesi ve Nâsira’da Hiristiyanlarin ziyaretgâhi olan kilise hakkinda ayrintili bilgi için bkz.: Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, ed-kritik: Charles Pellat, Beyrut, 1966, C. 1, s. 80-81, Paragraf: 119-121.

8 Kudüs’ün yikik surlari: Ibn Battûta’nin, halktan duydugu; sifahî gelenege dayanan bu rivayetler dogru görünmüyor. Duvarin Salâhaddîn Eyyûbî tarafindan yiktirildigina dair hiçbir kanit yok. Bu duvar 1290’da 5. Haçli saldirisinda Salahaddîn soyundan gelen Dimask emiri Melik Muazzam Isa tarafindan ise yaramaz hâle getirildi. Simdiki duvarlar Kanunî Sultan Süleyman tarafindan yaptirilmistir. Bkz.: Gibb, *Age.*, s. 77

9 Melik Zâhir Baybars Bundukdârî: 1260-1277 yillarinda Memlûklerin hükümdari oldu. 1277 yilinda Kayseri’ye kadar yürüyerek Ilhanlilari perisan etti. Diplomatik deha idi, Altin Ordu’yla dost oldu, Haçlilara ve Mogollara karsi iyi bir savas siyaseti sergiledi. Kendisini 2. Salâhaddîn olarak görmekteydi. Mogollarla anlasan Ermeni krali 1. Hetum’u mahvetti. Bu darbeden sonra Anadolu’nun orta yerinde; Sis (= Kozan) çevresinde bir daha hiç Ermenistan olmadi. Haçlilarla yaptigi hiçbir anlismaya riayet etmedi. Baybars uzun boylu, atletik yapili, hafif esmer, çekik mavi gözlü bir

Kipçak’ti. Cesur, aceleci ve sertti. Devlet siyasetinde töreyi ve Cengiz yasasini tatbik etmistir. Vefat ettiginde ülkesine birçok bina ve hayrat birakmistir. Bkz.: Ibn Tagrîberdî, *en-Nucûmu’z-Zâhire*, C. 7, s. 87-92; Ibnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târîh*, C. 12, s. 358-398. Ayrintili bir arastirma olarak bkz.: Muhammed Süheyl Tokkûs, *Târîhu’l-Memâlîk*, Beyrut, 1997, s. 87-165.

10 Seyfeddîn Ebû Saîd Tinkîz: 1312’den baslayan valilik hayati 1340’a kadar sürdü. Melik Nâsir’in en önemli kumandanlarindandi. 741/1340 yilinda Sam nâibiyken tutuklandi, Misir’a getirilip Iskenderiye’de hapse atildi. Orada öldürülmüstür. Asik suratli, heybetli biriydi; buna ragmen mizah ve sarkidan ziyadesiyle hazzederdi. Bkz.: *Zeyl el-Iber*, C. 4, s. 121; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas., C. 1, s. 520-528

11 Zirâ-i Mâlikî: Zirâ, dirsekten orta parmagin ucuna kadar olan mesafeye denir. Ortalama 68 santimdir. Türkçede buna Arsun, Arsin denilegelmistir. Bkz.: Ayntâbli Mütercim Âsim Efendi, *Okyânus Terceme-i Kâmûs*, C. 3, s. 231. Yalniz Ibn Battûta’nin ‘Mâlikî’ sözünü anlamca ‘melikî’ diye düsünürsek karsimiza ‘hükümdar arsini’ çikar. Bu ölçü 10-12 santim daha uzundur birinciden. Bkz.: Hasan Saîd Kermî, *el-Hâdî ila Lugati’l-Arab*, C. 2, s. 91.

12 Mescid-i Aksâ diye bilinen bölüm, güney duvarinin ortalarindadir. Ama bu tabir, söz konusu mabedin tümü için de kullanilir. Bkz.: Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, C. 1, s. 64, paragraf 106.

13 Kudüs Mabedi’nin ölçüleri: Amikam Elad, Ibn Battûta’nin, büyük mabetle ilgili ölçüleri ve Kubbetü’s-Sahra ile ilgili ayrintilari Abderî’den aldigini, Askalân’a dogru uzanan yolun zigzagli olmasinin da yine Abderî’nin eserinden kaynaklandigini belirtiyor. Bkz.: Amikam Elad, *JROAS*’da nesredilen makale.

14 Kudüs ve Halîl (=Hebron) sehirlerinin diger Kuzey Afrikali Müslüman gezginler tarafindan nasil tasvir edildigine iliskin bkz.: Tâzî, *el-Kuds ve’l-Halîl inde’r-Rahhâleti’l-Magâribe*, (Aralik 1996’da Fas Krallik Akademisi’nin Ammân’da düzenledigi uluslararasi ilmî toplantinin ikinci oturumunda teblig edilen çalisma.)

15 Hz. Isa’nin kabri ve Kumâme Kilisesi: Tarihçi Ebu’l-Fidâ (ö: 732/1332) konuyla ilgili olarak söyle der: "Bu mintikada evvelce Süleyman (as.) tarafindan büyük bir mabet insa edilmis, ancak burasi Buhtunnasr tarafindan yiktirilmis idi. Daha sonra Iran krallarindan biri bu mabedi tekrar yaptirmis ise de Rum krali Titus tarafindan yine harap edilmistir. Fakat yeniden restorasyon ve genisletilme imkânina kavusan bu mabet, Kayser Kustantin ve annesi Helâna’nin Hiristiyanligi kabul etmesiyle tamamen harap edilmistir. Kustantin o civarda Hz. Isa’nin mezari oldugu sanilan yere bir kilise yaptirmistir ki bu yapi Arapçada Kumâme (Bati dillerinde ise St. Sepulchure) Kilisesi diye bilinmektedir." Bkz.: Imâdüddîn Ebu’l-Fidâ, *Takvîmü’l-Buldân*, Reinaud ve Baron Mac Guckin nesri, Paris, 1840, s. 240-241.

16 Hirka almak, seyh ile mürit arasinda irtibat tesis etmek demektir. Ancak böyle bir irtibatin vuku bulmasi için epey bir zaman geçmesi gerekirdi. Burada olan sey, herhalde Tâzî’nin de belirttigi gibi teberrüken hirka verme hâdisesidir. Sufî hirkasi ve muhtelif nevileri için bkz.: M. Zeki Pakalin, *Osmanli Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlügü*, Istanbul, 1993, C. 1, s. 808-812.

[Onuncu Bölüm Notları]

1 Birinci Kudüs ziyaretiyle ilgili tereddütler: Gibb bu noktada sorar: 17 Temmuz'da Kahire'den yola çikan birinin 7 Agustos'ta Dimask'a varmasi için mutlaka en kisa yolu tercih etmesi; böylece Filistin ve Suriye'deki bazi kasabalari ziyaret etmesi gerekir. Oysa Ibn Battûta zigzagli bir yol takip etmis olmasina ragmen epey erken gelmis ve birçok noktaya ugramamistir. Bu sorunun cevabini Amikam Elad verir; "Ibn Cüzeyy'in bu bölümle ilgili yazisi zaten el-Abderî'den kopyadir. Kudüs'le Askalân arasinda kronolojik bir baglanti kurmaya gerek yok; o hâlde sorun yok!" Bkz.: bir önceki bölümün notlarinin basi. Bize göre Ibn Battûta birinci Kudüs ziyaretinde bahsettigi kasabalara aslinda sonraki ziyaretinde (733/1332-749/1348) ugramis; fakat kayda geçirme esnasinda tarihle ilgili yanlislik yapmistir.

2 Askalân'in harap olmasina gelince; Bu sehir Aslanyürekli Risar'a (=Richard Coeur de Lion) karsi savunma savasi veren Salâhaddîn tarafindan 1191'de bosaltilmis ancak tamamen harap edilmemisti. Sultan Baybars 1270'te Haçlilarla anlasan Ilhanli hükümdari Abaka'ya karsi savasirken Askalân harap edilmis olmali. Bkz.: el-Makrîzî, *Sulûk*, C. 1, s. 574-584. Risar ile Salahaddîn arasindaki mücadelelerin ayrintilari için bkz.: Ramazan Sesen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbî Devleti*, s. 85-90.

3 Karinca vadisi (=Vâdi'n-Neml): *Kur'an-i Kerim*'de Neml Sûresi'ne atif yapiliyor: Âyet 18.

4 Ramle Sehri: Ebu'l-Fidâ'nin bildirdigine göre Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik tarafindan kurulmustur ve söz konusu tarihçinin yasadigi siralarda Filistin bölgesinin yönetim merkezidir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 240-241.

5 Nablus ya da Nâbulus: Antik adi Shechem'dir. Bu bölge ta Romalilardan beri zeytinyagi ürünlerinin merkezidir. Bkz.: *Times Dünya Tarihi Atlasi*, s. 90-91. Nâbulus, Islâmî dönemde Sâmirî Yahudilerinden artakalanlarin merkezi durumundaydi. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, paragraf: 109, C. 1. s. 66; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 11825. Bu bölgelerin Haçlilardan sonraki durumu için bkz.: *W. Heyd*, *Yakindogu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, s. 415-422.

6 Aclûn, Ürdün’ün bassehri Amman’in tam kuzeyinde, Serîa irmaginin dogu yakasindadir. Tarihçi Ebu’l-Fidâ, Aclûn’dan bahsederken Rabad adli kalesinin Salâhaddîn’in kumandanlarindan Izzeddîn Üsâme b. Munkiz tarafindan insa edildigini ve gayet muhkem oldugunu söyler. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Age.*, s. 244 *Söz konusu kaleyi (=Kal’atu’r-Rabad) insa eden ünlü sair ve gezgin kumandan Izzeddîn Üsâme b. Munkiz’in en meshur eseri *Kitâbü’l-I’tibar*’dir. Ibn Munkiz’in kendi basindan geçen maceralari anlattigi bu kitap, Y. Ziya Cömert tarafindan –Ingilizce çevirisinden– Türkçeye çevrilmistir. Bkz.: Üsame Ibn Munkiz, *Ibretler Kitabi*, çev. Y. Z. Cömert, Istanbul, 1992.

7 Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Peygamberimizin ashabindandir. Suriye’ye gönderilen Islâm ordularinin komutaniydi. Yedinci batinda soyu Resulullah ile birlesmektedir. Hz. Ömer ona ‘Kardesim’ derdi. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ*, C. 1, s. 101; Ibnü’l-Cevzî, *Sifatu’s-Safve* C. 1, s. 194; Zehebî, *Siyer-i A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 1, s. 5

8 Kusayr: Yâkût Hamevî, bu köyün Gavr bölgesinde (Ürdün taraflari) bulundugunu ve sekerkamisi bakimindan zengin oldugunu bildirir. Bkz.: *Mu’cemu’l-Buldân*, madde nr.: 9722.

9 Muâz b. Cebel, 18 yasinda Müslüman oldu. 70 kisilik Akabe Biati’na ve tüm gazvelere katildi. Çok güzel konusurdu. Ölmeden önce "Merhaba ey ölüm!" diye baslayan nutku edebiyat ve tarih kitaplarina geçmistir. Hicrî 18’deki büyük vebada vefat etti. Bkz.: Ebû Nuaym, *Age.*, C. 1, s. 228; Ibnü’l-Cevzî, *Age.*, C. 1, s. 253; Zehebî, *Siyer-i A’lâmi’n-Nübelâ*, C. 1, s. 443.

10 Akkâ su anda isgal edilmis Filistin topraklarindandir. Akkâ’nin o dönemlerde harap olusu ise Haçlilarla yapilan savasla ilgilidir. Memlûk sultani Kalâvûnoglu Esref Halîl, Haçlilari Akkâ’da kusatti ve mancinikla sehrin surlarini dövdü. Ancak Akkâ deniz yoluyla Italyanlardan, Kibris kralindan, bilumum gâvur tayfasindan yardim aldi ve iyi bir savas çikardi; nihayet 18 Mayis’ta düstü. Akkâ’nin düsüsünü 19 Mayis’ta Sûr, 14 Haziran’da Sayda ve Hayfa takip etti. Bkz.: el-Makrîzî, *Sulûk*, C. 1, s. 765-766.

11 Sâlih Peygamber’in buradaki kabrinden baska bir de Tur dagina giderken yol kenarinda bir makami var. Tûr-i Sîna bölgesini gezerken buranin kenarindan geçmistik.

12 Sûr; Antik tarihçelerde Tyre diye kaydedilen çok eski bir sehirdir. Yunan filozoflarindan birçogunun ugrak yeri olmustur. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Age.*, s. 243-244. Bu sehir 4. notta bahsettigimiz olay esnasinda yikilmistir. Sûr’la ilgili metindeki tasvirler meshur gezgin Ibn Cübeyr tarafindan yapilmis olmali. Ibn Cüzeyy/Ibn Battûta ondan iktibas yapiyor. Bkz.: Ibn Cübeyr, *Rihle* (Ingilizceye cev: R. J. C. Broadhurst) London, 1952, s. 319.

13 Sayda ya da Sidon o dönemlerde Lübnan ve Suriye bölgesinin ticarî merkeziydi. Sayda’nin Islâmî dönemdeki durumu için bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, madde nr.: 769. Küçük Haçli devletleri döneminde Sayda ve çevresinin ticarî durumu için bkz.: W. Heyd, *Yakindogu Ticaret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, s. 143-206. Sayda bugün Lübnan’in önemli liman sehirlerindendir.

14 Taberiye’nin sicak su kaynaklari; eski çaglardan beri dagittigi sifa ile ünlenmistir. Ebu’l-Fidâ buradaki sehrin Tiberyus tarafindan kuruldugu için Taberiye diye adlandirildigini söylüyor. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Age.*, s. 242-243.

15 Galile (=Celîle), Kinnesret gölü diye de bilinen Taberiye gölü ve civari Hiristiyanlarca kutsal topraklardan sayilir. *Incil*’in dogdugu vatan diye tanimlandigi için bu bölgelerin eski zamanlara ait haritalari çikarilir; *Incil* çevirisinin sonuna eklenir, buralara dogru yapilan dinî amaçli geziler kitaplastirilip basilir. Bu bölge eskiden Mezopotamya’dan gelen kervanlarin ugrak yeriydi. Civarinda Romalilardan kalma harabeler bulunmaktadir. Su anda Israil’in isgal ettigi topraklarin içindedir. Bkz.: *Encyclopedia of World Travel*, s. 2, s. 1075-1079.

16 Beyrut, bugün Lübnan’in bassehridir. Tarih boyunca dogunun mühim kapilarindan biri olmustur. Ibn Battûta dönemindeki Beyrut için bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Age.*, s. 246-247

17 Bikâu’l-Azîz diye anilan mintika, meshur Bekaa vadisidir. Bu vadi çok genis bir alani kapsar; meyveleri, hamamlari ve diger güzellikleri ile meshurdur. Kerek bu yörenin ticarî ve idarî merkeziydi. Bkz.: Ebu’l-Fidâ,

Age., s. 246-247. Burada Magrip sultani zannedilen Ebû Yusuf Ya'kûb, Kuzey Afrikali Muvahhidî liderdir ve 1163-1184 yillari arasinda sultanlik yapmistir. Oysa bu kisi Portekiz'de Evora yakinlarinda öldü. Ibn Battûta'nin da belirttigi gibi bu nakil sade bir zandir. Buradaki Ebû Yusuf'un kimligi belirsizdir. Bkz.: Robert Brunschvig, *Târîh-i Ifrîkiyye;* Arapçaya çev. Hammadî Sâhilî, C. 1, s. 36-39.

18 Halep sultani Nûreddîn Zengî; Islâm tarihinin ünlü isimlerindendir. Adaleti ve cömertligi her tarihçi tarafindan takdir edilmistir. Memlûk çagini deha çapinda eserleri ile belgelendiren biyografi uzmani Türk bilgin Aybekoglu Salâhaddîn Safedî (ö: 764/1363) ondan uzun uzadiya bahseder. Nûreddîn Zengî, Selçuklu gelenegine uygun bir siyasetle Suriye ve çevresini yönetti. Babasi Kasîmuddevle Aksunkur'dur. Melik-i Âdil diye lakaplandirilan Nûreddîn 1174'te vefat etti. Bkz.: Salâhaddîn Halîl b. Aybek Safedî, *Tuhfetu Zevi'l-Elbâb*, Beyrut, 1999, s. 378-384.

19 Buradaki bostan hikâyesi Ibrahim b. Edhem adli sufîyle ilgili olmali. Burada ne Nûreddîn ne de Ebû Yusuf Ya'kûb söz konusudur. Ibrahim b. Edhem için bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 7, s. 367; Hilye'nin muhtasar çevirisi: *Sahabeden Günümüze*, s. 6, s. 174-204.

20 El-Iksîr: Filozof tasi olarak da bilinir. Müslüman bilim tarihçilerine göre simyacilar, bu tasla rahîs (=basit ve degersiz) seylerin degerli madenlere çevrilecegine inanirlardi. Sözlükte iksir, karisim, kimya anlamina gelir. Irfanî anlami ise; en yüce makama erismede araç olan ilimdir. Çünkü iksirin gayesi altina ulasmaktir. Insanin iksire sahip olmasi da "Hakk'in varliklardaki cephesini" yahut "Her varliga özgü ilâhî yönü" bilmesi demektir. Altin nasil madenlerin en üstününü temsil ederse bu bilgiye sahip olus da insanin en yetkin hâle gelisini temsil eder. Söyle der Muhyiddîn Ibn Arabî: *"Tüm iksirler sonunda sunu kanitlar: Varlikta hiç durmayan bir degisme var."* Iksir, felsefeden ödünç alinan bir tabirdir burada. Birinci anlamiyla yani simya anlamiyla ilgili olarak iksir için bkz.: Paul Kraus, *Epitre de Berûnî* (Birunî'nin tanitimiyla Ibn Zekeriyyâ Râzî'nin kitaplari) *Contenant Le Repertoire des Ouvrysed Muhammed Ibn Zakariya ar-Razî*, Paris, 1936. Simya ile ilgili olanlar 151'den 172'ye kadardir. Ikinci anlamiyla yani irfânî iksir için Bkz.: Ibn Arabî, *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, Dar-i Sadir, Lübnan, C. 2, s. 270-273.

21 Bîmaristan-i Nûrî: Nûreddîn Mahmud Zengî, 549/1154 yilinda Dimask'ta çok büyük bir hastane yaptirdi. Burasi, yüzyillar boyunca halka hizmet verdi, Islâm tibbinin gelismesine yardim etti. Melik Zâhir Baybars (1277), Melik Nâsir Muhammed (1279), Yavuz Sultan Selim (1520) gibi hükümdarlar bu yapinin çevresine ek binalar insa ederek kurumun büyümesini sagladilar. Bu bina, gerek agaç kapisindaki süslemeler gerekse bir bütün olarak mimarî yapisiyla essiz bir sanat abidesidir. Suriye Hükümeti tarafindan 1978 yilinda saglik müzesi olarak hizmete sokulmustur. Nûreddîn bu muhtesem binayi eski Urfa Kontu 2. Joscelin de Courtenay'dan kurtulus akçesi olarak aldigi paralarla yaptirmistir. Ibn Battûta'nin finans kaynagiyla ilgili sözleri halktan duyulma güzel hikâyelerden ibarettir. Ali Kayyim, *Muthafu't-Tibbi ve'l-Ulûm*, Dimask 1984, s. 6-29; Ibn Cübeyr, *er-Rihle*, Beyrut, 1964, s. 255; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beser*, C. 3, s. 23. Bu konuda Türkçe bir kitap: Doç. Bahaaddîn Kök, *Nuruddîn Mahmûd Zengi ve Islâm Kurumlari Tarihindeki Yeri*, Istanbul, 1992, s. 208.

22 Tripoli ya da Trablussam; 1289'da Melik Mansûr Kalâvûn tarafindan Haçlilarin elinden alindi. Ibn Battûta'nin söyledigi gibi Melik Zâhir Baybars almamistir burayi. Melik Mansûr Kalâvûn 24 Subat 1289'da Trablus'u kusatma emrini verdi; sehir Nisan sonlarinda düstü. Eski sehrin yikilmasindan sonra Kalâvûn, Haçli donanmasi tehdidinden emin olmak için biraz daha içeride yeni bir sehir kurdu. Herhalde Baybars Haçlilarla fazla ugrastigi için seyyahimizin aklina yatan isim olmustur. Bkz.: Makrîzî, *Sulûk*, C. 1, s. 746. Tripoli (=Trablussam) su anda bir Lübnan sehridir.

23 Taylân olarak geçen melikülümerâ aslinda Taynal'dir. Zehebî 726/1326 yilinda Trablus'a Taynal Hâcib'in tayin edildigini söylüyor. Uzun adi Seyfeddîn Taynal Esrefî Hâcib'dir. Bkz.: *el-Iber, (zeyl)* C. 4, s. 75; Ibn Sâkir Kütübî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, C. 1, s. 251 *Melikülumerâlik bir tür eyalet reisligine benzer. Memlûkler bu makama nâibu's-saltana da demislerdir. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 5, s. 455; Mufaddal Ibn Ebi'l-Fedâil, *en-Nehcu's-Sedîd*, s. 472.

24 Tabilhâne denilen ve mehter bölügüne benzeyen bir bando vardi Memlûkler Devleti'nde. Asil tabilhâne, kös, çesitli ebatta davullar, zurna, nefîr, zil ve kamis düdüklerden olusuyordu.

25 Nevbet: Küçük kalkana benzeyen kösât (=kösler), ziller, diger davul vs. her gece iki defa Kalatü'l-Cebel'de yani Kahire'deki yönetim merkezinde çalinirdi. Buna "nevbet" denilirdi. Daha sonra asil Tabilhâne'nin biraz daha küçültülmüsleri, melikülümerâ makaminda bulunanlar ve diger nufuzlu emirler için çalmaya basladi. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 4. s. 8-9; Osmanlilar da "mehter" deyimini Memlûklerin Mihtâr-i Tabilhâne (=Bando Sefi) tabirinden almislardir. Bkz.: Ismail Hakki Uzunçarsili, *Osmanli Devlet Teskilatina Medhal*, s. 316.

26 Sir Kâtipligi: Memlûk Devleti'nin ilk zamalarinda sir kâtipligi yoktu. Bu makam Melik Kalâvûn zamanininda ihdas edilmistir. Sir kâtibi, atamalarla ilgili beratlari yazir, hükümdara gelen mektuplari okur, verilecek cevaplari hazirlar, nisan koyar, devletle ilgili tüm meselelerde ona danisilirdi. Halk ona Kâtim-i Sirr (=sir yutan, gizleyen) derdi. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 1, s. 104.

27 Beytülmal Vekilligi: Devletin hazinesi tarafindan alinan-satilan araziye ve bununla ilgili para islerine bakan görevliye "Beytülmal vekili", bu göreve de beytülmal vekaleti denilirdi. Devletin yönetim merkezi olan Kahire'de oldugu gibi her nâib-i saltanalikta (=eyalet) birer beytülmal vekâleti bulunurdu. Bkz.: Ismail Hakki Uzunçarsili, *Osmanli Devlet Teskilatina Medhal*, s. 387-400.

28 Kâdi'l-kudât: bashâkimlik demektir.

29 Esendemür Gürcî: 710/1310 yilinda Trablus naibi oldu. Daha sonra da Halep naipligine getirildi. Gürcü asilliydi. Daha önceleri Dimask'ta görev yapmistir. Son derece cesur, gözükara, acimasiz, kurnaz, ihtirasli ve korkunç biriydi ama ilim adamlarini severdi. 711/1311'de Kerek zindaninda öldü. Bkz.: Zehebî, *el-Iber*, C. 4, s. 30.

30 Ak(k)us Atrîs: 719/1319 yilinda Ayzâb'a gönderilen orduya kumandanlik etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 233.

31 Kebek ya da Kabak: 14. yüzyil Çagatay hanlarindandir. 1318'den 1326'ya kadar Çagatay ulusunu yönetti. Bkz.: *Dogustan Günümüze Islâm Tarihi*, Çag Yay. Istanbul, C. 9, s. 303; V. V. Barthold, *Mogol Istilasina kadar Türkistan*, Haz: H. D. Yildiz, s. 146. Kebek'in Karsi (=Saray,

Nahseb) sehrini payitaht edinmesi ve siyasî mücadelesi ile ilgili ayrintilar için bkz.: V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkinda Dersler*, s. 276-279.

32 Hisnu'l-Ekrâd (=Kürt Kalesi): 1030 civarinda insa edildi. Zengîler döneminde meydana gelen Haçli saldirilarindan ötürü adi sikça geçer bu tarihlerde. Burasi Trablus Kontlugu tarafindan karargâh olarak kullanilmisti ve Melik Esref tarafindan 1219-1220 yillarinda etrafi harap edilmisti. Sultan Baybars'in 1271'deki hücumuyla kesin olarak Haçlilardan geri alindi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beser*, h. 669 olaylari; Ibn Sâkir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, Ihsan Abbâs'in nesri, C. 1, s. 242, 244 ve 405. Bu kale bati dillerinde Krak des Chevaliers diye bilinir. Onlarin demelerine bakilirsa 129 yil boyunca Fransa, Ingiltere, Italya gibi uzak ülkelerden gelmis sövalyelerin yatagi, barinagi ve sifa yurdu olmustur su gurbet illerde. Batililar burayi romantik bir askla sever ve ziyaret ederler, Suriye'nin Humus sehrine yarim saatlik bir mesafededir. Meraklilara not; eski ismi Hisnu'l-Ekrâd idi simdi Kal'atu'l-Hisn diye bilinir. Bkz.: *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1065.

33 Humus ya da Hims: Eski adi Emesa'dir. Ortaçag'da Suriye'deki ticarî yollarin merkez noktalarindan biriydi. Güzelligi ve bahçeleriyle tüm gezgin ve cografyacilarin dikkatini çekmistir. Suriye'de Dimask'tan arabayla 3 saat uzakliktadir. Suriye Selçuklulari tarihi açisindan önemli bir sehirdir. Batililar açisindan ise Roma imparatoru Severus'un esi Iulya Domna'nin dogum yeri olmak münasebetiyle mühimdir. 2. Ramses ile Hititler arasindaki meshur Kades anlasmasinin da bu sehrin yakinlarinda akdedildigini söleyelim. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 3914; Idrisî, *Geograph.*, çev. Janbert, C. 1, s. 358-359; W. Heyd, *Yakin Dogu Ticret Tarihi*, çev. E. Z. Karal, s. 184 ve 416; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1065.

34 Hâlid b. Velîd: Islâmin dogus yillarinin ünlü kumandanlarindandir. Bizans'a karsi yapilan saldirilarda önemli roller üstlendi. Strateji dehasi oldugu kabul edilir. Mûte Gazâsi'na katildi ama daha sonra 60 yaslarinda 21/641'de yataginda vefat etti. Yaslanip yatakta ölmeye gönlü pek razi gelmedigi için söyle dedigi söylenir:*"Bedenimde savas yarasi almamis bir karis yer yok! Ya bir ok, ya bir kiliç yahut mizrak! Ama bakin simdi develer*

gibi ölüyorum!" Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 1, s. 366; Ibnü'l-Cevzî, *Sifatu's-Safve*, C. 1, s. 330; Ibn Ishâk, *Kitâbü'l-Mübtedâ (Sîret-i Ibn Ishâk)* ed-kritik: Hamidullah, 1981, s. 243. ve 504.

[Onbirinci Bölüm Notları]

1 Hama: O dönemde Memlûk sultani Nâsir’in verdigi yetkiyle Hama ve çevresini yöneten Eyyûbî kökenli tarihçi Ebu’l-Fidâ söyle diyor: “Hama, Isrâilogullarinin kitaplarinda adi geçen çok eski bir sehirdir. Sam (=Suriye) sehirlerinin en temizi ve görkemlisi olan Hama’nin büyük bir kismi –dogu ve bati cihetleri itibâriyla– Âsî nehri tarafindan kusatilmistir. Gayet saglam ve yüksek bir kalesi vardir. Sehrin iç kisminda degirmenler ve sudolaplari bulunur.” Bkz.: *Takvîmu’l-Buldân*, s. 263.

2 Âsî nehri: Ebu’l-Fidâ söyle diyor: “Oront ve Hama nehri diye adlandirilan bu nehre “Ters Nehir” dendigi de olmustur; zira güneyden kuzeye dogru akmaktadir. Ona ‘âsî’ denmekte, zira diger nehirler gibi araziyi rahatça sulayabilir bir konumda degildir; bu yüzden onu sudolaplariyla çekip topraga sunmak gerekmektedir.” Bkz.: *Age.*, s. 49.

3 Sair Nûreddîn Ebu’l-Hasan Ali b. Musa Ansî: Ibn Saîd Magribî diye de taninan bu Endülüslü sair, Girnata yakinlarinda dogdu. Hayati boyunca yaptigi yolculuklar esnasinda Misir’a, Irak’a, Suriye’ye ugradi ve 685/1286’da Tunus’ta vefat eti. Bkz.: Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, C. 2, s. 262.

4 Maarratü’n-Nu’mân: Ibn Cüzeyy’e aykiri bir görüs serdeden Yâkût, bu sehrin isim babasi olarak Nu’mân b. Adiyy b. Gatafân’i gösteriyor. Maarra, tarihi antik çaga uzanan çok eski bir sehirdir. Bkz.: *Mu’cemu’l-Buldân*, madde nr.: 11388. Diger Maarralar ile arasindaki fark için bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-Buldân*, s. 265.

5 Ebu’l-Alâ Maarrî: 363/973’te Maarra’da dogdu, dört yasinda gözlerini kaybetti; içindeki arayisa cevap bulmak için belde belde gezdi, tartismalara katildi; Bagdat’a yöneldi ama oranin edebî çevrelerinde umdugu ilgiyi bulamadi. Sonra yine Maarra’ya döndü ve 449/1058 yilinda burada vefat etti. Ismailiye mezhebindendi; kendine özgü bir akilcilik ile sufîligi cem’etmisti; zaman zaman koyu materyalizmi andiran ifadeleri, zaman zaman da ruhâniyet kokan ibareleriyle garip sentezlerin adamiydi. Çaginin dâhisi sayilan Maarrî son derece karmasik, çeliskilerle dolu ama bir o kadar da derin ve felsefî tarzda siirleriyle ün saldi. Bazilari onu Arabin özgün filozoflarindan sayar. Tam anlamiyla kötümserdi ve mülhiddi. Onun gibi, varligi sistematik bir kötümserlikle açiklayan biri az bulunur. Kirkbes yil

hiç et yemedi; dogurmak ve çogalmak ona göre serri ve fesadi artirmaktan baska bir ise yaramazdi. Söyle der: *Hâzâ, cenâ hu Ebî aleyye - Ve mâ ceneytu alâ ahadin!:* “Iste bak, babamin günahiyim - Oysa ben hiç kimseye kiymadim!” Necip Fazil Kisakürek’in dedigi gibi “Maarrî hakkinda söylenmeyen sey kalmadi. Her biri de ötekine zit. Kimisi ona dinsiz, zindik, kâfir dedi; kimisi de dindar, âbit, zahit, sufî.” En ünlü eseri olan *Luzûmiyyât*’ta felsefî derinligi ön plana çikar; sehir hayatina, din adamlarina, bedene, ruha ve akla dair görüslerini burada açiklar. Diger bir eseri olan *Risâletü’l-Gufrân*’a gelince; ilk bölümünde Cennet ve Cehennem’i konu alan diyalogvâri bir yol hikâyesi anlatirken ikinci bölümde çaginin edebî akimlarini ve edebiyat tarihine iliskin yaygin inanç ve söylenceleri keskin bir elestiriden geçirir. Acimasiz, büyüleyici üslûbu ve delici fikirleriyle Arap edebiyatini etkilemis; üzerinde en çok serh ve tenkit yazilan dehalardan biri olmustur. O bu kitabiyla ‘sairlerin filozofu’ veya ‘filozoflarin sairi’ olarak taninacaktir. Onun üslûbu bazen Nietzsche’ye bazen de Schopenhauer’a benzemektedir; ancak Nietzsche’den daha merhametli ve affedicidir. Bkz.: Zekî Mehâsinî, *Ebu’l-Alâ Maarrî Nâkidu’l-Muctama*, Kahire, 1946; Tâhâ Huseyin, *Savtu Ebi’l-Alâ*. Kahire, 1944; Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fî Târîhi’l-Edebi’l-Arabî*, Beyrut, 1995, C. 1, s. 843-858; Necip Fazil Kisakürek, *Edebiyat Mahkemeleri*, Istanbul, 1997, s. 127-153.

6 Ömer b. Abdülazîz: (ö: 101/720) Ana tarafindan Hz. Ömer soyundan gelen; adaleti ve insafiyla meshur olmus dindar ve âlim Emevî halifesi. Süleyman b. Abdülmelik’ten sonra basa geçti, Hz. Ali’ye sövülmesini yasakladi, vergi vs. islerde islâhat yapti; halkin memnuniyetini kazandi. Zekât müessesesinin düzgün islemesi için yogun çaba sarfetti; evvelce zulüm ve musâdere yoluyla mallari alinan kimselere mallarini iâde etti; Iskenderiye çevresinde yogunlasan tibbî egitim ve tedâvi müesseselerini Antakya ve Harrân’a tasidi; posta ve ulasimin hizli ve güvenli yapilmasi için Iran ve Horasan bölgelerine hanlar yaptirdi. Tarihçiler onun zamaninda neredeyse zekâta muhtaç kimsenin kalmadigini söylerler. Bin esir karsiliginda Bizanslilardan Malatya’yi satin aldi. Ikibuçuk yil süren hilâfetiyle Hz. Ömer’i andirdigi için ‘Ikinci Ömer’ diye adlandirilmistir. Bkz.: Ya’kûbî, *Târîh*, Beyrut, 1950, C. 2, s. 301-310; Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, ed-kritik: Charles Pellat, Beyrut, 1979, paragraf: 2169-2197; Taberî, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk*, ed-kritik: Muhammed Ebu’l-Fadl, Misir bas., C.

6, s. 565; Ibnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut, 1966, C. 5, s. 37; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, 1993, C. 5, s. 114; Hamîd Vehbî, *Mesâhîr-i Islâm*, (Osmanlica) Istanbul, 1301, C. 2, cüz: 17, s. 513-544.

7 Sermîn: Ebu'l-Fidâ bu sehri Halep'in batisinda zeytini bol bir yer diye vasfediyor. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 264. Yâkut da kendi zamaninda Sermîn halkinin Ismailiye mezhebinden oldugunu belirtmektedir. Bkz.: *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr.: 6393.

[Onikinci Bölüm Notları]

1 Halep: Ibn Battûta'nin çagdasi olan Tarihçi Ebu'l-Fidâ, o dönem Halep'ini söyle anlatiyor: Yüksek kalesi, sira sira bahçeleri ve Kuvayk nehriyle ün salmis büyük ve tarihî bir sehirdir. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldan*, s. 267.

2 Ibn Cübeyr: (ö: 614/1217) Ibn Battûta'nin bazi abidevî eserleri ve sehirleri tanitirken faydalandigi bu Endülüslü gezginin kitabi; olaylarin tarihini belirleme, dinî ve kültürel ögeleri kayda geçirme ve mekânlari etraflica tanitma bakimindan en güvenilir ve özlü rihle (=seyahatnâme) metinlerinden sayilmistir. *er-Rihle ile'l-Mesrik* diye bilinen bu kitabinda Ibn Cübeyr, Girnata'dan yola koyularak Cezîre-i Tarîf, Sebte, deniz yoluyla Iskenderiye; oradan Kahire ve Güney Misir'a, Ayzâb yoluyla Cidde'ye, oradan Mekke-Medine'ye; nihayet Bagdat, Musul, Suriye yoluyla kendi yurduna dönmüstür. Kitap 13. yüzyil Arap dünyasinin siyasî, dinî, kültürel aynasi durumundadir. 578/1182 yilindan baslayan bu yolculuk 581/1854 yilinda biter. Bkz.: Sevkî Dayf, *Rihletü Ibn Cübeyr*, Kahire, 1956; Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut, 1995, C. 1, s. 931-932.

3 Hamdânîler: Abbâsîlerin dagilmasiyla kurulan Arap emirliklerindendir. Halep ve çevresine egemen olan Seyfüddevle Ali, Araplarin Taglib kabilesinden olup 890'da öldürülen Emir Hamdân'a dayanir. 945'te Misir Ihsidi'nin elinden Halep'i alan Seyfüddevle önce Bizanslilara karsi çetin mücadeleleriyle söhret buldu. Onun 967'de Halep'te ölmesiyle yerine oglu Sa'duddevle ve torunu Saîduddevle geçti; emirlik 1002 tarihine kadar devam etti. Fâtimîlerin etkisiyle Karmatîligi resmî ideoloji olarak benimsese bile bu sülâlenin bilime ve memleketlerini korumaya verdigi önem, Sünnî tarihçiler tarafindan da övülerek kaydedilmistir. Seyfüddevle'nin asil ünü sarayinda agirladigi sairler, filozoflar ve bilim adamlarindan kaynaklanmaktadir. Üzerine onlarca serh ve tenkit yazilan; hâlâ adina özel siir günleri düzenlenen, uç ihtiraslarin adami sövalye ruhlu sâir Mütenebbî bu sarayda kendini buldu. Meshur Türk filozofu, 2. Aristo olarak ünlenen Uzlukoglu Fârâbî de Hamdânîlerin himayesinde kalici eserlerini verdi. Bkz.: Zehebî, *Siyer-A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, 1993, C. 16, s. 187; Aybekoglu Salâhaddîn Safedî, *Tuhfetü Zevi'l-Elbâb*, ed-kritik: Ihsân bt. Saîd Hulûsî, Beyrut, 1999, s. 340-347; Ahmed b. Yusuf Karamânî,

Ahbâru'd-Duvel, ed-kritik: Ahmed Hatît, Beyrut, 1992, C. 2, s. 435-441; Carl Brockelmann, *Islâm Uluslari ve Devletleri Tarihi*, çev. Neset Çagatay, Ankara, 1992, s. 125-127.

4 Kazan Han: Gazân Han diye de kaydedilen bu meshur Ilhanli hükümdari 699/1299 ve 700/1300 yillarinda Halep'e iki büyük saldiri düzenlediyse de basarili olamamistir. Bkz.: Bertold Spuler, *Iran Mogollari*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987, s. 104-118.

5 Hâlidî: Aslinda Seyfüddevle'nin sarayinda iki Hâlidî vardi ve bunlar kardesti; Ebû Bekir Muhammed ve Ebû Osman Saîd Hâlidî. Ebûbekir 380/990 yilinda vefat etmistir. Bu iki kardes kasidelerini beraber yazarlar ve tek bir eser olarak meydana sürerlerdi. Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 3, s. 404.

6 Halep'ten akan nehir Âsî degil Kuvayk'tir. Âsî hakkinda gerekli malûmat için bkz.: 11/2. not.

7 Velîd b. Isa Buhturî: (ö. 284/898) Siiri "altin gerdanlik" diye vasfedilen büyük sair. 206/821 yilinda Menbec'de bedevî bir çevrede dogdu; döneminin meshur sairi Ebû Temmâm'in Etrafinda yer aldi. Devir saraya yanasma ve bu sâyede rüsdünü ispat etme devri oldugu için Abbâsî halifesi Mütevekkil'in yanina vardi, Türk asilli sanatkâr vezir Ibn Hâkân Feth'in himayesini gördü; ancak Mütevekkil ve veziri ölünce Buhturî'nin talihi tersine döndü ve yine dogdugu yere geldi; Menbec'de vefat eti. *Kitâbu'l-Hamâse* adli bir eseri ve kalinca bir Divan'i vardir. Siiri övgü, mersiye ve tabiî tasvir tarzlarinda zirve sayilir. Beyitlerine olaganüstü bir müzikalite hâkimdir. Bedevî hayatinin sadeligi, sehrin ve saraylarin sâsaasi, siirlerinin ana temalaridir. Bahar mevsimi, yagmur, çiçekler, kurtlar, aslanlar ve atlar onda hiç eksik olmaz. Buhturî tek kelimeyle sarkilarin sairidir; köyü bilen, sehri tadan, ikisini mezceden zevkli bir adam. Bkz.: Muhammed Sabrî, *Ebû Ubâde Buhturî*, Kahire, 1946; Abdusselâm Rustem, *Tayfu'l-Velîd*, Kahire, 1948; Corci Ken'an, *Buhturî*, Hama, 1948; Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fi't-Tarîhi'l-Edebi'l-Arabî*, C. 1, s. 741-856.

8 Ebûbekir Ahmed Sanavberî: (ö: 334/946) Antakyali sair. Hamdânîler devrinin pastoral tasvir konusunda önde gelen sairlerindendir. Bahçelerin ve çiçeklerin sairidir. Söyledigi siirler Sûlî tarafindan derlenmistir. Halep,

Antakya ve Dimask arasinda yaptigi yolculuklar onda karsi konulmaz bir tabiat tutkusu olusturmus; hareket, heyecan ve rengin siirini böyle dogurmustur. Eseri *Ravdiyyât* adiyla bilinir. Bkz.: Hannâ Fâhûrî, *Age.*, C. 1, s. 765-767.

9 Ebu'l-Alâ Maarrî hakkinda bkz.: 11/ 5. not.

10 Ebu'l-Fityân b. Hayyûs: (ö. 473/1081) Emir Ibn Hayyûs olarak da taninan Dimaskli sairin babasi bölgedeki Arap emirlerindendi. Ibnü'l-Adîm onun Mirdâsîlerden Sâbik b. Mahmud için bir methiye yazdigindan bahsediyor. Bkz.: Ibnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fî Târîhi Halep*, ed-kritik: Ali Sevim, T. T. Kurumu, Ankara, 1976, s. 45. Tâzî de bu sairin iki ciltlik divaninin Halîl Murdum tarafindan nesredildigini bildiriyor. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 279.

11 Ebu'l-Feth Kusâcim: (ö. 360/970) Iranli yahut Hint asillidir. Filistin'e yerlesmeden önce yakin dedelerinin Irak'tan geldigi söylenmektedir. Kudüs, Dimask, Halep, Bagdat ve Misir arasinda gezdi; Hamdânîlerin sevgisini kazandi, asçiliga, sarki söyleme sanatina ve nedimlige dair kitaplar yazdi. Siirinde gerçekçi ve tasvircidir. Bkz.: Kusâcim, *Dîvân-i Si'r*, Beyrut, 1895; Hannâ Fâhûrî, *Age.*, C. 1, s. 857.

12 Ebu'l-Hasan Ali b. Musa Garnâtî Ansî için bkz.: 11/3. not.

13 Argûn Devâdâr için bkz.: 6/26. not.

14 Kemâleddîn Muhammed Ibnü'z-Zemelkânî: Döneminin Sâfiî fikhi üstatlarindandi. Dimask'ta dogan, kendini burada yetistiren Kemâleddîn epey bir süre müftülük etmis, Halep'te beytülmâl vekili olmus, nihayet Misir baskadiligina kadar yükselmis ancak 727/1327 yilinda Kahire'ye giderken yolda vefat etmistir. Ibn Hacer ona neredeyse tam iki sayfa ayirmistir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 47-48.

15 Ibn Nubâte Sihâbeddîn Ebubekir Ibnü'l-Muhaddis Fârûkî: (ö. 768/1386) Aslinda Cemaleddîn diye taninan bu sair Meyyâfarikîn (=Silvan) sehrinde dünyaya gelmis, Misir'da yetismis, sonradan Suriye'ye göçmüs ve dönemin sairlerinin emiri sayilmistir. Zehebî, Ibn Râfi', Ibn Kesîr gibi âlimlerin sitayisle bahsettigi Sihâbeddîn, siire dair *el-Katru'n-Nubâtî* ve

Sûku'd-Dakîk adli eserlerini dostlarina arzetmis, ahir ömründe Melik Nâsir Hasan tarafindan Misir'a davet edilmis ise de epey yaslandigi için kendisinden fazla istifade edilememistir. Siirinde tevriye sanatina çok rastlandigi için "Tevriye Sairi" diye ünlenmistir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 4, s. 135-136.

16 Hatip Abdurrahîm Ibn Nubâte: (ö. 376/984) Etkileyici hitabetiyle dikkat çeken âlim bir zât imis, hatipler hatibi namiyla anilirmis. Bkz.: Zehebî, *Siyeri A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut, 1993, C. 16, s. 321.

17 Ebû Abdullah Muhammed b. Kemâluddîn Ibnü'l-Adîm: (ö. 752/1351) Ailece âlim ve fâzillar zümresindendirler. Babasi ve oglu da ayni makami liyakatle korumustur. Herhalde Halepli meshur tarihçi Ibnü'l-Adîm'in soyundan gelmektedirler. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 283.

18 Bedreddîn Hasan b. Muhammed b. Zehre: (ö. 732/1331) Halep'te nakîbülesraflik yapti, yine bu sehrin mâristaninda (=büyük hastanesinde) bassorumlu olarak görevlendirildi. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, 1997, Beyrutbas., C. 2, s. 22.

[Onüçüncü Bölüm Notları]

1 Tîzîn: Tîzîn Halep'in batisinda 28 mil uzaktadir ve Kinnesrîn yolu üzerinde degildir. Ebu'l-Fidâ bu kasabayi Halep çevresindeki kasabalar arasinda saymaktadir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 283; Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 233.

2 Kinnesrîn: Ebu'r-Reyhân Bîrûnî, buranin eskiden Benî Rebîa kabilesinin yurdu oldugunu söylemektedir. Islâm fetihlerinin ilk yillarinda karargâh olarak kullanilmaktaydi; zamanla güçlü bir merkeze dönüstüyse de Halep'in idarî bakimdan yildizi parlayinca burasi zayifladi ve harap oldu. Ibn Battûta'nin çagdasi olan Ebu'l-Fidâ buranin artik köye dönüstügünü ve alt tarafindan Kuvayk nehrinin geçtigini belirtmektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 266.

3 Antakya: Antakya, 491/1098 yilinda Haçli seferleri münasebetiyle Franklar tarafindan denizasiri kurulan ilk prenslik idi. 666/1268 yilinda Zâhir Baybars burayi fethetti. Bu darbeyle Avrupali Hiristiyanlarin Ortadogu'daki egemenlikleri son bulmustu. Antakya bu tarihten sonra eskisi kadar güçlü bir ticaret ve kültür merkezi olamadi. 1266'da Memlûk Türklerinin eline geçen sehir, Osmanlilarin Ortadogu sahnesine çikmasiyla yine Türklerin elinde kaldi ve bu Cumhuriyet'ten sonra da devam etti. Bkz.: Steven Runciman, *Haçli Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Isiltan, T. T. Kurumu, Ankara, 1992, C. 3, s. 277.

4 Habîb Neccâr: Müfessirler *Kur'an-i Kerim*'de Yâsîn Sûresi'nin 20-27. âyetlerinde bahsedilen fedakâr davetçinin Habîb Neccâr oldugunu söylemislerdir. Bu sahis semavî kitaplari okumus, Allah'in birligini kabul etmis ve Peygamberimizi beklemeye baslamis idi. Bkz.: Zemahserî, *el-Kessâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut, (tarihsiz), C. 3, s. 317; Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'an-i Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, Istanbul, 1979, C. 6, s. 2929.

5 Bugrâs Kalesi: Antakya'nin kuzey girisini korumak için Bizans imparatoru Nice-phoros tarafindan 357/968 yilinda insa edildi. Çevresinde bagi bahçesi boldur. Antakya'ya uzakligi 12 mil tutar. Bugras Kalesi, Amk Hârim (=Amik ovasi) denilen büyük düzlüge bakar. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 259.

6 Sîs: Kilikya Prensi Rupenid tarafindan 472/1080 yilinda Çukurova civarinda kurulan Ermeni Kralligi'na Islâm tarihçileri Memleket-i Sîs adini vermislerdir. Zaman zaman mütecaviz Haçlilarla anlasmalar yapti ve Mogol egemenligini taniyarak onlara vergi ödedi; daha sonra 24 Agustos 1266'da Baybars'in vurdugu darbeyle artik cizyeyi Memlûklere ödemeye basladi ve stratejik açidan önemsiz hâle geldi. Bundan böyle Küçük Asya siyasetinde adi geçmez oldu. Bkz.: Steven Runciman, *Haçli Seferleri Tarihi*, C. 3, s. 274.

7 Bagliye: Asli, eski Iran para sistemine dayanan birkaç miskal agirliginda bir sikkedir. Bkz.: Atiyyetullah, *el-Kâmûsu'l-Islâmî*, Kahire, 1963, C. 1, s. 334.

8 Amk ya da Umk: Hatay civarinda Amik ovasi diye bildigimiz mintika.

9 Kusayr: Antakya'nin güneyinde Nusayriye dagindadir. Haçlilar buraya Cursat derlerdi. Bugün Kal'atü'z-Zey diye bilinir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 285. Bu kalenin sahibi Antakya düstükten sonra Melik Zâhir Baybars'in vassali sifatiyla yedi yil daha ayakta kalmistir. Bkz.: Steven Runciman, *Age*., C. 3, s. 278.

10 Sugrubukâs: Aralarinda bir ok atimligi kadar mesafe bulunan Sugr ve Bukâs adlarinda iki kale vardir burada. Alt taraflarindan akan nehrin iki yakasi da bahçelerle bezelidir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 261. Bu kaleler 12. yüzyilda Haçlilarca insa edilmis ancak daha sonra Salâhaddîn Eyyûbî tarafindan geri alinmistir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 285.

11 Sahyûn ya da Sihyûn: Ebu'l-Fidâ söyle anlatiyor: Saglam, erisilmez bir kalesi vardir; Çok sert bir kaya kütlesine oturtulmus olan bu kalenin iç kisminda yagmur sularinin biriktirildigi sarniçlar mevcuttur. Yani basindaki vadide erikgillerin envâiçesidinden geçilmez. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 256. Yahudi edebiyatindaki meshur Siyon tepesi de burasidir.

12 Ismailiye ve Fidâviye: Ismailiye, Sîîligin çesitli kollari arasinda kendine özgü ritüelleri tamamen sistemlesmis, müntesipleri bugüne kadar gelebilmis bir yoldur. Fidâviye ise bu kol içinde eylem, strateji ve ideolojisi Hasan Sabbah (ö. 518/1124) tarafindan gelistirilmis olan bir gruptur. Komite kurma, vurucu tim olusturma, ayaklandirma ve benzeri faaliyetlerde

ustalasmis olan bu grubun fertleri, ses getiren büyük eylemlerini yapmadan önce hashas alirlarmis; bu yüzden onlara "Hassâsîn" denilmistir. Bati dillerinde terörist anlamina gelen "assasins" kelimesinin kökü de budur. Enteresan olan husus; Melik Nâsir'in bu vurucu timleri profesyonelce ve tam da bugünkü güçlü devletlerin mantigiyla kendi hesabina çalistirabilmesidir. Ansiklopedilerde Ismailiye ve Hasan Sabbah hakkinda epey malûmat vardir.

13 Karâ Sunkur: Çerkes asilli, siyasî ihtiraslari olan cesur bir emir idi. Mansûr Kalâvûn zamaninda alinmis memlûklerden oldugu için isminin ardina "Mansûrî" sifati eklenerek anilir. Melik Nâsir'dan kaçip saygin bir siyasî mülteci olarak Ilhanli Mogollarina sigindi ve nihayet 728/1328 yilinda Merâga'da öldü. Zehebî'nin anlattigina göre tecrübeli, dâhi bir siyasetçi ve asker idi; ancak Sam valisi oldugunda zaman zaman rüsvet almaktan ve zulmetmekten çekinmemistir. Buna ragmen halk, sairler ve yazarlar arasinda kahramanligina, adaletine ve dindarligina dair efsânevî seyler anlatilirdi. Bilegi güçlü olma, halk arasinda sevilme ve saygin bir memlûk grubundan gelme gibi vasiflariyla Kara Sunkur, Nâsir'in rakibi durumundaydi. Üstelik evvelce Melik Esref'i öldürenler arasindaydi; dolayisiyla yok edilmesi elzem olmustu Nâsir açisindan. Yillar süren yakin takip, defalarca suikast tesebbüsü vesair çabalara ragmen Kara Sunkur epey uzun yasadi. Ibn Battûta'nin, Kara Sunkur'un zehirlenmesi disinda verdigi malûmat Ibn Hacer tarafindan da teyit edilmistir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 148.

14 Melik Esref Halîl: Kalâvûn evlâdindan olan Esref, Nâsir'in kardeslerindendi. 689/1288 yilinda basa geçti; çetin bir muhasaradan sonra Akkâ'yi aldi, Suriye ve Lübnan kiyilarindaki Haçli artigi krallik ve karargâhlara korku saldi, sairler ve yazarlar tarafindan övgüyle anildi, 692'de Emir Mühennâ b. Isa'yi yakaladi ve Kal'atü'l-Cebel zindanina koydu, Çukurova Ermeni Kralligi'na (=Memleket-i Sîs) sefer düzenledi; nihayet 692/1293 yilinda Emir Baydarâ, Dimask valisi Lâçin ve Halep valisi Karâ Sunkur tarafindan düzenlenen bir suikastla Esref'in hayatina son verildi. Otuz yasinda ölen ve üç yil iki ay gibi kisa bir taht hayati olan Esref yakisikli, uzun boylu cesur, askerî zekâsi ile dikkat çeken cömert biriydi. Yerine geçirilen Emir Baydarâ cinayet isine karistigi ve daha da önemlisi; Kalâvûnlarin nefretini kazandigi için derhal öldürülmüstür. Ardindan Nâsir

geçtiyse de tahtta fazla tutunamamis ve geri çekilmisti. Nâsir'in asil hükümranligi 710/1310 yilinda baslar. Kalâvûn ailesinin tarihini yazan Ibn Habîb (ö. 779/1377) yukarida verdigimiz malûmat disinda Esref için yazilan siirlerden de bir demet kaydetmistir kitabina. Bkz.: Ibn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, ed-kritik: M. Muhammed Emîn - S. Abdulfettâh Asûr, Kahire, 1976, C. 1, s. 136-170.

15 Mühennâ b. Isa Mühennâ Emîrü'l-Arab: Soyca Araplarin Tayy kabîlesine mensup olan Ibn Mühennâ, bölgeye hâkim olan Selçuklu artigi Atabeklerden beri Suriye çöllerinde hüküm sürmesine izin verilmis bir aileden geliyordu ve Misir Memlûkleri tarafindan kendisine iktâ baglanmis saygin bir emir idi. Zira Ilhanli Mogollarina karsi Misir Hükümeti'ni tutuyordu. Ancak dostu Kara Sunkur'la yaptigi ittifak onu sikintili duruma düsürdü; Ilhanlilara siginmak zorunda kaldi ve 735/1335'te vefat etti. Zehebî onun mütevazi, haysiyetli, cesur ve efendi bir kumandan oldugunu anlatir. Bkz.: Zehebî, *Düvelü'l-Islâm*, ed-kritik: H. Ismail Merve, Beyrut, 1999, C. 2, s. 280; Ibn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1358 h., C. 14, s. 172; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 4, s. 225-225.

16 Âkus Efram Cerkesî: Mansûr Kalâvûn'un memlûklerinden idi. Tekrar tahta geçen Nâsir onu Dimask'a vali yapti ancak siyasî ve askerî bakimdan gücünü artiran Âkus bunu belli edici hareketlerde bulundu. Nâsir ise onu tutmak istiyordu artik; böylece Ibn Mühennâ ile birlikte Tatar sultani Harbende'ye kaçti ve 720/1320 yilinda Ilhanli yurdunda vefat etti. Ibn Hacer onun melik olmaya layik, cesur, zeki, heybetli, zulmetmekten kaçinan, halk tarafindan sevilen biri oldugunu belirtmektedir. Aybekoglu Salâhaddîn (ö. 764/1364) Suriye valilerini anlattigi kitabinda onu överken "Hiç kimse onu kötülemedi; o tam bir koruyucuydu," der. Bkz.: Aybekoglu Salâhaddîn Halîl Safedî, *Tuhfetü Zevi'l-Elbâb*, ed-kritik: I. Saîd Hulûsî - Zuheyr Humeydân, Beyrut, 1999, s. 490; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 232.

17 Harbende ya da Olcaytu: Ilhanli hükümdarlarindandir. 703/1304 ile 716/1316 arasinda Ilhanli ülkesini yönetti. Kendisinden sonra Ebû Saîd basa geçti. Ayrintili bilgi için bkz.: Bertold Spuler, *Iran Mogollari*, çev. Cemal Köprülü, T. T. Kurumu, Ankara, 1987, s. 119-131.

18 Iraku’l-Acem ve Irak-i Arab: Irak-i Acem; Isfahan’dan Kazvîn, Hemedân ve Rey’e kadar olan ve aslinda "Cibâl" diye bilinen daglik bölgeye yanlislikla verilen isimdir. Yâkût Hamevî bu bölgeye yanlis isim verilmesinin sebebini izah ederken der ki: "Herhalde Selçuklu hükümdarlarindan biri asil Irak bölgesiyle beraber doguda Iran’da kalan mezkûr daglik bölgeye de hâkim olunca ona "Irak sultani" denildi ve sahib oldugu bütün arazi Irak namiyla isimlendirildi. Böylece Dicle-Firat kiyilarina Irak-i Arab denilirken dogudaki bölgeye Irak-i Acem denildi." Bkz.: Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân,* Irak maddesi, nr: 8268 ve Cibâl maddesi. nr: 2911. Ebu’l-Fidâ ise Irak-i Acem diye adlandirilan bölgeyi Bilâdü’l-Cebel basligiyla inceler. Bkz.: *Takvîmu’l-Buldân,* s. 408- 423.

19 Emir Dümurtâs (=Timurtas) Çobanoglu: Bir zamanlar Mogollarin Anadolu naibi olan ve otantik yazilisiyla Dümurtâs b. Cûbân diye bilinen bu emir, Sultan Ebû Saîd’in korumalari esliginde bir aylik yolculuktan sonra 728/1328’de Kahire’ye geldi; büyük ikram ve saygiyla karsilandi sonra birden yakalandi ve ayni yilin Sevval ayinin 3’ünde idam ettirildi. Ibn Habîb onu cesur, cömert, etkileyici biri olarak vasfeder. Bkz.: 24. bölüm 14. not; Ibn Habîb, *Tezkiretü’n-Nebîh,* C. 2, s. 180; Ibn Hacer, *ed-Durer,* Beyrut, 1997, C. 2, s. 59.

20 Ceble, Cebele ya da Cebeletü’l-Arab: Su anda Lâzkiye ile Banyas arasinda küçük bir liman olarak bilinen bu sehir, bir zamanlar stratejik açidan mühim bir mevki idi. Ebu’l-Fidâ zamaninda Banyas’tan büyük, epey köyü olan bir belde imis. Bkz.: Tâzî, *Rihle,* C. 1, s. 290; Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-Buldân,* s. 255.

21 Ibrahim b. Edhem: bkz.: 10/19. not.

22 Nusayrîler: Muhammed b. Nusayr (ö. 270/883) tarafindan kurulmus bir Sîî firkasidir. Bugünkü Suriye’de siyaset ve asker onlarin elindedir. Hz. Ali’nin ilâh sayilmasi, baba-ogul-ruhulkudüs sistemine benzer sekilde Ali-Muhammed-Selman üçlemesi, eytâm sistemi vs. enteresan hususlar için bkz.: Doç. Ethem Rûhi Figlali, *Çagimizda Îtikadî Islâm Mezhebleri,* Istanbul, 1980, s. 143-156.

23 Nusayrî Mehdisi Hâdisesi: Tarihçi Zehebî de bu olayin 717/1317 yilinda vuku buldugunu kaydederek söyle diyor; "Lâzkiye taraflarinda

Nusayrî taifesinden, Mehdi oldugunu iddia eden biri çikti. Üçbine ulasan yandaslari ona bazen ‘Beklenen Mehdi’, bazen Hz. Ali, bazen de Muhammed Mustafâ diyorlardi. Bütün bir ümmetin kâfir oldugunu iddia eden bu adam epey bir kargasa çikardiktan sonra Memlûk askeri tarafindan perisan edildi; 120 civarinda Nusayrî öldürüldü. Mehdilik iddia eden bu adam cidden câhil, sarhos bir dagli idi." Bkz.: Zehebî, *Duvelü’l-Islâm*, C. 2, s. 255.

24 Bahâdur B. Abdullah Bedrî: Ibn Hacer, bu kumandanin 719 yilinda önce Humus daha sonra Dimask valiligine getirildigini ama dönemin kudretli ve saygin Memlûk kumandanlarindan Tinkîz’e karsi edepsizlik ettigi için hapsedildigini, bir süre sonra saliverilerek Trablus’a atandigini ve 749’da ölünceye kadar burada görev yaptigini anlatmaktadir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 292.

25 Lâzkiye: Suriye’nin Akdeniz’e açilan kapilarindan olan Lâzkiye, Türkiye’ye çok yakindir. Tarihi antik çaga uzanan bu sehrin surlari Salâhaddîn tarafindan –bölgenin Haçlilardan geri alinisi esnasinda– yiktirilmisti. Bati dillerinde Latakia seklinde bilinen sehrin; Haçlilardan kalma kaleleri, Re’s-i Samâra’daki antik dönem Arap kitabeleri ve Hiristiyanlarca kutsal sayilan bazi mevkileri sebebiyle bugün çok turist çektigini kaydedelim. Ibn Battûta’nin çagdasi Ebu’l-Fidâ bu sehri anlatirken su depolarindan, islek limanindan ve Antakya’ya uzakliginin sadece 48 mil oldugundan bahseder. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-Buldân*, s. 257; N. Doubleday- C. E. Cooley, *Encyclopedia of World Travel*, C. 2. s. 1066-1067.

26 Gemileri gasbeden kral: *Kur’an-i Kerim*’de Kehf Sûresi’nin 78. âyetinde bahsedilen krala isaret ediliyor.

27 Melikülümerâ Taylân için bkz.: 10/23. not

28 Kurtay Sihâbeddîn Esrefî: (ö: 734/1333) Önce Humus sonra da Dimask valiligi yapmis; silâhsörlügü ve bilgisiyle ünlenmis Memlûk emiri. Ibn Hacer bu ismi Kara Tây seklinde kaydetmistir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 149.

29 Deyr-i Fârûs: Ebu'l-Fidâ bu manastirdan bahsederken mimarisinin gayet güzel oldugunu, daima meskûn bir mahal olup kendi basina terkedilmedigini bildirir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 257.

30 Markab Kalesi: 453/1062 yilinda insa edildi, daha sonra Haçlilar tarafindan ele geçirildi ve ismi Margot'a çevrildi; nihayet Memlûk sultani Kalâvûn 684/1258 yilinda burayi geri aldi. Banyas yakinlarindaki bu yapi günümüzde de ziyaret edilmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 294; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1066.

31 Akra' dagi: Aslinda Cebel-i Lübnan yolunda degildir; Lâzkiye'nin kuzeyinde olan bu yüksek nokta (1739 m.) bugün Türkiye-Suriye sinirindadir ve Kas dagi diye bilinmektedir. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlügü*, s. 19.

32 Cebel-i Lübnan: Lübnan'in yaslandigi daglara verilen genel isim. En yüksek nokta kuzeyde Deyr-i Kadib tepesidir (3070 m.). Lübnan daglarinin etekleri turunçgiller bakimindan çok zengindir. Bugün daha çok baglariyla meshurdur. Aslinda biri doguda (=Cibâl-i Lübnan Sarkiyye) digeri batida; birbirine paralel iki dag zinciri vardir. Ikisinin arasinda meshur Bikâ vadisi (=Bekaa) yer alir. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlügü*, s. 521; *Atlas Âlem*, s. 41-42; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1068-1069

33 Baalbek: Eski ismi Heliopolis olan bu sehrin geçmisi antikçaga kadar uzanir. Ebu'l-Fidâ burada çok iyi korunmus bir kale oldugunu, etrafinin bag-bahçe ve akarsularla dolu bulundugunu, –Azîzî'nin kitabindan naklen– eski bir din olan Sâbiîligin mukaddes mekânlarindan birinin burada oldugunu bildirmektedir. Baalbek'teki Jupiter Tapinagi'nin harabeleri bugün de turistleri çekmektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 255; *Encyclopedia of World Travel*, C. 2, s. 1069.

34 Zebedânî: Ebu'l-Fidâ'nin anlattigina göre Baalbek'e 8 mil uzaklikta bulunan bu küçük sehrin çevresinde sur bulunmamaktadir. Buradan Dimask'a kadar, bag ve bahçeler kesintisiz bir güzellik ve bereket kaynagi olarak uzanmaktadir. Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 255.

[Ondördüncü Bölüm Notları]

1 Hicrî 726 yilinin Ramazan ayinin 9'u; 1326 yilinin 9 Agustosu'na denk düser.

2 Dimask: Bugünkü Sam. O çagda Bilâdü's-Sâm diye adlandirilan genis bölgenin idarî merkeziydi. Ebu'l-Fidâ o dönemdeki Dimask için söyle der: "Dimask, dünyanin en güzel ve tercihe sayan dört büyük "gûta"sindan (=bahçecilik yapmaya müsait sulak ve genis çukur-ova, çukur bostan) birine sahiptir. Ancak en iyisi Dimask'takidir. Kuzeyinde Kâsiyûn dagi bulunur; en güzel mekânlarindan biri de Rabve'dir." Bkz.: *Takvîmu'l-Buldân*, s. 253.

3 Ibn Cübeyr: Bkz.: 12/1. not. Kendisinin de belirttigi gibi Ibn Battûta, Dimask'la alâkali bilgileri Ibn Cübeyr'den almis, ancak gerektiginde ilâveler yaparak güncellestirmistir.

4 Bu cümle âyettir; Sâd Sûresi (38. Sûre), 41. âyet.

5 Gûta: Dimask varoslarinda verimli bir alanin ismi. Gûta'nin sözlük anlami için bkz.: bu bölüm, 2. not.

6 Muhammed b. Câbir Vâdî Âsî: Ailesi Endülüs'ün güneyindeki Vâdî Âs (=Guadix) bölgesinden gelen, kendisi 683'te Tunus'ta dogan hadîsçi, sair ve gezgin. 720/1320 dolaylarinda doguya yönelerek gezilerine basladi; pek çok âlimden ders aldi ve 749/1348 yilinda Tunus'ta vebadan öldü. Beldeler hakkinda "Kirkhadîs Mecmuasi derlemistir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 251.

7 Serefüddîn Ibn Uneyn Dimaskî: Sultan Salâhaddîn Eyyûbî tarafindan Dimask'tan kovuldu; Salâhaddîn'in vefatindan sonra Melik Âdil tarafindan tekrar izin verildi ona, Dimask'a girebilmesi için. Eyyûbîlerde bir dönem saray kâtipligi de yapan Ibn Uneyn, 630/1232 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 5, s. 14.

8 Arkale Hassân b. Numeyr Kelbî: Dimask'in yerlisi olan bu sair, Salâhaddîn Eyyûbî'ye bir methiye yazmis, ondan ikibin dinar armagan almis, ancak bunu yiyemeden ansizin 567/1171 yilinda ölmüstür. Bkz.: Ziriklî, *A'lâm*, C. 2, s. 191.

9 Cillik: Islâmdan önceki Arap kralliklarindan Gassânîlerin merkezi olan Cillik, Arap edebiyatinda Gûta'nin (bkz.: bu bölüm, 2 ve 53. notlar) es anlamlisi olarak sikça kullanilir; böylece o mekânin eski sânina gönderme yapilir. Kelime, Türkçe "çalilik"a benziyor. Bkz.: *Müncid fi'l-A'lâm*, Beyrut, 1973 bas., s. 216.

10 Sâme; ayni zamanda tendeki "ben" manasina geldigi için Arkale'nin ikinci dizesinde cinas vardir.

11 Ebu'l-Vahs Sebu' b. Halef Esedî: Bu sair, Sicilya'dan gelen donanmayi alt ettikten sonra Dimask'a giren Sultan Salâhaddîn Eyyûbî'ye gayet etkileyici bir methiye yazmistir. Ebû Sâme ondan bahseder. Bkz.: Ebû Sâme, *Uyûnu'r-Ravdateyn*, ed-kritik: Ahmed Beysûmî, Dimask, 1992, C. 2, s. 6.

12 Zevrâ: Bazilarina göre Dicle'nin, bazilarina göre ise sadece Bagdat'in bati yakasina verilen isimdir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 303.

13 Kadî Fâdil Abdurrahîm Beysânî: Filistin'de dogdu, Kahire'ye göçtü. 596/1200 yilinda orada vefat etti. Sultan Salâhaddîn Eyyûbî, vezir olarak görevlendirdigi Abdurrahîm için söyle derdi: "Sanmayin ki ben sehirleri sizin kiliçlarinizla aldim; bilâkis su fâzil kadi efendinin kalemi idi bu basarinin sebebi!" Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 1, s. 156-157.

14 Ceyrûn: Büyük câmiin dogusunda bulunan bir mahalle idi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 303.

15 Nûreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Saîd Ansî Magribî: Bkz.: 11/3. not.

16 Dimask'ta Cumartesi günleri: Cumartesi o dönemde gezip tozma günüydü. Fas ve Endülüs'te ise Cumartesi ve Pazar dinlenme ve gezme günleriydi. Ebu'l-Hasan Ibnü'z-Zekkâk gibi bazi sairler Cumartesi ve Pazar günlerinin güzeligini isleyen dizeler söylemislerdir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 305.

17 Velîd b. Abdülmelik b. Mervân: Emevî halifelerinin altincisidir; babasi Abdülmelik vefat ettikten sonra tahta oturdu, Musa b. Nusayr ve meshur Târik b. Ziyâd onun adamlarindandir. Velîd döneminde Islâm topraklari

doguda Hint ve Çin sinirlarina, batida ise Atlas okyanusuna ulasmisti. Dimask’taki meshur büyük câmiyi; Emevî Câmii’ni insa ettiren de odur. 96/715’te vefat etti. Velîd’in sosyal kalkinma ve saglik alanlarinda yaptiklariyla ilgili olarak bkz.: Ahmed Sevket Sattî, "Nazarât ilâ Ameli’l-Halife Velîd b. Abdümelik Hassaten fi’r-Riâyeti’l-Ictimâiyye ve’s-Sihhiyye." (*Ebhâsu’l-Mu’temeri’s-Senevî es-Sâlis*) Halep Üniversitesi Mat., 1980, s. 59. Ayrica Velîd’in tarihteki yeri için bkz.: Mes’ûdî. *Murûcu’z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, Beyrut, 1979, parag.; 2113-2151.

18 Roma Yapisi Minareler: Birincisi evvelce eski kilisenin çan kulesiydi, ancak 739/1339 depreminden sonra tamamen yikilmis ve yerine yeni bir minare yapilmistir; ikincisi ise Velîd’in insaat esnâsinda yardim aldigi Bizanslilarin eseridir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 309.

19 Zeyâlia: Bugün Somali’de bulunan Zeyla’ bölgesinden gelenlere o günlerde Zeyâlia denilirmis. Buna benzer bir isimlendirme hâlen Misir’da Ezher Üniversitesi’nde mevcuttur; câmi yakininda Türk ögrencilerin ta eskiden beri kalip yerlestigi bölüme Revâku’l-Etrâk; Magrip (=Fas) kökenlilerin kaldigi bölüme ise Megâribe denilir. Ezher Câmii’nin hemen bitisigindeki bu nispeten yüksek ve çay sohbetine müsait mekânin manzarasi fevkalâde güzeldir ve buradan eski Kahire’nin büyük bir kismi ta Nîl’e kadar görülebilir.

20 Zekeriyyâ (as) ile ilgili âyet; Meryem Sûresi (19. sûre), 7. âyet.

21 Süfyân-i Sevrî: Hadîs ilminde uzman, zühdü ve samimiyetiyle meshur bilgin. Yargiya karisilma durumunda görevini hakkiyla yerine getiremeyecegi ve yanlis bir hüküm verirse vebal altinda kalacagi gerekçesiyle Abbâsî halifesi Mansûr’un kadilik teklifini reddetmistir. 161/778 yilinda vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A’lâmi’n-Nubelâ*, C. 7, s. 229. Ancak bu tür hadîslere ihtiyatli yaklasmak; hadîs aktaricisi ve içerigiyle ilgili tenkitlerin yapildigi cerh-tadîl kitaplarina bakmak gerektigi gibi mevzû hadîsleri mimleyen özel mecmûalara da göz atmak gerekmektedir.

22 Fadâil-i Dimask adiyla bahsedilen eser Dimask sehrinin tarihini ciltler dolusu bilgiyle aktaran Ibn Asâkir’in *Tarîh-i Medînet-i Dimask* adli eseri

olabilir. Bu kitap Muhammed Ahmed Dehmân tarafindan 1963 yilinda Dimask’ta (=Sam) nesredilmistir.

23 Udûl Müessesesi: Bilirkisi veya tarafsiz agirbasli saygin kimselerden olusan bir tür noter heyetine Udûlü’l-Müslimîn, Suhûdü’l-Udûl vs. isimler verilirdi ki Osmanlilar zamaninda da mahkemelerde bu tür bir heyetin imzasi olmadan verilen karar uygulanamazdi. Bu müessese Amerika hukuk sistemindeki "juri"yi çagristiriyorsa da arada önemli farklar var elbette.

24 Saatler Kapisi: Burada su ile çalisan saat sistemini Nûreddîn Mahmud Zengî (ö: 569/1174) yaptirmistir. Su saatleri, Islâm dünyasinin batisinda da ilgi çeken bir seydi; Bkz.: A. Tâzî, "Sâât mine’l-Karni’r-Râbi’ Asar fî Fâs" *Mecelletü’l-Mecmai’l-Ilmî el-Irâkî* (Irak Bilimler Akademisi’nin Dergisi), C. 13, yil: 1966.

25 Celâleddîn Muhammed b. Abdurrahman Kazvînî: Islâm dünyasinin çogu bölgesinde ve Osmanli’da Arap diliyle ilgili olarak okutulan klasik kitaplardan *Telhîs*’in yazari. Biz de Arap dilinin bazi inceliklerini bu kitaptan okuduk; isin garip yani Tâzî gibi Fasli bir arastirmaci da ögrencilik yillarinda bu eseri ders kitabi olarak okudugunu belirtiyor! Celâleddîn Kazvînî hicrî 666’da Musul’da dogdu, babasi ve kardesleriyle Anadolu’ya yerlestiler, dinî ve aklî ilimlerde tüm akranlarini geçti, hukukta derinlesti ve yirmi yasina basmadan kadilik makamina getirildi. Daha sonra Dimask’a yerlesen Celâleddîn burada Izz Fârûkî, Eykî, Birzâlî gibi hadîs otoritelerinden ders aldi ve kadi oldu. 727 yilinda Memlûk hükümdari Nâsir tarafindan Misir baskadiligina tayin edildi; fakirlere, kimsesizlere ve bilgi pesinde kosan zeki gençlere yardim etti. Ogullarinin sefahat içindeki yasami onu çok üzdü, bu yüzden kariyerini kaybetti; tekrar Sam kadiligina getirildi ve 739/1338 yilinda vefat etti. Okumus kesimi ve gençleri usûl-i fikih (=hukuk metodolojisi), mantik ve dil ilimlerine tesvik ederdi. Türk kökenli Memlûkler nezdinde onun kadar kiymetli, saygin ve nüktedan bir kadi olmadi bir daha. Son derece akici konusan, iri çeneli, dönemin terâcim-i ahvâl uzmanlarinin standartlarina göre yakisikli, hat sanatinda ilerlemis hos bir insandi. Vefati herkesi üzmüs, hakkinda sairler tarafindan mersiyeler düzülmüstür. Aybekoglu Salâhaddîn’in de bir mersiyesi vardir ona dair. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 3-4; Ibn Habîb, *Tezkiretü‘n-Nebîh*, C. 2, s. 299-300.

26 Alâeddîn Ali b. Ismail Kûnevî: 668’de Konya’da dogdu, 693’te Dimask’a geldi, Ikbâliye Medresesi’nde dinî ve aklî ilimleri okudu, daha sonra Kahire’ye geldi ve Saîdüs’s-Suadâ Hangâhi’nda yönetici oldu. Burada devrin en meshur hocalarindan ve seyhlerinden usûl, tefsir, fikih ve tasavvuf dersleri aldi. 727 yilinda Sam kadiligina geldiginde yirmi beygir yükü kitabi da beraberinde getirmisti. Fikih, Arapça ve tasavvufa dair kitaplar yazdi. Alâeddîn Kûnevî’nin en enteresan yönü, Ibn Dakîki’l-Iyd gibi Selef akaidine meyilli hocalardan ders almasina; Ibn Teymiyye’yi çok sevmesine ve hadîs ilminde dönemindeki uzmanlari tatmin edecek denli yüksek bir bilgiye sahip olmasina ragmen Muhyiddîn Ibn Arabî’den saygi ve sitayisle bahsetmesi, tasavvufun en rafine meseleleri hakkinda görüs beyan edebilecek kadar mevzûya vâkif olmasidir. Alâeddîn’in Ibn Teymiyye sevgisi, onu asla kendi ilmî tavir ve bagimsizligini etkileyici bir konuma sokmamistir ve çesitli konularda Ibn Teymiyye’ye gayet sert tenkitlerde bulunmustur. Döneminin hem Selefî meyilli fakih ve hadîsçileri hem de sufîleri Alâeddîn’i begenmisler; onun ilmî bagimsizligindan bahsetmislerdir. 729/1329’da Dimask’ta vefat etti; meshur bilginlerin kabristani Kâsiyûn’a gömüldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 15-17; Ibnü’l-Imâd Hanbelî, *Sezerâtü’z-Zeheb*, C. 8, s. 158-159.

27 Semseddîn Muhammed b. Süleyman b. Kufsî: Magrip’ten gelmis, Misir’da ders almis, Dimask’a yerlesmis ve hukukî mevzûlarda derinlesmisti. Dilinde Magrip lehçesinin etkileri hissedilirdi; C harfini Z gibi, Y harfini S gibi telâffuz ederdi. 743/1343 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 272.

28 Samsâmiye Medresesi: Mâlikîlerin yogunlastigi bir merkezdi. Ibn Kesîr’in bildirdigine göre dönemin nüfuzlu adamlarindan 701 yilinda Müslüman olan Semseddîn Gabriyel Esmerî oraya bagista bulunmus ve hoca tayin etmistir. Genellikle Endülüs ve Faslilarin toplandigi bu üniversitede Ibn Teymiyye gibi meshurlar da ders okutmuslardir. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî (ö. 978/1570), *ed-Dâris fî Tarîhi’l-Medâris*, Beyrut, 1990, C. 2, s. 6-7.

29 Ibn Teymiyye: Bazi arastirmacilar buradaki olaya Ibn Battûta’nin sâhitlik etmesinin mümkün olmadigini, zira o tarihte Ibn Teymiyye’nin zindanda bulundugunu savunmuslardir. Ibn Teymiyye 10 Rebîülevvel

661/22 Ocak 1263'te Harrân'da dogdu. Yedi yasina bastiginda Mogollar Harrân'i istilâ etmisti; ailece Dimask'a göç ettiler. Burada Arap edebiyati, hadîs, fikih, tarih gibi alanlarda dördü kadin olmak üzere ikiyüzden fazla hocadan ders aldi. Alabildigine dikbasli; dogru bildigini en kati ve sarih ifadelerle söylemekten çekinmeyen bir hocaydi. O dönemde artik belirli bir sistematige kavusmus nazarî tasavvuf erbabina karsi agir tenkitler yöneltti, fikih ve akaitte ilk devre dönüs slogani altinda kendi dostlarini bile sasirtan asiri fikirler ileri sürdü, hayatinin en verimli dönemi hapislerde geçti, dinin kelâmla savunulamayacagina inandigi için kelâmcilara karsi –Sünnî bile olsalar– son derece sert hücumlarda bulundu; felsefeye karsi amansiz bir düsman kesildi. Halkin evliya kabirlerine gösterdigi asiri saygiyi tevhide aykiri tehlikeli bir sapma olarak gördü. Dinî bilgisi gerçekten çoktu ama sinir tanimaz polemikçiligi, tasavvuf ve kelâm ehline karsi yürüttügü kampanya onun bazi fikirlerinin de dogru anlasilamamasina yol açti; yârânlari ve talebeleri onu, bazi görüslerini tashih etmesi için uyarmislar fakat o kabul ettiklerinden asla vazgeçmemistir. 20 Zilkade 728/27 Eylül 1328'de zindanda vefat etti. Meshur ansiklopedist tarihçi Ibn Fadlullah Ömerî ve Ibnü'l-Verdî onun için mersiye okumuslardir. Bugün Selefiye diye bilinen ve bizim Neo Selefiye diye vasfedecegimiz dinî ve siyasî akimin ana görüsleri ilk defa Ibn Teymiyye tarafindan sistematize edilmistir. Islâm dünyasinda hem taraftari hem de düsmani en fazla olan dâhi bilginlerdendir. Bkz.: Zehebî, *Düvelü'l-Islâm*, Beyrut, 1999, C. 2, s. 272; Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, Beyrut, 1991, C. 1, s. 454- 479; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 88-96; Ibnü'l-Imâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, Beyrut, 1992, C. 8, s. 142-151; H. Laoust, *Kueques opinions sur la theodicèe d'Ibn Taimiya*, Kahire, 1937; M. M. Serif baskanliginda yazilan *Islâm Düsüncesi Tarihi*, (Türkçe baskinin editörü: Mustafa Armagan), Istanbul, 1991, C. 3, s. 19-43; Ali Nar, *Akaid Risaleleri*, Istanbul, 1998, s. 47-50.

30 Âdiliye Medresesi: Insasina Nûreddîn Zengî tarafindan baslandi; sonra Eyyûbî soyundan gelen Melik Seyfeddîn Âdil insaati devam ettirdi ve nihayet onun oglu Melik Muazzam tarafindan tümüyle bitirildi bu medrese. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *ed-Dâris fi'l-Medâris*, C. 1, s. 272-277.

31 Zâhiriye Medresesi: Memlûk hükümdari Melik Zâhir Baybars tarafindan insa edilmistir. Ayrintili bilgi için bkz.: Abdülkâdir Nuaymî

Dimaskî, *Age.*, C. 1, s. 263-271.

32 Sultan Nûreddîn Medresesi: h. 563 yilinda Nûreddîn Zengî tarafindan eski Emevî Sarayi'nin üstüne insa edilmistir. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *Age.*, C. 1, s. 466-499.

33 Sekiz kapili sehir: Bu sayi verilmekle Dimask cennete benzetilmis oluyor. Bâb-i Ferâdîs; bag ve bahçelere açilan kapi demektir. Kuzey duvarinin ortasindaki bu kapi eski Bizans sehrine açilmaktadir. Bâb-i Câbiye su sarniçlarina açilan kapidir ve eski Gassânî prensleri bu tarafta otururlarmis. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 319.

34 Ümmü Habîbe Ramle binti Ebû Süfyân: Peygamber'in (sav) hanimlarindan olup 44/664 yilinda Medine'de vefat etmistir. Ibn Battûta'nin burada verdigi kabir adresi diger tarihçiler tarafindan zikredilmemistir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 2, s. 218.

35 Bilâl b. Rabâh Habesî: Habes asilli siyah bir köleyken Islâma girdi; Bizansli Suhayb ve Iranli Selmân ile birlikte Islâm mesajinin evrenselligini ispatlayan ilk inanmislardandir. Peygamber (sav) ile beraber tüm tehlike ve zafer anlarini yasadi, Suriye'nin fethine katilmisken 20/641 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Asâkir, *Târîh-i Medînet-i Dimask*, ed-kritik: M. Ahmed Dehmân, Dimask, 1963, C. 10, s. 301-353.

36 Üveys Karanî (=Veysel Karanî): Asli Yemenli olup Benî Karan (=Karanogullari) kabilesindendir. Büyük zahitlerdendi. 37/687'de Siffîn Savasi'nda Hz. Ali safinda sehit düstü. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 4, s. 19.

37 Ka'bu'l-Ahbâr: Asli Himyer halkindan olup Yemen'den gelmistir. Eski Yemen'in saygin Yahudi bilginlerinden olan Ka'b, Hz. Ebûbekir zamaninda Müslüman oldu ve Hz. Ömer zamaninda Medine'ye geldi; sonra Sam'a gitti ve nihayet 32/652 yilinda Humus'ta vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 3, s. 489.

38 Ahmed b. Ömer Kurtubî (=Ibnü'l-Müzeyyen): Iskenderiye'de hocalik yapmis büyük Mâlikî fakihlerindendir. Usûl-i fikih ve hadîs alanlarinda da otorite olan Ibnü'l-Müzeyyen, ilk tahsilini Kurtuba'da tamamladiktan sonra doguya uzandi ve Iskenderiye'ye geldi. *Sahîh-i Müslim* olarak bilinen hadîs

külliyatini önce özetlemis sonra da bir özeti serhederek eserine *Rihle* metninde geçtigi gibi *Müfhim* ismini vermistir. 656/1258 yilinda Iskenderiye'de vefat etmistir. Bkz.: Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Gusn-i Endelüsi'r-Ratîb*, ed-kritik: Ihsan Abbâs, Beyrut, 1968, C. 2, s. 211; Makrîzî, *Kitâbu'l-Mukaffa'l-Kebîr*, C. 1, s. 545.

39 Arslan b. Ya'kûb Tükmânî (=Bozdogan): Ca'berli Seyh Reslân diye de taninan bu söhretli ermisin Dimask'taki kabri bugün bile ziyaret edilmektedir. Arslân b. Ya'kûb, Ebu'l-Beyân Bennâ ile beraber dönemin en mühim ve saygin sufîlerindendi. 699/1300 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Abdulkâdir Nuaymî Dimaskî, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*. C. 2, s. 150; Ibnü'l-Imâd Hanbelî, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 7, s. 782.

40 Ahmed Rifâî: Siyah giymekle ünlenmis olup Rifâiyye tarikatinin kurucusudur. Irak'in Vâsit sehrine bagli bir kasabada dogmus, bu bölgede fikih, edebiyat ve tasavvuf egitimi almis; daha sonra kendi yöntemini yaymaya baslamistir. Rifâiyye tarikati, bugün Somali'den Türkiye ve Endenozya'ya kadar çok genis bir alanda yüzbinlerce müntesibi bulunan bir tarikattir. Ahmed Rifâî 578/1182 yilinda yine Irak'ta, Ümmü Ubeyde köyünde vefat etmis ve oraya gömülmüstür. Bkz.: Abdülmün'im Hifnî, *Mu'cemu Mustalahâti's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987, s. 113; Sûle Yay.'nin telif ve tercüme heyetinin hazirladigi *Sahâbeden Günümüze Allah Dostlari*, (madde yazari: Mustafa Tahrali), Istanbul, 1998, C. 7, s. 70.

41 Ebû Medyen: Ebû Medyen Suayb, 515/1121 civarinda Endülüs'ün Isbiliye (=Sevilla) sehrinde dogdu. Küçük yasta yetim kaldi, ilim tahsili için önce Tanca'ya sonra Sebte ve Merrâkes'e geçti; nihayet Karaviyyîn Câmii'nde fikih tahsil etti. Gazalî'nin Ihyâ'sini ve Hâris Muhâsibî'nin *Riâye*'sini o devrin en büyük üstatlarindan okuyan Ebû Medyen, hac dönüsünde Bicâye taraflarina yerlesti. Ebû Zekeriyyâ Câmii'nde verdigi derslere yüzlerce insan katilmaya baslamisti. Dönemin hükümdari Ebû Yusuf Ya'kûb onun siyasî gaileler çikaracagindan kuskulandi ve nazik bir sekilde Merrâkes'e gönderilmesini emretti. Tilimsan yakinlarinda hastalandi, 594/1197 yilinda Ubbâd köyünde vefat etti. Ebû Medyen kendi tarzini anlatirken kerametlere asiri önem atfedilmesini bos ve yararsiz bulmus, ihlasli müridin söhretten sakinmasi gerektigini; vaazlarda halka ümit, gayret ve müjde vermenin daha dogru olacagini söylemistir. Ebû

Medyen’in bir önemli özelligi de Ibn Arabî’nin *Futûhât* ve diger eserlerinde en çok gönderme yaptigi sahislardan olusudur. Bkz.: Abdurrahman Bedevî, *Ebû Medyen ve Ibn Arabî*, Kahire, 1969, s. 130; Sûle Yay.’nin hazirladigi *Sahâbeden Günümüze Allah Dostlari*, (madde yazari: A. Sait Aykut), C. 7, s. 80-82.

42 Ebu’d-Derdâ Umeyr Hazrecî: Siyaset, savas ve hikmeti kendinde cem’etmis sahabilerdendi. Dimask kadiligi yapti, 32/652 yilinda burada öldü. Ölüm, zenginlik, ticaret, ibadet ve söhret üzerine söyledikleri yüzyillar boyunca konusuldu. Su sözler ona aittir: "Sizler içinizdeki iyilerin çagrisina kulak verdiginiz; hak ve hakikatin savunuculugunu yaptiginiz sürece iyi olmaya; iyi kalmaya devam edersiniz. Zira hak ve hakikati gerçekten bilen kisi onu isleyen gibidir. Allah’i görüyormus gibi yasayin ve ibadet edin. Sizi baskasina muhtaç etmeyen az sey, sizin gönlünüzü mesgul edip Allah’tan ve iyilikten uzaklastiracak çok seyden hayirlidir. Biliniz ki iyilik yok olmaz, kötülük de unutulmaz." Bkz.: Ibnü’l-Cevzî, *Sifatu’s-Safve*, ed-kritik: Abdüsselâm M. Hârûn, Beyrut, 1991, C. 1 s. 325; *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kismi çev.: A. Sait Aykut), C. 1, s. 366-382.

43 Fudâle b. Ubeyd: Meshur sahabilerdendir. Uhud ve diger gazvelere katildi, Sam’in ve Misir’in fethine tanik oldu. 53/673 yilinda Dimask’ta vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A’lâmi’n-Nubelâ*, C. 2, s. 113.

44 Vâsile b. Eska’: Suffe ehlinden olan büyük sahabilerdendir. Tebûk Gazvesi’ne katilmis, Dimask’in fethine tanik olmustur. Kudüs’te 83/702 yilinda vefat etti. En son vefat eden sahabidir. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 3, s. 383.

45 Sehl b. Hanzaliyye: Medineli sahabilerdendir. Dimask’ta 47/667 yilinda vefat etmistir. Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 323.

46 Agaç altinda bey’atle igili âyet; Fetih Sûresi (48. sûre) 18. âyettir.

47 Sa’d b. Ubâde: Hazrec kabilesi’nin reisiydi. Yazi, eski tarih, silâhsörlük ve yüzme gibi konularda deneyimli ve malûmatli oldugu için ona "Kâmil" lakabi verilmisti. Ensar’dan 70 kisiyle berabar Akabe bey’atina katilanlardandir. 14/635’te Suriye’nin Havrân bölgesinde vefat etti. Zehebî, *Age.*, C. 1, s. 270.

48 Ümmü Külthûm (=Gülsüm): Hz. Fâtima’nin kizidir. Ibn Cübeyr, Ümmü Kül-thûm’ün kabrinin Dimask’in güneyindeki Râviye köyünde oldugunu belirtmistir. Bkz.: Ibn Cübeyr, *Rihle*, s. 288.

49 Seyyide Sükeyne: Hz. Hüseyin’in kizi olan Hz. Sükeyne, Kerbelâ faciasindan sag kurtulabilmis, epey bir süre yasadiktan sonra 117/735 yilinda Medine’de vefat etmistir. Zaten Ibn Battûta da "dediklerine göre" diyerek ihtiyatli konusuyor. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A’lâmi’n-Nubelâ*, C. 5, s. 262.

50 Ebû Müslim Havlânî: Islâm zahit ve âbitlerine iliskin on ciltlik kitabiyla sahasinin en mühim kaynagini yazan Ebû Nuaym’a (ö: 430/1038) göre Samli tâbiîn içinde en bilgili kisi Ebû Müslim Havlânî idi. Ebû Müslim, Peygamberimiz vefat etmeden önce Müslüman olmus sonra Dimask’a göçmüs ve 62/682 yilinda vefat etmistir. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kismi çev. A. Sait Aykut), C. 6, s. 234; Zehebî, *Age.*, C. 3, s. 8.

51 Ebû Süleyman Dârânî: Dimask’a yakin Dârya köyünde dogdu; ilim tahsili için Bagdat’a gitti sonra Dimask’a döndü ve 236/850 yilinda vefat etti. Çaginin en dikkate deger zahitlerinden olan Dârânî’nin sözlerine tasavvuf kitaplarinda çok rastlanir. Su söz ona aittir: "Gerçek zahit dünyayi ne över ne de yerer; dünya ona yönelince sevinmez, dünya ondan kaçinca da üzülmez." Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 10, s. 182; *Sahabeden Günümüze*. (ilgili kismi çev. A. Sait Aykut) C. 6, s. 386-390.

52 Erîha: Beyt-i Makdis’e bir gün uzaklikta bir köy idi. Bugün Jeriko diye bilinen yerdir ve Yahûdilerin mukaddes mekânlarindandir. Isrâilogullarinin kitaplarinda cebbarlarin (=büyük zorbalarin) yurdu olarak geçer. Yûsa b. Nûn’un ilk fethettigi Suriye topragidir. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-Buldân*, s. 236.

53 Dimask’taki büyük vebâ: Ibn Battûta’nin bu ziyaretinde verdigi vebâ olayi, aslinda seyahatinden dönerken yaptigi ikinci ziyaretinde, yani 747/1347’de vuku bulmustur.

54 Argûn Sâh Nâsirî: Ilhanli hükümdari Ebû Saîd tarafindan Misir’a gönderilen kabiliyetli bir siyasetçiydi; Melik Nâsir’in yüksek rütbeli

adamlarindan biri hâline geldi. Bir aralik mabeyincilik bile yapmistir. Sonra Safed'e vali oldu, arkasindan Halep valiligine getirildi. Yildizi iyice parlayan Argûn nihayet Dimask'a tayin edildi. Son derece cesur ve dirayetli bir emirdi; çevre sehir ve bölgelerden ne istiyorsa derhal getiriliyordu; Dimasklilari tam anlamiyla memnun etmisti. Ibn Hacer'e göre Misir'dan gelen bir fermanla tutuklandi ve 750/1349'da feci bir baskinla öldürüldü. Ibn Iyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*'da onun basina gelenlerin Cabaga adli baska bir emir tarafindan tezgâhlandigini söyler ve Nâsir'in bizzat kendisinin bu iste payi olmadigina dair yemin içtigini; nitekim Cabaga'yi yakalayip asmalari için Dimask halkina ve askerine ferman gönderdigini ve Cabaga'nin yakalanip asildigini anlatir. O dönemin tarihçisi Aybekoglu Safedî de buna yakin bir yorum yapar ve Argûn Sâh'in hasetçiler tarafindan bogdurulduguni söyler. Yine ayni dönemin tarihçilerinden Ibn Habîb ise Argûn Sâh'in çok simardigini, "aslanlik" tasladigini; dosta, düsmana toptan cefâ eyledigini söyler. Bkz.: Aybekoglu Salâhaddîn Safedî, *Tuhfet-i Zevi'l-Elbâb*, s. 550-555; Ibn Iyâs, *Bedâiu'z-Zühûr*, ed-kritik: M. Mustafa, Kahire, 1982, C. 1, kisim: 1, s. 534; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 204; Ibn Habîb, *el-Muntekâ min Durreti'l-Eslâk fî Devleti'l-Etrâk*, ed-kritik: Abdulcebbâr Zekkâr, Halep, 1999, s. 256.

55 Sâlihiye Mahallesi: Meshur Kâsiyûn daginin eteklerine yaslanan bu mahalle bütün sehre tepeden bakar ve Misir Türk Memlûklerinin ilk hükümdarinin annesi Sultan Seceretüd'dür, Muhyiddîn Ibn Arabî, gramerci Ibn Mâlik gibi ünlülerin kabirlerini içinde barindirir. Kudüs'ten buraya göçen Ebû Ömer adli meshur bir sufî bilgin o civardaki Ebû Sâlih Mescidi'nde kalmaya baslar; zamanla avânesi çogalir, halk onlara "sâlihûn" der ve bu mintika Sâlihiye diye taninir. Bkz.: Aybekoglu Salâhaddîn, *Age.*, s. 442; Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, Beyrut, 1990, C. 2, s. 79.

56 Ebû Ömer Medresesi: Bazi nüshalarda geçtigi gibi Ibn Ömer degil Ebû Ömer Medresesi olmali bu okul. Haçlilarin Kudüs'ü isgali üzerine buraya göçen ve Hanbelî kadisi Semseddîn'in babasi olan Ebû Ömer tarafindan yaptirilmistir. Burada yolculara yemek ikrami yapilir, her sene fakir ve kimsesiz çocuklar sünnet edilir, kisin ihtiyaci olanlar için daima sicak su kaynar, senenin muhtelif günlerinde sabun dagitimi yapilir, Ramazan'in neredeyse her günü için özel bir tatli yapilarak halka dagitilirdi. Baslangiçta

Seyh Ebû Ömer tarafindan bir mescit ve on derslik olarak insa edilen bu müessese zamanla halkin ve ileri gelenlerin buraya vakfettigi arazi, dükkân gibi kaynaklarla muazzam bir hayir müessesesine dönüsmüstü. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *Age.*, C. 2, s. 77-87 *Ibn Müneccâ Medresesi: Zeynüddîn Ibn Müneccâ, Hanbelîlere ait Serifiyye Medresesi'nde ders vermis uzman bir hukukçuydu; sahasiyla ilgili kaliteli eserler veren bu hocanin en meshur talebesi Ibn Teymiyye'dir. Nitekim Zeynüddîn 695/1296 yilinda vefat edince yerine Ibn Teymiyye geçmistir. Herhalde zamanla Serifiyye Medresesi, Ibn Müneccâ adiyla anilir olmustur. Bkz.: Abdülkâdir Nuaymî Dimaskî, *Age.*, C. 2, s. 58.

57 Hz. Ibrahim'in yildizlar, ay ve günesten bahsettigi âyetler: 6. sûre, 76.-78. âyetler.

58 Neyreb: Yâkût Hamevî, Dimask'tan yarim fersah uzaktaki bu kasabanin, çok güzel bahçelere sahip oldugunu belirtir. Bkz.: Hamevî. *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1990, madde nr.: 12306.

59 Beyt Ilâhiye: Simdi Dimask'in kuzeydogusunda eski hâlinden hiçbir sey kalmamis bir semt vadir ki halk buraya Beytlihiye der. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 330.

60 Gelinlere çeyiz hazirlayan vakiflar: Islâm tarihinde vakfin hizmet verdigi sahalar arasinda hattatlara mürekkep saglamak, borcunu ödeyemez durumda olanlarin borcunu ödemek, yasli kayikçi ve hamallarin iâsesini karsilamak, çocuguna oyuncak alamayacak derecede fakir ana-babalara oyuncak vermek, sakat ve aç hayvanlari barindirmak, elverisli binalara kus evleri yaparak kuslarin bakimini yürütmek gibi basliklar vardir. Bkz.: Ziya Kazici, *Islâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, Istanbul, 1999, s. 294.

61 Dimasklilarin Faslilari sevmesi: Tâzî, Faslilarin Suriye ve Filistin civarinda vuku bulan Haçli savaslarinda daima bölgedeki Müslüman halka yardim ettiklerini; Ibn Cübeyr gibi pek çok kaynak tarafindan dogrulanan bu gibi yardimlasmalardan ötürü Faslilarin bu civarda sevgiyle karsilandigini; hattâ onlara ait mahalleler insa edildigini belirtmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 331; ayni yazar, *el-Kudüs ve'l-Halîl inde'r-Rahhâleti'l-Megâribe*, Beyrut, 1997.

62 Imâdüddîn Ismail Kaysarânî: Dimask'in saygin ailelerinden olan Kaysarânîlerden gelen Imâdüddîn, 714'te Halep sirkâtipligine atandi; daha sonra Dimask emiri Tinkîz'in ferman kâtipligini yapti ve 736/1336'da vefat etti. Zehebî'den naklen Ibn Hacer onun gayet dindar, saygin, mütevâzi ve ahlâkli biri oldugunu söyler. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 220.

63 Izzeddîn Kalânisî: Dimask'in en nüfuzlu ailesinden gelen Kalânisî, Memlûk sultaninin Suriye danismani ve vekili idi. Melik Nâsir Mogollara karsi savasmak için 701/1302 yilinda Dimask'a geldiginde Izzeddîn'in yaninda ikamet etmis ve ona Sâhib (= sultanin yakin dostu) unvanini vermistir. Izzeddîn 729/1329 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 2, s. 42.

64 Tenbûl sunma âdeti: Ibn Battûta, hatiralarini döndükten sonra yazdigi için zaman zaman yolculugunun ileri safhalarina müracaat ediyor. Tenbûl bitkisinin özellikleri ve Hintlilerin tenbûl sunma âdetleriyle ilgili ayrintili bilgi, ikinci ciltte tafsilatli bir sekilde anlatilacaktir.

65 Ibnü's-Sihna Ahmed Ebu'l-Abbâs Haccâr: Sihna'nin Osmanli'daki karsiligi Sübasi'dir; sehrin asayis ve denetiminden sorumlu kisinin soyundan geldigi için Sihnaoglu ismini alan Ahmed b. Ebû Tâlib Haccâr, dinî ve edebî ilimlerde gerçek bir üstat idi; Ibn Hacer'in bildirdigine göre yüz yasina kadar yasadi ve ömrünün son anlarinda bile oruç tutabiliyor, soguk suyla yikanabiliyordu! 730/1330'da vefat etti. Ibn Hacer, *Age.*, C. 1, s. 86.

66 726 yilinin Ramazan ortasi: 15-28 Agustos 1328'e tekabül eder.

67 Kasim b. Muhammed Birzâlî: Birzâla diye taninan ve bazilarinca Brezilya isminin de kökeni durumunda olan gezgin bir Berberî kabilesinden gelen bu ünlü âlim, zamaninin en büyük bilginlerindendi. Kiraat, hadîs, tefsir ve fikih alanlarinda uzmanlasan Kasim Birzâlî, Ebû Sâme'nin meshur tarih kitabina zeyl yazmistir.739/1339 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 3, s. 142.

68 Sihâbeddîn Ahmed Makdisî: Dönemin Ziyâiyye Medresesi'nin bashocaligini yapmis; 730/1330 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Ibn Hacer,

Age., C. 1, s. 107.

69 Abdurrahman Becelî: Ahmed b. Abdüddâim gibi hocalardan ders aldi ve 738/1338 yilinda Beyt-i Makdis’te vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 2, s. 207.

70 Semseddîn Muhammed Hakkârî: Kürt asilli bu büyük bilgin 654-737/1256-1356 yillari arasinda yasadi; hadîs ilminde uzmanlasti, dünyaya deger vermezligiyle meshur oldu. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 3, s. 269.

71 Âise Harrânî: Geçimin terzilikle saglayan bu hanim bilgin h. 647 yilinda dogdu, hadîs ilminde uzmanlasmis bir ailede büyüdü; kardesi Muhâsin büyük muhaddislerdendi. Zehebî onun son derece kanaatkâr ve iyi bir hadîs arastirmacisi oldugunu belirtir. 736/1336 yilinda vefat etmistir. O dönemde özelikle tarih, *Kur’an* kiraati ve hadîs ilminde uzmanlasmis çok sayida kadin bilgine tesadüf edilmektedir. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 2, s 145.

72 Zeyneb binti Kemâleddîn Makdisî: 646/1248 yilinda dogan Zeyneb çaginin en büyük kadin muhaddisiydi. Muhammed b. Abdülhâdî, Ibrahim b. Halîl, Ahmed b. Abdüddâim gibi uzmanlardan hadîs semâ etti; Ibrahim b. Mahmud, Ebû Nasr Ibnü’l-Illîk, Ibnü’s-Sîdî gibi Bagdatli âlimlerden icâzet aldi. Zehebî onun talebelerinin sayilamayacak kadar büyük bir kitle olusturdugunu; bu son derece ahlâkli, kanaatkâr, nâzik ve sahasinda doruk noktayi teskil eden kadinin küçükken göz hastaligi geçirdigini ve hiç evlenmedigini; 740/1339 yilinda 90 küsur yasinda vefat ettiginde geriye muazzam bir ögrenci kitlesi ve göz kamastirici bir hadîs arastirmasi biraktigini belirtmektedir. Bkz.: *Züyûlu’l-Iber*, s. 213; Ibn Hacer, *Age.*, C. 2, s. 70; Ibnü’l-Imâd Hanbelî, *Sezerâtü’z-Zeheb*, C. 8, s. 221.

[Onbeşinci Bölüm Notları]

1 Yediyüzyirmialti yilinin Sevval ayinin basi: 1326’nin Eylül ayinin basina denk gelir.

2 Kisve: Gassânî emirleri kendilerinden haraç almaya gelen Bizans memurlarini öldürüp elbiselerini parçaladiklari için buraya Kisve (=elbise) denmis. Kisve, Dimask’in güneyinde; sehirden yola çikan hacilarin yolu üstündeki ilk konak yeridir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu’cem*, madde nr.: 10265.

3 Seyfeddîn Cûbân (=Çoban): Melik Esref’in memlûklerindendi. Esref’ten sonra Nâsir da onu muhtelif görevlere atamis ve Dimask emiri yapmistir.728/1328’de öldü. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 323.

4 Acârime Tayfasi: Akârime olarak da bilinen bu grup, yüzyil baslarina kadar Golan tepelerinde otururdu ve elli çadir civarinda bir nüfusa sahipti. Bkz.: Ömer Riza Kahhâle, *Mu’cemu Kabâili’l-Arab*, Dimask 1949, C. 2, s. 755.

5 Zur’a ve Hûran (=Hôrân): Zur’a bugün Ezra diye bilinen yer olup "Lecât" denen volkanik bölgenin güneyindedir. Havrân veya Hôrân ise Dürzîlerin yasadigi mintikadir ve idarî merkezi Busrâ’dir. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-Buldân*, s. 253 ve 256

6 Busrâ (=Eski Sam): Eski Sam diye bilinen bu sehrin tarihi Romalilara kadar uzanir. Havrân ve çevresinin idarî merkezi olmustur. Evleri siyah tasla insa edilmis bulunan bu sehrin çarsisi gayet zengin, kalesi de gayet sarptir. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Age.*, s. 253.

7 Kerek Kalesi: 540/1145 yilinda Haçlilar tarafindan insa edildi. Eyyûbîler 583/1188 yilinda burayi aldilar. Gayet saglam ve yüksek bir yapidir. Eteklerindeki bag ve bahçeler çok güzeldir. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Age.*, s. 246.

8 Baybars Sesnikîr Mansûrî ve *Emir Sâlâr: Baybars, Melik Esref döneminde tabilhâne emirligi yapti; onun öldürülmesiyle birlikte derhal

harekete geçti; Baydarâ ve diger katilleri haklayan gruba katildi; arkadaslariyla beraber Melik Nâsir'in ondört yasinda ikinci kez tahta geçirilmesine yardimci oldu. Böylece Memlûk Sarayi'nda çasnigirlik yani yemek tadiciligi görevi alan Baybars, çocuk yasta ismen sultan olan Nâsir yerine devleti yöneten iki kisiden biri oldu; digeri Sâlâr idi. Nâsir, bu iki tecrübeli siyasînin yavas yavas onu saf disi edeceklerini anladi; zira onu durmadan sikistiriyor, halkla iliski kurmasini engelliyorlardi. Hac bahanesiyle Kahire'den çikan Nâsir, Kerek Kalesi'ne yerlesti; bu durum Sâlâr ile Baybars'i kizdirdi ve derhal "ya geri dönersin yahut tahttan çekildigini bildiren bir nâme gönderirsin!" dediler. Nâsir herhangi bir belge göndermedi ama Kerek'ten de çikmadi. Bu kritik durum sebebiyle Memlûk kumandanlar arasinda bir istisâre meclisi kuruldu; Baybars veya Sâlar'dan birinin basa geçmesi gerektigi belirtildi bu mecliste. Ilk teklif Sâlâr'a yapildi ama o geçmis tesebbüslerden epey ders aldigi ve yeterli taraftar bulunmadan tahta talip olmanin daragacina varma anlamina geldigini bildigi için teklifi geri çevirdi ve Baybars'a beyat etti. Baybars basa geçti ama Nâsir'in popülaritesi ve kurnazligi karsisinda tutunamadi; nihayet gönüllü olarak tahti biraktigini söyleyip kaçma tesebbüsünde bulunduysa da Nâsir'in taraftarlari onu yakaladilar. Sâlâr hapsedildi, Baybars 709/1310 yilinda idam edildi. Bkz.: Ibn Habîb, *Tezkiretü'n-Nebîh*, C. 2, s. 17-18; Muhammed Süheyl Tokkûs, *Târîhu'l-Memâlîk*, s. 229-233.

9 Tebûk: Hicr ile Sam bölgeleri arasinda kaynak sulari, hurmasi ile dikkat çeken mintika. Islâm tarihinde burasi, Tebûk Gazvesi'yle bilinir. Ayrinti için bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 87; Ebû Ubeyd Bekrî, *Mu'cemu Mâ Ista'cem*, Beyrut, 1983, ed-kritik: Mustafâ Sakâ, C. 1, s. 303-304.

10 Uhaydir vadisi: Ahdar da denilen bu derin vadinin orta yerinde bir zamanlar Peygamberimizin yaptirdigi bir mescit oldugu anlatilir. Bu nokta o zamanlar Tebûk'e dört menzil uzaklikta imis. Mekke, Medine ve Arabistan hakkinda eski ve (kendi zamanindaki) yeni kaynaklari derleyerek sahasinin en çapli eserini ortaya koyan devlet adami *Eyyûb Sabrî Pasa (ö: 1890), Sam yolundan hacca gelisi anlatirken Uhaydir vadisine deginir; buranin Sam'dan Mekke'ye uzanan yolun tam orta menzilini teskil ettigini bildirir ve devam eder: "Uhaydir, daglar arasinda bir menzil-i vâsi olub kal'asi Sam Hükümeti idaresindedir. Kal'aya mülâsik üç birke (=genis gölet) vardir ki kal'a halki dâhil hisâr kuyularindan su çekerek zikrolunan

birkeleri doldururlar." Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî *Age.*, C. 1, s. 123; Eyyûb Sabrî Pasa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, (Cezîretü'l-Arab kismi) C. 3, s. 239.

11 Semûm Yeli: Semûm yeli güneyden esen sicak ve zehirli rüzgâr demektir; Türkçede "sâm yeli"ne tekabül eder. Muhammed Bin Hamza'nin 15. yüzyil baslarinda satirarasi çeviri usûlüyle hazirladigi bir *Kur'an* mealinde "issi yil, kati issi yil, od" (=sicak yel, çok sicak yel, ates) seklinde çevrilmistir. Yeni zaman yorumculari Semûm yelini "radyoaktif madde yüklü" rüzgârlara benzetmektedirler. *Kur'an-i Kerim*'de bazi günahkâr ve sapkin kavimlerin Semûm yeliyle ansizin kavrulup helâk olduklari bildirilir. Bkz.: Muhammed Bin Hamza, *XV. Yüzyil Baslarinda Yapilmis Kur'an Tercümesi*, haz.: Ahmet Topaloglu, Istanbul, 1978, C. 2, s. 753.

12 Birket-i Muazzam: Eyyûbîlerden Dimask sultani ve meshur Salâhaddîn'in kardesi olan Melik Muazzam Isa'ya (saltanati: 1218-1227 m.) nispet edilen bu göleti Eyyûb Sabrî Pasa söyle anlatir: "Bir çöl ortasinda seylâb ile doldurulmak içün yapdirilmis bir havz-i kebîr olub inkita-i emtârda (=yagmur kesildikte) susuz kalur." Bkz.: *Age.*, s. 239.

13 Hicr ve Bi'rü'l-Hicr (= Hicr Kuyusu): Eyyûb Sabrî Pasa anlatiyor: "...Hac kafileleri Mebrekü'n-Nâka'yi geçerek Hicr merhalesine varirlar. Hicr'in bir ismi de Kurâ-yi Sâlih (=Sâlih Peygamber'in (as) memleketi) olub bu karyeler dag üzerinde buyût-i menhûte ile kum tepelerinden ibarettir. Bu menzilde pek çok kuyu var ise de sulari içilmekden menhîdir." Bkz.: *Age.*, s. 240.

14 Ulâ: Eyyûb Sabrî Pasa anlatiyor: "Hicr'dan kiyam eden kafile, Diyâr-i Semûd'un nisf menzil cenub tarafinda bulunan Ulâ mevkiine gider. Ulâ, Medine-i Münevvere'ye alti merhale baîd (uzak) olub onun tevâbiindendir. Akarsulari, bagçeleri ve bir de kal'asi vardir..." Bkz.: *Age.*, s. 241.

15 Itâs ya da Attâs: Bu merhale isim olarak aynen tespit edilememistir. Tâzî de dahil, hiçbir Ibn Battûta sârihi burayi tespit edememistir. Ancak neresi oldugu hakkinda yine Eyyûb Sabrî Pasa imdadimiza yetisiyor ve tam da Ulâ'dan sonraki menzili beyan ederken isim ve tanim veriyor: "Ulâ'dan kalkan kafile Katarân yahut Tavâmîr'e (denilen yer)e gider, burasi susuz, issiz ve sa'bulmurûr (=geçilmesi pek güç) bir tasliktir." Bkz.: *Age.*, s. 242.

16 Hüdeyye: "... Sonra Hüdeyye merhalesine gidilir; bu merhalenin sulari esmelerden mütehassil ise de otlari sinamekiden ibaret olmak hasebiyle sürbü (=içilmesi) ishâli dâîdir (=ishâle yol açar.) Bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 3, s. 242.

[Onaltıncı Bölüm Notları]

1 Aglayan agaç (=Ciz'u'n-Nahle): Hacilar, Mescid-i Haram ziyaretine Bâbü's-Selâm'dan baslarlar. Bu kapi mescidin bati duvarinin güney kösesinde, Peygamberimizin kabrine yakindir. Aglayan agaçtan ise bugüne bir sey kalmamistir; konu seyyah tarafindan minberle ilgili kisimda yeniden ele alinacaktir. Agaç hâdisesi, 9/15. yüzyilin meshur siyer bilginlerinden Imam Kastallânî'nin konuyla ilgili kitabinin Sâir Bakî tarafindan yapilan çevirisinde, mucizeler bâbinda söyle anlatilmaktadir; kisaltarak veriyoruz: "...Resûlullah (sav) evvelce hutbe buyurdugu zaman Mescid-i Serif'te bir ciz' var idi; ona dayanup durur idi, dahi hutbe okur idi. Sonra minber düzilüb (=insa edilip) anda hutbe buyiricak ol ciz', Peygamberimizin firâkindan nâle kildi, figân itdi; mescitte olan sahâbeden kim var ise esitdiler. Bu hususla alâkali hadîsi, turuk-i kesîreyle (=pek çok yol ve ravi ile) bir cemaat rivayet itmislerdir." Konunun daha sonraki hâlini biraz kisaltarak Eyyûb Sabrî Pasa'dan aktaralim: "... Harîk-i sânîden (=ikinci yangindan) evvel ol kible divarina yakin bir amûdpâre (=kütük parçasi) var idi ki Mushaf-i Serif sandigi iste bunun arkasindaydi. Kabri ziyaret edenler bu agaç parçasinin firâk-i mahbûb-i hallâk ile (=Peygamberimizden ayri düsmenin acisiyla) feryâd u figân iden Ciz'u'n-Nahle (=Hurma Kütügü) bakiyesi olduguna inanarak ol nahil parçasini mesh ve takbîle (=öpmeye) gayret iderler idi." Pasa, o parçanin orijinal olmadigi yönünde görüs serdedenlerin delillerini andiktan sonra ataga geçerek parçanin orijinal oldugunu çesitli sekillerde izah ediyor. Bkz.: Sâir Bakî, *Meâlimu'l-Yakîn* (Kastallânî'nin *el- Mevâhibu'l-Ledünniyye* kitabinin tercümesi), Istanbul, 1318 h., C. 1, s. 414; Eyyûb Sabrî Pasa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Istanbul, 1304 h., C. 2, (Medine kismi) s. 398 ve 406.

2 Mescid-i Serif (=Medine'deki büyük mescit): Ibn Battûta'nin burada verdigi malûmat, Ibn Cübeyr'den kisaltilarak yapilmis iktibaslardan ibarettir. Ibn Cübeyr'in bahsettigi mescit ise 654/1256 yangininda kismen harap olmus idi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 351.

3 Abdullah b. Ömer: Hz. Ömer'in oglu, Mekke'de en son vefat eden (73/693) sahabidir. Peygamberimizin hâl ve hareketlerini aynen yasatma konusunda titizligiyle taninmistir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 3, s. 203.

4 Mâlik b. Enes: Dört Sünnî fikih mezhebinden Mâlikî mezhebinin önderi. Islâmin temel kurallarini toplu olarak anlama ve yasatma hususunda Medinelilerin çok önemli bir kaynak olduguna dikkat çektigi ve onlarin uygulamalarini kendi hukuk usûlünü belirleyen ilkeler arasinda saydigi için Medine Imâmi diye söhret bulmustur. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 8, s. 48.

5 Hicret yilinin basi: Hicret takvimi, Peygamberimizin 15 Temmuz 622'de Cuma günü Mekke'den ayrilmasiyla baslamaktadir. Rebîülevvel'in sekizinci gününde Medine'ye varmistir ki, 20 Eylül 622'ye tekabül eder.

6 Ebû Eyyûb Ensârî: Hazrec kabilesinin Neccarogullari kolundan gelen bu meshur sahabi Akabe Bîati'na katilmis yetmis kisidendir. 52/672'de Istanbul'u muhasara eden Islâm ordusuna katilanlardandi, burada vefat edince sehrin surlari dibine gömüldü. Tarihî kaynaklara bakilirsa Bizanslilar da bu kabrin oldugu yere hürmet göstermisler ancak Latin istilâsiyla sehrin pek çok kilise vs. dinî yapisiyla beraber burasi da harap edilmistir. Istanbul, 857/1453 yilinda fethedilince Hz. Eyyûb'un kabri Aksemseddîn tarafindan tekrar belirlenmistir. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 2, s. 402; Ibnü'l-Cevzî, *Sifatu's-Safve*, C. 1, s. 242; *Sahabeden Günümüze Allah Dostlari*, (ilgili kismi çev. A. Sait Aykut), C. 1, s. 281-290.

7 Mescid-i Serif'in genisletilmesi ve mihrabin konulusu: Bu konuyla ilgili ayrintili malûmat Eyyûb Sabrî Pasa tarafindan da verilmistir. Bkz.: *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. 2, Medine kismi, s. 388-400.

8 Bizans'tan mimar getirilisi: Bu konu diger Islâm tarihçilerince de ele alinmistir. Bkz.: Makrîzî, *ez-Zehebü'l-Mesbûk*, ed-kritik: Cemaleddîn Seyyâl, Kahire, 1955, s. 30.

9 Minberin yapilisi: Minberin tesisiyle ilgili bahis, siyer kitaplarinda daima aglayan hurma kütügü hâdisesiyle beraber anilmistir. Minberin mimari, Osmanlilara kadar kaç defa ve kimler tarafindan tamir edildigi vs. ilgili ayrintili bilgi için bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 2, s. 406-429.

10 Sirâcüddîn Ömer Misrî: Fikih ve diger dinî ilimlerde zekâsi ve arastirmalariyla öne çikti, Mansûr Kalâvûn tarafindan Medine hatipligine getirildi, kirk yil bu görevde kaldi, 726/1326 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibnü'l-Imâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 129.

11 Ebû Abdullah Muhammed Garnâtî: Bu sahis gerçekten yasamis, tip vs. çesitli ilimlerde söhretiyle öne çikmis bir sahsiyettir. Dönemin biyografi uzmanlarindan Ibnü'l-Hatîb söyle diyor: "Ebû Abdullah Muhammed güzel huylu, zarif bir insandi; tiptan anlardi. Kendi beldesinde (=Girnata) saygin âlimlerden olan Ebû Abdullah hacca gitti, orada da ününü duymayan kalmadi, nihayet Medine hizmetkârlarinin basi oldu; ancak basina gelen bir hâdiseden sonra cinsiyet uzvunu kesti; sakallarini da kazitti! Bu adam 750/1350 yilindan sonra vefat etmis olmalidir." Bkz.: Ibnü'l-Hatîb Lisânüddîn, *el-Ihâta*, ed-kritik: M. Abdullah Annân, Kahire, 1975, C. 3, s. 233.

12 Kâdî Iyâd b. Musa b. Iyâd: Peygamberimizle ilgili meshur **es-Sifâ bi Ta'rîf-i Hukûki'l-Mustafâ* kitabinin yazari. Osmanli'da ve neredeyse tüm Islâm dünyasinda en çok okunan, üzerine serh yazilan siyer kitabidir *Sifâ*. Zamanin hadîs ve tarih alanlarinda öncü bilginlerinden olan Kâdî Iyâd, Sebte ve Girnata'da kadilik yapmis, 544/1149 yilinda Merrâkes'te vefat etmistir. Kitabin dili akici olup Peygamberimizin ahlâkindan, mucizelerinden ve kisisel özelliklerinden bahseder. Eskiden *Sifâ* okuma cemiyetleri varmis ve kitap bitirildiginde hususi dualar okunurmus. Müteaddit defa Istanbul'da tasbaskisi yapilmis olan bu eserin eski Türkçe çevirileri vardir. Ünlü tarihçi Makkarî, Kâdî Iyâd'in biyografisini yazmistir. Bkz.: Makkarî, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâri'l-Kâdî Iyâd*, Fas, 1978.

13 Mekke ve Medine emirleri: Bu iki sehrin idaresi genel olarak Hz. Ali soyundan gelenlere verilmistir. Arabistan ve çevresini yöneten büyük veya küçük devletler zaman zaman kendi siyasetlerine uygun serif veya seyyidleri Haremeyn'e emir yapmak isteseler de dogrudan idare isini üzerlerine almamislar –emirlerin birbirleriyle kavga etmeleri gibi olaganüstü hâller disinda– bölgeye yabanci birini tayin etmemislerdir. Eyyûb Sabrî Pasa kitabinda ta Emevîler döneminden Osmanli'ya kadar Haremeyn emirlerini tek tek verir. Bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 3, s. 66-70.

14 Kübeys b. Cemmâz b. Sîha: Metinde adi anilan Tufeyl'in kardesi olan Kübeys, 725/1325 yilinda emirlige geçmis ancak 728/1328 yilinda suikasta ugrayarak öldürülmüstür. Ibn Battûta suikast tarihini bir yil erken vermistir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 158.

15 Bakî’ Mezarligi: Bugün de Cennetü’l-Bakî adiyla maruf olup hacilar tarafindan ziyareti asla ihmal edilmeyen bu mekân hakkinda Eyûp Sabri Pasa söyle diyor: "Bakîu’l-Garkad Mezarligi, Medîne-i Münevvere Hisari’nin Cum’a Kapisi haricinde olub garbî tarafinda hurma bagçeleri, sarkî tarafinda hisar vardir. Sehrin vadilerinin selleri, mezkûr makberenin iki tarafindan murûr ider ve siddetli yagmur yagar ise seyelâb-i vâride oranin divarlarini yikub harab eyler. Bakîu’l-Garkad’da yatan ashâb-i kirâmin adedi onbini mütecâvizdir. Fakat bunlarin bir takimi asr-i saâdette ve birazi da hulefâ-yi râsidîn ve mülûk-i Benî Ümeyye zamanlarinda vefat etmistir." Daha sonra tek tek tespit edebildigi mühim sahsiyetleri sayar. Bkz.: *Mirâtü’l-Haremeyn*, C. 2, Medine kismi, s. 963-966.

16 Safiyye binti Abdülmuttalib: Eyyûp Sabri Pasa anlatiyor: "Safiyye validemizin mezari Bâb-i Bakî’dan harice çikilacagi yerde, yani Mugîre b. Su’be’nin hanesi ittisâlindedir. Bazilari burayi ziyaret itmeyüb Bakî’in haricinde ve sur ittisâlindeki bir türbeyi ziyaret ederler ise de Mugîri b. Su’be’nin hanesi tesis olunurken oglu Zübeyr b. Avvâm’in; ‘Ey Mugîre! Hanenin damlaligini validemin kabri üzerinden kaldir!’ demesi ve Cenâb-i Mugîre’nin o cihette olan akindiyi cihet-i âhara (=diger yöne) çevirmesi mezarin burada oldugunu teyid ider." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 982.

17 Ibrahim b. Resûlullah ve mezarlara su dökme gelenegi: Peygamberimizin eski Misir halkindan Kipti asilli zevcesi Marya’dan olan ogludur. Peygamberimiz onu çok severdi; 7/628 yilinda dogan bu çocuk bir sene sonra vefat edince gözyaslarini tutamamistir. Eyyûp Sabri Pasa anlatiyor: "Ibrahim b. Resûlullah’in kabri, Efendimizin süd karindasi Osman b. Maz’ûn’un (ra) türbesi yanindadir. Hz. Ibrahim’in mâder-i pâkize gûherleri, Iskenderiye sehrinin sahibi Mukavkis’in Efendimize takdim ettigi Mâriye-i Kibtiyye’dir. Ibrahim vefat ettiginde cenazesini Fadl b. Abbâs yikayub Üsâme b. Zeyd yardimiyla kabrine indirmis ve Resûl-Ekrem bizzat kendisi mezar üzerine su döktügünden; andan sonra mezarlara su dökmek sünnet olmustur." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 966-967.

18 Abdullah b. Ca’fer b. Ebû Tâlib: Ca’fer, Hz. Ali’nin kardesidir. Mûte Gazvesi’ne katilmis ve iki kolunu da kaybettigi için Cennet’te iki kanatli manasinda Zü’l-cenâhayn diye lakaplandirilmistir. Eyyûp Sabri Pasa anlatiyor: "Abdullah b. Ca’fer-i Tayyâr da Dâr-Akîl Hazîresi’nde

medfûndur. Bu zât, Araplarin en cömertlerinden oldugu cihetle ‘Cevâd’ lakabiyla müteârif idi." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 983.

19 Abbâs b. Abdülmuttalib ve Ehl-i Beyt kabirleri: Meshur fakih ve müfessir sahabi Ibn Abbâs’in babasidir ve Abbâsîler onun soyundan gelir. Eyyûb Sabrî Pasa anlatiyor: "Hz. Abbâs, Ali b. Ebû Tâlib’in annesi Fâtima binti Esed’in mezari yaninda medfûn olub Dâr-Akîl’e yakindir. Cenâb-i Abbâs’in mezâr-i lâmiu’l-envârlarini sâmil olan kubbeye ‘Kubbe-i Ehl-i Beyt’ denilir ki; Sâmî ve Garbî olarak iki kapusu olub gerek türbedarlik ve gerek bevvâblik vazifesi Berât-i Âlî ile Medine’nin Sâfiî müftüsü Seyyid Ca’fer b. Berzencî silsilesine münhasirdir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 982.

20 Osman b. Affân: Eyyûb Sabrî Pasa anlatiyor: "Osman b. Affân Hazretleri hicretin 35. yilinda hâiz-i mertebe-i sehadet olub Bakî Mezarligi müntehâsinda vaki ‘Hos Kevkeb’ denilen bostanin arsasina defnedilmistir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 985.

21 Fâtima binti Esed: "...Fâtima validemiz, Esed b. Hâsim b. Abd-i Menâf-i Kureysî’nin kerimesi ve Cenâb-i Haydar Ali b. Ebû Tâlib’in validesi olub Ebû Kutayfa’nin hamami karsusunda ve bazilarina göre ise Abbâs b. Abdülmuttalib’in türbe-i nefisesi yakininda bulunan Benî Hâsim türbelerinin birincisi mevkiindeki Dâr- Akîl’e defnedilmistir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 980.

22 Kubâ Mescidi: Eyyûp Sabri Pasa anlatiyor: "Kubâ mintikasi eskiden pek kalabalik iken murûr-i zamanla ahalisi azalub bu cihetle buyût ve menâzili yikilub harab olarak âdetâ küçük bir karye hükmünde kalmis idi. Maamâfih millet-i Islâmiyede en erken tesis buyurulan Mescid-i Kubâ ol karyede oldugundan heyet-i Islâmiye beyninde gayet meshur ve muazzezdir. Mescid-i Saâdet’le Mescid-i Kubâ’nin arasini müerrihler iki-üç mil deyu rivayet iderler. Mescid-i Kubâ’nin Sultan Süleyman tarafindan müretteb ve muvazzaf imam ve hatibleri ve müteaddit müezzinleri oldugu hâlde 999 hicrî yilina kadar orada cemaatle namaz kilinmak usûlden degil idi." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 1261.

23 Bi’r-i Arîs ve Peygamberimizin Yüzügü: Eyyûp Sabri Pasa, Peygamberimize ait kuyulardan bahsederken en basta burayi anlatiyor: "Arîs, çiftçi manasinda Yahudi taifelerinden birinin adidir. Burasi Mescid-i

Kubâ’nin garbî tarafinda olub yaninda üç arsin irtifainda bir tas vardir. Bir keresinde Efendimiz Hazretleri’nin hâtem-i saadetleri (=yüzügü) kuyunun dibine düstü; ancak kuyunun suyu yükselib hâtemi geriye arz ve ihdâ eylemisdir. Bu hâtem bilâhare Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve andan sonra Hz. Osman’a intikal etmis ve Cenâb-i Osman da 6. hilâfet yilinda yine Bi’r-i Arîs’e düsürüb ani ordan artik çikaramamistir." Ancak bazi kaynaklarda, üzerinde "Muhammed Allah’in elçisidir" kabartmasi bulunan bu gümüs yüzügün Muaykib mevkiinde düstügü belirtilmektedir. Bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 2, s. 1066; Imâm Tirmizî, *Muhtasar-i Semâil*, ed-kritik: M. Nâsireddîn Elbânî, Ammân, 1405 h., s. 62.

24 Handak: Hendek Savasi 6/627 yilinda yapildi; o zamana kadar Araplar arasinda pek bilinmeyen bir taktik uygulanarak Mekkelilere karsi hendekler kazildi ve düsman geri püskürtüldü. Pasa anlatiyor: "Handak, Hazret-i Peygamber’in Ahzâb Vak’asi Gazvesi’nden evvel Medine etrafina kazdirdigi meshur hendegin ismidir. Müerrihlerin bildirdigine göre Ahzab Vak’asi’ndan önce (=birlesik Mekke ordularinin hücumundan önce) Peygamberimizin emriyle; Bathân deresinin üst tarafindan garbî tarafina ve garbî Harra’dan Efendimizin bayram namazi kildiklari yere, buradan Mescidü’l-Feth sahâsina, oradan da yukarida adi geçen derenin garbî cihetinde vâki iki küçük daga degin gayet vâsi ve derin bir hendek kazildi. Bu iste basta Peygamberimiz olmak üzere üçbin sahabi çalismis idi; kazma isi yirmi günde bitirildi. Müsrikler bir ay kadar muhasara idüb bagristilar ancak nihayetinde münhezimen geriye döndüler. Bu hâdisenin vuku buldugu yer, simdi Medine’ye yarim saat uzakliktadir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 1219-1222.

25 Uhud: Uhud 3/625 yilinda vuku bulan meshur savasin mekânidir. Mekkeli müsrikler Bedir’in intikamini almak için büyük bir ordu topladilar ve iki taraf arasinda kiyasiya bir savas cereyan etti; Peygamberimizin disi kirildi, henüz müsrikler tarafinda bulunan askerî deha Hâlid b. Velîd’in taktigi ve Medineli okçularin yerlerini erken terketmesi sebebiyle Müslümanlarin kaybi büyük oldu. Ancak Mekkeliler bitirici bir hamle yapamadan geri döndüler. Eyyûb Sabrî Pasa, Uhud’u tarif ederken söyle diyor: "Uhud dagi, Belde-i Resûl’ün Sam cihetindedir. Hazret-i Hamza’nin türbesi bu dagin etegindedir." Sâir Bâkî tafindan çevirilen *Mevâhib*’de hâdisenin özü söyle anlatilir: "Ehl-Islâm arasinda elli nefer güzel ok atar

idi; Peygamberimiz onlari asker-i Islâmin ardindaki dag yolunun agzini muhafazaya koydu; tâ ki düsmen dolasub ardlarindan gelmeyeler. Ve buyurdu kim ‘Eger bizi kuslar kapdigin dahî görseniz ben size haber göndermeyince zinhar yerinizden ayrilmayasiz! Ve eger görseniz biz kâfirleri ayaklar altinda çignediriz; yine ben size haber göndermeyince olmaya ki yerinizden hareket idesiz!’ deyu muhkem te’kid ve tembihde bulundu." Iste bu tembihatin yerine getirilmemesiyle büyük zayiat verilmistir. Bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 2, s. 1021; Imam Kastallânî, *el-Mevâhibü’l-Ledünniyye* (Sâir Bâkî çevirisi), C. 1, s. 103-105.

[Onyedinci Bölüm Notları]

1 Ihrâm ve Ihrâma girme yerleri: Ihrâm, niyet ve telbiye ile; biri belden yukarisini digeri belden asagisini örten iki parça dikissiz elbise giymek demektir. Kisi kefeni andiran bu örtülerle dünyevî arzu, heves, menfaat vesaireyi geride birakmis, sanki mahsere hazirlanmis olur. Ihrâma girme yerleri yahut mîkatlar, mukaddes mintikanin sinirlaridir. Hadîste geçtigi üzre Medine tarafindan gelenler Zü'l-Huleyfe'de, Sam ve Misir tarafindan gelenler Cuhfe'de, Irak arafindan gelenler Zâtü'l-Irk'ta, Yemenliler de Yelemlem'de ihrâma girerler. Bkz.: Imâm Sarahsî, *Kitâbu'l-Mebsût*, Beyrut, tarihsiz, C. 4, s. 166.

2 Zülhuleyfe (Zü'l-Huleyfe): Medine'ye uzakligi yedibuçuk km olan ihrâm mintikasi. Bkz.: Bir önceki not. *Ifrâd Hacci: Sadece hacca niyetlenerek yapilan hacdir ki umreye ve hacca birlikte niyet edilerek yapilan hacdan (=Hacc-i Kirân) tefrik etmek için bu tabir kullanilir.

3 Zâtü'l-Alem: Bi'r-i Ali diye bilinen mintikadir. Ibn Battûta'dan bir kusak önce buralari gezen Abderî söyle anlatiyor: "Hulays'a yarim günlük mesafede Müderrec denen yerde çok eski zamanlardan kalma basamak seklinde büyük harabelerin yaninda Bi'r-i Ali denen bir kuyu vardir; orayi bizzat Hz. Ali'nin kazdirdigi söylenir." Bkz.: Abderî, *Rihletü'l-Abderî*, ed-kritik: Ali Ibrahim Kürdî, Dimask, 1999, s. 352.

4 Safrâ: Endülüslü tarihçi Bekrî burayi söyle anlatiyor: "Yenbu'a kadar uzanan sulariyla meshur; tarla ve hurma agaçlariyla dolu gayet güzel bir kasabadir. Uceyre denen kaynak suyu da buradadir. Burasi Araplarin öteden beri siirlerine konu olan bir yerdir." Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî Endelüsî, *Mu'cemu Mâ Ista'cem*, ed-kritik: Mustafâ Sakkâ, Beyrut, 1983, C. 3, s. 836.

5 Bedr: Burasi Islâmin kalabalik Mekke müsrik ordusuna karsi Hicret'in 6. yilinda 17 Ramazan'da /Mart 624'te kazandigi ilk büyük zaferin yeridir. Bugün Bedr-i Hanîn diye bilinir. Pek çok Islâm ülkesinde 17 Ramazan merasimlerle kutlanir. Saraybosnali Müslümanlar da 17 Ramazan'i Bedriye (Sehâdet) günü olarak kutlarlar. Abderî de burayi söyle anlatiyor: "Içinde gayet berrak bir kaynagi vardir; mescidi küçük ise de pek güzeldir. Mescidin batisinda Bedir sehitlerinin medfûn bulundugu bir kabristan vardir." Bkz.: *Age.*, s. 342.

6 Bikâu’l-Bezvâ: Abderî de benzeri ifadelerle anlatir burayi: "Bezvâ göz alabildigine uzun kupkuru bir yerdir. Insan burada kaybolabilir; dost dostunu yitirir! Bu uzun ve çorak saha üç gün tutar." Bkz.: *Age.*, s. 348.

7 Hulays: Abderî anlatiyor: "Cuhfe’den Hulays’a üç günde varilir. Hulays aslinda gayet muhkem fakat küçük bir kaledir. Güzel hurmaliklarin ve tatli suyun bulundugu bu mekân, bir müstebit serife aittir." Bkz.: *Age.*, s. 351.

8 Usfân: Mekke’den 36 mil uzakliktaki bu güzel mekân Bekrî’nin ifadesiyle büyükçe bir köy imis. Suyu ve yesilligi mebzul olan bu mintika eskiden Benî Mustalik kabilesine aitmis. Bkz.: Ebû Ubeyd, *Age.*, C. 3, s. 942.

9 Mukl Agaci: Akgünlük agaci; Dûm ve Kazm diye de bilinir.

10 Batn-i Merr: Abderî anlatiyor: "Hulays’tan Batn-i Merr’e üç günde varilir. Hurmasi ve suyu bol olan bu vadi insanlarla meskûndur ve Mekke’ye baglidir." Bkz.: *Age.*, s. 352.

[Onsekizinci Bölüm Notları]

1 Ibn Battûta'nin ilk haccinin tarih olarak karsiligi: Çek arastirmaci Ivan Hrbek'e göre seyyahimiz bu ilk haccini 20 Zilkade 726/18 Ekim 1326 tarihinde yapmis oluyor. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 367. Ibn Battûta bu bölümün tafsilat gerektiren kisimlarinda da Ibn Cübeyr'den faydalanmistir.

2 Mekke üzerine tafsilat: Mekke'nin binalari, daglari, isimleri ve cografî durumuyla ilgili malûmat edinmek isteyenler Eyyûb Sabri Pasa'nin birinci kitabinda aradiklarini bulabilirler. Bkz.: *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. 1, s. 21-132 arasi.

3 Ebû Kubeys dagi: Pasa anlatiyor: "Ebû Kubeys dagi, Ebû Kubeys Ayâdî adinda bir temürcünün oraya çadir kurup ikamet etmesiyle bu ismi almistir. Bu cebel-i mübeccel, Beytullah'in sarka meyilli cenub cihetinde yani Mekke'nin sarkî tarafinda vâki mukaddes Cebel-Safâ üzerinde bulunup mevcud daglarin en eskisi oldugu rivayet olunur. Bu dagin yarisindan ziyadesi menâzil ile müzeyyen olub zirvesi bir mescit ile isaretlenmistir. Ebû Kubeys pek de yüksek degildir; lâkin irtifâi, amûdî (=dikey) oldugundan oraya çikanlar yorulur. Maamâfih Beytullah'in müsahedesiyle yorgunlugu izale olur." Bkz.: Eyyûb Sabri Pasa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. 1, Mekke kismi, s. 1147-1152.

4 Kuaykiân dagi: Eyyûb Sabri Pasa anlatiyor: "Ebû Kubeys'in yamacindadir; Cürhüm kabilesinden olanlar silâhlarini buraya koyarak müteka'ki olmasi (=silâhlarin sakirdamasi) sebebiyle bu ismi almistir." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 1160.

5 Handeme dagi: Eyyûb Sabri Pasa anlatiyor: "Ebû Kubeys'in arkasinda kâin Si'b-i-Âmir ve Ecyâd daglarinin karsisinda büyük bir cebeldir. Ibn Abbâs (ra) Hazretleri'nin 'Bu dagda yetmis peygamber medfundur. Mekke'ye yagmur onlarin seref ve bereketiyle nüzûl ider' dedigi Imâm Fâkihî'den nakledilmistir." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 1159.

6 Mekke'nin çorakligina dair âyetler: Mekke cografya itibâriyle çorak bir yer olmasina ragmen dinî ve ticarî bir merkez oldugu için her türlü yiyecek, giyecek ve malin mebzûl miktarda bulundugu bir sehir durumundadir. Mekke'nin çorakligi Ibrahim Peygamber'in (as) diliyle *Kur'an-i Kerim*'de

de belirtilmistir: "...Ey Rabbimiz! Ben neslimden bir kismini senin Beyt-i Harem'inin yaninda, ziraat yapilmayan bir vadiye yerlestirdim." Bkz.: Ibrahim Sûresi (14. Sûre), âyet: 37.

7 Mekke'deki meyve ve sebzeler: Bunlarin bir kismi daha uzak yerlerden getirilirken bazi türler civardaki vadilerde yetistirilirdi. Eyyûb Sabri Pasa'nin bu konuda söylediklerini özetlersek Osmanli zamaninda da Mekke'ye her türlü meyvenin ya o civarda yetistirilerek yahut uzaklardan ithal edilerek getirildigini görürüz: "Mekke civarinda Huseyniye bahçeleri gibi kavun, karpuz ve limon yetistirilen mintikalar oldugu gibi; Fâtima vadisi gibi birkaç köyü besleyen, onlarca kaynak suya yataklik eden; hurma, kina, muhtelif sebzevat ve bostan mahsûlâtinin yetistirilmesine imkân veren mintikalar da mevcuttur. Ancak hava sicakligi ve iklim farkliligi sebebiyle yabancilar için bu meyveleri dikkatli yemek icab ider. Mekke'de seftali, kayisi, incir, ayva, armut, elma, erik, temûr-i hindî, üzüm, ceviz, dut, portakal, limon, nar, muz, hiyar, acur meyveleriyle hindibâ, enginar, bamya, kereviz, taze fasulye, pazi, domates, patlican, nohut, turp, dereotu, sarmisak, bögrülce, pirasa, lahana gibi sebzeler mevcut olub pirasasi gayet iri ve lezizdir." Pasa bundan sonra hangi meyvenin orada yetistigini, hangisinin disaridan getirildigini, hangilerinin yabancilarda midevî rahatsizliklara sebebiyet verdigini ve tedavisinin ne oldugunu uzun uzun anlatir bkz.: *Age.*, C. 1, s. 70-81.

8 Tâif: Burasi meyveleri ve havasinin güzelligi ile meshur yüksekçe bir sehirdir. Pasa'ya göre "Imkâni ve vakti olan hacilar sicaklardan korunmak için Tâif'e çikmalidirlar." Eyyûb Sabri Pasa, Tâif için özel bir madde ayirmis ve bu sahane sehri söyle vasfetmistir (özetleyerek veriyoruz): "Nâm-i digeri, Vâdi-yi Abbâs olan bu sehir, Mekke'nin onsekiz saat sarkî cihetinde ve deniz seviyesinden 1570 m yüksek olan Cebel-i Gazvân'in eteginde kuruludur. Simdiki Tâif beldesi (=19. yüzyilin sonu) tahminen dörtyüz haneyi ve ikibin nüfusu havidir. Burasi Mekke'den hayli yüksek oldugundan hararet derecesi de oradan 6-7 derece kadar alçaktir. Mekke halki siddetli hararetin hükümfermâ oldugu aylarda Tâif'e çikarlar. Nisan ayinin 25'ine dogru aksamlari 17°, sabahlari 18°, Mayis ibtidalari sabahlari 19°, ögle üzeri bazen 23° ve bazen 24° hararet olur." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 76 ve C. 3, s. 199.

9 Mescid-Haram hakkinda malûmat: Mescid-i Haram’in insasi, genisletilmesi ve tarih boyunca Müslüman hükümdarlarin buraya olan ilgileri Pasa’nin kitabinda ayrintili bir sekilde dile getirilmektedir: *Age.*, C. 1, s. 760-921 arasi.

10 Muhammed b. Abdullah b. Ahmed Ebu’l-Velîd Ezrakî: Dede ve torun olmak üzere iki Ezrakî vardir. Birincisi yani Ahmed Ezrakî, (ö: 222/837) Mekke’yle ilgili tarihî ve cografî malûmati uzun emeklerle toplamis; torun Muhammed Ezrakî ise bunlari konularina göre tedvin ederek mükemmel bir sehir tarihi ortaya koymustur. Yemen asilli olan bu âlimin *Ahbâru Mekke* adli eseri Arabistan tarihi ve cografyasi hakkinda önemli kaynaklardandir. Ezrakî 250/865 yilinda vefat etmistir. Eyyûb Sabrî Pasa da bu müellifin eserinden ziyadesiyle faydalanmistir. Bkz.: *el-Müncid li’l-A’lâm*, s. 38; Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 1, s. 1146.

11 Dâru’n-Nedve: Kadim Mekkelilerin istisare mekâni olan asil Dâru’n-Nedve çok önce harap olmus ve 281/894 yilinda Abbâsîlerden Mu’tadidbillah tarafindan yeniden insa edilmistir. Abderî de bu sonraki binanin Mescid-i Haram’a eklendigini ve Hicr ile Altinoluk’un tam karsisinda bulundugunu söyler. Bkz.: Abderî, *Rihle*, ed-kritik: A. Ibrahim Kürdî, Dimask 1999, s. 367.

12 Halife Mehdî b. Ebû Ca’fer Mansûr Abbâsî: Bu halife ile dördüncü kez Mescid-i Haram üzerinde genisletme ve tamir isi vuku bulmus oluyor. Baba Ebû Ca’fer hakkinda pek müspet konusmayan Eyyûb Sabri Pasa, ogul Mehdî’yi hayir dua ile aniyor, en çok onun zamaninda yapilan tamirata deginiyor: "Mehdî Halife, 169 hicrî yilinin evâilinde vefat eylemisdir. Kendileri ihsan etmeyi ve alelhusûs Haremeyn ahalisini pek severlerdi. Mescid-i Haram’i def’a-yi râbiada (=dördüncü kez) o tevsî eyledi; bunun sebebi de hac eyledigi sene oranin genisletilmesi gerektigine vâkif olmasiydi." Bundan sonra söz konusu genisletme hâdisesiyle ilgili olarak alti sayfalik bir özet malûmat sunuyor Pasa... Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 633-639.

13 Kâbe’yle ilgili malûmat: Kâbe’nin ilk yapilisi, plani, geçirdigi tamirat, kapisi, iç süslemeleri, örtüdeki yazilar vs. konularda genis malûmat için bkz.: Eyyûb Sabri Pasa, *Age.*, C. 1, (Mekke kismi) s. 134-155, 247-250.

14 Altinoluk: Eyyûb Sabri Pasa bu çesmeyi söyle izah ediyor: "Beytullah'in 10. def'a tecdidine müsaade etmis olan (Emevî hükümdari) Velîd b. Abdülmelik tahta oturunca Mekke valisi Hâlid'e 30 bin altun gönderüb 'bunlarin izâbesiyle (=eritilmesiyle) levhalar yapilub Kâ'betullah'in Bâb-i Muallâ Kapisi'nin kanatlariyla Mîzâb'in (=Oluk) altun levhalarla kapladilmasini emreylemis idi." Pasa bundan sonra Osmanli dönemine kadar bu noktada yapilan tadilati anlatiyor. Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 797-801.

15 Hacer-i Esved'e dair malûmat: Hacer-i Esved'in konumu, etrafini çeviren levha, kirilisi vs. mevzular Pasa tarafindan ayrintili bir sekilde anlatilmistir. Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 13-14 ve 53-55.

16 Karmatî Baskini: 317/929'da Karmatîler isyan çikararak Kâbe'ye hücum ettiler ve Hacer-i Esved'i kirdilar; onu alip tetkik amaciyla götürdüler. Çünkü o tasta insanlari çeken miknatisvâri bir güç olduguna inaniyorlardi. Eyyûb Sabri Pasa, Karmatî baskinlarini söyle anlatiyor: "Karâmita denilen taife-yi bâgiyesi (=eskiya tayfasi) h. 289 yilinda Ibn Zikreveyh önderliginde bir hac kafilesini basub hiç kimse kalmayincaya dek herkesi kiliçtan geçirmis idi. Daha sonra Ebû Tâhir-i Karmatî hicrî 317'de Mekke'ye hücum eyledigi zaman Mescid-i Haram dahilinde otuzbin kadar günahsizi kiliçtan geçirdi; ol meshur sehrin yüce binalarini yikub harab iderek; dogum yeri olan Hecer nahiyesine getirmek üzere Hacer-i Esved'i kirub gitti. Bu adam insanlari kendi dogdugu yere toplamak için bunu yapmisdi; oraya bir de bina dikti ve 20 sene Hacer-i Esved orada kaldi. Ol hâin-i bî dîn, bu hâli Mülûk-i Fâtimiye'den Abdullah-i Mühtedi'ye arzedüb bu melikin adina hutbe okutmak tasavvurunda iken 'Acaibsin! Beledullah-i Emîn'de dürlü dürlü rezalet isleyüb Hacer-i Esved'i Hecer'e getirmege kadar cesaret ettin! Hem Câhiliye hem de Islâm zamaninda muazzez ve mükerrem dutulagelen sitâre-i hürmeti çignedin! Bunlarla beraber benim namima hutbehân olmak istersin ha!' deyu cevabini alinca ânin (=Fâtimî halifesinin) dahi itaatindan çikti." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 53-55 ve 1004-1010.

17 Ibrahim Makami: Eyyûb Sabri Pasa anlatiyor: "Kâbe'nin te'sîsi esnasinda Ibrahim alâ nebiyyinâ ve aleyhi't-ta'zîm Efendimizin iskele

makaminda (=yerine) kullandiklari mübarek tasa denür." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 960.

18 Hatîm: Eyyûb Sabri Pasa anlatiyor: "Burasi Hicr-i Ismail’in etrafinda yarim daira suretinde yuvarlak bir divarcegizdir. Tavaf olunan mintikanin etrafi hicrî 64 yilina kadar kumluk idi; Abdullah b. Zübeyr Hazretleri o sene içinde Beytullah ebniye-i âliyesinden arta kalan taslar ile tavaf mintikasinin dört yanini firdolayi on arsin vüs’atinda dösedi. Sekiz sene sonra Haccâc-i Zâlim, Kâbe’nin Sam cihetine Ibn Zübeyr’in yaptirdigi divari yikub orayi alti-yedi arsin kadar içe çeküb hasil olan mevkii tavaf edenlerden muhafaza için 82’de yukaridaki divari yapdirmisdir." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 937.

19 Hicr ve Metâf: Buradaki Hicr’a bir önceki notta deginilmistir. Metaf ise Kâbe etrafinda tavafin yapildigi alandir. Pasa anlatiyor: "Burasi Kâbe’nin dört cânibini ihata iden kaldirimdir. Bu alanin satih büyüklügü terbîan (=kare hesabiyla) 2826 ayaktir." Bu alanin büyüklügü, içindeki mühim eserler vs. için bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 1, s. 921-927 ve 932-933.

20 Zemzem Kuyusu: Pasa Zemzem’in ortaya çikisini söyle anlatiyor (özetle): "Mübarek Hâcer validemiz, Ibrahim’in (as) biraktigi matara suyunu üç gün zarfinda bitürüb oglu Ismail’in susuzlukdan terk-i hayat idercesine bîtab ve kendinin dahi tâb u tüvâni kesilüb memelerinin südü bütün bütün munkati oldugunu gördükte ol vadide tek kaldigina üzülüb korkarak bir müddet aglayub sizlandiktan sonra Ismail’i evvelce yapdigi çardak altina biragub kendisi su aramak içün Safâ daginin zirvesine çikdi. Sonra Batn-i Vâdi’ye indi. Arkasindan oglunu görerek su arayabilmek içün Merve daginin tepesine çikdi. Iste bu usûl üzre temam yedi def’a Safâ’dan Merve’ye Merve’den Safâ’ya gidüb geldi. Sonra çocugunun yanina vardi, Allah’a çok çok yalvardi ve Cebrâil vesilesiyle oradan Zemzem suyu fiskirdi... Zemzem Kuyusu’nun yüzotuzdört ayak üç parmak derinligi vardir. Agzi sekiz ayak iki parmak çapindadir." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 199-202 ve 934-938.

21 Mescid-i Haram’in kapilari: Eyyûb Sabri Pasa, Mescid-i Haram’in kapilarindan bahsederken çesitli yönlere göre bir tasnif yapmis ve on sayfa ayirmistir bu konuya. Giriste söyle diyor: "Mescid-i Haram’in ondokuz adet bâb-i bülend-i cenabi vardir ki bu kapilarin dördü sark, yedisi cenub, üçü

garb, besi simal cihetlerine açilur." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 895-904. Ibn Battûta burada 19. kapiyi unutmus gözüküyor. Bâb-i Âli diye bulunan bu kapi üç ayri kapiya açilmaktadir. Pasa, Bâb-i Âli hakkinda söyle diyor: "Bâb-i Âli'nin üç tâki vardir ve beynel-müerrihîn Benî Hâsim Kapisi adiyla meshurdur." Bkz.: *Age.*, s. 897.

22 Mescid-i Haram'in minareleri: Eyyûb Sabri Pasa Mescid'in minareleri bahsini de genis tutmus ve konuya söyle baslamistir: "Zamanimizda Mescid'in yedi minaresi olub Bâbü'l-Umre, Bâbü's-Selâm, Bâb-i Alî, Bâbü'l-Vedâ, Bâbü'z-Ziyâde, Medrese-yi Kayitbay ve Süleymaniye minareleri olarak bilinirler." Bkz.: *Age.*, s. 904.

23 Aksehirli seyyah Muhammed Celâleddîn: Bu zât hem tarihçi hem de seyyahtir. Hicrî 665'te Aksehir'de dogmus, Misir'a gitmis, oradan Fas'a uzanarak Endülüs'e geçmis ve Ebû Ca'fer Ibnü'z-Zübeyr ve Muhammed b. Isa gibi hocalardan ders almistir. Ibn Hacer'in bildirdigine göre dogunun ve batinin pek çok sehrinden ve hâdiselerinden bahseden seyahatnâmesi birkaç cilt tutmakta imis. Acaba bu eserden geriye bir sey kaldi mi? Son zamanlarini Medine'de geçiren Celâleddîn Aksehrî 731/1331 yilinda burada vefat etmis. Bu Anadolu kökenli seyyah dervis-âlim'in Bakî Mezarligi'nda yatanlarla ilgili *Ravda* naminda bir eserinin bulundugu belirtiliyor. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 188-189.

24 Safâ ile Merve: Safâ ile Merve'nin tarihleri Hz. Ibrahim'e kadar gider. Evvelce bahsedildigi gibi Hz. Hâcer anamizin, oglu Ismail'e su arayisi esnasinda bu iki tepe arasinda kostugu rivayet edilir. Eyyûb Sabri Pasa, Safâ ve Merve ile ilgili söyle der: "Safâ, Ebû Kubeys dagina bitisik bir tepecegiz ismidir. Simdi tepe filan kalmamis ise de mübarek mahalli, Ebû Ca'fer Mansûr'un yaptirdigi kârgir kemer gösterilmistir. Merve, Harem-i Serif'in gurabâ hastanesi cihetinde Suveyka yahut Sâmiye denilen Uzun çarsu ittisâlinde kâin bir dagdir." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 198-200 ve 988-990.

25 Mudâd oglu Hâris Cürhümî (Câhiliye dönemi meliklerinden): Bu adam efsanevî Arap tarihinin önde gelen sahsiyetlerindendir. Islâm gelmeden çok önce Arabistan'da hüküm süren bu kral zamaninda Isrâilogullari dalga galga Hicaz'a; Mekke ve Yesrib çevresine yaklasmaya baslayinca Kral Hâris derhal tedbir almis ve çetin bir savunma harbi yaparak Isrâilogullarini hezimete ugratmistir. Onun, kadim Cürhümogullari

içinde Mekke'nin ilk hâkimi oldugu söylenir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, par. nr: 935-938.

26 Kedâ tepesi: Mekke'nin fethi esnasinda Hz. Peygamber'in emriyle Hâlid b. Velîd'in sehre bu tepeden girdigi belirtilir. Bir de Küdâ tepesi vardir ki Mekke'nin alt tarafndadir. Ibn Battûta bunlari karistirmis olmali. Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî, *Age.*, C. 4, s. 1116-1118.

27 Zû Tuvâ: Zû Tavâ olarak da bilinen bu vadi hakkinda Bekrî de malûmat veriyor. Bkz.: Ebû Ubeyd Bekrî Endelüsî, *Mu'cem*, C. 3, s. 896.

28 Ten'îm: Bekrî'nin beyanina göre Ten'îm, Merr ile Seref arasindadir. Ten'îm ile Mekke arasinda iki fersah vardir. Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 321.

29 Mekke'yi kusatan daglar: Evvelce bundan bahsedilmis idi, fakat biz yine konuyla ilgili kaynagimizi verelim: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 1, s. 1152-1160.

30 Hirâ: Eyyûb Sabri Pasa anlatiyor: "Burasi Cibrîl'in ilk vahiy indirdigi yerdir. Bir diger adi da Cebel-i Nur'dur. Bu dag Mekke ile Mînâ arasinda olub Beytullah'a üç mil uzakliktadir ve Sam cihetindedir." Bkz.: *Age.*, s. 1154.

31 Sevr: Eyyûb Sabri Pasa anlatiyor (kisaltarak veriyoruz): "Mekke'nin üç mil cenub cihetinde vaki mübarek bir dagdir. Sath-i zeminden 2500 zirâ yüksektir. Mübarek magaranin bulundugu noktaya ancak kirkbes dakikada çikilir; çün Sevr, gayet dik bir dagdir." Bkz.: *Age.*, C. 1, s. 1152.

32 Mekke emirliginde Ebû Nümeyy'in ogullari: Eyyûb Sabrî Pasa Mekke'de emirlik yapanlara dair özel bir baslik açar ve konuyu detayli bir sekilde anlatir. Ebû Nümeyy'in soyu Mekke emirliginde dördüncü tabakayi teskil eden Serif Ebû Azîz Katâde b. Idrîs'e dayanir. Hicrî 601'de emirlik makamina gelen Ebû Katâde 616 yilinda vefat edince Yemen Padisahi Mes'ûd, Mekke'yi zapteder ve Türkmen kökenli Nûreddîn'i Mekke'ye vali yapar. Misir sultaninin müdahalesi vs. epey karisikliktan sonra imâret Katâdegillerden Ebû Nümeyy'e geçer. Ebû Nümeyy'in (ö: 703 h.) elli sene süren yönetiminden sonra onun dört oglu arasinda kavgalar çikar. 718-734 yilina kadar Utayfa ile Rümeyse arasinda çekismeler devam eder ve bu yil

Misir sultaninin müdahalesiyle Haremeyn yönetimi Rumeyse'ye birakilirken Utayfa Misir'da tevkif olunur. Bkz.: *Age.*, C. 3, *Cezîretü'l-Arab* kismi, s. 68-70; ayrica bkz.: 16. bölüm, 8. not.

33 Erâk agaci (Salvadore Persica): Dis firçalamada kullanilan ve liflerinde dis etini ve mine tabakasini güçlendirici maddeler bulunan bir agaç türü. Misvâk kelimesi genel olarak disleri temizleyen bütün agaçlar için kullaniliyorsa da Erâk agaci bu iste en yaygin kullanilandir ve hadîslerde de adi geçer. Hamt adi verilen meyvesi de yenebilir Bkz.: Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydene fi't-Tibb*, ed-kritik: Abbâs Zeryâb, Merkez-i Nesr-i Dânisgâhî, Tahran, h. 1380, s. 252; Ayhan Yalçin, *A'dan Z'ye Sifali Bitkiler Ansiklopedisi*, Geçit Kitabevi, Istanbul, 2000, s. 558.

34 Necmeddîn Muhammed Taberî: 724'te yukarida adi geçen Serif Ebû Nümeyy oglu Muhammed tarafindan Mekke kadiligina tayin edildi, 730/1331 yilinda vefat edinceye kadar bu vazifeye devam etti. Siirleri de olan bu âlim kisi, kendi bölgesinde en yüksek fetva otoritesiydi. Babasinin lakabi Muhyiddîn degil Cemaleddîn'dir. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 4, s. 101.

35 Bahâeddîn Taberî: Bir öncekinin amcaogludur. Dedesinden, babasindan ve Osman b. Tûzerî'den ders almistir. Bkz.: *Age.*, C. 3, s. 283.

36 Muhtesib (=Ihtisab isiyle görevli sahis): Halk içinde gezerek umûmi teftis yapan güvenilir uzman kisi. Ihtisab yahut Hisbe müessesesi, Islâmin ilk yillarindan beri varolan bir müessesedir ve umûmiyetle iktisadî teftis basligi altinda ele alinir. Bazi yönlerden yargi kurumuna bazi yönlerden de zabitaya benzemektedir. Klasik Islâmî yapida "kadâ makami" genel yargi kurumudur. "Mezâlim velâyeti" üst bürokratlarin, vezir, komutan vs. devlette görev alanlarin kovusturuldugu yüksek mahkemedir. Iste Hisbe kurumu bu ikisinin arasinda yer almaktadir. Muhtesib, pazarlarda ölçü ve tartida standartlarin saglanmasi; buna uymayanlarin cezalandirilmasi, et vs. çabuk bozulan gidalarin kontrolü, büyük çarsi ve caddelerde trafigi kapatanlarin uyarilmasi, borcun gecikmesi gibi durumlarda acil müdahale, insaatlarin saglam yapilmasi; yapi standartlarinin belirlenmesi, çaresiz ve sakat hayvanlarin belirlenip tedavi edilmesi, hayvanlara eziyet edenlerin cezalandirilmasi vs.ye kadar sehir halkinin sosyal hayatiyla ilgili pek çok hususu takip eder. Hisbe, Hz. Ömer zamaninda iyice gelismis ve daha sonra çesitli kollara ayrilarak varligini devam ettirmistir. Hisbe teskilatinda Hz.

Ömer zamaninda oldugu gibi kadinlar da görev almistir. Sirf bu teskilatin nasil yürütülecegine iliskin Ibn Bessâm, Muhammed Kuresî ve Ibn Teymiyye gibi müellifler ayintili kitaplar yazmislardir. Bkz.: Subhî Sâlih, *Islâm Kurumlari*, çev. Ibrahim Sarmis, Istanbul, 1999, s. 199-200; Hisbe'yle alâkali olarak yukarida adi geçen müelliflere ait üç klasik kitabin bir arada basimi*: Fi't-Turâsi'l-Islâmî el-iktisâdî*, Dâru'l-Hadâse yay., Beyrut, 1990.

37 Mekke mücâvirleri: Hac ve dinî ilim elde etme niyetiyle Mekke'ye gelip hayatinin bir bölümünü veya geri kalan kismini burada geçirenlere "civarda bulunan, komsu" manasinda mücâvir denilir. Aslinda Mekke'de daimî bir sekilde kalmak yani "ikamet etmek" bazi âlimler tarafindan dogru görülmemistir. Bu yüzden hacca giden müminin, haccini bitirir bitirmez dinî sevk ve heyecani pörsümeden, isi lâubalilige dökmeden yurduna dönmesi gerektigi vurgulanmistir. Eyyûb Sabri Pasa söyle der: "Mekke'de ikamet, indelulemâ kerih görülüb tûl-i müddet âram ve ikamet, Beytullah'a hürmetin mahvini îham ve isaret ider. Hâsil olan alisma hissi, Kâbe'yi diger beldelerin evlerine kiyas etdirerek heybet ve hurmet-i celîlesini iskat eyler. Ekser ahalinin hâli bu yoldadir." Bkz.: *Age.*, C. 2, s. 12.

38 Emir Seyfeddîn Gadâ: Bu Arap emiri hakkinda malûmat Hindistan kisminda verilecektir.

39 Sukutra adasi: "Sang du dragon" adiyla bilinen kizilagaç zamkinin üretildigi bu ada gerek cografî konumu gerekse ticarî ünü sebebiyle Ortaçag sonlarinda kitaplarda ismi sikça geçen bir yerdir. Burasi Yemen ile Afrika arasinda bir adadir. Ebu'l-Fidâ'nin Mühellebî'den aktardigina göre o dönemde ada halki Nastûrî Hiristiyani imis. Burasi su anda Yemen'e baglidir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmu'l-Buldân*, s. 371; Hamza Ali Lukmân, *Târîhu'l-Cüzüri'l-Yemeniyye*, Beyrut, 1972; *Atlasu'l-Âlem*, Beyrut, (tarihsiz) s. 23.

40 Hindistan Türk sultanlari: Semseddîn Lelmis vs. isimler, ileride Hint bahsinde tafsilatli bir sekilde anlatilacaktir.

41 Halife Hâkim Ebu'l-Abbâs ve Memlûklerde Abbâsî hilâfetinin islevi: Hâkim biemrillah Sânî (II.) adiyla bilinen bu Abbâsî halifesi, ülkenin iç ve dis siyasetini takviye amaciyla Memlûk idaresi tarafindan desteklenen ve

manevî gücü olan bir kurumu temsil ediyordu. Memlûklerden Kipçak kökenli Baybars büyük bir siyaset ve strateji dehasiydi; "durdurulamaz" denilen Mogollari ezip geçti; "yapistilar, kaldirilamazlar" diye vasfedilen Haçli artigi kralliklara dersini verdi ve Abbâsî ailesinden geriye kalan bazi fertleri Bagdat'tan Kahire'ye getirerek burayi hilâfet merkezi yapti. Böylece hem bütün bir Islâm âlemine ümit asilayip minnettarlik kazandi; hem de Anadolu'da Mogollardan bezmis Türk kitlelerinde heyecan ve istiyak uyandirdi. Görüldügü gibi Memlûkler "halife tutma siyaseti"ne 659/1261 yilindan, yikildiklari yila (923/1517) kadar devam etmislerdir. Bkz.: Ibn Iyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr*, Kahire, 1982, C. 1, s. 495; Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, Istanbul, 1996, s. 153.

42 Künbâya: Adi Kinbâya, Kenbâya, Kanbay ve Kambay gibi çesitli sekillerde söylenen bu sehir o dönemde Hindistan'in en büyük limanlarindandi. Ibn Battûta, Hint bahsinde buralardan uzun uzadiya bahsedecektir.

43 Ismail b. Nâsir: Kudretli hükümdar Melik Nâsir'in oglu olan Melik Sâlih Ismail 742/1342 yilindan 745/1345 yilinda kadar Memlûk Devleti'nin basindaydi.

44 Rukneddîn Acemî Kürdî Gûrânî: 768/1369 yilinda vefat eden bu Kürt asilli âlimin asil adi Yusuf'tur. Necmeddîn Isfahânî, Bedr Tüsterî gibi büyük bilginlerden ders alan Yusuf, tasavvufta derinlesmis; zikir telkini, hirka alma ve tövbenin sartlari gibi mevzulari ihtiva eden *Reyhânu'l-Kulûb* baslikli eseriyle dikkatleri üzerine çekmistir. Kahire'nin Karâfe semtinde dergâhi vardi. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 4, s. 286.

45 Kutbeddîn Tehemten: Ibn Battûta'nin verdigi "Temtehen" telâffuzu ona özgü kalmistir; dogrusu Tehemten'dir. Kutbeddîn'in ülkesi Büyük Selçuklu Devleti dagilinca kurulan Atabek türü devletlerdendir. Ibn Battûta buralara ugrayacagi için Ilerde bahsedilecek. Bkz.: 31/5. not.

46 Milâdî 1326 Ekimi'nin son günlerine yakin görünüyor.

47 Kâbe'nin ayaga kalkis yeri olmasiyla ilgili âyet (Maide Sûresi 97. âyet): Buradaki kiyâm ifadesi müfessirlerin çogu tarafindan istifade vesilesi, inananlarin birbirleriyle bulusup tanismalari, hayvanlarini kurban

ederek yardimlasmalari; kisaca dinî ve dünyevî islerin inkisaf vesilesi seklinde yorumlanmistir. Âyetin devaminda kurban edilen hayvanlardan bahsedilmesi, siyak-sibak (=baglam) bakimindan; kiyâm kelimesinin Lâm ve Bâ harf-i cerleriyle kullanilisinin isleri yürütme, bir meseleyle mesgul olma manasina gelmesi de lügat bakimindan yukaridaki yorumu destekler. Ancak bazi yeni zaman yorumculari Hacc'in politik bir manasi oldugunu ve bir araya gelmis müminler cemaatinin Kâbe'de zulme karsi bir tür kiyam provasi yaptiklarini söylemisler, dolayisiyla âyette geçen kiyam kelimesini siyasî bir renkle yorumlamislardir. Birinci yorum bizce isabetli olandir. Müfessirlerin üstadi Zemahserî de böyle anlamistir. Bkz.: Mahmud Cârullah Hârizmî Zemahserî, *Tefsîr-i Kessâf*, Beyrut, (tarihsiz), C. 1, s. 646; Ömer Nasûhi Bilmen, *Kur'an-i Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsîri*, Bilmen Yayinevi Istanbul, C. 2. s. 826.

48 Hicrî 728, Milâdî 1328'e denk düser.

[Ondokuzuncu Bölüm Notları]

1 Hicrî Yediyüzyirmialti yilinin Zilhicce ayinin yirmisi: Bu tarih, 17 Kasim 1326'ya denk düser.

2 Mahâra: Çift tarafli tahtirevan demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 411.

3 Merînî Ebû Saîd ve Ilhanli Ebû Saîd: Ibn Battûta'nin ve Ibn Cüzeyy'in Ilhanli hükümdari Ebû Saîd vesilesiyle kendi hükümdarlarindan bahsetmeleri siradan bir methiye degildir. *Seyahatnâme*'nin son bölümünde Ibn Battûta'nin anlattigi ve tarihçilerin de tasdik ettigi üzre Merînî sultani Ebû Saîd sosyal hizmetler ve kültür için cidden büyük yatirimlar yapmistir.

[Yirminci Bölüm Notları]

1 Necd, Necid: Islâm cografyacilari Necd'i, Arabistan yarimadasinin bes büyük kismindan biri olarak kaydederler; Necid, Hicaz ile Irak arasinda uzanir. Bugün Hicaz'la birlikte Suûdî Arabistan Kralligi'ni teskil eder. Adi; siir, menkibe gibi muhtelif edebî türlerde sikça anilir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 78-79; Sami Öngör, *Cografya Sözlügü*, s. 610.

2 Semîra: Bugünkü Semîrâ, Hâcir'den 40 km uzakliktadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 1, s. 413.

3 Fayd; Bagdat yolunun yarisi: Fayd muhtelif yönlerden gelen haci kafilelerinin eskiden beri bulustugu bir noktadir. Pasa da buradan bahsederken Hukûkiye-i Fayd seklinde kaydettigi menzilin Bagdat hac yolunun ortalarinda bulunduguna isaret eder. Bkz.: Eyyûb Sabrî Pasa, *Age.*, C. 1, s. 256.

4 Mühennâ ve ogullari: Bölgenin o dönemdeki siyasî hâdiselerini etkileyen bu aile hakkinda seyyahimiz gibi Ibn Hacer de ayrintili malûmat vermektedir. Bu âilenin bazi fertleri Türklesmis olabilir; *Ibn Mühennâ Lügati* bu âileden biri tarafindan yazilmis olmalidir. Bkz.: Apdullah B. Taymaz, *Ibn Mühenna Lügati*, Ankara, 1960.

5 Feyyâd b. Mühennâ: Evvelâ Melik Nâsir tarafindan emirlige getirilmis; sonra Memlûk idarecilerinden Moncuk ile problem yasamis, h. 740 yilinda amcasi Seyf ile Halep civarinda kapismis; onu yenerek hâkimiyetini saglamlastirip Misir'a gitmis; burada âlâ yü vâlâ ile karsilansa da basina bir sey geleceginden ürkerek Irak'a kaçmis ve 761/1360 yilinda Irak'ta vefat etmistir. Ibn Hacer onun pek sevilmeyen, kötü huylu biri oldugunu belirtiyor. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 3, s. 140-141.

6 Hiyâr (=yahut Hayyâr) b. Mühennâ: Melik Nâsir'dan çok korkan bu emir, ondan defalarca kendisini Misir'a almasini rica etmis ve nihayet Kâmil Sa'bân'in saltanatinda Misir'a gelebilmis ve orada 776/1375 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 2, s. 46.

7 Bagdat-Mekke arasi vakiflar: Bu civardaki vakiflar Eyyûb Sabri Pasa tarafindan zikredilir; ancak Pasa, Selçuklulari da unutmaz: "Bagdat ile

Mekke-i Muazzama arasinda Hârûn Resîd-i Abbâsî'nin zevcesi Zübeyde Hatun ile Sultan Melik Sâh-i Selçûkî'nin o kadar bina ve âsâr-i celîleleri vardir ki kalem tarifinden âcizdir." Bkz.: *Age.*, C. 3, *Cezîretü'l-Arab* kismi s. 256.

8 Akabetü's-Seytân (=Seytân Yokusu) ve Vâkisa: Eyyûb Sabri Pasa, Kûfe'den Mekke'ye giden yolu anlatirken buralara da deginir: "Kûfe'den kalkan kafile muhtelif noktalari geçtikten sonra Sa'd Firârî Mescidi'ne ve ândan Vâkisî'ye ve buradan Akabe-i Seytân'a ve ândan Kâ-i Rimâl'e ve ândan dahî birçok göletleri olub nâm-i digeri Kubbetü'l-Ibâdî olan Bârtân'a ve ândan Sa'leb'e inub burada Vâsit kafilesiyle karsilasir." Bkz.: *Age.*, C. 3, s. 256.

9 Kâdisiye: Burasi Sa'd b. Ebû Vakkâs önderligindeki Islâm ordularinin 15/637 yilinda Iranlilari yendigi mintikadir. Hiçbir zaman Ibn Battûta'nin anlattigi gibi büyük bir yerlesim merkezi olmamistir. Ebu'l-Fidâ anlatiyor: "Kâdisiye, hurmasi ve suyu bulunan küçük bir beldedir. Bu küçük belde ile Kûfe arasinda 15 fersah vardir." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 299.

[Yirmibirinci Bölüm Notları]

1 Ali b. Ebû Tâlib ve *Necef: Dört büyük halifenin dördüncüsü, Peygamberimizin amca oglu ve damadi Imâm Ali (k.v.) Efendimiz, Hicret'in 35. yilinda halife oldu. Bassehri Medine'den Kûfe'ye tasidi, onun zamaninda Islâm tarihinin gidisati bakimindan son derece mühim hâdiseler yasandi; Hicrî 36. yilda Cemel, 37. yilda Siffîn vakalari meydana geldi; Hz. Ali 40/661 yilinda Ibn Mülcem tarafindan suikasta ugradi, sehit oldu. Necef, Kûfe'nin kiyisinda bir semttir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, Beyrut, 1979, par. nr.: 229-231 ve 1612-1757.

2 Kasânî tarzi tas ve seramik: Iran'da Isfahan'la Kum arasinda yer alan Kâsân sehrine nispetle bu adi almistir. Bu sehir, kizil ve lâcivert seramikleri, sise vesair kiymetli kaplari, tuglalari, dokumalari ve meyvesiyle ün yapmistir. Türkçemizdeki "kâsâne" de buradan geliyor; sirça kösk, renkli camlari olan yüksek ev manasinda. Arapça metinde geçen "zelîc" Ispanyolca "azulejo" kelimesinin Arapçalasmis hâlidir. Ispanyollar da Farsça "lâjverd" (=lâcivert; lapis lazuli) kelimesini kendi dillerine "azulejo" seklinde almislardir. Bkz.: Ziyâ Sükün, *Ferheng-i Ziyâ*, Istanbul, 1984, C. 3, s. 1484 ve 1730; Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 421.

3 Mahyâ Gecesi: Sünnîlerin Mi'rac gecesine denk bir gecedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 1, s. 425.

4 "Aliyyün Veliyyullah": Sîa'nin ezana ekledigi bu cümle, zamanimiza kadar devam eden bir gelenektir ve "Ali Allah'in dostudur!" manasina gelmektedir.

5 Âva: Yâkût'un bildirdigine göre Zencân ile Hemedân arasinda bir kasabadir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, madde nr..: 1151.

6 Serif Ebû Gurre b. Sâlim b. Mühennâ b. Cemmâz b. Sîha Hüseynî: Mühennâ soyundan gelen bu sahis Mekke'yi uzun süre idare eden Katâdegillerin amca ogullarindandir. Mekke ve Medine emirlerinden daha önce bahsettik; bkz.: 18/32. not. Yine bu konuda Mühennâ ve ogullariyla ilgili olarak bkz.: 20/5. ve 6. notlar. Ayrica Mekke ve Medine emirleriyle ilgili olarak özel bir çalisma: Abdülfettâh Mekkî, *Târîhu Ümerâi'l-Beledi'l-Harâm abra Usûri'l-Islâm*, Tâif, 1986.

7 Yarlig: “Sâbit kanun” manasindaki “Yasak” (=Casah; Yasah) ile karistirilmamasi gereken bu Mogolca kelime “hükümdarin emirleri” demektir; yarlik ve carlih seklinde de telâffuz edilir. Dönemin Memlûk Sarayi’nda baskâtip olarak görev yapan Ibn Fadlullah Ömerî, çevredeki hükümdarlara nasil ferman gönderilecegini izah ederken Yarlig’dan bahseder. Kalkasandî de Yarlig’i hükümdarin fermani diye tarif eder. Mogol çaginin bu gözde kelimesi o dönemde Kuzey Afrika’dan Çin’e, Yemen’den Rus knezliklerine kadar pek çok devletin ve etnik grubun siyasî literatürüne girmis, yarliklarin dili de arastirmacilar için malzeme olmustur. Bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta’rîf bi’l-Mustalahi’s-Serîf*, ed-kritik: M. Hüseyin Semseddîn, Beyrut, 1988, s. 68; Kalkasandî, *Subhu’l-A’sâ*, Beyrut, 1987, C. 4, s. 428; *Mogollarin Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Demir, T. T. K. Basimevi, Ankara, 1995, s. 225; A. Melek Özyetgin, *Altinordu, Kirim ve Kazan Sahasina Ait Yarlik ve Bitiklerin Dil ve Üslup Incelemesi*, Ankara, 1996.

8 Deveycir: Deogir, Duveykir seklinde söylenen bu kelime Hindistan’in Dekken (=Deccan) bölgesindeki eski kale ve çevresidir. Burasi Muhammed Tugluk tarafindan yeniden düzenlenmis ve Devletabad diye adlandirilmistir. Ilerde bu gibi Hint sehirlerinden ayrintili bir sekilde bahsedilecektir.

9 Ebû Abdullah Muhammed b. Ebu’l-Kasim: Fas tarihçileri bu sahistan bahsetmekte ve onun 760/1359 yilinda hayatta oldugunu belirtmektedirler. Bkz.: Tâzî, *Târîhu’l-Karaviyyîn*, C. 3, s. 712; Tâzî, *et-Târîhu’d-Diblumâsî li’l-Magrib*, C. 3, s. 206.

[Yirmiikinci Bölüm Notları]

1 Havarnak ve Nu'mân b. Münzir: Necef'ten yaklasik 1,5 km uzakliktaki bu kösk Islâmdan önce hüküm süren Hîre kralligina ait idi. Özellikle Persler tarafindan bölgeye idareci olarak tayin edilen Nu'mân b. Münzir'le (ö: m. 431) özdeslesen bu yapidan geriye bir sey kalmamistir bugün. Ancak Arap edebiyatinda san, azamet ve satafatin misali olarak çokça anilan bir yerdir. Bkz.: *el-Müncid fi'l-A'lâm*, s. 275.

2 Kaimetü'l-Vâsik: Su anda Kâim diye bilinen mintikadir. Eskiden oradaki manastirda rahibeler varmis ve Hârûn Resîd zaman zaman onlari ziyaret edermis. Bkz.: *Age.*, s. 542.

3 Izâr: Irak'in güneyinde bulunan bu mintika su anda Firat'in su dagitiminin yapildigi gayet güzel bir yerdir ve Cebâyis diye bilinir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 7.

4 Vâsit: Haccâc b. Yusuf Sakafî tarafindan 84/703 yilinda kurulan bu sehir, Kûfe ile Basra'nin tam ortasinda, yollarin kavsak noktasindadir. Bu yüzden ismi Vâsit'tir (=ortada, ortalayici). Bkz.: Suâd Sefer, *Vâsit*, Bagdat 1945; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, madde nr.: 12361.

5 Takiyüddîn Abdurrahman b. Abdülmuhsin Vâsitî: (ö: 744/1344) Meshur sufî Ahmed Rifâî'nin hayat hikâyesini yazan bilgindir. Bkz.: Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 272.

6 Seyh Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali Rifâî: (ö: 578/1182) Bu ünlü sufî hakkinda daha önce bilgi verilmisti; bkz.: 14./40.

7 Seyh Ahmed Küçük: Seyh Ahmed Rifâî'nin torunlarindan biri oldugu bildirilen bu zâtin lakabinin Türkçe olmasi herhalde çevresinde epey bir Türk dervis bulunmasindan ileri gelmektedir. Nitekim onun soyundan bazilarinin Anadolu'da Amasya civarinda Sonisa'da oturdugu da Ibn Battûta tarafindan belirtilmektedir. Ibn Hallikân gibi bazi bilginler bu zâtin Ahmed Rifâî'nin degil onun kardesinin soyundan geldigini; zira Seyh Rifâî'nin geriye çocuk birakmadigini söylemektedirler. Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 1, s. 223, nr.: 248; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 70.

8 Iki Ahmediye: Metinde adi geçen gruba Ahmediye dense de neticede Rifâîye'nin bir koludur ve asil "Ahmediye-Bedeviye tarikati" ile karistirilmamalidir; bu ikincisiyle Fas dogumlu olup Misir'da tarikatini yayginlastiran Seyh Ahmed Ebu'l-Fityân Bedevî'nin (ö. h. 675) kurdugu tarikati kastediyorum. Bkz.: Abdülmun'im Hifnî, *Mu'cem Mustalahâti's-Sûfiyye*, Beyrut, 1987, s. 33.

9 Afkanbûr (=Afganpur): Bugün Agvapur ismini tasiyan yerin eski adi olmali. Agvapur, eski Dihlî (=Delhi) büyük sehrini olusturan dört sehirden biri olan Tuglukâbâd'a bes mil uzakliktadir. Ibn Battûta, Seyahatnâme'nin 2. cildinde Hindistan'la alâkali bölümde Hezâr Emrûhâ'dan bahsederken bu sehre deginecektir.

10 Serv / Sarv; Saru: Metinde kastedilen irmak Ganj'in üst taraflarinda Sarcu diye bilinen akarsudur. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 10.

11 Sekâl: Kelime Sanskrit kökenli "Varsa-kal"dan (= yagmur mevsimi yani varsa-ritu) gelmektedir; "Varsik" aslinda "yagmur mevsimiyle ilgili" demekse de zamanla mevsimlik, sezonluk gibi manalara gelmistir. "Vars" ise yagmur demektir. Bîrûnî aslina daha yakin bir tarzda Bersekâl seklinde almistir bu kelimeyi ve hangi bölgelere, kaç ay yagmur yagdigini da izah etmistir. Bkz.: Bîrûnî, *Tahkîku mâ li'l-Hind*, Haydarabad, 1958, s. 170; John T. Platts, *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, Londra 1911, s. 1174, 1188.

12 Karâcîl daglari: Himalaya daglari olmali. Bana, kuzeyden esen soguk "Karayel"i hatirlatir bu kelime... Gibb bu ismi, Araplarin ve Iranlilarin Himalaya için kullandiklarini belirtmektedir. Ancak ben, Mes'ûdî, Ibn Hurdadbih, Ibnü'l-Fakîh, Ebu'l-Fidâ ve Mukaddesî gibi klasik kaynaklarda Tibet kelimesine bol bol rastladiysam da Karâcîl lafzina rastlamadim. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 272.

13 Haydariye: Kutbeddîn Haydar tarafindan kurulan tarikat. Genel âdet ve tavirlari itibâriyle Kalenderîlere benzerler. Üstat Ali Sir Nevâî güzelim üslûbuyla Kutbeddîn'i anlatirken meâlen söyle der: Küçük yasta cezbeye gelmistir. Bu istidadi sebebiyle Hâce Ahmed Yesevî, Horasan taraflarina gönderir onu. Daha sonra Zâve vilâyetine yerlesmis; 618/1221 civarinda vefat edince de onun türbesi oraya kondurulmustur; "Haydarî kavmi özlerin

anga nispet birürler." (Haydarî toplulugu kendilerini ona nisbet ederler.) Sonraki yüzyillarda Haydariyye'nin çehresi epey degismistir. Ibn Battûta ileride yine bu konudan bahsedecektir. Bkz.: Ali Sir Nevâî, *Nesâyimu'l-Mehabbe*, (metin), Hazirlayan: Kemal Eraslan, Ankara, 1996, s. 383-384; Eflâkî, *Menâkibu'l-Ârifîn*, 1, 215; *DIA Islâm Ans.*, C. 17, s. 35-36.

[Yirmiüçüncü Bölüm Notları]

1 Basra: 17/639 yilinda Hz. Ömer tarafindan insa edilen eski Basra, 6./12. yüzyilda terkedilmis; önceki sehrin batisindan 5 km ötesine yeni sehir kurulmustur. Eski Basra'nin bulundugu yerde bugün Zübeyr sehri vardir. Gibb'in de belirttigi gibi L. Massignon, Basra'nin yeri mevzuunda özel bir çalisma yapmistir. Ebu'l-Fidâ bu sehre Mirbedü'l-Basra diye bilinen bir mahalle bulundugunu; burada muhtelif bölgelerden gelen Araplarin alisveris için büyük bir pazar kurduklarini ve siir okuma günleri düzenlediklerini söylemektedir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Buldân*, s. 309; L. Massignon, *Explication du Plan de Basra*, Wiesbaden 1954, s. 154-174.

2 Mâlik b. Dînâr: Tarihçilerin ve menâkip yazarlarinin anlattigina göre büyük âlim ve sufî Hasan-i Basrî'nin sohbet halkasindan olan Mâlik, kendi elcegiziyle istinsah ettigi mushaflar vesilesiyle kazanç elde etmis; kimseden bir sey istememis ve böyle geçinmistir. Ancak onun pasif ve sessiz bir züht anlayisinda olmadigi kesindir; vergi toplayanlarin yaptiklari haksizliklara karsi sert uyarilarda bulunmus, dogru bildigini haykirmaktan çekinmemistir. Ölüm tarihi hakkinda h. 131 ve h. 127 gibi farkli yillar verilmistir. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 2, s. 126; Ibnü'l-Cevzî, *Sifatu's-Safve.* C. 3, s. 194; *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kismi çeviren ve notlandiran: A. Sait Aykut), C. 5, s. 169-183.

3 Hz. Osman'in Mushafi ve ilgili âyet: Hz. Osman'in 35/656 yilinda *Kur'an* okurken sehit edildigi bilinmektedir. Ona nispet edilen birkaç Mushaf nüshasi vardir. Bunlardan biri de Topkapi Sarayi'nda bulunuyor. Ilgili âyet 2. Sûrenin (Bakara) 137. âyetidir.

4 Basra Nahiv (=Gramer, dilbilgisi) Ekolü: Basra nahiv mektebinin üstadi Fars asilli Sîbeveyh'dir. Hicrî 2. yüzyildan beri onun kitabi Arap dilbilgisinin en mühim kitaplarindan biri sayilagelmistir. Basra dilbilgisi ekolünün karsisinda Kûfe ekolü yer alir. Bu iki ekol arasindaki bazi nazarî problemler sonraki asirlarda da dikkat çekici polemiklere yolaçmistir. Sîbeveyh öylesine ünlüdür ki Fikih ilminde "Kitab" denince nasil *Kur'an* anlasiliyorsa Arap dilbilgisinde de "Kitab", "Kitapta böyle diyor" denilince Sîbeveyh'in Kitab'i anlasilir.

5 Râfizî bölgeleri: Metinde geçen Meshed-i Hüseyin, Hille, Bahreyn, Kum, Kâsân, Sâva, Ava, Tûs gibi bölgeler Râfizî nüfusun yogun bulundugu mintikalardir. Seyyahimiz bu noktalara ugramistir; kitapta göreceginiz gibi.

6 Bersâne (Pursana): Vâdi'l-Mansûra'da, Almariya sehrinin 58 km kuzeyindedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 13.

7 Talha b. Ubeydullah ve *Zübeyr b. Avvâm: Her ikisi de sahabedendir. Cemel vakasinda Hz. Âise tarafinda savasanlardan idiler. Talha'nin kabri söz konusu mescide yakindir. Zübeyr'in kabri ise kendi adini tasiyan Zübeyr sehrine yakin bir yerde, Mirbed'dedir. Ancak Zübeyr sehri 1991 Körfez Savasi'nda yerle bir edilmistir. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, C. 1, s. 210; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 14.

8 Halîme Sa'diye: Ümmü Kebse künyesiyle de taninan bu kadin Peygamberimizin sütannesidir. Ne zaman öldügü kesin bilinmemektedir. Bu kadinin kabri hakkinda metinde geçen malûmata baska bir yerde rastlamiyoruz. Bkz.: Ibn Ishâk, *Sîre*, s. 25-28; *DIA Islâm Ans.*, C. 15, s. 338.

9 Enes b. Mâlik: Ensar içinden Hazrec kabilesinden olan bu sahabî küçük yasta Islâma girmis, Peygamberimize uzun yillar hizmet etmistir. Hafizasinin kuvvetli oldugu belirtilir kitaplarda. Hadîs ve fikih ilminde öncülerden olan Enes b. Mâlik, çok iyi bir okçudur ve bir asirdan daha fazla yasamis, Emevîlerden çok çekmistir. Basra'da 93/712 yilinda vefat eden Enes'in kabri hâlâ oradadir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 3, s. 395-406.

10 Hasan-i Basrî: 110/728 yilinda vefat eden Ebû Saîd Hasan Basrî, tâbiîn neslinin büyüklerindendir. Ilmi, cesareti, dünya malina deger vermezligi ile taninmistir. Emevî valisi Haccâc'i kiyasiya elestirmekten korkmamistir. Tanidiklari onun çok etkileyici bir konusma üslûbu oldugunu söylerler. Ömer b. Abdülazîz basa geçince Hasan-i Basrî'den ögüt istemis; Hasan-i Basrî de ona uyarilarla dolu bir mektup göndermistir. Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 2, s. 69; Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 3. s, 58; *Sahâbeden Günümüze*, (ilgili kismi çeviren ve notlandiran: A. Sait Aykut), C. 5, s. 62-80.

11 Ibn Sîrîn: Rüya tabirinde uzman olan Muhammed Ibn Sîrîn ayni zamanda çok bilgili, sakaci, nüktedân bir zâttir ve idarecilere karsi gerçegi

söylemekten korkmaz. Ebû Nuaym onu anlattigi bölümün ilk cümlesinde "Geceleri hüzünlenip aglar, gündüzleri insanlara tebessüm dagitirdi." diyor. Klasik kitaplarda ona nispet edilen enteresan hikâyeler vardir. Dügün, bayram gibi özel günlerde ziyafete çagrildiginda yola çikmadan bir seyler atistirir, niçin böyle yaptigi sorulunca "Açlik atesimi baskasinin yemeginde dindirmeyi hosgörmem." dermis. Ebû Arûbe de onun su nüktesini nakleder: "Meyveler arasinda nar, melekler arasinda Cebrâil gibidir!" Islâm dünyasinin her yerinde Ibn Sîrîn'in rüya tabiri kitabi okunur. Bu eser Kahire, Istanbul, gibi bassehirlerde onlarca defa farkli isimler altinda basilmistir. Ibn Sîrîn 110/729 yilinda Basra'da vefat etmistir. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 2, s. 263; Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 4, s. 182; *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kismi çeviren ve notlandiran: A. Sait Aykut) C. 5, s. 95-104.

12 Utbe b. Ebbân Gulâm: Hasan Basrî'nin talebelerinden olan Utbe ibadete düskünlügü, dünyaya deger vermezligi, cesareti ve zekâsiyla taninmistir. 123/741 yilinda Bizansla yapilan harplerin birinde Masîsa yakinlarinda pusuya düsürülerek sehit edildi. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 6, s. 226-238.

13 Mâlik b. Dînâr: Bkz.: bu bölüm, 2. not.

14 Sehl b. Abdullah Tüsterî: Kelâm ve tasavvufta asrinin zirvelerindendi. Yazdigi risale ve kitaplarin çoklugu, edebî üslûbu, tasavvuf anlayisi ve tevazuu ile öne çikmistir. Eserleri arasinda; *et-Tefsîr*, *Kitâbü'l-Muâraza*, *Risâle fi'l-Hikem ve't-Tasavvuf* basta gelenlerdendir. 273/886 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 1, s. 429-430; Ebû Abdurrahman Sülemî, *Tabakât*, Kahire, 1953, s. 206-211; Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10; s. 189-212; *Sahabeden Günümüze*, C. 6. s. 53-72.

15 Vâdî Selâ (=Selâ Körfezi): Vâdî Esmer olarak da bilinen bu girinti bugün Bûregrâg diye isimlendirilmektedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 15.

16 Bahr-i Fâris ve Körfez: Herhalde Ibn Battûta, Dicle ile Firat'in birlestigi Sattu'l-Arab bölgesini Fars denizinden çikan bir haliç sanmis olmali. Bahr-i Fâris; Fars denizi demektir ki bugün Fars Körfezi diye biliniyor. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 280.

17 Sâhib b. Abbâd: Abbâsî mirasçisi Büveyhogullarindan Müeyyedüddevle'nin veziri idi. Zekâsi, kültürü ve siyasî dehasiyla öne çikmis tarih ve edebiyat kitaplarinda adindan bolca sözettirmistir. Sâhib 385/995 yilinda Rey'de vefat etmistir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 16, s. 511.

[Yirmidördüncü Bölüm Notları]

1 Ubulle: Bizans döneminde Apologos diye bilinen mintika. Ebu'l-Fidâ, Ubulle'nin Basra'nin dogusunda yer aldigini belirtiyor. Ayrica Ibn Havkal'dan nakil yaparak buranin küçük, bereketli ve mamur bir sehir oldugunu; Basra tarafinin Ubulle nehrine, diger bir tarafinin da Dicle'ye sinir oldugunu ekliyor. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 309.

2 Abbâdân: Ibn Saîd'den nakil yapan Ebu'l-Fidâ bu sehrin üç yani da Fars denizi tarafindan kusatilmis bir yarimada oldugunu, karayla baglantili kismin çok ince oldugunu belirtiyor. Onun anlattigina göre Dicle nehri de hemen bu sehrin güneyinden ve dogusundan denize dökülmektedir. Bu iki nehrin Abbâdân'i çevirerek denizle kaynasmasindan dolayi bazi cografyacilar "Abbâdân, Dicle'nin Fars denizine döküldügü yerdedir." demisler, bazilari da "Abbâdân, Dicle'nin Firat suyuyla karisip denize döküldügü noktada bulunan bir adadir." diye tarif etmislerdir. Bugünkü Abadan ise mezkûr adanin kuzeyinde bir petro-kimya merkezidir. Eski cografya kitaplarinda yarimada gibi tarif edilen bu mintika zamanla Sattülarab'in tasiyip kaydirdigi alüvyonlar sebebiyle denizin 50 km kadar içinde kalmistir. Hasiri ve hurmasiyla da taninir bu sehir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 309; Nâsir-i Hüsrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvahhab Tarzi, Istanbul, 1988, s. 146 ve 257*; DIA Islâm Ans.*, C. 1, s. 6.

3 Mâcûl: Hôr-i Musa burnunda Bender-i Mah Sehr diye bilinen yerdir; Sattülarab'in yataginda degildir. Bkz.: Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm*, s. 30.

4 Kürtlerle Araplarin soy bagi meselesi: Islâmî dönemin baslarinda Kürtlerin bir kismi kendilerini "Arap soyundan gelen fakat daglara ve derin irmaklara gidip Iranî kabilelerle karisarak bambaska bir dil konusmaya baslayan halk" olarak tarif etmis; bu telâkki bazi gruplarca bilâhare devam ettirilmistir. Buna göre bir grup Kürt, Rebîa' b. Nizâr b. Maad soyundan gelmekte; diger bir kismi da Mudar b. Nizâr'dan gelmektedir. Nitekim Mes'ûdî, *Murûc*'da bu söylentilere deginir. Ancak bu tür haberler klasik Arap cografyacilari tarafindan tek dogru gibi degil; sadece bir rivayet seklinde kaydedilmistir. Kürtler, Arap cografyacilar tarafindan Dahhak'in zulmünden kaçarak daglara siginmis pek eski Fürs ve Acem (=Iranî

kavimler) zümresinden sayilmistir. Kuskusuz Arap yarimadasinin kuzeyinde uzun müddet yasamis eski Hiristiyan Arap Gassânîler ile Kürtlerin bir iliskisi olmustur ama bunun bir soy karismasina yol açtigi söylenemez; aksine bu iliskinin savaslarla neticelendigi ve bu yüzden Kürtlerin uzak ve sarp mintikalara çekildigi belirtilir. Ancak Islâmî dönemde özellikle Abbâsîlerin son döneminde bazi soylu Araplarin siyasî sebeplerle Kürt mintikalarina kaçarak Kürtlerle evlenmeleri; idare ettikleri mintikanin yogun Kürt nüfusuna sahip olmasindan ötürü zamanla Kürtlesmeleri ve daha sonra bu soydan gelen bazi asilzâdelerin secerelerini eski Arap kumandanlarina dayandirmalari gayet makul ve mantikîdir. Nitekim *Serefnâme*'de de Silivân beyleri ile ilgili bölümün basinda bu tür bir fenomene deginilmistir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, Beyrut, 1966, C. 2, s. 249-251, par. nr: 1113-1118; MEB *Nesri Islâm Ans.*, Istanbul, 1967, C. 6, s. 1089-1114; Serefhân-i Bitlisî, *Serefnâme*, çev. M. Emin Bozaraslan, Istanbul, 1990, s. 292-295; Molla Mahmud-i Bâyezidî, *Kürtlerin Örf ve Âdetleri*, çev. Abdullah Bâbek Pisderî, Istanbul, 1998, s. 19-21.

5 Râmiz (Ramehurmuz): Bu sehir milâdî 3. yüzyilda Sâsânî hükümdari Hürmüz tarafindan kurulmustur. 10. yüzyilda ipegi ile meshur idi. Daha sonraki yillarda da ticarî ve kültürel bakimdan önemini kaybetmedi. Bender Mâh-i Sehr'den 90 km uzakliktadir. Bugün Huzistan eyaletinin sinirlari içinde Ahvaz'in 84 km güneydogusundadir ve petrol bakimindan önemlidir. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, Istanbul, 1970, C. 9, s. 621-622; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 18.

6 Süster (=Suster; Tüster): Islâm öncesi dönemlerde su bendi, Nestûrî merkezlerinden biri olusu ve ipekçiligi ile taninan Suster, Ebû Musa Es'arî tarafindan 42/662 yilinda fethedildiginden beri meshur bilginlerin, sufîlerin ve siyasîlerin yetistigi sehirlerden biri olmustur. Berrâ b. Mâlk'in kabri buradadir. Bu sehir, Iran'da Araplarin yogun yasadigi Huzistan eyaletinde, 40° dogu meridyeni ile 32° kuzey paralelinde bir kayalik alan üzerine kurulmustur. Batisindan Karun nehri geçer. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm, s.* 315; MEB *Islâm Ans.*, C. 11, s. 586-688; *Iran Haritasi, (Negsi Sebeke-i Râhâhen)* Tahran, 1975.

7 Nehr-i Ezrak: Burada ismi geçen nehir Kârûn nehridir. Eskiden Düceyl, yani Diclecik; Küçük Dicle diye de bilinirdi. Kârûn nehri Ahvaz gibi gelismis bölgelerden geçip Hurremsehr ve Abadan'a ugrayarak Basra'nin kiyisindan denize dökülür. Güzergâhinda Iran'in petrol bakimindan mühim noktalari vardir. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, Takvîm, s. 56; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 20*; Iran Haritasi*, *(Negsi Sebeke-i Râhâhen)* Tahran, 1975.

8 Belahsân (=Bedehsân; *Gökçesu): Ceyhun irmaginin kollarindan olan Belahsân bugün Afganistan sinirlari içinde akmaktadir ve bir diger yaygin ismi de Gökçesu'dur. Ortaçaglarda bu irmaga Dirgam nehri de derlermis. Ülkenin kuzeyinde Afgan Türkistani olarak bilinen Bedahsân bölgesinin en önemli su kaynagi olan Gökçesu kar sulariyla beslenir; kendi ismiyle bilinen vadinin sol tarafindaki ocaklardan yilda iki ilâ dört ton kadar lapis lazuli çikarilir. Bkz.: Yakûbî, *Kitabü'l-Buldân*, s. 288-292; Istahrî, *Mesâlik*, (de Goeje nesri) s. 278-297*; DIA Islâm Ans.*, C. 5, s. 291-292.

9 Zeynelâbidîn b. Ali b. Hüseyin b. Alî ve kabri: Hz. Hüseyin'in torunu olan Imam Zeynelâbidîn Oniki Imam'in dördüncüsüdür; Medine'de 94/712 yilinda vefat etmistir. Herevî, Tüster'deki meshur türbenin Muhammed b. Ca'fer-i Sâdik'a ait oldugunu söyler. Bkz.: Zehebî, *Düvelü'l-Islâm*, Beyrut, 1999, C. 1, s. 81; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, C. 4, s. 386; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 22.

10 Kâgitla soru verme âdeti: Bu âdet dogu Islâm dünyasinda öteden beri bilinmektedir. Bagdat'ta Ibnü'l-Cevzî'nin ilim halkasina katilan Ibn Cübeyr burada da sorularin hocaya kâgitla gönderildigini müsahede etmistir. Bkz.: Ibn Cübeyr, *Rihle*, s. 11-12.

11 Perçemden saç kesmek: Perçem günah ve sorumlulugun sembolü gibidir. Zira *Kur'an-i Kerim*'de Alak (=Ikra) Sûresi'nin 16. âyetinde kendini Allah'tan müstagni gören; Allah'a ihtiyaci olmadigini düsünerek zulme düsen insan anlatilirken "Muhakkak onun perçeminden; o yalanci günahkâr perçeminden yakalariz." ifadesi vardir. Bu yüzden perçem kesmek, günahlardan dönmek manasinda remzî bir tavirdir.

12 Mâlü'l-Emîr (=Îzec): Deniz seviyesinden 1000 metre yükseklikte bir yaylada Iran'in Lûristan bölgesinde yer alan Îzec (=Izeh), Hezâresblerin bassehriydi. Bugün Mâlemîr adiyla bilinen bu sehir daha önce bahsettigimiz

Kârûn nehri kiyisinda kurulmustur. Ortaçag Arap cografyacilari Îzec'in meshur tasköprüsünü (=Kantara Hurrezâd) dünyanin harikalari arasinda sayarlardi. Elam medeniyetinden kalma kabartmalarla da dikkat çeken sehir, evvelce bahsi geçen Suster'in dogusunda üç dört günlük bir mesafededir bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 7, s. 215-218.

13 Lûr ve *Lûristan hükümdari (=Lûr-i Buzurg; Kürt asilli Lûr Devleti): Asil Lûr veya Lor halki eski Iran halklarindandir. Seyahatnâme'de bahsi geçen Lûr ise Lûr-i Buzurg olarak bilinen Atabekler sülâlesinin devleti (=Hezâresbîler) olup merkezi Îzec'dir. Buradaki hükümdarlarin Atabek diye unvan almasi Türk asilli olmalarindan degil, Selçuklu dagilirken olusan küçük devletçiklerin hep bu unvani kullanmalarindan dolayidir. Fazlavî ismi ile taninmis olan bu sülâle, adini Fazlôya adli bir Kürt sefinden almistir. Onun evlâtlari Suriye'yi terkederek 1000'li yillarin basinda Lûristan'in kuzeyindeki düzlüge gelmisler; ilk reisleri Ebû Tahir ve onun oglu Hezâresb'den itibaren son reisleri Giyâseddîn Kâûs b. Hûseng'e kadar yani Cihangîr Emir Timur oglu Sahruh'un onlari kovmasina kadar (=15. yüzyilin ilk çeyregi) bu diyarda hükmetmeye devam etmislerdir. Ibn Battûta burada, gezilerinin gidis ile dönüs kisimlarinda bir karisikliga meydan verecek sekilde hafizasinin gadrine ugramis bulunuyor. Ilk yolculukta (=gidiste) Lûristan hükümdarinin ismi Ahmed Nusretüddîn idi ki 733 yilinda vefat etmis bulunan bu iyiliksever hükümdar Fazlullah Kazvînî gibi müelliflerin kendisine kitap takdim ettigi; ilimden, edebiyattan anlayan bir münevver idareci idi. Seyyahimizin dönüs yolculugunda karsilastigi 2. Muzafferüddîn Afrâsiyâb ise barisçi ama biraz bedbin ve bunalimli bir tip idi ve kendini saraba vererek teselli buluyordu. Ibn Battûta onu ancak 748/1347 yilindaki dönüsünde görmüs olmali ve bu dönüs zamaninda vuku bulan hâdiseleri simdiden anlatiyor. Lûr-i Buzurg hanedanini Serefhân gayet açik bir sekilde anlatir; onu tarihte bagimsizlik ve saltanat bayragini kaldirmis bes Kürt hanedanindan biri sayar. Ancak bu bagimsizlik da bir tür bagimlilik idi. Lûr-i Buzurg'un Ilhanli Mogollariyla kurdugu münasebet ve Mogollara verilen hediyeler için bkz.: Bertold Spuler, *Iran Mogollari*, çev. Cemal Köprülü, Ankara, 1987, s. 180-183; Diger bilgiler için bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 7, s. 74-90; Serefhân-i Bitlisî, *Serefnâme*, s. 37-46.

14 Emir Cûbân (=Çoban): Mogollarin Sulduz kabilesine mensup olan Emir Çoban, Hülagu'nun büyük kumandanlarindan Turan Noyan'in torunu

idi. Olcaytu (=Hudâbende) Han'in arka arkaya iki kiziyla da (=Davlandi ve Satibük) evlenen Çoban, siyasetin ipini eline alacagi günleri beklemeye basladi; o artik hem Ilhanli hükümdari Ebû Saîd'in kayni hem de genelkurmay baskani gibiydi. Bu dönem, Ilhanlilarin için için kaynadigi bir zaman dilimiydi; Vezir Alisah onu ortadan kaldirmak istediyse de oglu Hasan ile kaçmayi basardi. Bu arada yeniden Ebû Saîd'le arayi iyilestiren Çoban bu sefer Anadolu'da istiklâl ve Mehdilik davasina kalkip Misir Memlûkleriyle irtibat kurmak isteyen oglu Timurtas'la ugrasmaya basladi. Daha sonra Ebû Saîd Han, Emir Çoban'dan kizi Bagdat Hatun'u istedi, amma kiz meshur bir kumandanin; Akbugâ'nin soyundan gelen Emir Hasan (=gelecekte Celâyir Devleti'ni kuracak olan Büyük Hasan) ile evliydi. Çoban ziyadesiyle müskül bir duruma düstü; hasim siyasîlerin kulis ve ispiyon faaliyetlerine ragmen bir Horasan seferi icat ederek yine Ebû Saîd'le ihtilâfa düsmekten kurtuldu amma simdi de öteki oglu Dimask Hoca, Ebû Saîd Han'in bir odaligiyla gizliden gizliye iliski kurdugu için ihbar edildi. Küplere binen Ebû Saîd, derhal Dimask Hoca'yi idam ettirdi ve Çoban'in ne kadar akrabasi varsa her birinin daragacina gönderilmesini emretti! Artik diyar diyar kaçan Çoban ihanetlere ugradi ve Ekim 1327'de basi kesildi. Oglu Timurtas, Memlûklere misafir olarak iyi niyet ve yardimlasma mesajiyla geldiyse de Melik Nâsir'in Ebû Saîd'le yaptigi bir anlasma geregi 1328'de öldürüldü. Emir Çoban'in ortadan kaldirilisi, Ebû Saîd'e en çok da "ask" hususunda yaradi. Ebû Saîd hemen Çobanoglu Hasan'i sikistirarak askiyla yandigi Bagdat Hatun'u bosatmis ve onunla kendi evlenmistir. Emir Çoban ve evlâtlarinin sergüzesti, tarihî bir romani andirir; ask, ihtiras, cesaret, kavga, kan, inanç ve ihanetle dolu dört basi mamur bir hikâye! Bkz.: Bertold Spuler, *Iran Mogollari*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 1987, s. 135-143; Kerîmüddîn Mahmud-i Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000, s. 251-264 ve tabiî elinizdeki Ibn Battûta seyahatnâmesinin 26. bölümü.

15 Emir Süveyte (=Sutay; Suntay): Tâzî'nin belirttigi gibi diger elyazmalarinda bu isim Süveyte seklinde geçiyorsa da Ibn Hacer o döneme dair kitabinda Sûtây Tatarî adli bir idarecinin Diyarbekir'i yönettigini belirtiyor. Bu idareci 732/1332 yilinda Musul yakinlarinda bulunan kendi beldesinde vefat edene kadar isine devam etmis gözüküyor. Neredeyse yüz yasina varan Emir Sûtây'in tebaasi tarafindan çok sevildigini, akillica hareket ederek iyi bir siyaset sergiledigini söylüyor Ibn Hacer. Bertold da

Hâfiz-i Ebrû'ya dayanarak söyle der: "Bu zât 1312'de Olcaytu'nun Suriye yürüsünden dönüsünde Diyarbekir valisi olmus ve Olcaytu'nun vefatina kadar bu görevde kalmistir. Ebû Saîd'in cülûsuyla bu görevden alinmis ise de sonra yeniden Diyarbekir'e tayin edilmis ve ölünceye kadar bu vazifede kalmistir." Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Kahire, 1966, C. 2, s. 275; Bertold Spuler, *Age.*, s. 560.

16 Emir Hasan Buzurg (=Seyh Hasan Celâyirî): Timurtas'in oglu (=Çoban'in torunu) Hasan'dan ayri tutulsun diye Büyük Hasan (=Hasan Buzurg) lakabiyla bilinen bu emir, Ebû Saîd'in devleti dagildiktan sonra Ilhanli mirasini paylasanlardan olacaktir. Bu emirin hanimi iki not önce adi geçen Çoban'in kizi Bagdat Hatun idi. Ebû Saîd onun hanimini zorla almisti ve bu durumdan rahatsiz olan Büyük Hasan firsat eline geçince Ebû Saîd'in ikinci esi Dilsad Hatun'u nikâhina alacaktir. Ibn Battûta bu hâdiseleri detayli bir sekilde anlatiyor. Büyük Hasan yahut Hasan Celâyirî, 738/1339 yilinda Bagdat sehrini uhdesine geçirerek Bati Iran ile Kuzey Irak'i yöneten Celâyirliler Devleti'ni kuracak ve 757/1356 yilinda vefat edecektir. Onun ölümünden sonra Celâyir Devleti bir asra yakin hüküm sürecek ve Karakoyunlular tarafindan 1431'de yikilacaktir. Bkz.: Ibn Arabsah, *Acâibü'l-Makdûr*, Kahire, h. 1285, s. 40-47; Ibn Tagrîberdî, *el-Menhelü's-Safî*, Kahire, 1856, C. 1, s. 232-240; Bertold Spuler, *Age.*, s. 144-154.

17 Atabek Yusuf Sâh; babasinin ölümü ve diger olaylarla ilgili düzeltme: Burada da bazi karisikliklar var. Lûr-i Buzurg hükümdari Nusretüddîn Ahmed 1333'te vefat etti; Emir Çoban da evvelce belirttigimiz gibi 1328'de asildi; bu durumda Lûr diyarinda Atabek Yusuf'un basa geçisi 1330 ile 1333 arasinda olmali. Nitekim *Serefnâme*'de 733/1333 yilinda basa geçtigi bildiriliyor. "Bu zât 6 yil ülkeyi insaf ve adaletle yönetmis, 740/1340'da vefat etmistir." Bkz.: Bu bölümde 7. not (=Lûr- Buzurg madd.); Serefhan, *Serefnâme*, s. 44; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 26.

18 Afrâsiyâb (=Muzafferüddîn Afrâsiyâb b. Yusuf Sâh): Afrâsiyâb, Lûr-i Buzurg hükümdarlarindan olup babasi Yusuf Sâh ölünce basa geçti; onun zamaninda Cihangîr Timur'un söhreti afaki tuttu. Timur önüne gelen ülkeleri topragina katiyor, her tarafi yakip yikiyordu. Lûristan da bu beldeler arasindaydi ancak Timur 795/1393 yilinda ülkeyi Muzafferüddîn'e

geri verdi. Kisa bir süre sonra da Muzafferüddîn vefat etti. Bkz.: Lûr-i Buzurg maddesi, bu bölümün 7. notu; Serefhân, *Serefnâme*, s. 45.

19 Telîs; Tillîs kelimesi: Arapçada T-L-S kökünden hiçbir fiil, hattâ isim bile yok. Mütercim Âsim Efendi’nin *Kamus* çevirisinde Arapça "Tillîse" kelimesi söyle tarif ediliyor: "Haya ve husyeye denir; hurma yapragindan örülmüs bir küçük nesneye de denir ki bundan murad serbetçilerin küfe tabir ettikleri bogazi uzun ve ince sirça siseye sebih zenbilciktir; içine nesne korlar. Ve defter kesesine denir." Redhouse bu kelimenin "Telîse" seklinde Türkçede kullanildigini gördügü için büyük lügatina almis ve Arapça asilli oldugunu söyleyerek "hurma lifinden örülmüs torba" manasi vermis. Tâzî’ye göre özellikle Fas’ta kullanilan ve "içine taneli yiyecekler veya agir nesneler konulup hayvanin sirtina atilan, liften örme çuval" manasindaki bu mahallî kelime, bizim arastirmamiza göre Anadolu’nun pek çok yöresinde de ayni anlamda kullanilmaktadir! Ben Tokat ve Sivas civarinda büyük seker çuvallarina telis dendigini biliyorum. *Derleme Sözlügü*’nde ise bu kelimenin "keten veya kendirden, seyrek dokunmus çuval, torba" manasinda Bursa, Sakarya, Kastamonu, Amasya, Sivas, Malatya ve Nigde dolaylarinda kullanildigi belirtiliyor. Ahmet Caferoglu da çalismasinda bu kelimenin Sivas’ta kullanildigini belirtmis. Semseddîn Sâmi, "teles" kelimesini "tel tel olmus, eskimis kumas vesaire" seklinde tarif ediyor. Arapçada tek basina t-l-s kökü ve bundan türemis müstak veya fiil yok; yani eger bir Tillîs veya Tillîse kelimesi varsa bu kelime herhalde "dahîl" (=yabanci; Arapçaya disaridan girme) bir kelimedir. Farsçada "tolûse" var ama sadece kilif manasinda; "tolî" kelimesi ise torba manasinda fakat bunun artik ayri bir bapta incelenmesi gerekir; üstelik Türkçeye benziyor, dolu olan sey; torba manasinda Türkçeden gelmis de olabilir. Ermenice "tel", Farsça "tar" bildigimiz tel manasindadir. Türkçede ise *Divân-i Lügati’t-Türk*’e baktigimizda "tel" kökünün delmek manasina geldigini; "til" kökünün ise dilmek, yarmak manasina geldigini görüyoruz. *Derlemeler Sözlügü*’nde "tellemek" diger manalar yaninda "urganin ucunu tel tel ayirmak" manasinda da kullaniliyor. Bu durumda telis; "delinip yarilan, dilim dilim ayrilan kendir vs. malzemelerden örülerek yapilmis çuval" demek olur ki akla hiç uzak degil. Fakat yine de kökeni hakkinda kesin bir kanaatte bulunmak zordur. Bkz.: Kâsgarli Mahmud, *Divân-i Lugâti’t-Türk*, (B. Atalay çev.), C. 2, s. 2-25; James W. Redhouse, *Turkish and English Lexikon (Kitâb-i Meâni-yi Lehce)*, Boyaciyan Mat., Istanbul, 1890, s. 590;

Semseddîn Sâmî, *Kamus-i Türkî*, (Istanbul Çag Yay., tipkibasim), s. 434; Mütercim Âsim Efendi, *Kamus Tercümesi*, Istanbul, 1305, C. 2, s. 880; Ahmet Caferoglu, *Sivas ve Tokat Illeri Agizlarindan Toplamalar*, Ankara, 1994, s. 264; *Derleme Sözlügü*, Ankara, 1993, C. 10, s. 3871; Ziya Sükûn, *Ferheng-i Ziyâ*, MEB, Istanbul, 1984, C. 1, s. 599-600; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 26.

20 Mevlânâ kelimesinin kulanimi: Bu kelime Türk, Fars ve Hint cografyasinda saygi için; "üstadimiz, seyhimiz, pirimiz, yüce bilgin" manasinda kullanilir. Aslinda Arapça "mevlâ" hem köle hem sahip hem de dost manasinda kullanilabilir. Zira kendisinden türedigi "velâ" kökü buna müsaittir. Mevlâ tek basina özel olarak kullanilinca Allah demek olur; bu yüzden bazi Araplar –özelikle Suûd Araplari- "Mevlânâ" (=Efendimiz) kelimesinin insanlar için kullanilmasini yadirgarlar; böyle bir unvani hiçbir bilgin veya seyh için kullanmazlar. Mûlâ, Môlây kelimeleri ise tasavvuf kültüründen haberdar kitlelerce Afrika gibi farkli cografyalarda Mevlâ'nin varyanti olarak kullanilir.

21 Lûristan'in yüksek daglari (=Zagros daglari): Burada bahsi geçen daglar yüksek ve sarp Zagros daglaridir. 15. yüzyila kadar bu zorlu yolun ismi Câdde-i Atabek idi. Haritaya baktigimizda Zagros daglarinin, Iran'in en güneybatisindan güneydoguya; Siraz'a degin uzandigini ve 2000 ila 4200 m arasinda yüksek noktalar ihtiva ettigini görüyoruz. Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 294; MEB *Islâm Ans.*, C. 7, s. 80-84; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 28; *Grosser Weltatlas*, Almanya, 1993, s. 145.

22 Usturkân: Bu sehir Isfahan'in 36 km batisindadir. Sözü geçen câmi Ilhanli hükümdari Hudâbende zamaninda yapilmistir. Üzerindeki kitabede 715/1315 yilinda insa edildigi belirtiliyor. Bkz.: Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm*, s. 44.

23 Feyrûzân: Isfahan'dan alti fersah uzaklikta bir sehirdir. Hamdullah Mustavfî buradan bahseder. Bkz.: Mustavfî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 52-56.

24 Neblân: Büyücek bir köydür; su anda Sehr-i Fîrôzân adiyla bilinmektedir. Bkz.: Lütfullah, *Târîh-i Isfahan*, s. 251.

25 Isfahan ve dönemin mezhep kavgalari: Bu sehre Nisf-i Cihân yani dünyanin yarisi derlermis eskiden; zira mimarî yapilari ve diger güzellikleriyle herkesin dikkatini çekermis. Eski Isfahan 17. yüzyilda 1. Sah Abbâs tarafindan kurulan yeni sehrin biraz dogusunda yer almaktadir. Ibn Battûta sehrin basina gelen felâketlere sasmaktadir; Sîa ile Ehl-i Sünnet arasindaki kavgalardan dolayi nasil bir harabiyet içinde oldugunu müsahede etmistir. Bkz.: Muvahhid, *Sefernâme-i Ibn Battûta*, C. 1, s. 211; Tâzî, *Îrân*, s. 45-63.

26 Nân ve Mâs: Nân, Farsça ekmek demek; mâst ise yogurt demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1772 ve 1867.

27 Kulû: Bu kelime, mahallenin büyügü, pazarbasi, esnaf kâhyasi demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1566.

28 Cüneyd b. Muhammed Bagdâdî: Islâm dünyasinin en meshur tasavvuf ricâlindendir. Bagdat'ta tasavvufî manada tevhidden ilk bahseden kisiydi. Kitap ve Sünneti çok iyi bildigi için fakihler ona saygi duymus, onu hep el üstünde tutmuslardir. 297/910 yilinda vefat etmistir. Anadolu tasavvuf anlayisinda Cüneyd Bagdâdî'nin yeri büyüktür. Bkz.: Ibnü'l-Cevzî, *Sifatü's-Safve*, C. 2, s. 274; Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10, s. 281; *Sahabeden Günümüze*., (ilgili kismi çeviren ve notlandiran: A. Sait Aykut), C. 3, s. 263-279.

29 Ali b. Sehl: Isfahanli ermisleri sayarken Ali b. Sehl'i de kayda geçiren Ebû Nuaym, onu tarif ederken söyle der: "O, nefsini bir yana itmis zahit biri idi." Ali, meshur sufî Cüneyd-i Bagdâdî ile mektuplasan, züht ve tasavvufun ince meselelerini bilen bir ermis idi. 308/920 yilinda vefat etti. Ali b. Sehl, Ehl-i Sünnet'ten oldugu için bugün mezarindan ve kubbeden geriye bir sey kalmadigini belirtiyor Tâzî. Bkz.: Ebû Nuaym Isfahânî, *Hilye*, C. 10, s. 404; Ibnü'l-Cevzî, *Sifatü's-Safve*, C. 4, s. 79; *Sahabeden Günümüze* (ilgili kismi çeviren ve notlandiran: A. Sait Aykut), C. 6, s. 98-99; Tâzî, *Îrân*, s. 5.

30 Hezarmihî: Hezâr (=bin) ile mîh (=mih, çivi) kelimelerinin terkibinden olusur. "Hezarmihî" rengârenk, her tarafi farkli kumas parçalarindan mamul; bastan asagi yamali elbise, dervis hirkasi demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1987.

31 Yediyüzyirmiyedi yilinin Cumâdelahîre ayinin ondördü: 17 Mayis 1327’ye denk gelir.

32 Sihâbeddîn Ebû Hafs Ömer Sühreverdî: Safiî fakihlerinden meshur sufî. Bunu, Sühreverdî Maktûl ile karistirmamak gerekir. Bölgede barisin saglanmasi ve Fütüvvet organizasyonuyla yeni bir sosyal yardimlasma düzeni kurulmasi için yaptigi diplomatik seyahatler ona engin bir sosyal ve siyasî tecrübe kazandirdi. Dinî ve tasavvufî ilimlerde otorite idi; Anadolu, Suriye ve Iran’da sevenleri var idi. Konya’ya gelmis, Mevlânâ’nin babasiyla görüsmüstür. 632/1234 yilinda vefat ettiginde geriye *Avârifü’l-Maârif* gibi bir tasavvuf klasigi birakmistir. Bkz.: Zehebî, *Târîhü’l-Islâm ve Vefeyât*, Beyrut, 1988, C. 4, s. 97; Ibn Hallikân, *Vefeyât*, Beyrut 1977, C. 3, s. 446; *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kismi telif eden: H. Kamil Yilmaz) C. 7, s. 114.

33 Ma’rûf Kerhî: Meshur zahitlerdendir. Nüktedanligi, cömertligi, cesareti ve vaazlarindaki samimi edâ ile yâdedilmistir. Kisinin kimseye muhtaç olmadan kendi geçimini kendi saglamasi gerektigini sik sik ögütleyen Ma’rûf, dostu Bekir b. Hânis’e söyle dermis: "Satin al ve sat; sadece kendi sermayenle de olsa! Zira bu yolla malin, ekinin büyüyüp yetismesi gibi ürer ve çogalir." Ancak o, mülk sahiplerinin zorba davranislarda bulunmasina karsi da net bir tavir ortaya koymaktan çekinmemistir. Dönemin hükümdari anildiginda herkesin huzurunda söyle dua ederdi: "Allahim! Yüzüne bakmayacagin heriflerin yüzlerini bize de gösterme!" Bir baska meshur sözü de sudur: "Cömertlik, dar zamanda siddetle ihtiyaç duydugun seyi bir baskasina verebilmendir." Ma’rûf 200/885 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 8, s. 360; *Sahabeden Günümüze* (ilgili kismi çeviren: A. Sait Aykut) C. 3, s. 178-184.

34 Mecdüddîn Ismail b. Yahyâ: Sâfiî fakihlerindendir. Dedesi ve babasi Siraz’da kadilik etmistir. Böyle bir aile ortaminda yetisen Mecdüddîn’in bilgi, görgü ve hukukî deneyim bakimindan gayet yüksek bir seviyede olacagi asikârdir. Ismail 755/1355 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Imam Sübkî, *Tabakâtü’s-Sâfiîyye*, C. 6, s. 83-84.

35 Surma: Yezd-i Host’tan iki gün uzaklikta, Koli Kos mintikasindan önce yer alan bir köydür. Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 298.

36 Yezdühas (=Yezdühost, Yezd-i Host): Burasi gayet meyilli bir kayalik alan üzerine kurulmustur. Thevenot tarafindan 17. yüzyilda gezilmis olan bu mintika bugün haraptir. Bkz.: Muvahhid, *Sefernâme-i Ibn Battûta*, C. 1, s. 216.

37 Okiye denen ölçünün karsiligi: Okka'nin altida biri olan okiye lügatlarda tarif edilirken ratl denen ölçünün 12'de 1'i oldugu belirtilir. Okiye, aslen "uncia"dan gelmektedir; Ingilizce "ounce" de bu köktendir. Halep okiyesi 320 gr'dir; Kudüs okiyesi 240 gr'dir; Beyrut, okiyesi 213 gr'dir. Bkz.: Hasan Kermî, *el-Hâdî ilâ Lügati'l-Arab*, C. 1, s. 101; Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (J. Milton Covan tarafindan nesredilen Ingilizce edisyon) Beyrut, 1980, s. 34.

38 Dest-i Rûm ve *Kasgay Türkleri: Dest-i Rûm; Anadolu halki gibi Türklerin yani Türkmenlerin oturdugu sahra demektir. Ibn Battûta zamaninda belki bu bölgede oturanlar çogunlukla Halaç Türkleri idi; zira Kasgaylarin asil kitlesinin Kuzey Iran'dan gelip bu bölgeye yerlesmelerinin 1600'lü yillarda vuku buldugu belirtiliyor. Simdi burada Kasgay Türkmenleri oturmaktadir. Kasgay agzi, Azerbaycan Türkçesi'ne çok yakindir. Iran'da yasayan 20 milyon Türkten 800 binini olustururlar. Güney Iran'in Fars eyaletinde göçebe bir hayat süren Kasgaylar tarim, hayvancilik ve dokuma ile hayatlarini sürdürürler. Onlarin dokumaciligi ve hayat tarzlari bir Iran filmine konu olmustur. Yaylaklari Isfahan, Abâde, Gumse daglari çevresinden baslayip Kâzerûn'da biter. Kisliklari ise Desti, Destistan ve Ferasbend bölgeleridir. Azerbaycanlilarin çogu gibi Sîîdirler. Yazili bir edebiyat yoktur ancak âsiklik gelenegi çok güçlüdür. Yusuf Ali Bey, Isa Kasim ve Hüseyin Samsam gibi halk sairleri vardir. Bkz.: Prof Faruk Sümer, *Oguzlar*, Istanbul, 1999, s. 55-56; ayni müellif, "Iran'da Yasayan Türk Oymaklari", *Türk Kültürü*, Ekim 1972, sayi: 120, s. 1238-1241; Mehmet Emin Resulzâde, *Iran Türkleri*, TDAV yay., Istanbul, 1993, s. 11 ve 39-43; Ahmet Bican Ercilasun, "Iran Türkleri", *Türk Kültürü*, Nisan 1988, s. 231; Nevzat Özkan, *Türk Dünyasi*, Kayseri, 1997, s. 257-259.

39 Mâyîn: Istahrî'nin bildirdigine göre bu sehir Siraz'in ondört fersah kuzeyinde gayet sulak bir araziye kurulmus sirin bir yerlesim birimidir. Bkz.: Ebû Ishâk Istahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, ed-kritik: Îrec Afsar, s. 115.

40 Rüknâbâd: Ruknî diye de bilinen bu nehrin kaynagi Siraz sehrinin birkaç km yakinindadir; Hafiz'in siirlerinde sik sik anilan bu nehir, Büveyhogullarindan Siraz emirligi yapan Rüknüddevle Hasan Deylemî'den almistir ismini. Bkz.: Muvahhid, *Sefernâme-i Ibn Battûta*, C. 1, s. 216.

41 Kitâbü'l-Mesâbîh: Bu eser *Mesâbîhu's-Sünne* diye bilinen kitaptir; yazari meshur fakih, muhaddis Hüseyin b. Mes'ûd Bagavî'dir. Soy olarak Horasan'in Bagâ kasabasindan gelen bu bilginin daha pek çok mühim eseri vardir. Bagavî, 510/1117 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 19, s. 439.

42 Sagânî ve kitabi Mesâriku'l-Envâr: Eserin adi "Sevârik" degil *Mesâriku'l-Envâr*'dir. Yazari, Radiyyüddîn Hasan b. Muhammed Sagânî'dir. Lâhevr'de dogan bu bilgin 650/1252 yilinda Bagdat'ta vefat etmistir. Bkz.: Zehebî, *Age.*, C. 23, s. 282.

43 Cemalüddîn Hasan Ibn Mutahhar Hillî: Sîî Imâmiyye mezhebinin meshur fakihlerinden olan Ibn Mutahhar Hillî, Hoca Nasîruddîn Tûsî'nin talebelerinden olup mantik ve felsefede de ün yapmis bilginlerdendir. *Nehcü'l-Hakk*, *Kesfü'l-Gumme* ve *Minhâcü'l-Kerâme* en meshur eserlerindendir. 726/132 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 2, s. 135 ve 158-159.

44 Karabag (=tarihî Türk yazligi Karabag): Karabag tarih boyunca bölgedeki Türk hükümdarlarinin yazligi olarak kayda geçmistir. Aras vadisinin kuzeyinde uzanan yüksek daglarin zirvelerindeki yayladir Karâbâg... Siyâhkûh adiyla da bilinen bu mintika Ilhanli hükümdari Geyhatu'nun da yazligi idi. Murovdag (3420 m), Kamis (3740 m.) gibi yüksek noktalarin bulundugu bu yaylanin ortalama rakimi 2500 m'dir. Çevreye göre ikliminin yumusakligi, sularinin bollugu ve topraginin münbitligi sayesinde büyük hayvan sürülerini ve kalabalik insan kitlelerini çeken Karabag kuzeyden ve güneyden gelen göçebe Türklere tarih boyunca barinak oldugu gibi civardaki Türk hükümdarlarina hem yazin hem de kisin karargâh olmustur. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 363; MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 212-217.

45 Salvar verme âdeti: Tâzî'nin bildirdigine göre bu âdet Kuzey Afrika hükümdarlarinda da mevcuttu. Magrip hükümdari Sîdî Muhammed b.

Abdullah, Sinkît (=Moritanya) emiri Muhtar b. A’mar’a bir salvar hediye etmisti. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 39; Muhammed Fâl b. Baba Alevî, *Tekmile*, ed-kritik: Ahmed Veledü’l-Hasan, Tunus 1986, s. 44.

46 Olcaytu Han ve Sünnîlik: Evvelce de Hiristiyanlik ve Budizme merak salan Olcaytu Han kisa bir dönem Sünnîlige heveslendiyse de bu yolu resmen kabul etmemis; Tâceddîn Âvacî ve Cemaleddîn Mutahhar gibi kuvvetli Sîî mollalarinin tesiriyle Sîîlige daha siki bir biçimde sarilmis idi. Ancak tebaasiyla arasini iyilestirmek amaciyla Ehl-i Sünnet’e biraz müsamaha göstermeye baslamis olmalidir. Sünnîligin kollanip gözetilmesi ve resmî mezhep olmasi onun oglu Ebû Saîd zamaninda gerçeklesecektir. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 211-213.

47 Yediyüzkirksekiz yilinin Rebîulahir ayi: 1347 yilinin Temmuz ayina rastlar.

48 Siraz hükümdari Ebû Ishâk Mahmud Muhammed Sâh Yincû: Yinçu Mogolcada mal ve mülkü, hâssa arazisini idare eden âmir demektir. Seyyah herhalde 1347 yilinda besinci ziyaretinde Ebû Ishâk Mahmud Muhammed Sâh ile görüsmüs olmalidir. Zira Ebû Ishâk 743/1343 yilinda Siraz’a vali olmustur. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 306.

49 Ebû Ishâk Ibrahim Kâzerûnî: Bu meshur seyh Anadolu’dan Güney Hindistan’a kadar genis bir alanda etkili olmus, müritlerini her yana salmis biriydi. Çin’de bile müritleri vardi. 426/1035 yilinda vefat etmistir ve kabri hâlen Kâzerûn’dadir. Ibn Battûta ileride birkaç kez daha bu seyhten bahsedecektir. Bkz.: Zahîrudîn Ibnü’l-Kâzerûnî, *Muhtasaru’t-Târîh*, (mukaddime kismi), Bagdat, 1970.

50 Emir Muzaffer Sâh ve Muzafferiyye Devleti: Mübârizüddîn Muhammed, Muzafferiye Devleti’nin kurucusu olan Muzaffer Sâh’in ogludur. Bu zât 718/1318 yilinda Yezd sehrine; 740/1340 yilinda Kirman’a hâkim olmus idi. Ebû Ishâk Yinçu ise 747, 750 ve 752 yillarinda Kirman’a baskin düzenledi ama basaramadi. Mübârizüddîn 754 yilinda Siraz’a hücum etti ve sehri ele geçirdi. Bu tarihten üç sene sonra da Ebû Ishâk’in devletinin son buldugunu görüyoruz. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 43.

51 Hint menni (=batmani): Aslinda bir Hint batmani 15 kg 284 gr'dir. Ancak burada Ibn Battûta, bir batmanin 25 ratl tuttugunu düsünmüs olmali; böylece yüklenen mal takriben 162 kg oluyor. Seyyah bir batmanin 15,284 kg tuttugunu kabul etseydi yüklenen mal 2000 kg civarinda olurdu ki bu da mümkün gözükmüyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 46.

52 Misir ratli: Bir Misir ratli, 450 ilâ 500 gr arasindaydi.

53 Ibn Seyh Abdurrahman Isfirâyinî: Bu zâtin babasi olan Abdurrahman, Ilhanli ailesinde Islâmi ilk kabul eden Tekudar'in hidayetine vesile olmus kisidir. Seyh Abdurrahman 684/1285 yilinda Dimask'ta vefat etmistir. Bkz.: Ibnü'l-Imâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, Kahire bas., C. 5, s. 381.

54 Imam Ali Riza'nin kardesi Ahmed b. Musa: Oniki Imam'dan Musa Kâzim'in oglu, Ali Riza'nin kardesi Ahmed; Meshed sehrinde medfundur. 744/1343 yilinda kabri ve mescidi onarilmis; önce 912/1506'da sonra da 1259/1843'te iki kez restore edilmistir. Ahmed b. Musa, Iran'da Sah Çerag diye bilinir. Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm*, s. 64 ve devami.

55 Seyh Ebû Abdullah Ibn Hafîf: Bu sufî, Saffârî emiri Amr b. Leys'in kumandasi altinda akinlar yapan bir subayin ogludur. Siraz'da yayginlasan Sünnî bir tarikatin kurucusu olan bu seyh 372/982 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 47.

56 Hûr-i Hayzurân: Burasi Bambu nehri olabilir; ikinci ciltte bu bölgeden yine bahsedilecektir.

57 Kûsân: *Rihle* sârihi Tâzî, katik manasina gelen bu kelimenin Körfez ülkelerinde "Kâri" kelimesiyle karsilandigini söylüyor ve Kûsân ile Misir'in mahallî yemegi hâline gelmis "küserî" arasinda iliski olup olmadigini soruyor. Misirlilarin da kabul ettigi gibi Hint kökenli olan bu yemekten yedim; Hân-i Halîlî civarinda küserîsiyle meshur bir lokantada! Âdet oldugu veçhile, ardindan bir sütlaç kasikladim. Makarna, nohut, mercimek ve pilâvi birbirine katip üstüne aci biberle karisik domates sosu ve kitir kitir sogan kizartmasi eklenerek yapilan gayet leziz bir yemek. Kenarda sise içinde, acinin da acisi bir baska biber duruyor masada; isteyen daha da yanabilir! Ancak Ibn Battûta'nin Kûsân dedigi sey herhalde tabani olusturan makarna, nohut vs. degil de üste ekilen biber, domates sosu ve

sogan kizartmasi gibi seyler olmali; zira bu ikinci kisim tam da istah açici diye tarif edilebilir seylerden olusuyor. Bizim yörede ekmek banarak yenilen bu tip etli veya etsiz soslara umumi bir ifadeyle "tirit" denilir. O hâlde Kûsân için Hint tiridi diyebiliriz.

58 Rûzbihân-i Baklî: Ebû Muhammed b. Ebû Nasr Rûzbihân-i Baklî, Siraz'da yetismis, sonra Misir'a uzanmis, çok gezmis, çok yazmis bir sufîdir. Misir'da onbes sene kalip memleketi Siraz'a döndügünde dostlari ona Rûzbihân-i Misrî demisler; böylece bazi kitaplarda bu adla anilir olmustur. Ona "Settâh-i Fâris" de denilir. Tasavvufa dair otuza yakin eseri vardir. Siraz'da 606/1209 yilinda vefat etmistir. *Makâmât*'i (=Binbir Makam) Tahsin Yazici tarafindan edisyon kritik edilerek Istanbul Üniversitesi yay. arasinda çikmistir. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, (maddeyi haz: A. Sait Aykut), C. 7, s. 89-90; Ali Sîr Nevâî, *Nesâyimü'l- Mahabbe*, s. 161-163.

59 Seyh Zerkûb: Zerkûb Izzeddîn Mevdûd Ibn Muhammed Zehebî, Rûzbihân-i Baklî'nin talebelerindendir. Zerkûb, Farsça altin isleyen demektir. Seyh Zerkûb 663/1256'da vefat etmistir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 49.

60 Sa'dî Sîrâzî: Iranli meshur sufî sair. 580/1184 yilinda dogdu, yüz yasini asti, 691/1292'de vefat etti. Türkmenlerden Salgurogullari hanedani zamaninda yasadi; Fars Atabekleri olarak da bilinen bu hanedan Mogollara boyun egdigi için memleketlerini harap olmaktan kurtarmis; Sa'dî'nin muasiri olan Atabek Ebûbekir döneminde Siraz sehri ilmin ve sanatin korundugu bir vahâ olmustu. Sa'dî, tahsiline Siraz'da baslamis, sonra Bagdat'a uzanarak Nizâmiye Medresesi'nde devam etmistir. Kuzey Afrika'dan Dogu Anadolu, Iran ve Hindistan'a uzanan genis bir cografyada Sihâbeddîn Sühreverdî gibi sufîlerle, Ilhanli hükümdari Abaka Han gibi siyasîlerle görüsen Sa'dî, zengin bir hayat tecrübesiyle kaleme almistir eserlerini. Nihayet Siraz'a dönüp yerlesen Sa'dî, hayatinin geri kalan kismini kendi tekkesinde okuyup yazmayla geçirir. Mezari Siraz'in kuzeydogusundadir. Zamanla harap olan türbesi 1766'da Kerîm Han tarfindan yeniden insa edilmistir. Sa'dî, Türkçe dahil pek çok dile çevrilen *Bostan* ve *Gülistan*'iyla söhret bulmustur. Bizim gelenegimizde öteden beri Farsça ögretiminde kisa bir gramerden sonra bu eserlerden seçilmis

metinler okutulur. Ben de böyle adim attim Farsçaya. *Bostan* serhlerinin en taninmisi Sûdî'ninkidir; 1871'de Istanbul'da basilmistir. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, (ilgili kismi hazirlayan: A. Sait Aykut), C. 7, s. 183-195; Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*, Lâmiî Çelebî çevirisi, Istanbul, h. 1289, s. 670; Eflâkî, *Menakib*, nesr: Tahsin Yazici, Ankara, 1959, C. 1, s. 266; A. Hayyâmpur, *Ferheng-i Suhanvârân*, Tebriz, h. 1340, s. 269.

61 Kâzerûn ve *Bilâd-i Sôl: Kâzerûn, Siraz'in 55 mil (20 fersah) batisindadir. Bilâd- Sôl yani Solistan ise Siraz'in kuzeybatisinda bir emirlik olup 12. yüzyilda Kürt asilli oldugu sanilan kabileler tarafindan kurulmustur. Bugün de Sôl adinda bir sehir mevcuttur. Ibn Fadlullah Ömerî, Sôl kabilesine mensup olan Kürtlerin çok savasçi, çok cömert ve misafirperver oldugunu belirtir. Sôl toplulugu genelde göçebe oldugu için daha sonra dagilmistir. Bugün, geriye birkaç isim ile bazi küçük gruplardan baska bir sey kalmamistir. Zeki Velidî Togan, Sol kabilesinin aslinda Sul (=Çur; Çul, Sul) Türklerinden geldigini ancak zamanla Iranîlestigini söylemektedir. Bkz.: MEB, *Islâm Ans.*, C. 11, s. 582-584; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giris*, Istanbul, 1981, s. 216.

62 Ebû Ishâk Kâzerûnî için Bkz.: bu bölüm 49. not.

63 Zeydeyn: Errecân ile Darûk arasinda bir sehirdir. Burada iki Zeyd bulundugu için degil; bölge halkinin mahallî dilinde mensûbiyet "ân" eki ile ifade edildigi için Zeydân ismindedir burasi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 53.

64 Huveyzâ (=Ahvâz): Tarih boyunca pek çok hadîsçi ve fikih bilgini yetistiren bir sehirdir. Muhammara sehrinin yetmis mil kuzeyindedir. Halki etnik bakimdan karisiktir; mütecanis degildir. Bkz.: Ni'metullah Cezâirî, *Zehru'r-Rebî*, s. 59.

[Yirmibeşinci Bölüm Notları]

1 Kûfe: Kûfe, 17/638 yilinda Irak'in fethinden hemen sonra Müslümanlar tarafindan kuruldu; Basra da böyledir. Hz. Ali Kûfe'yi kendine bassehir yapmistir. Kûfe surunu yaptiran Abbâsî halifesi Mansûr'dur. Bölge pamuk ve hububat bakimindan zengin idi; ahalinin büyük kismi Ibn Battûta döneminde Sîî idi. Ebu'l-Fidâ'nin aktardigi rivayetlere göre sehrin ismi, mimarîsinin daire seklinde olmasi yahut halkin oraya toplanmasiyla ilgilidir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, par. nr.: 229-230 ve 1935-1937; Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 301; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 5.

2 Ibn Mülcem: Abdurrahman b. Amr b. Mülcem Murâdî, Siffîn Savasi'nda Hz. Ali'nin yaninda çarpismis ancak "hakem" olayindan sonra diger Hâricîlerle birlikte ona cephe almistir. Hz. Ali 38/658 yilinda Nehrevân'da onlari yenince bu hâdiseden canini kurtaran Hâricîlerden Bûrek Sarîmî ve Amr b. Bekir, Ibn Mülcem ile anlasti; bu ikisi Muâviye ile Amr b. Âs'i öldürecek, Ibn Mülcem ise Hz. Ali'yi öldürecekti. Ibn Mülcem Kûfe'ye geldiginde Nehrevân'da öldürülen Hâricîlerin akrabasi olan Katâmi adli çok güzel bir kadina âsik olur; kadin mehir olarak 3 bin dirhem, bir köle, bir câriye ve Ali b. Ebû Tâlib'i katletme sartini ileri sürer; Ibn Mülcem bu teklifi seve seve kabul eder. Böylece 40/661 yilinda bir Cuma günü Hz. Ali'ye saldirir ve onu boynundan yaralar. Hz. Ali iki gün sonra vefat eder. Ibn Mülcem de öldürülür. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, par. nr.: 1730-1732; Taberî, *Târîh*, (de Goeje nesri) 1, 3456-3461; Ibn Sa'd, *Tabakât*, C. 3, s. 33,37; *DIA Islâm Ans.*, C. 20, s. 220.

3 Tufan ve Tennûr: Hz. Nuh'a (a.s.), Tufan hâdisesi patlak vermeden önce bir gemi yapmasi dogrultusunda vahiy gelmis; nihayet tufan vuku bulup ilgili âyette (Hûd Sûresi, 40. âyet) aynen buyuruldugu gibi "Tennûr'un kaynadigi" haber verilmistir. Tennûr çok eski bir kelimedir; bizdeki karsiligi "tandir"dir. Fîrûzâbâdî, "içinde ekmek pisirilen ocak" ve "su fiskiran yer" manasi vermistir buna. *Kâmûs-i Muhît* üzerine not düsen arastirmacilar bu kelimenin diger dillerde de aynen bu manasiyla mevcut oldugunu belirtmis; bu kökten (t-n-r) müstak (=türev) olmadigi için söz konusu kelimenin Arapçaya sonradan girdigini söylemislerdir. Mütercim Âsim Efendi bu kelimenin Farsçadan nakledildigini aktarmistir. Tennûr, cografî yer olarak Masîsa sehri yakininda bir dag adidir. Eski Türkçede "tengür"; bir seyin

havaya dogru çikmasi, yükselmesi manasina gelmektedir. Farsçada "tenûr" firin, tandir; "tunder" ise gök gürültüsü manasindadir. Ingilizcede "thunder" gök gürlemesi; "Thunderer" ise kadim inançlardaki Göktanrisi manasina gelir."Tennûr'un kaynamasi" eski tefsirlerde sularin cosup kabarmasi seklinde tefsir edilmis, son asrin müfessirlerinden merhum Elmalili Hamdi Efendi bu kelimenin buharli bir gemiye isaret ettigini, Nuh'un gemisinin alelâde bir tekne olmadigini savunmustur. Bkz.: Elmalili Hamdi Yazir, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. 4, s. 27680; *Kurân-i Kerim ve Açiklamali Türkçe Meâli*, (Haz: Ali Özek ve H. Karaman baskanliginda heyet), s. 225; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-i Hakîm ve Meâl-i Kerim*, C. 1, s. 332; Kâsgarli Mahmut, *Divan-i Lugâti't-Türk*, Besim Atalay çev., C. 3, s. 392-396; Fîrûzâbâdî, *Kâmûs*, (Inceleme ve dipnot: Muhammed Naîm Araksûsî baskanliginda bir heyet), Beyrut, 1996, s. 456; Mütercim Âsim Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, Istanbul, h. 1305, C. 2, s. 186.

4 Müslim b. Akîl: Tâbiîn neslinden cesur bir zât idi; Hz. Hüseyin onu, kendisine baglilik mektubu gönderenlerin durumunu arastirsin ve taraftar toplasin diye Kûfe'ye gönderdi. Ancak Kûfe emiri Ibn Ziyâd bu isi farketti, insanlar Müslim'in çevresinden dagildilar; o da bir kadinin evine sigindi. Kisa bir süre sonra Ibn Ziyâd onu yakaladi ve 60/680 yilinda öldürdü. Taberî, *Târîh*, (de Goeje nesri), C. 2, s. 227; MEB *Islâm Ans.*, C. 8, s. 821.

5 Muhtâr b. Ebû Ubeyd Sakafî: Muhtar Sakafî olarak da bilinen bu sahis, Irak'ta zuhur etmis ve Sîa'yi çevresine toplamisti; Cebrâîl'in kendisine indigini ve ondan vahiy aldigini savunurdu. Kendisine Mehdi-Mesih misyonunu biçmisti. Son derece cerbezeli lâkin muammali konusur ve muhataplarini ikna ederdi, klasik tarihçiler tarafindan heretik bir ihtilâlci olarak kaydedilmistir. Emevîlere karsi büyük bir isyan baslatti; kisa zamanda güçlenip genis bir alanda etkisini hissettirdi. Ancak 67/687 yilinda Abdullah b. Zübeyr'in kuvvetleri karsisinda savasirken öldü. Onun pek çok fikri zamanla Sîa'nin akidesine tesir etmistir. Bkz.: Taberî, *Târîh*, (de Goeje nesri) C. 2, s. 530; Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 3, s. 538; Zehebî, *Düvelü'l-Islâm*, Beyrut, 1999, C. 1, s. 60; MEB *Islâm Ans.*, C. 8, s. 513-515.

6 Hille: Sehir 496/1102 yilinda Sîî bir Arap lideri, Seyfüddevle Sadaka b. Mansûr tarafindan kuruldu. Zamanla büyüdü, Irak'in en meshur beldesi

hâline geldi, köprüsü sayesinde Bagdat'i Hicaz'a baglayan yolun mühim bir menzili oldu. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 299.

7 Sâhibu'z-Zamân: Burasi Sîa inancina göre onikinci imamin yani Mehdî-yi Muntazar'in makami oldugu için bu ismi almistir. Sâhibü'z-Zamân, zamanin sahibi, çagin hâkimi; iyilikleri getiren kötülükleri yok eden, adaleti hâkim kilan kisi yani Mehdi için kullanilan bir tabirdir. Sîîlere göre Sâhibü'z-Zaman, 15 Saban 255/30 Temmuz 896 yilinda dogmus olan Muhammed b. Hasan Askerî'dir. Sîa'nin inanç esaslarina göre o babasinin vefatindan sonra gizlenmistir; ancak hâlen sagdir ve kiyametten önce zuhur edecektir. Bkz.: Ethem Ruhi Figlali, *Çagimizda Itikadî Islâm Mezhepleri*, Istanbul, 1980, s. 112; Kuleynî, *Usûl-i Kafi*, Tahran, h. 1388, C. 1, s. 514; A. Gölpinarli, *Tarih Boyunca Islâm Mezhepleri ve Sîîlik*, Istanbul, 1979, s. 520; Sâh Abdülazîz Gulâm Hakîm Dihlevî, *et-Tuhfetü'l-Isnâ Aseriyye*, Arapçaya çev. Gulâm Muhammed Eslemî, not ve ihtisar: Mahmud Sükrî Alûsî, Bagdat, 1301, s. 118; Celâleddîn Suyûtî, *Ahir Zaman Mehdisinin Alâmetleri*, derleyen: Ali b. Husâmeddîn Müttakî, çev. Müserref Gözcü, Istanbul, 1987, s. 50-72.

8 Ahmed b. Rumeyse b. Ebû Nümeyy: 730/1330 civarinda Ilhanlilar tarafindan Irak'ta çöl Araplarinin emiri olarak kabul edildi, 736/1337 yilinda Ilhanlilar dagilinca Ahmed bagimsizligini duyurdu ve Kûfe'yi isgal etti; ancak kisa bir zaman sonra 739/1339 yilinda Celayirli Hasan tarafindan öldürüldü. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 56; ayrica bkz.: 21/6. not ve 18/32. not.

9 Seyh Hasan: Celâyirî Devleti'nin kurucusu: Bkz.: 24/16. not.

[Yirmialtıncı Bölüm Notları]

1 Bagdat: Bagdat milâdî 7. yüzyilda Ebû Ca’fer Mansûr tarfindan kurulmustur. Ismi, yörede evvelce kurulup izleri silinen eski Bagdadu’ya yani Hamurabi devrine kadar uzanir. Ancak Mansûr, kurdugu yeni sehre Medînetü’s-Selâm adini vermisti. Seyyahimizin bu sehirle ilgili tasvirleri yer yer Ibn Cübeyr’den iktibas gibi görünüyorsa da aradan geçen bunca zaman içinde vuku bulan degisimleri göz ardi etmedigi; özellikle Abbâsî hilâfetinin çöküsünden sonra Mogol istilâsinin getirdigi yeniliklerden bahsettigi açikça bellidir. Dönemin cografya ve tarih bilgini Ebu’l-Fidâ, Bagdat’i anlatirken sunlari söyler: "Bu sehir, Dicle’nin iki yakasi üzerine kuruludur; bati yakasi Kerh adini almistir; Abbâsî halifesi Ebû Ca’fer Mansûr’un kasri oradaydi. Dogu yakasi ise Askerü’l-Mehdî diye isimlendirildi; zira Halife Mansûr’un oglu Mehdî, ilk defa ordusuyla bu yakada karargâh kurmustu. Dogu yakasina Rusâfe de denilir; çünkü Hârûn Resîd burada Rusâfe adini verdigi kasrini insa etmistir. "tâk" diye bilinen semt ise burada kurulu büyük pazarin baslangicindaki gösterisli taktan ötürü bu adi aldi. Muallâ nehrine gelince Mansûr’un kölesi Muallâ b. Tarîf’den almistir ismini." Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm, s.* 303; Ya’kûbî, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 31-38; Cehsiyârî, *Kitâbü’l-Vüzerâ*, Kahire, 1938, s. 13; Makrîzî, *Kitâbü’s-Sülûk*, C. 3, s. 100; *DIA Islâm Ans.*, C. 4, s. 432.

2 Sair Ebû Temmâm Habîb b. Evs: Ebû Temmâm diye taninan bu sair 180/796 yilinda Câsim’de dogdu, Dimask’ta yetisti, önce Misir’a sonra Bagdat’a uzandi; dönemin Abbâsî halifesi Mu’tasim’la tanisti ve Mu’tasim tarafindan Bagdat’in aristokrat çevresine sokuldu; sefere çikarken onunla yan yana atini mahmuzlayan Halife ona hürmet edilmesini sagladi; daha sonra onu Musul istihbarat ve posta idaresinin basina geçirdi. 231/ 846 yilinda Musul’da vefat ettiginde geriye pek çok kaside ve ondört bin urcûze [=özel bir vezinle yazilan, klasik kasideye benzemeyen bir siir türü] birakmisti. Ebû Temmâm zaman zaman hislerinin; zaman zaman da aklinin ve realist bakisinin etkisi altinda siir yazmistir. Kendine güvenen, savastan korkmayan, bazen derin hayâllere dalan; bazen de filozofça fikirleriyle çevresinde saygi uyandiran okumus bir adam... Medih (=övgü) siirlerinde aristokrat bir hava sezilir; savas ve cengâverlik misralarinda ise okuyana heyecan veren bir destan havasi vardir. Sesli, haykirircasina okunacak siirlerdir bunlar. Ama mersiyeleri de müthistir; insani ölüm ve gurbetin

derin ve onarilmaz yaralariyla bas basa birakmayi iyi bilir. Ebû Temmâm, tek kelimeyle aristokrattir. Derin bir kültür, garip bir taassupla beslenen dindarlik, gemlenemez bir savas tutkusu, giden dostlara aglayis, insan ruhuna nester vururcasina, dâhice tasvirler ve bazen kiliç sakirtisini bazen de mizrap aglayisini andiran büyüleyici bir müzikalite! Bkz.: Hannâ Fâhûrî, *el-Câmi fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, C. 1, s. 729-735; Muhammed Sabîh, *Dîvânu Ebî Temmâm*, Misir 1942.

3 Sair Ebû Muhammed Kâdî Abdülvehhâb Mâlikî Bagdâdî: Aslen fikihçi olan bir sair. Kadi Abdulvahhâb 362/973 yilinda Bagdat'ta dogdu; Sam'da Arap edebiyatinin gelmis geçmis en büyük sairlerinden Ebu'l-Alâ Maarrî ile tanisti; oradan Misir'a yöneldi ve 422/1031 yilinda vefat etti. Fikha dair epey eseri vardir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 59.

4 Sair Ali b. Nebîh: Eyyûbîlerin sevdigi Misirli medih sairi. Melik Esref Musa zamaninda bugünkü disislerine yakin bir görev olan Dîvân-i Insâ'nin basina tayin edildi, sonra Nusaybin'e gitti ve 619/1222 yilinda orada vefat etti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 60.

5 Bagdat'in bati yakasi: Bkz.: bu bölüm 1. not.

6 Ma'rûf Kerhî: Bkz.: 24./33.

7 Imam Musa Kâzim: Imam Ca'fer-i Sâdik'in oglu; Imam Ali Riza'nin babasi; yedinci imam... Abbâsî halifesi Mehdî onu Bagdat'a götürmüs fakat daha sonra Medine'ye geri göndermisti. Musa Kâzim 183/799 yilinda mahpus olarak vefat etmistir. Bkz.: Zehebî, *Siyer*, C. 6, s. 270; Ibn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, C. 5, s. 307; Ibnü'l-Imâd Hanbelî, *Sezerât*, C. 2, s. 377; Mes'ûdî, *Murûc*, par. nr.: 1512-1513.

8 Bagdat'in dogu yakasi: Bkz.: bu bölüm 1. not.

9 Nizâmiye Medresesi: Nizâmiye Medresesi, Alparslan'a ve Meliksâh'a vezirlik etmis bulunan Hoca Nizâmülmülk Hasan b. Ali tarafindan 457/1065 yilinda yaptirilmistir. Islâm dünyasinin ilk üniversitelerinden sayilir. Buranin kurulusundan üç yil sonra Fas'ta da benzeri bir üniversite kurulmustur; Bagdat'in resmî görüsü Sâfiî anlayisina dayanirken Fas'taki egitim Mâlikî mezhebine dayaniyordu. Her iki kurum da Kahire'den

yayilan Bâtinî propagandaya karsi Sünnî ideolojiyi savunmak gayesiyle tesis edilmistir. Onlarca fakültesi olan Nizâmiye medreseleri olaganüstü zengin bir vakif gelirine dayaniyordu. Evvelce Horasan, Nisabur ve Gazne'de insa edilen medreseleri göz önüne alirsak Nizamiyelerin ilk medreseler oldugunu söyleyemeyiz; ancak ciddiyet, egitimdeki kalite, mezunlarin toplum ve devlet nezdinde kazandigi mesruiyet açisindan ele aldigimizda Nizâmiyelerin Islâm dünyasinin her tarafinda geçerli olan ilk standart resmî yüksek egitim kurumu olma vasfi tasidiklari söylenebilir. Bkz.: Nâcî Ma'rûf, *Ulemâu'n-Nizâmiyât*, Bagdat, 1973, s. 19; Fethiye Nebrâvî, *Târîhu'n-Nuzum*, Kahire, 1981, s. 209; Tâzî, *Câmiu'l-Karaviyyîn*, C. 1, s. 121-122.

10 Müstansiriye Medresesi: Bu okul 631/1234 yilinda Halife Müstansir tarafindan kurulmustur. Müstansir, dört mezhebe uygun bir fikih egitimi verilen ilk müesseseyi kuran hükümdardir. Müstansiriye Medresesi'nde temel Islâmî ilimlerin yaninda tip, matematik ve astronomi tahsili de yapilmaktaydi. Bkz.: Ziya Kazici, *Islâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, s. 347.

11 Sirâcüddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali Kazvînî: Kendi döneminde Irak'in en ünlü hadîs uzmaniydi; Kazvîn'de dogdu, Vâsit'ta yetisti ve mesgul oldugu alanla ilgili çok kiymetli kitaplar yazdi, Bagdat'ta 750/1349 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 3, s. 256.

12 Abdullah b. Abdurrahman b. Behrâm Dârimî: Hadîs literatürünün en taninmis isimlerinden Dârimî; Hicaz, Suriye, Misir, Irak ve Horasan'da hadîs üstadlarindan icazet aldi ve Semerkand'da kadilik yapti; "Semerkand'in Bilgini" diye tanindi. Hadîs alanina dair *Müsned ve el-Câmiu's-Sahîh*'i, tefsire dair *Kitâbü't-Tefsîr*'i pek meshurdur. 255/869 yilinda vefat etti. Bkz.: Zehebî, *Siyer*, C. 12, s. 224; Ibnü'l-Imâd Hanbelî, *Sezerât*, C. 3, s. 245.

13 Yediyüzyirmiyedi yilinin Recep ayi; 1327 yilinin 23 Mayis'i ile 21 Haziran'i arasindadir.

14 Hadîs dehasi Fâtima bintü'l-Adl Vâsitiye: Çaginin en zeki, en dikkatli ve hafizasi en güçlü kadin muhaddislerinden sayilan Bagdatli Fâtima, pek çok hocadan icazet almis; kadin-erkek yüzlerce talebeye hadîs dersi ve

icazeti vermistir. Bu ilim heveslisi kadin, 710/1310’da Bagdat’ta vefat etmistir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 64.

15 Rusâfe: Bkz.: Bu bölüm 1. not.

16 Bagdat’tan Abbâsî hilâfetinin silinis yili: Bu tarih 654 degil 656/1258 olmali. Bkz.: Ibnü’l-Kâzerûnî, *Muhtasarü’t-Târîh*, ed-kritik, Mustafâ Cevâd, s. 270-271.

17 Imâm-i A’zam (=Ulu Imâm) Ebû Hanîfe Nu’mân b. Sâbit: Islâm hukukunun en eski ve en yaygin ekolü olan Hanefî mezbebinin imami. Daha sagken bilgisi, hukukî çözümleri ve sosyal olaylara vukûfiyeti ile her kesimin dikkatini çeker olmus; bir yanda muhalifleri öbür yanda taraftarlari tesekkül etmeye baslamistir. Halife Mansûr ona baskadilik teklif etmis ancak o "idarenin hukuk disi hareket ve tavirlarina asla âlet olmayacagini" söyleyerek bu teklifi reddetmistir. Böylece hapse atilmis, açlik, susuzluk ve darp gibi kötü muamelelere maruz birakilmis, nihayet serefli bir siyasî tutuklu olarak 150/767’de hapiste vefat etmistir. Ilerleyen sayfalarda da görülecegi üzere Ibn Battûta’nin gezdigi bölgelerin büyük bir kisminda Hanefîlik hâkim durumdadir; ta o dönemlerde yerlesen bu mezhebin tesirleri günümüze kadar devam etmistir. Onun mektebi, gerek Ebû Yusuf gibi zeki ögrencileri, gerekse sonraki nesillere biraktigi teorik ve tatbikî çözümleriyle Islâm dünyasinin en yaygin hukuk mektebi hâline gelmistir. Bir meseleyi çözerken ögrencilerinin itirazlarini dinler, ilim halkasini bir açikoturuma dönüstürür ve dogru içtihadin zuhur etmesi için gereken her sarti saglardi. Suriyeli ve Irakli Araplarin büyük kisminin, Kuzey Afrikali Müslümanlarin bir kisminin, Etiyopyali Müslümanlarin hatiri sayilir bir kisminin; Türkmen, Özbek, Kazak, Sibiryali, Uralli; kisaca tüm boylariyla Sünnî Türklerin, Balkanlar, Kafkasya, Hindistan, Afganistan, Pakistan, Kesmir, Siyam (=Tayland), Çin, Mançurya ve Japonya Müslümanlarinin kahir ekseriyetinin mezhebi Hanefîliktir. Dünya üzerinde Sünnî kitle nasil en büyük Müslüman toplulugu temsil ediyorsa Hanefîlik de Sünnîler arasinda en büyük hukuk ekolünü temsil eder. Hanefîlik, Türkleri diger Müslümanlardan kalin çizgilerle ayirmak isteyenlerin iddia ettikleri gibi rasyonalist bir mezhep degildir; kuskusuz rey ve kiyas ile kendine özgü bir hukuk usûlü olan; ama inanç esaslarinda diger Sünnîler gibi naslara dayanan bir fikih ekolüdür. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 1-27; *Sahâbeden*

Günümüze, C. 4, s. 270-307 arasi (Ilgili kismi haz.: A. Sait Aykut); Zehebî, *Siyer*, C. 6, s. 390; Ibnü'l-Imâd, *Sezerât*, C. 2, s. 229; Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 5, s. 415; Ebû Abdullah Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 5-13; Mekkî, *Menâkib-i Ebî Hanîfe*, C. 1, s. 24; Muhammed Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskioglu, s. 7-20; Vehbî s. Gavacî, *Ebû Hanîfe*, s. 260-277.

18 Imam Ahmed b. Hanbel: Dört meshur Sünnî fikih ekolünden Hanbelî mezhebinin imami. Dedesi evvelce Merv'de oturan Arap asilli Serahs valisi Hanbel b. Hilâl'dir. Ahmed b. Hanbel ilk tahsilini Bagdat'ta yapti, daha sonra Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Saîd Kattân gibi ünlü bilginlerden hadîs, Imâm Şâfiî'den fikih ve usûl-i fikih dersleri aldi. *Kur'an*'in mahlûk oldugu tezini, önde gelen âlimlere söylettirmeye çalisan yönetime karsi kendi davasindan taviz vermeyerek iskenceye boyun egmeyisiyle halkin takdirini toplayan Ahmed b. Hanbel'in asil alani hadîstir. Uzun hayatinin son demlerinde biraz daha serbest bir ortam buldu; ancak hastaligi agirlasti ve 241/855 yilinda vefat etti. Ahmed b. Hanbel, babasindan kalan dokuma tezgâhinin kirasindan aldigi parayla geçinir; bu yetmeyince bazen ücretle kitap istinsah eder, bazen kemer yapar, bazen de karisinin egirip dokudugu kumasi satardi. En önemli eseri, 700 bin hadîs arasindan seçerek ayirdigi 30 bin hadîs içeren *Müsned*'dir. Ahmed b. Hanbel yasadigi dönemde fikihçi kimligiyle degil samimi bir muhaddis kimligiyle öne çikmistir. Bugün Suûdî Arabistan, Katar ve Umman'da çogunlugun mezhebi durumunda olmakla birlikte Arabistan ve Misir kökenli Islâmî akimlarin dünya çapinda yayginlasmasi ve birbirleriyle yardimlasmasindan ötürü Cezâyir'den Kafkasya ve Hindistan'a kadar her yerde bir tür Hanbelîlik egilimi görülebilir. Bkz.: *DIA. Islâm Ans.;* C. 15, s. 525-546; *Sahâbeden Günümüze*, C. 3, s. 184-211 (Ilgili bölümü haz. ve çev.: A. Sait Aykut); Fuad Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, C. 1, bölüm 3, orijinal s. 506; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 9, s. 162-220; Ibnü'l-Cevzî, *Sifatü's-Safve*, C. 2, s. 228; Muhammed Ebû Zehre, *Fikhî Mezhepler Tarihi*, çev. Abdülkadir Sener, s. 365-381.

19 Ebûbekir Siblî: Aslen Horasanli olan bu meshur zahit, Ebû Hanîfe'nin dostlarindandi. Bagdat'ta 334/946 yilinda vefat etti. Evvelce sarayda mabeyinci iken bir gün katildigi sohbet halkasinin etkisiyle bu görevden ayrilmis ve kendini zühde vermistir. Tam bir cezbe adamiydi. Cüneyd-i Bagdâdî söyle derdi: "Siblî daima ilâhî sevgiyle sarhos hâldedir; sayet

ayilirsa insanlarin faydalanacagi bir bilge olur." Siblî ayni zamanda derin bir sairdir de. Özellikle ölüm ve ilâhî sevgi temali beyitleri çaglar boyunca okunmustur. Bkz.: *Sahâbeden Günümüze*, C. 3, s. 324-340 (Ilgili bölümü çev. ve haz.: A. Sait Aykut); Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10, s. 375; Sülemî, *Tabakât*, s. 337; Ibnü'l-Cevzî, *Sifatü's-Safve*, C. 2, s. 297.

20 Seriyy Sakatî: Meshur sufîlerdendir; Cüneyd-i Bagdâdî'nin dayisi olur. 253/867 yilinda vefat etti. Kabri Bagdat'in bati yakasindadir. Dünya hayatinin fâniligi, helâl lokma ve insanlara muhtaç olmama gibi konularda etkileyici ögütleri vardir. Su sözler ona aittir: "Nitelikli, üstün inanç su üç özelligi tasiyanda olur: Kizinca öfkeye kapilip hak ve adaletten sapmamak, sevince sevgisinde kaybolup çirkine ve batila düsmemek, güçlenince yekdigerinin hakkina tecavüz etmemek." "Öyle kimseler var ki, bedeninin yarisi ölse diger yarisi bundan haberdar olmaz." Bkz.: *Sahâbeden Günümüze*, C. 3, s. 234-243 (Ilgili bölümü çev. ve haz: A. Sait Aykut); Ibnü'l-Cevzî, *Sifatü's-Safve*, C. 2, s. 242; Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10, s. 116-127.

21 Bisr-i Hâfî: Hadîs ilminde de adi geçen güvenilir ravilerden olan Bisr meshur zahitlerdendir. Azla yetinmek, helâl lokma, din ilmini güvenilir kisilerden almak gibi hususlarda ögütleri vardir. 227/841 yilinda vefat etmistir. Bazi ögütleri: "Insanlari asagilamak için ilim ögrenmek; iste, sifasi bulunmayan en kötü hastalik budur." "Zamane kurrâsi sahte akçeye benzer; söyle ezip büktügünde asli ortaya çikar." "Söhret ve seyirci isteyen kisi, inancin ve ahiretin lezzetine varamaz." Bkz.: *Sahâbeden Günümüze*, C. 3, s. 163-178, (Ilgili bölüm çev. A. Sait Aykut); Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 8, s. 336

22 Davud Tâî: Aslen Horasanlidir. Kûfe'de dogdu, Bagdat'a geldi, Ebû Hanîfe'den ders aldi, tekrar Kûfe'ye döndügünde kendini zühde verdi. 165/781 yilinda vefat etti. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 6, s. 356; Ibn Hallikân, *Vefeyât*, C. 2, s. 260-263.

23 Muhammed Hudâbende (=Olcaytu) ve Islâmiyetin Ilhanlilarda kabulü meselesi: Olcaytu 681/1282 yilinda dogdu, 703/1304 ile 716/1316 arasinda hüküm sürdü. Bkz.: 13/6. not. Olcaytu Islâmiyeti ilk kabul eden Ilhanli hükümdari degildir; ondan önce hüküm süren kardesi Gazan(=Kazan) Han ve amcasi (Ahmed) Tekudâr da Müslüman idiler. Konunun uzmani olan

Bertold da Ibn Battûta’nin bu bilgi hatasina dipnotta deginir bkz.: Bertold Spuler, *Iran Mogollari, s.* 216 ve 218.

24 Emir Giyâseddîn Muhammed b. Hâce Resîd: Resîdüddîn’in ogludur; Dimask Hoca’nin 727/1327’de ölümünden sonra vezirlik makamina oturmus, Ebû Saîd’in halefi zamaninda da vezirlik yapmistir. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 273.

25 Vezir Resîdüddîn Fadlullah ve tarihi: Aslen Hemedân Yahudilerinden olan Resîdüddîn sarayda tabiplik yaparak itibar kazanmisti. *Câmiu’t-Tevârîh* adli Arapça ve Farsça büyük "dünya tarihi" onun baskanliginda olusan bir heyetçe yazilmistir. Ancak Kasânî, kendi yazdigi tarih kitabinin "araklandigini" söyleyerek Resîdüddîn’i intihâlcilikle suçlamistir. Ihtiyarlik döneminde Islâma giren Resîdüddîn’in pek sevildigi söylenemez. 716/1316 yilinda öldügünde kitaplari yakildi, Tebriz’de kurdugu Rub-i Resîdî Vakfi’nin büyük bir kismi tahrip edildi. Bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 272.

26 Emir Çobân için bkz.: 24/14. not.

27 Dimask Hoca için bkz.: 24/14. not.

28 Dümûrtâs b. Cûbân yahut Çobanoglu Timurtas: Bkz.: 24/14. not ve 13/19. not.

29 Bagdat Hatun: Bkz.: 24/14. not.

30 Dilsâd Hatun: Bkz.: 24/16. not.

31 Seyh Hasan Celâyirî (=Büyük Hasan) için bkz.: 24/16. not.

32 Ibrahim Sâh Ibn Sunayta (=Emir Sutay Tatarî Noyan oglu Ibrahim): Ibn Hacer, Sutay oglu Ibrahim seklinde kaydeder bu ismi. Evvelce ismi geçen Sutay’in soyundan gelenler, Diyarbekir civarinda bir emirlik kurmuslardir. Bu emirlik 751/1350 yilinda Ibrahim Sâh ölene kadar devam etmistir. Bkz.: 24/15. not; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 2, s. 275 ve 333.

33 Fergân degil Ferahan: Burasi meshur Fergâna degildir; maksat Hemedân'in 50-60 mil güneydogusunda olan Ferahan mintikasidir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 73.

34 Ilhanli mirasini paylasan hükümdarlar için bkz.: Bertold Spuler, *Age.*, s. 144-186 arasi.

35 Sam-i Gâzân (=Gâzâniye): Gazan Han tarafindan kurulan bu kasaba, Resîdüddîn tarafindan Sâm-i Gâzân diye isimlendirilmistir. Gazan Han'in kabri büyükçe bir minareye benzemekte imis; 17. yüzyil gezginlerine bakilirsa. Bugün geriye pek bir sey kalmasa da kasabanin hâlâ Sâm-i Gazan adini tasidigini söylüyor Tâzî. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 76.

36 Tebriz: Ilhanlilarin bassehri iken son derece güzel, muhtesem bir yer imis. Hamdullah Mustavfî, sehrin kapilarinin adlarini veriyor; Ebu'l-Fidâ, Tebriz'in Azerbeycân bölgesindeki en meshur sehir oldugunu belirterek halkin bu ismi umumiyetle "Tovrîz" seklinde telâffuz ettigini söylüyor. Evvelce Hulâgû hanedaninin payitahti imis burasi; binalari Kasânî tarzinda çinilerle süslü imis, bazi evleri de kireçle sivaliymis. Çok güzel medreseleri olan sehrin görülmeye deger bir çukur bostani varmis. Bastakiler Tatar taifesiyle iyi geçinmisler; sehri, Merâga ve diger sehirlerin basina gelen belâlardan korumuslar. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 401; Tâzî, *Îrân beyne'l-Emsi ve'l-Yevm*, s. 81.

[Yirmiyedinci Bölüm Notları]

1 Ma’sûk Kalesi: Bu kale aslinda Halife Mu’temed zamaninda insa edilmistir. Ya’kûbî der ki "Halife Mu’temed Sürremenreâ’da ikamet etmeye basladi, burada Ma’sûk adini verdigi sahane bir kösk yaptirdi, epey bir süre içinde durdu; nihayet karisikliklar çikinca Bagdat’a dönmek zorunda kaldi." Bu yapi zamanla bir kaleye dönüsmüs ve bugün Âsik adiyla bilinir olmustur. Bkz.: Ya’kûbî, *Kitâbü’l-Buldân*, s. 268; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 78.

2 Sâmerrâ: Hârûn Resîd’in üçüncü oglu Mu’tasim buradaki câmii yaptirmis ve besyüzbin altini bu is için harcamistir. Sâmerrâ’da sekiz Abbâsî halifesi yasamis ancak Mu’temed’in burayi terkedip Bagdat’a dönmesiyle sehir bakimsiz hâle gelmistir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 78.

3 Sâhibü’z-Zamân’in türbesi: Sâmerrâ’da 10. imam Ali Hâdî Takiyy’in (ö: 254/868) ve 11. imam Hasan Askerî’nin (ö: 260/874) türbeleri bulunur. Sîa inancina göre 264/878 yilinda buradaki bir hücrede 12. imam yani Sâhibu’z-Zamân gözden yitmistir. Konu için bkz.: 25/7. not.

4 Tikrit: Sâmerrâ’nin 50 km kuzeyinde Dicle’nin bati yakasina kurulmus eski bir sehirdir. Ibn Havkal, burada öteden beri pek çok Hiristiyan taifesinin barindigini ve neredeyse Isa (as) ve havarîlerinin devrinden kalma kilise ve manastirlarin bulundugunu belirtir. Ebu’l-Fidâ, Tikrit’in güneyinde ve dogusunda Mütevekkil zamaninda emniyet âmiri Ishâk b. Ibrahim tarafindan kazilan Ishâkî kanalinin yer aldigini söyler; Lübâb kitabindan naklen bu sehrin adinin Bekr b. Vâil’in kizkardesi Tikrit’ten geldigini anlatir. Meshur kalesini ilk defa eski Iran kisralarindan Ardesir b. Babek oglu Sabur yaptirmistir. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 289.

5 Musul (=Mevsil): Sehir Araplar tarafindan 40/660 yilinda kurulmustur. Emevî devrinin sonlarindan itibaren Mezopotamya mintikasinin idarî merkezi hâline gelmistir. Bu genis bölgeye Cezîre denmektedir; zira Dicle ile Firat arasinda kocaman bir adayi andirmaktadir. Takvîm’de de kaydedildigi gibi bu sehir Dicle’nin bati yakasinda olup güneyinde Küçük Zâp suyu akmakta ve antik Asur sehrinin kiyisindan Dicle’ye karismaktadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 80; Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 285.

6 Circis’in kabri: Bu kabir hâlâ ziyaret edilmekte ve Aziz Corc Meshedî adiyla bilinmekte olup Bâbü’n-Nebî (=Nebî Kapisi) adli mahallededir. Müslümanlar bu zâti, Fetret döneminde (Hz. Isa’dan Peygamberimize kadar devam eden süre içinde) yasamis tevhid ehli mübarek biri olarak bilir ve sehit olduguna inanirlar. Bazi rivayetlere bakilirsa bu sahis Hz. Isa’dan epey sonra Filistin’de ortaya çikmis ve Roma imparatoru Diocletien devrinde Musul’a girmis; Apollo’ya tapan resmî ideoloji taraftarlarina tek Allah’i ve Hz. Isa’yi anlatmis, ancak çesitli mucizevî olaylardan sonra kendisi gibi inananlarla beraber sehit edilmistir. Hiristiyanlarin rivayetine göre ise bu zât (=St. Corc) bahsettigimiz dönemde yasiyor; ancak Nikomedea yani Izmit’te vefat ediyor. Bkz.: Mes’ûdî, *Murûc*, par. nr.: 126; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 83; *DIA*, *Islâm Ans.*, C. 8, s. 26.

7 Yunus tepesi ve *Ninova: Hz. Yunus’un (as) makami Dicle’nin dogu yakasinda eskiden beri Ninova diye bilinen mintikadadir. Ninova Asurlularin merkezi idi. Bkz.: Mes’ûdî, *Murûc*, par. nr.: 520-521; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 83.

8 Ayn-i Rasad (=Kizlek Köprü): Ibn Cübeyr burayi anlatirken Musul’un köylerinden geçtigini ve ögleyin Ayn-i Rasad mintikasina geldigini belirtir. Burasi simdi Musul’un 25 km kuzeybatisinda olup Kizlek Köprü diye bilinmektedir. Bkz.: Ibn Cübeyr, *Rihle*, s. 191; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 84.

9 Cezîre-î Ibn Ömer (=Cizre): Bugün Türkiye sinirlari içinde bulunan Cizre, eski cografyacilardan Ibn Havkal tarafindan büyük bir ticaret merkezi olarak vasfedilmis; Hamdullah Müstavfî de Cizre’ye bagli onlarca kasabadan bahsetmistir. Seyyahimizin döneminde Cizre, Mogol Ilhanli Devleti’ne bagli bir vali tarafindan yönetiliyordu. Bölge 372/983 yilinda Mervânî Kürt Devleti’nin hâkimiyetine girmis ve o zamandan bu yana yogun bir Kürt nüfusunu barindirdigi için Osmanli da dahil bölge devletleri burayi daima mahallî Kürt beyleriyle anlasarak idare etmislerdir. Cizre bugün Sirnak’a bagli bir ilçedir. Bkz.: Istahrî, *Mesâlik*, (de Goeje nesri), s. 72; Ibn Havkal, *Sûretü’l-Ard*, s. 209, 224-225; *DIA, Islâm Ans.*, C. 8, s. 35.

10 *Kur’an*’da adi geçen Cûdî dagi: 11. sûrenin (Hûd Sûresi) 44. âyetinde söyle buyurulur: " Ve ey arz, suyunu yut ve ey gök suyunu tut denildi; su azaldi, is bitirildi, gemi Cûdî üzerine oturtuldu." Cûdî dagi, Cizre’nin 32 km

kuzeydogusunda, 2000 m'yi asan dört doruga sahip; ortasi çanak seklinde, yasamaya elverisli yesil bir dagdir. Bkz.: *DIA, Islâm Ans.*, C. 8, s. 80.

11 Nusaybin (=Nasîbîn) ve havasi: Bugün Mardin ilimize bagli olan Nusaybin, Romalilar devrinde Nisibis diye bilinirdi. Yâkût Hamevî de Nusaybin'in Iyâd b. Ganem tarafindan ayni Ruhâ (=Urfa) gibi sulh yoluyla alindigini belirtmektedir. Hamdullah Müstavfî bu sehrin 6500 adim uzunlugundu bir sur silsilesine sahip oldugundan; ikliminin soguk, akrebinin ve sineklerinin bol oldugundan bahseder. Çok daha sonra buradan bahseden Makdisî, sehrin muhtesem hamamlarini, güzel evlerini, canli pazarini ve Cuma câmiini anlatir. Bkz.: Belâzurî, *Futûh*, (de Goeje nesri), s. 175; MEB, *Islâm Ans.*, C. 9, s. 99-103.

12 Sair Ebû Nüvvâs: Bkz.: 7. bölüm 5. not.

13 Sincar: Sincar Musul'un 120 km batisinda olup aslinda Ibn Battûta'nin seyrettigi güzergâhin disindadir; zira o Mardin'e yönelmis idi. Herhalde Nusaybin'e gelmeden önce bahsetmesi gerekiyordu Sincar'dan; ancak seneler sonra kaleme alinan hatirat tarzi bir seyahatnâmede bu tür hatalar olabilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 85.

14 Mardin: O dönemde Artukogullarina bagli olan bu sehir, bölgenin en muhkem, en sarp kalesine sahipti ve Ilhanli hâkimiyetini kabul ettigi için iyi korunmustu. Bkz.: MEB, *Islâm Ans.*, C. 7, s. 317-319.

15 Sair Safiyyüddîn Abdülazîz Ibn Serâyâ Hillî: Hille'de dogan ve yetisen sairin edebiyatla ilgisi erken yaslarda basladi, arkasindan ticaretle mesgul oldu; bu isi de becerdi, Sam, Misir ve Mardin'e gider; Artukogullarina methiyeler yazardi. 750/1349'da vefat etmistir. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 2, s. 479-489.

16 Artuklu Mardin sultani, Mansûr Gâzî Kara Arslanoglu: Melik Mansûr diye de çagrilan Kara Arslanoglu, bir peyke veya tahtirevan üzerinde gezdirilecek kadar sisman; ancak akilli ve zeki bir adamdi. Yirmi sene Mardin'i yönettikten sonra 712/1312 yilinda vefat etti. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 3. s. 296.

17 Artuklu Mansûroglu Melik Sâlih: Melik Mansûr’un oglu olup kardesi vefat ettikten sonra basa geçmis; tam 54 yil Artukogullari Devleti’ni yönetmistir. Onun 763/1365 yilinda öldürülmesiyle Mardin sehrinde Artukogullarindan kimse kalmadi, sehir onlarin elinden çikmis oldu. Bkz.: Ibn Hacer, *Age.*, C. 3, s. 296.

18 Feth b. Sa’d Mûsulî: Musul’un meshur sufîlerinden Arap asilli Feth, hayatini sahabe gibi yasamaya adamis biriydi. Isa b. Yunus gibi güvenilir hadîsçilerden hadîs almis; baskalarina yalvararak kolay bir hayat yasamaktansa kimseye muhtaç olmadan sikintili bir hayat yasamanin daha serefli oldugunu savunmustur. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 8, s. 293; *Sahâbeden Günümüze*, C. 6, s. 426.

[Yirmisekizinci Bölüm Notları]

1 Pehlivân Muhammed Havîh (veya Huvayh): 725/1326 yilindaki hac dönüsünde kafile emiri idi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 88.

2 Pazartesi günü (h. 727 yilinin Zilhicce ayi): 1327'nin 26 Ekim'ine denk gelir.

3 Ibn Köyük (=Köyükoglu) Tâceddîn: Uluslararasi ticaret yapan bir ailenin ferdi olan Tâceddîn, Türk asilli olmalidir. Zira "Köyük", yanik anlaminda Türkçe bir kelimedir ve bu isimde birkaç siyasî sahsiyet vardir tarihte. Ilerde, Ibn Battûta'nin son gezisinde görecegimiz gibi bu ailenin bir ferdi 734/1334 yilinda Afrika'da vefat etmistir. Diger bir ferdi ise Alâyâ'da (=Alanya) seyyahi agirlayacaktir. Bkz.: 32/3. not; Kâsgarli Mahmut, *Divân-i Lugâti't-Türk*, çev. Besim Atalay, C. 3, s. 168; Ibn Hacer, *ed- Durer*, Kahire bas., C. 3, s. 18-19.

4 Kasr-i Mecâz: Tanca yakininda Kasr-i Masmûde adiyla bilinen bu mintikanin tam karsisinda Endülüs topragi olan Cezîre Tarîf yer alir. Târik b. Ziyâd'in komutasindaki Islâm ordusu bu noktadan karsiya geçmisti; burasi Kasr-i Sagîr diye de bilinir. Bkz.: Ibn Sâhibi's-Salâh, *el-Mennü bi'l-Imâme*, ed-kritik: Tâzî, Beyrut, 1987, s. 128.

5 Kasr-i Kebîr: Tanca'nin güneyinde yer alir ve Kasr-i Sinhâca adiyla bilinir. Bkz.: Ibn Sâhibi's-Salâh, *Age., s.* 232.

6 Seyfeddîn Tokuzdemûr: Melik Nâsir tarafindan öne çikarildi; Nâsir, onun kizlarini kendi ogullari olan Mansûr ve Sâlih'le everdi. Bu emirin 728/1328 yili hacci esnasinda yasadigi hâdiseler Memlûk kroniklerine de geçmistir. 746/1346 yilinda Misir'da vefat etti. Bkz.: Ibn Iyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr, s.* 457; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 2, s. 326.

7 Emir Musa Burhâneddîn b. Karaman (=Karamanoglu Musa Pasa): Bedreddîn Karaman'in kardesi; Mahmud b. Karaman'in da oglu olan Musa Burhâneddîn, ilk basa geçtiginde kardesi Bedrüddîn ile arasinda çekisme vuku bulmus, kardesi müstakil davranarak merkeze geçmis, Memlûk Devleti'nin araya girmesiyle agabey Musa, Ermenâk'a kondurulmus idi; ancak daha sonra Musa yine basa geçmistir. Bir aralik Misir'a giden, ulemâ

ile sohbet eden Musa Bey ilme, edebiyata önem veren âlim bir devlet adami idi. 756/1355 yilinda vefat etmistir. Zamaninda hanedanin en yaslisi oldugundan Musa Pasa (=Basaga) diye çagrilirmis. Bkz.: Sikârî, *Karamanogullari Tarihi*, önsöz ve haz. M. Mesud Koman, Konya, 1946, s. 58-63; Ismail Hakki Uzunçarsili, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988, s. 9 ve 11.

8 Yediyüzyirmisekiz yilinin Zilhicce ayinin Cuma günü: 1328 yilinin 14 Ekim'ine denk gelir.

9 Emir Rumeyse b. Ebû Nümeyy: 746/1346 yilinda Mekke'de vefat etti. Rumeyse'nin oglu için bkz.: 25/8. not. Mekke emiri Ebû Nümeyy ve ogullari için bkz.: 16/13. not.

10 Emir Utayfa b. Muhammed Hasenî: 743/1342 yilinda Iskenderiye'de vefat etti; bkz.: 16./13. not.

11 Yediyüzyirmidokuz yilinin Zilhicce ayinin Sali günü: 1329 yilinin Ekim ayinin 3'üne denk geliyor.

12 Emir-i Candar Aydemür Seyfeddîn Nâsirî: Ibn Hacer'in Eldemür diye kaydettigi bu emir, Nâsir zamaninda Kahire'de bulunmus, 730'daki hac hâdisesinde oglu Halil ile birlikte öldürülmüstür. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut bas., C. 1, s. 238.

13 Nâsir'in Mekke'ye asker göndermesi: Memlûk kroniklerine bakilirsa söz konusu askerî birlikler, Kahire'den 731 Safer'inde (=1330 Kasim'inin ortalarinda) ayrilmistir; onlar Mekke'ye vardiginda seyyahimiz oradan ayrilmis bulunuyordu. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Kahire bas., C. 1, s. 452-453.

14 Hadde: Hadde veya Yâkût'un kaydiyla Haddâ, Mekke ile Cidde arasinda Mekke'nin 18 mil batisinda; içinde kale bulunan bir vadidir. Bugün Vâdî Fâtime diye bilinmektedir. Bkz.: Yusuf Ibnü'l-Mücâvir, *Sifatü'l-Yemen ve Mekke, (Târîhu'l-Müstabsir)* ed-kritik: Oscar Lofgren, Medine 1986, s. 42; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 97.

15 Cüdde (=Cidde): Suûdî Arabistan'in ikinci büyük sehri olan Cidde, hemen hemen bütün klasik cografya kitaplarinda sahil, yol, cadde anlaminda "Cüdde" seklinde kaydedilmistir. 11. yüzyilda buraya gelen Nâsir-i Husrev sehrin muntazam surlarla çevrili oldugunu ve nüfusunun 5000 civarinda oldugunu bildirmektedir. Memlûkler devrinde de Hindistan-Avrupa arasinda ticarî bir liman, burasi ayrica Misir hacilarinin ugrak noktalarindan biri olmasi münasebetiyle önemliydi. Bkz.: Nâsir-i Husrev, *Sefernâme*, çev. Abdülvehhâb Tarzî, Istanbul, 1988, s. 101-12; *DIA, Islâm Ans.*, C. 7, s. 524.

16 Abanoz Câmii: Bu câmi hakkinda Ibn Cübeyr söyle der: "Bu sehirde iki sütunlu abanozdan yapilmis bir mescidi Ömer b. Hattâb veya Abbâsî halifesi Hârûn Resîd'e nispet edenler var..." Bkz.: Ibn Cübeyr, *Rihle*, s. 47.

17 Sâfiîlerde Cuma namazi: Sâfiî mezhebine göre bir yerde Cuma kilinabilmesi için en azindan kirk kisinin hazir bulunmasi gerekir. Demek ki o siralarda Cidde'nin nüfusu pek azmis. Bkz.: *DIA, Islâm Ans.*, C. 8, s. 85-89.

18 Serif Mansûr b. Ebû Nümeyy: Çok uzun bir süre Mekke emirligi yapan Ebû Nümeyy ogulari için bkz.: 16. bölüm 13. not.

19 Aclân: Babasi Rumeyse ve digerleri için bkz.: 16. bölüm 13. not.

20 Sevâkin limani ve Iyzâb (=Ayzâb): Ayzâb'in güneyinde bulunan Sevâkin limani Hicrî 9. yüzyilda Ayzâb'in harabolmasindan sonra çok önem kazanmistir. Bkz.: 7. bölüm, 23. not.

21 Re's-i Devâir (=Devâir burnu): Bu noktanin, Sevâkin'e 43 km uzakliktaki Mersâ Derûr diye bilinen liman olmasi muhtemeldir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 100.

22 Halî: Mekke'yi San'a'ya baglayan yol üzerinde büyük bir sehirdir. Halî limani su anda Asîr bölgesine bagli gayet iyi korunmus bir limandir. Bkz.: Hazrecî, *el-Ukûdu'l-Lu'luiyye*, C. 1, s. 53; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 101.

23 Sa'dâ: Bazi yazmalarda son harf uzatmali ise de dogrusu "Sa'de" olmalidir. Sa'de sehri denizden 2261 m yükseklikte kurulmus çok eski bir

sehirdir. Ebu’l-Fidâ, Yemen’in merkezî sehirlerinden San’a’ya 60 fersah uzak olan bu sehrin deri islemeciligi ve ayakkabi sanayii ile ünlendigini ve arazisinin gayet verimli oldugunu belirtmektedir. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 95; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 103.

24 Zebîd: Sehir, Hârûn Resîd’in oglu Memûn’un emriyle 204/821 yilinda kurulmustur. Zebîd’in en mühim limani Galâfika’dir. Zebîd sehri Yemen’de Ehl-i Sünnet’in daha yogun mesken tuttugu denize yakin düzlük kisimlarin en büyük yerlesim birimidir. Bu sehir Resûlîler Devleti’nin de bassehriydi. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 79; Ibnü’d-Deyba’, *Bugyetü’l-Müstefîd fî Târîh-i Medîneti Zebîd*, ed-kritik: Abdullah Habesî, San’a, 1979.

25 Zebîd kadinlarinin güzelligi hakkinda farkli bir görüs: Ancak Yemen tarihçisi Yusuf Ibnü’l-Mücâvir, Zebîd kadinlarini seyyahimiz gibi anlatmiyor! Aynen söyle der: "Rahman ve Rahîm olan Allah’a andolsun; Yemen’in hiçbir yerinde, ne düzlük kisimlarinda, ne daglik yüksek mintikalarinda güzel yüzlü kimse gördüm! Hep ihtiyar ve çirkin!" Ancak Tâzî’nin de belirttigi gibi seyyahimizla Ibnü’l-Mücâvir’in zevkleri ve tecrübeleri farklidir. Ibn Battûta, her seyyah gibi biraz abartiyi sevse de kadinlarla ilgili tecrübeleri bakimindan Ibnü’l-Mücâvir’i fersah fersah geride birakmis görünüyor. Bkz.: Ibnü’l-Mücâvir, *Sifatü’l-Yemen*, s. 246.

26 Zeydiye ve Kader meselesi: Zeydiye, itikatta Mu’tezile mezhebinin görüslerini benimsemekte; ancak amelî konularda birkaç mesele hariç Hanefî fikhina dayanmaktadir. Mu’tezile, insani kendi fiillerinin yaraticisi olarak görür. Imam Zeyd, Sehristânî’nin de kaydettigi gibi "Adamakilli ögrenecek derecede usûl ve furû ilimlerini tahsil etmis, usûlde Mu’tezile’nin imami Vâsil b. Atâ’ya talebe olmustur. Ondan "I’tizâl" metodunu almis, böylece bütün ashabi Mu’tezile olmustur." Bkz.: Sehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, C. 1, s. 207; Irfan Abdülhamîd, *Islâm’da Itikadî Mezhepler*, çev. M. Saim Yeprem, Istanbul, 1994, s. 43.

27 Taiz (=Taizz): Yemen’in meshur kalelerinden birinin bulundugu Taiz sehri, Benî Resûl hanedani zamaninda büyük ehemmiyet kazanmistir. Taiz aslinda kalenin ismidir. Ibn Battûta’ya çok yakin bir zamanda yazilan *Takvîm*’de söyle deniliyor: "Zamanimizin Taizz Kalesi, Yemen krallarinin karargâhidir. Zebîd topraklarina ta tepeden bakan bu kalenin yukari taraflarinda gezip tozmaya müsait Sahle denilen güzel bir yer vardir; Yemen

hükümdari daha yukarki daglardan Sahle’ye su indirmis, o civarda bir bahçenin ortasina muhtesem binalar yaptirmistir." Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 91.

28 Mücâhid Nûreddîn Ali b. Hizebrüddîn (Yemen sultani) ve *Benî Resûl Devleti: Mücâhid Ali, Türkmen kökenli Muhammed b. Hârûn’un kurdugu Resûlîler Devleti’nin besinci hükümdaridir. Aslen Türkmen olan ilk ata Resûl Muhammed b. Hârûn, kendisinin Gassânî soyundan geldigini iddia ederek son dönem Abbâsîler arasinda mevkiini yükseltmek istemisti. Bu yüzden modern Arap tarihçiler umumiyetle bu aileyi Arap saymis ve Türkmenliginden pek bahsetmemislerdir. Oysa Muhammed’in Türkmen asilli oldugunu o dönemin Arap tarihçileri de söylüyor; o Biçek adli bir Türkmen oymagina mensuptu. Ibn Haldûn da Ali b. Resûl’e "Türkmânî" diyerek ailenin kökenini açik bir sekilde ifade etmistir. Resûlîler ailesi, Eyyûbîlerden Turan Sah ile birlikte Yemen’e gelmislerdir. 1231’de idareyi eline alan Benî Resûl hanedani 1454’e kadar bu mintikayi yönetmistir. Yemen tarihine dair kaynak eserlerde Benî Resûl dönemine genis yer ayrilmistir. Bkz.: Ibn Haldûn, *Târîhu Ibn Haldûn*, Beyrut, 1992, C. 5, s. 604-611; Hazrecî, *el-Ukûdü’l-Lu’luiyye fî Târîhi’d-Devleti’r-Resûliyye*, ed-kritik: Muhammed Ekva’, 1983; Ibnü’d-Deyba’, *Kitâbu Kurreti’l-Uyûn bi Ahbâri’l-Yemeni’l-Meymûn*, ed-kritik: Muhammed Ekva’, C. 2, s. 75; MEB *Islâm Ans.*, C. 9, s. 693-695; Faruk Sümer, *Oguzlar*, Istanbul, 1999, s. 161.

29 San’a: Bu sehir Taizz’in 113 mil kuzeyindedir; çok uzun bir süre Yemen’in idarî merkezi olmustur. Seyyahin çagdasi olan Ebu’l-Fidâ anlatiyor: "San’a, Yemen’in en büyük sehirlerinden olup suyunun ve yesilliginin çoklugu ile Dimask’a benzemektedir. Havasi iliman olan bu diyar eski çaglarda Yemen krallarinin bassehriydi. Burada büyük çarsilar vardir. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 95.

30 Aden: Taizz’in 85 mil güneydogusundadir. Ebu’l-Fidâ anlatiyor: "Aden deniz kiyisinda kurulmustur; Hindistan ticaret gemileri, yüklerini oradan alirlar; oraya bosaltirlar. Bu topragi kuru belde, tam bir ticaret mintikasidir." Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Age.*, s. 93.

31 Künbâya ve diger Hint illeri: Kitabin ikinci kisminda Ibn Battûta tarafindan anlatilacak.

32 Koç hikâyesi: Ayni hikâye bölge tarihçisi Ibnü’l-Mücâvir tarafindan da anlatilmistir; ancak koç yerine "dayrâk" denilen bir balik türü söz konusu edilmistir. Ibnü’l-Mücâvir, *Sifatü’l-Yemen, s.* 68.

[Yirmidokuzuncu Bölüm Notları]

1 Dogu Afrika sahil ahalisi ve Zeyla': Zeyla' Bugün Somali'de bulunan bir liman sehridir. Dogu Afrika sahillerine milattan önce de Arap yarimadasinin güneyinden ciddî miktarda göçler olmustur. Bu yöreye ve umumiyetle Dogu Afrika sahillerine ilk giden Müslüman Araplar ise Emevî hükümdari Abdülmelik b. Mervân'a isyan edip yurtlarini terkeden Ummanlilardir. Arkasindan Imam Zeyd b. Ali'yle birlikte Abbâsîlere isyan edenler sigindi bu sahillere... Hicrî 4. yüzyilda (m. 975) üçüncü bir dalga geldi ve kiyidakileri biraz içeriye itekledi; iç kisimlara uzananlar arasinda yerli halkla evlenmeler çogaldi. Üçüncü dalga muhacirleri yedi oymak hâlinde gelmislerdi; "Zeyla' halkinin yedi oymagi" tabiri böyle çikti ortaya. Hutbeler de onlarin yedi atasinin adiyla okunur oldu. Bu yedi ata içinde Peygamberimizin soyundan olanlar da vardi; Somali'den Misir'a gelen koyu tenli Peygamber soylu kisilere Cebertî dendi. Misirli meshur tarihçi Cebertî de böyle bir aileden gelmis olmalidir. Zamanla Iran ve Hindistan'in ticaret ve macera adamlari da bu bölgelere yerlesti; nihayet günümüzde Cibuti, Somali ve Tanzanya'ya kadar genisleyen bir alanda Swahili (=Sevâhilî) dedigimiz karma dil ortaya çikti. Böylece Dogu Afrika'nin sahil seridinde yasayanlar, dil bakimindan neredeyse Arapçanin yeni zuhur etmis bir kolu gibi algilanabilecek Swahiliceyi olusturmaya baslarken yüz hatlari; göz ve dudak büyüklügü, çene ve alin yapisi vs. bakimindan Sâmî irkina benzediler; renk bakimindan ise koyu siyah degil kahverengimsi oldular. Bugün Sudan dedigimiz ülkenin halki ise çok daha yogun bir sekilde Araplarla karismis, arada güçlü bir kan bagi olusmus ve neredeyse tamamen Arapça konusan bir "Arap halki" hâline gelmistir. Afrika halklarinin; din-dil iliskileri bakimindan incelenmesi, karmasik bir olguyu masaya yatirmayi gerektirir. Meselâ Swahilice öylesine güçlü ve yayilgandir ki Islâmdan tamamen uzak Zaire halklari arasinda bile konusulan bir dil hâline gelmeye baslamistir. Bkz.: Ahmed Hammûd, *Umân ve Sarkiyyü'l-Cezîre*, Arapçaya çev. Muhammed Emîn Abdullah, 1979; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 114; Ali Mazrui, *Afrikalilar*, Istanbul, 1992, s. 93-100.

2 Makdesav, Makdisû (=Mogadisu): Burasi 4./10. yüzyilda bazi Arap ve Iranli Müslüman unsurlar tarafindan kurulmustur. Kelimeyi "Makdisû" seklinde kodlayan Ebu'l-Fidâ anlatiyor: "Burasi Hint okyanusu sahilinde olup halki Müslümandir. Yazin suyunun artmasiyla Nil nehrine benzeyen

muazzam bir nehir var burada. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 161; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 115.

3 Berbere ahalisi: Bu halk, bazi Arap cografyacilari tarafindan Hâmi irkinin Habes ve Zenci olmayan kabilelerinden sayilmistir. Berbere ahalisinden Somali halki kastolunmaktadir. Ptolemius ve Ibn Saîd, Berbera sehrinden bahsetmislerdir; burasi atlariyla Imrüülkays’in siirine konu olmustur. Tâzî, *Age., s.* 114.

4 Kûsân için bkz.: 24. bölüm, 57. not.

5 Sevâhil ülkesi (=Swahili): Bkz.: Bu bölüm, 1. not.

6 Menbesâ adasi (=Monbassa): Ebu’l-Fidâ’ya göre burasi Zenci Devleti’nin bassehridir. Bkz.: *Takvîm*, s. 152.

7 Kulva: Bugün Tanzanya sinirlari içinde bulunan ve Kilwa Kisiwani olarak bilinen bu sehir, Portekiz tarih kitaplarinda Kuiloa adiyla kaydedilmistir. Sehir her hâlde 4./10. yüzyilin ikinci yarisinda Zeydiye mezhebine mensup Iranli Müslümanlar tarafindan kurulmustu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 121.

8 Lîmî kabileleri (=Yamyamlar) ve *Canâva: Lîmî veya Lemlem; Arap cografyacilarinin Orta Afrika’da insan yiyen kabileler için kullandiklari bir tabir olup çesitli dillere benzer seslerle (=yamyam) aktarilmistir. Canâva ise Bati Afrika’da Müslümanlarin oturdugu arazilerin güneyinde mukim bulunan pagan kabileler için kullanilan bir tabirdir ki zamanla Portekizceye ve Ingilizceye "Guinea" seklinde geçmistir. Kelime, "Ganâva" seklinde Kuzey Afrika’da hâlâ yasamaktadir. Bkz.: Ibn Haldûn, *Mukaddime*, Rosenthal nesri, New York, 1958, C. 1, s. 118; Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 380.

9 Sufâle (=Sofala): Mogadisu kökenli biri tarafindan kurulan bu sehir, Dogu Afrika’daki Araplarin en eski ugrak yeridir. Altin madeniyle cazibe merkezi olmustur. Meshur Arap denizcisi Ibn Mâcid’in Sufâle isimli bir siiri vardir. Bkz.: *Ibn Mâcid ve’l-Burtagâl*, Umman Sultanligi Millî Kültür Bakanligi Yay. 1986, s. 58; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 380.

10 Yûfî: Bati Afrika’daki zenci kralliginin merkezi; Ibn Battûta, *Seyahatnâmesi*’ni bitirirken yine buradan bahsedecektir. Seyyahimiz bu satirlarda Lîmîlerin yani Nijerlilerin çikardigi altin tozu ile Sufâlelilerin çikardigi altini birbirine karistiriyor. Gibb, *Age.*, C. 2, s. 380.

11 Dîs türü sedir: Araplarin "esel" dedigi uzun ve yapraklari ince agaçtan üretilen sedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 121.

12 Ebu’l-Mevâhib Hasan b. Süleyman (=Kulva hükümdari): Kulva’da 1277-1294 arasinda Arap kökenli Hasan b. Tâlût tarafindan kurulan yeni devletin hükümdari Hasan b. Süleyman Ebu’l-Mevâhib, kurucu Hasan’in torunu idi; 732/1332 yilinda vefat etmistir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 381.

13 Cemmâz ve akrabalari: Cemmâz ve ailesi; Katâde soyundan gelen bu serifler için bkz.: Abdülmelik Mekkî, *Semtu’n-Nucûm*, C. 4, s. 187; ayrica bkz.: 18/32. not.

14 Davud b. Süleyman (=Kulva hükümdari): Bu hükümdar, kardesi Hasan’in hacca gitmesi münasebetiyle evvelâ iki yil tahta oturdu; ardindan kardesinin 732/1332 yilinda vefat etmesiyle epey uzun bir süre; 757/1356 yilinaa kadar tahtta kaldi. Tarihçiler onun iyi yürekli, dindar ve tedbirli biri oldugunu söyler. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 382.

[Otuzuncu Bölüm Notları]

1 Zafâru-l Humûd sehri: Umman Sultanligi'nda bugün Zafâr diye bilinen bölgenin en önemli sehri. Gibb der ki "Bu sehrin 'Humûd' diye kaydedilisinde imlâ hatasi var... Herhalde kelime, aslen Hadramût bölgesinden gelmis bulunan 'Habûdî' adli emirin sehri yönetip adini vermesiyle ortaya çikti. Bu adam Resûlîler gelmeden önce sehri yönetiyordu." Bu sifatin ille de kullanilmasi, Zafâr-i Davud'la karistirilmamasi içindir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 382; Ibnü'l-Mücâvir, *Târîhu'l-Müstabsir*, s. 261.

2 Kutbeddîn Tehemten için bkz.: 31./5. not.

3 Sinhâca kabilesinin Himyer'den gelmesi: Bu ihtimal, Arap yarimadasinin efsanevî antik kralliklarindan Tubba'nin Islâmdan çok önce Kuzey Afrika'yi ve Berberî diyarini fethedisiyle ilgili rivayete dayanmaktadir. Bu iddia birçok klasik tarihçi tarafindan oldugu gibi aktarildiysa da Ibn Haldûn bunu uydurma saymistir. Bkz.: Ibn Haldûn, *Târîh*, C. 6, s. 191; Tâzî, *es-Siletü't-Târîhiyye beyne'l-Magrib ve'l-Umân*, Umman Sultanligi yay. 1981, s. 18.

4 Zafâr sultâni Melik Mugîs ve selefi için bkz.: bu bölüm, 9. not.

5 Ahkaf: *Kur'an*'da bir sûreye ad olan bu mekân ve Hûd (as) için bkz.: Ahkaf Sûresi, (46. sûre) 21. Âyet.

6 Hûd Peygamber'in kabri: Hûd'un (as) kabri, Hadramût bölgesinde Terîm sehrinin 40 mil dogusunda ve Zafâr sehrinin 300 mil batisindadir. Bkz.: Tâzî, "Rihletü Magribî ilâ Hadramût", *Mevrid* dergisi, C. 21, S. 1, Bagdat 1993, s. 19, 40.

7 Tenbûl (=Tamul, Hint asmasi): Ibn Battûta daha önce Dimask'a girerken Tenbûl'den bahsetmis idi. Ilerde de bol bol bahsedecek; bu yüzden etrafli bilgi vermek gerekiyor. Bu bitki Türkçede Tamul, Hint asmasi, Betel Agaci diye bilinmektedir. Diger dillerdeki karsiligi söyle: Latince, Piper Betel; Ingilizce, Betel Pepper; Almanca, Betelpfefferstrauch. Bîrûnî bu bitkiyi tarif ederken söyle diyor "Tâmûl: Hindistanlilar buna Tenbûl derler; dut agacininkine benzeyen yapraklari güney sahillerinden en uzak bölgelere

kadar toplanir. Yemekten sonra sakiz gibi çignenir, ardindan da fevfel alinir ve agizdaki kötü kokudan eser kalmaz; istenirse kurutulur." Alt taraftaki hâsiyede ise Tenbûl'ün Lobya (=Börülce) gibi yetistigi, karanfile benzer bir tadi oldugu, çignenerek kullanildigi ve Arap âleminde ancak Umman'da bulunabilecegi belirtilmis. Bkz.: Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydane fi't-Tibb*, ed-kritik: Abbâs Zeryâb, Tahrân, h. 1380, s. 142; Armenag Bedevian, *Polyglottic Dictionary of Plant Names*, (8 dilden) Kahire, 1935, s. 464, bitki nr.: 2709.

8 Nârcîl (=hindistancevizi): Bizde hindistancevizi olarak bilinen bu bitki de Ibn Battûta'nin gözde yiyeceklerindendir; ileride türlü türlü sifasindan yine bahsedecektir. Diger dillerdeki ismi söyle: Latince, Cocos Nucifera; Ingilizce, Cocoanut Palm; Almanca, Indianischer Nusbaum; Italyanca; Palma di Latte. Bîrûnî söyle diyor: "Hintçede Nalir derler. Ibn Maseveyh, taze, beyaz ve tatli olan türünün tercih edildigini belirtiyor. Agaci hurma gibidir, dikeni yoktur. Sene boyunca asla açilip parçalanmayan meyvesi, Kinbâr denilen ve gemi yapiminda kullanilan bir lif içindedir." Bu bitki, Platts'in sözlügünde Nariker, Narigel ve Nariyel seklinde kaydedilmistir. Bkz.: Bîrûnî, *Saydane*, s. 600-601; Bîrûnî, *Tahkîku Mâ li'l-Hind, s.* 169; J. T. Platts, *Dictionary Hindustani and English*, s. 1113; Armenag Bedevian, *Age.*, s. 189, nr.: 1117.

9 Melik Mugîs b. Melik Fâiz (=Melik Fâiz oglu Melik Mugîs): 1278'de Resûlî soyunun ikinci hükümdari Melik Muzaffer Yusuf, Zafâr sehrini son Habûdî emiri Sâlim b. Idrîs'in elinden aldi. Melik Fâiz, Muzaffer Yusuf'un kardesi idi; bu durumda Melik Mugîs seyyahimiz döneminde Resûlîlerden Yemen hükümdari olan Melik Mücâhid'in kuzeni olabilir. Bkz.: Hazrecî, *el-Ukûdü'l-Lu'luiyye*, C. 1, s. 190; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 390.

10 Hâsik limani ve seyyahin yola koyulus tarihi: Bu liman Zafâr'in 80 mil dogusundadir; seyyahimiz herhalde Zafâr'in merkezi olan Salâla'dan 27 Zilkade 731'de/1 Eylül 1331'de çikti. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 391; Tâzî, *Rihletü Ibn Battûta*, C. 2, s. 130.

11 Kundur agaci (=Lubân-i Zeker): Türkçede Asilbend Agaci, Ak Günlük diye bilinen bu bitki buhur üretiminde kullanilir. Diger dillerde söyle: Latince, Bosvellia Carterii; Ingilizce, Olibanum Tree; Bîrûnî'yi okuyalim: "Kundur: En iyisi erkek olandir. Bu, ap ak, yuvarlak; büyücek çakiltaslarini

andiran, içi beyaz bir nesnedir. Elle toplanip siyrilir ve atesi tutusturur; ancak diger zamk vs'den ayirtedilmelidir. Ötekiler ateste tutusturmaz. Kundur'un hem kabugu, hem dövülmüs unumsu hâli, hem de tütsüsü mevcuttur. Galinos, Kizil Kundur'un Ak Kundur'dan daha parlak oldugunu söyler. Zencânî, Umman'in, Masîra'nin ve Hasik'in Kundur bakamindan zengin oldugunu belirtir. Bkz.: Bîrûnî, *Age., s.* 544; Armenag Bedevian, *Age.*, s. 112.

12 Lum'ân dagi: Seyyahin bu dagla ilgili tasviri Hallâniye adasi ile uyusmaktadir. Burasi, Hurya Murya adalar toplulugundan bir ada olup granit kayasindan tesekkül etmistir. Kuzey ucu dimdik bir sütunu andirir ve zirvesi 1645 fit civarindadir. Ancak bu ada Hâsik'in yirmi mil kadar dogusundadir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 391.

13 Cezîretü't-Tayr (=Kusadasi): Burasi gayet küçük bir ada olup Masîra körfezinde, sahile pek yakin bir noktadadir. Bugün Hamâr Nâfur diye bilinir. Umumiyetle binlerce kusun ugradigi bir ada olarak tasvir edilir. Bkz.: Tâzî, *el-Kansu bi's-Sakri beyne'l-Mesrik ve'l-Magrib*, Rabat 1980, s. 38-40; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 132.

14 Sîrmâhî: Bu balik *Ferheng-i Ziya*'da kaya baligi seklinde çevrilmis ve isabetli olmus; zira ne Tâzî, ne de Gibb sadra sifa olacak bir ad vermiyor; hep tarifte bulunuyorlar. Eti beyaz, çok lezzetli, küçük pullu bir balik türü imis. Herhalde kilçiklidir da. Bu tür kilçikli fakat leziz baliklarda –özellikle tatlisu baliklarinda– gövdeyi açip temizleyerek yaydiktan sonra santim santim yarik atmak (tabiî ki alttaki deri parçalanmadan); sonra da kizgin yagda kitir kitir pisirmek bana göre en afiyetli yeme metodu! Zira eti "hiç etmeden" kilçik belâsindan ancak böyle kurtulabiliriz. Nitekim Ibn Battûta da gemicilerin bu baligi ince ince dilimleyerek (=taktî') yediklerini söylüyor. Bkz.: Ziya Sükün, *Ferheng-i Ziya*, C. 2, s. 1350.

15 Ibn Battûta ve deniz "vird"i: Aslinda seyyahimizin bu tür tehlikeli deniz yolculuklari için özel bir virdi (=Hizb-i Bahr) mevcuttur ve kitabina da koymustur. Bkz.: 3./8. not.

16 Masîra adasi: Kirk mil uzunlugunda on mil genisliginde olan ve sirtinda biraz hurma agaci bulunan bu ada, Umman sahiline pek yakindir;

eski denizciler buralilarin daima balik yedigini söylemislerdir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 394.

17 Sûr: Güney Umman'in bittigi yerdeki limandir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 134.

18 Kalhât: Burasi, Sûr sehrinin kuzey yakasi boyunca dosdogru gidildiginde 13 mil sonra karsimiza çikar. Sâlimî, o civarda met-cezirin yogun yasandigi körfezi tarif ederken "Hûr-i Sâg" diye bir isim veriyor. Bkz.: Nûreddîn Sâlimî, *Tuhfetü'l-A'yân bi Sîreti Ehl-i Umân*, 1974, C. 1, s. 360.

19 Bîbî Meryem: Bu Türk asilli kadin o yörede; Kalhât ve Hürmüz'de hükümran olan Ayaz isimli bir Türk memlûkün esi imis; Ayaz 1311'de ölünce tahta geçmis ve 720/1320 yilina kadar orayi yönetmis. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 396.

20 Kutbeddîn Tehemten: Metinde Temtehen geçiyor ancak Tehemten olmali. Bu hükümdar, 718/1319 yilindan 747/1347 yilina kadar hüküm sürmüstür. Bkz.: 31./5. not; Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 136.

21 Umân: Umman (=Umân) denilen bölge, Cebel-i Ahdar'in (=Yesil Dag) çevresidir; bugün Umman Sultanligi bassehrinin kuzey tarafidir buralar. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 137.

22 Ibâdiye mezhebi ve genel tavri: Haricîlerin bir koludur. Hâricîler bilindigi gibi Hz. Ali ve Hz. Osman'i sevmezler; zira bu ikisi onlara göre ümmeti bölüp parçalamislardir. Ama Ibn Mülcem'i severler; zira Ibn Mülcem onlara göre fitneyi ortadan kaldirmak isteyen bir fidâîdir.

23 Ibn Battûta'ya Umman hakkinda itiraz: 1915'te ölen meshur Umman tarihçisi Nûreddîn Sâlimî, seyyaha itiraz ederek sosyal durumun öyle olmadigini; bu tür utanmazliklarin yasanmadigini söyler; ayrica seyyahi, bazi çok önemli mintikalari görmedigi için de suçlamaktadir. Ancak Tâzî'nin de dedigi gibi seyyah herhalde rehberinin kurbani olmustur burada. Fakat "dervisin fikri neyse..." nokta-i zaviyesinden bakarsak Ibn Battûta'nin neleri daha iyi görebilecegi; neleri ise göremeyecegini kestirmek zor olmaz! Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 137.

[Otuzbirinci Bölüm Notları]

1 Hürmüz, Ceravn ve Mûgistan: O dönemin tarihçisi Ebu’l-Fidâ der ki: "Kirman bölgesinde bulunan Hürmüz çok sicak ve hurma agaci bakimindan zengin bir sehirdir. Bizim zamanimizda oraya gidip sehri görenler eski sehrin Tatar saldirilariyla tamamen harap oldugunu, halkin Zeravn (=Ceravn) denilen bir adaya gidip yerlestigini söylemektedirler." Mûgistan, Kirman eyaleti sinirlari içinde sahile paralel olarak uzayan bir mintikanin adidir. Ibn Battûta burada limanin adini vermiyor. Onun Ceravn diye adlandirdigi yeni bassehir ise *Takvîm*’de Zeravn seklinde kaydedilmis bulunuyor. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 339; Ali Ekber Velâyetî, *Târîh-i Revâbit-i Hâricî-yi Îrân*, Tahran, 1996, s. 242.

2 Dârânî (=Derabî) cinsi tuz: 2290 numarali Paris nüshasina göre Darabî seklinde okunmasi gerekiyor ve asla uygun olan da bu. Zira Derabcerd denilen ve Siraz’in güneybatisinda yer alan mintikada çesitli renklerde tuz tepecikleri bulunmaktadir ve bu cins tuz çanak çömlek yapiminda kullanilmaktadir. Aslinda Ceravn adasi tümüyle tuz katmanlarindan meydana gelmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 140.

3 Balik iskeletinin ev yapiminda kullanimi: Burada kemer ve sütun yapiminda kullanilan iskelet, balina kalintisi olabilecegi gibi, bir büyük sürüngenin kalintisi da olabilir. National Geographic gibi tabiat ve popüler bilim kanallarinda zaman zaman gösterildigi üzre Eskimolar tarafindan da balina iskeleti ev yapiminda kullanilmaktadir. Ancak Ibn Battûta tarafindan tarif edilen iskeletin göz bosluklarinin büyüklügü akla baska fikirleri de getiriyor; çok önce nesli tükenmis bir sürüngen gibi. Zira balinalarin o kadar büyük gözleri yok.

4 Sohbet Kemeri: Uzun süre oturmada dervise yardimci olan kasnak seklinde bir nesnedir. Tâzî bugün bu tip kemerlerin Mekke ve Medine civarinda kalan mücavirler tarafindan hâlâ kullanildigini aktariyor. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 141.

5 Kutbeddîn Tehemten b. Tûrân Sâh (=Hürmüz sultani): Soyu, bölgede öteden beri etkili olan bir aileye dayanmaktadir. 719/1319 yilinda kardesi Nizâmeddîn Keykubâd’in yardimiyla Hürmüz civarini istilâ etti; 730/1330 yilindan itibaren Kays adasini, Bahreyn mintikasini, Katîf limanlarini ve

Mâsul diye bilinen yöreyi ülkesine katti. 1347 yilinda vefat etti. Seyyah, dönüs yolunda yani yillar sonra ögrenecegi seyleri gidis yolunu anlatirken aktariyor. Daha önce bahsedildi. Bkz.: 30./20. not; Gibb, *The Travels*, C. 2, s. 401.

6 Kutbeddîn'in kardesi Nizâmeddîn'in çikardigi problemler: Kutbeddîn uzun bir av seferine çiktigi siralarda Nizâmeddîn 745/1344 yilinda Ceravn (=Zeravn) sehrini isgal etti; Kutbeddîn kardesine yenildi ancak 1346 yilinda kardesi vefat edince Hürmüz ve Ceravn'i geri aldi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 142.

7 Kaskây (=Kasgay)Türkmenlerinin diyari ve çöl rüzgâri için bkz.: 24./38. not.

8 Cemal Lûk hakkinda tarihî kaynak: Ibn Hacer, Cemmâl Lûk adinda birinin Yezd ile Siraz arasinda kafilelere saldirdigini ve daha sonra Muhammed Ibnü'l-Muzaffer tarafindan ele geçirildigini kaydediyor. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Haydarabad bas.; C. 4, s. 260.

9 Kevristan (=Kuhûristan): Yeni Iran haritalarinda burasi Kuhûristan adiyla kaydedilmistir. 1665'te bölgeyi gezen Tavernier'nin anlattigina bakilirsa Kevristan, Bender Abbâs'tan bir menzil ötede, Lâr sehrinden ise dört menzil beride yer almaktadir. Tâzî, *Rihle*, C. 2, s. 145.

10 Sîrâf ve seyyahin yanilgisi: Eski Sîrâf küçük bir yer degildi. Simdiki Tâherî kiyilarinin güneyinde uzanan Sîrâf, Mes'ûdî'nin anlattiklarina bakilirsa miladî 10. yüzyilda bölgenin en önemli limanlarindandi. 977'de meydana gelen siddetli depremden sonra yavas yavas terkedildi ve küçüldü. Oradan çikanlar Kays adasina gittiler. Ibn Battûta asil Sîrâf ile Sîrâflilarin sonradan göçtügü Kays adasini birbirine karistirmaktadir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Charles Pellat nesri, par.: 616; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 147.

11 Bahreyn: Bahreyn adi o dönemde Ahsâ mintikasinda su anki Bahreyn'e ait adanin ön tarafini ifade edermis. Bu ada, Bekr b. Vâil kabilesinin taptigi Avâl putunun adini tasimakta imis. Ebu'l-Fidâ da Bahreyn'in hurma bakimindan zengin bir yer oldugunu, Karmatî tayfasinin yerlestigi bu mintikanin pek çok köy ve birkaç sehirden ibaret bulundugunu söyler. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 99; Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 151.

12 Kutayf ya da Katîf: Bu sehir Yakût ve Ebu'l-Fidâ tarafindan Katîf seklinde kaydedilmistir. Bugün Suudî Arabistan ile Bahreyn'i birbirine baglayan bu sehir bir zamanlar Karmatîlerin sigindigi en son kaleydi. Ebu'l-Fidâ bu sehrin açiklarinda inci için dalis yapildigini söyler; kendine ait suru, hendegi ve disariya açilan dört kapisi varmis. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 99; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut bas., C. 4, s. 429.

13 Yediyüzotuziki yili: 1332 yilina denk düsüyor.

14 Bektümûr ile Emir Ahmed'in katline dair tarihî kaynaklar: Melik Nâsir'in Kahire'ye dönüsünden hemen sonra Bektümûr ile Emir Ahmed'in katledilmesi hâdisesi Ibn Hacer'in hicrî 8. yüzyilin meshur simalarina dair teracim kitabinda ve Memlûk kroniklerinde kaydedilmistir. Evvelce 6. bölümün 25. notunda buna biraz deginilmis idi. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997 bas., C. 1, s. 286; Ibn Iyâs, *Bedâiu'z-Zuhûr*, s. 462.

15 Bucât kabilesi için bkz.: 7./24. not.

16 Sayhânî ve Bernî cinsi hurmalar: Bu cins hurmalarin açligi bastirma ve uzun süre tok hissettirme konusunda epey söhretli oldugu belirtilmektedir. Bkz.: Abbâs Azzâvî Pasa, *en-Nahl fî Târîhi'l-Irak*, Bagdat, 1962, s. 14-27.

17 Ayzâb için bkz.: 7/23. not.

18 Ebu'l-Hasan Sâzilî için bkz.: 3/16. not.

19 Misir'in Saîd bölgesi ve diger sehirler için bkz; 7/3.'den 22.'ye kadar bütün notlar

20 Filistin sehirleri için bkz.: 9/3., 14., notlar ve 10/4. not.

[Otuzikinci Bölüm Notları]

1 Ibn Battûta’da Türk ülkesi (=Anadolu) ve Türk Devleti (=Misir Memlûkleri) terimleri: Seyyah, Kahire merkezli olup Türkmen asilli memlûklerce idare edilen ve iki ana bölgede, Misir ve Suriye topraklarinda hâkimiyet kuran devlet için "Devle Türkiyye" tabirini kullanirken, Anadolu hakkinda "Rum diyari diye bilinen Türk topragi" (=Berrü’t-Türkiyye el-Ma’rûf bi Bilâdi’r-Rum) tabirini kullaniyor. Demek ki o dönemde –en azindan– Araplarin bir kismi nezdinde Memlûk Devleti Türk idaresini, Anadolu ise Türk topragini temsil ediyordu. Dönemin klasik cografyacilarinin çogu gibi Ebu’l-Fidâ "örfen" Bilâd-i Rum olup artik tamamen Türkmenlerle dolu olan bölgeyi söyle tarif eder: "Bu diyari, bati tarafindan Rum denizi sarar; Kustantîniyye Halîci ve Kirim denizi bunu (=bu çemberi) tamamlar; güney tarafindan Bilâd-i Sam (=Suriye) ve Cezîre (=Arabistan yarimadasi) sarar; dogu tarafindan Ermîniyye sarar; kuzey tarafindan Bilâd-i Kürc (=Gürcistan) ve Kirim denizi sarar." Bkz.: 7/29. not; Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 378.

2 Alâyâ (=Alâiye Alanya) limani ve kalesi: Eski ismi Candelore idi; Alâeddîn Keykubâd burayi 1223’te fethedip Akdeniz ticaretinin mühim noktalarindan biri hâline getirdi; böylece ona nispetle Alâiye adi verildi buraya. Zamanla Türk söyleyisine uygun olarak bu kelime Alâyâ’ya dönüstü; ancak ne hikmetse yüzyillar sonra buraya birden Alanya dendi. Selçuklular burada denizle temasa geçtiler. Büyük tersaneyi 625/1228 yilinda bitirdiler. Seyyahin bahsettigi kereste herhalde Kastamonu ve Amasya daglarindan buraya getiriliyordu. Sehrin kalesi ise 1226’da bitirilmistir; surlar, burçlar ve kapilar üzerinde Alâeddîn namina kitabeler vardir. Seyyahimizin çagdasi olan Ebu’l-Fidâ buradan bahsederken söyle der: "Alâyâ, Anadolu Selçuklu padisahlarindan Alâeddîn tarafindan henüz yeni insa edilmis bir sehirdir. Oradan gelen bir gruptan aldigim haberlere göre Alâyâ, Rum denizine açilan bir körfez kiyisinda kurulu küçük bir beldeymis; güneyden Antalya’ya iki gün uzakliktaymis; üzerinde sur var imis ve Antalya’dan küçük olmakla birlikte su ve bahçe bakimindan pek zengin imis." Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 381; Ibrahim Hakki Konyali, *Alanya (Alâiyye)*, Istanbul, 1946, s. 165-167; Evliyâ Çelebî, *Seyahatnâme*, Istanbul, 1314 h., C. 10, s. 298; Osman Turan, *Selçuklular Zamaninda Türkiye*, Istanbul, 1993, s. 337-339.

3 Alâeddîn b. Kûyük (=Köyükoglu Alâeddîn) ve Ibn Kûyük (=Ibn Köyük) ailesi: O dönemde, uluslararasi bir Türk taciri olan Alâeddîn'in oglu Semseddîn, Alanya'da ticarî baglantilari organize ediyordu. Yine bu aileden olan Tâceddîn'le Ibn Battûta 1327 haccinda karsilasmis idiler. Ibn Köyük yani Köyükoglu ailesi epey söhretli bir aile olmali ki Memlûk esrafi arasinda adlari geçmekte, Mâllî (=Bati Afrika), Iskenderiye ve Alâyâ arasinda mekik dokuduklari aktarilmakta ve büyük devlet adamlarina kredi verebilmektedirler. Meselâ o dönemde altin deyince –Avrupa'da bile– ilk akla gelen Mâllî imparatoru Mensâ Musa, hac için yola çikinca Kahire'de konaklamis ve Köyükoglu Sirâceddîn'den büyük miktarda borç almistir; Sirâceddîn bu parayi tahsil etmek için daha sonra Afrika'ya gelecek ve burada ölecek; ancak oglu, parayi alip Misir'a dönecektir. Isin ilginç yani, terâcim uzmani Ibn Hacer, Sirâcüddîn Abdüllatîf adli bir tacirin Afrika içlerinde vefat ettigini söyler; herhalde ayni kisi. Ibn Hacer'e göre aile aslen Tikritlidir. Ibnü'l-Imâd da Izzeddîn Ebu'l-Yemen Ibn Kûyük adli bir âlimden bahsederken aslen Tikritli oldugunu, babalarinin sonradan Iskenderiye'ye göçüp buranin en namli taciri hâline geldigini söyler. Izzeddîn 790/1389 yilinda vefat etmis. Bkz.: 28/3. not; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 2, s. 245-246; Ibnü'l-Imâd, *Sezerâtü'z-Zeheb*, C. 8, s. 539.

4 Alâyâ sultani Ibn Karamân Yusuf (?) Bek: Alâyâ 692/1293 yilinda Karamanoglu Mahmud tarafindan Frenklerden geri alinmistir. Ancak 1332'de Alanya hâkiminin Karamanoglu soyundan gelen Yusuf adli biri oldugundan bahsetmiyor kaynaklar. Sadece su var; Ibn Fadlulluh Ömerî, Alâyâ sehrinin Yusuf tarafindan yönetildigini, Yusuf'un da Ermenak sahibi Karamanoglu Mehmed Bey tarafindan tayin edildigini söylüyor. Bkz.: Ismail Hakki Uzunçarsili, *Anadolu Beylikleri*, Ankara, 1988, s. 8; Yasar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkinda Arastirmalar*, Ankara, 1991, s. 186.

5 Ahilar meselesi: Ahilik kurumu hakkinda ayrintili bilgi veren en eski kaynak Ibn Battûta'nin Seyahatnâme'sidir. "Ahi" kelimesi hakkindaki görüslerimize gelince bunlari kitabin basina; giris kisminin sonuna koyduk; Ahilik ve Fütüvvet'in tarihî gelisimi için bkz.: M. Cevdet, *ez-Zeyl alâ Ahiyyeti'l-Fityan*, Istanbul, 1933; Neset Çagatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, 1989.

6 Beysûs: Kelimenin asli Farsça "Pihsûz"dur. "Pîh" içyagi demektir; "sûz" ise yanmak manasindaki sûhten mastarindan emir kipidir. Kisaca kelime içyaginin yanmasiyla aydinlik veren samdan demek oluyor. Bkz.: *Ferheng-i Ziya*, C. 1, s. 539 ve C. 2, s. 1235.

7 Antalya Beyligi ve Sultan Hizir Bek: Seyyah 1333'te buraya geldiginde Hamîdogullarinin Antalya kolundan Sinânüddîn Hidir Bek hüküm sürmekteydi. Hidir Bek'in babasi Yusuf degil Yunus Bek'tir. Nitekim Ibn Fadlullah Ömerî de devletlerarasi yazismalara dair klasik kitabi *et-Ta'rîf*'in Ümerâü'l-Etrâk bahsinde Antalya beyinin Yunus oglu Hidir oldugunu belirtmistir. Yunus'un babasi Ilyas Bek, Ilyas'in babasi ise Hamid Bek'tir. O siralarda seyahatnâmemizde de vurgulandigi gibi Hidir Bek hastaydi, nitekim kisa bir süre sonra vefa etmis ve yerine Dadi Bek geçmistir. Bkz.: Ismail Hakki Uzunçarsili, *Anadolu Beylikleri*, s. 68; Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, Beyrut, 1988, s. 64.

8 Ekrîdûr (=Egridir): Egridir o dönemde Hamîdogullarindan Dündâr Bek'in oglu Necmeddîn Ishâk Bek'in elinde idi. Evvelce Feleküddîn Dündâr Bek bu sehirde büyük imar faaliyetlerine girismis, hattâ buraya Felekâbâd adini dahi vermis idi. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 63.

9 Egridir sultani Ebû Ishâk Bek ve Hamîdogullari: Ismi aslinda Necmüddîn Ishâk'tir. Dündâr Bek'in oglu olup biraderi Hidir Bek'ten sonra Hamîd ili hükümdari olmustur. Anadolu'da firtina gibi esen Çobanoglu Demürtas önüne çikan beyleri temizleyerek kendince bir sulh ve sükûn ülkesi kurmak emeliyle hareket etmis; bu arada Dündar Bek'i de öldürmüs idi. Isler sarpa sarinca Çobanoglu Misir'a siginmis ama orada onun icabina bakilmis idi. Iste Necmeddîn Ishak Bek Misir'a giderek Çobanoglu'yla Nâsir'in huzurunda yüzlesmistir. Daha sonra çesitli siyasî mülâhazalarla Nâsir, Çobanoglu'nu idam etmis, Necmüddîn de 1325'te memleketine dönüp hükümdar olmustur. Seyyah buraya geldiginde Ishâk Bek'in biraderi Mehmed de Kulhisâr (=Gölhisar) beyi idi. Çobanoglu için evvelki bölümlerin notlarina bakilabilir; 13/19. not ve 24/14. not. Hamîdogullari ve Necmüddîn Ebû Ishâk için bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 64; Yasar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkinda Arastirmalar*, C. 1, s. 196.

10 Yediyüzotuzüç yilinin Ramazan ayi: 1333 yilinin Mayis ayina denk düser.

11 Kulhisâr (=Gölhisar) hükümdari Mehmed Çelebî için bkz.: bu bölüm 9. not.

12 Karâ Agâc (=Karaagaç): Burasi Osmanli zamaninda Garbî Karaagaç diye bilinen yer olmalidir. Daha sonra burasi Acipayam diye adlandirilir olmustur. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 9, s. 156.

13 Cermiyân tâifesi (=Germiyanogullari): Ünlü Hârizm hükümdari Celâleddîn Hârizmsâh Mengüberti ile 1200'lerin ilk yarisinda Anadolu'ya gelip burada kalarak Selçuklularin hizmetine giren eski bir Türk boyu oldugu kabul edilir. Ilk Germiyan reisi, Malatya'da asiret reisi olan Alî Sîr idi. Germiyanli asireti 1276'dan evvel Kütahya ve Denizli havalisine geçmis, bu bölgeyi ellerinde tutmak için Anadolu Selçuklu Devleti'yle mücadelelere girismis, nihayet Usak, Gediz, Armutlu, Tavsanli, Banaz, Emed, Simav gibi genis bir mintikayi yönetir olmustur. O bölgede geçmisten kalma Horzom, Horzum gibi soy ve yöre adlarinin, Hârizm diyarindan göçen Germiyanli obalarindan kalma oldugu belirtilmektedir. Germiyanlilar, seyyahimizin döneminde Anadolu'nun en kuvvetli beyligi idiler. Ibn Fadlullah Ömerî'nin, Karamanogullari ile Germiyanogullarina gönderilecek belge ve fermanlari anlatirken diger Anadolu beyliklerinde görülmeyen uzun, tumturakli ifadelere yer vermesi Germiyanogullarinin bölgede hakikaten tesirli olduguna delildir. Ancak bu güç, çevre beyliklerce tehlikeli görüldügü için okudugunuz seyahatnâme'de de görüldügü üzre Germiyanlilar aleyhine garip söylentiler çikarilmis idi. Bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, s. 61; Uzunçarsili, *Age.*, s. 40-44.

14 Lâdik ve Dûngûzla (=Ladik ve Denizli) adlari: Lâdik eski Laodicae'den gelme bir addir. Bugün Denizli'nin bes km kuzeyinde bir kazadir. Denizli'nin eski ismi Donguzla'dir; bu kelime domuzlu yer manasindadir; demek ki o devirde civarda bu hayvan çok idi. Domuz kelimesi, Anadolu agizlarinin çogunda hâlâ "doñuz (=nazal "n" li) seklinde telâffuz edilir; Türklerin eski ve aslî seslerinden olan nazal "N" bu kelimenin de tam ortasini süsler. Ebu'l-Fidâ, Denizli civarindan bahsederken söyle der: "Antalya'nin kuzeyindeki Togûrla (=Donguzla yani Denizli) daglarinda ve civar yerlerde ikiyüzbin Türkmen evi (=oba, çadir) oldugu söyleniyor. Onlara "Uc" deniliyor. Orada Togûrla sehri vardir." Burada bir dilcinin dikkatini çeken husus –eger bir istinsah hatasi yoksa–

ortadaki Z'nin yerine R kullanilmis olmasidir. Demek ki Ebu'l-Fidâ'ya bu ismi veren, belki de uzak Türklerden idi; yani telâffuz itibariyla SAZ degil de LIR grubundandi; bastaki D' yi T seklinde kaydettirdigine göre Türkmen degil Kipçakti; veya bu grubun etkisinde kalmis bir Hârezmliydi belki. Bir tarihçi ise bu ifadeden sunu çikartabilir; 1300'lü yillarin basinda Bati Anadolu'da Denizli ve civari nüfus bakimindan tamamen Türklesmis idi ve bunlar Uc idiler; yani daimî savas konumunda (=askerî tabirle, "hazir kita" hâlinde) bulunuyorlardi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 379.

15 Ahi Sinân, Ahi Tuman ve Evliyâ Çelebi'nin kaydi: Burada enteresan olan bir husus, 1671'de yöreye ugrayan Evliyâ Çelebi'nin Denizli'den bahsederken bu iki ismi anmasi, halkin bu zâtlara ait kabirleri ziyaret edisinden dem vurmasidir. Yalniz, Evliyâ Çelebi'de Ahi Sinân kelimesi Ak Sinân seklindedir. Bu da bizim "ahi" kelimesine dair görüsümüzü güçlendiriyor. Bazi Anadolu agizlarinda kh'ya dönüsen kalin K harfini seyyahimiz hiriltili bogazsi H ile vermistir Ibn Battûta Seyahatnâme boyunca binden fazla isim anmaktadir ve bu isimlerin ciddî bir kismi, hem kendi zamaninda yasayan Ibn Hacer, Ibn Fadlullah gibi tarihçilerce hem de ondan birkaç yüzyil sonra yasayan seyyahlarca belgelenmektedir. Muhtesem bir hafiza! Bize söylemedigi küçük notlar mi tutuyordu acaba? Bkz.: Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, C. 9, s. 190-198.

16 Denizli sultani Yenenc (=Yinanç; Inanç) Bek ve oglu Murâd: Germiyan Beyligi gibi güçlü bir devletçigin kiyisinda yasayan ve ona tâbi olan Lâdik yani Denizli beyleri Yinançogullari diye de taninir. Yinanç aslen Germiyanli Ali Bek'in ogludur. Yinanç önce Mogollara itaat etmis, ardindan Germiyanli Hükümeti'yle bagini biraz gevsetmis ve sahip oldugu bölgeyi iyi idare etmeyi bilmistir. O, 1334'te vefat ettiginde yerine Murad Arslan geçmistir. Murad'in kabri Murat Baba namiyla halk tarafindan ziyaret edilir olmustur. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 56-57.

17 Yediyüzotuzüç yilinin Ramazan bayrami: 1333 yilinin Haziran ayina denk düser.

18 Tavas (=Davas, Tavâza): Bugün Denizli'nin güneyinde, sehre 40 km uzaklikta bulunan Tavas, Ibn Fadlullah Ömerî tarafindan bir emirlik olarak yâdedilmistir. Söyle diyor: "Tavâza memleketinin sahibi, Ali Özbiye'dir. Burasi Germiyan'in tam dogusuna düser; buranin sahibinin dört kalesiyle

altiyüz köyü vardir; askeri dörtbin atli ile onbin yayadan ibarettir. Bu memleket ahalisi çok güzeldir." Bu kismi Yasar Yücel’in Mesâlik çevirisinden aldik. Yine Ömerî’ye ait olan ancak Kalkasandî rivayetiyle gelen *et-Ta’rîf*’e baktigimizda ise kisaca su ifadeyi görüyoruz: "(Anadolu ümerâsindan) besinci emir, Tavâzâ’nin sahibidir. Onun yeri, (Memlûk Imparatorlugu’nun) yazismalarinda Tonguzlû sahibinin benzeridir. Bizim zamanimizda (orayi yönetenin) adi, Ali Erîne (?) dir." Uzunçarsili’nin *Câmiu’d-Düvel*’den aldigi kayda bakilirsa bu mintika Mentese Beyligi’ne ait idi. Paul Wittek ise, Davas’in eski Tabai Piskoposlugu’nun merkezi oldugunu, burada 1300’lerin basilarinda müstakil bir beylik bulundugunu ancak buranin asagi yukari 1365 yillarinda Mentese Beyligi’ne geçtigini söylüyor. Wittek, evvelce bulunan beyin ismini ise Aliyazbih okuyor; bu ismi az sonra okuyacaginiz Ilyas Bek’le ayni görüyor. Bkz.: Yücel, *Age.*, s. 195; Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta’rîf*, s. 63; Uzunçarsili, *Age.*, s. 71; Paul Wittek, *Mentese Beyligi*, Çev.: O. S. Gökyay, Ankara, 1986, s. 65.

19 Suhayb b. Sinân (sahabi): Musul’da dogdu; Bizanslilarin baskini neticesinde küçük yasta kaçirildi ve onlarin arasinda yetisip klasik Hiristiyan dinî terbiyesiyle büyütüldü. Daha sonra bir köle tüccarina satilinca, yolu Mekke’ye düstü. Abdullah b. Cûd’un azat etmesiyle ticarete atilan Suhayb, Islâm dinini ilk kabul edenler arasinda yerini aldi. 38/359 yilinda vefat ettiginde 70 yasindaydi. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, s. 151-156; Zehebî, *Siyer-i A’lâmi’n-Nubelâ*, C. 2, s. 17; *Sahâbeden Günümüze*, (ilgili kismi Çev.: A. Sait Aykut) C. 1, s. 306-311.

20 Ilyas Bek (=Tavas Kalesi’nin kumandani): Bkz.: Bu bölüm 18. not.

21 Mugla: Burasi o dönemde kadim Karya bölgesine hâkim olan Mentese Beyligi’ne ait idi. Mugla ismi daha sonra Osmanlilar zamaninda tüm Mentese Bölgesi’nin ismi olacaktir. Bkz.: Bu bölüm, 24. not.

22 Mîlâs (=Milas; Mylasa): Eskiden Karya bölgesinin idarî merkezi durumundaydi; 659/1261 yilinda Selçuklular eliyle Türk topraklarina katildi; seyyahin geldigi dönemde burasi da Mentese Beyligi’ne ait idi. Mîlâs, Evliyâ Çelebi tarafindan da dönemin en büyük sehirlerinden biri olarak kaydedilmis, tütünü, meyvesi ve bahçeleriyle ün salmisti. Bkz.: bu bölüm, 24. not; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, (Pertev Pasa küt. yazmasi, nr.: 452) yaprak: 51.

23 Bâbâ Süsterî hakkinda Evliyâ Çelebi'nin kayitlari: Evliyâ Çelebi tam üç asir sonra 1671'de burayi gezerken Baba Süsterî'den bahsetmis, bu zâtin mezarina halk tarafindan ilgi gösterildigini söylemistir. Bkz.: Evliyâ Çelebi, *Age.*, yaprak: 51.

24 Mîlâs sultani Sucâuddîn Urhân Bek Ibn Mentesâ (=Menteseoglu Orhan Bey) ve Beyligi: Miladî 13. asrin ikinci yarisinda eski Karya bölgesinde (bugün Mugla ve civari) tesekkül etmistir. Megri (=Fethiye) taraflarindan içeri girerek sahil ile Denizli daglari arasinda yerlesen Türkmenler tarafindan kurulan beyligin atasi Mentese Bey 681/1282 yilinda vefat etmis olup kabri Fethiye'dedir. Seyyahimizin bahsettigi Sucâuddîn Urhân Bek, Mentese'nin oglu Mes'ud'un geriye biraktigi iki oglundan biridir, kardesine galebe çalarak basa geçmistir. Ömerî'ye göre Urhân Bek'in elli sehri ve ikiyüz kalesi, iyi bir donanmasi vardi. Bkz.: Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, (Taeschner nesri), s. 21; Paul Wittek, *Mentese Beyligi*, s. 65-68; Uzunçarsili, *Age.*, s. 73.

25 Bercîn (=Peçin): Mîlâs'in bes km güneyindeki Beçin de o siralarda Mentese Beyligi'nin sinirlari içindeydi. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 71.

26 Mîlâs'ta yeni bir Cuma Câmii (=Ulucâmi): Evliyâ Çelebi bu câmiin 732/1333 yilinda tamamlanarak kitabesinin su anda mevcut olmayan kible kapisi üzerine kondugunu belirtiyor. Ayrica 1330 yilinda bir câmi yapildigi ve bu câmiin su anda Haci Ilyas Bey câmii diye bilindigini Oktay Aslanapa'nin kitabindan ögreniyoruz. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 73; Oktay Aslanapa, *Türk Sanati*, Istanbul, 1984, C. 2, s. 226.

27 *Seyahatnâme*'de kopukluk: Mîlâs-Konya arasindaki mesafe altiyüz km'yi bulur. Seyyah burada ciddî bir kismi unutmus olabilecegi gibi, Beysehir'den Konya'ya gitmis de olabilir; bu durumda seyahati kâgida dökerken evvelce takip ettigi güzergâhi aktarmada hata etmis olabilir.

28 Kûnya (=Konya): Konya, Çobanoglu Demürtas'in Misir'a kaçmasiyla birlikte tamamen Karamanogullarina kalmisti. Ileride Bedreddîn'e deginilecek. O dönemin Konyasi hem âlimleri ve siyasîleriyle hem de bagi bahçesiyle meshur bir yerdi. Ancak Karamanogullari zamaninda sehir Anadolu Selçuklulari devrindeki gibi bir payitaht degil bir kültür sehriydi. Ebu'l-Fidâ der ki: "Ibn Saîd'in anlattigina göre Kûnya çok ünlü bir sehirdir;

güneyindeki dagdan akan nehir, bati cihetinden sehre girer, bu dagin etrafinda bahçe ve yesillik boldur. Kalesi içinde Eflâtun'un kabri vardir. Hükümet konagi da oradadir. Bu sehrin Kamerüddîn adi verilen kayisisi pek meshurdur." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 383; MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 848.

29 Ahi Tâceddîn Ibn Kalemsâh: Eflâkî, *Menâkib*'da Ibn Kalemsâh'dan bahsetmektedir.

30 Fütüvvet ve silsile: Fütüvvet cömertlik, yigitlik, yardimseverlik ve gayretlilik anlamina gelmektedir. Kökü; genç, yigit, atilgan manasina gelen "fetâ" kelimesidir. Tasavvufî bir terim olarak "Fütüvvet"ten ilk bahseden belki de Imam Kuseyrî'dir. Ancak daha sonra Abbâsî halifesi Nâsir Lidînillah'in (ö. 1225) ise el atip Sühreverdî'yi kendine yardimci yapmasiyla Fütüvvet, ahlâkî olgunluk ve sosyal yardimlasma gibi gayelerinin yanisira siyasî hedefleri de olan bir organizasyona dönüstü. Evvelce 24. bölümün dipnotlarinda da kendisinden bahsettigimiz Sâfiî kökenli büyük sufî Suhreverdî yeni Fütüvvet anlayisinin bir elçisi olarak çesitli ülkelere seyahatler yapti; Anadolu Selçuklu hükümdari Alâeddîn Keykubâd'in yanina da geldi ve onun Fütüvvet'e girme töreninde hazir bulundu. Böylece Anadolu'daki Fütüvvetnâmelerde, Fütüvvet kültürü ve ilkelerinin umumiyetle Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* adli eserinden iktibas edilip yeniden düzenlendigini görüyoruz. Ahilar da ellerindeki Fütüvvet silsilesiyle ayni tarikat gibi Hz. Ali'ye uzanmaktadirlar. Bu silsileye giren biri çesitli ahlâkî konularda ahitler verdigi gibi hususî Fütüvvet salvari da giyerdi. Bizde ilk Fütüvvetnâme Çobanoglu Burgâzî'nin *Fütüvvetnâme*'sidir. Fütüvet kurumu Ahilik kurumunun ortaya çikisinda etkili bir model idi; ancak Ahiligin kökleri daha eski zamanlara dayanmaktadir ve tarihî gelisimi içinde Fütüvvetten çok daha farkli ve özgün bir yapiya bürünmüstür. Sihâbeddîn Sühreverdî için bkz.: 24/32. not. Fütüvvet için bkz.: Neset Çagatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 20-23.

31 Seyh Celâleddîn (=Mevlânâ Celâleddîn Rûmî) ve Celâliye tarikati: Mevlânâ, 604/1207 yilinda Belh'de dogdu, babasi dönemin bilgin sahsiyetlerinden Muhammed Bahâüddîn Veled'dir. Baba tarafindan Hz. Ebûbekir'e, ana tarafindan Hârizmsahlardan Alâeddîn Hârizmsah'a dayanir. Bahâeddîn Veled ailesiyle beraber Belh'i terkedip Nisabur, Bagdat, Kûfe,

Hicaz, Sam, Malatya, Erzincan, Aksehir ve nihayet Lârende'ye geldi. Burada ders okutmaya basladi ve 1231'de vefat etti. Mevlânâ o sirada 25 yaslarindaydi; dinî ve tasavvufî ilimlerde yüksek bir seviyeye gelmis idi. Nihayet Ahmed Sems-i Tebrîzî ile karsilasti ve artik Mevlânâ'yi dokuz yil boyunca tam anlamiyla Sems'e mürit olarak görürüz. Sems'ten sonra Mevlânâ'nin çok önem verdigi ikinci sahsiyet Salâhaddîn Zerkûb idi. Onun ardindan da kendisini ve fikirlerini anlayacak bir dost olarak Hüsâmeddîn Çelebi'yi görmekteyiz. *Mesnevî* adli manzum tasavvufî eseri, sanki Hüsâmeddîn'in hatirina yazilmis gibidir. Mevlânâ 672/1273 yilinda vefat etti. Celâliye kelimesi, herhalde daha sonra Mevleviyye olarak bilinecek tarikatin o yillardaki ismidir. Bkz.: Abdülbaki Gölpinarli, *Mevlânâ Celâleddîn*, Istanbul, 1957; Sultan Veled, *Ibtidânâme*, s. 195-197; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 160-173 (Ilgili kismi hazirlayan: Selçuk Eraydin).

32 Mevlânâ'nin hocasi Ahmed Sems-i Tebrîzî için bkz.: Bir önceki not.

33 Lârende (=Karaman): Su an Konya'nin 57 km güneydogusunda müstakil bir il hâline gelmis bulunan Karaman'in eski ismi Lârende'dir. O dönemde Karamanogullari Konya'ya yerlesecek kadar kuvvetli olmadiklari için Lârende'yi bassehir yapmislardi. Lârende bu devirde zaman zaman Misir Memlûk idaresine tâbi olmustur. Sehir, güney sahillerinden Iç Anadolu'ya uzanan büyük ticaret yollari üzerinde bulundugu için önemli bir kültür ve ticaret merkezi idi. Bkz.: MEB *Islâm Ans.;* C. 6, s. 309.

34 Lârende sultani Karamanoglu Bedreddîn Ibrahim Bek: Karamanoglu Mahmud Bey'in oglu, Musa Bey'in kardesidir. Ibn Battûta evvelce Musa Bey'i hacda gördügünü söylemis idi; 28/7. notta ondan bahsettik. Iste bu Musa Bek'e karsi 1318'de muhalefete geçen Bedrüddîn Ibrahim Bek, Memlûk sultani Nâsir adina hutbe okutup sikke bastirmistir. Nihayet Nâsir'in kuvvetleri Lârende'ye Bedrüddîn'i oturttular ve Musa Bek'e de Ermenâk'ta beylik verdiler. Ibrahim herhalde 1341'den sonra ölmüs olmali. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 9-11.

35 Aksarâ (=Aksaray): Sehir 2. Kiliçarslan (ö. 1192) tarafindan yapilan saraya nispetle Aksaray adini almis idi. Kiliçarslan'in yaptirdigi dinî, ticarî ve sosyal tesislerle sehir yeniden kurulmus gibi oldu. Anadolu Selçuklularinin dagilmasiyla Karamanogullarina geçti; ancak seyyahin

yasadigi dönemde herhalde Çobanoglu Demürtas faktörü sebebiyle Ilhanli hâkimiyetine bagli gözüküyor; daha sonra tekrar Karamanogullarina geçecektir. Seyyahin çagdasi olan Ebu'l-Fidâ burayi söyle vasfeder: "Gayet yesil, agaci ve bahçesi bol bir yerdir. Tam ortasindan geçen bir nehri ve büyük bir kalesi vardir." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 383; *DIA Islâm Ans.*, C. 2, s. 291.

36 Nekde (=Nigde): Sehrin adi ilk defa Nekîdâ seklinde geçiyor. Ancak Nîkde yazilisi Hamdullah Mustavfî'de de görülmektedir. Yâkut Hamevî söyle der eski Nigde için: "Küçük ama çok eski bir sehir... Kaysâriye ile Nekîdâ arasinda üç günlük bir yol vardir. Bura ile Hirakle (=Eregli; Konya Eregilisi) arasinda da üç günlük bir yol vardir. Hekim Bukrât'in (=Hipokrat) burada yasadigi söylenir." Türk tarihinde ilk defa ne zaman anildigina gelince; Anadolu Selçuklu hükümdari 2. Kiliçarslan'in ogullari arasinda taksimat yapilirken sehrin Melik Arslansâh'a verilisi münasebetiyle Nigde ismi zikrediliyor. Alâeddîn Keykubâd zamaninda sehir çok gelisti, daha sonra Ilhanli hâkimiyetine geçti; Ilhanli namina idareci olan Ertenâ zamaninda sehrin hâkimi Sunkur Bek idi. Nitekim kendi adina bir câmi birakmistir. Seyyahimizin Nigde'ye gelisi iste bu Sunkur Bek zamanina rastlar. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 5, s. 350, madde nr.: 12130; MEB *Islâm Ans.*, C. 9, s. 253.

37 Kaysâriye (=Kayseri): O dönemde Ilhanli idaresine bagli bir genel vali iken zamanla müstakillesecek olan Ertenâ'nin bassehri Kayseri olacaktir. Ancak seyyahimiz orada iken Ertenâ'nin bassehri henüz Sivas idi; Ertenâ o sirada herhalde evvelce bahsettigimiz Ilhanli vârisi Celâyirli (Büyük) Hasan'a bagli olarak Orta Anadolu'yu yönetiyordu. Ebu'l-Fidâ sehir hakkinda der ki: "Burasi gayet yesildir; agaci, bahçesi, meyvesi, gözeleri çoktur. Son derece saglam bir kalesi ve saltanat konagi vardir. Ismi (eski Roma) Kayseri'ne nispetle verilmistir. Dogusunda "Sîvâs" sehri bulunur. Kaysâriye ile Aksarâ arasinda dört menzil vardir." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 383; MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 486.

38 Sivas: Bu sehir Ertenâ'nin o dönemdeki payitahtidir. Daha sonra tamamen istiklâl kazanacak olan Ertenâ, Kayseri'ye tasinacaktir. O çagin Sivas'i hakkinda Ebu'l-Fidâ söyle der: "Burasi ünlü bir yerdir; küçük bir kalesi vardir; pek çok su kaynagi var ise de yesilligi fazla degildir; agaci

azdir. Oranin nehri sehirden yarim fersah uzakta akar. Ibn Saîd der ki: Sivas, bölgenin ana sehridir; ticaret yapanlar orayi iyi bilirler; genis bir düzlüge kurulmustur. Sürekli gidip gelenlerin aktardigina göre Sivas ile Kayseri arasindaki mesafe altmis mildir ve yirmidört han vardir bu güzergâhda. Bu hanlarda kimseyle baglantisi kalmamis yalniz yolcularin dahi ihtiyaç duyacagi her sey mevcuttur. Hele hele kar yagisinin hâkim oldugu zamanlarda (bunun önemi daha iyi anlasilir). Dogusunda Erzenerrûm (=Erzurum) sehri vardir. Sivas, kis zamani çok çok soguk bir sehirdir!" Görüldügü gibi Sivas'in soguguna karsi idarecilerin, yolcular ve tacirler hayrina han ve kervansaraylar insa etmek suretiyle nasil tedbir aldiklari yedi yüzyil önce kayda geçmis bulunuyor ki Selçuklu ve Beylikler döneminde yapilan yatirimlar bugün bile göz kamastirmaktadir. Bkz.: Ebul'-Fidâ, *Age.*, s. 384; Doç. Kemal Göde, *Eratnalilar*, Ankara, 1994, s. 152-155.

39 Alâeddîn Ertenâ Bey: Evvelce bahsettigimiz Çobanoglu Demürtas'in (Bkz.: 13/19. not ve 24/14. not) kayinbiraderi olan Ertena, Uygur Türklerindendi. Demürtas Anadolu'da bir süre firtina gibi esip islerin bozulmasiyla 728/1328'de Misir sultani Nâsir'a sigininca yerine kayni olan Ertena'yi birakmis idi. Ertena da Ilhanli sultani Ebû Saîd'e ve ardindan Ilhanli vârisi Celayirli (Büyük) Hasan'a karsi saygida ve itaatte kusur etmeyerek mevkiini ve gücünü korumayi bildi. Daha sonra yine gerekli siyasî manevralari yaparak idare ettigi halki ve arazilerini korumayi bildi. Nihayet 742/1343 yilinda istiklâlini ilân ederek sultanligini resmen duyurdu. Onun hükmü altindaki sehir ve kasabalari söyle saymak mümkündür: Sivas, Kayseri, Nigde, Tokat, Amasya, Erzincan, Dogu Karahisar, Niksar, Canik, Develi Karahisar vs. Devlet merkezi evvelce Sivas iken sonradan Kayseri olmustur. Ertenâ 753/1352 yilinda Kayseri'de vefat etiginde Kösk adi verilen türbesine defnedilmistir. Arapça ve Farsçayi iyi bilen âlim bir adamdi; dönemin bütün tarihçilerinin ittifakiyla halkini adaletle yönetirdi. Ibn Hacer onun iyi bir Müslüman oldugundan bahseder ve ismini Eretna veya Eratna degil "Ertenâ" seklinde kaydeder. Bkz.: Kemal Göde, *Age.*, s. 29-80; Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut 1997, s. 203.

40 Amasya: O dönemde Ertenâ hâkimiyeti altindaydi. Seyyahimiza çagdas olan Ebu'l-Fidâ anlatiyor: "Kalesi ve suruyla büyük bir sehirdir; pek çok bahçesi ve büyük bir nehri vardir. Sudolaplari bahçeleri sular. Ibn Saîd

der ki: Sinop’un güneydogusunda Amasya diye bir sehir vardir ki hekimlerin, filozoflarin yatagidir. Burasi güzelligi, suyunun bollugu ve bagi, bahçesi ile ünlüdür. Burayla Sinop arasinda alti günlük bir yol vardir. Amasya’dan geçen nehir, Sinop’tan denize dökülür. Oralari gören biri Amasya’da gümüs madeni oldugunu söylemistir." Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Age.*, s. 383.

41 Sûnusâ (=Sonusa): O dönemde Sonisa civari Tâceddînogullari tarafindan yönetilmekteydi. Niksar’i merkez alarak kurulan Tâceddînogullari Ertenâ’dan epey önce müstakil hareket etmeye baslamis idi. Ertenâ ile Tâceddînogullari arasinda kiyasiya bir rekabet var idi; Ertenâ, Amasya’ya Tüli Bey’i göndererek hasmi olan Tâceddîn Dogansah’i kaçirtmayi bilmis fakat daha sonra Ertenâ Devleti, Kadi Burhâneddîn Devleti’ne dönüsürken Canik ve havalisine hâkim bulunan Tâceddînogullari bir süre daha hükümfermâ olmaya devam etmislerdir. Eski haritalarda Sonisa seklinde de kaydedilen bu sehre yeni haritalarda rastlamasak da Amasya’nin 50 km dogusunda oldugunu okuyoruz Gibb’den. Sonisa ile ilgili bir kaydi da büyük *Rumca-Osmanlica Kamus*’ta görüyoruz; burada Sonisa, Erbaa’ya bagli bir mintika olarak kaydedilmis. Nihayet gayet açik bir bilgiye Osmanli cografyasina dair bir atlasta rastliyoruz; burasi Sivas vilayetinin Tokat sancagina bagli Erbaa kazasinda bir nahiye imis. Yine bu kitabin haritalar kismina baktigimizda Kelkit çayi ile Yesil irmakin birlestigi yerde görüyoruz Sonisa’yi. Yeni haritalarla karsilastirdigimizda buranin Tasova ile Alpaslan arasinda bir yerde oldugunu söyleyebiliriz. Biraz daha kuzeyinde Hasan Ugurlu Baraji basliyor. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 153; Kemal Göde, *Age.*, s. 77; Gibb, *Travels*, C. 2, s. 90; Yanko Hloros, *Türkçe’den Rumca’ya Kamûs-i Osmânî*, Istanbul, 1899, s. 2075; *Memâlik-i Mahrûsa-i Sahâneye Mahsus Mükemmel ve Mufassal Atlas*, haz. Binbasi Mehmed Nasrullah, Kolagasi Mehmed Rüsdü, Mülâzim Mehmed Esref, Istanbul, 1325, s. 70-72.

42 Seyh Ahmed Küçük Rifaî: Daha önce bu sahistan bahsedilmis idi; bkz.: 22/7. not

43 Kümis (=Gümüshane): Ta Bizans zamanindan beri gümüs madenleriyle söhret bulmus bir sehirdir. Selçuklulardan sonra Ilhanlilara, onlardan Celâyirlilere, onlarin elinden de Eretna Devleti’ne geçti. Seyyahin

bahsettigi sarp daglar tipki bir duvar gibi yükselen Zigana daglari olmalidir. Gümüse gelince, bu maden 19. yüzyilin baslarinda tükendi geriye sade ismi kaldi. Bu tarihlerden sonra daha çok kaliteli meyve ve marmelatlari ile ünlendigini görüyoruz; özellikle de armut, elma, kusburnu, bögürtlen gibi. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 14, s. 275.

44 Erzencân (=Erzincan): O dönemde Irak Ilhanli idaresine bagli olan Erzincan'in milattan önce kurulduguna dair deliller vardir. Daha sonra Bizans-Sâsânî mücadelesinin ana noktalarindan biri oldu; Islâm ordularinin 17/638 yilinda buralara gelmesiyle sehir Bizans-Arap, Ermeni ve Gürcü prenslikler arasinda mücadele alani hâline geldi. 1048 ve daha sonraki yillarda ise Türk akinlarina ugradi; 1142 yilinda Mengücük Beyligi'nin ikiye bölünmesiyle Erzincan, Davud Sah'in idaresi altina girdi; daha sonra Anadolu Selçuklulari, onlarin ardindan da Ilhanlilar sehre hâkim oldular. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 11, s. 319.

45 Erzerrûm (=Erzurum): Ayni Erzincan gibi çesitli akinlara ugradiktan sonra 1242'de Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kösedag yenilgisiyle beraber sehir Ilhanli Mogollarina geçti. Ancak Ilhanlilarin zayiflamasiyla yeniden kargasanin ortasina düsen sehir uzun bir süre harap ve gayr-i mamur kaldi. Iste seyyah bu dönemde gelmis gözüküyor sehre. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 11, s. 322.

46 Erzurum'da savasan Türkmen gruplari: Özellikle Akkoyunlu-Karakoyunlu Türkmen asiretlerinin çekismeleri olmali bunlar. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 11, s. 322.

47 Erzurum-Birgi arasindaki büyük kopukluk: *Seyahatnâme*'nin bu kisminda seyyahimiz hafizasini tazeleme ihtiyaci duymus olmali. Zira "Insarafnâ ilâ Medîneti Birkî" (=Birgi'ye döndük) demesi bundan böyle gezecegi yerlerin daha önce Mîlâs civarinda gezdigi yerlere yakin oldugunun kendisi tarafindan da bilindigini gösteriyor. Bu durumda seyyahin Anadolu seyahatini anlatirken takip ettigi asil güzergâha göre degil aklinda kalanlara göre bir düzen tertip ettigini söyleyebiliriz. Bir diger ihtimal, aradaki ibare ve sayfalarin kaybedilmis oldugudur. Ancak çesitli *Rihle* nüshalarinda buna isaret eden özel bir delil yoktur. Son olarak Ibn Cüzeyy'in bir isgüzârlik eyleyerek özetleme isinde ileri gittigini ve bazi kisimlari tamamen attigini savunmak kaliyor geriye; ama bunu niye yapsin?

Üstadina bagli kaldigini vurgulamamis miydi en basta? O hâlde seyyahin, seyahati yaziya döküp tertip etme asamasinda bir hataya düstügünü savunmak galiba orta yol.

48 Birgi: Adi eski Pyrgion'dan geliyor. Bölgeye yönelik ilk Türk akinlari 11. yüzyilda Selçuklular tarafindan gerçeklestirildi, 13. yüzyil sonlarinda Mentese Bey'in damadi olan Sasa Bey'in hücumlarina hedef oldu, onunla fütûhata katilan Aydinoglu Mehmed Bey burayi 1307'de ele geçirerek kurdugu beyligin merkezi yapti. Birgi, Osmanli döneminde bilginleriyle meshur idi; hattâ bir Birgi ekolünden bile sözedilebilir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 190.

49 Kadi Izzedîn Feristâ (=Ibn Melek) ve soyu: Feristah, Firiste veya Feriste seklinde de bilinen kelime, Farsçadir ve melek demektir. Bu yüzden bu ailenin adini Osmanli tarihinde hem Ibn Firiste hem de Ibn Melek seklinde buluyoruz. Muhtemelen seyyahimizin bahsettigi Izzeddîn Feristâ'nin oglu olan meshur bilgin Ibn Feriste; yani Ibn Melek, 821/1418 yilindan sonra vefat etmis; fikih, fikih usûlü, hadîs, dil ve lügatçilige dair eserleriyle Osmanli ilim dünyasinin en çok taninan sahsiyetlerinden biri olmustur. Ibn Melek ailesi Birgi'ye çok yakin bir mintikada Tire'de yasadi ve Aydinogullarinin en güçlü zamaninda buranin dinî, edebî ve kültürel bir merkez hâline gelmesine öncülük etti. Bu ailenin ilginç bireylerinden kardes Abdülmecid Ibn Melek ise Hurûfîlik mesrebinde olup bu alanda yetkin bir eser vermis ama Hanefî fakihi ve dil uzmani olan agabeyisi ile aralarinda hiçbir ciddî sürtüsme olmamistir. Agabey Ibn Melek, Timur'un Tire'ye gelisi esnasinda çagin meshur bilgini Seyyid Serif Cürcânî ile görüsmüs, genis kültürüyle büyük takdir uyandirmistir. Ibn Melek kelimenin gerçek anlamiyla deryadir. Onun fikih usûlüne dair Nesefî tarafindan telif edilen metin üzerine yazdigi serhi biz de okuduk ve istifade ettik. Onbesten fazla eseri arasinda en dikkat çekici olanlari herhalde *Kur'an*'da geçen 1528 kelimenin öztürkçe karsiligini manzum olarak verdigi eser ile *Subha-yi Sibyan* ve *Tuhfe-i Vehbî* gibi kisa Arapça-Türkçe sözlük denemeleridir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 190.

50 Birgi beyinin çiktigi yayla; Bozdag: Birgi beyi herhalde 2159 m. yükseklige varan Bozdag'in yamaçlarinda bulunan yaylalara çikiyordu. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 189.

51 Birgi sultani Aydinoglu Mehmed ve devleti: Aydinoglu Mehmed Bey, burayi 1307’de aldi ve beyliginin merkezi yapti. 1312’de bir câmi, türbe ve medrese insa ettirdi, onun hâkimiyetindeki bölge, muasir tarih kitaplarinda "Memleket-i Birkî"diye kaydedilmistir. Mehmed Bey, ilim ve kültüre ehemmiyet veren biriydi. *Seyahatnâme*’mizdeki tasvirlere ve diger muasir kaynaklarin verdigi bilgilere dikkat edilirse onun son derece rafine zevklere sahip oldugu, hayat tarzi ve kültürüyle küçük bir uç beyligi degil, kocaman ve karmasik bir devleti yönetmeye namzet biri oldugu anlasilir. Bu da sunu gösteriyor ki Aydinoglu Mehmed Bey ve benzeri beyler, öyle sanildigi gibi sadece savasçi degil; yüzyillar boyu biriken engin bir siyasî ve edebî kültürün o dönemdeki temsilcileriydiler. Mehmed Bey 1334’te vefat ettiginde yerine oglu efsanevî kumandan Umur Bey geçecektir. Aydinogullari hâkimiyetindeki Birgi ve havalisi 1391’de Isa Bey tarafindan Osmanli’ya terkedildiyse de Ankara Savasi’ndan sonra yeniden Aydinogullarina geçti ve son olarak 2. Murad devrinde kesin olarak Osmanli’ya geçti. Aydinogullari Beyligi zamaninda ilme ve edebiyata çok önem verilmis, çesitli Farsça ve Arapça eserler Türkçeye çevrilmistir. Bkz.: *Âsikpasazâde Tarihi*, s. 107; Nesrî, *Cihannümâ*, (Unat nesri), C. 1, s. 313; Uzunçarsili, *Age.*, s. 104-120; *DIA Islâm Ans.*, C. 4, s. 240-241.

52 Süleyman ve yanina kaçtigi Menteseli Urhân Bek: Süleyman Sah, Mehmed Bey’in dördüncü ogludur. Babasi ona Tire’yi vermis idi, babasi vefat ettikten sonra burada müstakil bey oldu ve 750/1349 yilinda vefat edince Ibn Melek Medresesi diye bilinen yapinin avlusuna gömüldü. Yanina kaçtigi Urhân Bek’ten evvelce bahsettik, bkz.: Bu bölüm, 24. not. Süleyman Sah için bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 110.

53 Birgi Sarayi, Ibn Battûta ve Yahudiler: Birgi Sarayi’nin her türlü din ve mesrepten bilgine açik oldugu, dönemin diger tarihçileri nezdinde de malûmdu. Nitekim ayni soydan gelen Isa Bey, meshur Bizans tarihçisi Dukas’in babasini himaye etmis, Bizans idaresine karsi onu korumustur. Seyyahimiza gelince o da aslinda bilgi, tanisma ve sohbet konusunda muhatabinin farkli bir dinden olmasina pek ehemmiyet vermeyen biridir; öteki görüs ve inançta olan birini tabiî olarak elestirse de diyaloga girmekten, onunla beraber gezmekten asla çekinmez. Peki Yahudiye niçin kizdi? Yahudinin, hafizlarin önünde yer almasi ile beraber herhalde Magrip’te (=Fas) olup bitenler de seyyahin bu tavrina sebep olmustur.

Evvelce Endülüs ve civarinda Yahudilere duyulan güven Merînîler devrinde önce kirginliga, sonra kizginliga dönüsmüs idi; bölge Ispanyollar tarafindan ilk defa sikistirilinca Yahudiler kendilerini korumak kaygisiyla Müslüman idarecilere ve halka ihanet ettiler. Bu durum, Merînîler döneminde had safhaya ulasti. Dönemin sairi Alvirali Ebû Ishâk, "Ve keyfe yetimmü" cümlesiyle baslayan siirinde Yahudileri kastederek Merînî hükümdari Ebu'l-Hasan'a hitaben söyle yakinir: "Söyle nasil âlicenap olacaksin?/Sen insa ederken bak onlar yikiyor!/Girnata'yi gezdim adim adim,/Onlarin saygisizligini gördüm,/Bize verdikleri sözü çignemislerdi,/Hainleri (cezalandirmaktan) ötürü niçin kinanasin?" Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 104-120; *Dukas Tarihi*, Bonn bas., s. 19; Tâzî, *Tarîhu'd-Diblûmâsî li'l-Magrib*, C. 2, s. 253.

54 Tire: Baba Aydinoglu Mehmed Bey burayi Süleyman Sah'a vermis idi. Bkz.: Bu bölüm, 52. not.

55 Ayasluk (=Ayaslug; Selçuk; Efes): Antik Efes'in bulundugu yerde kurulmus bulunan bu sehir simdi Selçuk adiyla bilinmektedir. Sehir 1304'te Sasa Bey tarafindan alindi, 1309'da Aydinoglu Mehmed Bey'e geçti, Aydinoglu Mehmed Bey burada ciddî bir deniz gücü, tam bir hücum donanmasi olusturarak 1319'da Sakiz adasina baskin düzenlemisti. Burasi seyyahin geldigi dönemde Hizir Bey'in emrindeydi. Ayaslug hakkinda yeterli bilgi Türkçe kaynaklarda mevcuttur. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 4, s. 226.

56 Hidir Bek (=Aydinoglu Mehmed'in oglu Hizir Bey): Hizir Bey, o dönemde Ayaslug'u yönetiyordu; ancak daha sonra agabeyi Umur Bey'in 749/1348 yilinda sehit düsmesinin ardindan Aydinoglu Beyligi'nin basina geçti, ancak agabeyi kadar faal olmadigi için bölgede etkili olan Latinlerle agir bir anlasma imzalamisti. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 109.

57 Ömer Bek (=efsanevî kahraman Umur Bey; Aydinoglu Mehmed'in büyük oglu) ve Yezmîr (=Izmir): O siralarda Umur Bey'in yönetiminde olan Izmir Latinlerin her zaman elde tutmak istedigi önemli bir limandi. Daha Baba Mehmed Bey zamaninda buraya defalarca saldirmislar ama basarili olamamislardi. 1334'te babasinin vefatiyla beyligin basina geçen Gazi Umur Bey, hemen Saruhan Beyle ittifak yaparak büyük bir donanmayla Mora'ya sefer düzenlemistir. Alasehir'i de hâkimiyeti altina

alarak gittikçe büyüme siyaseti güden Umur Bey, Bizans'in iç ve dis siyasetine dogrudan müdahale ederek önüne çikan firsatlari degerlendirmeyi bilmistir. Hayati boyunca onlarca deniz savasina katilan Umur Bey, Papaligi fena ürkütmüs, birlesik Haçli kuvvetlerine karsi uzun yillar mücadele vermis, nihayet 749/1348 yilinda alnindan vurularak sehit düsmüstür. Gazi Umur Bey'in savaslari ve kahramanliklari daha sonra Enverî'nin *Düsturnâme*'sinde bir destana dönüsür. Bkz.: *Le Destan d'Umur Pacha (Düsturnâme-i Enverî)*, metin ve Fransizca çev. Irene Melikoff-Sayar, Paris, 1954; Tuncer Baykara, *Aydinoglu Gazi Umur Bey*, Ankara, 1990; Uzunçarsili, *Age.*, s. 107-110.

58 Mileff, Meleff türü kumas: Italyanlarin kadim Amalfi sehrinden alinma bir ad. Herhalde dogu ile ticarî iliskilerini çok eskiden beri yürüten ailelerce Islâm dünyasina tasinmis olmali. Bkz.: Gibb., *Age.*, C. 2, s. 446.

59 Kemha türü kumas: Asli Kemhab olan bu kelime Farsçada havi az, renkli ipek kumas manasindadir. Zamanla altin veya gümüs yahut parlak tellerle bezenmis kumas anlaminda kullanilir olmustur. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1577; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 446.

60 Magnîsiye (=Manisa): Eski adi Magnesia olan bu sehir o sirada –bir sonraki notta izah edilecegi üzere– Saruhan Bey tarafindan yönetiliyordu. Saruhan Bey burayi 1313'te almistir. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 84.

61 Manisa sultani Sârûhân ve Beyligi: Eski Lidya bölgesinde tesekkül eden bu Türkmen Beyligi, Bati Anadolu'da içeriden Ege sahillerine dogru yayilarak Manisa, Menemen, Demirci, Nif (=Kemal Pasa), Turgutlu, Tarhanyat (=Ilica), Akhisar, Urganli gibi baslica sehir ve kasabalara sahip olmustur. Beyligi kuran Saruhan Bey'in Hârizm kumandani iken Anadolu Selçuklularinin hizmetine giren Saruhan adli bir kumandanin torunu oldugu sanilmaktadir. Saruhan Bey 705/1305 yilinda Manisa ve civarina yayilarak fütûhata basladi, 1313'te Manisa'yi aldi, tesis ettigi donanma ile Foça, Naksos ve Sakiz'daki Cenevizlileri vergiye bagladi. Bazen yalniz, bazen Aydinogullarinin donanmasiyla müsterek deniz seferleri yapiyordu. Saruhan Bey 746/1345 yilinda vefat etmis ve Manisa'ya gömülmüstür. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 86.

62 Manisa'da bayram: 22 Agustos 1333'e denk geliyor.

63 Saruhan’in küçük oglunun cesedinin yikanip kubbeye birakilmasi: Altay Türklerinin, ölüleri agaca birakmalarina benziyor. Eski Türklerde, özellikle Altay ve Sibirya Türklerinde yaygin olan ritüel, ölüyü agaca birakmaktir. Bugünkü Kuzey Amerika Kizilderililerinde ve Avustralya yerlilerinde de rastlanan bu âdette ceset bir tabut içinde agacin üstüne asilir; havada çürüyüp tabut yere düsünce kemikler gömülür. Bu âdete Türk kabilelerinden Tonguzlarda, Kitanlarda, Yâkûtlarda, Kirgizlarda ve Eski Bulgarlarda rastlanir. Burada maksat ne olabilir? Ya ölüyü göge yaklastirmak veya kemikleri muhafaza edebilmek için çürüyebilen kisimlardan kurtulmak; zira ruhun kemikte oldugu inanci vardi bazi kadim Türklerde. Bkz.: Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Mogollarin Eski Dini*, çev. Aykut Kazancigil, Istanbul, 1994, s. 220; Ramazan Sesen, *Ibn Fazlan Seyahatnâmesi*, Istanbul, 1995, Bedir Yay., s. 122.

64 Bergama: O siralarda Karesiogullarindan Yahsi Han’in elindeydi; Yahsi Han burayi 1306 civarinda almistir. Bergama’nin Karesiogullaridan Demirhan tarafindan tayin edilen bir beyin yönetiminde oldugu Ömerî’nin *Mesâlik*’inde de belirtilir. Bkz.: Yasar Yücel, *Age.*, s. 185.

65 Eflâtun mu Galinos mu?: Bergamali olan meshur kisi, Eflatun degil diger mütercim ve sarihlerin de belirttigi gibi Galinos’tur. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 449.

66 Bergama hükümdari Yahsî Han ve Karesiogullari: 13. asrin sonlari veya 14. asrin baslarinda Mizya’yi (=Balikesir ve Çanakkale taraflari) yöneten Türk beylerinden birinin adi olan Karesi, sonralari o mintikaya ad olmustur. Ailenin büyük ceddi 11. asrin ikinci yarisindan sonra Orta Anadolu’da bir devlet kuran Melik Danismend Gazi’dir. Anadolu Selçuklu Devleti’nin çöküsü sirasinda bu aileden Kalem Bey ile oglu Karesi Bey, Bati Anadolu’yu istilâya baslamislar ve takriben 696/1296 yilinda Mizya mintikasina girmislerdir. Karesiogullarinin bassehri Balikesir’di. Balikesir’in pek yakininda eski adi Akiros olan bir sehirle beraber Bergama, Sindirgi, Bigadiç, Ivrindi, Aydincik, Edremit, Ayvacik gibi bazi sehir ve kasabalar bu beyligin hâkimiyeti altindaydi. Karesi Bey’den sonra beylik bölünerek biri Bergama’da digeri Balikesir’de iki hükümdar ortaya çikti; Bergama emiri Yahsi Han lakapli Sucâeddîn idi ki, Arap kaynaklarinda Marmara Memleketi’nin sahibi olarak gösterilmektedir.

Yahsi Han'in onbes sehri, bir o kadar kalesi; bunun yaninda yirmibin süvarisi ve donanmasi oldugu belirtilir. Büyük parça yani Marmara ve Çanakkale'ye kadar olan mintika ise Demür Han'in elinde kalmisti. Karesi Beyligi kisa bir zaman sonra Osmanogullarina geçecektir. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 98-99.

67 Balikesir ve Demûr Han: Deminki notta da belirttigimz gibi Demür Han'in arazisi daha çok idi; Balikesir'i merkez edinmisti; Ömerî, *Mesâlik*'te Akira Memleketi sahibi Demür Han'dan bahsederken hem asker hem de sehir sayisi bakimindan komsusu olan Osmanoglu Orhan Bey'den daha kalabalik oldugunu ve Rumlara karsi siddetli deniz muharebesi yürüttügünü söyler. Karesiogullarinin topraklari 1. Murad devrinde, 763/1361 yilinda Osmanli tarafindan zaptedilmistir. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 100-101.

68 Ahi Semseddîn: Bu zâtin oglu olan Ahi Hasan, Sultan Orhan'in hocasidir. Bkz.: Uzunçarsili, *Osmanli Tarihi*, Ankara, 1982, C. 1, s. 106.

69 Asûre günü: 1333 yilinin 21 Eylülü.

70 Ihtiyâruddîn Urhân Bek (=Orhan Gazi) ve devri: Orhan Gazi, Tanpinar'in deyisiyle birbuçuk asir boyunca Osmanli'ya model olmustur. Osman Bey'in vefatindan sonra devletin ileri gelenleri ve ahilarin destegiyle 1324'te basa geçti; babasinin fetih siyasetini devam ettirerek Bizans'i her yandan kusatti; 1326'da Bursa'yi fethetti; Pelekanon Savasi'nda Bizans imparatoru 3. Andronikos'u yenerek Bitinya bölgesinde idareyi aldi; 1337'de Izmit'i alarak Kocaeli yarimadasini tamamen Osmanli'ya geçirdi; 1345'te Balikesir, Manyas, Kapidag gibi Karesilere ait yerleri aldi; 1345'te Üsküdar, Kadiköy ve havalisine kadar yaklasti; oglu Süleyman Pasa onun zamaninda Ankara'ya kadar bütün mintikayi Osmanli'ya bagladi; 1357'de Gelibolu teslim olunca Rumeli'ye kesin geçis basladi ve daha nice hizli hâdiseden sonra 1362'de ruhunu teslim etti Orhan Gazi. 37 yilda Osmanli'yi asiretten çikarip bilginleri, tecrübeli devlet adamlari, kumandanlari ve kurumlariyla tam bir devlete dönüstürdü. Bkz.: Uzunçarsili, *Osmanli Tarihi*, C. 1, s. 117-173; Mehmed Nesrî, *Kitâb-i Cihannümâ (Nesrî Tarihi)*, yay.: Faik R. Unat - Mehmed A. Köymen, Ankara, 1987, C. 1, s. 147-149; Ibn Kemal, *Tevârîh-i Âl-i Osman II. Defter*, yayina haz.: Serafettin Turan, Ankara, 1991, s. 3-188; *Osmanli*

Ansiklopedisi, Istanbul, 1994, "Orhan Gazi" (makale: Mustafa Armagan) C. 1, s. 76-77.

71 Yeznîk (=Iznik): Orhan Gazi 1331'de Iznik'i almistir. Bkz.: bu bölüm 70. not.

72 Kürle (=Gürle): Simdiki Gürle, Bursa ile Iznik arasinda; Umur Bey ile Gülyaka'nin tam ortasinda gözüküyor. Batida Gemlik ile doguda Iznik gölü arasinda bir yerde. Bkz.: *Grosser Welt Atlas*, s. 97.

73 Beyelûn Hatun (=Nilüfer Hatun): Osman Gazi 1299'da Yarhisar Rum Beyi'nin kizi Holofira'yi (=Nilüfer) Orhan'a nikâhlamistir. Tarihî belgelerde Nilüfer denilen bu hanimdan Sehzâde Süleyman Pasa ile ileride sultanliga geçecek olan Murad Hudâvendigâr dogmustur. Beyelûn ile Nilüfer arasinda imlâ benzerligi oldugu için Gibb gibi bilginler burada bir istinsah hatasi olma ihtimalinden sözetmislerdir. Ibn Battûta ileride Uzbek (=Özbek) Han'in Bizansli hatunu için de klise bir isim olarak Beyelûn'dan bahsedecektir. Tarihçi Nesrî, Nilüfer Hatun'u söyle anlatir: "Bu ol hatundur ki, Bursa'da Kapluca Kapusu'na yakin yirde hisar dibinde tekyesi vardur; Nilüfer Köprüsi'n dahi ol yapdurdi. Ol hatuni ahirete intikal edicek Bursa Hisari'nda Manastir'da Orhan ile bile defn itdiler." Bkz.: Nesrî, *Age.*, s. 105; Uzunçarsili, *Age.*, s. 107.

74 Mekecâ (Mekece): Mekece, Iznik'in 30 km dogusundadir. Buranin tekfuru Osman Gazi zamaninda itaat yoluyla Osmanli'ya katilmistir. Nesrî anlatiyor: "...Andan Mekece'ye vardilar; anin dahi tekfuru itaat edip Akhisar'a bile geldi.." Mekece 1313'te Osmanli'ya girdi. Bkz.: Nesrî, *Age.*, s. 121; Uzunçarsili, *Age.*, s. 111.

75 Yenicâ (=Tarakli Yenicesi): Tarakli Yenicesi olarak bilinen bu mintika Geyve'nin 20 km güneydogusundadir. Osman Gazi, 1292'de Köse Mihal kilavuzlugunda Göynük, Sorkun ve Tarakli Yenicesi'ni almistir. Bkz.: Nesrî, *Age.*, C. 1, s. 93; *Osmanli Ansiklopedisi*, C. 1, s. 65.

76 Kâviye (=Geyve): Iznik'in batisinda Adapazari'nin güneyinde, Sakarya nehrine kiyisi olan bir ilçedir. Daha önce de belirttigimiz gibi 1313'te Osman Gazi'nin sadik dostu olan Harmankaya hâkimi Köse Mihal Müslüman oldu ve beraberce Lefke (=Osmaneli), Mekece, Akhisar, Geyve

ve Gölpazar tarafindaki Leblebici kaleleri alindi. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, C. 1, s. 111; *Grosser Welt Atlas*, s. 97.

77 Keynûk (=Göynük): Tarakli'nin 20-25 km dogusundadir. Evvelce de belirttigimiz gibi Osman Gazi burayi Tarakli ve Sorkun'la beraber 1291 ya da 1292'de almistir. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 107; *Grosser Welt Atlas*, s. 97.

78 Muturnî (=Mudurnu): Mudurnu, Göynük'ün 35 km dogusundadir; yol gerçekten daglik bir araziden geçer. 1326'da Orhan Gazi zamaninda Bursa'nin fethinden hemen sonra meshur kumandan Konur Alp Gazi Mudurnu, Bolu ve Konurapa'yi aldi. Bkz.: *Osmanli Ansiklopedisi*, C. 1, s. 79.

79 Semen ve Saman: Sin, mim, nun ile Arapça "semen" kelimesi kati yag anlamina gelmektedir. Tâ, bâ, nun ile "tibn" kelimesi ise bildigimiz "saman" anlamina gelir. Allah'tan hizmetçilerle beraber yola çikmislar! Hiç olmazsa seyyahin islerinden biri görülmüs.

80 Rugan kelimesi: Kelimenin asli Farsça "revgen" seklinde söylenir; yag demektir. Revgenzebân da yagci, dalkavuk demektir. "Rugan" günümüz Türkçesinde ayakkabi yapiminda kullanilan parlak sahtiyana denir. "Ruganli" ise cilâli, parlak demektir. Muallim Nâci bu kelimeyi "revgan" seklinde kaydetmis ise de herhalde Türk telâffuzunu degil aslî okunusunu tercih etmis olmali. *Redhouse* ise umumi söyleyisin "rugan" seklinde oldugunu kaydederek rugan sürme, ruganlatma, ruganlama ve ruganlu olmak üzere dört kelime veriyor bu kökten. Bkz.: Muallim Nâci, *Lûgat-i Nâcî*, s. 395; *Redhouse*, *Kitâb-i Meâni-yi Lehçe* (A Turkish and English Lexikon), Istanbul, 1890, s. 994; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 2, s. 1034-1035.

81 Bûlî (=Bolu): Seyyahimizin güzergâhini takip edersek Bolu, Mudurnu'nun 45 km dogusundadir. O siralarda Ilhanlilara bagli küçük bir beylige ait idi; 1354'te Süleyman Pasa komutasindaki Osmanli askeri, Bolu ve Gerede ile beraber Ankara'ya kadar o havaliyi toptan almistir. Bkz.: *Osmanli Ansiklopedisi*, C. 1, s. 90.

82 Sair Safiyyüddîn Abdülazîz Serâyâ Hillî: Bkz.: 27/15. not.

83 Keredey Bûlî (=Bolu Geredesi) ve sultani Sâh Bek: Gerede, Bolu’nun 37 km dogusundadir. Ömerî, o siralarda bu yörede hükümdarlik eden beyin besbin süvarisi oldugunu söylüyor. Ancak bu beylik hakkinda net bir malûmat yoktur. Bkz.: Yasar Yücel, *Age.*, C. 1, s. 185.

84 Borlû (=Safranbolu): Safranbolu seyyahimizin bir önceki menzilinden; Gerede’den 65 km kuzeydogudadir. Eski metinlerde adi Za’ferânbolî seklindedir. Zira orada "Zaferan" yani safran ekimi yapilirmis. Bugün ise kendine özgü tarihî evleriyle meshur. O sirada Candaroglu Süleyman Pasa’nin oglu Ali Bey tarafindan idare edilmekteydi. Bkz.: Yasar Yücel, *Age.*, C. 1, s. 58-59.

85 Kastamonu sultani Sucâuddîn Süleyman Sâh ve Candarogullari Devleti: Kastamonu, Sinop ve civarinda bir beylik kurmus olan Candarogullari aslen Türkmendir. Beyligin ilk atasi Semseddîn Yaman Candar’dir. 1292’de bu havali Ilhanli Keyhatu tarafindan Semseddîn’e verildi; o öldügünde yerine geçmek isteyen eski Kastamonu sahibi Yavlak Arslan’in oglu ortaya çikti; derhal Kastamonu’yu isgal etti; Semseddîn Candar’in oglu olan Sucâeddîn Süleyman ise Eflani taraflarina çekildi; ancak 709/1309 Temmuz’unda ansizin ortaya çikan Süleyman, Kastamonu’ya baskin yaparak Yavlak Arslan’in oglunu öldürdü ve bu sehri kendine merkez yapti. Kendisine padisah da denilen Süleyman Pasa, otuz sene basta kaldi; Ömerî onun kirk sehir ve kaleye sahip oldugunu yirmibes-otuz bin civarinda askeri bulundugunu belirtir. Süleyman Pasa, 1340’ta vefat etti. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 122.

86 Kastamonu atlari (=Igdis cinsi atlar): Germiyanli atlari gibi Kastamonu atlari da meshurdu. Ibn Fadlullah Ömerî, *Mesâlik*’de Kastamonu atlarinin Igdis tabir edilen cinsten oldugunu söylüyor: "Rum diyarina mahsus bu atlarin bazilari Arap atlarindan daha kalitelidir; onlarin da secereleri vardir; bir tanesi bin altin dinara veya daha ziyadeye satilir." Igdis kelimesi, terbiye edilmis, melezlenmis insan ve hayvan için kullanilirdi; Arapça karsiligi "muvelled"dir. Zamanla sarayda kalmaya ehil hâle getirilmis hadimlar için de kullanilinca bugün bildigimiz igdis tabiri ortaya çikti. Bkz.: *Türk Dünyasi Arastirmalari Dergisi*, Faruk Sümer, *"Selçuklu Tarihinde Igdisler"* Nisan, 1985, sayi: 35, s. 9-23; Uzunçarsili, *Anadolu Beylikleri*, s. 250; Yasar Yücel, *Age.*, C. 1, s. 186.

87 Fahreddîn Bek ve medresesi: Burasi herhalde evvelce Tasköprü’de Muzafferüddîn Yavlak Arslan tarafindan yapilan ve 729/1329 yilinda Süleyman Pasa tarafindan tamir gören Muzafferiye Medresesi’dir. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 123.

88 Sanûb (=Sinop) ve Candarogullarindan Ibrahim Bek: Seyyahimizin güzergâhini takip edersek Tasköprü’den çikip 95 km kuzeydoguya gitigimizde Sinop’a gelmis oluruz. Süleyman Pasa gittikçe güçlenmis ve 722/1322 yilinda Gazi Çelebi ölünce Pervaneogullarindan Sinop’u alarak oglu Ibrahim Bey’e vermis idi. Ibrahim Bey, küçük kardesi Çoban’i kayirip basa geçirme niyetinden ötürü babasina isyan etmis ve 740/1340’ta Sinop’ta istiklâlini ilân etmistir. Ne zaman öldügünü bilmiyoruz. Sinop Dest-i Kipçak’tan gelen mallarin Anadolu’ya oradan da Arap dünyasina gönderildigi çok önemli bir liman sehriydi. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 124 ve 248.

89 Denize belvermis dag: Herhalde Boztepe olmali. Boztepe burnu, Sinop’un güney limanini bilhassa yildiz ve karayelden korur. Bkz.: Sami Öngör, *Cografya Sözlügü*, s. 115; MEB *Islâm Ans.*, C. 10, s. 684.

90 Bilâl-i Habesî Kabri: Sehir disinda Seyyid Ibrahim Bilâl Türbesi bulunur ki seyyah burayi sahabeden Hz. Bilâl’in türbesi sanmistir. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 10, s. 688.

91 Sinop’un Büyük Câmii: Sinop câmileri arasinda en mühimi Alâeddîn Câmii diye bilinen Ulucâmi’dir. Sehrin ortasinda yüksek duvarlarin çevirdigi avlusuna üç kapi ile girilmekte, minarenin yakininda kuzey kapisi üzerindeki kitabeden câmiin Muînüddîn Süleyman Pervâne tarafindan 666/1268 yilinda insa edildigi anlasilmaktadir. Seyyahimiz bundan bahsediyor. Câmi 1385’te Candaroglu Celâleddîn tarafindan; 18. ve 19. yüzyillarda da Osmanlilar tarafindan birkaç defa tamir edilmistir. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 10, s. 688; câmiin ismiyle ilgilij karisikligi izah denemesi için bkz.: bir sonraki not.

92 Pervaneogullari, Gazi Çelebi ve bu kisma yapilan bazi itirazlar: 1214’te Trabzon Rum Imparatorlugu’nun elinden alinan Sinop, asir sonra Anadolu Selçuklularinin iç çekismelerinden ötürü Trabzon Rum imparatoru tarafindan geri alinmisti. Bunun üzerine Anadolu Selçuklu Devleti

vezirlerinden Muînüddîn Süleyman Pervâne, Sinop'u iki senelik bir kusatmadan sonra aldi; daha sonra burada müstakil hâle gelen Süleyman, Sinop ve civarini oglu Muînüddîn Mehmed'e verdi; kendisi Anadolu Selçuklu Devleti'nin Atabek-i Saltanat mevkiinde bulundugu için buraya gelemedi; nihayet Abaka Han 676/1277 yilinda Muînüddîn Süleyman'i idam ettirince ogul Mehmed istiklâlini ilân etti. Onun oglu Mühezzebüddîn de Ilhanlilarla iyi geçindi, bir ara Cenevizliler tarafindan esir edildiyse de geri alindi ve 1300'de vefat edince yerine oglu Gazi Çelebi geldi. Gazi Çelebi donanmasiyla Trabzon Rum Imparatorlugu'na ve Cenevizlilere basarili saldirilar düzenlerdi; o 1322'de vefat edince Sinop dogrudan Candarogullarina geçmistir. Bkz.: Uzunçarsili, *Age.*, s. 148-149. Seyyahimiz bazi isimleri karistirip farkli seyler söylese de hâdiselerin gelisimi bizim anlattigimiz gibidir. Seyyahin bu kisimdaki açiklamalarini ise söyle tevil edebiliriz: Herhalde halk mühayyilesinde Anadolu Selçuklularini en iyi temsil eden kisi Alâeddîn Keykubâd idi; ona, Anadolu Selçuklu Devleti'nin hükümdari oldugu için Alâeddîn-i Rûmî de denilirdi; durumu, Osmanli'daki Osman Gazi gibiydi; böylece onunla Muînüddîn Süleyman Pervane gibi Selçuklu'yu temsil eden bir sahsiyet arasinda bag kurulmus olmali. Bu durumda Süleyman Pervane, Alâeddîn soyundan gelen biri olma vasfiyla câmii insa ediyor; seyyahimiz da "Alâeddîn-i Rûmî'nin torunu bu câmii yaptirmis" diyor. *DIA Islâm Ansiklopedisi*'nde gördügüm bir açiklamaya göre câmiin en eski temellerini yaptiran hakikaten Alâeddîn Keykubâd'dir ve halk arasinda bu ad öylece yayilmistir. Daha sonra sehir Trabzon Rum Imparatorlugu'nca alinmis ise de yeniden sehri ele geçiren Süleyman Muînüddîn Pervane, bu câmiyi eski temelleri üzerine tekrar insa eder gibi restore etmis ve ketebesine de tabiî olarak kendi adini koydurmustur. Ancak halk câmiyi eski adiyla Alâeddîn Câmii diye bilecektir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 2, s. 329.

93 Anadolu'da esrar kullanimiyla ilgili bir ayrinti: Metinde "hasîs" kelimesi var. Bunun karsiligi; kenevir otu ve bu ottan yapilan esrar... O dönem Anadolu'sunda hem ümera tabakasinda hem de halk, yani câmi cemaati arasinda esrarin "maruf" (=bilinen/onaylanan) olmasinin sebebi nedir? Bu otun kaynagi neresidir? Kuskusuz eski Anadolu ahalisi içinde bazilari Türkler gelmeden önce de kenevir otundan haberdardi; Yunanca yazilmis tabâbet ve farmakoloji kitaplarinda kenevir otundan bahsedilmektedir. Ancak o dönemde; –Türklerin gelisinin arefesinde–

karmakarisik olan ve Bizans’in "sinirlari savunma" ihtiyaciyla binbir irktan insani doldurdugu Anadolu’da halkin yogun olarak bu bitkiyi tanidigina dair bir kayit yok. O hâlde Türkler, ya buraya gelisleri esnasinda (özellikle burayi vatanlastiran Türkmen kitlelerini kastediyorum; çok önce gelen ve zamanla eriyen Kipçak, Bulgar ve Peçenek gibi unsurlari kastetmiyorum) yahut geldikten sonra belli bir kullanici grubun yayginlasmasiyla esrari tanidilar. Imdi birinci ihtimali ele alalim; Türkmenlerin buraya ilk yerlesmeleri esnasinda yanlarinda hürmet ettikleri dervis tavirli kisiler, babalar var idi. Bunlar çesitli dinî ritüellerinde vecd u istigrak için esrar kullaniyor olabilirler; dolayisiyla o dönem Türkmenleri arasinda esrara dinî açidan kötü gözle bakilmiyor olabilir. Zira bu kisilerin kültürel gelenekleri geçmise uzanmaktadir; dolayisiyla eski Orta Asya’nin, Hint’in ve Iran’in ruhî konsantrasyon ve esrime metotlarinin bir kismindan haberdar olmalari gayet tabiîdir. Ikinci bir ihtimal ise Türkmen kitlelerinin Andolu’da epey bir süre kalip burayi vatanlastirdiklari hicrî 7. (=milâdî 13.) yüzyil ortalarinda ortaya çikan mistik hareketler içinde bazilarinin esrar kullanmayi prensip hâline getirmeleri ve zamanla Beylikler döneminde esrarin iyice yayginlasmis olmasidir. Daha sonra, miladî bindörtyüzlü yillarin baslarinda esrarin Misir’da katettigi mesafeye ve verdigi agir tahribata tanik olan azili esrar düsmani Makrîzî, kenevir otunun faziletlerine (!) dair *"es-Sevânihu’l-Edebiyye fî Medâihi’l-Kinnabiyye"* adli bir kitap yazan Hasan b. Muhammed’in eserinden bir rivayet aktariyor; belki de konumuza isik tutacak olan rivayetin özeti su: "Daha az yeme, dünyadan el çekip ruhî olgunlasma ve her seyden geçme gayesiyle Seyh Haydar’a bagli (ö. m. 1221) Haydariye taifesi önce Horasan ve civarinda kenevir otunun kullanimini yani esrari yayginlastirmis; ardindan bu gruba mensup dervisler Iran, Irak, Hürmüz ve Yemen yoluyla Suriye, Misir ve Anadolu’ya gelerek esrari tanitmislardir." Ancak Makrîzî tek bir rivayet verip geçmiyor; Kalenderî seyhi olan Muhammed Sîrâzî’yi dinledigini, onun bu iddiayi reddettigini ekliyor sözlerine. Kalenderî seyhi Muhammed Sîrâzî, Makrîzî’ye söyle der: "Seyh Haydar ömrü boyunca esrar içmedi, Horasan’in avam halki bu esrar çekme isini ona nispet ettiler; zira Haydar’in ardindan gelen Haydariye taifesi esrarkeslikle ünlendi! Esrarin ortaya çikisi pek eskidir. Hindistan’da kadim zamanlarda yasayan bir adam vardi; Pir Ratan diye, iste o kisi ilk defa esrar çekti ve Hint halkina bunu ögretti; sonra Yemenliler bunu onlardan ögrendi; arkasindan Iranlilar, derken Irak ahalisi, Anadolu ahalisi, Suriyeliler ve Misirlilara yayildi bu is,

o söyledigin yillarda (miladî 13. asrin ortalari)." Makrîzî daha sonra kenevir otunun türleri, kapsül veya toz hâlinde muhafaza biçimleri ve tedavi amaçli kullanimina dair çesitli tip kitaplarinda yer alan açiklamalari aktariyor; kendi döneminde bu mereti kullananlarin pek rezilâne davranislar sergiledigini anlatiyor; yetkili makamlarin ceza olarak esrarkeslerin azi dislerinin kirilmasi yönünde ferman çikardiklarini ekliyor. Bu bahis, büyük boy 38 satirlik sayfalarla üç sayfaya yakin bir bölüm isgal etmis Makrîzî'nin kitabinda. Bkz.: Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâiz ve'l-I'tibâr bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsâr (Hitat-i Makrîziyye)*, Bulak baskisindan ofset: Dar-i Sadir, Beyrut, C. 2, s. 125-128.

94 Tavsan etinin yenmemesi: Imâmiye Sîasi'nda tavsan etinin haram olmasindan dolayi onlardan bu âdeti alan Alevî gruplar tavsan yemekten imtina ederler. Bu yüzden onlara tarihte Tavsanyemezler dendigi de olmustur. Bazilari tavsan yememe olgusunu Islâm öncesi çok eski bir kültürel ananenin devami olarak görürler. Bkz.: MEB *Islâm Ans.;* C. 6, s. 789-790 (maddeyi haz.: Abdülbaki Gölpinarli).

95 Ibrahim Bek'in annesinin cenaze merasimi ve yug: Bu merasimde dikkat çekici unsurlardan bas açma, kaftani ters giyme âdeti, eski Türk cenaze merasimlerinde saçini yolma (veya saçini kesme), üstünü basini ve elbiselerini parçalama âdetlerininin yumusatilmis hâli gibi. Ölü yasinda yemek verme âdeti ise bugün bile çesitli Sünnî veya Alevî Türk topluluklarinda görülen "ölü asi" âdetini hatirlatiyor ki bunun eski ismi "yug"dur. Yug töreninde cenazeye katilanlara ciddî bir ziyafet verilirdi; bu ziyafetin ölüyü memnun edecegi düsünülürdü. Ancak benim çevremde sahit olabildigim ölü yemegi uygulamalarinda cenaze evi yemek yapmiyor; komsular cenaze evine yemek getiriyor; galiba cenaze evinin ziyafet düzenlemesinin dinen mekruh görülmesinden dolayi. Son bir ayrinti; cenaze vesilesiyle yemek verme âdeti sadece Türklere has degil; Ermeniler, Kürtler vs. halklarda da görülüyor. Bkz.: Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Mogollarin Eski Dini*, Istanbul, 1994, s. 223-227; Ramazan Sesen, *Ibn Fadlan Seyahatnâmesi* (çev. ve notlandirma), s. 144-146; *DIA Islâm Ans.*, C. 7, s. 357.

[Otuzüçüncü Bölüm Notları]

1 Kirs (=Kerç) limani: Karadeniz’i Azak denizine baglayan Kerç bogazinin bati yakasindaki liman. Bu bogaz, kadim çaglarda Amasyali Strabon tarafindan Bosfor Kimmeri (=Kimmerya bogazi) diye ünlenmis idi. Ebu’l-Fidâ, Kirs sehrinin "Kefe ile Azak arasinda Azak denizinin agzinda küçük bir yer" oldugunu söylüyor. Ona göre "bu sehrin halki Kipçak asilli olup gâvur" idi. Bu topraklar ve Azak çevresi o dönemde Altin Ordu Imparatorlugu’nun hâkimiyeti altindaydi. 1578’de bölgeyi gezen M. Bronevskiy, sehrin Tatar hanlarinin elinde oldugunu belirterek o dönemde buranin fazla önemi kalmadigini söylüyor. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 217; Martin Bronevskiy, *Kirim*, çev. Kemal Ortayli, Ankara, 1970, s, 37; W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen âge*, Leipzig, 1886, C. 2, s. 184.

2 Kerç’teki kilise ve Hz. Ali’nin resmi meselesi: Kerç, Cenevizlilerin de tesiriyle o bölgenin Hiristiyanlik merkezi hâline gelmis idi. Nitekim 1332’den itibaren metropolitan oldu. Seyyahimiz herhalde Ilyas Peygamber’i Hz. Ali ile karistirmis burada. Zira Gibb’in de belirttigi gibi Yunancada Eliya diye söylenir Ilyas Nebi. Seyyahimiz Eliya kelimesini Ali’ye benzetmis olmali. Ancak yine de buna aykiri tezler gelistirmek ve bu malzemeyi o dönem hetorodoksisiyle ilgili olarak kullanmak mümkündür. Bkz.: Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, C. 2, s. 469.

3 Dest-i Kafcak (=Dest-i Kipçak) ve Kipçaklar: Kipçak sahrasi diye çevrilen bu kavramla Kipçaklarin ve onlardan önce buraya gelip yerlesen yüzbinlerce Kumanin yasadigi ve zamanla eriyip yerli kavimlere karistigi Ukrayna bozkirlari, Güneybati Rusya ve biraz da bugünkü Dogu Avrupa kastolunur. Iste, dar manasiyla Dest-i Kipçak 11. yüzyil ortalarindan 13. yüzyilin ilk yarisina; yani Mogol istilâsina kadar olan devredeki Kipçak nüfusunun yayildigi sahayi ifade etmektedir. Daha sonra Altin Ordu’nun büyümesiyle Dest-i Kipçak terimi Yukari Bulgar Hanligi’ni, Kuban ve Terek irmaklarindan Derbend’e kadar uzanan Kuzey Kafkasya’yi ve Hârizm ülkesini içine alir olmustur. Önce Kumanlar, Peçenekler, daha sonra Kipçaklar yüzyillar boyunca çok büyük bir nüfus kesafetiyle bugünkü Ukrayna, Kirim, Kuzey Kafkasya, Güney Sibirya ve Dogu Avrupa’nin bir kisminda yasadilar ama diger cografyalarda yasayan Oguzlar gibi kalici

devletlere ve tarihî üne sahip olamadilar; ya Macarlar ve Romenler gibi civar halk ve ülkelerin tarih sahnesine çikip krallik kurmalarinda ve millet olmalarinda yardimci unsur hâline geldiler; yahut güneye inip Oguz kökenli Müslüman imparatorluklarda kumandan, idareci ve bilgin oldular. Zira Kumanlarin ve daha sonra Kipçaklarin tümünü birden kucaklayan ortak bir dinî (veya Haldunyen tabirle asabî) bag yoktu; onlari bir araya getirecek cihangirleri de yoktu. Orada Ruslardan ve diger yerli ahaliden fazlaydilar fakat ötekilerin arasinda eridiler; geriye bölge halkinin genlerine sinmis uzun boyluluk, düzgün endam, açik renk ten ve açik renk göz biraktilar; çevre halklarin nesillerine renk kattilar. Eger bu büyük grup, egemen bir millet olma hâlini yasayabilse ve çevre kültürlere direnebilseydi bugünkü Rusya ancak küçük bir prenslik; Litvanya benzeri minik bir devlet olarak varligini devam ettirecekti. Zira Kuman-Kipçaklarin torunlari, Güney Sibirya'dan Kafkasya ve Karadeniz'e uzanan bu muazzam alana hâkim tek güç olarak Avrupa devletlerini korkutmaya devam edeceklerdi. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 713; A. Nimet Kurat, *Karadenizin Kuzeyinde Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1972, s. 69; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1993, s. 136-155; Mustafa Safran, *Yasadiklari Sahalarda Yazilan Lûgatlara Göre Kuman/Kipçaklar*, Ankara, 1993, s. 6-25; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkinda Dersler*, Ankara, 1975, yayina hazirlayanlar: Kâzim Yasar Kopraman-Afsar Ismail Aka, s. 217-245; Murat Adji, *Kaybolan Millet (Dest-i Kipçak Medeniyeti)*, çev. Zeynep Baglan Özer, Ankara, 2001, s. 117-169.

4 Hiristiyan Kipçaklar ve bu münasebetle *Kuman Sözlügü*'nün hikâyesi: Moldovya'daki Kumanlarin 1223'te Hiristiyanliga geçmelerinden ötürü öteki Kuman kitleleriyle bunlar arasindaki kültürel baglar koptu. Onlarin büyük bir kismi Romenler, Macarlar ve Lehler arasinda eriyip asimilasyona ugradi; geriye yer adlari, birkaç sahis adi ve bazi kelimeler kaldi. Bugün, cümle ögelerinin yerleri bizden farkli olmakla birlikte bizim lehçemize en yakin Türk lehçelerinden biriyle konusan Hiristiyan Türklerin, yani Gagavuzlarin onlarla bir ilgisi olabilir. Iste o dönemde Kumanlara Hiristiyanligi ögretmek, onlarla ticarî ve kültürel baglar kurmak isteyen papazlar ve tacirlerin yogunlasan çabalari, *Codex Cumanicus* adiyla bilinen *Kuman Sözlügü*'nü dogurdu. Bazilarina göre *Codex Cumanicus*, *Divân-i Lügâti't-Türk*'ten sonra en önemli Türk dili yadigârîdir. Bkz.: Ibrahim Kafesoglu, *Türk Milli Kültürü*, Istanbul, 1989, s. 175; Ahmet Caferoglu,

Türk Dili Tarihi, Istanbul, 1974, C. 2, s. 161-186; K. Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlügü*, çev. Kemal Aytaç, Ankara, 1992.

5 Kefâ (=Kefe; Teodosya; Rus söyleyisiyle Feodosiya) ve Cenevizliler: Kefe 13. yüzyilda Cenevizliler tarafindan ticarî bir merkez olarak kuruldu; 1308'de Mogollar tarafindan tahrip edildiyse de stratejik önemi sebebiyle daha sonra yeniden bayindir hâle getirilmistir. Seyyahin çagdasi olan Ebu'l-Fidâ da Kefe'nin bir ticaret merkezi olduguna deginiyor. Çok daha sonra, 1578'de Kirim ve civarini gezen Polonya asilzâdesi Martin Bronevskiy'in de intibalari fevkalâde canli ve tarihî bakimdan mühimdir. Söyle diyor: "Kefe sehri Tavrida yarimadasinin en sirin sehridir. Pek müstahkemdir. Çok iyi, kullanisli bir limani vardir. Yabanci gemiler burayi sik sik ziyaret ederler. Cenevizliler zamaninda zengin ve kalabalik oldugu anlasilmaktadir. Yüz sene kadar önce (Osmanli) Türklerinin eline geçmistir. Kefe limanina uzak ve yakin Yunan adalarindan ve Istanbul'dan gemiler gelir. Simdi bu sehirde Türkler, Ermeniler, Yahudiler, Italyanlar ve Rumlar beraber yasamaktadirlar." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 215; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 470; Martin Bronevskiy, *Kirim*, çev. Kemal Ortayli, Ankara, 1970, s. 32-35.

6 Kirem (=Kirim; Solgat): Ortaçaglarda Solgat diye bilinen bu sehir günümüzde Stary Krim yani Eski Kirim olarak bilinmektedir. Kirim yarimadasi da ismini buradan almistir. Kefe'ye 42 km uzakliktadir. Kirim o zamanlar Altin Ordu hâkimiyeti altindaydi. Bugün küçük bir kasaba olan Stary Krim'in eski azametinden pek bir nisane kalmamistir; sadece 1314'te Uzbek Han'in yaptirdigi câmi, hamam ve türbe mevcuttur. 16. yüzyilin sonlarinda burayi gezen Martin Bronevskiy anlatiyor: "Çok eskiden yapilan yüksek duvarli bir sehirdir. Ptolemy bu sehirden bahsederken Tafros adini kullanmistir. Cenevizlilerin Tavrida yarimadasina yerlesmelerinden önce de burada Muhammed dininden olan insanlar yasar imis; zira sehrin içinde ve civarinda Islâm dinine ait pek çok mabet, mukaddes mekân ve ayrica büyük taslar üzerine yazilmis Arapça ibareler mevcuttur. Burada yasayan Türkler, Tatarlar ve Rumlar sehrin evvelce ilim ve sanat merkezi oldugunu söylemektedirler. Kirim hani kendi parasini buradaki darphanede bastirir." Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 215; bkz.: Martin Bronevskiy, *Age.*, s. 28-31; Gibb., *Age.*, C. 2, s. 471.

7 Kipçak arabalari: Bu arabalar ve özellikleri 1245-1247 arasinda o bölgeyi gezen P. Carpini ve 1253-1255 arasinda o civarda bulunan G. Rubruck tarafindan da anlatilmistir. Özellikle Rubruck'un bildirdikleri enteresandir: "Onlar uyuduklari evleri tekerlekler üzerine yaparlar. Birbirine geçmis çubuklar bir merkezi çevreleyerek yukari yükselip bacayi olusturur; bu agaç iskele, beyaz bir keçe ile kaplanir. Çadirlar bazen kara keçe ile kaplanir; kapinin üzerine gösterisli bir deri asilir. Çadirlar çok genis olabilir; sadece enleri 30 ayagi bulabilir; benim bizzat ölçtügüm bir arabada iki tekerlek arasindaki mesafe 20 ayak genisligindeydi! Bir ev gördüm ki onu tasiyan öküzlerin sayisi 22 civarindaydi! Arabanin dingili bir gemi sereni kadar büyüktü." Bkz.: Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giris*, 7. Kitap, s. 353-356; Mustafa Safran, *Age.*, s. 110-113.

8 Dûkî (=Düg) kelimesi: Anadolu agizlarinda hâlâ yasayan bir kelimedir. Dövülüp inceltilmis manasindadir. Bizim yöremizde (= Tokat) ince dövülmüs bugdaya, yani ince bulgura "Düg" dendigini biliyorum. Herhalde Oguz lehçesinin tesiriyle kelimenin basi d'ye; son tarafi ise yumusayip eriyerek "g" harfine dönüstü. Ancak basta ve sonda sert ve patlayici harfleri muhafaza eden Kipçak lehçesinde bu kelimenin "tuki" veya "duki" seklinde telâffuz edilmesi tabiîdir. Bu kelimeye, *Derleme Sözlügü*'nde hem "dögü" seklinde hem de "düg" seklinde rastliyoruz. Dögü, Samsun- Çarsamba civarinda degirmende çekilerek; yani dövülerek kirilmis, un ufak edilmis misir anlaminda kullaniliyor. Dügü ve düg ise Tokat, Amasya, Sivas, Nigde ve Karaman'da "elendikten sonra geriye kalan ince bulgur" manasinda kullaniliyor. Ancak bu kadar bilinen bir kelimenin Ismet Parmaksizoglu gibi bazi Ibn Battûta derleyicileri tarafindan "davki" diye okunmasi hafifsenecek bir hata degildir; üstelik Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giris* adli ansiklopedik eserinin ziraat bölümünde "tögü" ve "düg" kelimelerine üç sayfaya yakin yer ayirmisken! Bkz.: *Derleme Sözlügü*, C. 4, s. 1572 ve 1622; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giris*, Ankara, 1978, C. 2, s. 182-185.

9 Kimizz (=Kimiz): Kelime, Türklerin meshur içkisi kimizin farkli bir okunusudur. Türkçede sedde yok ancak son harfe yapilan vurgu bir Arabin kulagina sedde gibi gelecegınden seyyah bu kelimeyi iki "z" ile kaydetmis olabilir. Kelime muhtelif lehçelerde "kumuz", "kumis" ve "kimis" olarak da telâffuz edilmektedir. Kimiz hakkinda ayrintili malûmat için bkz.:

Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giris*, C. 4, s.54-61; Besim Atalay, *Divan-i Lugâti't-Türk Dizini*, Ankara, 1943, s. 315.

10 Burhani (=Manti, Borani?): Semseddîn Sami, pirinçle karisik ispanak vs. sebze yemegine "boranî" dendigini belirtiyor. Diger sözlüklerde "üzerine yogurt dokülen" ifadesi var. Öte yandan Tatar böregi tarifinde parça parça hamur hazirlanarak ortalarina kiyma konulmasi; ardindan su dolu tencerede kaynatilarak üstüne yogurt dökülmesinden bahsediliyor. Demek ki en yakin anlami "Tatar böregi" veya "manti". Burhani, Farsça kebap anlaminda "büryan" kelimesinin farkli bir söylenisi de olabilir. Burada bahsedilen tarife en yakin yerel yemekleri Kastamonu mutfaginda bulmak mümkündür. Bkz.: *Yemek Kitabi*, haz. M. Sabri Koz, Istanbul, 2002, s. 509-511; Semseddîn Sami, *Kamus-i Türkî*, s. 307; Leman Cilizoglu Eryilmaz, *Yemek Pisirmek*, Istanbul, 1995, s. 312.

11 Eriste: Eriste Anadolu köylerinde hâlen kullanilir. Bizim orada (=Tokat) eriste, biraz kalin açilan yufkanin ince ince kesilip kurutulmasiyla elde edilir; hammadde olan hamura, maksada göre yumurta veya yag gibi katki maddeleri konabilir. Ortaya çikan ürün sadece makarna olarak veya pilâvi güzellestirici esmer madde seklinde kullanilmaz; kurutulmus erikle beraber pisirilerek mayhos amma nefis bir çorbasi yapilir ki benim zihnimdeki "eriste" imaji tam da bu mahallî çorba anlamindadir. Kelimenin asli "riste" olmali; zira riste Farsçada iplik, ipligimsi sey manasindadir. Meraklisina eristenin nasil hazirlandigi hakkinda detayli bilgi için kaynak: L. C. Eryilmaz, *Age.*, s. 366-368.

12 Eski Türklerde yemek kültürü ve tatli: Eski Türklerle ilgili arastirmalarda çesitli tatli türlerinden bahsedilmektedir; özellikle dügün, dogum gibi hâllerde helva ve serbet takdimi yapilmakta imis. Ancak henüz sekere alismamis göçebe kültüründe, medenî ortama geçememis Türk kabilelerinde ve Mogollarda seker hos karsilanmiyor olabilir. Türklerde nesiller boyu en çok yenilen maddeler et, süt ve tahildir. Ancak erik, elma, kavun, karpuz, sogan, kabak vs. hakkinda sayfalar dolusu tarihî kayit vardir. Bu konu hakkinda kisa da olsa bir fikir edinmek için bkz.: Safa Öcal, *"Eski Türklerde Yiyecekler"*, *Türk Dünyasi Arastirmalari Dergisi*, Nisan, 1985, s. 161-213. Yemegin hangi âdetlere uyularak yendigine dair bkz.: Bahaeddin

Ögel, *Türk Kültürünün Gelisme Çaglari*, Istanbul, 2001, C. 2 s. 281-285 ve yemek kültürü için ayni eserin 4. cildine bakilabilir.

13 Dühün: Düg kelimesinin iyelik ekiyle; "düg'ün suyu" örneginde görülen "dügün" sekline benziyor.

14 Azak: Bugün Azov diye bilinen sehir. Ortaçaglarda Tana adiyla da söhret bulmustur. Rostov'a otuz km uzaklikta, Don nehrinin denize döküldügü agzin güney yakasindadir. Azak sehri Volga nehrine dogru ilerleyen kafilelerin bulusma ve son hazirlik menzilidir. Bkz.: H. Yule, *Cathay and The Way Thither*, Londra, 1917, 3/146; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 475.

15 Kavâl: Bu kelime, Arapçada çok söyleyen, çok konusan anlamina geliyor; ancak Farsça sözlüklerde Kavl-i Kâseger bir musikî makami anlaminda kullanilmaktadir. Urduca-Ingilizce büyük sözlükte ise bir yandan çalan, bir yandan da destan veya hikâyeyi makamli bir sekilde okuyan profesyonel müzikçi anlaminda oldugu belirtiliyor. Bu da son zamanlarda çesitli caz ve newage tarzi müzik üreten gruplarla isbirligi yapan Pakistan menseli gruplari akla getiriyor ki onlarin yaptigi müzige "Geleneksel Sufî Kavval Mazigi" deniliyor; Fatih Han'in yaptigi müzik gibi. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1468; John T. Platts, *A Dictionary of Hindustani and English*, s. 795.

16 Mülemma': Arapçada rengârenk, alaca-bulaca anlamindadir. Islâm halklarinin edebiyatlarinda Arapça, Farsça ve Türkçe karisik beyitlerden meydana getirilmis siire denilir. Bu isi yapmaya da "telmih" adi verilir. Bkz.: Iskender Pala, *Ansiklopedik Divan Siiri Sözlügü*, Istanbul, 1999, s. 299.

17 At ticareti ve "ikdîs" türü atlar için bkz.: 32/86. not. Ikdis veya Igdis, hem özel melezleme metoduyla elde edilen atlara hem de husyeleri burulmus hayvana denilirdi.

18 Alkasî kelimesi: Bunun asil okunusu, "ulaksî" yani Uygurcadaki "ulakçi" olmalidir; atla ugrasan, at sirtinda haber veya baska bir sey tasiyan adam demektir bu. Bkz.: Radloff, *Wörterbuch*, C. 1, s. 168.

19 Sisnekâr sehri: Herhalde Pesaver’in 16 mil kuzeybatisindaki Hestnagar sehri kastolunuyor. Ilerde buradan bahsedilecektir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 478.

20 Macar sehri ve Macarlar: Bu sehrin bulundugu bölge, eski Macarlarin bir bölümünün de yasadigi Hazar Imparatorlugu sinirlari içinde idi. Milâdî 527 yilinda Bizanslilar, Kerç sehrinde ve Kuban nehrinin (=Kuma) döküldügü noktada Magyeri adli bir hükümdardan bahsediyor. Kuban çevresi 7. yüzyilda "Onogurya" seklinde de isimlendirilmekte imis. Bizans imparatoru Konstantin Porfyrogennetos’un 10. yüzyilda yasayan Macarlardan aldigi bilgiye göre Macar irki iki yüzyildan beri Hazar Imparatorlugu ile siki iliskide imis. Bugünkü Macarlarin atalari, Onogur zümresinden safkan Türk olanlarla birlikte milâdî 460 civarinda Ural’daki eski yurtlarindan Kuzey Kafkasya ve Karadeniz civarina göç etmislerdir. Ancak Ural’dan sel gibi akan Peçenek boylari karsisinda tutunamayarak milâdî 900’lü yillarin basinda Dnyeper, Dnyester ve Prut çevresine çekildiler. Daha sonra Karpat havzasini tanidilar ve günümüzün Macaristan’ina yerlestiler. Macar Devleti’nin ilk krallari ve büyük aileleri Türk idi; onlar Fin-Ogur asilli bugünkü Macarlarin atasi olan halkla iyice karistilar ve zamanla eridiler. Bizans kroniklerine göre en eski Macar adlari umumiyetle Türkçedir; onlar iki dilli bir millettir; savasçi ve idareci tayfasi Türkçe konusmaktadir. Yurt kuran ve devlet idare eden ilk Macar krali Arpad da Türktü ve Turul sülâlesindendi. Macarlar, Türklerin evvelce karistigi Slav irklari gibi degildiler; aralarinda Türkler kalmasa bile uzun bir zaman Türk âdet ve savas tarzini muhafaza ettiler. Zira Fin-Ogur zümresinden olmak münasebetiyle fizyolojik nitelikler ve hayat tarzi bakimindan Türklere çok yakin idiler. Tarihin o dönemlerinde eski Bulgarlar, Hazarlar ve Macarlar arasinda irkî, siyasî, kültürel ve vatanî baglar var idi. Bu yüzden Macar bilim adamlari soylarinin tarihini Basgirdistan’da, Kuzey Kafkasya’da hattâ Uyguristan’da aramaktadirlar. Eski Islâm cografya kitaplarinda "Basgird" ve "Bacgird" kelimesi ile "Macgird"in (=Magyar, Macar) neredeyse esanlamli olarak zikredilisi ve o kavimlerin birbirine yakin yerlerde meskûn olusu bu tür arastirmalari artirmaktadir. Karadeniz bir zamanlar "Bacgird denizi" olarak anilmistir; tipki "Bulgar denizi" diye anilmasi gibi. Bugün Kuma nehri üzerine kurulu "Burgo-madzhary" sehri, seyyahimizin bahsettigi Macar için tarif edilen noktaya tam oturmaktadir. Macar sehrinin yeriyle ilgili olarak seyyahimizin

verdigi malûmat, önceki ve sonraki tarihî belgelerden çikan sonuçlara muvafiktir. Bkz.: Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. Pellat nesri, paragraf nr.: 280, 493; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1970, s. 118-120; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 479.

21 Bisdâg ve buradaki kaplicalar: Besdag yani bes tepeden olusan bu mintikanin kaplicalari çok meshur idi. Bugün Türkçeden mütercem olarak Ruslar Pyatigorsk diyormus buraya. Ibn Battûta'nin dinledigi kimselerde Oguz lehçesinin tesiri var. Zira 16. yüzyil sonlarinda bu yöreyi gezen Bronevskiy, mezkûr kelimeyi Bestav seklinde Tatarca ve Kazakça gibi Kipçak agziyla (Kuzey lehçelerine uygun bir tarzda) telâffuz ediyor. Bestav koskocaman bir eyalet merkezidir ve her yani ormanlarla kaplidir. Bkz.: Martin Bronevskiy, *Kirim*, s. 38.

22 Urdû (=ordu/orda) kelimesi ve Urdu lisani: Ordu veya urdu kelimesi; hükümdarin yurdu, karargâhi, çadir kurdugu yer anlamina gelir. Saniyorum "çadir kaziginin yere (v)uruldugu mekân" anlaminda "urmak" kökünden türemis olabilir; çünkü geçmis zaman kalibi eski Türkçede fiilin gerçeklestigi nesne için (=ism-i mef'ûl anlaminda) kullanilmistir; Tanriberdi ismi gibi, yani Tanri'nin verdigi çocuk; Farsçadaki "hudâbahs" anlaminda. Bahaeddin Ögel de kelimenin aslinin Türkçe oldugunu; Büyük Hun Devleti zamanindan beri kullanildigini ve bildigimiz "orta" kelimesinin "devletin orta yeri" anlaminda kullanilmasiyla bu kavramin dogmus olabilecegini söylüyor. Böylece yer belirten "or" kelimesine Türkçe "tu" ekinin ilâve edilmesiyle bu isim meydana gelmis oluyor. Ancak baska uzmanlar kelimenin aslinin Mogolca oldugunu söylemektedirler. Ayni kökten gelen "Orun" durak; durulan, beklenen yer anlamindadir. Bugün Altay Türkçesi gibi Mogolcanin etkisine açik bir lehçede bu kökten gelen epey kelime vardir; meselâ "oroon" devlet anlaminda, "üstügi oroon" Göktanri'nin hükümranligi, Ülgen'in gökyüzü kralligi anlamindadir. Asya'daki diger dillere ise dilimizden veya Mogolcadan geçmistir. Bugün Pakistan'in resmî dili olan "Urdu" da bildigimiz "ordu" kelimesinin farkli bir okunusudur. Kuzey Hindistan'a inen Türk ve Mogol kavimlerinin asker sinifi ve o bölgenin dervisleri, zamanla Türkçe, Farsça, Arapça kelimelerin çok kullanildigi ve gramer bakimindan yerli Hindistan lehçelerine (=Prakrit) dayanan yeni bir dil gelistirdiler. Ilk defa 1667'de Sah Cihan'in; devletin bassehrini Agra'dan Dihli'ye nakletme kararinin ardindan kurulan

yeni sehre Urdû-yi Muallâ denmis; böylece Hint, Afgan ve Türklerin alisveris, sanat ve siyaset alaninda kullandiklari ortak dile Urdu lisani denmistir. Ancak temelleri ve olusum baslangici Gazneli Mahmud devrine kadar gider. Ordu ve orun kelimeleri için bkz.: *Ibn Mühennâ Lügati*, s. 53; *Kuman Lehçesi Sözlügü (=Codex Cumanicus)*, K. Grönbech nesri, çev. Kemal Aytaç, Ankara, 1992 s. 147; Besim Atalay, *Divân-i Lugâti't-Türk Dizini*, s. 441-442; B. Y. Vladimirtsov, *Mogollarin Içtimaî Teskilâti*, çev. Abdülkadir Inan, s. 74; A. Melek Özyetgin, *Altin Ordu, Kirim ve Kazan Sahasina Ait Yarlik ve Bitikler*, s. 139; Edib Ahmed Yüknekî, *Atebetü'l-Hakayik*, inceleme ve çev.: Resid Rahmetî Arat, Ankara, 1992, s. 57, beyit nr.: 212; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelisme Çaglari*, Istanbul, 2001, s. 675; E. Gürsoy-Naskali, M. Duranli, *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1999, s. 140; Urdu lisani için bkz.: Erkan Türkmen, "Türkçe ile Urduca Arasindaki Iliskiler", *Türk Dili Dergisi*, Ocak 1985, s. 33.

23 Altin Ordu (=Altin Orda) Devleti ve Muhammed Uzbek Han: Çingiz Han'in Asya kitasi çapindaki büyük imparatorlugunun vârislerinden olan ve Batu Han tarafindan yönetilen Altin Ordu kolu; Dogu Avrupa, Rusya içlerine sürekli seferler düzenledi ve böylece kendini hissettiren siyasî bir güç hâline geldi. Ancak Batu'nun, imparatorlugun merkezi olan Karakurum'la iliskileri normal seviyede hattâ çok güçlüydü; yani Batu'da bir istiklâl emâresi yoktu. Onun oglu Berke zamaninda ise Mogol Imparatorlugu dagilmaya baslamis; merkez, kendine uzak bölgelerle irtibata geçemez hâle gelmisti. Böylece bütün bir kuzey ve kuzeybatiya Altin Ordu Devleti egemen oldu. Mengü Timur, Tuda Mengü ve 25 yillik fetret döneminden sonra Muhammed Uzbek Han basa geçti; m. 712-741/h. 1312-1341 yillari arasinda Altin Ordu Devleti'ni yönetti. Onun dönemi devletin altin çagi olup Islâmin Mogol asilleri arasinda yayilmaya devam ettigi ve Mogollarin yerli Türk (=Kipçak) nüfusa daha fazla karisip temessül ettigi bir dönemdir. O, Hiristiyanlara iyi davranan, ticaret ve siyasetten anlayan, politik kurnazligin ne oldugunu iyi bilen bir hükümdardi. Birzâlî'nin demesine göre tahta çiktiginda 30 yaslarinda, yakisikli, uzun boylu, akilli, Islâm akîdesine bagli bir Müslümandi. Ibn Hacer de Mogol meliklerinden Uzbek'in cesur ve Müslüman bir Kaan oldugundan bahseder. Ibn Kâdî Sühbe ise –ki babasinin yazdigi tarih kitabini özetlemistir– söyle der: "Türk ülkesinin kaani Uzbek, Yeni Saray sehrinde Sevval ayinda vefat etti." Demek ki Kipçaklarin diliyle ve Müslüman Memlûklerin siyasî ve dinî

kültürüyle yogun bir temas kuran Altin Ordu Devleti, artik bir Türk Devleti gibi görülüyordu. Seyyahimizin ilerleyen sayfalarda Hârizm valisi olarak bahsedecegi Kutlug Timur, Uzbek'in hocasiydi. Memleketin nasil yönetilecegi ve kiminle nasil siyaset yürütülecegi konusunda Uzbek'e akil veren de odur. Onun ögütleri sayesinde Uzbek Han pek çok ciddî sorundan kurtuldu. Misir Memlûk Türkleriyle var olan iliskileri daha da güçlendirerek Ilhanlilari sikistirdi; Kafkasya ve Azerbaycan'da etkinligini artirmak istedi. Vefat ettiginde devletinin sinirlari doguda Hazar ötesine, Hârizm bölgesine yani bugünkü Özbekistan'a, kuzeyde Sibirya'ya ve Moskova kapilarina, batida Bizans Imparatorlugu'na ve Dogu Avrupa devletletçiklerine, güneyde ise Karadeniz kiyilarina ve Azerbaycan sinirlarina uzaniyordu. Bkz.: Ibn Hacer, *ed-Durer*, Beyrut, 1997, C. 1, s. 206; Ibn Kâdî Sühbe, *Tarih*, ed-kritik: Adnan Dervis, Dimask 1994, C. 1, s. 259; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyillarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1976, s. 119; Mustafa Kafali, *Altin Orda Hanligi'nin Kurulusu ve Yükselis Devreleri*, Istanbul, 1976; A. Yu. Yakubovskiy, *Altin Ordu ve Çöküsü*, çev. Hasan Eren, Ankara, 1992, s. 50-53. Ayrica Arapça kaynaklarda Altin Ordu'dan bahseden bölümleri derleyen Tiesenhausen'in eseri, Arapça metinlerle yan yana Türkçeye çevrilmistir. Bkz.: Tiesenhausen, *Altinordu Devleti Tarihine ait Metinler*, çev. Ismail Hakki Izmirli, Istanbul, 1941. Bu metinlerde Uzbek Han için bk; s. 287, 300-306, 344-348. Dest-i Kipçak bölgesinin tarihiyle ilgili olarak bu bölümün 3. notuna da bakilabilir.

24 Tâytuglî (=Taytuglu) Hatun ve Bati dünyasinin Mogol aristokrasisini Hiristiyanlastirma faaliyetleri: Bu kadina 17 agustos 1340'ta Papa 12. Benova (=Benoit XII) tarafindan bir mektup gönderilmis ve bu mektupta "Ey kuzeyli Tatarlarin Kraliçesi Taydola!" seklinde hitap edilmistir. Papa bu mektubunda Taytuglu Hatun'u Hiristiyanliga çagirmakta, onun sayesinde Mogollar gibi savasçi ve dirençli bir kavmi kendi etki alanina sokmaya çalismaktadir. Hiristiyanlarin Mogollar hakkinda buna benzer romantik hevesleri daha önceki asirlarda da mevcut idi. Çingiz ve evlâdi Islâm dünyasina hücum ettikde Mogol kavminden Abaka'nin karisi Kudây Hatun gibi bazi soylu kadinlar ve Göyük Han gibi han ogullari Hiristiyanliga, özellikle de Nasturyen mezhebine meyyal idiler. Bu yüzden Çingiz ve evlâdinin hareketi, Hiristiyan Bati'yi sevindirmis; papalik çevrelerinde Islâm dünyasini kiskaca alma ümidi belirmistir. Nitekim bunu ziyadesiyle

abarttilar ve "Apostol Yuhanna Dogu’da zuhur edecek, kâfir Araplarin ve Türklerin kökünü kurutacak; iste Mogol denen kavmin basindaki adam da herhalde Yuhanna olmali!" diye çesitli efsaneler uydurdular ammâ daha sonra heyetleri vasitasiyla yürüttükleri tahkikat neticesinde kendi uydurduklari saçmaliklara dahi inançlari kalmadi! Nitekim Islâm dünyasina yaklasan Mogollar, ya Memlûk Türkleri sayesinde savas yoluyla hezimete ugratildilar yahut Iran ve civarina yerlesmis dervis mesrepli Türkler ve Iranlilar sayesinde zamanla Müslüman oldular. Ancak anayurttan ayrilmayan Mogollar hem Hiristiyanligin hem de Budizmin tesiri altinda kalmislardir. Bkz.: P. Pelliot, *Notes sur l’histoire de la Hord d’or (Thaytholu Katoun)* Paris, 1950, s. 101-105; Bertold Spuler, *Iran Mogollari*, s. 201-208.

25 Beyelûn Hatun (=Muhammed Uzbek’in hatunu): O dönemde Mogol hükümdarina gelin giden Bizansli bir soylu kadinin varligina dair dolayli yoldan tek isaret, 1341’de Bizansli Rahip Gregor Akyndynos tarafindan Balkanli dostu David Dsupatos’a gönderilen bir mektupta mevcuttur. Bu mektupta Bizans imparatorunun, Iskit hükümdariyla evlendirdigi kizindan gelen bir mektuptan bahsedilmektedir. Iskit kelimesi Bizanslilarin eski Yunanlilardan, daha dogrusu Herodot’tan kalma aliskanlikla kuzeyden gelen Iskit, Türk, Mogol gibi savasçi kavimlere verdikleri umumi addir. Bu durumda metinde geçen Beyelûn Hatunun 3. Andronikus’un tabiî kizi olmasi icap eder. Bkz.: Tâzî, *Mürâsele Diblumâsiyye*, Beyrut, 1993, s. 257.

26 Ulus kelimesi: Uzmanlara göre kelime Mogolca olup büyük bir sefin idaresi altinda bulunan kalabalik nüfuslu kabile, halk, tebaa demektir. Farkli Türk lehçelerinde "ulus" seklinde de telâffuz edilmistir. Kelime 1393 tarihli Toktamis Han’a ait bir yarlikta da ulus seklinde geçer. Bkz.: A. Melek Özyetgin, *Altin Ordu, Kirim ve Kazan Sahasina Ait Yarlik ve Bitikler*, s. 106; Besim Atalay, *Divan-i Lugâti’t-Türk Dizini*, s. 692; Ahmet Demir, *Mogollarin Gizli Tarihi*, s. 16. Kelimenin tarihi gelisimi ve ihtiva ettigi diger anlamlar için bkz.: B. Y. Vladimirtsov, *Mogollarin Içtimaî Teskilâti*, çev. Abdülkadir Inan, s. 147.

27 Cânî Bek (=Cani bek) ve Tênî Bek (=Teni Bek): Dönemin Memlûk diplomati Ibn Fadlullah Ömerî, Turan hanlarini sayarken Altin Ordu’dan bahsetmis ve kendi döneminde buranin hükümdarinin Uzbek soyundan

gelen Cânî Bek veya Tênî Bek oldugunu söylemistir. Bu tür tereddütler diger tarih kitaplarinda da görülür. Zira Uzbek Han vefat edince 741'de Tênî Bek basa geçmis ancak ayni sene tahttan inince saltanati pek kisa sürmüs ve ardindan Cânî Bek oturmustur tahta. Cânî Bek 1342'den 1356'ya kadar basta kalmis, dinî konularda daha siki bir siyaset takip etmistir. Pelliot gibi bazi arastirmacilar –ki Gibb de dolayli olarak onu destekler– Têni kelimesinin eski Türkçe ruh anlamindaki tin ile ayni oldugunu; dolayisiyla hükümdarin iki oglunun da –biri Türkçe digeri Farsça– ayni anlamda (=ruh anlaminda) isimler tasidiklarini söylemistir. Ancak biz buna katilmiyoruz. Zira vücut, beden anlamindaki Farsça "ten" kelimesini yazmak için de T ile N arasina Y harfinin konmasi mümkündür; ayrica tenî kelimesi o devirde zaten kullanilmakta ve cismanî, bedenî anlamina gelmektedir. Eger onun ismi, eski Türkçe ruh anlamindaki "Tin" olsaydi sondan bir önceki harf, "ma'kud kâf" yani sagir kâf (=nazal n) ile yazilmis olur, son tarafta da "yâ" harfine gerek kalmaz idi. Nitekim ayni kökten gelen ve "soluklanma" anlaminda kullanilan "tiñlen" kelimesi o dönemin Kipçakça gramerinde sagir kâf ile yazilmistir. Hem koskoca, bilgili bir hükümdar niye ogullarina farkli dillerde ayni anlama gelen isimler takma gibi bir fantazyaya kapilsin ki? Benim kanaatim sudur; Tênî Bek, bedenen gösterisli, yakisikli yani "cismânî" bir delikanliydi; yahut babasi öyle murat etmisti; bu yüzden ona Arapça nispet yâ'si ile Tenî dedi. Cânî Bek ise akilli, derin ruhlu, yani "ruhanî" idi veya böyle olmasini murat etti; bu yüzden ona nispet Yâ'si ile Cânî (=yani canla, ruhla ilgili) dedi. Seyyahin açiklamalari da benim kanaatimi dogruluyor. Kaldi ki ikisi beraber beden-ruh birlikteligini saglamis, birbirini tamamlamis oluyorlar. O çagda her baba, evlâdina bu tür isimler vermek ister. Faruk Sümer ise Tênî Bek ismine Misir Memlûklerinde rastladigini belirttikten sonra anlamini açiklarken "vücudu saglam, kuvvetli" diye tefsir ediyor. Bu durumda Tênî'deki "i" harfini Türkçe 3. tekil sahsin bitisik zamiri olarak görüyor (="onun teni" anlaminda) ve "Bek" kelimesini Anadolu'da kullanildigi gibi "bek; saglam, muhkem, eyi berkitilmis" anlaminda yorumluyor. Bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, Beyrut, 1988, s, 70*; el-Kavânînü'l-Külliyye*, Ankara, 1999, (Arapça metin kismi) 79. varak, "b" yüzü; Besim Atalay, *Divân-i Lûgâti't-Türk Dizini*, s. 616-617; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Sahis Adlari*, Istanbul, 1999, C. 1, s. 448.

28 Bulgar sehri, Bulgarlar ve bu kisma itirazlar: Itil (=Volga) boylarindaki tarihî Bulgar sehri, eski Bulgar Hanligi'nin, yani eski büyük Bulgaristan'in merkezi idi. Burasi çok erken bir dönemde (10. yüzyil baslarinda) Islâmi kabul etmis ve Abbâsîlerle diplomatik ve ticarî iliskiye girmis bir Türk toplulugunun sehri idi. Onlar aslinda Büyük Hun Imparatorlugu'nun dagilmasiyla bu bölgeye yerlesmis bir kavim idiler. Onlardan ayrintili bahseden Islâm kaynaklari, Yâkût Hamevî, Ibn Fadlan ile Ibn Ruste'dir. Ibn Fadlân onlari Slav kavminden gösterir; ancak hayat tarzi ve inançlari itibariyle öteki Slavlardan ayri olduklarini belirtir. Ibn Ruste onlarin pek çok kavimle ticaret yaptiklarini, ziraî mahsul yetistirdiklerini, çogu tamamen Müslüman oldugu için gayet gelismis medreseleri, mescitleri oldugunu yazar. Bahçivanlik ve iklime uygun tarim metotlari gelistirmislerdi; kitlik yillarinda çevre halklara ve Ruslara hububat verebiliyorlardi. Komsulari Ruslara nazaran da çok üstün idiler. Zira dönemin bilim ve sanatta zirvesi olan Abbâsî Devleti ve Sâmânîlerle kültürel ve dinî bag kurmus idiler. Bassehirleri olan Bulgar, yüzyillar sonra harabe hâlinde kesfedildiginde buranin ellibin nüfuslu bir merkez oldugu anlasilmistir. Volga Bulgarlari, sürekli irkdas ve komsularinin akinlarina maruz kalmalarina ragmen epey bir zaman ayakta kalmayi basardilar; iktidarlarinin zirvesinde iken sinirlari Ural daglarindan Oka nehrine, Ustyug'daki Dvina'dan Don ve Samara kaynaklarina kadar uzaniyordu. Hattâ Mes'ûdî gibi dönemin Islâm cografyacilari Karadeniz'e Bulgar denizi dendigini de bildirmislerdir. 1237'de Batu Han bu devleti ortadan kaldirdi, daha sonra bu Bulgarlar baska boylara ve irklara; Kuman, Kipçak gibi Türk boylarina ve Mogol, Fin-Ogur gibi komsu irklara karisti. Geriye onlardan pek bir sey kalmadi. Bazi arastirmacilar Çuvaslarin ve Kazan Tatarlarinin bir kisminin onlarin soyundan geldigine inanir. Tarihî Bulgar sehrinin harabeleri, Kazan'in 115 km güneyinde Bolgarskoye denilen mintikadadir. Burasi bir zamanlar Volga Bulgarlarinin merkezi idi; ticaret, ilim ve sanat bakimindan o bölgenin bassehri gibiydi. Bugünkü Bulgaristan ise ayni irkin savasçi bir kolunun çok daha önce Dogu Avrupa'ya, Tuna kiyilarina gelmesiyle kurdugu bir hanliktan alir adini. Onlar milâdî 713'te Bizans önlerine kadar gelmis, 716'da iyi bir anlasma yaparak dönmüslerdir. 717'de ise Bizans'in yaninda Müslüman Araplara karsi savastilar. Bir yüzyil sonra Kurum Han zamaninda ise muazzam bir devletin basindaydilar. Güçleri, Frank Kralligi'yla kiyaslanabiliyordu. Kurum'un ardili Omurtag, Macar ve Avar sanatiyla akraba sayilabilecek abidevî yapilar insa ederek mimarîde

Bizans'tan asagi kalmadigini gösterdi. Ancak bu arada devletin ve komutanlarin Slavlasarak Hiristiyanlasmasi devam ediyordu. 864'te Bogoris Han (Boris=Pars anlaminda) resmen Hiristiyan oldugunu bildirdi. 964'te ise Rus Devleti'nin Viking asilli nüvesi olan Rurikler tarafindan isgal edildi Bulgar Hanligi. Daha sonra 12. yüzyilda yeniden kurulan ve artik Bulgar Çarligi denilen devletin de harcinda Kuman Türkleri vardi! Eskiden beri devam ettigi gibi çevrelerindeki Slav ahaliyle kaynastilar; geriye sadece isimleri kaldi. Bugünkü Bulgarlarin Türk soyuyla dogrudan ilgisi yoktur. Benzeri bir kader de Romanya ve Macaristan'in ilk hanedanlarini kuran Türkler için geçerlidir. Dogu Avrupa'nin atilim ve macera ruhundan yoksun köylü ve balikçi kavimlerine büyük ordularla savasmayi, yönetmeyi, direnmeyi ve macerayi ögretip zamanla eriyen Kuman, Peçenek gibi Türk kabilelerinden bahsediyorum. Bulgarlar için bkz.: *Ibn Fadlân Seyahatnâmesi*, çeviri ve notlandirma: Ramazan Sesen, Istanbul, 1995, s. 47-68 ve 115; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Beyrut, 1990, C. 1, s. 576-579; Ebû Ubeyd Bekrî, *el-Mesâlik*, C. 1, s. 334-335 (=Hiristiyan Bulgarlar kismi), s. 448-449 ve s. 253 (=Müslüman Bulgarlar); Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. Pellat nesri, paragraf nr.: 454-457 ve 462; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1993, s. 88-95; Bahaeddin Ögel, *Islâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962, s. 239-255. Janicsek, seyyahimizin bu sehre gelmedigini zira Bisdag ile bu sehir arasindaki mesafenin 700 mili buldugunu söylüyor. Ibn Battûta'ya yaptigi itiraz için bkz.: S. Janicsek, "Ibn Battuta's Journey to The Bulghar: is it a Fabrication?" *JROAS*, 1929, s. 791-800.

29 Sessiz ticaret: Avrupalilar bugün sessiz ticaret (=Silent Trade) denen bu olgunun benzerine baska bölgelerde de tanik olmuslardir. Amerika'da Kizilderililer bu tür bir ticaret yapiyorlardi. Ayni sekilde antik çaglarda da Kartacalilar ve Fenikeliler Bati Afrikali bazi kabilelerle benzeri bir ticarî faaliyet yürütmüslerdir. Bkz.: *Mevsûatü'l-Hadâreti'l-Islâmiyye*, Amman, 1993, maddeyi haz.: Nevvâl M. A. Ismail, s. 181; Tâzî, *et-Târîhu'd-Diblumâsî li'l-Magrib*, C. 3, s. 103-110.

30 Yediyüzotuzdört yilinin Ramazan Bayrami; 1334'ün Haziran ayinin 4'üne rast gelir.

31 Bârûcî: Bazi nüshalarda "bavarci" seklinde kaydedilmistir. Bu durumda kelimenin Mogolca "bavurçi"den gelmesi mümkündür. Bukavul ve "bavurçi" sabah-aksam yemek hizmetinde bulunan subaylara verilen unvan idi. Bkz.: Bertold Spuler, *Iran Mogollari*, s. 298.

32 Tarhan kelimesi ve Astrahan sehri: Volga'nin Hazar denizine döküldügü yerde kurulu Astrahan sehri. Kelimenin kökünü orada yasayan As, Oset gibi kavimlere baglayan var ama Mogolca "darhan"dan gelmesi daha kuvvetli bir ihtimaldir. Darhan Mogolcada serbest, bagimsiz, kölelikten ve vergiden kurtulan imtiyazli kisi anlamina gelmektedir. Zamanla devletin ruhsatli memuru, rütbeli kisi anlamina gelmeye baslamistir. Sonra anlam daha da genislemis, usta, efendi, demirci gibi anlamlarda da kullanilir olmustur darhan kelimesi. Bkz.: *Mogollarin Gizli Tarihi*, s. 15.

33 Itil nehri (=Idil, Etil): Müslüman müelliflerin Volga nehrine verdikleri isim. Türkçe olmasi mümkündür. Zira "itil" kelimesi büyüyen, yayilan, serpilen, emekleyen, atilan gibi manalara gelir. Bkz.: Ebû Hâmid Garnâtî, *Rihle*, s. 15; Besim Atalay, *Divân-i Lûgâti't-Türk Dizini*, s. 240.

34 Sûm (=Som) kelimesi: Bu, bildigimiz "som" kelimesidir. Küçük gümüs külçelere verilen ad idi. Zamanla katisiksiz saf altin külçesi ve diger seyler için kullanildi. Kelime eski bir Türk dili olan Bulgarcadan geliyor. Dil bakimindan eski Bulgarlara (Volga Bulgarlari) benzedigi söylenen Çuvaslarin sözlügüne de baktigimizda "Som", Ruble, parça, külçe anlamina gelmektedir. Bkz.: H. Paasonen, *Çuvas Sözlügü*, Istanbul, 1950, s. 130; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 497.

[Otuzdördüncü Bölüm Notları]

1 Yediyüzotuzdört yilinin Sevval ayinin onu: 14 Haziran 1334’e denk düser. Beyelûn Hatun, Altin Ordu hükümdari Muhammed Uzbek’in eslerindendir. Bir önceki bölümde detayli bilgi verilmistir.

2 Karadeniz’in batisina dair ilk satirlar: Seyyahin Moldovya, Romanya, Dobruca ve Bulgaristan gibi Balkanlarin kuzeydogusundan bahsettigi bu bölüm, Ortaçag’da o bölgeyle ilgili Arapça yazilmis yegâne satirlardir. Ne Ebû Hâmid Garnâtî ne de Serif Idrisî bu konuda Ibn Battûta’yi asabilir. Bkz.: Abdülhâdî Tâzî, *Rihle*, s. 242.

3 Ukek: Burada maksat, Azak denizi kiyisinda Lokak diye bilinen küçük bir sehirdir; yoksa Marko Polo’nun bahsettigi, Saratov’un alti mil güneyinde, Volga kiyisinda kurulu meshur Ukak sehri degildir. Bkz.: Marco Polo, *The Book of Ser Marco Polo*, Ingilizceye çev. Sir H. Yule, London, 1903, C. 2, s. 488; Gibb, *The Travels of Ibn Battuta*, C. 2, s. 498.

4 Som denen külçe: Esasen kadim Bulgar Türklerinin kullandigi bir kelimedir ve eski Türkçe sayi anlamina gelen "san"dan dönüsmedir. Bizim "içi dolu, bütün, yekpare" anlaminda kullandigimiz "som" kelimesi de buradan gelir. Seyyahin döneminde küçük gümüs külçelere som denilirdi. Bkz.: 33/34. not; H. Paasonen, *Çuvas Sözlügü*, Istanbul, 1950, s. 130; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 497.

5 Surdak (=Sugdak): Soldaya diye de bilinen bu sehir, Kirim yarimadasindadir. Venedikli ve Cenovali tacirlerin ugrak yeri; Karadeniz’in kuzeydogusunda yürütülen deniz ticaretinin ana limaniydi. Rumlar buraya Sudagios derlermis. Martin Bronevskiy’in anlattigina göre sehir yüksek ve genis bir kayalik zemin üzerine kuruluymus. Sehirde birçok Rum kilisesi varmis ve o dönemdeki (1578 m.) harabelerinden, bir zamanlar çok büyük bir ticarî ve kültürel merkez oldugu anlasiliyormus. Seyyahimizin çagdasi Ebu’l-Fidâ ise Sûdâk diye kaydettigi sehrin bir dag eteginde kurulu oldugunu; her yandan surlarla çevrili bulundugunu, halkinin umumiyetle Müslüman oldugunu belirtir ve Sûdâk’in tam karsisinda (Karadeniz’in güney yakasinda) kurulu liman sehrinin Samsun oldugunu söyler. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîmu’l-Buldân*, s. 215; M. Bronevskiy, *Kirim*, s. 31.

6 Dûkî (=düg) kelimesi: Anadolu agizlarinda hâlâ yasayan bir kelimedir. Dövülüp inceltilmis manasindadir. Tokat yöresinde ince dövülmüs bugdaya, yani ince bulgura "düg" dendigini biliyorum. Herhalde Oguz lehçesinin tesiriyle kelimenin basi d'ye son tarafi ise yumusayip eriyerek "g" harfine dönüstü. Ancak basta ve sonda sert ve patlayici harfleri muhafaza eden Kipçak lehçesinde bu kelimenin "tuki" veya "duki" seklinde telâffuz edilmesi tabiîdir. Bkz.: *Derleme Sözlügü*, C. 4, s. 1572 ve 1622; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giris*, Ankara, 1978, C. 2, s. 182-185. Ayrica bkz.: 33/8. not.

7 Baba Saltûk (=Sari Saltuk): Baba Saltuk, tarihî metinlerde adi Sari Saltuk seklinde geçen Hizirimsi bir sahsiyettir. 628/1260 tarihinden sonra Selçuklular liderliginde bir grup Oguzun Dobruca ve çevresine geldigi siralarda Sari Saltuk'un belirdigi ve bu yörenin Islâma girmesinde etkili oldugu anlatilir. Bazi kayitlara göre 699/1300' yilinda ölen Sari Saltuk'un kabri, Dobruca'nin kuzeyinde Babadag sehrindedir. Türkmen babasi Sari Saltuk'un 12 bin nefer ile Dobruca'ya varip dervis mesrebiyle Balkanlarda Osmanli'dan evvel Islâmi yaymaya basladigi; onun müritlerinden Barak Baba'nin da Anadolu, Suriye ve Iran'i dolasip Kirim'a geldigi anlatilir. Sari Saltuk ve müridi Barak Baba Kalenderî mesrepli olup gazâlari, kerâmetleri ve menakibnâmeleri hakkinda Arap ve Türk kaynaklarinda epey malûmat vardir. Arnavutluk'un Islâmlasmasinda da Sari Saltuk'un tesiri oldugu söylenir. Paul Wittek, "Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of Dobruja", *BSOAS* 1952, sayi: 3, s. 639-668; M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatinda Ilk Mutasavviflar*, Istanbul, 1918-1919, s. 63-65; Osman Turan, *Selçuklular Zamaninda Türkiye*, Istanbul, 1993, s. 581; bkz.: Gibb, *Travels.*, C. 2, s. 499; Aleksandre Popovic, *Balkanlarda Islâm*, (komisyon çev.), Istanbul, 1995, s. 17; H. T. Norris, "Ibn Battuta's Journey in the Nort-Eastern Balkans", *Journal of Islamic Studies* 5:2 (1994) s. 209-220.

8 Rum Saruca: Metindeki isim "Saruca Rumî"dir; o hâlde bu görevli ya Anadolu asilli bir Türk idi yahut bugün bile Hiristiyan Türklerin (=Gagavuzlarin) yasadigi bölgenin yani Güney Ukrayna ve Moldavya civarinin yerli halkindan Hiristiyan bir Türk idi.

9 Yediyüzotuzdört yilinin Zilkade ayinin onbesi: 1334 yilinin Temmuz ayinin 15'ine denk düser; seyahat ettigi bölge Nogay bozkiri diye bilinen

bir alandir ve hava bu kadar soguk olmamalidir! Demek ki seyyahimiz tarihleri biraz karistiriyor. Büyük bir ihtimalle Ekim'de gerçeklesecek dönüs yolculugu ile ilgili hatiralarini gidis yolculugunu anlatirken veriyor. Daha önce de Sam'dan bahsederken ancak dönüs yolunda sahit olabilecegi bir veba olayini gidisi anlatirken vermisti.

10 Mehtôlî ve dönemin hudut sehri Diampolis: Mehtôlî, bugün Camboli diye bilinen o dönemin sinir sehri Diampolis olabilir; burasi Bulgaristan sinirlari içinde Tunca nehrinin güneyindedir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 500.

11 Kefâlî Nikûla: Kefali, Rumca kafa, reis, kumandan manasina geliyor; yani Kumandan Nikola demek oluyor bu tamlama. Bkz.: Yuvanaki Panayotidis, *Kamûs-i Rûmî*, Istanbul, 1897, s. 1001.

12 Emir Mesleme (=Halife Abdülmelik'in oglu): Emevî halifesi Abdülmelik'in oglu olan Mesleme yüzyirmibin nefer ile Istanbul'u m. 98/h. 716 yilinda kusatmis idi. Onun Kafkasya ve Kuzeydogu Anadolu üzerine yaptigi seferler de meshurdur. Sonraki Arap ve Türk tarihçilerinin eserlerinde Mesleme'nin seferine dair birçok efsanevî hatira bulmak mümkündür. Galata Kulesi'nin asagisindaki Arap Câmii'nin Mesleme tarafindan yapildigini söyleyenler varsa da sonradan buranin eski bir manastir oldugu anlasilmistir. Yine Mesleme'nin seferlerinde adi geçen Abdullah Battal isimli cengâverin hayati Battal Gazi namiyla Türk halk edebiyatina mal olmustur. O dönemle ilgili enteresan bir husus da Bizans'in Araplar gibi güçlü, çagina göre modern, düzenli ve kalabalik bir ordu tarafindan her yönden sarilip imha edilmemesinde iki önemli engelin öne çiktigidir: Birincisi Kafkasya ve civarina egemen olan, Bizansla ittifak yapan Hazar Devleti; ikincisi, Tuna boyunda artan savas gücü ve kültürel ihtisamiyla göz kamastiran Bulgar Devleti. Eger bu iki savasçi ve dirençli devlet olmasaydi önlerine çikan bütün büyük güçleri yenen Abbâsî ordulari karsisinda Bizans asla dayanamazdi. Bkz.: Ibn Cerîr Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Leiden, 1879, C. 9, s. 1317; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. Pellat nesri, C. 2, s. 317; Fethi Osman, *el-Hudûdu'l-Islâmiyye'l-Bîzantiyye*, Kahire, 1966, C. 2, s. 84; Canard M., "Tarih ve Efsaneye göre Araplarin Istanbul Seferleri", çev. Ismail Hami Danismend, *Istanbul Enstitüsü Mecmuasi*, sayi: 2, Istanbul, 1956, s. 216-259; Doç. Sahin Uçar, *Anadolu'da Islâm-Bizans Mücadelesi*, Istanbul, 1990, s. 108-118;

Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Isiltan, Ankara, 1986, s. 145-147.

13 Fenike sehri: Burada geçen Fenike adli sehrin Agathatonike olmasi muhtemeldir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 502.

14 Kefâlî Karâs: Buradaki Karas isminin Yunanca olmadigi Gibb tarafindan belirtilmistir. Su var ki "kara" kelimesi Rumcada ayni kefal gibi, basaziz, reis ve kelle manasina gelmektedir. Isin garibi "keras" sah, boynuz, çalgi borusu ve en önemlisi "asker kulu" yani kapikulu manasina geliyor. Bu durumda, zannimca söz konusu isim "kapikullarinin basindaki adam" manasindadir. Bkz.: Yuvanaki Panayotidis, *Kâmûs-i Rûmî*, Istanbul, 1897, s. 951 ve 997; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 502.

15 Nahh (=Nakh) cinsi kumas: Farsça olup Neh diye telâffuz edilir. Ibrisim teli, ibrisimle bezenmis pahali kumas, ipek yaygi demektir. Nesic, Arapça "örme" demektir. "Nakh" ticarî bir terim olarak bütün Akdeniz dillerine nacchi, nac vs. seklinde girmistir. Bkz.: Ziyâ Sükün, *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1875; John T. Platts, *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, London, 1911, s. 1126; *Marco Polo*, Ingilizceye çev. Sir H. Yule, C. 1, s. 65.

16 Istanbul’a yakin olup ismi hatirlanmayan büyük sehir: Bu sehrin Selymbria (=Silivri) olmasi muhtemeldir. Silivri, Marmara kiyisindadir ve Istanbul’dan sadece 70 km uzakliktadir. Bkz.: Gibb., *Age.*, C. 2, s. 503.

17 Sarakino kelimesinin hikâyesi: Sarazen seklinde de söylenir. Bu kelime Ispanya’da, Avrupa’da, Bizans ve çevresinde Araplar ve Müslümanlar için kullanilirdi. Mes’ûdî, kelimenin aslinin "Sarakinos" oldugunu belirterek söyle izah eder: "Hiristiyanlar Ibrahim’in (as) hanimi Hacer validemizi ve oglu Ismail’i sevmezler, Müslümanlar hakkinda –Hz. Ismail neslinden gelen peygambere tabi olduklari için– ‘Sarakinos’ yani ‘Sara soyundan gelen’, ‘Sara’ya mensup olan’, ‘Sara’nin köleleri’ derler." Ancak bu kelimenin farkli izahlari da vardir: M. Mourre, Bizanslilarin Kuzey Arabistan’da Sarâcîn adli yeni Müslüman olmus bir kabile karsisinda çok zorlandiklarini ve ondan sonra bütün Müslümanlara Sarakino dediklerini belirtmektedir. Bkz.: Mes’ûdî, *et-Tenbîh ve’l-Isrâf*, (de Goeje nesri) Leiden, 1894, s. 168; Ömer Ridâ Kahhâle, *Mu’cemu Kabâili’l-*

Arab, C. 1, s. 252, 506; Züheyr Ahmed el-Kaysî, "Havle Kelimeti Sarâcîn", *Mevrid* dergisi, Bagdat, 1994, A. Tâzî, *Rihle.*, C. 2, s. 249.

18 Konstantiniye sehrinin o dönemdeki tekfuru (=hükümdari) 3. Andronikus: Arap seyyahlarin Bizans imparatoru için tekfur veya kayser dedikleri bilinmektedir. Tekfur, Ermenice kral manasinda Tagavurdan (=Tâk-âver) gelir. "Circis", "Cüreyc" veya "Corc" Araplar arasinda yaygin bir Hiristiyan adi olup Georges'in (=Yorgi=Kevork vs.) karsiligidir. O dönemde Istanbul'a hükmeden kisi, 3. Andronikus (h. 728-741/m. 1328-1341) idi. Ondan önce tahtta bulunan dede 2. Andronikus uzun süren bir iç savastan sonra yenilmis, 1328'de tahttan indirilmis, önceleri sarayda kalmasina izin verilirken iki yil sonra kesis olarak kiliseye çekilmeye zorlanmistir. Iste 2. Andronikus Ibn Battûta'nin burada verdigi tarihten az önce h. 732 /m. 13 Subat 1332 tarihinde Kesis Antonyus adiyla ölmüstür. Demek ki seyyah tarihleri karistiriyor. Bkz.: Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Isiltan, s. 463; Gibb, *Age.*, C. 2, s. 505.

19 Imparatorun sarayi: Sehrin kuzeybati ucuna yakin bir yerde bulunan Blakhernae Sarayi olmali; yani bizim tarihimizde Tekfur Sarayi diye bilinen yer. Bu saray, ta bastan beri Bizans tarihinde önemli hâdiselere tanik olmustur. Ancak o dönemin kuskusuz en önemli hâdiselerinden biri, züht taraftari Hesykhast hareketinin 1351'de bu sarayda toplanan bir konsil tarafindan resmen tasdik ve ilân edilmesidir. Hesykhast hareketi ayni zamanda Bizans'in, Bati Hiristiyanligindan ve Latin dünyasindan farkli, kendine özgü bir dinî yolu tercih ettigini gösteren siyasî ve toplumsal hareketti. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 480.

20 Kumâme Kilisesi: Seyyahin çagdasi tarihçi Ebu'l-Fidâ (ö:732/1332) söyle der: "Bu mintikada evvelce Süleyman (as.) tarafindan büyük bir mabet insa edilmis, ancak bu mabet Buhtunnasr (Nebukadnassar) tarafindan yiktirilmis idi. Daha sonra Iran krallarindan biri bu mabedi tekrar yaptirmis ise de Rum krali Titus tarafindan yine harap edilmistir burasi. Fakat yeniden restorasyon ve genisletilme imkânina kavusan bu mabet, Kayser Kustantin ve annesi Helâna'nin Hiristiyanligi kabul etmesiyle tamamen harap edilmistir. Kustantin o civarda Hz. Isa'nin mezari oldugu sanilan yere bir kilise yaptirmistir ki bu yapi Arapçada Kumâme (Bati dillerinde ise St. Sepulchure) Kilisesi diye bilinmektedir." Bkz.: Imâdüddîn Ebu'l-Fidâ,

Takvîmü'l-Buldân, Reinaud ve Baron Mac Guckin nesri, Paris, 1840, s. 240-241.

21 Ubsumi; Potamosa yani Haliç: Ubsumi herhalde eski Yunanca nehir anlamina gelen Potamosa kelimesinden bozmadir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 508.

22 Astanbul: Ibn Battûta'dan önce Yâkût Hamevî de, bu sehir için Istanbûl adini kullanmistir. Ebu'l-Fidâ, Istanbul, Halici'nden bahsederken bu kelimeyi kullanmistir. Herhalde Istanbul, kelimesinin yayginlasmasi Italyan tacirlerin katkilariyla oldu. Bkz.: MEB *Islâm Ansiklopedisi*, Istanbul mad.; Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 32; Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 4, s. 395.

23 Galata: O dönemde daha çok Cenevizlilerin oturdugu semt. 1267'de burasi tamamen onlara tahsis edilmisti. Cenevizliler Istanbul'un fethine kadar burada kalmislar ve bu semti parlak bir ticaret merkezi hâline getirmislerdir. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 420.

24 Kums: Bu kelimenin asli, "kont" anlamindaki "Comes" olmali. Fakat o dönemde Cenovali basyetkili yani kont, "podestat" diye isimlendirilirdi. Belki de Ibn Battûta burada Bati dillerinde "consul" diye adlandirilan yetkiliyi, yani konsolosu kastetti. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 508; A. Tâzî, *Age.*, C. 2, s. 251.

25 Büyük kilise (=Ayasofya) ve çevresinde yer alan dinî amaçli hizmet kurumlarinin tasviri: Ayasofya, eski bir kilisenin yerine 2. Iustinyanus tarafindan yeniden insa edilmis ve bugünkü kubbesi ve dev sütunlari o zaman konmustur. Ibn Battûta, Ayasofya'nin içini görmedigini, sadece çevresinde bulunan dinî yapilari anlatabilecegini söylüyor. Ancak Ibnü'l-Hatîb gibileri sanki seyyah bu kilisenin içine girmis ve abartili rakamlar vermis gibi onu elestiri yagmuruna tutmuslardir. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 67; Ibnü'l-Hatîb Lisâneddîn, *el-Ihâta*, C. 3, s. 273; Mehmed Izzeddîn, "Ibn Battouta et la Topographie byzantine" *Actes du VI. Congrès internationale des Études byzantines*, Paris, 1951, II, 195.

26 Âsaf b. Berhiyâ: Hem Islâm, hem de Mûsevî geleneginde adi Hz. Süleyman'in veziri olarak geçer.

27 Bizans’ta 1330’lu yillar; mistik ve zahidane akimlarin yükselisi: Ibn Battûta’nin Bizans yolculugunda bol yer tutan manastir ve zahit tasvirleri hiç de abartili degildir. Tarihçilerin bildirdigine göre Bizanslilarin yasadigi agir siyasî ve ekonomik bunalimlar Hesykhast (=Hesukhast) denen kesisler önderliginde güçlü bir mistik akimin dogmasina yol açmisti. Bu akima karsi çikan parlak hatipler zuhur ettiyse de onlarin karsisina Gregorios Palamas çikti ve 1340’li yillarda bu züht ve mistisizm akimi devletin resmî görüsü oldu. Bkz.: Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 472.

28 Kesis imparator: Evvelce de belirttigimiz gibi 2. Andronikus’tur. Onun ismi kesislik zamaninda Antonyus idi. Ancak seyyahimizin verdigi tarihler onun imparatorla görüsmüs olabilme ihtimalini ortadan kaldirmaktadir; zira daha önce belirttigimiz gibi imparator 1332 Subati’nda ölmüstü. Herhalde seyyahimiz tarih belirtme hususunda hafizasinin gadrine ugruyor. Bkz.: Bu bölüm 18. not.

29 Necsi Kefali (=Bahsi Kefali mi?): Kelimenin en basta yanlis noktalanmasi ve aslinin Bahsi Kefali olmasi mümkündür. Zira Ibn Battûta bazi Türklerin din adamlarina "bahsi" dedigini biliyordu; belki burada da tipki Tekfur der gibi genel bir adlandirma yapmak istedi ve "bahsi" yazdirdi; ancak kelime Necsî seklinde "nun" ve "cim" ile girdi nüshalara. "Bahsi", "baksi" bilindigi gibi Türklerin ve Mogollarin Budizm ve Maniheizm dönemlerinden kalma bir kelimedir; yazar, kâhin, yargiç, din adami gibi anlamlara gelir. Necsi için bkz.: Gibb, *Age.*, C. 2, s. 513.

[Otuzbeşinci Bölüm Notları]

1 Berbere denen Bizans parasi: Andronikus zamaninda tedavüle konan "Hyperpyron" (dikkat; Ingiliz agziyla "Hayperpayrin" okunmaya! Sadece Huperpuron!) denen altin para birimidir. 3. Andronikus devrinin sonlarinda satin alma gücü iyice düsmüstü. Bkz.: Ostrogorsky, *Age.*, s. 447, 483-484.

2 Burgâlî (=Bulgar Türklerine özgü) çizme: Bulgarlar –kuzeyli zümresinden olduklarina göre– derinin hasindan anlamakta ve onu en güzel sekilde islemekteydiler. Bulgar kelimesiyle ilgili bu tür harf degisimleri, Bulgarlardan bahseden tüm Islâm cografyacilarinda mevcuttur. Bu kelime, klasik Arap kaynaklarinda Bulgâr, Bülkâr, Bulkâr, Burgar, Burgâl gibi çok çesitli sekillerde telâffuz edilmistir. Bkz.: 33. bölüm, 28. not.

3 Haci Tarhan (=Astrahan): Bkz.: 33/32. not.

4 Serâ Berke (=Berke Han'in kurdugu Saray) sehri: Ibn Fadlullah Ömerî, oraya giden bir tacirden naklen; Saray sehrinin Berke Han tarafindan Turan irmagi (yani Türklere ait olan Itil nehri) kenarinda kuruldugunu; o zamanlar surlarinin bulunmadigini, iç kisimdaki sarayin pek gösterisli oldugunu, saray çevresindeki kule ve evlerde kumandanlarin oturdugunu belirtmektedir. Yine onun beyanina göre ticarî bakimdan gayet etkin bir sehirdir. Yüzyillar sonra burada yapilan kazilar da sehrin bir zamanlar çok büyük bir nüfusu barindirdigini göstermektedir; özellikle Uzbek Han devrinde yüzbin küsur insanin burada yasadigi tahmin edilmektedir. Saray Berke kazilari, silâh, seramik, kumas, tugla vs. pek çok alanda üretim yapan atölyelerin bulundugu sehrin, uluslararasi ticarette de önemli bir konuma sahip oldugunu göstermektedir. Bkz.: Tiesenhausen, *Altin Ordu Tarihine Ait Metinler*, çev. I. Hakki Izmirli, s. 386; Yakubovskiy, *Altin Ordu ve Çöküsü*, çev. Hasan Eren, s. 85-87.

5 As (=Osetler): Hint-Avrupa kökenli Alan kavminin devami oldugu sanilan Osetler 13. yüzyilda Mogollarin önünde Kafkasya'nin daglik bölgelerine sürüldü. Mogollar onlari "Asut" diye bilirdi. Bazilari zamanla (15. yüzyil içinde) Mogollasti; diger bir kismi ise kendilerini korudu. Kafkasya'da kalanlar kendilerine Oset derler. Bir kismi Müslümandir. Ayrintili bilgi için bkz.: Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanlari*, çev. Tufan Buzpinar-Ahmet Mutlu, Istanbul, 1995, s. 155-162.

6 Serâcûk (=Saraycik): Bugün Sarayçik diye bilinen yerdir; Ural yani Ulu-Su veya Yayik diye bilinen nehrin döküldügü yere 40 km uzaktadir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 539.

7 Ulu-Su: Ural nehrinin bir diger ismi. Bkz.: Bir önceki not.

8 Huvârezm (=Harizm) kelimesinin okunusu ve telâffuzu: Harizm kelimesinin basi Vav ve Elif ile yaziliyor. Bir Arap bunu Huvârezm okur; bu yüzden böyle kaydettik. Ancak Iranlilarin Arapçada olmayan bazi seslere sahip oldugunu bilen Yâkût Hamevî bize bu kelimenin telâffuzu hakkinda enteresan bir tarifte bulunuyor. Ona göre buradaki noktali, bogazsi "Ha" harfini ne fetha (=A) ile ne de zamme (=U) ile tam doyurmaliyiz; ikisinin arasi bir sey… Elif ise gerçekten "med elifi" degil. Yani ne Huvârezm ne de epeydir bazi tarihçiler arasinda kabul gören sekliyle Harizm veya Hârizm okunusu dogru. Bunun yerine "A" harfi çikarir gibi agzimizi açacagiz amma gizli gizli "O" çikacak… Arada bulunan "Vav" harfi ise okunmuyor, ona Farsça gramerinde Vâv-i Ma’dûle diyorlar. Zeki Velidî Togan ise "Horezm" diyor. *Ferheng-i Ziyâ*’da Huvarzem diye kaydedilmis. Bu kelime üzerinde bunca durmamizin sebebi, asil telâffuzunun nasil oldugunu bir Arabin kolay kaydedemeyecegi pek çok kelimenin Ibn Battûta tarafindan zikredilmesi. Bize düsen, metindeki harfleri mümkün oldugunca Türkçeye aktarip zaman zaman açiklama yapmak. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, C. 2, s. 450-455, madde nr.: 4444; Z. Velidî Togan, *Tarihte Usûl*, Istanbul, 1969, s. 224.

9 Harizm bölgesi ve bu bölgenin idarî merkezi Ürgenç: Harizm eski çaglardan beri Asya’nin kültür, ticaret ve siyaset merkezlerinden biriydi. Bugünkü haritalarda Aral gölünün güneyinde; Uzbekistan’da ve kismen de Türkmenistan’da bulunan genis alana Harizm deniyordu. Asil halkin Iran kökenli oldugunu, fakat zamanla ahlâken ve simâen Türklestigini söylüyor eski kaynaklar. Bîrûnî, Harizmlilerin Islâmdan önce kendilerine özgü gelismis bir medeniyete ve dile sahip olduklarini belirtir. Burayi yönetenlere hangi kökenden olursa olsun "Harizmsah" denmistir. Zekeriyyâ Kazvînî ve Ibn Battûta gibi farkli yüzyillarda bölgeye gelen Islâm gezginleri Harizmlilerin ticaretten anlayan, iyi yürekli, cesur ve yardimsever olduklarini belirtmektedirler. Harizm bölgesini, milâdi 4. yüzyildan 10. yüzyila kadar Afrigogullari soyundan gelen mahallî

Harizmsahlar yönetti; sonra Memûnî hanedanina geçti yönetim; bu devirde Harizm, "Orta Asya'nin Endülüsü" oldu. Ibn Sînâ, Bîrûnî, Seâlibî ve Ibn Irak gibi tip, dinler tarihi ve dil alanlarinda uzman olan dâhiler yetisti burada. Sonra Selçuklularin yönetimine geçti; bazi karisikliklardan sonra Selçuklular buranin idaresini bir Kipçak Türkü olan Koçkar oglu Ilkinci'ye verdiler. Daha sonra burasi Tastdar Anustikin'in oglu Kutbeddîn'e verildi. Selçuklular adina fiilen bölgeyi idare eden Kutbeddîn tarihte okudugumuz meshur Harizmsahlarin ilkidir. 409/1097' yilindan baslayan bu idarî yapi, 1231'de Celâleddîn Menkuberti Harizmsah'in ölümüyle fiilen son buldu. Harizmsahlar daima savasan ve büyüyen bir imparatorluk kurmuslardi ve selefleri gibi bilim ve sanat ehlini koruyorlardi. Mogol istilâsiyla tüm bölge halklari gibi kaderleri degisti. Harizm bölgesi Çingiz evlâdindan Altin Ordu hükümdari Batu'nun payina düstü; Uzbek Han bu bölgeyi yönetirken ticaretin gelismesine çok önem vermis, bilim adamlarini ve sanatçilari korumustur. O zamanlar bu bölgenin idari merkezi Ürgenç'ti; tarihte Cürcaniye diye geçer. Ibn Battûta da Harizm derken Ürgenç'i vasfediyor. Cürcaniye yani Ürgenç, Ceyhun (=Amuderya) nehrinin deltasi üzerinde kurulmustur. Zeki Velîdî Togan, Islâm kültürü içinde Türklerin özgünlügüne degindigi yerlerde hep Harizm'den misal verir. Nitekim Harizm bilginleri, Çingiz istilâsiyla Anadolu, Suriye, Misir gibi bölgelere siginmislar ve buralarda hemen basköseye oturtulmuslardir; dinî ve edebî eserleri yogun bir biçimde Türkçeye ilk çevirenler de ya Harizmlidir yahut Harizm kültür merkezine yakin bir yerde yetismistir. Yine Harizm bölgesinden, Arap edebiyatinin ve tefsir ilminin dâhi âlimi Ebu'l-müfessirîn (=müfessirlerin babasi) diye lakaplanan Zemahserî yetismistir. Cürcâniye sehrine mensup iki büyük âlim (=Abdülkahir ve Seyyid Serif) de bu bölgedendir. Bkz.: Belâzurî, *Futûhu'l-Buldân*, çev. M. Fayda, Ankara, 1987, s. 600; Ibn Hurdadbih, *Mesâlik*, s. 33; Yâkût Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, C. 2, s. 450-455; Zeki Velîdî Togan, *Horezm Kültürü Vesikalari*, I, (Horezmce tercümeli Mukaddimetü'l-Adab), Istanbul, 1951; *DIA Islâm Ans.*, C. 16, s. 217.

10 Savr ya da sûr: Farsça hareket, kavga, karisiklik ve izdiham demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 2, s. 1336.

11 Kutlû Dümûr (=Kutlug Tömür, Kutluk Timur): Uzbek Han'in basa geçirilmesinde etkili olan ve daha sonra Altin Ordu yönetiminde bir tür sadrazam ve basdanisman gibi çalisan siyaset bilir vezir. Uzbek Han'in

tahta çikmasindan sonra da Harizm valisi olarak memleketin yönetiminde söz sahibi oldu; tarihçi Bedreddîn Aynî'ye göre ilk zamanlarda hem umumi siyasetin gidisatinda hem de vergilerin toplanmasi ve kontrol edilmesinde görev almistir. Yine onun nasihatleri sayesinde Uzbek Han kisa sürede rakip ve düsmanlarindan kurtulmustur. Kutlug Tömür, Ürgenç sehrinde abidevî eserler insa etmisti. Bkz.: Yakubovskiy, *Altin Ordu ve Çöküsü*, s. 50-51.

12 Ceyhun nehri: Yani Amuderya diye bilinen büyük nehir.

13 Itil nehri: Volga ve Yayik adlariyla da bilinir. Bkz.: 33/33. not.

14 Necmeddîn Kübrâ: Harizm'e bagli Hîvek mintikasinda 540/1145 yilinda dogdu; otuzbes yaslarinda tasavvuf yoluna girdi; Mevlânâ'nin babasini da o yetistirmistir. Kendi adina nispet edilen Kübreviyye hâlâ faal bir tarikattir ve sekiz kolu vardir. Necmeddîn Kübrâ 617/1221 yilinda Mogol istilâsi sirasinda sehit edilmistir. *Nefehât (Nefahât)* çevirisinde Seyh'in Mogollar tarafindan öldürülüsü ayrintili ve etkileyici bir üslûpla anlatilmaktadir. Ona göre "seriat" gemiye, "tarikat" denize "hakikat" ise inciye benzer. Alî-sîr Nevâyî, *Nesâyim*'de Necmedîn Kübrâ'ya çok genis yer ayirmistir. Bkz.: Seyh Necmeddîn-i Kübrâ, *Risâle ile'l-Hâim*, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya kismi, yazma nr.: 2052; Abdurrahman Camî, *Nefehâtü'l-Üns*, Lâmiî Çelebi çev., Necmeddîn Kübrâ madd.; Alî-sîr Nevâyî, *Nesâyimü'l-Mahabbe*, haz: Kemal Eraslan, Ankara, 1966, s. 263-268; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 94-97.

15 Zemahserî, Cârullah Mahmud Ebu'l-Kasim: 27 Recep 467/8 Mart 1075 tarihinde Harizm'in kasabalarindan Zemahser'de dogdu; çocuklugunda geçirdigi kaza yüzünden bir ayagi dizinden kesilmis ve daima takma bir ayakla yürümek zorunda kalmistir. Ilk tahsilini Harizm'de yapti; sonra Bagdat'a gitti, burada fikih, Arap edebiyati ve Hadîs gibi alanlarda derinlesti; sonra Mekke'ye göçtü, orada uzun zaman kaldigi için kendisine Cârullah (=Allah'in komsusu) dendi; sonra Cürcâniye'ye döndü ve devrin hükümdari Atsiz'a *Mukaddimetü'l-Edeb* adli eserini ithaf etti, 14 Haziran 1144'te vefat etti. Hazret, itikaden Mutezilî, amelen Hanefî idi. Sufîlerle arasi pek iyi degildir. *Kessaf* adli tefsiri ve Arapça kelimelerin mecazî anlamlarina dair siirlerle örneklendirilmis *Esâsü'l-Belâga* adli ansiklopedik sözlügü kendi dallarinda çigir açmistir. O, Islâm tarihi boyunca Arap dili ve *Kur'an* tefsiri alanlarinda sivrilmis en büyük bes-alti

dâhi arasinda sayilir. Mekke’de Ebû Kubeys dagina çikar, Araplara dönerek "Gelin size babalarinizin dilini ögreteyim!" derdi. Kuskusuz Zemahserî’nin Türk dili açisindan en mühim yani *Mukaddimetü’l-Edeb* adli eseridir. Eser, Arapça ögrenmek isteyenlerin kolaylikla kullanabilecegi sekilde hazirlanmis olup Arapça kelime ve kisa cümlelerden ibaret bir sözlüktür. Kelimelerin kiyilarinda, yani satir aralarinda manalari Türkçe ve Farsça izah edilmistir. Bazi nüshalarda Mogolca ve Çagatayca izahlar da vardir. Bkz.: Zemahserî, *el-Kessâf an Hakâiki’t-Tenzîl* (Cürcânî hasiyesiyle) Beyrut, baskisi, C. 4, s. 307-310; Zemahserî, *Mukaddimetü’l-Edeb*, ed-kritik.: Nuri Yüce, s. 4-11; Ömer Ridâ Kahhâle, *Mu’cemu Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye*, Beyrut, 1986, s. 614.

16 Külicâ: Farsça sözlükte "Kuliçe" kurabiye, ayçöregi anlamina geliyor. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1570.

17 Arguciye, Yarguciye (=Yargiçlar): "Yarguci" Türkçenin dogu lehçelerinde ve Kipçak lehçesinde "yargiç" demektir. "Iyye" ekini seyyahimiz çogul yapacagi yabanci kelimelerin sonuna getirir. "Yargu yarmak" veya "yarmak" siyasî dilde bir karara varmak demektir. Yarguci ise karari veren, beldenin önderi konumunda olan kisi demektir. Bkz.: *Kuman Lehçesi Sözlügü*, s. 219-220.

18 Magrip altini: 4.722 gr iken doguda kullanilan dinar 4.233 gr gelmekteydi. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 13.

19 Almâlik ya da Almalig sehri: Ila vadisinde bugün Kulca diye bilinen sehrin kuzeybatisinda su anki Çin-Rus sinirinin yakininda bulunan bir sehir. Burasi Çingiz evlâdindan Çagatay Han’in yönettigi devletin bassehriydi. O devirde Avrupa, Anadolu ve Arap dünyasindan gelen tacirlerin bulustugu islek bir ticaret ve kültür merkeziydi; ona bagli sehirler, kasabalar ve köyler vardi. Türkistan bölgesinde Islâmin kalbi olarak bilinen Almalig’da ta Hakânî devrinden beri süregelen "*Kur’an*’a Türkçe meâl yapma gelenegi" o dönemde gayet canli bir sekilde devam ediyordu. 1261’de vefat eden Zâhirüddîn Esref’in yaninda *Kur’an* meâlini hazirlayan Cemalüddîn Karsî de Almalig’in bu tür kültür hareketleri bakimindan çok bereketli oldugunu belirtmektedir. Bu sehirde biraz Nasturyen de mevcuttu. Timurlenk’in Dogu Türkistan’i ele geçirmesiyle sonuçlanan savaslarda burasi tamamen harap olmustur. Bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *Mesâlikü’l-Ebsâr*, Fr. Taeschner nesri,

Wiesbaden, 1968, s. 8-13; Nadir Devlet, "Çagatay Devleti", *Dogustan Günümüze Büyük Islâm Tarihi*, Istanbul, 1988, C. 9, s. 301-310; *DIA Islâm Ans.*, C. 2, s. 506; ve C. 8, s. 178.

20 Mahâra: Iki tarafa iki kisinin binebildigi bir tür tahtirevan. Bu kelime daha çok Magrip Araplari tarafindan kullanilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 15.

21 Kâth veya Kâs sehri: Amuderya'nin dogu tarafinda bir Türk sehri. Burasi eskiden Hârizmsahlarin bassehriydi. Mogol saldirilarindan çok etkilenmistir. Yâkût'a göre Kâs ismi Hârizmliler tarafinda bozkirdaki siper ve höyüklere verilirdi. Mukaddesî (ya da Makdisî) ise Kas'i söyle tarif eder: "Buraya Sehristan denilir; Nisabur kadar genistir." Eski Kâs sehrinin harabeleri simdi Abbâs Veli diye bilinen yerdedir. Bkz.: V. V. Barthold, *Mogol Istilâsina Kadar Türkistan*, s. 156-157.

22 Hîvakî yani Hiveli: Hive, Ceyhun nehrinin kuzey yakasinda; suyunu bu nehirden alan bir kanalin kiyisinda kurulu eski bir sehirdir. Arap cografya kitaplarinda Hiyvak seklinde de kaydedilmistir. Yâkût buranin Hârizm'e bagli bir yerlesim birimi oldugunu ve saglam bir kalesinin bulundugunu belirtiyor. Necmeddîn-i Kübrâ da buralidir. Yâkût zamaninda (13. yüzyil baslari) bura halki Sâfiî idi, oysa o civardaki diger sehirler Hanefî idiler. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. 2, s. 474, madde nr.: 4535; V. V. Barthold, *Mogol Istilâsina Kadar Türkistan*, s. 155-156.

23 Sîbâye: Bu isim Istahrî'de bir kasaba ismi olarak geçer. Âmul ile Hârizm arasinda uzanan yolun üzerinde bulunan besinci kasabadir. Bkz.: Istahrî, *Mesâlik*, s. 301, 338; V. V. Barthold, *Age.*, s. 154.

24 Vabkent: Bugün Vafkend seklinde adlandirilan sehrin 40 km kuzeydogusunda bulunmaktadir. Hicrî 6. /milâdî 12. yüzyil sonlarinda yapilmis güzel minaresi bugün hâlâ saglamdir. Yâkût, Vabkend'in Buhara'ya 3 fersah mesafede oldugunu belirtiyor; o burayi Vabekne seklinde kaydetmistir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Age.*, C. 5, s. 393, madde nr.: 12325; V. V. Barthold, *Age.*, s. 142.

25 Allu denen meyve (=erik): Allu, yahut Alluca diye bildigimiz eriktir. Gibb, kelimeyi Farsça saninca Tâzî de onu takip etmis! Ancak Anadolu agizlarinda yasayan bu kelime, hem eki, hem de tasidigi anlamla öztürkçe

bir kelimedir. Bakalim *Derleme Sözlügü* ne diyor: Alliballi; üzümden daha iri taneli bir tür mayhos meyve. Alluca; Yemeklere konulan eksi yesil erik. Bkz.: *Derleme Sözlügü*, C. 1, s. 225.

26 Imam Buhârî: Meshur hadîs derleyicisi Ebû Abdullah Muhammed b. Ismail Buhârî 194/810 yilinda Buhara'da dogdu; dedesinin dedesi olan Berdezbe, Mecûsî idi. Onun oglu Mugire Islâmi seçti. Imam Buhârî'nin babasi Ismail, dönemin büyük âlimlerinden Mâlik b. Enes ve Abdullah b. Mübarek'ten ders almistir. Imam Buhârî'nin Peygamberimizin sözlerini arastirma ve kaydetme çabalari daha on yasindayken basladi; onalti yasindayken Ibnü'l-Mübarek gibi bir hadîs bilgininin tüm kitaplarini ezberlemisti. O yaslarda ailesiyle birlikte hacca gitti ve Mekke'de çagin en büyük din bilginleriyle görüstü. Daha sonra Bagdat, Basra, Dimask, Humus, Kûfe, Medine ve Nisabur gibi ilim merkezlerine giderek Peygamberimizle ilgili ne kadar hadîs varsa toparladi; gözden geçirdi ve yüzbinlerce hadîs arasindan seçip derlediklerini *el-Câmiu's-Sahîh* adli büyük külliyatina kaydetti. Buhârî'nin ders aldigi ve hadîs dinledigi hocalarinin sayisi 309'a varir; ders verdigi ve hadîs anlattigi talebelerinin sayisi ise doksanbin civarindadir. Dönemin devlet adamlarinin taleplerini yerine getirmedigi için sürgüne gönderildi, yolda hastalandi ve hicrî 256 yilinin Ramazan Bayrami gecesi/1 Eylül 870 tarihinde vefat etti. Kitaplarini yazarken önce bir taslak hazirlar sonra yazdirir; daha sonra talebelerine okutur ve defalarca gözden geçirirdi. Kitabini her ele alisinda mutlaka bazi degisiklikler yapardi. Çok titizdi. Eseri *el-Câmiu's-Sahîh*, *"Sahîh-i Buhârî"* diye de bilinir ve üzerine yüzlerce serh yazilmistir. Osmanli dönemindeki Buhârihanlar da Imam Buhârî'nin kitabini bastan sona okuyan kisilerdir. Bkz.: Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, C. 1, s. 49; Zehebî, *Siyer-i A'lâm'in-Nübelâ*, C. 12, s. 391; *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 371.

27 Buhara: Bugün Uzbekistan Cumhuriyeti sinirlari içinde bulunan Buhara, Zerefsan irmaginin asagi havzasindaki büyük vahada yer alir. Kara ikliminin tesiri altindadir. Buhara adi ilk defa Pu-ha seklinde 630 yilinda Çinli bir seyyah tarafindan zikredilmistir. Kelimenin Sanskrit dilinde manastir anlamina gelen Vihara'dan türemis olmasi mümkündür. Sehir 54/674 yilinda Ubeydullah b. Ziyad tarafindan fethedilmistir. Sâmânîler döneminde en parlak devrini yasadi; 389/999 yilina kadar bu hanedanin elinde kaldi. Ibn Havkal, Buhara evlerinin gayet nizamî oldugunu,

yüksekliginin iyi ayarlandigini, kale ile beraber toplu olarak tahkim edildigini; ekim dikim yapilan tüm arazilerinden su çiktigini; bundan dolayi çinar ve ceviz gibi agaçlarin yetismedigini ancak buranin meyvelerinin Maverâünnehr bölgesinin en iyi ürünleri oldugunu belirtir. Sehir 616/1220 yilinda Mogollarin eline düstü ve harabeye döndü. Ibn Battûta öncesi 716/1316 yilinda Ilhanlilar ve Çagatay soylu Yasavur tarafindan yagmalanmistir. Uzun bir süre harap ve zayif kalan sehir, Çagatay Hanligi ve Timurlular zamaninda yeniden senlendi ve eski siyasî ehemmiyetine kavustu. Daha sonra Seybanîlerin eline geçti ve yöresel hanliklar idaresinde zaman zaman el degistirdi. 6 Ekim 1920 tarihinde Buhara Hanligi'nin son emiri Âlim Han, Kizilordu tarafindan uzaklastirildi ve hanlik ilga edildi. Buhara hakkinda yazilan eserlerin en eskisi, Ebû Abdullah Buharî'nin *Târîh-i Buhara*'sidir. Bkz.: Ibn Havkal, *Sûretü'l-Arz*, s. 482-485; *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 365-367.

28 Tinkîz Han (=Çingiz Han): Tarihin kaydettigi en sert, en becerikli ve en genis topragi ele geçirmis fatihlerdendir. Siyasî dehasi ve örgütleme yetenegi hiç kimseyle karsilastirilamaz. Tarihte siddetin bilinçli olarak, belli bir gaye için kullanimini ve semeresini görme konusunda Çingiz en açik örnektir ve felsefî düzlemde –siddete taraftar olsun, olmasin– siddeti tartisanlarin asla gözden irak tutamayacaklari bir hayat hikâyesine sahiptir. Çingiz'in fizikî ve ruhî bakimdan bu denli dayanikli olusunu; hem zorluklarla dolu hayat tecrübesine hem de Mogol örfünün (=Yasak) uygulayicisi ve ihya edicisi olmasina baglamak mümkündür. Ancak bu dehanin pek çok kavim ve bölge için –bu arada umumiyetle Müslüman kavimler ve devletler için– ifade ettigi mana, dehset ve kiyimdir. Çagdasi olan Müslüman yazarlar onun bir fert olarak âdil, sözünü tutan ve tebaasina karsi mütevazi davranan biri olmasina ragmen düsmanlarina ve otoritesini dinlemeyenlere karsi acimasiz oldugundan dem vurmuslar; kelle yiginlarindan, yakilan ve atilan kitaplarin etkisiyle kararmis nehirlerden bahsetmislerdir. Bati edebiyatinda ise –doguyla kiyaslandiginda– Çingiz'in daha sevimli bir yüzü vardir. Çingiz Bati için "dar zamanda yetisen bir aziz gibi" algilanmistir. Tarihteki diger bozkir fatihleri gibi biraz Gog ve Magog sinifina sokulsa da "vahsî ama cezbedici" tarzinda bir güzellemeyle üstüne destanlar düzülmüstür. Kuskusuz Çingiz evlâdindan gelenler zamanla edebiyat ve bilime çok önem vermislerdir ama Çingiz imajini degistirmemislerdir. Plano Carpini, Wilhelm von Rubruck ve Marco Polo

gibi Avupali seyyah ve tacirler Çingiz Han'i ve Mogol Imparatorlugu'nu Bati'ya tanitan ilk yazarlardir. Islâm dünyasinda ise Ibnü'l-Esîr, Nesevî, Cüveynî, Vassaf, Resîdüddîn ve Isfizârî, Çingiz ve Mogollardan ilk bahseden yazarlar arasina girer. Ancak Mogollarin Çingiz Han liderliginde ortaya çikislarini ve ananelerini anlatan en önemli kaynak *Mogollarin Gizli Tarihi* adiyla bilinen eserdir ve Ahmet Temir tarafindan dilimize çevrilmistir. Bu kitapta Çingiz'in, yani asil adiyla Temuçin'in dogumu, Tayciyutlar tarafindan esir edilisi, Tooril ile güç birligi ederek Merkitlerden intikam alisi, 1196'da Çingiz Han unvanini alarak Mogollarin en büyük basbugu ilân edilmesi, arka arkaya yüzlerce seferi ve nihayet 1227'de ölümü destanî bir havayla anlatilmaktadir. Öldügünde Kore'den Fars körfezine ve Güney Avrupa'ya; Sibirya'dan Çin Hindi'ne dek uzanan muazzam bir imparatorluk birakmisti. Çingiz, ya da daha dogru deyisle Çinggis kelimesinin Çince "dogru, sadik" anlamindaki "Çeng"den gelme ihtimali çok kuvvetlidir. Bkz.: Ibn Haldun, *Târîh-i Ibn Haldun*, Beyrut, 1992, C. 5, s. 132-141; Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsirî*, C. 2, s. 97-148; Zeki Velîdî Togan, *Mogollar, Cengiz ve Türkler*, Istanbul 1941; Ahmet Temir, *Mogollarin Gizli Tarihi*, s. 215; Vladimirtsov, *Mogollarin Içtimaî Teskilâti*, s. 207-215; René Grousset, *Bozkir Imparatorlugu*, çev; M. Resat Uzmen, Istanbul, 1996 s. 186-247; *DIA Islâm Ans.*, Cengiz maddesi (haz.: Mustafa Kafali), C. 7, s. 367-369.

29 Khitâ (=Kara Hitaylarin yurdu): Çin'in kuzeyindeki büyük bölge. Burada Tunguz irkindan gelen ve Kitay (veya Kitan) diye bilinen bir halk yasardi. Bu halk 8. yüzyilda Çin'i tehdit etmis, 1066-1125 yillari arasinda da Liyao Sülâlesi adiyla kendi basina müstakil bir devlet kurmustur. Mogollar ananevî tarihlerinde hem bunlara hem de bunlardan sonra ayni bölgede hüküm süren Cürcenlere de Kitay demislerdir. Çingiz ve ahfadi döneminde buralari gezen Avrupali seyyahlar ise bütün bir Çin memleketi ve halki için Kitai demislerdir. Bkz.: Ahmet Temir, *Mogollarin Gizli Tarihi*, s. 209.

30 Çin'in fethi: Çin'in tümüyle fethi 1206'da baslamis ve uzun yillar devam etmistir. Bkz.: René Grousset, *Bozkir Imparatorlugu*, s. 222-231.

31 Hoten: Bugün Uygur Türklerinin yasadigi esir Dogu Türkistan'in önemli sehirlerinden biridir. Kazvînî gibi klasik Islâm cografyacilari

tarafindan 4. Iklimin baslangiç noktalarindan biri olarak tanimlanir. Eski Hintliler buraya "Yerin gögsü" anlaminda Kustanaka derlermis. Sehir bugün oldugu gibi eski çaglarda da ipekçiligiyle meshur idi. Yâkût Hamevî diyor ki: Kasgar’dan (=Kâsgar) önce Yuzkend’den sonra Türkistan sinirlari içinde bir sehirdir. Burasi, her yani Türk kavimleriyle çevrili genis bir bölge ortasinda uzayan daglarin arasinda kalmis sulak bir vadidir. Hoten, Kubilay ile Barak arasinda süren kavganin ardindan 1266’da Barak tarafindan yagmalanmistir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu’cem*, C. 2, s. 397, nr.: 4133; Kazvînî, *Âsâru’l-Bilâd*, s. 283; V.V. Bartold, *Mogol Istilâsina Kadar Türkistan*, s. 564; MEB *Islâm Ans.*, C. 5. S. 566.

32 Kâshar (=Kâsgar): "Kasgar" klasik cografyacilar tarafindan Türkistan’in merkezi olarak kabul edilir. Ibn Battûta’nin çagdasi Ebu’l-Fidâ bu sehrin; büyük nüfusu, muhkem kalesi, Müslüman halki ve zengin ulemâ kadrosuyla meshur bir mintika oldugunu belirterek buraya Ordukend de denildigini söyler. Kâsgarli Mahmud aslen buralidir. Sehir tarih boyunca Türkistanli hükümdarlarin ve beylerin yönetim merkezi olagelmistir. Osmanli’nin Rus istilâlari karsisinda bu yörenin muhkem tutulmasi geregi üzre gönderdigi zabitlerden birinin yazdigi *Kâsgar Tarihi* ise Yakup Bey zamanini incelemek bakimindan mühimdir. Eskiden bütün bir Dogu Türkistan bölgesine Kâsgar diyari denilirdi. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîmü’l-Buldân*, s. 505; MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 405-412; Mehmed Âtif, *Kâsgar Tarihi ve Bâis-i Hayret Ahvâl-i Garîbesi*, Istanbul, 1300 h.

33 Almalik için bkz.: bu bölüm 19. not.

34 Huvârezmsâhlar (=Hârizmsahlar) ve Celâleddîn ile babasi Sencer: Ibn Battûta burada Sencer adiyla da bilinen ve Otrar hâdisesine tanik olan Muhammed Harizmsah (596-617/1200-1220) ile onun oglu Celâleddîn Harizmsah’i birbirine karistiriyor. Celâleddîn’in Mogollarla mücadelesi meshurdur. Anadolu macerasi ise ne Anadolu ahalisi bakimindan ne de kendi siyasî gelecegi bakimindan iyi sonuçlanmamistir. Celâleddîn’in hayati daimî kaçis, eski dostlarin düsman olusu, yanlis siyaset, ihtiras ve intikam kavgalariyla dolu trajik bir hayatti. Yassiçemen maglûbiyeti aslinda onu siyasî ve askerî olarak bitirmisti; ancak yine de Mogollara karsi ittifak teklifi yapti hasimlarina. Bu teklif kabul edilmedi ve ezelî rakibi Mogollardan kaçarken Kürt kabileleri tarafindan öldürüldü. Eski Yunan’in

büyük trajedilerini hatirlatan destanî ama meyûs biten bir hikâye. Namik Kemâl'in, Celâleddîn'in trajedisini islemesi (Celâleddîn-i Harzemsah, 1875) bosuna degil. Bkz.: Ibn Haldun, *Târîh-i Ibn Haldun*, C. 5, s. 140-164; Erdogan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 196; ayrica bkz.: bu bölüm, 8.,9. notlar.

35 Otrâr sehri ve ilgili hâdise: Otrar, Seyhun nehrinin sag yakasinda Aris kolunun biraz güneyinde eski bir kasabadir. Çingiz istilâsi esnasinda oynadigi rolden ötürü hazin bir nam birakmistir. Otrar o siralarda Kara-Hitaylardan bölgeyi alan Muhammed Harizmsah'in idaresi altinda bir sinir kasabasiydi. Evvelce Harizmsahlar, Çingizliler ile baris yapmis ve ticarî münasebet tesis etmis idiler; ancak Otrar valisi Inalcik, aslen Mogollara bagli Müslümanlardan olusan kervani tek kisi hariç toptan kiliçtan geçirince tüm dünya tarihini etkileyecek bir dizi olayin patlak vermesine yol açti! Çingiz Han derhal Inalcik'in teslimini ve mallarin degeri neyse ödenmesini talep etti amma Muhammed Harizmsah bu istegi reddetti. Ardindan Mogollar ile Harizmsahlar arasinda sonraki yillarda bütün Islâm dünyasini saracak dehsetli bir mücadele baslamis, yüzbinlerce insan ölmüs ve onlarca bilim ve kültür merkezi bir daha ayaga kalkamayacak derecede harap olmustur. Ibn Battûta'nin burada anlattiklarini anlamak için tarihî bir kaynak olarak Ibnü'l-Esir'in *el-Kâmil*'i önemlidir. Erdogan Merçil, *Age.*, s. 195-197; MEB *Islâm Ans.*, C. 9, s. 457.

36 Seyfeddîn Saîd Ibnü'l-Mutahhar Bâharzî: Necmeddîn Kübrâ'nin müritlerinden meshur sufî. 586/1190 yilinda Baharz'da dogdu, küçük yasta seyahate çikti, devrinin en büyük bilginlerinden ders aldi, Hire'de Necmüddîn Kübrâ'ya intisap etti, Mogollar tarafindan tahrip edilen Buhara'nin dis mahallelerinden Fethabad'a yerlesti. Orada vaazlar verdi, Altin Ordu'nun ilk hükümdari Batu ona saygi duyardi; nitekim kardesi Berke onun telkinleriyle Islâma girdi. Mogol asilleri ve kumandanlari arasinda Islâmin yayilmasina vesile oldu, onlar tarafindan çok sevildi; 21 Ekim 1261'de vefat ettiginde geriye bazi Arapça ve Farsça eserler ile büyük bir mürit kitlesi birakmistir. Kabri günümüze kadar korunmustur. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 23, s. 363-370; Müstavfî, *Târîh-i Güzîde* (Browne nesri), s. 791; *DIA Islâm Ans.*, C. 4, s. 475.

37 Ebû Turâb Asker b. Hüseyin Nahsebî: Horasan kökenli ilk dervislerdendir. 245/859 yilinda hacca giderken vefat etti. Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, C. 10, s. 350.

38 Nahseb (=Nesef) Buhara'nin 100 km güneydogusunda bir sehir. Çagatay hanlarindan Kebek ve ahfadinca korundu, ihya edildi. Sehir, Ömer Nesefî gibi meshur bilginleri ile taninir. Kazvînî bu sehrin velîleri ve hakimleri ile meshur oldugunu söyler. Bkz.: Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 466.

39 Yagi kelimesi: Yavuz düsman demektir. Yani baskin yapan, intikam alan güçlü hasim, savasçi. Bkz.: *Ibn Mühennâ Lügati*, hazirlayan: Abdullah Battal, s. 83; *Codex Cumanicus*, K. Grönbech nesri, çev. Kemal Aytaç s. 214; Zemahserî, *Mukaddimetü'l-Edeb*, haz. Nuri Yüce, s. 200.

40 Çagatay Hanligi ve Alâeddîn Tarmasîrîn (=Mâverâünnehr sultani): Çingiz Han'in imparatorlugu ogullari arasinda paylasilirken Kâsgar, Mâverâünnehr, Yedi Su bölgesi ve Çungarya'nin büyük bir kismi Çingiz'in ikinci oglu Çagatay'a verilmis idi. Çagatay'in soyundan gelenler bu topraklarda 14. yüzyilin baslarina kadar, yaklasik bir asir hüküm sürdüler. Timur'un hem Mogol hem de Türk ananesini devralarak bölgeye hâkim olmasiyla Çagatay Hanligi sona erdi. Ama daha da ötede Mogolistan taraflarinda ise 16. yüzyilin ortalarina kadar Çagatay hanlari hükümran olmaya devam ettiler. Çagatay Hanligi'nin tarihi karanlik kalmistir. Onlardan bahseden sayili kaynaklardan biri de Ibn Battûta'dir. Metinde bahsedilen Tarmasîrîn, Çagatay soyundan gelen Tuva'nin ogluydu. Ismi Budizm döneminden kalmis olsa da tarihçiler onun dindar bir Müslüman oldugunu söylemektedirler. O, Ilhanlilara karsi Dihli'nin ihtirasli sultani Muhammed b. Tugluk ile ittifak kurmak istiyordu; ancak emellerine erisemedi, Çingiz yasasina bagli kabileler 1334'te ayaklanarak onu tahttan indirdiler, Mâverâünnehr otuz yil sürecek bir anarsi dönemine girdi. Tarmasîrîn'in basina neler geldigine iliskin en ilginç ayrinitilar seyyahimizin aktardiklaridir. Bu *Seyahatnâme* bize Tarmasîrîn ve benzeri Mogol asillerinin ne denli güçlü bir Türklesme etkisi altinda kaldigini da gösteriyor. Bkz.: Zeki Velîdî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giris*, s. 63; *Dogustan Günümüze Büyük Islâm Tarihi*, (Hakki Dursun Yildiz baskanliginda heyet), C. 9, s. 300-307; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkinda Dersler*, Ankara, 1975, s. 278-300.

41 Elcekâtây (=Ilçigiday): Ilçigiday ismini Çagatay seklinde okumamak gerekir. Ilçigiday, Tuva’nin (=Duva) 4. ogluydu. Bkz.: bir önceki not.

42 Kebek (=Çagatay hükümdari): Kebek 709-726/1309-1326 arasinda Çagataylarin hükümdari oldu, sert ancak tarihçilerin ittifakla bildirdigi üzre âdil biriydi. 1315-1318 arasinda Isen Buka idareyi ele almisti ancak pek basarili degildi; vefat ettiginde yerine tekrar Kebek geldi. Kebek de Tuva’nin ogludur. Bkz.: 46. nottaki kaynaklar.

43 Kebek lafzinin geçtigi âyet: Kebek’i teskin eden (!) âyet Infitar Sûresi’nin 8. âyetidir. Kelime "Rakkebek" seklindedir. Âyet, insanin nasil yaratildigindan ve yaradilistaki düzenden bahsediyor.

44 Tacin asili olmasi: Hükümdarlar öylesine süslü ve agir taçlar takiyorlardi ki baslarini agritmamak için taci yukariya baglamak gibi tedbirler almak gerekiyordu!

45 Sâhibu’l-alâme: Bu terim dönemin Kuzey Afrika siyasî literatüründe sultanin mührünü basan, imzasini atan kisi için kullanilirdi. Bkz.: Tâzî, *et-Târîhu’d-Diblûmâsî li’l-Magrib*, C. 1, s. 300.

46 Kirat’in karsiligi: Kelime, Yunanca "keration"dan geliyor; o devirde bir miskal altinin 24’te biriydi. Kitaplarda kiratin aslinda tartma birimi oldugu ve dört bugday tanesi agirligina denk düstügü belirtiliyor. Bkz.: Hassân Hallâk – Abbâs Sabbâg, *el-Mu’cemu’l-Câmi fi’l-Mustalahât*, Beyrut, 1999, s. 182; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 559.

47 (Duva Timur) oglu Bûzûn ve Tarmasîrîn: Bkz.: bu bölüm, 40., 42., 43. notlar.

48 Yasâk ve Tarmasîrîn’in dislanmasi: Bkz.: Bu bölüm, 40. not.

49 Toy: Toy aslinda sölen, ziyafet anlamina gelir. Dügün, dogum vs. hâller için düzenlenen büyük ziyafete pek çok Türk lehçesinde toy denilmektedir. Ancak kelime sölen münasebetiyle toplanan liderlerin siyasî danisma ve mütalaalarini da içermeye baslayinca kurultay anlaminda da kullanilir olmustur. Ibn Battûta burada kelimeyi "büyük kurultay"

anlaminda kullaniyor. Bkz.: *Mogollarin Gizli Tarihi*, s. 53; V. V. Barthold, *Age.*, s. 279.

50 Almâlik ve Çagatay ulusu: Çagatay ulusu için bkz.: bu bölüm, 40. not, Almâlik için bu bölüm 19. not.

51 Yasavur ve oglu Halîl: Yasavur Çagatay soylu olup Çagataylilar ile Ilhanlilar arasindaki savasa katilanlardandi. Asla sultan olmadi, 714/1314 ve 719/1319 yillarinda arka arkaya iki defa Horasan'i istilâ etti; 720/1320 yilinda öldürüldü. Kazgan Han'dan baska oglu olmadigi bilinir. Metinde geçen Halil ise herhalde Türk asilli bir dervis olup belki de Çingiz soyundan geliyordu. Bu zât Naksibendî tarikatinin kurucusu olan Bahâeddîn'in de ruhî üstadi olabilir. Bu kismi daha iyi anlamak için bkz.: V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkinda Dersler*, s. 280-283; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giris*, s. 315.

52 Otrar mi Taraz mi? Kelime herhalde Otrar'in bozulmus hâli. Ancak Ibn Battûta'nin söyledigi yerde degil de baska bir yerde; Talas irmagi kiyisinda, Almalik'in 300 mil batisinda, Otrar'in 150 mil dogusunda Taraz adinda bir sehir vardir. Otrar ise tarihin en meshur sehirlerindendir; zira Çingiz'in Müslüman devletler üzerine yürümesine sebep olan kervan hâdisesi burada yasanmisti. Bkz.: V. V. Barthold, *Age.*, s. 109 ve 215; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 566; ayrica bkz.: bu bölüm 35. not.

53 Karâkurûm (=Karakurum, Karakum): Mogol Imparatorlugu'nun 1230-1260 yillari arasinda ilk bassehri. Plano Carpini de buraya gelmistir. Karakurum Çin kaynaklarina göre 1235'te kurulmus idi. Bkz.: Zeki Velidî Togan., *Age.*, s. 62; V. V. Barthold, *Mogol Istilâsina Kadar Türkistan*, s. 494.

54 Yediyüzkirkyedi: 1347'ye denk düser.

55 Dönemin Semerkand'i: Semerkand Zerefsan vadisinin bati kiyisinda, bugün Uzbekistan Devleti'nin sinirlari içinde yer alir. Ibn Battûta Nahseb civarinda akan baska bir nehirle karistirmis olmali bahsettigi irmagi. Semerkand 616/1219 yilinda Mogol istilâsina ugramis bir sehir olmasina ragmen kondisyonundan bir sey kaybetmemis nadide bir parça gibi tasvir ediliyor seyyahin dilinde. Demek ki Buhara kadar zarar görmedi ve issiz

birakilmadi. Sehir en güzel günlerini Samânîler devrinde yasamistir. Eski Islâm cografyacilarindan Ya’kûbî, Semerkand’a dair siirinde söyle der: "Semerkand Horasan’in ziyneti/Burçlarinin ucu görülmez yerden bakinca./Dört yani yemyesil bir bag gibi,/Agaçlar, koyu gölgelerle kusatinca./Semerkand dolunay, sulari samanyolu,/Köskleri, yildiz gibi parlayinca."/ Semerkand’in tam anlamiyla yeniden dirilisi ise Timur’un burayi bassehir yapmasiyla 8/15. yüzyilda (771/1369’dan sonra) gerçeklesecektir. Bkz.: Ya’kûbî, *el-Buldân*, ed-kritik: Muhammed Emin Dannâvî, Beyrut, 2002, s. 218; MEB *Islâm Ans.*, C. 10, s. 470.

56 Kuthem (Kuthem; peltek s ile) Ibn Abbâs: Peygamberimizin amcasi olan Abbâs’in ogludur. Saîd b. Osman’la beraber buralara geldi ve 56/676 yilinda vefat etti; onun kabri Sah Zinde adi verilen eski yapi grubu içinde yer alir. Burasi, Orta Asya’daki Islâm kültür mirasinin en eski yapilarindandir. Bugün Ibn Battûta’nin vasfettigi sekilden biraz daha farklidir kabir. Firuz renkli dörtgen binanin her yani sivanmistir ve yapi üzerinde su ibare vardir: "Burasi, resullerin efendisi, peygamberlerin sonuncusu, âlemlerin rabbinin elçisi olan Muhammed’in amca oglu Kuthem’in kabridir" Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 37.

57 Sadr-i Cihân kelimesinin manasi: Buhara ve çevresinde "Sadr" dinî, siyasî ve hukukî önder, yani "hüküm veren, anlasma yapan, savasan ve yöneten Hanefî kadisi" anlamina geliyordu. Onlar, ta Mogol öncesi bir dönemde "Burhân" soyundan gelirlerdi ve halkin onlara saygisi vardi. Onlarin atasi, Hz. Ömer soyundan gelen "Burhânu’l-mille ve’d-dîn Abdülazîz" idi. Bu zât 1100’lü yillarda vefat etti ve onun soyundan gelenler hem bölgeyi hem de bütün bir Hanefî fikhini etkileyecek kadar siyasî, fikhî ve kültürel izler biraktilar. Onlara Burhânîler de denilirdi. Böylece Sadru’l-cihân, bölgenin en yüksek dinî ve hukukî otoritesine verilen rütbe ismi oldu. Bu terim, 11-13. yüzyillar arasinda bu soydan gelen ve dinî-siyasî önderligi ayni anda elinde tutan nüfuzlu bilginler için kullanilmistir. Onlarin bir yanda dinî önderligi elinde tutmalari, öbür yanda savaslara katilip diplomatik iliskilerde bulunarak yari bagimsiz bir idareci konumunda bulunmalari bölgenin dinî ve siyasî gelenegine tesir etmistir. Bkz.: Narsâhî, *Târîh-i Buhara* (Schefer nesri), Paris, 1892. s. 2 ve 22-24; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 183; Ahmet Özel, *Hanefî Fikih Âlimleri*, Ankara, 1990, s. 60-62; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkinda Dersler*, s. 201-202;

ayni müellif, *Mogol Istilâsina Kadar Türkistan*, s. 349 ve 503; *DIA Islâm Ans.*, C. 6, s. 432.

58 Sâhibu'l-haber: Bu terim, herhalde Sâhib-i berîd gibi istihbarattan sorumlu görevli için kullanilmistir. Ancak seyyahin bunu kendi ülkesindeki anlamiyla zikretmesi de mümkündür. Zira Fas'ta Merînîler döneminde Sâhibü'l-haber önemli olaylari resmî olarak duyuran kisi idi. Sâhib-i berîd ise Hindistan ve civarinda Gaznelilerden beri "vilayette olan bitenleri merkeze bildiren istihbarat müdürü" demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 38; Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 235.

59 Seyyahin bahsettigi Nesef sehri ve Kes: Seyyah Nesef ile Nahseb'in ayri sehirler oldugunu saniyor; fakat bu iki isim de ayni sehrin farkli telâffuzlarindan ibarettir. Seyyahin simdi bahsettigi sehir herhalde Semerkand ile Tirmiz arasinda bulunan Kis sehri idi ki bugün Sehr-i Sebz diye bilinmektedir. Islâm cografyaciliginin en büyük isimlerinden Ibn Havkal'dan alinti yapan Ebu'l-Fidâ buranin gayet münbit bir yer oldugunu söyler. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 491; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 570.

60 Ebû Hafs Necmeddîn Ömer Nesefî ve kitabi: Hanefî fikhinin önde gelen isimlerinden tarihçi, edebiyatçi ve fakih Nesefî. Yüz civarinda eseri vardir. 537/1142 yilinda vefat etti. *Manzûmetü'l-Hilâfiyât (=Nazmu'l-Hilâfiyât)* adli 2669 beyitlik mezhepler arasi mukayeseli hukuku konu alan manzumesi tam da Ibn Battûta Anadolu'yu gezerken 1332 yilinda Mustafa oglu Ibrahim tarafindan Suriye'de Oguz Türkçesine çevrilmistir. Bu dil yadigâri kiymetli çeviri, Azmi Bilgin tarafindan dil hususiyetleri incelenerek hem Latin harfleriyle hem de asil metniyle aynen basilmistir. Bkz.: Kâtip Çelebî, *Kesfu'z-Zunûn*, Istanbul, 1943, C. 2, s. 1867; *Nazmü'l-Hilâfiyyât Tercümesi*, haz. Azmi Bilgin, Ankara, 1996.

61 Tirmiz: Bugün Ceyhun irmaginin kuzey kiyisinda Afganistan sinirinda bir sehirdir. Islâm dünyasinin sufî düsünürlerinden Hakîm Tirmizî ile meshur hadîsçilerinden Ebû Isa Tirmizî buralidir. Sehir 617/1220 yilinda Mogollar tarafindan harap edilmeden önce gayet mamur ve kültürel bakimdan pek canli idi. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Age.*, s. 551; V. V. Barthold, *Mogol Istilâsina Kadar Türkistan*, s. 452; MEB *Islâm Ans.*, C. 12/I, s. 384.

62 Imam Ebû Isa Muhamed Tirmizî: Meshur hadîs bilginlerindendir. Imam Buhârî'ye talebelik etti ve onunla berabar bazi üstatlardan hadîs aldi. 279/893 yilinda vefat etti. Büyük hadîs külliyati el-Câmi veya yaygin adiyla *Sünen-i Tirmizî*, tasnif bakimindan dikkat çekicidir. Bkz.: Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 13, s. 270; MEB *Islâm Ans.*, C. 12/I, s. 386.

[Otuzaltıncı Bölüm Notları]

1 Belh sehri: Iskender döneminde Baktriya denilen meshur sehir, bugün Afganistan'in kuzeybatisinda yer almaktadir, Dogu Horasan'in en mühim sehirlerinden biri oldugu hâlde. Mogol istilâsi esnasinda harap oldu ve bir daha eski ününe kavusamadi. Islâm dünyasinin meshur sufî ve hakîmlerinden bazilari Belhlidir. Ya'kûbî zamaninda Horasan'in merkezi idi; ta o zaman belirlenen komsu kasaba ve sehirler bugün hâlâ ayni adlari muhafaza etmektedir Afganistan'da. Bkz.: Ya'kûbî, *el-Buldân*, ed-kritik: M. Emin Dannâvî, s. 116-121; ayrica Ibn Battûta'nin Afganistan'la ilgili gözlemleri hakkinda yazilmis bir eser olarak bkz.: Halîlullah Halîlî (Afgan Devleti'nin sabik Irak ve Kuveyt sefiri), *Ibn Battûta fî Afganistan*, Bagdat, 1971, (Tâzî tarafindan yazilan önsöz kismi).

2 Lâzeverd ve Belahs: Lapas-lazuli olarak da bilinen bu tas, Bedehsan sehrinde Gökçe nehrinin üst tarafindan çikarilmaktadir. Burasi Kuzey Afganistan'in en uç noktasidir. Bkz.: 24/8. not.

3 Belh Câmii hakkinda Beyhakî'nin kaydettikleri: Beyhakî bu câmiin gerçekten büyük oldugunu gösteren çesitli merasimlerden bahsetmistir. Bkz.: Beyhakî, *Târîh*, Arapçaya çev. Yahya el-Hassâb, s. 319.

4 Davud b. Ali: Bu sahsin adi tarihî kayitlara göre Davud b. Abbâs'dir. Olay hicrî 3. yüzyilin ilk yarisinda yasanmistir. Bkz.: Halîlullah Halîlî, *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 22, 23.

5 Ukkâse b. Mihsan Esedî: Sahâbîlerden Ukkâse b. Mihsan, Peygamberimizin yaninda bulunmus ve 12/633 yilinda Necd'de sehit olmustur. Herhalde onu sevenler tarafindan hatirasina konmus bir tas olmali Belh'teki mezar. Bkz.: Zehebî, *Siyer-i A'lâmi'n-Nubelâ*, C. 1, s. 307

6 Hizkiyel (=Hezekyel; bati dillerinde Ezechiel) Peygamber ve kabri: Ibn Battûta'nin bahsettigi kabirden bir eser kalmamistir geriye. Hezekyel'in (as) kabri hakkinda yaygin görüs, Hille civarinda oldugudur. Mes'ûdî Isrâilogullarinin krallarindan ve peygamberlerinden bahsederken Hizkiyel peygambere de deginir. Ya'kûbî de Hizkiyel'in Ahaz'dan sonra basa geçtigini, onun döneminde Babil krali Sanharib'in Kudüs'ü isgal etmeye çalistigini ve Hizkiyel'in 27 yil hüküm sürdükten sonra vefat ettigini

bildirir. Bkz.: Ya’kûbî, *Târih*, C. 1, s. 64; Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, C. 1, s. 60 ve 69, paragraf nr.: 97, 117; Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 91.

7 Ibrahim b. Edhem meshur bir sufîdir. Bkz.: 10/19. not.

8 Kûhistan: Aslinda belirli bir cografî mintika degildir. Mana olarak "daglik yer", "daglik bölge" demektir; sanki "dagistan" gibi bir sey. Iran ve Orta Asya’da pek çok mintikanin genel ismi olarak kaydedilir; en meshuru Horasan bölgesinin güneyindeki genis alandir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1613.

9 Herat: Orta Asya’nin en zengin, en eski ve en etkileyici abidevî eserlere sahip sehridir. Zend Avesta’da Haraeva; Iskender dönemiyle ilgili Yunan kaynaklarinda Areia seklinde geçer. Islâmin ilk yillarindan beri bu sehirden pek çok bilgin çikmis ve Mogol istilâsina kadar sehrin tarihi ile ilgili bes mühim eser yazilmistir. Önce Gazneli Sultan Mahmud’un oglu Mes’ûd zamaninda daha sonra ise Timurlulardan Ebû Saîd Mirza zamaninda Herat’in altin devrini yasadigini söyleyebiliriz. Özellikle binalardaki azamet ve dis duvarlardaki süslemeler insani hayran birakmaktadir. Hele hele Gevhersad binasi ve Medrese-i Mirza kalintilarinin, insani, mimarî deha ve tezyinî sabrin önünde diz çökmeye sevkettigini söylemek gerek. Kelimelerin en ihtiraslisini ve en kudretlisini bulmak gerek bu mimarîyi anlatmak için; daha dogrusu Hüseyin Baykara’yi ve Ali Sir Nevâî’yi anlamak gerek… Ali Sir Nevâî gibi büyük ve kendine güvenen ruhlarin nasil bir sehirde yasadigini bilirse insan, o zaman anlar kilin, topragin ve tasin da siir gibi, ekmek gibi, kitap gibi ete kemige ve cana büründügünü. Timur döneminin büyük bilgini Taftâzânî burayi vasfederken söyle der: "Tüm iyilikler burada cem’olur, / En güzelleri, inanç, güvenlik, ugur." Herat simdi Afganistan’dadir. Bkz.: Yâkût Hamevî, *Mu’cem*, C. 5, s. 406, madde nr.: 12664; Seyfî Herevî, *Târîhnâme-i Herât*, M. Zübeyr nesri, Kalküta, 1944; Major C. E. Yate, *Northern Afganistan*, London, 1888, s. 23-69; MEB *Islâm Ans.*, Herat maddesi (Z. V. Togan tarafindan hazirlanmistir.); Halîlullah Halîlî, *Herât*, Bagdat, 1974, C. 1, s. 45.

10 Merv: Bu ismi tasiyan iki yer vardir; biri Merv-rûd (yani nehir kiyisindaki Merv) diye bilinir; digeri Merv-i Sâhecân diye bilinir. Iste asil Merv burasidir ve cografyaci-tarihçi Ya’kûbî döneminde Horasan bölgesinin en ünlü sehri, idarî merkezidir. Büyük Selçuklulardan Sultan

Sencer ve Timurlulardan Sahruh zamaninda da sen bir sehirdi. Bugün Türkmenistan sinirlari içindedir. Bkz.: Ya'kûbî, *Age.*, s. 121; Yâkût Hamevî, *Age.*, s. 132; MEB *Islâm Ans.*, C. 7, s. 776.

11 Hüseyin Muizzüddîn b. Giyâseddîn Gûrî (=Herat emiri Giyâseddîn Kert'in oglu) ve Kert hanedani: Giyâseddîn Gert (veya Kert) in üçüncü ogludur. 770/1370'te vefat etti. Bu hanedan, asil Gûrîlerle karistirilmamalidir. Herhalde Afganistan'in güneybatisinda, Herat'in dogusunda bulunan daglik bölgeye egemen oldugu için onlara da Gûrîler diyor Ibn Battûta. Zira tarih kitaplarindaki Gûrîler 1244'te son bulur. Gûr bölgesine egemen olan eski Gûrlularin kökeni tarihçiler arasinda ihtilâf kaynagi olmustur. Ilk defa büyük Selçuklu sultani Sancar döneminde Gûr beylerinin yürüttügü diplomatik iliskilere rastliyoruz. 11. yüzyilda Izzeddîn Hüseyin adli bir Gûr emiri hem Sultan Sancar'a hem de Gazne sultanina hediyeler sunmaktadir. Ibn Battûta'nin, cesaretine hayranlik duydugu Giyaseddîn Kert ise Âl-i Kert (=Âl-i Gert) diye bilinen ve 1245'ten 1389'a kadar egemen olan baska bir hanedandan gelir. Rukneddîn Merganî'nin oglu Semseddîn artik tamamen çökmüs bulunan eski Gûr hanedanindan gelen bir prensesle evlenerek 1244'te o bölgede nüfûzunu tesis etmis idi. Semseddîn, Mogollara boyun egmis, onlara bagli bir vali olarak saglam dostluk baglari kurmus, Müngke Han'dan aldigi yarlig ile Herat, Sebzvar, Gûr bölgesi, Sistan ve Belh olmak üzere ta Indus nehrine kadar çok genis bir alani idare etme yetkisine sahip olmustur. Iste Giyaseddîn Kert, bu soydan gelen ve kendi döneminde Ilhanli hükümdari olan Ebû Saîd'den yarlig alarak idare ettigi genis araziyi eskisi gibi nispeten özerklik statüsünde tutmayi basaran, hattâ bu sükûnet ortaminda 1326'da Mekke'ye gitmeyi bile basaran bir emirdi. 1328'de vefat edince yerine önce oglu 3. Semseddîn diye bilinen emir geçmis, bu adam içkiye düskünlügü ve uysalligi sebebiyle siyasetin agir yükünü kaldiramayinca 1329'da vefat etmis; yerine kardesi Hafiz geçmis, o da Gûr bölgesinin asil sakinlerinin isyanlariyla mücadele etmekten yorularak 1331'de vefat etmistir. Ondan sonra Muizzüddîn basa geçmistir ki Giyâseddîn Kert'in üçüncü ogludur. Muizzüddîn, Ilhanli Mogollarinin iyice zayiflamasini firsat bilerek Ilhanli Ebû Saîd Han vefat eder etmez kendi istiklâlini ilân etmistir. Uzun hükümranligi sirasinda Serbedârîlerle mücadele etmis, nihayet onlari yenerek tam anlamiyla Mâverâünnehir hükümdarlarindan kurtulup rahat bir nefes almistir. 1391 yilinda Timur'un elçisini kabul ederken vefat etmis;

yerine oglu 2. Giyaseddîn Pir Ali geçmis ve bu devlet 1389 yilinda Timur tarafindan ortadan kaldirilmistir. Bkz.: B. Spuler, *Iran Mogollari*, s. 174-180; MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 596-597.

12 Mes'ûd Serabdâlân (=Serbedârân; Serbedârîler) ve hikâyesi: Bu grubun basi olan Abdurrâzik, Ilhanlilarin Horasan valisine huruç etme niyetiyle yaptigi konusmada söyle der: "Aman eger gevsek davranir da kendinizi belli ederseniz bu bizim sonumuz olur! Korkaklar gibi ölmektense kellelerimizi daragacinda (=ser be dâr) görmek daha iyidir!" Serbedâr tayfasinin ilk lideri aslinda Ebû Saîd'in yaninda çalisan Abdurrâzik idi, ancak Ebû Saîd 735/1335 tarihinde ölünce hemen isyan etti. Daha sonra kardesi Mes'ûd tarafindan 739/1339 yilinda öldürüldü. Mes'ûd ise 744/1344 yilina kadar bu taifeyi yönetmistir. Seyyahin bahsettigi Muhammed ise galiba onun takipçilerindendir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 46.

13 Suttâr, Sakkûra ve harâfîs tayfalari için bkz.: 6/29. not.

14 Sebzâr (=Sebzvâr) ve Beyhak: Sebzôr veya Sebzvâr; Ebu'l-Fidâ'ya göre Beyhak bölgesinin askerî merkezi idi. Eski ismi Hosrôgerd'dir. Nisabur'un 64 mil batisindadir. 737/1338 yilinda Serbedârîler tarafindan isgal edilmisti. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 442; Halîlî, *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 47; Tâzî, *Maa Ibn Battûta fî Îran*, s. 96.

15 Tûs ve Çapulcu Hasan: Tûs, simdiki Meshed sehrine yakin bir sehirdir. Nâsîruddîn Tûsî gibi meshur bilgin ve düsünürlerin memleketidir. Burada ismi geçen Hasan, Nisabur zindanindan çikan ve Mes'ûd'un sag kolu olarak savaslara katilan Sîî bir liderdir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 47.

16 Togay Timur: Ebû Saîd'in vefatindan sonra taht kavgalarina karisan Mogol prenslerindendir. 1351'de Serbederân tayfasi tarafindan Astrabad'da öldürüldü. Bkz.: Spuler, *Iran Mogollari*, s. 148-151.

17 Argûn b. Nevrûz b. Argûn (=Ilhanli valisi): Ilhanlilarin Horasan valisi. 735/1335'te Ebû Saîd Han'in ölümünden sonra Tûs, Nisabur ve Merv'i içine alan bir emirligin hâkimi olmustur. 1338 yilinda Serbedârân tayfasi bu bölgeye hâkim olunca yenilen Argûn, Togay Timur'a sigindi; onun soyundan gelenler Timur devrine kadar bölgede kalmaya devam etmislerdir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 47.

18 Gûrlarin asli meselesi: Tabiî ki burada bahsedilen Gûrîler ile Sam diyarindaki Gavr'in bir alâkasi yoktur. Evvelce Gûr'dan bahsedilmisti. Bkz.: bu bölüm 11. not.

19 Semnan ve Celâlüddevle: Bazi kitaplarda Semnan seklinde de kaydedilen bu sehir bugünkü Tahran'in 100 mil dogusundadir. Ilhanlilar dagilinca burasi Celâlüddevle Iskender b. Zeyyâr tarafindan alinmistir. Serbedârîlerin reisi olan Mes'ûd, Mazenderan hâkimi olarak da bilinen bu hükümdara karsi savasirken öldürülmüstür. Bkz.: B. Spuler, *Iran Mogollari*, s. 155.

20 Bûsenc: Iran-Afgan sinirindadir. Bkz.: Tâzî, *Ibn Battûta fî Îran*, s. 98.

21 Yediyüzkirksekiz yili: 1347'ye denk düser.

22 Nizâmeddîn Mevlânâ: Asil adi Nizâmeddîn Mevlânâ Abdurrahîm idi. Ancak kendi beldesindekileri kurtarmak için hayatini tehlikeye atinca ona Pir-i Teslîm demislerdir. Bu meshur sufî 737/1337 yilinda sehit olmustur. Mezari Fahreddîn Râzî'nin kabri yakininda Herat civarindadir. Bkz.: Halîlullah Halîlî, *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 47.

23 Mevdûd Çistî ve onun soyundan gelen Ebû Ahmed Çistî: Mevdûd Çistî, Ahmed Nâmekî'den feyz almis tasavvuf büyüklerindendir. 527/1132 yilinda vefat etti. Torununun oglu olan Ahmed Çistî'nin ismi, tarihî kaynaklarda Herat sultani Giyâseddîn ile Ilhanli emiri Yasavur arasinda vuku bulan anlasmazliklari halletmeye çalisan kisi olarak geçer. Bkz.: Halîlullah Halîlî, *Age.*, s. 53-55; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 50.

24 Sicistan ve dönemin mahallî devleti: O dönemde bölgeyi Ilhanli Mogollarina bagli bir emirlik yönetiyordu. Seyyahimizin gezdigi siralarda Kutbeddîn Muhammed (1331-1341) bastaydi. Bkz.: Gibb, *The Travels*, C. 3, s. 580.

25 Sîvesitân ve Sakalar: Burasi herhalde Haydarabad'in kuzeyinde Sint nehri kiyisina kurulu Sehvan diye bilinen yer olmali. Zeki Velidî Togan, Sakalardan (=Iskitler) bahsederken Sistan, Sicistan, Siistan gibi yer adlarinin aslinda onlardan yadigâr kaldigini söylüyor. Ilim âlemindeki yaygin kanaat Sakalarin Iranî olduklaridir. Ancak hayat tarzlari, konar-

göçer oluslari, ölüm âdetleri ve mülksüz yasayislari onlarin Türk olma ihtimalini kuvvetlendiriyor. Konuyla ilgili derli toplu kitap, Ilhami Durmus'un eseridir; özellikle 45-54. sayfalar arasina bakilmali. Bkz.: Z. Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giris*, s, 404-409; Ilhami Durmus, *Iskitler (Sakalar)*, Ankara, 1993, s. 39-60 Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 51.

26 Bekkâr (=Bakar): Sint (=Indus) nehrinin kuzey tarafindaki yol kenarina kurulmusbir sehirdir; Multan'in 120 km kuzeyindedir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 580.

27 Câm sehri: Bu sehrin yeni ismi Türbet-i Seyh Câm'dir. Badgis sinirinda Kûhistan bölgesinde Herat'tan Nisabur'a giden yolun kenarinda kurulmus bulunan sehrin daha da eski adi Buzcan idi. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 51.

28 Sihâbeddîn Ahmed Câm: Tam bir yüzyil yasadi ve 536/1142 yilinda vefat etti. Bölge halki tarafindan çok sevilen biriydi; Timur onun kabrini ziyaret etmistir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 580; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 51.

29 Tûs ve dönemin hâdiseleri: Tûs, Simdiki Meshed'in birkaç mil kuzeyindedir. Çingiz tarafindan 617/1220 yilinda istilâ edildi; ancak Emir Argûn Kirat tarafindan tekrar imar edildi. Timur gelene kadar bu ailenin elinde kaldi. Timur burayi tamamen harap edince eski güzelligine ve revnakina kavusamadi; hemen yani basindaki Meshed güzellikte orayi geçti. Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 451; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 582.

30 Ebû Hâmid Gazâlî: Islâm düsüncesinin zirvelerindendir; *Tehâfüt*, *Ihyâ*, *Meâric*, *Mustasfâ* ve *Munkiz* gibi her biri kendi alaninda asilmasi zor kitaplarin sahibi dâhi bilgin. 450/1058 yilinda Tûs'ta dogdu, 504/1111'de yine burada vefat etti. Belki de Sünnî oldugundan; kabri sehrin neresindedir tam olarak bilinmez simdi. Kitaplari Fas'tan Hindistan'a kadar Islâm dünyasinin her tarafina yayildi; Avrupa'da da duyuldu ve üzerinde konusuldu. Ibn Battûta'dan ikiyüz yil önce Gazâlî'nin kitaplari Fas ve Endülüs'ün mutaassip mollalari tarafindan yakilirdi. Ancak bazi Gazâlî hayrani Muvahhidîler ve arkasindan Merînîler gelince dogunun engin hosgörüsü ve tetkikçiligi Mâlikîlik ve Zâhirîlikten baska bir sey bilmeyen bati Müslümanlarinca da benimsendi; Gazâlî daha sik ve rahat okunmaya baslandi. Gazâlî hakkindaki son tetkikler onun "Islâm aklini durdurdugu"

tarzindaki Oryantalist iddiayi tamamen çürütecek niteliktedir. Gazâlî, fikrî serüvenini *Munkiz*'da vermistir. Maurices Bouyges yillar süren tetkiklerinin ardindan Gazâlî'nin irili ufakli 404 eserini kaydeder. Bkz.: Gazâlî, *el-Munkiz mine'd-Dalâl*, Beyrut, 1959; Zehebî, *Siyer*, C. 19, s. 322; *DIA Islâm Ans.*, C. 13, s. 489-534.

31 Meshed-i Rizâ (=Meshed sehri): Iran'da Horasan eyaletinin merkezi ve Sîîlerin en büyük ziyaret merkezi olup Kesefrûd vadisinde bulunur. Islâm tarihinin en mühim sahsiyetlerinden Imam Ali Riza b. Musa'nin kabri bu sehirdedir. Ondan önce Harun Resid buraya gömülmüs idi; o, Horasan'a bir sefer açma tesebbüsündeyken Senabâd'da bir kalede hastalandi ve birkaç gün içinde 193/809 tarihinde birkaç gün içinde vefat etti. Iste Harun Resid'in vefatindan on sene sonra Halife Me'mun, Merv'den dönerken bu kalede birkaç gün kaldi, o sirada 12 Imam'dan 8'incisi olan damadi ve saltanat vârisi Ali Riza yaninda bulunuyordu. Bu zât 203/818 yilinda ânîden vefat etmistir. Meshed, baslangiçta küçük bir yer iken zamanla meshur oldu ve tüm Sîî dünyasinin ragbetiyle büyük bir sehir hâline geldi. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 8, s. 146-148.

32 Imam Ali Riza b. Musa Kâzim ve kabri: 12 Imam'dan sekizincisi. Bkz.: bir önceki not.

33 Hârûn Resîd: Abbâsî halifeleri arasinda en meshuru. 193/809 yilinda Tûs sehrinde vefat etti; adi *Binbir Gece Masallari*'nda adi çokça geçen hükümdar. Bkz.: 31. not.

34 Serahs sehri: Serahs, Tûs sehrinin dogusunda Iran ile Türkmenistan sinirinda yer alir. Hanefî fikhinin büyüklerindan Imam Serahsî'nin sehridir. Ebu'l-Fidâ anlatiyor: "Ibn Havkal'in bildirdigine göre Serahs sehri Nisabur ile Merv arasinda, düz bir arazide kurulmustur. Serahs mera bakimindan pek zengindir, kasabasi azdir, halkinin temel sermayesi develerden ibarettir; su genellikle kuyulardan saglanir." Bkz.: Ebu'l-Fidâ, *Takvîm*, s. 455; *National Geographic*, Subat 1976, (Sovyet haritasi).

35 Lukmân Serahsî (=sufî): Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*'te bu zâttan bahsetmistir. Ali Sir Nevâî de (*Nefehat* çevirisi ve tekmili olan) *Nesâyim*'de Lukman'dan bahseder: "Aning ibtidâda köp mücahede ve riyazati bar imis; anga kesf vaki oluptur ki akli zayil boluptur; Seyh Ebu'l-Hayr köp

ayturmus ki Lukman, Tingri’ning azadkerdesidir emr ü nehyden." Yani baslangiçta çok ibadet ve inzivasi var imis, sonra manevî âlemin kapilari ona açilinca akli gitmis. Seyh Ebu’l-Hayr dermis ki "Lukman Tanri’nin emir ve yasaktan azat kildigi kullardandir’. Bkz.: Ali Sir Nevâî, *Nesâyimü’l-Mahabbe* (metin), hazirlayan: Kemal Eraslan, Ankara, 1996, s. 187-188.

36 Zâva sehri: Bugünkü Torbet-i Heyderiyye sehridir ki Meshed’in güneybatisindadir. Tam dogusunda Torbet-i Cam, güneyinde ise Gonabâd vardir. Bkz.: Iran Demiryollari Haritasi *(Negse Sebekerâh-i âhen Îrân)*; Tahran, 1975, Tâzî, *Ibn Battûta fî Îrân*, s. 106.

37 Kutbeddîn Haydar ve Haydariye taifesi: Kutbeddîn Haydar 618/1221 tarihinde vefat etti; Melâmetiyye-Kalenderiyye tarîkatinin kurucusu olan Cemaleddîn Sâvî’nin talebesidir. Seyh Kutbeddîn, Haydariyye tarikatini kurdu ve bu tarikat hem Anadolu’da hem de Hindistan’da ragbet buldu. Mistik heyecanin saglanmasi için kenevirin çok tabiî bir tarzda kullanilmasi bu tarikatin müntesipleri tarafindan baslatilmis bir uygulama olabilir. Haydariyye tarikatinin Anadolu sosyal tarihine de etkileri olmustur. 22. bölümün 13. notunda verdigimiz ayrintili bilgi önemlidir. Ayrica bkz.: Ali Sir Nevâî, *Nesâyim*, s. 384; Eflâkî, *Menâkibü’l-Ârifîn*, C. 1, s. 215; *DIA Islâm Ans.*, C. 17, s. 35-36.

38 Nîsâbûr (=Nisabur) ve dönemin hâdiseleri: 618/1221’de Mogollar tarafindan yagmalandi, 679/1280’de agir bir deprem geçirdi; Serbedâr Mes’ûd tarafindan isgal edilince de 738/1338 yilinda Cânî Kurbanî memleketinin idârî merkezi oldu. Daha sonra Herat kökenli Gert (=Kert) hanedaninin topraklarina dahil oldu ve Timur zamanina kadar onlarin elinde kaldi. Nisabur daha evvelki asirlarda gerek tercüme hareketi gerekse felsefî ve dinî ilimler bakimindan Islâm medeniyetinin en büyük merkezlerindendi. Bu sehir Ömer Hayyâm’in ve Feridüddin Attâr’in sehridir. Ticarî önemini her zaman korumustur. Ebu’l-Fidâ zamaninda "Nisavur" diye telâffuz edilirmis ismi. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 451; Ya’kûbî, *el-Buldân*, s. 95-98; Yâkût Hamevî, *Mu’cem*, C. 5, s. 362; MEB *Islâm Ans.*, C. 9, s. 303.

39 Bistâm: Tahran-Meshed yolunun ortasindadir; simdi oraya en yakin büyük sehir Sâhrud’dur. Yâkût zamaninda gayet mamur bir sehir imis. Eski Bistam sehriyle ilgili enteresan bir husus: Orada hiç âsik yokmus ve ask

illetine müptelâ olup bu sehre gelenler dahi derhal sehrin suyundan içmekle o illetten kurtulurlarmis! Bkz.: *Iran Demiryollari Haritasi*; Yâkût Hamevî, *Mu'cem*, C. 1., s. 500; Zekeriyyâ Kazvînî, *Âsâru'l-Bilâd*, s. 308.

40 Bâyezîd Bistâmî: Melâmetiyye yolunun reisi olarak bilinir; 260/874 yilinda vefat etti. Uzun adi Tayfur b. Isa b. Surusan'dir. Kerâmetleri ve özlü sözleri menkibe kitaplarini en çok dolduran sufîlerdendir. Bir adam Bâyezîd Bistâmî'nin yanina gelir ve alayci bir edâ ile der ki: "Duyduguma göre sen uçuyormussun!" Bâyezîd cevap verir: "Bunda sasacak ne var? Uçmak senin için çok mu önemli? Akbabalar bile uçarken mümin niye uçmasin?" Bkz.: Ebû Nuaym, *Hilye*, C. 10, s. 34; Zekeriyyâ Kazvînî, *Age.*, s. 308; *Sahabeden Günümüze*, C. 6, s. 131-134.

41 Hinduhiyr yolu konusunda seyyaha yapilan itirazlar: Buradaki Hinduhiyr herhalde Endhuy diye bilinen mintikadir. Ibn Battûta'ya bu güzergâhi hususunda da itiraz edilmektedir; zira ugramasi gereken pek çok sehir var bu güzergâhta, fakat seyyahimiz bunlardan bahsetmiyor. Ancak gerek Halîlullah Halîlî, gerekse Tâzî gibi sârihlerin açiklamasi bana da tutarli geliyor: Galiba Ibn Cüzey telhis isini (=kisaltma isini) burada da abartarak devreye sokmus olmali! Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 58; Halîlullah Halîlî, *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 59.

42 Kundûs (=Kunduz): Eski Toharistan bölgesinde Afganistan'in kuzeyinde ticarî faaliyetleriyle meshur bir sehir. Pamuk sayesinde söhreti artti; Ebû Hâmid Garnâtî'nin bahsettigi kumaslar da bu yöreye mensuptur. Bkz.: Ebû Hâmid Garnâtî, *Rihle*, s. 118; Tâzî, *Age.*, s. 58.

43 Baglân: Eski Toharistan bölgesinin sehirlerindendir. Seyyahimiz oraya vardiginda Mogol istilâsinin izleri henüz silinmemistir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 58.

44 Hindukus daglari (=Dogudaki Kafkasya): Zirveleri 7000 metreyi asan, bir omurga gibi Afganistan'in sirtinda yer alan yüksek daglar. Ülkenin orta kesiminden baslayan bu daglar, jeolojik bakimdan Italya'nin kuzeyinden itibaren Himalayalar'a kadar uzanan ve Alp kivrimlari adi verilen dag sisteminin bu ülke içinde kalan parçalaridir. Kuzeydogu bölümü aynen Himalayalar gibidir; hattâ yer yer onlarin genel yüksekligini de asar; bazi tepeleri 8000 metreyi geçer. Kuzeydoguda Hindukus adini alan bu daglar,

Kabil’den itibaren batiya dogru yelpaze gibi açilarak Kûhibaba, Sefidkûh ve Bendibeyân gibi kollara ayrilir. Büyük Iskender ve halefleri bu daglar için Kafkasya tabirini kullanmislardir. Saklanma, savunma ve saldirma imkânlari açisindan son derece elverisli olan bu cografya; inatçi, bagimsiz ve savaskan Afgan oymaklarinin karakterine tesir eden esas âmillerden olsa gerektir. Kûs, Kust öldüren, döven, yere vuran anlamina gelen Iran kökenli bir kelimedir. Hindu ise nehir insani demektir. Hindu-Kus, "nehir kenarinda yani ovalarda yasayan medenîleri öldüren daglar" anlaminda kullanilmis olabilir. Tarih boyunca bu mintika, Hindistan’dan gelen saldirilara karsi tam anlamiyla bir ölüm uçurumu olagelmistir. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 5 (I), s. 536; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1540; John T. Platts, *Age.*, s. 1236.

45 Ender (=Enderâb): Hindukus daglarinin kuzeyinde bir sehir. Burasi Iskender’in durdugu yerdir. Çesitli noktalardan çikartilan gümüs burada eritilirdi. Bkz.: Halîlî, *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 60-61.

46 Benchîr (=Pençir): Ibn Havkal ve Istahrî Penchîr daglarindan ve vadisinden bahsetmislerdir. Buradan gümüs ve lapas-lazuli taslari çikartilirmis. Bkz.: Halîlî, *Age.*, s. 64, 65.

47 Besây dagi ve Ata Evliya’nin mezari: Besay, yerel dilde "küçük" demektir. Burasi Gülbahar mintikasina yakindir. Halk bu civardaki kabre Seyh-i Ârif’in kabri dermis; Ibn Battûta’nin söyledigi Ata Evliya da bu olsa gerek. Bu bölgeye eskiden Kâfiristan derlermis; zira rivayete göre Büyük Iskender’in geride biraktigi bir grup insan yasarmis burada kendi kültürlerine göre. Pençir vadisindeki bu bölgenin ismi daha sonra Nûristan’a çevrilmis. Bkz.: Halîlî, *Age.*, s. 65.

48 Berven (=Perven): Kâbil’in 45 mil kuzeyinde Pençir ile Gorban arasindadir. Bazi oryantalistler Büyük Iskender’in insa ettigi Iskenderiye Kalesi’nin Perven’e yakin oldugunu söylemektedirler. Perven, Idrisî’nin haritasinda da geçmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 60; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 589.

49 Çarh kasabasi: Perven’in 10 mil güneyinde Çarikar diye bilinen kasaba. Bu kasabadan yetisen meshurlardan biri de Ya’kûb-i Çarhî’dir; Bahaeddîn Naksibendî’nin müritlerinden. Bkz.: Halîlî, *Age.*, s. 66.

[Otuzyedinci Bölüm Notları]

1 Gazne: Kâbil’in 75 mil güneybatisinda olan bu tarihî sehir, Zabulistan diye bilinen bölgenin idarî merkeziydi. 382/963’den 582/1186 tarihine kadar Türk asilli Gazneliler Devleti’ne bassehirlik etmistir. Hindistan’in fethi ve Birûnî gibi dahi bilim adamlari tarafindan Hint kültürünün yogun, dolaysiz bir biçimde incelenmesi de bu devirde baslamistir. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 467; *DIA Islâm Ans.*, C. 13, s. 479; ayrica bkz.: bir sonraki not.

2 Gazneli Mahmud b. Sibuktekîn (=Sübek Tikin): Dagilmakta olan Sâmânî Devleti’nde bir kumandan olan babasinin isminin nasil okunmasi gerektigi ihtilâf konusudur. Sü, "ordu" anlamina geldigi için "ordubasi" manasinda Sü-bek seklinde okunmasi gerektigi savunuldugu gibi; sevilen, kiymetli prens anlaminda Sebük (yani "sevik"= sevilen) Tikin seklinde okunmasi gerektigi de savunulmustur. Kaynaklarin bir kisminda ise bu isim Sibük seklinde harekelenmistir. Gazneli Mahmud bilgiye âsik, zeki, cesur ve kurnaz bir hükümdardi. Hükümdarligi boyunca Hindistan’a 17 sefer yapti; öldükten sonra ardindan taht mücadelesi oldu; oglu Mes’ûd basa geçti; cesurdu, kudretli bir mimardi, sanatsever bir hükümdardi ama sogukkanli ve disiplinli degildi; içki illetine müptelâ oldugu için gevseklik gösterecek, babasinin yerini asla tutamayacakti. Sultan Mahmud ve Mes’ûd bugüne kadar Afganistan, Pakistan ve Iran gibi bölge halklarinin edebiyatinda cesaret sembolleri, sanat ve siirin efsanevî hamileri olarak yâdedilmistir. Bkz.: H. Halîlî, *Age.*, s. 71; Erdogan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 34-40; *DIA Islâm Ans.*, C. 13; s. 481.

3 Kandehâr: Gazne’nin 200 mil güneybatisindadir; denizden yüksekligi 1040 metreyi bulur; ancak Gazne’nin daha yüksek (2200 m.) oldugunu hatirlatalim. Ocakta ortalama sicaklik 5-6 derecedir. Kâbil neredeyse ikiyüz yildan beri bassehirdir ama ondan önce ya Belh ya Kandehâr ya Herat ya da Gazne bassehir idi. Kandehâr, Ebu’l-Fidâ’nin eserinde 14. iklimde, yani Hint Iklimi’nde yer alir. Burasi Sint vadisinde kurulu bir sehirdir; Ibn Saîd de bu sehrin Büyük Iskender tarafindan kurulan sehirlerden biri oldugunu söyler. Ancak onlarin bahsettigi sehir bugünkü Kandehâr olmayip Kâbil’den Pesaver’e ve Indus nehrine kadar uzanan bölgenin genel ismidir. Bkz.: Ebu’l-Fidâ, *Takvîm*, s. 357; H. Halîlî, *Age.*, s. 72.

4 Kâbul (=Kâbil): Tarihi milat öncesi yüzyillara dayanan bu sehir; ikiyüz yildan bu yana, yani çagdas Afgan ulusunun temellerini atan Ahmed Dürranî'nin oglu Timursah'dan bu yana Afganistan'in bassehri. Ilk Islâm cografyacilarindan Idrisî bu sehrin surlarinin çok saglam oldugunu söyler. Kâbil, esasen sehrin 100 km batisinda dogan ve sehrin içinden geçen irmagin adidir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 1, s. 408; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 63; MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 17.

5 Kûh-i Süleyman: Pakistan'daki Kuetta (=Keta) sehrinin güneyinde uzanan ve Indus vadisine bakan siradaglarin genel ismi. Buralara yüksekligi ve heybetinden ötürü Tahti-i Süleyman da denmistir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 590.

6 Ismail Efgânî (=seyh): Bu sahis galiba, *Menâzilü's-Sâirîn* adli eserin yazari Heratli meshur sufî sair Ebû Ismail Abdullah Herevî Ensârî'nin oglu Câbir idi. Bkz.: Wolfe, *An Historical Guide to Kabul*, Kabul, 1965, s. 95; Halîlullah Halîlî, *Herât*, C. 1, s. 66-67; *Ibn Battûta fî Afganistan*, s. 41.

7 Kermâs (=Germas): Gardiz bölgesinin güneydogusunda daglik bir mintika; Gazne'nin 35 mil batisindadir. Bkz.: H. G. Raverty, *Afghanistan and Part of Baluchistan*, London, 1880, s. 91; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 591.

8 Sesingâr (=Hastnagâr): Bu isim, Kesmir'in batisinda bulunan Pesaver'in 16 mil kuzeydogusundaki Hastnagâr ile uyusuyor. Ancak Hastnagâr ile Kermâs arasinda seyyahin anlattigi türden bir yakinlik yok. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 591.

9 Benc Âb (=Pencap; Bes koldan akan sular) ve Indus: Ibn Battûta ta bastan beri cografî bir isim olan Indus nehri ile Pencab arasinda bir ayirim yapmamakta. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 592.

10 Yediyüzotuzdört yilinin Muharrem hilâlinin görüldügü gün (=ayin ilk günü): 12 Eylül 1333'e denk düser.

[Otuzsekizinci Bölüm Notları]

1 Sint bölgesi: Önceden de belirttigimiz gibi seyyahimiz Indus nehri ile Pencab (=Besnehir, Bessu) arasinda bir ayirim yapmamakta. Sint bölgesi, yani bugünkü Pakistan'in bir kismi, hicrî 1. asrin sonlarinda 94 yilinda (milâdî 712) fethedildi. Ancak bir bütün olarak Hindistan, hicrî 5. yüzyilin baslarinda, Sultan Gazneli Mahmud döneminde Müslümanlarla karsilasti. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 10, s. 676-678; Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 71

2 Posta (=Berîd): Berîd, nereden geldigi hususu ihtilâfli bir kelimedir; bazilarina göre asli eski Farsçadandir; kuyrugu kesik olup sirf posta isinde kulanilan ata "Burîde dem" denilirmis. Bazi dil uzmanlari ise kelimenin Latince "Veredus"tan geldigini savunmaktadirlar; yani posta isinde kullanilan hayvan demek… Ilk zamanlarda hükümdarin özel ulagina Berîd denilirdi, sonra iki posta merkezi arasindaki mesafeye (=menzil) de Berîd denmeye baslandi. Bu, yaklasik 4 fersah idi ki bugünkü karsiligi 3 mile yakindir. Berîd sistemini Islâm tarihinde ilk kullanan hükümdar, Emevî halifesi Muâviye b. Ebî Süfyan'dir. Berîd bugünkü Arapçada posta demektir. Eskiden Berîd, devletin bir tür istihbarat teskilati gibi de çalisiyordu. Bkz.: Ebû Ca'fer Ibn Cerîr Taberî, *Târîh*, C. 8, s. 96; Ibn Künân, *Hadâiku'l-Yâsemîn*, s. 77; Necdet Hamâs, *el-Idâre fi'l-Asri'l-Emevî*, s. 42; Hassân Hallâk-Abbâs Sabbâg, *el-Mu'cemu'l-Câmi'*, s. 39.

3 Vulâk: Vulak bildigimiz Türkçe ulak kelimesinin farkli bir okunusu. Ulamak kökünden geliyor; yani ulastiran, eristiren demek… Kâsgarli'nin *Divan*'inda Türk beyinin mektupçusunun kullandigi at manasina geliyor. Osmanli zamaninda devlete ait kâgit ve belgeleri bir yerden baska bir yere götüren resmî memura denilirmis. Bu usûlün Osmanlilara Çingiz evlâdindan geçtigi söylenir. Bkz.: Besim Atalay, *Divân-i Lugâti't-Türk Dizini*, s. 688; Mehmet Zeki Pakalin, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlügü*, C. 3, s. 542-543; ayrica ulaksî=ulakçi kelimesiyle karsilastirmak için bkz.: 33/18. notumuz.

4 Dâve: Dav Farsçada satranç ve tavla oyunundaki sira demektir; bazen de sövme, duvar sirasi ve kur manasina gelir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 1, s. 856.

5 Kurûh: Keruh veya Kuruh okunur; Farsçada oldugu gibi Urdu dilinde de üçte bir demektir; yani bir fersahin üçte biri kadar olan mesafe. Bölgelere göre degismesine ragmen genel olarak iki mile yakin oldugu belirtiliyor Platts'in sözlügünde. Bkz.: John T. Platts, *Dictionary of Hindustani and English*, s. 830; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1531.

6 Sâmurre (=Sumra): Gazneli Mahmud'un oglu Sultan Mes'ud 1040'ta Dandanakan'da Selçuklular önünde hezimete ugrayinca kendilerine Sumra da denilen Racput kabilesi Sint bölgesine hâkim oldu. Sumra taifesi aslen Hindistanli olup Islâmi kabul etmis bir gruptur. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 9, s. 676.

7 Rükneddîn'in atasi Bahâeddîn Zekeriyya Kuresî: Bu sahis Sihâbeddîn Sühreverdî'nin Hindistan'a gönderdigi mürîdidir. Bu bölgede ilk defa Sühreverdiyye tarikatini yayan da odur. 665/1267 yilinda vefat etti. Oglu Sadreddîn (Semseddîn degil) 1285'te, torunu Rükneddîn ise 1335'te vefat etmistir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 77.

8 Sîvesitân (=Sahvân): Karaçi'nin 12 mil kuzeyinde Sint nehrine yakin bir sehirdir. Daha önce Sivesitan kelimesinden bahsedildi. Bkz.: 36/25. not.

9 Müsenk (=Musang): Bir tür tahil; herhalde bizdeki burçagin karsiligi. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1813.

10 Zerd-i sûbe (=Zerd çûbe; Sari çöp): Zerdçûbe, Zerdeçal dedigimiz Hint safrani; Türkçede Sariagaç denilen bitkinin kökü. *Ferheng-i Ziyâ*, C. 2, s. 1069.

11 Emir Vunâr Sâmirî baskanligindaki Râcput isyani: Ibn Battûta bu isyanla ilgili bilgi veren tek tarihî kaynaktir. Racput Samma hanedaninin yönetime gelmesinin Sint bölgesiyle ilgisi vardir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 599.

12 Tenkâ veya tenge (=dönemin Hint para birimi): O dönemde Dihli Sultanligi'nin kullandigi para birimine umumi olarak Tenkâ veya Tenge denilirdi. Iki türlü Tenkâ vardi; biri altindan mamul olur ve 9 gram gelir, digeri gümüsten mamul olur ve 9,3 gram gelirdi. Resmî ölçülendirmede bir altin Tenkâ 10 gümüs Tenkâ ederdi. Ibn Battûta birinciye Tenkâ derken

ikinciye Dinar demekle yetiniyor. Babür'ün hatiratinda Tenge'nin Türkçelestirildigini ve basina ak kelimesi eklenerek Aktenge=gümüs para anlaminda kullanildigini görüyoruz. Bkz.: Gazi Babur, *Vekayi (Babur'un Hatirati)*, inceleme-çev. Resit Rahmeti Arat, Ankara, 1946, s. 654; Mahdi Husain, *Muhammad b. Tughluk*, London, 1938, s. 233-238.

13 Ahavra ve Tarrîde (Tarîda) tipi gemiler: Tarrîde, bir zamanlar Akdeniz'de bolca seyrüsefer büyük ama hizli bir savas gemisi türüdür. Agir mallar, kereste ve cins atlar hep Tarrîde ile tasinirmis. Bkz.: H. Hallâk- A. Sabbâg, *el-Câmi*, s. 146.

14 Lâherî sehri (=Larbender): Bugün Larrybunder diye bilinen sehir; Karaçi'nin 28 mil güneydogusundadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 85.

15 Tarna (=arkeolojik bir mahal): Lurrybunder'in 8 mil kuzeydogusunda yer alan Moramary tepeleri kastedilmis olabilir. Gibb, *Age.*, C. 3, s. 603.

16 Bekâr/Bakâr (=Bhakhar): Indus nehri kiyisinda, Sukkur sehri ile Rohri sehri arasinda kalan saglam, korunakli ada. Bu ada, evvelce bahsedilen Sîvesitân'a (=Sahvan) 110 mil uzakliktadir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 603.

17 Ûca (=Uç): Bugün Uch diye bilinen mintikadir; Multân yolu üzerinde olup Bahawalpur eyaletinin batisindadir. Seyyahin bulundugu dönemde bölgenin en önemli Islâmî merkezi idi. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 604.

18 Multân: Pencab bölgesinin sinirlari içinde yer alan bu mühim sehir, 94/713 yilinda fethedildi ve kisa zamanda Müslümanlarin önemli merkezlerinden biri oldu. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 8, s. 578.

19 Husravabad irmagi: Burasi herhalde Indus nehrinin bes kolundan biri olan Ravi irmagidir ve Pencab mintikasina yakindir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 604.

20 Kutvâl: Muhafiz, bekçi, emniyet müdürü, kale muhafizi, garnizon kumandani gibi anlamlari vardir. Bazi kitaplarda kotaval seklinde kaydedilmistir. Platts'in büyük sözlügünde kelimenin Farsça oldugu; bu dile de Sanskritçeden geçtigi belirtilmektedir. Bkz.: Platts, *Age.*, s. 859;

Ferheng-i Ziya, C. 3, s. 1600; Gazi Babur, *Vekayi (Babur'un Hatirati)*, C. 2, s. 630.

21 Hubz-i müserrek: Sandviç benzeri; araya bal, yag gibi bir sey kaydirilarak yapilan tatli. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 91.

22 Sâbûniye tatlisi: Sâbûniye, erbabinca bilindigi üzre badem, fistik, nisasta, bal ve susam yagindan yapilan bir helvadir ve Misir kökenlidir; Misirlilarin bu tatliyi pek leziz yaptiklarina sahidim. Türkler, Ortadogu'ya geldikten sonra alabildigine zengin bir yemek kültürüyle karsilastiklari için bize hiç de yabanci gelmeyen bir isim bu. Biraz sert ve yogun oldugu için sabun kalibi manasinda "Sâbûniye" denmis ona. Ancak isterseniz Ibn Battûta'dan bir asir önce Suriye ve civarinda yazilan bir kitaptan, Türklerin, Araplarin ve Kürtlerin bildigi bir yemek kitabindan alinti yapalim; tarihçi, edebiyatçi, yemek uzmani Ibnü'l-Adîm ne diyor: "Sâbûniye'ye gelince… Önce serbet yapilir ve kenara konulur. Sonra yarisi tencereye dökülerek üzerine nisasta eklenip emdirilir; tencereyi hiç durmadan karistirmak gerekir, bir ratla iki okiye ölçüsüyle hazirlanmalidir bu. Sonra susam yagiyla çekip çevrilir tenceredeki helva; serbetin geri kalan kismi azar azar dökülürken karistirma isi devam etmelidir. Tencereyi büyücek bir tabaga boca ettikten sonra üzerine evvelki nisasta miktarinca bal eklenir. Bu islem bitince her ratla bir okiye gülsuyu, iki okiye de haslanip terbiye edilmis badem eklenmelidir. Badem yerine fistik da konabilir. Üzerine pudra sekeri serpilip servis yapilir." Dikkat, ratl ve okiyenin karsiliklari ülkeden ülkeye ve zamandan zamana degismektedir; ancak bir okiye, ratlin 12'de biri olup bir ratl yaklasik 480 gramdir. Bu durumda bir okiye 40 gram gibi oluyor. Eger bu tarif karisik geldiyse kisasini verelim: Bir ölçü sade yag, iki ölçü seker, yarim ölçü nisasta ve bir ölçü de su. Üzerine badem veya fistik yapistirip afiyetle yiyin! bkz.: Ibnü'l-Adîm, *el-Vusla ile'l-Habîb fî Vasfi't-Tayyibât ve't-Tiyb*, ed-kritik: Süleymâ Mahcub-Dürriye Hatîb, Halep, 1988, C. 2, s. 640.

23 Semûsek (=Senbûsek): Semûsek de Türk mutfaginda bilinen ve zannimca "böregimsiler" ailesine giren yarim ay seklinde bir hamur isidir. Genel olarak yagli hamurdan yapilir, içine peynir veya kiyma (yahut yakistigini umdugunuz ve robotta birbiriyle baristirdiginiz yumurta-peynir-kiyma-sogan-maydanoz-karabiber gibi bir karisim) birakilir, bu bohçalar

yagli tepsiye konulup 190 derecelik firina atilir, yarim saat sonra alinir ve afiyetle yenilir. Dikkat, tek bohça, tek parça yapmayacaginiza göre ölçüleri iyi ayarlamalisiniz. Semûsek'in hamuru yagli ve kabarik oldugu için milföy hamuruna benzemektedir. Semûsek Ortadogu'nun en namli hamur islerindendir ve Ibnü'l-Adîm üstadimiz buna iki sayfa ayirip tam 4 ayri çesidinden bahsetmistir; burada mesele, içligi hazirlarken neyi tercih edeceginle alâkali! Semûsek, Misir mutfagindan haberdar bir Fransiz hanimefendinin kitabinda ayrintili bir tarifle karsimiza çikiyor. Bkz.: Ibnü'l-Adîm, *Age.*, C. 2, s. 553; Colette Rosant, *Tadi Damagimda Kalan Ülke: Misir*, çev. Esin Eden, Oglak Yay., Istanbul, 2000, s. 48.

24 Hidmet: Hidmet bu ibarede reverans yapmak, saygiyla egilmek anlamina geliyor.

25 Fukkâ (=fuka) denen mesrubat: Aslinda köpükleninceye kadar mayalandirilan arpadan yapilan bir içkiye de fukkâ denilir; ancak biber, karanfil, bal, nane, nar suyu, beyaz ekmek, bugday vs'den de yapilir bu. Kalitelisi, kendine has ferahlatici bir kokusu olup sarhos etmeyenidir. Ibnü'l-Adîm fukkâ için iki sayfa ayirmis ve 3 ayri tarif vermistir. Bkz.: Ibnü'l-Adîm, *Age.*, C. 2, s. 505-506.

26 Tenbûl: Ikram edilen, onun yapragidir. Tenbûl için bkz.: 30/ 7. not

27 Fevfel: Hindistancevizi gibi sert bir meyvedir; siyahi ve kizili vardir. Türkçede Fûfal agaci, Arek hurmasi diye bilinir. Latince adi, Areca Catechu'dur. Bkz.: Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydane*, s. 484; Armenag Bedeviyan, *Age.*, s. 74.

[Otuzdokuzuncu Bölüm Notları]

1 Abûher: Bugün Hint-Pakistan sinirinda, Pencap eyaletinde Lahor sehrinin güneyinde Firuzpur'a yakin bir yerdir. Bkz.: Tâzî, "Maa Ibn Battûta fî Bilâdi'l-Hint ve's-Sind", *Da'vetü'l-Hakk* dergisi, sayi: 287 ve 293; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 609.

2 Anbe agaci (=Mango): Babur'un hatiratinda geçen bu sözcük, günümüzde Tamil dilinden gelen "mango" ismiyle de bilinen meyvedir. Agaci gayet yüksektir; yapraklari seftali yapragina, meyvenin sekli ise iri armuda benzer. Tadi, aliskin olmayanlar için gariptir; kesif ve yagliymis gibi gelir insana. Misir'da zenginlerin sofrasini süsleyen meyvelerdendi. Iç kisminda sanki ayri bir meyve vardir; uzun süre dayanir. Ben mango yedim ama sevemedim. Bkz.: Babur, *Vekayi*, s. 320 ve 578; A. Bedevian, *Polyglottic Dictionary of Plant Names*, s. 382.

3 Sekî ve Berkî: Sekî, ekmekgiller familyasindan iri bir meyvedir; bir tanesi 4-5 kisiyi rahatça doyurur. Türkçeye ekmek agaci diye çevirmek mümkündür. Latince ismi Artocarpus Integrifolia'dir. Berki ise kavuna benzer; daha tatlidir. Bkz.: A. Bedevian, *Age.*, s. 83; Gibb, *Age.*, s. 609.

4 Tendû: Abanoz agacinin meyvesidir. Bkz.: Gibb, C. 3, s. 61.

5 Cumûn: Herhalde Cemen diye de bilinen meyve… Yapragi sögüt yapragina benzeyen, kara üzüm gibi simsiyah ve tadi eksi olup agacinin görünümü güzeldir. Bkz.: Babur, *Vekayi*, s. 322 ve 594

6 Mehvâ: Bu meyve lezzetli bir mesrubatin hammaddesidir. Latince adi Bassia Latifolia'dir. Bu agaç "gülçigan" diye de bilinmektedir. Çok yüksek bir agaç hâline gelebilir, kerestesi ev yapiminda kullanilir. Meyvesi ve çiçegi hem kuru üzüm gibi yenilir, hem de içki yapiminda kullanilir. Bkz.: Babur, *Age.*, s. 321 ve 631.

7 Enkûr: Bu kelime Ankor seklinde de okunabilir. Engür Farsçada üzüm demektir. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 98.

8 Kesîrâ: John T. Platts ansiklopedik sözlügünde meyvenin bilimsel adini Scirpus Kysoor seklinde kaydediyor. Mahallî adi ise Kesirû'dur. Meyve gibi

yenen Cyperus Tuberosus adli bitkinin köküne de Kesirû denilirmis. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 835.

9 Küdrû: Akdariya benzeyen taneli bir bitki. Gibb, bu bitkinin bilimsel adini Paspalum Scrobiculatum diye belirlemis. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 611.

10 Sâmâh: Platts'in sözlügünde Panicum Colonum diye kaydedilmis. Bedevian bu kelimenin Türkçesini Tavsan Otu diye belirlemis. *Ferheng-i Ziyâ*'da ise bir nevi küçük dariya Samah dendigi ve bunun Gâvers-i Hatâî diye de adlandirildigi belirtiliyor. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 718; Bedevian, *Age.*, s. 438; *Ferheng-i Ziyâ*, s. 1271.

11 Mâs: Bir tür küçük börülce. Platts'in sözlügünde bilimsel adinin Phaseolus Radiatus oldugu belirtiliyor. Hindistan'da "mung" da denilirmis buna. Bedevian bu bitkinin Türkçe karsiligini Angola fasulyesi diye veriyor. Ancak "Mas" kelimesi bazi yörelerimizde kullaniliyor ve baklagillerden yenilebilir bir bitki seklinde tarif ediliyor. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 981; *Ferheng-i Ziyâ*, s. 1772; Bedevian, *Age.*, s. 452; *Derleme Sözlügü*, C. 9, s. 3133.

12 Mung/Munc (=Mungo): yukaridakinin aynisi veya benzeri. Ferheng-i Ziyâ'da "mas denilen börülceden küçük, siyah taneli" diye tarif ediliyor. Ancak Nâsirî bunun tanelerinin yemyesil oldugunu söylemis. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, s. 115.

13 Küserî: Küserî, Misir'in ulusal yemeklerinden biri olmustur artik. Kelime, Gibb'e göre Hindistan'da Kecrî diye bilinmektedir. Küserî'de temel malzeme pirinç ve yesil mercimektir. Pilâv gibi pisirildikten sonra üzerine pismis nohut ve kitir kitir kizartilmis sogan eklenir. Duruma göre, makarnayla karistirilabilir. Artik aci mi aci bir sos dökülecektir en üste. Küserî yendikten sonra yemek borusu ve mideyi hattâ bagirsaklari ates basacagi için derhal "ürz billeben" (=sütlaç) alinmalidir. Zaten hazirdir bu ve "Ürz billeben hâdir ya bâsâ!" diye bagirir garson… Benim Misir'daki favorim, Hüseyin Meydani'nin üst tarafinda, Ezher'in karsisindaki meshur küserîci idi. Hindistanlilar o devirde her sabah bunu yediklerine göre herhalde sosunu biraz daha fazla karistirarak yemegi çorbaya

dönüstürüyorlardi. Bkz.: Küserî ile Kûsân’in karsilastirilmasi için 27/57. not.

14 Harîra: Faslilarin özellikle Ramazan ayinda iftarda yedikleri bir çorba; içerdigi malzemelerin zenginligi ile dikkat çekiyormus. Harîra, Kuskus’la beraber Fas mutfaginin en meshur ikilisini olusturuyormus. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 3, s. 96.

15 Lûbya: Börülce; bilimsel adi Vigna Cattiang.

16 Mût/Mot: Gibb bu bitkiyi Cyperus Rotundus diye belirlemis. Bedevian bunun Türkçe karsiliginin Topalak oldugunu kaydediyor. Topalak çok yillik, yumrulu ve otsu bir bitkidir. Yumrulari taze iken yenir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 611; Bedevian, *Age.*, s. 223; Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adlari Sözlügü*, s. 159.

17 Acûdehen: Seyyahimiz burada yine güzergâhina aykiri bir ad veriyor. Acudehen, Multan ile Abûher arasinda bir yer; Pencab’in en dogusunda Sütleç nehrinin çikisinda bir sehir. Burasi daha sonra Ekber Sah tarafindan Pakpattan diye isimlendirilmistir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 613.

18 Feridüddîn Mes’ûd Genc-i Seker Bedâunî: Çistiyye tarikatini yayginlastiran Hindistanli seyh. 1175’te Multân yakinlarinda dogdu. Gençliginde Kutbeddîn Bahtiyar Kâkî ile karsilasti; onun vasitasiyla bu tarikata girdi; 664/1265 yilinda Acûdehen’de vefat etti. Türbesi 700 yildan beri Hindular, Sihler ve Müslümanlar tarafindan ziyaret edilen mekânlardandir. Islâm dini ile ilgili eserlerin yerel Pencap dillerinde telif edilmesi onun döneminde artmistir. O, dinî terimlerin yerel dile çevrilmesini tavsiye ederek mahallî lehçelerin de gelismesine katkida bulunmustur. Halkla yakin iliskiler kurdu; türbesi Timur ve Ekber Sah gibi büyük hükümdarlar tarafindan ziyaret edildi. *Kur’an* tefsiri, kiraat ilmi ve Hanefî fikhinda da uzman olan Feridüddîn, dergâhina herkesi kabul eder, farkli inanç mensuplariyla sohbet ederdi. Onun görüsleri Sihlerin kutsal kitabi *Guru Granth*’ta dikkat çekecek sekilde mevcuttur ve sözleri Sihler tarafindan saygiyla anilir. Seyyahimiz Hindistan’a vardiginda Feridüddîn’in torunu ve ayni tarikatin sürdürücüsü olan Alemüddîn (ö: 734/1334) ile görüsmüs olmali. (Sekergenc veya Genc-i Seker, seker dükkâni, seker ambari demektir.) bkz.: M. A. Chaugh Hataî, *Pakpattan and Baba Farid*

Ganj-i Sakar, Lahor, 1968; M. Ekrem Beresvî, *Iktibâsu'l-Envâr*, Lahor, 1895, s. 160-175; K.A. Nizamî, *The life and Times of Shaikh Fariduddin Ganj-i Shakar*, Aligarh, 1955, s. 118-120; *DIA Islâm Ans.*, C. 12, s. 398.

19 Amcarî (=Amjhera): Zihâr'in (=Dhar) 12 mil batisinda Mdhya Prades eyaletinin güneybatisinda bulunan bir sehir. Gibb, *Age.*, C. 3, s. 614.

20 Küncad, küncit yagi: Kelime Farsça olup susam yagi demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 3, s. 1586.

21 Kenk (=Ganj): Meshur Ganj nehrinin adinin asil telâffuzuna çok yakin bir söyleyis. John T. Platts'in sözlügüne bakacak olursak bu nehri Geng diye telâffuz etmek lâzimdir. Bu ad Hindu inancina göre hem gökteki büyük nehir için hem de yeraltindaki büyük nehir için kullanilir. Geng eski Hint dilinde akarsu demektir. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 919.

22 Küsây/Kusây kelimesine dair: *Seyahatnâme*'yi Fransizca ilk nesreden D&S ikilisi Kusây kelimesini çevirirken Krisna'yi eklemislerdir. Onlara göre Kusây, Krisna demek oluyor. Gibb de onlara katilmis görünüyor. Ancak bence (A. Sait Aykut) bu kelime, çok daha farkli ve daha eski bir grubun üyesidir; Kuday, Khuda, God, Gott, Ghost, Kuds, Kut diye siralayacagimiz ve farkli dillerde kutsallik, ruh ve mâlikiyet ifade eden bir dizi kelimeden biridir Kusây. Ortadaki s harfinin t ve d'ye; veya t ve d'nin s'ye dönüsmesi; yahut s'nin d/t'ye yapisarak tek bir harfe dönüsmesi mümkündür ve Balkan dilleri basta olmak üzere diger dillerde pek çok örnegi vardir. Kelimenin Hint dilindeki kökü herhalde arkaik Farsçadaki gudhai'ye uzaniyor. Pehlevîcede khotai, Zend-Avesta dilinde kadhata, ka+data; kendi kanununu koyan, sahip, efendi, büyük varlik, tanri, büyük ruh anlamina gelmektedir. Almanca, Ingilizce gibi bati dillerinin buradan etkilendigi malûmdur. Burada kök herhalde khod kelimesidir ve sahiplik+benlik ifade eder. Bizim Farsçadan aldigimiz hodbîn (=kendini düsünen) de bu köktendir. Ingilizcede mâlikiyet ifade eden Have, Had, Has gibi kelimelerin kökü de buradandir. Sâmî dillerinin en derini ve en zengini olan Arapçada Kuds; temizlik, pâklik, ululuk, yücelik ve ulu dag anlamina gelmektedir; Kudüs, mukaddes, takdîs ve Tanri'nin isimlerinden Kuddûs bu kökten gelir. Türkçe kut, ugur, yücelik, saadet, kutsallik anlamina gelir ve Tanri tarafindan bahsedilir. Kutalmis; kurtarilmis, ululanmis demektir. Kuday, Altay lehçesinde Tanri demektir. Yine bu lehçede kut; harekete

geçirici ruh (=anima), öz, asil, çekirdek manasina gelmektedir. Neticede kelimenin ilk çiktigi kaynak neresidir bilmiyoruz; ancak birbirlerinden tamamen farkli dil ailelerinde bir ghost gibi dolasan ve farkli kiliklara giren bu kelimeyi teshis etmeye çalistik. Bu kelimenin dogdugu mintika, herhalde Horasan, Kafkasya, Mezopotamya üçgeni içinde bir yerdir.

23 Sersetî: Eskiden büyük bir sehirmis ancak 1138/1726'dan itibaren terkedilmis ve 1253/1837'de Sirsa diye bilinen sehre birakmis yerini. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 617.

24 Hansî: 429/1038'de Gazneliler tarafindan fethedilmistir. Burasi Kal'a-yi Azrâ yani zaptedilemez "Bâkir Kale" diye de bilinirdi. Bkz.: Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, s. 575-578.

25 Tura, Tora (=Efsanevi hükümdar): Bu adamin çok eski dönemlerde kuzeyden gelen Kusanlar gibi Türk sülâlerinden birine mensup olmasi muhtemeldir. Hint tarihinde Lekturaman (=Toraman?) diye bilinen efsanevî hükümdarla ilgili olabilir bu isim. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 71, 86.

26 Mes'ûdabad: Simdi harabe hâlinde olan bu sehir, Necefgerh kasabasinin yakinindadir. Gibb, *Age.*, C. 3, s. 61.

27 Bâlem (=Palem): Mes'ûdabad sehrinin 6 mil güneybatisinda yer alir. Bkz.: Gibb, *Age.*, ay.

[Kırkıncı Bölüm Notları]

1 Eski Delhi (=Dihlî): Sehrin dogdugu asil kasaba Lâlkot adini tasiyordu; Racputlar tarafindan 444/1052 yilinda kuruldu. Delhi'nin tarihi eski Arilere kadar uzanmaktadir. Kutbeddîn Aybek burayi 588/1192 yilinda fethetti; burasi Delhi bölgesindeki Mogol sehrinin 10 mil güneyindedir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, C. 9, s. 126; Tâzî, "Maa Ibn Battûta fi's-Sint ve'l-Hind", *Da'vetü'l-Hakk* dergisi, sayi: 287 ve 293, Ekim, 1992.

2 Sîrî: Eski Delhi'nin 4-5 km kuzeydogusundadir; Alâeddîn Halacî tarafindan 703/1303 yilinda askerî bir garnizon gibi kuruldu ve gelisti. Sîrî bugün büyük Delhi sehrinin semtlerinden biridir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, ay.; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 619.

3 Tuglukabâd: Eski Delhi'nin 8 km güneydogusunda Giyâseddîn Tugluk Sah tarafindan 1320'de kuruldu. Bkz.: *DIA Islâm Ans., ay.*

4 Cihânpenâh: Farsça "dünyanin siginagi" demektir; burasi 1340'ta kurulmustur. Bkz.: *DIA Islâm Ans., ay.*

5 Ra'âde (=Ates firlatan toplar): Bir tür küçük toplardir; yanmis malzeme atmada kullanilirdi. Bkz.: *Mecelletü'l-Mecmai'l-Ilmî el-Irâkî*, sayi 4, sene: 1974, s. 22 ve 23.

6 Kulsenbe, Raybûl ve Nesrîn denen çiçekler: Kulsenbe, Sebboy; Raybul, Yasemin demektir. Nesrîn ise Van Gülü'dür. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 107, *Ferheng-i Ziyâ*, s. 1887.

7 Dihlî Câmii (=Kuvvetü'l-Islâm Câmii): Kutbeddîn Aybek tarafindan eski bir Hindu tapinaginin temelleri üzerine 588/1192 yilinda insasina baslanan bu câmi, Sultan Iletmis tarafindan 7./13. yüzyilda; Sultan Alâeddîn Halacî tarafindan ise 8./14. yüzyilda epey genisletilmistir. Bugünkü harabelerde Iletmis'in biraktiklari açik seçik görülür. Bkz.: *DIA Islâm Ans., ay.;* Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 107.

8 Büyük Sütun (=Heftgûs): Bu sütunun tarihi, milâdî 4. yüzyila kadar uzanmaktadir; Hindistan'daki büyük Visnu Tapinagi'ndan getirilip buraya dikildigi söyleniyor. Gibb bu sütunun 24 ayak yüksekliginde oldugunu

belirtiyor. Buradaki gûs kelimesinin seyyahimizin belirttigi sekilde maden degil de "kûse" yani köse anlamina gelmesi mümükündür ki o zaman Heftgûse; "yedi köseli sütun" demek olur. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 622.

9 Iki puta dair bilgiler: Bu heykellerden biri herhalde cinsel organi açikta ve belirgin bir vaziyette olan Vikramaditya idi; 631/1234 yilinda Sultan Iletmis tarafindan Uceyn'den buraya getirilmisti. Kuskusuz orada baska heykeller de mevcuttu, çesitli zamanlarda muhtelif Hint sehirlerinden toplanan… bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 109; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 622.

10 Büyük Minare (=Kutubminâr) ve yarim kalmis öteki minareye dair tarihi kayitlar: Kutbeddîn Aybek tarafindan yapimina baslanan ve Iletmis (=Iltutmus) tarafindan bitirilen bu muazzam minare Firuz Sah tarafindan biraz daha yükseltilmistir. Hâlen mevcut olan bu devasa yapinin su anki yüksekligi 70 metredir. Minarenin ismi, Sultan Kutbeddîn'den degil Iltutmus'un çok deger verdigi Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî'den gelmektedir. Tas isçiligi mükemmeldir. Yarim kalmis öbür minare ise Kutubminâr'in yariçapinin iki kati genisligindedir ve temeli hâlâ mevcuttur. Bu bina ise Kutbeddîn Mübarek Sah'in babasi olan Alâeddîn Halacî (m. 1215-1295) tarafindan yaptirilmistir. Bkz.: MEB *Islâm Ans.*, C. 6, s. 1055; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 112.

11 Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî: Çistiyye tarikatinin kurucusu olan Muînüddîn Çistî'nin mürîdidir. Evvelce bahsettigigimiz Feridüddîn Genc-i Seker'in de hocasidir. Kabri Mihrevli'dedir. 633/1234 yilinda vefat etti. Bkz.: *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 118; ayrica 39/18. not

12 Okunan âyetler: Hac Sûresi'nin (22. sûre) 1. ve 2. âyetleridir.

[Kırkbirinci Bölüm Notları]

1 Dihlî’nin alinisiyla ilgili tarih: Dihlî Câmii’ndeki en eski kitabeler sehrin 587/1191 yilinda alindigini gösteriyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 119; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 269. Ayrica bkz.: 40. bölüm, 1. ve 7. not.

2 Sipâhsâlâr (=Sipahsalar): Sipahsalar Farsçadir; Sipehsalar da denilir. Askerin basinda bulunan kisi, kumandan demektir. Eski Iran ve Türk geleneklerinden etkilenerek kurulmus olup Abbâsîlerin mirasini devralan Gazneli ve Selçuklu gibi klasik Türk imparatorluklarinda Sipahsalar, bir ordunun en üst kademesinde bulunan kisi, yani baskumandan demekti. Onun altindakine Sipahdar denirdi. Osmanli’da ilk dönemlerde Serdâr-i Ekrem, daha sonralari Beglerbegi ve Serasker istilâhi yayginlasmistir. Günümüz devlet anlayisi ve uluslararasi siyaset literatüründe sipahsalarin tam bir karsiligi yok ama saniyorum baris hâlinde "genelkurmay baskani" savas hâlinde –elde edilen yeni ülkeye hâkimiyeti açisindan– "genel vali" denilebilir ona. Bkz.: Ibnü’l-Esîr, *Târîh-i Ibnü’l-Esîr*, Kahire bas., C. 9, s. 432; M. Abdülkerîm el-Hatîb, *Mu’cemü’l-Mustalahât ve’l-Elkâbi’t-Târîhiyye*, s. 234; Altuncî, *el-Mu’cemü’z-Zehebî*, s. 327; M. Zeki Pakalin, *Osmanli Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlügü*, C. 3, s. 176, 235; I. Hakki Uzunçarsili, *Osmanli Devlet Teskilâtina Medhal*, s. 44.

3 Kutbeddîn Aybek ve Delhi Türk Sultanligi: Sipahsalar Kutbeddîn Aybek, baslangiçta büyük Gûrî Devleti’ne bagli becerikli bir memlûktu, yani parayla satin alinmis olup orduda yararliklar gösteren bir subaydi. Ancak 602-610/1206-1210 yillari arasinda Dihlî sehrinden sorumlu genel vali oldu ve 1. Delhi Türk Sultanligi devri onunla basladi. Bu karmasik devirle ilgili en iyi kaynak, Mevlânâ Minhâcüddîn Cüzcânî’nin *Tabakât-i Nâsirî* adli eseridir; Kutbeddîn Aybek’in çagdasi olan Hasan Nizâmî’nin *Tâcü’l-Meâsir* adli eseri de önemlidir. Bkz.: Minhâcüddîn Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsirî*, I-II, notlandiran: Abdülhayy Habîbî, Kâbul, 1963; Hasan Nizâmî, *Tâcü’l-Meâsir*, (Elliot-Dowson nesri, London, 1854) s. 238; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 101, 269-276; M. Aziz Ahmed, *Siyasî Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Imparatorlugu*, Tercüman, Binbir Temel Eser, s. 160-185 (Kitabin asil künyesi söyle: *Political History and Institutions of Early Turkish Empire of Delhi 1206-1290*, Lahor, 1949).

4 Sihâbeddîn (=Muizzüddîn) Muhammed b. Sâm Gûrî: Herat'ta Gûr Devleti'nin tahtinda oturan kardesi Sultan Giyâsüddîn Muhammed Gûrî tarafindan 568/1173 yilinda Gazne'ye naip olarak tayin edildi; Sihâbeddîn, Kuzey Hindistan'in fethine de baslamis idi; Giyâsüddîn ölünce büyük Gûr Devleti'nin basina geçti; 602/1206 yilinda vefat edince devlet dagildi ve Hindistan tarafi Aybek'in elinde kaldi. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 254-267. Ayrica büyük Gûr Devleti'nin devami mahiyetinde bir hanedanlik tesis etmek isteyen Kertîler için bkz.: 36. bölüm 11. not.

5 Lâhûr'un (=Lahor) fethi: Lahor, Hindistan'in ilk fatihleri olan Gaznelilerin son kalesiydi; Giyasüddîn Muhammed Gûrî, burayi 582/1186 yilinda son Gazneli emiri Husrav Melik'ten aldi. Böylece Gazneliler sona ermis oldu. Bkz.: Minhâcüddîn Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsirî*, notlandiran: Abdülhayy Habîbî, Kâbul, 1963, C. 1, s. 243; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 258.

6 Sultan Semseddîn Lelmis (=Iletmis =Iltutmus) ve dönemi: Kutbeddîn Aybek 1210'da çevgân oynarken attan düsüp ölünce ciddî bir belirsizlik basgöstermistir. Kuskusuz Aybek kudretli bir hükümdardi; ancak kesin bir halef birakmadan ansizin ölmüstü. Bu yüzden Hindistan Türk Sultanligi hemen dörde bölündü, Delhi'de Aybek'in oglu Aramsah, Bedâun'da damadi Semseddîn Iletmis, Uc'da yani yukari Sint'te öbür damadi Kabaca ve Bengal bölgesinde Ali Sâh kendilerini bagimsiz saydilar. Birçok yerde de Hindular tekrar ayaklandi. Iste bu karisik ortamda, köken itibariyle Türkistan'in Ilbari kabilesinden gelen Sultan Semseddîn Iletmis öne çikarak önce Aybek'in oglu Aram Sah'la çatismis ve onu yenip tahta oturmus; daha sonra da Hindistan Türk Devleti'ni toparlamistir. Onun döneminde Çingiz'in önünden kaçan Müslüman Türk asilli asker ve bilginler Hindistan'a siginmis ve Iletmis onlari büyük bir memnuniyetle karsilayarak devletinde istihdam etmistir. Kuskusuz Iletmis döneminin enteresan mevzularindan biri de Celâleddîn Harizmsah'in bu bölgeye siginma istegidir. Celâleddîn burada Iletmis'ten Mogollara karsi yardim ister; ancak Iletmis, Celâleddîn'in "karizma"sindan çekinir; onun kendi tahtina da göz koyacagini düsünür ve onu uzaklastirir. Celâleddîn daha sonra Iran'a, oradan da Dogu Anadolu'ya geçerek savasina devam edecek ve Dogu Anadolu daglarinda pusuya düsürülüp öldürülecektir. Iletmis 1229'da Abbâsî halifesi tarafindan taninmis, 1232'de Gvalyor Kalesi'ni zaptetmis,

1234’te Malva’yi fethetmis, 1235 kisinda yukari Pencap’ta Gakharlara karsi bir sefer düzenlemek istemisse de yolda hastalanmis ve 1236’da ölmüstür. Ondan sonra devlet karisikliga düsecektir. Iletmis Delhi Türk Imparatorlugu’nun en büyük hükümdaridir. Çagdas yazarlarin anlattigina göre yakisikli, bilgili, zeki ve dogustan siyasî bir dehaya sahip güçlü bir kumandandi. O, Türk tarihinin en az bilinen ama en önemli kumandanlarindandir. Ayni anda hem savasi, hem sanati, hem de bilgiyi bu denli önemseyen bir hükümdar çok azdir. Ayrintilar için bkz.: Aziz Ahmed, *Age.*, s.164-183; Sirhindî Yahya b. Ahmed, *Târîh-i Mübareksâhî*, nesreden: M. H. Hüseyin, Kalküta, 1931, s. 21-36; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 279 vd.; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Sahis Adlari*, Istanbul, 1999, C. 2, s. 14.

7 Mazlumu dinleme konusunda buna benzer âdetler: Idrîsî tarafindan diger hükümdarlar hakkinda da anlatilir. Bkz.: Idrîsî, *Nüzhetü’l-Müstâk*, C. 1, s. 98.

8 Rükneddîn Fîrûz Sâh b. Semseddîn Iletmis: Sultan Rükneddîn, Iletmis’in önde gelen hanimlarindan Türk asilli Terken Hatun’un ogludur. Iletmis vefat edince hayatta kalan en büyük oglu olmak münasebetiyle devletin ileri gelenleri tarafindan tahta oturtulmus ise de bir yil bile bu makamda kalamamistir. Birkaç ay babasinin kurdugu düzeni devam ettirdi ama kisa bir zaman sonra eglence ve sefahata düstü; annesi Terken Hatun eski defterleri açti, rakiplerini kanli bir sekilde temizlemeye basladi; bu arada Radiye’yi (=Raziye) de öldürmek istedi. Rükneddîn saray hazinesini alti ay içinde "tamtakir kuru bakir" edince eski destekçileri bile ondan sogudular ve "Bu adama devlet emanet edilmez. Tez, mâni olmali!" deyip kardesi Radiye’ye destek verdiler; 29 Kasim 1236’da Rükneddîn öldürülünce Radiye onun yerine geçti. Bkz.: Sirhindî, *Târîh-i Mübareksâhî*, s. 21; *Dogustan Günümüze Büyük Islâm Tarihi*, Çag Yay., Istanbul, 1992, C. 9, s. 391.

9 Radiye (=Raziye) Sultan, Habes sevgilisi ve Kirklar konseyi (=Kirk): Raziye Sultan daha babasi Iletmis sag iken devlet isleriyle ilgilenir, cesaret ve kahramanligiyla dudak uçururdu. Babasi Iletmis onun kabiliyetlerini degerlendirmis ve siyasete atilma hususunda onu cesaretlendirmistir. Hattâ tarihî kayitlara göre onu evlendirmeyerek 1233 yilinda Gvalyor fethinden

dönerken kendisine veliaht yapmak istedigini ifade eden bir ferman bile yazmaya yeltenmis; ancak devlet ricali tarafindan "ogullar varken bir kizin tahta oturmasinin münasip olmayacagi" yollu bir ikaz alinca bu fermandan vazgeçmistir. Bunun üzerine "Benim ogullarimda hayir yoktur. Hepsi isret âleminde ziyan-i vakt iderler. Âgâh olunuz ki benden sonra umûr-i devleti çekip çevirmeye kadir kisi sadece Raziye Hatun’dur!" demekten de geri durmamistir. Nitekim Raziye Hatun bu vasiyeti hüccet göstererek kisa zamanda kendine taraftar toplamistir. Raziye, saltanata geçince evvelâ Rükneddîn döneminde bozulan âsâyisi tekrar berkemâl eylemeye çalismis, birçok isyanciyi ya tamamen telef etmis yahut onlari agir sartlar altina sokmus veya ciddî hezimetlere ugratmistir. Raziye pek kurnaz davranarak muhalif cepheyi kendi içinde parçalayip siyasette usta oldugunu ispatlamis ve kisa bir zaman içinde devlette sulh ve sükûnu saglamistir. Onun 1226 yilinda Retenbûr Kalesi’nde mahsur kalan Müslümanlari kurtarmasi ve Hindulara hiç ummadiklari bir yenilgi tattirmasi meshurdur. Ancak Hindistan’da idareyi elinde tutan ve "Kirklar" diye bilinen Türk aristokrasisi, Raziye’nin bazi hareketlerinden memnun degildi. Hele hele Habes asilli bir yardimciyi; Cemaleddîn Yâkût’u öne çikarmasi "devletin basina Türk aristokrasisinden olmayan birinin geçebilecegi" kaygisini uyandiriyordu. Bu yüzden ona olan tepkiler zamanla artti. Raziye’nin ordusu 1240’ta muhaliflerinin önünde yenildi; o da tekrar toparlanmak için kaçip gizlenmeye çalisti. Ancak Hindu asilli bir köylü onu öldürdü. Raziye; zeki, bilgili, bilginleri koruyan, siirden anlayan, siyaseti anasinin karninda ögrenmis, sabirli bir hükümdardi. Habesli yardimcisiyla aralarinda yakisiksiz bir iliski oldugunu o dönemin kaynaklari söylemiyor, sadece Habesli oldugu için onu asagiliyorlar. Son olarak sunu söyleyelim; Kirk kelimesi "u" harekesiyle (=Kurk seklinde) yasamaktadir Hindistan ve Pakistan cografyasinda. Anlami ise tam da tarihsel hatirasina uygundur: Engelleme, ambargo koyma, kapma, yakalama. Bkz.: Minhâcüddîn Cüzcânî, *Tabakât-i Nâsirî*, Kaküta, 1864, C. 1, s. 457; Sirhîndî, *Târîh-i Mübareksâhî*, s. 25; Aziz Ahmed, *Age.*, s. 191-199; *Dogustan Günümüze Islâm Tarihi*, C. 9, s. 397; Platts, *Age.*, s. 790.

10 Nâsireddîn (=Radiye’nin küçük kardesi Muizzüddîn): Burada anlatilan sultanin adi aslinda Muizzüddîn’dir. O, Iletmis’in ogludur. Raziye’den sonra tahta oturdu, iki yil hüküm sürdü; kati kalpli, kan dökücü ve korkusuz biri oldugu belirtiliyor. 1242’de ordu tarafindan alasagi edildi ve 15

Mayis’ta öldürüldü. Nâsireddîn ise 1246-1266 arasinda hüküm sürecektir. Arada ise (1242-1246) Iletmis’in torunu Alâeddîn basa geçirilecektir. Bkz.: Minhâcüddîn Cüzcânî, *Age.*, C. 1, 465-468 ve 472; Aziz Ahmed, *Age.*, s. 198-202.

11 Giyâseddîn Balaban: Ilbarli yani Ulug Borlu soyundan gelen Balaban, ana tarafindan bir Kipçak Türküydü. Atalari, Alp Er Tonga’ya kadar uzaniyordu. Ulug Borlular Mogol istîlâsiyla zayifladilar ve esir düstüler. Mogollar onu Bagdat’ta sattilar. Basrali Cemaleddîn, onu satin aldi, egitti, 1233’te Dihlî’ye götürdü; o, Sultan Iletmis tarafindan 630/1233 yilinda satin alinmistir. 1246 yilindan itibaren Semseddîn Iletmis soyunun son temsilcisi Nâsireddîn’in hâcibi oldu; daha sonra da memleketin gerçek sahibi oldu ve Semsîler döneminden sonra Balabanîler dönemini baslatti. Ancak Nâsireddîn’in ölümü, tarih kitaplarina göre Balaban tarafindan degil, tabîi bir sekilde gerçeklesmistir. Balaban, 2 Agustos 1249’da kizini Hükümdar Nâsireddîn’le everince isini iyice saglama almis ve tüm tecrübesini sultana sunarken devlet ipini de ele geçirmeye baslamisti. 1266’da Nâsireddîn ölünce basa geçen Balaban 1287’ye kadar tahtta kalmistir. Bu hanedan 1290’a kadar Dihli’yi yönetecekti. Balaban ogul acisindan 1287’de vefat etmistir. Aziz Ahmed, *Age.*, (Ing. metin) s. 254-260; Bedâunî, *Müntahabü’t-Tevârîh*, C. 1, s. 133-134; Faruk Sümer, *Age.*, C. 2, s. 10.

12 Balabanoglu Hân Sehîd Mahmûd (=Muhammed): Multân’i koruyan Muhammed, Ravi nehri kenarinda Mogollarla siddetli bir savasa girdi ve onlara ciddî kayiplar verdirdi. Ancak savas bittikten sonra dinlenmeye çekilen Muhammed, ansizin yaklasan bir Mogol grubu tarafindan okla vuruldu. Böylece ona Hân-i Sehîd dendi. Balaban bu haberi duyunca yikildi ve acisindan öldü. Bkz.: Bedâunî, *Age.*, s. 133-135.

13 Muizzüddîn Keykubâd: Bu prens, Hân-Sehîd Muhammed’in oglu degil, Balaban’in torunudur ve babasi Bengal valisi olup tahttan feragat eden Nâsireddîn Bugra Han’dir. Muizzüddîn Keykubâd, zevkine düskün ve serbest biriydi; büyükbabasi Balaban’in yasaklarini kaldirdi, çok müsrif davrandi. Babasi Nâsireddîn bile ogluna kizdi ve onunla savasmak için hareket geçti; iki taraf Gagra nehri kenarinda karsi karsiya geldiler ve son anda savastan vazgeçildi; baba Nâsireddîn, ogluna nasihatta bulundu.

Ancak 1290'da hem Keykubâd hem de kardesi Keyûmert öldürüldüler. Böylece Balabanîler de son buldu; yerlerine Halacî hanedani geçti. Bkz.: Ziyâüddîn Berenî, *Târîh-i Fîrûzsâhî*, s. 132-151; Emir Hüsrev Dihlevî, *Kirânü's-Sa'deyn*, s. 123-125.

14 Leknavtî sehri: Burasi o dönemde Bengal'in bassehriydi. Simdiki Banglades'in Racsâhî eyaletinde Gaur (=Gûr) diye bilinen harabe sehir, eski Leknavtî'dir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 125.

15 Sultan Celâleddîn Fîrûz Sâh Halacî: Delhi Türk Halaç Sultanligi'ni baslatan hükümdar. Halaçlar veya Türk tarihinde bilinen adiyla Kalaçlar, köken itibariyle Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasinda yasamis ve buraya hâkim olan Gûrî ve Gazneli devletlerine tebaa olarak hayatlarini devam ettirmis Türk kabilelerindendir. Tarih kitaplarinda onlardan bazen Hilcîler diye de sözedilir. Zamanla Gûr Devleti'nde mühim askerî makamlara geldiler ve Hindistan'in muhtelif noktalarinda idareci oldular. Celâleddîn Fîrûz Sâh, Balabanlarin son temsilcisi ortadan kalkinca 1290'da Delhi'de tahta oturdu. Yakin çevresini devletin en mühim yerlerine getirdi, sultanligi sirasinda ayaklanmalarla ugrasti, yegeni Alâeddîn Muhammed tarafindan oyuna getirilip 1296'da hançerlendi. Bkz.: Sirhindî, *Târîh-i Mübareksâhî*, s. 63; Ziyâüddîn Berenî, *Târîh-i Fîrûzsâhî*, s. 209-211; Nizâmeddîn Ahmed, *Tabakât-i Ekberî*, s. 124; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Sahis Adlari*, C. 2, s. 558-560.

16 Duvaykîr; Devletabad (=Deogir) ve Kataka: Eski ismi Deogir yahut Duvaykîr olan bu sehir, Tugluk oglu Muhammed zamaninda Devletabad'a dönüstü. Bugün Dekkân diye bilinen mintikada bulunan Arurungabad'in kuzeybatisindadir. Kataka, Sanskritçede kralin askeri demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 129.

17 Alâeddîn Muhammed Sâh Halacî: Seyyahin Alâeddîn Muhammed Sah hakkinda verdigi malûmat, dönemin kaynaklariyla birebir uyusmaktadir. Alâeddîn, Halaclarin en büyük hükümdaridir. Onun tahta geçisi bazi tarihçiler tarafindan 20 Temmuz 1296 olarak belirlenmistir. Delhi'deki ikametgâhi Kösk-i Lâl diye bilinen Kizil Kösk'tü. Azimli, ihtirasli bir hükümdardi; zamanin Iskender'i olmak istiyordu. Askerî ve ekonomik alanda ciddî reformlar yapti; hazineyi doldurdu, kitliklara karsi koyabildi.

1316’da hastaliktan vefat etti. Bkz.: Isemî, *Futûhü’s-Selâtîn*, s. 367-368; Sirhindî, *Age.*, s. 80; K.S. Lal, *History of The Khaljis*, s. 263-278.

18 Muhtesib (=Hisbe memuru): Tarihî-klasik Islâm devletlerinde, çarsi müfettisligi yapan, fiyatlari kontrol eden, asayisi saglayan kisidir. Bu konuda özel kitaplar yazilmistir. Konuya daha önce detayli bir sekilde degindik. Bkz.: 18/36. not.

19 Alâeddîn’in ekonomik tedbirleri: Sultan Alâeddîn fiyatlarin tayini, zahire biriktirilmesi, çarsi denetiminin sikilastirilmasi, stokçuluga savas açma, kumas satimi için resmî yer tahsisi vs. konularda ciddî reformlara girismistir. Ayrintilar için bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 311-313.

20 Tenge; tenkâ (=Tanga): Altindir; 9, 010 grama tekabül eder. Daha önce bahsedilmisti. Magrip (=Fas) dinari ise 4. 722 gramdir. Grami ve degeri farkli olmakla birlikte Babur döneminde de Tenge’den bahsedilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 133; Babur, *Vekayi’*, C. s. 654.

21 Sendebet (=Sonpat): Simdiki Delhi’nin 28 mil kuzeyindedir. Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 133.

22 Kâliyûr; Kuyâliyur (=Gvalyor/Gâlyor): Gâlyor, Gwalyor ve Keyalir diye de okunan bu kelime, 300 ayak yüksekliginde bir tepenin sirtina insa edilmis saglam bir kalenin ismidir. Agra’nin güneyindedir. Burasi daha sonra Delhi sultanlarinin özel hapishanesi olacaktir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 133.

23 Müfrid tarzi askerler: Misir Memlûklerinde de küçük gruplar hâlinde etrafa dagilan ve önemli devlet ricalinin karargâhini koruyan özel muhafizlara müfrid veya müfredenin çogulu olarak mefâride denilirdi. Bkz.: Dehman, *Mu’cem*, s. 142.

24 Huramkah (=hürremgâh) kelimesi: Farsçadir; zevk u sefa yeri, nese çadiri demektir. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, s. 779.

25 Telink (=Telingâna): Telingana diye bilinen bu yer Gudafari ile Krisna nehri arasinda bir emirlikti. Hindistan’in dogu sahillerinin bir kismina

hükmetmekteydiler. Bassehri Varangal'di. Burasi Muhammed Tugluk'a boyun egmemis ve kendini Halaç (=Kalaç) hanedanina bagli saymis; Kalaçlar ortadan kalkinca kendini bagimsiz saymisti. Böylece Muhammed Tugluk Han oraya sefer eyledi. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, C. 1, s. 320.

26 Ma'ber (=Koromandil): Seyyahin daha sonra ziyaret edecegi bu bölgeler, Koromandil ve Mulaybar diye bilinir ve Hint yarimadasinin dogu sahilleridir. Seyyah daha sonra buralara ugrayacaktir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 644.

27 Husrav Hân-i Hindî: Kutbeddîn Mübareksah öldürülünce onun yerine geçen Husrav Hân, Hint kökenliydi. Hükümdar ailesinden olmayan bu adam aslen Guceratli bir köleydi; zamanla yükseldi, siyasî ve askeri basarilariyla saraya yaklasti. Öldürdügü Mübarek Sah onu çok severdi; bu yüzden Husrav Sah'a nankör manasinda "Kâfir-i Nimet" denildi. Husrav Sah basa geçince Alâeddîn Muhammed tarafindan konulan yasalari kaldirdi; Hindulara genis haklar tanidi; kisa zamanda Delhi ve çevresi hindulasmaya basladi. Askerî erkân ve diger beyler büyük bir baski altina girdiler; nihayet beklenen patlama gerçeklesti, Husrav Sah'a karsi ayaklanma oldu; Gazi Melik diye bilinen ve ilerde Tugluk hanedanini baslatacak olan Giyâseddîn Tugluk, Husrav Han'i ve ordusunu mahvetti; böylece Husrav Han, Kutbeddîn Mübarek Sah'i öldürdügü yerde 6 Eylül 1320'de öldürüldü. Husrav Hân'la birlikte Delhi Halac Sultanligi tarihe karisti. Halaclar zamaninda Hindistan'daki Türk hâkimiyeti en genis sinirlarina ulasmis, Seylân adasina bile sefer düzenlenmisti. Bkz.: Ziyâüddîn Berenî, *Târîh-i Fîrûzsâhî*, s. 411; Feriste, *Târîh-i Feriste*, s. 128; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, C. 1, s. 317.

28 Kâdîhân Sadr-i Cihân: Buradaki Kâdîhan'in Ziyâeddîn adli biri oldugunu söylüyor diger kaynaklar. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 137.

29 Dibâlbûr (=Dipalpur): Su anda Pakistan'da bulunan bu sehir, Sütlec irmagina yakin olup Lahor'un 80 mil güneyindedir. Giyâsüddîn Tugluk bu bölgede Mogollara karsi ülkenin bekçiligini yapiyordu. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, C. 1, s. 318.

30 Bahâeddîn Zekeriyâ ve soyu için bkz.: 38/7. not.

31 Karavna Türkleri: Karavna Türkleri hakkinda tarihî kaynaklarda Ibn Battûta'nin verdigi malûmat disinda bir sey bulamadim. Sint ülkesi ile Türk yurdu arasindaki daglar da bir hayli çok. Zannimca bu isim Karaman'dan bozmadir. Zira "m" harfi dudaksidir ve zamanla "v" harfine dönüsebilir. Anadolu agizlarinda da "m", "v"ye dönüsebilir. Bir bölgede "Karaman don" bez ismiyken baska bir bölgede "Karavana" bol, salvarimsi don anlamina gelmektedir. Tugluk Sâh'in mensup oldugu Türk oymagi, Karavana adini tasimis olabilir. Karaman Beg adli bir sahis, Oguzlarin dagilisi esnasinda bin atliyla beraber Ceyhun'un orta yataginin kiyilarinda yasamaktaydi. Mogol istilâsindan sonra Türkmenlerin yasadigi alanlar arasinda Güneydogu Iran ve bugünkü Türkmenistan basi çekmektedir. "Sint ile Türk ili arasi", en genis anlamiyla herhalde Horasan, Güneydogu Iran, Afganistan ve Türkmenistan'dir. Ceyhun'dan biraz daha güneye inip Sint'e yaklasmalari mümkündür. Bkz.: Faruk Sümer, *Oguzlar*, s. 162; *Derleme Sözlügü*, 8. cilt, s. 2650-2653.

32 Giyâseddîn Tugluk Sâh: 1320-1325 arasinda Delhi Türk Imparatorlugu'nu yöneten Tugluk, Halaclarin son sultani Kutbeddîn Mübareksâh zamaninda Pencap ve Sint'te vali idi. O Tuglukllularin ilkidir; onlara bazi kitaplarda Karavnalilar da denmistir. Hindu asilli Husrav Sah'i temizledi ve yakinlarinin israriyla sultanligini ilân etti. 1325'te öldü. Bes yil süren saltanati esnasinda devlet düzenini onarmaya çalisti; asayisi saglama, memur tayininde torpilleri kaldirma, agir vergileri azaltma, Husrav Sah'in taraftar kazanmak için aptalca dagittigi paralari geri alma vs. baslica islerindendi. Bkz.: Nizâmeddîn Ahmed, *Tabakât-i Ekberî*, s. 191-192; Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, s. 153; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, C. 1, s. 319.

33 Yarak: Kuman sözlügünde "Yarak etmek" serbest birakmak manasina geliyor. Atlari otlamaya ve gezdirmeye birakmak anlaminda kullanilmis olabilir burada. Yine bu anlama yakin "yaranmis" kelimesi, "uzak yerlere gide gide pismis, güçlenmis at" demektir. Yarandirmak, Eski Türkçede ati kosu için zayiflatmak anlamina gelirdi. Bugün de Anadolu'da bu manaya gelmektedir. Osmanli döneminde ise Yarak veya yarâg; silâh, teçhizat anlaminda kullanilmistir. Bkz.: Hassân Hallâk ve Abbâs Sabbâg, *el-Mu'cemu'l-Câmi' fi'l-Mustalahât*, Beyrut, 1999, s. 234; Nehrevâlî, *el-Berku'l-Yemânî fi'l-Fethi'l-Osmânî*, Riyâd, 1967, s. 80; *Ferheng-i Ziyâ*, C.

3, s. 2029; *Kuman Lehçesi Sözlügü*, s. 219; *Derleme Sözlügü*, 11. Cilt, s. 4180.

34 Asyâabâd: Gazi Melik olarak bilinen Tugluk'un Husrav'i yendigi yer, Lohravat ovasinda Sultan Radiye'nin kabrine yakin bir yerde, Siri'nin 2-3 mil kuzeyindedir. Bkz.: Nizâmeddîn Ahmed, *Tabakât-i Ekberî*, s. 191-193; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 140.

35 Satur; çadir; çetir; (=küçük çadir, kubbe): Kelime, Sanskritçeden gelmektedir ve burada hükümdarlik alâmeti olan büyük semsiye anlamindadir. Bu kelime, Çhetrbhang, çhetrpati vs. seklinde baska kelimelerle birlestirilerek de kullanilmaktadir. Bkz.: Platts, *Age.*, s. 458.

36 Nizâmeddîn Bedvânî (=Nizâmeddîn Evliyâ Bedâunî): Nizâmeddîn Evliyâ olarak da bilinir. Hindistan'da Çistiyye tarikatinin en mühim simalarindandi. Molla Câmî'nin hayranlik duydugu sufîlerdendi. 80 yila yakin yasadi. Sahip oldugu nüfuz sebebiyle zaman zaman bazi Delhi sultanlariyla arasi açildi. 725/1324 yilinda vefat etti. Bkz.: Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, Lâmiî çev., s. 583; *Sahabeden Günümüze*, C. 7, s. 237.

37 Giyâseddîn Tugluk'un kabri: Kabir bugün Delhi'nin Tuglukabâd kisminin güneyindedir. Bkz.: Mahdi Husain, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluk*, London, 1938, s. 55.

[Kırkikinci Bölüm Notları]

1 Tuglukoglu Muhammed Sâh: Tugluk Devleti'nin ikinci sultanidir. Kirk gün kadar Tuglukabâd'da kaldiktan sonra Delhi'ye giderek Kösk-i Lâl'da tahta oturmustur. Eyaletlere düzen verdi, ziraî faaliyetleri gelistirdi, 1327'de bassehri Devletabad'a nakletti, halki da zorla orada iskân etti! Onun zamaninda, 1328'de Keslü (=Kisilü, Güçlü) Han, Multân'da ayaklandiysa da siddetle cezalandirildi. Onun zamaninda kuzeyde Seyhun-Ceyhun arasinda kuvvetlenen ve Afganistan'i alan Çagatay hükümdari Tarmasirin, önce Pencab'i sonra Kuzey Hindistan'i istilâ etti. Muhammed Sâh zor bir zamanda yasadi, para reformuna giristiyse de basaramadi; ayaklanmalar artti, Madura'da Celâleddîn Ahsen Sâh ayaklandi; Güney Hint seferine çikan Muhammed Sâh'in askeri vebada kirildi; o Kandehâr yöresini isgal etmek ve böylece biraz rahatlamak istediyse de Divan-i Arz makami ona "Para yok, askerin iasesi saglanamaz!" deyince Iran seferinden vazgeçti. Tek umudu belki de Çin seferiydi, tarihçi Berenî, Feriste ve seyyahimiz onun çok kalabalik bir ordu ile "Karaçil" seferi yaptigini ama Himalayalar'a kadar ilerleyen ordunun dehset verici kayiplardan sonra meyus bir hâlde geri döndügünü belirtirler. Bugün Karaçil'in yeri henüz aydinliga kavusturulamamissa da V. D. Mahajan, buranin Kumaon-Garhval çevresinde oldugunu ileri sürmektedir. Muhammed Sâh son seferini Gucerat'ta isyan eden Tagi üzerine yapti, ama sonuç alamadi. Orduyu çöle sürdü ve hastalandi. 20 Mart 1351'de Tatta'ya birkaç kilometre varken öldügünde Bedâunî'ye göre "hükümdar kendi halkindan; halki da hükümdardan kurtulmus idi." Muhammed Sâh sonsuz ihtiraslarin adamiydi, ama elindeki imkânlar kisitliydi. Belki de Alâeddîn Halacî gibi olmak istedi, ama onun kadar sabirli degildi. O öldügünde Hindistan'da üçü ayaklanmalardan dogmus bes bagimsiz Müslüman devleti vardi artik: Delhi'de Tugluk Devleti, Bengal'de bir devlet, Madura'da küçük bir devlet, Dekken'de Behmenî Devleti, Kesmir'de öteden beri bagimsiz olan bir devlet. Yine onun zamaninda Dekken'in güneybatisinda 200 yil yasayacak olan bir Hindu Imparatorlugu (1339-1565); Viceyanagar Devleti kurulacakti. Bkz.: Mahajan, *The Sultanate of Delhi*, s. 155-158; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 324; *Dogustan Günümüze Islâm Tarihi*, C. 9, s. 435.

2 Nakipler: Burada Hz. Hasan ve Hüseyin soyundan gelenler degil de o dönemin asilleri, beyzâdeleri kastolunmus olabilir.

3 Sultanin amca oglu Naip Fîrûz Melik: Bu adam Sultan Tugluk'un genel ordu komutani Ibn Receb Fîrûz Sâh'dir. Tugluk oglu Muhammed Sâh 1351'de Sint'te ölünce onun yerine geçecek ve 38 yillik hükümdarligi boyunca olaganüstü bir imar faaliyetine giriserek 200 sehir, 50 sulama bendi, 40 câmi, 30 medrese, 20 hankah, 100 kösk, 5 büyük hastane, 100 türbe, 10 büyük hamam, sulama içn 150 büyük havuz, 100 köprü yaptiracaktir! Bir de yine Fîrûz Sâh'in yaptirdigi birkaç yüz kilometre uzunlugunda dört dev sulama kanali vardir ki her devir için büyük eser sayilabilir. 1338'de ölmüstür. Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 330.

4 Fil ve Hindistan ordusunda filin yeri: Bu husus, Idrisî tarafindan da vurgulanmistir. Filin sirti ne kadar yüksekse degeri o kadar artmaktaydi. Seâlibî de "Hükümdarlarin Fil Edinmelerine Dair" özel bir fasil açar ve söyle der: "Fil kalplere korku salar, fil yetistirmek ve egitmek üstünlük alâmetidir. File sahip olan savasa da sahip olur. Dünya, galip gelenindir; ahiret, talep edenin!" bkz.: Idrisî, *Nüzhetü'l-Müstâk*, C. 1, s. 95; Seâlibî, *Âdabü'l-Mulûk*, çev. A. Sait Aykut, Istanbul, 1997, s. 122.

5 Beyâne sehri: Baharatpur bölgesinde Delhi'nin 120 mil güneyindedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 157.

6 Mücîr b. Zürrecâ: Tarih kitaplarinda Mücîrüddîn b. Ebi'r-Recâ diye bilinen bu sahis, Gustasp'ta 726/1326 yilinda patlak veren isyani bastirmakla görevlendirilmisti. Bkz.: Mahdi Husain, *Age.*, s. 102'deki dipnot.

7 Ibnü's-Sarâbsî: Bu tamlamadaki ikinci kelime Türkçe "Sarapçi"dan bozma olabilir; o zaman bu ifade "Sarapçi oglu" demektir.

8 Otuzalti Lek: 3.600.000 dinar demektir ve bu dinarlarin gümüs oldugu bilinmektedir. Gibb, *Age.*, C. 3, s. 665.

9 Kamârî (=Khmer) tarzda ud (=öd): Yani Kamboçya'dan Khmer ülkesinden getirtilen öd bitkisi. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 667.

10 Kakullî: Malezya'dan Kakule'den gelen öd. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 160.

11 Câvî: Cava’dan gelen amber türü. Ayrica Lubân için bkz.: 30/11. not.

12 Ra’âde: bkz.: 40/5. not.

13 Semûsek (=Senbûsek): Üç köseli hamur bohça; içinde sogan da var kiyma da. Ayrinti için bkz.: 38/23. not.

14 Fukkâ’: Bk; 38/24. not.

[Kırküçüncü Bölüm Notları]

1 Nehrvâla (=Anhilvara): Gucerât eyaletinin eski bassehridir. Alâeddîn Halacî tarafindan 696/1297 yilinda fethedildi. Bugün Baroda eyaletinde Pattan diye bilinen yerdir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 673.

2 Celâleddîn'in isyaniyla ilgili olarak bkz.: 42/1. not.

3 Mukâsirî türü sandal agaci: Simdi Celebes diye bilinen Makasar adasina nispet edilerek Mukasirî denmistir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 675.

4 Ibn Teymiyye için bkz.: 14/ 29. not.

5 Savankâra (=Sabankara): Iran'in Fâris bölgesinin güneydogusunda küçük bir sehirdir. Hicrî 6./ milâdî 12. asirda buraya yerlesmis bir Kürt kabilesinden dolayi bu ismi almistir. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 677.

6 "Kiliç tihâr": Burada "çikar" kelimesinin basi "T" harfiyle karsilanmis ve bu husus, herhangi bir nüsha hatasindan kaynaklanmamis ise mezkûr komutan, Anadolu'nun Bayburt sehrinden doguya; ta Azerbaycan'a, oradan da Iran ve bir kisim Irak Türklerine dek yayilan bir telâffuz biçimiyle konusuyor demektir. Zira bu bölgelerdeki bazi agizlarda Ç harfi T'yi, T de Ç'yi andiracak sekilde, hattâ biraz Balkan TS'ne benzer bir tarzda telâffuz edilmektedir. Üstelik kelime ortasindaki kalin K'nin bogazsi H'ya dönüsmesi bu iddiamizi büsbütün desteklemektedir.

7 "Ikisinin basina": Bu ifade, 2291 numarali Paris nüshasinda geçmektedir. Bazi nüshalarda, meselâ Tâzî'nin esas aldigi nüshada "onun basina" manasina tekil zamiri vardir. Tâzî'nin de belirttigi gibi insan merak ediyor; acaba Ibn Battûta'nin geride biraktigi oglu Ahmed de babasi gibi seyahat ruhunu tasiyor muydu? bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 175.

8 Cimri hikâyelerinde kuskusuz Câhiz'i kimse asamaz. Onun cimrilerle ilgili özel kitabi vardir; ancak bu kitap ayni zamanda siyasî bir yergidir.

9 "Sultanlarini sorarsan..." Bu beyti, Arapça aslinda mevcut olan aliterasyon sanatini yansitacak bir sekilde çevirmek için çok gayret

sarfettik. Asli söyledir: "Salâtînehum, seli’t-tîne anhum, Fe’r-ruûsu’l-izamu sârat izâmâ".

10 Savnuvîs: Farsça nikâh akdini yazan demektir.

11 Altin dökme âdeti: Bunun bizdeki "Saçu saçma" âdetine benzeyisi enteresandir.

12 Melik Tatar: bazi nüshalarda Tatarân, bazilarinda ise Tatarhân diye kaydedilen bu zât aslinda Behrâm Hân’in kendisidir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 180.

13 Fare yiyen: Bu tür suçlamalar eski *Sâhnâme*’de de vardir; bkz.: Ebu’l-Kasim Firdevsî, *Sâhnâme*, Ar. çev. Feth el-Bendârî, Tahran, 1970, s. 89.

14 Tuglukoglunun davranislari: Bu tavirlarindaki tutarsizlik, sertlik ve popülarizm, malî ve siyasî sikintilarindan kaynaklaniyor olabilir. Bkz.: 42/1. not.

15 Yediyüzkirkbir yilinin basi; 27 Haziran 1340 tarihine denk düser.

16 Hint ve Sint’e düsen büyük kitlik: 1336’dan baslayarak tam yedi sene devam etti. Bu, sadece dogal sebeplere baglanamaz; Tugluk oglu asla Alâeddîn Halacî gibi tedbirli davranmamisti. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 312 ve 324; ayrica 42/1. nota bakilabilir.

[Kırkdördüncü Bölüm Notları]

1 Varankal (=Varangal): Burasi Telingâna diye de bilinen bölgenin bassehriydi. Bkz.: 41/25. not.

2 Serkdivâr (=sarga dvari) ve Hint ülkesindeki büyük açlik için bkz.: *Dogustan Günümüze Büyük Islâm Tarihi*, C. 9, s. 435.

3 "Bizi zalimlerden kurtaran...": Bu cümle, 23. sûrenin 28. âyetidir.

4 Keslû (=Kisilu=Güçlü) Hân için bkz.: 42/1. not.

5 Kovil (=Coel) sehri: Burasi Delhi’nin 75 mil güneydogusunda bugün Aligarh diye bilinen yerdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 191.

6 Muhtesib için bkz.: 18/36. not.

7 Bassehrin Dihlî’den Devletabad’a nakli: Bu olay iki defa cereyan etti; ilki Kustasp (=Gustasp) isyani sirasinda 1327’de; ikincisi 1330’da. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 193; ayrica 42/1. not.

8 Sehrin bombos kalisi: Mehdi Hüseyin tarafindan etraflica anlatilmaktadir. Bkz.: Mahdi Husain, *Age.*, s. 108-123.

[Kırkbeşinci Bölüm Notları]

1 Sagar hâkimi Bahâeddîn Küst Asb (=Kustasp; Gustasp): bkz.: 42/1. not.

2 Melik Mücîr b. Zürrecâ için bkz.: 42/6. not; Mahdi Husain, *Age.*, s. 102.

3 Rây: Asli Sanskritçe olan bu kelime prens, sef, kral manasina gelmektedir; Ra-ca kelimesi de bu köktendir. Enteresandir; Avrupa dillerindeki Regnum, Regim, Reg, Roy, Royal, Reich gibi kelimeler de düzen, krallik, ülke, rejim gibi anlamlara gelmektedir. Herhalde Hint-Avrupa dillerinin ortak kelimelerindendir bu. Ibn Battûta, Hint-Avrupa teorisini ortaya atanlardan önce anlamis bu tür benzerlikleri. Onun Rum diyari derken kastettigi sey Fas'a yakin Hiristiyan ülkeleri idi herhalde.

4 Keslû (=Kisilü=Güçlü) Hân ve isyani için bkz.: 42/1. not.

5 Kemâlbûr sehri: Karaçi'ye yakin bir sehirdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 204.

6 Karâcîl (=Karaçil): Himalaya daglari kastedilmis olabilir. Bkz.: 22/12. not; 42/1. not.

7 Celâleddîn Ahsen Sâh ve isyani: 42/1. not.

8 Zihâr (=Dhar) sehri: Hindistan'da Madhia-Pradesh eyaletinin güneybatisinda Dhar ismini tasiyan sehir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 205.

9 Kâliyûr (=Gvalyor) için bkz.: 41/22. not.

10 Kemâleddîn Kurk (=Gûrk) ve oglu Hûsenc (=Huseng): Kemâleddîn, Alâeddîn Halacî'nin kumandaniydi. Oglu Hûseng da seyyahimiz oraya vardiginda Delhi'nin batisinda bulunan Hansi sehrinin vergi mültezimiydi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 209.

11 Aynülmülk b. Mâhir: Malva bölgesini fetheden meshur kumandan. Bu adam tarihçilerin bildirdigine göre Giyâseddîn Tugluk'un silâh arkadasiydi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 211.

12 Avd (=Ayodha) sehri: Gangra kiyisinda, bugün Feyzabad diye bilinen yer. Burasi daha sonra Oudh diye bilinen bölgenin merkezi olacaktir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 211; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 725.

13 Zaferabad sehri: Gomati nehri kiyisinda Cavnpur'un (=Junpur) güneyindedir. Goati, Ganj'a akan nehirlerdendir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 211.

14 Leknav (=Luknov) sehri: Bu sehir, Ganj ile Chagra arasindadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 211.

15 Kannûc (=Kanavc) sehri: Delhi'nin 180 km güneydogusunda Fetihgarh bölgesindedir. Tâzî, *Age.*, s. 211.

16 Kenbîl: Fetihgarh'in 28 mil kuzeyindedir; Giyâseddîn buraya bir kale dikmis idi. Tugluk oglu dogudan çekile çekile Kannûc'a kadar gelmisti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 212.

17 Seyfeddîn Gadâ (=Ibn Mühennâ) soyu için bkz.: 13/15. ve 17. notlar.

18 Behrâyic sehri: Nepal sinirinda bu adi tasiyan bir mintika vardir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 215.

19 Serû nehri: Burada Ganj kastolunmus olmalidir. Daha önce de Serû nehrinden büyük bir irmak diye bahsetmis idi. Bkz.: 6/19. not.

20 Sâlâr Ûd (=Salar Mes'ûd): Bu sahis belki de Gazneli Mahmud'un kardesinin oglu idi. O, 424/1033 yilinda burada öldü; Onun mezari daha sonraki yüzyillarda bir ziyaretgâh hâline gelmistir. Hindistanlilar ona, "Gâzî Miyân" demeye baslamistilar. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3, s. 726.

21 Sultanin dönüsü; yaklasik 737/1337 ortalarina rastlamaktadir.

22 Ali Sâh Ker: Gulbarga'daki vergileri toplasin diye Devletabad valisi Kutlug Han tarafindan güneye gönderilmisti; olaylar böyle gelisti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 217.

23 Ûca (=Uç) sehri için bkz.: 38/17. not.

24 Cendyerî (=Çendiri): Guna bölgesinde bulunan bir sehir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 218.

25 Buludra (=Broach/Broça): Broça diye bilinen sehir, bugün Narmada diye bilinen irmagin Kambay (=Cambay) körfezine döküldügü noktadadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 219; Gibb, *Age.*, s. 730.

26 Nehrvâla (=Anhilvara): Gucerât'in eski bassehridir. Bkz.: 43/1. not.

27 Melik Mukbil: Aslen Telingana'daki Brahman tayfasindan bir Hintli idi; Müslüman oldu ve Gucerât eyaletindeki pek çok isyanin bastirilmasinda mühim roller üstlendi. Tugluk oglunun son zamanlarinda sarayin nüfuzlu kisilerinden biriydi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 219.

28 Nâsireddîn Ibn Melik Mell (=Ismail Muhh): Afgan asillidir. Y. Hikmet Bayur baska kaynaklara dayanarak bu ismi Ismail Nuh diye kaydetmistir. 746/1346 yilinda Nâsireddîn Sâh unvaniyla Dekkan ülkesinin krali olmasi istendi; bir yil sonra subaylarindan Hasan adli birine makamini birakti; bu adam Dekkân'da Behmenîler Devleti'ni kuracak ve Alâeddîn Hasan Kanku diye bilinecektir. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, C. 1, s. 419; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 220; Abdülkadir Bedaunî, *Müntahabü'l-Lübâb*, C. 3, s. 36; Molla Ebu'l-Kasim Firiste, *Târîh-i Firiste*, Luknov, 1323/1905, C. 1, s. 295.

29 Nâhodâ: Farsça olup nav (=gemi) ve hodâ (=sahip) kelimelerinden mürekkeptir; kaptan demektir.

30 Hint ülkesine düsen açlik için bkz.: 43/16. not.

31 Akruhâ (=Hisar) sehri: Burasi bugün Hisar adiyla bilinmektedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 222.

[Kırkaltıncı Bölüm Notları]

1 Kivâmüddîn ve kardesleri: Seyyahimiz daha önce Tirmiz'de Kivâmüddîn ve kardesleriyle karsilasmis idi. Kivâmüddîn Mogol egemenligi altindaki Tirmiz'de kadilik yapiyordu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 223.

2 Hezâr Üstûn: Bu bina, Tugluk tarafindan Delhi'nin Cihanpenah kisminda insa edilmistir ve günümüze kadar kalintilari muhafaza edilmis ender yapilardandir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 224.

3 Seyyahin kizinin ölümünden çikan tarih: Burada seyyah, 733/1333 yilinda Tarmasirin'in karargâhina vardiginda dogan kizini kastediyor olmali. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 226.

4 Bedelî, Besehî ve Belera kasabalari: Bu kasabalar Delhi'nin 60 mil kuzeyinde yer almaktadir ve su anda Yeni Delhi'nin varoslaridirlar. Bkz.: Gibb, *Age.*, C. 3 s. 741.

5 Sadî: Yüz demektir.

6 Çovtrî (=Çovdheri): Hint dilinde bir köyün veya taifenin basi demektir; saygi kelimesi olarak da kullanilir. Bkz.: John T. Platts, *Age.*, s. 450.

7 O yilin Ramazan bayrami; 1334 yilinin 4 Hazirani'na rastlar.

8 O yilin 4 Sevval'i; 1334 yilinin 8 Hazirani'na rastlar.

9 Tilbet: Burasi Delhi'nin dogusunda bir yerdir; ancak ne kadar uzak oldugu hususunda kaynaklarda farkli ifadeler vardir. Gibb daha önce buranin sehirden 7 mil uzakta oldugunu belirtmisti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 3, 229; Gibb, *Age.*, C. 3, s. 742.

10 Abdülmü'min b. Ali (=Muvahhidî Devleti'nin kurucusu) ve Ibn Tûmert: Ebû Muhammed Abdü'l-Mü'min b. Ali Kûmî; Hac esnasinda Ibn Tûmert'le karsilasti, ondan çok etkilendi, onu mehdi kabul edip bir numarali tilmizi oldu. Gazâlî ve Turtûsî gibi hocalardan ders alan Ibn Tûmert kendisinin mehdi olduguna inaniyordu; o siralarda Kuzey Afrika'yi

yöneten Murâbit Devleti'ni taklitçilik, donukluk ve antropomorfizmle suçladi; yerel Berberî kabilelerin dilinde vaaz verdi. Sabirli, cesur, dayanikli ve biraz deli bir adamdi, sayilarla ilgili takintisi vardi; ilm-i cefre inanir, kendisine gelen ilhama göre hareket ederdi. O dönem sartlarinda klasik bir devrimcinin tüm vasiflarini fazlasiyla tasiyordu. Çok uzun bir zaman ugrasti ve idareden memnun olmayan halk kesimini, bazi Berberî kabilelerini yönetime karsi ayaklandirdi ama hedefini gerçeklestirmeye ömrü yetmedi. Abdülmü'min, Kuzey Afrika'da Ibn Tûmert'in ilkeleri dogrultusunda bir devlet kurmayi basardigi siralarda Ibn Tûmert vefat etmisti. Abdülmü'min de 558/1163 yilinda vefat etti. Muvahhidî Devleti, kisa bir zamanda Kuzey Afrika'ya egemen oldu. Bu devlet, ulusçu ve sosyalist -rasyonalist egilimli bazi Arap düsünürlerine ilham kaynagi olmustur. Bkz.: Lisânüddîn Ibnü'l-Hatîb, *Serhu Rakami'l-Hulel fî Nazmi'd-Düvel*, notlandiran: Adnan Dervis, Dimask, 1991, s. 190-202; Muhammed Âbid Câbirî, *Felsefî Mirasimiz ve Biz*, çev. A. Sait Aykut, Istanbul, 2000, s. 205 ve 241.

11 Celâleddîn Kîcî: Buradaki Celâleddîn Ûca sehrinin hâkimiydi. Bk; Tâzî, *Age.*, s. 230.

12 Felekiye Medresesi: Tebriz'e 150 km uzaklikta bulunan Merâga'dadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 230.

13 Bedahsân (=Belahsan): Afgan Türkistani olarak bilinen bölge ve buradaki akarsu. Bazilari Gökçe Su derler ona. Bkz.: 24/8. not.

14 Emir-i dâd: Sorusturmalari yürütmek ve cezalari uygulamakla görevli memur. Dâd Farsça bir kelimedir; hak, adalet ve dogruluk demektir. Zend-Avesta lisanindaki benzeri Data, Sanskritçede ise Dha'dir. "Cac" diye okunan Ingilizce Judge da bu kelimenin farkli bir versiyonudur saniyorum. Bkz.: Platts, *Age.*, s. 499.

15 Resûldâr: Disisleri bakani. Isi, yabanci ülkelerle iletisimi saglama, elçi gönderme ve kabul etme gibi vazifeleri yürütmektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 233

16 Ibn Battûta'nin sairligi (=manzumeciligi): Ibn Battûta'nin sairligi yoktur. Bu manzume de onun siir vadisinde tam manasiyla nasipsiz oldugunu gösteriyor. Bu bizim için iyi bir sey; zira sair olsaydi; devrin

modasina uyar, seyahatnâmesini sultanin manzum methiyle doldurur; bize de okuyacak bir sey birakmazdi. O gördüklerini ve duyduklarini merakli ve samimi bir gazeteci gibi anlatiyor. O iyi bir hikâyeci, hattâ Hindistan’da girdigi bir savasta gâvur elinden kaçip yilanla ayni delikte geceledigi anlari aktarirken usta bir gerilim ve mizah yazaridir. Kendi sartlari içinde olaganüstü gerçekçidir. Fas sultani gibi birkaç kisi hariç, tanidigi insanlarin iyi ve kötü yönlerini sogukkanlilikla anlatir. Eger sair olsaydi; bu kadar zengin bir malzeme asla sunmayacakti bize; o devirde içinde bulundugu grup neyi talep ediyorsa onu verecekti; ilerde tarihî cografya, dilbilim, folklor, iktisat tarihî ve antropoloji alanlarina malzeme olacak o güzelim ayrintilari asla anlatmayacakti.

17 Sercâmedâr: Aslinda sultanin elbiselerini tutan, sultanin gardrobundan sorumlu kisi kisi demektir ama burada sinekkovan manasindadir. Elbisenin Farsçasi olan "câme"yi, çamasir, camekân gibi kelimelerimizde kullaniyoruz.

18 Mehârî tipi deve için bkz.: 7/24. not.

19 Mukarasa tatlisi: Bu tatlinin ismi bugün Tunus’ta mukarrada diye bilinir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 240.

20 Celd-i feres (=Mülebben) tatlisi: Seyahatnâme içinde 13. bölümün sonlarinda bu tatlidan bahsediliyor.

21 Kadi Lokmasi (=Lukaymatülkâdî): Bildigimiz kadi lokmasidir bu.

22 Fukkâ için bkz.: 38/25. not.

23 Yediyüzkirkbir yilinin Cumâdelûlâ ayinin 9’u; 1341 yilinin Ekim ayinin 21’ine rastlar.

24 "Elini boynuna..." Bu cümle, 17. sûrenin 29. âyetidir.

25 "Yiyiniz, içiniz..." Bu cümle, 7. sûrenin 31. âyetidir.

26 "O kimseler ki..." Bu cümle, 25. sûrenin 67. âyetidir.

27 Irak'taki Ilhanli hükümdari Kazan'in (=Gazan Han) kabri: Tebriz'in dis mahallerinden birindedir. Gazan Han'dan daha önce bahsedildi. Bkz.: 12/4. not ve 26/24. not.

28 Fiyatlarin yüksekligi ve kitlik: Daha önce de bahsedilen 1336'daki meshur kitlik hâdisesi. Bkz.: 43/16. not.

29 Serâ ülkesi: Kipçak ülkesi yani Uzbek Han'in ülkesi demektir. Bk; 35/4. ve 6. not.

30 Sâbûniye tatlisi: 38/22. not.

31 Semûsek: 38/23. not.

32 Zelle (=Hafif yemek): Piknik gibi kisa gezilere çikarken kisinin yanina alabilecegi nevale; çabuk bozulmayan cinsten azik. Bkz.: Platts, *Age.*, s. 617; Tâzî, *Age.*, C. 3, s. 245.

33 Hezâr Emrûhâ: Delhi'nin 130 km dogusunda bir mintika. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 245.

34 Serû (=Saru): Herhalde Türklerin taktigi bir isim. Gagra nehrinin yukarilarini tarif ediyor. Ama Ganj kastolunmaktadir. Tâzî, *Age.*, s. 245.

35 (Karaçil) için bkz.: 42/1. not.

36 Tübbet (=Tibet): Müslüman bilginlerin klasik dönem cografya eserlerinde Tibet'ten bahsedilir. Ibnü'l-Fakih de bazen Tibet miski vesilesiyle bazen de Ka'b diye bilinen bir sahabiye izafe edilen uzun bir öngörü vesilesiyle Tibet'ten bahsetmistir. "…Sint (=Pakistan), Hint (=Hindistan) tarafindan mahvedilecek; Horasan, Tübbet (=Kuzeydeki Daglar, Himalaya) tarafindan gelen bir belâ ile mahvedilecek; Tübbet ise Çin tarafindan mahvedilecek.." Bu uzun öngörüler bazen o dönemin büyük savaslari ve tabiî afetleri vesilesiyle ortaya atilir, bazen de kaynagi bilinmeyen daha eski kitaplardan derlenerek anakronik bir sekilde tartisilirdi. Bazilarina göre Hiristiyanliktaki apokaliptik edebiyatin etkisiyle yazilmis olsa dahi bunlarin bir kisminin, o dönemin dünyasini bilen ve jeostratejik dengelerden haberdar olan uz kisiler tarafindan ortaya konulmus

olmasi mümkündür ve ayni dengelerin tekrar kuruldugu veya devam ettigi dönemlerde yeni yazilmis gibi canli ve sarsici bir etki birakmasi da bu yüzdendir. Ibnü’l-Fakih milâdî 9. yüzyilda yasamistir. Bkz.: Ibnü’l-Fakih, *Muhtasar Kitâbü’l-Buldân*, de Goeje nesri, s. 258.

37 "Hasbunallah..." Bu cümle, 3. sûrenin 167. âyetidir.

38 Sîvesitân: Sehvân diye de bilinen bu bölge Sint nehri kiyisinda Haydarabad’in kuzeyindedir. Tugluk oglu Muhammed, Afgan kökenli Sâh Lûdîlerin isyani sonrasinda Sint taraflarindaydi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 248.

39 Yediyüzkirkiki yili, Cumâdessâniye’nin sonu; 1341’in Aralik ayina rastlar.

40 Çin seyahatine iliskin itirazlar: Gibb vefat ettikten sonra Ibn Battûta’yi çevirme isini üstlenen Beckingham seyyahin Çin yolculugunun hiçbir Çin ve Hint kaynaginda yer almadigini belirtiyor. Bizce bu durum onun asla Çin’e gitmedigi seklinde yorumlanmamalidir. Çünkü Çin hakkinda verdigi bazi bilgiler gerçektir. Bkz.: Beckingham, *The Travels of Ibn Battuta*, London, 1994, s. 773. Bundan sonra Gibb diye degil Beckingham diye atif yapacagiz. Bu arada sunu da söyleyelim; Ibn Battuta’nin Ingilizceye tam serhli çevirisine Gibb tarafindan 1922’de baslanmis; 1958’te 1. cilt, 1962’de 2. cilt, 1971’de 3. cilt Gibb’in elinden çikmistir. Epey hasta olan Gibb, *Rihle*’nin çeviri ve notlandirma projesini yakin dostu olan Beckingham’in yürütmesini "vasiyet" edip ölünce Beckingham bu zorlu vazifeyi yavas yavas üstlenmis ve çeviri bittikten sonra metin içinde es sesli, es yazilimli bazi terimleri dogru manasiyla çevirmenin ne kadar zor oldugunu yana yakila anlatmistir, 4. cildin basinda. Bkz.: Beckingham, *Age.*, 4. cilt, giris kismi.

41 Bayramiye cinsi kumas: Beyaz Hint kumasidir. 16. yüzyilin baslarinda yasayan Portekizli yazar Duart Barbosa da bu kumastan bahsetmistir. Herhalde bugün Banglades’in bassehri olan Dakka’ya özgü ipekten mamul bir elbise türü kastedilmektedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 7.

42 Cüzz (=Cuzz) cinsi kumas: Beckingham, Mzik’e dayanarak bu kelimeyi Khazz okumustur. Bu durumda agir bir ipekli kadife söz konusudur. Bkz.: Beckingham, *Age.*, s. 774.

43 Sirinbâf cinsi kumas: Kaliteli bir yünlü bez türü. Bkz.: Beckingham., *Age*., s. 774.

44 Serâçe: çit, tente demektir

[Kırkyedinci Bölüm Notları]

1 Yediyüzkirküç yilinin Safer ayinin onyedisi: 1342 yilinin Temmuz ayinin 22’sine rastlar.

2 Tilbet (=Tilpet): bkz.: 46/9. not.

3 Beyâna (=Beyâne): bkz.: 42/5. not.

4 Melik Izzeddîn Benetânî (Bendat): Sultan ona Satgaon (=Satgavan) bölgesini ikta olarak verdigi gibi A’zam Melik unvanini da münasip gördü. Satgaon daha sonra Fahreddîn Bengâlî’ye kalacaktir. Bkz.: Beck., *Age.*, C. 4, s. 775; Mahdi Husain, *Age.*, s. 89.

5 Kovil: bkz.: 44/5. not.

6 Celâlî: Aligerh’in 17 km dogusunda küçük bir sehir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 77.

7 "Hasbunallah..." Bu cümle Âl-i Imrân Sûresi’nin 173. âyetidir.

8 Tâcbûra (=Tacpur) kasabasi: Aligarh’in 5 km kuzeybatisindadir. Burasi, Cemal M. Siddîkî’nin mühim arkeolojik mekânlari gösteren haritasinda da isaretlenmistir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 781.

9 Ebû Abdullah Mürsidî: bkz.: 4/1. not.

10 Burcbûra (=Burcpur): Aligarh ile Kanavc (=Kanuc) arasinda Mainpur’a 16 km uzakliktadir. Beck., *Age.*, 781.

11 Memlûk sultani Nâsir’la ilgili hâdise (Mercüssaffâr Savasi): 702/1303 Ramazan’inda Ilhanli hükümdari Gazan’in gönderdigi ordu ile Memlûk ordusu arasinda cereyan eden savas sonunda Melik Nâsir; Emir Çoban ve Kutlug Sah tarafindan yönetilen Mogollari agir bir yenilgiye ugratmistir. Makrîzî bu savasin canli bir tasvirini yapmis ancak seyyahin bahsettigi seyleri söylememistir. Demek ki Makrîzî zamaninda (845/1441) *Rihle* heniz doguya; Misir’a gelmemisti. Burada Kashab diye kaydedilen isim, herhalde Kusaf olmalidir. Bkz.: Ibn Iyâs, *Bedâiu’z-Zuhûr*, Kahire, 1982, C. 1, s. 413;

A. J. Boyle, *Cambridge History of Iran*, C. 5, s. 394; Beckingham, *Age.*, s. 783.

12 Âb-i Siyâh (=Karasu; Kalindi irmagi): Urduca Kala Nadi; kara su demektir. Bu irmak Ganj'in kollarindandir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 784.

13 Kinavc, Kannûc (=Kanauj; Kanavc): Seyyah tarafindan farkli sekillerde kaydedilen bu yer, Fetihgarh bölgesinde Ganj'in sag yakasinda kurulu bir sehirdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 4, s. 16; ayrica bu eser, 45/15. not.

14 Receb Burku'î: Melik'ten Halife'ye hediye götüren kisi olarak seyahatnâmenin ilk bölümlerinde ismi geçti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 17.

15 Marh sehri: Mzik bu kelimenin, "Mauh"tan tahrif edilmis olabilecegini belirtiyor. Beckingham; *Age.*, s. 785.

16 Mâlva: Madhya Pradesh eyaletinin kuzeybatisinda hâlâ ayni isimle bilinen bir etnik grup. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 17.

17 Marhata (=Maharastra): Burasi bugün Maharashtra diye bilinen ve Bombay sehriyle Arap denizine açilan büyük eyalettir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 17.

18 Zîbetülmehel (=Maldiv adalari): Ilerde bahsedilecek olan Maldiv adalaridir. Bu adalar Hint yarimadasinin güneybati sahillerindedir.

19 Alâbûr (=Alâpur): Gwalyor'un 7 km güneydogusundadir. Mzik, Ibn Battûta'nin Hindistan ve Çin seyahatleriyle ilgili çalismasinda Gwalyor'un 37 km kuzeybatisinda Alâpur isimli baska bir mevkiin bulundugunu belirtmistir. Bu durumda Ibn Battûta Kanûc'dan epey uzakta oluyor. Bkz.: Beckingham; *Age.*, s. 785; Hans von Mzik, *Die Reise Des Arabers Ibn Batuta durch Indien und China*, Hamburg, 1911, s. 264.

20 Bervan (=Nerwar?): Burada Gwalyor eyaletindeki Nerwar kastolunmus olmalidir. Nerwar, Delhi ile Dekken arasindaki münbit mintikalardan biridir. Bkz.: Beckingham.; *Age.*, s. 787.

21 Cûkî tayfasi (=Yogiler; Yoga yapanlar; Yogunlasanlar) ve Cûki kelimesi: Kelimenin asli Sanskritçe "Cogi"dir. Kökü olan "Cog", baglanti kurma, sabitlenme, uyum, elverislilik, demektir ve mistik bir terim olarak evrensel üst benlikle birlesme, onda yok olma için ruhsal yogunlasma manasina gelir. Cogi veya Yogi ise bu isi yapana denir. Kelime Islâm dünyasinda bazi eski yazarlar tarafindan bilinmektedir. Meselâ Ibn Haldun, Cûkiyye tayfasindan bahseder. Bati'da bu kelime önce 1298'de, sonra 1553'te ve 1575'te duyulmustur. Bati dillerinde önce Joug, sonra Jogue, daha sonra Ioghi ve Yogi seklinde söylenmistir. Bas harfin C, J veya Y olmasi, son harfin de G, K, veya GH olmasi anlam bakimindan o kadar önemli degildir; o dilin veya o agzin özelliginden kaynaklanir; neredeyse her dilin bazi lehçe ve agizlarinda bu harfler birbirleriyle yer degistirebilirler. Türkçede ise Yogun kelimesi Yog'u çagristiriyor. Daha sasirtici bir husus sudur; Yunus'un dili olan Eski Türkmen söyleyisiyle Yog kelimesi bile Yog ile akraba olabilir. Çünkü mistik Tanri'da; bilim adami konuda; âsik masukta yogunlastikça yok olup fânilesmez mi? Bedenî varligin yog olup ruhun göge agmasi münasebetiyle düzenlenen hem kutlama hem agit mahiyetindeki eski Yug törenlerine ne demeli? Belki bizdeki kökü Hint'e dayanir; ama onlarin bizden almasi da mümkün. Zira milat öncesi ve hemen sonrasi Hindistan tarihi ile, Prototürk denebilecek bazi kavimlerin tarihi, özellikle Kuzey Hindistan cografyasinda iç içe girmistir. Hattâ Budizm'in, Hindu sistemindeki tefessüh ve haksizliga tepki olarak kuzeyde, tam da Saka özelligi tasiyan bir çevrede dogmus olma ihtimali bile mevcuttur. Bkz.: Ibn Haldun, *Mukaddime*, Lübnan bas., s. 898-899; Tâzî, *Age.*, s. 20.

22 Telink; Tilink (=Telingâna): bkz.: 41/25. not.

23 Keftâr kelimesi, cadilik ve korku edebiyati: Keft, Farsça yarmak demektir. Keftar ise, sirtlan (=hyena) anlamina gelmektedir. Bu durumda cadi kadin, sirtlan ruhunu tasimis; sirtlana benzetilmis; sirtlan ile cadilik arasinda bir bag oldugu varsayilmistir. Saniyorum Bati'da kurt adamin ve kurda dönüsmenin cadilikla baglantili görülmesi gibi bir olgu bu; hattâ belki cografyadan ötürü sadece hayvanlar degismis diyebilirim. Çünkü yakalanan kadinin keftar olup olmadiginin test edilmesi için suya batirilmasi, Bati'daki cadilara da uygulanmistir! Tam da seyyahimizin çaginda, Güney Fransa'da (1320-1350) kitlesel cadi avlari düzenleniyordu.

Cadi çilginligi 13. yüzyilda baslamis, 15 ve 16. yüzyilda doruga ulasmis, ancak 18. yüzyilda biraz azalabilmisti. Hint-Avrupa milletlerinin karanlik, cadi ve seytanla ilgili böyle derin, kalici inançlara; son derece karmasik ritüellere sahip olmasi, herhalde kötülüge ve kötülügün kaynagina özel ve eternal bir anlam vermelerinden kaynaklaniyor. Avrupa tarihinde cadiliga dair Türkçe yazilmis en kapsamli kitap, Haydar Akin'in eseridir. Özellikle son bölümündeki kronoloji ve notlarda (s. 341-343) verilen "Garp literatüründe mufassal cadi isimleri bahsi" merakli okuyucuyu ziyadesiyle tatmin eder. Bkz.: Haydar Akin, *Ortaçag Avrupasinda Cadilar ve Cadi Avi*, Dost Yay., Istanbul, 2001.

24 Kacerrâ (=Hacuraho): Burasi Çetrpur bölgesinin 27 mil dogusundaki Khajurraho (=Hacura) olabilir. Bazi zikzaklara ragmen seyyahimizin verdigi isimler Hint cografyasiyla uyusmaktadir. Bkz.: Gibb, *Selections*, s. 363.

25 Cendyerî (=Çendiri): Burasi Guna bölgesindedir. Bkz.: 45/24. not.

26 Hint sultaninin Ma'ber'e seferi: Bu sefer 735/1335 yilinda gerçeklesmis idi. Bkz.: hemen önceki bölümler.

27 Ibn Battûta'nin, Sultan Nâsireddîn'in kabrinden ve diger bazi hâdiselerden bir daha bahsedemeyisi: Ibn Battûta nihayet Fas Sarayi'nda oturup seyahatlerinin dökümünü yaparken tipki bir arastirmacinin not düsmesi gibi zaman zaman "ilerde anlatacagim sunlari.." demis olmali. Ancak binlerce isim ve hâdiseyi toparlayip hiç unutmadan vermek ne mümkün? Meselâ, sonraki bölümlerde Emir Haryab'dan ve Sendabur'un fethinden kisaca bahsederken de "detayli anlatacagim" diyecek ama sözünü tutamayacaktir. Fakat muhtesem hafizasiyla, yine de çaginin tarihî, iktisadî ve folklorik haritasini çikarabilmistir bize.

28 Devletabad (=Deogir): bkz.: 41/16. not.

29 Kataka: Sanskritçe krala bagli askerler demektir.

30 Zimâmîler: Bunlar orduda özel muhafiz kismina kayitli askerlerdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 24.

31 Nâsireddîn Ibn Melik Mell ile Kadi Celâleddîn hâdisesi için bkz.: 44/22. ve 45/28. notlar.

32 Maharata (=Marahata) kadinlarinin güzelligine iliskin diger tanikliklar: Beckingham, Maharata kadinlarinin güzelligi hususunda baska seyyahlarin da Ibn Battûta ile ayni fikirde oldugunu söyler. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 794.

33 Sâha: Saha veya Sahu, Hint dilinde tacir ve para babasi için kullanilir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 795.

34 Tarbabad: Farsça eglence ve rahatlama yeri demektir.

35 Nezerbâr (=Nandurbar): Ibn Battûta böylece geldigi yoldan geri dönüyor; çünkü daha Devletabad'dayken Kalikut'a dogru yola devam etmenin tehlikeye atilmak oldugunu farkediyor. Bkz.: Mzik, *Age.*, s. 276.

36 Maharatalarin Ketriyyûn (=Ksatriyalar) olmasi: Bunlar eskiden beri Hint toplumunda seçkin bir konumu olan Ksatriyalardir; yani savasçilar. Clausewitz de *Savas Üzerine* adli eserinde Marahatlardan (=Maharatlar) bahsederken çok dirençli olduklarini ve 1763-1778 yillari arasinda Ingilizlere karsi çok siddetli bir savas sergilediklerini belirtmistir. Bkz.: R. E. Enthoven, *The Tribes and Castes of Bombay*, C. 2, s. 207; C. V. Clausewitz, *Savas Üzerine*, çev. Fahri Çeliker, Istanbul, 1999, s. 167.

37 Sagar (=Songarh): Burasi Tapti irmaginin alt taraflaridir. Sagar 16. yüzyildan sonra Surat'a dönüsmüstür. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 27

[Kırksekizinci Bölüm Notları]

1 Kalhât: Umman’da bir sehir. Bkz.: 30/18. not.

2 Hindistan’da bir Diyarbekirli: O devirde, tasavvufî akimlarin etkisiyle seyh ve müritlerin zaman zaman uluslararasi elçi statüsünde vazife yapmasi (bkz.: Sühreverdî) gibi bazi faktörlerden dolayi; Hindistan kadar uzak cografyalarda bile Anadolu ve Suriye kökenli insanlara rastlaniyordu. Yine seyyahimizin bildirdigine göre, Anadolu veya Irak kökenli Türk tacirler (bkz.: Ibn Köyük ailesi) Misir üzerinden Mali ve Büyük Sahra’ya mal satabiliyor, Afrikali hükümdarlara kredi verebiliyorlardi. Ibn Battûta’yi iktisat ve uluslararasi iliskiler tarihi bakimindan incelemek basli basina bir tez konusu olabilir ve buna deger.

3 Kâvî (=Kava): Burasi, günümüzde Mahi nehrinin denize döküldügü güney sahillerinde Kinbaya önlerinde Kava diye bilinen yer olmali. Denize bir mil mesafede kurulu bir sehirdir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 798; Tâzî, *Age.*, s. 29.

4 Kandhâr (=Gandhar): Burasi Afganistan’daki Kandehar degil elbet. O dönemde Dandar irmaginin denize döküldügü yerde Kava’nin tam da güneyinde, Gandhar namiyla bilinen önemli bir liman vardi. Simdi Gandhar bir balikçi kasabasidir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 799.

5 Havâce (=Hâce) Bühre (=Bohra; Bora) ve ogullari: Bohra diye bilinen Gücerât ve Bombay kökenli etnik grup, simdi bile son derece faaldir. Tâzî, 1975 yilinda Bohra denen grubun dinî bir kutlama merasimine katildigini, Bohralarin ticaret islerinde son derece örgütlü çalistigini söylüyor. Kaynaklarda Gücerat ve Bombay Bohralarinin Ismailiye mezhebine mensup oldugu, Konkan’in kuzeyindeki Bohralarin ise Sünnî oldugu belirtilmistir. Bkz.: Beck, *Age.*, s. 800; Tâzî, *Age.*, s. 30.

6 Gurâb türü tekne: Gurâb, son derece hizli giden hafif bir tekne türüydü; posta isinde kullanildigi gibi sahil koruma gibi görevlerde de kullanilirdi. Bkz.: Tâzî, "El-Ustûlü’l-Magribî abre’t-Târîh", *Mecelletü’l-Bahsi’l-Ilmî* (dergi), Kasim, 1982, s. 39.

7 Bayram (=Piram) adasi: Kinbâya körfezine yakin bir adadir. Burasi Tugluk oglu Muhammed’in hücumundan önce korsanlariyla meshur bir adaydi. Bkz.: Beck.; *Age.*, s. 800.

8 Kûka (=Goga) sehri: Goga, Bayram adasinin hemen kuzeyinde, Kinbaya körfezinin bati sahilinde bir yerdir. Burasi seyyahimizin rotasinda degil; ancak teknik bir ariza veya akinti sebebiyle gemi buraya gelmis olmali. Mzik, *Age.*, s. 283.

9 Haydariye taifesi için bkz.: 22/13. not ve 32/93. not.

10 Sendâbûr (=Sendpur): O dönemde Goa körfezine ve Goa adasina verilen isim. Burasi en eski Müslüman tacirler tarafindan bile biliniyordu. Bkz.: Beck.; *Age.*, s. 801; Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 31.

11 Içinde mabet bulunan küçük ada (=Anjidiv): Goa’nin 100 km güneyinde bulunan Anjidiv adasi bu tarife uymaktadir. Daha da ilginci Vasco da Gama 1498 yilinda burayi ziyaret ettiginde Ibn Battûta’ninkine benzer bir manzara görmüs olmali ki, onun da anlattiklari seyyahimizinkine benzemektedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 31.

12 Zeyla: Burasi Dogu Afrika’da Barbara ahalisinin merkezi idi ve ticarî bakimdan çok faaldi. Bkz.: 29/1. not. Zeylî yöreden gelen ürün için kullanilan bir sifattir.

13 Hinavr (=Honavar): Kanara bölgesinde, Saravati nehrinin denize döküldügü yerdedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 33.

14 Burna takilan hizma (=Nath): Bu hizmayi burunlarinin soluna takarlar ve Nath diye isimlendirirler. Nath, boganin burnuna takilan halkaya da denilir. Bu kökten türeyen Nathi, kadin için evlenme gibi manalara gelir. Bkz.: Platts, *Age.*, s. 1111-1112; Tâzî, *Age.*, s. 34.

15 Hükümdar Haryab: Ibn Battûta ne yazik ki bir daha Haryab’dan bahsetmeyecek. Acaba bu ve buna benzer göndermeler, seyyahimiz tarafindan daha sonra bahse konu oldu da Ibn Cüzeyy editörlük yapayim derken temizledi mi bu kisimlari? Öyle ya, "tekrara hacet yok" diye düsünmüs olabilir… Haryab isimli hükümdarin asil adinin Harihara Nripala

olduğu *Rihle* uzmanlarınca tespit edilmiştir. Bkz.: Stéphane Yerasimos, *Voyages de Ibn Battuta* (eski D. & S. neşri üzerine notlandırma), Paris, 1990, C. 3, s. 193.

16 Eyyâm-i Bîd (=Beyaz günler): Kamerî ayın 13, 14. ve 15 günleridir. Peygamberimiz bugünlerde oruç tutardı.

17 Havance (=Khônçe; khwantche): Khvan yemek, sofra demektir. Çe ise küçültme eki olduğuna göre bu kelime ufak sofra anlamına geliyor.

18 Mulaybâr bölgesi (=Kerala; Ma'bar): Bu bölge karabiberiyle meşhurdur; bugün Hindistan'ın Kerala eyaleti sınırları içindedir.

19 Messûfe (=Berberî kabilesi): Batı Sahra'yı mesken tutmuş Tuaregler diye de bilinen Berberî kabilelerindendir. Anaerkildirler; soy anaya nispet edilir. Bkz.: Tâzî, *et-Târîhu'd-Diblumâsî li'l-Mağrib*, C. 5, s. 17.

20 Ebûserûr (=Barselor) şehri: Burası pirinç üretim merkezlerindendi. Sömürge döneminde Hollandalılar buraya ticarî bir ajans açmışlardı.

21 Fâkenevr (=Bakkanor): Bugün Barkur diye bilinen kasabadır. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 39.

22 Mencerûr (=Mangalor): Kanara'nın güneyinde Delly dağının kuzeyindedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 40.

23 Hîlî (=Eli): Pek çok müellif Eli'den bahsetmiştir, Marco Polo da karabiberin ve zencefilin (=Gingembre) burada bol bulunduğunu söyler. İbn Battûta'nın büyük körfez diye bahsettiği yer, herhalde Madai mıntıkasındadır ki burası Delly dağının 8 mil güneyindedir. Bkz.: Gibb, *Travels in Asia and Africa*, s. 364.

24 Makdeşev (=Mogadişu) için bkz.: 29/2. not.

25 Curfattan: Burası Yule'un tahminine göre Kananor'dur (=Cannanore). Mzik buranın Kananor veya Balipatam olabileceğini söyler. 16. yüzyılda yaşayan Warthema, Kananor limanından bahseder; buna göre İran diyarından getirilen atlar bu limanda tacirlere sunulmaktadır. Bkz.: Mzik,

Age., s. 297; Yule, *Cathay and the Way Thither*, H. Cordier tarafindan yeni nesr., (4 cilt) London, 1913, C. 4, s. 76; Tâzî, *Age.*, C. 4, s. 41.

26 Sarsar: Bagdat'tan Kûfe'ye dogru yola çikinca ilk menzildir. Bagdat'la Sarsar arasinda 9 mil vardir. Bu sehir, Sarsar nehri kiyisina insa edilmisti. Bkz.: Idrisî, *Nüzhetü'l-Mustâk*, Napoli bask., C. 6, s. 668.

27 Hükümdar Kuvayl: Burasi Bati Hint sahillerinin güçlü hanedanlarindan Kollatri hanedani tarafindan yönetilen Mulaybar memleketinin ilk bölgesidir. Ma'bar (=Mulaybar) memleketine hâkim olanlara Sanskritçe "deniz krali" anlaminda Samuri'den bozma Zamorin denilirdi Avrupa'da. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 42; Beck.; *Age.*, s. 812.

28 Dehfattan: Burasi, güney sahilinde Kananor'un 5 mil kuzeyinde Valarpattanam diye bilinen yerdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 42.

29 Kulkâs (=Lat.: Arum Colocasia; Fil Kulagi): Kulkas denen bu bitki, yemeklerde hazmi artirici ve sofrayi güzellestirici bir yesillik olarak kullanilirdi. Fârâbî'nin, (farmakoloji ilmine dair) Kitâbu's-Saydane'sinin Dihlî kökenli Farsça çevirisinde Kulkas'in bir özelliginin de sehveti artirmak oldugu belirtilir: "ve yekî ez havâss-i û, ânest ki bâh ra kuvvet dihd" Fârâbî, *Kitâbu's-Saydane*, ed. kritik: Abbâs Zeryâb, Tahran, 1991, s. 502; Tâzî, *Age.*, s. 42.

30 Budfattan: Burasi Darmapattanam diye bilinen yer olmalidir; bu kelime, "Rahmet Mekâni" demektir. Darmapattanam, Ancarakandi ve Teliçeri nehirlerinin getirip biraktigi alüvyonlarla olusmus bir adadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 43.

31 Fandrayna (=Panderani): Simdi Pantalayini diye bilinen bu yer Ibn Battûta'nin çagdasi olan Odrik de Bordenon tarafindan Flandrine diye kaydedilmistir. Pantalayini eskiden Payanad diye bilinen bir hanedanin bassehriydi; Ibn Battûta'nin geldigi dönemde ise Kalikut'u, Ma'bar ülkesini yöneten Samurilere (=Zamorin) bagli bir sehir idi. Buranin büyük câmii de bir Oguz türkü olan Dinar Malik tarafindan insa edilmistir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 44.

[Kırkdokuzuncu Bölüm Notları]

1 Kâlikût (=Kalikut): O dönemin en önemli liman sehriydi. Kalküta'yla karistirilmamalidir. Seydi Ali Reis'in Mir'atü'l-Memâlik'inde Kalikût'tan bahsedilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 44; Seydi Ali Reis, *Mir'at*, s. 89.

2 Sâmurrî (=Zamorin): Portekizlilerin Zamorin dedikleri grup. Hindistan'in dogu sahillerinde yani Mulaybar'da hüküm süren hükümdarlarin büyük bir kismi bu unvani kullanirdi. Evvelce de açikladigimiz gibi bu kelime Sanskritçede "Deniz Krali" anlamina gelmekteydi. Samurrîlerde nispeten anaerkil bir sistem vardi; kral ölünce taht büyük kizkardesin ogluna kalirdi. Seydi Ali Reis, Kalikût padisahindan bahsederken söyle der: "Kalikût padisahi Sâmurî'nün saâdetlü Padisah hazretlerine inkiyad ve itaatin arz idüb rûz ü seb Portukal kâfiri ile cenk üzere oldugun i'lâm itdüklerinde kadirgalarda olan muallimlerden ol vilâyetden Muallim Ali ile Sâmurî'ye 'Insaallah an karib Misir'dan Donanmayi Humâyun gelüp ol diyarlari kâfir elinden halâs itmek mukarrerdür. Siz dahi er gibi olun!' diyü mektub yazup zikr olinan gemiler ile irsâl idüp…" bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 45; Seydi Ali Reis, *Mir'atü'l-Memâlik*, inceleme: Mehmet Kiremit, Ankara, 1999, s. 89.

3 Ibrahim Sâhbender: Bizdeki sehbenderle ayni. Bender liman demektir; Sahbender, gümrük islerini takip edenlerin basiydi. Hindistan'daki sahbenderler genellikle Müslümanlardan olurdu. Bir kisminin soyu ise yüzyillardan beri Bati'dan buraya ticarî gemi gönderen Araplara dayanirdi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 45.

4 Seyh Ebû Ishâk Kâzerûnî için bkz.: 24/49. not.

5 Cunk: Kelimenin asli Cava dilindendir. Conk diye telâffuz edilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 46.

6 Zav (=Dhow; Dov): Kelimenin aslinin Çince "Tsao" olmasi mümkündür. Bu kelime Yemen'den Malezya'ya, çok genis bir cografyada kullanilirdi. Dov, Üçgen seklinde bir teknedir; iki seren diregi, iki de yelkeni vardir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 46.

7 Kekem: Kelime Çincedir; asli Hokhang’dir. Bkz.: Yule, *Age.*, C. 4, s. 25; Beck., *Age.*, s. 812; Tâzî, *Age.*, s. 46.

8 Neft, Dark ve Çarhiye: Pehlevî dilinde Neft, Zend-Avesta dilinde Nap; yeni Farsçada Neft, klasik Yunancada Naphtha (bitumen): "Siyah, yanici, koyu sivi" anlamiyla Doguda ve Batida pek çok dile aynen geçmis olan "neft", farkli cografya ve zaman dilimlerinde elde edildigi maddeye bagli olarak çesitli dillerin sözlüklerinde de degisik tariflerle açiklanmistir; katran, zift, kahverengimsi yesil akici ve yanici peltemsi madde; maden kömüründen elde edilen yag, ham petrol veya eski usûlle aritilmis petrol gibi… Osmanli’da daha çok "neft yagi" terkibi kullanilirdi. Islâm klasik çaginda molotof kokteyline çok benzeyen bir terkip vardi; yanici sivi maddeyle dolu bir sise, özel yaylarla uzaga firlatilirdi; bu siseye Karûretü’n-neft denilirdi. Karûrenin tarifi Salahaddîn Eyyûbî’nin silâh mucidi Tarsûsî’nin Tebsira adli kitabinda mevcuttur. *Derk: Tarsûsî tarafindan da yuvarlak deri kalkan diye tarif edilen Derka, Cahiliye dönemi Arapçasinda bile "deri kalkan" anlamina gelmektidir; ilk bakista kelimenin Farsça koruma, engelleme anlaminda "Dirîg"den geldigi söylenebilir. Ancak kelimenin aslinin Eski Türkçe Tergi’den (=Dergi) gelme ihtimalini daha kuvvetli buluyorum; Araplara ve diger milletlere de eski çaglarda bizden geçmis olabilir. Zira tergi hem sofra ve yuvarlak tabak anlamina geliyor hem de deriyle ilgili sey; derilip toplanmis nesne demek oluyor; yani deri kalkanin hem derilip toplanan bir deri olusuna, hem de yuvarlak olusuna isaret ediyor. Buradaki "Derk Ehli" ok vesair karsi tarafin attigi zarar verici maddelerden gemiyi koruyan özel bir birlik olmali. "Carhiye" (=Çarhiye) kelimesinin kökü olan "Çarh" Farsçadir; Zen dilinde Çakhra, Sanskritçe Çakra ayni seydir. Bu kelime, tekerlek, çark, çikrik, dönen nesne, gökler ve yay gibi anlamlara geliyor. Seyyahin bahsettigi "Çarhiye", hafif toplari veya arbalet tabir edebilecegimiz zenberekli büyük oklari kullanan grup olabilir. Eyyûbî dönemi silâh mucidi Tarsûsî, çarh ve akâr adini verdigi büyük yayli silâhlardan bahseder. Çarh-endaz bu yüzyilin basinda Hindistan’da ok atma isinde ustalasmis kisilere deniyordu. Çarh, eskiden ok yayi anlamina da geldigi için daha sonraki dönemlerde tüfek ve tüfege benzer küçük toplara da kullanilmistir. Ordu ve savas istilâhlarinin büyük ölçüde Memlûk ve Osmanli Türklerinden devsirildigi Mehmed Ali Pasa dönemi Misir’inda bile Çarhaciye taifesi, ordunun basinda bulunur ve düsmana karsi küçük hareketli toplari kullanirdi. Çarhiye Osmanli

ordusundaki Çarhaci taifesini de animsatiyor. Bunlar harekete geçmis ordunun en basinda yer alan son derece cevval; zenberek gibi bir gruptu. Ansizin dönme, savrulma, ileri atilma, savusturma ve saldirma islerini iyi becerirlerdi. Çarhiyenin günümüzdeki benzerleri, RPG tipi tasinabilir roketleri omuzlayan çevik savasçilar olabilir; bu tür bir saldiri gerilla tipi savaslarda uygundur. Bkz.: Mardî b. Ali Tarsûsî, *Tebsiratü Erbâbi'l-Elbâb, fî Keyfiyyeti'n-Necât mine'l-Hurûb*, ed-kritik: Karin Sadir, Beyrut, 1998, s. 122-126 ve 146; John T. Platts, *A. Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, Londra 1911, s. 429 ve 1144; *Ferheng-i Ziyâ*, C. 1, s. 694; Muhammed Mahmûd Surûcî, *el-Ceysü'l-Misrî fi'l-Karni't-Tâsi' Asar*, Kahire, 1967, s. 364; M. Abdülkerîm Hatîb, *Mu'cemü'l-Mustalahât ve'l-Elkâbi't-Târîhiyye*, s. 271.

9 Sinkelân; Sînussîn: Çin'de Guangzhou; Kanton diye bilinen meshur liman sehri.

10 Misriye: Tâzî'nin bildirdigine göre Fas'ta evin kiyisina, kenarina eklenen küçük oda demektir. Tâzî kelimenin aslinin Misir'dan geldigini bildiriyor; "demek ki Misir'da ana binaya eklenti olarak evcegizler, ilâve odalar yapiliyordu" diyor. Ben de Memlûk dönemi Kahire atmosferini muhafaza eden Batniye semtini gezdigimde kadim evlerin ikinci veya üçüncü katinda mükemmel islenmis tahta parmakliklar içinde büyük balkonlar gördüm (1991-1996). Belki de iklimin tesiriyle bu tür yapilara ihtiyaç vardi. Memlûk dönemine ait bu tahta kafeslerin agaç isçiligi o kadar güzel ki, yüzyillarin tesiriyle kararmis olsalar da hâlâ muhtesem görünüyorlar. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 47.

11 Küncîkerî'deki Yahudi azinliklara dair: Chennamangalam adasinin dogusunda Kanjirapuzha vadisinin bir bölümünde çok eski yüzyillardan bu yana Yahudilerin yasadigini söyleyen J.B. Segal'in eseri bu konuyu aydinlatiyor. Segal eserinde Hindistan'in Kerala bölgesindeki Yahudilerin tarihini inceliyor. Bkz.: J.B. Segal, *A History of the Jews of Cochin*, Londra 1993, s. 10; Beck., *Age.*, s. 816.

[Ellinci Bölüm Notları]

1 Kavlem (=Kuilon): Marko Polo’nun da bahsettigi bu sehrin ticarî önemi Varthema ve Barbosa tarafindan da vurgulanmistir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 49.

2 Sûlî (=Soli) tacirlerin kökeni: Seylân (=Sri Lanka) ve Ma’bar’da (=Mulaybar) Müslüman tacirlere Sûlî denmekteydi. Kelime neredendir? Muhtemel faraziyeler arasinda biz de sunu zikredebiliriz. Bunlar, Iran’da yerlesik bulunan Sul (=Çul, Sul, Sor) Türklerinin torunlari olabilirler. Iran’daki Sûlîler, çok eskiden merkezî Türkistan’dan gelmis olmakla birlikte zamanla Iranîlesmis ve Kürtlesmis savasçi kabilelerdi. Sul kelimesi ile ilgili olarak Zeki Velidi Togan hocanin mütâlaalari mühimdir. Ibn Battûta daha önce de bu kavimden bahsetti. Bkz.: Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giris*, s. 216; MEB *Islâm Ans.*, C. 11, s. 584.

3 Kavlem Câmii’ni yaptiran kisi: Bu adam, Arap ve Hint tarihçilerinin ittifakiyla bütün bir Mulaybar bölgesine Islâmi tanitma gayretinde olan Dinar Malik adinda bir Oguz Türkü idi. Çünkü Ma’bar (=Mulaybar) sahillerindeki devletlerin kökü Cheruman Perumal adli ataya dayanmaktadir. Bu adam Islâmi kabul ederek hacca gitti; Mekke’de vefat etmeden önce el-Guzz yani Oguz kökenli Dinar Malik’i (ö: 591/1195) hem temsilciligini yapmasi hem de Islâmi yaymasi için Mulaybar’a gönderdi; Dinar Malik, Mulaybar’in bütün adalarini ve mühim merkezlerini dolasti; pek çok mescit yaptirdi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 41 ve 49.

4 Kavlem hükümdari Tîreverî: Yule bu kelimenin Sanskritçe "Tirupati"den gelmis olabilecegini söylüyor. Tiru-pati, Kutsal Efendi demektir. Bkz.: Yule, *Age.*, C. 4, s. 40.

5 Ibn Battûta’nin itikâfa girip "erbaîn" çikarmasinin hikmeti: Seyyahimiz, saf dervisâne bir zevk ile itikâfa girmemisti! *Rihle* sârihlerinden Tâzî’nin de dedigi gibi durum kritiktir; seyyahin arkadaslari öldürülmüstür; onu seven bir dost "Aman ha Dihli’ye dönmeyesin!" gibi uyarilarda bulunmaktadir. Bu durumda en "sâlim" yol herhalde biraz dinlenip ortalikta görünmemekti.

6 Bu âyet, savasmaya ilk defa izin verilen âyetin devamidir. Bkz.: Hacc Sûresi (22. sûre), âyet: 40.

7 Ukayrî ve Sillîr türü gemiler: Dozy, lügatinde ukayrî'nin büyük yelkenli oldugunu, sillîr'in ise bir tekne türü oldugunu belirtir. Bkz.: Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden, 1881, ukayrî mad.

8 Yediyüzkirkiki yilinin onüç Cumâdelûlâsi'ndan Saban ortalarina kadar; 15 Ekim 1342'den 1343 yilinin Ocak ayinin ortalarina kadar demektir.

9 Sâliyat (=Saliyam) ve Sal kelimesinin kökü: Portekizliler buraya Chiliate (=Siliyat) veya Chale (=Sali) derlerdi. Bugün burasi Kalikut'un 7 mil güneyinde Beypore adiyla bilinmektedir. Bu sehir tarih boyunca kaliteli kumaslari ile meshur oldu; bütün bir Dogu ve Bati âleminde bilinen "Sal" kelimesinin kökeni buraya dayanir. Bkz.: Mzik, *Age.*, s. 314; Tâzî, *Age.*, s. 53.

[Ellibirinci Bölüm Notları]

1 Zîbetülmehel (=Maldiv adalari): Zîb Arapça kurt demektir. Seyyah tipki Ahi ve Sakary kelimesinde oldugu gibi yabanci olan bir lafzi, Arapça kelimelere benzeterek açikliyor. Dvipa, Sanskritçe ada demektir; Mehel ise oranin ismi. Böylece bu tamlama, "Mehel adasi" anlamina geliyor. Avrupa dillerinde ise Mal-div; Maldiv seklinde biliniyor burasi. Maldiv adalari, Hindistan'a bagli Laccadiv adalarinin güneyindedir. Hint yarimadasinin güney ucunun 450 km kadar güneybatisinda alçak mercan resiflerinden, atollerden mütesekkil adalar ve kayaliklardan ibarettir. Topu topu 300 km2'dir. Halk, yerli Maldivlilerin, Hindistanlilarin, Malaylarin ve Araplarin karisimindan meydana gelmistir. Maldiv adalarini tarihte ilk defa ayrintili bir sekilde tanitan, Ibn Battûta'dir. Bu yüzden Maldivliler, Ibn Battûta'ya özel bir ilgi gösterir, tarih bilincini olustururken ondan faydalanirlar. Maldiv halkinin büyük çogunlugu bugün de Müslümanlardan olusur; ada ekonomisinde turizm ve hindistancevizi, pirinç, balik ticareti öne çikmistir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 53; Beckingham, *The Travels of Ibn Battuta*, C. 4, s. 822; Sami Öngör, *Cografya Sözlügü*, s. 535.

2 Maldivlerin bin ada civarinda olup olmadigi: Maldivler, 20 kadar atol denilen halka seklinde mercan adasindan ve 1200 civarinda adaciktan olusur. Bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 4, s. 53

3 Maldiv adalarinin isimleri: *Kerdubî (=Kerdui): Bu kelime Kettânî nüshasinda Kardui seklinde kaydedilmistir. Eski Maldivce söylenisiyle Kerudaveri'dir burasi. Bugün Atoluveri diye bilinir. *Bâllîbûr (=Palipur): Fransiz denizci Francois Pyrard de Laval tarafindan Fadiffolu adiyla kaydedilmistir. *Kennelûs (=Kinalus): Burasi Kinnalos diye bilinen adadir. *Mehel (=Male): Biri kuzeyde digeri güneyde birbirine yakin iki adanin olusturdugu bu kisma Male denilmektedir. Burasi bütün Maldivlerin bassehridir. *Telâdîb (=Tuladu veya Malosmadulu): Burasi ya güneydeki Tuladu adasidir yahut güney ve kuzey istikametinde iki adadan mütesekkil olan Taladib olmalidir. *Kerâydû (=Karhidu): Tek basina, ötekilerden uzak kalmis Karhidu adasi olmalidir. *Etteym (=Oteym; Utimu): Eski haritalarda Oteim, yeni haritalarda Utimu diye kaydedilen kuzeydeki adadir; burasi idari bakimdan Tilladimati'yi baglidir. *Teledummatî (=Tilladimati): Aynen Tilladimati diye bilinen adadir. *Heledummati (=Haddumati): Eskiden

Heldümmeti diye kaydedilen bu ada simdi Heddumati diye bilinir. *Bereydû (=Falidu?): Ibn Battûta’nin Maldivler’e dair verdigi isimler arasinda en zor belirlenen budur. Burasinin Falidu olmasi mümkündür. *Kendekel (=Keyndekolu; Kedikolu): Eski haritalarda Kaindecolu diye kaydedilen bu yer, bugün Miladummadulu adli mercan adasinda Kedikolu diye bilinen kisimdir. *Mulûk (=Mulaku): Bugün Mulaku diye bilinir. *Süveyd (=Suvadiva): Bugün de Suwayd veya Suadiva diye bilinir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 54; Beck., *Age.*, s. 822-823.

4 Kulbulmâs (=Kalubilimas) ve Beyrûn (=Berberî dilinde tonbaligi): Birinci kelimenin asli "kalu-bili-mas"tir; bu tamlama, kelimesi kelimesine "siyah-ton-baligi" demektir. Bu balik türü bugün de Maldivler’in birinci kalem ihraç ürünüdür. Maldivler, *Rihle* sarihi Fasli diplomat Tâzî’ye 1991 Mayisi’nda millî gün kutlamalari münasebetiyle bu baliktan hediye etmisler. Beyrûn kelimesi ise Berberî dilindeki Abeyron’dur. Abeyron, bu dilde ton baligi demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 55; M. Sefîk, *el-Mu’cemu’l-Arabî el- Emâzîgî*, Magrip Akademisi nesr., Fas.

5 Nârcîl’in evvelki anlatimi: Hindistancevizinin muhtelif sekillerde kullanimina seyyah daha önce de deginmistir.

6 Kulkâs: bkz.: 48/29. not.

7 Gâliye kremi: Misk ve amber karisimiyla yapilan bir krem bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 57

8 Veda hakkinda kisa bilgi: Arastirmacilar deniz kabugunun kara Afrika’nin bazi bölgelerinde de para gibi kullanildigini söylüyorlar. Tâzî, *Age.*, s. 61.

9 Dügün merasiminin benzeri: Seylân adasindaki Sinhalalilar arasinda mevcuttur. Tâzî, *Age.*, s. 57.

10 Valanc: Sinhala dilinde pisirme isinde kullanilabilir kap demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 58.

11 Kündüra (çogulu: Kenâdir): Kelimenin asli, Sanskritçe mahzen ve erzak deposu anlaminda "bhandara"dir. Portekiz kaynaklari da

Gundralardan bahsederler. Sinhalalilar Maldiv gemilerine kündüra derler. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 59.

12 Bender: Farsça liman demektir. Daha önce de geçtigi gibi Sah-bender, liman vs. gümrüklerden sorumlu büyük memur demektir.

13 Senûrâza (=Sano Raca): Bu kelime Sinhala dilinden geliyor, anlami "ulu kumandan"; bu unvan, devletin üst düzey memurlarina veriliyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 62.

14 Maldivlilerin Islâma girmesi ve mescitteki yazi: Bu levha bakirdan degil tahtadandir. Tâzî bu levhada Tebrîzî degil Berberî kelimesinin yazili oldugunu söyleyerek bazi arastirmacilara muhalefet ediyor. S. Yerasimos, Maldiv adalarinin Islâma girmesine yol açan kisinin ismini Tebrîzî seklinde kaydetmis, Hrbek ise Somâlî seklinde kaydetmistir. Tâzî ise bu konu hakkinda ayrintili bir inceleme yayinlayarak kendi tezini uluslararasi konferanslarda da savunmustur. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 63; Ivan Hrbek, *Ibn Battuta and The Maldives Islands*, Prag Dogubilimleri Enstitüsü, 1992, s. 56; Beck., *Age.*, s. 830.

15 Maldivler'in kadin hükümdari Hadîce: Hadîce Sultan 740/1340 yilinda kardesi Sihâbeddîn'den sonra basa geçti. Bkz.: Zeyneb Fevvâz, *ed-Durru'l-Mensûr fî Tabakâti Rabbâti'l-Hudûr*, Hicrî 1312, s. 182.

16 Celâleddîn Ömer Bengâlî: Maldiv ulusal müzesinde tahtadan mamul tarihî levhada Celâleddîn'in, büyük mescidi 738/1339 yilinda restore eden Sihâbeddîn Ahmed'in babasi oldugu belirtiliyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 65.

17 Sihâbeddîn (=Hadîce'nin kardesi): Yukarida bahsedilen tahta levhaya göre Sihâbeddîn, mescidi restore eden sultandir. Tâzî, *Age.*, s. 65.

18 Hindîcerî (=Hadegeri): 1834 yillarina uzanan bir belgeye göre Hadegeri özel müstesar; genel bütçe sorumlusu anlaminda kullanilmaktadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 66.

19 Ibn Battûta'nin Maldivler'e varis vakti: O hâlde Ibn Battûta'nin 1343 yilinin Aralik ayinin baslarinda bu adalara varmis olmasi gerekir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 68.

20 Seyh Sâlih Necîb’in zaviyesi: Seyh Necîb’in zaviyesi bassehir Male’nin Lonu Ziyara mintikasindadir. Tâzî, *Age.*, s. 69.

21 Kurbânî kelimesi: Sinhala dilindendir; esmer seker suyu demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 69.

22 O sene Ramazan ayinin baslangici; 16 Ocak 1344’e denk gelir.

23 Buksa kelimesi: Bizim de kullandigimiz bohça kelimesi; asli Farsçadir.

24 Maldiv Hummasi: Bugün de tip literatüründe Maldiv Hummasi (=Male ons) diye bilinen atesli hastalik olmali. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 71.

25 Sandal-i Mukâsirî: bkz.: 43/3. not.

26 Sevval’in ikisi; 6 Subat 1344’e denk gelir.

27 Sultan Davud (=Sano Raca’nin torunu): Bu adam 701/1301 yilindan 706/1306 yilina kadar tahtta kalan Davud b. Yusuf olabilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 74.

28 Yediyüzkirkbes yilinin Rebîulâhir ayinin ortalari; 26 Agustos 1344’e denk gelir. Bu senenin Saban’i ise 1344’ün Aralik ayina rastlar.

[Elliikinci Bölüm Notları]

1 Serendîb adasi: Bazi kitaplarda Hz. Âdem'in Cennet'ten bu adaya indigi ve ayak izinin de burada oldugu söylenir. Serendîb kelimesi Sanskritçe "Sinhala Dvipa" tamlamasinin önce Farsçaya, oradan da Arapça ve Islâm kültürüne geçmis hâlidir. Daha sonraki dönemlerde Seylon veya Seylân diye söylenir oldu. Ibn Battûta döneminde Seylân'da birkaç krallik vardi; kuzeyde Tamil Kralligi, güneyde ve bati sahillerinde Cafne Kralligi ve adanin orta yerinde Sinhala Kralligi hüküm sürmekteydi. Seyyahimizin Ayri Sakarvati diye adlandirdigi kisi dönemin Tamil krali Arya Sakravarti'dir. Ibn Battûta'nin burada verdigi bilgiler, Seylân yani Srilanka'daki Tamiller ile Sinhala kökenli merkezî hükûmet arasindaki kavganin ne kadar eski bir tarihe dayandigini da gösteriyor. Bkz.: Vernon L. B. Mendis, *Currents of Asian History*, Colombo, 1981, s. 172, 182 ve 337; Tâzî, "Ibn Battûta fî Srilankâ", *el-Alemü'l-Magribî*, 8, Kasim, 1988.

2 Battâla (=Puttalam): Seylân'in kuzeybati sahilindeki Puttalam'dir burasi. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 849.

3 Menâr Mendelî: Minnar Mandel, Puttalam burnunun kuzey ucunda Puttalam'a 10 mil uzakliktadir. Bkz.:Tâzî, *Age.*, s. 80.

4 Bender Selâvât (=Silâm): Güneyde sahil üzerindeki Silam sehridir.

5 Kunakâr sehri (=Kurungala): Burasi ülkenin iç kisimlarindaki Kurungala olmali; 638/1248 yilindan beri Sinhala Devleti'nin merkezi olmustur. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 81.

6 Srilanka'da Çavus Osman Sîrâzî Mescidi: Bu kadar uzak ve garip bir cografyada Sirazli Osman Çavus'un mescidini görmek o çaglarda Türklerin kültür kelimesi yaratma ve aktarmada ne kadar faal oldugunu gösteren müthis bir delil. Tipki Malabar sahillerini dolasan Oguz kökenli Dinar Malik gibi.

7 Beyaz filin mitolojik ehemmiyeti: Beyaz fil Güneydogu Asya kültüründe sans, kudret ve ihtisami temsil eder. Discovery Channel'da seyrettim.

8 Behremân denen yakut: Açik kizil renkli olani (=L. Escarbouches); sadece Seylân'da bulunuyor; bunun Topazes denen sari cinsi de vardir; bu türün mavi olanina ise Safir diyorlar. Neylem Sanskritçe mavi demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 82-83.

9 Hor-i Bûzne / Hôr Bûzne: Yani maymun körfezi. Buradaki maymunlar kutsal olmali. Gümüsî kizil killari olan, ancak boynu ve vücudunun diger kisimlari simsiyah olan bir maymundur bu. Tâzî, *Age.*, C. 4, s. 83.

10 Zulû denen sülük: Kelime Farsçadir. Seylân'da yasayan bu sülükler Mzik tarafindan Haemoddella Ceylanica diye kaydedilmistir ve gayet küçük olmasina ragmen çok tehlikelidir. "Dikkat, âgâh olasiz ki, bu sülügün sifa niyetiyle bacaga yapistirilan akilli, uslu, faideli sülükle hiç alâkasi yoktur!" bkz.: Tâzî, *Age.*, C. 4, s. 85.

11 Serendîb Daginin (=Âdem Dagi) zirvesi: 2243 metredir, ancak Seylân'in en yüksek dagi degildir. Bu dag hem Budistlerce hem de Müslümanlarca mukaddes sayilmistir. Budistler bu dagda Buda'nin izini aramislar; Müslümanlar ise Cennet'ten inen Âdem'in ayak izinin burada oldugunu düsünmüslerdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 86.

12 Tirmanista ise yarayan zincir: Böyle bir zincir, bugün hâlâ mevcuttur. Tâzî, *Age.*, s. 86.

13 Dînever (=Dundra): Burada belirtilen sehir, Kürdistan'daki Dînever degildir; Portekizlilerin 1587'de kirdiklari büyük Visnu heykelinin bulundugu Dundra sehridir burasi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 90.

14 Kalî: Dundra'nin batisinda sahil kiyisinda bir sehirdir.

15 Kelenbû (=Kolombo): Yine bati sahillerinde bulunun bir sehir; bugün Srilanka Devleti'nin bassehridir.

16 Mukl agaci (Akgünlük agaci) için bkz.: 17/9. not.

17 Tel kelimesi: Sanskritçe asillidir; hem agaca hem de meyvesine tel denilir. Tâzî, *Age.*, s. 91.

18 Isyanci Celâleddîn Ahsen Sâh: bkz.: 42/1. not.

19 Alâeddîn Udeycî: 739/1339'dan 741/1342'ye kadar burayi yönetti; ülkenin bir kismini elinde tutan yerel Pandya Devleti'yle savasti. Beck.; *Age.*, s. 85.

20 Ketker (=Kath-Kâr) kelimesi: Asli Kath'den gelir ki, Hint dilinde "kath" agaç, odun demektir. Kâr ise is, amel demektir. Böylece kathkâr odundan, ahsaptan yapilan sey demek olur. Bkz.: John T. Platts, *A Dictionary of Urdu, Classical Hindi and English*, London, 1911, s. 798.

21 Bellâl Diyev (=Ballala III): Hoysala Kralligi'nin son sultanidir.

22 Kubbân (=Konnanor-Koppam): Burasi Andra Pradesh eyaletinin en güney noktasinda yer almaktadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 95.

[Elliüçüncü Bölüm Notları]

1 Ibn Battûta'nin Kavlem'e (=Kuylon) varis vakti: Seyyahin Kavlem'e 1345 yilinin Ocak baslarinda varmasi gerekiyor; hicrî yediyüzkirkbes yilinin Ramazan ayinin baslarina denk düsüyor bu tarih.

2 Maldivlere tekrar dönüs; yediyüzkirkalti yilinin Rebîussânî ortalarinda vuku bulmus ise bu tarih 1345 Agustosu'na rastlar.

3 Hülüllî adasi: Bu ada bugün Maldiv Cumhuriyeti'nin uluslararasi havalimaninin bulundugu adadir. *Rihle* sarihi Tâzî de bu adaya inip evvelce bahsettigimiz tarihî levhayla ilgili incelemeler yaptigini söylüyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 100.

4 Besâtî: Bustuva kelimesinin çogulu "besâtî"dir. Bustû yüzbin "veda" yani deniz kabugudur.

5 Dûzah est pur ni'met: Cümle Farsçadir; nimet dolu Cehennem demektir. Bugünkü Banglades'in geçmis yüzyillardaki durumu anlatilirken yine yagmur, sel, bataklik ve bol pirinçten; kisaca suyun nimet ve külfetlerinden bahsedildigini görüyoruz. Banglades için kullanilan "Dûzah" kelimesi hepimizin bildigi "tuzak" kelimesidir.

6 Dihlî ratli: Bir Dihlî ratli, 20 Magrip ratli; yani sekiz kg idi.

7 Bengala'daki (=Eski Banglades) fiyatlarin çagdas dille karsiligi: Bu durumda bir inek 600 kg pirince veya 192 tavuga veya 12 koyuna veya 48 kg sekere veya 48 kg yaga veya 96 litre zeytinyagina veya 22.5 metre pamuklu kumasa denk düsüyordu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 101.

8 Sudkâvân sehri: Seyyahin tarif ettigi sehir, harita üzerinde iki ayri sehre de uygun geliyor; biri Satgaon diye bilinen sehirdir ki Kalküta'nin güneyinde büyük deltanin batisinda Hoogli nehri üzerine kurulmustur. Burasi, Türk ve Müslüman hâkimler gelmeden önce ve sonra etkinligini devam ettirmis bir limandi. Ancak 16. yüzyilda tamamen terkedildi. Ikinci ihtimal bu sehrin Sitagonk (=Chittagong) olmasidir. Sitagonk, büyük deltanin dogusunda, Dakka'nin güneydogusuna yayilmis bir sehirdir. Ikinci ihtimal daha güçlü görünüyor; zira Bengal körfezinde Hint okyanusu

kiyisinda bulunan tek büyük liman burasidir. Bkz.: Banglades haritasi; Beck., *Age.*, C. 4, s. 868.

9 Cûn irmagi (=Cumna; Yumna nehri): Buradaki Cumna veya Yumna nehri, Brahmaputra'dir.

10 Leknavtî (=Lahnavti; Bati Bengâl; Eski Gavr sehri): Burasi 600/1204 yilindan itibaren Müslüman Bengal hâkimlerinin bassehri oldu; Leknavtî'nin ihtisamli günlerinden geriye kalan harabeler Malda yakinlarindadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 101; ayrica bkz.: 41/14. not; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 381.

11 Bengâl sultani Fahreddîn (=Fahreddîn Mübareksâh): Muhammed Tugluk tahta çikinca babasinin evlâtligi olup Dogu Bengal vilayetini (=Sonargavan) yöneten Tatar Han'a Behram Han unvanini verdi ve onu Genel Bengâl Valisi yapti. Muhammed Tugluk daha sonra Dogu Bengâl'i yönetsin ve Behram'a yardimci olsun diye askerî aristokratlardan Bugra Han'in torunu Giyaseddîn Buhadur Bugra'yi Dogu Bengal'e gönderdi; ancak Giyâseddîn Bahadur Bugra ayaklandi ve 1330'da öldürüldü. Böylece Bengâl ülkesinde Balaban soyundan ve Bugra Han soyundan kimse kalmadi; bu sülâle çok uzun bir zaman Bengâl'i yönetmisti. Bundan sonra hâdiseler sis perdesi altina girmistir; ancak genel bir ifadeyle diyebiliriz ki 1336'da (yahut 1338'de) Tatar Behram Han, 1338'de de Leknavti valisi Melik Bidar Halac Han öldürüldü. Onu öldüren kisi silâhdari olan Fahreddîn Han idi; seyyahin bahsettigi Fahreddîn iste budur ve Mübareksâh diye de bilinir. Dihlî Sarayi'ndaki Muhammed Tugluk ise Bengâl'le ugrasacak durumda degildir. Zaten Bengâl'dekiler de Dihlî'yi takmamaktadirlar. Böylece Bengâl'de birbiriyle savasan iki devlet (=Dogu ve Bati Bengâl devletleri) belirdi; uzun mücadelelerden sonra Melik Ilyas 1343 yilinda Bati Bengâl'de ipleri eline geçirdi ve 1352 yilinda da Dogu Bengâl'i fethetti. Bkz.: Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 382; Tâzî, *Age.*, s. 103.

12 Sunurkâvân (=Sonargaon; Sonargavan): Burasi Müslüman-Türk hükümdarlar zamaninda Dogu Bengâl'in idarî merkezi olan Sonargavan'dir. Dakka'nin 15 mil güneyindedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 104; Y. Hikmet Bayur, *Age.*, s. 381.

13 Kâmerû (=Kamarapu): Kelimenin asli Sanskritçe Kamarupa’dir; Assam eyaletinde bir bölge olan Kamarupa, Bhutan ile Banglades arasindadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 104.

14 Tübbet ülkesi (=Tibet): Tam da seyyahin belirttigi gibi Tibet siniri burada baslar ve bir yandan da Çin’e komsudur buralar. Tibetlilerin dayanikliligi ve çekik gözlü olusu seyyahta onlarin Türk oldugu yolunda bir izlenim uyandirmistir. Belki de, o dönemde daha tam Tibetlilesmemis Türk asilli Budistler çoktu o mintikada. Tibet için ayrica bkz.: 46/36. not.

15 Habank (=Havang Tila) sehri: Bugün Havang Tila diye bilinen bu sehrin harabeleri, Silhet bölgesinde Habganj’in 10 mil güneyindedir. Tâzî, *Age.*, s. 106.

16 Nehr-i Ezrak (=Magna; Mavi Su): Bu nehir, Banglades’in bassehri Dakka’nin kiyisindan geçen Magna nehri olabilir.

17 Navl (Naul; Navlun; Nolis) kelimesi: Geçis parasi, yani navlun demektir. Çin’den Ispanya’ya, Kirim’dan Afrika’ya kadar her tarafta kullanilan uluslararasi bir kelimedir.

[Ellidördüncü Bölüm Notları]

1 Sunurkâvân (Sonargaon / Sonargauan) için bkz.: 53/12. not.

2 Cunk türü geminin gittigi Câva: Burada cunklar Cava'ya degil Sumatra'ya gidiyor. Asil Cava ise Arap cografyacilari tarafindan Mul Cava diye kaydedilmistir. Bkz.: Beck.; *Age.*, s. 873; Tâzî, *Age.*, s. 107. Cunk için bkz.: 49/5. not.

3 Berehnekâr ve bu konu ile ilgili tartismalar: Berehnekâr'in Andaman ve Nicobar adalari olmasi mümkündür; bu adalar, Burma'ya bagli Arakan bölgesinin baslica yerlesim birimleridirler ve Negarais adasina yakindirlar. Ancak seyyahin üslûbundan anlasilan o ki Berehnekâr cografî bir mintika ismi degil, tanimlanamayan bir halkin ismidir. Bkz.: Yule, *Cathay*, C. 4, s. 93; Gibb, *Selections*, s. 367; Beck., *Age.*, s. 874; Tâzî, *Age.*, s. 107.

4 Idrisî'nin bölge halkinin evliligiyle ilgili degerlendirmeleri: Idrisî *Nüzhetü'l-Müstâk* isimli muhtesem eserinde bu halkla ilgili söyle der: "Erkek, bir kadinla evlenmek isterse kadinin ailesi ona sart kosar; mutlaka bir adami öldürmeli ve onun kafatasini getirmelidir. Eger erkek bu sekilde elli kisiye öldürüp kafataslarini sira sira dizerse o zaman ona herkes kiz verir ve o, elli kadinla ayni anda gerdege girebilir; halki ona kahraman muamelesi yapar. Onlar daima çiplaktirlar; hiçbir sey giymezler. Kadinlari da öyle; hattâ cinsel iliski esnasinda bile gizlenmezler, bütün 'mallari' meydandadir. Onlarin ahlâk telâkkisinde bu durumu ayiplama yoktur. Bu kavmin suratlari pek çirkindir. Yüz organlari, insanda güzellik duygusunu uyandiran orandan yoksundur; yani çarpik yüzlüdürler." bkz.: Idrisî, *Nüzhetü'l-Müstâk*, C. 2, s. 78.

5 Câva adasi: Cava kelimesi genel olarak Malay takimadalari için kullanilir. Küçük Cava diye de adlandirilan ada ise Büyük Cava'nin hizasindaki Sumatra'dir. Büyük Cava'ya sadece Cava da derler. Ibn Battûta buraya 1346'nin Ocak ayinda varmis olmalidir. Bkz.: D. Van Huseyn Azmî-D. Hârûn, *ed-Da'vetü'l-Islâmiyye fî Mâlizyâ*, 1985; Tâzî, *Târîhu'd-Diblûmâsi'l-Magribî*, C. 7, s. 311.

6 Sekî ve Berkî için bkz.: 39/3. not.

7 Cumûn / Cemûn (=Eugenia Jambolana): Küçük lezzetli bir meyvedir. Ayrica bkz.: 39/5. not.

8 Nâibü'l-bahr unvani: Ferrand bu kisinin, çesitli ticarî vergiler, liman gelirleri ve gümrükten sorumlu "sâhbender"in vazifesini üstlendigini söylüyor. Bkz.: G. Ferrand, *Relations de voyages et textes géographiques arabes persans et turcs relatifs a l'Extrême-Orient*, Paris, 1914, C. 2, s. 439. Ayrica sâhbender için bkz.: 49/3. not.

9 Câva sultani Melik Zâhir: Bu adam Sumatra'nin ilk Müslüman hükümdari melik Sâlih'tir. 696/1297 yilinda vefat etmistir. Bu tarihten itibaren 14. yüzyil boyunca Melik Sâlih soyundan gelen hükümdarlar egemen oldu Sumatra'ya. Ibn Battûta'nin huzuruna çiktigi ve 1345 (veya 1346) yilinda yaninda kaldigi hükümdar ise yine Melik Sâlih soyundan gelen Melik Zâhir idi. Melik Zâhir basarili bir hükümdardi; Malay vakâyinâmesi *Hikâyât Naja Raja Pasai* onu Melik Tâhir diye kaydeder. Bkz.: A. Hill, "The Coming to North Sumatra", *Journal of Southeast Asian History*, 4, 1963, s. 6-21; Beck., *Age.*, s. 877; Tâzî, *Age.*, s. 114.

10 Buksa (=Bohça) kelimesi: Bu kelime Farsçadir ancak Türkler çok kullanirlar; Türkçelesmis hâliyle bohça bu.

11 Ferdhane: Özel, ferde özgü oda demektir; Farsçadir.

12 Balist, Balust (çogulu Bavâlist): Yastik anlamina gelir; Farsçadir. Bugün yumusak oyuncak bebeye ve hayvana da pelüs deniyor. Pelüs, Fransizca yumusak tüylü kumas demektir; belki de Fransizcaya Farsçadan geçmistir. Balist zamanla çekmeceye ve sandiga vurulan bag anlamina da gelmistir. Ibn Battûta'nin anlattigina göre Mogollarin yönettigi Çin'de paraya Balist deniliyordu. Bkz.: *Ferheng-i Ziyâ*, C. 1, s. 255; Tâzî, *Age.*, s. 115.

13 Sultan Muhammed'den kasit, Hint hükümdari Tugluk oglu Muhammed Sâh'dir.

14 Mulcâva; Mul Cava: Pek çok arastirmaci buranin neresi oldugu ve seyyahin bu bölümle ilgili güzergâhi konusunda hayrete düsmüstür. Yule, Ibn Battûta'nin burada bahsettigi Mul Cava'nin Malay yarimadasi oldugunu

söylüyor. Ancak Tibbets bu görüsü çürütmüstür. Bkz.: H. Yule, *Age.*, s. C. 4, s. 155; G.R. Tibbets, *A Study of the Arabic Texts containing Material on South-East Asia*, London, 1979, s. 151.

15 Kakulla: Bu isim baska Arap cografyacilari tarafindan da zikredilmistir. Bir Çin kaynagi buranin Tenasserim kiyilari oldugunu belirtir. Ibn Battûta'nin burayi, Sumatra'ya giderken ziyaret ettigi farzediliyor. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 880; P. Wheatley, *The Golden Khersonese*, Kuala Lumpur, 1961, s. 224-228.

16 Kamâra ya da Kmâre (=Khmer; Kmer ülkesi): Burasi Kamboçya'dir. Kizil Kmerler diye bilinen örgüt de tarihî bir referansa sahip olmak için kendilerine bu adi seçmis olmali. Ibn Battûta'nin yasadigi dönemde Kamboçya'nin durumu hakkinda fazla malûmat yoktur. Seyyahin söyledigi Kamâre kelimesini, tütsü münasebetiyle baska seyyahlar da anmistir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 117.

17 Lubbân (=Günlük) agaci için bkz.: 30/11. not.

18 Bahr-i Kâhil (=Pasifik): Farsça bir terkiptir; durgun deniz demektir. Maksat Pasifik okyanusu olabilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 121.

19 Tavâlîsî (=Tavalisi): Bu ülkenin neresi oldugu *Rihle* sarihleri arasinda hâlâ tartisma konusudur. Filipinli tarih profesörü N. Zafra, arastirmaci Yamamoto gibi Tavalisi'nin Hindî Çin'deki Champa Kralligi oldugunu düsünmektedir. Zira Champa Kralligi'nda "Taval" soylulara ve kumandanlara verilen bir unvandir. H. Yule gibi arastirmacilarin bir kismi ise Filipinler'in güneybatisindaki Sulu'nun Tavalisi oldugunu savunmuslardir. Joze Rizal ise Tavalisi'nin Filipinler'deki Luzon bölgesi oldugunu savunmustur. Japonlar da Tavalisi'nin kendi ülkelerinde oldugunu sanmislar ki 1976'da Fas elçisi Japonya'ya gelince Japon bakani Takiyo Miki "Sayin Ibn Battûta'dan yüzyillar sonra gelen ikinci Fasli elçiyi karsilamaktan memnuniyet duydugunu" izhar etmistir! Kuskusuz bizim için keyif verici olan, Tavalisi ülkesinin aristokrat tabakasinin Türkçe konusmasidir. Tavalisi'yi paylasamayan muhtelif milletlere mensup "Ibnbattutaologlar" nedense prensesin niçin Türkçe konustugu üzerinde fazla durmamislar. Sadece su kadari söyleniyor; seyyah daha önce Uzbek Han'in hatunlarinin özgür tavirlarina tanik olunca onlardan birinin ismini

yakistirmis Tavalisi ülkesinin prensesine. Oysa seyyahi da satir aralarindan "okudugumuz" zaman (yaptigi tercih, hakikate degil fiksiyona da dayansa) su gerçek, günes gibi beliriyor: Seyyahimiz bütün bir Islâm dünyasini, Afrika’yi ve Güney Asya’yi kapsayan 30 yillik bir seyahatten sonra siyaset etme vasfini bir Türk kadinina yakistiriyor. Bkz.: T. Yamamoto, "On Tavalisi as described by Ibn Battuta", *Memoires of the Research Department of the Toyo Bunko*, sayi: 8, 1936, s. 93-133; H. Yule, *Cathay*, C. 4, s. 158; Tâzî, *Age.*, s. 121; Beck., *Age.*, s. 884.

20 Keylûkerî (=Keylukeri): Yamamoto Keylukeri’nin Klaung Garai kelimesinden bozma oldugunu söylüyor. Bu ismin ise Champa Kralligi’yla ilgisi vardir. Bkz.: bir önceki not.

21 Melike Urducâ: Bazi arastirmacilar, seyyahin bu ismi Uzbek Han’in 4. hatunundan aldigini söylüyor. Bazilari ise Brunei halkinin kullandigi bir unvandan; Urdana Raca unvanindan kaynaklandigini savunuyor. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 885.

22 Bahsî kelimesi: Asli Sankritçedir; Türkler ve Mogollar arasinda Budist rahibe Bahsi denilrdi.

23 Tandrî Nâm ve diger Türkçe cümleler: "Tanri nami" ile demek istiyor. Herhalde seyyâh, Tañri kelimesindeki nazal Ñ’yi, tam anlayamadigi için Arapçanin Dhat harfiyle çevirmis. "Deva ve béték kätur" cümlesi eski sert Hakanî Türkçesi’nin tadini veriyor. Seyyah burada Urducâ’yi Oguz tesiri tasimayan sert Kipçak agziyla konusturuyor. Bu durumda Urducâ, Orta Asya kokan bir kiz; aslen Mogol olup Karahanli geleneginden beslenen Uygur hocalardan Türkçe ögrenmis bir prenses gibi vasfedilmis.

24 Martabân kelimesi: Birmanya’da yapilan toprak kaplara martaban denilirdi. Barbosa’nin notlarinda martabanlara deginilir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 123.

[Ellibeşinci Bölüm Notları]

1 Zeytûn (=Kuanz-hou) sehri: Ortaçaglarda Islâm ülkelerindan gelen tacirleri agirlayan Çin sehri. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 889.

2 Sinkelân (=Guangzhou; Kanton): Siynü'sSiyn diye de kaydedilen bu mintika, Kanton'dur. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 889.

3 Tinkîz Hân (=Çingiz) soylu Çin imparatoru: O dönemde Çin'i yöneten Mogol asilli hükümdar Togan Temur idi. Togan Temur 1333'ten 1370'e kadar tahtta kaldi. O, Mogol asilli Çin hükümdarlarinin sonuncusudur. Bkz.: Beck.; *Age.*, s. 889.

4 Setî kelimesi: Setî Hindistan kökenli chetty olmali. Güney Hindistan'da ticarete önem veren bir sosyal grubun ferdine chetty denilmektedir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 890.

5 Berkâla kelimesi: Pergâle kelimesi Farsçadir; bir parça demektir.

6 Balist: Bu kelime Farsçadir; yastik, kese, vs. anlamina gelir. Mogollar döneminde altin veya gümüs plakalar için de kullanilir olmustur.

7 Çin halki tabiri, daha çok Güney Çin'dekileri kapsamaktadir.

8 Hitâ; Hatâ bölgesi: Kuzey Çin'e Kitay, Khitâ, Hatây, Cathay gibi isimler verilmistir; hepsinin kökü aynidir. 907'den 1122'ye kadar bu bölgeye egemen olan medenî bir Mogol zümresinden; Kianlardan ötürü bu ismi almistir Kuzey Çin. Ruslar öteden beri Çin'e Kitay demektedirler.

9 Sâbûr Zülektâf (=Ikinci Sapur): Miladî 309-379 yillari arasinda hüküm sürmüs olan Sâsânî hükümdari. Romalilarla çetin savaslara girmistir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 133.

10 Ebû Ishâk Kâzerûnî için bkz.: 24/49. not.

11 Çin'in büyük Kaani Togan Temur için bkz.: bu bölüm 3. not

12 Sinkelân: Siynü’s-Siyn ve Kanton ayni yerin farkli isimleridir. Bkz.: bu bölüm 2. not.

13 Muvattâ kitabi: Islâm hukukuna dair ilk eserlerdendir. Imam Malik tarafindan derlenip yazilmistir.

14 Bayvam Kutlû: Kelimenin sahis unvani olup Bayan seklinde okunmasi gerektigi söylenmistir. Bayan sansli kisi demektir ve Togan Temur’un komutanlarindan birinin ismi de Bayan’dir. Bkz.: Beck, *Age.*, s. 900.

15 Hansâ sehri: Burasi Hang-Chou olmalidir. Bkz.: Beck, *Age.*, s. 902.

16 Büyük Emir Kurtay: Bu sahis 1329’dan sonra Siyansi (=Chiang-che) bölgesine vali tayin edilen Hulatay olmalidir. Bkz.: Beck, *Age.*, s. 902.

17 Farsça siirin sahibi: Sâdi Sirâzi’dir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 147.

18 Hitâ bölgesi için bkz.: bu bölüm 8. not.

19 Bâsây (=Pasa) kelimesi: "Padisah"tan bozma olabilir. Bazilari Basaga’dan bozma oldugunu savunabilirler.

20 Karâkurum için bkz.: 35/53. not.

21 Nâvûs kelimesi: Asli Yunancadir; Araplar da gizli mezar için naus kelimesini kullanirlar. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 155.

22 Eski Mogol cenaze âdetleri için bkz.: Jean Paul Roux, *Türklerin ve Mogollarin Eski Dini*, çev. Aykut Kazancigil, Istanbul, 1994, s. 219-234.

23 Messûfeliler için bkz.: 48/19. not.

[Ellialtıncı Bölüm Notları]

1 Dönemin Sumatra sultani: Pasai vekâyinâmesi Sultan Ahmed'in 30 çocugu oldugunu, bunlardan Zeynelâbidîn'i 1360 yilinda kendisine halef kildigini belirtiyor. Tâzî, *Age.*, s. 158.

2 Yediyüzkirkyedi yilinin Ramazan Bayrami; 15 Ocak 1347'ye rastlar.

3 Ibn Battûta'nin Dihlî'ye dönmeyi istemis iken korkup denize açilmasi: Tâzî'nin de dedigi gibi seyyah Hindistan'in uçuk hükümdari Tugluk oglu Muhammed'den korkuyordu.

4 Yediyüzkirksekiz yilinin Muharrem ayinin birinci günü; 13 Nisan 1347'ye rastlar.

5 Zafâr sultani için bkz.: 30/1. not.

6 Siraz hükümdari Ebû Ishâk ve devamindaki yer, sahis vs. isimleri için bkz.: 24/48. not ve devami.

7 Yediyüzkirksekiz yilinin Sevval ayi; 1348 yilinin Ocak ayina rastlar.

8 Seyh Hasan Celâyirî'nin Ilhanlilara vâris olusu için bkz.: 24/16. not.

9 Dimask'ta senenin (=Yediyüzkirksekizin) geri kalan kismini geçirmek; 1348 yilinin Mart ayinin sonuna kadar burada kalmak demektir.

10 Harâfîs tayfasi için bkz.: 6/29. not.

11 Hâcc (=Haci) Rugtay (=Uruktay): Memlûk ümerâsindandir; 757/1357 yilinda öldü. Bkz.: Ibn Tagriberdî, *el-Menhelü's-Safî*, C. 2, s. 328.

12 Yediyüzkirkdokuz yilinin vebasina dair: Kara Vebâ (=et-Tâun el-Esved) diye adlandirilan bu korkunç salginda bütün Akdeniz ülkeleri çaresiz duruma düstü; milyonlarca insan öldü. Ibn Haldun da ana-babasini bu hastalikta kaybettigi için detayli bir sekilde bahseder bu dönemden. Bkz.: Ibn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut, 1956, s. 51.

13 Izzeddîn Bedreddîn Ibn Cemâa ailesi için bk: 6/39. not.

14 Yediyüzkirkdokuz yilinin Saban ayinin yirmibiri; 16 Kasim 1348’e rastlar.

15 Merînî hükümdarinin bütün Magribi (=Tilimsan ve Tunus da dahil tüm Kuzeybati Afrika) birlestirmesi: Sultan Ebû Inân’in babasi Ebu’l-Hasan 737/1337’de Tilimsan’i geri aldiktan sonra 747/1347’de de Tunus’u geri aldi; böylece Magrip (=Bati Arap Dünyasi) birligini saglamis oldu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 184.

16 Yediyüzelli yilinin Safer ayi; 1349 yilinin Nisan ve Mayis’ina rastlar.

[Elliyedinci Bölüm Notları]

1 Sardunya-Merînî iliskileri ve seyyahin korkusu: Seyyah buraya geldiginde Fas sultani ile Sardunya'nin bagli oldugu Aragon krali arasinda 1339'dan 1349'a kadar süren saldirmazlik anlasmasinin müddeti henüz bitmis idi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 190.

2 Tenes: Bölgenin en eski sehirlerindendir; Bassehir Cezâyir'in 204 km batisindaki sahildedir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 190.

3 Mâzûna: Osmanli döneminde Cezâyir dayilarinin karargâhi idi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 190.

4 Seyh Ebû Medyen Suayb: Endülüs ve Magrip'in en meshur sufîlerendendir. 593/1196'da vefat etti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 190.

5 Ibn Vudrâr Ebû Zeyyân: Merînîlerin meshur siyasîlerindendir. Ibn Vudrar akilli ve ileri görüslü bir adamdi; Ibn Battûta'yi savundu ve onun sayesinde *Rihle*, Merînî Sarayi'nda gereken ilgiyi buldu. *Rihle*'nin önemi konusunda Ibn Haldun'u uyaran da odur. Bkz.: Giris kismi.

6 "ve insanlari bagislayanlar..." cümlesi 3. sûrenin 133. ve134. âyetleridir.

7 "Bunlar Allah'in ihsanidir..." cümlesi, 5. sûrenin 64. âyetidir.

8 "Allah diledigine özgü kilar rahmetini..." Bu cümle, 2. sûrenin 105. âyetidir.

9 Merînî hükümdarinin Medine'ye, Ravda'ya (=Peygamberimizin makamina) gönderdigi mektup ve kaside: Gerçekten de Ebû Inân bir kaside göndermisti Medine'ye. Bu kaside Magrip ülkesinin sefiri olan Ebu'l-Kasim el-Gassânî tarafindan yazilmisti. Tarihî belgeler için bkz.: Tâzi, *Age.*, s. 198 ve kitap sonundaki ilâve bölümler.

10 Mevlid-i Nebî'nin Fas'taki özel anlami: Merînîlerle beraber Mevlid günü Fas'ta dinî-resmî bayramlardan biri olarak kutlanir oldu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 199.

11 Fas tarihinde Âsurâ: Fas’ta Âsurâ’nin matem havasinda geçmedigini söylüyor Tâzî. Ben de Misir’daki Âsurâ merasimlerinde matem havasina sahit olmadim. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 199.

12 "Elbette Allah nezdindeki kazanç daha iyi ve daha kalicidir." Bu cümle, 28. sûrenin 60. âyetidir.

13 Trablus (garb) sehrinin geri alinisi: Trablus 755/1354’te Ceneviz gâvuru Filippo Dorya tarafindan isgal edilmisti. Fas sultani yüklü bir meblag ödeyerek geri aldi bu sehri. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 201.

14 Buradaki kintârin manasi: Seyyah zamaninda bir kintâr onbin altin dinar idi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 201.

15 Kira kelimesinin hikâyesi: Bazi yazarlar kelimenin "Guzat"tan bozma oldugunu sansalar da gerçek öyle degildir. Kelime Ispanyolca "Guerre" kelimesinin Arap agzina geçmis biçimidir. "Guerre", çatisma, savas demektir. Dolayisiyla "kira günleri" savas zamani demektir. "Guerrilla" da bu kökten geliyor. Bkz.: Tâzî, Age., s. 202

[Ellisekizinci Bölüm Notları]

1 Sebte sehri: Fas'in en mühim ve faal sehirlerindendir. Tarik b. Ziyad Avrupa'ya buradan geçmistir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 211.

2 Sattî: Kelime Latince olup iki yelkenli gemi demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 211.

3 Asîlâ sehri: Arâis ile Tanca arasinda, Atlas okyanusuna bakan tarihî bir sehirdir. Bkz.: *Age.*, s. 211.

4 Cebel-i Fetih (=Cebel-i Târik): Tarik b. Ziyad buraya 92/711 yilinda geldi; Ispanya'yi fethetmek için açildi, karsisinda Got krali Odrik vardi; Odrik agir bir yenilgiye ugradi. Bati dillerindeki Gibraltar ismi de Tarik'tan geliyor. Buranin tarihi hakkinda bkz.: Ibn Sâhibi's-Salât, *el-Mennü bi'l-Imâme*, ed-kritik: Abdülhâdî Tâzî, Beyrut, 1987, s. 84-88.

5 Musa b. Nusayr: Endülüs'ü fetheden kumandan. Musa deniz savaslarindan iyi anlayan zeki bir kumandandi. Evvelce de Kibris'a girmis orada kaleler yaptirmisti. Bastan sona basarilarla dolu bir hayat hikâyesi vardir. 97/715 yilinda Medine'de vefat etti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 213.

6 El-Cezîra'nin muhasara edilisi: 13. Alfonso tarafindan 742/1342'de kusatildi. Bkz.: Tâzî, *et-Târîhu'd-Diblumâsi*, C. 7, s. 83-84.

7 Yediyüzotuzüç yili; 1333 yilina rastlar.

8 Yediyüzellialti yilinin son günü; 1355 yilinin 14 Araligina rastlar.

9 Abdülmü'min b. Ali (=Muvahhidî Devleti'ni kuran kisi): bkz.: 46/10. not.

10 Ebu'r-Rebî' Süleyman Askerî: Ebû Inân'in vezirlerindendi. 1355 yilinda Hafsîlere karsi yapilan savasta en ön safta savasanlardandi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 217.

11 Marbela sehri: Ronda'nin güneydogusuna düsen eski bir sehirdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 218.

12 Mâlakka: O siralarda Girnata kralliginin limani, dis dünyaya açilan penceresiydi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 218.

13 Belles (=Vélez) sehri: Malakka'nin Velez'i diye bilinen sehirdir. Malakka'nin 24 mil güneyindedir. Bkz.: *Age.*, s. 220.

14 Hamma: Idrisî' el-Hamma'dan ve muhtesem câmiinden bahseder. Burasi o zaman çok güzel ve diger sehirlerden farkli imis. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 220.

15 Ebu'l-Berekât Belfîkî (=Bilfîkî): Velfikue sehrindengeldigi için ona Belfîkî veya Bilfîkî denmistir. Ibn Battûta'dan bahseden nadir kaynaklardan birini yazmistir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 223.

16 Girnata'da oturan Dogulu bilginler: Dönemin Magrip ve Endülüs kaynaklari –tipki burada anildigi gibi– Semerkand, Horasan, Tebriz, Suriye ve Konya kökenli daha pek çok insanin Magrip'e ve Endülüs'e geldigini bildiriyor. Bkz.: Lisânüddîn, *el-Ihâta*, C. 4, s. 239

[Ellidokuzuncu Bölüm Notları]

1 Mescid-i Kütbiyyîn'in minaresi: 67 metredir; bugün hâlâ ayaktadir. Bkz.: *Age.*, s. 229.

2 Ibn Battûta'nin Afrika seyahati, Merînî sultaninin emriyle mi oldu? Bazi arastirmacilar seyyahin saraydan talimatla özel bir görev için Afrika'ya gittigini söylüyorlar. Nitekim seyyah Tekeddâ'dayken birden ferman gelince dönüyor Fas'a. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 239.

3 Sicilmâsa: 140/757 yilinda insa edildi; 15. yüzyila kadar mühim ticarî merkezlerden idi. Bkz.: *Age.*, s. 239.

4 Yediyüzelliüç yilinin Muharrem ayinin basi; 1352 yilinin 18 Subat'ina rastlar.

5 Tegazzâ: Ebû Ubeyd Bekrî buranin Sicilmasa'dan 20 menzil uzak oldugunu söylüyor. Tegazzâ, Taudini'nin kuzeybatisindadir. Bkz.: *Age.*, s. 239.

6 Messûfe için bkz.: 48/19. not.

7 Anlî: Bilimsel adi, Penissetum Typhoideum'dur. Akdari diye çevriliyor. Bkz.: *Age.*, s. 241.

8 Iyvâllâten; Valâte: Berberî dilindeki Malinkiya kelimesinin arapçalastirilmis hâli Valâ'dir. Valâ gölgelik rahat yer demektir. Bkz.: *Age.*, s. 241.

9 Teksîf: Kelime burada, yolu bilme, rehberlik yapabilme anlamina geliyor. Bu isi yapana yani izci-rehbere ise Kessaf deniyor. Bkz.: *Age.*, s. 242.

10 Kör rehberlere dair: Körlerin koku alma duyulariyla muhtelif çöl arazilerini tanidiklari ve rehberlik yaptiklarina dair baska tarihî kayitlar da vardir. Bkz.: *Age.*, s. 243.

11 Vahsi sigir; Mahâ diye bilinen Addax Nasomaculatus'tur.

12 Yilan zehrine karsi hayvan iskembesi: Bu tedavi bugün hâlâ Cezâyir'in Gegur bölgesinde uygulanmaktadir. Bkz.: *Age.*, s. 243.

13 Berdâme: Fulanîler sahranin dayanikli ve cesur insanlari olan Tuareglere Berdemâ derlerdi. Bkz.: *Age.*, s. 24.

14 Ferbâ kelimesi: Bambera'dan geliyordu; yani Malli kralligini temsil eden kisi demekti. Bkz.: *Age.*, s. 244.

15 Tercüman tutulmasi küçümsemek için mi? Tercüman küçümsemek için degil diplomatik iliskilerde gerektigi için tutulur. Nitekim bugün resmî misafir gittigi ülkenin dilini bilse bile yine de yaninda tercüman bulundurulur. Bkz.: *Age.*, s. 244.

16 Müserrif: Avrupa dillerine de Almojarif diye girmistir. Bkz.: *Age.*, s. 244.

17 Messûfeli kadinlarin arkadaslik iliskileri: Seyyah sanki yüzyillar sonra 1776'da oraya giden ve benzeri bir muameleyle karsilasan Mehdi Gazzal gibi konusuyor. Tâzî, *et-Târîh*, C. 1, s. 270.

18 Muazzam agaçlar: Baobab diye bilinen garip agaçlar. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 247.

19 Vâdî As'taki dev kestane agaci: Vadi As, Girnata'nin kuzeydogusundadir. Bu satirlari çevirirken Kütahya'da askerligim esnasinda firsatini bulup görmeye gittigim yüzlerce yillik muhtesem kestane agaçlarini hatirlamamak mümkün degil.

20 Gartî: Görünüsü limon agacina benzeyen bir bitki; tadi armudu andiriyor. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 248.

21 Tâsergant: Berberice bir kelimedir; iyice Arapçalasmis hâli Sergayne'dir. Bu bitki, Atlas okyanusu sahillerinde yetisir; yakilmaya ihtiyaci olmayan çok kaliteli bir koku kaynagidir. Bkz.: *Age.*, s. 248.

22 Lubya: Buradaki lubya, börülce, yunan fasulyesi de denilen bir bakla türüdür. Güney Amerika kökenli fasulye söz konusu degildir. Bkz.: *Age.*, s.

249.

23 Küsküsû; Kuskus: Kuzey Afrika’nin ulusal yemeklerindendir. Bkz.: *Age.*, s. 249.

24 Ibâdiye mezhebi: Hâricîlerin bu kolu Kuzey Afrika’ya ilk yerlesen Müslümanlar arasinda vardi. Hattâ tarihte Rüstemîler diye bilinen Hâricî Devleti’ni de onlar Kuzey Afrika’da kurmuslardir. Ibâdiye mezhebinin genel karakteri bütün bir bölge halkina da zamanla tesir etmistir. Bkz.: Tâzî, *et-Târîh*, C. 10, s. 238.

25 Bati Afrika Nil’i: Bazi Müslüman cografyacilar Afrika kökenli birkaç irmaga birden Nil diyorlardi. Burada kastolunan Nijer irmagidir. Bkz.: Kraçkovski, *el-Edebü’l-Cugrafî*, s. 210.

26 Lîmîlerin ülkesi; Eski cografyada lime lime insan yiyenlerin mekâni: Bekrî gibi eski Arap cografyacilari da bu bölgede yasayan yamyam kabilelerden bahsetmislerdir. Bkz.: Bekrî, *el-Mesâlik*, C. 2, s. 192.

27 Donkola: Sudan’in kuzeyindeki krallik. Donkola Kralligi, milâdî 6. yüzyildan beri bilinen bir ülkedir. Bkz.: Tâzî, *Rihle*, C. 4, s. 251.

28 Sultan Kenzüddîn’e dair: Beckingham bu sahsin adinin Kenzüddevle oldugunu ve seyyahin verdigi bazi bilgilerin yanlis oldugunu söylüyor. Bkz.: Beck, *Age.*, s. 954.

29 Mâllî’deki siyahlarin sultani Mensâ Süleyman: 741/1341’den 761/ 1361’e kadar Malli Imparatorlugu’nu yönetti. Mensa Süleyman yine kendisi gibi meshur olan Mensa Musa’nin kardesidir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 255.

30 Sultan Ebu’l-Hasan’in vefati dolayisiyla verilen taziye yemegi: Sultan Ebu’l-Hasan Merînî 752/1352 yilinda vefat etmisti. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 255.

31 Ramazan ayinin girmesi; 11 Ekim 1352’ye rastlar.

32 Ramazan’in 27. gecesi Kadir Gecesi’dir. Demek ki o gün yardim amaciyla yogun bir sekilde mal ve para dagittiklari için Zekât adini kullaniyorlar.

33 Ferâriye kelimesi: Maling dilinde askerî lider demektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 259.

34 Zerdhane cinsi kumas: Ince ipekle islenen ve üzerinde mutlaka bir hayvan resmi bulunan kumas. Bu kumas Iskenderiye'de dokunurdu. Bkz.: *Age.*, s. 256.

35 Benbî; Maling dilindendir; yerden yüksekçe oturak, sedir demektir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 959; Tazî, *Age.*, s. 267.

36 Kanâbir türü çalgi: Bir tür mandolin gibidir ama sadece iki teli vardir. Simdi Fas'in ulusal çalgilarindandir. Bkz.: *Age.*, s. 257.

37 Kiy kelimesi: "Buyurur ki; onun fermanidir ki" anlaminda. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 960; Tâzî, *Age.*, s. 259.

38 Mâllî'de Kurban ve Ramazan bayramlarini geçirmek; 10 Kasim 1352'den 18 Ocak 1353 tarihine kadar orada bulunmak demektir.

39 Kirmizi renk; 8. ve 11. yüzyillarda kizil renk, Gana Imparatorlugu'nun sembolü idi. Bkz.: *Age.*, s. 260.

40 Câlî; mahallî dildeki Dyeli'den geliyor; sarki ve siir söyleyen demektir. Bkz.: *Age.*, s. 262.

41 Kâsâ kelimesi; Maling dilinde sefin el üstünde tuttugu karisi, gözdesi demektir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 963; Tâzî, *Age.*, s. 263. Ayrica bu konuyu inceleyen ve seyyahin Afrika seyahatine isik tutan bir kitap; Said Hamdun-Noel King, *Ibn Battuta in Black Africa*, s. 78.

42 Mensâ Musa ve Mensâ Magâ: Musa 1312'den 1337'ye kadar tahtta kaldi; 1337'de oglu Maga yani Muhammed basa geçti ama Musa'nin kardesi Süleyman onu safdisi etti ve tahta oturdu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 266.

43 Sârak Câta: Mâllî'nin ilk hükümdari Son Dyata olmali. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 267.

44 Yabancinin malina dokunmamak ve emin bir ele teslim edip hak sahiplerine ulastirmak, Islâm fikhinin da ihtiva ettigi kurallardandir. Bkz.:

Age., s. 265.

45 Yediyüzelliüç yilinin Cumâdelûlâ ayinin ondördünden yediyüzellidört yilinin Muharrem ayinin yirmiikisine kadar; 1352 yilinin Temmuz ayinin 29'undan 1353 yilinin Subat ayinin 28'ine kadar Mâllî'de kalmis.

46 Köyükoglu Sirâceddîn Abdüllatîf Tikrîtî; 14. yüzyilda Afrika'da vefat eden bir Türk taciridir. Köyükoglu âilesi ve ticarî etkinligine dair bkz.: 28/3. not ve 32/3. not.

47 O sene Mevlid (12 Rebîulevvel 754); 25 Agustos 1353'e rastlamistir.

48 Akdari: Amerikan misiri degildir; bu kelimeyi "dane" diye çevirmek mümkündür.

49 Abdurrahman Ibnü'l-Cevzî: Edebiyat, tarih, psikoloji ve din bilimleri gibi farkli alanlarda irili ufakli onlarca kitap yazmis çok üretken ve dindar bir bilgindir. Sevgi, zekâ, aptallik, nüktedanlik, günah gibi beserî konulari basariyla isledigi için eserleri bugün bile Arap dünyasinda okunur ve her yerde bulunur. Eserlerindeki Hanbelî-Selefî egilim zaman zaman elestirilse de zekâsi ve tenkit dehasi karsisinda muhaliflerini bile kendine hayran birakmistir. Onun âbitlere dair yazdigi *Sifatü's-Safve* (=Seçkinlerin Nitelikleri) adli eseri, menâkip türü kitaplarin en güveniliri sayilmis; sofiler basta olmak üzere döneminin Islâm toplumundaki tüm zümrelere yöneltrigi elestirileri toplayan *Telbîs-i Iblîs* (=Seytanin Ayartmasi) adli eseri ise Islâm kültür tarihi uzmanlarinca en cesur ve dahiyane tenkit eserleri arasinda sayilmistir. Ibnü'l-Cevzî, 597/1201 yilinda Bagdat'ta vefat etmistir. *el-Muntazam* adli büyük tarih kitabi, Türk tarihi bakimindan önemlidir. Bkz.: *DIA Islâm Ans.*, Ibnü'l-Cevzî mad.; Ibnü'l-Cevzî, *Seytanin Ayartmasi*, Elif yay., Istanbul, 2003, s. 4-6.

50 Siyahlarin sarayinda Dimaskli bir cariye ve Türkler: O zamanlar Malli gerçek bir imparatorluktu; dönemin resimli Avrupa haritalarinda bile Malli krali zengin, güçlü ve altina gömülü muktedir bir kral olarak gösterilmistir. Hac ziyareti için yola çikan Malli hükümdarlari ve zenginleri, Misir'i gezer; Memlûk Türkleriyle ticarî anlasmalar yapar, cariye satin alir; ayrica savasçilik ve ve idare kabiliyetine sahip Türk memlûklerinden alip yurtlarina dönerlerdi. Kalkasandî ve Ibn Fadlullah Ömerî, dönemin Malli

sultanlarinin ihtisamindan bahsederler. Bkz.: Kalkasandî, *Subhu'l-A'sâ*, C. 5, s. 289-293; Ibn Fadlullah Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-Mustalahi's-Serîf*, s. 44-48.

51 Kavkav (=Gao): Tinbuktu'nun dogusunda Nijer nehri üzerine kurulu Gao sehridir. Gao 5./11. yüzyilda Songay Imparatorlugu'nun bassehriydi. Bkz.: Gibb, *Selections*, s. 382; Tâzî. *Age*, s. 271.

52 Vuccîn; Usin, Uçin: Tâzî'nin belirttigine göre Berberî dilinde çakal demektir. Kuzey Afrika'da kurt bulunmadigi için buna çakal anlami veriliyor. Yoksa kelime, çakal, kurt, tilki gibi hayvanlari içine almaktadir. Eski Türkçedeki Asina, Asena, Açena akla geliyor. Sade bu degil bazi Berberî kelimeleri, bu irkin evvelce Türklerle karsilasip karsilasmadigini da düsündürüyor insana.

53 Tâdela: Murabitlar ve Muvahhidler dönemi Magrip'te önemli bir bölgeydi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 273.

54 Miskâl: Bir altin miskal 4,46 gramdi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 274.

55 Kûber (=Gobir): Nijer Cumhuriyeti'nin güneyinde bassehir Nyami'nin batisinda Maradi mintikasinda bulunur. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 275.

56 Zagây: Burasi Nijer kiyisinda Dia veya Diagana diye bilinen sehirdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 275.

57 Bernû (=Bornu): Bornu, Çad gölünün dogusunda Cezâyir ile Çad arasindadir; o dönemde Kânem Kralligi'na bagliydi. Bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *Age.*, s. 46; Tâzî, *Age.*, s. 275.

58 Kânem sultani Idrîs: Idrîs b. Ibrahim, 1329'tah 1351'e kadar Kânem krali idi. Bu dönemde Bornu, Kânem'in bir parçasiydi. Bkz.: Ibn Fadlullah Ömerî, *Age.*, s. 47.

59 Bornu cariyelerinin güzelligi: Yüzyillar sonra 1274/1857'de bu bölgeye seyahat eden Ibn Ömer Tunusî de Bornu kizlarinin güzelliginden bahsedecektir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 275.

60 Cavcava (=Gavgav; Kukawa): Burasinin Afrikali Ha Leon’un bahsettigi Kukawa olmasi muhtemeldir. Kânem’in dogusunda, Darfur’un kuzeyindedir. Bkz.: *Age.*, s. 275.

61 Tekeddâ sultani Izâr: Ömerî’nin Demmûsa sultani diye kaydettigi hükümdardir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 276.

62 Vasfân: Vasfan, Magrip saray literatüründe "usef" kelimesinin çogulu olup kralin özel muhafizligini yapan kullara denirdi. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 276

[Altmışıncı Bölüm Notları]

1 Tuvât: Büyük Sahra’nin kuzeybatisindadir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 277.

2 Yediyüzellidört yili Saban ayinin onbirinci günü; 12 Eylül 1353’e rastlar.

3 Misir’a giden Gat yoluyla Tuvât yolu arasi bir kavsak: Cezâyir’in güneydogusundaki en uzak nokta olan Asiu mintikasi olabilir. Bkz.: *Age.*, s. 277.

4 Hekkâr (=Haggar): Bu kelime bir yer ismi degil etnik isimdir. Tuareg erkeklerine Hegar deniliyordu. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 277.

5 Ramazan bayrami; 30 Ekim 1353’e rastlar.

6 Evlâd-i Harâc: Arap asilli bir kabiledir; Tilimsan yakininda yasarlar. Konargöçerdirler; Tuvat ile Tilimsan arasinda gidip gelirler. Bütün konargöçerler gibi kurulu devletle sorunlar yasamislardir. Fas sultanina isyan ettikleri olmustur. Bkz.: *Age.*, s. 279.

7 Ibn Yagmûr (=Yagmuroglu): Bunlar Tilimsan’i merkez edinmis Benî Abdülvâd diye bilinen Berberî asilli bir hanedan idi. Fas krali Ebû Inân, 753/1352 yilinda onlari yenerek Tilimsan’i ele geçirmisti. Bkz.: Tâzî, et-Târîh, C. 7, 14. Ayrica bkz.: 2/3. not.

8 Bûdâ: Edrar Tuvat mintikasinin 20 km kuzeybatisindaki vahalardir. Burasi Malî’ye giden kafilelerin yola çikis noktasiydi. Çekirgeye gelince, bazi Arap cografyacilari Marakes yani Fas mutfaginda çekirgenin de yeri oldugunu belirtmislerdir. Bkz.: Tâzî, *Age.*, s. 279.

9 Zilkade ortalari; 12 Aralik 1353’e rastlar.

10 Zilhicce’nin ikisi; 29 Aralik 1353’e rastlar.

11 Dâru’t-Tam’: Burasi Azrû ile Safrû arasindaki Tamilat sehri olabilir. Bkz.: Beck., *Age.*, s. 977; Tâzî, *Age.*, s. 279.

12 Yediyüzellialti yilinin Zilhicce ayinin üçü; 9 Aralik 1355'e denk düser.

13 Ibn Battûta'nin kaydettiklerinin "özeti": Bu ifade açikça sunu gösteriyor ki Ibn Battûta önce bir müsvedde ortaya koymustur. Kâtip Ibn Cüzeyy mukaddimede "Fazla dokunmadim…" dese de arastirmaci ruh, seyyahin kendi elinden çikan ham malzemeyi oldugu gibi görmek istiyor.

14 Yediyüzelliyedi yilinin Safer ayi; 1356 yilinin Subat ayina denk düser. Demek ki Kâtip Ibn Cüzeyy, seyyahimizin 9 Aralik 1355'te kayda geçirip teslim ettigi müsveddeleri 2,5 ay içinde derli toplu bir kitap hâline getirmis.